

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LÉNGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

ELBESZÉLÉSEK

2/A.

JÓKAI MÓR

ELBESZÉLÉSEK

(1850)

2/A. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1989

Sajtó alá rendezte
GYÓRFFY MIKLÓS

*Megjelent a „Kulturális
és történelmi emlékeink feltárása,
nyilvántartása és kiadása”
program támogatásával*

17 4 5 8 7 - -

ISBN 963 05 0208 9 (életműszám)
ISBN 963 05 4827 5 (összkiadás, kritikái)
ISBN 963 05 4828 3 (2/A. kötet)

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1989

Printed in Hungary

FORRADALMI ÉS CSATAKÉPEK
1848- ÉS 1849-BŐL

1. A GYÉMÁNTOS MINISZTER

(Egy skicc a forradalomból)

Magyar forradalom! Te egetgyújtó alak! Véres arcú kép! Senkinek gyermeke, — mégis mindenkinek halottja! Kelj föl a sírból és mulattass bennünket!

Míg éltél, nem festette le senki arcodat. Most jelenj meg nekem az éjfél óráiban, mikor a temető elbocsátja kárhozott lelkeit, kik nem tudnak alunni az önátkozta sírban, ülj festőtáblám elé, és mutasd meg arcodat képzetemnek.

A nemes büszkeség lángja égjen azon, midőn a nép áldozatairól fogok veled beszélni, azon népéről, melyet isten jó kedvében teremté a világnak, de melynek számára rossz kedvében teremté a világot.

De szégyen pírja ömöljék el arcodon, midőn azoknak neveit hallod említeni, kiket e nép nagyvá tett, s kik e népet semmivé tették.

Sírj, fehérüljön el képed azok sírhalmánál, kik mások dicstelen nagyravágásáért dicső halált haltak.

De fekete légy a bosszútól, midőn az oltár papjait hozom emlékedbe, kiknek kezei közt elvesztek az áldozatok.

Némulj el. Remegj, reszkessen alakod, midőn sírást hallasz. Karéneked az, millió és millió ajakról. Özvegyek, árvák, koldusok és örültek siralma az. Hallgass, ne szólj bele. Rejtsd el arcodat.

De kacagj fel, és tarsd arcodat az égre, hadd lássa meg az, mint néz ki egy lélek, mely holta után tébolyodott

meg, ha meghallod, mint vigadnak azok, kik ennyi könnynek voltak teremői.

Azután tűnj el ismét. Menj vissza a sírba. És imádj istent: hogy engedjen meghalnod, és ne hozza el rád a föltámadás napját.

*

Hideg januári éjszaka volt. Sem holdja, sem csillaga nem volt az égnek, a zúzmarás zivatarban fekete hollók falkái kóvályogtak, szüntelen kiáltozva alá egyhangú szavakban „halál! halál.”

A fergeteg fütyölt, az egész föld fehér szemfedővel volt leterítve, a farkasok üvöltve felelgettek egymásnak egyik berekből a másikba.

És e hózivataros éjszakákon kétszázézer ember nem aludt fedél alatt.

Az ország minden részein hosszú fekete vonalok húzódtak keresztül. Kényszerű sietséggel törekvő hadcsapatok. Éjjel és nappal, hegyeken és rónákon, éjszaktól délig lehete látni e vonuló seregeket, amint dobszó, trombitahang nélkül mindenféle irányban átszeldelék az országutakat.

Zúzmaráz-lepte lovasság, utána rosszul öltözött gyalogsorok, hallgató, beszédtelen nép. Dübörgő ágyúk, ágyússzekerek, egyik a másik után, azután megint elrongyollott gyalognép, élén gubába burkolt vezetője nehéz harci ménen, azután megint lovasság, ágyúk és így tovább. A kardok, szuronyok csillogtak az éjszakában.

Néhol egy-egy siető dandár látszott, mely egy másikat üldözni látszék, az alakok sebesen vonultak el szem előtt, mint álomárnyak, s órák múlva vörös villogás látszék a láthatáron, s egy-egy eltévedt dörrenés az ütközet távoli morájából.

Azután ismét néma lett minden. Új csapatok jöttek és mentek. A hófuvat behordta nyomaikat. Sehol őrtűz, sehol megállapodás, szüntelen előre, előre, pihenés nélkül. Fel a hegyeknek, az ágyúkat nem bírják a lovak, a csatárok tolják felfelé. Maguk is leroskadnak. — Keresztül mély, meredek sziklautakon, övig érő hófuvatagban, éhezve, szomjazva, fázva. Dübörgő hidakon át, befagyott folyók jegén. Elöl, hátul, oldalról üldöző seregek között, golyók zápora közt. Mindig odább, mindig odább. Fáklyafénynél, földalatti úton, s azután ismét föl meredek hegyekre ágyútűz ellen, ágyútűz elöl, vészvihar elöl és hátul, vészvihar még az égen is, s mindig előre, végtelen, irtózatosságon. Egy-egy beteg vagy sebesült kidúl a sorból. Ott marad. A hó ellepi, megfagy, jól jár. A többi sort zár és siet, pihenése ütközetben van csak. Nyugodt álma, ha elesik.

És nem zúgolódik senki. Tűr, szenved, küzd és meghal. Még akkor is szent ihlet zárja le szemeit, s a haldokló nem átkozza meg a földet, mely vérét megissza s testének nem ad temetőt s a tűrő nem átkozza meg a szenvedést, mit nyugalmaért cserélt. Az áldozat panasztalan.

Tiszteljétek a katonákat.

*

A rendőrminiszter úr ablakai még mind ki voltak világítva, pedig az idő már éjfél után járt.

— Én istenem! — sóhajtja az azon menő cívis, kalapját megemelve az ablakok előtt — milyen szorgalmatosak ezek a haza atyjai. Még éjjel sem alhatnak az ország gondjaitól. Bizonyosan itt készítik azt a sok ménkű puskaport, vagy azon tanácskoznak, hogy milyen árkot húzzanak nemes Debrecen városa körül.

— Szegény urak! sem éjjelük, sem nappaluk. Majd szétreped a fejük a sok aggodalom miatt. Nyolc órákor

összeültek s még nincs vége a tanácskozásnak. Hja, sok mindenről kell gondoskodniok. Az egész országisorsa az ő kezükben van. Akármit tesznek, az sok hányásvetés után történik, s mennyi mindent kell pedig tenniök!

— Egy rendőrminiszter!

— Szentséges Jehova, mennyit kell annak tudni, látni, érteni, cselekedni, kifőzni. Ő levelezésben áll valamennyi külföldi udvarokkal, megvizsgálja a passzusokat, kvártélyt rendel a deputátusoknak, elolvas minden újságot, amelyiket megunta olvasni, betiltja, dikciót mond az országgyűlésen, olyan szépet: hogy senki sem érti, kisujjában viseli az egész diplomatikát, előre tudja még azt is, ami történni fog. Hogy fér ennyi tudomány egy emberbe? Kivált egy olyan kicsiny emberbe?

— Gyerünk haza, szomszéd uram; alhatunk mind a két fülünkre, virraszt mihelyettünk a rendőrminiszter úr, és végzi az ország minden állapotját.

Éppen dolgom volt a miniszter úrnál. Benyitottam az előszobájába, aholott is majd leütött a lábamról a pipa-füst.

A bureau 66 hivatalnokai közül csak hat volt jelen. A többi otthon volt és aludt, mint illik rendes emberekhez.

A hat közül kettő rettenetesen nyírt valami üres papírost, a másik kettő a postára ment, s a jött leveleket tördelte fel ex offo, s nagyon jól mulatott holmi családi titkok fölfedezésén.

A harmadik pár pedig a miniszteri szalon ajtaját ülte el. Mondanom sem kell, hogy mind a hat rettenetesen pipázott.

— Lehet Lacival beszélni? — kérdém az egyik ajtónálót, aki egy igen szép szálas termetű orangutang lehetett, míg miniszterialis írnokká nem promoveálták.

Az én majmom végignézett rajtam, nem csekély szimp-tómáival a megvetésnek, s nyomatékos hangon kérdezé:

— A miniszter úrral?
— Hát önök mióta híják Lacit miniszternek?
— Mióta fizetéseinket felemelte. Hanem beszélni most nem lehet vele. A konferencia fontos. Megzavarni nem szabad. A haza, tudja ön, uram, a haza elébbvaló minden privát dolgoknál. Tessék máskor idefáradni.

— De magam is közügyben jövök.

S közelíték az ajtóhoz.

— Uram egy lépést sem tovább, — szól a tisztelt pávián pátossal —, én a fejemmel vagyok felelős.

S elémbe állt egész hosszában.

Nem voltam róla bizonyos, hogy nem harap-e meg, s már szinte visszavonulni kezdék, midőn a belőli konferenciából ilyen töredékhangok üték meg füleimet:

— Négy király!

Úr isten! — gondolám magamban — mi bajuk lehet nekik egyszerre négy királlyal?

— Nem ér semmit, — kiálta egy másik hang, melyet világosan Laciénak ismertem el —, mert az enyém négy disznó.

Ránéztem a cerberusra. Az először el akart vörösödni, de ami nem sikerülvén neki, belém kapaszkodott, s kifelé szorongatva erősen allegált, hogy itt nem szabad hallgatóni.

Bírkózni kezdtünk. Én erősebb voltam, s egy ügyes boxírozás segédelmével egy flankenbewegungot tettem az ajtó felé, s azt minden további ellenállás nélkül bevettem.

A konferencia szörnyen állt. Három asztalra volt terítve. Az egyik tea és puncs, a másik kettőn mindenféle akták forogtak kézről-kézre, miket a parasztvilág kártyáknak nevez.

Az egyik asztalnál diabolkát játszottak vagy hatan, nagyon el voltak merülve, egyik sem vett észre, a másik asztalnál praesideált a miniszter, ott ferbliztek.

A miniszter nem volt valami magas ember, valamivel több lehetett, mint Tom Thumb, ha mellette ülő tanácsosa lett volna a rhoduszi kolosszus, ő maga pedig egy vitorlás hajó, kényelmesen áthajókázhatott volna annak szárai közt.

Arca sok keletiességgel bírt, teintje némileg közelített a cigánykolorithoz. Sok vonásaiban a cercopithecusok nemzetségével rokon, csak hogy azok persze nem tudnak olyan szépen beszélni, mint ő.

Szakállá az övéig ért, s mikor kacagott: reszketni szokott, amit hajfürtjei nem tehetének, a lehető legrövidebbre levén lenyírva.

Pőrére volt vetkőzve, s a rettenetes sok ráncról arcán gyanítám, hogy kacag. Amiről később feketére nyitott szája is meggyőződött.

Mellette jobbról egy hosszú ifjú ült. Sovány, szatirikus arca nemigen látszott osztozni a közjókedvben. Hihetőleg valami brodsitzer volt.

Balján egy természetes férfi. Szabályos, de kissé elhúzott arca igen tudományosnak akart látszani egy mal à propos applikált pápaszemmel. Szakállá, haja jól soignérozva, maga tűrhetőleg elegáns és jókedvű. A miniszter pecsétőre.

Lacival szemközt ült egy roppant titanicus férfi, kinek nyaka és könyökei arany paszomántba voltak húzva. Bizonyosan generális. Képéből kilátszott, hogy ez az ember maga megenne egy hadsereget, ha valaki előre megسütné azt a számára.

Amellett egy sejtes barna férfi, kinek arcán első percben észrevehető volt, hogy lengyel.

Az asztalszegleten végre az ördög helyén egy kis nyápic férfi ült, aki rettenetesen nyert és bosszantott mindenkit.

— Ah, szervusz! — Kiálta rám Laci, amint megsejtett. — Te vagy az, akit olyan nehezen eresztenek be.

Foglalj helyet, ide mellém. Osszatok neki is. Aztán ott a puncs.

— Köszönöm, nem játszom, igen nagyba megy itt. — Láttam a sok aranyat és bankjegyet heverni az asztalon egész garmadákbán.

— Ó, nem — felelte Laci, mind a két lábát maga alá szedve. — Egy arany a visí. Ez nem hazárd. Nemde, édes generálom?

— Ez utóbbi szavak a magas, atlétai termetű férfiúhoz voltak intézve, ki példás flegmával gusztálta a sántát. Kettős álla volt. Orra, ha jól emlékszem rá, csak egy.

— Nem mondhatnám — felele gordon hangon. — Már a második itce aranyat veszttem.

— Haha — nevette föl a kis nyápic emberke az asztalszegleten, akiről soha sem bírtam megtudni, hogy gyermek-e vagy vén ember, annyi silányság és aggottság egyesült arcán. Úgy látszék, hogy ő nyert legtöbbit. — Haha! — nevette impertinens éles hangon az én generálisom nem is marékkal, hanem itcével méri az aranyat!

Mindezt oly élesen, hogy a fülem csengett bele.

Erre általános lett a nevetés, mintha valami rendkívüli jó ötlet hallatott volna, s valójában valakitől egy itce aranyat elnyerni azon időben, mikor az országot papirosokkal láttuk betérítve, megérdemli: hogy az ember jókedvű legyen utána.

Nevetett maga a miniszter úr. Majd kitörte a széke hátát, annyira nevetett, s egy lábát feltette az asztalra.

— No, meggyűlik ezért majd a bajod az öreg kóficcal, hogy elkártyáztad a pénzt, amin kapszlikat kellett volna venedd a felső hadsereg számára. Ezt a reflexiót elég zseniálisan a miniszter úr tevé.

— Azt mondom majd, hogy elvesztettem a csatában.

— Abban, amelyikről így ír egy német bulletin: General Böse, der den Rückzug deckte, oder wenigstens decken sollte?

— De megmentettem én azért a zászlómat.

— Igen, mert elszaladtál vele az első ágyúszóra.

Erre ismét hangos hahota keletkezett. A haza atyjai retentőképpen mulatságosnak találták, hogy egy generálisuk az első ágyúszóra kezébe kapta a zászlót, s elfutott vele.

Tán még most is nevetnének, ha a szomszéd asztalnál ezalatt csetepaté nem támad.

A zaj magára ragadta a figyelmet, a szcéna még inkább.

Két gentleman volt egymással éppen hajban. Az egyik egy jó szál férfi, a másik egy még Lacinál is csekélyebb individuum, mely utóbbi, hogy társával egyenlő lehessen, egy székre hágott fel, s onnan kiabálta csatahangon:

— Ez cudarság, ez lovagiatlanság, ez illojalítás! — és tudja a jó ég, még mi minden iszonyúságot nem.

— Mi baja annak a fiúnak? Mi lelt fiam, Hetveni? Dugjátok be a száját, ne sikoltson olyan nagyon! Hetveni mit ordítasz!

— Ide nézzetek! Legyetek bírámim — deklamált a cinegének született férfi, s hatás végett most már az asztalra lépett, ez a longurió la aranyakban veszt, s most bankókban akarják kifizetni, per hat forint darabját.

Az egész társaságban egy közös elszörnyedést jelentő „ah!” hallatott.

— Szörnyűség!

— Az a kérdés — szólt a miniszter úr szupremáciáját éreztető tónon —, hogy minő banjegyekben. Osztrák bankjegyekben igenis hat forint mostani kelete az aranyaknak.

— Dehogy! — ordítá az emberaprólék türelmetlenül —, magyarokban.

— Ah, ah! — szörnyűködék az egész coetus, maga a miniszter úr is úgy rázta a fejét, mint szokta országgyűléseken, midőn a karzatnak tudtára akarja adni, hogy valamire piszszegni kell, s egy földre sújtó tekintetet vetve a vádlott egyénre, szárazon kimondá rá az ítéletet.

— Magyar bankjegyekben 8 forint ára az aranynek, — s azzal noble nonchalenc-szal vette fel ismét kártyáit, és kérdezé: — Mi a visi?

A pecsétőr dupla visit tett.

— Nem hiába magad is dupla vagy — tréfálódzék a miniszter úr, s a többiek kötelességöknek érzék a tréfát megkacagni, csupán a generális nem kacagott, az egész társaság közbotrányára.

— Bizonyosan nem érti a viccet.

— Mit tudhatom én, hogy mi történik itt közöttetek, — még én a hazáért a csatatéren —

— Szaladok — egészíté ki a miniszter. — Mondd el neki, Móric, magad a tréfát, hadd mosolyogjon ő is.

— A vicc jó, csak az rossz benne, hogy velem történt — kezdé a pecsétőr mondását. — Jól tudod: hogy én két hivatalt viselek, mint komám Laci is, és te, édes generálom és valamennyi okos ember, aki teheti. Egyfelől pecsétőr vagyok, másfelől őrnagy. A legközelebbi fizetésfelvétel napján felveszem az én ezüstös atillámat, tetejébe öltöm ezt a zsemlyeszín kaputot, s megyek a pénzügyminiszterhez tisztelkedni. Kérem tőle a pecsétőri fizetésemet, azt előmbe számlálja, én beseprem, s akkor újra meghajtom magamat, s bemutatom előtte mint ez s ez őrnagy urat, ki a fizetését jött felvenni. Az ember nem confundálódott, megcirógatta két kézzel a képemet, s rettenetes nyájasan kért engedelmet, hogy most nincs nála pénz, hanem egy óra múlva lesz, ne is fáradjak oda érte magam, csak egy káplárt küldjek el a zászlóaljamból, csak egy akkora kis káplárkát, mint a

kisujjam abból a zászlóaljából, amelynek őrnagya vagyok.

De már erre méltán kerekedett fel az univerzális röhej, mert olyan zászlóalj nem egzisztált sehol.

— Valami számár újság aztán felkapta ezt a viccet s bemutatott a közönségnek, mint azt az embert, aki nem egy ember, hanem két ember, s szépen rajtam száradt a „dupla” epitheton.

— Nagyon jó — mondá rá jókedvvel véleményét a generális úr, kivált miután akkor ő húzta be a nyápic embert, mintegy száz aranyig, aki ellenben igen silánynak találta az egész bonmot históriáját.

— Az a furcsa, hogy diákkoromban a professzorom mindig azért szidott: hogy simplex vagyok, most meg azzal vegzálnak: hogy dupla vagyok.

A játék ezalatt tovább folya, a miniszter úr vesztett, s mentül jobban vesztett, annál jobban kezdte szidni azokat a gyáva képviselőket, kik minden percben készek az alkudozásra, kik egy gironde-ot akarnak Magyarországon megalapítani, és akiket ő le fog guillotinoztatni, a debreceni piac közepén, egytül egyig, mint a legyeket, s a többi s a többi — s mérgesen lehányt magáról minden öltözetet, azután megint mind felszedte magára, szidta az egész országot, egész Európát, mind az öt világrészt összevéve, az egész systema copernikianum valamennyi csillagait, s utoljára az egész lump kompániát: hogy minek jöttek ide az ő idejét és pénzét lopni!

A kompánia szokva volt a miniszter úr kedélyváltozataihoz, s sans gene kopasztotta egymást, míg a miniszter úr egyre-másra vesztve és vetkőzve, mikor már csak az volt hátra, hogy a csizmáit is lehúzza, felugrott, hátrarúgva a székét, s ment az írószekrényéhez, új pénzerővel jelenendő meg a csatatéren.

Aki látott már békességesen mulató társaságot, melynek közepébe hirtelen egy százötven fontos bomba esik be a stukatúron keresztül, annak lehet fogalma a következő jelenetről, senkinek másnak nem.

A miniszter beletekinte a fiókjába, s azzal felordíta oly hangon, mintha harminc cserépkorsót csaptak volna egyszerre a falhoz.

— Ki járt itt!

Mind odanéztek. Legalábbis azt hitték, hogy valaki egy puskaporos minát rejtett el a miniszter íróasztalába.

— Ki járt itten? — kérdé újra sztentórral, s öklével a fiókra mutatott.

A társaság kövé válva nézett rá, s a generális úr éppen úgy kezdé magát érzeni, mint mikor Zólyomban először meghallotta az ágyúzást.

— Akarom tudni, hogy ki járt itt.

— Megvesztél, cimborám? Mit kiabálsz? ki bántott? — szólala fel végre a pecsétőr. — Én is jártam ott, és más is, odatetted a szivarokat.

— Engem megloptak.

— Lehetetlen.

— Két százas volt itt fölül, most nincs.

— Valamikor pipára gyűjthattál vele. — Ez a magas, szatirikus ifjú észrevétele volt, első és utolsó ez estén.

— De nem vics ez, hallja az úr, mert ez komoly dolog!

— De ugyan, Laci, legyen eszed, ne csinálj belőle skandalumot. Azért a rongyos kétszáz forintért.

— De én akarom tudni, hogy engemet ki lopott meg. Az én házamnál tolvaj van. Az én házamnál az ország kincsei vannak. Én semmiért sem vagyok felelős.

— De hát mi szükséged van erre a lármára?

— Nekem szükségem van erre a lármára. Az én házamnál az országnak több milliót érő kincsei vannak. Én akarom tudni, hogy kitől őrizkedjem.

De már ennyi skandalum mégis több volt, mint amennyit egy táblabíróból csinált generális gyomra elbír.

— Ejnye, ilyen adta-vette — káromkodék mindig magasodó hangon, míg végre oly dörgéssé vált irtózatosszáva, mintha tízezer ember beszélt volna egy gégeből — Hát kinek néz az úr minket? Tolvajok vagyunk mi? Erre-amarra, szedte-vette! Köszönje meg az úr, hogy lealázzuk magunkat a társaságába, nem hogy még itt bennünket dehonesztáljon, mert ha itt volna a kardom, mindjárt karmonádlinak aprítanám, aki cigánypecsenyéje van! Azért, hogy én a státus pénzét elkártyázom, nem loptam én még senki fiától egy garast sem, hallja az úr. Ha policájminiszter úr meglophatja magát, van kopója elég, szagláltassa ki a tolvajt, de becsületes embereket ugyan ne derogáljon, mert ha azt nem nézném, hogy Debrecenben vagyunk, ahelyett, hogy mi megyünk el innét, az úr menne most ki az ablakon, veszedelem terringette!

Szólt és két széket két csapással összetörött, egy ökölütéssel a kártyaasztalt kettéhasította, a bundáját felvette, annak egy legyintésével az egész puncs-szervizet leverte az asztról, a kettős ajtónak egyik szárnyát kivette sarkából, egy írnot ledobott a lépcsőn, s ekként szörnyű erejének tanújeleit hagyva mindenütt, hangos káromkodással eltávozott, s hazáig valamennyi civist felmorgott az álmából.

A többi assessorok meghunyászkodva előkeresék téli kaputjaikat, s egyenként elosongatának. Legutoljára előbújt az ágy alól Hetveni úr is, hová a csata folyama alatt egy eléggé bölcs rückgängige Bewegungot csinált, s megilletődve nyújtá kezét a háborgó miniszternek, mondván:

— Miniszter úr! — Énrám csak nem gyanakszik ön.
Hisz arról meg lehet győződve: hogy én öntől nem lopok.

— Jól van, jól, csak eredj.

— Hát kineveztesz holnap őrnagynak.

— Hová a pokolba? nincs üres hely.

— Szabadcsapathoz?

— Van mindenütt.

— A bihari oláhok ellen még nincs.

— Hisz azok senkit sem bántanak.

— Majd bántanak, ha én odamegyek.

— Jól van no. Kineveztetlek, csak vigyen a ménkű!

Magam mind ekkorig ott vártam egy pamlagra dülve a konferencia végét, s mikor hozzájuthattam, én is beleköttem a miniszterbe.

— Hát neked mi bajod? — mondd frissen. Három szóval elvégezd.

— Nem is lesz hosszabb. Kétszáz szekeret rendeltél ide a piacra. Tegnap estétől itt állnak hóban, fagyban, mit akarsz velök?

— Mondd meg nekik! hogy ha eluntak állni, hát leülhetnek!

Ezzel az instrukcióval kitolt az ajtón, s a szegény szekeresek másik éjjel is ott háltak a havon, hozzájuk sem szólt senki.

A miniszter pedig egyedül maradt az ő pecsétörével.

— Te Laci — szólítja ez meg a minisztert, ki hallgatva és sebesen járt alá s fel, mint szokott, ha összeszidták. — Igazán ellopták a pénzedet?

— Dehogyan lopták.

— Hát mért csináltál olyan nagy zajt semmiért, még az a dromo levág, híre lesz a városban.

— Azt te nem érted. Nekem kellett ez a zaj. Mentül nagyobb híre lesz, annál jobb, magam is úgy akarom. De te nem értesz hozzá. — S ezzel kiszólt az ajtón.

— Simon!

Egy még minden eddig előfordultaknál apróbb egyén lépett be e hívásra. Úgy látszik, mintha a miniszter szemén szedte volna a magánál kisebb embereket.

— Ismersz itt valami ügyes lakatost?

Szokása volt a miniszternek mindenkit tegezni.

— Akárhanyat.

— Ne beszélj, számár. Nekem nem akárhany kell, hanem egy bizonyos. Ha lehet, néma, de mindenesetre olyan, akinek senki sem hisz, és akit kevesen ismerjenek. Eredj, mindjárt visszajöjj.

A küldött igen alázatosan betette az ajtót, s eltávozott.

Az előszoba is megüresült. A miniszter bezárta az ajtókat, s egyedül maradtak.

A miniszter úr sebesen járt alá s fel, mintha a világon minden attól függne, hogy ő meg ne állapotdjék, a pecsétőr pedig végigfeküdt a pamlagon és ásítózott.

— Öcsém — szólala fel hirtelen megfordulva sarkán a miniszter s homlokát összeráncolva. — Öcsém, igen rosszul állunk.

— Tudom — sóhajtja fel a pecsétőr.

— Seregeinkről azt sem tudjuk, hogy hol vannak. Az osztrák hadcsapatok körös-körülálltak bennünket, a legmesszebb távolság 12, a legközelebb hat mérföld. A magunk katonái szidnak bennünket, az ellenéi fenyegetnek. Elöl tűz, hátul víz. Huszonnégy óránál tovább itt nem maradhatunk.

— Rettenetes! — és nem lehet valamerre menekülni?

— Tán nem azon gondolkozom éjjel-nappal?

— Tán álruhában? Én mint hentes, te mint puskaműves?

— Nem ér semmit, hiszen nem értek a puskához.

— De hát nem gondoltál valamit?

— Azt hiszed? Nézz ide. Mindenféle útlevelek, csak be kell tölteni.

— Ah, ez pompás, ez nagyon derék, mit kellene beleírni?

— Ne törd rajta a fejedet. Magam ékszeráros leszek, te pedig a segédem.

— Ahhoz ékszerek kellénének, gyémántok, s több aféle.

— Bizony simplex ember vagy te, édes öcsém, nem látod itt ezeket a ládákat?

A alkovenben három különböző nagyságú láda volt egymás mellé elhelyezve. Iszonyú vaspántos és rézciradás ládák. Két-három nehéz lakat lógott rajtuk elöl, fölül mindenféle cifraság alá rejtett vexir záruk, és mind hatrendbeli pecséttel lepecsételve.

— Most értelek — szolt felszökve fektéből a pecsétőr, hisz ezek úgyis res nullius.

— Törődöm is én azzal, most nálam vannak, s ha holnapután Törökországba találok velök menni, szeretném tudni, hogy ki kéri tőlem számon.

— De hisz elvégett kár volt lakatosért küldened, vannak nekem ditricheim, értek is egy kicsinyt az ilyesmihez.

S tüstént előkeresett néhány girbegurba eszközt s a pecséteket pietástalanul letépve, sok ügyel-bajjal és nyögéssel valamennyi zárát és lakatját felnyitotta a kérdéses ládáknak, melyeket azután a miniszter úrral két fülénél fogva megragadva per Pausch und Bogen kitaláltak a legszélesebb asztalra. Sok egy és más szétgurult az ágyak és szekrények alá, miket másnap a szobaseprő megtalált és megtakarított.

A csodálat „ah”-ja röppent el a pecsétőr ajkairól e kincsek látásán.

Nehéz masszív aranyláncok, ragyogó drágakövekkel rakva, nehéz aranyserlegek, ritka antik ékszerek, pom-

pás szelencék egyetlen darab drágakőből faragva, remek faragványú szoborművek, mind, mind tömör aranyból és ezüsből, nagybecsű órák, fölséges boglárok, annyira rakottak drágakövekkel, hogy izzani látszanak a gyermák világában, és a töméntelen gyűrűk, mellkövek, az ízlés minden választásainak eleget tevők. Minden, mit egy arisztokratikus fényvágó oligarcha család kincsben és pompában századokon át passionate összeszerze.

— Ah! Mi kár, hogy mindezt el nem vihetjük!

— Mind semmi ez. Ez mind itt marad. Csak terhünkre volna. Én csupán egy kis fekete bársony aranynyomatú futrált keresek, te választhatsz belőle magadnak, ami tetszik.

Dúltak a kincsek között.

Millió szikrát hányva heverték azok előttük az asztalon szétszórva, mintha ugyanannyi szem nézett volna rájuk szóltan szemrehányással.

— Itt egy chrysopras ékszer.

— Igen nehéz.

— Legalább a köveket szedjük ki belőle.

— Emitt néhány nagybecsű gyűrű.

— Hát ez micsoda?

— Fövény a Szaharából — szórd a szemétre.

— Itt ismét egy gyönyörű numizmatikus gyűjtemény.

— Tedd félre. Holnap kifizetjük vele a bureau-személyzetet.

— Hát ez? — Nevezetes férfiak kézvonásai, vesd a kandallóba.

— Hát ez a gyémántos kard?

— Ki vinne kardot magával? A gyémántok eljöhetnek belőle.

És így tovább. Minden darabból volt valami elszakasztható, elvihető. Az aranyláncokról letéptek a boglárok, az ékszerekről a gyöngyök, a gyűrűkből a pompás

faragványú kámeák, a boglárokból a ritka nagyságú türkizek, minden ami csak kis helyet és nagy értéket igényelt.

De a keresett fekete bársony, aranynyomatú tok nem akart előjöni.

A miniszter arca sötétült.

— Megjárnám, ha valaki megelőzött volna.

Elővették a másik ládát. Az elébbibe visszaseperték a megvármolt tartalmat, s amazt szinte kiüríték az asztalra.

— Jól van! — kiálta lázas örömmel a miniszter, egy tekintettel kiismerve a sok kincs közül az igénytelen külsejű skatulyát.

— Ez az — szolt remegő kezeibe véve a keresett tokot.
— Ez az. Látod?!

A pecsétőr kíváncsian hajlott oda, megtudni az annyira keresett tok tartalmát.

Külön le volt pecsételve egyetlen pecséttel, melyet a kormányelnök sajátkezűleg nyomott rá.

A miniszter egy percig tétovázni látszék, vajon föl merje-e szakítani azon pecsétet is, s remegve nézett maga elé.

— Nos, nyisd fel hát, mi van benne?

— Nézd, a kormányelnök pecsétje van rajta.

— Törd fel, holnap nem leszünk itt.

S a következő percben nyitva volt az etuis.

Mintha a szivárvány szállna le kristályalakban!

Nyolc solitair gyémántgomb. Akkorák mint egy mogyoró, mikből millió sugara lövellt szét a prismaticus színeknek. Vakító, kábító kincsek, miknek mindegyike egy-egy uradalommal fölér. Mikről azoknak egykori viselője minden díszmenetek alkalmával oly kitűnő, oly nevezetes volt.

Némán, elvarázsolva bámult a két férfi a kincstre, midőn a külső szobában léptek hallatszának, s mintha nyitná valaki kívülről a zárt ajtót.

— Ki az! — kiabálta mindkettő ijedten, halálra sápadva.
Az írnok volt, kit lakatosért küldtek.

— Mit akarsz?

— A lakatost hoztam. Engedelmet kérek.

— Úgy! — s ekkor nagy hirtelenséggel összetakarítottak mindent a ládákbá, azokat helyökre tették. Az érkezett lakatosnak nem volt egyéb dolga, mint a ládákat újra bezárni, mely után azokat a miniszter ad terrorem populi a rendőrség hivatalos pecsétjével újra biztosította.

A lakatosnak meg kellett vallani becsületes nevét, s az írnoknak bizonyítványt adni róla, miszerint nemes Kánya Antal lakatosmajszter uram ez s ez napon az éjnek ezen s ezen órájában a rendőrminiszternél három ládát bezárolt. Mely teketóriák Kánya Antal uramat úgy megijesztették, miszerint az egész eseményről még a feleségének sem mert egy szót is szólani.

— Hát ezzel a fiúval mit tegyünk — kérdé suttogva a pecsétőr, az írnokra célozva.

— Ne törődj vele. Elküldöm Pestre iratokkal, mikért bizonyosan főbe lövik. Jojczakát.

A pecsétőr eltávozott.

— Simón! — szólítja a fiút a miniszter. — Végy egy szekeret magadnak. Még ez órában Pestre fogsz indulni. Ezen iratokat viszed, oda, ahová címezve vannak. Egy perces se késél. Minden minuta egy század a nemzet életére nézve. Itt ezer pengő útiköltségül; siess...

A fiú elment. A miniszter lefeküdt. Késő éj volt az idő.

A toronyőrök rekedten kiálták a három órát éjfél után.

Minden jó lélek dicséri az urat.

És másnap az országgyűlésen kemény peremptórius törvény hozott azon képviselők ellen, kik a forradalom ügyében nem bízva, eltávoztak vagy meg sem jelentek.

A törvényjavaslat a rendőrminiszter úrtól jött.

És tartatott nagy dikció azon gyávák ellen, kik minden leverő híre a megbékülésről vagy megfutamodásról gondolkodnak.

A dikciót a rendőrminiszter úr tartotta.

És adatott ki a veresbetűs plakát, melyben azok, kik a magyar bankjegyet az osztráknál alább becsülik, bitófával fenyegettetnek.

E plakátot a rendőrminiszter úr adta ki.

És végre íratott egy catói vezércikk egy olvasatlan hírlapba azon alávaló könnyelmű emberekről, kik a haza ily szomorú napjaiban nem átallanak kártyaasztal mellett éjekeket tölteni.

A cikket a rendőrminiszter úr írta.

El e rút képektől! Keressünk szebbeket. Menjünk a csatamezőre.

Emelkedjél föl, lélek, rázd le az undort magadról, mit az önzés, a piszkos lelketlenség, az álarcos bűn látása gerjeszte benned; jer, láss vért, láss halált, láss könnyeket és vigasztalódjál.

Nézd amott túl a Királyhágón azt a kis, ifjú, hős sereget.

Ruhája nincs, de van dicsősége. Hazája alig ad neki mindennapi kenyeret, s ő mégis mindennap vért ad hazájának s véren vett diadalt.

Nézd azt a kis ősz hajú, ősz szakállú embert, mint áll ott a golyózápor közepette, mint ragyog arca, ha kis seregét éljenezni hallja a golyók süvöltéseire.

Csak egy szót tud magyarul. E szó „előre”. S serege mindig megérti őt.

Három sebhely van most is rajta, de a halál kerülni látszik őt, vagy nem tudja megtalálni.

Nézd azt a fiatal hőst. Kiáll serege elé. Buzdítva szól hozzá. A legelső golyó őt éri, leesik lováról, vére festi a földet. Özvegye szép és fiatal szíve megszakad, de nem siratja a hőst, nem siratja, hisz halála dicső volt.

Nézz amoda. Ott is egy hős esik el. Nem egy seb, tíz érte egyszerre. Ellene is becsüli a hőst. Bekötik sebeit, ápolják, mondják neki: hogy a csata elveszett, s ő letépi sebei kötelékeit és hagyja folyni véréit, hagyja jöni halálát, mért a csata elveszett.

Láss ott egy hidat. Kétezer ember áll előtte és védi, túl rajta iszonyú erővel egy ostromló sereg. Nézz oda ismét. Már alig vannak ezeren. Ugye nem futott el egy is! Ellestek. Mire az éjszaka eljön, ezernek csak fele marad ott, de helyéről meg nem mozdul egy sem.

Nézz végig a Tisza mentén. Látod ama kis piros vonalt. Mily sebesen halad előre. Egy csapat ifjú az, kik piros főveget viselnek fejükön. Micsoda tűz az, melynek szembe mennek? Ágyúk azok. Hallod ropogásaikat. Látod, mennyien hullanak el belőle. De látsz-e elfutni csak egyet is? Most odaérték. Az ágyúdörgés elhal.

Menj tovább. Láss ott, a Duna közepén egy várost. Le van égve a porig. Lakói a föld alá, a kriptákba rejtőztek. Ezerei a tűzgolyóknak repülnek bele minden oldalról, földrengető dörgéssel ijesztve a levegőket. A városban éhség, nyomor, fagy dühöng. Nem tudja senki, a halállal hol találkozik. De látsz-e egyet is, ki megszöknék onnan? Túrnek, szenvednek és nem panaszkodnak.

Látod amott azt a vezért. Csákójához emelt kézzel seregét megesketi, hogy nem fog elfutni a csatáról, s midőn a halál zápora ömlik, egy kiáltás, mely túldörgi az ágyúvihart, egy kiáltás, mely azt mondja: „Emlékezzél esküdre!” megfordítja a csata sorsát. Fele elhull a seregek, de a másik fele győz.

És mindenütt, merre nézesz, nehéz csatákat látsz. Csatát a Tisza jegén, véres harcot a folyam páncélozott hátán, csatát a sziklás hegytetőkön, csatát sáncok, várfalak közt, városok utcáiban, vértől vörösre festett vizek partjainál, égő falvak éji lángja mellett.....

Az áldozat panasztalan. A dicsőség nem kérkedik. De panasszal van tele szája a gyávaságnak, s fizetést kér a tolvaj.

A katonák rongyosak, véresek és lelkesültek.....

A diplomata jól érzi magát. Neki nincs lelke.....

A katonának egy gondolatja van, a dicsőség! Ha meghal, végsőhája a haza.....

A diplomata azt nézi, merre szökjünk.....

*

Debrecenben ezalatt szépen kigömbölyödtek az ábrázatok.

Kik néhány hét előtt futásról, menekülésről elmélkedtek, most egyébről sem akartak hallani, mint háborúról, melynek soha sem lesz vége.

Az apró emberek egy-egy roppant vörös tollal tolták ki fejüket, hogy kilátszassanak a tömeg közül, a miniszternek és öccsének még ez sem volt elég. Nekik egészen vörös kalapot kellett hordani, hogy tudhassa mindenki, miként ők nem félnek a vértől.

Meg lehetne tudni, hogy mikor lesz csata. Aznap rendesen teli volt aranyos tiszttal urakkal a város, kik jól megőrzék a haza számára becses életüket, míg a honvéd olcsó életével adózott a síkon.

Ah! Az mennyei élet volt.

Az ember kilenc óráig igen-igen nyugodtan aludt.

Az ember, ha honvédtiszt volt, vagy miniszteriális hivatalnok, tartott igen csinos társalkodónőket, kik a státus költségén utaztak vele mindenüvé.

Tíz órakor elment az ember a kollégiumba, ott hallott iszonyú szép dikciókat, ordíthatott a montagnard-oknak, amennyit tetszett, lepisszeghette, lerőföghette az aggodalmaikat kifejezni merész táblabírákat, coquettírozhatott a város karzati szépeivel.

Azután elmehetett az ember a nagyerdőre, járhatott térdig a sárban és találkozhatott mindenféle ismerősökkel, kik mindig tele voltak szebbnél szebb újságokkal.

Délután leülhetett az ember kártyázni, elveszthette az utolsó garasát, másnap elküldette magát futárnak és harmadnap ismét úr volt.

Elmehetett az ember az egyenlőségi klubba, ott halálra nevehette magát, melyért aztán másnap kárpótlásul a Közlönyből halálra unhatta magát.

S ha néha napfényes idő volt, láthatta az ember ama minden gyönyörűséget felülmúló látványt, mint lovagol a miniszter egy babos lovon, az ő pecsétőre kíséretében.

Oly kecsesen, oly possierlich vette ki magát azon a roppant tátoson, hogy az ember semmit sem kívánt egyszerre egyebet, mint, hogy bárcsak tevén látná őt ekképpen ülni.

— Ugye néznek utánam a dámák? — kérde a miniszter úr pecsétőret, mert maga nem mert hátranézni, félt, hogy leesik.

— Az egész világ enchantírozva van általad, csak ne csinálj púpos hátat.

— Brrrr! Hogy telefecskendett sárral ez a griff! Hohó ne, hohó ne. Ki hitte volna, hogy még sarat is lássunk Debrecenben. Nem azért, mint ha az itt ritkaság volna, hanem azért, hogy mi itt értük a sáros hónapokat.

— Az igaz. És milyen jó volt, hogy akkor el nem mentünk. Rögtön utána másnap jöttek a győzelmi hírek. S mi néhány rongyos százezerért szinte itt hagytuk pompás, gyönyörű állásunkat.

— Az igaz. Nagyon belevesztettünk volna. Azóta két milliónál több fordult meg a kezemen.

— Mennyi van mindössze kiadva?

— Harminckét millió hat hónap alatt. Az előbbi hat hónap alatt csak hatmillióra volt szükség.

- Hát számadás mennyiről van?
- Egy batkáról sincs.
- Nem is fognak követelni?
- Kicsoda? Ez a soklábú országgyűlés! Mernek is ezek ellenem szólni. A minap plena sessione mondtam meg nekik: hogy mindnyáját le fogom guillotinoztatni, egy ugyan azt kérdezte tőlem gúnyosan, hogy kiket? Mindazokat, akik félnek tőlem. Az ember elnevette magát, de én bizonyos vagyok róla, hogy azóta nem tud nyugodtan aludni.
- Csak az a baj, hogy Debrecenben vagyunk.
- Az bizonyos, hogy nagy baj. Ez a nép oly flegmatikus, oly rettenetes józan, hogy éppen semmi crawlalt sem lehetne vele indítani. De jussunk csak vissza Pestre! Megvannak még ott az én embereim, kiket két forint diurnumért láthattál a redout előtt órákig ordítózni az októberi napokban. Jussunk csak Pestre.
- De hátha elébb belénk kötnének, mint odajutnánk?
- Gondoltam rá. Az egyenlőségi klubnak meg van hagyva, hogy dolgozzék erősen. Nyárynak legközelebb macskazenét adatok, az ilyesmin leghamarabb megizelíti a pór nép a crawlalokat, Kovácsot elfogatom, mint titkos összeesküvőt, vele az egész békepártot, Kazinczyt, a Zeykeket, Pálffy, Farkast, azt a rongyos újságírót kiutasítom a városból. Ha ez sem segít, berendelem Hetvenit az ő gerilláival, s szétveretem az egész parlamentet.
- Parbleu, ez nem ér semmit, mert meglehet, hogy Hetvenit és a macsakazenéző kompániát ez a tréfát nem értő publikum meg találná botozni, s ez csak azon esetre lehetne elővehető, ha valami eclatans brutaliter támadnának rajtad a gyűlésben. De mit teendnél akkor, ha szép lassan, körülkerülgetve, egész szelídséggel oly téren támadnak meg, hol nem csata, hanem egy egyszerű dialog, egy nyugodt pertractatio által érheted el megbukásodat[?]

— Azt nem merik tenni.

— Lehet, hogy nem merik, de akarják. Ezek a sűgőbűgő emberek főznek valamit, s csak az alkalmat lesik, hogy elejthessenek. Félnek tőled, és ez rossz biztosság rád nézve. Soha nem szerettem ezeket az embereket. Különös ellenszenvem volt mindig a becsületes emberek ellen. Ezek nem valók politikusoknak. Ezek sohasem azt nézik, hogy mi hasznos, hanem azt, hogy mi illendő. Jó professzorok váltak volna belőlök.

— Pah, pah! Félnek, és van okuk rá.

— De mégis, ha valamit kitudhatnának rád. Teszem föl azt a ládahistóriát.

— Csitt! Lassabban. Nem tudhatnak ki semmit. Különben gondolkoztam felőle.

— Simont megint itt láttam.

— Visszahozta az ördög. Ma megint elküldtem, meg sem hagytam pihenni. Ez, úgy hiszem, utolsó útja lesz. Egyébiránt te mindenesetre küldd el a feleségedet a lengyelhez. Ijesszen rá erősen, most tudom, hogy egy fillérje sincs. Sikerülni fog.

Új lovagok jöttek szembe. A beszéd megszakadt, s nemsokára a nagyerdő szépei egy csapat gavalléron legeltetheték szemeiket, kik közül egy úgy ült a lovon, mintha penitenciából tenné.

*

Még aznap este a pecsétőr felesége — egy kis ravasz katolizált zsidónő — fölkereste a lengyelt, kivel ama mulatságos konferencián találkozánk, s ki ott oly igénytelen szerepet viselt.

A lengyelnek igen sok gyermeke volt, és igen kevés pénze.

Becsületes ember volt és szegény.

Az asszonyosság ezt jól tudta, s éppen erre a körülményre volt szüksége.

— Édes barátom — szólt a lengyelhez, helyet sem foglalva nála — ön emlékezni fog azon estélyre, mikor Laci véletlenül fölfedezte, hogy valaki a szekrényéből pénzt lopott el.

— Emlékezem.

— A pénz kétszáz pengő volt.

— Úgy mondta.

— Laci azt hiszi, hogy ezt a pénzt ön vitte el.

— Asszonyom!

— Nekem azt mondta, hogy ön vitte el.

— Asszonyom, ön és mindenki, aki valaha ismert, tudhatja: hogy én szerencsétlen vagyok, de becsületes ember. Senki egy megalázó tettet nem vethet szememre. Sokszor éheztem, de nem loptam soha. Esküszöm az istenre, hogy nem láttam a miniszter pénzét.

— Én elhiszem, barátom, de Laci gyanakszik, és Lacinak ez elég arra, hogy önt befogassa.

— Engemet? Minden alapos ok nélkül. S ki adott neki erre hatalmat? Ez nem történik sehol.

— Hja, barátom. Itt nem úgy megy, mint másutt. A minap, azaz, hogy jó minap, azelőtt mintegy hat héttel, Laci Szemerének egy biztosát csukatta be, csak azért, hogy őtet miniszternek nem titulálta, most is ott ül és hihetőleg ott fog ülni, míg Szemere érte nem jön. Tegnapelőtt pedig tulajdon titoknokát csukatta be, amért az Esti Lapokba mert írni.

— De hiszen az szörnyűség.

— Nem tagadom, hogy az. Én önt sajnálom, önnek gyermekei vannak, és ön nem tudná őket hova tenni, ha fogságra jutna.

A lengyel szemeibe könnyek gyülekeztek.

— Minő méltatlanság — minő gyalázat!

A lengyel, anélkül, hogy a miniszter szavait feleletre méltatná, elővette tárcáját s belenyúlt.

— Ah, vagy már el is készítetted, annál szebb, nem tesz semmit. Azért jó barátok maradunk.

A lengyel büszke megvetéssel számlált le tárcájából kétszáz pengőt az asztalra.

— Itt van a pénz.

A miniszter elhült, elsápadt. Nem tudott mit szólani.

— Itt van, számlálja meg. Nem csaltam-e meg.

— Hogy jutottál hozzá? — dadogá csalatkoztaban az ember.

— Nem volna ugyan senkinek gondja rá, de elmondhatom. Eladtam gyermekeimnek minden ruháját, el megholt nőm jegygyűrűjét; ami ki nem telt, azt Dembinszkitől kértem fel kölcsön becsületszóra, s ő adott, mert tudta, hogy lengyel vagyok, s a lengyel becsülete tiszta. Most tegye el ön e pénzt.

— De én nem így akartam ezt. Nekem soha sem kellett volna e pénzt megadnod, csupán elismerned, hogy elvived.

— De nem vittem el — kiálta a lengyel, és szemei szikráztak, — én hazudni nem fogok. E pénzt nem az adós fizeti hitelezőjének, hanem a megtámadott utas fizeti az útonállóknak váltságul életéért. Tegye ön el.

— Takarodj! vidd pénzedet — hadará a miniszter, kinek jó vastag bőre volt sértések elszivelésére, s a pénzt a lengyel markába nyomta vissza. — Elmehetsz!

— El fogja ön venni?! Vagy azt várja, hogy az arcához vágjam? — ordíta az dühtől sápadtan.

— Mit jelent ez! — szólt a miniszter visszahökkenve.

— Ez azt jelenti, hogy ilyenkor becsületes ember kardjához nyúl és megverekszik.

— Ah, barátom, nekem nem elvem a párbaj, ezt már kimondtam az országgyűlésen. A párbaj arisztokratikus institutio, és én testestül-lelkestül demokrata vagyok.

A lengyel fogait csikorgatta, minden izmai reszkettek a bosszútól.

— Ön egy — nyomorú gazember!

Magát e kifejezést négy szem közt bizton eltűrte volna a miniszter, de a lengyel oly előkészületeket kezdett tenni ökleivel, hogy Laci jónak látta a csengettyű felé retirálni.

— Most elfogathat ön, de tudja meg, hogy Dembinsz-
kinek elmondtam, mire kell e pénz.

A miniszter mérgesen harapott ajkaiba, s ujjaiaval
hosszú szakállát borzoló.

— Itt van — szólt a lengyel, a pénzt a törpe lábaihoz
vetve. Szedje fel ön! S egy tekintetre sem méltatva többet
a kormányférfiút, eltávozott, valamennyi szobaajtót úgy
csapkodva be maga után, hogy a ház regett bele.

— Tervünk füstbe ment — szólt az asszonyosság belépve
a szobába, hol a miniszter lehető legnagyobb léptekkel
nyargalt fel s alá.

— Beszéltek kegyed tán velem?

— Megállítottam. Hallani sem akart engesztelődésről.
Azt mondja, visszamegy Lengyelországba, ott legalább
becsületes ellenség teszi fogságra, politikai vétekért, míg
itt hóhérszerepre jutott zsebmetszők üldözik oly véte-
kért, melynek gyanúja is megölő.

— Ki hinné, hogy ezek a lengyelek mind olyan bor-
zasztó dölyfösek! És éppen ez? olyan földhözragadtnak
látszott. Semmit sem lehet velök ostoba kevélységek
miatt kivinni.

— Más tervet kell kigondolnunk.

— Már készen vagyok velem.

— Halljuk.

— Az egész Zichy-féle ingóságokat elárvereltetem, így
nem tudják meg, mi hiányzik belőle, és jogot nyerek a
pecsétetek feltörésére.

— De hátha a táblabírák beleszólnak.

— Letorkolom őket. Ich kenne meine Pappenheimer. A ládák új felbontása saját hivatalnokaim előtt megy végbe, s azok, ha kell, olyan visum repertumot adnak róla, amelyet diktálok nekik.

— Ezt mégsem tanácsolnám. Azok ott a szegletházban erősen fújják ön ellen a követ. Félő, hogy az árverés által gyanút kapnak. Hiba lesz, önnek fegyvert adni ellenei kezébe.

— A gyűlésen letorkolom őket, ha pedig lapban támadnak meg, betiltom lapjukat.

— Én nem mernék hozzáfogni.

— Mert nem ismeri őket úgy, mint én.

— Mert jobban ismerem őket, mint ön.

*

Másnap meglehetősen kurta plakátok hirdetéik, hogy a rendőrség szállásán a Zichy-féle holmik árvereztetni fognak.

Az emberek a falra, s onnan egymásra bámultak, mindenki kérdezett, senki sem felelt.

Várták az országgyűlést, reményelve, hogy ott fel fog világosíttatni e váratlan dobraütés, melynek okát senki sem tudja.

Úgy történt.

A reggeli ülésben több képviselő méltó méltatlankodással szólalt fel, felvilágosítást kérve ez ügyben a bizottmánytól.

Elmondák, hogy ez árverés törvénytelen. A megöltnek törvényes ítélete nincs, vagyonait elfoglalni senkinek nem volt joga, míg rendes processzusa le nem foly, akkor is gyermekei részét elébb el kell abból különözni, mielőtt valaki rátehetné kezét.

Elmondák, hogy ez árverés oktalan. Aranyat és ezüstöt elprédálni ilyen időben kétséges papirosokért esztelen-ség, midőn ugyanolyan papirosokat harminckét nyomda ingyen készít a kormánynak.

Elmondák, hogy ez árverés rendetlen. Ez nem tartozik a rendőrminisztérium köréhez, hanem a pénzügyminiszteriuméhoz.

Elmondák, hogy ez árverés nemtelen. Máskor az elítélt köntösein a hóhérlegények osztoztak, s most egy országgyűlés fogja-e azokat elkótyavetyélni[?]

A szónokok határozottan, becsületesen beszéltek, látszott rajtuk, hogy érzik, miként fejükkal játszanak, de az is, hogy végtére le akarják onnan rázni az odaült hidrát.

A miniszter valamennyi beszéd alatt folyvást mosolygott, és billegette a fejét, mint egy gipszpagódlit, s minden nyomósabb kifakadásra egy-egy „hm, hm, — ej, ej, — lám-lám” interjectióval válaszolt.

Végre fölkel a ülőhelyéből, s miután magáról először egy piros gallérú sűrű köpenyvet, azután egy felső s végre egy alsó kaputot levetett, elkezdte dikciózni.

Elmondá, hogy ő a kormányzónak legbenső barátja, és hogy ő a respubicát a legtökéletesebb alkotmányformának tartja, s hogy ő mennyit küzdött már a szabadságért, s mennyit fog még érte küzdeni, hogy ő Debrecen várost mennyire tiszteli, azt milyen strategice nevezetes pontnak tartja, mint fogja egykor körülsáncolatni. Hogy ő a fiatalságnak mekkora barátja, hogy a haza üdvét egyedül azoktól várja. Hogy a rácok milyen kegyetlen ellenségei a magyarnak, és hogy Perczel hogy fogja őket megenni. Hogy ő az országgyűlésnek milyen imádója in solidum, néhányak kivételével, mely néhányak szüntelen azon törekednek, hogy a hazát elárulják, hogy bármi áron kibéküljenek, hogy a hadsereget eladják, hogy Debrecenből elszökjenek, hogy Olmützbe levelezzenek, és a kormányzót

kisebbség, aki öneki legbenső barátja elannyira, hogy aki őt megbántja, az a kormányzót bántja, és így az egész hazát bántja, amiből természetesen következik: hogy akik az ő ellenségei, azok ellenségei a hazának, azok hazaárulók, azokat le kell nyakazni. Ami végre a kérdéses tárgyat illeti, tudatja az országgyűléssel azon jogkifejezést, miszerint a „res servando non servabiles” (tartva nem tartható dolgok) azoknak gondviselője által bármikor eladhatnak.

„Éljen! éljen. Vivát! Dobre ránó! — hangzott mindenfelől, ordított mindenki mindenféle tónusból és nyelvből, tán koszorút is hánytak a szónokra, ki most egyenként ismét felszedé leszórt öltönyeit s fejével billegett, mint egy gipszpagódi.

Az interpellans képviselők ugyancsak szerencséseknek tarthaták magukat, hogy a második emeletről az ablakon fejtetőre le nem hajigáltattak.

Mi pedig ezúttal megtanulhattuk, hogy az arany és ezüst bizonyos fajta emberek kezeiben el nem tartható portéka.

„Res servando non servabiles”. Mint a miniszter úr bevallá.

*

Útban voltam. Karcagon, még lovakat váltottak, betértem a vendéglőbe, midőn unatkozásaimból szörnyű zaj riaszta fel. Kocsizörgés, kardzörgés, ajtózörgés, káromkodás és tudja a jó ég mi mindenféle emberhalált jelentő hangok nem.

Már rezignálva voltam arra a gondolatra, hogy vasasnémetek rohanták meg a várost, midőn felpattan az ajtó, s belép rajta egy rettenetes apró ember egy rettenetes nagy szál karddal az oldalán, s világverő lármával szidja a kellnereket, marqueureket, vendégfogadókat és min-

denféle szolgálattelvő lelkeket Karcag városában, amiért őt kész ebédre nem várták reggeli tíz órakor.

— Én futár vagyok! Egy futárral így bánni hazaárulás. Én önöket feljelentem, én önöket leguillotinoztatom! A haza megszabadítóival így bánni!

A kocsmáros végre nagy alázatosan jelenté a haragos úrnak, hogy egyszeribe készen lesz egy egész pulyka. —

— Meg két font rostélyos! — vága közbe a haza egyik megszabadítója.

— Igenis és egy fél kuglihupf.

— Ha egész volna, jobb volna.

— Lehetne tán addig valami omlettet készíteni.

— Három adagot. Bátran.

A kocsmáros nézte: hogy maga van-e az ember, vagy még vár valakit.

— Most kaptunk friss kecsagéket a Tiszából — szólt kétkedve a kocsmáros.

— Igen? Abból is öt fontot halászlével. S kerítsen együtt valami finom konfektet. Nini — kiálta a távozó kocsmáros után —, ott künn egy nyulat láttam lógni, azt pörkölje meg.

— De könyörgöm, az sokáig fog tartani, s a lovak már itt vannak.

— Én parancsolok, ön engedelmeskedik! Addig is hozzon ide két palack madeirát. Sietve!

A kocsmáros szaladt, az apró férfi pedig hátratett két kézzel büszkén sétált fel s alá a hosszú szobában, véghe-tetlen sokat tartva arra, hogy kardjával mentül nagyobb zajt csináljon.

A bor megjött, a kis bőrben lakó nagy férfi csaknem az orrom alá tette a cifra palackokat, s mikor töltött belőle, rám nézett, mintha mondta volna: láttál-e már olyan embert, aki madeirát iszik? Pedig jobb lett volna, ha a kocsmárosra nézett volna ilyenforma kérdéssel: láttál-e

már olyan embert, aki megissza a cukorral és spiritusszal kőferyált kerti vinkót madeira képében?

Az ember oly impertinens volt, hogy lehetetlen volt bele nem kötnöm.

Pro primo a kalapjáról akkora vörös toll lógott le, hogy az ajtót sohasem csukhatta be maga után, anélkül, hogy azt oda ne csukta volna. A kardját valaha akkor csinálták, mikor két kézre szokták fogni a pallost, akkor sem az ő számára. Csizmái hónaljig értek, miket sarkantyúk díszesítének, minőket a hochselige Ritter Fridolin viselhetett. Tulipiros bársony mellényének mindenik zsebéből egy-egy nehéz aranylánc csüggött ki, s humoristice kötött shawlja csokrából nagy patetikus vatermörderek meredtek elő, különösen kedves ellentétlen a rendkívül cirmos ritka szakállú mongol ábrázathoz.

Mondom, hogy bele kellett kötnöm.

— Ugyan kérem — szólítám meg —, hová tetszik utazni?

Az ember felém fordítá arcát, végignézett, lábát előre veté, és szólt kemény, szétmorzsoló hangon.

— Azt ne merje ön kérdeni, tudja ön, mert az státustitok —, s ezzel kardja markolatára csapott merészen, mintha azt akarta volna tudtomra adni, hogy e titkot fegyveres kézzel is kész megőrzeni.

Azután felemelé poharát, és magas leereszkedéssel kihörpénté.

A kerti vinkónak az a jó tulajdonsága van, hogy az ember nem részegszik meg tőle, hanem megbolondul, kivált ha cukor és spiritusz van közé főzve, tökéletesen, de legkivált akkor, ha az ember különben is meglehetősen bolond.

Az én futárom is majd így járt.

Az első pohár után mindjárt keresztbe álltak a szemei, odajött hozzám, és barátjának nevezett, megszorította kezemet s kérdezé: hogy tudom-e, hogy ő miért megy most Pestre.

— Hát Pestre tetszik? Nem tudom, miért, nem is találgatom.

— Tud ön titkot tartani?

— Nem próbáltam. Meglehet.

— Tehát tudja meg, hogy én fontos irományokat viszek itt a zsebemben. Látja.

— Látom, vigyázzon ön, hogy el ne veszítse.

— Ó, attól nem tartok, mert Szolnokon mind valamennyit bevetem a kályhába, hogy ha elfognak, nálam ne kapják. Nem nagy tüzet ad ugyan ki, de az én hátamat meglehetősen borsódzásoktól menti meg — szólott a nagy férfiú tréfásan, és ivott.

— De hát ez esetben, kár is kegyednek Pestre befáradni, ha dépêche-eit már Szolnokon útbaigazítja.

— Hm. Nem csupán ez irományokkal vagyok küldve. Látja ön a többi közt ezt a rózsaszínű levelkét, ez bizonyosan nem státustitok, ugyebár.

— Úgy gondolom.

— Találja ki, ki küldi e levelet.

— Kis Péter?

— Nem az.

— Nagy Pál?

— Az sem.

— No, úgy nem találom ki, hogy kicsoda.

— Haha! hát nem ismeri az írást? Hisz ez a miniszter úr írása.

— Valóban az övé.

— Igen ám, ő ezt egy szép hölgynek küldi. Hanem ez titok.

— Tudom. Bizonyosan valami finom összeesküvés.

— Dehogyan az. A miniszter szerelmes. Egy hajfürtét küldi e levélben ama szép hölgynek. Ezzel kell Pestre bemennem minden héten egyszer.

— Tehát azért van ő olyan kopaszra lenyírva?

— Azért ám, az a szép hölgy pedig pedigrésen a kandalóba veti a levelet olvasatlanul, egyszer már le is dobott a grádicson, azóta csak a portásnak kézbesítem — szolt a nagy férfiú ama kis kompendiumban őszintén, és ivott.

— De hát visszatérőben nem veszik öntől számon hivatalos eljárását? — kérdém.

— A státus dolgaiban tetteket senki sem, hanem a miniszter úr a maga levelére annál inkább sürgeti a választ. Én azonban megveszek Pesten a fordásztól egy csinos hajfürtöt, s válaszul azt hozom neki vissza, mit is ő rendesen arany medaillonba zárva az inge alatt visel.

A testileg kicsiny férfiú rettenetesen kezdett ez ötletre nevetni, jókedve csupán az által zavartatván meg, hogy a korcsmáros és pincérei bejöttek teríteni, mire ő ismét előkelő minákba kezdte szedni arcát, szidta a pincéreket, hogy miért olyan lusták, már egy órája, hogy itt van, még sincs semmi. E filippika csak azért volt megkezdve, hogy legyen oka a testileg kicsiny férfiúnak egyik óráját a másik után kihúzni zsebéből, azokat füléhez tartani, felhúzni, s más egyéb módon fitogtatni.

— Szép órák, mondtam.

— Hehő. Elhiszem azt. Egyik nyolc kőre, másik tizenhatra. Minő email! Zichy-féle mind a kettő.

— Igen? Res servando non servabilis?

— Harminc forintért vettem mind a kettőt, testvérek közt is megér egy háromszázat. Nem tubákol ön?

E kérdés csak azért volt hozzám intézve, hogy legyen miért egy gyönyörű burnótszelencét előhúzni a zsebből, mely egyetlen achátból faragva s arannyal gazdagon befoglalva, egyike lehetett a múzeumi ritkaságoknak.

— Ez is res servando non servabilis?

— Igen, hat forinton vevém, már ígértek értük hatvan aranyat. Ez a gyűrű is onnan való, de ezt nem vettem. Valóságos opál, ritka nagyságú, ezt Laci adta, mikor a

lakatost hoztam neki, hanem ez státustitok, ezt megbocsát ön, de el nem mondhatom.

Hozták az ebédet. A kis férfiú nekiült, magam pedig elmentem egy helybeli ismerősömet felkeresni. Egy óra múlva vetődtem haza. A kis férfiú akkor is ott ült, előtte üres tálak és üres poharak. Már ekkor annyira volt, hogy nem ismert rám.

A kocsmáros számolta az étkek árát, én pedig azt vettem fel magamban, hogy ha a nagy férfiú ily módon látna hozzá, mennyi idő alatt enne meg egy nyolcvan ezer főből álló ellenséges hadsereget muníció és patrontás nélkül.

Végre kitámolygott a haza egyik megmentője várakozó furmányosához, köpenyét, kardját, táskáját odabenn felejtve, s azokért egyenként küldözve be a fogadói szolgákat. Mikor elvégre már fenn ült, még egyszer beizent, hogy hívják ki már azt a részeg gazember futárt onnan belülről, mert ő nem vár egy pecig sem reá tovább, s csak miután esküvéssel bizonyították neki, hogy az a futár ő maga, rezignálta magát jelt adni a kocsisnak az indulhatásra.

Perc múlva elnyelte a porfelleg rohanó szekerét. Az ajtóban álló nénémasszonyok ezer áldást sóhajtának a haza egyik megmentője után, ki oly sietve rohan, és a haza üdvét viszi magával. Isten veled hőkeblű utazó.

Sit tibi terra levis. Azaz, hogy a szekerednek.

*

Ezenben furcsa dolgok kezdtek történni Debrecennek városában.

Estenként egy piaci boltban transparent felirat előtt lehet látni egy sereg minden szőrű-színű embert, aholott in egy kis félvés lapocskát árult egy kis kerekhasú könyvárus jó három krajcárért igazi pénzben.

E három krajcárért csodadolgokat olvashatott az ember.

Nem volt az előtt semmi szent, még a miniszter úr maga sem. Ki előtt félelmesen hajolt meg az egész országgyűlés, ki imponált a kormányon, ki parancsolt egész Magyarországnak, azzal egy kis, tenyérsi, sajtóhibákkal teljes újságocska szembe mert állani, hogy egyet-mást számon kérjen tőle.

Az eset oly hallatlan volt, mint csudálatos.

Hogy egy kis, sajtóhibákkal teljes garasos lap a korlátlan hatalmú miniszter hájába merjen kapni.

Minden elkövetetett, hogy e botrány megszüntettesék.

Fenyegettetének a lap kihordói, hogy agyonköveztetnek, de e fenyegetés nem hozathatott teljesezésbe azon csekély okból, miszerint az ehhez megkívántató köveket harminc mérföldnyiről kellett volna odaszállítani.

Tartatának egyenlőségi gyűlések, miknek resultuma azon kegyes óhajtás lön, hogy bárcsak itt folya a Duna, hogy azon lap íróit bele lehetne hajigálni.

More patrio követeltetett a kaució, ugyanakkor, midőn maga a kormánylap sem tette azt le. Mindhiába, másnap a kaució is készpénzben le volt téve.

A lap ócsároltatott úton-útfélen sajtóhibái és vádjai miatt. Hasztalan, másnap még több sajtóhibát s még több vádat hozott a miniszter ellen.

Indítottak meg ellene hasonló formátumban fogd meg lapok a miniszter úr saját vezetése mellett, hanem az előfizetők nemsokára instantiát adtak be hozzá, hogy fordíttassa le magyarra, amit ír, mert perzsául nem értenek.

Utoljára nem volt mit tenni egyéb, mint az országgyűlés elébe adni a dolgot, sajtóért kívánni a méltatlan rágalmak ellen.

A szerencsétlen újság földig gázoltatott. A fekete földig!

És elrendeltetett ellene a szigorú, törvényes vizsgálat.

A vizsgálat soká tartott, a sajtóhibás lapocská azzal vádolta a minisztert, hogy nem bánt tiszta kézzel az ország által reábízott vagyonok körül.

A dologság borzasztó volt. A vizsgálat igen sokáig tartott.

Amely nap a vizsgáló bizottmány referálandó volt, már azt előre tudta mindenki. A karzatok tele voltak úri hölgyekkel, kik már reggel hat órakor beültek, hogy helyet kapjanak.

Künn a piacon nézdelték a helyet, hogy hol fogják felállítani az akasztófát, hány foga lesz annak, hogy minden újságíró ráférjen, aki a minisztert bántotta.

Tulajdonképpen csak az volt még kérdés, hogy valjon akasztatni fognak-e azok vagy guillotinoztatni.

A várva várt óra végre megérkezett, az ülés megnyitott.

Jelen voltak a miniszter úr és párthívei, magasan ragyogó ábrázattal, fennhangon kacagva, handabandázva és ingerkedve.

Jelen voltak a meggázolt férfiak is, kik mertek a miniszter úr ellen szólni, meghúzódva, lenézve mindenkítől érdemeik szerint. Hátraültek szegények, és lehúzták fejüket, hogy szemeik ki ne égjenek a szégyen miatt.

Felállt végre a vizsgáló bizottmány elnöke. Alacsony ősz ember, becsületes magyar arccal, s elmondva vizsgálati eredményét, feszült várakozás közben, előadását azzal rekeszté be: hogy a megvizsgált holmiken kétségtelen eltulajdonítás nyomai látszanak!

Az emberek egymásra néztek, összevissza hűledezve, hallgatás lőn, a szűnyogrepülést meg lehetete hallani.

Az ősz férfiú azt hitte, hogy nem fejezte ki magát elég világosan, s újólá ismétélé.

Itt nem vétkes hanyagság, hanem világos lopás kérdése forog fenn, — s kezével esetleg-e vagy készakarva, egyenesen a miniszter felé mutatott.

Az, mintha egy súlyokkal csaptak volna a feje lágýára, hanyatt esett székében, és néhány percig meg volt halva.

Amint föleszmélt, azon vette észre magát, hogy egyszerre tízen beszélnek hozzá.

Aki csak szóhoz juthatott, válogatva, nem válogatva a szót, szidta, mocskolta, és legjobban szidták, mocskolták elvbarátai, kik mindent elkövettek, hogy e tett részeseinek ne látszassanak.

Végre a sok tépés, marcangolás és püfölés után szóhoz juthatott ő is, de ekkor meg oly furcsákat beszélt összevissza, hogy mindenki elkezdett rá fennhangon kacagni.

A publikumnak mindegy volt, akárkin történt a skandalum. Látvány volt elég. A szcéna váratlanul ugyan, de azért drolatique végződött.

A miniszter e felvonás alatt tökéletesen pulverizáltatott.

Midőn a teremből eltávozott, az ugyane nap kinevezett főápolóné nyújtá neki karját támaszul, mire a debreceni cívis azt jegyezte meg, hogy a főápolónő a legelső massacrirozott sebesültet hivatalos gondviselése alá veszi.

Látszott tagadhatatlanul, hogy e jelenés után az országgyűlés nyakára nőtt a miniszter úrnak.

Estig tartott a privat konferencia a rendőri szálláson ez eset után, s még azon éjjel gyors futár küldetett titkos misszióval Hetvení úrnak utána.

*

Meredek havasok állják körül Abrudbánya városát. Hegy hátán hegy, mint megőszült óriások, emelkednek szerte hóval fedett ormok, miknek szakadékain feketésen zöldell a hóban lakó fenyő.

A sziklákon járatlan ösvények vezetnek keresztül-kasul, néhol a hegyek éles gerincein futva végig, honnét a ködös mélység fenekét nem látni, másutt meredeken alig tartó lépcsők viszik tovább a veszélyes utat mélybe és magasba, a tajtékot verő hegyi patak mély örvénye fölött egy-egy keresztüldöntött fa revesedő törzse az átvezető híd. S lenn, lenn a visszhangzó mélységben egy egyenes út visz két magas sziklafal között, keskenyen, rögzösen a bányavárosig.

Ez úton látjuk haladni Hetveni urat az ő csapatja élén.

A csapat rendetlen, útjában lármáz és veszekszik, ruházata ahány, annyiféleképpen, hanem a tiszt urak, kik világért sem elegyítik magukat a közkatonaság közé, annál ragyogóbbak, öltözetük piros prémes zöld dolmány, ezüsttel és vörössel, ahol csak lehet, kihányva. Maga Hetveni úr aranygallért visel.

Csupán egy kis csapat tart szigorú rendet. Vezérük fiatal, komoly, lekesült arcú ifjú, maguk a fiúk mind oly érettek, oly okosak. Tán mindnyájan egy tanoda egykori tanítványai. [So]rakozva mennek, hangot csak lépéseik taktusa ad.

Utánuk ismét ágyúk és ágyúszekerek, mik körül sem tűzér, sem fedezet.

Hetveni úr meghallá, hogy a magyar kormány a békülni kész románok lefegyverzésével foglalkozik Abrudbányán, s rögtön sietett oda hivatlanul, kéretlenül, az alku pontjaiba beavatkozandó.

Még eddig amerre járt, a legjámborabb oláhok közt, kik soha a magyarra egy rossz tekintetet nem vetettek, mindenütt sarcot vetett a békés falvakra. Tudta, hogy az oláh pórnök arany- és ezüstpénzeket viselnek felfűzve. És gyűjte aranyat és ezüstöt.

Most úgy hívé, itt az idő Abrudbányára jönni, hol hite szerint sok aranynak kell lakni, — miután az oláhok

Itt nem vétkes hanyagság, hanem világos lopás kérdése forog fenn, — s kezével esetleg-e vagy készakarva, egyenesen a miniszter felé mutatott.

Az, mintha egy súlyokkal csaptak volna a feje lágýára, hanyatt esett székében, és néhány percig meg volt halva.

Amint föleszmélt, azon vette észre magát, hogy egyszerre tízen beszélnek hozzá.

Aki csak szóhoz juthatott, válogatva, nem válogatva a szót, szidta, mocskolta, és legjobban szidták, mocskolták elvbarátai, kik mindent elkövettek, hogy e tett részeseinek ne látszassanak.

Végre a sok tépés, marcangolás és püfölés után szóhoz juthatott ő is, de ekkor meg oly furcsákat beszélt összevissza, hogy mindenki elkezdett rá fennhangon kacagni.

A publikumnak mindegy volt, akárkin történt a skandalum. Látvány volt elég. A szcéna váratlanul ugyan, de azért drolatique végződött.

A miniszter e felvonás alatt tökéletesen pulverizáltatott.

Midőn a teremből eltávozott, az ugyane nap kinevezett főápolóné nyújtá neki karját támaszul, mire a debreceni címis azt jegyezte meg, hogy a főápolónő a legelső massacirozott sebesültet hivatalos gondviselése alá veszi.

Látszott tagadhatatlanul, hogy e jelenés után az országgyűlés nyakára nőtt a miniszter úrnak.

Estig tartott a privat konferencia a rendőri szálláson ez eset után, s még azon éjjel gyors futár küldetett titkos misszióval Hetveni úrnak utána.

*

Meredek havasok állják körül Abrudbánya városát. Hegy hátán hegy, mint megőszült óriások, emelkednek szerte hóval fedett ormok, miknek szakadékain feketésen zöldell a hóban lakó fenyő.

A sziklákon járatlan ösvények vezetnek keresztül-kasul, néhol a hegyek éles gerincein futva végig, honnét a ködös mélység fenekét nem látni, másutt meredeken alig tartó lépcsők viszik tovább a veszélyes utat mélybe és magasba, a tajtékot verő hegyi patak mély örvénye fölött egy-egy keresztüldöntött fa revesedő törzse az átvezető híd. S lenn, lenn a visszhangzó mélységben egy egyenes út visz két magas sziklafal között, keskenyen, rögzösen a bányavárosig.

Ez úton látjuk haladni Hetveni urat az ő csapata élén.

A csapat rendetlen, útjában lármáz és veszekszik, ruházata ahány, annyiféleképpen, hanem a tiszt urak, kik világért sem elegyítik magukat a közkatonaság közé, annál ragyogóbbak, öltözetük piros prémes zöld dolmány, ezüsttel és vörössel, ahol csak lehet, kihányva. Maga Hetveni úr aranygallért visel.

Csupán egy kis csapat tart szigorú rendet. Vezérük fiatal, komoly, lekesült arcú ifjú, maguk a fiúk mind oly érettek, oly okosak. Tán mindnyájan egy tanoda egykori tanítványai. [So]rakozva mennek, hangot csak lépéseik taktusa ad.

Utánuk ismét ágyúk és ágyúszekerek, mik körül sem tűzér, sem fedezet.

Hetveni úr meghallá, hogy a magyar kormány a békülni kész románok lefegyverzésével foglalkozik Abrudbányán, s rögtön sietett oda hivatlanul, kéretlenül, az alku pontjaiba beavatkozandó.

Még eddig amerre járt, a legjámborabb oláhok közt, kik soha a magyarra egy rossz tekintetet nem vetettek, mindenütt sarcot vetett a békés falvakra. Tudta, hogy az oláh pórnök arany- és ezüstpénzeket viselnek felfűzve. És gyűjte aranyat és ezüstöt.

Most úgy hívé, itt az idő Abrudbányára jönni, hol hite szerint sok aranyak kell lakni, — miután az oláhok

leteszik a fegyvert. Azelőtt nem igen volt passziója őket meglátogatni.

A románok nagy része eközben már megadta magát, s fegyvereit a békekövet kezeibe tévé, ki erős szavakkal ígérte nekik a múltak feledését és közbocsánatot, ha ezentúl békében maradnak.

A békülés legszebb folyamában érkezék meg Hetveni úr éhes csapatjával, s saját kincsszomjával, s megállítja az alkudozásokat.

Követelései botrányosak voltak.

Magyar vagyok, nem akarom azokat leírni.

Elég annyit mondanom, hogy azokat saját békeköve-tünk undorral utasítá vissza.

A gerillavezér azonban nem volt az az ember, ki szép szavakra hallgatni szokott.

Fegyvereseit azonnal csatarendbe állítá, bevezette a fegyverlerakás színhelyére, s a fegyvertelen oláhok közé lövetett vele!

Ha egy századdal később mondaná el valaki e tényt, azt felelnők rá, nem, az nem igaz, ily alávaló tett magyartól nem származhatott soha! De emlékezetünk még nagyon élénk, s amik ezután következtek, sokkal inkább el vannak terjedve, mint hogy valamit el lehetne belőlük titkolni.

E galád megrohanásra, mintha a föld okádná ki a harcosokat, ezrei és ezrei támadtak elő a fegyveres románoknak a körülfekvő bérceken, kik gyanúsan várták a békülés kimenetelét, s még nem tévék le a fegyvert, s most bosszúra lobbanva fogták körül a gerilla-sereget, mint egyetlen jelszóra, kürtök rivalltak mindenfelé s vérengző ordítás.

A békekövet még csillapítani akarta őket, de azt mint árulót darabokra tépték, s a gerillákat beűzték a város-ba.

Ha katona lett volna, ha magyar lett volna, utolsó csepp vérig védte volna a szerencsétlen várost, melyre vést, pusztulást idéze, de nyomorú korcs volt a silány, s meg sem állapodva futott serege előtt, meg sem állapodva, hátra sem nézve, hanem karddal vagdalva azokat, kik előtte akartak szaladni.

Csak egy csapat nem futott el, csak egy csapat állt ki a fenyegetett város védelmére, a komor, hallgatag ifjú kis serege.

Kétszer nyomta vissza a százszor nagyobb túlerőt, míg végre az oláhok elfoglalták ágyúit.

— Ne hagyjuk ágyúinkat, fiúk! — kiálta megvillantva véres kardját az ifjú hős, s elszántan a küzdő tömegbe rohant. Még egyszer elverte őket ágyúiról, tért hagytak körülé s csapatja körül a visszaszórt oláhok, s azután fölülről a hegytetőről kövekkel hajigálták őket agyon.

Így esett el korunk egyik legszebb tehetsége, kibén oly forró szív, oly magas ésszel volt párosulva — hozzá és seregéhez nem méltó csatában, ágyúit és becsületét védve.

Ez ifjú hős — Vasvári Pál.

E rövid ellenállás után a felbőszült nép a martalékul vetett városra rohant.

Mi történt azután? Ne kérjétek.

Azt tudni nem jó emberi léleknek.

Fátyolt reá, sűrű fátyolt. Beszélnek úgyis eleget a kihulló könnyek a kihullott vérről.

Hetveni úr 1600 főnyi csapatából — hatvanadmagával menekült meg, a többi a szorosokban agyonköveztetett, anélkül, hogy csak egy puskalövéssel védhette volna magát.

Abrudbánya most leégetett laktalan rom.

Néhány nap múlva felkötött karral résztvetgerjesztőleg járt Debrecen utcáin Hetveni úr papagájszín uniformisában.

És a miniszter úrnak rettenetes rossz kedve volt.

*

Ez utóbbi eset nagyon elevenig ható csapás volt a miniszterre.

Nem ilyen véget szánt ő a gonddal és előnyökkel szervezett gerilla-csapatnak.

Mint hajdan Napoleon, úgy akart ő megjelenni ezek szuronyai mögött az ellene támadt országgyűlésen, e kegyence elrontotta a tervet.

Még egy desperátus kísérletet próbált azután meg az országgyűlés ellen, de az is siralmas eredménnyel végződött.

Lázító cikkeket íratott bérenclapjaiban saját szanszkrit nyelvén és még sajátabb sansesprit modorában az országgyűlés tekintélye ellen, melyben annak felosztatását sürgeté, mégpedig rögtöni felosztatását, nehogy ideje maradjon az ő fejére kimondani az ítéletet.

De pórul járt cikkeivel, mert az országgyűlésen megmosdatták értük, és nem törülgették meg utána, a herculesi nemzetőr generalis pláne „gazember”-nek nevezte őt minden circumscriptio nélkül egész pereputyjával együtt, mely kifejezést ugyan az elnök imparlamentarisnak nyilatkoztatott, de melyet a jelen volt publikum osztatlan applausussal fogadott.

A cikkíró, hogy mindezek általi sértetlenségét s egyszersmind az egész gyülekezet iránti lenézését kitüntesse, a tartott szellemi püfölések közben felkapaszkodott a gyűlterem kontignációs katedrájába, s onnan kacagott alá, fejét mindenféle oldalra billegetve, mint egy gipszpagóldi, mindaddig, míg a sértegetett rendek elkezdtek neki

mogyorót hajigálni fel, mint szokás a menaszériákban kalitkázott bohókás evetkéknél és tengeri macskáknak mogyorót hajigálni.

Erre megszégyenlette magát és lekotródott.

Ez történt ápril 12-kén.

Másnap ki kellene mondatni az ítéletnek a hűtlen miniszter fejére, kinek letűntével, a kormányon elhatározó majoritásban maradandott a békepárt, de másnap és harmadnap egészen más dolgok történtek Debrecenben, miknek auspiciuma alatt a miniszter gyöngyén megmenekült.

Volt-e e másnapi eseményeknek összeköttetése az előbbiekkal vagy sem? Miért kellett azoknak közvetlenül másnap bekövetkezniük, azt mi nem akarjuk feszegetni, annyi bizonyos, hogy azok megtörténte után a minisztert a gyémántokért senki kérdőre nem vette.

*

Hová levétek ti, napjai a ragyogó dicsőségnek, hová lettél te hőstettekben gazdag időszak, te hír mámorával ittas év?

Elmúltatok, elenyésztetek.

Hová levétek ti, hősei az új históriának, kiknek neveit két világrész tanulta kimondani[?]

Elvesztetek, gyászos, nyomorú halállal, nem a harcmezőnek dicső halálával.

Hová levétek ti, szellemóriások, kik újjá akartátok alkotni a világot?

Nyögtök láncok között, vagy futva bújdostok, elhagyva nőt, gyermekeket, hazát, elhagyva az ősi hajlékot, s elhagyatva örömtől, reménytől!

Hol vagytok ti, thermopilaei hősök, fiai az ifjú hadseregnek!

Idegen tartományokban érdemjel-fosztottan bűnhőd-
tök nem önbűnötökért.

És ti, kik sohasem szerettétek, csak loptátok a hazát,
kik játszottatok mindennel, ami szent; ti a szabadság
hamis prófétái, hol vagytok, mint folynak napjaitok?

Farsang van. Mulattok, ugyebár!

2. A KÉT MENYASSZONY

Élt Szolnokon egy özvegyasszony két szép leányával; Rózsa volt az egyik, a másik Anikó.

Feketében járt az özvegyasszony, rózsaszínben jártak leányai.

Tíz év óta volt özvegy az asszony, tíz év óta hordta gyászruháját; két év óta volt a két szép leány menyasszony, két év óta hordta jegygyűrűjét.

Az özvegy napról napra aggott, fogyatkozott, közeledett férje sírja felé; a két szép leány napról napra szépült és vidámult, közeledve menyegzője felé.

Katona volt mindkettő kedvese. Derék jó, hű fiak. Messze jártak sivatag külföldön, mégis minden hóban érkezett levelük váró mátkáikhoz, tele reményekkel, tele szerelemmel.

Most két hónap múlt el egymás után, hogy semmi tudósítás nem érkezett rólok.

Bizonyosan maguk fognak jöni, gondolák a szép menyasszonyok, s megnyugodtak benne.

*

Vége felé járt a zaklatott év. Csikorgó hideg volt. Észrendő utolsó napja.

Az emberek ilyenkor otthon szoktak ülni, templomba járnak, megköszönik a napok urának az elvett évet, s áldást kérnek az ismét jövőre. Estenden beülnek meleg

szobáikba, mulatnak, beszélgetnek, kártyáznak, éjfélig eltelik bizalmas tréfa közt az idő, s az első óraütést az új esztendőben üdvözlő pohárcsendülés köszönti fel.....

1848. év utolsó napja nem látta ez ihlett örömeket Szolnokon, és túl és innen rajta fél Magyarországon.

Nem a hálaadás, az ádáz rémület ünnepe volt az.

Egész nap, egész éjjel szakadatlanul hallatszék a jövő és távozó gőzmozdonyok zúgása, füttyölése. A pályaudvarban rendetlen időközökben érkező vonatok álltak meg, tömve-tömve emberekkel, kik rémült kétséges arcokkal szálltak ki a vagonokból, összefagyva, elkényszeredve s nem tudva merre fordulni az ismeretlen, túltömött városban.

Hátrább nehéz málhás szekerekből hanytak le mindenféle uratlan jószágot, mikért senki sem volt felelős. Turkált közte boldog-boldogtalan, keresve eltévedt holmijét.

Még hátrább, födetlen szekereken nagy nehézágyúkat lehet látni, otthagya az út közepén, összevissza döntögetett ládákat, az ország pecsétjével záraikon, ruhakelméket, fegyvereket, hordókat s más egyéb a gondviselés örökösére bízott tárgyakat.

És újra meg újra jöttek a dübörgő, füttyülő vonatok, hozva összefagyott, összeéhezett népet, a már ottlevők odatódultak a kiszállókhöz. Soknak volt valakije, akit várt, és összefutva minden szekeret, nem talált rá, s búsan nézett újra a másik vonat elé.

Kardos, nehézkes emberek szálltak ki, beburkolva, deresen, zúzmarásan, reszkető, fázó nők, szepegő kis fiaikat vonva kezeiknél fogva, az ottlevők az érkezőket, ezek amazokat ostromlák kérdésekkel, száz kérdésre egy válasz.

Olykor az egész vonat csak katonákat hozott, kik éh és fagy közepett vad harci dalt énekeltek a rohanó vaskocsi mennydörgése mellett.

Az emberek összevissza futkostak. Legjobb ismerősök észre sem vették egymást, tulajdon bajukkal levén elfogalva, a nagy dült tömegben mindenki magára volt hagyva, senki sem segített egymásnak.

Benn a városban azalatt házról házra jártak az újan érkezők, szállást és meleget kérve a náloknál szomorúbb gazdáktól.

Kényelmes nagyurak, kiknek egy palota alig volt elég máskor, jól érzék magukat egy-egy nádas hajlék földes szobájában.

Régi ellenségek, kik egy országban nem férték el egymástól, most összetörődve lapultak meg egymással egy szobában, s finnyás úrhölgyek köszönettel fogadák a fekhelyet, mit idegen férfi engedett át nekik, míg magának a földön vete ágyat.

S aztán egész éjjel dörgött és füttyült a járókelő gép. Vörös tűzszemei messzire belátszottak a vak éjszakában, kéménye bömbölve okádta a szikrával elegy fekete füstöt.

Néhol az út közepén elmaradt. A forró gőz megfagyott csöveiben, a tűz kialudt a rettentő hidegtől, s az útban tüzet raktak alá, hogy ismét felolvasszák. Két-három segélymozdony alig bírta aztán az állomásra bevontatni.

Túl Szolnokon pedig a tovább menekvők szekerei futottak hosszú, szakadatlan sorban. Rossz, csikorgó járművek a göröngyös felfagyott úton, megrakva málhákkal, betakargatott nőkkel, gyermekekkel és férfiakkal, kiknek bajuszán, szakállán jégcsapokat vert a deres zúzmara.

Majd egész karavánok, gyalog, szegényes ruhában, megapadt tarisznyával, — fegyverműhelyek és felszerelések személyzete.

Ismét nagy, nehéz vasgépek rozzant szekerekre rakva, miknek tetején pokrócokba burkolt férfiak, asszonyok gubbaszkodtak.

Egy-egy fekete hintó, mely az előtte menő szekerek végtelen sorát nem bírva kikerülni, kénytelen volt lépést baktatni a többi nyikorgó szekerek nyomában.

— Így volt az esztendő utósó napján.

Az új év első napja csak folytatása e szomorú képnek.

A gőzgépek újra jártak egész éjt, egész naphosszant, hordva bús, elfásult képű népet, málhákat, szekereket, nagy nehézágyúkat.

A tegnap jöttek siettek odább, az újan érkezők jártak házról házra, szállást és meleget keresve. Csak néhány várakozó nézte a szüntelen jövő szekereket, keresve és nem találva és újra várva kedvesét, barátját, urát vagy málháit.

Túl, a Tisza másik partján pedig szakadatlanul mentek tova a menekvők szekerei, itt-ott egy-egy gyékénnyel fedett kocsi, hol férje után futó édesanya vitte ágy közé pólált gyermekeit, a többi nagyrészt fedetlen; a szél fútt, hordta a havat a menekvő arcába. A hideg majd megvette szegényeket.

Bús, kedvetlen, elgémberedett arcok mentek tova reggeltől estig és estétől reggelig, bele a vendégszeretetlen pusztaságba, hol napi járőföldre van egy helység a másiktól, s hol a közbeeső vendégfogadókból, jöttüknek hírére, eleve megszökött minden korcsmáros.

És ez így tartott az esztendő második napján, így tartott a harmadikon, negyediken, ötödiken.

Mindig több, mindig kétségbeesőbb arcok, iszonyú hideg, iszonyú hófúvás, — gyalogló csapatok, fázva, éhezve, keblükbe dugott kézzel, s nehéz, dübörgő ágyúk el-elakadva a hótól ismeretlen úton.

A hatodik nap megszűnt a járás-kelés! Az utósó gőzgép is megérkezett; már azon alig jött egy-két ember, az is kedvetlen, szótalán, bánatos.

Akiknek várva vártjaik eddig meg nem érkeztek, azok most búsán, csüggedten keltek egyedül a szomorú útra.

A biztossági hivatalok elhagyták helyeiket, ami málna, ágyú, készletszer eddig el nem vitetett, ottmaradt, senki- nek sem volt többé rá gondja.

Egy óra múlva az utolsó szekér is elhagyta Szolnokot, a vissza-visszatekintők nem láttak maguk után egyebet, csak a kanyargó fekete utat a néphagyott fehér pusztasá- gon.

Ilyenek voltak az ezernyolcszáznegyvenkilencedik esztendő első napjai Szolnokon, és túl és innen rajta fél Magyarországon.

*

Az utolsó menekvő korán reggel elhagyá a várost. Csöndesen maradt az, várva nyugton az ismeretlen jövődőt.

Dél felé hangos dobverés és trombitaszó verte föl csendjét. A magyar hadsereg vonultak keresztül.

Haragos, elmérgesedett nép, gyalog és lóháton, szidva a rossz időt, a szelet és havat és az örökös hátrálást és az egész kaputos világot, mely előlük minden ennivalót fölfalt.

Egy óráig pihenni telepedett a sereg. Szíves házigaz- dlák örömet megoszták vele utolsó falatjaikat, s tüzet raktak neki, hogy melegedjék sok nap és éj viszontagsá- gai után.

A jó özvegy házához is betoppant egy huszár, szép karcsú szál legény, veres csákóján kettős aranypasz- omány, szép fekete bajsza pörgére pödörve, arcát a csípős szél pirosra festette, s bár váltig akarja türtőztetni magát, kitör rajta az el nem rejthető mosolygás.

E mosolygásról mind ráismernek.

Az özvegy és a két leány egyszerre kiáltanak fel:

„— Gábor!”

S azután odarohannak hozzá, összeölegetik, egyik érzékenyen, a másik nevetve; hosszan, forróan a harmadik — ifjú menyasszonya, Rózsa.

— Sejtettem, hogy eljössz. Sírhatnám volt már az egész héten. Meddig maradsz nálunk?

— Még tán egy óráig lelkem, egyetlenem.

— És mikor jössz vissza?

— Talán sohasem többet.

A leány könnyezve simult vőlegénye érdemjellel díszített mellére, — a másik menyasszony is odafúrta magát, s leenyelve testvére arcáról a bút, kérdezé a ifjú huszártól halk, szemérmes hangon:

— Hol Róbert?

— Estére, úgy hiszem, itt fog lenni.

— Miért nem jött veled?

A huszár mosolygott.

— Én futok előle, ő pedig üldöz.

A leány elhalványult.

— Fél évvel ezelőtt áttetette magát a vértesekhez — magyarázá a huszár szavait —, s most egymás ellen küzdünk.

A két menyasszony rémülten tekintte egymás szemeibe.

— Ti egymás ellen harcoltok! Az én jegyesem testvérem jegyese ellen. Ez az égre kiált! — szólt a huszár arája remegve.

— Nem gondoltok olykor mireánk is? — monda a másik testvér.

— Ez a katona sorsa, barátném. Szeretni, boldognak lenni, örülni, s mikor a trombita megszólal, elfeledni szerelmet, örömet, boldogságot, és nem gondolni másra, mint a kemény kötelességre.

— Ah, Gábor, tinektek nem szabad egymás ellen küzdenetek, mi el fogjuk valamelyiteket csábítani, hogy a másikhöz áttérjen.

— Nem fog sikerülni, gyermekem. Ismerem Róbertet, éppen olyan, mint én. Katonának ott van helye, ahol zászlóját látja. Ahová az vezeti, menni kell neki is, menni a halálba, menni tulajdon testvére ellen, ez a katona sorsa.

— Én ha a csatában találkozhatok

— Kicsinyben múlt, hogy már meg nem történt. Mikor Téténynél összecsapunk, alig voltunk már ötven lépésnyire egymástól, midőn egymásra ismerénk. Hirtelen félrekapta ő lovát, én is másfelé fordultam, hogy kikerüljem. S kerestünk mindenikünk magunknak más ellenséget. Véresen tértünk vissza mind a ketten; ha összecsapunk, egyikünk hihetőleg nem tért volna vissza Ez a katona sorsa.

— S meg tudnád őt ölni?

— Hamarabb megöletni magamat általa. Azért nem szeretem én a kardcsatát, kedvesebb előttem az ágyú, kedvesebb a golyó, — a tüzér sokkal boldogabb. Soha sem látja annak arcát, akit megölt, nem kénytelen jajgatását hallani. Míg én sokszor a legdühösebb csatában, mikor a dicsőség mámorel elkábítja agyamat, nem egyszer hallom magamat nevémen szólíttatni a levágott ellenséges vitéztől. — „Köszönöm, pajtás” — kiált rám lováról lehullva, valamelyik tanulóársam, régi ismerősöm lehetett ifjabb éveimből, vagy egy ezredemből előmozdított tiszt, s aztán valahányszor egyedül vagyok, mindig a „köszönöm, pajtás” hangzik fülemben. Ó, a tüzér milyen boldog

..... Künn az ablak előtt megszólalt a trombita. Az indulót fújták.

Búcsút vett a huszár, egy rövid szó és egy hosszú csók s egy az arcon végiggördülő könny A következő percben már osztálya előtt ült délceg paripáján, és nem látszott arcán sem a könny, sem a csók.

Újra hangzott a trombita. A csapat megindult. Az özvegy ablakából fehér kendők lobogtak utána. Egy óra múlva üres volt Szolnok ismét, és az maradt késő alkonyatig.

*

Estefelé csengő tábori zenével vonult be az elhagyott városba a császári had.

Vértés, sisakos csillogó vitézek, nehéz, jól tartott harcméneken.

Csinos, rendesen ruházott, fegyverzett népüket az előttük elvonult sanyargatott, mindenben fogyatkozást szenvedő magyar hadsereggel ellentétben látni oly leverő, oly nyomasztó vala.

Hát még az a jókedv, az a délceg öröm, — míg amazok csupa keserű bút, csupa elvadult bánatot mutattak arcaikon.

Az özvegy házához egy vértés százados szállásolá be magát, a legvígabb vitéz az egész seregben, legvígabb most különösen azért, mert a két leány közül egynek vőlegénye.

Ez a fiú nem beszélt csatában-elveszésről, mint a másik vőlegény. Hogyha ráért kedvesével szemben harcairól is megemlékezni diadaltól lángoltak szemei, imádta a csatát, a benne folyó vérért s a benne termő dicsőségért, szenvedélye volt az.

S ha látta a másik testvér-arcát könnyes szemekkel félre, magányba vonulni, elenyegelte bűját katonás tréfával.

— Ne félj, jó teremtés, elhozom mátkádat a legelső harcból, fogollyá teszem, és nálad hagyom hadifogságban.

De a leánynak fájt a tréfa. Komoly büszkeséggel válaszolt rá:

— Gábor nem hagyja magát elfogni, inkább meghal, de fogollyá nem lesz.

Így folyt nap nap után. Róbert nemsokára nőül veendő jegyesét. — A legelső diadalnap estéjén — monda, akkor leend az ő menyegzője.

— A legelső diadalnap — sóhajta Rózsa, az ellenfél vesztének napja lesz. Te akkor menyasszony fogsz lenni, én akkor talán özvegy.

És ezután sokat sírt a leány, vigadott a másik, de ha együtt voltak, visszafojtá mindegyik könnyét és örömét, mert tudta, hogy az a másiknak rosszul esik.

Egy napon Róbert komoly hangon, kissé titkolózva mondá Anikónak: — „mához egy hétre csatánk lesz,” — s az a forró kézszerítés mondani látszatott hozzá „és diadalunk” — s az a vágyó elpirulás a menyasszony arcán mondani látszott hozzá — „és menyegzőnk.”

Titokban e napra mindkét leány ünnepélyes öltönyt készítettett. Titokban, nehogy testvére megtudja.

Fehéret, hímzettet varratott Anikó, menyasszonynak való lakodalmi ruhát.

Feketét, egyszerűt varratott Rózsa, özvegynek való gyászruhát.

Mindakettő oly szép, oly ifjú volt, termeteik egészen egyenlők.

*

Hetekig, havakig feküdtek a császári seregek Szolnokban, ezalatt erős sáncokat hánytak fel a hely védelmére.

Túl a Tiszán egy terjedelmes redout készült, mely a hídfőt védte. A hosszú töltés mellett kivágott fákból rakattak pallisadok védpontul a lövöldözőknek, a töltés előtt pedig egy hosszúkás fűzfaerdőcskében rejtett ágyútelepek voltak felállítva.

E védkészületek mögött volt a császáriak által tutajokra épített híd. A nagy dobogóhidat még januárban leégették.

Ki e hidat el akarta foglalni, annak először is a töltés mögött felállított seregek biztos helyzetét kelle megostromolni, s föltéve, hogy ha ez sikerülendett neki, akkor a redout és a fűzes rejtett ágyútelepei keresztüzében találta volna magát. A helyzet megkerülhető nem volt, mert mindkét vége a Tiszával érintkezett.

A túlsó parton fekszik Szolnok, melyet fölülről a Zagyva vize s a Tisza járhatlan mocsárai védnek, míg alulról szinte stratégiai művészettel rendezett sáncok és védpontok tartják fedezet alatt.

A hídfőn innen három egymást védő megerősített pont volt félkörben felvetve.

A Tisza mellett egy hosszú futósánc, ettől lőtávolságra az elárkolt s ágyúkkal ellátott pályaudvar, citadella-szerű erős épületeivel, melynek ágyúi az egész odáig vezető defilét végigsöpörheték, s a nyugoti részen egy dombra épült kápolna, mely egyetlen emelkedett hely az egész síkságon.

A támadás e részről csaknem hihetlennék tetszék, a taktika rendes szabályai szerint ez egymást védő pontok csak a legnagyobb erőpazarlással, igen sok és igen nagy kaliberű ágyúkkal voltak megtámadhatók, és akkor is azon kockáztatás mellett, hogy visszaveretés esetére az egész ostromló sereg nem találva visszavonulhatási pontot, mindenestül a Pestnél koncentrált császári főhadsegregre vettetnék ellenállhatlanul.

Egyedül a Zagyva felőli mocsáros rész maradt fedezetlen, mint ahonnan erélyes támadást várni nem lehet.

Emellett a Tisza jobb oldalán parthosszant őrszemek voltak felállítva egész Cibakházáig, mely a magyaroknak átjárási pontul szolgált, de ahol tudomás szerint néhány alakuló tartalék-ezreden kívül semmi haderő sem

volt, a magyarok két dandárja Törökszentmiklóson levén egyesítve Vécsey és Damjanich alatt.

A támadás innen váratott, s mint a kémek kitudák, a határozott napra egyenesen a tiszántúli állomásnak volt intézendő.

*

Szolnok és Cibakháza között van egy rév. Egy kötél átkötve a Tiszán, melynél fogva annak egyik partjától a másikig egyszerű mesterséggel húzzák-vonják az idomtalan kompot. E komp éppen a túlsó parton volt, valaki a császáriak engedelmével ment át rajta, kiknek egy őrszeme tartá ez átjárást felvigyázat alatt.

A várt napot megelőző estén egy vén huszár érkezett e révhez a Tiszántúlról egy másik fiatalabb huszárközlégnnyel, kivel szünet-szüntelen zsörtölődött.

— Látja kend azt a kompot? — rivallt a legényre, midőn a parthoz érve megsejté az átjárást.

— Látom, káplár uram.

— Akár látja kend, akár nem, azon át kell menni.

— Jól van, káplár uram.

— Ne rezonírozzon kend! kend még járatlan a hadi regulákban, ha egyszer az az ordé, hogy át kell menni, akkor át kell menni, ha ezer tüzes ördög volna is odaát.

S azzal bezörgetett a révész fabódéja ajtaján.

— Gyere ki, hej!

Odabenn valami morgó, dörmögő hang szólalt meg rá:

— „Gyere-é?” Majd még „hallja kend” is lesz.

— Ne rezonérozz, öcsém, hanem bújj ki, mert úgy félrúgom a deszkarezidenciádat, hogy az ég alatt maradsz.

A révész előjött. Vén szürke ember volt.

— Régen hittak engemet „öcsémnek”, katona uram.

— Hány esztendőös vagy?

— Biz ötvenkilenc én.

— Tacs kó! Én hatvanöt vagyok. Indulj! Előre!

Sajátságos, hogy a vén huszár, még az ősz parasztot egész lenézőleg per te s tu szólongatta, a fiatal rekrutát megbecsülé és halljakendezte.

A komp megindult a két katonával, a túlsó félen egy határvadász állt puskával, s rákiálta az általjövőkre valami idegen mondást.

A vén huszár megértette, hanem azért magyarul felelt rá vissza.

— Látod, ha szemed van, hogy huszárok vagyunk.

Az őr újra kiáltott, a huszár öklét rázta felé.

— Azt próbáld csak, ha ki nem fordítom a bőröd!

A granicsár, úgy látszott, hogy amit ígér, meg is szokta tenni, mert a következő percben rálőtt a két huszárra, a golyó keresztülütötte az öreg csákóját.

Az pedig nekifordult mérgesen a rekrutának.

— Hát kend mit kapkodja félre a fejét? Mindegy a golyóbisnak akár elől talál, akár hátul. Te meg öcsém, ne bújj a lovam hasa alá, mert agyonrúg, nem szereti a csikót maga alatt. Csak eredj, húzd azt a kötelet.

A révész azonban sehogysem volt hajlandó szót fogadni, hanem hasra feküdt a komp fenekében, amint meglátta, hogy ötven-hatvan granicsár urgál elő a töltés mellől s elkezd tüzelni a két huszárra.

— Szálljon le kend — mordult a vén huszár a rekrutára, s kirántotta kardját; — hajtsa ezt a kompot, már ezt a parasztot a nyavalya töri. — S ezzel elkezdé a huszár szidni a túlparton levőket s biztatni erősen, hogy el ne menjenek addig, míg ő oda átér, s forgatta a kardját szörnyen kihívólag.

A granicsárok azonban látván, hogy ezt az embert a golyó nem fogja, odafutottak a komp kötélhez, s mire a

huszár a Tisza közepéig jutott, elvagdalták azt kardjaikkal.

A kompot az elszakadt kötélnél fogva visszaverte a víz a túlsó partra. Az öreg huszár káromkodott, fenyegetőzött s forgatta kardját nagy haragosan, ígérve rettentő dolgokat. De a kompot visszavitte a víz.

Mérgesen ugratott ki a partra a vén huszár. A közel erdőben rejtett osztálya várt rá, oda nyargalt vissza.

Megállt a kapitány előtt. Gábor volt az, a szolnoki leány vőlegénye. — Mi történt, Gergő? — kérdé.

— Nem sült el a csel — monda a vén huszár. Mondtam, hogy ne menjünk egyszerre annyian! megsokalltak bennünket s elvágták a kompkötelet, ahogy feleúton voltunk. Lám, ha magam megyek, tán csak átbocsátnak, s akkor majd védtem volna én a kötél másik végít addig, míg a komp egyet fordul.

— Sebaj, Gergő — szólta a kapitány. Hát amikor még nem volt komp a világon, hogy járták a vizeket? Átúsztatunk ugye?

— Eszem a szentjét kapitány uramnak. Régen azt gondoltam már magam is, de nem akartam rezonérozni.

— No, fiúk, hát aki szereti a fördést, utánam! — kiálta az ifjú vitéz, s azzal sarkantyúba kapva lovát, beleugratott a tajtékot verő vízbe, utána a légénység, sorban, hadi rendben. Egy kezével lova fejét tartva fel kantárnál fogva, másik kezében kivont kardját tartva csípejéhez.

Gyönyörű látvány volt, mint úszott másfél száz vitéz a kék vízszín felett, mint vándor vadludak az égen, lovaik nyaka és tüsszögő feje látszott ki a habból, maguk is derékig víz alatt, piros csákóikon a zöld forgó tollát lobogtatta a szél.

A grancsárok egy sortüzelés után, mely kevés sikert látszott mutatni, hirtelen elhagyták helyöket, s mire a

huszárok a túlpartra kiértek, már jó tovahaladtak, igen megzavart csatarendben.

E manoeuvre által a cibakházi révnél figyelő őrszem el volt vágva Szolnoktul s nem jelentheté meg, hogy azon nap estéjén oda Damjanich egész dandárával megérkezett s átkelni készül.

Az egyes futárokat a huszárok elfogdosák, s midőn késő éjjel az egész őrcsapat jött Cibakháza felől, túlnyomó erőtől szoríttatva Szolnok felé, útját állták, s heves verekedés közben leterelték Kecskemétnek.

Még azon éjjel Damjanich egész dandárjával átjött Cibakházánál a Tiszán, s ott meg sem pihenve, erőtetett marsokban éjen keresztül vonult fel Szolnok felé, anélkül, hogy e mozdulatáról az ottani dandárparancsnokokat valaki értesíthette volna.

*

Holnap csata lesz. Holnap megtudjuk, élünk-e vagy halunk.

Ezeren fognak sírni, hogy ezeren örüljenek.

A két menyasszony együtt ül — bágyadt csillagfénynél — szobája ablakában. Tavasz első estéje van.

Holnap boldog nő lesz az egyik, özvegy a másik.

— Nem örülsz-e? — nem félsz-e?

— Nem

Holnap menyegzője lesz az egyik vőlegénynek, diadalal, érdemrenddel, koszorúkkal fog megjönni a csatából kedvese ölébe, — temetése lesz a másíknak, halaványan, vérző sebbel fog feküdni a csaták mezején, megtiporva deli termete a gázoló lovaktól.

— Nem örülsz-e? — nem félsz-e?

— Nem

A vesztett vőlegényt visszaadja majdan arájának a boldog túlvilág, de nem a magyar hölgynek elvesztett hazáját.

Egymásra borulnak, kezeiket egymáséba teszik, imádkoznak. De nem kedveseik élteért, magasabb, fönségebb eszmeért járnak fel lelkeik az égbe. Sírnak, de nem szeretőik után, szívük repes, de nem szeretőik elé.

Azonban eljő szemeikre az álom, s visszahozza női szíveikbe a kitagadott érzelmeket. Álmaikban megjelennek előttük ifjaik. Semmi más kívülről, sem a harc, sem a haza, csak egyedül az ő szép arcaik, mosolygó szemekkel, enyelgő, hízelgő beszéddel az egyik; búsan, szótalánul a másik. Ragyogva, repülő fekete paripán, csókokat hányva az egyik; halványan, aléló szemeit le-lehunyva, haloklóan a másik.

Éjjel a jó özvegyasszony leányait álmaikban beszélni hallja. Odamegy ágyaikhoz. Az egyiknek alvó arcán könnyek gördülnek le, a másiknak arca mosolyogva borul vánkosára, s az ajkaihoz szorított fehér patyolatot csókolja álmában.

*

Damjanich serege Szolnoktul mintegy két óra járásnyira ütött éjjel tanyát. Csatarendben, őrtüzek nélkül várták ott a jelt, melyre ismét meg kell indulniok.

E jelt a Tiszán túl megdördülendő ágyúk szavának kelle adni.

A magyar tábornok sok csatát vívott már, sok győzelmet szerze, sok zászlót elrabolt.

Mikor csatát kezdte, kiállt a serege élére, megnézve, hol legerősebb az ellenség, akkor elkialtá magát — „utánam” — s tört-zúzott, amit elől-utól talált. Neki ez volt a szokása.

Voltak, kik nem elégedtek meg e rendszerrel. Kik váltig bizonyíták a tábornoknak, miszerint arra, hogy az ember híres hadvezér legyen, nem elég az, hogy csatákat nyerjen meg, annak maradandó érdemeket is kell szereznie, mikről az utókor majd megemlegesse, annak dikciókat kell tartani, proklamációkat kell kibocsátani s a t.

Így történt, hogy a bánati csatátért elhagyva, ottani ellenfeleihez egy famosus proklamációt bocsáta ki, mely is hangzik szórul szóra ekképpen:

„Ti kutyák!

Én elmegyek. De visszajövök.

Ha ti azalatt meg mertek moccanni, kiirtalak benneteket a föld színéről, s hogy magva szakadjon a rácnak, utóljára magamat is főbe lövöm, mint az utolsó rácot.”

E legelső kísérlet sikere annyira felbuzdította a tábornokot, miszerint a sok unszolásra elhatározá magában, hogy a legközelebbi csata előtt beszédet fog tartani hadseregéhez, s erre ünnepélyes ígéretet tőn

A csata előtti éjjel tehát rendkívül szorongó kedélyben érzé magát a vezér.

— Különös — gondolá magában — soha semmiféle csata előtt sem remegtem, s most úgy vagyok, mintha szeretnék nem lenni. — Azután haragosan kereste magában e csüggeteg elbúsulás nyomát, de csak nem akadt rá.

Egyszer azonban egyik törzstisztje figyelmezteti rá, hogy holnap csata lesz, hát azután halljuk azt a szép dikciót!

— Hogy a tatár vigye el! — kiált fel a tábornok. Ez volt az, amitől én úgy féltem, hogy szökhetném volt a bőrből, de ne féljete, meglesz, nem marad el, megbírkózom vele.

A haditervvvel egy óranegyed alatt készen volt a vezér, a dikcióval még késő reggelig sem.

Fölállítá seregét csatarendben, s végiglovagolt előtte.

Mindenki tudta, hogy ma beszédet fog tartani, s azt is tudta, hogy ez tőle éppen akkora áldozat, mintha egy fél napig parlamentáló táblabírónak ágyútelepeket kellene elfoglalni.

Megállt a kilencedik zászlóalj lobogója előtt, kalapját megemelte, elhalványult és szólt:

— Bajtársak!

E percben megdördültek a Tiszán túl az ágyúk.....

A tábornok arca kigyulladt, elfeledett dikciót, frázisokat, kirántá kardját, csákóját fejébe csapta, „— ott az ellenség, utánam!” kiálta dörgő hangon, mire a sereg viharos éljenzéssel felelt, s megindult vezére után rohánva, sebesen — sebesen — mint a helyét változtató tenger, a hívogató ágyúk ismert mennydörgése felé.

*

Ezalatt Vécsey hadteste a Tiszán túli sáncokat ostromlá.

De az ostrom csak látszólagos volt. Mindkét ellenfél manoeuvre-eivel látszott egymást csalogatni.

A császári seregek lovassági rohamokkal iparkodtak a magyar seregeket ágyúik veszélyes keresztüzébe csalni; össze-összecaptak a huszárokkal, s azután hirtelen megfordultak, látszólagos futamodással csábítva elleneiket az üldözésre, — míg ezek a vasasokat egész csatarendben látva visszavonulni, szinte „jobbra át”-ot csináltak, és csendesen visszaballagtak a harcvonalba.

Majd a magyarok intéztek rohamot a sáncok ellen, s mikor már a zászlóaljak szinte lőtávolságnyira voltak az ágyúktól, ott megállították őket, ágyúkat vontattak elő, s minden eredmény nélkül lövették a földből hányt sáncokat.

Átalában a magyarok fő törekvésül látszának venni ágyúerejük nagyságát bebizonyítani az ellenfél előtt, míg

amazoknak egészen ellenkező volt a céljuk. Alig szólalt meg itt-ott a sáncokon egy ágyú, az erdő melletti telepek lételét pedig éppen semmi sem gyaníttatá. Azt akarták láttatni, hogy a hely csak igen gyéren és erőtellenül van védve, úgy, hogy alig volt érthető, miért nem próbálnak derék támadást a magyarok, miután a császáriak minden részletes összeütközésnél készakarva nagy előnyt engedtek nekik.

Ez így folyt egész délig.

A messziről néző nem látott egyebet, mint sakkszerűen mozgó, szabályos tömegeket. Egy-egy csapat vértés vonult nagy csendesen át a csatatéren, sisakjaik taréja csillogott a szép napvilágos időben. Majd vágatva közelgett egy osztály huszárság, lobogó mentéje repkedett utána. Hosszú gyalogsorok alakultak hirtelen négyszögű karéjjá, s sortüzeket adtak a közelgő lovasokra. Másutt szuronycsillámlás árulja el az árokban orozva vonuló csapatot, s a kerülgetett ágyútelep lovait befogja s tova nyargal, egy dombon ismét megáll s újra tüzelni kezd. Még sehol összeütközés, még sehol sem hallatszik a „rajta magyar, rajta!” a huszáros „hajrá!” és a „szuronyt szegezze!”

Az egész még egy eleven harcjátékhoz hasonlít. A trombita harsog, — a dobok recsegnek, — a rohanó paripák patkói alatt dübörög a föld, — az ágyú bömböl, — csak emberi jajszó nem vegyül még a zajba. A halál méhen-szomjan nézi az ütközetet.

*

E percben hirtelen megdördültek a túlsó parton az ágyúk!

Gyorsan, véletlenül, mint a felhőtlen égből lecsapó villám, rohanta meg Damjanich Szolnokot.

Egy rettenetes halálhirdető „éljen!” hangzék a támadó sereg ajkairól. Éljenkiáltás a halál szemébe!

S azután megdördültek az ágyúk

A császáriakat nem találta a roham készületlenül, mindamellet, hogy váratlanul jött, az ez oldalrői sáncok nem voltak ugyan a seregek száma, de annál inkább ágyúk által védve.

Félkörben jött rohanva a forradalmi sereg e sáncok ellen, mint egy acélív, a szélnek eresztett lobogók a csapatok fölött.

Középett jött a szegedi zászlóalj, többnyire kaszákkal fegyverzett újonchad. A Tisza felől a vörössipkások s a kápolna felől a huszárság egész tömegben.

Most nézz ide, harcok Istene!

Az ágyúk pusztítva szórják reájuk minden oldalról öldöklő tekéiket.

A villám így hasítja keresztül a felhőt, de a felhő azért előre rohan, alakja megháborodik, de útját nem téveszti.

Rohannak a csapatok, — az öldöklő golyó egész utcákat vág magának köztük, jobbra-balra elhullott jó fiúk maradnak el tőlök, el-eldülve mély sebben a kemény véres földön. — Fölemeli arcát még egyszer a honvéd, kezét lüktető sebére nyomja, és néz, néz merően haladó zászlója után. Már nem láthatja a zászlót. Messze benn jár az az ellenség tüzeiben. Még egyszer éljent kiált halálhörgő hangon, s azután leveszi sebérről kezét, hagyja folyni véré, és nem lát semmit többé.

Leghamarabb jut ellenével össze a szegedi zászlóalj. Sietniök kellett, kaszáikat csak elleneikkel szemtől szemben használhatják. Kezeiket arcuk elé tartva rohantak a pályafő ágyútelepeire, hogy ne lássák azoknak emésztő tüzelését. Egy golyó tizenegyet söpör le közülök egyszerre, az utánok jövők átlépi a holttesteket, s még sebesebben rohannak. Még egy pillanat....

Valamennyi ágyú egyszerre megdördül, az eloszló füstben százak hevernek megcsonkított testtel a mezőkön, de társaik éljenordítása hirdeti, hogy az ágyúkat elérték.

Az ágyúkat fedező csapatok egy perc alatt szét vannak szórva. Kardot rántva állnak ki a tüzérek ekkor ágyúik védelmére, s küzdve az utolsó emberig, az utolsó leheletig, vitézül hullanak el telepeik előtt.

Még azután dühös tüzelés fogadja az épületek ablakából, a barikádok mögül a támadókat, sokáig tart a zaj, sokáig tart a verekedés, míg az épület egyik ablakából kitűzött háromszínű zászló végre hírül adja, hogy az ellentállás leküzdött.

A szegedi zászlóaljnak ez volt legelső csatája. Százaknak belőle ez volt legutolsó.

Szilárd, bátor léptekkel közelít ezalatt a vörössipkás ezred a futósáncokhoz. Ezek nem takarják el szemeiket a feléjük süvöltő golyók elől, — tizenhetedik csatájuk ez már. Valamennyiben mindig ők mentek legelől. Jó ismeretséget kötöttek már a halállal, nem félnek tőle. Már ők jól értik, mint kel az ágyúgyolyónak utat engedni, vagy megbukni előtte, s nem lőnek a levegőbe soha, mint az újonchadak.

A futósáncokat vadászcsapatok tartják elfoglalva, tartós, irtó tüzet intézve a feléjük közeledőkre.

Hirtelen megritkítják azok soraikat, csatárláncot alakítanak, s egy vezényszóra elkezdenek futni a sáncok felé, a ropogó puskatűz nem tartja vissza őket. Magas, ifjú vitéz rohan elől a zászlóval, egy golyó elsodorja annak kopjás nyelét kezéből, ekkor kardjára tűzi, úgy rohan vele tovább. Másik golyó jön, és magát a vitézt dönti a porba. még akkor is feltartja az kardját és kardján a zászlót, még egy másik le nem kapja azt onnan, s szuronyára tűzve viszi mind előbbre.

A sáncot elérték, egymás vállaira ugrálva másznak fel rá, már pengnek az összeütköző szuronyok, csattog a megfordított puskaagy. A rohamtól nekipirult arcok szembenállanak elleneik meglepett képeivel. Egy óra alatt övék a vitatott sánc, a vad ostromtul fölülmúlt ellen kényszerülten vonul vissza a hídfőig, hol a túlpartról érkező segédc csapatok veszik fedezet alá megbomlott sorait.

A vörössipkások az új csapatokkal is csatába keverednek, s már hallik a csataordítás a túlsó parton is. Vécsey seregei rögtöni rohammal fordulnak a redoutnak, melyből a véderő egy része Szolnok felé sietett, s ott is bomlásba kezd jöni a csatarend.

De amott a kápolna felől foly legiszonyúbb hévvel az ütközet. Négyszögű karéjban áll ki a síkra egy ezred határvadász, mit szilaj rohammal támad meg a huszárság egész tömegével, kétszer visszaverik, harmadszor megtörik a négyszeg, a paripák a szuronyok közé rohannak, s egy perc alatt szétszórva, elgázolva rohan a kápolna sáncainak a rendvesztett csapat, ott megtorlik, vele egyszerre érnek az ágyúkhöz üldözőik, védpontot vesztenek, egy kanyarulattal el vannak vágva a városba visszavonulhatástól, rendetlenül felbomolva rohannak azután, merre még utat látnak, üldöztetve egész a Zagyva partjáig, ott a kétségbeesés elszántságával fordulnak meg újra a vitézettek, két halál közül a dicsőbbet választva, a csatamezőt. Az ijedtebbek pedig beleugrálnak az útjokat álló folyamba Messze, messze üres csákókat visz alá a vérrel vegyült hullám.

E percben trombitaharsogás hallik, — a harc új arcot ölt, — a túlpartról segélyül érkező vasasezred látszik száguldvá közelíteni a csatatérre. A fölvert porfelleg közül ki-kivillan néha a fénylő réztarajos sisak és a kivont ragyogó kard.

A huszárok rögtön tömeget formálnak, s arccal fordulva az érkező ellenek, nem várják be annak megtámadását, hanem nyargalva rohannak vele szemközt. Mint két egymásba szakadó fuvatag közelít egymásra a két lovaszred, egyik nehéz, kemény fal, mintha egy bástya indult volna járni, a nagy harci ménnek közül egy sem előzi meg a másikat, oly rendben, oly pontos egységgel robognak elő, mintha az ezer embernek csak egy lelke volna.

A másik csapat, mint a szél, oly könnyű, vidám paripáik nyerítve szökellnek előre, mintha mindenik első akarna lenni a csatában, a lovagok után repül a sok pitykés mente, s kezeikben villognak a kardok.

— Hurrá, hurrá! — Rajta! Rajta!

A két sereg összecsap, s azon percben szét van szórva mind a kettő. A kölcsönös ütközés szétbontotta mindkettőnél a rendet, s a két csapat most egyetlen összezavart tömeggé válik, melyben férfi férfi ellen küzd, néhol egy vértés a huszárcsapat legközepében, másutt vértések között egyes huszár, az összebomlott tömeg hol előre, hol hátra hullámoz, amint huszár vagy vértés kezd benne erőre kapni.

A fölvert porfellegből csak néha tűnik ki egy-egy csatai kép, magasan a porfelleg fölött csak a két ellenséges lobogó hajlongásait látni s néha-néha ki-kivillanó egyenes és görbe kardokat, s ha olykor a szél elkapja rólok a porködöt, kitűnnek a ragyogó sisakok, a lobogós kokárdák, kitűnnek a küzdéstől piros arcok, a tomboló paripák, mik közül néha egy üresen száguld el a csatamezőről, míg elesett lovagja testét dulakodó társai tiporják a vérázott földön.

Kardok csattogása, lovak dobogása, diadalkiáltás és halálhörgés hangzik mindenünnen.

Egy roppant termetű férfi nyargal elől, az óriási magyar vezér; már a harmadik lovat nyargalja e napon,

kettőt kilöttek alóla, nehéz neki verekedéshez jutni, huszárai mindenütt megelőzik. Mellette a zászlótartó nyargal, egyik kezében a lobogó, a másikban az éles, véres kard, túlhan messziről az ellenfél zászlója látszik közeledni, a legjobb vitézek keresik a legjobb vitézeket, egyik zászló a másikat, s törnek maguknak véres, küzdelmes utat a találkozáshoz.

A porfelleg ismét elnyeli a küzdőket, s nem látni egyebet, mint a magasban a két ellenséges zászlót, amint lassan, nehezen közelítenek egymáshoz, meg-megakadva és visszanyomva.

És ismét kardok csattogása, lovak dobogása, diadalkiáltás és halálhörgés A szél elkapja a porfátyolt a csatáról.

A vén huszár verekszik véres ellenfeleivel. Tüzesen, de harag nélkül küzd, mellette az ifjú újonchuszár, kit nem győz oktatni.

— Kend nem érti a hatvágást, ki látta azt úgy vágni a karddal, mint a buzogánnyal. Azt csak olyankor teszi az ember, mikor már elfáradt. Tanuljon kend huszárosan vágni, így ni, visszakézzel. Látja kend? Aztán ha baj kendnek, hogy az ellenség fején sisak van, elébb üssön egyet a tarajára, akkor az lecsúszik neki az orrára, s a másik ütéssel levághatja kend

Ilyforma oktatásokkal táplálta a vén huszár újoncalattvalóját, téziseinek valóságát ott mindjárt példákkal is illusztrálva.

A porfelleg ismét elfedte a csatát

Kardok csattogása, lovak dobogása, halálhörgés, diadalkiáltás

Ismét új kép.

Két csapat üt össze. Fialat vezetőik csapatjaik jobb oldalán levén, egymással nem találkozhatnak.

Az egyik Gábor, a másik Róbert.

Egyik csapat sem akar kapitányának szégyenére válni. Mindegyik helytáll magáért, férfi férfi ellen küzdenek.

A vezetők jó példával mennek elő. Hull, aki halandónak született, csapásaik alatt, mindkét fél hátranyomja a másik csapat balszárnyát, úgyhogy eközben a két csapat, mint egy közös tengely körül, mereven megfordul, a huszárok a vértések helyét foglalják el, ezek amazokét. S akkor, mintegy közös megegyezésből, visszavonul mind a kettő.

A két ifjú vő megismerte egymást a csata hevében, de a fölfedezés nem tette őket gyávákká. Egyik sem akart rosszabb lenni a másiknál, és ha utoljára ketten maradtak volna, ketten folytatták volna tovább a viadalt.

Eközben a vértéseknek segélyül érkezett egy számosabb csapat; a huszárkapitány, nehogy két tűz közé jöjjen, kénytelen utat törni magának, s odább vinni a csata színhelyét. Eközben közeljut pajtásához.

— Add meg magad pajtás! — kiált rá Róbert vígan.
— Megígértem menyasszonyodnak, hogy ma elviszlek neki.

— Majd, ha vége lesz a csatának, keress fel a mezőn, ott rám találsz, elvihetsz — felelt a huszár szomorúan, s aközben oly közel nyargaltak el egymáshoz, mindkettőnek kezében ölésre volt emelve a kard, szemeik vad tűzzel villogtak egymásra, de mintha fogná valami kéz mindkettőnek karját, mereven állott az. A másik percben mindkettő elfordul ellenfelétől, s ennek társaira csap le. Róbert egy huszárt szúr le vad haraggal, míg Gábor elbúsult keserű csapással úgy vág egy vértesnek sisakos fejére, hogy a sisak fejestül jobbra-balra hull le. S azzal vágat előre, nyomában a vértések csapatai.

— Hurrá, hurrá! Rajta! Rajta!

Kardok csattogása, lovak dobogása, halálhörgés, dalkiáltás. A porfelleg elfedi a képet.

*

Ezalatt egy osztály vértés csendben, sietve vonult keresztül Szolnok egy utcáján, hátába kerülendő a vívó huszárezrednek.

Amint robogva haladnak előre, egy utcakanyarulatnál hirtelen, mintha a földből bútt volna ki, előttük áll két század vörössipkás.

Egy percre megdöbbenve állt meg mind a két, véletlenül találkozott ellenséges csapat, s tétovázva nézett egymásra.

És ekkor történt azon harci jelenet, mi a hadak hitóriájában oly kevés párját találja. Gyalogság intézett rohamot lovasok ellen.

Egyszerre, alig negyven lépésnyi távolból, sortüzet adott mind a két század a vértésekre, s a következő percben ordítva rohant rájuk szegzett szuronnyal, nyargalva mint a paripák, és ordítva bőszülten, mint a zaklatott leopárd.

És a veterán hősök, kik annyi csaták tüzét bátran kiállották, kik Mórnál a forradalmi hadsereget egyedül gázolták halomra, kénytelenek voltak visszavonulni ez irtózatos roham elől!

Ez eset csak kétszer jött elő a forradalmi csatákban. Az Inczédi-zászlóalj próbálta meg először Görgey első visszavonulásakor, ugyanazon 11-ik zászlóalj, melynek fele elhullott a piski híd védelmében.

Egy vén lengyel katona, ki e jelenetnek tanúja volt, azt mondá felőle: „Én szolgáltam Napoleon alatt, láttam az ancienne garde csatáit, részt vettem a lancier-csapat

harcaiban, de ily csatákat egy sem vívott, mint a vörös-sipkás.”

Mikor Varro lovagturmaival összecsaptak a teuton óriások, az lehetett ilyen.

E roham által a szép vértesezred el lón vágva a fősereggeli egyesülhetéstől. Nyomva a túlpartról Vécsey által, sebesen áthúzódott az Szolnokra, annyi ideje sem maradván, hogy ágyúit megmentse s a hidat lerontsa maga után. Az ágyúkat a Tiszába hányták, s nyomban utána a hídon átrohant Vécsey hadteste.

Az osztrák haderő ekként két tűz közé szorítatva, kénytelen volt Szolnokot elhagyni, s a Zagyva mocsárai között felfelé vonulni.

A vértesezred, miután a derékseregtől elvágatott, a túlpartra érkező új huszárezred által túlszárnyalva, tömegestől nekivágatott a Zagyvának. A kifáradt csatamének közül sok nem bírt átvergődni a túlpartra, a nehéz fegyverzet nem hagyta a lovagokat úszni, sokan odavesztek.

*

Az este közel volt, midőn a csatának vége lón, egy-egy gazdátlan paripa nyargalt még fel s alá a csatamezőn, vagy egy sebesült mén hánykódott a földön, fel-felemelkedve s szomorún végignyérítve a vérlepte mezőt.

Szerte feldöntött lőporos szekerek és leszerelt ágyúk heverték a földön, s mindenfelé elhunyt jó vitézek, nagy nehéz sebekkel, sóhajtalanul fekvők a szomorú ágyon.

A trombiták a takarodót fújták. A huszárok gyülekeztek mindenünne össze, táncoltatva az utcán lovaikat. Mindenik paripa két lábon ágaskodva járt, mintha egy lépést sem tett volna még ma.

Egy óra múlva minden csapszékben harsogott a zene, a vidám cimbalom s klarinét hangjánál pengett a huszárok

tarajos sarkantyúja, s víg tenyércsapkodás mellett járta a jókedvű legénység a kuferces táncot, mintha nem is emlékeznék nehéz munkájára, s hogy e nehéz munka embervérontás volt.

A vén huszár itatja minden pajtásait, sok pénze van, főtisztet vágott le.

Tanítványa, az újonchuszár már alig áll lábán, s még folyvást itatná, az váltig szabódik.

— De majd káplár uram, ha most mind megisszuk, holnapra egy pénze sem marad majd kendnek.

— Kend ne rezonérozzon! Kend igyék, mikor az az ordé. Majd, ha elfogy a pénz, akkor megint vágunk magunknak le egyet, ha az lesz az ordé....

És a cimbalom zeng, a klarinét sikolt, pengnek a sarkantyúk, csattognak a tenyerek, táncol a katona, mintha lakodalomból jött volna.

*

De künn, künn a holtak mezején mi fájdalmas hangok köszöntik az estét.

Szörnyen elhullottak végsóhajai azok. Hazát, dicsőséget, anyát és elhagyott kedvest illetnek e hangok. Elhordod-e azokat, esteli szellő, hová küldve vannak?....

....Egy huszártiszt jár a tábori orvosokkal szerte a harcmezőn, kiválogatva a holtak közül az élőt.

Olykor négyesével látni távozó katonákat, kik egy-egy sebesültet visznek tova fegyvereikre fektetve.

A csatamezőt vizsgáló huszártiszt — Gábor.

Mily szomorú most is, mint sajnálja azokat, akiket megölt, mint borzadoz ez, midőn ez iszonyú sebeket látja. Legszörnyűbb sebek, miket a kard oszt, oly hosszú, oly mély mindegyik. Néhol egy elesett vérttest találni, kinek a mellvasán keresztülment kard hegye a hátán jött

ki, képzelhetni, minő kar volt az, melytől e dőfés származott! Másutt az összevagdalt arc porral éktelen, senki sem ismer rá. Itt egy férfi fekszik hagyatt, kinyújtott kezében most is marokra fogja kardját, ujjai meg vannak merevedve rajta, nem lehet azt kezéből kivenni. Amott lovára borulva fekszik a vén harcos, egyetlen lény volt az, amit még szeretett, együtt halt meg vele, ráborult, úgy halt meg.

Gábor szomorúan járta végig a harcmezőt, csak akkor örült, ha egy sebesültben még életet talált; el nem kerülte egy is figyelmét.

Egy bimbózni indult hangabokor mellett észrevett egy fehér alakot mozogni, odament. Karcsú vértestiszt volt a haldokló. Alig pihegett már, arca a nagy fűbe volt fektetve.

Gábor odament, felemelte a sebesültet, s hitta az orvosokat segélyére.

— Köszönöm, pajtás — nyögé az elesett bágyadtan, — arcát felemelve.

És az alkonyi nap rásütött szép halvány arcára, megtört szemeibe és a nehéz sebre, éppen szíve fölött. A nap és az élet utolsó sugári oly bágyadt fényt adtak e szép ifjú arcnak.

— Róbert! — sóhajta fel a huszár. — Így látjuk-e egymást?

— Tégy le a földre, meghalok — nyögé az. — Ma vőlegény voltam, és egyedül megyek alunni. —

— Segítsenek önök. — kiálta Gábor az orvosoknak.

— A seb halálos — felelék azok, megvizsgálva a véres ajtót, mit éles kard nyitott a szív fölött a lélek számára.

— Mondd meg jó arámnak — nyögé a haldokló ifjú —, hogy utolsó gondolatom ő volt. Viseld gondját, légy testvére és temess oda, ahol rám találjon.

Az ifjú huszár keservesen zokogott haldokló ellensége fölött.

FORRADALMI
ÉS
CSATAKÉPEK

1848 ÉS 1849.^{évi}

SAJÁTJA.

I. KÖTET.

PEST, 1850.

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA

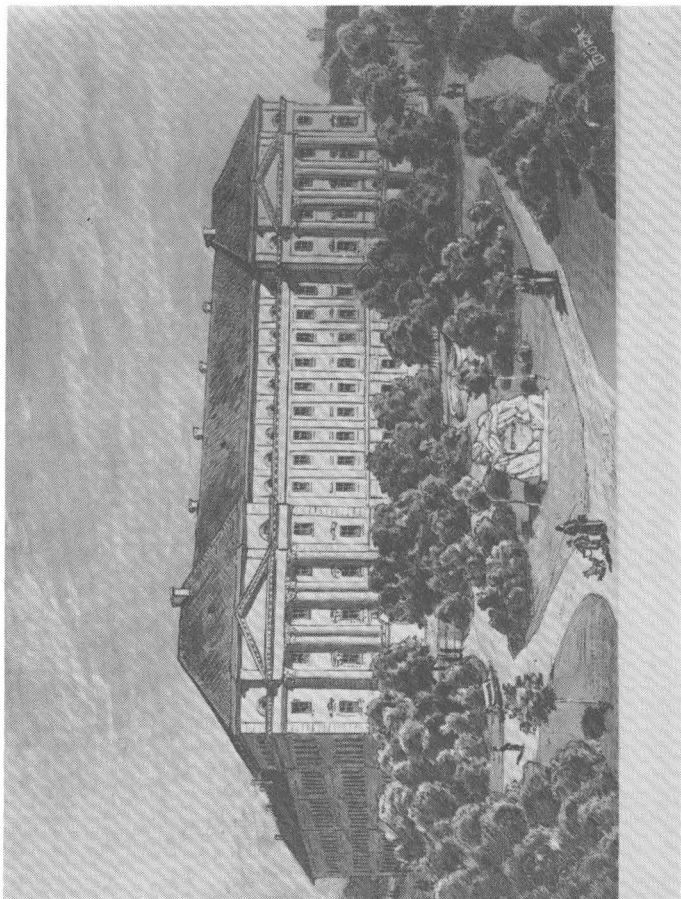
Az első kiadás címlapja

III.

A branyiszközi bravúr kivívója

V.

A Debreceeni Kollegium 1870 körül

— Ó, hogy egyikünknek áldozatul kelle esni!

— Légy boldog.... susogá Róbert,szegény Anikó....

És lehajtá bágyadt fejét ellene térdére. A nap leáldozott, az ég túlsó felén feljött a telihold, rásütött az ifjú szép halavány arcára, lezárt szemeire s elnémult ajkára. A hold és a halál legelső sugára oly sápadt fényt vete a szép ifjú arcra!.....

*

Elmúlt a várt nagy nap, a két jó leánynak félt és remélt napja.

Elhozta örömét, elhozta bánatát mindkettő számára.

De az örömet nem a remélőknek, s a könnyeket nem a remegőknek osztá.

Oltár előtt várta az egyiket vőlegénye, másikat felhantolt sír alatt.

A fekete ruhát felvette az egyik, a fehér hímzettet felvette a másik, de egyik sem azt, mely számára készült. — Termeteik oly egyenlők voltak.

A szolnoki özvegy házánál egyszerre köszöntött be öröm és siralom. Temetés és násznap.

Rózsa lett boldog nő, Anikó az özvegy; még reggel mást hitt mind a kettő.

És azóta másodmagával járt fekete ruhában a szolnoki özvegy, és sokszor elgondolkozik róla magában, miért, hogy a sors mostohább apja egyik árvájának, mint a másíknak.

Miért nem lehet mindkettő egyenlőn boldog, egyenlőn megáldva?...

A sors meghallgatta... Egy év múlt azóta... És most mind a hárman feketében járnak, mind a három özvegy, egyenlőn megáldva.

3. EGY BÁL

(Egy kisasszony leveléből)

Kedves Eleonóráám!

Beteg vagyok, fekszem, kétségbe vagyok esve.
Ah, én sohasem fogok quadrille-t táncolni többet.
Apácává leszek vagy férjhez megyek, vagy más egyéb
módon ölöm el magamat.

Képzeld, mi történt velem!

Óh, az borzasztó! az rettenetes! az iszonyatos! azt még
regényben sem olvasád soha.

Hallhattad, hogy a múlt héten a branyiszkói csata után
a magyar seregek itt mentek keresztül. Volt rémülés,
hurcolkodás mindenfelé, jövetelük hírére azt hittük,
hogy fel fogják gyújtani a várost, hogy kirabolnak és
megölnék bennünket, sőt a mama azt mondta: hogy még
annál sokkal rosszabb is történhetik velünk, s erővel rá
akart beszélni, hogy fessek be a képemet korommal,
hogy utálatos legyek.

Hallottál valaha ilyen kívánságot?

Nemsokára zeneszóval bevonult a magyar sereg. A
papa kimént elébök a deputációval, a cselédek mind
elszaladtak a katonákat nézni, a mamát pedig az egész
háznál sehol sem találtam, már azelőtti napon is mind
azzal törte fejét, hogy hová bújhatna el, s ha híttam,
kerestem, soha sem felelt, sőt ha véletlenül majd az
almárjomban, majd az óratokban rátaláltam, szörnyen
megszidott, hogy minek fedezem én fel az ő rejtekhelyét.

Magamra maradva legokosabbnak tartottam, ha sok
mindenféle ennyivalót és bort kirakok az asztalra, így csak

nem fognak tán a magyarok engemet megenni, ha más okosabb ennivalót találnak, s föltettem magamban, hogy akármit kívánnak, mindent adok nekik és nem mutatom, hogy félek tőlök.

S azután vártam egész rezignációval, hogy mikor fog már a népség szaladni az utcán és segítségért kiabálni.

Végre sarkantyús lépteket és kardcsörgést hallok az előszobában, de még semmi káromkodást, sőt, au contraire, igen illedelmes kettős kocogtatást az ajtón.

Ijedségem, elfogulásom, vagy nem is tudom, mi miatt, nem bírtam kimondani e szót — „szabad”.

De ne képzeld, hogy ezért puskaagglyal ütötték volna be az ajtót, sőt a kocogtatás ismételve lőn, s csak szavamra nyílt meg az ajtó.

Én azt vártam, hogy legalább hat hórihorgos tatár fog belépni rajta, négyszegletű fejekkel, singes bőrcsalmákkal, övig érő szakállal, kikészítetlen medvebőrrel körülcsavarva, hátán bőrszákkal, amibe mindent bepakolhat amit megkíván, és késekkel, pisztolyokkal felrettenetesítve, amint őket nekem a mama látnoki ihlettséggel lefestette, de képzeld meglepetésemet, midőn mindezek helyett két csinos fiatal tiszt nyit be hozzánk, egyik szőke, másik barna, és mind a kettő igen módos, igen takaros.

Elegáns piros zsinóros mente volt vállaikra vetve, az alatt feszes divatos atilla, medvebőrnek és négyszegletes fejeknek semmi híre náluk, sőt úgy találtam, hogy az egyik igen is jóképű barna fiú.

Első dolguk volt engedelmet kérni, hogy alkalmatlanoknak, mire én olyasmit hebegtem, hogy ezt nem tartom alkalmatlanságnak, sőt kész vagyok nekik szolgálni mindennel, amit parancsolnak.

Az a barna fiú némi vonatkozásnak véve szavaimat az asztalon felrakott oldalszalonnákra és boros cilinderekre, nem bírt egy elértő mosolygást visszatartani, mi engem

végzetlen zavarba hozott, úgy hiszem, hogy igen el kellett pirulnom, ha ezt észrevette, hogy azt a két mázsa szalonnát az ő számára készítettem.

Végre a szőke tiszt ragadott ki az embarrasból, igen szelíd, behízelt hangon köszönve meg minden ajánlott szolgálatot, s csupán azt kérve, hogy mutassak ki számukra valahol egy szobát, hol kipihenhessék magukat, mert igen fáradtak, már hat hét óta nem feküdtek ágyban és két nap óta éppen le sem feküdtek.

Szegény fiúk, szinte megsajnáltam őket. Hat hét óta nem feküdni ágyban!

— Pedig, ugye, milyen rossz dolog dívánon vagy éppen tábori ágyon hálni — kérdezém tőle.

Mind a kettő elneveté magát.

— A pusztta földön, a havon, az ég alatt — felelé az egyik.

No, nézd! És kibírják! Nálunk a cselédség is holtra betegednék, ha egy éjjel kinn hálna télen. Csakugyan valami tatárfajtának kell nekik lenni.

— Jöjjenek utánam — mondtam, s elvezettem őket legszebbik szobánkba, hol éppen két ágy volt. Cselédjeink mind elmentek hazulról, s magam akartam az ágyakat felvetni számukra.

— Ah, azt meg nem engedjük, majd el tudjuk azt mi rendezni magunk is — mondák udvarias megelőzéssel, s én látva, hogy nyugalomra van szükségük, egyedül hagytam őket.

Alig érek a szobámba, midőn rettenetes sikoltást, kiabálást hallok szobájukból. — Segítség! rablók! gyilkosok!

A hangot ismertem, de ijedtemben nem tudtam kitalálni, hogy kié.

— Rablók! gyilkosok! segítség!

Ha helyzetembe képzelheted magadat, gondolhatod, hogy én bizony nem futottam segítségére a kiabálónak,

míg az végre keresztül nem rontott a szobákon, egyenesen hozzám.

Az édes mama volt.....

De milyen állapotban?!

Ruhája összevissza gyúrve, főkötője a szemére lecsúsztatva, félcipőjét valahol elvesztette s maga vörös volt, mint akit a kemencéből vesznek ki, és folyvást kiabált és jajgatott és hitta a segítséget.

Sokára bírtam kitudni tőle, hogy hol volt és mi történt vele.

Hát éppen abban a szobában rejtette el magát, ahová én a két jövevényt beszállásoltam, mégpedig az ágy fenekére, valamennyi derekalj alá. Már most gondolhatod hozzá a többit, hogy mikor az a honvédtiszt nagy fáradtan odavetette magát az ágyra, bizony szegény mamának volt oka miért kiabálni segítség után.

De micsoda gondolat is volt az tőle?

Nagy munkába került a mamát némileg megnyugtatni és elhíttetni vele, hogy azok a katonák éppen nem rabolni és gyilkolni jöttek ide; végre is annyira vittem a dolgot, hogy ő megígérte, miszerint nem rejti el többet magát, én pedig majd megmagyarázom a tiszteknek, hogy a mamának rheumatismusai vannak, azért bújt valamennyi derekalj alá izzasztó fürdőt venni.

Alig volt azonban idejük az én vendégeimnek elszenderedhetni, már jött valami ordonánc, és beszélni akart velük.

— Nem lehet — mondám —, várjon vagy jöjjen később, mert alszanak.

— Hol alszanak? — kérdé az.

Én megmutattam neki a szobát, s az, anélkül, hogy legkisebbet gondolkozott volna rajta, hogy illik-e az embert fölkelteni, mikor harmadnapra egyszer elalszik, belépett a szobájukba.

Én megijedtem, azt hittem, hogy a tiszték mindjárt összefaragják ezt az embert, amiért az fölkelte őket.

De nem tették, sőt pár perc múlva mindketten teljesen felöltözve, legkisebb jele nélkül a kedvetlenségnek, követték az ordonáncot. Az őrnagy hívatta őket.

Különös ez a katonanép! Hogy tud engedelmeskedni minden ellenvetés nélkül! De már én nem jó volnék katonának. Én szeretném mindig előre tudni, ha valamit parancsolnak, hogy miért parancsolták.

Fél óra múlva visszajöttek a tisztjeink. Semmi rossz-kedv, semmi álmatlanság nem látszott rajtuk, nem is igen kíváncsok szobájukba, hanem fölkeresték a mamát meg engemet, s behízeltő örömmel adák tudunkra, hogy ma este a tisztikar táncvigalmat fog rögtönözni, és hogy oda mi is hivatalosak vagyunk, és rögtön foglalót kértek tőlem quadrille-re, csárdásra és lengyelre, mert keringő nem lesz.

Természetes, hogy rögtön megígértem nekik mindent. Ez volt az első táncvigalom nálunk farsang derekáig. Úgy látszott, hogy ők sem kevésbé örültek neki, mint én, mert azután tudni sem akartak többet az alvásról.

Hanem a mama folyvást ráncigált és ellenvetéseket tett.

— Nincsen báli ruhád.

— Hogyne volna, hát az a fehér. Csak egyszer volt rajtam.

— Az nem divatos.

— Csak egy kis nemzeti szalagot rá, — szólt közbe az én barna tisztem —, és a divatok legszebbikét fogja kegyed viselni.

— De az én lábom fáj — mentegetőzék a mama.

— Hiszen kegyednek nem kell éppen elkerülhetetlenül táncolni, édes mama.

A tiszték csupa udvariasságból nem nevettek, a mama hasonló tekintetekből nem szidott össze, s csak akkor támadt rám, mikor amazok szobájukba távoztak.

— Te szerencsétlen leányzó! Így rohansz a kész veszedelembel! Így veszted el magadat készakarva!

Én azt hittem, hogy szokás szerint, mint máskor, ha bálba készültem, a hektikától félt, s azt hittem, hogy nagyon meg fogom nyugtatni, ha eszébe juttatom, miszerint keringőt nem fogunk táncolni. Ez még jobban haragba hozta.

— Nincs eszed! Minek adnak ezek most bált, azért tán, hogy táncoljanak? Szépen azért, ez mind csak finesse, csak komplott a magyaroktól, hogy a város leányzóit így mind egy csomóba csalogatva, hirtelen magukkal elragadják s elvigyék Törökországba.

— Ah, mama! Hiszen a tiszteknek nem szabad háború idején házasodni — felelék én kacagva.

Erre még erősebben megmosdatott, kis libának nevezett, s azt mondta, hogy nem is azért visznek el majd bennünket, hogy feleségeik legyünk.

Akkor hát én nem tudom, hogy mire kellenénk még egyébre a férfiaknak, mint hogy feleségül vegyenek.

— Hiszen majd meglátod — fenyegetőzék a mama, hanem azért nem tartóztatott vissza.

Estig dolgom volt a készüléssel. Az én tisztem utasítása szerint széles piros-fehér-zöld szalagot kötöttem öv gyanánt fehér báli ruhám derekára, a két végét elöl hosszan le hagyva függni, — a coiffure-ömbe egyszerű fehér és piros eleven rózsát tűztem, mi a zöld levelekkel őszinte nemzeti színt adott ki. Csak most vettem még észre, hogy ezek a színek milyen jól állnak együtt.

A két tiszt már en plein parade várt ránk, az a hamisabbik annyi complimentet mondott, hogy győznék rá emlékezni.

Ő sem hagyhatta szó nélkül azt a kis szeplőt ajkam alatt, amiben még eddig mindenkinek megbotlott a

szeme, én nem tudom, mit tudnak róla beszélni. Én nem bánám, ha ott volna, ahol sohasem látnák.

Kénytelen voltam zavarodásomat hangos kacagással elrejtetni.

— Nono — mind sírás lesz ennek a vége, mormoga a mama félig hallhatólag, hanem azért folyvást igazgatott, rendezgetett rajtam valamit, hogy ha elrabolnak, legalább mindent rendben találjanak rajtam.

A két tiszt fölkísért bennünket a táncterembe. Előre büszke voltam arra a hatásra, amit nemzetiszín szalagommal-s két csinos, fess kísézőmmel fogok a többek felett kivívni.

Köztünk mondvá, még folyvást nem akartam letenni arról a reménységről, hogy hátha a többiek csakugyan mind négyszegletes fejűek, csupán nekünk jutott a gömbölyűből.

De mekkora volt csalatkozásom és meglepetésem!

Barátnéim mindegyike legalább kétszerannyi nemzeti szint rakott fel magára, mint én, s ami a többi magyar tiszteket illeti, ah, azok mellett az én két chevalier servant-om csak a másod- és harmadrangú csillagok közé tartozott.

Egyik kedvesebb, egyik csinosabb volt, mint a másik, ügyesek, módosak, megelőzők; az ember alig hinné, hogy ezek annyi vért ki tudtak ontani!

Különösen egy tűnt a szemembe, de nem csak az enyimbe, hanem mindenkiébe.

Egy gyönyörű magas, karcsú honvédkapitány. Szép halványpiros arcához oly jól illett az a kis fekete koszorúszakáll, a piroszsinóros atilla, mintha csak öntve lett volna rá.

És hogy táncolt! milyen tüzzel járta a lengyelt, a csárdást, az ember szeretett volna odarohanni hozzá s ország-világ előtt összecsókolni, — nem csak magamról

beszélek. — És, ami több volt táncnál, komplimentjainál, az a je ne sais quoi nagy fekete epedő szemeiben, te azt nem képzeled, az több, mint amit az ember leírhat, az bódított, az elevenített, az megölt és idvezített.

Egy óra alatt minden leány, minden asszony bele volt bolondulva.

Magamat sem veszem ki.

No, ha ezek a csatatéren is ily hódításokat fognak tenni, úgy nem tudom, hogy marad-e előttük vár bevétel-
len.

S képzeld már most érzelmeimet, midőn egyszer odalejt hozzám, s felkér a legközelebbi quadrille-ra.

Én szerencsétlen! El voltam rá ígérkezve. Mint szerettem volna, ha táncosomat elküldték volna hirtelen valahová futárnak!

— Tehát az utána következőre, — vitatá tovább az engagement-t a szép kapitány, s odaült mellém.

Nem tudom, hogy szóltam-e neki valamit, de azt igen, hogy úgy érzettem magamat, mint aki álmában repül.

— De majd el fogja kegyed felejtani, hogy nekem ígérkezett — kötődék velem tovább.

Ha hirtelen észre sem veszem magamat, majd olyasmit találtam volna neki felelni, hogy elébb elfelejtem azt, hogy a világon vagyok. Azonban meglehetősen mérsékelt hangon válaszolék neki, hogy nem fogom elfelejteni.

— De majd nem ismer kegyed rám.....

Valami falusi liba azt felelte volna erre helyzetemben: — Száz közül! ezer közül, első tekintetre!

Én nem.

Mintha a világon a legközömbösebb dolgot tenném, kivettem a keblemre tűzött magányos rózsabimbót, mely ott nyílt ki félig, s anélkül, hogy a hatást akarnám észrevenni, odanyújtám neki.

— Erről meg fogom önt ismerni.

Mindezt olyan hangon, minővel a szolgabíró passzust ad az utazónak.

A kapitány halkán ajkához szorítá a rózsát. Nem néztem oda, de azért láttam. A fél világért szemébe nem néztem volna e percben.

Azután eltávozott, velem szembe egy tükör alá leült és nem táncolt. Ott egészen elmélázott magában.

Eközben még két csárdást és egy lengyelt jártak el, csak azután jött a sor az én quadrille-omra.

Gondolhatod, mily hosszú volt nekem odáig az idő, azok a véghetetlen „három a táncz”-ok nem akartak lejáródni. Soha olyan dühösen táncolni, mint ezek. Pedig már harmadik éjjel nem alusznak s mégsem tudnak elfáradni, hogy az én quadrille-omra jöhetne a sor.

Hanem eközben sok mulatságot szereztem magamnak azáltal, hogy az ottlevő zászlóalj parancsnokával, Sch. őrnaggyal kötöttem ismeretséget, aki igen víg, mulattató ember.

Német neve van, magyarul szörnyű rosszul beszél, de azért mégis mindig magyarul beszél, ha németül szólnak is hozzá.

De legjelesebb benne az, hogy szörnyű nagyothall.

Igen, olyan fennhangú beszédhez van szokva, amilyen az ágyúk konverzálnak egymással.

Hanem azt mondják, hogy igen vitéz katona.

Alakja nem valami csábító. Hosszú, sovány arca, termete, — a rövidre nyírott haj és a nemrég növesztett bajusz sehogy sem állanak neki.

A mi mulatságunk rendkívül sajtáságos volt, amit én beszéltem, azt ő nem hallotta, s amit ő beszélt, azt én nem értettem.

Odahozott nekem egy papiros tölcseért bonbonokkal töltve, én panaszkodtam, hogy milyen rossz cukrász van itt a mi városunkban. Ő a mimikámból azt következtet-

hetve, hogy valaki rettenetesen megbánthatott a bálban, mondott rá valamit, — a szavait kísérő taglejtésből ítélve semmivel sem kevesebbet, mint hogy ő azt tarkótul talpig ketté fogja hasítani, — hacsak azt nem hiszem, hogy ennek a háborúban élő embernek rendes akciója az, amivel más ember az agyonütést szokta kifejezni.

Végre elkövetkezett az én quadrille-om. A zenekar a bevezetést elhúzta s erre mindenki sietett a táncosnéjához.

Majd kiverte szívem a corsette-em oldalát, úgy dobogott, midőn táncosomat láttam felém közelíteni, meghajtá magát előttem, kezében tartott virágomat szívéhez szorítva.

Oly forró volt keze, midőn kezemet megszorítá vele.

Örültem, kacagtam, magamon kívül valék.

— Ah, ön elrabolja szomszédnémat! — kiálta rá az őrnagy nevetve (csakugyan rendes akciója az a fejbeütésforma).

Mi pedig a tánccolonne-ba lejténk. Úgy hiszem, mintha hátam mögött suttogni hallottam volna: „Mi összeillő pár”.

Ah, Eleonóra! milyen boldog voltam, úgy érzem, mintha egymást szorító kezeinken keresztül az én vérem az övébe folya át, s az övé az enyimbe.

Vártuk a zenét.

De mielőtt az megszólalhatott volna, hirtelen nyargaló paripák robaja hallatszott az utcán, s a távolból néhány ágyúlövés, melynek hangja a terem ablakait megreszketetté.

S ugyanazon percben egy férfi lépett be a terembe, fölött csákoval, sárral összefecskendve, s jelenté, hogy az ellenség megtámadta az előőrsöket.

Az őrnagy az ágyúlövést is meghallá, s a futár arcából is olvashatá, amit szavaiból meg nem érte.

— Ah! hiszen nagyon jól van! — szólt tenyerébe csapva, — ismét azzal a mozdulattal, amivel emberhalált szokás kifejezni. — Éppen vártuk őket. Messieurs, egy percre kérjenek engedelmet hölgyeiktől. Csak egy percre, mesdames, rögtön visszajövünk, tartsanak kegyetek addig nyugórát.

S ment kardját felkötni.

És a többi tisztek is ugrottak fegyvereik után, a nyájas, mosolygó, hízelgő arcokat láttam hirtelen haragos, vakmerő, fenyegető képekké válni, ijedtté, remegővé egyet sem.

Engem is elhagyott táncosom. Ment kardját és csákóját felkötni. Mindeniknél merészebb volt járása, arca legbátrabb, szemei legcsillogóbbak, ha szerelmet, gyönyört éreztem miatta az elébb, most bámulatot, hódolást gerjeszte bennem.

Midőn kardját felkötötte, valami oly különös hév fogott el minden ízeimben, szinte kedvem lett volna vele menni a csatába, mellette lovagolni és biztatni s gyönyörködni benne, mint ront ellenei közé.

Rózsámat még mindig kezében tartá, s midőn csákóját föltette, odatűzte kokárdája mellé s ekkor visszafordult és szemeivel látszott keresni a tömeg között.

Szemeink találkoznak. Ő elsietett, vele együtt a tisztek mind.

Mi azonban együtt maradtunk, mintha mi sem történt volna; az őrnagy parancsot adott, hogy senki se távozzék el visszajötte előtt.

A leghoszabb órát ekkor éltem át életemben.

Többen kiállottunk az ablakba hallgatózni, és figyeltünk és okoskodtunk a távolabb vagy közelebb hangzó ágyúdördülésekből ítélve.

Hazamenni senki sem tartá tanácsosnak, miután megeshető volt, hogy valahol a két sereg utcai csatába keveredik. Jobb volt elvárni itt együtt a harc kimenetelét.

Nemsokára mindig távolabb-távolabb kezdének menni az ágyúördülések, végre egészen elhangzottak.

A velünk volt civilisták ebből azt következtették, hogy a magyarok győztek.

Igazuk volt.

Alig egy negyed múlva nagy robajjal és víg lármával hallánk visszafelé jöni a tisztkart, bejöttek a terembe, vígan, nevetkőzve, mintha semmi sem történt volna, némelyik még most törülgetett le a ruhájáról valamit, (tán sár, vagy vér?) s sietett mindenki a táncosnőjét felkeresni és megvigasztalni.

— Hol is hagytuk csak el? — kérde az egyik.

— Igen! a quadrille-nál — szóltak többen, s rendezni kezdék a kolonne-okat, mintha csak az étteremből jőnének.

Csak az én táncosom nem volt még itt és az őrnagy.

Váltig néztem az ajtóra, szüntelen jött be valaki rajta, csak az nem, akit én vártam.

Végre belépett rajta — az őrnagy.

Szétnézett, amint engem meglátott, odajött. Egy furcsa komplimentet csinált előttem, s nem várva, hogy én beszéljek hozzá, monda:

— Szép kisasszony, kegyed táncosa ezerszer engedelmet kér általam azon udvariatlanságáért, miszerint a legjobb akarat mellett sem képes azon élvezetben részesülhetni, hogy kegyeddel az ígért kontratáncot eljárhasa, miután a féllábát ellőtték a csatában, s kénytelen azt térdén fölül amputáltatni.....

Ah, Eleonóra, én soha sem fogok quadrille-t táncolni többet.

Beteg vagyok, fekszem, kétségbe vagyok esve.

4. AZ ÉRCLEÁNY

Írjunk mitológiát.

Írjuk le az év eseményeit, híven, valóan, mindent ami megtörtént, minden csodálatost, emberfölöttit, nagyszerűt, amit láttunk, amit tapasztalánk, aminek szemtanúi voltunk, s akkor mondjuk rá, hogy ez mind mese, mert különben nem fogják elhinni.

A költő álmodta ezeket.

Annyi nagyság, annyi ragyogvány, az embererőt meghaladó tettek vakmerő képei, hol születhettek volna másutt, mint egy fantasztikus agy hagymázos képzetvilágában?

De a könny, mely a földézett nevek emlékére a szemet elárasztja, nem fogja-e megmondani, hogy mindez nem álom, hanem egy eltemetett világ halott dicsősége?

*

Kisded házikóban pislá mécsvilágnál virraszt az ősz apa haldokló leánya fejénél.

Az égen üstökös csillag fénye mellett virraszt az őrszellem egy halálra szánt nemzet felett.

— Apám, a halál órája kong. Először meghalok én, azután te, azután a haza. Engem megsiratsz te, tégedet a haza, a hazát senki. Boldogok, akik meghalnak, jaj az élve maradóknak!

A halál órája kong.

Apám, nézz ki az ablakon, látod az égen az égő tüzes kardot, hegyével ugye a földnek áll? Az öl meg engem, az téged és mindenkit, akiért imádkoznak. Mert lesz idő, mikor az imádságok nem hatnak fel az égbe.

Ne sírj, a könnyek nem e napra valók.

A halál órája kong. Én meghalok. Te eltemetsz.

De nem maradok soká sem a sírban, sem az égben. Eljövök.

Lesz egy pillanat, melyben megátkozod születésed óráját, azon percben meglátandsz engemet. Leányod, aranyos hajú Lóra eljő akkor hozzád, s jární fog veled mindenüvé, és te dicsekedni fogsz vele, hogy leányod feltámadott.

És én védeni foglak téged tengernyi ellenség ellen, szavaimtól elsápadnak a havasok lakói, és a Székelyföld minden ifjai szerelmesek lesznek belém, aranyoshajú Lóra leányodba.

Azután még egyszer meghalok, utánam egy perccel meghalsz te, és teutánad meghal Székelyország.

A halál órája kong.

A nagy ákászfát ablakod előtt ki ne vágasd; néha szélcsendes időben, mikor más fának levele sem mozog, te annak lombjai közt suhogást fogsz hallani. Gondolj olyankor rám, aranyoshajú alvó leányodra, ki látatlan szellő képében hozzád látogatni lejár.

Hímzett karszékemet ne tedd el helyéről; néha csendes estéken kandallóvilágnál hallani fogod az agg bútort eresztekeiben meg-megropogni, mintha valaki ráülne. Gondolj akkor reám, aranyoshajú halott leányodra.

A halál órája kong.

Készíttess énnekem ércszobrot sírom fejéhez, nehéz szilárd ércből, négy szegletéhez négy gyászfenyőfát ültess, hol a székely ifjakkak legyen miről zöld ágat törni kalapjukra a nagy menyegző napján.

A nagy menyegző napján sokezer vőlegény lesz a Székelyföldön, menyasszony nem lesz, csak egy, a te aranyoshajú Lóra leányod.

Minden székely legény elhagyja jegyesét, még a házas férfiak is megválnak hitveseiktől, hogy utánam jöjenek, és a székely szüzek és a székely hölgyek sírni fognak haláluk hosszú órájáig, mert nem fogják őket látni többet.

Mikor én másodszor megszűnök élni, őket is elviszem magammal, a szép, barnafürtű, napsütötte arcú székely ifjakat; — nem marad itt egyéb, mint az özvegy és az árva.

A halál órája kong.

Nyisd ki az ablakot, hagyd bejöni a szellőt, mely lelkemet szárnyaira veszi; hagyd besütni a holdsugárt, mely ezüst utat rajzol számomra az égen.

Ne sírj, zokogásod hangja megakasztja lelkem repülését..... Jó reggelt..... jó reggelt.....

.....Szólt a leány, és bezárta szemeit.

— Jó éjszakát, jó éjszakát, — zokogá az öregember, s fehér haja arcához tapadt özön könnyeitől.

Ősz az apa, még gyermek a halott, alig tizenhat éves, és már meg van halva.

Úgysem volt a földé egészen soha, lelke éltében is mindig az égen járt.

Nem szeretett emberi szívvel soha, vágyai nem keresték a mindennapi tárgyakat, barátnékat, hiúságot, hízelgő ifjút. Az ő szerelme Isten és angyalok és haza és túlvilág voltak mindig.

A halál nem változtatott rajta semmit.

Ugyanazon mennyei komolyság a zárt ajkakon, mely azoknak már éltökben tulajdona volt, az arc éppoly liliumfehér a halálban, mint az életben, a hosszú aranyat játszó haj szelíd habokban folyja körül az arcot, mely olyan, minőknek a szentképeket szokták festeni.

A holdsugár nem fehérebb, nem tündöklőbb, mint az ő arca.

Az ősz ember reggelig virrasztott a holt ágya mellett, várta, hogy visszajő, várta, hogy fölbred, hogy majd elmosolyodik s szemeit felnyitja; — reggel eljöttek a szomszédok, felöltöztették a halottat hófehér ruhába, mirtuszkoszorút kötöttek homlokára, aznap siratta az egész környék, másnap esthajnalban kivitték a temető-kertbe, eltemették, dombot takartak rá, a domb négy szögletéhez négy gyászfenyőt ültettek, fejtől egy egyszerű nyolcszegű ércszobrot, mely hajdan török hadakban ágyú volt, csodálatos maradványa az ősi harcszereknek, s mely emléktelen időkből elmaradva a helység tulajdonává vált, ki azt most legkedvesebb halottjának síremlékké szánta, belevésve annak egyszerű névfeliratát s sírjához leásva.

E dombhoz aztán sokáig kijártak még évről évre a környék hajadon leányai, bús danáikat eldúdolva, tarka virágokkal hinteni be a holt angyal sírját, és sokáig kijárt évről évre, napról napra e dombhoz a vidék legvénebb embere hófehér hajával, forró könnyeivel locsolgatni a sírt, hol eltemetve fekszik egyetlen leánya, az aranyhajú Lóra.

Az üstökös pedig még két napig állt az égen Lóra halála után, hosszú halavány lángja, mint egy égő kard, hegyével a föld felé fordulva, azután ismét elveszett onnan, oly hirtelen, mint megjelent, mintha egy láthatlan kéz letörölte volna az égről.

*

Napok múltak, évek múltak, az ősz ember még őszebb lett, soha sem látták őt vígnak; a vén fa sebe nehezen gyógyul.

Éjjelei, nappalai leánya emlékével teltek le, mindenkinek róla beszélt, még akkor is, mikor már mindenki elfeledte szépen, s ha valaki tudott róla valami elmúlt regét mondani, azt hallgatta, fejét eléggülten billegette rá, a helység minden tárgyait csak őróla ismeré. Melyik széken ült a templomban, melyik organafából csinált koszorúkat, melyik kútról ivott? hol hallották őt egyszer énekelni, ki mit hallott tőle valaha mondani? egyes szókat, gyakran minden jelentőség nélküli, még gyakrabban csak ráfogott szavakat, de miket ő magának annyiszor elmondott s fejét oly eléggülten billegette rá, mintha valami meglepő újságot mondanának neki mindannyiszor.

Otthon minden úgy volt, mint azt leánya évek előtt hagyta. A karszék ugyanazon helyen, a cipőcskék most is az ágy fejénél, a pohár, melyből inni szokott, minden reggel friss vízzel teletöltve, az ablak virágai mindennap megöntözve, minden könyv, melyből olvasott, minden papírdarab, melyre írt, megtakarítva, eltéve.

Volt e könyvek között egy vastag keménykötésű nehéz fóliáns, minő aggott alakú könyvek majdnem minden protestáns háznál található, viselt fekete táblával, barnult rézkapcsokra, elhamvadt aranyozással rongált sarkaikon, nagy fakult aranybetűkben ez egyszerű szóval: biblia.

E könyvből szokott az ő kedves leánya méla estéken jósló ezüsthangon felolvasni, míg apja, lelkével Isten szavain, szemével gyermeke ajkain függve, összetett kezekkel ült a vén zsöllyeszékben, és hallgatta a jósló hangokat.

Hajh, e könyv öt év óta nem volt már kézben. Ki tudott volna abból oly ihletten olvasni, mint ő, ki azt utoljára bezárta? Az Isten igéi nem voltak benne oly vigasztalók többé, mint azelőtt, míg azokat egy szeráf olvasá ki belőle.

Egy csöndes, holdas estén, midőn temetői sétájából visszatért az öreg, szemei akaratlanul e szent könyvhöz vezették. Felsőhajtott. Mintha mondta volna neki valami, hogy nyissa föl e könyvet, és ahol felnyitja, ott olvasson belőle. Tán emlékezni fog újra a jósló ezüsthagra, mely annyiszor végigjárt azokon?

....A vén ákász lombjai csendesen susogtak az ablak alatt, s a kis hímezett karszék ízei ropogtak, csikorogtak magukban, a lámpa lobogott hol jobbra, hol balra....

Az ősz letette könyvét a lámpa mellé, leült széles zsöllyeszékébe, megtörülte öltönye szárnyával a könyv tábláit s annak kapcsait kiakasztva, feltárta.

Ahol a könyv kinyílt, egy kised írott szelet volt a lapok közé téve, rá egy orgonavirágokból tűzködött koszorúcska sajtolva. Az írott betűk oly veresek voltak, mint a vér.

Az öreg azonnal ráismert bennök leánya vonásaira.

„Uram, ne hagyj elveszni a te népedet.”

— Ő írta, ő tette e könyvbe — susogá és megcsókolta a levelkét, azután a koszorúcskát s mindkettőt ismét visszatevé helyeikre és homlokát tenyerébe fektetve, elkezdte olvasni azon helyen:

„Emeljetek zászlót a magas hegyen. Szóljatok felemelt szóval. Íme, az úrnak napja eljő kegyetlen búsulással....

Távol földekről összejött népek kiáltása hallik....

Ordítsatok, mert közel van az Úrnak napja, melyen a népekre romlás következik....

A csillagok, a nap és a hold elhomályosulnak, a kevélyek szarvai letörnek....

Olyanok lesztek, mint a futó szarvas. A ti kisgyermekeitek a kősziklákhöz veretnek, és házaitek lerontatnak....

A ti jajgatástok elhallik a szomszéd országokra.

A ti leányaitok olyanok lesznek, mint a fészkeből kiűzött madár....

Zúgnak a népek, miként a felforrott tenger. De az Úr megdorgálja őket, mielőtt megvirrad, nem lesznek....

Megszűnik az öröm, az átok megemészti a földet....

Szállj le és ülj a porban te szűz, Babilonnak leánya, ülj a földön, nincs tenéked többé királyi széked. Özvegység és árvaság egyszerre következnek tereád.

Közel, igen közel vagyon a te pusztulásodnak ideje, és napjaid messze nem haladnak.”

....Az ákász lombjai csendesen susogva rezegtek a hold világában.

....A hímzett karszék nyikorgott, recsegett, a lámpa lángja kígyózva nyúlt fel magasra, fekete füstfoltot játszva a szoba fehér padlatára.

....A besütő hold a nyitott bibliára veté kísértetvilágát, mely a lámpafényben oly zöldes halottfényt adott a szent könyvnek.

„Uram ne hagyd elveszni a te népedet!”

— — Másnap híre futamodott, hogy az oláhok ropant csapatokban törtek alá a havasokról, s szerte mindenfelé égetnek, pusztítanak mindent, ami magyar vagy székely.

*

Folyt már mindenütt a magyar vér, város város után elesett, csaták veszték el egymás után, egész Erdély fölött összecsaptak a polgárháború hullámai, a magyarnak nem maradt más a harcokból, mint véren vásárolt gyász emlékei.

Csak egy talpalatnyi föld volt még, melyet fegyveres had meg nem gázolt, székelyföldnek egy kis szegletében a háromszéki székely szülőföldre.

Körül égett már a határ, sápadtak az arcok, hallatszott a vérszomjas hadak kiáltása, hallatszott az asszony sírás,

egész Erdélyben nem volt egy férfiszív. Csak a háromszéki székely nem volt kétségbeesve.

Hidegen, makacs elszántsággal várta be a közelgő veszélyt, nem kérdezte azoknak számát, kikkel meg kell küzdenie, nem kérdezte, hogy győzni fog-e, még azt sem, hogy mivel fog küzdeni fegyveres hadak ellenében. De azt tudta, hogy víni fog, és ha vesz, elvész maga is, s várta nyugodtan, makacsul a veszélyt, mellyel egyedül maradt a csatában.

Ezt így szokta a székely.

*

Ezernyolcszáznegyvennyolcadik év december havát éltük.

A nap véresen áldozott le Székelyhon felett, — oly soká tudott elnyugodni, lementé után majd egy óráig fénylett még az ég tüzes-vörös fényben.

Azután fekete lett minden, az éj elfedte az eget és földet s az emberek bűneit.

A sötét éjszakában néha tompa dördülés hallatik, megelőzve egy-egy villanástól, mely lomhán lobban el a világtalan éjben.

Itt, amott, óriás bércek háta mögött szembántó vörösség emelkedik az égre, nőttön növekedő, mintha tüzlélek emelné fel izzó árnyékát a véghetetlen űrben.

Elzárt völgyben, mit minden oldalról bércek körítnek, kisdud helység ablakai fénylenek szétszórva a setéten keresztül, s a helység egyetlen tornyából a csengő esthang intő hangjai beszélnek halkán a siket éjszakának.

A föld fel van fagyva, a göröngyös fagyon lókopogás hallik. Fáradt, sovány lovon egy férfi látszik ügetni a helység felé, olykor megáll, leszáll s hallgatózni látszik, vagy tán lovát pihenteti.

Az út hol magasba, hol mélybe visz, a lovag sokára ér fáradt lován a legelső házhoz, melynek kivilágított ablaka előtt vén ákászfa áll szomorúan, levéltelenül.

Itt bekopogtat az ablakon, s azután rekedt, tompa hangon beszél a ház gazdájához.

— Áron apó! alszik-e kend?

— Nem alszom — felel a szólított.

— Azt jól is teszi, ez nem aludnivaló idő az Istentől. Jöjjön ki, Áron apó.

Az ajtó csikorgott, egy ősz, zömök férfi lépett ki, vállán bundával, kezében lámpáját hozva, mellyel a jövevény szemébe világított.

— Te vagy az, Andor? mit hozasz? jer be a melegre.

— Melegből jövök, apó, nem megyek be. Kend is csak azért menjen be, hogy kösse fel kardját, üljön lovára és jöjjön velem.

— Mi történt?

— Minden rossz, semmi jó. Gyergyószéket elfoglalta az oláh; Felvincet felgyújtották, még idáig is ellátszik a tüze. Mindig visszánéztem, azt hittem, hogy tán el tudom hagyni, de még tán a világ végére is utánam látszanék.

— Hát apádék?

— Apámat négyfelé vágták s vérét felitatták a kutyákkal, kis öcsémet beledobták a tűzbe, sok ember elveszett, lehet tán kétezer is, kivált a szegény hajadon leányok, azokat nyomorú sorsra szülték édes szülőik.

— Testvéred?

— De annak nem jutott e nyomorú gyalázat; mikor az oláhok házokra rontottak, látva, hogy nem menekülhet, kést vert a szívébe.

— Rettenetes!

— Nincs idő sopánkodni, öreg. Eredj be, köss kardot, és siess utánam Vásárhelyre, még ma, még az éjjel. Isten veled és a szegény székelyekkel.

A lovag ismét felült ménjére, s tovaügetett, az öreg szoborrá merevedve maradt ajtajában.

Néhány perc múlva több lovagok ügettek ismét a helységen keresztül.

— Honnét jöttök? — kérde az öreg.

— Agyagfalváról!

— Igen. Mit csinál ott a székely tábor?

— Semmit. Eloszlott. Négy napig nem adtak neki kenyeret, azután eloszlott mindenki a maga szülőföldre.

Tovamentek.

Azután egy csoport gyalognép jött, félmezítelen nők, rongyba takargatott gyermekeket hurcolva ölükben. Összefagyva, eléhezve a decemberi hideg éjszakában.

— Adj szállást, üldözöttek vagyunk — rebegék az ajtajában álló gazdához.

— Tiétek házam, mindenem, foglaljátok el.

— Áldjon meg érte az Isten.

— Honnét jöttetek?

— Tordáról.

— Miért oly messziről ennyire?

— Útközben nem mertek bennünket befogadni ismerőseink, féltek, hogy üldözőink rajtok állnak bosszút.

— Jó helyre jöttetek. Térjete be.

Vágtatva jött egy lovag ismét. Az öreg köszönté a hirtelen elvágatót.

— Jó estét, földi!

— Jó az ördögöknek, de nem a székelynek! — felelt az dacosan, meg sem állva.

— Mi baj?

— Kolozsvárott benn az oláh! — kiálta az vissza rohantában és toványargalt.

Az öreg tántorogva ment vissza szobájába. Mellék-szobáit a menekvők foglalák el; egyik nőnek megfagyott

kisdede az úton, azt siratta; a többi evett, melegedett vagy pihenni dőlt.

Aron leakasztá a falról vén ősi fegyverét s oldalára akarta kötni, midőn eszébe jutott, hogy tán ez utolsó útja lesz életében, s azzal letette maga mellé a kardot, előkereste a szent könyvet, hogy beszéljen Istennel, mielőtt azon útra kelne, melyből nincs visszatérés.

Ablakai olykor meg-megrezzentek egy visszhangzó dörrenéstől.

— Azok nem a mi ágyúink — sóhajtá az öreg, nekünk egy sincs, s felnyitotta a bibliát.

És olvasá benne e szavakat:

„Elvessen a nap, melyen én születtem. Legyen azon sötétség, Isten ne látogassa azt meg onnan fölül....

A halálnak árnyéka feküdjék azon és a felhő lakozzék rajta....

Ne számláltassék az a hónapokhoz, töröltessék ki az esztendőből....

Várja a világosságot és el ne jöjjön, ne legyen hajnala annak.

Miért szült, miért nevelt fel engemet édesanya? miért nem tett a földbe születésemnek órájában?....

Most feküdném a földben és alunnám s nyugodalmam volna nékem....

Miért ad az Isten a nyomorultnak világosságot és életet a kesergőnek?!

Kik a halált keresik, mint az elrejtett kincset.

Kik nagy örömmel vigadnak, mikor koporsót látnak.

Az én lelkem választja inkább a halált, mint az én csontjaimat.

Távozzál el éntőlem, Uram, és hagyj meghalnom.

És legyek, mintha soha sem lettem volna.

Az én reményem napjai elmúltak, az én gondolatim kígyomláltattak szívemből. Az én lelkem megrom-

lott, napjaim megrövidültek, és a korporsók várnak reám.”

Aron könnyezve olvasá a próféta szavait, ó, úgy érezett, oly szívéből érezett minden szót, oly igazán gondolá, hogy miért kellett neki megőszülnie.

Miért kellett ennyi rossz időt megérni? kezdeteit a gyászos balnapoknak, miknek végét tán a jövő hetedik ivadék sem fogja látni.

— Jaj azoknak, kik még meg nem haltak! Jaj azoknak, kik élve maradnak! De háromszor jaj azoknak, kik ezután születnek!

.....Az ősz ember könnyes arcát a szent könyvbe rejté és keservesen sírt.

.....A vén ákász száraz gallyai halkan verődtek a jégvirágos ablaktáblákhoz.

.....A hímzett karszék nyikorgott, ropogott minden eresztékeiben.

.....A lámpa vadul hányta-vetette kígyózó lángját, fekete füstlombot hajtva fél a fehér padozatra.

— Elvesszen a nap, melyen én születtem!.....

Az ősz felemelte könnyes arcát a bibliából, s amint szeme könnyein áttekinte, maga mellett a hímzett karszéken leányát látta ülni, a szép aranyoshajú Lórát.

Ugyanazon mennyei komolyság az arcon, mely éltében, holtában, sírból fölkeltében tulajdona maradt, a hosszú, aranyat játszó haj térden alul hullámszik le fehér ruhájára. Arc, öltöny és kezek, minden oly liliumfehér, csak a szemek csillaga kék és a haj fürte arany.

Aron reszketve törülte meg szemeit, és nem akart nekik hinni. Az alak ekkor fehér átlátszó karját vállára tévé s fejét tenyerébe hajtva, apja vállán keresztül a bibliába tekintte, mint annyiszor szoká apja vállára lehajtani kis aranyhajú fejét.

Aron látta a fejet vállán nyugodni, de terhét nem érzé annak.

A tünemény a bibliában kezdett levelezni s egy lapnál megállapodva, fehér átlásztó ujjával odamutatott.

Aron olvasá a mutatott helyet:

„Én vagyok az Úr, ki népemet kihoztam a téjjel-mézzel folyó hazába, én vagyok az erős Isten, ki nem hagyom el azokat, akik énbennem bíznak.”

A szellem tovább lapozott, fehér ujja ismét megállt egy helyen. Áron olvasá:

„Te jósz énellemem dárdával, fegyverekkel, én teellened a seregek Urának nevével.”

Ismét új lap. A szellem ujja e helyre mutatott:

„Én vagyok az Úr, ki tenéked kezeidbe adom a te ellenségeidet.”

Ismét új lap:

„Én veled leszek és ez jelensége, hogy én küldöttelek tégedet.”

Aron reszketve olvasá a szent sorokat. Vén szívében valami soha nem érzett láng kezde meleget terjeszteni, s míg künn távoli ágyúdörgést vélt hallani, szívének hangos dobbanásai voltak azok.

Felnézett leányára, úgy tetszék, mintha beszédét hallaná, azt a csengő jósló ezüsthangot, pedig az ajkak zárva valának s a szemek nyitva bár, de lángtalanok.

A szellem fölkelte helyéről s megfogta apja kezét. Az öreg érzé az ujjak jéghidegségét, de nem azoknak nyomását. Azután megindult, apját vezetve maga után; ment előtte légi zajtalan léptekkel, alakjával halvány sírboldi fényt vetve a házak falaira, melyek mellett elsuhant.

Kivezette apját a városból, ki a temetőig, elvivé sírhalmaéhoz. Ott megállt a szobor előtt s kezével rákönyökölve, apját arccal felé fordítá.

És az öregnek úgy tetszék, mintha századok rég elfelejtett meséire emlékeznék vissza.

Látta e szobrot nehéz vastag kerekeken gördülni, vonatra erős fekete harci ménektől; látta azt felemelt torokkal megállani távol fegyvertől csillogó hadisorok előtt. Látta a villanást, a kiokádott tüzet, melyet az érc kígyó torkából kilövellt, látta a földről felpattogó fekete golyókat, szárnyatlan démonait a sötét rémvilágnak, némelyik süvöltő tűzfarkat csóvált maga után, másik párjával összeláncolva fűtyölt kettős röpüléssel egymás körül kerengve, mint elszabadult bújdosó magához kötött holdjával.

És látta, mint bomlanak a távoli fegyvertől csillogó hadi sorok az érc csoda okádott lángjai előtt, mintha egy emberföldről lény harcolna hadseregek ellen, kiknek karjai megrövidültek a náloknál erősebb lény hatalma ellenében.

A tünemény lehajlott hozzá, homlokára jég hideg csókot nyomott, s fényes ujjával a szobor feliratára mutatott. Ez egyszerű név volt odavésve: „Lóra”.

Aron ihlett buzgalommal csókolá meg az ércbe vésett nevet, s reszketve tárta szét karjait, hogy leányát keblére ölelje, midőn a tünemény hirtelen eloszlott előle, s ő szobájában találta magát, homlokával a becsukott szent könyvre hajolva.

....Minden csöndes volt, a gallyak nem zörögtek ott künn, a szék nem nyikorgott, a lámpa égett csendesesen, csak a mellékszobában alvó menekültek beszéltek álmukban egyes fel-felijedő zavart szózatokat.

Aron lázasán érzé reszketni idegeit.

Kiment, felkölté cselédjeit, szomszédjait, szekerebe fogatott, ásót, kapát hozatott velük, s még azon nap éjszakáján fölásátá a leánya sírja elé ásott nyolcszegletű üreges szobrot, mely egy hosszú tizennyolcfontos sugár csata kígyó lehetett valaha.

Ez órától fogva a kis völgyi helység minden háza műhellyé alakult; az ősz földművelő az asszonyokkal salétromot főzetett, a szárazmalomban puskaport gyártott, összeszedte a található vasat, azokból golyókat készíté, egész nap fúrt-faragott valami iszonyú nehéz vasas kerekeken álló csodálatos járművön, napestig kongás, ráspolyzás, pörölylés hallatszott udvarából, s a szomszéd agyagdombon katlan volt vájva, melyből éjjel-nappal nehéz fojtú szagú fehérés füst csavargott fel az égre.

A falu vénei és asszonyai, mert minden ifjú elment már hazulról, hallgatva segíték a legöregebb férfit, nem érték, mit akar, de vágytak tenni, fáradni, s éjjel-nappal ébrenlét és fáradság lakott a kis völgyi helységben.

*

Csatára virradt fel a nap, magas bércek kettős sorozata közt két hadsereg állt egymással szemben, csupán egy rohanó bérci patak által választva el egymástól.

A patak fölülről meredek szakadékos medret vájt magának két harántékos sziklagerinc között, melyeket keskeny híd köt össze egymással, kiegészítve a sziklába vájt utat, mely oly keskeny, hogy csak ember ember ellen küzdhet rajta.

Alább csöndesebben fut a folyam vize, s kemény telekben, mint volt az 1848-ki is, erősen be szokott fagyni.

E kis folyam jobb partján emelkedett tér van, két oldalról erdőktől megvédve, jóval magasabb a balpartnál, úgy hogy az vizont egy meneteles lapnak látszik minden hátvéd nélkül.

Ez erdős dombocskát, melyet a patak félszigetként foly körűl, választák oltalompontul a székelyek. Hadi-

szerek bőségében erősen védhető állomás. De önekik egy ágyújuk sem volt, fegyverük is kevés. Többnyire egyenesre ütött kaszákkal vagy kardokkal voltak ellátva, miknek mostani csaták világában nem sok hasznát vehetni.

A túlsó oldalt az oláhok lepték el, rendetlen, vezetőtlen tömeg, melynek túlnyomó ereje sokaságában áll, lőszeri bőségét bizonyítja az, hogy szüntelen puskáznak, vagy kell, vagy nem, végtelen távolságból ellenfeleikre.

Ők készülnek a támadáshoz, a székelyek a védelemre.

Végigállják a hídhoz vezető keskeny hegyi utat, egyetlen ágyú végig leseperhetné őket onnan, de a székelyeknek egy ágyújuk sincsen.

Az oláhok nyolc ágyút húznak a folyampartra, azokat egymás sorjában felállítják, egyetlen ágyúval mind le lehetne azokat szerelni, de a székelyeknek annyi sincs. Egy csapat vadászt bújtatnak el csupán az innenső part bokrai közé, hogy a tüzéretet puskázzák le onnan.

Végre éktelen ijesztő ordítás jelenti, hogy kezdődik a csata. A támadók csapatjaitól fehérlik a bércoldal, a föld reszket dübörgéseik alatt. Az ágyúk megdördülnek.

A székelyek hallgatva állják el az innenső partot. Egy csapat szuronyos fegyverrel a híd elé áll, melyet bár ráértek, nem rontottak el, remélve, hogy üldözöttekből tán ők válhatnak üldözőkké.

Az oláhok ágyúi a híd védőire vannak irányozva, a füttyülő tekék hol fejük fölött repülnek el a bátraknak, hol lábaiknál fúródnak a földbe; néha egy-egy találó lövés kiszakaszt egyet soraikból, az leesik és meghal, vagy kínlódik, szóvalanul, szégyenlve jajgatni, midőn társai küzdenek.

Háromszor próbáltak az oláhok rohamot, mindannyiszor visszaverettek a hídról.

Egy kis zömök székely állt a híd közepén, vakmerően küzdve tűz és füst közepett, golyók záporában, szuronyos fegyvere hányta jobbra-balra az ellenséget, s nem látszott legkisebb ernyedés arculatján, fáradság tagjain.

Negyedszer válogatott vitézekből álló csapat jött a székelyek ellen, elől óriástermetű vezérük, széles ragyogó pallost villogtatva bal kezében.

— Tedd le a fegyvert, székely! — kiálta messziről az oláh a zömök férfira. — Én vagyok Balahud, ki apádat is megöltem, és téged is meg foglak ölni! — s roppant lépésekkel közeledett dandárja élén, a híd rengett nehéz lábai alatt.

A székely nem szólt, de puskáját ragadva, karjával eltakarta szemeit, hogy ne lásson, s előre szegzett fegyverrel az oláhnak rohant.

Az oláh pallosa súlyosan hullott a székely nyakára, s azt félig levágta, de a székely szuronyának az oláh hátán jött ki a hegye, ki iszonyú ordítással dőlt a híd karfájának, mely letörött alatta, esni hagyva a súlyos tetemet, mely a melléből kiálló fegyvernél fogva a holt székelyt is maga után rántá, ki még holtában sem bocsátá ki kezéből fegyverét.

Erre ismét általános lett a viadal, oláhok, székelyek elkeseredett dühösséggel vívtak, hol az egyik foglalta el a hidat, hol a másik, férfi férfi ellen küzdött, lőni nem lehetett egymásra többé, kardok és fejszék pengtek a csatában, s a híd két oldaláról vérszalagok csorogtak a tajtékzó patakba.

E percben jobb oldalt a folyam felől iszonyú ordítás támadt, az oláhok lekerültek a folyam befagyott részére, s ott a jégre leugrálva, csoportosan jöttek felfelé a jégen, az innesső part alacsonyabb részeit keresve, hogy ott ismét felkapaszkodhassanak.

A parton álló székelyek puskaaggal verték őket vissza, de a áradó tömeg mindig feljebb-feljebb szorítja őket parthosszában, a támadók egymás vállára hágva iparkodtak felkapaszzkodni a meredek parton s a túlpan levők sűrű tüzeléssel fogyaszták a védőket.

A hídnál küzdő székelyek látták, hogy nemsokára körül lesznek fogva; ha csak egy ágyújuk volna, a folyam jegét be lehetne szakítani a támadók alatt, míg az most kényelmes hídul szolgál nekik, melyen gyalog hátukba kerülhetnek.

Egy csapat lovasság ugyan elindult az oldalt jövő tömeg feltartóztatására, de a túlpárti ágyúk oly erős kartácszüzeléssel fogadák, hogy kénytelenek voltak visszafordulni.

Már éppen visszavonulásról kezdenek gondolkodni a minden oldalról szorongatott székelyek, midőn mögöttük az erdős út felől zajos csörtetéssel egy csapat öreg embert látnak közeledni, kik tajtékzó lovaikat verve, egy hosszú nehéz ágyút vontatnak alá a köves hegyi úton; a lovak fáradtan gőzölögnek, az ágyú kerekerei mennydörögve gördülnek végig a köveken. A vén emberek megállnak egy dombon, ágyújuk elejét lekapcsolják, amelyik legőszebb közöttük, irányoz, égő kanócat megcsóválja, s perc múlva a hosszú csataki gyó torkából fehér füst és vörös láng lövell ki, mennydörgő pukkanástól követve, mit a sziklák oldalain százszor kiált vissza a felriadt visszhang.

— Hajrá, Lóra leányom! — kiált az ősz ember, süvegét elhajítva, s égő kanóccával a folyam felé mutat, melynek lapját most szétzúzott jégtáblák s egymás hegyén-hátán kapaszkodó emberek tömegei fedék, kik ordítva kiabáltak segély után, sehol sem menekülhetve a két meredek part közt.

— Hajrá, Lóra leányom! — kiálta az ősz ember, miután újra célozott; — a mennydörgésszülte golyó

most a híd ellen tolakodó csoportok között separt végig, véres utcát törve magának az útjába jött emberi tagok közt.

— Hajrá, Lóra leányom! — Egy jól irányzott lövés a parton álló telep egyik ágyúját döntötte az árokba, összetört kerekeit messze elszórva.

— Hajrá! hajrá! A havasok lakói félni fognak a te szavaidtól, a székely ifjak mind, mind szerelmesek lesznek beléd aranyoshajú szép Lóra leányom! És lőtt az öreg, minden lövése emberek halála, seregek ijedése lőn. A dombot, hová ő állt, nem bírták találni ellene ágyúí, míg ő minden lövéssel leszerelt közülök egyet.

Fél óra múlva vége volt a csatának, székely állt a folyam mindkét partján, az oláh vesztett. Igen sokat vesztett. Holtakat, ágyúkat, zászlókat és csatát.

Csata végeztével, miután a sebesülteket elhordák, mindenki az öreg Áron után tudakozódott.

Ott találták őt ágyúja mellett. Ölelgette, törülgette, tisztogatta azt és sokszor megcsókolá. Szemei könnyben úsztak.

Örömhangon, mely a delíriummal rokon, rebege az őt környezőknék: „nézzétek, ez az én leányom, az én egyetlen leányom, aranyoshajú Lóra!”

A székelyek felültették az öreget ágyújára, tölgyágakból koszorút fontak annak nyaka körül, feltűzték rá a nyert lobogókat, s így vonták be diadalmenettel örömtől ujjongó kisdud városukba, Szepsi Sz.-Györgyre.

És lőn, hogy a Székelyföldnek minden ifjú legényei, még maguk a házas férfiak is, elhagynák szép mátkáikat, el szende nőiket, hogy járjanak Áron apó leánya, az aranyhajú Lóra után.

És valahányszor a csatába mentek, megcsókolgaták azt, és mikor a csatában hallották szavait mennydörögni, új erő lángolt föl szívökben, s ha valamelyik elesett,

végsohajában suttogá: állj bosszút értem, aranyhajú Lóra!

S csaták végeztével odamentek hozzá, összeölelgették, összecsókolgatták, dialadalaik jeleit feltűzték oldalára, s ha városon mentek vele által, és a népség kérdé, mely diadalszeker az ott, mi ott koszorúkkal és lobogókkal megrakva közelít, örömsugárzó arccal felelé mindegyik:

— Az a mi menyasszonyunk, ellenségrontó ércleánya, az öreg Áronnak, az aranyoshajú Lóra! —

*

Csaták között folytak le hónapok. Szegény Székelyország! minden darab földje vérrel áztatott meg. És mi gyümölcse lett az elvetett vérnek? Rövid dicsőség és hosszú, hosszú halál.

Voltak már a székelyeknek vitéz seregeik, ágyújok számtalan, de annyi ágyú hangja közül is ki tudták ismerni az öreg Áron ércleánya hangját, aranyoshajú Lóráét!

Nem csak hazájában győzött a székely kar, vitte a diadalt a magyar földre is, fölkereste az oláhot havas bérceiben, rárontott a szerbre árkos sáncai közt s vívott a kozákkal Szeben bástyái alatt. Mindenütt kedves volt neki az ágyúszót hallani.

De még sem oly kedves sehol, mint a hazai bércek közt aranyhajú Lóra szavai.

Az boldog volt, ki mellette küzdhetett; ha ott esett el közelében, bizonyosan hitte, hogy idvezül.

A kis szürke vezér és fiai, a barna székelyek, az ősz pattantyús és ércleánya, a hangos sugáragyú, ki ne hallotta volna őket emlegetni?

Kérdezz meg a Székelyföldön bármely fiatal hölgyet felőlök, látni fogod, mint megerednek utána könynci.....

Nap után következik az éj. Életre a halál, csakhogy az élet rövid, és a halál örök.

Hőséges júniusi nap volt. Erdély határának bércein felhők gyülekeztek, fekete felhők nyugatról, keletről, egymással szembefúvó forgószelektől kergetve égi csatára, a távoli mennydörgés meg-megrázta az eget.

És a földön is csata készült, keletről, nyugatról harci csoportok gyűltek egymás ellenében, fegyvereik villogtak a nap rekedt hevében.

A felhők egy völgy felett siettek összecsapni; a hadseregek is e völgyet választák csatáik helyéül.

A völgyön keresztül keskeny sziklaút vezet, magasan egy dombon magános zárda áll, elhagyott lak, sötét falakkal, körül vad erdőség.

A zárda mellett ágyúk állanak őrt, az erdőben fegyveres vitézek, kiknek ellenében a sziklaúton zászlós seregek látszanak előrevonulni.

Rövid szünet múlva háborgó zúgással örvénylik keresztül a völgyön a rettenetes forgószél, mint egy táncoló oszlop, az égen felhőket, a földön sudaras fákat tépdelve haragjában, míg egy mennyrázkodtató csattanás jelt ad a viharok harcára s a felhők egymásba omlanak, dulakodva haragos hömpölygő tömegekben, s lángoló kígyókat lövöldözve egymásra; míg a napsugárnak egyes áttörő küllői mint jeladó zászlók függnek alá a barna fergetegben.

És lenn a földön is csata foly, az ágyúk halált szórva dörögnek, a szakadó zápor vérpatakokkal elegyül itt alatt.

Az égen tán felhőszakadás lesz, ide alatt egy nép fog összeomlani.

Az ágyúk dörögnek, a csatázó csapatok véres kézzel rohannak egymásra, majd előre, majd hátrahömpölygének, a zászlók vadul lobognak a zivatarban.

Az ég zivatarát fölülmulja a földön csatázók ordítása.

Egy villám, vagy tán egy tüzes golyó felgyújtja a zárdat; vad vörös lángot vet az égre és földre, a felhők vérben látszanak úszni odafenn és az emberek arcai ide alant.

Az ágyú dörög, a villám harsog, a szuronyok csengnek, az embervér folyik.

Hol vagy, aranyhajú Lóra! hol vagy ércleánya az öreg Áronnak?

Amott a zárda falánál, legelöl valamennyi között, ott szórja haláladó tüzét az agg ércleánya. Hangja valamennyié közt legerősebb, tüze legvillogóbb, golyói legtávolabb visznek.

Ott áll az ősz maga, kezében kanóccal és szól: „ne hagyj el leányom, szép leányom, aranyhajú Lóra, ne hagyj el.”

A székely fiúk is beszélnek hozzá: „Szép menyaszszony, ércleány, ha meghalunk, állj helyt értünk!”

A csatakigyó, mintha értené szavaikat, haragos villanással okádja elleneire halálos tüzét, s bömbölve dördül meg minden láng után, mintha átkot is akarna azokra mondani, a kiket megöl.

Balról meredek mélység tátong fel a zárda mellett, melynek oldalát a sugárágyú őrzi.

A te sírod lesz az, érc leánya az agg Áronnak. Jön egy ellenséges golyó, s te a meredekről halálra találva hullsz alá, nagyot kondulva a sújtott sziklavölgyben, mint egy harang, mely a toronyból leszakad.

....A halál órája kong!....

....Először én, azután te, azután Székelyország.

— Szép leányom, aranyoshajú Lóra! — ordítá az ősz, midőn a golyó kedvenc ágyúját leseperte a meredekről, következő percben halva rogyott le a helyen, hol ércleánya állott, egy golyó jól szívéen találta őt is.

Még azután egy óráig harcoltak a székelyek kétségbeesett elszántsággal, nem is foglalta el a csatatért tőlük senki sem. De halva maradt seregük virága, négyszáz ifjú székely és az ifjú vezér nehéz sebeiben, és a vén Áron apó és a csaták bűvös menyasszonya, mind, mind elveszve, meghalva.

Elmúlt az égen, elmúlt a földön a harc zaja. Csendes minden. A holtak alszanak.

Kelj fel, éjféli szellő, szedd fel a lombokat, mik le vannak tépve a zivatar kezétől, hintsd be vele a halottakat. Hintsen be a szellő hervadt levelekkel titeket, kik meghalva feküsztek, barna székely fiak, ifjú hadvezér, ősz ágyús, ércmenyasszony és elmúlt dicsőség!

5. AZ ELESETT NEJE

I.

A negyvenkettedik zászlóalj s a lengyel vörössipkások egyedül maradtak a csatatéren.

A többi elfutott.

Csak egy nemzetőri kapitány maradt el futó századjától, letépte kardbojtját, felvett egy elhajított fegyvert a földről, s odaállt a harcolók közé közkatonának.

És hangzott a riadozó dal, a lengyel katonaének:

„Jáczi táczy vojáczi.
Klapczy Krakoviáczi
Cservena csapiczka
Moja kohaniczka!
(Ezek a katonák,
A krakkói fiúk
A vörössipkások,
Az én szeretőim!)

Közbe-közbe hangzott az ágyúdurrogás, a pariparobaj, az ellen hurrákiáltása.

Dalolva vonult odább-odább a kis lengyel csapat; — ha üldözői utol-utolérték, visszafordult, tüzet adott rá és szuronyt szegezve megállt küzdeni.

Azután csendesen ismét vonult vissza, dalolva a riadozó harcéneket; az ágyú dörgött, a paripák robogtak, a golyó fütyölt.

A kis csapat ellentállása nélkül az egész vert sereg semmivé tétetik.

Ők egyedül tartották fel az üldöző hadsereget, melynek tízannyi ember egy óráig sem bírt ellenállani.

Késő estig harcoltak, sebet kaptak eleget, de még halottjuk egy sem volt.

Most egy dühös rohanással támad rájuk az ellen lovassága; csatájuk mint a sziklát ostromló hullám zuhogása, az összeütközött szurony és kard cseng-bong, a csatázók porfelleget vernek maguk körül, csak a zászlók hegye látszik ki belőle.

A porfelleget elnyugszik, a kisdud csapat bántatlanul halad tovább az úton, az üldöző lovasságot visszatéríti a takarodót fúvó trombitaszó, a csatatér magára marad.

A kéklő távolban rohanó seregek futása látszik még, mint egy sötét felhőárnyék, mely végigfut a földön, kergetve az üldöző szelektől.

A meggázolt fűben egyedül marad el egy elesett férfi, — haldokló arca az ég felé fordítva, szemei csillagában az alkony bús fénye tükrözi magát.

Az égszínkékek dolmányon végigfolyik a piros meleg vér, a szép férfiarcon végigfut a halál sápadt fagyos színe.

Még egyszer fel akar emelkedni a földről, — nem bír, visszahanyatlak, a kard kihull erőtlen kezéből.

„Ó, Hermine!” sóhajtja utolsó gondolatja nevét és lehajtja arcát a fűbe, s kinyújtott kezével kardját keresve, s haldokló ajkaival Hermie-t suttogva, meghal.

A nemzetőri kapitány.

S a távolban, a szürkülő éjben mindig enyészetesebben hangzik a riadozó harcdal:

„Jáczi táczy vojáczi,
Klapczy Krakoviáczi
Cservena csapiczka
Moja kohaniczka.”

II.

Egy hónap múlt el a budaméri veszített csata után.

A magyar fővezér Selmecen volt, — körös-körül bekerítve egész seregével.

Négyfelől próbált utat törni magának, mind a négyfelől el volt állva az útja, semmi oldalról sem volt szabadulás.

Mikor negyedszer kísértette meg a csatát, szinte ottveszett. Legkedvesebbik barátját mellette lőtték le, őalóla kilőtték a lovat, egy huszár nyargalt azután oda, az ragadta meg kezénél fogva, s erővel hurcolta el a csataterőről.

Amint hazatért a laktanyára, tisztjei figyelmeztették, hogy csákója keresztül van löve.

Levette fejéről, megnézte; a golyó a kokárda és a viharcsat között fúrta át a csákót

— Miért nem egy arasszal alább! — monda elbúsultan a vezér, s a fáradságos éjek, napok után ledült fekhelyére, ébren álmodozni.

Éjfél után fölkelté az őrállótiszt, jelentve, hogy egy hölgy akar vele rögtön beszélni.

A fővezér fölkelt, nem kellett felöltöznie, ruhástul aludt mindig, s inte, hogy bejöhet, aki akar.

A bejelentett nő belépett a szobába.

Fekete ruha volt rajta, fején gyászfőkötő, arca bús, halovány.

Szép, nemes magatartása, komoly, szabályos vonásai, nagy, sötét szemöldötől árnyazott szemei oly ismeretesek voltak a vezér előtt.

Igen. E sötét szemek átható tekintete, e homlok alabástroma, ez ajkak, ez arc maga, mind rég elmúlt idők ismert tüneménye, — új rajta egyedül a bánat és egy hosszú erőszakolt ránc a homlokon a két szemöld között, mely az egész arcnak oly fenyegető, oly baljósító tekintetet ad.

A vezér odalépett hozzá. Az asszony sokáig nem tudott szólani.

— Te látogatsz meg engem, Hermine, ez átkozott órában?

— Beszélni akarok önnel — szólt az asszony hidegen, nyugodtan ülve le a vezér által ajánlott karszékbe.

A vezér szemben vele megállt, összefont karokkal, s merően nézett a hölgy fel-felpillantó szeméibe.

Oly sápadt volt mindkettőnek arca.

— Artúr — kezdé a hölgy teljesen, de hidegen csengő hangon. — Mi régen láttuk egymást. Akkor még gyermekek voltunk s virágokkal játszánk.... Virágokkal akkor, most étellel és halállal. Ön megvénült, de én még inkább. Látja, özvegy vagyok.

— Az én nőm is az lesz nemsokára — szólt közbe keserűen a vezér.

— Férjem csatában esett el — folytatá a nő —, nyílt, becsületes csatatéren, és én nagyon szerettem őt, de meg nem sirattam, — mert tudom, hogy miért esett el. — Holttestét nagy áron vásároltam vissza; — reszkettem, midőn köpennyel letakarva házamhoz hozták, ha nincs-e megcsonkítva, tán feje levágva, arca eléktelenítve? Nem volt. Épen hagyták, minden vonása arcának halállal pecsételt bizonyosságot tőn róla, hogy bátran, vitézül esett el. Egyetlen sebe volt, az is elől, — mellén. — Csak gyűrűmet nem találtam ujján, jegygyűrűmet, melyet akkor vont ujjára, midőn velem az oltárhoz lépett, s azóta le nem tett soha. Alig néhány napja, hogy e gyűrűt megláttam egy embernek az ujján. — Egy fiatal tiszt a horvátoktól szállásolta magát oda hozzánk, annak az ujján pillantottam meg jegygyűrűmet.

— Vehette valamely közkatonától.

— Nem. Azt mondá, hogy egy embertől vette el, akit megölt.

- Nem mondtad neki, hogy azon ember férjed volt?
- Semmit sem. A tiszt szép fiatal ember, szőke, halvány arca megcsalja látszó szelídségével a szemlélőt, bágyadt kék szemei nem árulják el a tüzet, mely rajtok belül lakik.
- Te szerelmes lettél bele?....
- Az ő énbelém. Hízelgéseivel halmoza el, szerelmet vallott, belém bolondult.
- S te férjhez fogsz hozzá menni?....
- Meg fogom őt ölni....
- Ahhoz nem értesz, szegény asszony.
- Igaz. Ha erőm lett volna, tehettem volna, mert előttem volt, házamban aludt, csak akarnom kellett volna, hogy szobájába jussak, ott lehettem volna, míg elalszik, legyilkolhatám; de mindhiába, ahhoz én nem értek. És mégis akarom, hogy meghaljon.
- Ha jó katona, az nagyhamar megeshetik rajta.
- De én nem akarom, hogy mint jó katona haljon meg, nem a dicsőségért, érterem kell neki meghalni, nem a dicső csatamezőn, — a halál legirtózatossabb tűzhelyén, a vesztőhelyen kell életét bevégeznie.
- Szegény asszony, a fájdalom megzavarta agyadat.
- Tábornok úr, ön férjemnek jóbarátja volt! — Artúr! Ha én azt mondom, férjem kiomlott véreért bosszú kell! messze kell-e keresnem azt, ki e bosszút teljesítse?
- Hermine! Térj magadhoz. Én tisztelem fájdalmadat, férjedet becsültem, s ha e percben tudnék szólni egyes embereket, őt megsiratnám, de gondolhattad-e azt valaha, hogy én egy egész rám bízott hadsereggel egyéb hivatást ne ismerjek, mint valakit, bárha legjobb barátom, testvérem, apám lett volna is az, megbosszulni? s hadi mozdulataimmal egyebet ne terveljek, mint azt az embert, ki őt megölte, keressem és üldözsem? S ha végre megtalálnám is, lehetne-e, illenék-e becsületes katonának

becsületes katonát azért megöletni, mivel a csatában, a nyílt harcmezőn megölte azt, akit én szeretek? Te teheted azt, mert asszony vagy és feleség, én nem, mert én katona vagyok és vezér.

— Ön engem őrjöngőnek tart, tábornok úr — szólt az asszony, fölemelve nagy sötét szemeit —, nem akartam én, hogy ön keresse azon embert. Én fogom őt idehozni. Én magam fogok neki okot szerezni arra, hogy ön méltán, törvény szerint megölethesse őt. És ha egy évig tartana is tervem, egy év múlva sikerülni kellene annak. Idehoznám ön elé az embert, elmondanám: — ez ember vétette ezt! vétette ezt! önnek hadbírái csak a haditörvények büntetéseit olvasnák fejére, önnek csak a pálcát kellene eltörni feje fölött, s csak azt kimondani, hogy „Istennél a kegyelem.” — Azt megmondani neki, mikor halni megyen: „— nem e vétkeidért halsz meg így, én vagyok az, ki megöllek, férjem kiontott véreért tégedet —” az az én dolgom lenne.

— Ó, Hermine, be boldog vagy gyűlöletedben. Egy egész évre vannak bosszúterveid... Egy év múlva hol leszünk? ki marad meg közülünk?

— Ha nem leszünk, megszűnünk érzeni, s én azt sem bánom. A haláltól nem rettegek, de míg élek, nem felejték.

— Jó, Hermine, eleget beszéltél már fájdalmaidról, most hagyd magamra az enyimekkel, én kevésbé szeretek azokról beszélni. Nekem is vannak halottaim, pedig igen sokan, és még többen is lesznek.

— Nem hagylak el. Tudok mindent, ami veled történt. Körül vagy fogva, s vagy meg kell adnod magadat, vagy elveszned seregestül. Három egész éjjel az ellenség táborát jártam, majd mint markotányosnő, majd vidéki pórónök öltözve, egyszer férfi-álruhában is. Utaid minden oldalról el vannak zárva. Tegnap, hogy a hídtól visszavertek, még

szerencséd volt, ott vesztél volna, a hegyszoroson nem lehet fölfelé menned. Szélakna felől a defilée úgy meg van ágyúkkal rakva, hogy ott sereged felét elvesztheted, mégsem juthatsz keresztül, de ha e telep háta mögé kerülhetnél, az út egészen szabad volna azontúl, mert azután egész a branyiszkói hegyig egy helység sincs elfoglalva. Csak vagy két zászlóaljat s néhány hatfontost kellene a defilée-t őrző telepek háta mögé vinned.

A vezér keserűen mosolygott.

— A levegőn keresztül, ugye?

— Nem. A föld alatt.

A nő oly komolyan mondta e szavakat, hogy a vezér arcáról elmaradt utánok a mosolygás.

— Igen, a föld alatt. Emlékszem rá, hogy mikor kisgyermekkoromban anyám születése helyén e magas hegyek közt gyermek-barátnéimmal játszani kijártam, gyakran találtunk a hegyoldalban egy mély földalatti tunnelt, melynek torkolatjánál olykor bújósdit játszottunk. Egyszer rossz gyermekek megkergettek bennünket, barátnéim szanaszét futottak, magam beszaladtam a bányatorkolatba. Néhány fiú utánam szaladt, s ijesztgetni kezdte a barlangban. Én még beljebb mentem, alacsony, de elég tágas folyosó tárult előmbe, s én mindig mélyebben haladtam befelé. A fiúk ordítását folyvást hallottam, a visszhangzó üreg még egyszer oly borzalmassá tette azt előttem, s én futottam a sötéttségben, lélegzetem visszatartva, tapogatózva omlott kövek s sáros földhányások között. A setétségtől és magánytól nem féltem annyira, mint az ijesztgető fiúktól, s így mentem szüntelen előre. Egyszer úgy tetszék, mintha világosságot látnék magam előtt, távol, igen távol valami homályos csillám pislogott előmbe. Siettem arrafelé, a világosság mindig közelebb látszott jöni, a besűrű külvilág mint valami ezüstköd tört magának utat a föld alatti sűrű sötéttségbe, szinte egyórai futás után ismét a szabad levegőre

értem, s nem hiszem, hogy ez utat még egyszer meg mertem volna tenni, melyet ijedtemben oly hirtelen bejártam.

A vezér várakozásteljesen figyelt a nő szavaira.

— Midőn kértem a szabadba, egy sűrű, vadonnan sötét fenyveserdőt láttam magam előtt, melyből sehonnan nem találtam kijárást. Sírva ültem le egy kidült fenyőre, ott találtak rám azon járó hámososok, s kevés kerüléssel egy faluba vezettek. — —

— Azon falu neve...? — vágott közbe nyugtalanul a tábornok.

— Szélakna.....

A vezér arca égni, szemei ragyogni látszottak, odalépett az asszonyhoz, megszorítá kezét, megölelte.

— Szólj, beszélj tovább — monda, és ajkai reszkettek az örömtől.

— Nagypám, a professzor, kinek az eseményt elmondtam, ahelyett, hogy, mint féltem, megbüntetett volna, nagyon örülni látszott a felfedezésen, s mint emlékszem, nagy diadallal mondá: hogy ez lesz az a „kurucok útja”, melyen II. Rákóczi Ferenc (az önéhez hasonló körülmények között) cernírozott seregét a föld alatt keresztülvitte. Ily elhagyott bányáüregeket másutt is találni, ezek az úgynevezett Erbschachtok, melyeknek azon jogaik vannak, hogy a fölöttük levő bányák terméseik egy tizedét nekik tartoznak adni, amiért ez vizeiket leszivároztatja; ezen jogaikat azonban elvesztik, ha egy más akna még náluknál is mélyebben fúratik át a hegyen, s ilyenkor elhagyatnak, elfelejtetnek, ami akkor is megtörténhetik velük, ha a fölöttük levő bányák megszűnnek jövedelmezni.

— S e tunnelt, úgy hiszed, hogy kívüled senki sem ismeri?

— A nyílást igen, de azt ki sem tudja, hogy az egész a hegy túlsó oldaláig vezet, ahol a kijárást egészen össze van omolva, úgy, hogy külről észre sem lehet venni. Nagy-

apám e fölfedezést a tudósoknál annyira sajátságos irigységből holtáig titokban tartotta.

— El tudnál-e engemet oda vezetni?

— Azért jöttem ide, hogy azt tegyem. Nem panaszaimmal untatni, hanem önt megmenteni volt jöttöm célja. Jőjön velem.

A nő magára vette köpenyét, a vezér kardot kötött. Két ordonnance-tiszt távolról követé őket égő fáklyákkal, s így haladtak tova a téli éjszakában.

A föld fehér volt, az ég fekete. Zajos csata után néma volt a vidék.

III.

A nő biztos helyismerettel vezette a tábornokot a mondott hely felé.

Egymás mellett mentek, sietve, komoran; egyes rövid szavakból állt beszélgetésök.

Egy hegykanyarlatnál megállt a nő, az egyik fáklyát elvette a kísérek kezéből, a másikat a vezérnek adta át, s inte nekik, hogy menjenek vissza.

A vezér kérdőleg tekintte rá.

— Nem akarom — szólt a nő súgva —, hogy e helyet ismerje valaki, még biztosítva nem vagy.

— De ezek legbizalmasabb embereim.

— Én nem hiszek senkinek.

— De te nő vagy — és velem egyedül.

A nő magasztos fájdalommal nézett a vezérrre, „— e fekete ruhában!” — szólt felsóhajtva.

— És e fekete órában — tevén hozzá a vezér, s mentek azután egyedül le a völgy mélyébe, a fehér zúzmarázos fák közt, az úttalan hófuvatban, elöl a nő, utána a vezér, — a lobogó fáklya vad világot vete komor arcaikra.

A hegykanyarulat tölcsérén kopár hegyoldalba vágva tátongott elő az elpusztult aknatorkolat.

Az elvadult bokrok benőtték nyílását, a zöld fű elsarjadzott benne, amennyire a napvilág beéri. Télen a szél behordja hóval.

A nyílás alig több, mint embermagasságnyi, oldalai harántékosak, mint az egyiptomi épületek ajtain látni, s összerótt gerendákkal vannak elől kibélelve.

Az asszony elől lépett be a tunnelbe, félrehajtván szép fehér kezével az akadályozó deres csemetéket, utána a vezér. A nő leeresztett fátyolán keresztülvillogtak nagy sötét szemei.

— Az üreg kissé el van hagyva, nehéz benne járni — szólt az özvegy —, de hol annyi kéz van, néhány óra alatt járhatóvá tehetni azt. A folyosó ágyúik számára is elég tág.

S haladtak mindig mélyebben a hegy szívébe, elől az asszony fekete ruhában, lobogó fáklyával, utána a vezér szürke köpenyében. Néhol oly meleg volt a föld gyomrában, mint a rekkenő nyári délben, másutt a földalatti víz záporalakban zuhogott alá, facsaróvá áztatva az alatta elmenőket.

A tunnel közepe táján látható volt az aknakút. Egy mély, rettenetes hosszú kút alakú üreg, mely megy fölfelé, véghetetlen magasba, mint egy óriási kémény, föl egész a hegy tetejéig, hol mint négyszögű csillag, úgy látszik nyílása ide alant a több száz ölnyi mélyben, azután ismét megy lefelé száz — meg száz ölnyire a föld érctermő gyomrába, — a malom korongja, a nehéz gerendely még most is ott látszik, mely a kötelet húzta fel és alá, mint bányászlegények ereszkedtek le és szálltak fel ismét s vontatták fel a nyers ércek köveit nagy kemény bőrökben.

A mély nyílás egészen födetlen áll a folyosó mellett.

Borzadva nézett bele az asszony.

— Mikor először itt jártam, ezt nem vettem észre; — milyen könnyen beleeshettem volna.

Ismét odább egy patak folytott keresztül a folyosón.

— Ez sem volt akkor itt, bizonyosan fölül vezették el valami csatornán, s az most elromlott, és a patak itt tört keresztül.

A nőnek nem lehetett a vizen keresztülmennie, a vezér fölvette őt ölébe, a nő ráhajlott vállára.

Mindkettő arca oly komor, oly halovány volt.

Valaha — régen — ily esetben nem lettek volna arcaik oly haloványak, de az a fekete ruha, és az a fekete óra....

A patakon túl ismét letette a hölgyet a vezér. Nemsokára a tunnel túlsó végéhez értek, az egészen be volt omladozva, a vezérnek több nehéz követ el kelle hengerítenie az útból, hogy kimehessenek rajta, s ott egy vadonnat sötét fenyves közepében találták magukat.

A távolból hallatszottak az ellenséges seregek őrsemeinek sorba menő kiáltásai.

Az erdő oly sötét volt, hogy nem lehetett belőle kilátni.

— Most Isten önnel, én tovább megyek — szólt az asszony, kezét nyújtva a tábornok elé.

— Hová gondolsz, Hermine? ez erdőben, ily éjszakában...

— Nem első járásom ez ily időben és utakban. Nem messze ide egy molnár lakik, ki jó ismerősöm, azt fogom felkeresni, s ott pórruhát veszek magamra és megyek tova.

— Miért oly sietve?

— Ön már elfeledte, de én nem, hogy férjem házánál egy embert hagytam, aki férjemet megölte, ahhoz sietek; Isten önnel!

— Nem bocsátlak magadat, Hermine, elkísérlek odáig, legalább az erdőből ki.

— Ne feledje ön, hogy ön húszezer ember vezére, kiket meg kell szabadítania, és pedig sietve. Isten önnel. Még sokszor fogunk találkozni.

A rejtélyes nő e szavak után sietve távozott egyedül az erdőben, még a fáklyát is kioltá, melyet magával vitt, s eltűnt a sűrű fák között, miknek lombja egyedül maradt a tél fehér világában haragos, bánatos zöld.

A vezér sokáig nézett az eltávozott után, azután megfordult, keresztülsietett a földalatti folyosón, s még tartott a hosszú téli éjszaka, mire hadiszállására újra visszatért.

Rögtön előrendelte utászait mind, a sereget rendbe állítá, s csodás gyorsasággal rendbehozatva a földalatti utat, elkezdé serege javát azon keresztülszállítani.

Az elhagyott aknafolyosó szokatlan dübörgéstül visszahangzott, a századok óta ottlakó sötétséget szokatlan fény verte ki régi odújából. A fáklyáktól jobbra-balra hányt árnyékok mint alaktalan gnómok tűntek fel szerte-szét, mik fenyegető repdeséssel tűntek el a kemény sziklafal hasadékaiban.

A vezér és minden tisztek fáklyákkal világítottak a dolgozóknak, s amint elől az utászok a sziklákat, a földomlásokat elegyengették, már jöttek utánok a nehezen gördülő ágyúk, miket alig bírt öt-hat ló vontatni az iszapos úton; maguk a katonák tolták fáradságosan tova küllőiknél fogva, ahol egy-egy megfeneklett.

Még tartott a véghetetlen téli éjszaka, s már a sereg legjobbjai néhány ágyúval keresztüljutottak az alagúton. A sűrű fenyves elrejté őket szem elől.

S midőn szürkülni kezdé, a város felől megindult az országúton a deréksereg Szélakna felé.

Az ellenfél nyugodtan várta támadásukat erős állomásából.

De a legelső ágyúszóra megjelent az erdő közepéből, csaknem háta mögött az alagúton átjött hadosztály, s a

cernírozó had, nehogy két tűz közé kerüljön, kénytelen volt oldalt elvonulni az országútról s a derék seregnek szabad utat nyitni.

Így menté meg seregét a vezér, mikor már azt mindenki elveszettnek hitte.

Szerencsecsillaga ekkor kezdett föltűnni az égen.

IV.

Az özvegyasszony hazaért távollevő lakába.

De akiért járt, a fiatal főisztet már nem találta ott.

Hadi mozdulatok miatt egy állomással odább kellett neki menni, s a házába betérő özvegy ott egy csomó közkatonán kívül, egy alsóbb rangú tisztet talált szobájában, ki nyers haragon kérdé a belépőtől: hogy mit akar.

— Én e ház asszonya vagyok — felele az szárazon.

— Nagyon jó — monda a hadnagy — éppen parancsot kaptam, hogy mihelyt megérkezik az asszony, küldjem a szomszéd állomásra.

— Parancsot? Kitől és miért?

— Ugyanazön őrnagytól, ki előttem itt volt, s ki nekem főnököm; hogy miért? arra nem felelhetek, mert arra nekem semmi gondom.

Az asszony nem mondott ellent, hanem rögtön parancsolá a szekeresnek, ki idáig hozta, hogy vigye a kitűzött helyre, a hadnagnak pedig átadta szobája kulcsait, szarkasztikus hidegséggel mondva: „— ha már elfoglalta ön házamat, viselje egyúttal gondját vagyonaimnak.”

A hadnagy előszólíta három granátost, s parancsolá nekik, hogy üljenek szinte a szekérre.

— Minek az? — kérdé az asszony sértett büszkeséggel.

— Önt fogják kísérni, asszonyom.

— Ez is parancsolatban van önnek adva? — kérde a nő élesen.

— Ezt így szokták, asszonyom — válaszolt a tiszt, s becsapta maga után az ajtót.

A granátosok felültek a nő mellé és vele szembe a székére.

A nő halavány volt, még ajkai is fehérek voltak a dühtől, de hallgatott és nem mutatta indulatját.

Az úton elkezdett a granátosokkal beszélgetni, mind a három lengyel volt, — sokat beszélt nekik, különös tárgyakról, merész eszmékről, nagy csodás tettekről. A granátosok figyelve hallgatták, néztek reá, bámulták, egyre bámulták, — észrevétlenül szítták magukba percenként az asszony szavainak csábító mérgét, s mikor a fuvaros egy helyen megállt a fogadó előtt lovait etetni, azt kérdezte tőle a három katona: hogy merre vannak a magyar seregek.

És rögtön mind a három átszökött!

A nő egyedül maradt. Ő is elszökhett volna, ha kedve tartá. De nem tevė azt; hogyha nem hivatta volna is azon ember, ő felkereste volna. Elvitette magát a kijelölt állomásig, ott kifizette a fuvarost s visszaküldé, az hazament ahonnét jött, harmadik vármegyében fekvő lakhelyére, s eltávoztával senki sem bizonyíthatá be, hogy a nő mint jött ide.

Hermine fökereste az őrnagyot, akihez küldve volt, — oly arccal, melyen semmi nyoma sem látszék a haragnak, lépett be hozzá, s midőn annak szép fiatal arcán a szokatlan hidegséget, a visszautasító szigort észrevette, úgy tett, mintha megütköznék rajta s remegve kérdezé: — őrnagy úr, kegyed énrám haragszik?

Az ember azt hitte volna, ez az asszony most fél, remeg; pedig akkor kezdett bosszúja tárgyát megrontó tervéhez.

— Asszonyom — szólt az őrnagy, hideg, erőtetett hangon — megbocsát kegyed, hogy idehozattam, de a kötelesség....

— Engedje meg ön, engem ön nem hozatott, magam jószántából jöttem önhöz.

Az őrnagy megütközött.

— S nem tisztem küldte kegyedet, kit lakházánál hagytam?

Az asszony mosolygott, elpirult, szemeit lesütötte.... Minden kiszámítás....

— Kegyed tisztje engemet minden esetre küldött, de nem ide. Tudtomra adá, hogy kegyed engemet el akar vitetni, s biztatott, hogy rejtsem el magamat, oly helyre, mit csak ő fog tudni. Én azonban észrevéve, hogy az ember igen különös szemekkel tekinget rám, inkább akartam magamat önre, mint őrá bízni.

Az őrnagy dühösen csapott öklével az asztalra — Rögtön menjenek a hadnagyért — kiálta az ordonnance-nak. Ha e percben altisztje jelen van, talán megölte volna. Engedetlenség parancsai iránt, szövetkezés, egyetértés azzal, akit el kellene fognia, mind elég vétek a föllebbvaló haragját megtorlásra gerjeszteni, hát még, mikor e harag tüzét a felgerjedt szerelemfélést szítja!

A nő ennyi indulatot tudott néhány szavával fölgerjeszteni.

— Kegyed tehát egyedül jött? — kérde az őrnagy, többé nem hideg, kényszerített hangon, hanem indulatosan, fellázadtan.

— Egyesegyedül, mint láthatja ön.

— S mi indítá kegyedet arra, hogy mégis eljőjön?

A nő összetette kezeit, s oly csábító, oly mosolygó, oly pokolrahívó tekintetet vetett a katonára.

— S nem találná ön ki?

A katona odalett e tekintet bűbájától. E kábító mosoly, ez észvesztő ragyogvány a nagy, epedő szemekben elfeledteték vele, hogy vádlott és bíró állnak egymás előtt. Odarogyott a nő lábaihoz és csókokkal halmozá el annak kezét, s nem bírt megválni annak mosolygó tekintetétől.

Ha észre tudta volna venni e mosolygó arc homlokán azt a fenyegető egyenes ráncot, mely őrt állni látszék hidegen, változatlanul a hazudó arcvonalnak színpadi játéka fölött!

— De mindenekelőtt kérem önt, — szólta az asszony, negéyesen visszavonva magát, — beszéljünk arról, hogy mi haragja van önnek reám, amiért, ha magam jószántából nem jövök, erővel is idehozat.

A tiszt tréfásan veté le magát a pamlagra s odavonva maga mellé a hölgyet, monda:

— Kegyed kevésbé volna találékony, mint én?

— De tréfán kívül, valami oknak, valami címnek csak kell létezni, amiért engem saját házamtól parancs által el lehessen idéztetni.

— Kegyed sokáig nem volt otthon, és az emberek azt beszéltek, hogy mint kém a magyarok táborában időzik. Ezért jogom volt kegyedet elfogatni, s kérdőre venni.

— Az emberek valót beszéltek.

— Hogyan! — szólta megütközve a tiszt, s ismét komolyan kezde a nő arcába tekinteni.

De annak egy vonása sem változott.

— Úgy van, onnét jövök. Azt helyesen tudják az emberek. Csak azt nem tudják helyesen, hogy ki részére vagyok kém. A magyarokat kémelem-e vagy a császáriakat?

A tiszt gyanakodni kezdte.

— Asszonyom, nekem igen rosszul esnék, ha kegyedet oly állításokon kapnám, amikről azon gondolatra jöhetnék, hogy kegyed nem mond mindig igazat; — jobb lesz,

ha nem beszélünk erről többet. Mert meglehet, hogy azon szomorú kötelesség, mely kegyed távollétét parancsolná megtorlanom, erősebb leendne, mint azon öröm, mely kegyed ittlétét ünnepelteti velem.

— Én akarom, hogy beszéljünk róla. Kegyednek bizonyosan más kémei is vannak, vegye ön kezéhez azok tudósításait, s nézze meg, nem fogok-e igazat mondani.

— Jó, csak egyet kérdezek kegyedtől, — szólt az őrnagy egy összehajtott papírba tekintve — melyik oldalról készülnek a forradalmi seregek Selmeceen legerősebb védelemre?

— Egyikről sem, — nincsenek már ott.

Az őrnagy visszahökkent a feleletre.

— Tehát csakugyan utat tört magának Körmöc felé?

— Éppen nem, — Szélakna felé ment.

— De az lehetetlen — kiálta fel a tisztt, a kezében levő papírba ütve —, ez azt írja, hogy Szélakna felől oly erő áll ellent, hogy ott seregének felét is elvesztheti, ha ki akar törni.

— Önök kémjei haszontalan fickók — szólt a nő, kivéve a tisztt kezéből az írást s ketté repesztve. — A forradalmi vezér egy ember veszteség nélkül vonult el az országúton, fényes nappal, zeneszó mellett. Ezóta Branyiszkó alatt van.

— Az képtelenség, az lehetetlenség!

— Az ottani parancsnokok is azt mondták, midőn előre figyelmeztettem őket. Én bizonyosan tudtam, hogy a vezér a hegytetőkön keresztül akar háta mögé kerülni a szélaknai zárcsapatnak, de a parancsnok urak jobban hittek hivatalos kémeiknek, akik a Körmöc felé intézett színlelt támadást vitték hírül.

A tisztt még nem bírt bámulásából magához jönni, midőn egy futár érkezett hozzá, tudósításokat hozva,

mikben szórul szóra az jelentetik, amit az asszony imént elmondott neki.

— Valót beszéltem-e? — kérde triumfáló arccal a nő.

A tiszt kezét nyújtja neki.

— S nem tudja kegyed, mint menekültek meg? — kérde a nőtől.

— Úgy hiszem, a hegyi utakon — felelt ez ártatlanul.

— A föld alatt. A hegyen keresztül!

— Csodálatos! — szólt a nő, kezét összecsapva. Csaknem hihetetlen!

És a nő arcán oly élethíven volt kifejezve a bámulás, a meglepetés.

Ki merte volna gyanítani, hogy éppen ő volt az, ki ezt az utat a vezér előtt fölfedezte.

Az őrnagy világosan meggyőződött róla, hogy a szép asszony nemcsak szíve, de érdekei ügyének is meg van nyerve; a beszéd mindig melegebb kezde kettőjük közt lenni; az asszony tréfált, kacérkodott, az ifjú tiszt mindig szorosabban simult mellé, először csak kezét csókolá meg, azután karcsú derekát karolta át; mindez nem esett meg ellentállás nélkül. Végre nem nézhette tovább a nő telt piros ajkait, anélkül, hogy valami édeset ne gondoljon rólok, a bűvös-bájos szemek minden tekintete ittasabbá tette, még közelebb simult, — midőn hirtelen nyers hangon szólal meg valaki ablaka alatt, az ajtót benyitják s a hívott hadnagy belép rajta nagy bizalmasan.

Akárki lépett volna be e percben, számíthatott a nagyon természetesen kimagyarázható legmogorvább fogadásra, — annál inkább a kérdéses hadnagy, kiben a főtiszt egy engedetlen alattvalót, s ami több, alattomos vágytársat vélt megismerni.

— Jöjön ön a másik szobába! — kiálta rá haragos hangon, s maga után bocsátva a szomszéd terembe, elkezdett neki egy rettenetes leckét tartani subordináció-

rul, kötelességről s azon esetekről, mik árulásnak tekintetnek.

A hadnagy szemre-főre bámult, s némi tájékozást véve magának azon bizalmas helyzetből, melyben őrnagyát a küldött nő mellett találta, semmivel sem hitte magát jobban kimenthetni a még nem sejtett vád alól, mint ha azt állítja, hogy ő a kérdéses asszonysággal különös gyöngédséggel és udvariassággal bánt mindenha.

— Éppen ez az ön vétke! önnek nem udvariasság volt utasításul adva, hanem szigorúság.

A tiszt zavarba jött. Azt hitte, hogy a szigorúság ellen éppen nem lehetett panasz.

— Ön egyedül bocsátotta idáig az általam elfogatott vádlottat.

A tiszt állítja, hogy ő három granátos kíséretében küldte ide.

Az őrnagy dühbe jött. „— A hölgy maga legjobban el fogja mondani.”

— Ez az úr azt mondja, hogy kegyedet három granátos kíséretében küldte idáig.

A nő hidegvérrel felelt. „— Valóban nem tudnám, mire lett volna e kíséret, miután önakaratomból jöttem.”

— Asszonyom, ön kötődik velem — szólt a hadnagy kifakadva — ön még zúgolódott ellenem, hogy miért ültetem önszekerére a katonákat.

— Ha úgy volna a dolog, nem talállok rá okot, hogy miért tagadnám el, sőt biztosítom önt, hogy panaszt tennék érte.

— De én parolámra mondom, hogy igaz, amit állítok.

— Ha mind a ketten állításaink valóságára hivatkozunk, soha sem fogunk bizonyosat tudni. Én egyedül jöttem ide, az bizonyos, de ha kegyed azt állítja, hogy kísérettel küldött, hívja elő azt a három katonát, akire rábízott, azok legjobban fognak bizonyítani.

A hadnagy végtelen zavarba jött. Érzé, hogy igaza van, és látta, hogy mégis az ellenkezőt fogják rábizonyítani.

— Valóban azt a három katonát azóta sehol sem találják.

A nő gúnyosan mosolygott.

— Ön csak nem fogja azt állítani, hogy én az ön három granátosát az úton meggyilkoltam s elástam az árokba!

Az őrnagy haragosan közbeszólt:

— Menjen ön, az ön három granátosa sohasem volt a világon. Ön haditörvényszék elé fog állíttatni.

A nő egykedvűleg játszott egy az asztalról felvett tollal, mintha őt a tárgy tovább nem is érdekelné.

Ha vádolta volna az embert azon sérelemmel, mit az rajta elkövetett, nem kapott volna elégtételt, míg azzal merőben ellenkezőt állítva, teljesen célt ért.

V.

A hosszas táborozások alatt gyakran lehet látni majd itt, majd amott, majd a magyar táborban, majd az osztrák seregek közt egy és ugyanazon nőt, ki szüntelen más alakra változva, majd mint markotányosnő, majd pór nő vagy fiatal férfi alakjában megjelent, s mire észrevéetett, eltűnt. Ha gyanúba vették s üldözték, mire a személyes leírás köröztetett, már nem ő volt az, akit keresnek, más arc, más alak, más útlevel, semmi hasonlatosság elébbi alakjához.

Később megesett rajta, hogy el-elfogták, majd a császáriak, majd a forradalmiak, és ő a legvilágosabb tanújelek ellenére mindenütt ki tudta magát vágni; amely órában elfogták, a másikban már szabad volt.

Utóbb mind a két fél saját kémjének tartotta, s ekként járt-kelt szabadon egyik táborból a másikba. Egy óránál

tovább egy helyen sem maradt, egy embernél többel soha sem beszélt, írást soha sem lelték nála. Sehogy sem lehetett rá bebizonyítani, hogy az ellenfélnek is szolgálókat tesz.

Tudósításai mindig pontosak, kimerítőek voltak mindkét fél részére.

Hogy e tudósításoknak mégis oly kevés hasznát vették a császáriak, annak okát abban lehet keresni, hogy a forradalmi vezérek csaknem mindegyikének az a szokása volt, hogy csata előtti napon az egész táborokkal tanácsot tartottak a másnapi ütközet diszpozíciói felől. Figyelmesen kihallgatták mindenik közbeszóló észrevételeit. A fáradságosan kidolgozott haditervet szépen leírták, felolvasták, helybenhagyták, s másnap egy betűt, de csak egy gondolatot sem teljesítettek abból, ami ott meg volt írva. Ami pedig a seregek létszámát illeti, az minden számokon épült tudományt meghazudtolt, voltak zászlóaljok, miknek egy-egy századja többet nyomott a harcban, mint egy másik zászlóalj egészen.

Hermine gyakran megfordult a forradalmi fővezérnél, s ott nem ritkán leírva adta oda neki az egész haditervet, hogy vigye meg elleneinek, s miután a többi kémek szinte azzal összehangzó tudósításokat adtak, csak hogy sokkal hiányosabban, Hermine-t a legjobb kémek egyikének kezdték ott tartani.

Annak, hogy a kivitel a tervvel nem egyezett, természetesen ő oka nem lehetett.

A második szőnyi csatát megelőző napok egyikén ismét az ifjú őrnagy hadiszállásán találjuk az özvegyet. Éppen akkor ment oda.

— Éppen jókor jön kegyed, Hermine — szólta az őrnagy, bizalmasan üdvözölve a nőt, a haditanács ma kegyedet különösen megdicsérte tudósításaiért.

— Nagy megtiszteltetés!

— Egy nagy feladat vár most kegyedre, mely koronája leend eddigi működéseinek.

A nő hallgatott, kérdés helyett.

— Kegyednek Komáromot és a szőnyi sáncokat kell számunkra kikémleni.

— Ahhoz én nem értek. Oda tudományos ember kell, ki a hadépítészet titkaival ismeretes. Mit tudhatom én, melyik sánc mire való. Rajzolni pedig éppen nem tudok. Küldjenek önök ily helyre valami mérnököt.

— Megbocsát, szép Hermine, az ilyen foglalatosság-hoz nem mindenkinek van szenvedélye, ehhez saját hivatás kell, sajátzerű vakmerőség, és egy kis resolutio azon esetre, ha az ember tetten kaptik.

— Csak egy kis ügyesség, semmi más, a magyarok nem gyanakodók.

— Megengedem, Hermine. Hogy könnyen be lehet jutni a várba és sáncokba, az nagyon hihető. De azzal még semmi sincs megnyerve. Ott minden helyet összejárni, feljegyezni — ez a feladat, s az ilyesmit kivinni felőlés nélkül — ehhez kell kimeríthetetlen leleményesség, ami kegyeden kívül senkinek sem sajátja.

— Tehát jön velem valaki, aki ahhoz ért. Mint a mesében a sánta és a vak, ketten csak teszünk egy emberszámot.

— Parbleu! Kegyednek, madame, ma nagy kedve van elménckedni; — annak az embernek, ki kegyeddel együtt elindulna kémkedni, fanatikus bizalmának kellene lenni kegyed iránt.

— Nos? És ilyen ember nem volna a világon? — kérde a nő csábos hízelgéssel dülve a tiszt vállára.

— Madame, ön engemet ért? Bizonyomra ez a mester-ség nincs ínyem szerint. Nyolcszor voltam már ágyútűz előtt, tudom mit tesz bátornak lenni, de ehhez az egyhez, megvallom, nincs bátorságom.

— Az igaz — szólt a nő gúnyosan —, oda a mámor is elég, míg ide józanság kell.

— A halál nemei közt nagyon válogatók vagyok. Mint katona, a csataterén szeretnék meghalni, az ágyban meghalni unalmas, de a vesztőhelyen, Hermine, ah, ott rettenetes a halál képe.

— A halál képe előttem is rettenetes, hanem azért van az embernek esze, hogy őrizkedjék. Azt tudni fogja ön, hogy a magyarok engem saját kémjöknek tartanak, de azért sokszor megesett rajtam, hogy fel-tartóztattak, azonban soha egy betűnyi tanújelét nem lelték nálam azon foglalatosságnak, mely a vesztő-helyre vitt volna.

— Hogy történhetett az?

— Látja ön nálam ezt az aranyórát? ugye sokszor kérdezte ön tőlem, hogy hány az óra? és soha sem jött arra a gondolatra, hogy e kisded arany ékszer nemcsak az órát mutatja, hanem néha a halál óráját is. Nézzen ide.

S azzal a nő egy észrevétlen rugót megnyomva az óra oldalán, kétfelé vált az, s üreges belsejéből egy csomó kerekre vágott vékony papírszelet hullott ki.

— Ebben hordom én a veszélyes jegyzeteket. Kívülem senki sem tudja ez órát kinyitni, de nem is gyanakszik rá.

A tiszt gondolkozni látszék.

— Attól nem tarthat ön — folytató a hölgy —, hogy saját ügyetlenségünk áruljon el bennünket, csupán egy esetben lehet önnek oka a tartózkodásra: ha azt hiszi, hogy én fogom önt elárulni. Ez esetben nem beszélek e tárgyról többet.

— Jó, elmegyek önnel — szólt a tiszt, leggyengébb oldalán támadtatva meg. — Gondoskodjék álruhákról.

— Elébb a tábori jelszavakról. Az álruha egyszerű polgári köntös. Ez legkevésbé felöltő.

Fél óra múlva az özvegy útban volt azzal az emberrel, ki férjét megölte, a magyar tábor felé.

VI.

Késő este Komárom egyik leégett épületében vígzenező mellett táncoltak a honvédek.

Valami élelmes ember kocsmát rögtönzött az elpusztult teremből. Ostrom alatti városban nem volt kedve senkinek leégett házát újra fölépíteni. A romok között az lakott, aki akart.

A borházba nyíló mellékszobában a maszkírozott őrnagy s az özvegy ültek egyedül, s halkán beszélgettek egymással.

Az őrnagy jegyzeteket rajzolt írónnal a nyitott óra belsejébe, a nő majd erre, majd amarra figyelmezteté őt írás közben.

— Milyen különös volna — kérdé egyszer a nő, felállva helyéről —, ha ezek odakünn megtudnák, hogy ön idebenn mit mível.

— Abban csak az volna a különös, hogy föbe lőnének, viszonzá az őrnagy, fel sem pillantva írásából.

— S ha én egyszer csak kikiáltanék: ide katonák! ezen ember itt kém!.....

Az őrnagy boszúsan pattant föl:

— Hermine, kegyed tréfája igen helytelen!

— No, — hisz azért ne förmedjen rám — szólt a nő féltréfásan — hadd lássam, mit írt már? s azzal kezébe vette az órát. — Ennek az órának még egy más rejteke is van.

— Lássuk.

Egy kis arany lemez félretolásával az óra belsejében egy férfi arcképe tűnt elő finom miniatürrfestésben. Kék nemzetőri dolmány volt rajta, hosszú ezüst gombokkal.

— Ki ez a férfi?

— S nem ismerné ön? — kérde a nő élesen, vadon tekintve a tiszt szemeibe.

— Ez azon férfi! — kiálta ekkor reszkető hangon, vad fenyegető alakká magasulva fel, és arca kigyulladt: — ez azon férfi, kit ön megölt s kinek jegygyűrűjét most is ujján viseli, s akit én imádtam, imádok még most is, — szerencsétlen férjem!....

A tiszt fehér lett, mint a fal. Megmerevedett ez irtóztatos asszony megölő tekintetétől. Egy hangot nem bírt kiejteni száján, csak úgy bámult reá s nézte tétlenül, ellenállás nélkül, mint közeledik a nő az ajtó felé Első lépése szilárd, a második tétovázó a harmadiknál térdre esik, kezét az ajtó kilincsére teszi s reszketve, halálfehér arccal tekint vissza áldozatjára, ki még mindig ott ül mozdulatlanul, mint kit a szél ütött meg.

— Csak egy szavam, és meg vagy halva,.... — szól a nő, küzdő lélekzetétől megszaggatott szavakban. Elvesztél.... Hónapokon át éjjel-nappal fáradtam rajta, hogy megölhesselek;.... most itt vagy,.... most nem kell halálod többé.... menj, fuss, mentsd meg magadat!... Elhoztalak a halál küszöbéig, — fordulj vissza, nem kell halálod többé.... Add ide azt a gyűrűt ujjadról és menj....

A tiszt felugrott, el akart távozni az ajtón keresztül.

— Örült, hová akarsz? mindenki megtudja, arcodról, hogy ki vagy, ott az ablakon át, — ugorj alá, ússzál keresztül a Vágon. Vigyázz — el ne fogjanak. — Nem kell halálod. — Eredj....

A tiszt kiszökött az üres ablakon át, s gyorsan sietve tűnt el a romok között.

A nő reszketve, láztól gyötörve hallgatta távozó lépteit, s midőn azok elhangzottak, lerogyott térdére, könnyei

megekedtek, zokogott, kezeit fölemelte, s mintha beszélne látatlan églakókkal, rebegé:

— „Meg vagy elégedve velem?... Jól tettem-e így?... Helybenhagyod-e?....

*

Pár nap múlva véres csatát vívott Szörny sáncai alatt a két ellenséges sereg.

Hol ide, hol oda hajlott a diadal, mígnem utoljára a magyar vezér maga állt serege élére, s bíbordolmányában, lengő piros tollakkal iszonyú rohamra vezette harcos huszárait.

Szembe a császári nehéz lovasság jött vele.

Mint két lávafolyam közelgett egymásra égő harcvágyával a két ellensereg. A tisztek mindenütt csapatjaik élén.

Hirtelen a császáriak csapatjából kiválik egy vitéz s előrenyargalva, a magyarok vezére felé tart. Hirtelen összecsapnak, hosszú sebet kap fejére a magyar vezér, a császári lovak holtan hull a földre.

A következő percben mindkét sereg egymáshoz ütődik. Szörnyű roppanással csapnak le egymásra. Rémes ordításuk eget-földet betölt.

Küzdnek sokáig, elszántan. A magyar vezér megy elöl véres ruhájában, véres kardjával és véres fejével, — mire visszatér, a csatater az övé. A holtakat ő temetteti el.

Azonban lováról ájultan veszik le, sebe mély, nehéz, — csak a harc tartotta fenn lelkét.

Hermine sebeit ápolni siet a vezérnek.

Nemsokára azt is behozzák, aki megsebesíté. Az már halva van, éktelen nehéz seb veté le a földre, a lovak meggázolták.

Hermine megismeri azt is.

Tehát csakugyan nem kerülheté el halálát.

De halála szép volt. A magyar vezér kezétől esett el, merész viadalban, sebet adva és nyerve.

A nő elmerengő szemmel nézte soká a két szép halvány férfit.

Melyiket szerette! melyiket gyűlölte? Talán egyiket sem, talán mind a kettőt? Nem tudta meg senki.....

6. SZÉKELY ASSZONY

Elhallgattak az ágyúk, elhalt a csatazaj, elhullottak a hősök.

Csak a távol égen villogott még valami láng, hallatszott a távol égdörgés, szélsóhajtás. Tán az elhullottak szellemei kezdtek odafenn új, kérlelhetlen csatát az ég kapuit védve most azok ellen, kik ellen egy óra előtt a hon határait védték.

Sepsiszentgyörgy kapuja előtt a domboldalban, a temetőben, ott ültek a székely asszonyok, várva-várva — nem a csatából megtérő kedveseiket, hanem a győzelem hírért.

Leültek a sírkövekre, a kizöldült sírhalmokra, s hogyha dördülést hallottak, maguk között találgatták: ez a mieink ágyúja,....ez volt mostan Gábor Áron,.... emez volt az ellenségé,.... s ez rá az ég mennydörgése....

S mikor már nem hallott semmi, fenndobogó szívvel várták, melyik győzött, melyik vesztett.

Székely anyák, székely leányok, menyasszonyok, feleségek egy óhajtást mondtak magukban, „hogya visszajő a kedves, győzelemmel térjen vissza, de ha elveszett a nemzet az eldöntő ütközetben, hírmondó ne jöjön belőle.

A kápolna küszöbében, a szellős kripta ajtajánál ősz, hallgatag férfi ül. Vénember már nyolcvanéves, szemei világtalanok, két naptalan hold az égen, régóta már csak a lelkével lát.

Ide hozatta ki magát, nem nyugatva szobájában. Ide hozatta ki magát a temetőkertbe. Miért nem ásatott sírt is magának!

Mellette egy nyomorék ül. Egyik keze, egyik lába összezsugorodva. Pedig a szív minden gondolatja ott jár a véres csatatéren. Keserűen mondja magában: „miért nem lehetek én ottan!”

Az alkonyat kétes világánál térdére fektetett bibliából olvas a nyomorék az öregembernek. Ők az utolsó két férfi a városban, az egyik vak, a másik sánta, a többi elment a harcba.

A nyomorék olvas az Izrael harcairól, nagy nehéz csatáiról az Isten választott népének, a szent háborúról, hol az Isten ládája mellett, védve, viaskodva harmincezer férfi vesztette el éltét.

— Miért nem lehetek én ottan? — nyöszörög felsóhajtva a nyomorék és tovább olvas:

„És elnyerék az Isten ládáját és Éli két fia is meghala.”

„Elszaladott pedig egy ember a harcból és ruháját megszagatá és port hinte fejére.”

„És íme, Éli ül az útfélen, várakozván, mert az ő szíve nagy rettegésben vala.

„Mihelyt bejutott a hírmondó a városba, megzendüle az nagy jajkiáltással.”

„Micsoda kiáltás az? — kérdé Éli, hallván a kiáltást.”

„Vala pedig Éli kilencvennyolc esztendő, és az ő szemei meghomályosodtak.”

A nyomorék nem bírta olvasni tovább, föl talált tekinteni az ősz emberre, és szíve elfacsarodott, szemei megteltek könnyel.

— Miért nem olvasod tovább? — kérdé az aggastyán.

— Sötét van, nem látom az írást.

— Nem mondtál igazat. A lemenő nap melegét még érzem arcomon. Miért nem olvasod tovább?

A nyomorék kitörülte szemének felhőit, a könnyeket, és olvasott:

„Monda az ember Élinek: a harcból jövök, a harcból szaladtam el.”

„Megfutamodék az Izrael, — a te két fiad is megholt, az Isten ládáját is elnyerték.”

A nyomorék nem bírta tovább tartani magát. Hangos zokogásra fakadt, s fejét az aggastyán térdeire hajtva, elrejté arcát kezeibe.

Az ősz nem sürgette, hogy olvasson tovább, hanem behunyta szemmel folytatá halk hangon a bibliai vers jól ismert végsorait:

„És mikor Éli az Isten ládáját hallá említeni, hátraesék székéből a kapufélen és meghala”

.....
A temető árka mellett egy ákásznak támaszkodva egy magas néber áll.

Harminchat éves lehet. Vonásai kemények, szigorúak, de még most is szépek.

Az ég egyik oldalán a lemenő nap lángol, a másik oldalon a fergeteg villog. A székely asszony arcát egyfelől a nap búcsúfénye festi tartós aranyszínre, másfelől a villám vet rá elmúló kék-zöld világot.

S mentül jobban hanyatlik alá a nap, a villám fénye annál kékebb, annál sápasztóbb a nő arcán.

Kezét szeme elé tartva, a távolba bámul, alakja nem mozdul, mintha kőből volna faragva.

Ez Judit, a székely asszonyok ős példányképe. Egyike azon soha el nem virágzó alakoknak, kik arcuk kifejezését, nagy fekete szemeik ragyogványát, sűrű hajfürteik hollószínűt, szavaik átható csengését s termétkéjük életerős karcsúságát megtartják a késő vénység idejéig, kikben a lélek sem vénül meg, hanem az évekkel megerősödik.

Karcsú, büszke termete körül szép fiatal tizenhat éves leányka fűzi karjait, odasimulva hozzá, mint hízelgő folyondár a sugár jegenyéhez.

E leánykát Arankának híják. Szép, kékszemű gyermek, sima szőke hajjal. Arca oly fehér, hogy szinte világít az éjben, s alakja oly lenge, hogy tán a fuvallat is elvihetné, mint a repülő virágmagvat.

Azon nőnek fia, kinek kebléhez simult, a szőke leánykának jegyese. Most elment a csatába. Az anya és a menyasszony szemei tán őt keresik az alaktalan távol ködeiben.

— Nem látsz ott egy alakot közelíteni? — kérdi Judit a leánytól, kezével a távolba mutatva.

Aranka még közelebb simul hozzá, hogy a mutatott irányt megláthassa. Feje egészen a nő vállán nyugszik. Még nem lát semmit. A kék szem csillagsugára nem bír magának utat törni odáig a homályban, hová a fekete szem tűzsugára elhat.

Pillanatok múlva láthatóbbá lesz az alak. A leányka arcán szerelmes hajnalpír ömlik el, az anyán haragos lángvörösség.

— Ez ő, kedvesem — rebegi Aranka, kis kezeit szívére nyomva, mintha csitítani akarná a kis nyugtalan.

— Nincs fegyvere! — kiált eliszonyodva Judit, s elfordítja arcát és szemeit kezével eltakarja.

Oly távolból megismeré a szerelmes vőlegényét, oly távolból meglátta az anya fia gyalázatát.

.....
Tántorogva, tétovázva jött a látott alak az úttalan síkon. Feje búsan csüggött alá, lépései alatt inogni látszott a föld.

Térdei olykor megtörték alatta. Elesett. Meg-meg fölkelt s végerőködéssel látszott sietni a város felé.

Majd, hogy észrevette a temető dombjára gyűlt nőket, arra vette útját. Sáros és véres volt, haja lecsüggött arcába.

Ruhája meg volt szaggatva. Kezével egy nagy szakadást mellén nagyon iparkodott elrejtteni, hogy senki meg ne lássa.

Mindenki ráismert benne Judit fiára, s a nők körülállták az anyát, amint a fiút arra látták tartani.

A temetőárok az anya és fiú között volt. Ez nem bírta rajta átmenni. Ott lerogyott az árok előtt.

— Hol hagytad fegyveredet? — kiálta rá, előlépve a tömeg közül, kemény elítélő hangon Judit.

A fiú felelni akart. Akarta mondani, hogy fegyverét otthagya ellensége szívében bennetörve, de nem volt ereje szólni, a hang megfagyott ajkán.

— Szólj, elveszett-e a csata?

A fiú némán inte és fejét lehajtá.

— Vesztél volna te is ottan, ne maradtál volna meg a gyalázat napjaira. Miért jöttél el?

A fiú hallgatott.

— Miért akarod túlélni hazádat? Temetkezni jöttél haza? Kerestél volna sírt magadnak ottan, hol meghalni dicsőség, a csatamezőn. Eredj innen! Ez a temető neked helyet nem ad. A mi halálunkban nem osztozol. Eredj tőlünk. Eltagadd, hogy itt születted. Élj vagy halj, de elfelejts bennünket!

A fiú esdő tekintettel nézett szét a nők arcain. Sehol részvét, sehol egy szánakozó vonás. Kereste szemeivel menyasszonyát, lelkének legszebbik reményét, a kis szőke leánykát.

Ott térdelt az anyja lábai előtt, kedves kis fejét elrejté Judit ruhái közt, és el akarta titkolni, hogy zokog.

Az ifjú még tétovázott, még várta, hogy valaki tán marasztani fogja. S mikor látta, hogy senki sem szól hozzá, még menyasszonya sem, még az sem marasztja, az sem vigasztalja, felvászorgott a földről szótlánul, kezével keblén szétszakadt ruháját összetartva, tánto-

rogyva, ingó léptekkel nekiindult az úttalan avarnak, nem nézett egyszer sem vissza, elvadultan a pusztai erdőbe eltévedt, ott levette kezét elszakadt öltönyéről. Irtózatossá látzott meg alatta. Valahol a harasztos völgyben eldőlt, vére kifolyott, ott meghalt. Sohasem tudta meg senki.

Jöttek aztán a veszített csatából még többen a székely ifjak közül. El — kiűzték őket a székely nők együl egyig.

— Keressetek más hont magatoknak, ha ezt meg nem védelmeztétek.

Elátkozták, elhajtották őket a széles világba. Menjenek, amerre látnak.

Székely ifjak elbujdostak. Kimentek idegen hazákba, most is odavannak, nem is jönnek vissza.

.....
Nagy sírása hallatszott a székely asszonyoknak a temetőkertben. Egetverő sírás.

Az ősz ember a kriptaajtóban hallván a sírást, kérdé, mely sírás az.

— Elveszett Székelyország, a te fiaid, a te unokáid mind elhullottak. Gábor Áron is elesett, ágyúis ottveszték mind. A vezér is sebben elhullt.

Az ősz ember ezt hallva, kezét és világtalan szemét fölemelé az égre:

— Én Uram, én Istenem! — kiálta, s megszűnt világtalan lenni, a mennyei örök napfény megnyílt lelke előtt. Meghalt.

A székely nők felvevék karjaikba az elhunyt aggot, kinek a veszteség híre élte lángját kioltotta, s bevitték őt karjaikon árván maradt városukba, Sepsiszentgyörgybe.

Mankójával ment közöttük elmélázva a nyomorék, s keserűen mondogatta magában:

— Miért nem lehettem én ott? Miért nem vesztettem ott el?

*

Nem volt már férfi Kézdivásárhelyen. A bátrai elhulltak, a gyáváit elhajtották, az utolsót most teszik koporsóba. Az is nyolcvanéves világtalan agg volt.

Csak nők és gyermekek maradtak még a városban.

Özvegy nők és árva gyermekek.

A nyolcvanéves agg koporsója körül ott sírnak az elhagyottak. Isten látja, nem a z t a halottat siratják.

Lábtól a koporsó mellett ül kis zsámolyon a nyomorék. Arcát tenyerébe rejté. Oly rosszul esik neki hallani, hogy a legutolsó férfi meghalt, őt nem tartja senki annak.

Az asszonyok a koporsó körül állnak, tele van az udvar is, mindenki elmegy nézni a halottat. A utolsó férfit a koporsóban. Akit a legvénebbek sem ismertek fiatalnak. Aki meghalt szívszakadásban.

Rokona volt igen sok, tisztelői mind, akik ismerték, unokái és unokafiai száma egész népet tett már, és mindazok, kikkel életében jót tett, kiknek bajában támasza, tanácsadója volt, oly sokan valának.... Ezeknek nagy része nincsen mostan itten. Kinn fekszenek a csatamezőn, kinn futnak az elátkozott világban. Annyi unokafiú közül csak az egy nyomorék van jelen, és azt senki sem tartja férfinak.

Mindenkinek szerette volt, mindenkinek halottja most, mindenkinek van benne mit siratni. De senkinek annyi, mint Juditnak, a büszkelelkű nőnek és Dávidnak, a nyomoréknak. És csak ők ketten nem sírnak.

Mindkettő feje ég, lángokkal háborog. A tűzhányó hegy oldalából nem fakad patak. Szemeikből könnyek helyett tán inkább szikrák hullanának.

Judit félrehíja a nyomorékot a nősírás közül egy mellékszobába.

Összefont karokkal megáll előtte és beszél:

— Dávid! Szépapád kiterítve fekszik, te ott ülsz a ravatal mellett s egy könnyet nem ejtesz, miről gondolkodol?... Egész éjjel nem aludtál, hallottalak ágyadban forgolódni, nyöszörögni, miről gondolkodtál?....

A nyomorék lesütötte fejét és hallgatott.

— Dávid! ha te ép, erős férfi volnál, ha teneked e mankók helyett kardhoz, szuronyhoz szoktak volna kezeid, Dávid! lesütnéd-e fejedet némán, mint most?

A nyomorék felemelte lángoló arcát az asszony tekintetéhez s nagy fekete szemei oly bátran, oly hősen világoltak elé, mintha az erős lélek egy pillanatra elfeledte volna lakháza silányságát.

— És te soha sem leszel boldog — folytatá az asszony. — Terád semmi öröm nem vár az életben. Pedig ki tudja, még meddig élhetsz?... De szólj, ha megjelenne a halál előtted legdicsőbb arcával, ragyogóbban, mint a csatamezőn, s azt mondaná: „vesd el mankóidat, vedd a rombolás szereit kezédbe, ím, én kezédbe adom a világból mindazt, amit szerettél, csinálj magadnak koporsót, csinálj magadnak máglyát belőle, hogy mikor meghalsz, ne maradjon itt utánad semmi, amiért visszagondolj a másvilágról a földre”.....

— Nem értelek.

— Nem akarsz talán..... Csak mégis szép az élet, ugye? Még a rongyok között, a gyalázat szennyében, a nyomorék testben is szép az élet Még a mankóért sem kellenek cserébe a szárnyak...

— Ó, ne mondd. Hányszor adtam volna oda a megútt életet az irigylett halálért! — szölt a nyomorék s halkan tevé utána: — a dicső halálért.

— S kinek volna dicsőbb halála, mint neked! Egy csatatér felett, hol az elemek maguk is csatáznak, magasan a harckialtás közepében ott állanál, vérontó angyalául a halálnak, érchagon hirdetve halálos ellenállást mindenkinek, aki él, s mikor már mindenki elhanyaglott, mikor nincs, aki segítsen többé, kiragadnád az ellen kezéből a biztos győzedelmet, s magaddal vinnéd azt hősieen meghalni nem a sírba, hanem föl az égbe.

— Ó, tehetném bár! — sóhajta fel a nyomorék. De mi az én hangom? Mik az én karjaim. Szavam nem hallatszik a harcban. Kezem a győzelmet el nem veszi senkitől.

— Figyelj reám. A győztesek ma vagy holnap városunkba jönnek. De nem leszen itt megpihenésük, nem vár reájuk öröm, nem nyugalom. A házak be lesznek előttük zárva. A fegyverre fegyver lesz a válasz, s ha Kézdivásárhely férfiai el tudtak esni városuk védelmében, asszonyaik nem lesznek hozzájuk méltatlanok. Mi elveszünk, a nőkar gyöngé, bár a szív erősebb. Sem fegyverünk, sem erőnk ellenállani, csak akaratunk. A cél úgysem a győzelem, hanem a becsületes halál. Te fel fogsz menni a toronyba. Midőn messziről meglátod jönni az ellenséget, a harangot meghúzod, mi akkor a halottat elvisszük temetni. Sírjánál bevárjuk a nem szeretett vendégeket, s ha erővel akarnak bejönni, akkor jaj nekünk. Minden házat külön fogunk védni. A kétségbeesés megtanít bennünket harcolni, s ha erőt akarna venni a gyöngé szíveken a félelem, a csüggetegség, hallani fogjuk a toronyból a te harangod ércszavait, s új erő fog szállni kebleinkbe. Verni fogod a harangot, míg a csata erőt nem vesz. Akkor találsz ottan egy fülkében előre elkészített szurokkoszorúkat, azokat meggyújtod, s ha látod, hogy az ellenség elfoglalta a várost, lehányod azokat a házak tetejére, s visszafoglalod a várost tőle, s szikrák özönében, füstnek fellegében fölviszed magaddal a magas mennyországba.

A nyomorék mindig lázaşabb reszketéssel hallgatta a rettenetes néember szavait, az utolsó szavaknál kiejté kezeiből mankóit s odarogyott a nő lábaihoz, és annak térdeit átölelte, és rebegett valami érthetetlen szókat, de ragyogó szemeiből olvasni leheté, hogy lelke már repülni készül a halál képe felé.

— Lesz-e bátoságod?

— Ó, örülni, vigadni fogok! Nem leszek béna, nem leszek nyomorék, hős fogok lenni. Rám gyűjtom a toronytetőt, úgy fogom húzni a harangot, s mikor már lángolni fog körülé a város, még akkor is verni fogom a tüzes izzó harangot és énekelni, míg a láng meg nem emészt: „szolgáidnak testek, akik megölettek, adattak a hollóknak!” — Ordíts kapu! kiálts város! Eljött az Úrnak rettenetes napja!....

És a nyomorék alakja, mintegy szent convulsióban elkezdé erőszakosan reszketni, száraz, elfonnyadt karjai kiterjesztett kezeikkel az égre voltak emelve. Térden állt, mert mankóit elejté. Úgy nézett ki, mintha buzgó megdicsőülésben ihletetten imádkoznék.

— Jer velem — szólt az asszony felemelve őt a földről. Dávid felvette mankóit, s oly sietve, oly élénken haladott az asszony mellett, mintha nem is a földön járna. Mintha a mankók helyett máris szárnyakat viselne.

Hogy átmentek a halottas termen, odalépett szépapjához, megcsókolá annak hideg arcát, hideg kezeit s magasztos túlvilági arccal rebegé:

— Látjuk egymást nemsokára.

Judit meghagyta a nőknek, hogy ottmaradjanak, míg visszajő, — maga elment a nyomorékkal, felvezette őt a toronyba. Eddig nem mutatott erővel ment az fel a meredek lépcsőkön, a lélek látszott őt vinni.

Judit megcsókolta a szegény béna homlokát, s azzal otthagya őt a toronyban.

Dávid kiült a toronyablakba, ahonnan messzire el lehet látni, s mikor meglátta Juditot, onnan fölülről utána kiáltott.

A nő föltekintett, a béna kihajlott az ablakból s mankóját leveté.

— Nem lesz rá többé szükségem! Bizonyos akarok róla lenni, hogy a kísértet órájában bátran viselem magamat. Azért magamra zártam a torony ajtaját, a kulcsot ime lehajítom.

S levette a kulcsot a toronyablakból.

És azután a távolba nézett.

*

Judit a halottas házhoz visszatért.

Ott gyűltek össze Kézdivásárhely asszonyai magukat kisírni. Pedig sírhatott volna mindenki otthon is, halottja volt minden háznak.

Judit megállt közöttük az udvar közepén. Magas, uralkodó termete, átható szemei, hideg, erőteljes arca mutatá, hogy mikor a fiág kihalt, neki kell a fennmaradotak vezérének lenni.

Inte, hogy ne sírjanak. Mindenki elhallgatott.

S azután szólt hozzájuk, erős, csengő, reszketéstelen hangon.

— Testvéreim! Kézdivásárhely özvegyei, árvái, halljátok szómat! Isten nehéz kísértetekkel látogatta meg napjainkat. — Túl kellett élnünk a nálunknál jobbakat, túl mindent, akit szerettünk. — Városunkban nincsen egy ház, mely valakire ne várna, valakire, aki vissza nem jó. — Akármeddig élünk, számunkra több öröm nem terem többé. — Megagghatunk, megöszülhetünk szomorú lakházainkban, éltünk jobb fele a föld alá van téve. — De még ez nem legsúlyosabbika a csapásoknak, mik fejünkre mérvék. —

Azok helyett, akiket szerettünk, el fognak jöni azok, kik őket megölték. — Látni fogjuk őket utcáinkon diadalmas zenével végigvonulni, látni fogjuk őket szobáinkban azon helyen ülve, mely kedveseink után üresen maradt. — Az ismert hangok helyett hallani fogjuk az idegen szókat, s arcaitok özvegy bájait érni fogja az idegen kívánó tekintete. — De én azon időt nem fogom gyáván megérni. A halál mindent visszaád, amit az élet elvett, s a halált nem veheti el senki, mint az életet. Ha nem tudnám, hogy székely nők közt vagyok, búcsút vennék tőletek, s azt mondanám, egyedül megyek, egyedül cselekszem, egyedül halok meg. — De ismerlek benneteket. — Ott kell lennetek, ahol én leszek, tennetek azt, amint én, halottjaitokhoz méltóknak lennetek. — Most haza fogtok menni, mindenki hordja fel vagyoni legbecsesebbjét háza padlására, kapuit torlaszozza el szekerekkel, csak az ajtók maradjanak nyitva, rakjon tüzet a kandallóban, a gyermekek forraljanak vizet és olajat az üstben. — Az első harangszóra mind ide fogtok jöni. — A halottat kivisszük a város kapujába, ott az utca végén, a kapu előtt keresztben egy sírt ásunk neki, s ezzel a sírral be lesz zárva a város. — Innen élve ki nem megy azontúl senki. — Most menjetek, házaikat elrendezni. — Az első harangszóra sietve gyűljetek ide. —

Az asszonyok széteszlottak, egy sem sírt többé. Elfásultan, a kétségbeesés némaságával hazament mind. Tette azt, ami mondvá volt, kapuit eltorlaszolta, vizet és olajat forralt, kést köszörült, fejszét élesített. A kisgyermekek sírtak-rítottak a pitvarokban, maguk sem tudták, hogy miért.

*

Predialó felől a hegyút kanyarulatán a távolban magas porfelleg oszlopai kezdtek támadozni a Kézdivásárhelyre vezető úton közelegve.

A harang megkondult.

Egyetlen harangja volt ez K. Vásárhelynek, a többi mind ágyúnak önték.

Most e harang kondulása jelenté, hogy nem szeretett vendégek jönnek.

— A készülőt húzzák!...A temetésre készülő ver-set....Kinek temetésére?...Az utolsó férfinak.

— A lélekharangot húzzák!...A halálra készítő csen-gettyüt....Kinek a halálára?...Az egész városnak.

Kézdivásárhely kapujához két csapat közelget. Egyik kívülről, másik a városból.

Amazok mind férfiak, fegyveres, kemény vitézek. Emezek mind nők, leányok, gyöngé, fegyvertelen népség.

Amazokkal nehéz ágyúk, a halál diadalszekerei jönnek, hat-hat harcméntől vonatva. Ezekkel is egy szekér jó, az is a halál szekere, hat fekete paripától vonatva, a halottas kocsi, rajta a koporsó gyászfátyollal beterítve.

Amazok riadó harczenével közelítenek, bús méla énekkel ezek, amazok lobogó zászlókkal, emezek lobogó fáklyákkal.

Mindkét csapat a kapu felé tart. Sír van jelölve az úton keresztbe.

Az előtt fognak találkozni mind a ketten

.....
Egy csapat cserkesz lovag közelg a városhoz. Ruházat-jok, arcvonásaik, nyelvök, mind valami eltévedt-émlék a rég-rég múlt időkből, — mikor a magyar nép elindult az ismeretlen világba hazát keresni, — üldözte már akkor is a sors, — nem maradhatott régi honában, — millióként elhagyta szülőföldét, — itt-amott letelepedett, — a sors viharjai onnan is kizaklatták, — egy része odább ment, — a másik elmaradt, — messze Volgán túli földön, — a Kaukáz vad bérci mögött, — az elvált testvérek sohasem hallottak egymásról többet, — összekeveredtek a szom-

széd fajokkal, — mindenik nagyot változott — s mikor ezredév múlva a világszellem szeszélye ismét összehozza őket, mint ellenség állanak egymással szemben, nem ismernek egymásra többé; de valami fájdalmas sejtés, valami keserű vonzalom lepi meg a találkozókat, s mindkettő elszorulni érzi szívét, ellankadni karját és nem tudja, miért.

A csapat vezére egy szép ifjú herceg a Kaukáz vidékéről, napbarnította szép ovál arcához oly jól illik az a kis sötét bajusz. Ha dolmányt venne magára, senki sem mondaná, hogy nem magyar.

De ez öltözet is, melyet visel, oly különös hatású, az a piros, körül prémes süveg, a kurta virágos szövetű mellény rövid ujjával, mely alól hosszabb másszínű kaftán látszik elő hosszú ujjakkal, az a görbe kard, maga a kard felkötésének módja, mind oly emlékeztető valami ismerős tárgyra, valakire, kit tán egykor képben lefestve láttunk s nevét elfeledtük, valami álomképre, mely többször megjelenik, valami regére a távol gyermekkorból. Az ember felsóhajt s úgy fáj, hogy nem tud vele beszélni, hogy nem tudja megkérdeni tőle, mit csinálnak az otthonmaradt rokonok, boldogok-e? Imádják-e még a régi Istent? Szabadok-e még őspusztáikban, ősbérceik között? Lám, mi nem vagyunk boldogok az új földön. Minket el-elhagyogat a választott Isten. Sokat sírunk, sokat vérzünk, bár ne jöttünk volna ide soha!

Ha meg tudnák érteni szavainkat, s mikor hazamennek, elmondanák otthon, hogy az eltávozott testvérek sorsát nincs mit irigyleni, s egy-egy könny, egy sóhaj jutna számunkra s az unokagyermek megtanulná neveinket kimondani. S aztán alkonyatkor kiülnének a magas sziklákra, kunyhóik küszöbére, melyeket még nemrég oly hősien védtek, és oly hiába, mint távol rokonaik,

kiknek feje fölött a nap leáldozik, s mondanák olyankor:
így áldoztak le ők is! ...

.....
A csapat a város kapujához ér, — a nők már akkorra megásták a nagy sírt, keresztül az útban, elzárva vele a kijárást, bezárva a várost.

Mivel lehetne jobban bezárni egy várost, mely nem akar magába több lakost fogadni, mint egy sírral, éppen a bejövők útjában?

A lovagok csapatja megáll a temetkezők előtt. A nők énekelnek, bús halotti dalt a halálról, a halál után megboldogultakról, vigasztalásait a sírnak, a túlvilág reményének, az élet semmi voltát; — a nőhang különben is szomorú, a halotti dal reszketve, mint az éjféli óraütés, hangzik el rajta, a zokogás kitölti a hangok időközeit s belül a városból a gazdátlan egyedül maradt házörző ebek sejtő vonítása hallik.

A lovagcsapat vezetője leszáll harcménjéről, társai is mind leszállnak. Kezeiket összeszeszik, fejökről leveszik a csalmát s a sír oldalára állva, áhítattal imádkoznak, buzgón égre emelt szemmel. Ki hinné, hogy ez ellenség?

A vezető végzett ima után közelíteni akar a nőkhöz, kik a sír túlsó oldalán állnak, ekkor egy közülök előlép, Judit az, bátor, hideg tekintetével s tiltó mozdulattal visszautasítja a közeledőt.

— Ne közelíts! E sír határ köztünk és köztetek. Nincs mit keresnetek e városban. Csak nők és gyermekek lakják ezt, kiknek gyámolait már megöltétek. Ím e sírba most fektetjük az utolsó székely férfit, aki Kézdivásárhelyet lakta. Itten vénült ő még, szent volt. Nyolcvankilenc évig hagyta élni Isten, hogy vezére, tanácslója legyen az egész városnak, most elhívta őt magához, mert e városnak nincs szüksége életre többé. Csodálatos volt halála, nem kínlódott, mint más ember, a vesztett csata hírére kirepült

a lélek belőle. Vak volt tíz esztendő óta, mert ha nem lett volna az, akkor nem a csata híre ölte volna őt meg, hanem a csaták acélai, mint megölték a többit mind. Kézdivásárhely hölgyei ide fogják őt elásni, a városnak kapujába, éppen a bejárás elé, hogy aki be akar jöni, elborzadva visszatérjen. Lassanként begyöpösödik majd az út, s az utasok nem fognak idetalálni többé, a város mellett körös-körül megnő az erdő és a fű. Mi pedig egyenként elhalunk, és nem akarjuk, hogy valaki bennünket megsirasson. Éltünk gyászban, meghalunk emléktelenül, mint illik özvegyekhez, kiknek férjeik a csatamezőn maradtak. Azért áldott legyen e sír, mely e várost a világból kizárja, és átkozott legyen, aki azt átlépi, élteben és halála után — Amen!

A cserkesz engesztelő arccal szólt ismeretlen szókat a székely hölgyhöz, s a kebléből kivont fehér kendő, mit feltűzött dárdája hegyére, azt látszék mutatni, hogy békét, engesztelést hozott a városnak. Az asszony elérte a jelt, s megtagadva intett.

— Hiába hozod a békét. Amíg itt egy élő lehelet lesz, háború van köztünk és köztetek. Béke nekünk csak a halál. Szomorúság lakik itten. De a szomorúság csak halottainkért él a szívben, rátok nézve gyűlöletnek fészke van ott. Menjetek innen. Nagy a világ, elértetek benne. Nincs tőlünk mit elvennetek. Pihenni sem jöhettek ide. A nyugalom elköltözött e városból örökre. Fényes nappal sírok kísértetei járnak végig az utcán. Kisírt szemű nők, kik kedveseik sírját s a magukét keresik. Boldogtalanok, kiket az örülség kerget s az öngyilkosság vezet. Menjetek innen.

A cserkesz szívében oly különös visszhangot gerjesztettek az ismeretlen ismerős hangok, elmélázva megállt a sír előtt, dárdája nyelére támaszkodott, szétnézett a gyászos asszonyokon, mintha mind ismerősei volnának, nem tudott nekik mit szólni.

Kötelességyakorlásban növekedett fel, megszokta a parancsszót latolgatás nélkül teljesíteni, és most nem érzett magában erőt arra, hogy a városba bemenjen, mint ez meg volt neki hagyva.

— Vedd le kopjádnek hegyéről, vedd le azt a fehér kendőt! — kiálta reá az asszony. — Döfd e szívedet, mártsd vérebe azt a fehér kendőt, akkor tűzd fel lobogónak, úgy jöhetsz be városunkba.

— Szíveinken, holttesteinken keresztül! — kiáltának mind egy hanggal az elkeseredett asszonyok, s odaveték magukat a cserkesz főnök lova elé; a paripa tombolt és ágaskodott.

És a cserkesz arra gondolt, hogy neki is van otthon édesanyja, akinek szavai oly hasonlók ez asszonyéhoz, és szép húgai s ifjú jegyese, kik szintoly szépek, mint ez ifjú nők lovának lábai előtt, szemeik éppenúgy ragyognak, arcaik oly halaványak, hosszúkásak, vonásaik oly szenvedők, termeteik oly délcegek és hajuk olyan fekete, — a szépséges cirkasz nőké, mint e székely nőké itten.

És szíve erőt vett rajta. Félrefordította fejét, hogy az asszonyok ne lássák a szeméből hulló könnyűt, és azután lovát sarkantyúba kapta, egyet inte fehér kendőjével a hátrahagyott gyászos asszonyoknak, azután leborult lova nyakára. Társai utánasiettek nyargalva, a dárdák süvöltöttek a légben. A porfelleg elnyelte alakjaikat. Sem a székely hölgyek, sem a cserkesz hölgyek nem látták őt többet.

A sereghez visszaérve, haditörvény elé állíták, amiért a parancsot nem teljesíté, s kit a csaták golyója elkerült, megölte a szigorú haditörvény, amiért ellene vétett.

Küldtek azután keményebb szívű embert az asszonyoktól lakott város ellen. Az letapodta lovai patkójával az utca közepére ásott sír dombját, s a zárva talált házajtókat kopjájkkal ütteté be erőszakosan.

Fárodságos harca lett ott, a harc dicsősége nélkül, asszonyokkal, gyermekekkel és gazdájukat védő ebekkel. Egyenkint kellett elfoglalnia minden házat. Újra kezdeni a harcot minden utcán, ablakokból, házhéjáról kövekkel és forró vízzel küzdött ellene a fanatikus nép.

És a harang egyre kongott. Sikoltás és fegyverzaj közt hallatszott a rémes kongás, kétségbeesésre készítő hangok, mikkel a magas torony, — mint egy tömör óriás, aki maga nem mozdulhat, — fölülemelkedve az egész városon, népét buzdítani tetszék s ha olykor szünt a nagy zaj, hallatszék a vad, rikácsoló ének onnalfölül:

„Szolgáidnak testek,
Akik megölettek,
Adattak a hollóknak.”

Éjszakának idejére küzdetett le az ellenállás. A város kezében volt a hódítónak, már erősen hallatszott a diadalének, alig-alig az elhalók kiáltása, midőn hirtelen, mintha az égből szállnának alá, ártó tüzek repülnek le az alanti házak tetőire, az égő szurokkanócok egy perc alatt felgyújtják a várost, a viharos forgószeél segélyül jó a lángoknak, a tüzes zsarátnokot végigfújja a város egyik szélétől a másikig. A láng emelkedik, az ég fedele izzani látszik tőle s a fekete füstben a szélkavarta repkedő üszköket mintha láthatlan démonok vinnék eget ostromló csatába. Az emberkiáltást túlharsojja a vihar tombolása.

De legmagasabban minden lángok között lobog fényyén égve a torony teteje, mint egy óriási fáklya, és az égő lángtető alatt még mindig hallik a szomorú harangkongás, csatának, tűznek, viharnek és temetésnek hangja. Most hirtelen egyet fordul a szél, a lángokat ismét megfordítja, egy iszonyú roppanás hallik, aztán a harang elnémul, talán éppen az esett le.

A két elem ura lett a csatatérnek, a szél és a láng.

Az emberek elfutottak onnan. Csak két ellenséges harckiáltás hallatszik még, — a vihar üvöltése és a lángok ropogása.

Mintha léggé olvadt nők szellemei hánynák alá égő szikrák alakjában égnek törekvő lelkeit a harcos férfiaknak, s mentül többet levernek onnan, annál több rohanna utánok a vítatott csillagos hazába.

Mért nem vagyunk mi is ottan!

7. SZENTTAMÁSI GYÖRGY

GONOSZ ÜNNEP

Ki hitt téged elő, gonosz szellem?
Aludtál régen a föld alatt, hagytad zöldülni a füvet,
pihenni az embert sírod fölött, ki ébreszt föl újra?
Mely idéző hang költe föl régi álmodból?
Megszomjazál talán a föld alatt, a pokolhoz oly közel,
s feljöttél szomjadat vérben oltani el?
Lesz, lesz elég! folyni fog patakokban, tavanként fog
megállani, hol a föld nem bírja már bevenni. Jer oda,
igyál, mártsd bele rettenetes szájadat.
Igyál! Lakjál jól! Részegülj meg! S menj vissza sírodba
ismét, légy átkozott és aludjál.
Készítsétek a késeket, a rossz szellem szomjazik!.....

*

Szenttamás fölött fekete volt az éj. Egy csillag sem
ragyogott.

Jó volt nem látni az égnek, mik történtek itt alant a
földön.

Emberek, kik szeretet, barátság közt őszültek meg egy
födél alatt, egy város határán belől, kiket vérség, rokon-
ság, hála, kötelesség fűze egymáshoz, kik megszoktak
együtt érezni bánatot, örömet, egyszerre, mint egy ve-
szett lélek leheletétől megtébolyodva, elkezdtek egymás-
nak irtására esküdni össze, s véres gyűlölettel szították tele
lelküket azok iránt, kik nem vétettek ellenük soha.

Szent Eustach napja volt. A rácok templomba gyülekeztek, mint mondák, Isten tiszteletére. De benn nem hangzott az Isten beszéde, nem szóltak az orgona sípjai, — vad, férfihang beszéle nagy kegyetlenül szörnyen eljövendő dolgokat, s hangzott néha-néha rémes ritmusokban a hadizenő davoria.

A város többi népe nyugton volt. A lakosok, kik látták az itt-ott kivilágított ablakokat, s a templomba siető mogorva népet, mondák magukban: nagy innepök van a rácoknak ma, s tovább nem törődtek vele, elmentek aludni.

Éjfél felé megkondult a vészharang. A templom ajtaja megnyílt, s kezdődött az ünnep.

Vad ordítással rohant a fanatizált nép alvó szomszédjai házára, s mintha rég rejtegetett bosszút kellene megtorlania, oly elkeseredéssel, oly dühvel gyilkolt le mindenkit, kinek ablakában gyertyavilág nem égett.

Ezzel különböztették meg házaikat a többiektől a rácok, tartva tőle: hogy tulajdon népök félreismerésből, fel ne prédálja egymás háza népét kölcsönösen.

Pár óra alatt e magyar lakosság nagy része legyilkoltatott, csak egy kis csapatnak sikerült a mocsárokon keresztül szekereikre kapaszkodott hozzátartozóikkal megmenekülhetni. A sötét éjben azokat is sokáig üldözik, s mikor már a városban elcsendesedett a zaj, a vijjongatás, a harangszó elnémult, még akkor is lehet hallani a mocsárok közül egyes kétségbeesett sikoltásokat.

Tán egy szekér belemaradt az ingoványba, s a rajta veszett menekvőket fojtogatták egyenként a vízbe.

Elhangzott az is. S azután nem jajgatott senki többé. A kivilágított város több helyein zeneszót lehet hallani s a táncolók vidám kurjantozásait.

Éjfél után két óra felé egy szekér döcögött végig a város főutcáján. Benne egy férfi ült, köpenyébe húzódva s

kíváncsi csodálkozással figyelve a szerte kivilágított ablakokra s a kitörő vigalom hangjaira.

Megáll tulajdon háza előtt szekerével, s megütközve látja annak ablakait is kivilágítva mind, s benn hallja a zenét, a táncrobajt, az ujjongatást.

Odalopózik ablakához csodás aggodalommal eltelve, benéz kémelő szemekkel, s egy csoport ismerős arcot lát meg ottan, kik az ő poharaiból nagy danolás közt isznak, s oly dühvel járnak a táncot, egy középre állított bőrduda körül, mintha mindnyájan örültek volnának. Mind régi ismerősei a városból.

Az ember nem tudva az előzményeket, azt hitte, hogy álmodik.

Majd egy néember kezdett szemébe tűnni, ki a legkicsapongóbb jókedvvel járt kézről kézre a vad mulatók közt, nevetve, kacagva és versenyt dalolva valamennyivel.

A jövevény sokáig nem bírt ráismerni az asszonyra.

Tulajdon felesége volt.

— Megálljatok! — ordítá belépve az orgiák házába, nem tudva: hogy mit fog tenni, mit fog mondani, de űzelve valami belső kínzó hévtől, melynek számára a düh kevés kifejezés.

— Megálljatok! — kiálta, minden ízeiben reszketve —, mit akartok itt?

A meglepett vígadók szétugrottak ijesztő arca elől. A legbátrabbak is elsápadtak, midőn közöttük halálfehér arccal megáll, és sokáig nem mert hozzá egy is közeledni.

Bántatlanul ment egész odáig, ahol felesége volt. Egy szép, piros, fekete hajú, fekete szemű asszony, kinek arcán kővé meredt az idétlen vigalom kifejezése.

A férj megölkő tekintettel nézett az asszony szemébe:

— Le térdre előttem!

Az asszony nem mozdult.

— Térdre nyomorú! — ordíta a férj, s arcul vágta a némbert, hogy az a földre bukott előtte.

— Megállj, kutya! — kiáltának ekkor minden oldalról a reá rohanó rációk s egyszerre tíz kéz ragadta meg a férfit.

Tusába eredett velök, egynek közülök megkapta a torkát, s el nem ereszté, míg le nem tiporták a földre, oda is maga után rántotta, s csak akkor bocsátá el, mikor már megfojtotta.

Ott megkötözték, egy szegletbe rúgták, s azután körül álltak.

— Mit akartok, mi bajotok velem? — kérde a férfi vérző szájjal.

— Mit? nézz körül. Veszed-e észre: hogy akik itt vannak, együl egyig rációk — felele neki egy magos összenőtt szemöldökű fekete képű szerb, hideg bosszantó dühvel állva meg a lekötözöttel szemben.

— Én nem vagyok az. Mi közötök hozzám?

— Kérdezd meg szomszédjaidat, vagy ne restelled volna megkérdeni, mikor a kapun bejöttél: hogy mi ünnep van ma, most tudnád: hogy ez a magyarok kiirtásának ünnepe! Te is magyar vagy, utósó e városban. A többi már meghalt, — minthogy te utol maradtál, szabadságodban van választani: hogy minő halállal halj meg.

— Hát te hóhér vagy — Basilisk?

— Én nemzetem választotta vagyok.

A megkötött férfi képtelen megvetéssel arcul köpte e szóra a hozzá beszélőt.

— Hah! ember — ordíta fel dühében a meggyalázott.
— Ezért vért fogsz sírni előttem.

— Én? sírni? Láttál engemet valaha sírni? Megölhatsz. Kínozhatsz, széttéphatsz ízenként, elég sokan vagytok hozzám, de sírni nem látsz, habár dühödben megvesznél is előttem.

— Én megteszem: hogy sírni fogsz. Tudd meg: hogy én vagyok az, ki nődet elcsábítottam s kiért tégedet elárult.

— Az neked gyalázat, nem nekem.

— Rokonaid halva vannak mind.

— Jobb nekik az utcán halva feküdni, mint veletek egy levegőt színi.

— Vagyonod elpusztult.

— Pusztítsa el isten, aki osztozott benne.

— Hm. Te hidegvérű embernek látszol György, — beszélt tovább Basilisk. — Neked egy szép leányod is volt.

György megrázkódva tekintte rá e szóra.

— Úgy tartom: hogy Linának hitták — folytatá Basilisk kiszámított kegyetlenséggel vontatva a szót.

— Mit akarsz mondani? — kérdé remegve az apa.

— Igen szép leány volt. Mondhatom, Úgy-e azt magad is elismered: hogy igen szép volt.

— Vessz el! Mit akarsz?

— Olyan fiatal volt még és már hat kérője volt neki Nem tudott közülközni választani, egyik derekabb fiú volt, mint a másik Mit tehetett szegény? Feleséged az első asszonytól maradt lyán sorsába nem szólhatott bele utóbb is én állítottam hegyére a Kolumbusz tojását Mind a hathoz férhez adtam a lyánt Sajnállok: hogy a menyegzőről elkéstél.....

— Verjen meg az Isten súlyos bal kezével! ordíta fel kétségbeesetten a lekötött apa, s arccal a földre veté magát és zokogott keservesen.

— Emeljétek föl hát — szólt Basilisk, hadd lássuk, mint sír az, aki most próbálja először életében. Sírj, György, te pedig, Gajdos, fújj abba a dudába, zenekíséret mellett hadd sírjon.

S azzal elkezdtek az ittas emberek gúnyos hahotával s csúfoló mozdulatokkal körültáncolni áldozatjukat, s rugdosták és ütötték, ki hol érte.

Az nem sírt többé. Behunyta szemeit, egy szót sem szólt. Türt hallgatva minden bántalmat, s egy vonás sem ferdült el arcán.

— Most vigyétek innen — parancsolá Basilisk — vessétek a padlásra. Állítsatok őrt elébe, holnap ünnepélyesen fel fogjuk magasztalni. Ma igyuk meg leánya lakodalmát, holnap megísszuk az ő torát. Jó éjszakát, György barátom.

Az embert felvitték a padlásra. Az ajtót rázárták, s azzal ott hagyták magára.

Nyugodtan feküdt ott a pusztta földön és mozdulatlanul, mint kinek sem lelke, sem teste nem érez többé.

Nemével a boldogság reményének várta halála percét, s örült neki, hogy az már nem messze van.

Alatta még sokáig táncoltak a szerbek, végre azok is alunni mentek, minden elcsöndesült, csak az ő szemeire nem jöhetett álom. Gondolá, hogy nemsokára úgyszólván hosszú lesz majd pihenése.

Amint ott elfásultan feküdt, nem gondolva többé sem múltra, sem jövőre, egyszer úgy tetszék neki, mintha a padlás egyik ablakán valami zörejt hallana.

Az éji félsötétben látá: hogy valami fehér alak ereszkedik le a keskeny nyíláson s tapogatózva közelít felé.

Álom-e vagy vízió? Lépteinek semmi hangja.

Majd lassan kezd susogni, alig hallhatóan pihegé e szót:

— Apám, apám.....

— Lina!

Az ember feltekinte, látni akarva a sötétség dacára a közelítő vonásait, az odafutott hozzá, megcsókolá, azután egy késsel elmetélte a kötelékeket, mikkel György kezei össze voltak hurkolva.

— Gyermekeim! — rebegé az apa átölelve leánya reszkető térdeit. Édes, egyetlen gyermekeim!

— Fussunk innét —, pihegő a lyán, bágyadt, beteg hangon —, az ablakhoz hágcso van támasztva. Siessünk, apám.

Az ember ölébe vette gyermekét, kivitte a padnyíláson, a hágcson alá, mindig ölében tartva, mindig csókolgatva.

A fal mellett egy eszközben megbotolt. Mi ez? Egy ásó. Vigyük el.

— Jó lesz fegyvernek — mondá az apa.

— Jó lesz sírt ásni vele — mondá a leány.

*

A ház túlsó oldalán egyhangú léptek kopogása hallatszik. Az örül állított szerb léptei voltak azok.

— Maradj itt. Húzódjál a fal mellé — monda az apa leányának, s maga azalatt az ásót kezébe fogva a ház szegletéhez lopózott. A léptek mindig közelebb jöttek. György felemelte az ásót, a szerb kilépett a szöglet mellől, s a következő percben kettéhasított aggyal rogyott össze, egy áruló kiáltás nélkül.

György elszedte a szerb öltönyét, fegyverét, s azokat magára rakva, ölébe vette leányát, s ment vele ki a városból.

Minden csendes volt már, csak egy-egy hazabotorkáló danája verte föl az utcák csendjét néha. Már a hajnalcsillag is fenn ragyogott a kitisztult égen.

Sem az apa, sem leánya nem szóltak egymáshoz.

Reggelre elértek a legközelebbi faluba.

Györgynek sok ismerőse volt ott. Azt hívé: hogy egyikhez odaadja leányát, míg maga sorsa után indul.

Az ismerősök ijedve fogadák mindenütt. Egy sem hagyta őt ajtaján belépni. Egy sem adott neki egy falat kenyert. Mindnyájan kizárták, s kérve kérték: hogy távozzék el minél előbb falujokból.

Nem rosszak, csak gyávák voltak az emberek, féltek: hogyha a szenttamásiak megtudják, miszerint ők egy menekültet befogadtak, őket is legyilkolják vagy elpusztítják.

Keservvel torkig telve vevé fel ölébe ismét a leányt a boldogtalan apa, s mene tovább.

Hat napig utazott tarlókon, ugarokon keresztül, éjjel zivatarban, nappal a rekkenő hőség alatt, ölében hordva alélt gyermekét.

Nem kérdezve tőle: hogy mi fáj? és az sem panaszkodott neki.

A hatodik napon meghalt a leány éhség, nyomor, és lélekkín miatt.

Az apa érzé: hogy az ölében hordott tetem mindig nehezebb, nehezebb lesz, a karok, melyek nyakát átölelék, nem szorítanak többé, s a fejecske, mely vállára lehajlék, oly hideg!....

Szeged tornyai már látszottak elébe a távolból. Fárasztó sietés után délre beért a nagy, népes városba.

Éppen népgyűlés volt a vár előtti roppant térségen, több mint húszezer ember gyülekezett össze, s közepén egy emelvényről népszónok beszélt betanult szózatot a figyelő sokaságnak.

György odafúrta magát a néptömeg közé, a szónok éppen a rácok dühöngéseiről beszélt hihetlen dolgokat.

Többen észrevették a fáradt, poros embert, ki egy halvány, hunyt szemű gyermekkel karján úgy állt meg közöttük, mint egy tébolyodott.

— Honnét jön? — kérdezik.

— Szenttamásról — felelé György.

— Hah! Fel! fel az emelvényre vele — kiáltának akik hallák feleletét. — Egy ember jött Szenttamásról. Álljon fel és beszéljen a népnek!

Pillanatok múlva az utat nyitó tömeg közt az emelvényig vitték a jövevényt, s felállíták a nép közé.

Amint meglátták iszonyú dült arcát, a kétségbeesés szenvedéseinek nyomával minden vonásain, azt az összeroskadt tetemet, s vállain azt az elhervadt, holdfehér arcú gyermeket, egy tompa borzadályos zúgás futott végig a tömegen, hasonlatos ahhoz, minőt a Balaton hallat szélvész közelgte előtt.

És midőn a jövevény átnézte a zúgó néptengert, arca elkezde lángolni, keblét szokatlan tűz hevíté fel, a bosszúállás szent lelkét érzé fejére leszállni kettős tüzes nyelvben.

— Magyarok — kiálta szét erős férfi hangon — Szent-tamásról jövök, utósó azok közül, kik ott magyarul imádták az Istent. Vagyonomat felpredálták, rokonaimat legyilkolták. Ha volt ismerőstök ott, vegyetek gyászt, mert bizonyára meghalt. Mindenből, amit bírtam, csak egy kincset menthettem meg, nyomorult leányomat. Jöjjetek ide, gyermekes apák, gondolatok ártatlan szüzeitekre, s nézzétek, mivé tették az enyimet!

Ekkor felemelte karjain a gyermeket a szerencsétlen apa, s midőn rátekinte, csak akkor vette észre: hogy leánya halva van.

Addig azt hívé: hogy csak hallgat, mint hallgatott hat nap óta mindég.

— Meghalt! — ordíta föl kétségbeesetten az ember, a hanyatló tetemet kebléhez ölelve. — Meghalt — fuldoklá, s mint a szélütött, hanyatt-homlok esett le a körüle állókra.

A jelenet drasztikus fordulata fölháborítá a tömeget.

— Bosszú, véres bosszú! — ordíta fel egy hang, s a rá feltámadó zaj egy szélvész ordítása volt.

— Fegyverre! aki férfi! — kiáltozák szétrohanva a piacról, s végigfutva az utcákat.

— Fegyverre! Fegyverre! — hangezék mindenfelé, s egy óra alatt tízezer férfi gyűlt össze fegyveresen, a düh, a

vérszomj vonásaival arcaikon, azon percben indulandók Szenttamás ellen.

Ekkor egy ismeretlen kútforrású eszme kezdett el a felhevült agyak közt terjengeni, először bágyadt sejtelem, majd vadító meggyőződés képében.

Valaki azt találta mondani:

— Hátha mi elmegyünk, s az itt maradt rácok azalatt gyermekeinket leöldösik.....

A szó szájról szájra ment.

— Haljanak meg! — kezdék itt-ott kiáltozni. — Veszzenek el, mint testvéreink elvesztek Szenttamáson! Vért vérért! Atyafit atyafiért! Haljanak meg!

És a tömeg visszafordult elszőnyedt haraggal önnön városára, s mint a gátot tört folyam, nem hallgatva parancsra, vezérszóra, megrohanta szomszédja hajlékait, s kiírta aznapon minden rácot a városból.

Ez történ hat nappal azután: hogy Szenttamáson minden magyar leöletett.

Vért vérért!

Igyál, vérszomjú szörny!

A RABLÓVEZÉR

György pedig felvette ölébe holt gyermekét, kivitte egy nyárfaerdőbe, ott sírt ásott neki egy fiatal fa tövében, s befektette a halavány gyermeket.

Nem bírta e szép fehér arcot földdel bekeverni, lobokat tépett le a közel bokrokról, azokkal hinté be előbb halottját, azután takarta rá a fekete hantokat.

Mikor a zöld gyepet kirakta a felhányt sírhalomra, úgy fájt egész lelkében valami érzés, de amely oltó könny helyett a gyehenna tüzét küldé szemeire.

Azután elővette kését: hogy felmesse a fa kérgére a nevet, mely élő fejfája legyen egyetlen gyermekének.

Vágta, vágta a betűket nagy szorgalommal, nagy elmerüléssel, s mikor készen volt vele, e nevet látta a fára kezei által felvágva.

„Basilisk.”

Mert nem leánya volt eszében, hanem annak megölője.

És azzal: hogy még akkor sem leánya volt eszében, hanem annak megrontója, hogy annak nevét véste fel halottja sírfájára, többet mondott, mint mennyit a legiszonyúbb átokeskü ki bírna fejezni.

Fölkelt, otthagya a sírt, ment tántorogva odább, be az erdő mélyébe, azután megbánta, hogy oly könnyezetlenül hagyta el gyermeke sírját, s visszafordult, fel akarta azt keresni — a fák olyan hasonlók egymáshoz, sehol sem talált arra, melynek tövébe leányát elásta, s keresése közben mindég beljebb tévedt az erdőbe, az éj ott lepte; — ment azután is, maga sem tudta hova, miért — de csak ment. Sűrű csalitos buckák közé jutott, a fészkeről felvert madár sikoltva rebtent meg előtte. Végre egy fagyökérben elbotlott, elesett. Nem volt oka miért fölkelni, ha egyszer ott feküdt. Letette fejét a földre, jó éjszakát kívánt föld alatt alvó gyermekének, s elaludt ott és álmódott hosszasan vérben úszó emberekkel és égő városokkal.

Éjfél felé paripák nyerítése veré föl álmából. Magához nem messze két felnyergelt lovat látott, melyek röhögve látszottak egymást üdvözölni, míg a bokrok megül síró nőbeszéd és biztató, erős férfihang tört elő, olykor egy gyermek csevegésével vegyülve.

A férfi egy alacsony szikár alak, villogó fekete szemekkel, hosszú bajusza búsan függ le ajkán, s fekete nagy haja vállait veri. Arca sovány, de vonásai erőteljesek, mint szikár természetének acél izmai.

Egy kis három-négyéves gyermeket tart ölében, komoly nyájassággal enyelegve véle, a gyermek őt apjának nevezi, s meg-megölelgeti apró karjaival.

Előtte egy nő áll, kötényével törülve szemeit és sokat zokogva.

— Tudsz-e már imádkozni, kisfiam? — kérde a férfi, térdére ültetve a gyermeket.

— Hogyne tudna, — felele érte a nő. Mindennap elmondja, reggel, este.

— Jó ember legyen belőled, kisfiam, — ne olyan, mint apádból, — jövő esztendőre iskolába add, tanuljon valami jót.

— Megteszem, ha utolsó mindenem ráköltöm is.

— Vidd el innen, majd ha esze megjön, messze földre, hol senki sem ismer, ne tudja meg soha, hogy apja ki volt, tagadd el előtte nevemet, soha se tudja meg, hogy az ő szülője volt Rózsa Sándor, a hírhedett zsványvezér.

— Kérdezd meg, kisfiam apádtól: hogy mikor jön el újra tégedet meglátogatni.

— Azt, fiam, nem tudom, rám soha sem virrad fel a nap, hogy azt mondhatnám, ez az én napom lesz. Ma itt, holnap tíz mértfölddel odább, s holnapután talán valahol a föld alatt.

— Ugyan ne beszéljen kend olyanokat, nézze, ez a gyerek mindjárt sírva fakad.

— Biz az, fiam, úgy van. A zsványnak nincs kihez imádkozni reggel, este: hogy megőrizze a bajtól.

— De hiszen kend nem zsvány, nem ölt kend embert soha.

— Ne szépítsd biz azt, édes szolgám. Csak a hollók esznek meg engem elébb-utóbb.

A nő ismét elkezdte sírni, a gyermek együtt sírt vele, a rabló összecsókolá mind a kettőt.

— Menjetez haza, édes cselédjeim, legyetek békességben, ne szóljatok senkinek, hogy itt láttatok, áldjon meg a,..... — gondolkozott, hogy kicsoda?.....aki engemet megver.

A nő és a gyermek eltávoztak, a rabló felugrott lovára, s kengyelében fölemelkedve sokáig hallgatózott a távozó gyermeki csevegés ismert hangjaira.

Ekkor egy hideg kéz érinté kezét.

Felijedve, de azért egy kiáltás nélkül fordult oda a rabló, s egy férfit láta lóva mellett állni. A szenttamási menekültet.

— Ne tarts tőlem, Rózsa. Ne nyúlj pisztolyodhoz. Nem én vagyok az, kit életedben először megölj — szolt az hozzá nyugodt, szelíd hangon. — Nem azért mentett meg téged a sors tizenhét éven át a folytonos üldözéstől: hogy mint közönséges gonosztevő végezd be életedet.

— Te ismersz engem?

— Híredből. Tudom, hogy üldözve vagy, hogy fejedre jutalom van téve, és azt is tudom: hogy neked kedves nőd és szép kis gyermeked van, kiket, hogy esztendőben egyszer megláthass, halálveszéllyel jössz idáig, hol minden gyermek rád ismerhet.

— Ne beszélj arról! Rongyos vagy, látom. Zsivány akarsz lenni nálam? Nesze egy pisztoly, lódd főbe magadat, ha nem tudsz egyebet tenni.

— Tégedet akarlak a rabló névtől megszabadítani.

— Eszeden vagy? Tán nem próbáltam én azt eleget. Nem könyörögtem eleget minden törvény előtt: hogy vegye el fejemről büntető kezét, és én megszűnök gazdák pusztulása, utasok félelme lenni. Nem ígértem-e, hogy mindenkinek, kit megkárosítottam, visszafizetem elrablott jószágát, templomot akartam építeni átkozott vagyionomból, csak azt engedjék meg, hogy éltem további napjaira emberek közt élhessek, napszámmal, verítékkel

keresve napi kenyereimet. Elfogadták-e valaha?..... Nem volt az az áldozat, amit meg ne adtam volna törvénynek, embernek, istennek, nem elhajtottak-e mindenünnen. Meg akarsz csinálni? Kerülj, szerencsétlen. Még nem öltem embert.

— Kell, hogy ezután ölj. Azzal fogod vétkeidet leróni. Mit sem törvény, sem oltár el nem fogadott, elfogadja áldozataidat a haza. A hazának ellenségei vannak. Menj, mosd el azoknak vérében a szennyet nevedről.

— Ne kísérts! — sóhajtja fel a rabló. — Ha a csatatéren lehetne meghalnom, szép, becsületes halállal!.....

— És ha dicsőséget lennél ott halálold helyett..... És ha jönnél vissza, s a nép, mely eddig erdőről erdőre üldözött, koszorúkkal s örömrivalgással fogadna. S azután nem mondaná senki rólad „ez a rabló,” hanem írva olvasnád neved előtt a „hőst,” a „bajnokot”.....

— Hagyd abba, ne bolondíts..... Ó, mennyit tudnék tenni! Egy dandárt állítanék ki magam. Mind oly fiúkat, kik százszor látták már a halált, és százszor legyőzték, kik megtanultak tűrni esőt és hideget, s le nem szállni a lóról három nap, három éjjel, kiket, ha csatába eresztenének, hősöknek nevezne a világ, most zsványoknak híja és üldözi.

— Én elmegyek, és könyörgeni fogok érted.

— Mi közöd neked hozzám? Ki vagy te? Miért akarsz engem megszabadítani?

— Arra nagy okom van. Engem a rácok kivertek birtokomból, nőmet elcsábíták, atyámfiat leöldösék, házamba beültek, magam szökve szöktem el közülök, — leányom az úton kezeim közt halt meg, itt temettem el az erdőben. És ezt mind a rácok tették rajtam. Ugye, ha téged rájok eresztenének, nem adnál kegyelmet egynek is soha?

— Nem.

— Hiszed-e hát, hogy nem nyugszom meg addig, míg számodra kegyelmet nem hozok, azon föltét alatt, hogy a rációkra menj minden embereiddel, akikkel parancsolsz, s úgy légy boldog e világon, amint azoknak ártani fogsz tüzzele és fegyverrel.

— Házat építek számodra ellenség-fejékből, ha utat csinálz nekem a csatatérig.

— Megteszem. Esküszöm, hogy megteszem. Fölme-gyek Budára, két hét múlva a bocsánatlevél kezében lesz. — Hol találkozzhatunk?

— Velem sehol. Azt nem szoktam megmondani senki-nek, mert hinni nem szokásom. Ha igazat beszélél, jőjj Félegyházára, ott a vendéglőben ül reggelenként egy ráncos képű öreg szegénylegény. Szürke haj kétoldalt csimbókba kötözve, félkeze le van vágva, erről ráismerhetsz. Az majd elvezet hozzám, csak e pisztolyt mutasd neki. Annyit mondhatok, hogyha erővel akarná valaki megtudni tőle tartózkodásom helyét, négyfelé hagyná magát vágni, még-sem mondaná ki. Ne haragudj érte, hogy őrizkedem. Tizenhét év óta üldöznek engemet. Arra jobbra tarts, ha az országútra ki akarsz jutni, én másfelé megyek.

S ezzel sarkantyúba kapta paripáját a rabló, a másikat pányván húzva maga után, hogy ha az egyik ki talál dőlni alóla, amaz kéznél legyen, s nyargalt bámulatos ügyesség-gel az erdő rendetlen fáit s bokrai között, kanyargó futással, minő a fecske repülése, s nemsokára csak a távoli robogás sejteté, merre jár.

*

Két hét még nem tölt le, midőn György fáradtan érkezett meg a félegyházi fogadóba.

A sötét mellékszobában mogorván ült félig álló palack-ja mellett a szürke félkezű szegénylegény.

György mutatta neki a pisztolyt, mire az szótlanul fölkel helyéből, kiitta borát, kifizette a korcsmárost, s ment György előtt, anélkül, hogy egy szót szólna hozzá.

— Egy rongyos házikó elé értek a város végén, oda bement a szegénylegény, intve Györgynek, hogy maradjon kívül, s kis idő múlva két szép fekete paripát hozott ki felnyergelve, s inte Györgynek, hogy üljön fel az egyikre, míg a másikra az öreg pattant fel, vénsége és félkeze dacára a legbiztosabb ügyességgel.

S azzal nyargaltak ki a pusztákra.

Útközben beszédessé vált az öreg szegénylegény, — elmondá Györgynek, hogy ezek Rózsa Sándor paripái. Kedvenc paripája azonban még ezeknél is szebb és jobb. Azt egy hadnagy sem bírja elérni, az nem hagy magára idegen embert felülni, az elnyargal álló nap, anélkül, hogy etetni vagy itatni kellene, s mégsem fárad ki. Az átússza a Tiszát háromszor egymás után, s ha gazdája alszik, ott vigyáz a feje felett, mint egy hűséges eb, s jelt ad nyerítéssel, hogyha veszélyt érez.

Késő estig vitte Györgyöt a szegénylegény keresztül-kasul a pusztákon. Sehol út, sehol egy ismertető jel nem látszott, itt-ott csenevészett jegenyefákkal benőtt bukkák, miket behordott a sívó homok, néhol egy-egy távoli tanya, honnan a kutyák rekedt ugatása hallék, majd egy puszta cserény, hová csak éjszakára hajtja gulyáját a pásztor, kákás, nádas ingoványok repülő kócsagok fehér falkáival, s ismét sivatag lelegelt avar puszták, ragyássá gázolva mindenféle marhanyomoktól, miket földárja után áthajtottak rajtuk. A messze láthatáron csak itt-ott látszott egy-egy város tornya vagy valami messzűnнен sötétlő erdő, mit újabb idők szorgalma honosított meg a fát nem ismerő homokban.

Végre leszállt az est. A táj elszürkült, elfeketült. Csak a vén csikós tudta, hogy merre jár.

Iszonyú távolból valami vörös csillám tűnt szemeik elé, imitt-amott kigyúlladó pásztortüzek között.

— Ott van Rózsa Sándor — monda a betyár kimutatva a tüzet mérföldnyi távolból, hol őt találni fogják.

Egy óra múlva értek oda. A közelgő lódobogásra hangosan nyerítettek a paripák a tűz körül, s három férfi alakja látszék, kik mindenre elkészülve várták a közelgőket.

Egy sajtóságos, utánozhatatlan fütty a vén betyár szájából tudtul adá, hogy ismerősök jönnek.

Az egyik férfi a három közül Rózsa volt, a vezér.

— Mit hoztatok? — kérde Rózsa.

— Kegyelmet tinektek! — kiálta György, a tajtékozó paripáról leszökve, s egy nagy pecsétetes iratot adva át a kérdezőnek. — Olvasd és gyönyörködjél benne.

A rabló a tűz világához fordult a szétnyitott irattal, reszketett az kezében, míg végigolvasá, egy-egy könny hullott rá szeméből, térdei lassanként meghajoltak alatta, térdre esett s megcsókolá az írást, s azután felemelé könnyes arcát az égre.

— Én istenem! én uram istenem! — kiálta fuldokló zokogással. Tizenhét évi üldözés után embernek hagysz lennem ismét!.....

Azután társaihoz fordult:

— Üljetek lóra, a csapatot össze kell híni.

Azok felszöktek paripáikra, s keresztül-kasul hangzott a pusztában a jeladó füttyentés, mire tíz perc alatt száznyolcvan lovas férfi gyűlt össze, fegyverrel, paripával legjobban ellátva.

— Atyámfiai! — szólt hozzájuk a vén vezér. — Amiről annyiszor álmondtunk, beteljesült. Mi nem vagyunk rablók többé, a törvény megbocsátotta bűneinket. Meg van engedve nekünk, hogy jóvátehetjük elmúlt életünk vétkeit egy becsületes halállal. Van-e közöttetek egy, ki

meg ne bánta volna eddigi életét, s ne örülne annak, hogy azt becsülettel végezheti be?

— Nincs! nincs! — kiálták egyszerre mind.

— Eljöttök-e velem a csatába?

— Mindenhova! a halálba!

— Esküdjetek meg erre!

Az eskü rövid volt: „Esküszünk, hogy hazánkért örömmel ontjuk ki vérünket.”

György odahajolt Rózsához:

— Tedd hozzá: és senkinek kegyelmet nem adunk!

Arra is megesküdték.

— Most szólj, mit kívánsz tőlem? — monda a vezér Györgynek, elmondhatod: hogy egyetlen ember vagy, ki Rózsával jót tett az életben. Kívánj bármit, megteszem.

— Ölj, pusztíts, ahova küldve vagy. —

— Egyebet nem kívánsz?

— Halottaim véérért gyilkosaik vérét.

— Mondd meg legalább nevedet, hogy elmondhassam nőmnek és gyermekemnek, hogy kit foglaljanak imádságaik közé.

— Nevemet elhagytam. Most Szenttamásinak hívatom magamat, hogy valahányszor megszólítanak, mindannyiszor eszembe jusson, mennyit vesztettem én ott! és hogy azon városnak el kell pusztulni a föld színéről. Szólítsatok Szenttamásinak engem, hogy valahányszor nevemet hallom kimondani, felforduljon bennem minden érzés, és szomjazza a vért.

— Velünk fogsz-e eljönni?

— Még nem. Még sok utam van nagy messze földekre. Ha átkozott sorsom megtart, a véres napokon, a véres mezőkön találkozni fogunk, addig is a halál angyalai járjanak veled. Senkinek kegyelem! Senkinek!.....

S éjnek éjszakáján továbbment az ember, hidegvérrel táplált bosszújától hajtva, útjait nem vakdüh vezette

ismeretlen veszélyek örvényébe, kiszámított terv szerinti megtorlás tanította, hova, merre menjen, előidézendő minden vést, mellyel halálos ellene fejére lesújthat.

A HONVÁGY

A közkatoná meghal honvágy miatt.

Egyszer csak elkezdett valami szellemi járvány kiütni a külhonban elhelyezett magyar katonaság között.

Valami rejtélyes ember járt városról városra, beült egyenként a korcsmákba, hol a huszárok mulatozni szoktak, ott beszédbe elegyedett velök, szavai lassanként szájról szájra kelve elterjedtek az egész víg körben, s az megszűnt víg lenni azonnal. Az idegen ember hazájukban történt dolgokat beszélt a katonáknak, s midőn elhagyá őket, nyomtatott verseket és proklamációkat oszta ki közöttük.

A közkatonák elvitték a verseket és proklamációkat olvasni tudó őrmestereikhez, s felolvastaták azokat maguknak, sírtak, káromkodtak és megtanulták könyv nélkül azokat eleitől végig, azt imádkozák reggel-este.

Azután sokan az ágyynak feküdtek, nem ettek, nem ittak, elbetegeskedtek, s ha kérdék az orvosok, mi bajuk, szívükre mutattak és mondák: „haza, — haza, — bocsássanak haza.”

Azután sok elhalt, nem tudta senki, mi lelte, mi ölte meg. Elpusztult, elveszett belső baj miatt, a durva, olvasni nem tudó közember elhalt honvágy miatt, mint a földéből átültetett virág.

Megpróbálták az ilyen betegnek megengedni, hogy hazamehessen, és másnap már egészséges volt.

Tudva volt: hogy valaki jár nagy titokban e fájdalmasakat oltogatni a magyar katonák szívébe, de nyomára nem bírtak akadni.

A katonák közül egy sem árulta el, s ő maga igen óvatos volt kelepcébe soha nem kerülni.

Bujtogatásait sohasem intézte a tisztek: hanem a közkatonák között. Tudta, hogy e körben az árulás nem terem meg.

És az elvetett mag mindenütt kikelt.

A tisztek előtt napról napra feltűnőbb kezdett lenni e búsongás, ez elvadulása a közkatonáknak, kiknek gyakran lehet szokatlan, bús dalaikat hallani, mikor lovaikat csoportosan úsztatni vitték, dalokat, minőket azelőtt nem énekeltek, miknek versei szerelem és kedves helyett vérről és hazáról beszéltek, keserves, fájdalmas dalok, harci énekek, mikre különös, megfoghatlan kedélyből oly dallam van alkalmazva, mely halotti énekhez hasonlít, minden vers végén e szavak „éljen a magyar!” és azok is oly hangra téve, mintha valami haldokló utolsó kiáltása volnának, alább-alább hanyatlók, végre mélyen elnyújtott félhangban elenyészők.

Még most is hallani e dalokat énekelve, erdőkben, faluk végén, néma éjszakákon, és most még jobban hasonlítanak a halotti dalokhoz, és a végső danája úgy hallatszik messziről, mint egy a sírból feljövő kiáltás.

*

Galícia egyik kisdud városában állomásolt egy osztály huszárság, délceg, nyalka fiúk, kikért nem egy szép lengyel leány szíve dobogott fel.

És a környék legszebbik leánya is szerelemtől égett a huszárok legdélcegebb hőse, — a kapitányért.

Gróf K**nszky Anna, szép fiatal lengyel özvegy már fél év óta jegyben járt a délceg huszárcapitánnyal, menyegzőjük napja is közel volt már, csak még egy éj volt közötté.

Ezen éj estéjén későn elment menyasszonyához a vőlegény. — Oly szép volt őket együtt látni.

Magas karcsú férfi volt a huszár, napbarnított arcán még az ifjúság virított, de homloka már magasan kopasz volt, — „együtt a nap és hold” mint a magyar példabeszéd mondja.

Szép deli hölgy volt a menyasszony, sötét, fekete hajfürtökkel, halvány, idegzetes arccal, kék szemeiben azon szokatlan fényvel, melyet kék szemekben csak lengyel nőknél találni. Midőn hallgatott, halvány arca, márvány homloka, vékony finom metszésű ajkai mellett oly szelíd, oly bánatos, oly andalító fénye volt a szemeknek, mint az éjféli holdé, mikor a szélcsöndes éjben az ég legmagasán megáll. De ha beszéltek előtte hazájáról, vagy ha ő beszélt felőle, reszkettek ajkai, vékony szemöldökei redőbe vonultak, s a túlvilági érzelem sötétségével arcán, ha akkor fölveté szemeit, mintha egyik ég nézne a másik égre, tele csillagokkal, tele angyalokkal.

És ha vőlegényét látta, ha kezét annak kezében érzé reszketni, akkor arcára a szerelem hajnali rózsái jöttek fel virulni, s szemei ragyogtak, mint a fölkelő nap.

Menyegzője előtti estén elment menyasszonyát meglátogatni a vőlegény.

Vidám arcot akart mutatni, de a szerető szem olvasni tud a vonásokból, a homlok önkénytelen redőiből, a szemek tétova járásából, s megismeri: hogy kedvesének bánata van.

Odasimul hozzá, kezeivel lesimítja, ajkaival lecsókolja homlokáról a redőket, — újra visszajőnek.

— Mi bajod? valami bánt? Menyegződ napja előtt szomorú vagy.

— Semmi bajom sincs, egy baleset nyugtalanít csupán, melyet nem lehetett elhalasztani. A haditörvényszék egy embert halálra ítélt, az ítéletet éppen most írtam alá, az

embert holnap agyonlövik. Miért éppen menyegzőm napján? Miért nem jött holnaputánra?

— Az ember tán gonosztevő?

— A haditörvény annak nevezi. Lázított, a katonákat el akarta csábítani: hogy menjenek haza Magyarországra a szerbek ellen küzdeni. E merény büntetése halál.

— S te aláírhattad az ítéletet? Nem vagy-e te magyar? nem szereted-e hazádat?

— Mindenekelőtt katona vagyok, és tisztelem a törvényeket.

— Az lehetetlen: hogy te, ki oly nemesen tudsz szeretni, a szerelem legmagasztosabb nemét, a honszerelmet ne tudd érezni.

— Szeretni tudok, de ábrándozni nem. Én azoknak elveiből, kik a forradalmakat képezik, egy szót sem értek, de annyit tudok: hogy a forradalmaknak sohasem volt jó kimenetele. Sok vér, kevés dicsőség és örökös bánat.

— Ne mondd örökös bánatnak, örökös remény az, mely nem hagyja elfelejteni: hogy kell jönni egy időnek, mely mindent visszafizet, a bánatot annak, aki adta, a dicsőséget annak, aki elvesztette.

Ezt mondva a lengyel asszony felugrott vőlegénye mellől, s zongorája elé ülve, lázas lelkesültséggel verte el rajta a „nincs még oda Lengyelország” indulóját.

És e percben két szeme egy-egy fergeteges felhőnek látszott, melyből a könnyek záporhullásában a harag villámai lövellnek elő.

A vőlegény odalépett hozzá, elvonta reszkető kezét a zongoráról és megcsókolá.

— Szegény Lengyelország. A lengyel nőknek van miért könnyezni..... Egyszer Pesten voltam, valamelyik utczában egy nagy házat építettek, ott a napszámosok között egy némbert vettem észre, aki köveket hordott fel a fején a kőműveseknek. Kétszer-háromszor elmentem

azon, a nő izzadva hordta a köveket, lábai alig bírták. Nem volt már fiatal, a munka terhére esett. E nőnek egykor szebb palotája volt Varsóban, mint aminőhöz most a köveket hordta; kapuja fölött hercegi címer díszlett, gyakran mulattam házánál, sok víg órát töltöttem nála..... Mikor a déli harangszóra leült szegényes ebédje mellé, odamentem hozzá és megszólítottam. Sokáig nem akart rám ismerni, azután félrefordult sírni, a többi napszámosok nevettek rajta. Pénzt ajánlottam neki, megköszönte, keveset elvett belőle, — egykor millióknak ura, — kért, hogy a többit küldjem el kislányának, akit valamelyik vidéki városban egy gazdag uraságnál elhagyott. Megígértem: hogy leányát fel fogom keresni. Szép kis hatéves gyermek volt, mikor utoljára láttam, azóta nyolc év múlt, most már serdülő korban kell lennie. Elmentem a házhoz, ahol felfogadták. Kérdőzködéseimre egy leány jelent meg, nem az a szép gyermek, kinek arca még most is előttem lebeg, — egy közönséges teremtés, kemény, durva vonásokkal, elvadt szemekkel. Nem ismerek rám, pedig hajdan annyiszor látott, szóltam hozzá lengyelül, egy szót sem értett többé. Kérdezém anyja felől, rám nézett..... Ó, rettenetes példát adott a sors a lengyel nemzetben, hogy mit várhat egy kis nép a szomszéd népektől, mit várhat istenétől: ha nagyobb népekkel eredett tusába, s jaj a magyarnak, ha a példából nem tudott tanulni.

— Ah, az nem magyar, ki így tud beszélni!

— Anna! Első férjed menyegzője utáni napon esett el a csatában, ha kívánod, a második a menyegzője előttin esik el.

— Nem kívánom. Töredelmes irtózáttal vallom meg hűnös szenvedélyem: jobban szeretlek, mint hazámat, jobban szeretlek, mint a szabadságot, lengyel nő ezt nem mondta férfinak soha, te vagy az első, aki ezt hallod.

Nem kívánom: hogy magadat feláldozd, sőt, ha akarnád tenni, tán visszatartanálak, mit lengyel nő nem tett férjével soha. Csak azt kérem tőled, hagyd meg életét azon embernek, kinek szenvedélye erősebb volt, mint a tied. Menyegzőnk előestéjén egy ember életét kérem tőled jegyajándékkul.

— És egy katona becsületét!

— Büntesd őt másképpen.

— Csak két eset van. Az ember lázított, a törvény halált mond fejére. Vagy teljesítenem kell az ítéletet, vagy együtt mennem a lázítóval Magyarországra. És én tudom jól, bármit mondjanak is a nemzet prófétái: hogy onnan sohasem jönnék többet vissza. A bíró vagy büntet, vagy egyetért a bűnössel. Egyik kezemben a büntetés pallosa, másik kezemben a lázadás zászlója, válassz, melyiket emeljem fel?

*

Korán reggel, mikor a hajnal meghasadt, kivitték a vesztőhelyre az elítéltet.

Karét formálva lovagoltak a huszárok végig az utcán, hallgatagon, szótlanul, csak a lovak dobogása hangzott. Középen egy nyitott szekéren ült a tábori pap, keresztet tartva kezében, s mellette fehér ingben, hajadon fővel, megláncolt kezekkel — Szenttamási György, a halálra ítélt izgató.

Kiértek a mezőre, a nap éppen akkor kelt föl, reggeli szellő enyelegve játszott a huszárok fényes kócsagjaival s az elítélt őszülő fürteivel, levették a szekérről, hat huszár leszállt lováról, leoldta a karabint a nyeregkápáról, a többiek körülállták az elítéltet.

A kapitány segéde összehajtogatott papirost vett elő, s szigorú könyörtelen hangon olvasá fel a halálítéletet Szenttamási György fejére.

Az elítélt meghajtott fővel, lesütött szemekkel, hagyta magát vinni a vesztőhelyig, össze volt roskodva, alig látszott benne élnivaló erő, úgy hallgatta végig az ítéletet.

A szokásos forma szerint egy katona odalép a hadbíróhoz, egy pálcát ad kezébe s háromszor kéri: hogy adjon kegyelmet az elítéltnak. A hadbíró a harmadik kérésre kettétöri a pálcát s odaveti a halálraítélt elé, tompán hangoztatva: „Istennél a kegyelem!”

E szavakra felemelte fejét az elítélt, termete kiegyenesedett, arca kigyulladt. Végignézett a körülöle álló katonák arcain, azután feljebb az ég bíboros felhőin, s fanatikus fohással szólt: „Köszönöm, Istenem! És titeknek is, bajtársak, köszönöm a halált. Teher volt rám nézve az élet, örömmel halok meg. Elvesztettem mindent, vagyont, nőt, gyermeket, csak hazám maradt még, azt sem menthettem meg, — örömmel halok meg. Titeket, bajtársak, áldjon meg az Isten, ott túl a bérceken tán titeket is vár jó édesanya, ősi nyugodalmas házikó, eljegyzett kedves, növendék gyermek, hűséges feleség. Ott túl a bérceken nektek is van hazátok..... Imádjatok Istent, hogy halálotok óráján ti is ily örömmel ne szálljatok a sírba, miként én, kinek semmije sincs többé a földön.”

E szavak után az elítélt leroskadt térdére s termete ismét összeesett.

A katonák mereven álltak, mint a szobor. A végrehajtó bíró intett a kezében levő összehajtott papírral. A hat huszár mogorva arccal emelte fel karabinját.

A bíró ismét intett az összehajtott papírral, ekkor kiugrik egy fiatal altiszt a karé soraiból, egy szökéssel a bíró előtt terem, annak kiragadja kezéből a halálítéletet, s kettérepesztve hajítja a katonák lábai elé.

E percben kitörő ordítás közepette kétszáz kard repül ki egyszerre hüvelyéből, az ordításból egy hangot nem lehet kivenni, a tomboló paripák porfelleget vernek a mezőn.

*

A menyegzői vendégek már összegyűltek, díszruhájában, aranyzsinórral gazdagon ott volt a vőlegény, habzó fehér csipkeköntösben a szép menyasszony, csak egy pillanat még, s ők férj és nő leendnek.

De a pillanat késni látszik.

A vőlegény segédjét várja vissza a vesztőhelyről, addig nem akar oltár elé lépni.

Megeshetnék: hogy éppen midőn e szót „szeretem” kimondja, akkor hallaná a puskák ropogását, melyek azon ember életét kiolták, akit ő ítélt halálra.

Megeshetnék: hogy midőn az isten embere éppen áldást mond a kötött szövetségre, ugyanakkor szállna a megölt haragos szellem Isten színe elé, bosszút kiáltva bírja fejére.

A segéd sokáig nem jött a vesztőhelyről vissza.

A vőlegény nyugtalan volt, még inkább a menyasszony.

— Tán el kellene halasztani az ünnepélyt... sűgá a menyasszony a vőlegénynek.

— Vagy inkább siettetni — viszonzá amaz.

Nyomasztó sejtés fogta el mindkettő szívét.

A segéd mégsem jött. Elmúlt két-három óra a várt idő után. A dél közelgett, a percek örökkévalósággá látszóttak nyúltni.

Végre lódobogás hallatszék az udvaron. Künn siető léptek, sarkantyú pengése. Feszülten nézett mindenki az ajtóra... Megnyílt az, a segéd lépett be rajta, fáradtan,

porlepte ruhában, halavány arccal, az izzadság csorgott le homlokán.

— Maradjon künn — szólt a vőlegény. — Ön halálhírnök, ne lépjen be most.

— Nem vagyok halálhírnök — szólt elfulladt hangon a segéd, — ami hírt hozok, százszor rosszabb annál. Az elítélt magával vitte a huszárokat mind a magyar határ felé. Két mérföldnyi távolból bocsátottak vissza: hogy ezt önnek hírül adjam.

— Lovamat! — ordíta a vőlegény önmagából kikelve, s mint egy őrült, rohant az ajtónak. Ott meglátta menyasszonyát, halaványabban, mint valaha, megtört szemeiben az alkonyodó ég.

— Csak egy pillanatra, lelkem, szerelme, te — szólt a vőlegény halvány menyasszonyának, s megölelte, megcsókolta, s azzal felpattant lovára.

A ló ágaskodott vele, nem akart kiindulni az udvarból, sarkantyúba kapta erősen. Még egyszer visszatekintett, meglátta halvány kedvesét menyasszonyi öltözetben ottan állni az erkélyen. Kendőjével intett felé. „Látlak nemsokára”! — monda, és sohasem látta többet.

*

Nyargaltak a huszárok a kék hegyek felé, — mindig elébb, mindig elébb.

Vadonat erdőkön, úttalan pusztákon keresztül, hegytetőre fel, hegytetőről alá, — mindig elébb, mindig elébb a kék hegyek felé.

Tornyos városok tünedeztek el itt-amott mellettük, hallatszott az esti harangszó, a paripák nyerítve ügettek tovább.

Közöttük nyargalt egy vezetéklövön az elítélt, fehér ingben, sűrű fővel, az vezette őket, ember nem járta

ösvényeken, mocsári süppedékeken, hallgatag fenyveseken keresztül, mindig elébb, mindig elébb, a kék hegyek felé.

Alkonyatra egy folyam partjához értek. A távol ormonkon itt-ott csillámlottak a pásztortüzek piros csillagai, azon ormonkon túl már Magyarország fekszik, ez a folyam már az ő bérceiből ered. Ott leszálltak lovaikat megitatni a hazából jövő hullámokból.

Míg a szomjú lovak a hűs habot szítták, a délceg lovagok egy hazai dalt kezdtek el énekelni, a dal oly víg, a dallam oly kedélyes:

„Héj, én is odavaló vagyok
Ahol az a csillag ragyog.”

Ki ment valaha ily vígan a halálba?.....

A dombtetőkre felállított örök hirtelen jelt adtak: hogy valaki közelít!

A távolban egy lovagot lehete kivenni, paripája, versenyt fut a széllal, hosszú zöld tollai s prémes mentéje hánykódnak a légben, aranyos csákóján az alkony fénye játszik. „A kapitány” mormogja mindenki.

A huszárok felülnek lovaikra, kardjaikat kivonják, csatarendet formálnak, s amint a kapitány a homlokzat elé ér, mint szokták, tisztelegve hajtják meg előtte kardjaikat.

A kapitány üldöző rohamától eltikkadtan megáll az arcvonal előtt, kivont kardja reszket kezében, látszik: hogy amit mondani akar, arra nem talál eléggé öldöklő szavakat.

Mielőtt azonban szóhoz juthatna, kiugrat elébe négy huszár az arcvonalból, a legfiatalabbik, ugyanaz, ki a halálítéletet kettéhasította, csákójához emelt kézzel megszólítja.

— Üdvözlégy kapitány! Éppen jókor jöttél, hogy együtt jöhess velünk Magyarhonba. Nem kell sokáig gondolkoznod rajta: hogy magadat elhatározd; lovad kantárjánál fogva erőszakkal viszünk el magunkkal. Tudjuk, hogy örömet eljössz, de félsz a gyalázattól, ha veszteni találunk. Azért viszünk el erőnek erejével. Ha merényünk sikerül, legyen tied a dicsőség híre, ha elbukunk, minket vádolj, erővel hozunk el. Nagyobb valószínűségű, mintha ellenkeznel, vágj le egy-kettőt közülünk, az elsőket, akik kantárodhoz nyúlnak. Akár engem, én vagyok az első, aki hozzád nyúlok. Vágj rajtam egy sebet, ne félj semmit, kapitány.

A huszár megragadta kapitánya lovának zablóját, túlfelől egy vén örmester ugrott oda, az ragadta meg a lovat, a ló fejét sem mozdította meg.

A kapitány nézett rájuk. Sokáig nézte hol az egyiket: hol a másikat, a kard aláhanyatlott kezében. Mögötte az elhagyott szerető, előtte a haza bérchatára, epedve vár reá mind a kettő. Mögötte az ég tiszta boldogsága, előtte a villámos dicsőség. Küzdött keblében a két indulatóriás. Már szinte leroskadott, feje aláhanyatlott keblére, midőn hirtelen megharsan a trombita a csapat háta mögött, a riadó hangra megszökken alatta a harci mén, a kapitány fölemeli fejét, megvillantja a kardot feje fölött, s kitörő lelkesültséggel felkiált.

„Előre hát, az isten nevében!”

S azzal nekinyargal a folyamnak, a két huszár, aki paripáját fogja, alig bírja követni, egyszerre ugranak mind hárman a folyóba, a felszökő hullámok gyöngyívet képeznek fejeik fölött.

Előre, előre, a kék bércek felé.

A huszárság hosszú sorban követi vezérét, a paripák prüszkölnek a vízben, a délceg vitézek messzehangzó karban hazai dalt énekelnek:

„Erdő, erdő, de magas vagy,
Kedves hazám, de messze vagy,
Ha az erdőt levághatnám,
A hazámat megláthatnám.”

Elöl lovagol a vezér, sötét, fellegzetes arccal. Arra gondol: hogy örömei tárgyától minden lépéssel messzebb távozik, mátkájának halvány arca lebeg lelke előtt.

Középett lovagol a Szenttamási, kezében egy nemzeti-szín zászló, arca ég, ragyog. Arra gondol, hogy bosszúja percéhez minden lépés közelebb viszi, ellenségének véres fejét látja képzeletében.

A felzavart hullám ismét elsimul, a fenyves elnyeli a futókat, lovaik dübörgése elhangzik az éjben.

A távol bérceken meg-megriad a tárogató, a pásztortüzek piros csillagai ragyognak a hegyoldalokban.

Előre, előre.....

A FÉLKEZŐ EMBER

Egy év múlt el.

Szenttamásnak sáncai közt, az éjjeli őrtűz körül, tizenhárom szerb harcos ült dőrszölvé. Keresztbe vetett lábbal ültek a földön, hosszú puskáikat ölükbe fektették, egy közülük a guszlicán búsongó szerb éneket vert, néha valamennyien beleordítottak az énekbe, hogy messze hangzott a sík pusztán, mint a kísértet-kiáltás.

Messziről egy szekér döcögése hallott s vidám ujjongás. Rablott szekeret hajtott egy szerb katona, hordókkal terhelve, pajtásai felé. Csak egy ló volt a szekér elé fogva.

A szerbek messziről ráismertek társukra, s hasonló ujjongással feleltek neki.

Vigyorgó, szétvont képű legény volt az újon érkezett.

— Mit hoztál, Pável? — kiáltának rá társai.

— Bort, amennyi elég. Zsivány-magyartól vettem el ingyenképpen. Pincéjéből jött, el akarta előlünk lopni borát, de útját álltam, ő egyik lovára felkapott, a másikkal idevontattam a szekeret.

— Miért nem ütted agyon?

— Félig agyon volt már ütve. Fél pofája le volt vágva, fél szeme hiányzott, még keze is csak egy volt. Csak a fele él még az egész embernek.

A szerbek hangos hahotára fakadtak az ötleten, s egy hordót rögtön leemelték a szekérről, s csapra ütötték az őrtűz mellett.

A hordó fenekére krétával e szavak voltak írva:

„Köszöntet Szenttamási György.”

— Sokáig éljen! — kiáltának a rácok. Igyunk egyet az egészségére tulajdon borából, amit el akart tőlünk lopni.

S ittak, vígan voltak, dalolt mindenki, ahogy torkán kifért.

Éjfél felé az őrszemek egy jövevényt sejtettek meg. Futva jött a sáncok felé, s ahogy odaért, lerogyott, nem bírt tovább menni a fáradtságtól.

— Ki vagy? Honnét jössz? — kiáltozának rá a harcosok, felugrálva helyeikből.

— Adjatok egy ital bort — hörgé fáradtan a jövevény, — szerb harcos vagyok, szökve jövök Szenttamási György sátorából, adjatok innom, mert elveszek.

— Igyál, tartsd a szádat a csap alá, s aztán beszélj.

A jövevény fiatal halavány gyerkóc volt, nagyot ivott a hordóból, azután félénken szétekintve ismétli: „Szenttamási György kezéből menekültem.”

— Ki az?

— Nem hallottátok soha Szenttamási György hírét? — kérde a szökevény elbámulva.

— Most jöttünk török Szerbiából, nem ismerjük emberedet, ki ördög az?

— Jól nevezted őt ördögnek, nem is lehetett soha ember, veszett volna el, mielőtt született.

— Beszélj róla. Hadd ismerjük meg.

— Nem lehet azt elmondani, amit ez az ember mível. Nincs egy nyugodalmas óránk, amióta ennek nevét meghallottuk. Ha egy nap, egy órában két helyen csatánk van, őt mind a két helyen ott lehet látni, és mindenütt ott: hol legnagyobb a tűz, és egy golyó sem találja..... Ah, borotok erős volt, fejem szédül.

— Igyál többet, majd helyre jössz, beszélj tovább.

— Nemcsak nyílt csatában láthatjátok őt meg. Éjjel belopózik elárkolt falvaitokba, s mikor gyermekeitek alusznak, rájok gyújtja tűz helyen a falvat, mire hazajutok, házatok falára fekete betűkkel látjátok felírva: „Köszöntet Szenttamási György.”..... Ah fejemben valami ég. — Szomjazom, ne adjatok több bort, vizet szomjazom.

— Szólj, hogy néz ki, minő alakja? Ha meglátjuk egyszer, vége lesz hírének.

— Jarovácnál láttam őtet az égő város utcáin végigszaladozni, ölvé, aki menekülni tudott. Ott szemem láttára egy égő házfödél rászakadt, azt hittem, hogy végképp eltemette, múlt télen: hogy Szeged előtt táboroztunk, egy csoport magyar átjött a jégen, legelől egy rettenetes alak, csak a fele élt még, fél arca, fél szeme, fél karja hiányzott, s megmaradt szemével és karjával még akkor is ölni jött.

„Én vagyok Szenttamási György!” — kiálta rettenetes hangon. A vér megfagyott ereimben. Ó, átkozott! Bár most is fagyva volnék, mint égek, a pokol van bennem.

A szerbek sápadozva néztek egymásra, mutatták a beszélőnek a hordó fenekére írt szavakat.

— Ó, — gebedjetek meg! Mit adtatok innom! E bor méreggel van tele!

S azzal hanyattvágta magát, s szörnyű görcsök közt kimúlt.

Az életben maradt szerbek dühösen rohantak társukra, ki a bort hozta nekik, egy perc alatt összeaprították, azután elvánszorogtak jobbra s balra a sáncok közt, itt-amott eldőltek az árokban, átkozódó árcsal elhaltak egyenként, az erősebb természetűek még reggel is kínlódtak, átkozva életet és halált.

A FIZETŐ NAP

Egy év múlt már, hogy Szenttamás kettős tornyán a szerb zászló lobogott. Sokszor ostromolták a magyar seregek az erős sáncokat, és mindig hiába.

Ott veszett a szépe, a java a seregnek a hosszú táborozásban, körös-körül elpusztult a környék, csak Szenttamás állt, dacolva az ostromok dühével.

Egy tavaszi reggelen, váratlanul, véletlenül egy kisdud sereg jelent meg a hírhedt sáncok előtt, száma alig kétszerte több a védseregnél, annak is nagyobb része nemzetőrhad.

A szerbek ujjongva álltak ki a sáncokra. Ismerték korábbi csatákból a nemzetőröket. Azok számára ott kevés része termett a hadihírnek. Számítottak a bizonyos diadalra.

De ám e nemzetőrök nem azon boldog emberek voltak, kik messze nyugodalmas megyékben ősi tűzhe-lyüket, szerető családjaikat hagyták el, hogy idejőjenek háborút látni, kikre, ha visszatérnek, öröm és hosszú élet várakozik, kinek a csata előtt ölelő karok, növendék gyermekek ártatlan csevegése jut eszébe.

Ezek a bánáti menekültek voltak, kiknek mindenüket elpusztíták a rácok, kikre csak üszkők vártak az ősi

kunyhók helyén, kínzó emlékek a múlt boldogság helyett. Alig volt közöttük, ki valakit ne gyászolna, némelyik egész népes családjából egyedül maradt meg. Ezek most mind együtt voltak, és azok, kik őket ily boldogtalaná tették, legkeservesebb ellenségeik velük szemben, egy sáncba bezárva, szinte mind együtt a másik részen.

Ily bosszúval átellenben mit érnek a magas sáncok.

Megkezdődik az ütközet, az emberi harag ordítása túlhangzik az ágyúk bömbölésén.

A családapák ostromolnak.

Egy egész zászlóalj csupa vén emberekből, egy sincs negyven éven alul, hatvanon túl akármennyi.

Mint mennek neki a tűznek! Nem reszketnek a haláltól; úgysem soká élének már.

Elöl egy szörnyű ember megy, kezében rongyos zászlóval. Arca, teste még rongyosabb, csak fél keze, fél szeme van még. Mindenét elvette a rác még kezéből is csak egyet hagyott meg. Most ezzel az egy kézzel megy visszafizetni a vér legutolsó cseppjéig mindent, amit annyi kéz kiontott. Nézzétek, milyen sebesen rohan előre!

Magas a sánc, de a bosszúállásnak szárnya van oda fölrohanni, pokoli az ágyúk tüze, de a bosszúnak nincs szeme a veszélyt meglátni.

— „Ott a sáncokon túl az én ősi házam! üszköt neki, égjen porrá! — ordít a Szenttamási irtózatos hangon. — Benne lakik családom megrontója, kardot neki, ott haljon meg!” — S amint rohan a sánc felé, meglátja ott keresve keresett démonát, Basiliskot.

Ez összetépett, csak félig ép arcon valami irtózatos öröm rángása fut keresztül, hasonló egy galvanizált halott arcának rándulásához.

— Ez ő! — kiált magán kívül. — Téged kerestelek. Egy év óta minden imádságomban benne vagy. Ismersz-e, Basilisk!?

A megszólított megmerevedve állt meg közelítő ellensége előtt, mint névtársa, mely tükörbe nézett; a megszólító hanghoz sejte, de ez arcot nem volt ember, ki megismerje többé.

A két csapat alig húsz lépésnyire volt egymástól, György és Basilisk alig egy kard hosszára, ekkor mind a két fél egyszerre lőtte ki fegyvereit elleneire, a halál kétélű kaszával vágta most a rendet, a sáncárok holttestekkel lett tele, de a sáncető is, s az elhullottak tetemein át diadallal rohant fel a sánkra a győztes magyar had,

Egyszerre esett el György és Basilisk ellenséges golyóktól találva, Basilisk behunyt szemmel feküdt ellenségétől nem messze; — György fáradtan fölvészorgott fél kezével, s odavonszolta magát hozzá. A szerb egy kis keresztet vont elő kebléből s ajkaihoz akarta vinni, ajkai mintha imádkoztak volna. György elragadta kezéből a keresztet, s elhajította messze, haldokló hangon hörögve: „ne hallgasson rád az isten.”

A rác meghalt, György félkönyökére emelkedve nézte, mint öldösik le a többit. Mikor egy-egy kartácságyú a tömegbe szorított rációk közé tüzelt, egy-egy infernalis örömkialtás hagyta el ajkait. Nemsokára égni kezdett a város, György nézte: hogy mikor kap az ő házába a tűz. Végre az is égni kezdett, az ember gyönyörködött benne. Láta, hogy az ablakból egy női alak ugrik ki az égő zsarátnokba.

— Jól van! jól van! — kiálta, — úgy kell neki, úgy kell neki.....

S még azután sokáig nézte gyönyörűséggel szülőtte városa hamuvá égését, végre a templom is égni kezdett, kik sokáig borzadva néztek a messziről belátszó kettős toronyra, most elégtülten látták, mintha két hosszú fáklya lobogna a láthatáron. Egyszerre egy földrendítő durranás hangja tölté be a messze levegőt. A templom alá több száz

mázsa lópor volt összehordva. Szenttamáson egy kő nem maradt kő felett. A két torony nem látszik többé a messze láthatáron.

*

Menj vissza sírodba, vérivó szörnyeteg, menj vissza aludni.

Hadd zöldüljön ki a fű, hol a mező vérrel volt befestve.

Mennyi elmúlt, mennyi elveszett.

Mennyi jó ember nincs, aki volt, s mennyi nem bánná: ha nem volna, aki megmaradt.

Rabló és üldözött lett újra a csaták vitéze, a törvény vaskeze az ország egyik szélétől a másikig hajtja.

Az örültek házában ül a huszárok kapitánya, búsan, mélán mondogatva magában e szavakat: „csak egy pillanatra!” — Senki sem tudja, mit akar vele.

Csak Szenttamási György boldog. Ő fekszik az óhajtott sír alatt, s álmodik odalenn édes dicsőségről s keserű bosszúról.

8. A BÁRDY CSALÁD

Édes szép hazám.
Édes szép paradicsomkertem.
Mivé lettél! Mi lett belőled!
Vagy ne láttalak volna oly gyönyörűnek egykor, vagy
ne látnálak most oly elpusztulva.
Vagy ne látnálak most oly elpusztulva, vagy tudnám
remélni: hogy újra felvirulandsz.
Édes szép hazám.
Édes szép paradicsomkertem.

*

Reszket kezemben a toll, szívem elfogódik, sírhatnám.

Sírni fogtok ti is, kik e sorokat olvasandjátok; mint én sírtam, midőn azokat leírák.

Boldogok lesztek, ha azt fogjátok hinni: hogy mind e keserű nem megtörtént dolog, csak egy költő elmeszüleménye, ki lázas álmainak szörnyképeit kedvetlen óráiban le szokta írni.

Vajha magam is el tudnám hinni, hogy mindez csak képzelet, hogy azon emlékezet, mely előttem ébrenlétben véres árnyakat mutogat, csak egy nehéz kórálomnak utósejtelme.

Vajha tudnám hinni, hogy annyi boldogtalanság, annyi szenvedés, csak főfájós lelkemnek kínozott teremtménye,

és e véres, kínos alakok mind csupán a képzeletvilág papirosra teremtett léttelen ideáljai.

Vajha ne láttam volna a helyeket, mikről szólni fogok, vajha ne ismertem volna azoknak lakóit soha.

Bár mondhatnám azt: ne higgyétek, ne borzadjatok tőle vissza, hisz mindez csak álom, felébredünk, és nem látunk belőle semmit többé.

*

Mélyen, benn az erdélyi havasok között vagyunk.

Fölséges táj! A hegytetőről belátni tiszta időben Magyarországba egész a Réz aljáig. Az összecsatolt hegyek, egymás tetejébe hágva, mind sűrű vad erdővel vannak benöve, mely éppen most kezdi tavaszi világoszöld színét feloltni. Napszállta felé kétes lilaszín ködbe mosódnak el a távolabb ormok, csupán széleik maradnak kirajzolva gyöngéd aranyszínnel.

Messze egy irtott hegyoldalban egy kastély fehérlik, a leggyönyörűbb kilátás perspektívjébe építve, előtte egy magas kőszikla látszik felnyúlni, melynek tetejébe a távolba messze ellátszó egyszerű kereszt tűzetett. Alant a völgy legfenekén kis szétszórt falu látszik, melynek estharangja csodásan zeng szét a hallgató természetben.

Még tovább az erdő körül rongyos háztető látszik ki, a visszhangzó kopogás s a mellette elfutó mocskossárga patak, mi onnan támad, gyaníttatja alatta az érczúzó malmot.

Mindig messzebb a kilátástalan erdő oldalából páros pörölykongás veri föl a csendet, s a méla éjszakákon messze elvörösülő izzó tűz fénye kimutatja a vashámor helyét.

Alant a völgy rétvén ezüst tajtékot hány egy kígyózó folyam, minden száz lépésnél zuhatagot képez, s hol

hóolvadáskor meg szokott torlani, roppant kődarabokkal teríti be a helyet, miket szerte a hegyekről lehord.

Fel a kastélyhoz a hegyoldalba vágott szerpentina vezet a kis völgyi faluból, míg túl rajta a hegy nyerges hajlásán esővízja szakadékos út visz el mellette valami távolabb helységbe.

A kastély maga egy ízletesen épült úri lak, zöld ablakredőnyökkel. A tér, melyen épült, óriási vén gesztenyefákkal van itt beültetve, udvarán szeszélyes alakú tengeri gyepvel szegélyezett virágágyakban kora jácintok és anemonék nyílnak, s a tavaszi légre kinyitott ablakon olykor egy-egy vidám gyermekfő tekint ki, míg az udvaron egy-egy zsinóros cseléd jár-kezel ügyelegve vagy a küszöbnek támaszkodva, amint hivatása hozza.

A kastélyt minden oldalról sűrű vasrácskerítés fogja körül, melynek kőoszlopaire a gobea és ipomoea örökzöld levelű folyondárindái vannak felfuttatva,

1848 tavasz elején e kastély ebédlőtermében tizenhárman ültek az asztalnál.

Mind az egy család tagjai. Mind Bárdy név viselői.

Elöl egy agg, élemedett asszony, Bárdy Antalné, túl a nyolcvan éven, egészen ősz és igen különösen fésült hajjal, fehér főkötőben. Arcán semmi nyoma már az életnek, halavány, ráncos, beesett szemű kép, a termet egészen összeesve, szemei szüntelen fölfelé néznek, bárkire tekint, mint szoktak, akik már nem látnak semmit, keze reszket, hangja még inkább, s valami különös megható van nagy, sűrű hófehér szemöldeiben.

Mellette jobbfelől legidősb fia ül, Bárdy Tamás, ötven és hatvan közt levő férfi. Büszke, tekintélyes arc, örökké ráncolt homlokával, haja még most is sűrű és alig őszülő, szakálla hosszú fekete, szemei átható, kemény tekintetűek, termete magas, egyenes, csaknem dacos. Eleven típusa a kiveszni kezdő ősarisztokrata-példányoknak.

Vele szemben ül a család kegyence, Jolánka, egy szende, angyalszép, tizenöt éves leány. Nagy kék szemeit hosszú selyempillák tartják árnyékban, arca tiszta átlátszó fehér, csak mikor mosolyog, hajnallik át rajta gyöngéd rózsafuvallat, haja sűrű, de finom, mint a selyem s csaknem ezüstszőke, mint az árvalányhaj. E kisleány tulajdonképpen nem a család ivadéka, csak egy igen távoli rokon árvaleánya, kit a Bárdy család örökbe fogadott, mert az is Bárdy, s mert nem engedheté, hogy ki e nevet viseli, szükségét szenvedjen. Éppen azért lett e kislány a család kegyence, mert a ráhalmozott kedvezések által a család egyik tagja sem érezheté magát mellőztetve, s viszont mindegyik tartozó adónak hitte azt részéről az atyátlan gyermek irányában.

A család többi tagjai közt még két nő volt.

Egy özvegyasszony, Katalin, a családfő leánya, ki évek óta nem viselt egyebet fekete ruhánál, és egy ifjú menyecske, a legifjabb fiúnak felesége, ki mellett kis karszékben gagyogó kisdéd ült, ezüst kanállal kis kövér kezecskéjében hadonázva és sikongatva. Akkor tanult enni és beszélni. A család találgatta: hogy mit mondott és mit szeret legjobban.

Odább két férfi ült egymás mellett, egyik az ifjú anya férje, József. Szép, szabályos arcú, fekete bajuszú férfi, boldog arculatja örök mosolyban él, kis kenyérgolyókkal hajigál hol kisfiára, hol szende feleségére.

Ama zömök, vállas férfi ott a ragyás arculattal testvére, Barnabás. Egy hírhedt erejű komor, szótalán ember, szörnyű kezeit felrakja az asztalra. Hosszú haját hátra szokta fésülni parasztosan. Bajuszt, szakállt nem visel a himlőhely miatt. Vállai herculesiek. Különben látszik rajta minden percben a törekvés, visszataszító külsejét megelőző jószág által megcáfolni.

Mellette egy szegény kis elnyomorodott gyermek ül. Halvány idétlen arcán szenvedő szelídség honol, mely a kinőtteknek oly rendes tulajdona. Ritka haja, csontkezei és félrenőtt válla a szánalmat idézik fel láttára. Ez az agg nő árva unokája, kinek apja és anyja évek előtt meghalt.

Túlán egymás mellett két egyenlőn öltöztetett gyermek ül, legfellebb ötévesek és annyira hasonlók egymáshoz, hogy az ember képes őket szüntelen összetéveszteni. Ezek ikrek, a fiatal nő és férfi gyermekei.

Az asztal túlsó végén egy húszéves ifjú ül, Bárdy Leó. Szép, életteljes arc, kifejelett idomos termet, nevelt, kellemes modor, szakálla, bajusza csak most pelyhedik, fekete haja természeti fürtökbe gördörülve. Ez az asztalfőn ülő arisztokratikus arcú majoresco egyetlen fia.

Emellett végül egy öregember ül. Fehér, megöszült haja és borvirágos piros képe van. Első ízbeli rokon a családfővel, ki itt öszült meg vele együtt, Bárdy Simon. És mindenik Bárdy arcában van valami közös családi tulajdon, az a magas homlok és azok a nagy sötét, beszédés kék szemek a sűrű, erős szemöld alatt.

*

Tizenhárman ültek az asztalnál.

— Milyen különös! — szólta a család egyik tagja — most tizenhárman ülünk az asztalnál.

A kis csecsszopót akkor ültették először a sorba.

— Egy közülünk meg fog halni — válaszolá rá az ősz családfő, reszkető, fáradt hangon, melyben komoly, igen komoly meggyőződés látszott lenni.

— Ó, nem annyian — szólta fel kedvesen a fiatalasszony. Csak tizenharmadfele, ezt a kicsinyt még a vasúton is csak félemberszámba szokták venni. S azzal ülésbe vette a kisgyermeket.

Erre többen nevetni kezdtek az ötleten. A menyecske férje a könnybe lábadásig kacagott, nevettek a kis ikrek is, a kis ezüstszőke leány arcára is kiült a mosolygás napfénye, a herkulesi férfi teleszájjal nevetett, az asztal-szegleti ifjú pedig nevette a babonás hitet. Még a kis nyomorék arcán is látszott valami elkésett, elfanyarodott mosolygás....

Ha ezeknek akkor valaki azt mondta volna:

„Most tizenhárman ültök az asztalnál. — Tavasz van, a fák zöldülni kezdenek. — Mikor ezek a fák lehullatják utolsó leveleiket, e tizenhárom közül egyetlenegy sem fog élve maradni.”

Ha ezt valaki akkor mondta volna.....

A fák kezdtek hullatni leveleiket.

A Bárdy-kastély egyik teremében látjuk a magas arisztokratikus arcú férfit, fiával, a húszéves ifjúval.

Az apa hevesen járja végig a szobát, a fiú az ablak előtt áll, rajta katonai egyenruha. Szürke dolmány piros sinórokra, piros csákója a háromszínű rózsával kezében van, oldalán fényes acélkard. Ez volt a Mátyás-huszárok egyenruhája.

Az ifjú búcsúzni jött apjához, mielőtt a csatába menne. Apja akaratja ellen állt be Kolozsvárott az önkéntes lovagcsapatba, s az apa hevesen jár fel s alá a szobában.

— Eredj, — minél előbb, — ne lássalak — szólt szaggatott mondatokban ott álló fiához. — Ne hidd, hogy harag szól belőlem, — félek tőled, — irtózva tekintek rád, — eszemet vesztem, ha rád gondolok. — Egyetlen fiam vagy. — Tudhatod, mennyi reményem volt hozzád kötve, tudhatod, mennyire szerettelek. — De ha könnyeket látsz szememben, ne hidd, hogy azok érted jelentek meg ez arcon, mely nem sírt soha. — Mert ha tudnám, hogy az lesz rám nézve a legnagyobb csapás, hogy te elvérzesz, azt mondanám fejemet meghajtva: az

úr adta, az úr vette el, legyen áldva szent neve érette. — Ha azt tudnám, hogy te és őrvöngő társaid egy dühöngő csatában siralmasan fogtok felkoncoltatni, elfojtanám a könnyet, mely égő szemem tüzét oltani jó, de a ti véretek átok lesz a földön, melyre kihull! — És a ti halálotok két ország halála lesz. —

— Meghalnak és újra fognak születni.

— Az nem igaz! Azzal ámtjátok magatokat, hogy újat építetek, midőn lerontjátok a régit. — Szentségtörők! Ki bízta rátok a haza sorsával Istent kísérteni? — Ki mondta nektek, hogy mindent elvessetek, ami van, reményben azért, ami lesz. Századokon át ok nélkül küzdött annyi becsületes ember e régi roskadozó alkotmány mellett? vagy nem voltak azok jó hazafiak, vagy nem voltak bátor, vitéz emberek? Vagy azért, hogy társaid az országgyűléseken lepisszegetik az aggodalmas hazafit, jobban szeretik ők hazájukat, mint mi, kik ivadékról ivadékra vért, vagyont áldoztunk érte, s túrtük érte, ha kellett, még a gyalázatot is, csakhogy életét megtartsuk. Sorvadott bár kezeink közt a nemzet élete, de azért élet volt az; ti dicsőséget ígértek neki, de annak a dicsőségnek neve „halál”.

— Az meglehet. Elveszthetjük magunkra nézve e hazát, de tízmillió népnek adunk helyette hont, mely a mi népünk volt eddig, és mégis idegen saját szülötte földén.

— Ábrándok. E nép titeket nem fog megérteni, és az nem is lehet másképp. Amit ti adni akartok neki, arról ő soha nem is álmodott. A szorgalom utáni jóllét az, mire e népnek szüksége van. Kérdezd meg jobbágyaim bármelyikét, van-e közöttük egy, kit éhezni hagytam volna, kinek el hagytam volna pusztulni családját, nem segítettem-e rajtok az ínség idején, voltam-e hozzájok igazságtalan valaha, egy panaszt nem fogsz tőlök hallani. S akkor mondd neki, hogy én mégis jogtalanul bánok vele, mert

nem hívom őt elő ekéje mellől, megkérdezendő, hogy mi véleménye van törvényhozás, alkotmány, közigazgatás felől. Bámolni fog rád, de azért meglehet, hogy félreértő haraggal egy éjjel rajtam ront, s házamat fejemre gyújtja.

— Annak is az idők ferdesége az oka. Hogy a nép nem érti a magasabb eszméket, ez is a múlt balságainak eredménye. Legyen a nép egyszer szabad, legyen ember, mint más, akkor majd érteni fogja mindazt, mi előtte most idegen gondolat.

— De e szabadság százezrek éltébe fog kerülni.

— Nem tagadom. Sőt hiszem azt, hogy a mozdulatnak sem én, sem a mostani ivadék nem fogja aratni gyümölcsseit, hiszem, hogy azok közül, kiknek neveit most a világ emlegeti, pár év múlva tán egy sem fog élni, s azokat, kik elhaltak, nem fogja kísérni könny, nem dicsőség, sőt talán gyalázat és keserű átok alvó poraikba; de megjön az idő, mely fölépíti az általok teremtetten alapon a nagy épületet, s igazságot szolgáltató azok neveinek, kik fölládozták magukat a jövő nemzedék boldogságáért. — Meghalni a hazáért szép; de gyilkolni a hazáért, ezrek átkát vinni a sírba, megvetve, elátkozva halni meg a jövő milliók üdvéért, az nagyszerű, az messiási!

— Fiam! Egyetlenegy fiam! — kiálta sírva az apa, s megtörve roskadt az ifjú nyakába, s zokogott keserűen, erőszakosan. — Látod e könnyeket?

— Látom, apám. Először életemben látlak sírni. Szívem alig bírja e könnyek terhét. És én mégis elmegyek. Van okod rá, hogy sirass, mert nem hozok fejedre örömet, nem dicsőséget többé, és mégis elmegyek. Egy eszme, mely erősebb a dicsvágynál, erősebb a honszeretetnél, világol lelkemben, s hogy hitem erős, tanúm legyen az, hogy könnyeidet látom, és mégis elmegyek.

— Eredj — rebege az apa lesújtva, megtörve. — Lehet hogy el fogsz esni, s nem látlak többet, lehet, hogy

visszajősz, s nem fogod találni az ősi házat, nem a sírt, melyben apád fekszik. De akkor is tudd meg, hogy sem halálad óráján, sem halálom óráján — nem átkoztalak meg. Hagyj magamra! Ezzel félrefordult s intett fiának, hogy távozzék.

Szótlánul hagyá el a szobát, s amint kilépett, előntötte a sűrű könny arcát, — hagyta folyni azt keservesen, midőn senki sem látta, de amint legelső lépténél kardja megcsörrent, e hangra ismét visszatért arcára az előbbi rideg elszántság, s szemeiben a könnyek helyét lángoló veresség foglalta el.

Innen apja testvéréhez, Józsefhez ment búcsúzni.

Családja körében ült az. Ikerfiai lábainál a földön játszadoztak, ő maga a kisdud gyermekével mulatta magát, neje bújósdit játszott a kis csecsemővel, ki hangosan fel-felkacagott, valahányszor anyja az apja karszéke mellől előbukkant.

Imre kardzörgése verte fel őket családi mulatozásaikból. A két kisleány odaszaladt hozzá s összebámulta a bácsi kardját s annak fényes bojtját, míg a kis csecsemő sírni kezdett a katonaruhában meg nem ismert ifjú közeledésére.

— Csitt, baba! — neszelé őt anyja, kiemelve apja kezéből —, a bácsi háborúba megy, majd hoz neked onnan aranyos paripát.

József férfiasan rázta meg a búcsúzó kezét s mondá neki „Isten vezéreljen!” s halkán tevé hozzá: legkülönb férfi vagy egész családjunkban. Jól tevéd.

Azután sorba csókolák valamennyien, s víg lárma közt ereszték odább.

Innen öreganyjához ment. Útközben másik nagybátyjával találkozott, a herkulesi férfival, ki sokáig szótlánul ülelgette őt összevissza, s azután elfutott tőle, egy szó, egy hang nélkül.

Az öreg nő kerek karszékében ült, mert járnai már régóta nem tudott. A kardcsörgésre kérdezé, hogy ki jó.

A kis ezüstszőke lyánka mellette ült, s pirulva, szívdobogva felelé: „Imre”.

Milyen hévvel, milyen meleg érzelemmel mondatott ki a név!

A lyánka érezé, hogy ez neki több, mint rokona, éppen azért, mert igen távolról az, s hogy ez érzelem, mi őt róla álmolni tanítja, több, mint testvéri szeretet.

A szobában volt még kívülök az özvegy gyászruhás nő és a kis nyomorék, ki bágyadt képpel kis zsámolyon a nagyanya lábainál ült.

— Minek az a kard oldaladon, Imre? — kérdé reszketeg hangon az agg. — Nem jó világ az, nem jó világ. De ha az isten mérte ránk, ki fordíthatja el? — Álmomban ismét halottaimmal beszéltem. Úgy tetszék, mintha mind fegyveresen jöttek volna hozzám s intettek volna, hogy menjek velök. — Készen vagyok rá, köszönettel teszem le éltetemet az úr kezeibe. Az égen a múlt éjjel kétszer egymás után láttam tüsszel kiírva az 1848-dik év számát. Ki tudja, minek kell ránk következni. Nem jó világ ez, nem jó világ. Miért kötöttél kardot, Imre? Háború lesz, ugye? Az emberek nagyon elszaporodtak a földön? Nem fértek el egymástól, ugye?

Imre szóltanul hajolt le az agg kezéhez s azt megcsókolá.

— Tehát elmégy? Isten legyen veled utaidban, ha a kereszt alatt elmégy, el ne mulaszd felfohászkodni az életnek és halálnak urához — szólt az agg nagyanya, s száraz kezét unokája fejére téve, rebegé: — Áldjon meg a mindenható...

— Az én férjem is ilyen szép fiatal volt, mikor elvesztém — sóhajta a gyászos nő, midőn öccsét megölelé —, vigyázz magadra!

A kis nyomorék zokogva karolta át bátyja térdeit s elkényszeredett hagon kéré: hogy ne legyen oda sokáig, mert ő félni fog idehaza.

Utoljára maradt a búcsúzás Jolánkára.

Szemeit lesütve közeledett ez a búcsúzó ifjúhoz, ki oly szép, oly deli volt egyenruhájában, kis fehér kezeivel egy hímzett kokárdát tűzött föl az ifjú szíve fölé, mely ötszínű volt: kék, arany, piros, fehér és zöld.

— Értelek! — szólt a meglepetés lelkesítő örömevel az ifjú, s forrón szorítá keblére a kedves leánykát —, ezek Erdély színei, egyesítve Magyarországéval. Becsületére fogok válni színeidnek.

A lyánka hagyta magát ölelteni, s midőn kifejle az ölelő karokból, édes fájdalommal rebegé:

— Emlékezzél reám.

— Ha megszünök rád emlékezni, akkor halva vagyok.

S ezzel megcsókolá a lyánka homlokát, még egyszer istenhozzádot monda rokonainak, s piros csákóját fejébe nyomva, eltávozott.

Kardja végig csörgött a lépcsőkön.

A földszínen lakott egy kis szobában az öreg atyafi, ahhoz is beszólt, attól is elbúcsúzék. A jó öreg Simon biztatólag monda:

— No, öcsém, aztán sok törököt levágj.

— Nem a törökkel lesz bajunk, bátya — válaszolá az ifjú mosolyogva.

— No, hát franciát — igazítá ki magát a múlt századbeli férfi.

Alant a kapuban két felnyergelt lóval várt a lovász az ifjúra.

— Nincs szükségem reád. Itthon maradhatsz — monda neki Imre, s azzal az egyik ló kantárját átvéve, felveté magát a nyeregbe, csákóját lecsatolá, s a paripát sarkantyúba kapva, elvágatott.

Amint a kereszt alá ért, nem jutott ugyan eszébe nagyanyja intése, de annál inkább a kis szőkefürtű leány. — Visszatekinte. — Egy ablakból fehér kendő lobogott utána.

— Te vagy ott, én lelkem gyönyörűsége, ki utánam nézesz sóhajtá magában az ifjú vitéz, s két csókot vetve vissza kezével, a meredek szerpentina kanyarulatain merész robozással nyargalt alá.

*

Különös idők voltak az akkoriak.

Egyszer csak elkezdtek a falvak néptelenedni, az emberek elbujdostak, senki sem tudta, hová, a házak majd mind zárva voltak, harangszó nem hallatszott estenként, nem a munkáról hazajövő leányok éneke, csak kicsukott, gazdátlan ebek csatangoltak a gyepesedni kezdő utcákon.

Bárdy Imre egy lélekkel sem találkozott, amint a kis völgyi helység utcáján végignyargalt. A kémények nem füstöltek, a konyhák ablakain át nem lobogott tűz. Ki tudja, hová lett e népség.

Már esteledni kezdett az idő, a völgyre könnyű átlátszó köd szállt alá. Imre még jókor hajnalra Kolozsvárott akart lenni, s útját lóháton egész éjen keresztül folytatá.

Éjfél felé feljött a hold a hegyek mögül, az erdők sárguló lombjait most ezüstre festve, az ifjú vitéz holdvilágnál egyedül folytatá magányos útját bércek, sziklák között.

Minden csendes volt, csak a harci mén egyhangú ügetése kopogott végig a sziklai úton. A hámorok pörölye s az érczúzó kallói hallgattak mindenütt.

Imre melán elmerülve ült paripáján, midőn egyszerre megállt vele az okos állat, s fülhegyezve kezdé fejét visszatartani.

— Nono — szolt hozzá az ifjú — még itt nincs ágyútűz, máris félsz?

A ló ismét továbbügetett, de fejét szüntelen nyugtalanul rázta s félelmesen horkolt és röhögött.

Az út egy helyen két igen közelálló sziklapart között viszen keresztül, mik, úgy látszik, mintha a Torda-hasadék mintájára egy sziklának kettéhasadt felei volnának; — e parton innen száraz vízmosási árok vágja ketté az utat, mely fölé dobogó híd van építve jól-rosszul összetakolt gerendákkal.

Midőn a lovag e hídhöz ért, lova fölágaskodott vele, visszafordult, s bármint sarkantyúzta is, nem akart a hídra lépni, hanem toporzékolva állt meg mindannyiszor előtte.

A lovag végre bosszúsan átszorítá térdeivel a reszkető állatot s kantárszíjával erősen nyakára vágott, mire a paripa szilajon keresztülszökött egy ugrással a kétöles hídon, s ott ismét megfordult és elkezdett hátrálni.

Azon percben, hogy a ló a hídon túlszökött, éktelen ordítás hangzék elő a híd alatti árokból, mire tán a visszhang vagy hasonló kiáltás felelt a sziklahasadékból, s a híd alól rögtön tíz-tizenöt piszkos férfi ugrált elő, kezeikben egyenesre ütött kaszákkal.

Ugyane percben a sziklahasadékból is, melyen az út keresztül vitt, nagy csoport fegyveres nép látszott előtolakodni.

Még ekkor ideje lett volna a lovagnak megfordulni s a háta mögötti kisebb számú tömegen keresztülgázolni magát, de ő tán szégyenlette legelső csatáját is visszavonulással kezdeni meg, vagy egészen lenézte a támadó tömeget, vagy mindenáron Kolozsváron akart lenni a kitűzött időre, s ahelyett, hogy a hídra visszafordult volna, nekivágtatott a sziklatorkolatnak, honnét rajzott ellenébe a vadul kiáltozó nép, kaszákkal és vasvillákkal fegyverezve.

— Tágulj előlem, oláh — ordíta rájuk a közelből Imre, melyre kettő rögtön belekapaszkodott a lova zablájába, a többi pedig kaszáit nekifordítva, dühösen rohanta meg.

Két lövés durrant el, s Imre kiszabadítá lovát s az ügyetlenül hadazó kaszák között lehetne látni villogó acél-kardját, amint szikrákat hányva s sebeket osztva, gyorsan, mint a villám, szabdalt jobbra-balra, s használva egy percet, melyben a támadók elszánt rohamára tágítani kezdtek körülötte, kiszöktetett a tömeg közül, s vágatott előre a sziklatorok felé.

Nem vette észere, hogy fenn a sziklák tetején emberek várnak rá nagy kövekkel, kik, amint a szorosba jut, védtelenül agyonverhetik.

Már alig néhány ölnyire volt a sziklatoroktól, honnét élve nem szabadulandott ki, midőn egy magas, óriási termetű férfi a szikláról leszökik elébe, s lova zabláját megkapja erősen, s azt ágaskodni kényszeríti.

Az óriás fején római rézsisak volt, bal kezében két lábnyi rövid széles pallost tartott.

Az ifjú egy csapást tett a támadó fejére, a sisak félig bevágva lehullott arról, de kardja a csapás alatt kettétört, s az óriástól felemelt paripa két hátulsó lábára állva, súlyegyent veszte s lovagját a parthoz vágta, ki az esés alatt elszédülve, végigterült a földön.

E percben egy lövés esett az ifjú felé a sziklatetőről.

— Ki lőtt ott? — ordítá dörgő hangon az óriás.

A vérszomjú oláhok üvöltve rohantak a lefegyverzett martalékra, ki önmagáról nem érezve, védtelenül hevert a porban.

De a halálüvöltést túldörgé az óriás szava:

— Ki volt az, aki reám lőtt?

Az oláhok megdöbbenve álltak meg körülé.

— Nem rád akartam löni, decurio, hanem a huszárra — rebegé egy köztük reszketve, kit az óriás éles tekintete már messziről kiszemelt.

— Hazudsz, áruló, golyód páncéloat ütötte, ha vasíngem rajtam nincs, most hűlve vagyok.

Az ember holthalványra sápadt.

— Tégedet az ellenség fizetett meg, hogy leorgyilkolj.

A vádlott szólni akart, de nyelvén megfagyott a hang.

— Akasszátok fel, ő áruló!

A tömeg dühödten esett neki a vádlottnak, s azt a levegőbe kapva, rohant oda valami közel fához, s a sikoltozás bizonyítá, hogy az ítélet végrehajtatik.

A decurio egyedül maradv a elalélt lovaggal, hirtelen felugrott annak lovára, a szédült ifjút keresztbefektette maga előtt, s mielőtt a vérszomjas tömeg visszaérkezett volna, elvágatott vele, visszafelé az úton, melyen az ifjú jött.

A hídnál akkor is állt egy csoport fölkelő, a decurio köpenyével letakarta az ifjút: hogy ne lássák, mit visz, s ahogy elhaladt mellettük, futtában kiáltá eléjük:

— Jertek utánam Topánfalvára!

S azután, mikor már gondolta, hogy nem láthatják többet, hirtelen balra félrekanyarodott egy meredek hegyi úton, s befelé törtetett az erdők sűrűjébe.

*

Reggeledett. A nap szétlövellé az őszién vöröslő hegyek felett első sugárait.

A szédült ifjú meg-megmozdult lázas álmában s halkán rebegé e nevet: „Jolánka.” A napsugár melegen kezdé sütni arcára, lezárt szemekre, s perc múlva felveté azokat az ébredő.

Kis egyszerű szobában lelte magát, melynek egyetlen ablakán besütött a reggeli nap.

Ágya, melyben feküdt, egyszerűen hársból volt fonva s medvebőrrel leterítve, lábához háttal fordulva egy öles termetű férfi támaszkodott, keresztbe font karral, s az ablakon kibámult.

Az ébredés neszére megfordult a férfi. A decurio volt.

— Hol vagyok? — kérde Imre, kábultan keresve emléket a múlt éj eseményeiből.

— Házamnál — felele röviden a decurio.

— Ki vagy te?

— Nevem Num a, — decurio a román hadseregnél, — ellenséged a csatában, — most gazdád, ki nyughelyet ad és oltalmaz.

— Miért nem hagytál megölni embereidnek?

— Mert a harc egyenlőtlen volt. Százan egy ellen.

— De nélküled kiszabadultam volna közülök.

— Nélkülem ott vesztél volna. Tíz lépéssel odább védtelenül agyonhajigálnak a hegytetőről.

— S te nem akartad azt?

— Nem, mert gyalázatot hozott volna a románok nevére.

— Te ábrándos embernek látszol, decurio.

— Éppen, mint te. Ismerlek Kolozsvárról. Ami téged hevít, az hevít engemet is. Te szereted nemzetedet, én is szeretem az enyémet. A tied míveltebb, nagyobb, az enyém elhagyottabb, mostohább; annál keserűbb az én szerelmem hozzá. Téged boldogít a te honszerelmed, engem nyugalamtól foszt meg. Te fegyvert fogtál nemzetedet védni, mielőtt tudnád ellenségeid számát s ismernéd barátid erejét, ezt tettem én is, lehet hogy mi veszünk el, lehet hogy ti vesztek el, lehet, hogy elveszünk mind a ketten; de azért, hogy a fegyvert elássák a földbe, nem emészti azt meg a rozsda.

— Nem értem fájdalmaidat.

— Nem érted? Hiszed-e azt, lovag, hogy bár azóta tizennégyszer folyt le száz esztendő, hogy Diurbanus vitéz seregeit leverte a római sas, ez elbutult nép közt most is vannak családok, kiknél ivadékról ivadékra származnak át a múlt dicsőségnek rémlő hagyományai; hogy itt most is vannak, kik meg tudják mutatni, mely erdő áll mostan Sarmisaegethusa helyén, micsoda város épült ott, hol egykor Decebál összetörte a konzulok hírhedt seregét. S jaj azon városnak, ha arra kerül sor, hogy a sírok, melyekre házakat építe, megnyíljanak, s ismét csatatér legyen a népes utcák helye! Mivé lett e nép, annyi dicsőségnek örököse, a híres dákok s a világhódító legiók maradványa? Én nem vádolok senkit, hogy miért tette őt azzá, ami most, de engem se vádoljon senki, ha azzá akarom őt tenni, ami volt.

— S hiszed-e te, hogy itt az idő?

— Nekünk nincsenek prófétáink, de úgy látszik, hogy a tiéitek sem látják a jövődőt. Most megkísértjük mi; ha nem sikerül, unokáink; nekünk nincs mit veszteni, néhány emberélet legfellebb, és az igen olcsó. Ti többet kockáztattok, nektek annyi vesztenivalótok van, s mégis gyülekeztek a harcok lobogója körül; hát még ha volnátok, mint mi. Nép, melynek semmije sincs. Mely közt nincs egy tehetős ember, nincs egy tudományos fő, melynek minden harmadika pópa nevet visel, s mégis minden századik tud csak olvasni, mely ki van zárva a hivatalokból, mely él tengődve a legkeményebb kézimunka után, melynek még csak egy nemes városa sincs a hazában, melynek háromnegyedét lakja. Mire kérdezné e nép, hogy jelen-e az idő, melyben meg lehet halni vagy újra születni? Nyomorúsága van, egyebe nincs; ha legyőzetik, ezt nem veszi el tőle senki. Rosszul gondoskodtak nyugalmukról, kik egy népet ennyire hagytak süllyedni.

— Mi nem a nemzetiségért fogtunk fegyvert, hanem a világszabadságért.

— Azt rosszul tevétek. Nekem mindegy, akárki legyen felettem, csak igazságos legyen hozzám, s népemet emelje fel; míg te megosztanád néped nagyságát, hatalmát, befolyását, előnyeit, csak hogy uratlan hazában élhess.

Riadozó lárma szakítá félbe a két bajnok párbeszédét. Egy csapat oláhság jött rendetlen tömegben a decurio háza felé, elöl egy póznára tűzve diadaljelül hozván a huszár piros csákóját.

— Ha otthagylak, most fejedet mutogatnák ott kalpagod helyett.

A tömeg megállt a decurio ablaka előtt, s meglátva vezérért, üdvkiáltozással rivalga reá.

A decurio rövid beszédet intéze hozzájok oláh nyelven, mely után többen hevesen kezdtek hozzá feleselni, s a póznára tűzött kalpagot nyújtogatták felé.

A decurio zavarodva fordult az ifjúhoz, ki azalatt félre egy szögletbe vonult.

— Neved kalpagodra volt írva? — kérde tőle elszörnyedve.

— Igen.

— Boldogtalan! A nép dühös, hogy tégedet nem talált, s nevedet olvasva, apád házára fog rontani.

— S te megengeded-e azt?

— Ellene nem állhatok neki, mert akkor bizalmát elveszítem. Semmit sem akadályozhatok meg.

— Adj ki nekik. Töltsék rajtam bosszújokat.

— Az nem használna semmit. Elárulnám vele, hogy megmentettelek s családotod mégsem szabadíthatnám meg.

— És ha legyilkolják azon védtelen ártatlanokat, kire fog e vér gyalázata szállni?

— Énreám. De módot adok neked e gyalázatot elháríthatni rólam. Megteszed-e?

— Szólj.

— Álruhába öltöztetek, menj sietve Kolozsvárra, gyűjtsd össze ottan társaidat, s jőjj kastélyod védelmére. Ott elvárlak s megharcolok veled; — ha sorsom akarja, ott megölhetsz vagy én tégedet, s a harc nem lesz gyalázatos többé, férfi férfi ellen leszünk, sereg sereg ellen, nyílt, becsületes csatában.

— Köszönöm, köszönöm — rebege az ifjú, forrón szorítva meg halálos ellensége kezét.

— Siess, ott egy pórgúnya, vedd magadra, mutasd meg e pászurát s említsd nevemet, ha kérdenek, az mit sem tesz, hogy oláhul nem tudsz, embereim szokva vannak hozzá, hogy magyar urak álruhában hozzám járdogálnak, s arcodat éjjel látták, rád nem ismernek.

Míg az ifjú sietve átöltözködött, addig a decurio népéhez beszélt, helybenhagyta azok szándékát, s útba indítá őket a kastély felé, ígérve: hogy utánok sietend.

— Fogadd el paripámat emlékül — szólt az ifjú a decurióhoz.

— Elfogadom, a csatában visszaszerezheted tőlem, siess, el ne késsél. Ha elmaradsz, gyász lesz reád, énreám gyalázat.

Perc múlva az ifjú lovag oláh pórköntösben siető léptekkel haladt a hegyeken keresztülvivő gyalogösvényen Kolozsvár felé.

*

Éjfél után járt az idő.

A Bárdy-kastély lakói mélyen aludtak, a rács ajtaja zárva, az ablakok sötétek, midőn egyszerre pokolbeli ordítás riasztja fel álmaikból a szunnyadókat.

— Mi lárma ez? — kiált ágyából felszökve József, s az ablakhoz rohan.

Künn néhány égő fáklya fényénél rémséges néptömeg hullámszását látni, kik kaszákat és fejszékét forgatnak a levegőben, fenyegető ordítással.

— Az oláhok! — ordítja remegve egy berohanó lovász, aki a rémítő zajra ijedten futott fel ura szobájába.

— Az oláhok! — ordítja egy másik, ki amazt sarkában követi. Mindkettő fehér, miként a fal.

— Be kell zárni az ajtókat — szól teljes lélekjelenléttel a férfi; — a főajtót torlaszolja el az ebédlő asztalaival. Híjátok elő Barnabást és az öreget, az asszonyok vonuljanak az épület hátulsó szobáiba. Nem kell zavarba jöni. Ti mindnyájan gyűljetek a rondellás szobába, honnan az egész épület megvédhető.

S ezzel ágya fölül két jó fegyverét lekasztva, sietett bátyja, Tamás szobájába.

Már akkor az fel volt öltözködve. Csodálatos, hogy éppen a legpompásabb magyar ruháját vevé fel magára s oldalára nehéz kirakott görbe kardját köté fel, különben igen nyugodtan járt fel s alá. Az ő szobájából dőlt ki az udvarra a kérdéses rondella.

— Hallod e zajt? — kérdé belépő öccse, kinek arca lángolt.

Tamás vállat vonított rá.

— Előre tudtam ezt — felelé, és hidegvérrel járt végig termében.

— S nem készülsz védelemre?

— Minek az? Le fognak bennünket ölni. Készen voltam és most is készen vagyok. Ennek meg kell történni.

— De nem fog megtörténni, ha bátran viseljük magunkat. Nyolcan vagyunk itt férfiak, a ház falai erősek, az ostromlók fegyvertelenek, és a hely sem védi őket. Itt

napokig tarthatjuk magunkat ellenök, míg Kolozsvárról segély érkezik.

— El fogunk veszni — felelé hidegen Tamás, és egy vonás nem mozdult meg arcán.

— Tehát fogom én védni a házat egyedül ellenök, — nekem nőm, gyermekeim vannak, nekem öreg anyám, nekem nőtestvérem van itt. Én védeni fogom őket, ha egyedül maradok is.

E pillanatban jött Barnabás és Simon s velök a gyászruhás özvegy testvér.

Barnabás egy roppant húszfontos vasbuzogányt hozott jobb kezében, fogait csikorgatva, szikrázó szemekkel jött, látszott rajta, hogy egymaga képes volna nekimenni az egész tömegnek.

Utána jött az özvegy, egy kezében két vontcsöví pistolyt hozva.

Legutól jött az öreg Simon, sírt, reszketett és könyörgött, hogy valami erőszakosságot ne tegyenek.

— Bátran viseljétek magatokat — szólt az özvegy száraz hangon. — Ingyen nem kell adni az életet.

— Jertek ki velem, verjük el őket a pokolba — harsogá a herkulési ember, forgatva kezében a nehéz buzogányt, mint egy nádszálat.

— Nem kell hirtelenkedni — szólt közbe József —, álljunk ide a rondellába, innen minden közeledőt lelövöldözhetünk, s azután ha arra kerül a dolog, a lépcsőkön megvíhatunk velök egyenként.

— Én tölteni fogom a fegyvereiteket — biztatá őket az özvegy.

— Az istenért — rikácsolt közbe Simon —, mit akartok tenni?! Ha egyet megöltök, ők mindnyájunkat felkoncolnak. Ne tegyétek azt. Szóljatok hozzájuk békítőleg, ígérjétek nekik bort, vezessétek le a pincébe. Adjatok nekik pénzt, engeszteljétek ki. Öcsém, Tamás! Szólj te

nekik! — liheg az öreg, Tamáshoz fordulva, ki megindulás nélkül járkált a szobában fel s alá.

— Hiába az engesztelés, hiába a védelem, vesztünk bizonyos — felelé az hidegen.

— Nincs időnk késni — szólt József türelmetlenül —, szedd le a fegyvereket a falról, Barnabás, adj minden cselédnek egyet, ők álljanak a ház hátulsó ablakaira, itt elég leszünk mi ketten. Húgom, állj az ablak közé, hogy valami kő ne találjon. Ha töltesz, a golyókat nagyon le ne verd, hogy biztos lehessen céloznunk.

— Nem, nem hagylak benneteket löni — rikácsolá az ősz, elrángatva Józsefet az ablaktól —, nem szabad lőnötök! maradjatok veszteg.

— Eredj öreg, a mennydörgőbe. Szenteltvízzel akarsz tán bennünket védelmezni kőzár ellen?

E szavakra több kő repült be nagy zajjal az ablakon, törve a szekrényeket, miket ért.

— Csak addig várjatok — rebegé Simon —, míg én beszélek velök, bizonyosan megengesztelem őket, ismerem, tudok a nyelvökön beszélni. Hiszen mind jó emberek, mind ismerőseim, odamegyek hozzájuk.

— Rossz gondolat. Ha könyörögsz nekik, megölnek, ha bátorságot mutatsz, megjuhászodnak; maradj itt és fogj fegyvert.

Az öreg e szavakat már nem hallá, lerohant a lépcsőn, egy hátulsó ajtón kibocsáttatá magát az udvarra, mely még akkor nem volt elfoglalva, s elkezdte oláhul beszélni siralmas zokhangon az ostromló tömeghez.

Azok egy kőoszlopát a vasgádor kapujának iparkodtak nagy hámosi pőröllyökkel lerombolni, egy közülök beugrott a már tört résen, Simon ahhoz fordult. Megismeré.

— Fiam, Lupuj, mit akartok itten? bántottunk mi titeket valaha? Emlékszel-e rá, mennyi jót tettem veled, feleségedet kigyógyítottam a nagy betegségből, tégedet a

katonaságból kiváltottalak; mikor marhád eldöglött, helyette nem adtam-e neked két szép tinót? Nem ismeresz-e engem, fiam, Lupuj?

— Nem vagyok én most, „fiam, Lupuj”, hanem kuruc! — kiálta az oláh, s a kezében volt nehéz kalapáccsal fejére csapott a könyörgő öregnek.

Irtózatossá sikoltással rogyott az össze és meghalt.

E percben ledőlt a kapubálvány, a vaskapu kifordult sarkából, s az ostromló tömeg beomlott a résen, rárohantva a legyilkolt tetemére, s fejszével elvágva annak ősz véres fejét.

Fenn a rondellában mindezt látták.

Mint egy veszett vad, vérben forgó szemekkel rohant ki e látványra a szobából Barnabás, míg József óvatosan a falhoz vonva magát, amint rokona ősz fejét egy karóra szúrva fölemelték, azon embert, ki e karót kezébe fogta, lelövés, — egy másik kapta föl, azt is lelőtte. Lőtt, lelőtte egymás után, amelyik a főt felemelte, míg végre nem mertek hozzányúlni többé.

A gyászos nő töltötte a kilőtt fegyvereket. Tamás nyugalommal ült meg egy karszékekben.

Barnabás ezalatt felrohant a padlásra. Ott több nehéz darabok heverték néhány szétszedett vaskályhából, azokat odahordta egy padlásablakhoz, mely éppen a ház kapuja felett volt.

Azután kidugta nagy, lángoló arcát az ablakon, letekintve a tomboló tömegre, s várta, míg nagy csoportban az ajtó körül gyülekeztek, s elkezdték azt befelé nyomni, fészegetni.

Ekkor felemelt egy mázsányi darabot a vaskályhából, s két kézzel feje fölé kapva, lezúdította azt az ostromlók fejére.

Siket ordítás hallatszott fel erre; a kaput ostromlók szétugrottak, négyen vagy öten halva maradtak ott, halálra sújtva a levetett vasdarabtól.

Perc múlva újra még dühösebben rohanták meg az ajtót, s a ház ablakait és a padlástetőt egyszerre kőzapor borította el.

A kapu döngött a vassúlyok ütéseitől.

Barnabás, dacára a repülő köveknek, kiült a padlásablakba, s onnan szórta alá vad erővel a súlyos öntött vasdarabokat, két-három embert ölve meg minden hajítással.

A rondellából ezalatt folyvást egymásra következtek a lövések. Egy sem esett hiába. Az ostromlók igen sokat vesztek, s már-már csüggédni kezének az ajtó sikertelen döngetése után, midőn egy lovász sápadtan nyargalt fel a pusztító Barnabáshoz, akadozó nyelvvvel jelente, hogy a kastély túlsó oldalát lábtókon kezdik megmászni az oláhok, s a cselédek nem bírják őket visszatartani.

Dühödten rohant el Barnabás.

A hátulsó teremben egy csatlós halálosan összehajígálva feküdt már, s lehete hallani az ablakhoz közeledő ostromlók kiáltozását, kik oda hágcsót támasztottak, s most másztak felfelé.

Barnabás odaugrott. Látta, hogy a túlsó terem ablakához egy másik lábtó van állítva, melyen át már az oláhok az ablakon kezdenek beugrálni, leküzdv a csekély ellentállást, míg a másik lábtón közeledő főket lehetett kivenni:

— Ide, nyomorúak! — ordítá dühösen, s megragadva két kézzel a lábtót, egyet csavarintott rajta s megrázta azt, hogy az emberek mind lehullottak róla, s azután két végénél fogva emberfeletti erővel felemelé azt, mint egy vaserejű gőzgép s a levegőben megcsóválva rettenetes csapással ejté rá a másik lábtóra.

Középen kettétörött az az iszonyú csapásra, felső része a rákapaszkodókkal együtt hanyatt esett alá, egy közülök az ablakpárkányon félkézen függve maradt, míg hallatlan

erőködések után inaszakadtan zuhant le, s odalenn összerőtte magát.

Barnabás ajkai tajtékot túrtak, szemei véres karikákban forogtak, arca kék volt. Így rohant be a szomszéd szobába.

Egy ostromló odabben rekedt, ki legelső[nek] hágott fel a lábtón. Ezt ott találta.

Az ember elsápadt, kiejté kezéből fejszójét, amint Barnabást meglátta. A rémület megmervíté, oly iszonyú volt ez ember tekintete.

Örült haraggal rohant ez ellenére pusztá kézzel, s megkapva annak mentségül kinyújtott egyik karját, annál fogva magához rántá ellenállhatlan erővel, s azzal kivágta azt a magas ablakon, hogy az ember messze elrepült, bukfenceket hányva a levegőben.

— Ide még, ahányan vagytok! — ordítá a vasgyúró. Szája egy köütéstől vérzett, úgy nézett ki, mintha vért ivott volna. Ide valamennyien, ide jöjjen, aki szörnyű halált akar halni!!!

E percben rémes kiáltás hallatszott a ház belsejében.

Az oláhok felfedezték a hátulsi kerti ajtócskát, melyet Simon maga után gondatlanul nyitva hagyott, s azon belopózva, már a ház belsejében voltak, midőn egy nőcseléd észrevette jöttüket s halálos ijedtében elsikoltá magát, jelt adva a veszélyről az ostromlottaknak.

Azt rögtön leszúrták.

Barnabás elszántan ragadá fel nehéz vasbuzogányát, amint a kiáltást hallá, s futott a lépcső felé.

A folyosón találkozáék testvérevel, ki észrevéve a berrhanást, felhagyott a kapu védelmével, s kezeiben hozva fegyvereit, jött szinte a lépcsőre, kísérve az özvegy testvértől.

— Eredj, húgom, az enyéimhez — szolt József a gyászos nőhöz —, vidd fel mindnyáját a padlásra; mi

megpróbáljuk a lépcsőket fokonkint védeni. Nőmet, gyermekeimet csókold helyettem. Ha megölnek bennünket, úgy hiszem, egy sírba fognak hányni. Ott találkozunk.

Az özvegy távozott. A két testvér némán kezét szorított, s azután kiálltak a lépcső fokára s várták elleneiket.

Nem soká kellett várniok.

Halálos bosszúvágygal rohant fel a vért szagolt csapat a szűk kőlépcsőkön, s megtámadá az oltalmazókat.

— Hah! Ilyen közel szeretlek benneteket! — hörgé Barnabás, s két kézre fogva vasbuzogányát, elkezdte közükbe sújtani a támadóknak.

Sebesen, mint a szélmalom szárnyai, súlyosan, mint a haragos istennyila, hullottak előre, mindig egy helyre csapásai. Kit egy csapás ért, az többet föl nem kelt. Zúzott fők, betörött mellcsontok, derékban elnyaklott tetemek kezdtek heverni a lépcsőn. A súlyos buzogány iszonyú döngése s a halálordítás rémségesen tölté be a visszhangzó boltozatokat.

A támadók hanyatt-homlok rohantak vissza a bestiális roham elől, bár a hátul jövők tolták előre az előttük állókat. A vaskezű ember fáradatlanul verte őket vissza, rést törve magának a zsúfolt férfitömeg közt faldöntő buzgánya csapásaival.

Már szinte a lépcsők aljáig verte őket vissza, midőn a támadók egyike, ki egy fülkében elbútt, s kit ő észre nem vett, amint háttal feléfordult, egy roppant nyárssal hátulról keresztüldöfte.

Irtózatossá fordult meg a legyilkolt, buzogányát az előtte hátráló tömeg közé hajtva, s a düh mondhatlan kifejezésével arcán ragadá meg vállainál fogva végső erejével gyilkosát, s vele együtt a földre leesett.

A négy elsőt, ki odarohant a gyilkosnak segíteni, testvére lövései a földre terítették, ki miután fegyvereit mind kilőtte, megfordított puskaaggal rohant testvére védelmére, s rövid küzdés után lefegyvereztetett.

Kivitték a sziklai vaskereszthez, arra fölfeszítették, s ott végezték ki rettentő kínok közt.

Midőn a másik testvért el akarták választani az átnyalá-bolt gyikostól, már akkor mindkettő halva volt. Utolsó erejével kiszorítá gyilkosából a lelket, karjai úgy merevedtek meg ellensége agyonszorításában.

Le kelle vagdalni kezeit, hogy az oláhot kivehessék belőle — holtan.

Csak Tamás, a legidősebb testvér élt még a férfiak közül, s nyugodt arccal várta gyilkosait hálótermében.

Karszékében ült, előtte karos ezüst tartóban két szál viaszgyertya égett, éles árnyékokban tüntetve ki az arisztokrata határozott, nemes, büszke vonásait.

Ott ült nyugodtan, — hallá közeledni a zajt ajtajához, — és szíve nem vert hangosabban, nem sebesebben, mint azelőtt.

Kihúzta széles görbe kardját, letette maga elé az asztalra, s azután nagy homlokát tenyerébe hajtva, nézett merően annak ismeretlen betűkkel beírt fekete lapjára.

A lárma mindig közelebb jött. Egy csapás esett ajtajára; megnyílt az, be sem volt zárva.

A nemes felkelt karszékéből, kardját felvette az asztalról s baljával széke támlapjára dőlve, némán, hidegen állt meg ellenei előtt.

Szitkot szórva rohantak rá azok, véres fegyvereiket rázva fejük fölött, minden fegyver csepegett a vértől.

A nemes mozdulatlanul állt, mint kőszobor, míg ellenei két lépésnyire jutottak hozzá, akkor megvillant

kezében a fényes fekete kard, s a támadók egyike állig kettéhasított koponyával esett lábaihoz, a másiknak vállban csapta el ellene kinyújtott karját.

Egy szót sem szólt. A dühnek egy hangja sem jött ki ajkán. Arca hideg, fehér maradt, szemei nem forogtak, nem szikráztak, némán, mereven néztek előre támadói feje fölött el, büszke megvetéssel, míg villogó kardja egy vímester ügyességével fogott fel minden ellene intézett csapást, s oszta hidegvérrel kiszámított vágásokat támadói arcára, fejére.

Azok dühösen ordítottak rá. Mentül többet megsebesítte közülök, annál dühösebb rohammal ostromolták. Ő hidegen, lenéző arccal küzdött velök, csak kinyújtott karja mozgott. Egész alakja állt merően, mint szobor, merően, mint arca vonásai.

Mintha mondta volna, hogy még viadalban is tíz paraszttal ér fel egy nemes.

Végre egy ráhajított kasza nehéz sebet ejte kifeszített lábán. A fájdalomnak egy szisszenése nélkül csuklott féltérdére a nemes s küzdött tovább a rádülő tömeg ellen. Kardját feje fölött forgatá. Mindig azon halavány, hideg arc, azon merev, büszke tekintet.

Hosszas, dacos, fárasztó küzdés után mindig öszszébb-összébb roskadozott, végre hanyatt esett. Egy hangja nélkül a fájdalomnak, egyetlen halálhörgés nélkül.

A tömeg dühének ársjai összecsaptak holtteste felett, s pillanatok múlva fejét emelék föl, saját kardjára szúrva. Még akkor is mindig azon halavány, hideg, fájdalomtalan arc, azon merev, büszke, lenéző szemek.

Ő volt az utolsó férfi a családból, kivel meg kelle küzdeni.

Az ő elestével nem maradt egyéb a háznál, csak nők és gyermekek.

De a támadók közül száznál több hevert holtan elterülve udvaron, ajtók, ablakok előtt, a lépcsőkön, a szobában, s ha szűnt a diadalkiáltás, hallani lehet a haldoklók és sebesültek kínos jajgatását.

*

Csak nők és gyermekek maradtak még a családból.

Ezeket azon pillanatban, midőn az oláhok a kastélyba betörték, a gyászos testvér felvitte mind a padlásra, annak ajtaját nyitva hagyva, hogy ha férfitestvéreik hátrálni kényteleníttetnek, oda menekülhessenek.

Ott várták a család gyöngébb tagjai a harc kimenetelét, remegve figyelve a csataordítás hangjaira, s annak zavaros kiáltásaiból ítélve jót-rosszat.

Végre elhalt a zaj. A támadó ordítás megszűnt. Ezek odafenn azt hitték, hogy az oláhok vissza vannak verve, s könnyebbült kebelükkel várták testvéreik közeledtét.

Azok már akkor a túlvilágon voltak.

Lépések hangzottak a padláshoz vezető lépcsőn, nehéz, súlyos lábak léptei.

— Ezek Barnabás lépései! — kiálta örömmel az özvegy, még mindig kezében tartva a két pisztolyt, s futott a padlás ajtajához.

Egy vértől részeg alak lépett elébe onnan várt testvére helyett, dühtől és győzelemtől izzadó arccal.

Az özvegy rettentő sikoltással szökött vissza az ablak elől, s azután a kétségbeesés kimagyarázhatlan bátorságával fogta rá pisztolyát s az embert mellbe lőtte, hogy az hanyatt esett utána jövő társai vállára.

A másik lövéssel az özvegy tulajdon keblét szakította össze.

Most menjünk e helyről. Amik ezután történtek, azt látni nem emberi szemnek való.

Nyomorúan, kikeresett kínzások közt gyilkoltattak le valamennyien, nők és gyermekek, s holttesteik azon padlásablakból szórattak alá, honnét Barnabás hajigálta le az ostromlók fejére a vaslemezeket.

Legutoljára hagyták az öreg nyolcvanéves nagyanyát, hogy lássa kiirtatni egész családját. Szerencséjére az ő szemei régóta nem nyíltak meg a napvilágnak, s nemsokára felhozta rájuk az Isten örök mennyei világosságát.

A holttesteknek azután egy közös sírt ástak, mindnyáját abba hányták bele, legfölül odaveték a kis síró csecsemőt reájok, s eltemették holt családjá közé.

A sírás még órákig hallatszott a föld alól.

— Még egy hiányzik — mondának —, amint a holttesteket megszámlálták. Csak tizenegyen vannak itt, még egynek valahol élve kell lenni.

S ezzel újra felrohantak az üres szobákba, összetörtek minden bútort, széthasgatták a szöveteket, felkeresték a padlások, pincék minden zugát, és nem találták az egyet sehol.

Végre egy közülök elkezdte a falakat sorba kongatni vaskalapácsával, s midőn egy helyt üres döngés felelt ütéseire, örvendő ordítással ada jelt cimboráinak, hogy idejőjenek.

Egy rejtekajtó volt ott, mely a falakkal egyenlőre festve, egy tágas fülkét fedett el.

Néhány fejszecsapással be volt törve az ajtó.

— Itt van! itt van! — ordíták a közelállók, míg a többi vérszomjú kíváncsisággal ágaskodott fel, meglátni a marthalékot.

Ott feküdt a kis ezüstszőke árva, halványan, behunyt szemekkel.

Nénje, midőn többi rokonait a padlásra vivé, mintegy elősejtelemmel ide rejté őt e fülkébe, melyet még a házi cselédség sem ismert.

Ájultan feküdt ott, kezében éles kés volt, mellyel meg akarta magát ölni, s midőn gyöngé kezei megtagadták ez iszonyú szolgálatot, kétségbeestében elhagyta eszmélete.

— Ah! — ordítának az oláhok, arcaikon a vérszomj még iszonyúbb eszmék pokoli vigyorgásával vegyülve.

— Ez közös préda! — ordíták többen.

— Egy szép leány! egy úri kisasszony, hahaha! — röhögének, éppen a rongyos oláhoknak való! — s piszkos, véres kezeikkel ragadták meg a leányka habgyöngéd karjait.

— Mi történik itt? — ordítá e pillanatban egy mennydörgő férfias hang. Az oláhok hátranéztek. Egy férfi állt közöttük. Mindnyájuknál egy fejjel magasabb, fején rézsisak, melyen hosszú vágás nyoma volt látható, bal kezében rövid római kard, arcvonásain ős római jellem.

— A decurio! — mormogának mind, s utat nyitottak előtte.

— Mi történik itt? — kérdé, s meglátva az alélt leánykát egy oláh kezében, parancsolá neki, hogy tegye le a földre.

— Ez is ellenségünk — felele az dacosan.

— Hallgass, nyomorult, ki azt hiszed, hogy a román nemzet fiainak asszonyokat kell ellenségül keresni. Tedd le a földre.

— Nem úgy van, vezér! — szólt közbe dacosan Lupuj —, ismered törvényeinket, melyek nekünk közös prédát ígérnek. E leány itt nekünk zsákmányunk. Ez közosztályra megy a győzelem után.

— Ismerem törvényeinket jobban, mint te, kamasz. Közosztály minden zsákmányból; de ugyanott van, hogy ami el nem osztható, arra sorsot vetünk.

— Jól van, vezér. Egy paripa vagy egy tinó persze — hogy el nem osztható, arra sorsot kell vetnünk, de egy leány mindnyájunké lehet.

— Én azt mondtam, hogy nem lehet, s szeretném látni, hogy ki fogja azt mondani, hogy lehet?

Lupuj ismerte már a decuriót, s többé egy szót sem szólt, a többi is hallgatva vonult vissza a leánytól. Csupán egy hang kiálta a tömeg közül, hogy: „lehet!”

— Ki mondta azt? — álljon elő.

Egy fiatal befönt hajú oláh lépett elő, kissé részeg volt, ostoba vigyorgással állt a decurio elé, s fejével hátrafelé biccentve, mellére ütögetett öklével: „én mondtam”.

Alig ejté ki utósó szavát, midőn a decurio, bal kezét felkapva, egyetlen csapással úgy ütötte le az ellentmondó fejét, hogy az annak háta mögé esett, míg a fejetlen test térdre bukva mindkét karjával átölelte a decurio térdeit.

— Állítja még valaki, hogy lehet? — kérdé az óriás, kegyetlen szigorral.

Az oláhok elcsendesülve vonultak félre.

— A hintó elébe fogjatok lovakat, a leányt bele kell ültetni, s azután hozzátok Topánfalvára, bárkinek fogja adni a szerencse, joga van azt kívánni, hogy úgy jusson reá, amint én most őt rátok bízom. Akinek kedve találna jönni a még senkinek nem ítélt prédát csak egy tekintettel is bántani, arra csak vigyorogva tekinteni is, vagy bántó szót mondani róla, gondoljon erre jtt és tanuljon példájából, szólt a decurio a lábainál heverő holttestet elrűgva maga elől, s azzal inte kardjával a tömegnek.

— Most menjetek, pusztítsatok, raboljatok!

A népség ordítva szétrohant, a decurio pedig a hintóba emelteté az alélt szűzet, s azt a család néhány hív jobbágyaira bízva, útnak indítá a hegyek közé.

A kastély fél óra múlva lángokban állott, a tűz az ablakokon csapdosott ki, feketére festve a falakat. S mikor minden tűzbe-lángba volt borítva, az oláhok lerohantak a pincébe, felverték a hordók fenekét, s

úsztak a kiömlő bor és pálinka tengerében, vad éneket dalolva, míg fejük fölött égett a ház.

Azután rajostul elvonultak onnan, zsákmánnyal rakottan, otthagya szerteszét halottaikat és holtrészegeiket.

*

Az ájult leánykát a decurio házába vitték. Bántani senki sem meré, de azért valóságos jogot tartva hozzá mindenki, jól szemüggel tarták, hogy meg ne fosztassanak tőle, s ott vártak tömegestül, míg a decurio megérkezett, s azután betolakodtak vele együtt a szobába, teleltve a pitvart és tornácot is.

A zsákmányt mind lerakták előtte, mert egyenlően kelle abban osztozni mindenkinek.

A vezér elosztotta azt egyenlő részekre, s abból mindenkinek kiszolgáltató a maga osztályrészét.

Csupán neki jutott tíz ember része a ragadományból, a többi egyenlően osztozott fejenként.

Többen a zsákmány kiosztása után hazatakarodtak, azonban egy nagy része az oláhoknak osztály után is ottmaradt, sóvár pillanatokot vetve a legutótl maradt ragadományra.

Halványan, mozdulatlanul feküdt a medvebőrrel terített hárságyon a szép leány, alig leheté rajta észrevenni, hogy él.

— Ti kockát vetni maradtatok itt, ugye, a leány birtoka felett? — kérdé Numa az ott várakozóktól.

— Biz igen — felelé Lupuj — szemtelen vigyorgással fészkelődve álló helyében. Kockát fogunk vetni, aki legtöbbet vet, azé lesz. Ha ketten vagy tizen vagy húszan vetünk egyformát, annyian fogjuk bírni.

— Csak egyé lehet — szólt közbe szárazon Numa.

— Tehát akkor azok egymás közt újra kockát vetnek.

— A kockavetés nem ér semmit. Lehet, hogy ketten maradunk, s napestig mindig egyformán hajítunk.

— Hát kártyázni fogunk rá.

— Azt nem engedem. Akik ravaszabbak, megcsalhatják az együgyűeket.

— Jó, hát írd te neveinket cserepekre, vessük azt egy hordóba mind, amelyiket kihúzod, az vigye el a leányt.

— De hiszen ti olvasni nem tudtok, s én azt a nevet olvashatnám le, amelyik nekem tetszenék.

Az oláh türelmetlenül kezdte vakarni a fejét.

— No, hát mondj te valami okosat, decurio.

— Fogok mondani. Tegyük próbára, hogy melyikünknek van legnagyobb bátorsága, amelyik legvakmerőbb lesz közöttünk, amelyik legjobban bebizonyítja, hogy semmitől sem fél, azé legyen a leány, az egyúttal meg is fogja érdemelni.

— Nem bánom! — kiáltának valamennyien. Mondjuk el, melyikünk mit tett, abból ítéld meg aztán, ki a legbátrabb köztünk. Én öltem meg a legelső Bárdyt az udvaron, testvérei szeme láttára.

— Én törtem be az ajtót, mikor legjobban hányta rám a vasdarabokat az a széles ember.

— De én voltam az, ki őt keresztülszúrtam.

— Én kapaszkodtam fel legelől a hágcson.

— Én víttam majd félóráig az aranyruhás nemessel.

És így valamennyi. Mindenik első volt, mindenik legvitézebb, legvakmerőbb volt, mindenik megölt egy nagy csomót az ellenségből.

— Ti mind igen vitézül viseltétek magatokat, de azzal, ami megtörtént, most bizonyítani nem lehet. A próbát ezentúl kell kiállanotok, mindnyájatoknak együtt, az én szemem láttára, együtt énvelem, elvitázhatlanul.

— De hát mondjad, miképpen — nyugtalankodék Lupuj, mindig félve, hogy Numa ki akarja játszani.

— Idenézzetek — szólt Numa, s az ágy alól egy félakós hordót húzott elő. S amint eközben az ott fekvő leányra tekintett, észrevevé, hogy az szemeit félig kinyitva, reánéz, s azután ismét lezárja pilláit.

Ébren volt, és hallott minden kimondott szót.

Numa a hordó után hajoltában lassú, halk hangon sугá a lyánkának: „ne félj”, s azután kihengeríté a hordót a szoba közepére.

Az oláhok kíváncsian várták, hogy mit ád nekik.

Ezzel elővett egy fejszét, s a hordó fenekét felütötte vele.

— Itt egy mázsa lőpor van. Ide figyeljeteK. Egy szurokfenyű forgácsot meggyújtunk, azt e hordó közepébe leszúrjuk, azután körülé ülünk. Amelyikünk legtovább itt mer maradni, az kérdésen kívül legbátrabb közöttünk, mert ha ennyi lőpor ellobban, nemcsak e házat, hanem az egész falut képes összedönteni.

Az oláhok közül többen elégedetlenül kezdetek mroggni.

— Aki fél, nem kénytelen ittmaradni — felelé nekik szárazon a decurio.

— Jól van, nem bánom — hetvenkedék Lupuj —, én itt maradok, de vajon nem mák van-e ebben a hordóban, éppen olyan ez, mint a mák.

Numa felelet helyett egy csipetet kivett a hordóból három ujjával, s azt az oláh égő pipájába vetve, a rögtön kilobbanó láng arculcsapá a kételkedőt, hogy az hanyatt tántorodott ijedtében, s a következő pillanatban bajusz és szemöldök nélkül állt feketére festett pofával kacagó társai előtt.

Ez még inkább dühbe hozta az oláhot.

— Itt maradok! kivárlak! — lármázott, felszedte szájából kiesett pipáját. S midőn a decurio az égő forgácsot a hordóba dugta, odament és pipára gyújtott nála.

E tréfára az oláhok kétharmada odahagyta a szobát.

Az ottmaradtak pedig nagy lármával és hetvenkedéssel telepedtek le a hordó körül s esküdtek mennyre-földre, hogy ott fognak maradni, s mentül inkább esküdtek, annál többször tekingettek az égő forgács felé, melynek lángja lassanként közeledett a lőpor felszínéhez.

Az oláhok eleinte csak nézdegéltek egymásra. Mindenik halványnak találta a másikat. Egy-kettő megkezdte az odábbállást, a többiek is lassanként kipárologtak a szobából, anélkül, hogy jó éjszakát kívánnának a gazdának. Némelyik fogcsikorgatva, dühösen távozott el, végre csak ketten maradtak a hordó körül. Numa, ki összefont karokkal, hátát az ágnak vetve állt ott s nyugodtan nézte az égő forgácsot és Lupuj, ki pipáját erősen szíva a hordó szélére ült, hátat fordítva a veszedelemnek.

Ahogy ketten maradtak, hátratekinthez az oláh, s látta, hogy a forgács tüze már csak egy ujjnyira van a puszkaportól.

— Decurio! Egyet mondok — szólt felugorva. — Ketten maradtunk, ne bolondozzunk egymással, alkudjunk meg. Legyen kettőnké a leány.

— Ha meguntad a várakozást, lejjebb nyomhatom a kanócot.

— Ne bolondulj, Numa! Csak nem vesztél meg. Hogy akarnál egy sápadt néemberért mindkettőnket a pokolba vettetni. Egyet mondok. Arra csak ráállhatsz. Csak azt ígérd meg, hogyha te ráuntál a leányra, akkor nekem adod.

— Maradj itt és nyerd el tőlem. Akkor először is tiéd lesz.

— Igen, de én azt nem akarom — szólt mérges nyugtalansággal, csaknem síró hangon az oláh, s mint egy pákosztos gyermek, elkezdte dühében saját ruháját tépni és toporzékolni.

— Amit mondtam, az áll — monda a decurio. Aki végül ittmarad, annak egyedüli joga van a leányhoz.

— Hiszen én ittmaradok, de mit nyerek vele? Tudom, hogy te is ittmaradsz, s mindkettőnket elvisz aztán az ördög. S én nem magamért, hanem teérted mondom, hogy ezt nem akarom.

— Ha nem akarod, hát szaladj innen.

— Nem bánom, ha adsz egy marék aranyat.

— Egy felet sem, maradj itt.

— Decurio, ne bolondulj! A tűz mindjárt a lőport éri.

— Látom.

— Hát egy tallért sem adsz?

— Egy batkát sem.

— No, hát üssön meg a hetvenhét ágú siserdő isten-nyila szent Mihály napján, — ordítá kifakadva az oláh, s az ajtóig ugrott.

Mikor kinn volt, még egyszer bedugta fejét.

— Egy huszast sem adsz? Még nem mentem el.

— Még én sem vettem ki a kanócot, visszajöhetsz.

Az oláh erre becsapta az ajtót, s elkezdte nyargalni, futott, amint tőle kitélt, ereje fogytaig, s mikor aztán lélekszakadtan leesett egy fa alatt, a fejére húzta csuháját s fülét tenyereivel eltakarva ott feküdt, fel-felütve fejét és hallgatózva: hogy mikor repül a világ levegőbe.

Az egyedül maradt decurio pedig hidegvérrel kivette az egészen leégett kanócot, s azt a kandalló tűzébe vetve, odalépe a leányhoz és fülébe súgá:

— Meg vagy szabadítva.

Reszketve emelkedett a lyán fekhelyéről, megragadta a decurio nagy, ideges kezét két kezével, s rebegeve mondá:

— Légy irgalmas. Tégy jót velem. Ölj meg.

A decurio megsimogatta a lyánka kedves kis fürtös fejét, s nyájas, szelíd hangon mondá: „szegény kisleány, ne félj, nem bánt többé senki.”

— Hogy azon szörnyektől megszabadítál, azért, ím, kezeidet csókolom, de most szabadíts meg magadtól, — ölj meg.

— Tőlem ne tarts — felelt büszkén erre a dákoromán. Én a szabadságért küzdök, s rabszolgának még a nőt sem tartom. Oly bizony lehetsz házam küszöbén belől, mint-ha az oltár zsámolyánál ülnél. Ha itthon nem leszek is, ne félj, e ház falai sérthetlenség, aki téged csak egy tekintettel bántana meg, bevégezte földi életét, s ha én honn vagyok, akkor se legyen aggodalmad, asszony képe nem lakott az én szívemben soha. Foglald el fekhelyemet, édesen alhatol ott, a múlt éjet Bárdy Imre szunnyadá azon keresztül.

— Imre? — kérdé meglepetve a lyánka. — Te láttad őt? Hol van? Él-e?

A decurio gondokozott, nem tudta, mit feleljen.

— Neki nem kellett volna ily soká késni — mormogá félig magában. Minden másképp lett volna. Nem így kellett volna végződni, nem így.

— Ó, engedj őhöz mennem, ha tudod, hol van!

— Azt nem tudom. De arról bizonyos vagyok, hogy, ha él, ide fog jőni, ide kell jőnie.

— Miért hiszed azt?

— Mert tégedet fog keresni.

— Említe tán előttem.

— Mikor félholtan feküdt, mikor aludt, álmában, föl-ébredtében nevedet mondta ki. Nemde te vagy az a Bárdy Jolánka, kit „a vidék angyalának” neveznek? Ezüstszőke hajadról ismertem reád.

A lyánka lesüté szemeit s halkán kérdezé: „tehát hiszed, hogy eljön?”

— Legrövidebb idő alatt. Most nyugodd ki magadat. Rokonaidról ne kérdezősködjél, ők jó helyen vannak már, semmi bajuk sincs — többé.

A decurio hozott a lyánkának ételt és italt, s azok mellé különös gyöngédséggel egy imádságos könyvecskét helyezett, s azzal magára hagyta a kétszeresen árvát.

Néhány falatot evett az szomorúan, azután felnyitá az imádságos könyvet, s nagy könnyeket sírva imádkozott, míg végre eljött a jótékony nemtő, az álom, szemeire, s annyi rémséges viszály után mélyen alvá az ártatlan gyermek az igazak álmát.

A decurio fél óra múlva bejött. Láta, hogy a gyermek alszik. Lábujjhegyen odalépdelt ágya fejéhez, s azután sokáig elnézte annak ártatlan alvó arcát, míg két szemébe két könny lopózék észrevétlenül.

Hevesen törülte ki az ismeretlen nedvet szemeiből a román, s mintha megijedt volna az érzelemtől, mely szívébe lopta magát, kisietett a szobából, ott künn a tornácban nyitott ajtó mellett egy durva pokrócot teríté le, arra lefeküdt, s éjfélíg elnézte az éj csillagait álmatlanul és merengve.

*

Az elhagyott kastély ezalatt folyvást égett, rémvilágot vetve a távol vidékre.

Körüle nagy némaság, mit alig zavar meg egy-egy haldokló végkiáltása, vagy egy részegségéből ocsudó rekedt danája.

Kolozsvár felől egy csapat lovas üget erőtetett sietséggel a kastélyhoz vezető úton.

Imre és társai azok. Szótlanul, komoran haladnak egymás nyomában, a nap már fenn van az égen.

— Elkéstünk! — szól egy, ki Imre mellett lovagolt, az égen megjelenő tűzverességre mutatva. — Ott a tő házad ég.

— Talán még nem — felelt emez, s még gyorsabb haladásra sarkantyúzta lovát. Társai alig győztek vele haladni.

Egy kanyarulatnál végre kitűnt a völgy. Látszott a kastély, mint meggyújtott máglya a hegyoldalban magasan lobogni.

Mint halálra sebzett vad, ordíta fel az ifjú, s kardját kirántva, vágatva nyargalt le a hegy lejtőjén, s azután vágatva ismét fel a kígyóúton; egy óranegyed múlva kastélya előtt állott.

A lerombolt kapuhoz támaszkodva egy félrészeg oláhot talált.

— Hol van apám? hol vannak rokonaim? hol van kedvesem? — ordítá az ifjú örült kétségbeeséssel, s kardját megforgatá feje felett, hogy az oláhot összevágja vele.

Az térdre esett előtte és könyörgött neki, hogy ne bántsa, nem ő ölte meg az urakat.

— Tehát megöltétek őket! — sikolta fel fájdalmasan a szerencsétlen ifjú, s fuldokolva zokogott és lova nyakára borult. — Jaj nekem, jaj nekem!

Ezalatt társai is odaérkeztek, s fel akarták koncolni az ott talált oláhot.

— Ne bántsátok — szólta az ifjú. — Kelj fel, vezess el, hová temettétek őket. Mind megölték! egyet sem hagytak élve. Csak egyet sem! ó, átkozott nap, mely ily éj után is feljön az égre!!!

Az oláh odavezette őket egy magas földtúrához, s remegve beszélt el, mint temették oda mind a legyilkoltakat.

A boldogtalan család végsarjadéka szótlanul fordult le lováról, mint kit a szél ütött meg, családja sírja mellett.

Társai felemelték s lefektették a gyepre, ahol az legkevésbé volt véres, azután elkezdtek azon helyt tizenkét sírt ásni.

— Ássatok tizenhármát, — nyögé Imre. — Ássátok meg az én síromat is!

Azután felbonták a nagy sírt, s Imrét erővel elvitték onnan. Amit ott látott volna, attól megőrülendett.

— Mind megölték — zokogá — Egy sem maradt élve!....

Kevés idő múlva társai közül egy odalépett és mondá neki, hogy a sírban csak tizenegyen vannak.

— Úgy egynek élni kell! — kiálta fel Imre a remény egy halvány örömsugárával arcán. — Ki hiányzik? Szólj, nincs-e köztük egy ifjú szőkefürtű lyánka?

A kérdezett zavarba jött a felelettel.

-- Nem tudom — monda.

— Nem tudod? — kérdé az ifjú csodálkozva. — Eredj oda és nézd meg.

A küldött nem akarta hallani az unszolást.

— Eredj, nézd meg — unszolá újra az ifjú.

— Egynek sincs feje.....

— Ah! — ordíta az ifjú, arcára csapva mindkét kezével, s azután sírva veté magát ismét arccal a földre.

— Minek kérdezted? minek akartad megtudni?

Ekkor az oláhot kezdték el faggatni az ifjak, hogy mit tud a leány felől? Eleinte részegnek tetteté az magát, s nem akarta érteni, hogy kiről van szó, később azonban, miután ráiasztgattak s ígérték, hogy ha igazat mond, élni hagyják, kivallá, hogy egy hintóban elvitték őt be a hegyek közé, s ott kockát fognak rá vetni, hogy kié legyen.

— Megyek — szólt az ifjú, hirtelen elhatározottan kelve fel csüggedt helyzetéből. — Megyek.

— Hová? — kérdezik.

— Őt fölkeresni. — Vesd le gúnyádat — szólt az oláhhoz fordulva —, vedd az enyémet magadra. S gyorsan magára vette annak egyszerű vászoncsuháját, pisztolyait a tűsző alá rejtve.

— Mi követünk. — biztatták társai —, fegyverrel fogjuk őt keresni faluról falura. Kísérni, védni fogunk.

— Nem jó. Magam megyek. Egyedül könnyebben ráakadok. Isten veletek. Ha vissza nem térek, álljatok bosszút értem. —

Azután az oláhhoz fordult:

— Ember! tűsződ alatt egy arany medaillont találtam, melyet öreganyám viselt egykor nyakában, s melyről benned gyilkosai egyikére ismerek; de megígértem, hogy nem hagylak bántani, most vedd kezeimből ajándékban az életet. Csupán addig tartsátok őt fogva, míg én túl leszek a bérceken, hogy jöttömről társait előre ne értesít-hesse.

Ezzel búcsút vőn társaitól, egy tekintetet vetett még a tizenegy új sírhalomra és az égő lerombolt ősi házra, s azután megindult a rengeteg sötét belsejébe, kedvesét, az ezüstszőke leánykát, fölkeresni.

*

Az őszi deres éjszakák vörösre festék a fák leveleit, az egész táj úgy nézett ki, mintha vérrel mosdatták volna meg.

Meredek bércek közt járt az ifjú útja, néhol a sziklafalak közt alig kéklett keresztül a távoli égnek egy-egy foltja, a meredekről lecsüggő fák mintha minden percben alá akartak volna bukni. Hosszú, vastag gyökereik szárazon csüggtek alá, mint vörös kötelek a sima oldalon, meg-megkapaszkodva egy mohos hasadékban.

Messziről zúgva jött alá a bérci patak, torlasztva itt-amott az összehordott száraz leveleket; mikor átha-

ladt keskeny hídján az ifjú, mintha felkiáltott volna rá, hogy térjen vissza és fusson, merre futhat!

Mélyen benn a vadonerdők között, szakadékos völgyben látszik egy elrejtett falu. Az ember alig tudja észrevenni, hogy honnan járnak bele.

A házak csak itt-amott látszanak ki a fák közül, mintha azok, kik itt megtelepedtek, csak akkora helyet irtottak volna mindenütt, amekkora egy házhelynek elég, a többit erdőnek hagyva.

De magasan a falu felett egy kiálló bércezen van épülve egy kis sziklai lak, nagy kemény kövekből, melyhez csak egy elrejtett gyalogösvény vezet.

Az ifjú ismerni látszék már ez utat, mert egyenesen arrafelé tartott.

Egy szikla előtt szentkép van felállítva. Az előtt egy oláh térdepelt és imádkozott. Süvege és kaszája melléje volt letéve.

Amint észrevette a közeledőt, felállt, felvette a kaszát, s útját állta a jövőnek.

Imre hidegvérrel mutatta neki a pazsurát.

Az oláh megnézte azt mind a négy oldalról, azután helybenhagyólag inte fejével: „elmehetsz” — s ismét letette kaszáját és süvegét, letérdepelt és imádkozott.

A sziklai lak előtt megállt a jövevény, s elkezdte annak ajtaján zörgetni.

Egy oláh jött oda és mondá neki, hogy nincs otthon a decurio, csak a felesége.

— A decurio neje? — kérdé csodálkozva az ifjú.

— Igen, az a halavány fáta, aki sors útján neki jutott.

— S az neki felesége?

— Ő maga mondta nekünk, ígérve erősen, hogy amelyikünk szemet mer rá vetni, Szent Miklóshoz küldi a paradicsomba.

— Nem lehetne látni azt a némbert?

— Nem tanácslom, hogy nézegesd, mert a decurio kettéhasít, ha megtudja; a ház hátulsó ablakán szokott kinézni. Eredj oda, ha akarsz, de én elébb elfutok innen, hogy velem ne találjanak.

Az ifjú a ház hátuljára kerülve, benéze az ablakon.

Ott ült a kisleány egy nyírgallyakból összerakott karszékbén, előtte kised imádságos könyve.

Oly szép, oly halavány volt.

— Jolánka! — rebegé az ifjú szenvedélyes hangon.

A lyán felijedt az ismerős hangra. — Odatekinte, meglátta a várva vártat, s örömsikoltással rohant az ablakhoz.

— Jer be, kinyitom az ajtót, belül van bezárva — rebegé magán kívül, míg az ifjú kinyújtott kezét csókjai-val halmozá.

Az ajtó megnyílt, az ifjú belépett, a szájtató oláh pedig odalopózkodott az ablakhoz s hajborzadva látta, hogy a leány nyakába esik a jövevénynek, míg az hevesen szorítja azt magához s édes szavakkal halmozza el.

Azután futva futott az oláh a decuriót felkeresni, s amint azt az útbán találta, lelkendezve kezdé el neki beszélni, miként egy pór hajlékába törve, az elrabolt fátával szerelmeskedik.

— Hogy tudod ezt? — kérdé hidegvérrel Numa.

— Láttam ablakodon át.

— S hogy mertél ablakomon benézni? nem megtiltottam-e? Térdepelj le, imádkozz!

Az oláh elsápadva esett térdre és kezeit összetevé.

— Lázadó! vétettél parancsom ellen. Ezért halál volna büntetésed; ha egy szót szólsz valakinek efelől: azt ki nem kerülöd.

S ezzel otthagya a hírnököt, ki sokáig bírt ámulatából visszatérni, és még a decurio eltávozta után is ott állt

térden, összetett kézzel, s aznaptól fogva nem beszélt senkivel, nehogy veszélyes titkát elárulja.

A decurio pedig sietve ment fel lakába, s midőn léptei hangjára a szerelmesek elébe siettek, megállt küszöbén és néma szemrehányással tekintte az ifjúra.

— Miért kelle ily későn jönnöd!

Az ifjú kezét nyújtá neki. A decurio nem fogadta el. — Az én kezemen családod vére van — sűgá neki halkán. — Gyalázatot hagytál jőni reám, gyászt önmagadra.

Az ifjú feje keblére hanyatlott. Kezei csüggedten estek alá.

— Fogadd el jobbát — szólt édes hangon a lyánka a decurióhoz s azután Imréhez, — ő megmente téged, megmente engem is, s meg fogja menteni családunkat is.

Imre csodálkozva tekintte a leányra. A decurio megrántá kezénél fogva s félrehúzza dörögé:

— Nem tudja, hogy meghaltak, másutt volt akkor, nem látta családja kimenetelét, én azzal vigasztalám, hogy mindnyájan élnek, csak fogva vannak. Sohase tudja meg amaz éj borzalmait! Jaj mindkettőnkre, hogy el nem háríthattuk azokat!

— De elébb-utóbb meg fogja tudni.

— Sohasem. Tinektek el kell menni e hely színéről, el ez országból. Ki kell mennetek Törökországba.

— Én Magyarhonba akarok menni.

— Ne tedd azt! higgy nekem és ne menj oda, rossz napok várnak az ott lakozókra. A ti profétáitok nem látják azokat, de én látom, én világosan tudom azokat. Menjetez Törökországba, én útlevelet adok nektek, azzal keresztül mehetek Moldván, Oláhországon. Itt egy erzsényben pénz van számotokra, mellyel ott összehúzódvá, de egymással boldogan, élélhetek. Ne átalljátok azt elfogadni, családotok kincse volt az, melyből nekem

tíz férfi része jutott, azt adom nektek vissza. Ígérjétek meg, hogy nem mentek Magyarország felé.

— Nem ígérem, amiről nem tudom, hogy bizonyosan meg fogom tartani, de ha jónak látandom, követni fogom tanácsodat.

Numa megfogja a két családtag kezét, és sokáig nézve azoknak szeméibe, kérdé mély, érzelmes hangon:

— Ti szeretitek egymást?

Azok némán intének „igen”-t.

— Ti boldogok lesztek?

— Azok.

— Ti el fogjátok felejteni szerencsétlenségeteket?

A boldogtalanok sírva állíták, hogy: „el”.

— Úgy menjetek. Isten kíséren benneteket utaitokban. Vegyétek e pénzt, az útleveleket. Menjetek minél előbb, tartsatok egyenesen a szászföld felé, menjetek Brassónak, mindenütt szabadon fognak benneteket bocsátani, s hátra se nézzetek addig, míg a havasok utósó csúcsát sem fogjátok láthatni többé. Menjetek. Ne búcsúzzatok. Egy szót se. Felejtsük el egymást.

A szeretők útra keltek. A decurio nézte őket, míg szemével beérheté, s mikor már nem is hallhaták, még akkor is utánok kiáltá:

— Ne menjetek Magyarország felé!

Az éj eközben beállt, a decurio lefeküdt medvebőrrel terített ágyára, hol azelőtti éjen a kis ezüstszőke leány, s még azelőttin ifjú kedvese aludt. De mintha elvitték volna álmát. Nem bírta azon helyen szeméit lecsukni.

Kiment. Leterítette a nyílt ajtóban a durva pokrócot, valamit érzett keblében, ami hasonlatos az örömhöz, a megelégedéshez, valami gyöngéd, nemes érzelmet. És álom nem jött szemére. Éjfélleg elnázta fekhelyéről az éjszillagait, mik közül olykor egy-egy lefutott.

A méla éjben távol, igen távol két lövés hallatszott. — Az égen két csillag futott le egyszerre.

A decurio az eltávozottakra gondolt magában, s oly jólesett neki arra gondolni, hogy azok most boldogok.....

*

A hold már magasan járt az égen, midőn a decuriót nehéz lépések verték föl álmából.

— Mi baj? — kérde fektéből fölemelkedve.

Öt vagy hat oláh állt előtte, köztök Lupuj.

— Két ellenségrejvet hoztunk — szólt Lupuj sötét, bántó tekintetet vetve a decurióra. — Fizesd ki árukat — s azzal tarisznyájából két fejlet tett a decurio pokrócára.

Az oláhok éles szemekkel, gyanúsán vizsgálák vezérük arcvonalait.

A holdvilágnál Numa a két főben Imre és Jolánka fejére ismert.

Egy vonás nem mutatta arcán, hogy e pillanatban mit érez belől.

— Ismerheted őket — szólt az oláh — a megszökött úrfi, ki míg otthon nem voltál, a fátáért eljött, s még pénzeidet is ellopta azzal együtt, sőt, ami több, a nálad volt pазsurákat is.

A decurio hideg szokott hangján kérde: „ki ölte meg őket?”

— Egyikünk sem — felele az oláh. — Amint rajtuk rohantunk, a frátye két pisztolyt húzott elő túszejéből, s egyikkel a fátát lőtte agyon, másikkal önmagát.

— Ti mind ott voltatok?

— És még többen is.

— Menjetek vissza. Mondjátok meg a többieknek is, hogy jöjjenek ide. Azt a pénzt, ami a szökevényeknél találtatott, ki fogom mindnyájatok közt osztani. Siesse-

tek. Egy se maradjon el; aki nem jó, annak a része a többire jut.

Az oláhok ujjongva és nagyokat ugrálva távoztak el.

A decurio bezárta az ajtót, s azután a földre veté magát a két levágott fő mellé, azokat százszor keservesen összecsókolá, és sírt, mint a gyermek.

— Megmondtam, hogy ne menjetek Magyarország felé! — ordíta keserves szemrehányással. — Miért nem fogadtátok szavamat, miért nem hallgattatok rám!

És zokogott ellensége leütött feje felett, jobban, mint ha az édesapjái lett volna.

Azután felkelt. Szemei szikráztak. Kiegyenesedett, mint egy sziklai szálfá, s rettentés öklét megrázva kiálta rekedt dühödten hangon:

— Cine mintye! —

Pár óra múlva összegyülekeztek háza előtt az oláhok; ötvenen-hatvanan lehettek. Mind vad, rettenetes arcú népek.

A decurio a két fejet egy kendőbe takarva ágyára helyezé, azután kinyitotta nekik az ajtót.

Lupuj leghátul jött be.

— Zárd be az ajtót, hogy valaki be ne jöjjön — monda neki a decurio, azután körbe állítá a sokaságot s végignézett rajtuk egyenként.

— Mind itt vagytok?

— Egy sem hiányzik.

— Mindnyájan érdemesnek tartjátok-e magatokat a zsákmányban részt vehetni?

— Mindenikünk.

— Csakugyan te voltál-e az, ki ama vén embert lesújtottad? — kérdé Lupujhoz fordulva.

— Ugyan én.

— És te, ki ama férfit hátulról keresztüldöfted? — szólt egy másikat véve elő.

- Jól mondtad, vezér.
- És te valóban mind legyilkolád azon asszonyokat a kastélyban? — egy harmadikhoz.
- Nem hazudok, ha azt állítom.
- S ti mind, mind, akik itt vagytok, együtt egyig dicsekedhettek velem, hogy öltetek, gyújtogattatok és raboltatok?
- Mind! Mind! — kiáltozák melleiket ütögetve.
- Ne hazudjatok! Nézzétek, feleségeitek az ablakon keresztül hallgatják, hogy mit beszélünk, el fognak árulni benneteket, ha nem szóltok igazat.
- Valót beszélünk.
- Nagyon jól van — szólt erre a vezér s nyugodtan közeledett ágyához, leült annak szélére, a két fejet feltakarta, rájuk nézett, keblébe nyúlt, azután kérdezé:
- Hová tettétek ezeknek testét?
- Ízekre téptük s elszórtuk az országúton.
- A decurio melle mindig jobban kezdé szorulni.
- Imádkoztatok-e már ma? — kérdezé végre egészen megváltozott hangon.
- Nem még, vezér, minek az? — felelé Lupuj.
- No, hát imádkoztatok, mert ez az utolsó reggel, mely rátok felvirradt!
- Vezér! Eszeden vagy? Mit akarsz tenni?
- Azt akarom tenni, hogy megtisztítom a rablóktól és gyilkos gyújtogatóktól a román nemzetet. Nyomorúk, ti! Nem dicsőséget, gyalázatot hoztatok mindenütt fegyverekre! Míg a hős a csatamezőn küzdött, addig ti, gyilkosok, nőket és gyermekeket fojtogattatok; míg a bátrak az ágyúk előtt álltak, ti az alvók házait rohantátok meg. Ki kell törölnetnetek a román nemzet fiai közül. Hulljatok térdre, a halál rettenetes angyala áll előttetek. Imádkoztatok!
- E szavak már a földrengés zúgó hangján voltak elmondva. A decurio nem volt a hideg, vértelen szobor

többé, egy égő tűzalak látszott lenni, mely a népeket leheletével pusztítani jött le.

Az oláhok megmeredve állottak körül. Nejeik künn sikoltozva futottak el az ablaktól.

A decurio egy pisztolyt vont elő kebléből, s lőporos hordóhoz lépett.

Ordítva rohantak ekkor rá társai, a kétségbeesés rémsikoltása hallatszott egy percre, azután egy földrengető pukkanás, a havasok megrengtek az iszonyú dördüléstől, s az égig lövellő lángban, mely szétcsapott percnyi villanattal, omló kövek, gerendák között szétszaggatott emberi tetemek repülését látták a felriadt lakók.

A decurio lakának helyén csak egy feltúrt gödör maradt.

....A nap feljött ismét és végigmosolygott a földön.

....A fák lehullatták utolsó leveleiket.

....A Bárdy család tizenhárom tagja közül egy sem élt többé.

*

Kihull kezemből a toll, szívem elfogódik.

Vajha tudnám hinni, hogy mindez csak képzelet, csak egy zaklatott agy lázas álmainak idétlen rémszörnye.

Bár mondhatnám azt: ne higgyétek, amit elbeszéltem, ne borzadjatok tőle vissza, hisz mindez csak költemény, csak egy nyomasztó álom. Felébredünk és nem látjuk többé.

9. KOMÁROM

Romemléke a harci időknek! Elpusztult, kiszenvedett város! Lakóidnak egy tizedrésze nem talál benned hajlékot, — örömet, vigasztalást senki sem.

Harangszó nem hívja imádkozni a te népedet, zeneszó nem hívja őket vigadni, egy tornyod, egy templomod sincsen, egy mulatóházad, egy vendéglőd — sehol; csak romjaid vannak és ínséged és szomorúságod.

Hajh, nem ilyen voltál te hajdan! A melletted elröppelő gőzösök vendégei két torony kúpjait látták messziről ragyogni, egyes, kettős keresztet, sasok és aranygombok fénylettek azoknak tetőin. Voltak templomaid, miknek egyike páratlan volt Magyarországon freskófestményeivel, volt szép újan épült Duna-sorod, mely egészen nagyvárosi tekintetet adott, egy szép főutcád emeletes épületekkel, — nagy megyeházad, mely három utcára feküdt, udvarán példányos dolgozó-intézettel, — iszonyú falakra épült városházad, — pompás kálváriád, — nagyszerű köziskolád a reformáltak templomával szemben, regényes angol sétányod a város keblében, — roppant katonai kórházad és igen víg, igen jókedvű néped.

A Duna közepén kis sziget feküdt, aki azt ismeré, fogalma lehetett a paradicsomról. Kemény dobogó-híd vezetett oda a városból, a sziget egyik végétől a másikig hosszú út ment végig egyenesen, kétfelől óriási pálmaje-

genyék soraival beszélve, miknek túlsó végén, ha a nyári nap aláment, aranyhálóval szőtte be az egész ligetet.

Nyáron itt mulatott a kedélyes népség; a sziget kertekre volt osztva, mik gyümölcsöt termének az egész vidék számára; télen, ha a hideg szobáikba szorítá, víg társaságok gyűltek házrul házra, az ismerősök összeszedték egymást, örültek, vigadtak; a környék ifjai, szépei itt jöttek össze népes táncvigalmakban, és ha nagy ünnep volt, a reggeli harangszóra komoly jóképű nép hullámzott a templomok felé, selyemruhákban a nők, nagy nehéz ezürtláncos mentékben a férfiak, s ha kellett áldozni, ott sem voltak ők fukarok, egy népszerű lelkész egyetlen templomi beszédére leszedték a férfiak ruháikról az ezüstmombokat, a nehéz filigrán láncokat, s mind lerakták Isten dicsóságére a templom küszöbénél. Ez adakozásból épült a templommal szemben a nagyszerű iskola.

Mindez volt! Volt, és nincs többé.

Rettenetes tűzvész elhamvasztá házaid két harmadát, a legszebb részt; a főutca, a Duna-sor több, mint ezer ház porrá, hamuvá égett; elégett három templom, köztük a kéttornyú a szép freskófestményekkel, melynek tornyait már egyszer hetven év előtt a földrengés döntötte össze; elégett a nagy városház, a roppant megyeépület, dolgozóház, kóroda és a piac egészen.

Ami még megmaradt, azt a golyók rombolták össze, s amit az ágyútűz megkímélt, nekijött a jeges árvíz, s mind, mind ledöntötte.....

Oda a sziget is, szép fái kivagdalva, elpusztítva; a híd, mely a várossal összeköté, leégve.

Oda a jókedv, oda a régi öröm, a templomba, a vigalomba-járás ideje, — a víg társaságok, az ünnepek

harangja, a farsang zenéje elhallgatott, — az utcák üresek, a házak építetlenek, a nép elszegényült.

Most már feljöhet a szivárvány, nincs minek elpusztulni többé.

*

Rémséges éj volt. Fagyott, csikorgott, és a népség mégis künn töltötte az éjet a szabad ég alatt.

A város fölött a bombák pattogtak.

Süvöltve repültek a romlás szárnyatlan démonai a csillagos égen, fényes tüzes karéjt írva maguk után.

Tűzfarkát csóválva futott kígyózó röpttel a szikraokádó congrerakéta, míg a nehéz bomba lomha kanyarulatban emelkedett mindig fellebb, mindig fellebb, mintegy taszigálva a belől percenként kilövellő tűztől, míg egyszerre a magasról sebesen megfordulva csapott alá, nagyot mennydörögve, ahová leesett.

Némelyik fent a levegőben pattant szét, egy percre napot gyújtva az éjszakai égen, s messze szórva hulló darabjait az alanti háztetőkre.

Mint meggyulladt planéta repült a szurokkoszorús teke, s közben-közben egy-egy izzó golyó, mint haragos vörös vézcsillag, mely a pokolból jő fel.

Úgy tetszék, mintha a pokol fölülkerült volna az égen, s ott csatázna angyalokkal és csillagokkal, s szórná alá a földre mennydörgő zuhanással a letépett csillagseregeket.

Rémséges éj volt.

A tűzgolyók egyike meggyújta egy épületet, a ház egy perc alatt lángokban állt, a szél megragadta lángjait, felkapta a szomszéd templom tetejére, mely a nagy tűztől még épen maradt, a szikraözön záporként hullt a

templóm tetejére, s nemsokára lángok csaptak ki annak oldalán is.

A reformátusok temploma égett!

Föl, föl, ti buzgó hitsorsosok, jöjtek elő rejtekeitekből, templomtok ég! Egy ember, ha meghal, születik helyette más, de az Isten házat ki fogja felépíteni újra? Elő a fecskendőkkel! Egyetlen szent háza az még várostoknak, hol fogtok imádkozni, ha ez is elpusztul? Siessetek! Templomotok ég!

Néhány bátor férfi megkísérti az oltást, de kevesen vannak; — nagy munkával sikerül nekik, golyók zápora közt megakadályozni a tűz továbbterjedését; a templomot megmenteni nincs elég kéz, bár a kevesek mindent megkísértenek! — a tűz már a torony lépcsőibe kezd elharapózni.

*

Az égő templom fénye messze világít a sötét éjszakában.

Udvard felől az éji tűzvilágnál egy csapat lovas látszik ügetni a megszállt vár felé. A lovasok huszárok, vezérek alacsony zömök férfi, hosszú szőke szakállal és életpiros arccal, mely most még pirosabb a tűz visszfényétől s lelke haragjától.

Midőn a parthoz érnek, az őrszem megállítja őket, a vezér egy iratot vesz ki kebléből, melynek olvasta után a helyparancsnok katonaudvözléssel köszönti az érkezőt, s átszálltatja a városba. Azon utca végén, mely a Vághoz vezet s melyet a monostori telepek golyói be nem járnak, nagy csoport kardos férfit talál a jövő idegen, kik ott állnak egy tömegben s nézik távolról a tüzet.

Nézi őket, — honvédek. Jobban nézi. Látja, hogy csalódott, nem honvédek, csak honvédtisztek.

Odaléptet hozzájuk.

— Mit keresnek önök itt? — kiált rájuk kemény parancsoló hangon.

— Kicsoda ön? — kérdi sértett büszkeség hangján egy kövér szakállas, bajszos ember, aranyos mentegallérral; képéből kilátszik, hogy valami képviselőből ütött őrnagy, ki feltében állt be katonának.

— Az én nevem Guyon Richard, — felel az érkezett —, mától fogva e vár parancsnoka. Mit keresnek önök itt? — E névre néhány hang a tömegből éljenezni kezdett.

— Nekem nem éljenek kellene, hanem hőstettek. Miért nincsenek önök a tűznél? miért nem oltanak?

— Engedelmet kérek, tisztelt tábornok úr — szolt megjuhászult hangon a szakállas, természetes őrnagy, parlamentáris pozitúrát véve parancsnoka előtt —, ott oly sűrűen röpkednek a bombák, hogy az oltást megkísérteni csupa vakmerő istenkísértés és életkockáztatás lenne.

— Katonának ott a helye, ahol a golyók hullanak! mozduljanak önök!

— Engedelmet kérek, de az ellenség valóban elég illojális módon nemcsak bombákkal, melyek közül némelyik százhatvan fontot nyom, nemcsak tüzes golyókkal és röppentyűkkel, miknek végére hatfontos gránát van ragasztva, de sőt srapnellel is lövöldöz az égő házak fölé — mentegetőzék az aranynyakú táblabíró, s nagyon ki akart magáért tenni egy válogatott diétai dictióval.

— Tetszik önnek menni vagy nem — vágott közbe röviden a kis férfi, s nyeregkápájából egy pisztolyt vont elő, s azt oly hidegvérű képpel irányzá a raisonnírozó homlokának, miszerint az bizonyos lehete felőle, hogy ha még egyet szól ellene, lelövi mint egy tőköt.

— Könyörgöm — hebegé —, csak szerény véleményemet akartam kifejezni.

— Én nem szoktam sokat beszélni. Én nem szoktam katonáimnak azt mondani veszély idején, hogy „előre!” hanem azt, hogy „utánam”. Aki becsületes ember, hallotta, mit mondtam. — S ezzel sarkantyúba kapta lovát a tábornok, s előre nyargalt.

A téren egy férfi sem maradt, mindnyájan követték.

Egy óra múlva tenger nép oltotta a tüzet. Legelől a tábornok maga, ki mindenütt ott volt, hol a veszély legfélelmesebbnek mutatta magát. Ott járt süvöltő ágyúgolyók között, mik sűrűen hullottak a tűzbe és akörül.

— Nem kell félni a golyótul — biztatá embereit —, aki nem fél tőle, azt nem éri soha. Minden századik golyó talál csupán! Csak minden ezredik halál!

Azon percben mellette álló segédét üté le a lórul egy huszonnégy fontos teke.

A tábornok meg nem zavarodva a beszédére elég mal à propos jött eseten, monda:

— És ha talál, az a legszebb halál!

A népség éljent kiálta rá, — égő lángok között, dörgő ágyúgolyók ropogásainál, harsogó éljennel üdvözlé a nép az új várparancsnokot.

Midőn megérkezék, a torony lépcsői már le voltak égve, a harangok megolvadva hullottak alá egyenként égő állványukról, s keresztültörték magukat a templom boltozatán.

— A toronytetőnek nem szabad leégni.

Ő mondta, és a nép reggelig oltotta a tüzet, s a torony roppant ércfedele aranyos gombjával még maig is fenn áll.

Így mutatta be magát a branyiszkói hős új alattvalóinak.

*

Másnap siettek tisztelkedni hozzá táborvezetői, kiket keményen megpirongatott érte, hogy miért engedik a várost lövetni, ostromoltatni oly seregtől, mely a helyőr-

ségnél számra alig nagyobb, hogy miért engedték meg az ostromlóknak, hogy az átelleni hegyen batteriákat állítsanak fel, melyekről a várost keresztül-kasul lóhetni.

A tiszték ígérék, hogy másképp leend ez a tábornok alatt, s távoznak.

Utánok a város előkelői jöttek tisztelkedni, derék becsületes parókás férfiak, anno ezerhétszázkilencvenből származva, kiket a tábornok igen szívesen fogadott, s közülök legkivált azzal a jeles, kitűnő férfiúval igen kedélyesen mulatott, aki arról lón nevezetessé, hogy egy vele vacsoráló, pufók, vereshajú, piros gallérú kortesnek elhitte, hogy ő Kossuth Lajos, s e hitében mind e máig napig szilárdul megfeneklett.

A tábornok mindenkit, ki hozzá tisztelkedni járult, másnapra meghívta magához ebédre, a város előkelőit is megtisztelé e kitüntetéssel, kik azt méltányló bizalommal fogadják.

— Ó, igen jól fogunk mulatni — biztatá meghívott vendégeit, törve az ígéket.

Megjegyzendő, hogy a tábornok a magyar nyelvvel majd éppen oly kegyetlenül bánt, mint a magyar ellenségeivel.

— Csak azok odaáttal békét hagynának ezúttal — jegyzé meg az ismerős táblabíró-őrnagy, ki képviselői tekintélyénél fogva bizalmas lábon kívánt állni a parancsnokkal, mely megjegyzés, hogy nem lehetett éppen rendén kívül, tanúsíták a jelenlevő bizalmas urak helybenhagyó fejbiccenései.

Az észrevételt tevő circumspectus őrnagy a parancsnok komoly arcából azt ítélte, hogy bizonyosan e tárgyról gondolkozik, jónak látta egy irányadó eszmét hozni indítványba, mely ilyenforma tervet tartalmazhatott:

— Vajon nem lenne jó e napra fegyverszünetet kérni az ostromlóktól, hogy békén lakhatnók el a tisztelt parancsnok úr megérkezésének ünnepét?

A tábornok türelmes, szelíd hangon válaszola:
— Az nem érne semmit, mert nem adnák meg.
— Hát azon esetben van itt a kazamátákban egy nagy hosszú terem, melyben tán kétszázan is elférnénk.
— Valóban?
— Sőt még tán egy zenebanda is beférne mellénk.
— S oda nem hatnak be a bombák?
— Ó, még a százhatvanfontosak sem. A boltozat erős, s fölötte kétölnyi földsáncolat. Mi ott kényünkre poharazhatnánk, tósztírozhatnánk, dikciózhatnánk, a zenebanda húzná, az ifjak táncolnának, és az ellenség még csak egy kis körmünket sem bánthatná.

— Valóban szép gondolat... önök tán máskor is tartottak ott már táncvigalmakat?

— Ó, a télen majd mindennap. Míg az ellenség odakünn a fagyon sáncokat hányt, mi azalatt a biztos sánc alatt táncoltunk, s mikor ők legjobban iparkodtak a bombákat a városra szórni, mi csak nevtük az egészet a lőréseken keresztül. Hahaha!

Az őrnagy úr igen mulattatóan tréfásnak találta ez ötletét, míg a jelenvolt városi előkelők kissé savanyú képeket vágtak hozzá, annak emlékében, hogy a tréfa-póhárban a váron kívül maradtak számára a sepreje jutott.

A tábornok nem nevetett, nem is haragudott. Az egész tervet igen szépnek találta, s a búcsúzó deputációkat azon reménnyel engedé távozni, hogy a jövő napon olyan pompás mulatságban részelteti őket, aminőt még soha életükben nem kóstoltak.

*

Másnap a tábornok szállásán, a várbeli pavilonban, nagyszámú vendégsereg csoportozott össze, ünnepi ruhákban, ünnepi képekkel.

A tábornok szokott udvarias nyájasággal fogadott mindenkit, s miután segédei jelenték, hogy az előkészületek meg vannak téve a banketthez, felhívta vendégeit, hogy szíveskedjenek vele odáig sétálni.

Gyönyörű meleg tavaszi nap volt, a kaszárnyákból lejött katonaság vígan éljenezett egy fényes csoportot, mely a tábornokot körülfogva kedélyes diskurzus közt hullongott az óvár kapuja felé.

A csoport közt a hasas szakállas őrnagy vette magának a legnagyobb fáradságot, különösen a tábornok mellé furakodni, hozzá szüntelen beszélni, úgy hogy akik nem hallják, hogy mit beszél, azt képzeljék, miként ő és a tábornok a legintimebb szövetségben élnek és legjobban értik egymást.

— Méltóztatott megtekinteni a sáncot? — kérde a legnyájasabb hangon, melyet valaha főispáni helyettes korában tanult.

— Minden sáncot megnéztem, még korán reggel. Jó karban vannak.

— Igenis, de specifice azt az egyet, amelyet tegnap méltóztatott általam említetni hallani?

— Úgy? Helyesen. Ott fogunk ebédelni.

— Hehe. Igenis? — A táblabíró-őrnagy majd kibújt a bőréből örömeiben. — Magamon kívül vagyok, hogy szerény indítványom képes volt parancsnok úr helybenhagyását megnyerhetni.

Eközben az óvár udvarára ért a vendégcsoport.

A kérdéses bástya óriási tömör falaival éppen a Dunára fekszik, teteje a falaknak magas földhányattal van befedve, mely ismét gyönyörű zöld gyeppel kirakva egyike lehet a legszebb sétányoknak.

A bástya keleti fokán egy kis rondella van építve, hol a hajdani várparancsnok, Bakonyi, szép derült időkben vígan szokott mulatni ifjabb ismerőseivel. Ő, akkor az

emberek sokkal barátságosabb lábon állottak egymással.

Most e rondella előtt hosszú asztalok voltak megterítve, virágbokrétaikkal, süteményekkel és palackokkal rakva, a rondella maga körül volt tűzködve nemzeti lobogócskákkal, kettő-kettő minden oszlop mellett.

A bástyához közeledő vendégek nagy része észrevette a sánc tetején terített asztalokat, s azoknak láttára furcsa érzések között kezdte találni magát, mik egészen különbözők azoktól, melyeket az ember más körülmények között terített asztalok látására érezni szokott.

Csupán a táblabíró-őrnagy úr nem tartá e körülményt komoly aggodalmakra méltónak, s midőn a bástya üregéhez vezető ajtót elérték, kivált a tömeg közül, szolgálatkészen ajánlva magát vezetőül a bástyaterembe, hová ő már legjobban tudja a járást.

— Nem arra, nem — kiálta a parancsnok. — Fel, fel a bástyatetőre. Látja ön, hogy ott van számunkra terítve.

Az őrnagy mosolyogni akart, de nagyon vacogtak a fogai.

— Tábornok úr tréfálni méltóztatik, hisz itt a teremben sokkal jobb, sokkal kényelmesebb.

— Mit gondol ön? Ilyen szép tavaszi napon bevenni az embernek magát egy rekedt barlangba, hová csak két arasznyi lőrésen süt be valami világosság. Ez vétek volna a természet ellen. Itt, itt a szabad levegőn. Itt lehet jól vigadni.

Az őrnagy szépen megköszönte magában az ilyen vigasságot.

— S mi mind odafenn fogunk ebédelni? — kérdéreszkető állal.

— Természetesen. Természetesen. — S miután látta a tábornok, hogy itt megint az a körülmény forog fenn, ahol neki ehelyett „előre!”, azt kell mondani „utánam!”:

maga indult előre a bástya lépcsőin, vendégei búsan kullogtak utána, s inkább hasonlítottak egy áldozatra vezetett mártírsereghez, mint valami lakodalmas menet-hez, kik még ma táncolni is akarnak.

A táblabíró-őrnagy pedig nem hogy furakodott volna a tábornok mellé, sőt nagyon is hátul kezdte maradozni, világos jeleivel a magát skizzírozni törekvés hajlamának.

Azonban ezúttal a tábornok volt az, ki őt fölkeresé, karon fogva, fölvezette a bástyára s tartotta beszédrel a bizalmas férfiút.

— Minő pompás kilátás! Mint nyalják a habok a bástyák fokait, — a túlparton mint idelátszanak az ostromlók sáncai; amott egy pár réstörő ágyú látszik, szinte belelátni, úgy ide van fordítva: túlhan állnak a tarackok, egy bombavető mozsár, — gyönyörű tiszta az idő. — Ni, most egy tüzér jelenik meg a sáncon, ki lehet venni vörös hajtókáit a távolból. — Gyönyörű idő. —

Annyi bizonyos, hogyha e beszéd alatt erősen nem fogta volna a parancsnok a maga emberét, az — dicsőség ide, dicsőség oda — de úgy leszaladt volna a bástyáról, amint csak illik, így azonban nem tehete egyebet, mint hogy sóhajtván kérje a jó és rossz idők adóját magában, hogy bárcsak egy olyan ködöt támasztana az átlátszó levegő helyett hirtelenében, hogy az asztal egyik végén ülők ne látnák a túlsó végén ülőket.

A vendégek azonközben nagy fészkelődések közt helyet foglaltak az asztal mellett, nagyobb rezignációval tán nem fogtak még lakomához az apostolok utósó vacsorája óta.

A tábornok maga mellé jobb felől ülteté a bizalmas őrnagyot, mert a haza atyját a katonaöltönyben is ki kelle tüntetni.

Eközben fel kezdték hordani az ételeket. Evés és ivás közben lassanként kiderültek a kedélyek, a bor belső

világa elűzé a józan félelem borúját. Az emberek elkezdtek egymással diskurálgatni, majd tréfálni, később kacagni úgy, hogy az őrnagy úr alig győzte szomszédjait könyökkel taszigálni, s az átellenieket lábbal rugdalni az asztal alatt, hogy lassabban beszéljenek, míg ő maga oly óvatossággal rakta le kését és villáját, valahányszor felvette, hogy azzal legkisebb zörejt ne okozzon, s evés közben szüntelen hátratekingetett a túlsó parton álló ágyúk, mozsarak és tüzekek felé, miközben aztán majd a nyakába öntötte a levest, majd a fülének vitte a szájának szánt falatot, majd üresen kapta be villáját, melyről leejtette a pecsenyét, az édes ételbe borsot, paprikát hintett nagy bőséggel, s a salátához feltett ecetet mind egy lábíg megitta — a rá figyelmezők nem csekély multságára.

Maga a tábornok is csendes benső meglelégedéssel nézte áldozatját, ámbár ebbeli gyönyörűségét kifejezni nem volt is szokása.

Az őrnagy azonban egész ebéd alatt itta a vizet, hogy egy gödény is megsokallta volna, azt állítva, hogy igen meleg van. Ami nem lehetett minden valószínűség nélkül.

Ebéd derekán, mikor már mindenki arcán nyíltak a jókedv rózsái, az őrnagy úr is rávette magát, hogy meg fog szólalni, s jó közel hajolva a parancsnok füléhez, súgva mondá neki:

— Ugyan jó, hogy az ostromlók is most ebédelnek, s nem vehetnek bennünket észre, milyen nagy baj lenne abból! —

— Az igaz. Ott kellene szegényeknek hagyni az ebédjüket s bennünket mulattatni.

Az őrnagy úr ismét szépen megköszönte magában az olyan multságot.

A parancsnok ekkor egy poharat töltetett meg magának igazi tokajival, s azt fölemelve, maga is fölkelt; látszék, hogy valakiért inni akar.

Csak nem lesz oly gondatlan, hogy most tósztozzék?
— gondolá magában a testes őrnagy, s elszörnyedi magában e vakmerőség lehetőségét felfogva.

— Uraim! — szolt erős csengő hangon a parancsnok. E pohár a magyarok hazájaért!

— Éljen! — harsogá e szóra minden ajak s a vendégek felugráltak helyökből, s poharaikat csengve összezördíték. E névre minden félelem eloszlott. E név hallatára, kik mámorosok sem voltak, azok is megrészegültek s háromszor ordíták rá rivalgó hangokban az éljent!

A táblabíró-őrnagy kétségbeesetten terjeszté ki feléjük kezeit, csitítva a rá nem hallgatókat, mint ki egy kitörni készülő forradalmat iparkodik, de nem bír elfojtani. S hogy kétségbeesése tökéletes legyen, a harmadik éljenszó után a rondellában elrejtett katonai zenekar rákezde harsogtatni a Rákóczi-indulót.

— Él vagyunk árulva! — kiálta az ember, s szinte hanyattesett székestül együtt. — Az ostromlók észrevettek bennünket, uram! tábornok úr! parancsnok úr! vezér úr! itt az idő, hogy menjünk innen; az ellenség ágyúi mind nekünk vannak szegezve; itt bennünket rögtön bombákkal fognak elárasztani.

— Az csak nekik fog fáradságot okozni, — felele a tábornok hidegvérrel. Egyébiránt látni akarom, hogy mint tudnak célozni.

— De én nem akarom, az én életem nem csupán a magamé, az én életem a hazáé is, nekem azt könnyelműen kockáztatnom nem szabad. Abból még az országgyűlés is parancsol.

— Megtörténhető esetre nézve én a felelősséget magamra vállalom kegyed becses élete miatt az országgyűlés előtt. Egyébiránt parancs van kiadva, hogy a sánc sorompóin senkinek, míg magam el nem megyek, távozni nem szabad.

Az őrnagy aggodalmai azonban nem voltak minden ok nélkül, mert az ostromágyúk csakugyan, a várfokról jött zenehangok által az ott mulatókra vonatván a figyelem, elkezdtek durrogni, s hánytak mindenfelé golyóbisokat a lakmározó társaság felé.

— Azonban mi is erélyesen fogjuk magunkat védeni — szólt a tábornok, helyéről meg sem mozdulva, és segédeinek intett. — Hozzátok elő a batteriákat.

Jégben hűtött pezsgőpalackokból volt e batteria, melynek pukkanásai furcsán paródiázták a túlparti ágyúdörögést, míg a tajtékzó tűznedv nőttön növelte a vigadó társaság szilajult jókedvét.

A zene mindenféle magyar dalokat hangoztatott eközben szakadatlanul, ha egyik banda elhagyta, a másik kezdte rá, a társaság az ismerősebb nótákat együtt énekelte a trombitákkal; úgy tetszék, mintha kétszáz emberi torok és vagy ötven trombita azon vetekednék egymással, hogy melyik bírja a másikat elnyomni.

A bombák pedig hullottak jobbra-balra, némelyik a Dunába esett, s ott pattant szét a víz fenekén, el nem oltva annak árvaitól s kétfelé csapta a felzavart hullámot.

Süvöltött, pattogott valamennyi, de még csak közel sem járt egy sem.

A jókedvű nép szinte mulatta magát rajtuk; amelyik a levegőben pattant szét, annak „fórát” kiáltottak; amelyik a fejük felett repült el, azt pohárral kínálták, hogy igyék egyet, ha elfáradt; amelyik a sánc árkába esett, azt biztatták, hogy majd kötelet eresztenek le neki, azon jöjön fel; a rakétát póznának csúfolták, a bombát úritöknek és a golyókat fővetlen gombócnak.

Egyszóval az egész társaság kikapott a félelmen, s mit azelőtt szent borzalommal nézett a messzeségből, most a közelben igen mulatságos játéknak találta.

Csak a táblabíró-őrnagy úr állt ki ezalatt halálveritékes kínokat. Le-lekapta a fejét minden bomba előtt, mely százölnyi magasban repült el a sánc felett. Féloldalt fordult a közeledő golyónak, s valahányszor egy bomba szét pattant, mindannyiszor oly mozdulatot tőn, mintha igen nagyon hátra ütötték volna.

Ebéd után estefelé a zene és vigalom hangjai többeket felcsaltak a város szépei közül a veszélyes sáncokra, tán ők már szokva voltak az ostromhoz, jobban mint férfaiuk, vagy erősebb volt bennök a kíváncsiság a vigalomban részt vehetni, mint a bombák iránti félelem.

A hold is feljött szépen, s holdvilágnál, zenehangnál a tűzrekapott fiatalság táncra kerekedett a vidék szépeivel, s úgy járták a csárdást, mintha az átelleni mennydörgés egyéb sem volna, mint a nászvezető vőfély pisztolypuffogatása.

A tánc rendkívül tetszett a tábórnoknak, s minthogy tetszését eléggé nem bírta elrejtetni, azt nyerte vele, hogy egy eleven kackiás menyecske kiüdüzte ülőhelyéből, s úgy megforgatta a tolnai lakodalmason, mint valami villi az úton előtalált gavallért.

A parancsnok mindezt angol flegmával hagyta magán megtörténni, s miután megérteték vele, hogy a magyar táncot háromszor szokták újra járni, ugyanezt a manoeuvre-et kétszer hagyta magán ismételni csókolnivaló hidegvérű képpel.

Egy rövidke epizód okozott csak némi intermezzót az általános vigalomban. Valami eltévedt gránát a táncolók közé talált égve leesni, a félénkebbek félreugrottak, a bátrabbak vízzel akarták leönteni, egy plane kalappal akarta lefűlelni, mint valami kergetett ürgefiút.

— Mindenki helyén maradjon! — kiálta a tábórnok.

A katonák a parancsszóra veszteg maradtak, legfellebb is hölgyeiket iparkodtak a veszély elől elfedni, akik

viszont kíváncsian nyújtogatták ki eleven mellvédek mögül kandi fejcskéiket, nem foghatva fel a fenyegető veszélyt a maga nagyságának mivoltában.

De annál inkább fölfogta annak borzalmát a szakállas őrnagy úr. Amint a gránát sisteregve a sánkra esett, ő is megtörte erőszakos bátorsága bilincseit, s egy bestiális ordítással, melyben az eddig kiállottakért kárpótlást látszott magának venni, nem nézett sem előre, sem hátra, nem kereste, hol alacsonyabb a sánc, hanem ahol leközlebb érte a szélét, levetette magát az árokba, s midőn a négyölnyi magasról a különös isteni gondviselés épkézláb lesegíté, szétnyúlt a földön, négyfelé vetve két kezét, két lábát, és várta behunyt szemmel, hogy mikor fog hát rászakadni az ég.

A gránát azonban sebesen pörgött egy helyben, mint egy bűgőcsiga, a belőle kijövő rakétaláng fényes tűzkereket hányva maga körül. Mindenki várta, hogy mikor pattan szét s kit fog agyonütni?

Egyszerre megállt a gránát. Megszűnt forogni. A tűzkarika elmúlt.

Akik ismerik az ilyen állatnak a természetét, tudják, hogy azon perc között, midőn a gránátrakéta szerte ellobban, s aközött, midőn a belső szikra a lőporhoz érve, az üreges golyót szétszakítja, vagy egy rövid pillanatot, melyben a gránát megáll.

E nyugodt pillanatban hirtelen felszökék helyéről a parancsnok s a gránátot felkapva, hirtelen lehajítja a sáncárokba.

A rögtöni szakadó dördület odalénn bizonyítja, hogy a hajítás éppen jókor történt, ellenben a rákövetkező ordító bőgés azt látszott mutatni, hogy tán nem éppen jó helyre.

A gránát alig két arasznyira pattant el a hasaló táblabíró-őrnagytól, kinek ugyan, hála instinctusának, — egy

porcikája sem sérült meg általa, de ki aznapságtól fogva a jobbik fülére még most is nagyot hall.

E rövid kis bravúr után, melynek hitelességéről szemtanúk kezeskednek, a tábornok oszolni engedé a társaságot, mely most sokkal nyugodtabb tekintettel fogadá az érkező tűzgolyókat, mik a félelem nimbuszát e naptól fogva el látszottak veszteni.

A távozóknak nyugodt éjt ígért a tábornok a zajos nap után.

Szavát 'be is váltá, — még azon éjjel kiütött egy csapattal a nádorvonal felől, s kényszeríté elhallgatni az ostrom-mozsarakat.....

*

Az idő fut, egymásután vesznek a múlt napok, s velök a múlt dicsőség.

Elmúlt a jókedv, a hír ragyogványa, a tündöklő álmak.

Komárom! Romemléke a harci időknek! Elpusztult, kiszenvedett város!

Mi maradt belőled annyi fényből, annyi hatalomból?

A fekete romok – és a komáromi honvédtisztek

.....

10. A TARCALI KÁPOLNA

Csatát nyert az osztrák, csatát veszített a magyar....

A magyar tábornok lesütött ősz fővel jelent meg az országgyűlésen: „szeretnék — úgy monda — pincéből beszélni fel, hogy ne lássék arcom pirulása.”

Az osztrák tábornok víg kedvvel mulatott főtisztjei társaságában.

Az asztalon térkép feküdt, keresték rajta a helyet, hol új csata, új győzelem várandja fegyvereiket.

Egyszer jelentik a tábornoknak, hogy egy huszárt fogtak el.

— Hozzák be! — inte a vezér. Éppen jó szeszélyben volt. Maga is huszáröltönyt viselt, mint egykori huszárvezredes, s fegyverét leoldva, kényelembe tette magát, míg tisztjei feszesen, fegyverben álltak, állig begombolkozva, mint a fegyelem rende hozza magával.

A huszár belépett. Vén, ősz bajuszú veterán volt. Képe fekete még a Schwechát alól elhozott puszkaporfüsttől, de bajusza azért kétfelé kikenve.

Széttekintett mogorván, látszott, hogy nem tetszett neki a társaság, de amint egyszer a tábornokot megpillantá, hirtelen kiderült arca, mint a felhőből kinéző nap, s csakhogy el nem rikkantá magát.

A tábornok is összezsapta kezeit és nevetett. Hajdani legényére ismert az elfogott huszárbán, ki Szoboszlón öt évig szolgált nála. Már akkor öreg Miskának hitta.

— Ismersz-e még, öreg Miska? — kérde a huszártól jókedvűen.

— Igenis szolgálatajára, ezredes uram — felele a huszár, kezét csáktólan fejéhez emelve.

— Tábornok úr, nem ezredes! — igazítá ki az egyik főtiszt.

A huszár néma lenézéssel mérte végig a közbeszólót, — hogy mer egy gyalog ember mukkani, mikor két huszár beszél egymással, habár kapitány volna is!

— Hát el hagyta magadat fogatni, Miska — kötődék a tábornok régi szolgálójával.

— Mit tehettem, ezredes uram. Sokan voltak ellenem. Megszorítottak.

— De csak lenyomta közülok vagy kettőt?

— Nem számláltam meg, de maradt ott valaki.

— Ember vagy, Miska. Adass magadnak egy ital pálinkát, s aztán eredd lovászaikhoz, ha bántanak, szidd össze.

A huszár megköszönte a jóakaratot, de csak úgy tétovázva settenkedett az ajtó felé.

A tábornok pedig tisztjeihez fordult, s a jövő csatatervről kezdte értekezni.

Egyszer érzi, hogy valaki rángatja hátulról mentéjénél fogva. Hátranéz. Miska lopózott oda lábujjhegyen, s szörnyű rejtelmes ábrázattal intett, mutogatott a tábornoknak valamit.

— Ezredes uram, ezredes uram — suttogá szüntelen integetve valamit.

A tábornok egy kukkot sem értett a desperatus pantomímiából.

— Ezredes uram. Adja csak ide a szegletből azt a kardot.

— Mi a patvarnak neked az a kard?

— Csak adja ide. Mindjárt nem lesz itt egy német is a szobában.

Miska azt hitte, hogy ezredese is fogoly vele együtt.

A tábornok rettentően felkacagott e mondásra, s rögtön elmondá tisztjeinek, hogy a huszár milyen jó véleményel van felőlök. Lehetetlen volt az egész társaságnak megállani, hogy hahotára ne fakadjon.

Odamentek egyenként a huszárhoz, megveregették vállait, s beszéltek hozzá a világ minden nyelvén, amiből a huszár mind egy szót sem értett, hanem csak úgy magában mondott el rá egy hosszú, kicifrázott, kacskaringós szedtevetét.

— Hát Miska, a mi katonánk leszsz ezután, ugyé? — kérde a tábornok, s várta, hogy mit felel rá.

— Nincs itten huszárregement — monda az öreg, bajszát kétfelé törölve.

— Lesz belőled vasas német. Őrmesternek teszünk.

— Köszönöm, nem veszi be a természetem. Aztán volnák én most is őrmester, de nem tudok írni.

— Hát mi a köt szándékozol mívelni? Ingyen akarod itt nézi a napot?

— De bizony majd — parancsolatjára — egyszer megszököm.

A tábornoknak tetszett az őszinte felelet. A huszár észrevette.

— Hát bizony — azt csak tudom, hogy egy regiment cserepár nem fog engemet estrázsálni.

Egyik főtiszt haragosan kérde ekkor tőle, hogy miért akar ismét visszamenni?

Nem kell hinni, hogy a huszár valami gorombaságot mondott volna rá.

Bajuszán egyet sodorintva felelé:

— Ott van az én regementem. Jó katona csak odatart, ahol a zászlóját látja.

Ez ellen nem leheté mit mondani.

— No Miska, hát nehogy elsökj tőlünk, inkább eleresztelek.

— Köszönöm, ezredes uram — szólt a huszár, kezét ismét füléig emelve.

— Elmehetsz.

A huszár még húzódozott, orrát vakarta és szemöldeit ráncolá.

— Ezredes uram. — Csak nem kívánhatja, hogy így huszárruhában végigyalogoljak az egész táboron, megölné a szégyen, mire kiérnék belőle. Adassa vissza legalább a lovamat.

— Lovadat? A császáré az, fiam.

— Megkövetem, én neveltem azt csikó korátul fogva, tíz esztendeje, hogy vele járok, ha füttyentek neki is, megismer. Az Isten előtt is az enyim az. Az ütközetben is inkább engem érjen a golyóbis, mint azt.

— Jól van, elviheted.

A huszár még mindig látszott valamire várni.

— Ezredes uram. — Hát már így szégyenszemre menjek vissza a regementemhez, kard nélkül? Még megfarmatringolnának, azt hinnék, hogy beittam.

— Jól van, adasd vissza azt is. A tábornok inte a jelenvolt ordináncnak, a huszár szalutírozott, és elment.

Az ajtóban még egyszer visszafordult. Érzékeny szemmel egykori gazdájára tekintett.

— Ezredes uram! — szólt a lehető legnyájásabb tónusból választva a hangot. Ezredes uram! Jöjjön át mihozzánk!

S ezzel hirtelen kiugrott a szobából, érezve, hogy most valami hallatlan ostobaságot mondott, de ki kellett mondanania, annyira a szíven feküdt, ha mindjárt a nyakát reszelték volna is le érte.

Mikor visszaadták neki lovát és kardját, a tábornok egyik lovásza, ki mindenkit szeretett bosszantani, ráhá-

gott a huszár sarkantyújára, s annak pengő taraját letörte, s azzal odább ugrott kacagva.

A vén huszár megrázta öklét fenyegetve. — Megállj, talián! visszajövök érted! — kiálta utána, s a tábornok ablaka előtt még egyszer annak rendi szerint megtéve a tisztelgő vágást, elnyargalt.

Azt mondják, hogy a tábornok szemeiben könnyet láttak, midőn kíséretéhez fordulva mondá:

— Ha ezek a mi katonáink volnának!

*

A tábornok és kíséretének pompás lakomát készített az ősz magyar gazda, kinek lakában főhadiszállását felüté.

Kívánatára a család együtt ült asztalhoz velök.

A tábornokkal szemben egy szép piros hajadon foglalt helyet, oly friss, oly életvidám arccal, ragyogó szemeihez, rózsás arcaihoz s teljes piros ajkaihoz oly rosszul illett a titkolhatlan bánat.

Az ősz házigazda unokatestvérének leánya volt, ki a szomszéd T-ből rokonaihoz igen rossz időben talált jőni.

Csata elől, csata színhelyére.

Emma volt a szép piros lyánka neve.

A lyánka bár keveset tekingete széllyel, de annál többet jártak hozzá búcsúra a délceg hadfiak tüzes pillanatai.

A bor tette-e vagy a szép lyán tekintete, ebéd utólján az egész társaság erősen mámorosnak érzé magát.

Ittak sok mindenféle egészségért, közben olyanért is, mire az öreg gazda is fölemelte poharát.

Ittak a háborúért, ittak a békességért, királyért, vezéréért, magyarokért, németekért, katonákért és szép leányokért.

A hadfiak szívéből eloszlott minden harag s miután látták, hogy az öreg háziúrnak jólesik a magyar szót

hallani idegen ajakról, előszedte mindenki, amit itt-ott eltanult belőle, s mondta méltánylandó nagy fáradsággal egymásnak közös multságára.

Végre fölemelte poharát a tábornok, s tiszta magyar szóval ily módon köszönté el.

— E pohár fegyvereink dicsőségére! Legyenek azok oly ellenállhatlanok, mint szép szomszédnóm szemei, — legyenek oly hódítók, mint az ő tekintete, legyen oly ragyogó diadaluk, mint az ő arcának rózsái, és életteljesek és dicsőek, miként ő!

— Éljen! — harsogott minden oldalról, a poharak csengtek.

Ema rózsás ujjával fenyegetve mondá:

— Heute roth, Morgen todt. Ma piros, holnap holt.

— Kegyed csak nem akar talán meghalni.

— Ha tudnán, hogy tábornok urat szaván fogja a sors, inkább ma, mint holnap. Ha tudnám, hogy arcom halványsága után elhalványuland a dicsőség is.

A tábornokot kellemetlenül érinté a válasz, más tárgyra vitte át rögtön a beszédet. Ebéd után suite-jével együtt felkerekedett, s a házigazdától katonás búcsút véve, még azon este a szomszéd helységbe tette előrehaladó útjában főhadiszállását.

Midőn az ősz magyar ember egyedül maradt, kétszer-háromszor elmormolá magában:

„Quem dies vidit veniens superbum,

Hunc dies vidit fugiens labentem.”

(Kit kevélynek látott a kelő nap

Azt elesve látta lemenőben.)

*

A harmadnap következő éjet bivouacon tölté a hadsereg.

Künn a szabad ég alatt tüzek rakattak. Kődös, hideg januári éjszaka volt. A seregnek fegyverben kellett maradnia.

A lovak földbe vert cövekekhez köttettek, egészen felnyergelve, lovagjaik mellettük feküdvének a hótalan fagyon.

Rongyos sátor alatt pirosposzsgás markotányosné oszt a katonáknak pálinkát és bort. Uhlánok, vértések toladoknak tarka tömegben kétkerekű talyigából rögtönzött sátora körül, melynek háttérében fekete ráncosképű cigányasszony ül, ki a katonáknak fejenként egy ezüstkrajcárért olcsó jövendőt mond tenyereikből.

Néha az ezüstkrajcár helyett persze, hogy ütleget is kap, de tízen kinyeri, amit a tizenegyediken elveszt.

Lassanként mindig több-több nép támad körüle, a virtuóz próféta dodonai háromlábú széke roppant hasznót hajt a markotányosnének.

A tábornok őrszemlét tartott segédtszizei kíséretében, s amint azon lovagolt, megütötte fülét a víg lárma, mely mindig zajosabb tért kezdett magának elfoglalni az éji némaságból.

A tábornok nem volt az az ember, aki szerette volna valakinek a mulatságát elrontani, odafordítá lovát, s megállt a sátor előtt.

Kérdezősködésére felelék, hogy egy cigányasszony mond jövendőt a katonáknak.

Ismerte már ezt a fajt alföldön laktából, s odainté.

— Kurhere dade, mondj szerencsét itt ezeknek az uraknak, dikheç előre.

— Jaj, asta bitagtále sarmangade biále! soha sem mondtam én még uraknak szerencsét, csak szegény embereknek.

— Upre vén sibylla, vagy a sarkadra verek ezzel a korbáccsal.

— Én nem bánom, de ha aztán okhets dikecsáre kokhele tuterone mangyéra, úgy ne járjak, mint a minap, hogy jól megkorbácsoltak az urak.

— Ne félj, boszorkány. Fogd meg a tenyerét ennek az úrnak.

A segédőrnagy lehúzta kesztyűjét, s odatartá tenyerét a cigányasszonynak.

Elkezdett az cigányul morogni: „irgundum gule sandikhec, csororum sophengyule gágyule,” ha jól viseled magadat, még kapitány is lehet belőled.

Az őrnagy szépen megköszönte a szerencsét, s egy ezüstpénzt vetett a cigánynőnek.

Azután egy hatgyermekes apa tartotta elébe tenyerét.

— A csuk hale dade! Meg fogsz házasodni nemso-kára, s egy szép kis magzatod lesz.

Az elnevette magát, és egy harmadiknak adott helyet, ki történetesen ezredi törzsorvos volt, roppant trabális férfi.

A cigányasszony legkisebb lelkiismeretet sem csinált magának belőle, ha annak azt jövendölé, miszerint igen sok embert meg fog ölni.

— Neked igazat mondott — szólt nevetve a tábornok, — most iszkiri nekem mondj szerencsét. Nézd le tenyeremről, hogy meg fognak-e győzni legközelebbi csatámban vagy sem!

S azzal odanyújtá kezét.

A cigánynő száraz kezeibe fogta a hadvezér jobbját s váltva, hol annak szemeibe, hol tenyerébe pislogatva, főlemelé aszott csont ujját és mondá:

Míg csak a temető lakosai nem állnak ágyúid eleibe, addig embertől ne félj, senki meg nem győzhet!

A tábornok nevetve fogadá a jóslatban foglalt bókot, s néhány darab pénzt adatva a jósnőnek, víg beszéd közt tovarobogott kíséretével. A köd elnyelte alakjaikat.

Az őrtüzek átvöröslöttek az éj ködén, s szerte a távolban mindig enyészetesebben hallatszott a sorban ment kiáltás:

„Ki vagy? őrzáró, tovább!”

*

Másnap délfelé ért a hadsereg dereka Tarcál elébe.

A tábornok pej paripáján ülve lovagolt táborkara előtt.

Tarcálhoz nem messze, az országút mellett balra, egy kerek halmocskán kisdud kápolna áll.

Régi épület lehet, megfeketült falai és a sajátosságos építési modor bizonyítják, hogy az a pallér, aki építette, nem e században született.

Tornyában elszaporodott galambok fészkelnek, kriptájába e környék földesurasága temetkezik bele, a templomába nemigen jár ember.

Amint a kápolna mellett elhaladt a tábornok csapatjával, már jól kezdte látni az oszló ködön át Tarcálnak tornyait, a városból egy hosszan nyúló néptömeget lát lassan szemközt közeledni.

Később valami bús, melankolikus ének töredékeit kezdé kivehetni, s látta, hogy a néptömeg között hat fáklya lobog....

Végre egy fehér koporsó tűnt szemébe.

....Temetkezés.

— Ah, minő ostobaság! — kiálta fel a tábornok, bosszantatva az ominózus találkozás által, s küldé egy szárnysegédét, hogy állítsa meg a menetet, és kérje meg, miért jönnek éppen errefelé.

A segéd visszajött, s azt a választ hozta, hogy éppen ebbe a kápolnába szándékoznak vinni a halottat.

A tábornok bosszúsan lovagolt tovább. Minél közelebb jöttek hozzá a síró, melankolikus énekhangok, annál kedvetlenebbül érzé magára hatni a jelenetet.

A katonai harcmenet kitért a sokkal szomorúbb előjogú gyászmenetnek. A tábornok megállítá lovát, s várta, míg a gyászkíséret elhalad előtte.

Jöttek az énekesek, nyújtott hangon szomorú dalt énekelve a halálról és annak uráról.

Jöttek a lelkészek, egyszerű hosszú talárban, jött a kísérő népség, a fáklyavivők, és senki sem látszott figyelni a ragyogó hadfiakra. Mindenki csak az enyészet királya előtt hajtá meg fejét e percben.

Középen egy fehér koporsót vittek. Fedelére mirtusz-koszorú volt tűzve, a rózsás szemfedél kifüggött alóla.

A koporsó egyik oldalára aranyszegekkel voltak e szavak kiverve:

„Élt 19 esztendőt.”

A túlsó oldalon a holt neve lehetett, de azt a tábornok nem láthatá.

A koporsó után síró atyafiak mentek, talpig gyászba öltözve, köztük arcok, mikről úgy rémlett a tábornoknak, mintha látta volna már azokat valahol, de azok nem látszottak őt most észrevenni.

Midőn a menet végképpen elhaladt előtte, egy hátul elmaradottól nyers hangon kérdé a tábornok:

— Ki az, akit itt temetnek?

— Egy szép szűz leány. Még tegnapelőtt élt, semmi baja sem volt, piros volt, mint a rózsa, ma már halott és eltemetik.

— Hogy hívják?

— B**i Emma. Isten nyugosztalja meg szegényt.

A tábornokot hideg borzadás futotta végig.

Az a szép piros leány, ki tegnapelőtt vele szemben ült, kire ő poharát emelte, s ki neki azt mondá:

....Heute roth, Morgen todt. Ma piros, holnap holt.....

Hm. Ha a sors szaván fogná s győzelme fénye sem lenne ragyogóbb, mint e leány szemei — most!

— Fatális gondolat — mondá bosszúsan a vezér, s lovát sarkantyúba kapva, bevágatott szállására, szótlannul, kedvetlenül.

Aznap alig lehetne szavát venni.

— Heute roth, Morgen todt, ma piros, holnap holt — mormogá több ízben el-elgondolkodva.

*

Eljött az éj.

A tábornok egyedül virrasztott szobájában, előtte a térkép feküdt, keze rajta pihent, de szemei nem néztek oda, de lelke nem volt a szobában.

Ma piros, holnap holt!

Mindig e szavak visszhangzottak gondolatai messzeségében.

Mindig ez arc jelent meg előtte. Pirosan, életvidámon, mosolyogva; — perc múlva, sápadt, hideg szóttalan halottkép.

Azután eszébe jutott a dicsőség, küzdelmes csaták véres jutalma, a messze szárnyaló hírnek ragyogványa, lelkében a jövő diadalok képei kezdtek fel-feltünedezni, tündöklő alakok pálmakoszorúkkal, elgázolt hadak, láncra fűzött ellenség a diadalszekér előtt.

Látta lelkében a győzelmi zászlók lobogását, a vert ellen menekvő hadait, hallá a hurrah! ordítást üldöző csapatjainak ajkán, látta a kiszámított haditerv csalhatlan sikerét, és ekkor, mint egy futó árnyék repült keresztül eszméi világán:

„Ma piros, holnap holt.”

Végre boszúsan fölkel, nyergelt lovát előhozatá, s néhány kísérői társaságában elindult a szokott éji őrszemlére.

A legszélső őrszem túl volt a kápolnán, s ahogy a tábornok mellette elrobogott, különös hatással tűnt szemébe az elhagyott mohlepte épület.

Eszébe jutott, hogy tegnapelőtti szomszédnéja most oda van temetve.

A tábornok különös idegható borzadással fogadta e gondolatot mindannyiszor. Dacos, erős természetét bán-tani kezdé e gyöngeség.

Elhatározá magában, hogy le fogja azt küzdeni.

Egyik segédét rögtön elküldé a sekrestyés után, hogy hozza elő a kápolna és a sírbolt kulcsait, és gyújtasson fáklyákat.

Kevés idő múlva előjött az egyházfi, egy szerény öregember, kinyitá a rozsdás sarkaikban csikorgó ajtókat, a temetésről elmaradt fáklyákat meggyújták, s azokkal a kísérők néhányai elülmenve, beléptek a kápolnába.

Szűk, sötét kis üreg volt annak belseje. A falakat pókháló lepte mindenütt, az oltár, a székek megfeketültek az időtől, maga az oltárkép festése is egészen fekete volt már, csak a fő körül kivehető szent körfény aranya látszott ki még belőle.

Az ablakok szűk ólomkarikák közé szorítva nagyobb-részt elszivárványosodtak a ragyás verőfénytől, az egész teremben érezhető volt az a nehéz nyomasztó templom-zag, mely sokáig csukva tartott szobák tulajdona.

A torony lépcsőzetéből három-négy fok hiányzott, nem is járt oda fel a harangozó, a csengettyűkötél lelógott, csak pajkos suhancok szoktak oda néha felmászni galambfiakért.

Az oltár mellett bal oldalt egy nagy vörös márványtábla állt sűrűen beírva latin betűkkel, s nem kevésé összekarcolva.

A sarkantyúk pengése szokatlanul hangzott végig a bánatosan üres egyházban, s a fáklyák lobogó fénye táncoló árnyékokat vetett az elhagyott falakra.

A sekrestyés mutogatni kezdé a kápolna nevezetességeit, a tábornok azonban félbeszakítá.

— Hagyja abban, nem akarjuk e kápolna archeológiáját ismerni, vezessen le a sírboltba. A tegnap eltemetett szép hölgynek jöttünk végtiszteletünket átadni.

— Úgy gondoltam — válaszola szerényen a sekrestyés —, hogy a tábornok urat tán érdekelni fogná, megtudni a kápolna építésének eredetét, s annak nevét, kinek hamvadó tetemei ebbe legelőször letétettek.

A tábornok egyik kísérőjéhez fordult: „ez az ember, úgymond, tudósoknak tart bennünket!” s azután előretolva a sekrestyést, tréfásan mondá neki:

— Nem akarunk, barátom, a szentekkel és relikviákkal ismeretségbe jöni, csak menjünk.

A sírbolt cifra rácsajtaja megnyílt, a kőcsigalépcsőkön eltűntek a fáklyák, s a föld alatti űr vastag sötétsége lassanként kezde engedni a betörő világnak; de bár három-négy fáklya égett, a terem egyik végétől a másikig nem leheté világosan látni.

Kétoldalt a szűk fülkékbe roskatag koporsók voltak betaszítva, előttük egy-egy síremlék hirdeté az ott porladozó nevét, mindenféle nemesi címerekkel felcifrázva.

Az egyik előtt egy új alabástrom szobor állott.

Az örök álmó angyala, lefelé fordított fáklyával, fején mákkoszorúval.

A szobor talapjára egyszerűen volt felvésve:

...B**i Emma....

— Szegény leány! — monda a tábornok résztvevő arccal s úgy érzé, mintha a nehéz léleknyomás, mely eddig üldözé, itt a halott koporsójánál elmaradna szívé-

ről, mintha a kísértet, visszavezetve hideg fekhelyére, most elmaradna tőle és megnyugodnék.

— Menjünk tovább! — szólt kíséretéhez, midőn a sírbolt háttérébe tekintve, úgy rémlik előtte, mintha nagy arany betűkben kiírva uyanott saját nevét látná csillámlani.

Megdöbbenve lépett közelebb: egy fáklyát ide — kiálta.

Előtte egy magas faragványos ódon sírmelék állott; egy csonka piramid, négy vasgolyón nyugvó. Tetején egy fekvő oroszlán, nyíllal átlóve, lábai alatt babérkoszorús kard.

És a főlapon nagy arany betűkkel a tábornok nevének hét betűi, s a kettős kifaragott pajzson családja címere.

— Mi ez? — kérdé izgatott kedéllyel a sekrestyéstől.

— A tábornok egyik őse fekszik e kő alatt.

— Nekem egy ősapám? Hogy jött az ide meghalni? Mi más tartományban lakunk.

— Itt esett el egy véres csatában ezelőtt másfélszáz esztendővel.

— Itt, ugyane helyen?

— E helyen.

— S ki ellen küzde itt?

— II-ik Rákóczi Ferenc ellen.

— Győzött-e?

— Megveretett.

— Az nem lehet.

— Annak emlékére épült e kápolna, hová a tábornokot eltemették.

— Miről gondolják azt?

— Odafenn ama márványtábla világosan elmondja az eseményt, ha tetszik, elolvashatja, tábornok úr.

A tábornok felment a templomba kíséretével, s a márványon megavult betűkből képes volt leolvasni a

rossz latin hexameterekben megírt eseményt, mely a magyarok elleni csatában elesett hadvezér halálát gyász-
emlékben tartja.

— Valóban igaz. E helyen egy ősöm esett el. Szeretném, ha ez eseményt nem tudtam volna meg, mert én is e helyen akarok csatázni. Rossz ómen. Igen rossz ómen.

— Egy római visszafordulna hadseregével ily előjelen-
ség után — szolt egyike kísérőinek.

— És én éppen azért e helyen fogok megütközni. Ha győzök, egy másik márványemlékre felíratom, hogy százötven év múlva az unoka bosszút állt elesett őseért, ha pedig elveszek, csak az évszámot lesz szükség megváltoztatni az emlékkövön, nekem is jó leend.

*

Másnap már korán reggel felöltözködött a tábornok. Nyugtalan éj után igen rosszul nézett ki.

Előszobájában valami zsinat keletkezett, arra ébredett fel. Néhány tisztje kérlelhetlenül zúgolódott és káromkodott odakinn.

— Mi az? — kérde a tábornok.

A tisztek kétszer-háromszor hagyták ismételtetni a kérdést, anélkül, hogy feleltek volna rá.

— Senki sem fog válaszolni?

— Bagatell az egész — felelé végre egyikök. A varjak ma reggel levették a toronyból kitűzött zászlónkat.

— Az természetes, ha nem volt odakötte a nyele — monda a vezér. — Azon nincs mit szörnyűködni. A varjak szeretnek a tornyokra szállni. Ez harminc esztendő előtt is úgy volt.

— Persze, hogy természetes — erősíté egy másik tiszt. Sokszor az óramutatóra is rászállnak, s az óra aztán este mutatja a delet.

— Nagyon természetes! — állíták valamennyien, s nem beszéltek többet a dolgról.

— Önök, úgy látszik, nincsenek minden előítéletek nélkül. Jó katonának, ki az ágyúgolyótól nem fél, megbocsátható az efféle gyöngeség. Az oroszlan is fél a kakaskoritástól. Élő embertől még én sem ijedtem meg soha, de lelkekkel kikötni nem hivatásom. Az egész éjjel mindenféle kísértetek nyomtak. — Egyébiránt nem hiszem, hogy azok a jó állatok el akarnának innen bennünket ijeszteni, mert ha mi nem csatázunk, ők éhen maradnak.

E félig tréfás beszéd alatt az utcán hirtelen zaj keletkezett.

Gyors lódobogás, — azután egy cifra kacskaringós huszáros káromkodás, — azután egy marhányi ordítás, — egy lövés, — és ismét távozó lódobogás és közeledő ordítás.

A jelenet szemtanúi bosszús szörnyűködéssel mondák el a tábornoknak, hogy a néhány nap előtt elbocsátott vén huszár a sűrű ködtől segítve keresztünyargalt az előőrsökön, be a faluba, ott a tábornok főhadiszállása előtt megállt, az olasz lovásznak, ki a kapuban ült pipázva, az őr szeme láttára levágta a fülét. — Sarkantyúért fület! — szólt nagyot káromkodva, s ismét elnyargalt. Az őr utána lőtt, de hihetőleg nem találta, mert akik utána nyargaltak, sehol sem akadnak nyomára. Bár megfoghatták volna!

— Megjutalmaztam volna e fickót.

— Hogyan?

— Mert ezáltal elárulta, hogy az ellenség közelít, és azt is, hogy melyik oldalról fog jöni. Merről jött?

— A k...i útról.

— KüldjeteK arra rögtön erős kémcsapatot, egy fél üteg ágyúval.

A tábornok sietett megtenni a diszpozíciókat, s nemsokára hallá megdördülni a kirendelt irányban ágyúit.

— Valahára tehát — kiálta fel megkönnyebbült szívvél. — A csata kezdődik, ott megmenekszünk a vízióktól és kísértetektől. Azok nem mernek velünk az ágyútűzbe jönni. Fel lóra!

S egészen vidáman ugrott fel lovára, s felkészült kíséretével együtt nyargalt, merre az ágyúkat dörögni hallá. Érzé, hogy a puskaporos levegő a katona atmoszférája, a kísértetvilág nyomasztó rémei egyetlen szavára a megdördülő ágyúnak mind szétröppentek agyából, s elbúvtak félénken hideg koporsóik, penészes templomfalaik mögé.

A köd képtelenül sűrű volt, alig lehete száz lépésnyire látni.

Csak néha adott irányt egy-egy fellobbanó vörös láng, melyre taszító dördülés következett.

— Erősen fűtenek a mieink — szólta a tábornok, arra tartva kíséretével, s nemsokára odaért az ágyúkhöz.

Fél üteg erősen dolgozott.

Mintegy három-négyszáz lépésnyi távolban egy dombon csatárláncban szétszórt csapat látszék, erős pozíciót véve. Az üteg azt lövöldöze.

— Nos, hogy viselik magukat a fiúk? nem futnak-e még? — kérde a tábornok.

A tüzemester haragos, lőporfüstös pofával felelé:

— Állják a tüzet, mint a kőszál!

A tábornok vevé távcsövét, s amennyire a sűrű ködben kivehető, a magas, egyenes alakok merően, mozdulatlanul álltak az ellenök lőtt golyók előtt a dombos állásponton.

— Kartáccsal kell tölteni, annak hatása lesz.

Néhány kidőlt az alakok közül a sűrű golyózápportól elsepertetve, a többi állt, mint a szikla.

— Azon domb háta mögött bizonyosan egy rejtett batteriának kell lenni. Egy osztály lovasság kerülje meg őket, egy zászlóalj ugyanakkor menjen nekik szuronysegezve, s vegye két tűz közé!

A parancsszó gyorsan teljesítetett, néhány perc múlva hallá a tábornok rohanó csapatjai hurrah! kiáltását. Látta őket közeledni sebes rohanással a domb felé. Egyszerre megálltak, a hurrah megszűnt, hangos káromkodás állt be helyette, a csapatok megfordultak, s csendesen ballagtak visszafelé.

— Mi lelte ezeket?

A gyalogság zászlóalji parancsnoka s a lovasosztály vezetője hevesen vitázva közeledtek, s amint az üteghez értek, mindketten elkezdték a tüzérparancsnokot szidni, hol azt, hol egymást a legválogatatlanabb címekkel tisztelve meg.

— Mi baj? Mi lelte önöket? Miért jöttek vissza? — kiálta rájuk a tábornok, egészen kihozatva flegmájából.

— A patvarba is! az a baj, hogy mi itt egy fél óra óta attackirozzuk a kálvinista temetőt.

Erre lehetetlen volt a tábornoknak minden bosszúsága mellett is el nem kacagnia magát.

— Tehát azok az emberek ott fából vannak?

A kérdezett káromkodott, mint egy pogány, és esküdött szörnyűképpen, hogy soha semmi ivadéka sem látott olyan fejfákat, a miknek feje van faragva és dereka és csipeje, hogy az ember ködös időben honvédeknek nézhesse őket.

— No semmi, felele a tábornok jókedvvel — nem velünk történik ez először, a néhai inszurrekció éppen így nézte ellenségnek a fűzfákat, mint mi a fejfákat, — az ugyan elszaladt tőlük, de mi legalább megágyúztuk őket.

E pillanatban valami hideg borzalom futott végig testén. A mosoly megfagyott vonásain. Mi volt ez?

A borzadó lélekérintés újra végigfutotta testét, tetőtől talpig.

Észébe jutott a boszorkány jóslata.

„Míg a temető lakosai nem állnak ágyúid eleibe, addig embertől ne félj, senki meg nem győzhet.”

És a temető lakosai fél óráig álltak ágyúi tüze előtt!.....

*

E percben oldalt idegen ágyúk dördültek meg.

Harsogó „éljen!”-kiáltás jelenté, hogy a forradalmi fiatal sereg megkerülte a császári sereg balszárnyát.

Egy óra múlva általános lett az ütközet.

Az egész napi csatát a puszta vakeset intézte.

A köd oly sűrű volt, hogy tájékozásról szó sem lehet.

Egyik ellenség nem látta a másikat elébb, mint míg fél lövés távolságra állottak szemközt, s nem ritkán úgy történt, hogy ugyanazon sereg találkozó csapatjai egymásra lövöldöztek, vagy az ellenséget nézték barátjuknak, s csatlakoztak hozzá.

A nyargoncok nem találták a helyeket, ahová küldettek, s azután meg nem találtak vissza.

A zavar, a tévedés képtelenné tett minden kombinációt. A köd sűrűen, áthatlanul feküdt a csatatéren, mintha valami szellem jött volna alá, nehezítő nyomással védendő választott népét az ellenfél túlnyomó ereje ellen.

Egy ízben a tábornok maga is a legnagyobb veszélyben forgott. Egy osztály huszárság alig száz lépésnyire nyargalt el mellette, amint tábornokarával egyedül állott. Ha észreveszik, el vannak veszve.

A csatában végre nem lehetett semmi összefüggést fenntartani. Minden csupa félreértés lett. A kiindult csapatok nem értek rendeltetésük helyére, mindenik külön küzdött, egyik előre haladt, a másik hátranyoma-

tott, az elszakadt csapatok keresztűzbe jöttek. A főerő maszkok ellen operált, míg a kisebb csapatok túlnyomó had ellen víttak eredménytelenül.

A magyarok Istene köd oszlopában járt népe előtt.

Három napig tartott az ütközet. Harmadnapra kitisztult az idő. A magyar sereg a folyam jegén várta ellenségét. Ott ütköztek meg utoljára dühös, elszánt viadallal, a folyam jegét pirosra festette a kiomlott vér, az eget a felgyújtott város lángja.

A magyarok visszaverték ellenségeiket.

A tábornok kénytelen volt megfordulni, s átengedni a véresen vitatott csatát.

Hol azelőtt másfélszáz évvel egy őse elesett, s ütközetet veszte nemzetéért küzdő magyar vezér ellen, ugyanott veszté el a késői unoka a csatát, nemzetéért küzdő magyar vezér ellen.

*

Volna-e hát a magyarnak is egy külön istene, mint volt hajdan az Izrael népének, ki azt vezérlé pusztákon, vészeken keresztül, tűznek és ködnek oszlopaiban?....

Ki öröködék annak élte fölött egy ezredéven keresztül, hogy el ne vesszen, mint elvesztek a többi vándor népek, — a normannok, góthok, longobárdok és hunnok, kiknek csak neveit és tetteit ismeri az utókor?....

Kinek jelenlétét nagy keze csodái hirdetik a föld lakóinak.....

Ki háromszor meg hagyta halni népét, meg hagyta fúlni önvérében, elveszni, leszállni a sírba s háromszor föltámasztá újra, s megnövelé világrendítő erőre?....

Voltál! Láttuk nagy kezed munkáit! Reszkettünk lelked hatalma előtt. Csodáid meg vannak írva a hagyományok között....

Rejtélyes jóslatokban, sírok szózatában, csaták eredményében, éreztük közel jelenlétedet.....

Hol vagy? Hová lettél?....

Dorgálsz-e népedet még ki nem szenvedett bűneiért?..... Azért sújtolsz-e, hogy egykor újra fölemeld, vagy az apák és nagyapák vétkéit rovod le most rajta?....

Vagy legyőzted egy náladnál hatalmasabb erőtől, s kénytelen voltál odaengedni másnak az elfoglalt eget?....

Vagy alszol s százados álmodat nem zavarhatja meg a percek számláló efemer portömeg sóhajtása?....

Vagy megbántad, hogy teremtéd e népet, s akarod, hogy meghaljon az és ne beszéljen róla többé senki?....

Vagy meg akarod tisztítani az aranyat, megedzeni a vasat a szenvedések tisztító tüzeiben?....

Vagy elmúltál, elenyészted, miután oltáraid lerontattak?

Láttunk, éreztük jelenlétedet.

Láttunk üstökös csillag ragyogó fényében, tengerré vált folyam elterült árjában, láttunk csataterre leszállt köd képében, égő városra leömlő felhőszakadásban, láttuk képedet az égő nap kettős udvarában, emberölő hőség égő sugáraiban. Az elemek mindenik neme beszélt nekünk rólad.

Láttunk és meg fogunk halni....

Vajh! fog-e utánunk még valaki következni, kinek egykor ismét megmutatod fönséges arcodnak dicső ragyogását?....

11. A FEHÉR ANGYAL

Fehér angyal, fehér angyal!....

Csillagos éj álomképe....

Halvány rezgő ködtümemény holdsütötte távol halmon....

Mint ül ott mozdulatlanul.... Lelke egy magános csillag, mely rajta keresztülragyog.

Tiszta az éjjeli ég, sem felhő, sem madár nem repül át rajta.

A hold, félig elfogyva, nézi altató világgal a kedves, szép ködalakot, s lassan, észrevétlenül merül el az átelleni láthatáron domboruló zöldes halom mögé.

Balról komor, vén vár sötét düledékei feküsznek az erdős pusztaságban volkán alakú hegytetőn, félig árnya, félig csontváza egy ledült óriásnak, mely öntudatlanul, holt nyugalomban mered fel az égre.

Jobbról gondolatfárasztó síkság. Avar tér, néhol domb, néhol folyam, itt-ott fa és bokor s egyes fehér tanya. Az egész aluszik. Az egész néma....

Fehér angyal, fehér angyal!....

Csak te virradsz meg álmatlan.

Egyik csillag lemegy a másik után pihenni. Az egész ég fordul, csak te ülsz ott, láthatlan léleknek az égre vetett fehér árnyéka a halványzöld távol dombjai felett; fehér ködruhádon csillaglelked fényesen átvilágol. Meg-meglebbensz, — meg-meglebbensz. Mint a délibábnak éjszakára ottfleedt leánya.

Mikor te megjelenesz, ünnepe van a természetnek. A fákon egy levél sem mozdul. A tengeren megállnak a hajók. De a legelső szellő szétleheli alakod, s csillagod messze megy ragyogni a mérhetetlen égbe.

Fehér angyal, fehér angyal!....

Voltál egykor piros rózsza.

Ékes piros földi angyal. Áldva volt, aki rád nézett, áldva volt, akire néztél, s bűnbocsátó erő volt ajkaidra ruházva.

Mi szép, mi vonzó vagy még holtod után is; milyen lehettél életedben!....

Most is áldás vagy a népen.

Csöndes tavaszi éjszakán szoktál olykor megjelenni. Lány harangszó csendül meg ilyenkor szerte a vidéken. A nép Istenét megy dicsérni, ki téged elküldött. Lesz aratás, lesz borszüret, telni fognak pincék, vermek, dicsértessék az ég ura, a fehér angyal megjelent....

Mi bánat hoz téged tavaszonként a földre, mikor a fehér rózsza és liliom kezd virulni? Nem nyílhatnak-e azok nálad nélkül? vagy tán látogatni jársz ide valakit, ki sírjából hozzád emelkedni nem bír?....

*

Múlt év júliusában Miskolc felé járt a magyar vezér. Egy nem messze eső faluban halt meg seregével együtt.

Szállását az uradalmi kastélyban vevé, hol a nagyúri családból csak a társalkodónő volt jelen őt elfogadni.

A forradalmi vezér kevés alkalmatlanságot szokott csinálni, ahová szállt; a mívelt lelkű hölgy pedig örömet teljesítendette minden kívánságát.

Három nap óta nem volt újra bekötve a vezér sebe, féleszméletlenül vették le szekeréből, s midőn lefektették, kitört rajta az erős sebláz, mely eddig folytonos csaták küzdelmei közt nem férhetett hozzá.

A hölgy segíteni kívánt az orvosoknak a sebkötözésnél. Elszörnyedett, midőn meglátta az iszonyú mély vágást, mely hosszan vonult át a szép főn egész a homlokig.

— Istenem, milyen szörnyű seb! —

— Volna bár halálos, csak a hon lenne megmentve általa, — felelé az, egyetlen jele nélkül a fájdalomnak.

Pár órai nyugodt álom után felébredt a vezér. Ágya mellett a halvány, szomorú hölgy ült, lesve minden mozdulatát, álma pihegését, szemei felnyíltát.

A vezér segédeit szólítá, — kérdezé, hogy nem érkeztek-e vissza a nyargoncok.

Kielégítő feleletet kapott minden kérdésére. Az ellenség mindenünnen hátravonult, seregének minden része között helyre volt állítva az összeköttetés, az út nyitva volt egész a Tiszáig.

— Menjünk tova — kiálta fekhelyéről felemelkedve a vezér. — A seregnek elég volt a pihenés.

— Elég a seregnek, de nem önnek — szólott orvosa visszaerőtelve őt vánkosaira s kényszeríté, hogy ha aludni nem akar is, néhány óráig ne hagyja el fekhelyét, s ne gondolkozzék haditerveiről.

A vezér kibámult az ablakon, a csillagos éjbe, a hanyatló holdvilágba, az erdős hegyekre, s amint tekintetével a horizonra jutott, meglátta ott a halvány fehér ködöt, mely ott ült mozdulatlanul a szélcsendes éjszakában.

— Mi lehet az? — kérdezé. — olyan, mint valami távoli égés jele, csakhogy inkább fehér, mint vörös. Ha tél volna, éjszakafénynek tartanám. Mi lehet az?

Az ábrándos hölgy ágya-fejénél megszólalt: — „az a fehér angyal”.

A vezér kérdőleg tekintte rá.

Mese van róla, mit a köznép jól ismer. Azt hiszik, hogy ez igen jót jelent.

A vezér kérte a hölgyet, hogy ismertesse meg e mesével, mit igen szívesen fog most hallgatni, miután két óráig haditervekről gondolkoznia nem szabad.

A hölgy mosolygva engedett a kérelemnek, s viszont kérte, hogy ki ne nevéssék, amit mondani fog, mert hisz az úgylis csak mese.

*

Egymás vérént ontotta a magyar.

Egyik forrásoknál tisztelte Istenét, másik kereszt előtt, azért viaskodtak.

A keresztyén király hadat izent azoknak, kik fehér paripákkal áldoztak Hadúrnak, s hosszú, véres csata után leverte őket, vezérüket elfogta, megöle, seregeiket szétverte, oltáraikat ledöntögeté.

Csupán egy, számra nem nagy, de elszántságban erős csapat menekült meg épen a Bükk rengetegeibe, hol kapitányának vára állott magas, meredek volkán alakú bércre fölépítve.

A várúr nevét rég kitörölte az emlékekből az idő, de vára még most is áll, csonka falai még küzdenek az idővel és a zivatarokkal, s ha éjjéleken a haragos vihar átsüvölt nyitott ablakain, a völgyben lakó azt hiszi, a pogányok lelkei süvöltenek ottan.

A várúrnek volt egy szép leánya, kit a vidék jóltevő nemtőjének tartott, ki a szegényeket ápolni, betegeket gyógyítani eljárta faluról falura, ki nem alhatott, ha valakit sírni hallott.

Pedig a szép leány nem volt keresztyén. Ő is apái istenét imádta, s míg a vad harcfiak fenn az Örvény-kövön mutaták be Hadúrnek égő áldozataikat, — hol most is látni a széthányt oltár roppant bemohodzott kődarabjait, — míg az ősz táltos a Szentlélekkő alatt most is

látható csodás alakú fülkékben bocsátá ki a hófehér mén piros vérét: azalatt az úrleány a környék ifjú szépeivel a Haricza forrásához hordá liliomból és fehér rózsából font koszorúit, virágáldozatul a nagy szellem mohos oltárára.

A vitézek legjobbika, legszebbike volt a leány kedvese. Nevét annak sem tudja senki, de legjobbnak és legszebbnek kellett lennie, mert hisz a legjobb és legszebb leány volt bele szerelmes.

E várhoz húzódott Kupának szétveretése után a megmaradt pogány sereg, remélve, hogy itt sokáig fogja tarthatni magát, s kedvező alkalommal kironthat ismét, s újra kezdheti a harcot oltáraért, ősi isteneért.

A várúr azonban nagyot gondolt. Elképzelé, hogy mi lesz e harcnak vége. Beláthatlan nyomor az egész hazára, soha ki nem alvó lángja a polgárháborúnak, unokáról unokára szálló fogyhatlan gyűlölet, és semmi kilátás a győzelemre, a békére, a boldogságra a hazában.

És megszánta a népet, mely így elveszne a kettős harc között, s egy napon kezébe adva magát a királynak minden seregeivel, minden hadnagyaival együtt, kívánva, hogy essék áldozatul ő, legyen kegyelem seregeinek és hadnagyainak.

De megfordítva történt.

Kegyelmet ő kapott, hadnagyait lefejezték.

Azok között leánya vőlegényét is, a legszebbet, a legjobbat minden vitézek közt.

Másnap meghalt a leány is, harmadnap eltemették, negyednapon éjjel megjelent apjának álmában, halvány, halott-arccal.

Szép hosszú, fekete haja, mely soha befonva nem volt s térdein alul ért, egészen megfehéredett a sírban, ragyogott mint az ezüst, kezei, arca, halotti ruhája,

mindene fehér volt mint a napsütötte felhő. Homlokán koszorú liliomból és fehér rózsából. Így jelent meg alvó apja előtt.

Nem szólt semmit, csak egy levelet adott neki által, melyben mindazon hadnagyainak neveit olvasá, kiket ő adott kézbe, s kiket miatta lefejeztek.

A várúr megőrült álmában, felugrott ágyából s amint futna kifelé, a bástya ormáról hanyatt-homlok a meredek sziklákra lerohant.

A vár azután puszta maradt örökre, minden év lebont egy követ ormairól, minden tavasz egy virággal többet tenyész meg kipusztult falain.

És ha olykor a babonás pór hallgatag éjszakán végignéz a láthatáron s lát messzűnően libegő fehér tojásdad fényt: a fehér angyal lelke az ott, suttogja magában, s jó jelnek tekinti, és azután egész éjjel tündérekkel álmodik, mosolygó túlvilági arcokkal, kik hosszú ezüsthajjal, fehér arccal, fehér ruhában, mint napsütötte fölleg, kápráznak el álmodó lelke előtt.

*

Ígyen szólt a mese. A tábornok megköszönte a hölgy szívességét, s nyugtalan lelke nem hagyva pihenni, indulót veretett azonnal az egész seregnek, s lázban, kimerülten kocsijába viteté magát, szép szőke fejét fantasztikus burkolattal kék selyemkendő fődé, oly jól illő halavány, szenvedő arcához.

Mikor jól tovament, visszatekintett, s még akkor is látta háta mögött, messze a kék láthatáron a különös halvány légtüneményt, melynek csodálatos neve: fehér angyal.

*

Ősz volt, lehullott minden virág.

Szük, sötét szobában egyedül feküdt a magyar vezér.
Egyedül, nyomorban, betegen, távol honától.

Milyen jó lett volna meghalnia....

Ott feküdt beteg lázas ágyán. A fájó seb nehezen gyógyult fején, de százszor nehezebben gyógyult az, mit szívében viselt, és százszor jobban fájt.

Egy éjfélen mélységes álmában, amint kórágán fekvék, egy fehér alak jelent meg előtte.

Úgy érzé, mintha régi ismerőse volna az, de nem tudta, honnan.

Hosszú ezüsthaja térdein alul ért, kezei, arca, ruházata, mindene fehér volt mint a napsütötte felhő. Homlokán koszorú liliomból és fehér rózsából.

Kezében egy levelet hozott. Letette a beteg asztalára, azután még sokáig ottmaradt előtte szótlanul, ott ült egész éjjel, s csak akkor tűnt el előle, mikor az ébredő szemeit fölnyitá.

Még akkor is úgy tetszék neki, mintha a távoztában repülő ezüsthaját látná futtában lebegni.

Reggel volt. Asztalán egy levél hevert, mit azalatt hoztak neki, míg aludt.

A levél költe honából szólt.

Bágyadt reménnyel vevé föl azt, feltöré és elolvasá.

Azt olvasá benne, hogy tizenhárom tábornokát halálra ítélték és kivégezék, egyedül ő kapott kegyelmet....

.....Fehér angyal, fehér angyal.....

12. A KIS SZÜRKE EMBER

(Egy invalidus irkafirkáiból)

Szegény öreg apó! mintha most is látnám.....

Mikor decemberben hideg, fagyos éjjel lovagolt előttünk, egyszerű szürke köpenyben, feszes kamáslikban; egyik arcán a még friss seb csak imígy-amúgy betapasztva.

A fiatal sereg nagyrészének alig volt ruhája, s a kellemetlen téli idő nem nagy szánalommal volt irántunk, éhezünk is, amennyi belénk fért; de ki mert volna fázni, ki mert volna panaszkodni akkor, midőn a kis szürke ember egyszerű, vékony öltözetben, étlen, álmatlan lovagolt legelő, télben, hóban, zivataros éjszakában?

Nem volt pihenésünk. Alig álltunk meg egy helyen, már hallottuk siettető szavát. Hamis kiejtéssel, de valódi hévvel mondá mindannyiszor: — „előre, előre!”

S ki maradt volna el, ki lett volna fáradt, midőn a kis szürke ember nyitott sebeivel étlen, álmatlan lovagolt legelő, télben hóban, zivataros éjszakában?

Szegény öreg apó! mintha most is látnám....

Mikor januárban elvették ágyúit, — hosszú, sziklai útban feldült egy szekere, s a túlnan maradt ágyúk mind ottvesztek miatta.

Elöl ellenség, hátul ellenség, s csak négy ágyúja maradt és kétezer katonája.

Egész nap, egész éjjel vitt az ellenséggel a kis szürke ember, hol elöl, hol hátul, ahol megtámadták.

Négy ágyújával védte magát, hol itt, hol amott ostromolva, s akközben vonult a sereg előre, vérben, tűzben, ellenség országában.

Egy városba értünk, ott körülfogtak bennünket. Éjfél volt.

Éjfélkor követ jött az ellen táborából, feladásra szólítandó a kis szürke embert.

Kijött az hozzánk a piacra, felállítá seregét, végignézte és kérdezé:

— Akarnak-e önök velem tovább harcolni, vagy leteszik a fegyvert? Jőnek-e, merre vezetni fogom?

S ki ne ment volna vele, midőn őt látta legelől? Egyhangú kiáltás hirdeté, hogy nincs, aki a fegyvert letegye!....

— Menjen ön vissza — szólott ekkor a követnek, a kis szürke ember —, és mondja meg parancsnokának, hogy én tizenkétszer voltam már körülfogva, most vagyok tizenharmadszor. Mind a tizenkétszer kivágtam magamat....

Ekkor reánkgyújtották az ellenséges várost, a kis szürke ember vizes pokrócokkal terítetté le lőporos szekereit, s azzal nyargalt előre, utána a kis sereg szuronyt szegezve, — „előre, előre!” hangzék kiáltása, s ki ne követte volna őt, midőn legelől látta nyargalni vérben, tűzben, ellenség országában?

Egy hídhoz jutottunk.

Itt megállította seregét a kis szürke ember. Tovább nem megyünk! — monda és szemközt fordult a tengernyi ellenségnek.

— Ha e híd elveszett, Erdély is elveszett! — szólott csapatjait elrendezve a hídon, s amint az ostromtűzben egy ujját lelőtték, hidegvérrel vágatta le a megcsönkült tagot, folyvást lovon ülve s ágyúit vezényelve. Az orvos elájult a műtétel után, a kis szürke ember pedig moso-

lyogva mondá: — úgysem sok hasznát vettem az ujjamnak.

Másfél napig harcolt a kis sereg roppant erő ellen a véres híd fölött, fele elhullott a jó fiúknak, de el nem futott egy is, s akinek ellőtték kezét vagy lábát, gondolt a kis szürke emberre, ki hidegvérrel amputáltatta magát lovon ülve, és aztán nem jajgatott.

Egy hónap múlva Szeben alatt vívott a kis szürke ember. Megverte az ellenséget, bevette a várost, s amidőn bevette, első dolga volt — amnesztiát adni.

— Nem jöttem én hadat viselni fegyvertelen emberek, nők és gyermekek ellen.

S ki ne nyújtotta volna kezét halálos ellenének a békekötésre, midőn a kis szürke ember nyújtá legelőször a magáét, melyen csak négy ujj maradt a legközelebbi csatából?

De mégsem volt igaza a kis szürke férfinak.

Alkotmányos országban ilyesmit hadvezérnek tenni nem szabad.

Kegyelmezni a kormány tudta nélkül! Ez valóságos tyrannismus.

Aminél fogva is a kis szürke embert, mielőtt megdicsérték volna győzedelmeiért, keményen megrótták az adott amnesztiáért.

A kis szürke ember, amint a pirongatóriumot megkapta, azt felelte rá, hogy igen jól van, hanem küldjenek minél előbb pénzt, mert a katonák rongyosok.

Odafenn tehát, hogy e kérelemnek eleget tegyenek, készítettek a kis szürke embernek egy arany rendkeresztet, s az országgyűlés színe előtt kinevezték altábornagynak.

Ugyanakkor még kineveztek egynéhány hazafit altábornagynak, a többi táblabíró urakat pedig kit ezredesnek, kit őrnagynak.

Ebből képzelhetni, hogy milyen nagy megiszteltetés lehetett akkor egy katonai rendjel elnyerése.

Egy vén, ősz huszárezredes, — a hadügyminiszter segéde, — lőn megbízva e kineveztetés és rendjel kézbesítésével.

A kis szürke ember ekkor Kolozsvárott volt.

A szászok éppen százezer ezüst forintot adtak át neki, mit katonái közt egy fillérig kiosztott, az erdélyi hölgyek pedig egy pompás hímezett lótakarót, amire soha sem mert ráülni, hanem eltette szépen.

Ez mind egy napon történt. Látszott, hogy e nap ajándékok nyeresének napja.

Úgy lőn, aznap jelent meg a hongyülés követe is a küldött csecsékkal.

Belép hozzá a vén huszár ezredes. Ősz, magas, hetvenbe járó férfi volt.

Amint meglátta a tábornokot, odalépett hozzá, meghajlott annak csonka kezéhez, s ősz, aggott katona léte megcsókolá azt a csatákban barnult kezét.

A kis szürke ember könnyezve szorítá keblére a vén, ősz katonát, s midőn az érzékeny ölelés véget ért, az öreg huszárezredes egy igen szép beszédet intéze hozzá — valóságos német nyelven.

A jó öreg huszár egy debreceni születésű magyar ember, ki ama német szavak elmondására egy álló hétig készült, s utoljára is úgy mondta el, hogy aki magyarul nem tudott, bízvást azt hihette, hogy most magyarul beszél.

A beszédnek voltak igen érzékeny helyei. Azon helyeknél a vén huszár szemei ismét önkénytelen megteltek könnyekkel. Az ő könnyei a tábornokban is felkölték a rokonérzelmeket, sírt a kis szürke ember, érzékenyen, keservesen, odament a vén huszárhoz, midőn az beszédét elvégezé, megrázta forróan annak elfogódástól reszkető kezét és mondá:

— Valóban ez mind igen szép volt. Sajnálom örökké, hogy magyarul nem tudok, s egy szót sem érthettem belőle; kérem önt, fordítsa le nekem németre, amit beszélt.

Ez ideig egy sem volt, ki ne könnyezett volna a jelen voltak közül, de e pillantban lehetetlen volt a jelenet hangulatának a legjoviálisabb kacagásra nem fordulnia. A kis szürke ember az egész izzadsággal fogamzott német dikciót azzal a hiszemmel hallgatta végig, hogy most az erőteljes visszhangos magyar szó beszél hozzá.

A vén huszár tehát leírta papirosra elmondott szavait, s úgy mutatá be a tábornoknak.

Végigolvasá az, s elégületen bicegett hozzá kis szürke fejével, de amint azon helyre ért, hol a vén huszár a philungarok légióit kezdi dicsérgetni, letette az írást:

— Ezt ki kell törölni — monda —, csak a magyar és a székely a katona!

Lehet, hogy nem volt igaza, de ő a magyarokat oly nagyon szerette.

Jobban szerette, mint tulajdon nemzetét.

S azután örömmel hagyta magának feltűzni az igénytelen érdemjelt. Azonban minden érzékenyültében, jóltevő örömeiben sem felejté el a ceremónia végeztével az országgyűlés követéhez azon kérdést intézni, mely annak beléptekor már száján lebegett:

— Hozott-e ön pénzt a katonáknak?.....

— Most az egyszor semmit.

— Szerettem volna, ha hozott volna, mert sem rabolni, sem szűkölködni nem hagyom a fiaimat.

Rájuk költötte volna mind a két Indiát! úgy szerette őket!

Szegény öreg apó! Mintha most is látnám....

13. NOMEN ET OMEN

1848. januárban esze ágában sem volt senkinek, hogy még az idén háborút is lásson.

Az emberséges hazafiak mindenről gondolkoztak a világon, csak a puskaporgyártásról nem, s ha valahol zajosabb tisztújítás alkalmával egy-egy nemes atyafinak belyukasztották a fejét, három hétig módja volt a zsrnalisztikának a legérdekesebben elmélkedetni a hallatlan vérengzés felett pro et contra.

Ez időkben sokat beszéltek a lapok és nemlapok egy váci magnetikus álomjáró hölgyről, aki sok mindenféle csudákat jövendölt előre, amik közül egyik vagy másik közbámulatra be is teljesedett.

Így megjövendölte, hogy Komárom egy napon el fog süllyedni. Szegény város, jól járt volna, ha egy kis süllyedéssel megmenekedhetett volna bajaitól. A bekövetkezett fátum még a jóslatot is fölültetette ínséges következményekkel.

Megjövendölte azt is, hogy a kolera meg fogja látogatni az országot, s azok lesznek a legszerencsésebbek, akiket az elvisz.

Mikor Perczel Mórt követnek megválaszták, Pozsonynak utazván, egy éjet Vácon kénytetett tölteni, s ott néhány ismerői annyira telebeszélték a füleit a somnambula mindennemű csodadolgaival, hogy elvégre is kedvet kapott a rejtélyes lényt közelebből megismerni, s elvezetteté magát hozzá.

Halvány lámpa mellett feküdt az idegkór, egy igen fiatal szűz, arca fehérebb, mint minőt valaha láttam, csaknem átlátszó és igen sovány. Szemeit, mik igen nagyok és tiszta kékek voltak, sohasem nyitotta fel egészen, s ajkai és kezei szüntelen reszkettek.

Orvosa éppen jelen volt. Rettenetes szívgörcsök ellen ajánlák a mágneskúrát a szenvedő leánynak, s már hatodik hete volt, hogy a mágnésálmom tartott rajta.

Csak igen ritkán volt ébren, még ritkábban aludt, rendes állapotja valami volt az álom és ébrenlét között, egy szünteleni öntudatlan merengés, eleven érzése az idegen öröme és fájdalomnak, az önérzések legkisebb tudata nélkül.

Az orvos odalépett hozzá. Amint a leány kiterjedt mágneses gőzkörébe ért, a sympathikus összehatás felnyitá annak szemeit. Merően nézett orvosa szemeibe, pillái nem mozdultak.

Amint az orvos megfogta a leány kezét, fagyos holdkörös mosoly vonult végig annak fehér arcán s reszketése megszűnt.

Azután a távolból, alig értetve hozzá ujjai hegyét, elkezdé az orvos a leány arcát, homlokát, karjait, keblét végighúzogatni, lassan, simán először, azután sebesebben, megszagatva, s eközben szemeit feszülten tartá a leány arcára szegezve.

A leány nem mozdult, csak szempillái látszottak küzdeni az ellenállhatlan bűverővel, mely mindig nagyobb erőt vett rajta, le-lecsukódva s újra kerekre felnyílva. A szemcsillag szokatlanul kitágult.

Lassanként egész arca csodálatosan elváltozott. Valami mondhatlan édes fájdalomérzet volt vonásaiban kifejezve. Sójajtott, könnyezett, ajkai meg-megnyíltak, végre nyugodt mosolygás foglalt helyet arcán, feje hátrahanyatlott karszéke vánkosára s elaludt.

Az orvos ekkor Perczel Mórt is odalépteté a mágneses gózkörbé.

A leány arca e pillanatban nehéz, magasztos, sejtelmes tekintetet vőn.

— Ki e férfi? — kérdé tőle az orvos halk, ismerős hangon.

A leány vártatva, tétovázva felelt.

— Egyike — a jövendő — legnagyobb — hadvezérei-nek. —

Perczel elmosolyodott és gondolá magában, az országgyűlés táborában mindenesetre.

— Nem az országgyűlésen — felelte a leány a ki nem mondott gondolatra. — A csatamezőn.

— S milyen sors vár reá ott? — kérdezé az orvos.

— Őrizkedjék tulajdon nevétől.....

*

Ugyanezen év végén Perczel Mór magyar tábornok volt, csatázott, hadjelentéseket írt, seregeket fogott el, és a legvitézebb vezérek egyikének tartatott, anélkül, hogy a váci leány valaha eszébe jutott volna.

December 30-dika volt, midőn Mór-nál csatát fogadott el, és azt elveszté.

E csata elfogadásával és kimenetelével maig sincs tisztában senki.

Elég az, sőt több mint elég, hogy a csata elveszett.

Serege szétveretett, ágyúit elvették, pozícióját elfoglálák. Bajnokai színét-javát, a szép Zrínyi-zászlóaljat leölték vagy elfogák.

Mikor vesztett csata után Pesten megjelent, egyike a tréfálni mindig kész táblabíráknak nem kis kárörömmel monda neki:

— Őcsém, Mór, a druszád nemigen jól talált fogadni.

— Valóban — monda a tábornok, anélkül, hogy a tréfiáért megharagudnék, — most jut eszembe, hogy ezt nekem szinte egy év előtt megjövendölé a váci somnambula. Ha most nem tudnám, hogy Görgey oka, hogy a csatát elvesztettem, azt hinném, boszorkányság van a dologban. — No de lesz még a németnek is neve napja!

E csatavesztés után el kelle hagyni Pestet. A kormány és a pénzsajtó elment Debrecenbe, s Perczelre volt bízva, hogy őket eszkortírozza odáig.

Ezt meg is cselekvé, s miután Karcagról írt nekik egy pár levelet, amit nem tettek ki az ablakjukba, egyet gondolt s visszafordult felkeresni az ellenséget, ki Szolnoknál nagy bölcsen megfeneklett, és várta, hogy melegebb legyen.

Egy szép ködös reggelen átront Perczel a Tisza jegén, ahol legközelebb találja az ellenséget, elkezdi püfölni, az visszahúzódik Ceglédre. Perczel utána.

A császári seregek éppen egy falu szőlői közt vonultak keresztül; Perczel még látta az utósó dragonyost eltűnni az ákászfák között, s sarkantyúba kapta lovát, és seregét előre parancsolá, hogy el ne szalajtsa őket.

Eközben egy kis ősz sasorrú ember lovagol mellé, civilkaputban, s minden bemutatás nélkül megrántja a tábornok mentéjét, s megszólítja franciául:

— Arra ne menjen ön!

A tábornok ránéz. El nem tudta gondolni, hogy mi lelte ezt a vad ismeretlent, hogy úgy belekapaszkodik a mentéjébe.

— De miért ne mennék?

— Az ellenség önt törbe akarja csinálni.

— Azt szeretném csak látni!

— Látni fogja, ott a szőlők háta mögött okvetlenül rejtett battériáknak kell felállítva lenni, mikből önt keresztűzbe veszik.

— Miről gondolja ön azt?

— Az a pozíció természetéből következik.

— Ejh, kinek volna mindenre gondolja! — kiálta a tábornok, lerázva a nyakáról az alkalmatlan embert, s azzal kirántá kardját és előrenyargalt.

— Utánam!

Már alig voltak mintegy ezer lépésnyire a csalitos szőlőktől, midőn az útfélen egy jajveszékkelő svábot találnak, ki szekerevel ki akarva térni a rohanó ágyúk elől, azt tartalmával együtt szerencsésen belefördította az árokba, s most azután ordított a kára fölött.

— Micsoda falu ez, földi? — kérde a kárvallottat a tábornok csupa merő kíváncsiságból.

— Percel! — felé az fejét vakarva.

— Az én vagyok — monda a tábornok. — De ezt a falut akarom tudni, hogy hívják.

— Bizony Percelnek hívják azt, nagyságos uram, világ kezdetétől fogva.

A tábornok megállítá lovát. De most már eszébe jutottak a somnambula szavai.

Hátrafordult, szemeivel az ismeretlen ősz férfit keresve. Ott volt az kísérete közé vegyülve.

— Tehát csakugyan azt hiszi ön, hogy ott a szőlők háta mögött rejtett battériák vannak?

— Bizonyosnak tartom. Azt a legkisebb taktikai ismeret felfedezheti.

— Tehát e szerint ez a pozíció elfogalhatatlan?

— Éppen nem. Ilyenkor azt meg szokás kerülni.

— Csakhogy ahhoz igen gyors mozdulatok kellenek, s gyalogságunk már ki van fárasztva.

— Lehet rajta segíteni, bízson ön rám egy zászlóalj gyalogságot és két osztály lovast, s várjon itt addig lesben, míg én a vadat fektéből fölverem.

— Tegye ön — monda a tábonok, s várta, hogy mit fog a kis ősz ember kezdeni.

Az a gyalogságot felhágatta a huszárok kengyelébe, s maga a legpontosabb vezénylettel vitte őket az erdő háta mögé.

A gondolat olyan természetes volt, mint Kolombusz tojása, s mégsem jött rá azelőtt senki.

Néhány perc múlva már hallatszott a szőlők háta mögött a gyorsan odaért gyalogság sortüzelése, s nemso-kára lehete látni, mint vonulnak el onnan a felriasztott ágyútelepek mind a két oldalról.

Ha Perczel önnevétől vissza nem ijed, ott ismét pogá-nyul szétverik.

Így, a vezényletet más kezére bízva, kinek nem volt e névben rossz ómene, megnyerte a csatát.

Kiverve helyéből az ellent, visszatért a kis ősz férfi a tábornokhoz, arca csupa lőporfüst volt, a vele jártak nem győzték magasztalni hidegvérét és bátorságát.

— Önnek én nagy köszönöttem tartozom — szölt Perczel az ősz idegenhez, nem szégyenlve elismerni annak fensőbbiségét maga felett. — Szabad tudnom, hogy kicsoda ön?

— Én, — felele hidegen az ősz ember — én Dem-binszki Henrik vagyok.

Perczel szerény elismeréssel nyújtá át neki a tábornoki pálcát:

— Ez önt illeti. Hadd legyek én ezentúl közlegény [az] ön seregében.

14. A VÖRÖSSIPKÁS

„Sarjazni fog a fű, de sarja nem lesz zöld, hanem piros, miként a vér.....

Fel fog jöni a nap, de sugára nem lesz fehér, hanem piros, miként a vér.....

Kiderülend az ég, de boltozatja nem lesz kék, hanem piros, miként a vér.....

Megárad a folyam, de habja nem fog szőke lenni, hanem piros, miként a vér....”

....Vadul hangzott a véres davoria a bor mellett, a kirántott handzsárok villogtak az éneklők kezeiben, a vörös bor lángolt a poharakban.

— Tölts ma bort e poharakba, szép leány! holnap mi piros vérrel fogjuk azokat megtölteni! — kiálta egy magas, nekihevült arcú szerb, poharát kinyújtva.

Es egy szép leány fogta a korsót és sorba járt és tölte mindeniknek. Nagy sötét szemei villogtak, sűrű fekete szemöldei árnyékot vetének az alattok égő lángra. Arcai halványak voltak, de ajkai szinte megcsattantak a hőség pírjától.

Karcsú derekára piros öv volt kötve, a piros övben fényes gyilok, hosszú fekete haja két tömött tekercsben csípején alul lógott, közé szalagok fűzve, miket szerelmes hadfiak csatákban elfoglalt lobogókról hoztak neki ajándékba.

Égő szemeibe, pihegő keblére, piros ajkaira s fekete hajára jó volt nem néznie, ki nem akarta, hogy belebolonduljon.

Sorba járt és töltötte a poharakat, s ha megzendült a vad davoria, a nyers éktelen férfiodítás közül ki lehele hallani a csengő-bongó magas nőéneket, mely tiszta volt, mint a tárogatósíp legsimább hangjai.

A szerbek részegek voltak a bortól, daltól, dicsvágytól és a leány szemeitől.

Fölgráltak táncolni, a kolo toporzékolásai alatt rengett a ház dobogó lábaiktól, a leány kézről kézre járt, mindenikkel táncolt, mindenik megcsókolá s aztán még részegebb lett tőle, de egy sem bírta kifárasztani, egy sem bírta arcát pirosabbá tenni.

Ki volt e leány? Mi volt e leány?

Emlékeztek-e azon időkre, mikor a patriotizmus láza oly járatlan régiókba ragadta a lelkeket, mikor különben szemérmes hölgyek a fanatizmus szent örültségével veték magukat nemzetiségük védőinek keblére, kik keblükön a nemzeti kokárdával önként ajánlák bájaikat a nemzetiségért küzdőknek, s míg a férfiak élüket veték oda áldozatul, ők még az életnél is drágább áldozatot vittek az oltárhoz, s mint egykor a hit első proselytái, kéjnek nevezték a mártírhalált a végső kín perceiben is, úgy ők a gyalázatot tarták dicsőségnek, s büszkék voltak reá!

Anisia volt a neve a leánynak. Ismerték őt a szerb seregek, fegyvereiket tölté, ha csatáztak, poharaikat, ha vigadtak, s méla éjszakákon körüle gyülekeztek, mikor a lobogó őrtűz mellett guzlicáját pengetve ábrándos csatadalt énekelt a hallgató csoportnak.

*

Jobbra-balra dültek már az ittas férfiak, a vad dalok hangja mindinkább rekedtül járta be az éjszakát, künn a kakasok az éjfél utáni első szót kukoríkolák.

Felpattant ekkor az ajtó, s rajta alacson, ragyásképzű férfi toppant be, honvédöltönyben, fején piros sipkával.

— Árulás! — kiáltának a szerbek őt meglátva, s szögletbe támasztott fegyvereik után ugráltak.

A jövevény nyugodtan állt meg az ajtóban.

— Ismerjetez rám! — szóla s fővegét levevé.

— Ah, te vagy Prokóp?! — kiáltának a szerbek magukhoz térve.

— Bátyám! — sikoltá Anisia, s a megismert nyakába rohant s azt magához szorítva, összevissza csókolá.

— Mi hírt hozasz a magyar táborból?

— Semmi jót — felele az, vetkezve átázott ruháiból s a tűzhöz közeledve, — adjatok ennem, mert reggel óta éhezem.

— Él-e még Damjanics? — kérdezők a szerbek nyugtalanul.

— Él, hogy általunk haljon meg.

Rettenetes ordítás követé szavait jóváhagyó tetszéssel.

— Ha mi nem öljük meg őt, ő fog megölni minket. Holnap ilyenkor itt lesz Jarovácon.

— Esküszünk, hogy nem lesz! — kiálták az ittas férfiak.

— Én azt mondom, hogy itt kell lennie. — Hogy innen odább megy-e? már az más kérdés.

— Nem! Mi nem fogjuk neki megengedni, hogy lábát sáncainkon betegye, visszaűzzük.

— Nem tudod, mit beszélsz. A vörössipkások vele vannak.

— Mit akarsz azzal mondani?

— Amit úgyis tudtok. Azt, hogy ahol ők vannak, ott nincs fegyvereitek számára győzelem.

— Megölnélek e szóért, ha magam nem tudnám, hogy igazat mondtál.

— Őket még hátrálni nem látta senki. Előttük egy sánc sem magas, egy akadály sem legyőzhetlen. Ők nem számlálják elleneiket soha, egyenként képesek volnának nekimenni egy hadseregnek. Mint a rohanó szél, olyan az ő támadásuk, az ágyúgolyó, keresztültör soraikon, de vissza nem tartja őket, mint nem tartaná vissza a vihart. Nyargalva rohannak elleneiknek; mire az kétszer kilötte fegyverét, már szuronyaik alatt ledől. Vágtatva mennek az ágyútűznek, el nem marad egy is, csak akit a golyó lesodor. Mint kőszikla állnak ki a legnehezebb lovasroham ellen, s visszaverik azt szuronyaik hatalmával, mint tenger tajtékát a szirt. Kétszer fogyott el már a zászlóalj, most újra kiegészítették, és a később jövők örökleni látszanak eldődeik vitézségét azoknak vörös sipkáival. Nincs köztük egy gyáva, nincs egy, ki megfutamlott volna, még ha elesik is, nem hallod azt jajgatni a halál percében. Szégyen volna egy vörössipkásnak nyögni, mikor meghal. Ilyen nép az.

— Miért beszélted ezt nekünk? Tán hogy féljünk tőlök?

— Azért beszéltem, hogy megöljük őket!

— Kezdelek érteni.

— Megöljük őket, de nem a csatamezőn. Mikor nem is gyanítják, legédesebb álmukban rajtuk rohanunk, még csak azon dicsőségük se legyen, hogy a csatában essenek el! Itt e városban készítjük el számukra a szicíliai éjszakát. Én kémjök vagyok s nem is gyanítják, hogy őket kémlelem. Most is előre jöttem, megtudandó, hogy üres-e e hely. Ti rejtsetek el magatokat a templomokba. Én visszamegyek, s azt mondom nekik, hogy ellent nem találtam. Ők be fognak jöni, nem találnak a házaknál csak nőket és gyermekeket, jól fognak mulatni. Dőzsölés után elpihennek. És nem fognak fölbredni többé.

— A terv jó. De nem gyanakszik-e rád az ezredes?

— Nem természete a gyanú: Egyszer ugyan szinte elárultam magamat. Előőrsön valánk, ő odajött őrtü-zünkhöz s pálinkázott velünk. Egy meszely rumot úgy hajtott fel egy hujjában, mint én ugyanannyi lőrét, s meg sem köhenté torkát utána. Nekem szokásom, ha elandolodom, fütyörészni, s éppen akkor az egyszer bajomra ama híres gúnydalt kezdtem el fütyülni, mely Zágrábban annyi verekedésre adott alkalmat. Erre az ezredes minden előszó és bevezetés nélkül úgy ütött pofon rettenetes tenyerével, hogy ahány rác szent van az ókalendáriomban, mind valamennyit egyszerre megláttam a csillagos égen. Szerencsém, hogy hirtelen magamhoz jöttem, s mintha nem tudnám, hogy miért jutottam e kitüntetéshez, kérdezém, hogy mit vétettem.

— Tudd meg, fickó — felelé mennydörgő basszus hangján —, hogy amit most fütyültél, amaz illír gúnydal, melyért háromszor víttam párbajt.

— Köszönöm a felvilágosítást, ezredes úr, ha még valakinek elmondja ön, azt is hozzáteheti, hogy amelyért egy ütéssel három fogát ütöttem ki egy embernek.

— Az én pofám megdagadt, hogy másnap fél fejjel magasabb voltam, mint egyébkor; de visszaadom a pofont! és attól ő egy egész fejjel lesz rövidebb!

— Úgy lesz! úgy lesz! — ordíták a szerbek, hosszú puskáikat verve a földhöz.

— Most még egy szót. Asszonyaitoknak egyet kell velünk érteni. Mikor mindnyájan elnyugosznak, ők lopóznak be az alvókhoz, — vagy még jobb, készítsenek számukra dús lakomát, adjanak nekik mindent, mit szemük megkíván, — mit morogtok? Ha gyalázat az, lesz vér, miben lemoshatjátok. S ha elalszanak ölükben, szedjék el fegyvereiket, s adjanak hírt jeladással az elrejtőzötteknek. A bosszú annál keserűbb fog lenni.

A szerbek tétovázni látszanak.

Anisia közójök lépett, nagy sötét szemöldeit összevon-
ta homlokán, s vadul villogó szemekkel állt meg közöt-
tük.

— Min gondolkodtok? Drágábbak a ti nőitek, mint
voltam én, midőn magamat közitekbe vetém? Jobban
meglátszik a pirulás a ti arcotokon, mint az enyimen? S
marad hely a szégyen számára ott, hol a bosszúnak, az
irtás dühének kell csak lakni? Nézzétek, én nem kérde-
zem, mivé tesz engem az ölelés, mely fajom ellenétől jó,
csak azt, hogy ez ölelés rá nézve halál lesz. S ha nem lehet
élni a gyalázat után, öljetek meg minket is azokkal
együtt, de kényeskedő asszonyszem könnye meg ne
vásárolja a halálnak szánt vért.

Helyeslő ordítás felelt a leány kérdéseire. Bátyja odalé-
pett hozzá, s megfogta kezét.

— Anisia! a dicsőség napjai nem messze vannak. Tiéd
lesz abból egykor a legnagyobb fény, tiéd most érte a
legnagyobb áldozat. Ide fogom hozni tehozzád a sereg
legjobbait, hősöket, kik tizenhét csatából mindig győze-
lemmel tértek vissza. Ígérd meg, hogy bosszút fogsz
rajtok állni.

— Ígérem.

— Ígérd meg, hogy nem fogsz könnyörülni egyen is, és
ha szép volna és jó hozzád, mint egy oltári szent, nem
szánnád meg.

— Ígérem.

— Esküdjél meg reá. Ti vonjátok ki handzsártokat,
tegyétek keresztbe, e keresztre esküdjél, hogy nem fogsz
irgalmazni nekik. El nem árulod haláluk jöttét, elveszed
fegyvereiket, s el hagyod őket alunni....Esküdjél meg.

— Bennem bízol-e legkevésbé, hogy megesküdtetsz?

— Terólad akarok legbizonyosabb lenni. Látod, a női
szív gyönge, mikor ott látja maga előtt alunni, nem sejtve
balsorsát, a halavány ifjút, könnyen megmozdul benne

valami szelídebb érzés, s megszanja őt, és te is nő vagy. Išküdjél.

Anisia szikrázó szemekkel rántá ki baljával férje gyilkát piros övéből, s a megbántott büszkeség lángjával arcán emelé fel azt magasra, míg jobbját az éles késektől alkotott keresztre tevé.

— Esküszöm — csengett hangja —, hogy azt, kit álma előttem ér el, e kés gyilkolja le!

Prokóp sötét mosolygással monda neki:

— Esküdet el ne felejtsd; ha éjszaka lesz, én végigjárom az utcákat, tamburámat verve az ablakok alatt. Jaj azon szerb nőknek, kit ezen hangok ébren nem találnak, s ha meghallja azt, és ellensége fegyvereit el nem rejti. Ti pedig az első harangszóra kirohantok a templomból, s mindenik megy a maga házához, s legyilkolja, akit ott talál.

Azután felvevé kiszárított öltönyeit, s ez ónas eső éjszakában eltávozott.

Egy óra múlva nem maradtak a házaknál csak nők és gyermekek.

Hanem, ki a bezárt templom előtt elment, hallhatott olyszerű zúgást, minő a forrongó méhkas háborgása vagy a tengeri csigák rejtélyes bűgása. Ott a férfiak voltak fegyverben.

*

Másnap délben harsogó zenével vonult be Jarovára a magyar had. A téli hadjárat minden sanyarúságait kiállott hadfiak örültek valahára föld alá juthatni, s annyi nélkülözés után megízlelhetni a szép asszony főztét.

Gond nélkül veték el magukat mindannyian szállásikon, kényelmesebb fekhelyükre, mint minőt a röggé fagyott tarlok mezeje ad. A szalma előttük a legpazarabb fényűzési cikk, úgyhogy Damjanich egyszer kivívott

fényes győzelem után a harc jutalmául ily magasztaló szókkal örvendezteté meg katonáit:

— Fiúk, ma megérdemlitek, hogy új szalmát kapjatok!

A rác nők megelőző arccal nyújtának nekik ételt és italt, s ha a katona szeme egyebet is megkívánt, abban sem voltak fukarok. Gondolák, miért ne vigadnának ezek is életükben ezúttal utolszor.

Anisia laka előtt egy vörössipkás hadnagy állott meg őt közlegényével. Prokóp vezette őket odáig, ki ismét honvédöltönyében a többi közé keveredett.

Szép, magas szőke ifjú volt a honvédhadnagy, széles nagy vállain s karcsú derekán feszesen volt összekapcsolva a piroszinóros mente, napbarnította arcának merész, lovagias kifejezést adott a kicsapott bajusz és a spanyol szakáll. Fején kis piros főveget viselt félrevágva.

A legények minden kérdezősködés nélkül helyet foglaltak a konyhában lobogó tűz körül, míg a hadnagy az átelleni szoba ajtaján zörgetett be.

Anisia kinyitá előtte, a hadnagy belépett.

Amint egymásra néztek, az ifjú az öröm, a leány az ijedség hangján mondák ki egymás nevét.

— Anisia!

— Nestor!

Az ifjú hévvel ragadá meg a leányka kezét.

— Te itt, édes Anisiám! két év óta nem látott bujdosó csillagom!

A leány reszketett, mint a délibáb s elfehéredve susogá:

— Te is Kossuth katonája vagy?

— Nem Kossuthé, lelkem. Az országé és a tiéd. — S azzal átölelte a leányt és kebléhez szorítá és összecsókolta, mint szokta volt két év előtt.

A leány reszketett, mint a délibáb. Nem merte az ifjúnak megmondani. — Eredj, ne csókolj, én nem vagyok a te kedvesed többé. Eredj, ne csókolj, én nem

vagyok amaz epedő, sóhajtozó leányka többé. Eredj, ne csókolj, én a te haláloed vagyok.

Titkon átkozta magában egykori szerelmét, — majd az esküt, melyet a múlt éjen adott, és a vakesetet, mely szerelmét és bosszúját egy házba hozta össze.

Futott volna örömet, menekült volna rémülete elől, de a szerelmes ifjú nem bocsátá, s a múlt üdv emléke jogot adott neki az új örömökre.

Mondta volna neki örömet, hogy fusson onnan, de esküje megnémítá.

Ha szól, rokonait, ha hallgat, első szerelmesét öli meg.

Átkozott vérbe fogja mártani kezét, akármit tegyen.

És eszébe jutott a dühödt davoria, melynek minden refrénje „vér”, és reszketett és gyötrötte kétségbeejtő láz, s míg kedvese özönlő csókjai boríták el arcát és kebleit, belül a szív úgy fájt, úgy reszketett!

Az ifjú ölébe vonta őt szerelmesen, nyaka körül fűző ideges karjait... Künn a tambura hagjai zengtek végig az ablakok alatt, mindig enyészetesebben járva végig az utcákon házról házra, s eszébe juttatva a szerb nőknek, hogy az irtás vérengző órája nem messze van.

*

Ne aludjatok!

Leszállt a hosszú téli éj csillagtalán egével, örök éj azoknak, kik most elalusznak. Már ki van vonva a fegyver, mely álmaikat a halállal összekösse.

A honvéd fegyvere mellett, a huszár lova mellett alszik, de orzó kezek földet tömnek a puskába s a lovakat lenyergelik.

Tán így nem vehetik majd hasznát azoknak.

A szerelem boldog álmát alussza Nestor is kedvese keblén. Karjai átölelve tartják a szép leányt, ki ébren van és nézi a balsorsát nem sejtve alvó arcát mereven.

Már kétszer zengett végig az utcákon a baljel-intő guzlica hangja, legsiralmasabban döngve a leány ablaka alatt. Kétszer iparkodott az kifejleni az ifjú karjaiból, mindannyiszor felébreszté mozdulata által az őt ölelve tartót, s az még szorosabban fűzé őt keblére.

A tambura harmadszor is végigpengett az ablak előtt, minden hangja egy-egy kísértetként futotta át a leány szívét, szemrehányó szóval, hogy még nem fegyverzé le a házánál alvókat.

És az ifjú hős oly nyugodtan hajtá le fejét a leány keblére, mintha azon kebelben még most is a gyönyör angyalai lagnának egyedül, nem sejtve, hogy feje alatt, az akadozva dobogó szívben a gyűlölet vérrel táplált démonainak egész légiója van rejtve.

A leány néma iszonyattal nézte az alvó arcát.

Oly nyájas volt az, oly mosolygó, oly szelíd!

Ha egy vonása lett volna rajta a vad bosszúvágnak, meg hagyta volna őt ölni, de ily mosolyogva, ily boldogan nem nézhette őt azon gondolattal, hogy az ő keblén fogják azt egy perc múlva legyilkolni.

Az ifjú álmában egyes szavakat suttogott.

— Anisia, — szerelmem. —

Ha egy hangot ejtett volna ki, mely a csatáról vagy dicsőségről szól, melyből gyaníthatná, hogy most háborúval álmodik és faja véreben gázol, tán önmaga verte volna szívébe gyilkát; de az ifjú nem szólt egyébről álmában, csak szerelméről, csak kedveséről.

A magyar csak a csatában katona. Otthon szerény munkás polgár, íróasztalánál kedélyes költő, kedvesénél hőszívű szerelmes, borasztalnál vígkedvű cimbora, csak a csatamezőn hős, csak ott oroszán, kedvese ölében nem

jutnak eszébe csatái, de viszont a csatában sem jut eszébe kedvese.

Már közelgett a véráldozatra kitűzött óra, a harmadik guzlicaszó is elhangzott az utcák során, a leány kétségbeesve vonta ki ruhája alól rejtett törét, s azon gondolkodott, hogy ne önszívébe verje-e azt.

Elárulja-e ez embert, ki őt ennyire szereti, vagy elárulja rokonait, kiket annyira szeret?

Azoknak bosszút esküdött, de ennek meg szerelmet.

Ha ezt megmenti, azok vesznek el, ha azok győznek, ennek kell meghalni.

Hirtelen megkondult az éjféli harangszó.

Ne aludjatok!

Egy perc alatt iszonyú lárma támad, vad ordítással rohan a dühödt vérszomjú nép a mélyen alvó házakra. Az ajtók nyitva.

— Fuss! mentsd magadat! — sikolt fel a leány kedvesét felrázva álmából, s félőrülten térdre esik, kiejtve az ifjú fegyverét kezéből, melyet még az előbbi percben el akart rejteni.

Felugrik az, kardja az első, melyet kezébe kap, a másik a vörös sipkája.

Csókról álmodott, s kardzörgésre ébredt.

— Fuss innen! — kiált a leány, a földről fölemelkedve, hosszú felbomlott haja a földet sepri, fehér ruhája rosszul rejti termete kecsseit. — El vagy árulva, fuss innen!

Jókor.

Az ajtó betöretik. Vörös fáklyafénynél dühödt arcok jelennek meg, kardok, handzsárok villogása látszik.

— Ne bántsátok őt — sikolt a leány, őrült erőszakkal rohanva a támadók fegyverei közé, s a legdühösebbet köztük, testvérét, Prokópot, átöleli könnyörögve.

— Vessz el hitvány esküszegő! — kiált az, s a leányt eltaszítja magától, hogy az tántorogva rogyik le az ifjú

előtt. — Vessz el! minden szerb nő megtette kötelességét, csak te árultál el bennünket, ki megesküvél.

— Nem hagyom őt meggyilkolni — sikolt a leány, testével fedve az ifjút —, őrült voltam, midőn fogadást tettem előttetek, és őrült vagyok most, midőn ellentállok tinektek. Nem fogjátok őt megölni, mert én őt szeretem.

— Nyomorult! Te akarod őt szeretni? miután lábkap-czája voltál az utósó szerbnek. Takard el arcodat, és menj az útból!

— Csak holttestemen át fogtok hozzájutni — monda a leány —, s amint ott térdepelt, védve nyújtá ki két karját a támadó tömeg ellen.

Az ifjú egy percre kábultan állott meg érzelmei rohamában. A leány, kit ő annyira szerete, aljas eszköze halálos ellenségeinek! A világ elborult előtte e gondolatra.

— Jertek hát, orgyilkosok! — kiálta elförmedve — nem áll utatokban semmi! —, s kardját markolatig dőfte a leány keblébe, s azután megforgatta azt feje fölött, hogy a vércseppek a szerbek arcára hullottak róla. Vércseppek akkor, perc múlva nehéz égető sebek. Az ifjú bosszúja oroszláni dühével ronta ellenei közé, s már kettő feküdt halva lábainál, és még ő sebet sem kapott.

E percben hangos éljenkiáltás hangzék odakünn. A csatázók közé új viaskodók jöttek, az őt közlegény, kik pőrére vetkezve, de fejükön vörös sipkájukkal jöttek hadnagyukat megmenteni. Iszonyú csapásokat osztva a puszka agyával, utat törtek a szerbeken keresztül hadnagyukig, ott azt közrevették, szuronyt szegeztek, s egy perc múlva nem volt szerb a szobában.

Az utcákon ekkor már verték a lármadobot.

A zajra felriadt legénység felkapta fegyverét, s pőrén, amint aludt, rohant ki az utcára.

A huszárok nyergeletlen lovaikra ugráltak fel. A csoportozók rögtön csataoszlopot formálva rohantak végig

az utcákon szuronysegezve, s minden lépten szaporodva új csoportozókkal.

Egy lövés sem esett részükről, csak a szurony dolgozott.

Mint ellenállhatlan vihar rohant végig a legzajosabb utcán a pirossipkás sereg, előtte elfogyott az ellen, mögötte megszűnt a csata, élén a szőke ifjú hadnagy, vérengző szavakkal biztatva nálánál nem kevésbé bátor harctársait.

A rácok torlaszait elfoglalták, az ellenállókat leöldösék, templomukba üszköt vetettek.

A rémes éjszakában égő város vérpiros fényénél iszonyúan folyt tovább a csata.

A rácok erejüket terv szerint szétosztva, elejénte urai voltak a csatatérnek, később azonban a magyarok, csapatjaikat összeszedve, rettentően fizették vissza a kölcsönt.

Reggelre a városon kívüli mezőn mind együtt voltak a magyar seregek, rendben sorakozva.

Együtt voltak a rácok is a városon belül, halva, szétszórva utcákon, udvarokban.

A város szörnyű füsttel égett a megholtak felett.

Kardjára támaszkodva szomorúan nézett Neštor a vöröslő lángba. Kérdezhették, nem felelt semmi kérdésre.

Az ezredes egy ingben-gatyában jött szemlét tartani az áruló csata után serege felett, csak amint ágyából lovára vetette magát.

A sereg maga is póre volt nagyrészt, s valamennyi akkor vette észre, hogy fegyvere földdel van befojtva. Csatában a magyar nemigen használja a lövöldözést.

Mikor az ezredes a 9-dik zászlóalj, a pirossipkások zászlóalja elé ért, minden hosszú dikció helyett levette az előtt süvegét, amit később a diplomaták sem restelltek tőle eltanulni.

. Amint meglátta a hadnagyot, vitéz csatája után búsan és leverve, szívesen kérde tőle, — tán sebet kaptál jó fiú, hogy oly halovány vagy?

— Azt — felelé az, s kezét szívére szorítá.

— Hozd ide sebedet, bekötöm, hadd gyógyuljon meg, — szólt az ezredes, s feltűzé az ifjú szíve fölé a vitézség érdemjelét, piros szalagon az ezüst koszorút.

A szerelem sebére mi adhatna más írt, mint a dicsőség!

Gyógyította is az az ifjú sebet, lassan-lassan hegeszteni kezdé; de csak mégis legjobban meggyógyítá azt a halál.

Szónynél elesett.

Egy szó, egy sóhajtás nem jött ki ajkáról, de annál több vér jött ki négy sebéből. A dicső harcmezőn lehelte ki lelkét, egy sóhaja nélkül a bösz fájdalomnak.

Szégyen lett volna egy vörössipkásnak nyögni, mikor meghal. —

15. A SZERENCSEJTLEN SZÉLKAKAS

(Fresco)

Némely embert a szerencse a tenyerén hord, míg a másik számára csak azért tart tenyeret, hogy megpofozza vele.

Egy esetet tudunk, mely mind a két speciesére a sors szeszélyének élő példát fog előnkbe mutatni.

Elmondjuk, amint hallottuk, egy szót sem téve hozzá.

....Úgy körülbelül 1848 december derekán már meglehetősen kívánta minden ember a háborút, s különösen itt Pesten nagyon divaton kívüli tárgy volt a békesség.

A nagy pipában szörnyen lármáztak a vendégek a kancsó sör mellett. Jártak a hadizenetek, készült az európai háború.

Csupán egy asztalnál ült két férfiú hallgatva, kikre nagyon ráillett az, amit a német mond:

„Der eine schweigt, der andere hört zu.”

Mert az egyik csakugyan a legnagyobb figyelemmel látszott azon gondolkozni, hogy miért hallgat a másik, s közben vizsgáló szemeit le nem vette róla.

E figyelmetes férfi senki sem volt egyéb, mint az emberséges János mester, kiről, ha megmondjuk, hogy már Metternich idejében is drabantkáplár és viceporkoláb volt nemes Pest városánál, s mindamellett Metternich megbukásával hivatalából ki nem esett, mint ez a megbukott minisztériumok adhaerentiáival rendszeren meg szokott történni, — mindjárt egyelőre gyaníthatóvá tesszük,

miként az, kit a szerencse választottainak prototípusául kiszemeltünk, bizonyára ő lesz.

Valamint ha megmondjuk, hogy azon férfi, kire ő oly gyanús szemeket vetetet, egy tegnap érkezett bécsi szegkovácslegény, abból is előre sejtheti mindenki, hogy ezt a szerencsének nagyon kell üldözni, nemcsak azért, hogy János mester gyanús szemeket vetetet rá, de legkívált azért, hogy Magyarországra jött szegkovács létére, ahol azt a furfangos művészetet minden falu végén en gros űzik az oláhcigányok.

János mester ugyan nem olvasta Lavatert, hanem azért régi tapintatnál fogva rögtön lenézte az embere arcáról, hogy ennek bizonyosan valami contrarevolutionalis mérenyletben kell törni a fejét.

Közelebb rukkolt hozzá.

— Honnan jött az úr? — kérdé furfangos ábrázattal az idegentől.

— Hhaj... Bécsből — sóhajtá amaz, kancsója fenekére tekintve.

— Mi újság ottan?

— Hhaj.... Semmi jó.

— Hogyhogy? Semmi jó? Hát mi bajuk van?

— Hhaj.... Nagyon félnek a háborútól.

— Félnék? Ez szemtelenség! Hogy mernek félni?

— Hhaj.... Uram, harminc mérföldről én sem félek attól, de már egyszer a pincéből hallgattam, mint ágyúztak az utcán, s nem találtam benne semmi szépet.

János mester mindig több okot talált a gyanúra.

Egyet gondolt, leitatja az embert, még így tán valami veszélyes komplottnak jöhet nyomára.

Mi kell egy szegkovács gyomrának, hogy részeg legyen? A második kancsó serre már hátravitte a feje, s alig bírta mozgatni a nyelvét.

— Most rajta! — gondoló János mester — „éljen a szabadság!” — kiálta felemelve poharát s várva, hogy a szegkovács koccantsa össze a magáét vele.

Az nem soká váratott magára, s amennyire tántorgó nyelve engedé, utánakiáltá az éljent.

— No, most már kend igyék valakiért — biztatá ravaszul kiszemelt áldozatát a viceporkoláb.

— Tudja Isten, én csak magamért szoktam inni.

— Ne elméckedjék kend! Hanem igyék azért, akit legnagyobb embernek tart a világon!

— Az egész világon? — kérde a szegkovács, elgondolva, hogy az egész világ ugyan derekasan nagy, de abból ő szép keveset ismer.

— Igen, az egész világon! Az egész kerek földön — bizonyítá János mester.

A szegkovács gondokozott, az orrát vakarta, a fülét vakarta, az egész fejét megvakarta, s utoljára is az sült ki belőle, hogy „éljen Slimák mester!”

A viceporkoláb elborzadt e nyilatkozaton. Világos volt előtte, hogy az a Slimák mester bizonyosan valami puskaporos összeesküvés fővezére. S ezzel — se tette, se vette, — galléron fogá a jámbor szegkovácsot, s brevi manu beescortírozta a városházához.

Ott valami szobába bevezette, s egy kövér veres úr előtt talpra állítá az ártatlant.

— Ez az ember gyanús — monda ott annak a kövér vörös úrnak. Először is elég vakmerő félni a háborútól, másodsor elég szemtelen hét órától fogva fél tizig egy helyben ülni, anélkül, hogy egy szót szólna, s végtére elég istentelen nyilvánságosan tust inni bizonyos Slimák mester egészségére, aki szinte valami gyanús ember lehet.

— Ki az a Slimák mester? — kérde szigorúan az a kövér vörös úr.

— Senki sem az uram — felelt a remegő szegkovács, csak az én volt gazdám, egy emberséges szegkovács, akinél négy esztendeig szolgáltam, most is ott volnék nála, ha a felesége meg nem vert volna.

— Az nem lehet — felel a kövér veres úr. Olyan személyekért nem szokás nyilvánosságosan poharat emelni.

— De hát én nem tudom, hogy mi itt a szokás.

— Ha inni akart ön, miért nem ivott így: éljen az alkotmányos szabadság! éljen a felső-dunai és az alsó-dunai hadsereg, éljen a sajtószabadság által garantírozott nyilvánosság? s több efféle.

— Hjjj uram, egy hónapig sem tudom én azt mind megtanulni.

— De háromig, úgy hiszem, hogy meg fogja tanulhatni. János mester, vegye oltalma alá ez embert.

Az emberséges János mester tehát fogta az elítélt delikvenst gallérjánál, uti supra, s vitte az illető hűs helyre, aholott is annak elegendő üres ideje lőn gondolkozni arról, hogy miért jutott oda.

*

A három hónap elmúlt, március közepe levén.

Az emberséges János mester pontosan kiereszté a büntetését kiállott szegkovácsot, ki hogy bebizonyítsa, mennyire megjavultak érzelmei a fegyelem által, és hogy János mester előtt is jobb véleménybe állítsa magát, ünnepélyes, mégpedig igen nehezebbre eső ünnepélyes hangon ekképen fejezé ki magát:

— Éljen a szabadság, éljenek a magyar katonák!

János mester elszörnyedve esett a falnak e szavakra. A falnak elsőbb, de azután a szegkovács többször tisztelt gallérjának, s mielőtt az magához jöhetett volna ijedtéből, már ismét a szűk szobában volt vele.

A kövér vörös úr helyett most egy sovány fekete úr volt ott, ki, amint megérté a delikvens kihágását, szóhoz sem hagyta őt jőni, hanem leszidta tetőtől talpig, s tudtára adta, hogy ha azt akarja, hogy ezentúl rosszabbul ne legyen dolga, jövő alkalommal ezt kiáltsa: „éljen a császári hadsereg! éljen az engedményezett alkotmány! Éljen az egy és erős Ausztria!

Ezúttal egy háromhónapi börtönnel megmenekülhet a gonoszabb következményektől.

A szegkovács tehát, mielőtt hármát lépett volna börtöne ajtajától, ismét visszavitetett, és ült újra tisztességes három hónapokat.

*

A három hónap megint elmúlt. Vala ekkor június nem tudom hányadika.

Az emberséges János mester kiereszté a maga rabját. A nyavalyás még a tömlőcajtóban elkezdé deklamálni a kiengesztelésül betanult igéket:

— Éljen herceg Windischgraetz! Éljen a dicső Ausztria!

János mester csak azt nézte, hogy miféle fegyver nemével fogja el a megjavíthatatlan embert.

— Hát nem volt elég, hogy kétszer bezártak? még most sem tudod, hogy mit kell mondani? gyere csak odább!

S vitte harmadszor is a szűk szobába.

A fekete sovány úr helyett most ismét a kövér vörös úr vette őt kérdőre.

— Megátalkodott ember! — förmedett az reá, megértve vétke nagyszerűségét. Tudod-e, hogy azért, amit szádon kieresztél, ha most elég kegyelmes nem volnék, saját felelősségemre újabb három hónapokra bezáratni,

hanem a véstörvénytörőknek átadnák: négyfelé vágatnák!!!!

Az ember kénytelen volt megörülni az újabb háromhónapi börtönnek, annyira megijedt.

— De hát mégis, mit kellett volna mondanom?

— Azt kellett volna mondanod, hogy „éljen a respublica, éljen a democratia, éljen a revolutio.

Az ember még egyszer elmondatta magának a vívatókat, s ígérte, hogy meg fogja tanulni, s hagyta magát egész rezignációval újra betétetni a sötétség országába.

*

A bekövetkezett három hónap alatt sok minden megváltozott, csak János mester sorsa nem, őt hivatalából semmi balsors ki nem bírta ütni, mint annyi számtalan mást, ő most is viceporkoláb volt, mint hajdan. A szerencse őt tenyerén hordozá.

September volt az idő.

A szegkovács ideje letelt. János mester előszólítá őt a börtönből.

Már messziről látszott a fogoly arcán, hogy most valami nagyon okosat akar mondani, megfogta János mester kezét s elérzékenyültében könnyeket sírva, így kezdé hozzá mondását:

— Mondja meg, János mester, annak az úrnak odabenn, hogy csókolom a kezeit alázatossággal, s kívánom neki tiszta szívemből, hogy „éljen a ribillió!”

Mint a veszett farkas a bárányt, úgy kapta át derékon e szóra János mester a szegkovácsot, s nagy ideig tartott, míg annyira magához tudott jönni, hogy mikor a szűk szobába letette, szavakba bírja önteni indulatjának mivoltát.

A szobában a veres kövér úr helyett ismét a sovány fekete úr volt.

János mester elmondá a vádat, s igen nagy volt a megbotránykozása, mikor a sovány fekete úr ahelyett, hogy mint rendén lett volna, kerékbe töresse a vakmerőt, csupán újabb három hónapra parancsolá azt vissza börtönébe.

*

November harmadikán az apróbb politikai vétségekért elítéltek szabadon bocsáttattak, köztük a szegkovács is.

Mikor János mester kinyitotta neki az ajtót, az ember zsebkendőjével bekötötte a száját, úgy defilírozott el előtte, s csak pantomímiájával adta tudtára az emberséges viceporkolábnak, hogy ezentúl a deviseket magának fogja tartani.

Node vigasztalására szolgáljon az, hogy nem ő az egyedül a világon, ki rossz időben kiáltotta el magát.

16. SZEGÉNY ASSZONY ÁLDOZATJA

Egyetlen fia volt a szegény asszonynak, jó, szerető fiú.
És a fiú elment a messze világba.

Vitt magával pusztá szegénységet, a költészet lelkét és anyai áldást.

Hányódott azután sokat a világban. Sosem volt szerencsés. Szegődött társa lett a balsors. Emberek üldözése és önlelte rémei. Szörnyű nyomorban élt.

De a szegény asszony nyomorult sorsában sem szűnt meg jó fiát szeretni. Reggel, este imádkozva költ fel és feküdt le egyetlen fiáért.

S jött az idő, midőn a költészet világteremtő lelke kiragadá az ismeretlen ifjút a köznap homályából, s ülteté jobbára, és adott fejére koszorút, melynek bűbajos fénye sugárt vetett az egész hazára, — de égeté, de sorvasztá önnön viselőjét.

Beszéltek az ifjúról, és aki beszélt róla, magasztalá.

Első volt az elsők között.

De a szegény ifjú dicsősége, nimbusza között sem szűnt meg szeretni édes jó szülőjét. Mindenik falatját megosztotta vele, még dicsőségét is, — annak ragyogványát engedve anyjának, átkait magának tartogatva.

És az ifjú nem volt boldog. Futotta, kerülte az örvendőket. Míg sorsa kívül oly fényes volt, lelke oly sötét maradt belől.

Neki nem voltak barátai, neki nem volt szeretője. Ő nem ismerte a kéjt, nem a reményeket. Midőn műveit

láttuk, mindenik egy lelkéből szakasztott lélek volt, és mindeniken valami sötét, bánatos eszme vonult keresztül, mely ismeretlen, határozatlan búsongást oltá be a szemlélő szívébe.

Az ifjú a halálba volt szerelmes.....

Igen, — midőn arról beszélt, hogy meg fog halni, nem könnyezett, nem mondá azt szomorú hangon, arca szokatlan lángtól gyulladt ki akkor, szemei tündököltek és különben szótlan ajkai beszédessé váltak, mint a hatyúnak végperceiben.

Ó, sötét, de örökké nagy a halál poézisa.

Minden megérti e költészetet, ami születik és meghal. — A virág elsárgul, mikor halálát, az ősz, megérezzi. — A pusztai vad, ha e sápadt szellemet érzi közelgeni, megy fölkeresni a legsűrűbb vad erdőt, hol sem napsugár, sem szélzúgás, sem ember szeme csontjára nem talál. — A hatyú búcsúdalt mond a csendes tó vizének, midőn annak színén az árnyék, mely elviendi, felé suhan. S az ég akkor öltözik bíborba, rózsákba, mikor a nap meghal.

Ez a költészet a halálban.

Mikor egy halottat a föld alá tesznek, s azután otthagyják, — s míg otthon a ház, melyben lakott, üres marad és szomorú, künn sírja telenő szagos virágokkal....

Mikor ábrándos árva gyermek a sírkertbe téved, apja, anyja sírját sorra látogatja, s órákig eltérdel egyik-egyik előtt, a sírfát csókolja, s míg kezei az élek-é—halok-é szirmait tépkedik, mint fehér lepke virágról virágra, úgy száll árva lelke a múltak napjaira vissza.

Mikor özvegy nő férje sírja mellett magának helyt hagyat, s látó álmaiban bánatos halottja képével beszélget, — s midőn az elfeledett költő sírján összenő a vad fű, s a virágos hangabokorban, mely fejfája helyén nőtt, estenként oly csodálatos dalt zeng az erdei madár; — ez a költészet a halálban.

Tengerhallgatásban, esti madárdalban, virághervadásban, alkonyat fényében, csillagfutásban és özvegyek könnyében, romok közt suhogó hideg éji szélben, behunyt szempillákban, sápadt holdfényben — mutatja magát a legmagasb költészet, — a halál költészete.

Csoda-e hát, ha a költő lelke a halált megszereti?

Ki megszokta a költészetet keresni napfényben és éjsötétében, — ember örömeiben és ember fájdalomában, — ki oly gyötrelmeket tanult érezni, minőket más nem ismer.

Az ábrándok országa rejtett tündérvilág. Kinek csak egy tekintetet hagyott ebbe vetni ihlő géniusza, meg nem szabadul ennek képeitől soha.

Örök vágyat fog érezni el nem érhető után; méla kint, melynek okát maga sem ismeri; szomjat, mely a kielégítés által nő; gyönyört, melytől az élet elfogy.

Szerelmi epedés ideálképek után, ábrándos rajongás szebb, boldogabb világról, gyönyörködés a halál eszméiben, találkozás a földfölöttiekkel s csalódások a földön levőkben: ezek a költő átkai. Ki a szellemek beszédét meg tudja érteni, oly ritkán talál emberi kebelre, mely őt megértse, s ki lelke röptében lehozza az égből a csillagsugárt, oly gyakran eltéved a föld járt útain.

De e fényes kísértet nem hagyja el őt.

Ott van vele, ha szenvedései ágyán fekszik, s fülébe súgja: „rút az élet, szép a halál”, a halál után nincsen szenvedés; — ha üldözötten bújdosik, s lábait az út tövissei vérzik, vele van; — ha küzd az emberprózaiság kolossztömegével, s lerogyik annak terhe alatt, vele van, s mindannyiszor csábítva mondja: „a halál szép, a halál az Isten angyala.”

Óriási a fájdalom, mit egy költő lelke tud viselni. Világ minden balzsama nem képes azt megenyhíteni. Cseppenként szívja ki vérét, cseppenként tölt helyébe lelkesítő mérget az üldöző démon, a költészet démona.

Miként hajdan a mesék rossz szelleme az élet bűnös örömei által kötelezé le vérrel írt szerződésben a lelket az örök kárhozatalnak, úgy csábítja ez örök hatalmú szellem túlvilági gyönyörökre, kiket bűvkörébe vont, élethosszú szenvedések által.

Boldogtalan ő, mint ki egy képbe szeret, melyet álmában látott, s azután örökké álmodni szeretne....

Pedig az örökké álmodásnak neve: halál.

Önlelkétől gyötörve, mindenütt azt látva csak a világban, ami sötét, érzéketlenül a mindennapi ember örömei, élvei, reményei iránt, — amellet az élet apró szenvedéseit kétszeresen érezve, mi vigasztalása lehet az üldözöttnek?

Roknolélek nem találkozik vele. A földön az emberek egymásnak urai és szolgái, lekötelezettei, üzérek, élvezők — s az ég nagy, a gondolatok szárnyai két egyenlő lelket ritkán vezetnek ott össze.

Félreérti, félreismeri mindenki.

Keblét, mely minden szépért és nemesért lángol, kénytelen elzárva tartani, mindenki elhagyja, csak üldöző démona marad végig vele, hogy megmondja neki:

„Az élet semmi, a halál minden.”

És megmutatja neki a földet és eget. A földet sötét felhőivel, önző embereivel, bűneivel, átkaival, hideg téli arculatával. És az eget kék boltozatával, arany napjával, ezüst holdjával s gyémántcsillagaival. A földi népet, kik közt csak üldözőire, bántó, szívtelen sáreredetét érző prózai lényekre ismer, és azután az ég lakóit, a vidám, tiszta, gyönyörű szellemeket, kik őt már álmaiban is annyit látogatták, s kik várnak reá, kik epednek érte, kik lelkét magukhoz hasonlónak teszik....

.....A lélek elszédül, nem érzi többé magát, repülni akar.....

S ekkor a csillag lehull....

És ez a halál a költészetben.

Az ifjú meghalt, nem várta be halálát, maga hitta el azt, erőszakos kézzel nyitá meg az ismeretlen hon ajtaját.

A költészet volt élete, a költészet volt halála is.

A csillag lehullott.

Nem a közelgő szürkület fénye sápasztá el őt, delelő fényében hullott le az égről.

A költőt eltemették, elfeledték.

Csak egy lény maradt még, ki rá emlékezett, — napról napra, éjről éjre róla gondolkozott, ki szomorú életét, szomorú halálát nem bírta feledni, — szegény édesanyja.

Napi munkájával kereste kenyerét és mindennap félretéve falatjának felét, keresményének lassan gyűlő filléreit, hogy abból egykor fiának, kedves gyermekének márványemléket készíttessen.

Mert a haza emléktelenül hagyta legkedvesebb fiának sírját. Ott hagyák őt feküdni jeltelen domb alatt, — szép lelkének nagyszerű műveit jártak látogatni holta után is, sírját látogatni nem járt senki.

De amit élvei közt feledékeny nép elmulasztott, gondoskodott róla a szerető anya, s örömmel látta takargatott pénzét, mit fáradság gyűjtött, nélkülözés szaporított, naponta növekedni.

Milyen szép síremléket fog fiának emelni majdan!....

*

Jött azonban a küzdelmes év.

Egy mindenkinél szegényebb anya, a haza, járt házrul házra halálos napjaiban alamizsnát kérni.

A gazdagok, a nagyurak becsukták előtte palotáik kapuit és szíveiket és füleiket.

De a szegény odaadta érte kenyerét, azután odaadta érte vérét. Bár ne adta volna hiába!

Jött a felszólítás, hogy aki magyar, hozza el áldozatait a hon oltárára, bejárta a segély kérő szózat a hont déltől éjszakig, és jött az oltárhoz boldog, boldogtalan. És a sok kevésből hetek, havak alatt milliók lettek; mit a gazdagság kolosszereje elmulasztta, a szegénység hangyatömege összehordta.

De annyi áldozat közt, mi az oltárra gyűlt, egy sem volt szentebb, magasztosabb, mint egy szegény asszony fillérekből gyűjtött forintjai, miket szerencsétlenül elhunyt egyetlen fiának, egy nagyhírű költőnek elhagyott sírjához emlékkőre szerzett.

Midőn a nagy segélykiáltás hallaték, egy percig sem tévovázott a szegény asszony. Ha fia élt volna, azt ajándékozandá a hazának, — most odatevé az oltárra — sírkövének díját.

Bizony, bizony mondom nektek, ez lehetett azon özvegyasszony, kiről Krisztus azt mondá a templomajtóban: többet adott, mint mások, mert mindenét odaadta.

Fia síremlékének díját!.....

És a költő sírját letapodták az idők azóta, nem találni rá többé, benőtte a vad fű, sírfáját kitörték, elhányták, s ha a kelő tavasz virágokat teremt fájdalmas porából, a gyermek, ki azokat koszorúnak letépi, nem fogja tudni, hogy az fáj annak, ki ott alatt elfeledve nyugszik.

Úgy van.... Kit még három év előtt ünnepelve emlegett a hon, kit magasztalással halmozott mindenki, kit fájdalmas részvétellel ölelt, ki közléről ismeré, s ki mindezt megérdemelte, annak sírját most nem tudni, hová lett.....
Le van tapodva, benőtte a vad fű, nyoma sincsen.....

De a szegény asszony áldozatán sem volt áldás.

Hová lett az oltár, melyre utósó fillérét letevé?

Le van tapodva, el van feledve, benőtte a vad fű, mint egyetlen, boldogtalan fiának elhagyatott sírját.....

EGYÉB KISPRÓZAI MUNKÁK

1. A FRÁNYA HADNAGY

(Egy furírsic naplójából)

Soha olyan embert, mint az én hadnagyom volt!

Nem azért, hogy az én hadnagyom volt, — de olyan víg embert sohasem láttam életemben.

Mikor magához fogadott, azt gondoltam szörnyű morózus képéről, no, ez valami ugyancsak agyonharaplak úr lesz ez egyszer, hanem csakhamar át kezdtem látni, hogy ő azt a vadalmába harapott ábrázatot csak úgy kölcsönkérte, s azalatt a legvígabb szívet hordja rejtve.

Ha én olyan szépen tudnék írni, mint a poéta és a tudós urak, gyönyörűséges regényt csinálnék az én gazdám viselt dolgaiból; de hiába, én azt nem tanultam, nem értek hozzá, ennélfogva csak annyit teszek, hogy leírok egyet-mást, ami vele történt, összevissza egybefüggés nélkül, amint az a katonaeletben meg szokott történni.

Meglehet, hogy ezeket a históriákat nem fogják azok az urak, akik többet tudnak, mint én, valami mesterséges szépséggel formáltaknak találni, de hiszen én azt nem is kívánom, csupán csak meg akarok emlékezni az én hajdani gazdámról, aki hadnagy volt a honvédeknél; akik ismerték, tudhatják, hogy milyen nagy gavallér volt a leányok körül, s milyen jó katona volt a háborúban.

*

Érdélybe tettek bennünket egy újonnan alakított zászlóaljhoz, mely még nem volt egészen felszerelve.

Csak a puská hiányzott még, meg a tölténytartó. Köpönyegje senkinek sem volt; egyébiránt az egész armádia annyiban volt uniformis, hogy mind mezítláb járt.

Az én hadnagyom sokat panaszkodott a kapitányánál, aki egy incarnatus cseh erdőmester volt valaha, később káváés Pesten, míg a leányának a férje őrnaggyá lett a zászlóaljunknál, s az megtette kapitánynak. Tehát ennek, mondom, sokat panaszkodott a hadnagyom, hogy a szegény katonák fáznak, adjanak nekik legalább köpönyeget. De mindhiába, az őrnagy urak elkártyázták a pénzt, amit a kormány a csapatok felszerelésére küldött, s a sok unszólásra végre is a jámbor cseh exkáváés egy bonmot-val fizette ki a hadnagyomat, melyet állítólag Napoleon mondott a katonáinak, mikor Egyiptomban leszakadt róluk a ruha és zúgolódní kezdtek.

„Avec du pain et du fer on peut aller à Chine.”

Annyit tesz körülbelöl: „hogy vassal és kenyérrrel Kínáig el lehet hatolni.”

Az én hadnagyom ezt a sort leíratta velem százötvenszer külön papirosra, azután kivitte a legénység közé: — No fiaim, itt a köpönyeg — s feltűzködté a válláikra gombostűvel.

Még csak csizma kellett.

Csakugyan kaptunk is egy szép reggel háromszáz darab, újdónúj — suvixos iskátulát.

— Engemúccse! ez jó gondolat — mondá a hadnagyom. — Csizma helyett suvixot küldeni — s másnap, hogy a kis szürke generális szemlét tartott a seregek felett, a mi századunk gyönyörű fényesre kisuvixolt mezítlábakkal defilírozott el a vezér előtt, hátul mindenknek sarkantyú volt pingálva a sarkára krétával.

A vezér először nevetett, azután pedig összeszidta az őrnagyunkat.

Az őrnagy is nevetett először, s azután összeszidta a kapitányt.

A kapitány végre elkezdett veszekedni az én hadnagyommal, a hadnagyom pedig ő vele, s miután az egyik magyarul, a másik németül nem értett, egyik sem végezett semmit a másikkal.

Utóbb is úgy szoktunk el a mezítláb járásról, hogy egy oláh falut dicsőségesen elfoglalva, az oláh menyecskék ott felejtett piros csizmáiban honosítottuk meg lábainkat, s azóta piroscsizmás regementnek csúfolták a századunkat.

Könnyű volt nekik beszélni onnan az üveges hintóból.

*

A legelső csatában nem sok tennivalót találtunk. Messziről lövöldöztek felénk, nekünk csak állni kellett.

Az újonckatona kapkodta jobbra-balra a fejét, amint valami feketét látott közelíteni a levegőben.

— Ne kapkodd a fejedet öcsém — kiálta rá olyankor a hadnagyom — mert még bele találsz valami golyóba.

Volt köztünk egy öreg süket ember. Erővel eljött velünk, hogy ő golyóbist visz haza a gyerekeinek játszani. Negyven esztendő óta nem hallott már egyik fülére sem. Csak úgy kézzel-lábbal lehetett vele beszélni.

Egy pillantban nyolc ágyút sütöttek el az ellenség részéről egyszerre. Rengett bele hegy-völgy. A süket erre szétnézett, és azt mondta, hogy valahol elsült egy puska.

Mi felénk azonban egy messziről irányzott golyó kezdett el gurulni. Már rég leesett röptéből a földre, gurulva szép egyenesen s csak olykor ugorva egyet, ha véletlen kavicsba ütődött.

A hadnagyom intett a süketnek, hogy ott jön a golyóbis, fogja el szaporán.

Az sem volt rest, lekapta a nyakából szűrzekéjét s amint a golyó odaért, hirtelen lefülelte vele, mint az ürgét szokták.

Hanem a golyónak az a szokása, hogy még fáradt korában is jól bírja magát, úgy, mire a mi emberünk elkiáltotta magát, hogy „fogom,” már az akkor tíz lépésnyire volt tőle, szörnyű lyukat ütve a ráborított köpönyegen.

Ez azután szaladt utána, kergette messze földre, hol előtte járt, hol utána, míg végre vagy ötszáz lépésnyi távolban csakugyan elfogta, s hozta vissza nagy triumfussal. Otthon persze azt mesélte, hogy rajta volt a köpönyeg, mikor kilikasztotta a hatfontos galacsin.

A második csatában már egy ágyút vettünk el az ellenségtől.

A szerencsétlen nagyon közel jött hozzánk, s mielőtt ránk lőhetett volna, a hadnagyom elhitette a legénységgel, hogy az a mi ágyunk, melyet mindjárt elfog az ellenség, ne engedjük!

Nem is engedték, nekiiramodtunk; ránk lőtt egyszer, de sohasem talált, s míg ideje lett volna bámulásából magához térhetni, már útban voltunk vele hazafelé. Az egészet kevesebb időbe került megtenni, mint leírni.

Ezóta nem csúfolta senki a piroscsizmás regementet, sőt nemsokára puskát is adtak a kezünkre. Lőni persze bajos volt egynémelyikkel, de ütni mind igen alkalmatosok voltak.

*

A hadnagyomnak volt egy igen kedves cimborája, szinte hadnagy a Würtemberg-huszároknál.

Szép tizennyolc éves fiú, szakálltalan, bajusztalan, tejképű siheder, aki rendszeren, amerre járt, több kárt tett az asszonyokban, mint az ellenség lovasságában.

Egyszer D-n állomásoztunk; a hadnagyom egy hamis ragyásképzű öregúrhoz volt kvártélyozva, akinek igen csinos szendeképű ártatlan feleségecskéje volt.

Az öregúr, mondom, igen hamis legény volt minden szürkebajuszos volta mellett is, s ha összeült olykor a hadnagyommal pipázni, mindenkor csak oda ment ki a diskurzus, hogy hol, merre teremnek a legszebb leányok, s azután jöttek a kalandok, bolondnál bolondabb históriák; — az öregúr nem a legutolsó gonosztévő lehetett a maga idejében.

Egyszer szóbeszéd közben előjön, hogy igaz volna-e az, hogy leányok is vannak katonáknak átöltözve a hadseregnél.

— Van biz ott. Mivelünk is jár egy.

— Mi a tatár! Férfiruhában?

— Pláne huszárruhában.

— Lehetetlen. S hogy ül aztán a lovon?

— Hát csak úgy, amint más. Innen is, túl is.

— Veszett a lelke! az érdekes lehet. — Szép-e?

— Olyan, amilyen. Megjárja, ahol különb nincs.

— S van-e szeretője?

— Biz az nemigen válogatós ebben a tekintetben. Nem sokat ad a jó hírnevére.

— Ejnye, terringettét, de szeretném én azt a leányt látni!

— Az megeshetik, elhozhatom ide, ha kívánja.

— Hozza el, hozza, én mulatságot fogok akkorra rendezni: derék lesz, hogy el fogjuk vele az asszonyokat majd bolondítani. Meg nem kell nekik mondani, hogy az a huszár leányzó.

Hanem a szeméből azt lehetett kiolvasni az öregúrnak, hogy nem is annyira az asszonyokat szándékozik ő elbolondítani, mint jómagát.

Az ígért napon tehát alig találta helyét, összehítta az egész ismerős világot ozsonnára, s százszor kinézett az ablakon, s százszor megkérdezte tőlem, hogy eljön-e igazán.

Végre meglátta a hadnagyomat karonfogva jönni cimborájával a huszárhadnaggal.

A fiú szépen kicsípte magát, haját fürtösen felsüttette, arca és szemei különös epedő állapotban voltak a múlt éjjeli korhelykedés miatt. Szokottnál szebb volt.

— Hordom a lelkit — rikkanta fel az öreg úr —, hisz ez nemcsak „olyan, amilyen,” hanem valóságos „helyre” teremtés, ha férfi volna, nem szeretném, hogy a feleségem meglássa.

A hadnagyom bemutatta a társaságnak a fiatal huszárt, kit is az öregúr rögtön elkezdte a legválogatottabb szíveskedésekkel halmozni, összeölelgette, megcsókolta innen is, túl is, kezét szorongatá, igen különös modorban, leülteté, alig találta helyét, csakhogy a tenyerén nem hordozta.

A huszárhadnagy mindezt túlömlő hazafiúi buzgóságának vette, mely őt mint katonát illeti, az én hadnagyom pedig mindezekhez a legflegmatikusabb képet csinálta, mint aki az egész tréfáról egy commát sem tud.

A huszárhadnagy azonban szép hölgyeket pillantva meg a társaságban, s amennyire óhajtva hozzájuk közelebb jutni, annyira kívánva óvakodni oly lépéstől, mely tán az öregúrban kedvetlenséget költene fel, tudakozódni kezdte azoknak kiléte felől, s fejenként megtudva a kérdettek neveit, a házigazda iránti deferentiából annak neje iránt különös respektust kezdte mutatni, mely neki nem volt más nők ellenébeni szokásos eljárása. Ezúttal

tehát csak a többi hölgyeket vette ostrom alá, attaquírozva hol itt, hol amott, míg valamennyinek el nem forgatta a fejét, mialatt az öregúr folyvást nevetve és tenyerét dörzsölve kastankodott körülötte, s át-átnyalábolta a karcsú huszárt és a fülébe sugdosott egyet-mást, s megmegcsípte, mely kifejezéseit a jókedvnek ez utóbb alig tudta mire magyarázni.

Csupán a háziasszony irányában viselte magát a huszárhadnagy az illő tisztelet korlátai között.

Vacsora alatt maga és felesége közé ültette a huszárt az öregúr, s folyvást incselkedett mellette hízelkedéseivel, ő szedett neki a tányérjára, töltötte neki a bort, tömte cukorsüteményekkel, s lopva kereste az asztal alatt a lábát és csípkedte, szorongatta.

Az én hadnagyom pedig mindezekhez a legkomolyabb képet tudta vágni.

A szép háziasszony szendén lesütött szemekkel ült a huszár jobbján, s ha valaki figyelmeztet rá, észrevehető, hogy néha fel-felemeli nagy fekete szemeit, s oldalt sajtóságos pillantokat vet a szép huszárra.

E tolvajpillantásokat legelőbb észrevette az öregúr, titkosan nevetve húzta oda szájához a huszár fejét, s ezt súgta fülébe:

— Nézze csak, hogy pislog féloldalt a feleségem kegyedre.

A huszár hosszút bámult az öregre, de látszott amannak vigyorgó arcából, hogy nem haragból mondta.

— Ugyan hallja — folytatá suttogva —, tegye meg a kedvemért, bolondítsa el egy kicsinyt azt az asszonyt.

A huszár erre még nagyobb szemeket csinált, de utóbb is azt kezdte hinni, hogy ez az ember tán Lappóniából veszi eredetét, ahol a férjek különösen szeretik, ha valaki a feleségeiket elbolondítja, s biz ő nem hagyta magának kétszer mondani a biztatást, ha-

nem azonnal eleget kezdte tenni a felszólításnak, mi, ha a szép hölgy fokonyként piruló arcáról s mindig tüzesebben ragyogó szemeiről szabad következtetést húzni, nem esett egészen hiába.

Az öregúr eközben úgy tett, mintha nem nézne oda, s midőn néha-néha észreuvé neje zavarodását, retteneteket kacagott, s átellenben ülő hadnagyomnak integetett, hunyorgatott s tenyere mögött suttogetta felé:

— Egészen belebolondul az asszony, milyen derék dolog lesz abból, ha megtudja, hogy leány.

Vacsora után, hogy az asztalról fölkeltek, a hamis öregúr kihúzta magával a hadnagyomat a pipázó szobába. A huszár jobb szeretett ott maradni az asszonyoknál, de ígérte, hogy majd ő is átmegy.

— Hagyjuk őket magukra — szólt kacagva az öregúr —, majd meglássuk, mire mennek.

A pipázó szobában víg diskurzus között elfolyott sok idő, de a hadnagy nem jött. A vendégek lassanként elszállingóztak, ki-ki hazafelé. Csak az én hadnagyom, meg a huszár maradtak még.

— Odamegyek, meglesem, mit csinálnak — szólt az öregúr ekkor és kilopózott.

Kis idő múlva kacagva jön vissza.

— Hahaha! Rettenetesen vallja a szerelmet az asszonynak, ott térdepel előtte és a kezét csókolja, jaj be bolond história.

— Jól van, urambátyám — szólt erre a hadnagyom —, de kegyedre nézve mindenesetre jó volna, ha annyira nem jönne a dolog, hogy a huszár kénytelen legyen felfedezni, hogy ő kisasszony, mert akkor kegyed lenne megfosztva azon élvezettől, hogy gyanútlanul találkozhassek vele.

— Igaz, engemuccse, igaz, odamegyek, zajt csinállok az ajtó előtt, s ha aztán el akar menni, idecsalom magamhoz. — Ugyan, édes barátom, kegyed pedig menjen a maga szobájába.

— Értem! — szólt rettenetes farizeusképpel a hadnagyom, s a hunyorgató öregurat elhagyva, szobájába bezárkózott, ott lefeküdt az ágyra és elkezdett kacagni, hogy a könnyei csorogtak bele.

Korán, már hajnalban felköltötte a hadnagyomat az öregúr.

— Jaj, öcsémuram, maga engem rettentően megcsalt.

— Hogyhogy? — kérdezé az, noha igen is jól tudta, hogy: hogy.

— Maga énnekem azt mondta, hogy az a huszárhadnagy egy olyanféle leány, aki nemigen válogatós bizonyos tekintetekben. Maga engem rászedett.

— Lehetetlen! (Pedig a lehetőségnek sokféle nemei tudva voltak előtte.)

— Képzelve csak, mi történt velem!

A hadnagyom nagyon tudta képzelni a történeteket, csak azt nem értette, hogy az öregúr még eddig oly tréfás hangon hogy tud beszélni.

— Mi történt?

— Hát odamegyek az ajtóba, hallgatózom, hallok valami sóhajtozást, tovább hallgatózom: következik a csókolódás, a huszár esküszik az asszonynak, hogy örökké szeretni fogja. Nem állhattam tovább, elröhögtem magamat s berontottam az ajtón. Azok szétugrottak, nagyot sikoltva mind a ketten. Az asszony egy székre ájult, a huszárleány pedig a másik szobába futott, én utána, onnan át a harmadikba, oda is utána, onnan pedig nem volt kijárás. Kezeim közt vagy most! — kiálték rá átnyalábolva karcsú derekát. Erre ő azzal a szép fáin fehér kezével olyan manupropriát nyomott a pofámra, hogy a szoba túlsó szegletébe estem tőle, ő pedig felszakítva az ablakot, állósti! kiugrott rajta. Öcsémuram, hisz ez a leány rettentesen tudja védelmezni az erényét, maga engem megcsalt, maga azt mondta, hogy könnyű hozzájutni.

Az én hadnagyom most kezdett el még csak igazán nevetni.

— De ne névessen hallja, hanem hozza el még egyszer azt a csalfa teremtést, s mondja meg neki, hogy ne legyen olyan vad.

— De hát a tensasszony?

— Jaj, az szörnyű bűnösnek érzi magát, még most is azt hiszi, hogy a megugrott gavallér férfi volt. Innen gondolom, hogy a kázus nem jutott az extrémumokra, mert különben tévedését felfedezte volna.

— Hát elhozzam újra a hadnagyot? — kérde az én gazdám.

— Bátran. A feleségetől nincs mit tartani. Megköszöni szegény, ha én nem féltém attól, akit ő legénynek gondol, nemhogy ő féltsen engem tőle. Hiszen, ha azt tudná, hogy a gavallérja leány volt, most nem csinálna olyan bűnönbánkódó képet.

*

Végtére, valahára megértük, hogy a kapitányunkat elmozdították a zászlóaljunktól.

Áttették őrnagynak valami még nem létező zászlóaljhoz.

Ennek az öröme az egész együttlevő tisztikar lakomát rendezett.

Senki sem szerette szegényt, a tiszteken kezdve a legapróbb dobosig, magyarul nem beszélt, csatába soha sem ment, jótékony célokra soha nem adakozott. Csatak napján mindig kólikát kellett neki kapni, vagy ha előre megérezhette a salétromszagot, elküldette magát futárnak Debrecenbe; csakugyan addig is járt oda, míg ki nem nevezték őrnagynak, számfelettinek valamelyik garnizonba.

Mikor Komáromot feladták, csupán ott háromszáz darabból álló számfeletti őrnagy-gyűjtemény találtatott.

Tehát egy szép reggel a mi exkávés kapitányunkat utolérte a promovirt und amovirt.

Soha Közlöny érdekesebb nem volt előttünk, mint mely e jó hírt hozta, még akkor sem, mikor a „külföld” rovat alatt három hétig folyvást semmi egyébről, csak a kaliforniai bányákról értekezett.

Ez estét rendkívüli szertartással kelle megünnepelni s minthogy az új őrnagy nem szándékozott kineveztetése áldomását megtartani, maga a tisztikar tartotta meg azt. Látszott, hogy vannak, kik ez előléptetésnek jobban örülnek, mint maga az előléptetett.

Azonközben az én fránya hadnagyom volt a tisztikar által megbízva azon szeretetreméltó kötelességgel, miszerint az új őrnagy utolsó tisztességtételére valami rettene-tes jó tréfát gondoljon ki.

Mikor már végefelé járt a vacsora, előszólíták a hadnagyomat, hogy lássuk már a medvét*.

— Mivel teendjük az új őrnagyra nézve emlékezetessé e napot? — kérdezik tőle.

Ő felelé igen komolyan:

— Fáklyászenét fogunk neki adni.

— Záklyás fenét! — kiálta egy az asztal végéről.

— Talán macskazenét akartál mondani? — replikázott egy harmadik.

— A legünnepélyesebb fáklyászenét.... — ismétlé a hadnagyom, s komoly mogorva vonásaiból előre lehete látni, hogy az valami fölséges multság lesz.

* Ez a közmondás a kecskeméti gányóról maradt el, ki abban a hiszemben látogatta meg a komédiaházat, hogy ott medvét fognak mutogatni, s mikor aztán nagyon kezdte unni a végzetetlen tragédia egymást nyújtó párbeszédeit: lekiáltott a galériáról, hogy „nem ér semmit az a sok beszéd, nem ütjük avval el, lássuk már a medvét!”

A cimborák teljhatalmat adtak hadnagyomnak minden szükséges intézkedésekre, s egy óra múlva útban volt az ünnepélyes menet az újdonsült őrnagy szállása felé, s ott nagy dob- és trombitaszóval megállapodott.

A dobsóra és fáklyavilágra ijedten dugta ki a fejét az ablakon az újdonsült őrnagy, akkor bújt ki ágyából, a paplant a nyakába vette, hogy meg ne hűljön, s a hálósipka a nyakáig volt tarkójára húzva.

Amint tehát fejét kidugta, rettenetes éljenkiáltás fogadta minden oldalról, s a dob és trombita újra megzendült.

Az ember meg volt lepetve. Ennyi tiszteletet ő nem várt, s erősen iparkodott azokra az érdemeire visszaemlékezni, mik az entuziazmust előidéztek. Azonban fejét azért egész majesztással hajtogatta jobbra-balra, miáltal a hálósipkán a fehér cafrang hol előre-, hol hátraugrott.

A zene elhallgatott. Az én hadnagyom felállt egy szalmaszékre, és monda a megtiszteltnek egy ilyen szép körmönfont dikciót:

„— Tisztelt férfiú, érdemes kávéfőző morva hazánkfia!”

A megtisztelt egy szót sem értvén a hozzá intézett nyelvből, levette a hálósüvegét a fejről, és rendkívül hízelkedőnek találta a megszólítást.

Az én hadnagyom folytatá magasztos ábrázattal.

„— Nemes emberbarát, ki soha egy csirkének vérének sem ontottad ki, mégis őrnagy lettél, légy üdvözölve általam! Nem akarom szerénységedet azáltal megpirítani, hogy érdemeidet elősoroljam; hallgatok. Ámde emléked fennmarad azoknak hálás szíveiben, kiknek kéthavi lénunját szépen elköltötted. S bárha elmégy is, itt maradnak a be nem fejezett számadások, mikről reád emlékezünk.”

Az érzékeny hang, melyen e szavakat hadnagyom elmondá, sűrű könnyeket idézett a kávé őrnagy szemei-

be. Valami olyast látszott rebegni, mintha ő ennyi magasztalást nem érdemelne.

A hadnagyom az eddig magasztos hangból a hősibe ment által.

„— De bárha szívünk forró óhajtása az volna, hogy akkor lássunk, mikor a hátunk közepét: reményljük, hogy ott, hol a jutalmakat fogják osztogatni, veled ismét találkozunk. Ó, te csaták hőse, ki előljártál, mikor retiráltunk, s fedezted a bagáziát, mikor előre mentünk!”

Az őrnagy egészen el volt ragadtatva. Ígérte, hogy a hazáért mindenre képes volna, de mindenre!

Végte ré siralmas-fájdalmas akcentussal szólt a hadnagyom ekképpen:

„— S minekutána azt kívánnám tenéked, hogy áldjon meg tégedet az ég, mint a suhai malmot, — (notabene: hétszer ütött bele a ménkű egy nyáron) — felhíva érzem magamat, társaimnak (itt az egész kompániára mutatott) azon őszinte óhajtását tudatni veled: vajha megláthassák egykoron a mi szemeink a te elevenen való mennybemeneteledet!”

A megtisztelt szívére nyomott kézzel esküvék, hogy neki sincsenek ezeknél forróbb kívánságai.

Erre megzendült a Rákóczi-induló, a szónok és a megtisztelt egymás nyakába borultak, az új őrnagy zokogva állítá, hogy ő annyira el van fogódva, hogy egy okos szentenciát nem bír előhozni, hanem majd ha a tisztelt urak beveszik Pestet, keressék fel az ő kávéházát, most a felesége főzi benne a kávé, mert a család férfitagjait az őrnagy sógor mind megtette kit kapitánynak, kit élelmezési biztosnak, ott tehát igen olcsón fognak reggelizhetni és oszonnázhatni.

Ez igen érzékeny búcsúvétel után ünnepélyesen megvált az egész tisztikar a promoteált kollégától, akit

miután senki sem szeretett, maig is meghagytak abban a hitben, hogy őt az ő zászlóalja, mikor megvált tőle, fáklyászenével tisztelte meg utoljára.

Később csakugyan megtudtam, mintegy fél év múlva, hogy micsoda zászlóaljhoz tették át a derék emberbarátot.

Volt abban a zászlóaljban egy őrnagy, három kapitány, két hadnagy és négy közlegény.

Voltak-e valaha többen is, s átszökdöstek más zászlóaljokhoz, vagy eredetileg is ez volt-e a zászlóalj létszáma? azzal nem szolgálhatok.

*

Egyszer Debrecenbe voltunk rendelve. A vendéglőben lakó tisztek panaszkodtak, hogy van köztük egy olasz, aki egész éjjel énekel és fistulázik, senki sem alhatik tőle.

— Ha csak ez a baj — mondá a hadnagyom —, bízátok rám, megszöktetem én innen.

S éjjelre tehát beköltözött az olasszal tőszomszéd szobába, szépen levetkőzött, lefeküdt, nekem pedig meghagyta, hogy el ne aludjam, mert majd sokat fogják nyitogatni az ajtót.

Éjfél után vetődött haza az olasz, s mint rendesen szoká, ahelyett, hogy lefeküdt volna, kinyitott ajtót, ablakot, s elkezdve valamennyi alvók gyönyörködtetésére szebbnél szebb áriákat énekelni egymásután tizenötfele operából.

Az én hadnagyom erre felült az ágyban s várta, mikor az olasz a legérzékenyebb andantéba kezdett keseredni; — akkor elkezdett gyalulni és fűrészelni a szájával.

Oly élethíven tudta e hangokat utánozni, minden fűrást-faragást, gyalutaszigálást, fűrészelést, az asztalosmesterséget reprezentáló minden cikornyákat, hogy aki

kívülről hallgatta, megesküdhettek rá, hogy odabenn egy igen szorgalmas asztalosmester dolgozik valami sietős munkán.

Az olaszt szörnyen confundálta a harmóniátlan fűrészelés. Elhallgatott. Várta, hogy mikor lesz vége. Az én gazdám pedig egyre gyalult, fűrészelt és faragott.

Végre nem állhatta az olasz, bezörgetett:

— Sacramento! mit csinálnak ideát?

Nem kapván feleletet, azt gondolta, hogy itt az emberek olyan nagy munkában vannak, hogy nem hallják a szót, s azzal fogta gyertyáját, lement a vendéglőshöz, föllármázott valamennyi kellert, marqueurt és szobalányt.

— Istentelenség! istentelenség, istentelenség!

— Mit jelent ez a háromszoros istentelenség, signor?
— kérdé a felriadt vendéglős.

— Először istentelenség az, hogy egy hotel garniban meg van engedve, hogy egy asztalosmester műhelyt állítson fel; másodszor istentelenség az, hogy egy asztalosmesternek meg van engedve, hogy még ünnepnapon is dolgoztassa a legényeit; harmadszor és utoljára istentelenség az, hogy meg van engedve egy asztalosmesternek, hogy éjfél után egy órakor felkeljen mind a hat legényével együtt, s fúrjon-faragjon, gyaluljon és fűrészeljen, mintha soha több nap nem lenne.

A kocsmáros nagy szemet-szájt tátott e beszédre, s kérte az olaszt, hogy mutassa meg, melyik szobában lakik itt asztalosmester hat legényével.

Az olasz egyenesen hozta a hadnagyomhoz.

Benyitnak hozzá. Ő fekszik a fal felé fordulva és horkol. Én intek, hogy lábhegyen járjanak, fel ne költsék.

Szétnéznek gyertyával, látják, hogy itt sehol gyalunak, fűrésznek, vagy asztalosműhelynek nyoma sincs.

— Kegyed álmodott, — monda a vendéglős az olasznak.

— Santo Diavolo! Álmodtam a mennykőt, a másik szobában lesz!

S azzal mentek a másik szobában lakókat fölverni, azután a harmadikat, sorban valamennyi vendéget mind fölzavartak, mindenikkel kinyitatták az ajtót, ami néhol nem ment minden késedelem nélkül. Az asztalosműhelyt nem találták sehol, hanem annál több szitkozódó, káromkodó félálmos embert, kik ugyancsak emlegették a hó-bortos csendzavaró teremtését, s kergették kifelé a szobáikból.

Utóbb is meg kellett neki nyugodni abban, hogy asztalosokkal álmodott.

Visszament szobájába, de nem énekelt, lefeküdt mérgeesen és sokáig dohogott, míg végre el tudott alunni.

Amint a hadnagyom sejteni kezdé a szuszogásból, hogy szomszédja alunni készül, rögtön elkezdé ismét gyalulni, fűrészelni, fúrni, faragni, mintha heten dolgoznának egyszerre nagy sietős munkán.

— Sacramento! — ordíta dühösen felugorva ágyából az olasz, s most az egyszer kivont karddal rohant át hozzánk. Ajtónkat készakarva nyitva hagytuk, hogy bejöhessen.

— Ki fűrészel itt? — ordíta toporzékolva.

A hadnagyom úgy tett, mintha most ébredne fel álmából.

— Mi lelte önt? — kérdé a dühösködőt.

Az nem felelt semmit, hanem miután sehol sem veheté észre a zajt okozó instrumentumokat, szitkozódva visszahúzódott és lefeküdt.

Harmadszor is fölébreszté a fűrészkoncert.

Már ekkor nem szitkozódott, hanem kérve könyörgött, hogy akárki legyen az az elkárhozott lélek, mely őtet fűrészhangban kísérteni följár, pusztuljon a mélységes poklokra; mely kívánsága be is teljesült, miután egy

nagy viaszgyertyát ígért az elkárhozott lélek üdvességének.

Korán reggel elhurcolkodott az olasz a vendéglőből, s esküdve bizonyítja, hogy ott őtet egy légió elkárhozott lélek kísértette asztaloslegények képében.

*

Egy időben sokszor meglopták a hadnagyomat. Vagy egy vagy más elveszett a szobájából, és sohasem tudtunk a nyomára akadni, hogy kinek a kezéhez ragadt.

Végre egy örmény vargát kezdtünk gyanúba venni, akivel a gazdám dolgoztatni szokott, s ki evégett sokat járt a házhoz, de erre sem lehetett világosan kisütni a csínyt.

Valahányszor benevolum alá vettük, mindig oly szent képet tudott vágni: „én nem láttam, én nem nyúlok semmihez, én soha egy gombostűt sem vettem el, nekem, ha utánam hajigálnák, sem kellene a másé” st. eff.

Egyszer azonban egy pár kedves emlékebe kapott pisztolya tűnt el a hadnagyomnak.

— De már ezt több, mint kettő, ennek végére kell járni — monda, s egy szép napfényes délután kilovagolt velem az erdőre, ott a lovakat egy fához megkötöttük, s azzal elindultunk az erdőben a harasztos közé, ahol legsűrűbb volt a hullott falevél.

— Keress nekem egy kígyót, de nagyot — szólta a hadnagyom —, s ha találtál, füttyents.

S azzal elindultunk éjszакnak, délnek, felkutatni az erdőt egy kígyóért.

Nem sokat kellett fáradnunk, az az erdő tele volt ilyen szeretetreméltó paradicsomi állatokkal, s nemsokára megpillantottam egyet. Szép nagy állat volt, csigaformán összetekeredve feküdt egy fa tövében a nyirkos zöld

mohában, és aludt; — zöld pikkelyes bőre aranyat és pirosat játszott a rásütő verőfényben.

A hadnagyom odajött a fütttyentésre; mire odaért, már akkorra én lefüleltem a lábatlan állatot, a köpönyegemet borítottam rá, abba tekergettem, meg sem mozdulhatott.

Hazavittük, előkerestünk egy nagy skatulyát, abba beleráztuk, ráraktunk egy csomó papirost, hogy ne mozoghasson, s azzal a skatulyát bekötöttük spárgával, a spárgák végeire iszonyú hivatalos pecsétet ütöttünk, s szép lapidaris betűkkel felírtuk a skatulya tetejére:

2000, azaz kétezer p. forint — tizenötökrajcárosokban.

A skatulyát elöl hagytuk az asztalon, s vártuk rá az örmenyt.

Éppen apropó, aznap délután belátogatott hozzánk. A hadnagyom eltávozott, s én egy pillanatra kifordulva a szobából, mire visszatértem, az örmény szemközt jött rám, s a skatulya már nem volt többé az asztalon.

— Elmegyek — monda —, majd máskor jövök; és sietett odább.

Kis idő múlva utánaszaladtam.

— Ugyan kérem, nem látott az asztalon egy ilyen s ilyen skatulyát? — kérdezém kétségbeesett hangon.

— Hogy, miképpen láttam volna, édes lelkem? Bizony oda sem néztem én. Én nem tudom, maguk engemet tolvajnak tartanak, vagy mi? nekem az arcám kiég, ha magukhoz jövök, a nagy szégyen miatt. Hiszen ha engem, olyannak hisz, nem bánom, vizitáljon meg itt az utcán az egész világ előtt, ha talál-e nálam valamit.

Rettenetes nagy kürtös köcsögkalap volt a fején. Tudtam, hogy abba van téve a skatulya, hanem nem bántottam, sőt én kértem tőle engedelmet, s hagytam hazamenni, később távulról követve, hogy észre ne vehessen.

Hazament az örmény, bezárkózott a szobájába feleségével együtt s tanakodtak. Én meg odalopóztam az

ablakához, s a terebélyes sárgarépa-muskátlibokrok mögül lestem, hogy mitevő lesz.

Az ember elővette kalapjából a skatulyát, s szemei még egyszer akkorára nyíltak fel örömeiben, midőn ismét és ismét elolvasá a ráírt 2000 p.ftot tizenötkrajcárosokban.

Hirtelen krétát kapott a kezébe, s elkezdte az ajtón számolni, hogyha a boltos tizenötkrajcárosokért minden százra 25 garas azsiót ad, mennyit nyer rajta.

Elkomorodott, — s summa kevésre ütött ki. Letörülte. Harminc garast fog kérni.

— Miért ne kérnél ötvenet? — szólt a felesége. — A boltos szükében van a váltópénznek, megadja.

Hát azután mit teygenek a pénzzel?

Az örmény marhába akarta verni, a felesége azt vitatta, hogy első dolog az ő számára három öltöző ruha selyemből. Ezen összevesztek. Az örmény megverte a feleségét, s azután hogy megengesztelje, kénytelen volt neki négy öltöző ruhát ígérni, meg egy rókatorkos mentét. A többiből azután marhát vesznek, azt megint eladják jó drágán s borokat vásárlnak rajta.

Ebben aztán mind a ketten megnyugodtak, s hozzáláttak a skatulya felbontásához.

— Ugyan összevissza van kötözve. Látszik, hogy féltős jószág van benne. — Mégsem nyílik, még a pecsétek tartják. Hozz egy gyertyát, fel kell olvasztani.

A gyertya sütötte a skatulya oldalát, — képzelhetni hogy a bennszorult élő állat rosszkedvét mennyire emelte a sütögetés.

Végre engedett a földél, a skatulya kinyílt a házastársak kezei közt, s abban a pillanatban mint a tüzes istennyila ugrott ki belőle a másfélrőfös kígyó, sziszegve és nagyokat csapva a farkával.

— Jáj, szent ezek és amazok! segítsetek — ordíta az örmény, székestül együtt hanyatt esve ijedtében, míg a

felesége metsző sikoltással szaladgált körös-körül a szobában, rázva magán a ruhát, s minden lépten azt gondolva, hogy rajta a kígyó.

Az pedig futott sziszegve sebesen hol ide, hol amoda, felmászott a falra, megint visszaesett, az örmény feleségestül rá-rátapodtak a szaladás közben, s ha olyankor aztán feltekergőzött a lábaikra, ordítottak, mint akit sütögetnek.

A kígyó előlük, ők a kígyó elől szaladgálva oly kontratáncot jártak, hogy csak azt sajnálom, hogy nem volt, aki lefesse.

Végre a kígyó felfutott az ágyra, ott belebújt a dunnákba, s a gyilkos lármára összefutott szomszédok rátörték az ajtót a házastársakra, kik akkor már kékre-zöldre ijedve jobbra-balra dültek a falnak, s csak annyit tudtak mondani, hogy ott az ágyban a kígyó.

A felhányt dunnák között csakugyan meg is találták a szép állatot, mire az még mélyebben a szalmazsákba bútt be; az örményre még csak ekkor következett el az ijedség, amint látta, hogy jóakarói a szalmazsák szétbontásához fognak.

— Jaj, ne bántsák — kiálta odaugrova. — Ne bántsák azt a szegény kígyót, hadd legyen ott szegény. Hisz az is az isten állatja. Majd elmegy magátul is, ha itt nem akar maradni. S azzal taszigálta el az ágytól a szomszédokat.

— Ne veszekedj Gerguc — monda az egyik. — Csak nem akarsz tán rajta háltni? Még valamelyiktekbe bele találna bújni éjjel.

— De én szeretem a kígyókat nagyon, nem akarom, hogy az én házamnál valami állatot kínozzanak.

— Gerguc, te bolond vagy. Hisz az elébb ordítottál, mint a veszett állat, féltedben. De ha nem akarod, hogy megöljük, hát majd kifordítjuk a pitarban, s menjen, amerre akar.

Végtére is Gerguc ellenkezései dacára kifordították a szalmazsákokat a tornácban. A kígyó egész öntudattal iramodott tova az udvarban talált gyepű bozótjai közé.

Az örmény nem bánta volna, ha a többi tárgyak is utána szaladtak volna, mik a szalmazsákból kihullottak.

Mindazon eltűnt ingóságok, órák, melltűk és pisztolyok, miket a hadnagyomtól aprónként ellopogatott, s mik az ideig nyugodalmasan pihentek a szalmazsák fenekén.

*

A hadnagyom, mint minden rendes katona, ki nem állhatta a gerillákat.

Egy pár rossz hírbe jött csapat egészen elrontotta ennek a névnek a renomméjét.

Ezek szüntelen ott jártak, ahol nem volt ellenség, a népséget sarcolták, maguk közt semmi fegyelmet nem tartottak, s mikor aztán beszédre került a sor, mégis ők voltak a legvitézebb emberek a világon.

Mikor mi csatáztunk, természetesen nem értünk rá ütközet után minden bornyút és patrontást összeszedni, amit az ellenség elhányt, s akkor ezek a jó fiúk mindenütt a sarkunkban következve, előjöttek, összeszedték a sok mindenféle ottmaradt cókémókot, s míg a mi vezérünk alig találta érdemesnek a csatáról tudósítást írni, ők rettenetes bulletint küldtek Debrecenbe az általuk elfoglalt lőszeres talyigákról és szuronytokokról.

Parancsokat mindenütt a mi hadvezérünk nevében osztogattak, pedig aztán, ha valamit akart nekik parancsolni, hogy ide vagy oda menjenek, rendszeren azt felelték, hogy ők önállóan működnek, s viselt dolgaikról csak a kormánynak felelősek, nem is fogadnak el parancsokat, csak egyenesen a hadügyminisztériumtól.

Azután maguk között minden harmadik embert megtettek kapitánynak, a legszájasabbat nevezték őrnagynak, úgy, hogy utoljára több volt köztük a tiszt, mint a közlegény.

Végtére is nagyon megunták a rendes csapatvezérek alkalmatlankodásaikat, s ismerve a hadnagyom leleményességét, felszólíták, hogy adjon azoknak a jó embereknek valami foglalkozást.

Egy alkalommal tehát elővette komoly képpel az egyik csapatvezért a hadnagyom s vezérsegédi állásánál fogva felszólította, hogy akar-e most egy hasznos szolgálatot tenni a hazának.

De hát, hogy ne akart volna!

— Tehát: tudja mit? Vonuljon a csapatjával arra az erdős hegyre. Az ellenség ama túlsó hegyről ezen akar lopva átvonulni, hogy hadseregünknek hátába kerüljön. Ön meg ne mozduljon onnan. Rakasson éjjel tüzeket az erdő között, hogy az ellenség azt higgye, miként ott egy nagy erős tábor tanyáz. A hegyen csak egy szakadékos sziklai mélyút vezet keresztül, ha az ellenség minden ijesztgetés dacára is, megkísértené az ezen keresztülnyomulást, ön adjon nekünk hírt, s mi önnek segílyt fogunk küldeni. — Még egyet ígérjen meg, nagy férfiú!

— Szóljon ön. Én kész vagyok mindenre a hazáért!

— Ön igen tüzes és vakmerő ember. Ígérje, meg ön nekem, hogy bármennyire furdálná is önt a csatavágy, támadólag semmi esetre sem lépend föl az ellenség irányában.

— Ígérem, — becsületszavamra! — Felele az hősi akcentussal.

— Én tudom, hogy az öntől nagy áldozat, nagy lemondás, de a hazáért, úgy hiszem, megteendi.

Azután a másik gerillavezért vette elő a hadnagyom, azt meg a túlsó hegyre utasította, hogy majd, ha meglátja

az ellenség tüzeit az innenső hegyen, rakasson ő még egyszer annyit, mint amaz, de a világért meg ne támadja, s csak akkor vonuljon vissza, ha amaz túlnyomó erővel közelednék.

Megígérte, az is szentül, hogy szigorúan fog ragaszkodni az ajánlott defenzívához.

A mi seregünk odább vonult, a két gerilla szerencsésen elmaradt, ott őrzötte mind a kettő a két átellenben levő hegyet és rakta az őrtüzeket, egyik többet, mint a másik. Éjjelenként szörnyen illuminálva látszott mind a két hegy.

Pár nap múlva két rendbeli hadibulletin érkezett hozzánk.

Egyiket az innenső gerillavezér írta.

Ilyenformák voltak benne:

„Kiküldött kémeink az irányunkban fekvő ellenség számát 20—24 ezer emberre teszik 80 ágyúval és tíz röppentyűvel.”

(Tehát kémeik még azt sem fedezték fel, hogy ott tulajdon kollegáik tanyáznak.)

„Múlt éjszaka az ellenség rohamot kísértett meg az elérkolt hegyi út ellen. Mi vitézül visszavertük. Két ágyúját elfoglaltuk, de lovak hiányában magunkkal nem hozhatván, kénytelenek voltunk a tengerszembe vetni.”

„Az ellenség részéről számosan elestek és megsebesültek. Azoknak számát, minthogy szekereken magukkal vitték, tudni nem lehet, egyébiránt kétszáznál mindenestre több.”

„Miközülünk csak a vezér kapott sebet. Egy veszélyes kardvágást a tyúkszemére, mely miatt most seblázban fekszik, s a csapat főtörzsorvosa kétségesnek találja felgyógyulását.”

„Kitüntették magukat X. kapitány, Y. főhadnagy és Q. alhadnagyok, kik mindnyájan bámulatos vitézséggel küzdöttek a golyózápör közepett.”

„Egyébiránt lőszerünk a hosszas csatázásban igen megfogyott, minélfogva bátorkodunk vagy ezer pengő forintot igényelni.”

Stb.

A túlsó gerillavezér bulletinje szinte az napról szolt ilyenformán:

„Múlt éjszaka személyesen indulék ki az ellenség irányábani recognoscírozásra.”

„Számát körülbelül tizenkétezerre tehetem, melynek fele lovasság.”

„A múlt éjjel egész erejével ki akart bennünket erős pozíciókból verni.”

„Két óráig tartó célirányos tüzelésünk által azonban e törekvése megghiúsított.”

„Az ellenség visszavonulása után egy kirohanást próbáltunk meg, mely alkalommal sikerült egy gyanús egyéniséget elfognunk, ki is egész vakmerőséggel szénégetőnek állítá magát, de aki bizonyosan valami titkos emisszárius lehet.”

„Utólagos jóváhagyás reményében huszonötöt csapatam a férfiúra.”

Stb.

A tudósításokat hozó futárok mindegyike kivallotta, hogy biz ők azon este hallottak valami nagy lövöldözést a túlsó hegyen, s' arra ők is elkezdtek lövöldözni s ekkép puskáztak egymásra két álló óráig félmérföldnyi távolságból. Különbönb panaszkodtak nagyon, hogy a pozíciók igen rosszul vannak választva. Az embernek nincs hová bemenni. Három mérföldnyire nincsen falu közel. Nem kapni sem enni, sem inni. Az ember ott ázik, s még csak nem is kártyázhat. Jobb szeretnének valami népes városba rendeltetni, az ő feladatuk különben is nem a csatázás, hanem a pecsovicok összefogdosása. Egyébiránt, ha

segítséget nem kaphatnak, bizony nem tudják, hogy sokáig fognak-e ott maradhatni.

A futárokat azzal az utasítással küldték vissza vezéreikhez, hogy csak tartsák magukat, ameddig lehet. Azt hittük, hogy addig úgy elmehetünk előlök, hogy utól nem érnek.

Hasztalan reménység. Már harmadnap megint ott voltak nálunk. Egyszerre érkezett meg mind a kettő, egyszerre referálták, hogy az ellenség oly túlnyomó erővel támadta meg pozícióikat, miképpen ők, nehogy körülfogattassanak, célszerűnek látták odább tenni a főhadiszállást.

Rövid időn mind a kettő folyamodott alezredességért.

És hogy meg nem kapták, annak bizonyára nem ők az okai.

*

Egy időben egy száz városkában rettentés rosszul fogadtak bennünket.

Ami egyébiránt a száz vendégszeretetet illeti, az már a régiek előtt is ismeretes lehetett, különben nem mondaná azt a példabeszéd:

„Ez a világ szállást igen szászosan ad;
A szomszédba kerget, mikor nem akarnád.”

Az én hadnagyomnak különösen rossz szállást rendeltek a templom háta mögött. A szoba mélyebben feküdt fél ölnyivel az utcánál, az ablakba benézegettek a libák, olyan alacsony volt, s a sár oly örökkévaló volt előtte, hogy semmi időben és semmi oldalról sem lehetett az ajtóhoz téli csizmák nélkül félni. Végtére, hogy semmi se hiányozzék az örömből, az átelleni toronyban reggel elkezdték a harangozást, harangoztak elszántan és maka-

csul késő estig. Éjnek éjszakáján végezték a harangozást azokkal az élehangú harmoniátlan kolompokkal.

Egy halottra elharangoztak három napig is, úgy hogy utóbb a hadnagyom által hivatalos kötelességemmé lett téve, minden reggel és este imádkozni a szászok életéért együtt és különvéve; nehogy valaki azalatt, míg mi ott tanyázunk, meghalálozzék csupa bosszantási passzióból, hogy azután három napig harangoztathasson magára óránként három verset azokkal a visító harmoniátlan harangokkal.

A városban mindennek három ára volt, míg mi ottvoltunk, később pláne bezárták a boltokat, s ha valami szolgálatot kelle megvásárlani, az ember apai-anyai jussát odafizethette érte.

Egyszer fuvarosra volt szüksége az uramnak. Odahívat két furmányost. Az ajtóban mind a kettő összebeszélt, hogy egyik se kérjen kevesebbet; mint a másik s egyik se engedjen belőle. Úgy tettek.

Volt a hadnagyomnak egy fortélyos kulacsa, melynek belseje kétfelé volt osztva, úgy hogyha az ember a száján egyet csavarintott, tetszés szerint vizet vagy bort itathatott belőle.

Mikor látta, hogy nem boldogul a furmányosaival, elővette a kulacsát, megkínálta vele az egyiket.

Vigyorogva vágott az a másiknak a szemébe, mintha mondaná: a borát megisszuk, de nem engedünk.

Nagyot húzott a szász a kulacsból. Tetszett neki. Vette a nyaka a jóféle somlait hosszú kortyokban. „Igen jó bor” mondá.

Ekkor egyet fordított rajta a hadnagyom, mintha a száját törölné meg a kulacsnak, s a másiknak nyújtá.

Nagyot lélezgett a szász s a szájához tette a kulacsot, és egy rettentőet nyakalt a legroszabb vasszagú kútvízből, aminőt csak ingyen kapni lehet.

Mérgeesen kapta el a szájáról a kulacsot, de nem mert szólani, csak úgy háta mögött mutogatta az öklét a pajtása felé.

A hadnagyom elereszté őket, nem tudva megalkudni velök.

Amint kiléptek, nekiesik egyik a másiknak: hát te mért mondtad, hogy bort ittál, mikor abban a legcudarabb kútvíz volt?

— Nincsen eszed. Bor volt az, mégpedig igen jó.

Mind a kettő érezve állításainak igazságát, s azt véelve, hogy a másik lúddá akarja tenni, addig allegáltak, míg utóbb is ököltre került a dolog, aholott is midőn eldögönyözték volna egymást, visszajöttek, ki-ki a markában hozva a maga bevert orrát, s elkezdtek daczból egymásra licitálni lefelé. Utoljára kettő közül a mérgeesebbik ingyen vállalta el a kívánt szolgálatot, hogy a pajtását megtruccolja.

Mindezekén kívül még színészek is voltak abban a szép városban, természetesen németek. Én nagyon hiszem, hogy a német színészek közül azok, akik jók, igen jók, de hogy azok, akik rosszak, igen rosszak, azt már nemcsak hiszem, hanem tudom is.

Én furírsitz létemre bizony nem vagyok valami noble ízlésekhez szokva, de ami kevés esztétika-retorikát végzett koponyám belső falaira ragadt, szörnyen ellenkezők ezekkel a vidéki buffonériákkal.

Soha anyyi lascív comoediát, aljas frivolitást, meztelen kétértelműséget és színfalszaggató pátoszt, mint amennyi az itteni grácia templomában napirenden volt.

Hanem azért el kellett a színházba járnunk, mert mit csinálhatott keresztény ember egyebet az unalmas pihenő időben.

Egy időben, hogy nekünk is kedvünket keressék, valami magyar vitézi játékot adtak elő a helybeli múzsák,

írta-e valaki vagy nem, azt nem tudom, meglehet, hogy csak úgy beszélt benne mindenki, ami eszébe jutott, vagy a sűgő maga improvizált valami drámát, amit restellt leírni, s csak úgy könyv nélkül diktált el.

Denique az van benne, hogy a magyarok verekesznek a törökkel, s híven a históriához: hol az egyik veri meg a másikat, hol a másik az egyiket.

Az összes szűnpadi személyzet mindenestűl együtt csupán nyolc darabból állván, ebből a két ellenséges hadsereget minden mesterséges átváltoztatásokkal sem lehet kiállítani, felszólíták tehát a hadnagyomat, hogy vagy egypár bajuszos legényt a századjából engedjen át a mai ütközetre magyaroknak, majd ők a maguk Flitter-staatjából kiállítják a törököket.

A darab igen szépen ment. Az emberek kiszaladtak, beszaladtak, kiabáltak, lövöldöztek, s egyenkint mindenik különös stratégiai fortályokkal iparkodott legeslegközelebb juthatni — a sűgőlyukhoz.

Végefelé az fordul elő, hogy a magyarok felmásznan egy papirossánkra, onnan megostromolnan egy ponyvaerősséget, azonban az egyszer visszaveretnek, s azután fognak megint új erővel a csatához.

Pompás volt nézni a mi kifent bajuszű honvédeinket, mily ügyetlenűl vették ki magukat ebben a festett csatában, az elébők állított komédiás generális szűrnyű mindenfélét beszélt nekik, amihez nem voltak szokva, s csak nézték, hogy kit üssenek már.

Végre ostromra vezényelék őket. Már ekkor volt öröm, nagyot rikkatva rohantak a papirossánknak, alig lehetett őket visszatartani, hogy be ne bűkjék az oldalát.

Egyetlen lajtorja volt a sáncnak támasztva, azon kellett volna az egész hadseregnek felmászni.

A honvédek törték magukat a lajtorjához, legelsű volt, akit megláttam rajta, az én vén Gergű bátyám, aki már

hús esztendő óta szolgál, s mégsem vitte fel a káplársá-
gig, mert sem ír, sem olvas, de annál többet iszik.

Mikor már annyira volt, hogy a bátya párkányába megkapaszkodhatott, egy istentelen honvéd kirántotta alula a hágsót, s a haragos vitéz ottmaradt függve két kezénél a bátya oldalán.

Odafenn a törököknek úgy kellett volna tenni, mintha a magyarokat visszavernék. Kiabáltak is Gergőnek, hogy retiráljon.

— Hová ördögbe retiráljak? mikor elvitték alulam a létrát.

A honvédek majd megpukkadtak neveltükben odalenn.

— Adjátok ide azt a létrát — kiálta le Gergő —, mert mindjárt szétbontom a Festungot!

Utoljára is mi volt mit tennie? leugorni röstellt, kapta magát felmászott solo a bátyára, ott végigsétált valamennyi török ármádia között s úgy jött le túl, nem a kulisszák mellett.

Már ez a kázus maga is nagyon elvadította Gergőt, hát még a rákövetkező tableau, amikor a törökök kirohannak a várból s a magyarokat visszanyomják.

Gergő bátya szeretett mindig elől lenni, ennél fogva természetesen ő kapta a legtöbb ütletet, míg neki egyáltalában nem volt instrukciója azokat vissza is adhatni.

Az én hadnagyom az orchesztrumnak dülve nézte kacagva a jelenetet. Mikor már látta, hogy mindjárt legyőzik a magyarokat, rákiált:

— Gergő, ne hagyj magad! szuronyt szegezz!

Annak se kellett több. Megfordítja erre a szóra a dárdája boldog végét, végigsújt vele a legközelebb álló három lófarkú basán, az elnyaklik tőle, mint a megütött kuglibáb, azzal a nagyvezért belöki a sугólyukba s elkezd istenesen püfölni a spáhikat, janicsárokat és mamelukokat egymásután.

Hej, megfordult erre a török hadsereg, bújt ki hová tudott. Gergő valamennyit bekergette a gardróbba, azután meg nekifordult a magyar hadseregnek, azt is széjjelverte, míg utoljára egymaga maradt az egész csatatéren.

Képzeltetni azt a furorét, azt az applausust, amit ez a jelenet a közönségnél előidézett.

Ötször hitták ki egymásután az összes színi személyzetet, ötször kellett nekik ismételni a végjelenetet, s másnap és harmadnap egymásután közkívánatra ugyanazon darab adatott újra, a cédulán alul-fölül nagynál nagyobb betűkkel levén kitéve:

„Gergő úrnak utolsó előtti vendégszerepe.”

és ismét:

„Gergő úrnak legeslegutolsó föllépése.”

*

Vezérünk egyszerre elkezdte sáncoltatni a várost.

Rendesen éjjel ástuk a sáncokat, amikor atyánkfiai, a szászok rendesen azzal bosszantottak bennünket, hogy kijártak oda nézni bennünket.

Egy alkalommal a hadsereg nagy részének titokban össze kelle húzatni, s titokban ismét elvonulni a városból, dehogymaradhatott volna ez titokban, mikor ez a kíváncsi nép mindig ott őgyelgett s referált a császári generálisoknak minden mozdulatáról a hadseregnek.

Az én fránya hadnagyomnak kelle ismét valamit kigondolni.

Névtelen cédulákat szórt el az utcán, melyek a várost felgyújtással fenyegették azon éjszakán, melyen éppen a seregeinknek össze kelle vonatni.

A lakosság megrémült, s a hatóság a térparancsnokhoz folyamodott, kérvén, hogy intézkedjék, miszerint ilyesmi meg ne történhessen.

Az komoly képet csinált a dologhoz, s kirendelte a hadnagyomat egy századdal cirkáló őrzőre a város utcáin, hogy minden gyanús kóborlót fogjon el azon éjszakán.

A rettegett éjjelen valamennyi circumspectus szépen mind otthon őrizte a házát, vizes kádak és öntözők mellett, s ha valaki vakmerősködött kiütni az orrát az utcára, azt a hadnagyom fogdosta el személyválogatás nélkül s hordta rakásra a városházához.

Az éjjel elmúlt, anélkül, hogy tűz lett volna. A hatóság nem győzte a hadnagyomat magasztalni erélyes felvigyázásaért, (vagy hatvan embert behordott a városházához) s másnap estére a polgármester meginvitálta magához egy kis barátságos mulatságra.

De megdicsérte őt a vezér is, mert azon éjszakán összehúzhatta a városban egész seregét, anélkül, hogy valaki észrevette volna.

Nagyobb feladat maradt azonban: másnap este szint-oly észrevétlenül az egész sereget kilopni a városból.

E nap estéjére sajtóságos missziókat kaptam a hadnagyomtól.

Először be kellett vásárlanom, ami csak spárga volt a városban, mind.

Azután, mikor az esteli harangszót húzták, felmentem a toronyba, a harangozó fiúkkal, s mikor vége volt a három versnek, ígértem nekik valami pénzt, ha felmennek a gerendák közé s fognak nekem bagolyt.

A fiúk felmásztak, és azalatt a három harang nyelvére rákötöttem a három spárgaköteg egyik végét, s azokat lehajigáltam a sötét utcára.

A fiúk nagysokára elfogtak egy rettenetes nagy fülesbagolyt s hozták nagy örömmel.

En kifizettem nekik az árát, s a köpönyegem alá kapva a tudós szárnyas férfiút, leballagtam velök a nyaktörő

lépcsőkön; jójucakát kívántunk egymásnak, s mentünk jobbra-balra.

Odalenn megkerestem a lehajigált spárgacsomagokat s átellenben levő lakásunk ablakán bevettem.

Azzal elmentem utasításom szerint a syndicus lakásához, ki szinte a polgármesternél volt lakomán ez este, annak az ajtaján volt egy nagy oroszlánfejű kapukopogató, ahhoz az én ártatlan bagolymadaramat hozzákötöttem, s azután a velem hordott spárgákkal elkezdtem az ucákat összekötözni, először egyik ablakvastól a másikig, hogy az azon menőnek az orra akadjon fenn benne, azután egyik pinceablaktul a másikig, hogy a lábát rántsa ki alóla.

Az utcák csöndesek voltak már és sötétek. Az eső esett. Mindenki otthon volt és vacsorált, csak néha ment egy-egy vargainas végig, akit borért küldtek, dalolva, füttyülve féltében.

Lámpás az egész városban csak a városháza előtt égett, az sem sok kárt tett a sötétségben. Nekem tehát szépen sikerült spárgával az utcákat mind elbarikádozni, anélkül, hogy valaki észrevette volna.

Ezalatt vígan folyt a lakoma a polgármester házában. Valami cigány húzta erősen a kállai kettőst, a vendégek összevissza kiabáltak, amint szoktak jól evett és jól ivott emberek.

A hadnagyom tartotta mesével, anekdotával a kompániát. A syndicus, egy kis potrohos ember, majd-majd hanyattesett nevetésben, még vejeura, a tiszt írnok is megpróbált egypár grimászt csinálni anélkül is furcsa ábrázatjából, amiből azt kellett volna megtudni, hogy nevetett.

Erről az emberről mindenki jól tudta hogy kém, hanem azért nem törődünk vele. Nálunk a kémekek nem sok veszedelmet tehettek, miután a történeteket és történetendőket a vezéren kívül senki sem szokta tudni.

A hadnagyom ekközben nemcsak másnak, de magának is kívánva mulatságot szerezni, elkezdett arról beszélni, hogy bizony nemsokára elhagyandjuk a várost.

— Hová mennek, hová? — kérdezik nem titkolható örömmel a férfiak, még kevésbé titkolható szomorúsággal az asszonyságok.

— Hja, bizony — azt az isten tudja.

— De már mégis. Hiszen mi el nem áruljuk. Mi mind jó barátok vagyunk itt:

A syndicus veje csupa fül volt, úgy hallgatott.

— Bizony, alkalmasint Törökország felé.

— Hogy-hogy?

— Először is azért, mer másfelé mind el van zárva az utunk, másodszor, hogy a törököt segítségül hívjuk, azután hogy fegyvert hozzunk be, s végtére: ha megveretünk, hogy ott hajóra ülhessünk s elmenjünk Amerikába.

A syndicus veje szintúgy nyelte a mondott szavakat. E perc óta nem volt nyugodalma, szüntelen fészkelődött, mintha hangyakupacon ülne, alig várta, hogy a vacsorának vége legyen, rögtön búcsúzott, azt mondta, hogy a feje fáj, a felesége otthon rosszul van, még dolga is van még ma, s több afféle hazugságot.

A syndicus, látva, hogy veje készül, szinte fogta a kalapját, mert szeretett volna bár tovább is ott maradni, de félt egyedül hazamenni a sötétben, egyszer már ily alkalommal az ördögök elkapták s a szomszéd határban tették le, tehát ő is elment a vejeurával.

Amint a hosszú, sötét, sáros utcán botorkálnának végig, szorgalmasan az utca közepén járva, nehogy valaki véletlenül megrohanja őket, egyszerre a kis syndicus fejéből valami látatlan kéz kiüti a kalapot.

Szétnéz, semmit sem lát. „Der Deifel” mormogja magában, s összeszedve a leütött kalapot, odább megy,

alig halad tíz lépésnyire, ott meg valami látatlan láb gáncsot vet neki s hasra ejti.

Valami dolga végett hátul maradt veje látva ipaurának elestét s tapasztalásból tudva, hogy az ilyesmi lakomák után máskor is meg szokott történni a jó úron, futott nagy sietve, hogy majd felemeli. Amint azonban odaért, hol az öreg úr fejből kiüté valami a kalapot, miután egy fejfel magasabbnak termett az ipánál, az átkötött spárga éppen a kiáltani akaró száján akadt keresztül, majd megfúlt tőle, de kettéharapta.

„Mörder!” ordítá a tisztí írnok, s miután nádbotjával előre-hátra ütött, magát védelmezve futott odább hosszú ugrásokkal, s egy perc, múlva olyan bukfencet vetett az utca közepén, hogy majd berúgta lábaival az eget.

A syndicus hallva, hogy valaki szalad utána, szinte nem vette tréfára a dolgot, hanem hirtelen lába közé kapta az utcát s nyargalt rajta végig, a kalapját megint kiütötte valami a fejből, azt fel sem vette többet, hanem csak a két tenyerét tartotta maga elé, hogy mikor esik, ne éppen az orrára essék.

Hanem a vejének meggyűlt a baja a sok láthatatlan kezekkel-lábakkal, alig szabadult ki az egyikből, már a másik várt rá, itt egy elkapta a hosszú lábát s levette róla a cipőt, amott a másik az orrába kapaszkodott, úgy hogy az ipa már hazaért, míg ő folyvást a spárgaördögökkel harcolt.

A jó syndicus lélekzetfogyottan rogyott le az utcaajtóban, odakapott sebesen az oroszlánfejű zörgettyűhöz, hát akkor meg valami ismeretlen vadállat kapaszkodik bele tíz éles körömmel és éles fogakkal, nagyot visítva a fülébe s villogtatva két fényes zöld szemét.

— Vermaledelit! — ordítja a holtra rémült ember, s kiragadva magát az éles körmök közül, rúgta visszafelé, szemközt jövő vejét megragadja lajblijánál fogva s cepeli

magával. — Oda ne menjen! Ott az ördög áll silbakot kilenc porontyával, ni hogy fénylik a szeme!

És azután még egyszer megtette mind a két férfiú ugyanazt a tourt visszafelé, melyen idáig jött láthatatlan kezeken és lábakon keresztül.

Fél óra múlva visszaértek, ahonnét kiindultak, a polgármester házához. Beestek az ajtón, sáros volt mind a kettő, és halálsápadt az ijedtségtől.

Beszéltek iszonyú dolgokat repkedő ördögökről, vasvillás kísértetekről, hétfejű sárkányokról, s más rettentő tüneményekről, mik őket visszakergették.

A vendégek becsületére legyen mondva, a két kísértetlátót mindenki kinevette, s voltak okok, miknek elfogadásában mindenki megegyezett az összesároszott ruhákat illetőleg.

Az asszonyok azonban annyira el voltak rémülve a két megkergetett előadásától, hogy már most világért ki nem mertek volna menni az utcára, aminek az lett a következtése, hogy mindnyájának ott kellett hálni a lakomát adó úr házában, aki nagyon megbántva érezte volna magát, ha valaki azt a kérdést intézte volna hozzá, hogy tud-e mindenkinek alvóhellyel szolgálni. Kisvárosi házaknál minden szobában, legalább három ágy szokott lenni, amikből szükség esetén ismét komplét hármat lehet szerkeszteni.

Mikor tehát elálmosodtak a vendégek, szépen lefektették őket. A férfiak, kiket egy szobába összefektettek, rögtön elkezdtek külön-különféle hangnemekben horkolni, míg az asszonyok a másik szobában még sokáig vijjongattak, sikoltoztak és kacagtak, mint szokták, ahol sok asszony van egy rakáson, lefekvés előtt.

Mikor már mindenki aludt, a gyertyákat eloltogatták, az én hadnagyom szép csendesen fölkel, megnedvesítette a gyertyák hamvait, hogy meg ne gyúljanak, s azután

mindenik alvónak össze-vissza cserélgette ruháit és csizmáit, egynek-egynek két különfajta csizmát postírozva az ágya mellé, s az öltönyöknek az egyik ujját, mint szinte a nadrágoknak egyik szarát szorgalmasan kiforgatva.

Mikor mindez istentelenség szisztémába volt szedve, jelt adott nekem az ablakon át, mire én hazamentem, s szállásunk ablakából a spárgáknál fogva elkezdtem a harangokat félreverni.

A harangszóra felugrik a hadnagyom fektéből s elordítja magát: „Tűz van!”

Kiáltásaira mindenki fölébred, hallják a félrevert harangszót, ijedten talpra ugrálnak és keresik a ruháikat.

Mikor valakit álmából azzal költenek fel, hogy „tűz van”, különben sem szokott valami nagyon eszén lenni, hát még mikor az ember előtte való éjszaka folyvást ivott.

A nők is fölugráltak ágyaikból, ki a férjét, ki az apját kiáltotta, akinek egyik sem volt, az is kiáltott valakit, az én fránya hadnagyom pedig mindenkinek, aki kiáltott, azt felelte: itt vagyok! A kérdezők az ijedtség örve alatt odarontottak hozzá, s a legigézőbb pongyolában nyakon ragadták a vélt férjet, apát, vagy más egyebet, de úgy látszott, hogy a tévedést sem igen siettek rögtön észrevenni.

A férfiak közt ezalatt tökéletes volt a zűrzavar. Itt az egyik nyakig esett egy nem az ő lábára szabott csizmába, míg szomszédja mind a két fülét lerepeszté a felmenni nem akaró lábtyűnek. Ami pedig a láravalókat illeti, azt mindenik hatszor kifordította, hatszor befordította, anélkül, hogy észrevette volna, hogy az egyik szára túl van, a másik innen. Hát még a kaputokkal mekkora vita volt! Senki sem tudta egészen magára venni, bökölte, turkálta az öklével, de nem talált a másik ujjára.

A harangok egyre kongtak és a káromkodásnak nem volt vége-hossza.

— Egy gyertyát! hol van egy gyertya? — kiáltozák.

— Hol egy gyertya? — kiáltozó legjobban a fránya hadnagy, de persze ahol ő a gyertyát kereste, ott gyertya nemigen szokott lenni.

— Gyertyát! gyertyát! világosságot! — ordíták minden szegletből eszeveszetten.

Végre találtak egyet, nekifogtak, hogy majd meggyújtják. Az persze, sehogysen ment, minthogy a bele meg volt nedvesítve. Az emberek egymás kezéből kapkodták ki a gyújtószereket, mindenik esküdött, hogy csak ő tudja meggyújtani.

Végtére-valahára a konyhából vagy honnan, behoztak egy égő gyertyát. Az asszonyok visítva futottak szét a világosság elől, s ki mit kapott hirtelenében, vette magára, a veszélytől félelemben sem feledkezve meg oly titkok elfedezésétől, kiket avatatlan tekintetnek nem szabad találni.

Hanem a férfiak gyönyörűen voltak kosztümirova. A syndicuson a veje frakkja volt felöltve, mely hosszúnak ugyan oly hosszú volt, hogy a körme vége sem látszott ki belőle, de amellet oly szűk, hogy majd megfeszült benne. A pantallónak az egyik szárába csak valahogy beleerőszakolta magát, de a másikba sehoh sem találva a bejárást, azt csak amúgy törökösen csavarta a dereká körül öv gyanánt, és a csizmáinak a féloldalán járt.

A syndicus veje ellenkezőleg, úgy kongott az ipja mondúrjában, mint a mogyoró a hajában. Bőnek elég bő volt a kaputja, még egyszer beleférhetett volna, de az ujjai csak a könyökéig akartak érni s a rettentő komásli, ahányat lépett, annyiszor leesett a lábáról.

A többi vendég sem volt exquisítusabb állapotban. Mindeniknek volt magával valami baja, s a kísérteties kongó harangszó egyiknek sem adott időt észrevenni a fatális tévedést.

Végre mégis annyira tudtak menni, hogy kijutottak az utcára. Nagy zaj volt mindenfelé, de tüzet nem lehet látni. Szaladtak az emberek alá is, fel is, mindenik a vele szemközt jövőtől kérdezve, hogy hol ég; egy sem tudott rá felelni, az utcák spárgázata a rohanó tömegektől nemsokára széttépetett, s az okosabbak át kezdték látni, hogy itt bizonyosan valami csintalan gonoszcsont űzi istentelenkedéseit, s felmentek a toronyba, megnézni, hogy ki harangoz.

Ott természetesen nem találtak senkit, összekerestek minden zeget-zugot, de csak nem találtak senkit, ígértek neki ütleget, huszonöt botot, ígérték, hogy ledobják a toronyból, a láthatlan harangozó mind e kecs egetetésekre sem jött elő, s amint a circumspectusok eltávoztak a toronyból, rögtön ismét elkezdte a harangokat kongatni.

Újra felrohantak még egyszer olyan dühösen, újra nem találtak senkit.

Így háromszor-négyszer rákezdtem a harangverést, az emberek kétségbe voltak esve, csaknem imádkoztak, hogy ne harangozzon már, akárki az ördög van odafenn.

Nagysokára lelték meg a harangnyelvre kötött spárgát, amikor magam is felszedtem a sátorfát, s iparkodtam szépen odábbállni a löcs árával.

Természetesen a spárga nyomán a szállásunkra jutottak s ebből kitudták az egész gonosz csíny okozóját.

— De már tréfának ez csakugyan sok attúl a fránya hadnagytól, szólt méltatlankodva az egyik.

— De nem addig van az, hogy tréfa! — kiálta egy másik. — Nem csupán tréfa van itt.

— Hát mi még?

— Hát az még, hogy míg mi itt lótvunk-futunk, keresük eszeveszetten a tüzet a sötétben, azalatt a feleségeink egyedül ott vannak mind egy rakáson.

— Nos aztán?

— Nos aztán a hadnagy meg sehol sincs, hát bizonyosan az is ott van.

Most következett még csak az igazi ijedtség és szakkerméntírozás. A családfők rohanva rohantak a polgármester háza felé, nagy üvöltéssel; ott a hozzátartozóik azzal a kérdéssel fogadták őket, hogy „el van-e már oltva?” mit ők igen méltán szörnyű rossz néven vettek, s kutatták aztán a hadnagyot padláson, pincében és ágy alatt, s ki-kirrettetes gyanús pillantásokkal bandzsalgott a maga élete párjára.

Pedig most az egyszer minden ok nélkül gyanúsították az én ártatlan hadnagyomat, mert ő, azon pillanatban, midőn a gyertyát behozták, kiosontott a szobából, hazajött, lóra ült, s a zavar alatt elvonuló hadsereg után nyargalt, fél óra múlva én is követtem per avia et devia.

A tréfa által azonban tökéletesen célt értünk, a város népessége oly sajtószzerű mulatság által levén elfoglalva, csak másnap vette észre, hogy a katonaság azon éjjel mind elvonult, senki sem tudta, merre.

Csak a syndicus veje képzelte, hogy ő igen jól tudja, s nem is késett a hadnagyom szavai nyomán értesíteni az illető parancsnokokat, hogy Törökország felé tartunk, mely értesítés, hogy nem téveszté el hatását, bizonyítja az, miszerint másnap a szászok fővárosában voltunk.

*

Kánikula volt már, ruházatról nem kellett gondoskodni. Három hónap óta nem kaptunk lénungot.

Egyszer egy szép napon a hadnagyom rettentő sürgetéseire végre valahára csakugyan küldtek pénzt. Tizenöt darab százás bankót.

A miniszterialis hivatalnokok fizetéseit tizenöt krajcárosokban adták ki, a mi napi élelműnkre valót százforin-

tosokban. Persze abban a faluban, ahol állomásoztunk, semmi sem lehetett könnyebb, mint tizenöt darab százast aprópénzre fölváltani.

Míg a hadnagyom azon ógott-mógott, hogy mi módon ossza el ezt a kevés nagy pénzt sok kis részre, jön egy futár hozzá, s egy levelet ad neki által.

A hadnagyom elolvasta a levelet és szörnyen felkacagott rá, azzal összehívatta a katonaságot, melynél egyedül ő volt tiszt, miután két kapitány és egy őrnagy szüntelen sétálni volt, és azt sem tudta, merre jár a zászlóalja, hanem mindent az egyetlen hadnagyra bízott; — ott a katonáknak tudtára adta, hogy a lénungot éppen jókor küldték meg a számukra, s elővett egy ollót meg a százasokat, egyenként odahívta a katonákat s mindeniknek vágott egy darabot belőle. Másképpen nem oszthatta ki.

Azzal fütyölve, danolva bejött a szobájába, nevetett, viccelt, kötekedett, bolondozott velem s azt kérdezte, hogy van-e itt valami száraz ruha valamit feltörülni.

Én azt feleltem, hogy „van”.

— No hát eredj ki, hozd be.

És folyvást nevetett és bolondozott, igen jó humorban volt, — de siess — kiálta utánam.

Bizonyosan tudtam, hogy valami tréfát fog velem elkövetni, valami famosus ostobaságot, oly hamisan, oly bohókásan, oly ravaszul mosolygott, mikor kiküldött.

Míg a ruhák között keresgéltem az előszobában, valami fegyvert hallok elsülni a szobában. Ráakadva a keresett ruhára, benyitok hozzá. Az iszonyú füsttől nem látok semmit.

— Mit törüljek hát fel? — kérdezem.

— Ezt a vért itt! — szól a hadnagyom, előttem fekve a földön, melléből bugyogott ki az élet piros forrása, kezében tartotta a pisztolyt és a levelet.

Abban a levélben tudósították a világosi eseményekről.
Két perc múlva meghalt.
Így tréfált meg engemet utoljára az én hadnagyom.
Ilyen fránya ember volt az én hadnagyom.

2. F*Y GYULA

I.

Verik az indulót, harsog a trombita, fegyverre, csatára.....

..... Ifjú vőlegény és ifjú szép menyasszony állnak oltár előtt, kéz kézben, és esküsznek egymásnak szerelmet, hűséget.

A pap kiterjesztett kézzel áldást mond rájuk, és mind, akik látják, gyönyörrel beszélnek, hogy még szebb pár soha nem állt oltár előtt.

A menyasszony szép szemeit lesütötte a földre, ha fölemelné őket, hónál halványabb arcája pirosabb lenne a hajnal rózsájánál, mert kedvese szemeivel találkozónék, ki őt kéjelegve nézi elandalgó szemmel.

Ah, mint dobog mindkettőnek szíve, midőn e szót: „szeretem” kimondja. Milyen szép, amit az ember évek óta titokban érezett, először az istennek vallani meg.

Az orgona sípjai megszólalnak, fuvolázó hangjuk bejárja a boltozatokat, az ifjú pár távozik. És mind, akik látják, gyönyörrel beszélnek, hogy még boldogabb pár nem távozott innen.

Elöl megy halványan, hófehér ruhában, fehér koszorúval a boldog menyasszony.

Utána vidám, mosolygó arccal, szemeit szerelme leányáról le nem véve, a boldog vőlegény....

A boldog menyasszony boldog vőlegénye holnap csatába fog menni, talán vissza sem jó.

.....Verik az indulót, harsog a trombita, fegyverre,
csatára

*

A vidám zene szól, a bor poharai csengnek, a sarkantyú
peng.

Vígan folyik a menyegzői lakoma.

Táncol az ifjúság, gyönyörködnek benne az öregek, s
ha egy elkiáltja: „három a tánc!”, mind beleegyeznek, s
ismét újrakezdek.

Kedvese mellett ül az ifjú. Gyönyörrel öleli őt magá-
hoz. Csak fél nap óta az övé, s csak fél napig lesz még az
övé. Megöleli, megcsókolja.

Most táncba viszi szende menyasszonyát, megforgatja,
megrepkedteti, magához öleli, ismét elbocsátja, körül-
körüljárja, mint planéta a napját, s újra magához ragadja;
lejtésük, mint az egyszerre kimondott szó, mint a találko-
zó gondolat.

Minden őket nézi.

És mind, akik látják, gyönyörrel beszélnek, hogy tánc-
ban nem látott szebb párt soha senki.

Mint a mosolygó nap, oly vidám a vőlegény, mint
napsütötte felhő, a menyasszony.

A vidám menyasszony vidám vőlegénye holnap csatá-
ba fog menni, talán vissza sem jő.

.....Verik az indulót, harsog a trombita, fegyverre,
csatára.....

*

Elcsendesült minden, végéhez közeleg az éj, hajnali
álmát alussza a vidék.

A csillagok sápadnak, csak egy ragyog fényesen, mint a gyémánt, fényesen, mint ki legközelebb van a naphoz, a hajnalcsillag, a szerelem csillaga.

Hallgat minden madár, csak egy dalol édesen, fájdalmasan a virágoskert orgonafái közt a magányos szoba ablakánál, a csattogány, a szerelem dalnoka.

Csillagsugárnál, csalogánydal mellett alszik nyugodtan az ifjú férj. Fejét kedvese keblére hajtotta, s a szép hölgy jobb karja nyaka körül fűződött szerelmesen.

A szép nő ajkán most is látszik, hogy csókolva aludt el, a férj arca álmában is mosolyg.

Oly nyugodtan, oly boldogan alszanak, egymást átölelve, egymás leheletét szíva, egymáshoz oly közel.

Egy óra múlva az ifjú nő férje csatába fog menni, talán vissza sem jó.

....Verik az indulót, harsog a trombita, fegyverre, csatára.....

II.

Ül a fiatal nő a sárga hárs alatt, s a láthatárt nézi.

A szív alakú hervadt levelek ölébe hullanak.

Messze, messze síkon csatához készülnek, nagy nehéz harc lesz ott. Sokan meg fognak halni benne.

A seregek föl vannak állítva, nagy nehéz sáncokat kell majd megmászniok, mindnyájan közletről látják most a halált, de egynek sem hálványul el arca.

Kívül a napsugár, belől a harcvágy pirosra festé az arcokat, a vakmerő bátor vonások égni látszanak.

De legjobban ég arca a kilencedik zászlóalj vitézeinek, a pirossipkásoknak, s a pirossipkások közt ama fiatal hadnagynak, ki sorra járja egyenként vitézeit, s gyűjto-gatja azoknak bátorságát önlelke tüzénél.

— Ne féljete! előtettek fogok menni a csatában, messziről meglátják aranyos csákómat, rám fog mindenki célozni, titeket egy golyó sem ér, ne féljete!

Az egész zászlóalj éljent kiált neki, az ellenséges sánc visszhangja kényszerítve adja vissza az éljenkiáltást. Hangokat most, egy óra múlva golyókat fog visszaadni.

.... Ül a fiatal nő a sárga hárs alatt, s a láthatárt nézi.

.... A szív alakú hervadt levelek ölébe hullanak.

*

Csata előtt haditanácsot tartanak.

A harcterv kivitele sok vérbe fog kerülni, merész férfiak kellenek a rohamok élére. Ki fog vállalkozni?

Egy folyón kell keresztülgázolni. Lehet, hogy a folyó mély, a rohanó ottvész; a túlparton ellenség, annak golyói megrontják a közeledőt. Ki fog odamenni?

— Elmegyek én! — szolt a pirossipkások hadnagya — és átmegek a folyón, vagy nem jövök vissza.

A vénebb katonák tisztelettel tekintenek reá, mert amit ő ígér, azt meg szokta tenni.

Egy faluba kell berontani, szétverni a barikádokat, az ellent kiűzni belőle, a házak jó lövőkkel vannak megrakva, az ellentálló néptömeg túlnyomó.

— Ki fog odamenni?

— Elmegyek én! — szolt a pirossipkás —, s vagy győzök vagy ott esem el.

A vén katonák le akarják beszélni; minden napnak elég egy teher. Ő nem enged, menni fog, s ha egy csapatnál győzött, átmegek a másikhöz, és azzal is osztozik a küzdelemben.

Egy jól elárkolt sáncot kell megmászni, a sánc kapui előtt erős citadellák vannak, a citadellák ágyúkkal meg-

rakva, oda kell a férfi, oda kell a halállal szembenező férfibátorság.

— Ki fog odamenni?

— Mindnyájan ottleszünk! — zúgnak mindnyájan, a sereg jobbjai, a legvitézebbek, a leglelkesebbek. A kardok csörögnek, mintha ki akarnának repülni hüvelyeikből.

Ég, hevül az ifjú hadnagy arca: „első leszek köztök!” — gondolja magában, s vágyva várja a riadó hangját, keble feszül, szíve remeg, — de az öröm miatt.

Mint fogja mindenütt keresni a dicsőség osztogató halált!

.... Ül a fiatal nő a sárga hárs alatt, s a láthatárt nézi.

.... A szívalakú hervatag levelek ölébe hullanak.

*

Hull a golyózapor, bömbölnek az ágyúk, folyik a vér.... Tombol a paripa, csattognak a kardok, az összeü-tött szurony dőfése peng, folyik a vér.... A harckialtás eget ver, a haldoklók nyögése nem hallik tőle, a zászlók lobognak a fehér füstfellegben, folyik a vér....

A halálnak neve napja van ma!

Ki az, ki ott elől vérrel festve rohan egyik vészből a másikba? úgy siet, úgy vágat, csapatja alig bírja utolérni. Nem néz hátra, hogy jön-e valaki utána, csak mindig előre, hogy van-e még, áki ellent tud állni?

A vörössipkás az, merész csapatjával. Előtte rémület, nyomában pusztulás, zászlóján győzelem.

A folyamhoz érnek, — meg sem állnak nála, fegyverrel kezökben beléje rohannak, egy-kettő elmerül, a többi átúszik. Azután a vízből a tűzbe! azt is elgázolják, az ellen hátra áll.

Ki az, ki ott a faluba beront? hol minden ház egy-egy megvédett vár, melyet külön kell megostromolni? Az ellen ablakokból, kerítések mögül lövöldöz. A halálnak

hosszú keze van; — fusson tova, aki ki akarja kerülni, menjen közel hozzá, aki le akarja győzni. Közel mennek. Az ellenség elfogy, a falu be van véve.

A harc dühe tetőpontját éri, ember ember ellen harcol, az ágyúk az élő tömegbe tüzelnek, nem fáj már a seb, a halálnak nincs félelmes arca többé, nincs gyáva sem túl, sem innen.

Ki az, ki a harc dühében egy kezébe ragadja a háromszí-nű zászlót, más kezébe a vérrel festett kardot, s tette hívó hangon kiáltja: — „utánam!” — és rohan oda, hol legtöbb a veszély, a sánc derekának, az ágyúk torkának, a rettenetes halál királyi székének?

— Utánam, utánam! — kiáltja, míg odaér. A zászló kilátszik a kékellő füstből, ... most egy ölnyire felemelkedik ... a vitéz a sáncre felugrott vele. ... Legelső volt rajta. ... A zászló egy ölnyire kiemelkedik az ágyúfüst közül, ... azután eltűnik, ... egészen eltűnik. ... A vörössipkások hadnagyát lelőtték.

Lerogyott térdére, egy percig a zászló nyelére támaszkodva fenntartotta magát.... Még csak egy szót szólott: — „előre!” — és meghalt, az elejtett zászló lobogója harci szemfedőül borula reája.

Perc múlva riadó éljenkiáltás hangzott a sáncokban, az ifjú hős bajnok feküdt lobogója alatt. A nap diadalában neki volt legtöbb része.

...Ül a fiatal nő a sárga hárs alatt, s a láthatárt nézi.

...Hervatag levelek hullanak ölébe.

*

A csaták mezején sírt ásnak az elesett vitéznek.

A csaták zenéje a pörgő dobszó és a riadó trombita, az tompán, ez sírva szomorúra válva kísérik a hősnek koporsóját.

Egy kard van rá téve, egy kard, mely annyi útitársat szerzett neki a túlvilágra, és egy vörös sipka, a hadiérdem legegyszerűbb polgár-koszorúja.

Sírnak bajtársai, az egész hadsereg szemeit törülgeti, a vörössipkások búsan aláhajtott fővel kísérik legjobb hősüket. A vezér szótalán.

Leteszik a sírba; s salvék dörögnek; a gyászzene elhal; maguk a zenészek a zokogás miatt nem bírják folytatni.

... Ül a fiatal nő a sárga hárs alatt, s a láthatárt nézi.

... A szív alakú hervatag levelek ölébe hullanak.

3. EGY HÓHÉR

Véreseknek láttam a betűket magam előtt. A hóhér életrajzát írom.

Ki annyinak adott halált, életet adok neki. Hallgassatok, és féljétek a törvény bal kezét.

Jobb kezében az istennőnek a mérleg, bal kezében a pallos. Amaz a bíró, ez a hóhér.

Reszkess, ember, midőn nevét kimondod, az a pallos, nem tudhatod, ki számára van élesítve.

.....

Hajdan a hóhér nagy tiszteletben állt.

Több népeknél maguk a bírák hajtották végre az általuk hozott halálítéletet.....Ha most is úgy volna.....

A teutonoknál az istenek papjai, a druydák hajták végre a vérítéletet. És az elítélt kivégzése, lett légyen az bűnös vagy hadifogoly, áldozat volt isten oltárán.

Az izraelitáknál a nép maga kövezte agyon elítélteit.

A görögök bakói a tanácsbeliek soraiban ültek.

Rómában, a konzulok kísérei, liktorok hajták végre a halálítéletet.

Oroszországban egyik rab végezte ki a másikat, s ki erre vállalkozott, önbüntetését elkerülé.

Másutt vadállatok elé dobták az elítéltet, — azok ölték meg, belevetették a vízbe, — a hullám nyelte el; máglyára vetették, — a láng emésztette meg, letaszíták a tarpéji szikláról, — a föld zúzta agyon; befalazták, — az éhség vesztette el.

Ki volt az, ki legelsőbb azon gondolatra jött: hogy a halálnak, a bűnök büntetésének emberi alakot adjon?

Ki teremtett legelőször embereket, kiknek neve irtózat, hivatása életoltás, kikkel egy város árkein belül lakni irtózik a nép?

A hóhér ki van zárva az emberek köréből.

Ki szeretné őt maga mellett látni? A bűnök büntetését. Az eleven halált?.....

A hóhérnak fia is hóhér. Mi is lehetne egyéb. A szomorú hivatal apáról fiúra száll. Bele kell születni, benne kell meghalni.

.....

Pest egyik legdíszesebb utcájában van egy csinos emeletes ház, sok lakó van benne, mindenféle rendű és rangú emberek. A háziurat egyik sem ismeri, a házmester nem mondja meg annak nevét... Ha tudnák: hogy az a bakó háza!

Még két háza van azon kívül Pesten, mindenik csinos, emeletes.

A pesti bakó gazdag ember.

Többször találkoztam itt laktomban egy különös, szomorú, öreg emberrel, ősz volt, mint egy galamb, haja, bajusza hófehér, s minden vonásán valami oly szokatlan szomorúság, aminek az ember nem talál nevet, úgyhogy midőn másodszer találkoztam vele, eszembe jutott: hogy már egyszer láttam valahol, pedig nagyvárosban az ember nemigen szokta egymást észrevenni. — Egyszer megmondta valaki: hogy azon szomorú, ősz ember a hóhér. A legnevezetesebb hóhér az országban.

Ő nem született hóhérnak, apja nem volt az.

Sok ideig élt, mint tisztességes kereskedő, midőn egymás után következett balesetek hirtelen megfoszták hosszú, fáradságos évek alatt szerzett vagyonától.

Ekkor elment a francia háborúba, mint markotányos.

Odavolt, míg az egyesült seregek Párizst elfoglalták, s mikor visszajött, szorgalomgyűjtött vagyona helyébe új kincseket hozott, mik az elveszteket tízszeresen múlták felül.

De az új kincsekkel új szenvedélyeket is szerze, mik néhány év alatt ismét mindenéből kipusztíták.

Ekkor megszerette eldőde leányát, a pesti bakóét. A szerelem mindenható, azzá teremti az embert, amivé akarja, belőle bakót teremtett.

Nejének atyja beavatta vejét mestersége műtitkaiba, s nemsokára Fehérvárott egy híres rablót ítéltek halálra, kinek népi neve volt „görbe órru Ferke.” Ezen kellett első próbáját tenni az új hóhérlégénynek.

A rabló nagy, magas férfi volt, híres-neves zsvány három vármegyében, fekete szakálla leért az övéig, s merész arca nagy sasorrával egy festő mintájaul szolgálhatott volna.

A rabló a vesztőhelyen épületes beszédet tartott az összegyűlt néphöz, inté a szülőket, akik jelen voltak, hogy gyermekeiket neveljék istenfélelemben, s okuljanak az ő szomorú sorsából, az új bakó pedig egy csapással úgy leütötte fejét; hogy a nézőközönség villanni sem látta a pallost, csak azt látta, amint a vér fölugrott.

Mind a rabló beszéde, mind a bakó művészete tökéletesen megnyerte a közönség tetszését, két hétig csak őrola beszéltek, s azontúl az új bakó híre meg volt alapítva.

.....

A múlt évben már ősz, äggott ember volt a bakó. — Hogy tudott így megöszülni! — Egy másik ősz embert kellett kivégeznie, az még nálánál is őszebb volt, — mikor hozzányúlt a bakó, levette előtte kalapját, úgy ölte meg.

És azóta még szomorúbb lett. Napról napra pusztult, fogyott. A sok véres fő közül ez az ősz fej üldözte legjobban. Nemsokára meg is halt bele.

Fog-e a két ősz ember valahol a másvilágon majd egymással találkozni?

Egyetlen leánya maradt. Sohasem lakott az apai háznál. Nem tudott apjával beszélni..... Ki tudná megcsókolni azt a kezet, mely irgalmat nem osztott soha, csak halált, csak büntetést?

Megürült hivatala nem maradt soká betöltetlen. Többen folyamodtak érte, mint egy megürült püspökségért.

Az emberek civilizálódnak.

4. AZ ERDŐK LEÁNYA

I.

Három ifjú lovag ült együtt a kastély erkelyén. Kettő közülük közönséges alak, kikre nincs miért figyelmet fordítani, a harmadik, a kastély ura, Darvai Ernő szép szőke fiatalember, ki azalatt, míg társai kockáznak, mesélnek és kacagnak, az erkelyen kihajolva, a távol kéklő erdőkre bámul.

Az erdők felől egy lovag közelít, csatlósával, a kastély felé, ez ifjú tétova szemei csak akkor veszik észre, mikor a hallható lódobogás figyelmezteté rá, kezével mosolyogva int neki, azután csodálkozva csapja össze kezét, s amint a jövevény nagy sietve vágat be a kapu alá, társaihoz fordul kacagva:

— Tamás megjött, de nem csak hogy medvét nem hozott, hanem még a kutyákat is mind otthagya.

Erre megnyílik a terem ajtaja, s a sárosan, csatakosan belépőt, egyszerre háromszorosan üdvözli azon kacaj közt tett kérdés, hogy hol maradtak az ebek.

— Hagyjatok békét — kiált mérgesen az érkező, levágva magát egy karszékre, s hevesen szórja le magáról a kalapot, kesztyűt és vadászkürtöt. — Medvére mentem, és ördögre akadtam, — minden kutyámat agyonverte.

— Kicsoda? Micsoda? — kérdezik összevissza.

— Mit én tudom! Valami emberi medve, vagy erdei manó, vagy görög istenasszony. Fogalmam nincs róla: hogy micsoda.

— Beszélj okosabban.

— Jó volna, ha tudnék. Amint a zuhatag alját elkezdtem hajtani, hirtelen egy gönyörű nagy medve szökik fel kopóim előtt, oly nagy, aminőt még életemben soh'sem láttam. Szőre nem volt olyan molyette, gubancos, mint más medvéké szokott lenni, akik teleheverik magukat bojtortájjal, hanem szép fényes fekete, mintha mindennap fésülnek. „Hajrá!” — kiáltok megörülve kopóimnak, azok elkezdik sarkalni, a medve nem áll velök csatába, hanem fut sebesen fölfelé a vízesési sziklának, ahova lehetetlen lóval utána menni. Én leszállva lovamról, veszem a fegyveremet, s rohanok utána, s tüskön bozóton keresztül üldözöm, míg végre a medve barlangjához érve, oda éktelen ordítással beszökik. E pillanatban valami csoda lép elő a barlangból, csodának nevezem, mert más nevet nem tudok neki adni, egy leányalak, egy embernek maszkírozott fenevad, egy pokolbeli démon, a legszebb angyalarccal, egy holtnak hirdetett félisten, egy elveszett gyermek, kit medvék neveltek, magas, idegzetes, karcsú, szemekkel, mint a villámló éjszaka, s kezében egy akkora husággal: hogy nekem két kézre is adna mit cepelni. Rögtöni meglepetésemet még ebeim is oszták, elhallgatva egy percre a nem várt királyi vad előtt, abban a pillanatban a csodás bestia vadállati ordítással rohant rájok, s buzogányával, mit úgy forgatott kezében, mint hölgyeink a legyezőt, három perc alatt mind egy lábíg agyonverte. A medve ezalatt egyre ordított a barlangban, de nem jött elő, hanem hagyta egyedül végezni a harcot ennek az ördögök leányának. E pillanatban azon eszme vett erőt agyamon: hogy ez alak nem ember, hanem vadállat, s tán ijedtségnek sem szégyenlem nevezni azon érzést, mely ekkor elfogott, fegyveremet ragadtam, céloztam és rálöttem. Reszkető kezem nem talált, de a rá intézett lövésre felsikoltott e leány, s ijedten hátrátántorodék. De már e sikoltás emberi hang volt, s az ijedtség egészen emberi vonalmakat adott arcának, úgy hogy én megborzad-

va ejtém ki kezemből a fegyvert, érezve, hogy ez nem vadászat többé, hanem gyilkosság. Ő visszafutott előlem barlangjába, én pedig az egész úton azon törtem a fejemet: hogy álmodtam-e vagy ébren láttam ez alakot.

— Valami elveszett gyermek lehet — monda egyike a lovagoknak — kit a medvék megtaláltak, s ahelyett: hogy megeettek volna, fölneveltek. Ha szoptató vad talál meg kis gyermeket, rendesen nem szokta bántani, hanem hazaviszi kölykei közé, s magáénak fogadja.

— Hajtóvadászatot kellene rá tartani — szólta a másik — s valahogy hálóval elfogni, mindenesetre emancipálni kellene a medvék társaságából.

Legutoljára szólta bele Darvai.

— Szép-e? — kérdezé kacérul.

— Csodaszép! — magasztalá a vadász — aminő neméhez a női szépségnek nem vagyunk szokva. Termet, idomzatok, arcvonalok, minden tökéletes rajta.

— Jó, ne rontsd el leírásoddal a való hatását.

— Tán magad akarod látni?

— Látni és legyőzni — monda Ernő büszkén és önhittén.

— Vigyázz magadra, e lény a vadállatok közé tartozik, kik fogaikat és körmeiket használni tudják.

— Ha nő, ismerem ellene a fegyvereket, s ha vadállat is, hímje láttára meg kell szelídülnie.

— Az ördögbe — mormogá a vadász — hímje volnék én is, s elkergetett.

— Ah, barátom, a nőfarkas is válogatós, te csak medvéket ijeszteni vagy már jó, nem nőket szelídíteni. Annál inkább, minthogy rá is löttél. Ha ráakadok, tízet teszek egyre: hogy el is hozom.

— Ne felejtse el — viszonzá csípősen a vadász — hogy medvéje is van, aki tán medvének éppolyan szép, mint te grófnak, s lehet: hogy a medve szerelemföltő.

— Akkor megölöm a medvét, s elhozom a leányt, úgyis sok ember szeretőjét csábítottam már el, még csak medvéét nem. Ki tartja a fogadást?

II.

Még sötét van mindenütt, — csillagok égnek, emberek alszanak, s már a Tátra legmagasabb csúcsán piroslik a hajnal fénye, mikor maga a nap még a tengerek alatt jár.

A magas csúcs hófedett alakja rózsaszínűen jelen meg a múltó éjszakában, a fekete-kék csillagzatos éggel csodás ellentétben.

De lent a völgyben még ködös éjszaka van, még ott tán egy óra múlva lesz reggel.

Mélyen, mélyen, sziklák lábainál, beárnyékozva kietlen fenyőrengetegtől, van egy tó, egy fekete vízmedence, beledüledező vén fenyőfák úsztatják benne örök lombjait. A sziklák meredeken, magosan emelkednek föl körülé, még alulról is szédítő rájok föltekinteni.

A tóból egy folyam ered, — távolabb utat tör magának a sziklák között, s száz ölnyi mélységbe mennydörögve rohan alá, fehér köddé, fehér habbá törve, mire leér. A sötétben csak a küzdő, tomboló zúgás hallik, amint a dühös vízroham ostromolja a sziklákat, minden században le-letörve egyet; maga a folyam a völgyi ködben és az éjszakában elenyészik.

A havasi csúcs mindég világosabb, majd bíbor, majd arany színű, az éj árnyékai lejjebb húzódnak a völgybe, és úgy tetszik, mintha ott összejönének s még sötétebbé tennék annak éjszakáját.

A tájak, az alakok körrajzai már látszanak, de még minden feketén. A sziklák, az erdők fái, mind feketék,

éjszínűek, és a tó, mely alakjaikat visszaadja, olyan mint az a fekete tükör, melyből a bűvész a jövőket nézi.

Csak alant, a szakadékban látszik valami fehér köd, valami kígyózó fehér habsugár, mely örök zúgással rohan le a völgybe, nem hagyva soha egészen elnyugodni, elfeketülni az éjszakát.

Hirtelen, mint egy ébredő istenség, kivillanik a nap az útját elálló ormok mögül, az éjszaka elvész, elenyészik, a tűzisten egy tekintetére a fekete tárgyak ezer színt öltenek. A fekete fák ős zöld lombjaikkal tűnnek ismét elő, kék és liliomszín a gránitos szikla, néhol, amint a kén kiverte magát rajta, vagy hol a cinóber zezzugos erei látszanak, vagy ahol a moha fogamzott meg, a hasadékokban sárga, piros és zöld foltokkal tarkázva.

A fekete tóban a napsugár ragyog, s honnan a földalatti víz fölveti magát, kilenc helyen a bugyogó forrás smaragdszínt játszik benne.

Virág nyílik minden nyomon. Kékellő csengettyűk, piros havasi rózsák rengnek a folyam medre felett, s hullatják a vízbe illatos leveleiket, s a habba tört folyam hófehér ködéből, amint a nap teremtő sugára, bűbajos szivárvány emelkedik elő, tündöklő hét színével, s diadalívként hajol a vízzuhatag egyik partjától a másikig.

Ilyen lehetett a perc, midőn az alvó mindenség felett először hangzott a szó: „legyen világosság!”

A táj megnépesült illatos virággal, zengő madarakkal, minden, minden gyönyörre látszik teremtve lenni; — ilyen lehetett a perc, midőn elhatározá az úr: hogy e mindenségnek legyen királya, legyen ember!

.....És íme — mi alak jelenik meg a vadrózsával ölelkező fenyőbokrok közül?

Egy nő? ... Egy tündér? vagy elvadult leányzó, kit anyja kidobott a vadaknak, s azok fölnevelték, — szépek, erősnek, vadállatnak?

Körültekint, a vad, ragyogó szemekkel; mozdulatai vadak, délcegek, mint a leopárdé; a nap, ég, virágok, minden mosolyogni látszik reá, hirtelen elsimul arcáról a szilaj kifejezés, valami szelidebb tekintet, hasonlatos a mosolyhoz vagy a hála kifejezéséhez, derül föl rajta, keblén összeszeszi két kezét, s amint végigtekint a dicső mindenségen, s szemeivel végre a napba néz bele, el nem vakulva fényétől, kebléből egy fohász szakad fel, elküldve az ismeretlen szellem oltárára.

Megérté-e azt a varázsbeszédet, mivel a természet szől teremtett lényeihez, mit az erdei madár s minden magasabb lélek, ki nem tagadta meg jobb érzéseit, megért? Míg testét vadállatok bőre ruházza, míg nyelve azok egyszerű kiáltásait beszéli, a szív ember szíve és a lélek Isten lehelete maradt-e belül?

Ott megáll a zuhatag előtt. Leveti egyszerű lepleit, miket vadzerge viselt öelötte. Gazdag haját, mely borostyánindával volt csomóba felkötve, lebontja, az végighull térdig érő gazdag hullámszatban idomzatos testén, melynek minden tagja oly tökéletes, amint ez az Isten kezéből legelőször kijött.

Azután a habzó permeteg alá lép, egészséges testét a porrátört víz jéghideg harmatába fürösztve, s amint ott áll a hófehér köd közepében, alakja könnyű rózsapírral belehelve, égő arcával s felemelt kezeivel, vágyva, ismeretlen kéjjel fogva a ráömlő habcseppeket, az égő szivárvány közepett, mely glóriaként fogja őt körül; — a völgyfenék sziklás torkolatából, a sötét fenyvesek közül egy férfi alakja tűnik elő.

A vadász egy percre mozdulatlaná varázsoltan állott meg a tünemény előtt, nem így a vad.

Amint megpillantá üldözőjét, a vadmadáréhoz hasonló kiáltással szökött ki a vízmederből, s mintha valami állaton túli ösztön sugallta volna neki: hogy nem az élet,

hanem az életnél becsesebb tulajdon az, mit most védnie kell; mielőtt elfutott volna, előbb egyszerű öltözetét kapta hirtelen magára, s azután vadszilaj tekintetet vetve háta mögé, rohant az erdőnek.

A vadász utána. Felhevülten, elbűvölve üldözé a tündéri tüneményt. Rohant sziklákon, bokrokon keresztül eszeveszetten, nem látva a veszélyt, csak a bűbajos alakot, mely belevezeti.

Az pedig futott előre, sebesen, mint az őz. Futó lábai alatt alig hajlott meg a fű. Szikláról sziklára szökdellt. Minden izma acélból látszott alkotva lenni. A vadász messze maradt el tőle. A leány nemsokára a berkek sűrűjébe érve, ott a bokrok között eltűnt a vadász szemei elől, ki őt még mindég nem szűnt meg üldözni.

Azonban éppen e sűrű berek, mi annyiszor volt menhelye, lőn ez egyszer árulójává, hosszú leeresztett haja, mit meglepetésében elmulasztja újra tekercsbe kötni, mindenütt fennakadt a gátló cserje között, ha egy helyütt kibontá, másutt érzé magát megfogva, s mentül inkább sietett szabadulni, annál inkább bebonyolítá magát sűrű hosszú hajfürtjeivel.

Már hallá a futva közelgő vadász lihegését, ki észrevéve vadja vergődését, kétszeres erővel sietett azt otlephetni, mielőtt újra kiszabadíthatná magát, s mint a madár, melynek csak tollát fogta meg a tör, elvadult méreggel tépte vissza haját a nyugzó tövisek közül, s azt kezével keblén összefogva, oldalvást kiugrott a berekből s keresztben futott el a vadász előtt, visszatartva a zuhatag felé, mely itt két egyenlő magasságú sziklafal között rohanva végig, egy szakadékot képezett, amely messziről elég keskenynek látszott arra: hogy egy kétségbeesett szökéssel át lehessen egyik partjáról a másikra ugrani.

Azonban, amint a sziklapárkányra ért, hirtelen visszahökken a leány. A két szikla legalább hat ölnyire volt

egymástól. Közöttük, ötvenölnyi mélységben zúgva rohant a bérci folyam, s alant egy szélesebb medencében megtorlva tajtékozó tavat képezett, melyből egy keskeny szakadékon át azután megint oly dühvel, oly erőszakkal rohant alább-alább szikláról sziklára.

Kétségbeesve fordult innen is vissza, végigfutott a sziklapárkányon, valami rést keresve, melyen lefuthasson rajta. Mindenütt meredek volt az, mint a fal, a fehér követ simára köszörülte a rohanó zuhatag, mely ezredek óta váj magának medret a kemény szilárd kőben, hol csak itt-ott kapaszkodott meg egy-egy csenevészett tamarik vagy gyalogfenyű bokor.

A vadász már közelgett menekülni nem tudó vadja felé. Ez lihegve jártatá villogó szemeit körös-körül. Láta: hogy nincs menekülés. Letekinte az alatta mélyedő örvénybe, a folyam tajtékot hányva rohant le a tóba, a kiálló sziklákat el-eltemette a feltorló hullám, úgy ordított, úgy csatázott odalenn ez az örökké élő szörnyeteg. Az élet ösztöne visszarántá őt az örvény széléről. Égő szemekkel közelge a vadász, kitárt karjai elzártak minden menekülést az üldözött elől. Reszketni látszott a kéjtől, az örömtől.

Mint a fészkén lepett sas, fordult ekkor felé kétségbeesetten a bájoló fenevad. Félig hátrahajolva, ellenére szegzett hiúzi szemekkel, szökésre készen várta azt, behorgasztott ujjait, a csatára készülő keselyű körmeihez hasonlóan a közelgő arcának irányozva.

De ez nem gondolt a leány kezével, nem védte magát ellene, hanem amint hozzáért, hirtelen átölelte annak karcsú derekát, s hevesen magához ragadva, azon pillanatban vérpiros ajkára egy égő csókot nyomott.

A leány, kinek arca egy perc előtt lángba volt borulva, hirtelen elhalaványult, fölemelt karjai lankadtan estek le üldözője vállaira, de a következő pillanatban még egyszer

oly vad hőség futotta el arcát és minden tagjait, vad, leopárdi vonaglással feszíté ki magát az őt ölelve tartó karok közül, s üldözőjét egy dühös taszítással elhajítva magától, vakon, eszeveszeten a mélységbe leugrott.

Üldözője, a szőke ifjú, rémült kiáltással kapott utána; — késő volt. Megdermedten állt meg a sziklapárkányon elvesztett zsákmánya után tekintve.

A sziklaoldalból néhány tamarikbokor nőtt ki, a szédelgő mélység fölött tengődve. Ezeknek egyikében fennakadt az eső leány, s szédült bukásában öntudatlanul ragadta meg annak egyik ágát, mely egy pillanatra meggátolta további esését. E pillanat elég volt arra: hogy eszméletét visszanyerje. Hirtelen szétekintett. Alatta közvetlenül a kiálló hegyes sziklák, miken szét kell zúzatnia, ha leesik, néhány lépéssel odább a zuhatag által képezett meder, melynek tajtékzó habjai tombolva csapkodnak fel a sziklákra A tamarikfa gyökerei alig voltak belenőve a sziklahasadékba, s a fergegég által odavert porhanyó föld a rázástól kezdett aláhullani.

Ernő, — az ifjú üldöző, — már látta odafenn, mint válnak el a bokor gyökerei sziklás tartalékjoktól, a bokor, mindég alább hajlik, az ágak recsegnek.

— Isten segíts! — kiálta kétségbeesetten térdre hullva.

A leány föltekintett e sikoltásra. Nem érté a szót, de látta az eleven kétségbeesést üldözője alakján, ki örült bánattal nézett le reája, a könnyet szemében, a sápadtságot arcán, s szelíden tekintte föl rá újólá, mintegy biztatólag, azután hirtelen összehúzta magát, egy villanó pillanatot vetett fel a bokorra, s azon percben, midőn az már szakadni készült terhével együtt a mélységbe, mindkét lábával egy elasztikus lökést adott testének, s bámulatos ügyességgel pattant le a szikla oldaláról, ívet képezve szökésével az alatta meredő csúcsok felett, a hullámzó tó

medréig, melynek tajtékos kék vizei összecsapódtak felette.

Ernő lélekzetfojtottan nézett utána a sziklapárkányról. Nehány pillanat múlva ismét megjelent a leány a víz felett, küzdve a haragos hullámmal, mely hol fölveté, hol elmeríté újra. Nemsokára kiért a túlsó partra a tomboló örvény vészei közől, ott leült egy terebély fa alá, hosszú haját kiteríté a forrón sütő napra, s ottmaradt eldűlve a virágos fűben, gyakran föltekintett a túlparton álló ifjúra, kitől nem félhetett többé, a köztük elrohanó vízesés nem hagyta őt átjönni, és akitől mégsem futott odább, hanem ottmaradt őt nézve, soha nem ismert kíváncsisággal, s játszodott hosszú sűrű hajával, melyet a napsugárban szárítgatott.

Amaz pedig ott túl őrjöngött, őt ekként látva és hozzá nem juthatva.

III.

A holdnak nagy udvara volt az égen, egy nagy széles, fényes gyűrű, mit a bűbajos égi vándor maga körül vont az égen. E fénykörön belül ezüstkéknek látszott az ég, a csillagok kifénylettek belőle rezgő pillogásaikkal, túl a fényövön alakatlan köd borongott, s gomolygó szürke gőz körülhullámzotta a bűbajos ragyogó kört, sehol sem törhetve át rajta; a halvány csillag varázsudvara köréből sápadt kísérteti fénnel tekintte alá a kietlen tájékra.

Szakadékos bazalthegek oldalában egy leégett erdő helye látszik, mit az itteni gazdálkodási mód szerint fel szoktak gyújtani, s a hamu által termékennyé lett földet első évben bevetik tatárkával, másodikban zabbal, a harmadikban már nem teremne semmit, akkor ismét elhagyják, míg újra megnő rajta fa és bokor.

A fekete égett törzsökök körül szerte hajtásnak indult a zöldülő bokor, s a földet belepló kékes hamu körül tövises gubancsos növények magzottak fel.

Messze és közel nem látni egyebet, mint az egymásba fonódott mahola és iszalag indáit, a törpe nyírfát fehér ezüst leveleivel, itt-ott mered csak elő az embermagas bozótból egy-egy fekete fatörzs, mely csak félig égett le, s melynek derekára most a vadszeder futott körös-körül.

A hegyekről alárohanó szél ijedelmesen fut végig a tájon, nem találva tárgyat sehol, mely vele megküzdjön; a rémes szélfúvásban mintha távoli gyermeksikoltás és vadállatok bömbölése hallatnék.

A táj, az egész környék oly kietlen, oly rideg: — a hamuval fedett föld, a szenes fák — törpebokrok között, — a fekete bazaltszobrok, — a ködös ég, közepén a fényes, kísértetes holdudvarral, — a zúgó szél, — a gyermeksírás, a bömbölés.....

Mint valami kísértetes tünemény, három alak fut egymás után a csalitos, harasztos avarban. Elöl egy gyermek, ki a kétségbeesés ijedelmével rohan a sűrű bokrokon keresztül, sikoltása végighangzik a határtalan kietlenen, utána egy nagy fekete fenevad, egy fényes lomposzórú medve, ügető, hánykódó futással, s futása közben morogva, duzzogva, bömbölve, — és leghátul egy magas délceg női alak, kit mintha szárnyak vinnének, oly sebesen vágat a két előbbi alak után, a szél elmarad mögötte, olykor hosszas füttyentése hallik, a vadmadáré-hoz hasonló.

Az embertelen csendes éjben elhangzik sikoltás, bömbölés és füttyölés, a szélzúgás öszemossa mind a hármat.

A futók közti tér mindinkább rövidül, az üldözött gyermek elesik a földre, két ugrással a vadállat utolérte; s egyik iszonyú talpát nyakára téve, elkezdé körülszaglászni. A gyermek behunyta szemét, lélegzetét elfojtá, meg-

merevedett; a medve órrát szájához tartá: leste: hogy fog-e lélegzeni? E percben ottermett a magas, csodás női alak, kinek a medve ismerő, örvendő nyihogással adott helyet, ki azonban szilaj erővel ragadta meg mindkét kezével a medve nyakán a bőrt, s azt elrántva onnan, a bozótos túskebokrok közé taszította, s azzal odaugrott a gyermekhez, azt felkapta ölébe és kebléhez szorítá.

A medve azonban éhes bosszúval rohant a leánynak, félretéve minden korábbi ismeretséget, felállt két lábra, s vérengző torkát feltátva, bőgve rohant zsákmánya elrablására. A leány büszke daccal tett egy lépést felé, s míg egy kezével a gyermeket tartá ölében, ideges jobbját a vadállat torkába taszítá, s egy futó pillanat alatt, megragadva annak nyelvét, lába elé vágta a földre, s vad, bátor mozdulattal hágott fejére, s valami szemrehányó állati hangot szólt hozzá, mire a fenevad, nyöszörögve, meghunyászkodva simult elé, a fejére taposott lábat nyalogatva, alázatosan, mint egy eb.

A leány lehajolt hozzá, megsimogató fejét, azután az ölébe vett gyermeket ölelgeté összevissza, ki még mindig elaléltnan feküdt karjai között, s szólt hozzá ismeretlen biztató hangokat.

A medve körülnyalta száját, s azután magát megadva, dömmögve cammogott a leány után, ki az ölébe vett gyermeket hízelgve, csókolgatva élesztgeté s vitte magával, ismeretlen állati gyöngédséggel nyögdécselve hozzá, hangokon, minő a galambturbékolás, vagy mint a vadpapagáj nyögése, minő a gerlicenevetés, s az a döngés, mellyel az őzek hívogatják egymást, míg az utána kullogó vadállat, nagyokat, hangosokat ásítva tekingete föl a gyermekre, egészen másnemű gyöngédségek kifejezéseivel szemében.

A gyermek amint vitetni érzé magát, lassan, félig felnyitá szempilláit, s amint meglátta az ismeretlen,

csodás teremtetést, kinek karjai könnyedén vitték tova, amint annak állati gyönyörtől ittas arcába, szokatlan tüsszel világló szemeibe látott, megrázkódék a borzalomtól, újra lehunyta szemeit, s azt hitte, hogy valami soha nem látott vad viszi haza kölykeinek eledelül.

A leány érzé, hogy a gyermek tagjai lázasan reszketnek ölében, s leoldá nyakából az odavetett fényes vidrabőrt, beletakargatta a fiút, s arcát ajkához szorítva, lehetetével melengeté őt fel.

A gyermek kezdé észrevenni védelmezője biztatásait, s bármennyire ijesztő volt is előtte annak szokatlan kinézése, közelebb bútt hozzá, karjait nyaka körül fűzte, s félve rántotta fel mezítelen lábacskaikat, amint a vad kíséző, a havasi medve, gonosz tréfával kapkodott fel hozzájuk.

Mintegy hatéves pórfiú lehetett. Anyja sokszor fenyegette az erdei leánnyal, ha rossz volt. Most az eszébe jutott, összetette kezeit s szepegeve könyörgött az erdei leánynak: hogy eressze haza anyjához, soha sem lesz rossz többet.

Elment anyja szava ellen málnát szedni az erdőre, már teleszedte szílkéjét, midőn észrevette, hogy a szomszéd bokor mellett meg egy nagy fekete medve szedi szinte a földre hullott málnát. Ijedten futott el onnan, kosarkáját is otthagya, a medve először kifalta kosarából az epret, s azután kergette meg a fiút, megette volna őt is, ha a vadleány el nem kapja előle. Most öbelőle is vadfiú lesz, gondolá magában a gyermek.

A leány pedig vitte őt egyenesen erdőn, bokrokon keresztül, tán valami sejtő ösztön vezérlé valamerre. A medve megérté az irányt, mert sokszor lefeküdt a leány útjában, mintha el akarná zárni előtte a tovább mehetést, s nyugtalanul hentergőzött, idomtalanokat vetve esetlen alakján. A leány nem ügyelt rá, csak a gyermekkel volt elfoglalva, azt takargatta, melengette s beszélt neki isme-

retlen szavakat, minőkkel az állatok beszélnek egymás között.

Lassankint tisztulni kezdte előttük a környék, a közelből kutyaugatás szólalt meg, a ritkáson át néha egy-egy ablak gyertyafénye villant keresztül. Egy faluhoz értek. Kisded házak fehérlettek elő a hegyoldalban elszórva.

Itt a medve aggodalmasan leült két hátulsó lábára, s füleit hátrahúzva, lihegő nyelvvel tekingete széjjel, mint ha semmi kedvet sem mutatna a továbbmenetelre. A leány tovament, nem ügyelve az állat intő nyöszörgéseire.

A gyermek hallva a kutyaugatást, felvidulva tekintette, s amint a falut meglátta; repesve mutatott arra, szaggatott szavakban rebegve: „a mi házunk!” — „édesanyám!”

A leány megérté a gyermek örömét, s elkezdte vele szaladni, a gyermek örült, kacagott, a leány nem hallott emberi kacagást még soha, megtetszett neki a hang, eltanulta, s azután kacagva vitte a fiút a mutatott ház küszöbéig, ott letette, megölelte, a gyermek megcsókolta arcát s egyszerű kedveskedéssel szólt hozzája.

— Köszönöm jó vadleány, hogy hazahoztál anyámhoz, ha apám kimegy az erdőre, megmondom, hogy vigyen neked is valamit.

A leány valami könnyet érzett szemébe tolni, lassan, andalogva mene az erdőre vissza, valami nagy fehér kutya utánafutott a faluból, csak akkor vette már észre, midőn egy ugrásra volt hozzá, akkor elkezdett szaladni, futott az erdő széléig, az eb mindig nyomban üldözé, ott sebesen, mint a vadmacska, felkapaszkodott egy fára, s annak egy nagy vastag ágát iparkodott letörni védszerűl.

Az eb néhány pillanatig dühösen üvöltött fel a fára, midőn hirtelen az erdőből egy nálánál hatalmasabb állat ugrott elé, — a medve. Az eb futni akart, a medve, vadordítással szökött rá, s nyakánál fogva megkapva, felve-

tette a hátára, s azután futott a vadleánnyal együtt, zsákmányát cepelve hátán ismét be a rengtegbe.

A falu végén a lakosok, kiket a meghozott gyermek felkölte, bámulva néztek utánok.

IV.

Ez idő óta a vadleány gyakran kijárt erdejéből a kiseded faluhoz, mikor a lakosok mind elmentek munkára, s csak a gyermekeket hagyták otthon. Ilyenkor addig kiáltozott, míg a pórfiú meghallá, s elébe ment az erdő széléig, ott eljátszogatott vele a leány, hozott neki tarka madarakat, piros erdei gyümölcsöt s csudálatos csigahéjat, mit tergerszem mélyén keresett föl, fölvette karjára, s órákig elhordozta erdőkön, völgyeken, s azután ismét visszavitte az erdő szélére, s onnan hazabocsátá.

Estenként körül-körüljárta a falut, behallgatózott kíváncsi figyelemmel a kis kalyibák ablakain, keblében ismeretlen vágyakat érze, midőn tűzhelyeik körül látta ülni a magához hasonló lényeket, az anyát, kit gyermekei körülsevegtek, az ifjú legényt, ki suttogva beszélt titkos kedvesével, az ismeretlen tárgyakat, mik az embereket körülvevék, s gyakran sírva, jajgatva ment vissza az erdőbe, maga sem tudta, hogy miért.

Éjről éjre beljebb-beljebb mert menni a kis helységbe, csak azt várta, hogy az esti harangszót elhúzzák, akkor tudta, hogy minden lélek alunni megy, akkor végiglopózott a nesztelen utcákon, bement félve, tétovázva, egész a templomig, ott visszaretent a nagy tornyos épülettől, visszafordult, s ismét másik utcára került.

Egy éjjel túl mert haladni a templomon. E nagy ódon épület valami visszataszító hatást látszott iránta gyakorolni, még mikor túl volt rajta, akkor is oktalan borza-

dállal tekingetett rá vissza, s félve került ki annak a holdvilágban vetett árnyékát, s azután sietett a falu túlsó részébe, melyet még sohasem látott.

Csöndes volt körül az éjjel. Elnyugodott szél és madár. Egyedül járt végig a néptelen utcán a vadleány, mintha azon órában, midőn a testnélküli lelkek feljönnek a földre, ő, a léleknélküli test, a szellemet keresné, mit a természet elfeledett beléteremteni.

Amint a falu túlsó feléhez közelge, valami énekhang ütötte meg füleit, húrok pengése és emberi nyelv danája... Előtte ismeretlen hangok..... Ismeretlenek, de elbűvölők. Hallgatózott..... Félénken, tétovázva ment közelebb, ismét közelebb. A tiszta csengő férfihang érzélgő ömledező dala vontá őt közelebb — közelebb ellenállhatlanul..... Egy nagy kert rácsozatához ért, a kerten túl díszes úri kastély látszott elő, a kastély erkélyén, a holdas félhomályban egy ifjú férfit látott meg, megismerte benne minapi üldözőjét, ki elől a nyílt halálon futott keresztül, s kitől azután nem tudott megválni. Közelebb járult az éneket hallgatni, s mentül tovább hallgatá, annál inkább elbűvölve érzé magát, ereiben forrongott a vér, arca kigyulladt, ajkai reszkettek. Már egészen az erkély alá ért. Oly nesztelenül lopózott odáig: hogy az ott ülő észre nem vevé jelenlétét. Az erkély oszlopaire felfutó növények indái tekergőztek fel, ezeknek egyikére felkapaszkodott, először csak félig, azután egészen, átölelte az oszlopot, fejét a lombok közé hajtá, úgy leste az énekest, mint a tigris, mely prédáját keríti.

Az ifjú elvégzé dalát, ujjai még egyszer végigfutottak a gitár húrjain, s az utósó akkord után bágyadtan ereszté le kezét, az erkély rostélyzatán. E percben megragadva érzé azon kezet s egy forró archoz szorítva, s egy forró ajk csókjaival elhalmozva. Meglepetve tekinté alá, s az

édes bámulat kiáltása tört ki ajkán, midőn üldözött tündérét, az erdők leányát látta maga előtt, égő arccal és szemekkel, és ajkain s minden arcvonásán a kék, a névtelen öröm kifejezésével, aminő lehet egy nőnek arca, ki a szerelmet előbb tanulta érezni, mint annak nevét kimondani.

Az ifjú odahajolt hozzá, átölelte lenyújtott karjával karcsú derekát, fölemelte magához, s a gyönyörgazdag pillanatban keblére omoltan feküdt a leány, nyögve, sírva, kacagva, mint a vadgalamb bűgása, mint a gerlice nevetése, az erdők fenevadjának ős-örömhanga, midőn párját fölleli.....

V.

Egy estve jókedvű cimborák gyűltek Darvaihoz, köztük a medvevadász is.

— Elvesztéd fogadásodat, cimbora — szól hozzá a legelső üdvözlés után a háziúr. — Az erdei leány nálam van.

— Tartok tőle — viszonya ez gúnyosan; — hogy a vad helyett valami nagyon is szelídet helyettesítél, egyébiránt rajtam áll elismerni: ha valóban ő-e az vagy sem.

— Hogy kétséged annál kisebb legyen, tehát nem csak a leányt fogod meglátni, hanem medvéjét is.

A csodálkozás hangjai szólaltak meg mindenfelől.

— Hogy a leány nem tért az erdőbe vissza, nyomán szaglászva utánajött, egy reggel ott találtam feje alatt fekve. Most vánkosul szolgál számára.

— S nem vagy féltékeny iránta? — kérdé egy, kötekedő hangon?

— Nem, mert a fenevad fogadott anyja a leánynak. Ő nevelte fel.

A vendégek csak kacagtak, azután még kíváncsiabbak voltak látni a csodát, s unszolták Darvait, hogy a leányt mutassa meg nekik.

— Jertek utánam — monda az ifjú háziúr, s egy karos gyertyatartót kezébe véve, végigvezetvé vendégeit a folyosón az épület túlsó szárnyába, ott egy keskeny csigalépcső vezetett le egy mélyen fekvő sötét szobába, melynek tetején volt egyetlen gömbölyű ablaka, az egész terem sötétvirágú sárga selyemmel volt behúzva, a szoba mélyén hasonló színű nehéz függönyök fedének el egy tágas alcovent, földig lebocsátva.

Darvai letette egy közepen álló asztalra a gyertyatartót, s míg vendégei vigyorgó kíváncsisággal gyülekeztek az alcoven körül, maga egy hosszú selyemsínórt megránta, a függönyöket kétfelé gördíté.

A kíváncsiságot önkénytelen bámulat váltá fel az arcokon.

Egy gyönyörű nőalak volt előttük, kinek fantasztikus nyuszt- és hermelinprémes öltözéke alig rejté el bájait, kar és vállak, mintha tajtékból volnának faragva, minden mozdulatánál leheté látni az életerős izmok alakulásait, a vörösbársony nyugágyon hosszan hullámozottak végig gazdag hajfürtjei. De ami mindennél megragadóbb volt, az a szenvedélyteljes arc, mely egy futó pillanat alatt százféle indulatváltozaton ment keresztül; az álmodó epedés, midőn meglepeték, azután a bámuló ijedtség, az idegen arcok láttára, majd az indulatos szerelem, midőn azok közt kedvesét meglátta; düh és szikrázó harag, a megbántó szemek tekintete miatt, s a rákövetkező szégyen és kétségbeesés, midőn kedvese arcát is hasonlóan találta a többihez. Keservesen zokogva borult le nyugágya vánkosára, csodás arcát kezeibe temetve. A vendégek ijedve vették észre, hogy e nyugvánkos él, s amint a leány sírását meghallá, fölemeli fejét, s villogó

szemeit fenyegető mozdulással hordozza végig a jelenlevőkön.

— Nem fog bántani senkit — biztatá vendégeit Darvai, s visszaereszté a függönyt. Azt véli: hogy a leány sír, pedig csak azért rejté el arcát, mert szemei nincsenek szokva az éji gyertyafényhez.

— Valóban ő az — mormogá bosszúsan a medvevadász, letéve a fogadási díjt, kétszer annyit adnék érte, ha az enyim volna.

A vendégek odahagyták a szobáit, fölmentek az ivóterembe, ott sokáig tivornyáztak, ittak a vadászért és a vadért. Egyszer a vendégek egyike ezt a kérdést intézi Darvaihoz:

— Nem vetted észre, mennyire hasonlít valakihez ez a leány?

— Valóban. Régóta gyötör magamat is az a gondolat, valakihez kell hasonlítani, akinek neve nem tud eszembe jutni.

A cimbora felkacagott.

— Semmi csoda, hogy elfeledted, — mert első feleségedhez hasonlít.

Darvai arca egy percre zavarodottnak látszék, a vendégek mind helyeslék: hogy a hasonlat egyszer kitalálva, csakugyan meglepő.

— Úgy igazán nem csoda, hogy nem emlékezem rá — viszonya Darvai visszanyerve hideg, tréfás arckifejezését, — szegény asszonyt úgy ki találtam vetni fejemből, mintha sohasem láttam volna, és már most a leánytól is elment minden kedvem. Nem nézhetnék rá többet, amióta tudom, hogy volt nőmhöz hasonlít.

— Mégpedig feltűnőleg.

— Melyitek is mondta csak elébb, hogy szeretné: ha az övé lenne?

Mindnyájan egyhangúlag kiáltanak fel, mindegyik azt állítja, hogy ő volt.

— Kérem — protestált a medvevadász. — Én szóltam. Pénzt is ígértem érte, le is teszem szívesen.

— Elsőbbséged van — viszonzza Darvai. Pénzedet elengedem, elviheted. Nőmnek semmiféle arcképét sem akarom magamnál tartogatni, legkevésbé egy elevenet.

A medvevadász odaugrott hozzá:

— Kezet rá, míg szavad meg nem másolod.

— Nem másolom meg, sőt lekötelezesz vele.

— De ha meg találod bänni?

— Akkor fizetek kétszáz aranyat bánatpénzül.

A társaság ez alku után még egyszer oly víg lett, mint azelőtt. Legvígabb volt Darvai, de látni lehetett rajta: hogy erőlteti a jókedvet, néha, mikor nem vette észre magát, elmélyedt, elkomorodott, s ha aztán újra föleszmélt, úgy danolt, úgy kacagott, hogy szinte látszott rajta, mennyire jobb szeretne sírni, s a poharakat vendégei fejéhez vagdalni.

Egyszer egyik inasa belép hozzá és jelenti, hogy egy vén pórasszony akar vele okvetlen beszélni.

Máskor kiverette volna házából az ily órában alkalmatlankodót, de most szinte kapott az alkalmon, hogy a társaságot elhagyni ürügyhöz jutott, biztatva társait: hogy rögtön visszajő, fölkel s elhagyta a termet. Voltak kíváncsiak, kik meg akartak győződni felőle: ha csakugyan vénasszony-e, akiért kimegy. Perc múlva visszajöttek azzal a megnyugtató válasszal: hogy vén biz az és rút, mint az éjszaka.

Az ottmaradtak elfoglalták üresen maradt helyét, s jól mulattak nála nélkül, s nem vették észre, hogy két hosszú óra múlt el, mióta Darvai kiment a vén nővel beszélni, a medvevadász felugrott az asztalra, ott táncolt a poharak között, s mikor éppen a huszadik áldomás poharat itta ki

új vadja örömére, belép Darvai, a szokottnál komolyabb arccal s illetődött reszketeg hangon szólva hozzá, átnyújt kezébe egy csomó aranyat: „itt bánatpénzed, úgymond, a leány itt marad.... Mulassatok cimborák..... Én rosszul vagyok, lefekszem.” Azzal elment.

— Tudtam! — ordítá poharát és pénzét a falhoz vágva a medvevadász.

A cimborák tovább ittak és danoltak.

VI.

Darvai az idő óta nem látta többé a leányt..

Másnap rögtön elhagyta kastélyát, odavolt több hónapig, hírt sem hallatva magáról.

A leány ezalatt ottmaradt bezárva azon rejtett szobában, melynek csak egyetlen ablaka volt a legtetején, azon bocsátottak le az ő és medvéje számára eledelt.

E szobát a kastély valamelyik előbbi tulajdonosa, ki szenvedélyes festő volt, alakította így festőműhellyé, a plafond magas ablakához szinte lehetetlen volt a hozzájuthatás.

A leány naphosszat nyugton elvult rejtekében, legkisebb neszt nem lehet hallani, de ha eljött az éj, ha a kastély lakói bezárták kapuikat s alunni mentek, mikor már élesen halló füleiben az utósó éjszakai zörej is elcsöndesült, fölkeltek fekhelyéről, leoldá ágya függönyeiről a vastag selyemzsinórt, felveté nehéz aranyos bojtjánál fogva az ablak keresztvasára, s csodás ügyességgel felkapaszkodva a zsinóron, a két vas közti szűk nyíláson keresztülbútt, nesztelenül, csöndesen végigment a korridor tetején, s az odáig felfutó venyigefonadékon sebesen alázuhan. Soha sem vette őt észre senki.

Ez éji vándorlásainak célja rendszeren azon kis házikó volt, hol a kis pórfiú lakott, kit egykor megszabadíta.

A gyermek édesanyja és nagyanja laktak ott egyedül. Az öregasszony különös előszeretettel látszott lenni a vadleány iránt. Egész éjeket fenntöltött vele; s ha hála volt az érzet benne, mivel unokája életét fizette vissza, úgy az gazdagon lőn visszaadva. Ő a leánynak lelket adott, — beszélni tanítá.

A leány bámulatos előhaladást tett. Nehány hó alatt értette és beszélt az emberi hangokat, lelke szemei felnyíltak, az állati vad ösztönök helyét érző indulatok foglalták el szívében, a gondolkozás gyémántköszörűje megneemesíté arca vonalait, szemeiben élő lélek tükrözé vissza magát. Megtanulta ismerni mindazt, mit eddig csak titkon sejté, az Istent, kit eddig a kelő napsugárban együtt vőn észre az erdei madárral, s a szerelmet, melynek önkénytelen vágyait a csalogányhangokból leste el, s a néma sóhajtás helyett megtanulta a keresztyének imáját, s a gerliceturbékolás helyett az édes szót: „szeretek”.

S tudott gondolni rá, mily öröm lesz azon ifjúnak, ki, mielőtt lelkének gondolatjai születtek volna, már bírta azokat, ha e szót váratlanul, véletlenül kimondatni hallja!

.....

Egy napon Darvai egész váratlanul megérkezett. A leány hallá a kocsizörgést, megismeré kedvese szavát. Szíve dobogott, reszketett, midőn közelíteni hallá lépteit szobája ajtajához, függönyei közé elrejtőzve várta őt, onnan lesve rá örömtől pihegő kebelével, midőn az ajtó feltárultával kedvetlenül vevé észre, hogy Darvai másodmagával jó szobájába.

Egy úrihölgy 35—40 év között, arcán hajdani szépség nyomaival, miknek helyét lassankint az erősebb indulatok vonásai kezdték már elfoglalni, büszkeség, megvetés, gyűlölet. Ez jött Darvaival.

Darvai udvariasan kínálta a hölgyet, hogy üljön le, míg többi szobáit elrendezik. Az úri hölgy büszkén támasz-

kodott az elébe tolt egyik szék karjára, s nem fogadta el a kínálást.

— Köszönöm, lesz még időm rá. Nagyon rövid leend, amit önnek mondani akarok.

— Annál hosszabb leend, amit én szándékozom kegyednek mondani.

— Megengedem. Úgyis utoljára beszélünk egymással.

— Leányom a kolostorban meghalt.

— Tudom, asszonyom. Láthatja: hogy cselédjeim gyászlivrée-t viselnek.

— Úgy hiszem, csak a szót vesztegetném, ha most ön előtt mindazt elmondanám, amit a szerencsétlen gyermek ön miatt szenvedett. Nem élt önnel egy boldog napot, önnek az üldözései elől menekült a kolostorba.

— Természeteink nem egyeztek.

— Jól van. — Nekem nincsenek szemrehányásaim. Ez eset bennem egészen más gondolatokat költ, — igen száraz, prózai gondolatokat, legkisebb érzélgési színezet nélkül. Úgy hiszem: ön elég tapintattal bír azokat kitalálni.

— Ó, igen. E gondolatok tárgya nem egyéb, minthogy nőm halálával gazdag hozományát adjam kegyednek vissza.

— Reménylem: hogy ezellen nincs ellenvetése.

— Dehogyan nincs. Azt tudhatja kegyed: hogy én, amit magam örököltem, azt réges-régen eltékoztaltam mind.

— Ez önnek okot adhat arra: hogy neje birtokát bitorolja, de jogot nem.

— Fogok keresni jogokat hozzá.

— S reméli ön: hogy hazánkban oly rossz lábon áll az igazságszolgáltatás, miszerint egy ember neje vagyona bitorolhatja, egy ember, ki nejét halálra üldözi, ki vele három napig együtt nem lakott, ki szembeszökőleg mindent, mi nejére emlékeztetné, eltávolítja magától, mindent, nejének utósó arcképéig.

— Rosszul van értesülve, asszonyom, sőt nőnek igenis híven talált arcképét tartom magamnál, kegyedet éppen azért vezetém ezen szobába, mert éppen itt van az, lássa és győződjék meg felőle.

S hirtelen felrántá az alcoven függőnyeit, melynek sötétében térden állva, reszketve, sápadtan látszott meg a leány; vonásait a hónapok óta ébredező lélek annyira átalakítá, hogy maga Darvai is megdöbbszentnek látszik azoknak hasonlatossága miatt, míg az úrhölgy rémülten tántorodott vissza a látvány elől, és zavarodtan kérdé: „Ki ez a nő?”

— Ugye, híven van találva, asszonyom? Vonásról vonásra, arc, alak, maga az a mód, amint szeméit az emberre szokta vetni, mikor elégtelenkedik, sőt az a kis emlékezetes szeplő arcán sem hiányzik: — mit gondol ön: ki ez a leány?

— Gonosz lélek..... hebegé az úrhölgy, merevül nézve a szívét reszketető alakot.

— Ez a leány — szólt Darvai; leülve a székre, melyhez napá támaszkodott — egy szerencsétlen szerelemgyermek, kit anyja gyalázattal hozott e világra, s hogy gyalázatát eltemesse, eltemette gyermekét is.

— Nem igaz — vágott közbe a hölgy.

— Nono —, kegyed nem tudja: hogy mit akarok mondani. Az úrhölgy, ki e leánynak létet adott, éppen akkor jegyben járt egy gazdag előkelő úrral; képzelheti ön, mennyire érdekében állhatott botlását a legmélyebben eltitkolni. A gyermek egy szegény pór nőnek adatott át, hogy nevelje, mint tulajdonát. A pór nő egyszer, midőn fáért az erdőre járt, kivitte magával a kisgyermeket, letette a földre, hogy munkájában ne akadályozza, s midőn visszatért, nem találta többé ott, a kosárka, melyben kihozta, üres volt.

Az úrhölgy arca kékült.

— Sohasem akadt rá többet, bármennyire járt utána. Az elveszett leányt valami vadállat elragadta, hazavitte kölykeinek, a medvekölykek nem bántották, megszerették, a vén medve megszánta, fölnevelte fiaival együtt, s évek múlva beszélni kezdtek róla: hogy a vadleány itt-ott megjelenve ijesztgeti az embereket, kisgyermekeket ragadoz, s a vadászok ebeit agyonverdesi.

Az úrnő reszketve hanyatlott egy pamlagra, s arcát elfödé kezével.

— Látja ön, asszonyom — folytatá Darvai hideg-kegyetlenül —, a leány szépen megnőtt, arca elragadó, termete bájos, csak lelke nincsen; egy vadállat emberi alakban. Ki fog ennek elvesztett lelkéről számolni valaha?

— Hallgasson ön, hallgasson ön — rebege az ijesztgett nő.

— Mit gondol ön? ha egy napon e leány megjelenne a világ előtt, mindazok, kik önnek leányát ismerék, nem egyhangúlag kiáltanának-e fel: hogy a halottak föltámadtak a sírból! hogy az önnek szülötte gyermeke.

— Az Istenért, mit cselekszik ön? — sikolta fel a nő, kezeivel mintegy él akarva fogni a hangokat, mit a veje mondott, hogy a leányhoz ne jussanak.

— Mitől se tartson ön. E leány sem hallani, sem beszélni nem tud emberi hangokon.

A hölgyet lázas borzadás futotta át, a belső szemrehányás küzdélme volt az, az ébredező dac ellen, a lélek harca önmagával... A dac győzött.

— S mit akar ön, uram, a leánnyal? — szólt visszatérő hideg nyugalommal —, föltéve, hogy ön be tudná bizonyítani, hogy a leány az enyim, mit nyerne vele? meggyalázná a világ előtt. Ez önre nézve nem haszon. A körülmények, mik e titkot rám nézve veszélyessé tévék, elmúltak, férjem rég meghalt, senki sincsen, aki magányviszonyaim miatt kérdőre vonhatna.

— És ha e leányt, miután bebizonyítám: hogy az öné, nőül venném?....

— Képes volna ön azt tenni? — kiálta fel elszörnyedve az asszony.

A leány arca kigyulladt e szókra. Nem vette észre senki.

— Nemde, különös volna az — folytatá Darvai —: ha egy szép estén, midőn önnél legvígabban folyik a mulatság, a népes társaság közt önnök kitagadott veje megjelenne, egy hölgygel karján, kinek láttára mindenki bámulva kiáltana fel, ez ő! ez ikertestvére a megholtnak, ki midőn beszélneek hozzá, akarnák mulattatni, leülne a földre, vagy az asztal alá, szilaj, erdőben eltanult hangokat mormogva feleletül, s az elkapott ölebecskéket fojtogatva rakásra.

A nő reszketve nyújtá felé karjait, szólni akart, de a hang elfagyott ajkain.

A leány indulatosan veté le magát vánkosára.

E neszre a vánkos alatt nyugvó fenevad fölemelte fejét, tompa fenyegető mordulással szólva bele az emberi beszédbe.

Az asszony ijedve szökött fel helyéről, s a fenyegető vadállat szilaj szemeivel találkozáva önkénytelen másik ellensége felé hátrált, ki ijedelmén mosolygott.

— Ne féljen tőle, asszonyom. Ez a vadállat az ön leányának anyja volt. — Midőn kegyed elveté őt magától, ez volt; ki felfogadta, felnövelte, azóta is mindég vele járt, elkísérte börtönébe is és őrzí éjjel-nappal, mintha édesanya volna nem olyan rosszak a vadállatok, asszonyom, mint aminőknek őket az emberek rágalmazták.

— Mit akar ön, — mit akar ön?

— Mindenekfelett a kezem alatt lévő javaknak birtokában maradni.

— De a leánnyal mit akar ön tenni? Arra feleljen.

— Ha ön, asszonyom, leánya hozományáért sűrget, akkor föllépek vele és nőül veszem, ha békében hagy, akkor — ön megegyezésével fogok számára egy kolostort keresni, hol embert neveljenek belőle Isten számára és halottat a világra nézve.

Az úrnő éledni látszott, keble terheitől kezdte szabadulni.

A leány vad tűztekinetet lövellt fekvő helyzetéből a két alkuvóra, gyilkos, embervesztő gondolatokkal teljes pillantásokat.

— Megegyezünk — szólt lassúdan az úrnő, reszkető kezét vejének nyújtva, mit az gúnyos mosolygással vont ajkához, hidegen — megcsókolva.

— De csitt — szólt az úrnő —, attól a fenevadtól hogy fogunk megmenekülni? ha nem engedend a leányhoz nyúlni. Itt erőszakot használni bajos.

— Elvégzem én — nyugtatá Darvai. — Én szoktam a medvének néha pástétomfalatokat osztani, majd legközelebb só helyett egérkövel fogom neki megfűszerezni, s néhány óra múlva végrendeletet tehet a bőréről.

Az ifjú megnevette ötletét, s aztán gúnyos diadallal nyújtá kezét a megalázott nőnek, s anélkül, hogy az elhagyott leányra egy tekintetet vetne, eltávozott.

VII.

A leány egyedül maradt.

Mintha a láz gyötörné, reszkettek tagjai, rázkódott, remegett, a hideg veríték gyöngyözött homlokán.

Miért tanult emberi hangokat érteni? Miért kellett emberi szív mélyébe látnia? Miért hagyta el erdejét, fenevad társait? Örülhetett volna tovább is a napsugárnak ott, lehetett volna nyugodalmas állat, melynek nem fáj a

lélek. Miért kellett lelkét föltalálnia? Most a lélek meg fogja őt emészteni.

A tudás nem boldogít.....

Reszketve borult fenevad társára, ki nevelő anyja lón, midőn édesanyja elveté magától, átölelte nyakát, összecsókolgatá fejét, sírt, töredezett emberi szavakat beszélt hozzá.

— Elmegyünk ... Visszamegyünk az erdőnkbe ... ne félj. — Elmegyünk a barlangba, a zúgó víz mellé, leszünk fenevadak ismét.... Kikerüljük az emberarcot, elfutunk az emberszó elől, nem jövünk lakásaik felé soha.... A puha mohát, az éneklő madarat, a vadméhet, a kék virágot — ott találjuk újra.... A kék eget, a zúgó patakot, a szelíd fákat... Mind oly szelídek, oly ismerősek, úgy köszöngetnek zöld lombjaikkal, mikor a szél fú. Mint hízelegnek hulló sárga leveleikkel, mint vigyáznak az alvóra, ki árnyékukba lefeküdt.... Elmegyünk, — vissza oda, — vissza. Fölkeressük a magas sziklákat, hol a piros gyümölcs érik. Meglátogatjuk a testvéreket, a vadakat, a szélzúgást és a holdvilágot, elmegyünk a leégett erdőbe, hova ember nem mer jönni, futni, nyargalni fogunk rajta végig, egymást kergetni a holdvilágnál, kiáltozva, örülve.... Elmegyünk, elmegyünk... Ha a testvérek látni fogják néha: hogy félremegyek sírni a bokrokba s elveszek előlük, ne mondd el nekik, mi bajom ... itt fáj valami, valami oly nagyon, valami féreg emészt — belől, szívemben, úgy kínoz, úgy öldököl!....

A vad nyöszörögve, vihogva bútt hozzá közelebb, cirógató kezeit nyalogatva, s nyugtalan, fájdalmas tekintettel nézve fel rá, mintha mondani akarná neki: hogy ő e nyelvet nem érti, beszéljen vele a régi, ismert hangon.

Rövid idő múlva ismét léptek hangzottak a lépcsőn, az ajtó kinyílt, Darvai lépett be rajta.

Az ajtónál egy szolgától kis porcelán kosárkát vett el, mely pástétomdarabokkal volt tetézve, s azzal a nyugágy felé közelített.

Odasimult hízelgőleg a leányhoz, de amint annak szemeibe tekintte, megrendült, visszahökken, oly elevenen volt azokban kifejezve a gyűlölet, az irtózat, a kétségbeesés.

Eszébe jutott, amit valaha állati ösztönrül hallott beszélni, arra gondolt, hogy tán e titkos sejtelem megszűnt a leánynak: hogy most ellensége van hozzá közel, s míg erre gondolt s míg a leány szemébe nézett, elállt szíve verése az iszonyattól.

Érzé: hogy itt teljes lélekjelenlétére van szükség: hogy most rosszkor lépett az oroszlan kalitjába, s azon nyugodt tekintetet feszítve merően a leány arcára, mely az ugrásra kész tigris meg szokta kötni, mely a vadállatokat megigézi, egy lépést tőn felé, hideg nyugalma egy percig sem veszve el.

Még egy lépést tőn közelebb. A kezében tartott étkes kosarat, halkán, kimért nyugalommal nyújtá a medve elé, midőn, mint a villám ugrott fel helyéből a leány, s tiszta érthető hangon kiálta rá:

— Mit akarsz?

Az embert az ijedtség megdermeszté. Mint az Isten haragja üté meg füleit a nem várt emberi szózat. Halálítéleté hangzék abban.

A fenevad ordítva kelt föl fektéből, megértve társnéja arcán a haragot, az ember rémséges sikoltással veté magát a leány keblére, nyomorultul esdve a védelemért, a leány dühösen tépte le magáról ölelő karjait s embertelen erővel taszítá el magától, s azzal futott ki az ajtón, míg az elhagyott szobában rémes sikoltozás s vadállati bőgés visszhangzott iszonyú tusában.

A leány végigfutott a folyosón, elhánnyva útjából, kik eleibe álltak, az ismert venyigéken lekúszott a falról, s vijjongva, sikoltozva rohant az erdőnek, rettentő álmokép azoknak, kik utána néztek.

Perc múlva valamelyik ablakon nagy fekete állat ugrott ki a házból, szája és körmei véresek voltak, ordítva futott az is a leány után.

Az úrnő még azon éjjel eltávozott az iszonyú esemény helyéről. Útja az erdőn vitt keresztül. Amerre járt, mindenütt csordástul járó fenevadak üldözék kocsiját, medvék és farkasok, mintha mind összebeszéltek volna, s néhol majd itt, majd amott meglátta a szilaj fenyegető női alakot, és hallá, vagy csak vélte hallani annak irtózatoss kiáltását: „anyám! — anyám!”

.....

Még maig is, ha a farkasok szokatlanul üvöltenek a kárpáti erdőkben, ha szélcsendes éjszakákon a zuhatag tombolása messze elhangzik, ha a vihar tördeli a fákat s bedúdol az ablakon, mintha valaki ijesztgetve fenekednék ott künn, a pórnök azzal ijesztgeti fiát: „jó légy, hallod ott künn a vadleányt, ha rossz leszesz, eljön érted és elragad.”

5. EGY POÉTAVISELT EMBER LEVELE

Háromszor kerestem az urat, sohasem találtam otthon, itthagynom ezt a levelet, olvassa el.

Holnap korán megyek haza borjúkat nevelni.

Nevemre bizonyosan fog az úr emlékezni. Én vagyok az a kis Endymion, aki a Honderúbe X., a Vasárnapi újságba pedig Y. jegy alatt írtam azokat a közelismerést kivívott levelezéseket Borsos Györgyből.

A napokban feljöttem Pestre. Egy nagyszerű munkát hoztam fel magammal. Egy négy kötetre terjedő hőskölteményt hexaméterekben. Címe: „Angyal Bandi.” Kilenc esztendeig dolgoztam rajta. Ennyi időt, úgy hiszem, elég a halhatatlanságért elvesztegetni.

Első dolgom volt szellemáldozatomat, mielőtt a múzsák oltárára letenném, az irodalmi táltosok egyikének bemutatni. Nem azért: hogy megkritizálja, hanem hogy rekommendálja el. Kikerestem a legszelídebbet, a legjámborabbat, ahhoz vittem el. Megígérte: hogy két nap alatt elolvassa.

Már ez maga is szeget ütött a fejembe. Ha azt mondta volna, jöjjetek vissza a jövő pesti vásárkor, vagy esztendő múlva, vagy egy Olympiad után, nem zavart volna meg. De két nap alatt el akarni olvasni azt, amit én kilenc esztendő alatt írtam, mégis keserű megbántás.

Két nap múlva megjelenek nála. Összeszedtem minden szerénységemet: hogy el bírjam viselni mindazon magasztalást, amivel személyem el fog halmoztatni, úgy léptem be hozzá.

A táltos karszékben ült, s nem kevés meglepetésemre szolgált, hogy asztalán kiterített munkám felett oly nyugodtan pipázik, mintha hőseimnek valami szükségök volna a felfüstöltetésre, s nem csak hogy nyakamba nem borult, de még meg sem illetődik, ahogy meglát.

Azt hittem, nem ismert rám. Tán rövidet lát? „Én vagyok Kis Endymion.”

„Tudom — felele hidegen az egyfejű sárkány. — Önnek munkáját elolvastam.”

Én jónak láttam fülig elpirulni.

— „A versek nem érnek benne semmit.”

Úgy éreztem magamat, mint aki mellett hat lépésnyire üt le mennykő. Arcom kérdezni látszott a halálos ítélet motívumait.

— „Először is azért, mert nemcsak öt- és hétlábúak vannak köztök, hanem plane tarantulák és emlős állatok, nyolc és négy lábakon járók.” —

— „Hiszen ha csak az a baj — felelém — segíthetek rajta, amelyiknek sok van, amputálom, s melyiknek kevés van, mankót kap.”

„Másodszor — folytatá gyilkos hidegséggel a Minotaurus — mértéknek híre sincs benne, a versek döcögnek, mint a parasztszekér a fagyon, az ember nyelve bennereked a kátyúban, forspontot kell az olvasónak maga elébe fogatni, hogy keresztülcibálhassa magát rajta.”

„De már ez veszett állapot! Mit tévő legyek ilyenkor?”

„Tudja ön mit? A hősköltemények úgy is kimentek már a divatból, dolgozza ön át e költeményt regénynek.”

— Újra kilenc esztendő, — sóhajték fennhangon.

— „Sohase kell arra annyi idő. Írassa ön le újra, a sorokat egymás után, senki sem fog rájok ismerni, hogy valaha versek voltak. A kész liktáriumot szedelje fel szakaszokra, adjon a szakaszoknak mottókat Bulwerből,

Dumasból, Homerból, Békásiból, s más nevezetes külföldi írókból, s nevezze regénynek.”

A tanács megtetszett. Két hónap alatt újra volt írva Angyal Bandi, s jött velem a legelső könyvnyomtatóhoz, akinek firmáját megpillantottam az utcán.

Belépek hozzá, mutatom neki a nyalábot s mondom: hogy én vagyok az a Kis Endymion, aki mindezt kilenc esztendő alatt összeírta, volna-e kedve kinyomtatni.

Az ember nagyon galant lett e szóra, kért: hogy hagyjam ott délutánig a munkát, addig majd átnézi.

Szinte elsüllyedtem. Ez pláne délutánig át akarja az egészet nézni!

No de csak azt akarta belőle megtudni: hogy hány ívet ad ki nyomtatásban, a szerződvényt ahhoz alkalmazandó.

Tehát a munka belbecséről nem is kételkedett, miután nevemet hallá, s engemet reményemen felül talált azon nyilatkozata, hogy rögtön szerződvényt köt velem.

Generosus akartam lenni. Elmondám: hogy én alkudni sem akarok vele, aminő díjt szabad, beleegyezem, munkámat nem akarom túlbecsülni. Mire a szellemi petrefactor még nyájasabb képet mutatott, s biztosított, hogy meg leszek vele elégedve.

Aznap nem ebédeltem örömben.

Pontban, amint a három órát ütötte az invalidus kaszárnyán, ott voltam a betűk felmarsalánál a legelégültebb, legvidámabb képet tolvá hozzá. Kezeit dörzsölve lépett előmbe, s előmutatta a már elkészített szerződvényt.

Alig mertem belepillantani.

Tán jó volna látatlanba aláírni? — gondolám magamban.

Méltóztassék elolvasni — szólta azonban a könyvlétrehozó —, ha tán valami kimaradt volna belőle.

Olvasni kezdém.

A munka 40 ívet teendett ki. — Híztam. — Az ívenkénti díj 22 forint 45 krajcárra volt téve pengő pénzben. — A világ kerengett velem. — Ily jutalmaztatást legmerészebb képzeletemben sem ígértem magamnak. Össze akartam számítani magamban: mennyire megy ez 40 ívvel sokszorozva. A világgért sem tudtam kihozni. Annyit bizonyosan láttam: hogy az igen nagy summa lesz.

Tovább olvastam, ha vajon nem talállok-e még valami új meglepést számomra. Igenis találtam. Azt a 22 frt 45 krt p. pénzben nem a könyváros volt nekem fizetendő, hanem én öneki, amiért munkámat kinyomtatja.

Semmivé lettem. Eltörpülék.

Arcomnak annyira el kelle változni e váratlan felfedezés alatt, hogy a könyvnyomtató azt kérdezte egyik faktorától: hogy hova lett az az úr, aki azt elébb itt állt.

Ha látott ön már valakit, aki szilvórium helyett olajat ivott s ezt akarja titkolni, akkor tudhatja, milyen képet vághattam én akkor.

Szerencsémre teremtő géniuszom kisegített a zavarból.

— Valamit akarok még javítani a munkámon — hebegém, — mielőtt sajtó alá bocsátanám, egy kicsinyt hazaviszem, majd azután megint visszahozom.”

— Amint tetszik — mondta a tipografus, s elbocsátott színe elől.

Aznap nem vacsoráltam búbanatomban.

Az éjjel nekem jó gondolatokat szokott hozni. Úgy lőn. Reggelre kialudtam a kudarcot, s amint megvirradt, újult erővel indulék neki, szülötte szellememnek keresztapát találandó.

Sok járás-kelés után csakugyan elcsíptem vele egy könyvárust. Megemeltetem vele munkámat, s kérdeztem, hogy mit ad érte.

Ő meg azt kérdezte tőlem, hogy van-e politikai tendenciája.

— Nincs, egy csepp sincs — biztosítám megnyugtató hangon — csupa költészet, romantika és klasszicitás az egész.

— Úgy sajnálom — felele. Mai világban semminek sincs kelete, csak a politikának. A románokat tavaly még vették, az idén már nem. Mért nem hozta ön akkor?

— Ez az ember az ablakon dobja ki a szerencséjét — gondolám magamban anélkül, hogy egy szót vesztegetnék tovább, nyalábra fogtam regényemet, s mentem egy másik könyvárus boltjába. Ott nyomtam azt is. El akart osonni a hátulsó ajtón, de megkaptam a kaputja szárnyát, be kellett várnia az ostromot.

— Mit ad az úr ennyi halhatatlanságért?

— Van-e benne politika kérem? — firtatá a jó ember.

— Amennyi csak kell — állítám tele torokkal, politika, diplomatika, taktika, strategika, pragmatika, heraldika.....

— Engedelmet kérek! — kiálta közbe szabódó képpel a szellemi rabszolga kereskedő — úgy nem merek belefogni, mai világban veszedelmes politikumokat kiadni, inkább, ha belletristikum lett volna, örömebb vállalkozandottam.

Dühös valék, kalap nélkül futottam ki az utcára, s avisaltam magamba az ördögöket: hogy miért nem jöttem elébb ide s később amoda. Denique már megvolt. Kétségbe kellett esnem.

Ekkor csillagzatom és unalmam elvezet a színházba, ott a londoni koldusokat adják, s bennem e körülmény azon gondolat szüli: hogy ha ezt a drámát lehetett regényből csinálni, miért ne lehetne az én regényemet is szomorújátékká önteni?

Úgy lón. Hazamentem. S addig ki sem jöttem a

szobából, míg regényemet felvonások és jelenésekké nem gyúrtam. Dolgoztam, mint egy igavonó állat.

Drámám nagyszerű volt. Negyvenéves regényből nem is lehetett kisszerűt csinálni.

Volt benne szomorú is, víg is. Háromféle külön esemény ment benne végig; holtak benne rakásra az emberek, mégis maradt elég. Az első felvonásban annyian születtek, hogy mire a harmadik felvonásban a többi mind kihalt, ők folytatták tovább a negyediket és az ötödiket.

Mikor beadtam drámámat a bíráló választmánynak, oly szenzációt költöttem csupa külső kinézése által, hogy két tag rögtön leköszönt, nem érezve magában elég kompetenciát annak megbíráására. A megmaradtak pedig azt kérték ki maguknak: hogy otthon olvashassák el. Valának ők szám szerint hárman.

Kettő csakugyan elolvasá, s mint reszketve tudám meg: az egyik elfogadta, a másik nem.

A harmadiktól függött életem vagy halálom.

Hallja az úr, ez a harmadik egy incarnatus szellemfaló poliphemus, aki minden reggelire egy fiatal poétát eszik meg, s szellemvért iszik bor helyett.

Hallott ön ily égrekiáltó istentelenséget!

Amint megkapja munkámat elolvasás végett, elmegy hazulról, senkinek sem mondja, hová, két hónapig elvan Szegeden, onnan belődul Erdélybe, ott eltölt fél esztendőt, onnan bebujtorogja fél Magyarországot, Gömörből lekerül Somogyba, Somogyból felkerül Biharba, s most jön csak haza tizenöt egész hónap múlva, mialatt engem a kétségbeesés környékez, nem tudva, hogy hova tette a munkámat.

Amint megsejtém: hogy itthon van, rajta rontok, megállok előtte, mint egy sírból fölkelt lélek, s mennydörgő hangon kérdezem: „hova tette ön a munkámat.”

„Micsoda munkáját?” — kérdé tőlem szörnyű hideg képpel.

„Mintha volna nekem több munkám ennél! Drámámat, az Angyal Bandit!”

„Bizony nem tudom azt — viszonya a szellemi ragadozó állat kegyetlen ábrázattal. Az inasomnak meghagytam tavaly: hogy minden írásomat égesse el, meglehet: hogy ez is közötté volt.”

És ezt csak oly hangon mondta el, mintha egy eltévedt malacról lett volna szó.

„Azonban megálljon, utána nézek, talán megmaradt, s inasát behíva, felszólítja: hogyha maradtak írások valahol, hozza elő.”

„Maradtak, — viszonya az inas. — Maradt egy nagy nyirkos nyaláb, piros bőrbe kötve, akit nem lehetett megégetni a belső nedvesség miatt.”

„Az az enyim! — kiálték fel magamon kívül, s összevissza csókoztam az inast, megyek érte magam.”

„Megálljon a tens úr, majd én előhúzom! — s képzelje most az úr, az én drámámat egy szénvonóval kelle előcibálni a sütőkemencéből!

Ki akartam az embert hívni párbajra, de eszembe jutott: hogy ő a harmadik bíráló, s ehelyett igen alázatosan megkértem, hogy olvassa el már egyszer azt a munkát.

Megígérte, és ígéretét kénytelen volt megtartani, mert azalatt mindennap a nyakára jártam.

Végre egy napon a választmányi jegyző kézbesíté munkámat, melynek táblájára ez vala írva: .

„Némi módosítások mellett elfogadtatott.”

Üdvezültem. E percben én voltam a legboldogabb ember Európában.

„S mik légyenek ama módosítások” — kérdezém: boldogságom hírnökétől.

„Azt ***úr fogja önnek megmondani.

Ugyanaz az irodalmi Robespierre, aki tizenöt hónapig késleltette darabom elfogadását. No de megbocsátám neki, mert elfogadta, s siettem hozzá a „némi mósosításokat” megértendő.

Csekélység volt az egész.

Csak az egyik férfiből kellett asszonyt csinálnom, s két testvért férj és feleséggé változtatnom, a harmadik felvonást az első és második közé illesztenem, az ötödiket elhagynom, s ehelyett az elejére egy előjátékot készítenem. Továbbá egy gazembert kelle becsületes emberré javítanom, a monologokból dialogokat csinálnom, az előforduló gyilkosságokat még nagyobb gyilkosságokkal motiválnom. A főinrikussal a primadonnának össze kellett házasodni, az első szerelmesnek pedig, ahelyett: hogy megházasodik, meg kellett örülni, s úgy beszélni a közönséghez.

Uram! ez gyilkos munka volt. Inkább három új darabot írtam volna. No de elkészítém ezt is, megviselt csúnyául, mondhatom.

Mármost csak adatnia kellett.

Voltak a színháznál azonban tekintélyes jóakaróim, akik egy ízben félrehívtak, s azt adták tudtomra: hogy darabomnak csak egy hibája van, az tudniillik: hogy nem vígjáték, ha kihagynám belőle a szomorú elemet, a legpompásabb kis vaudeville kanyarodnék belőle.

Nem hagytam magamat rábeszéltetni mindaddig, míg aztán valamelyik kereken ki nem mondá: hogyha így akarom darabomat adatni, amint van, akkorát bukom vele, mint egy asztag, s vége lesz minden renomémnek, hanem ha elhagyom belőle azt a mi szomorú és unalmas, s azt, ami víg, megrakom nótával, tánccal és görögtűzzel, még úgy tán lesz belőle, vasárnapi darab.

Ily hangokhoz nem voltam szokva. Átláttam: hogy az egész világ összeesküdött semmivé tételemre, de a legelső

próba alkalmával oly kézzelfoghatólag meg voltam győzve a sikertelenségről: hogy magam kértem vissza a drámámat, belőle vígjátékot öntendő.

Kitöröltem háromnegyed részét, a nagy, dicső eszmék vandál kegyetlenséggel ontottak halomra, helyt engedendők a görögtüzeknek és a kanásznótáknak.

Ez is elkészült. Úgy, de ennyi változtatás után ismét a választmány elé kellett adnom. Csak azt kértem: hogy annak az irodalmi kannibálnak ne adják ki, aki tizenöt hónapig szokta magánál tartani a munkákat. Meg is bántam. Ezúttal kategorice visszavetették művem. A jegyző azzal vigasztalt: hogy ebből igen jó novellát lehetne még csinálni, s ő szerez nekem szerkesztőt, aki napvilágra hozza. „Mit kapok érte?” — kérdezém. „Amit más kezdő író szokott — válaszolt ő. — „Az is jobb a semminél” — gondolám magamban, s nemsokára élvezhetém azon boldogságot, miszerint 40 éves munkámat négy hasábra redukálva, nyomtatásban láthatám megjelenni. Másnap megkaptam a tiszteletpéldányt s azon tudósítást, miszerint ebben találandom fel minden jutalmamat.

Nyugodalmas jó éjszakát kívánok az úrnak.

Holnap megyek haza borjúkat nevelni.

Kis Endymion.

6. SIC VOS, NON VOBIS....

Lakott a mi városunkban egyszer egy anglus. Tekintetes Hajmaföldy Sámuel úrnak hitták. Született itt a kontinensen, odalenn, Nyírbátorban. Soha, — sem ő, sem valahány apja volt, édesapja, nagyapja, ősapja, szépapja, csúnya apja és keserves apja, egy szót sem tudtak anglusul soha, még a tájára sem jártak annak az országnak, egyenesen Ázsiából jöttek ki lóháton. Sámuel urat még is anglusnak hitták.

Mert ismerni kell azt a passzióját ennek a mi városunknak: hogy ez mindenkit, aki nem szakasztott ismerőse, szeret újrakeresztelni, megbérmálni, megajándékozni extratitulusokkal; ahogy pedig a nemzetiségi rovatokat szokta kezelni, az meg pláne túlmegy minden Gleichberechtligunon.

A pápistát nevezi németnek, a kálvinistát magyarnak, a boltost görögnek, akire haragszik, zsidónak, a hatósági zenekart hatósági cigánynak, sőt mióta egy hajdani francia nyelvmester egyúttal a város hivatalos levélkihordói hivatalát is viselte, azóta minden utána következett levélkihordót franciának neveznek ott helyben.

Sámuel úr is ilyenformán jutott Angliához, s ezt némi részben maga is úgy akarta. Eleinte tetszett neki ez az elnevezés, míg csak jó pajtásaitól hallogatta, midőn ki-kijött az utcára valami bolondos frakkban, derekával a hóna alatt; s hosszú fecskefarkával a lába kásájában, a kis lencsényi gimbek-gombok fel voltak varrva a háta köze-

pére, vagy mikor végigjlesztette az utcát valami ember-től soha sem viselt alakú kaputrakkal, melynek azon felyül: hogy 8 zsebje volt, zsemlyenagyságú gombjai hátul az inainál álltak meg. Tetszett neki, hogy őt az emberek nézik, s hogy még jobban megnézzék, leborotvált a képéről minden odatartozó növevényt, úgy mutogatta magát. Képzeltetni, hogy az mekkora szenzációt okozhatott, oly vidéken, ahol a papon kívül nem láttak még bajusztalan férfit. Hanem mikor egyszer egy boltba bement vásárlani, s a fiú azzal fogadta, „hogy mivel szolgálhatok ő anglusságának?” elkezdte haragudni az elnevezésért, összeveszett, boltba futott mindenkivel, a kávéházban kiszúrta a parapléval egy embernek a szemét, s azt nyerte vele: hogy ezt az experimentumot is valami új, még eddig nem produkált anglus maniernak vették tőle, s még jobban rákaptak. Végre is azt találta ki: hogy nem jött ki a házból, befalaztatta valamennyi utcára nyíló ablakait, a kerítését fölemeltette, nem beszélt semmi élő teremtéssel, s ily módon tökéletesen meggyökeresíté azon elővéleményt, hogy anglus, melyet eleinte különc-ködésből, később haragból, végre kénytelenségből idézett magára.

Mikor én ismerni kezdtem, már akkor vén ember volt. Igazi nevét annyira elfelejtették már: hogy csak kérdezősködés után lehetett hozzájutni. Szomszédunkban lakván, pulykáink sokszor átrepültek a kertjébe, s ha ilyenkor átmentem hozzá, mindég nagy dohogva kergetett ki onnan, s midőn egyszer rajtakaptam: hogy a kútban halászott egy hosszú horoggal, hova piacon vett halakat szokott eregetni, azt ígérte: hogy meglő.

Egy időben különös fixa ideája kezdett támadni. Elhittette magával: hogy neki feleség kell, és emellett azt is: hogy a már meglévő, férjhez menendő némberek közül neki egyik sem kell, hogy ő maga fog magának feleséget

nevelni, egy növendék gyermekből, ki még a világ hivalkodásai által nincsen bal útra vezetve.

Lakott vele átellenben egy hosszú, sovány, nagytenyerű borbély, akit, mivelhogy ha fázott, képe oly kék volt mindig, mint a szilva, csakugyan szilvának is neveztek városzerte, akinek kilenc magzatja volt, mind a kilenc leány, a legidősebb kilenc esztendő, és így sorban a többi.

Ettől kért egyet az anglus. A borbély nyolcat akart neki adni. Az anglus nem fogadott el annyit, ő csak egyet akart boldogítani. Kiválasztá tehát a kilenc közül a legjámorabbat, a legpozsgásabbat és a legkevésbé kancsált, mert a borbély szülöttei különös családi jelességekkel mind görbe szemmel nézték a világot.

Az örökbe fogadott leánykát Zsuzsánna névvel találták keresztapjai nyakonönteni, az anglusnak ez derogált, s meghagyá: hogy a leány ezentúl Izabella kisasszonynak fog neveztetni.

A leány ezután szépen nőtt fölfelé. Fogyasztotta a cukrot meg a képeskönyveket, s Sámuel úr örvendve tapasztalá, hogy máris, mily szeretettel ragaszkodik becses személyéhez, mily gyöngédséggel fut elibe, ha valahonnan megjön, s mily szenvedéllyel kutatja ki mind a nyolc zsebet kaputján füge és cukros mandola végett, s ha néha a szakácsné megengedte: hogy a konyhán egyik vagy másik lábosban megforgassa a főzőkanalat, mily lekötelezőleg tudta mondani ebédnél az öreg úrnak a kitálalt holmire „ezt én főztem.”

Az anglus el volt ragadtatva ennyi ragaszkodás által. Pedig abban semmi rendkívüli sem volt, akárki is szereti az öreg apját, mindaddig, míg feleségül nem kell hozzá menni.

Mikor aztán már a leány annyira ment, hogy kezdett semmit sem tudni, mikor már semmi cseléd sem állhatta

ki tovább, Sámuel úr jónak látta őt elküldeni a növeldebe, s otthagyni, amíg megnő, s majd csak készen venni át.

Ezentúl aztán egész tizennyolc éves koráig nem látta Zsuzsabella kisasszonyt az anglus, hanem minden évben kapott tőle rendesen kétszer levelet, megtöltve írott szarkalábokkal, — minden születésnapján egy kis fogpiszkálót vagy óratokot, s minden évnegyedben egy nagy árjegyzéket: felfogyasztott tű, cérna, papiros, plajbász, gyöngy, selyem, hárász, toll, tinta és kitörött ablakokról, s ilyenkor soha sem mulaszthatá el magával azon észrevételt közleni: miszerint vagynak fogpiszkálók és óratokok, melyek igen sokba kerülnek.

Mikor aztán a tizennyolc évet ütötte az esztendő, nekiindult Sámuel úr a szomszéd városnak, ahol a nevelőintézet lakott, jövendőbelijét a szellemi üvegházból a házasság paradicsomkertjébe átültetendő.

Nyolc esztendeig csak azért nem nézett felé sem: hogy majd ha egyszerre meglátja, az eközben történt átváltozás hatása rettenetes legyen. Csakugyan rettenetes is lett.

Zsuzsabella ezalatt megnyúlt, megnyurgult, keze-lába megnőtt, képe nekiterült, s ami legjellemzőbb lett benne, oly sárga színt ölte magára, mintha kénygyertyával lett volna kifestve. Ez attól van, biztosítá Sámuel urat a madame, mivel a kisasszony minden elővigyázat dacára marokkal ette a meszet, meg a nyers pörkölt kávé, mikor hozzájutott.

Sámuel úr azt hitte, hogy nem tesz az semmit, nem venni azt észre, s felpakolta a csészába a sárga plusquam-perfectumot, ki is az egész úton olyformán tette próbára Sámuel úr türelmét: hogy elmondott neki mindent, amit a nevelőben tanult, geografiát, fizikát, Kínában lakó városokat, szárazföldi cethalakat, technológiát, porcelánkészítést stb. stb.

Sámuel úr csak attól félt: nehogy angolul is tanult légyen. Azzal megölte volna.

— Tudja bácsi: micsoda Pattagóniának a fővárosa? Látja én tudom — „Dublin”....

— Tudja bácsi: mit eszik az armadilla?

— Az ármádia? prófontot, fiam.

— Haha! az armadilla! a pikkelyes armadilla! Lám, hisz! én azt is tudom. Fülemüle tojást. Nem biz az, a hangya eszik fülemüle tojást, az armadilla, — magyarul hangyászmedve, — az — az — izé — izét eszik, — édes gyökérrel él.

— Hát azt tudja-e bácsi: hogy miből csinálják a porcelántányért?

— Azt tudom fiam: hogy te mindennap eltörtél otthon kettőt.

— Haha! Hát egy adag szén, meg két adag salétrom és három adag kéngyertya....

— Abból aztán majd lesz puska.

— Hát azt tudja-e bácsi: hogy ki hozta be Amerikából a krumplit.?

— Nem bánám én fiam, ha otthagya volna is.

— Haha! Gutenberg....

— Hát azt tudja-e bácsi: hogy miért van holdfogyatkozás, lám én tudom. Mert a nap eltakarja a holdat a föld elől.

— Hát azt a szép verset tudja-e bácsi: Kennst du das Land, wo die Citronen blühen? Nagyon szép vers, Herr Wojta csinálta, aki írni tanított bennünket.

— Hát franciául tud-e bácsi? Barlé fu fránszé? Érti? Tudja-e mit tesz az, hogy „sé fu zém té dú mon kér”? Hihi, ugye, furcsa?

Az anglust a veríték verte. Azt várta: hogy most mindjárt a „haudujudú”-ra kerül a sor, s nézte: hogy merre lehet kiugrani a kocsiból? Szerencséjére azonban most a reáltudományokra tért át a examen.

— Látta már bácsi a mustrapántlikámat? Melyik tet-
szik belőle legjobban?

— Ugye szép volt az a rózsza, amit neve napjára
festettem?

— Hát az rózsza volt, fiam? én pipacsnak néztem.

— Ugye szépen tudok zongorázni, bácsi? Hát még ha
a „Polpouri für die Jugend”-et hallaná, az ám a szép
opera.

— Tud-e bácsi kacsukát táncolni? Látja, én azt is
tudok.

— Kancsukát? Hisz az fájhat.

— Ugyan ne tréfáljon. Nem kancsukát. Úgy van írva:
hogy: „cha-chu-cha”.

— Kakuka? A kakuk tud, fiam. Elég, ha te tudsz.

— Főzni is tudok ám! szereti a darasmórnt?

— Az apám is attól halt meg, hogy egyszer megkóstol-
tatták vele.

— Ugye még énekelni sem hallott? Disquantot éneke-
lek, a hangom igen szép, egy kicsinyt ternoló is, ami nagy
ritkaság.

— No, fiam, majd megpróbáljuk otthon a templom-
ban.

Az anglus nagyon meg volt elégedve, a leány mindent
tudott a világon, amire csak szükség volt a háznál, mire
nézve, amint hazaértek, kezébe szolgáltatta a ház kor-
mányzatát: hogy intézzen el mindent, amint legjobbnak
látandja.

Lett is reorganisatio. A minisztérium tárcákat cserélt, a
szakácsnéből lett szobaleány, a kukta promoteáltatott
tchenésznek s a kocsisból lett kertész, a konyha belügyeit
maga a kisasszony vette kezei alá. A tartományok új
felosztásban részeseültek, a pipázó szobából lett ebédlő, a
zongora a dolgozószobába ment, s Sámuel úr hálószobája
a legfelsőbe rendeztetett el: úgy, hogy ő soha sem kelhetett

fel elébb, mint míg a közbeeső szobák népei felöltözködtek, s ha dolgozni akart, tehetette zongaraszó mellett, és mikor ebédelt, rajta hordták keresztül a vizet a konyhába. A kert is nagy átváltozáson ment keresztül, a lucernás helyébe tulipánokat telepítettek, a veteményes kert helye bevettetett provisorie kaporral, s egy része bekebleztetett a virágágyak közé, a baromfias udvarba a közbátorság fenntartásául sinkoránok eresztettek, a rókák és menyétek elűzése végett. Ezek után magok megették a libákat. A teheneket fejték, de enni nem adtak nekik, s a tyúkokat hizlalták paréjjal, tudván: hogy azt a malacok szeretik. Egyszóval fenékkal felfordult az egész administratio.

Ami pedig a konyhai igazság kiszolgáltatást illeti, az éppen minden kritikán alul esett; a levesek meg voltak irgalmatlanul fűszerezve borssal, gyömbérrel és kozmával, jöttek csudálatosnál csudálatosabb ételek napvilágra, zsír helyett megvajazva, só helyett megcukrozva, s fővés helyett megsütve, hogy jámbor ember félt velök négy szem közt találkozni, jelentek meg savanyú káposzták mandulával, és mazsolaszöllővel, s hetenként kétszer járta a tejben főtt dara, akit pedig Sámuel úr szívéből gyűlölt és lenézett.

— Nem, fiam, ez így mégsem lesz jó — szolt végre egyszer Zsuzsabellához az anglus, nem állhatván a dicsőséget tovább —, csak hadd főzzön ezután is a Jutka, te pedig légy kisasszony s ülj a zongora mellett.

A konzervatív rendszer helyreálltával, lőn kínja a füleknek. Mert nemcsak az: hogy napestig vége nem szakadt a zongoraagyalásnak, hanem amellet hallhatta, akinek kedve volt, azt a pípesen nyekegő, nyifogó mikmákolást, amit merész fantáziával éneklésnek is lehetett volna nevezni, azt a vékony drótonhúzott hangot, mely akár lenn járt, akár fenn, mindenütt egyforma élességgel metélte a levegőt s illetőleg a közellevők füleit.

— Lelkem, Bella — szólt egyszer az öregúr a zongora-döngetőhöz, megsajnálva azt a szegény gyomrozott állatot — danoltál már nekem eleget, danolj vagy egyet másnak is, lépj föl nagyobb közönség előtt, nem mondom: hogy valami profánus színházban, sőt inkább nagyon is istenes helyen, a templomban.

Nem kellett neki sok biztatás, nemsokára híre terjedt: hogy ekkor s ekkor az anglus kisasszonya énekelni fog a templomi zenekarban.

Aznap a mise szokottnál látogatottabb volt, sokan kíváncsiak voltak, ott volt maga Sámuel úr is, de biz abból nem hallott senki semmit. A különben is vékony hang a félelem miatt annyira elpusztult a trombiták és bőgők kísérete mellett, hogy abból emberi fül egy igét sem kapott el.

Sámuel úr hosszú képpel vezette haza karonfogva Zsuzsabellát „nem tud biz ez semmit, mondá jómagában, no de legalább szép és az enyim, s nekem ez is elég”.

Ekkor valami ismerőse találkozott vele, aki rég nem látta, ki is: hogy megpillantá Sámuel úr karján azt a nem is annyira fehércselédet, mint sárga cselédet, féltréfálva azt találta tőle kérdezni: hogy hol vette ezt a birsalmát.

Minden illúzió odavolt. Sámuel úr soha sem tudta többé kiverni a fejéből azt a „birsalma” szót, annyira megfeküdte a fantáziáját. — Tehát nem is szép. — gondolá magában — isten neki, de legalább szeret, s olyan, amilyen, be kell vele érni.

Ideje lőn azonban: hogy már egyszer meg kellene magyarázni a leánynak: hogy mire való bölcs intézkedése az a természetnek: miszerint az egyik ember férfi, a másik pedig asszony; mert ha meg nem magyaráznák neki, hát nem is tudná az azt meg soha.

— Látod fiam — szólt Sámuel úr komoly ünnepélyességgel a birsalmához, maga mellé ültetve azt valami

akácfa alá — mert nagy és nemes hivatása van ám az asszonyi nemnek.

Zsuzsabella kezdett elpirulni, mi arca sárga voltára igen kedvező változást gyakorolt.

— Az emberi szívnek vannak titkos kívánatai, miket nem bír magának kifejezni.

Zsuzsa felsóhajtott.

— Később azonban megtudja: hogy e titkos óhajtások kútfeje — a szerelem.

Zsuzsa el akart szaladni.

— Bella lelkem, te sem vagy már gyermek — szolt megkapva a futni akarót az anglus — ide s tova férjhez is kell menned.

— Nem merem én azt — szepegé az ártatlan.

— Kell merned, gyémántom, tőlem semmit se félj, én semmi kívánatodnak ellene nem állok, teljesítem, amit akarsz; mert vétenék a természet ellen, ha nagy és nemes kötelességedet elő nem mozdítanám. Azt jól tudhatod: hogy én mindig különös szeretettel viseltetem irántad.

Zsuzsa lesütötte szemeit, s a kezében levő batiszkendő t félig beletömte a szájába.

— No, én nem kívánom, lelkem, hogy te kész felelettel állj elém: hanem időt engedek: hogy szavaimat megfontold, gondolkozási időt, teszem fel egy vagy két hónapot.

— Majd holnap — monda a leány Sámuel úrnak, s azzal hirtelen elszaladt.

— A tatárba, hisz túl a rendin jól megy — mondá magában a kérő, én két hónapot akarok neki engedni, s ő már holnapra biztat.

A másnap eljött, Zsuzsa rendkívül érdekes elfoglaltságban lépett be Sámuel úrhoz, jól, illendően kisírt szemekkel s zsebkendője szegletét rágicsálva, s midőn Sámuel úr kérdezé: hogy hát mire határozta magát, elkezde sűrűn

zokogni, s amennyire a szepegés meg engedé ismerni az emberi hangokat, ilyenforma vallomást tőn előtte.

— Hhm — Hhm. Édes bácsi. — Én az asszonyi nemnek nagy és nemes hivatását — hhm — hhm — megértettem. — Az emberi szívnek — hhm — titkos óhajításai, — hhm — s aztán mindhogy kedves bácsi megígérte — hogy ellene nem áll, — hát én úgy tettem, ahogy kívánta...

Tovább nem tudta mondani, semmi sem jutott eszébe, s azzal odarogyott — nem Sámuel úr karjai közé, mint ő ezt várta és hitte, hanem lábaihoz s kérte: hogy ne tagadja meg tőle áldását.

— Majd az csak a pap dolga lesz, fiam — biztatá Sámuel úr, fel akarva őt emelni, ami pedig sehogy sem ment, mert a leány addig fel nem akart kelni, még áldását ki nem nyeri.

— Magamat csak nem áldhatom meg — mondá magában Sámuel, s amíg ezt mondá magában, bebukik az ajtón egy piros, pozsgás siheder, két nagy kifelé fodorított vuklival a füle mellett, s az is odarogyik a lábához, s szinte megragadja egyik kezét és áldását kéri.

— Hát te ki vagy?

Zsuzsabella hebegve, püsszegve magyarázá: hogy vannak az emberi szívnek titkos kívánatai, melyek ilyen nagy kifelé fodorított vuklikat viselnek, s minthogy már egyszer férjhez kell menni, hát majd ő csak ezzel is beéri.

Sámuel úr kővé változott legottan. Sokáig nem bírt szóhoz jöni, hát ez a leány mindazt, amit ő neki oly circumspecte elmagyarázott, oda tudott magyarázni, mintha ő valaki máshoz akarná őt férjhez adni? Világos volt, hogy a leányra még csak nem is haraghatik, mert őtet maga biztatta, hanem azokat a kifelé fodorított vuklikat nagy kedvé lett volna megcibálni, mert azt már nem biztatta.

— Hát hogy mersz te idefurakodni?

- Mert velem jött a szerelem...
- Ne versifikálj! Mi ember vagy, ki fia vagy, micsoda vagy?
- A bátyám Alsátziában Stadt Comissaeren Halunk.
- Adjunkt! számár, nem azt kérdeztem, mi vagy magad?
- Hegedűvirtuóz leszek.
- Tán bizony cigány?
- Nem, a kórusban én húzom a bőgőt.
- Hát ott ismerkedtetek meg? S te akarod elvenni a birsalmát? te?
- Csak kegyes áldása vagyon még hátra...
- De biz abból semmi sem lesz.
- Hát ha már lett is valami?
- Megütheti a forgószél!
- Csak atyámuram meg ne üssön.
- Atyád urad? tán biz engem értettél alatta?
- Hát kit is mást, az én Izabellám atyja énnekem is atyám, mert én neki férje vagyok, és ő nekem feleségem, és mi nem engedünk szíveink fölött zsarnokságot gyakoroltatni, mi szeretjük egymást, és mi itt akarunk lakni, az atyánknál.

Ezt mondván a fiatal bőgős orlandói pozitúrába vetette magát, s szavainak elhatározottságát helybenhagyólag látszék igazolni a két lifileffegő vukli.

— De már akkor eltévesztették az ajtót, — röffent rá a felyülkerekedő Lear —, itt lakik átellenben Szilva borbély, annak van tizennégy gyermeke, tizenötödik a birsalma; oda menjete lakni.

Az ifjú fidicinnek torkán akadt a hang, ránézett azzal a két kifodorított mopszlifüllel Zsuzsabellára.

— Hisz te erről nem szóltál nekem semmit.

— Hát azért kevésbe fognál szeretni, mivel rangom nem előkelő? — kérdé nemes érzékenységgel a birsalma.

— Igen, de hol fogunk lakni?

— A bátyád Alsatziában Stadt Comisaeren Hajdunk....

— Igen, de meghalt.

— Erről még te nem szóltál nekem semmit.

És nézének ők mind a ketten szörnyű határozatlan képekkel Sámuel úrra. Ez végre is megszánta őket.

— No, hogy azt ne mondjátok: hogy soha sem adtam semmit, megveszem számatokra az apátok műhelyét, üljetek be oda, folytassátok a mesterséget; hanem én szakállt növeszték, engem nem borotváltok meg többet.

Izabella ajkait kezdte pittyeszteni, hanem a vukli odaszólalt hozzá: mondván: ne válogass, Zsuzska, mert a hegedűvirtuózság mellett felkopik az állunk.

S tehát biz ők ismét térdre estek, mint feljebb, összecsókták Sámuel úr kezeit, aki is nevének megfelelő flegmával adja rájuk áldását, mondván:

— Már most hát vigyen benneteket az ördög!

Az ekként vallott kudarc annyira le találta verni Sámuel urat: hogy e perc óta Szerényfi urat is okos embernek kezdé tartani; aki pedig nem volt az.

Nem volt pedig Szerényfi úr okos ember azért, mert poéta volt; de nem azért: mert poéta volt; hanem azért, mert egy verset írt, melynek az volt refrénje hogy „ördög az asszony!”

És Sámuel úr éppen azért kezdé Szerényfi urat okos embernek tartani, amióta a birsalma rászedte. És valahányszor összejött Szerényfi úrral, a poétával, mindég visszatért arra a furcsavégű versre, és sohasem átalotta neki kinyilatkoztatni, miszerint azon vers nagyon is igaz, mihez Szerényfi úr soha sem volt rest utánatenni: „és nagyon szép.”

Csupán azt az egyet kívánta magának kikötni Sámuel úr, hogy igaz ugyan: miszerint az asszonyok általán véve

mind ördögök, hanem egynek mégis kell valahol kivételképpen írmagul lézengeni, aki angyal, és folyvást nem tudott megszabadulni azon gondolattól: hogy azt az egyet neki kell feltalálni.

Fel is találta. A szomszédjában lakott egy takács, derék, aludtjétfogyasztó hazafi, úrnapi díszmenet alkalmával ő szokta vinni a nagy zászló középső rúdját, — annak volt egy fia, meg egy leánya. A fiú jól tudott diákul, már reggel elkezdte a leckéjét tanulni az udvaron fennhangon, hogy az utcára kihallott, ebből aztán lett kispap. A leány lehetett akkor vagy 14 esztendő, amikor azt kérdezte apjátul; „hát ha én megnövök, én is kispap leszek?” Egy ilyen szó epochát szokott képezni kisvárosban, az anekdota sorra járta a várost. Utolsó volt az anglus, aki meghallotta, noha szomszédjában lakott. De benne legjobban is földére talált.

Akadtt hát egy olyan teremtettt állatra, aki tizennégy esztendő korában azt sem tudja: hogy fiú-e vagy leány? Ez kellett neki.

De már ezt minden teketória nélkül feleségül kérte meg a takácstól. A takács jó keresztyén volt, szerette volna, ha leányából apáca leendett, hanem utoljára is győzött rajta az ígért móríng: hogy mind a kettőnek igaza legyen: abban egyeztek meg egymással: miszerint a még legalább megkívántató két esztendeig be fogják zárni a leányt egy szobába, a szobát lepecsételik, enni-inni az ablakon adnak neki be, beszélnie kívülök senkivel sem lesz szabad, velök is csak istenes dolgokról. Ha azalatt Sámuel úr meghalálozik, a móríng bánatpénzül marad a leányra a kiállott testi sanyargatásért, ha pedig megéri azt az időt: hogy elvehesse, ám lássa: mire megy vele, s magára vessen, ha a leány asszony korában is azt fogja magáról hinni: hogy ő a férfi a háznál.

A két esztendő lefolyt — imádkozás és éneklés között.

Krisztina — mert ez volt a férhezmenendő apáca neve — nem tanult ez idő alatt sem geográfiát, sem fizikát, sem porcelánkészítést, sem barbár nyelveket, sem pedig káposztát főzni mandulával és mazsolaszőlővel, nem tanult egyebet, mint lelki épületére szolgáló agendákat és katekizmusokat. Nem látott egyebet ez idő alatt, mint kispapokat, akik a bátyjához jöttek látogatni, azokat is csak az ablakon keresztül, s nem hallott egyebet, mint diákparagrafusokat, miket bátyja és a többi kispapok tanultak fennhangon reggeltől estig, mostani romlásnak indult fiatalságunknak például szolgálható szorgalommal, úgy, hogy mikor elvégezték, kékek-zöldek lettek bele.

Elfolyván a két év, a pecsét levéttetett Krisztina szobájáról, ő maga felöltöztetett fehérbe, a kezébe adatott egy fehér kendő levendula illattal, az öve mellé szúratott egy szál rozsmaring, a fejére tétetett valami kék és sárga csináltvirág, megmondattott neki, hogy a nyakát húzza össze, a szemeit süsse le, és sírjon, valahányszor ránéznek — s ilyképpen átadatott a nyoszolyóleányoknak, a nyoszolyó leányoktól átvette a kiadó násznagy, az átadá a kérő násznagynak, a kérő násznagy kezéről jutott a vőfélyére, ettől átvette a házasságszerző hatóság, s ennek kezeiből jutott végtére Sámuel úrra, mint szokott lenni minden rendes és tisztességes házasságnál, és amint illik, hogy ezután is legyen, ellenére mindazon hit- és vallástagadóknak, kik azt kívánják, hogy ezentúl a szolgabíró előtt köttessék a házasság, mint valami árendális kontraktus, méltó botrányára minden keresztjét türelemmel viselő feleséges embernek.

Az összekelés tehát mindenkinek teljes megelégedésével ment végbe. A menyasszony sírt annyit, amennyi kifért belőle, a nyoszolyóleányok is sírtak, amennyi elég volt arra: hogy szemeiknek meg ne ártson. Volt népség

annyi, amennyi a templomba fért, s ami csak hintó volt a városban, mind a templom előtt állott sorban. A rákövetkező lakomáról volt mit beszélni egy hétig a városban, ami pedig lakoma után következett vígalomban történt: hogy tudniillik egy szenátor felesége eléggé demokrata volt a becsületes takácsmesterrel egy verbunkot eljárni, az pláne örök időkre fenn fog maradni.

Az anglus egy hétig ez epocha után felé sem ment ipájának, de egy hét múlva beállított hozzá; az éppen a szövőszéken ült, cifra virágokat rugdalva kezével-lábával valami sávolyos vászonra, s énekelve valami épületes verset.

— Itthon van kentek? — kérde az anglus benyitva a savanyú szagú szobába.

— Mindörökké amen — fogadá a takács, megemelintve fején a kis zöld bársonysipkát, s füttyölve folytatá tovább az éneket, amit dalolva kezdett, s ütötte-vágta a vászonhoz a csapófát, hogy minden ablak regett bele:

— Ne veszekedjék azzal a fával, Mátyás szomszéd, vagy mit mondok: ipamuram, szálljon le, beszélni akarok, ne zörögjön.

A takács végigfüttyölte a ritmust, azután alászállt s kezdett mosolyogni, oly savanyúan, amint csak egy takácstól lehet várni.

Az anglusnak veszett rossz kedve volt. Feldúzta a száját az orráig, a homlokát lehúzta a szemére s hátra tette a két kezét.

— Vigye el az ördög az egész históriát.

A takács keresztet vetett magára.

— Tán rosszkedvűnek tetszik lenni — kérde megszeppenve vejétől, akinek fia lehetett volna.

— De hogy ne volnék, mikor semmire sem tudok menni.

A takács kérdő jelet csinált a képével.

— Az a leány engem megöl az ő együgyű mivoltával. Most is csak ott vagyok, ahol ezelőtt egy héttel. Azt hiszi: hogy az ember csak azért vesz feleséget, hogy legyen kinek pörölni a háznál.

— Az ártatlan!

— Azt hitette el magával, hogy a leányból úgy lesz asszony; hogy a főköttőt a fejébe teszik. Azzal aztán minden megvan.

— De hát tessék őt észrehozni.

— Arra nincs mód. A legelső kísérletre olyan lármát csapott: hogy a szomszédok összefutottak, azzal vádolt: hogy én őt a tízparancsolat megszegésére kényszerítem.

— Miért nem tetszett őtet elébb felvilágosítani az emberi nemzetség azon hivataláról...

— Hogyne világosítottam volna, elmondtam neki: hogyha minden leány, aki férjhez megy, így értelmezné a tízparancsolatot, maholnap kivesszne az emberi nemzet, de kinevetett vele, azt mondta: hogy nem veszhet a ki, mert Beregné asszonyom (a bábasszony) tud egy helyet, ahol a kisgyerekek káposztalevelek alatt teremnek, nekünk is hoz majd egyet: ha szépen megkérjük.

A takács nem őrizhette meg magát a nevetéstől.

— Erre aztán azt kérdeztem tőle: hogy nem látta-e, miszerint egy-egy asszony néha el kezdte veszteni a karcsúságát, napról napra szaporodott terjedelemben, s azután egyszerre megint olyan karcsú lett, mint azelőtt?

— Nos aztán?

— Hát arra azt felelte: hogy az attul van, mert az olyan asszony véletlenül olyankor talált ásítani, amikor a férje is ásított.

A takács elannyira érdekesnek találta a dolgot, miként nehogy egy szót elveszítsen belőle, pápaszemét tett föl, azon keresztül hallgatta.

— Látja az úr — szólt hozzá a végén —, ez aztán a leány, amilyen nem minden bokorban terem, aki még akkor is leány, amikor már asszony. Nem olyan mint a birsalma — akarám mondani — Zsuzsabella kisasszony volt, hanem olyan, mint Orsolya tizenegyezer szüzei voltak, és eszembe juttatja Adelgunda és Hildemár történeteit, akik tizenhat esztendeig éltek házasságban és sohasem voltak egymáshoz közelebb három lépésnél. Tetszik ismerni azt a történetet?

— Nem is akarom ismerni. Annál kevésbé újra eljátszani! Nekem nem azért kell feleség, hogy én meg barát legyek. Én nem adok neki enni.

— Mondok én egy jó tanácsot. — Van nekem egy ismerősöm; Benedek úr, aki igen kegyes ember.

— Ismerem.

— No hát annak nagy rábeszélő tehetsége van e tekintetben, s ami a lelki dolgokat illeti, azokban tökéletesen jártas. Ezen derék, hirhedett jámborságú férfiú közbenjárását fogjuk majd egész alázattal kikérni: hogy azon lelki csomókat, mik Krisztina leányom gondolkozása módjára vannak fojtva, szelíd ájtatos kezekkel megoldogassa.

— Biz a jó lesz — mondá rá Sámuel úr —, és jó is lett.

Az illetők szerénysége tiltja a rábeszélő tehetség azon csodatetteit napvilágra hoznunk, miket Benedek úr időjárástól tanúsított, valamint azon szellemi eszközöket is kénytelenek vagyunk hallgatással mellőzni, mik által a jámborság, felebaráti szeretet és a könyörületeség, az emberi rendeltetés törvényeiben járatlan leányzó és illetőleg már asszonyzó szívébe a világ sorja iránti helyesebb fogalmakat oltogatott.

Elég legyen eredményül annyit elmondanunk: miszerint Sámuel úr jelenleg számos és még folyvást növekedő családnak örvend: kisebb-nagyobb angluskák mászkálnak alá s fel atyai térdein.

Az egyébiránt rendkívül megbotránkoztatna bennünket: ha valaki azt hinné, miszerint ezúttal a „sic vos non vobis” által Benedek úrra akar valami vonatkozó célzás lenni, s e helytelen vélemény ellen sietünk előleges óvásunkat benyújtani.

Krisztina asszony tökéletesen kigyógyult minden élébbeni téveszméiből, csupán az az egy hagyott benne naponkint erősödő gyökeret, miszerint máig is azt hiszi és iparkodik elhiteni: hogy csakugyan ő az „úr” a háznál.

7. EXKOLLEGAI UTASÍTÁS

Collega in petto! Quid hoc! te is a redaktori Helikon felé sántikálsz? melyet én már átláboltam, ha nem is száraz lábbal, mint a zsidók a Vörös-tengert, hanem mindenesetre üres zsebbel.

Fiú, tudod mibe vágta a fejszédet? Credas mihi, máris kezdesz öszülni... hanem még olyan vén leszel, mint a Jelenkor, teljesen megkopaszodol.

Persze gyomrod fiatal — most még sokat elbír. Készítsd is, mert fog elég nyelnivalót kapni.... bosszúságot in omni forma.

Te még nem próbáltad — nem tudod, mit tesz az, midőn az embernek nyakára jönnek a szedők „pitt um kilfeld!” „pit um peszeli.” Nem volt soha bajod ömlengő keblű fiatal parnasszusi legelészőkkel, kik a meglegelt hegyről szedett bogánckórókat ritmusokba öntve, asztalodra tálalják — két-háromszázat egy ételből, megemészthetetlen, kavicsnál keményebb dolgokat!

Még nem tudod, mit tesz az, elmenni a nyomdai irodába a fél- és negyedévek elsőbb napjain, s kíváncsi szemmel nézni, mint tódulnak az előfizetők — más lapokra, csak a tiédre nem. Sójajtani ilyenkor, várni, remélni s várás, remény között meggörcsülni.

Nem tudod, mit tesz az, megróni valakit, s a megróttak által megrohantatni! Öcsém! ezek az emberek furkósbotokkal járnak — genus hominum kiállhatatlanissimum!

Számadásra vonnak, s ha könnyű helyt kapnak, elhegedülik a szent Dávid keserves énekét hátadon. Különösen táncosnőket vagy színésznőket, kiknek vén nénjök van, ne rój meg! Az elsőknek udvarlóik furkósbottal, az utolsóknak vén nénjök nyelvökkel szolgáltatnak magoknak igazságot. Ez utolsó pláne nagyon borzasztó!

Különösen, öcsém, nem tudod, mi az a kollegialitás.

Ha mindent kiállnál, öcsém, a redaktorságból ezért az egyért megszököl. Már ez sokkal több, mint mennyit a legnagyobb májú ember ézékeny kebele elviselhetne.

Tudod, öcsém, az embernek kollegája első spionja. Ha a lapban nem beszél rólad, hangosabban szól a kufár nyelv, rágalmaz, vádol, mocskol: öcsém, bele kell bolondulnod. Ha a lapban beszél, ez plane még veszélyesebb. Akkor nincsenek előfizetői, s a tiédet akarja elhalászni.

Meglásd öcsém, még pályád küszöbén sem fogsz állani, s a kollegiális szimpátiának hatalmas nyomait máris fogod érezni! Szánni, vádolni s elítélni egyszerre fog legjobb kollegád. S a közönség? ember légy a talpadon, ha ott kitisztíthatod magadat!

Ez a legveszélyesebb — mióta a boldog emlékezetű cenzúra eltöröltetett. Addig azzal volt legtöbb bajod. Az kegyetlenebbül vörösönözta a te cikkeidet, mint te a fiatal poétákat. Citáltatott, konvinkáltatott, ember valál talpadon, ha megállhatál előtte. Ha bevittél két koncos iratot hozzá, kihoztál két ívet.

Most veszélyesebb a kollegialitás. Öcsém! nem tudod, mi lesz belőled. Mintha látnám, hogy megöszülsz, hogy megkopaszodol időnap előtt.

„Szólj igazat, betörik a fejed!” — szokták mondani. Hanem neked azért, akár szólsz, akár nem szólsz igazat — betörik!

Egy szép reggel, tán föl sem vagy öltözve, tán még csibukkolni fogsz s roppant füstfelleget terjeszgetve szobádban, azon keresztül nézed ábrándaidat, álmaidat, gondolatodat, betoppanand hozzád egy ismeretlen egyéniség, glaszé kesztyűben, fekete frakkban.

— A szerkesztő urat keresem.

— Én vagyok az. Szolgálhatok valamivel?

— Egy kevés bajom van önnel.

— Tessék helyet foglalni!

— Köszönöm. Nem vagyok fáradt. Én önnek tisztelői közé tartozom, Szeretnék lapjára....

— Ah, örvendek! Tessék kérem helyet foglalni! Ó, kérem...

Új kopogás. Most egy másik ... egy straniera lép be. Körülbelül 20 és 60 között vannak éveinek számai. Kezében imakönyv, ajkán sóhajtas, szemeiben kacsingató pillantatok.

— Kérem alássan, a szerkesztő úrral volna egy kis bajom...

— Méltóztassék parancsolni...

Az első hihetőleg előfizetni szándékozó, az utóbbiban pedig ostromlóid egyikére ismersz.

— Lássá kérem, szerkesztő úr....

— Bocsnát, rögtön szolgálók.....

— De nekem nagyon sietős....

— Parancsoljon...

El sem kezdheti jóformán betanult mondókáját, s már is egy szurtos kép dugja be fejét ajtódon....

— Pitt um manuskript!...

Borzadva jut eszedbe, hogy még nem készítettél...

— Wart einen Augenblick. Kriegst gleich! Bocsnát, asszonyom, uram... beküldenéd a másik szobába vendégeid, hanem borzadva jut eszedbe, hogy nincs másik

szobád! ó jaj! ... Tehát félre a szégyenkedéssel ... öltözni készülsz! hogy az utoljára jött szellememésztőt lerázd nyakadról!

Új kopogás, új vendég... egy lívrée-s inas! hah! tán estélyre hívnak! Csalatkozol...

— A nagyságos asszony visszaküldi a példányt, nem szokott magyar lapot tartani. Alázszolgája!

De már ezt csakugyan kedved volna ebrudon dobni ki. Mindegy, mást nem tehetsz, mint egy száraz észrevétellel elmondhatod:

— Ilyen a mi közönségünk! Szolgálhatok?...

— Uram? ön igazságtalan, ön méltánytalan, ily gyaláztatosan járni el, uram ön tartozik igazat szolgáltatni, tartozik ezen replikát kiadni.

— De asszonyom, kérem, nem tudom....

— Ejh, mit nem tudja ön! Kiadja vagy nem?

— Mutassa, asszonyom!

Huszonöt sűrű ív replika 3 rövid sorra!

— De hisz ez lehetlen!

— Én megmutatom, hogy lehető lesz! Ha a vádat kiadta, tartozik a védelmet is közölni!

Éppen szeretnél felelni, midőn egy hivatalos levél szolgáltatatik kezédbe.

— Bocsánat! Felsőbb parancs, távoznom kell... Uram parancsolt velem?

— Ó kérem, nem sietős, majd csak holnap jövök!

S az egyetlen előfizetni akaró távozik.

S é jelenetek naponként megújulnak. Este azért fekszel le, hogy reggel ilyenekre ébredj: Légy rá készen! —

Én már túl-vagyok rajta — nevetem a világot. Fogadd el a jó tanácsot, légy mindenre készen. Kabátodat béleltesd meg jól — az ütlegek nem fognak annyira fájni. Nyelvedet tartsd kifenve — megkopnia sohasem szabad, s mi

legfőbb, komoly, méltóságos, leereszkedő légy a fiatal poéták, — alázatos, mosolygó az előfizetők iránt.

Mintha látnám, mint fog ez neked illeni, ha nemsokára megöszülsz.

Datum in Citte Bécs, sept. 28-án 1850.

N. N. kollegád
a volt „Magyar Kurir”
szerkesztője.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK ÉS JELÖLÉSEK

Bánlaky	Bánlaky (Breit) József: <i>Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának katonai története.</i> I—III. Bp. 1929—30.
BN	Jókai Mór: <i>Egy bujdosó naplója.</i> Pest 1851.
BpSz	Budapesti Szemle
CB	Jókai Mór: <i>Cikkek és beszédek.</i> I—VI. (a JKK keretében)
CentK	<i>Jókai Mór művei.</i> Centenáriumi kiadás. 1—100. k. Bp. 1925—1932. Franklin—Révai
Csapláros	Csapláros István: <i>Bibliografia przekładów z literatury Węgierskiej w Polsce.</i> Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 1976.
Dávid	Dávid Gyula: <i>Jókai.</i> Emberek, tájak, élmények Jókai erdélyi tárgyú műveiben. Kismonográfia. Kolozsvár 1972.
DT, DT kieg.	Demeter Tibor: <i>Bibliographia Hungarica.</i> Magyar széppróza idegen nyelven. I—XI. Bp. 1957—1960. — DT kieg.: ennek további (kiegészítő) kötetei folyamatosan; betűsorról, lapszámozás nélkül
E	Jókai Mór: <i>Emléksorok</i>
Ék	Életképek
EL	Esti Lapok (Debrecen)
Emlékek...	Jókai Mór: <i>Emlékek a szabadságharcból (Az én életem regényében,</i> HhM. 5.)
EPhK	Egyetemes Philologiai Közlöny
FAIM	Jókai Mór: <i>Forradalom alatt írt művek.</i> Bp. 1875.
Forr.	Jókai Mór: <i>Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből.</i> Pest 1850.
FZ	Ferenczi Zoltán: <i>List of the Translations of Jókai's Works into Foreign Languages.</i> Bp. 1926.

GE	Galla Endre: <i>A világtároló magyar irodalom</i> . Bp. 1968.
Hegyesi	Hegyesi Márton: <i>Az 1848—49-iki harmadik honvédszászlóalj története</i> . Bp. 1898.
HhM	Jókai Mór <i>Hátrabagyott művei</i> . I—X. Bp. 1912.
Hoffmann	Hoffmann Arnold: <i>Az 1848—49-iki vörössipkás 9-ik zászlóalj története</i> . Kassa 1906.
Horváth	Horváth Mihály: <i>Magyarország függetlenségi harcának története...</i> I—III. Pest 1872.
i. h.	idézett hely
i. m.	idézett mű
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	jelen kritikai kiadás
K \	kézirat
Karádfi	Karádfi (Szilágyi Sándor): <i>Honvéd- és huszár-élet...</i> Bp. 1850.
KeményEml	Kemény Zsigmond: <i>Emlékirat 1849-ről a Történelmi és irodalmi tanulmányok</i> . Bp. 1907. e. k.-ben (Kemény Zsigmond összes művei, 9. k.)
KLÖM	<i>Kossuth Lajos összes munkái</i> 13—14—15. k. Bp. 1952—55. — Sajtó alá rendezte: Barta: I. a <i>Magyarország újabbkori történetének forrásai</i> sorozatban.
Közl.	Közlöny (a forradalmi kormány hivatalos napilapja)
l.	lásd! ill. lap (értelem szerint)
M	megjelent
ME	<i>Magyar Emléklapok 1848—49</i> . Szerk.: Szilágyi Sándor, 1—6. füzet.
MH	Magyar Hírlap
MÍF	Magyar Írók Füzetei. 1—4. füzet. — A ME folytatása 1850-ben
Mikszáth	Mikszáth Kálmán: <i>Jókai Mór élete és kora</i> . I—II. Bp. 1960. Mikszáth Kritikai Kiadás 18—19. k.
MT	Marczius Tizenötödike napilap
Nacsády	Nacsády József: <i>Mitológia és valóság</i> . Alföld 1975. február
Nagy Miklós monográfiája	Nagy Miklós: <i>Jókai</i> . A regényíró útja 1868-ig. Bp. 1968.

N. Dely	N. Dely Zsuzsa: A fiatal Jókai nyelve és stílusa. Bp. 1969. — Nyelvtudományi Értekezések 64.
NK	<i>Jókai Mór összes művei.</i> — Nemzeti kiadás 1 — 100. k. Bp. 1894—98. Révai
Nemeskéri	Nemeskéri Erika: <i>Egy kiadatlan Jókai-kézirat.</i> Klny. az OSZK 1976—77. évi Évkönyvéből
NT	Nagy Tükör
OHB	Országos Honvédelmi Bizottmány
OL	Országos Levéltár
Oltványi	Oltványi Ambrus lektori jelentése (kézirat)
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
Parl D	Pap Dénes: <i>A parlament Debrecenben 1849.</i> 1—2. k. Lipcse 1870.
PDlap	Pesti Divatlap
pEL	Esti Lapok (Pest)
PH	Pesti Hírlap
Pf	Pesti Ívek (a ME folyt.)
PN	Pesti Napló
PR	Pesti Röpívek 1—10. füzet (a ME folytatása)
sh.	sajtóhiba
Sóter	Sóter István: <i>Félkör.</i> Tanulmányok. a XIX. századról. Bp. [1979.] (az egyes munkák keletkezési évének pontos megjelölésével)
Szabó	Szabó László: <i>Jókai élete és művei.</i> Bp. 1904.
Szil. Forr.	Szilágyi Sándor: <i>A magyar forradalom története 1848- és 49-ben.</i> Pest 1850.
Szil. Rajzok	Szilágyi Sándor: <i>Rajzok a forradalom utáni időkből.</i> Bp. 1876.
Szil. Ff.	Szilágyi Sándor: <i>A magyar forradalom férfiai.</i> Pest 1850.
Szinnyei	Szinnyei Ferenc: <i>Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban.</i> I—II. Bp. 1939—41.
SZJ	Szinnyei József: <i>Magyar írók élete és munkái.</i> I—XIV. Bp. 1891—1914. (Jókairól: V. k.)
T	töredék (az <i>Emléklapok</i> korrektúra-íve)
VU	Vasárnapi Újság
Zsigmond	Zsigmond Ferenc: <i>Jókai.</i> Bp. 1924.
< >	a K szövegéből a szerző által kihagyott rész
[]	a sajtó alá rendező kiegészítése, megjegyzése
①—⑦	a <i>Csataképek...</i> teljes kiadásainak megadott számozása
□I—□II	az <i>Egy bujdosó naplója</i> teljes kiadásainak számozása

AZ 1850-ES ESZTENDŐ NOVELLAÍRÓ JÓKAIJA

A JKK *Novellák I.* kötetének jegyzetanyagában Oltványi Ambrus végigkíséri a novellista Jókai útját az 1840-es évek folyamán 1848 márciusáig.

A novellák sorozatának ez a második kötete az 1850-es év kisepikai termését van hivatva közreadni. Bősége olyan áradó, hogy már az eddigi kutatást is elámította. A legfáradhatatlanabb felderítő, Szinnyi Ferenc monográfiája, a *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban* (I—II. Bp. 1939—41.) így összegzi az 1850-es év eredményeit: „...a huszonöt esztendő Jókai egy év alatt 48 novellát s egy regénymutatót adott ki, tehát körülbelül ugyanannyit, mint a szabadságharc előtt négy év alatt... Ez a nagy teljesítmény, továbbá elbeszéléseinek időszerűsége (a közelmúltnak feldolgozása), s közülük nem egynek kitűnő volta nagy feltűnést keltett s megalapozta Jókainak országos népszerűségét.” (I. 166.)

Mi készült viszont Jókai szépirodalmi műhelyében 1848 márciusa és 1850 beköszönte között? Az *Emlékek a szabadságharcból* így ír:

„Hát a szellem világa, a költészet mivé lett?

Ez az én mindenségem, a poézis szférája, melynek csillagai még most is átmelegítenek! Mivé lett? Köddé, káoszszá...

A forradalom egész korszaka alatt nem voltam képes költői művet írni. Elkézdtem egy regényt közölni az „Életképek”-ben Szomorú napok cím alatt. A harmadik közlésnél elhagyott a képzelő tehetségem. Nem tudtam szépirodalmi dolgot írni. Az az én kifogyhatatlan ércforrásom, a költői véna, mind jegecczé fagyott a lelkem fenekén: a politika gáliczköve lett belőle. A humorom elvadult paskvillírassá. Megszűntem költő lenni! Lehet-e ennél rettenetesebb megsemmisülés? — Két egész év van kitörölve költői életem folyamából; éppen a fiatalságom korszaka.

A közönség is érezte velem a lelki szétomlást. A szerkesztésem alatt megjelenő „Életképek” (tavaly még a legkedveltebb szépirodalmi lap) az utolsó évnegyedben annyira elvesztette az előfizetőit, hogy a

kiadóm felmondta annak további kiadását. A jövő évtől kezdve nem volt lapom.

Senki sem voltam, semmi sem voltam.” (HhM V. 26.)

Ha ehhez hozzátesszük, pontokba foglalva életmenete vázát, akkor azokat a kereteket is megismerjük, amelyekre későbbi munkássága is kifeszíthető.

Több, mint másfél év pontokban:

március 15-ének egyik kiválasztott vezére,
sok zavaró előzménnyel létrejön házassága,
közelebbi kapcsolat Kossuthtal,
menekülés Debrecenbe (január legeleje),
április végi visszatérése a fővárosba,
július közepétől augusztus közepéig menekülés,
Tardona, a számkivetés helye,
visszatérés Pestre álnéven, bujkálás, szobafogság.
Mindezek közben újságírás, ill. -szerkesztés, közélet.

Itt szerzünk életének kizárólag hely- és időbeli kereteit vázoltuk, egyéb igény nélkül, részletes, ill. részletesebb pályakép sokhelyt olvasható, legutóbb Szekeres László jegyzeteiben: CB III. 560—72.

Publicisztikai munkássága megtalálható a CB II. és III. kötetében, Szekeres László gazdag jegyzetanyagával. Az újságírói tevékenység alapvető fontosságú szerzünk 1850-es művészi munkássága szempontjából.

1849. június 5-én jelenik meg a *Hadi poéták* c. cikke, amelynek előzményei számunkra lényeges fogódzókat adnak. Az OHB még március közepe előtt felkérte a magukban tehetséget érző tollforgatókat a szabadságharc hiteles adatainak helyszíni gyűjtésére — a későbbi történettudomány, hadtörténet részére (vö. felhívás és rendelet. KLÖM 14. 638., 660—61., vö. még *A börtön virága* JKK Kisregények 7. k. 236.). Pár nap múlva ki is vezényeltek hat jelentkezőt, köztük Lisznyai Kálmánt. Őket szólongatja június elején Jókai említett cikkében. Pár bekezdést a későbbiek megértetése végett idézünk belőle:
„Hadjáratunkban annyi nagyszerű, annyi költői, annyi lélek emelő van, hogy ha valaki azt mind följegyezné, egy új odysseát írhatna belőle.

Kormányunk még a télen nevezett ki több rendbeli ifjú lángelméket azon célra: hogy a csatákban történeteket híven följegyezzék s koronként a közönség elé bocsássák, hogy a szabadságharc eseményei mint egy szent mythologia, mint egy vallásos hagyomány menjenek át a népbe.

Ezek a mi pegazushuszáraink már idestova három hónap óta élnek valahol és arnyit sem tudunk felőlük és énekeikről, mintha a kútba estek volna... ..

Harci pacsírták megnémultatok-e?” (CB III. 292—93., vö.: uo. 1071.)

Ugyanitt, pesti napilapjában tesz közzé szerzőnk június 27-én egy olvasólevelet. Ebből az a terv kerül nyilvánosság elé, hogy Ney Ferenc — a későbbi ifjúsági és tanügyi szakíró, a hazai kisdédováás egyik úttörője (1814—89), akkor még óvónőképző-intézeti tanár — vállalná egy bizonyos gyűjtemény szerkesztési és kiadási gondjait: „Előleges értesítés s felszólítás az írókhoz »Magyarhon szabadságharczának 1848/9 emlékkönyve« czim alatt az elvérzett hősök árváinak javára kiadandó album iránt.”

Néhány sor e „felszólítás”-ból:

„Zengjen a költő, jegyezzen a történetíró, regéljen az elbeszélő, elmélkedjék a bölcselő a háború zúgásai közepett is, de tegye mindezt épen a szabadságharc érdekében [...] Lelkesítsünk, méltányoljunk, mulatassunk, irányozunk! Legyen a komoly és zordon valónak költészeti oldala is...

Maga a czim eléggé mutatja: hogy a tartalom kizárólag az 1848/9-ki harc korszakából s köréből leend merítve vagy arra vonatkoztatva. Azért kérem szíves dolgozó társaimat, hogy műveiket illy értelemben szerkesszék. Lehetnek azok költemények, jellemzések, életírások, (művészi becsű) csataképek, korrajzok, érdekes vonások, anekdoták, elbeszélések, novellák.” (pEL 1849. június 27.)

Ez az emlékkönyv nem jelent meg, de fél évvel a szabadságharc leveretése után a „Magyar Emléklapok 1848—49” (ME) című folyóirat, egész pontosan ezekkel a célkitűzésekkel indult meg! Az olvasólevél mindenestre tömegigényt fogalmaz meg 1849 júniusában: a „nagy idők” napjait nyomtalanul nem hagyhatjuk elsuhanni.

Mindezzel semmiképpen sem akarom elfedni azt a — Jókai munkáinak értelmzése szempontjából kulcsfontosságú — körülményt, hogy a bukás utáni szituációban, a vereség szemszögéből a fények mellett az árnyak, a felemelő vonások mellett a — valóságos és vélt — gyöngeségek is kirajzolódtak; a nemzeti ügy önfeláldozó harcosainak glorifikálása mellett (amire az 1849-es felszólítások buzdítanak) most már a „büszke, szenvedélyes, versengő vezérek” (Arany János) kárhoztatása is hangot kapott. Ez a kettősség nyomja rá bélyegét mind Jókai 1850-es írásaira (amely nem véletlenül indul *A gyémántos miniszter* megírásával), mind Szilágyi Sándor gyors ütemben publikált könyveire és folyóiratainak anyagára.

Ezeknek a jelentős napoknak eseményeit nemcsak „hívott”, hanem hivatott írók is szemmel kísérték. Évtizedekkel később, a „*Negyven év visszahangja*”-ban ezt vallja szerzőnk:

„Kicsiny pont voltam benne, de mindenütt ott voltam.

Jártam a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalútjaikon s futottam futó betyárokkal együtt úttalan pusztákon, mocsarak, erdők sűrűjében; ott voltam Bécs és Budapest ostrománál, a bombatűz közepett, s a feldúlt Komárom romjai közt; s láttam a világot a fejemre szakadni Világosnál;... huszonhárom esztendőskoromban egy év alatt csináltam forradalmat, háborúba mentem és megházasodtam..." (*Jókai a maga munkásságáról* címmel az NK 100. k. 134.)

Közismert tény — amely Jókai egyik emlékezéséből ered — hogy szerzőnk 1850 első két hónapjában nem foglalkozott írással. Úgy is számol az időrenddel a kutatás, hogy két, ez évi elbeszélésgyűjteménye — elég egyöntetű vélemény szerint — március és október közt készült (Szinyei Ferenc, Nagy Miklós és mások).

Jókai majdnem öthónapos kényszerű elzártsága a tevékenységtől felszított munkalázat, hatalmas alkotóvágyat halmozott fel benne. Még pályaváltásra, a földművelésre való áttérésre is gondol. Adósságai ugyancsak erősen nyomasztják. Anyagilag Rózára szorulni, tőle függni — ennek a gondolatától is borsószik a háta.

Szabadságharcos gazdag emlékekkel feltöltve, robbanó munkakedvben, de majdnem álcázva búvik Pesten az álnévén visszatért író.

Erről a fordulatról Szilágyi Sándor tudósít:

„[...]már pár nappal megérkezése után első találkozásunkkor megpendítettem neki is ez eszmét. Egészen el volt ragadtatva, s álnév alatt ő is felajánlá tollát. Az eszme hamar megért, de hogy a vállalatnak nagyobb elterjedést szerezhessünk, arra csak egy mód volt: a forradalom idejét tűzni ki a folyóirat tárgyául, mely versnek, novellának, történeti rajzoknak úgy is elég tárgyat szolgáltatott. Ismét Heckenastal, többi munkáim kiadójával bocsátkoztam alkudozásba. Ő elvállalta a kiadást. A program:... történet és szépirodalom.” (Szil. Rajzok 12.)

De még meggyőzőbbé tehetjük a helyzet kialakulását néhány további bizonyító adat bemutatásával:

Csengery Antal 1850. január 30-i, König Rózához, későbbi feleségéhez szóló levelében olvashatjuk — mindjárt a levél élén — a következő sorokat: „Jókainé hazajött. Elhozta férjét is. De ez nem megy sehova s csak legjobb ismerőseitől fogad el látogatást. Én már kétszer voltam nála...” (Csengery Antal *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Bp. 1928. 420.)

Vachott Sándor 1850. március 28-án Erdélyi Jánost tudósítja: „Jókay valami rejtekhelyen, hová nem hat be nap, sem hold irogat. De ama rejteket ne hidd börtönnnek. Sajó név alatt ő ír.” (Erdélyi János *Levelezése*. II. Bp. 1962. 17.)

Gyulai Pál 1850. június 1-jén Szász Károlynak számol be arról, hogy Jókai „künn lakik a Svábhegyen Szigeti és Szilágyival együtt. Szorgalm-

matosan dolgozik és utzán nem mutatja magát, alig tudja valaki, hogy Pesten is van.” (Gyulai Pál *Levelezése*. Bp. 1961. 47. — A két utóbbi levelet idézi JKK *Levelezés* I. k. 346. is.)

Ezekkel a levelrészletekkel teljes összhangban áll magának Jókainak negyedszázaddal későbbi nyilatkozata. A FAIM utószavában kitér a felesége által szerzett komáromi menlevélre, majd így folytatja: „De Pestre csak később volt tanácsos visszatérnem; akkor is álnév alatt, álöltözetben, idegen útlevéllal, s hónapokig nem hagyhattam el a szobát.” (CB II. 483.) Arra is van adatunk, hogy 1850 elején a helyzetét még nyilván bizonytalannak érző Jókai írói inkognitójának megőrzésére törekedett. Egy bátyjához intézett levelében felpanaszolja: Szilágyi Sándor „mindenütt kihíresztelte csupa dicsekvésből, hogy azok a novellák, a mik az Emléklapjaiban kijönnek, tőlem vannak, pedig ézzel maga magának csinál galibát, miután ő felelős értök” (JKK *Levelezés* I. 94.). — Biztonságtudatának erősödéséről és — úgy tűnik — elzárkózásának oldódásáról tanúskodik viszont 1850. július 26-i (tehát már a július eleji tömeges megkegyelmezések után írt) levele, melyben azt írja bátyjának: „Bajom, hála Istennek nincs. Feljeleneni magamat nem volt semmi okom, magamat szépen meghúзва, meglehetősen nyilvánosságban élek itt, nem sokat törődnek velem s úgy hiszem ezentúl is békében hagynak.” (Uo. 94.)

Tehát csak arról lehet szó, hogy márciusig nem jelent meg írása Jókainak, de hogy nem írt, azt nem fogadhatjuk el.

Felfogásunk szerint Jókai az 1850-es év legelejétől feszített tempóban dolgozik, hisz január első napjaitól „megrendelése” van. Amit ezekből Szilágyi folyóirata hozott, azok esetében kisebbek időrendi gondjaink. De ilyen írás első gyűjteménye kibocsátásáig — együttvéve is csak hat számolható össze, s még az *Egy bujdosó naplójának* megjelenése után is csak hárommal több, ha a kötetek anyagát nézzük. De készült belőlük még jócskán: a *Forradalmi és csataképek...* július közepén nem kevesebb, mint tizenegy újat dob közönség elé. De ennél is jóval több állhat rendelkezésére, hisz a kinyomtatottak nem mindegyikét veszi be a kötetbe.

Ezek sorrendjének megállapításához kevés fogódzónk van.

Szerzőnk kitörülhetetlen, egész életét végigkísérő emlékei éppen abból a tárgykörből valók, amelyről írásra kérték föl. És kész anyaga van. Két kötetnyi újságcikk! Alig képzelhető, hogy ne önként adódott volna az ötlet: ezeket kell elővenni. A lappéldányok mindenképp kezében vannak. S valóban, már a legkorábbi 49. utáni elbeszélésben, *A gyémántos miniszterben* végigkísérhetők a napi cikkekből úgyszólván változtatás nélkül átemelt bekezdések, sőt hosszabb részek.

Ezeket az egybevételeket egyetlen esetben sem hagyhatjuk figyelmen kívül!

A kritikai kiadás kisprózájának rendező elve a kronológia. Kettős kötetünk elbeszéléseinek egymásutánjában a ciklusokba foglalás elkerülhetetlen. Hiszen ezek már a tárgyév kiadásaiban létrejöttek és megvalósultak, ha akármilyen esetleges — helyenkint talán majdnem véletlen — formában is. A nehézségeket lehetetlen tagadni, részletezésükre a *Csataképek* előszavában jelentős teret kell szentelnünk. Az *Egy bujdosó naplója* kevesebb ilyen gondot ad. De a köteten kívüli darabok rendezésében tovább sűrűsödnek a kronologizálás töprengésre kényszerítő feladatai.

Időrendi tételődéseink során a kész kötetek témaköri jellemzői sem járnak lezúrnak. Jó néhány darabjuk könnyedén felcserélhető volna. Hogy *A szerencsétlen szélkakas* például miért a *Csataképek* része, s *A halottaiból feltámadott* miért az *Egy bujdosó naplójáé*, aligha indokolható valamivel, s a kérdőjelek még szaporíthatók.

Közismert, hogy úgyszólván az egész 1850-i év folyamán szerzőnk álnévvel élt. Novellát, kötetet egyformán: Sajóként, Kis Endymionként jelentett meg. Az ismertebb név megint a mindenre gondot viselő lapszerkesztő, Szilágyi ötlete, akivel Jókai régebről van testi-lelki jóbarátságban, mint munkatársi viszonyuk kezdete, hisz a PH-nál végig ő volt a szerkesztő helyettese, míg Jókai nem lehetett Pesten. Rá is halmoz szerzőnk Szilágyira minden dicséretet a hatvanas évek közepén *A sajtó és a censura Magyarországon* c. cikkében. Most csak az álnévre vonatkozó néhány sor álljon itt, megtoldva egy kevés hála kifejezésével Szilágyi iránt: ha valamelyik munkatárs „aggodalmaskodott saját nevét hangzásba hozni, Szilágyi magára vállalta a felelősséget, s csinált neki álneveket, ő adta nekem is a *Sajó* álnevet (a mi ugyan apám juhász-kutyájának a neve volt valaha, de az is jó maszk volt akkor) s ha a bujdosó literátor szükölködött, ő táplálta azt honoráriummal, mint Illés prófétát a holló a pusztában.” (HhM IV. 72—73.)

Több érintőleges említést figyelmen kívül hagyva, vessünk pillantást Jókai egy interjújára a 80-as évek elejéről, ahol csak az író válaszai olvashatók a kérdések nélkül. Íme, ekkori szavai:

„És azután még két esztendeig nem volt szabad Jókai Mórnak írni! El kellett kérnem a gázdám Sajó kutyája nevét és az ő neve alatt kellett megírnom három kötet munkámat, a mikhez pedig a legtöbb szimpatia-
val viseltem, a *Csataképek*et és a *Bujdosó Naplóját*. Ezeket mind a borsodi komondornak neve, Sajó név alatt írtam.” (*Jókai Mór a saját írói pályájáról*..H 1881. április 1., reggeli kiadás)

Ki kutyája tehát Sajó? — Ki-ki az ízlésének inkább megfelelő változat mellett dönthet. Meg gyakori is lehetett annak idején a Sajó név a házörzők körében.

A *Kis Endymion* az *Egy poétaviselt ember levelének* (ill. továbbfejlesztésének) és az *Exkollegiai utasításnak* a névaláírása. — Saját neve pedig első ízben a szabásharc bukása után 1850. december elején kerül egy novellája (*Egy halálítélet*) első részletének szövege alá a PR akkori számában.

Szólnunk kell az 1850-es év lehető teljes Jókai-oeuvre-jének fájó hiányairól és hézagairól is.

Nélkülöznünk kell egy elbeszélést, amely mindenestől a mi eszten-dónk szülőtte: az *Egy halálítéletet*. Nem lehet kötetünkben, ahol a helye volna, mivel már megjelent sorozatunknak korábbi kibocsátott 3. kötetében, amely az 1851-es év novellatermését adja közre. Ezt a kötetet H. Törő Györgyi rendezte sajtó alá, tisztában volt a helyzettel, azért is kezdte így a novella keletkezéstörténetét:

„Az *Egy halálítélet* csak félig tartozik az 1851-ben született novellák közé: első részét már 1850 decemberében közölni kezdte Szilágyi Sándor folyóirata, a Pesti Röpívek. A december 8-i közlést azonban már nem követhette folytatás: a lapot betiltották...” „Hogy még 1850-ben elkészült-e az egész elbeszélés — folytatja Törő Györgyi —, erre nézve nincs adatunk. Az azonban figyelemre méltó, hogy a novella újabb, most már teljes közlésére csak fél évvel később került sor [...] a Magyar Hírlap közölhette volna már korábban is, ha szerkesztője, Szilágyi Sándor előbb is megkapta volna Jókai kéziratát. Hogy *nem tudta* vagy esetleg *nem is akarta* előbb Szilágyinak átadni, ma már — adatok hiányában — nem tudjuk megállapítani. Ezért közöljük, megjelenési időpontja alapján, az 1851-ben írt novellák között.” (JKK Elbeszélések 3. 364.)

Szilágyi Sándor, a PR szerkesztője négy folytatásra bontatta az *Egy halálítéletet*. Három megjelent a PR decemberi füzeteiben. Az utolsó, 11. sz. már nem került közönség elé, pedig ebben ígérte a szerkesztő a „befejező részlet”-et a következő — már ki sem szedett — folyóiratszámába.

Tehát az *Egy halálítélet* már 1850. decemberében teljes egészében elkészült elbeszélés, mindenestül a 2. kötet darabja, félig sem tartozik a 3.-ba.

Homályos folt van még három.

1. A MÍF 1. füzete, amely lefoglalás miatt szintén késedelemmel került a korabeli olvasók kezébe, belső címlapján tartalomjegyzéket közöl, és előzetes ad a 2. füzet tartalmából, szerzők és címek szerint.

Több olyan írás címének és írójának felsorolása között, amelyek aztán a 2. számban csakugyan napvilágot láttak, a következőt is olvashatjuk:

„Pest négyes világitásnál Sajó”

A 2. füzet csakugyan nem maradt Sajó-mű nélkül: benne volt az *Egy böhér*. Az előzetesen beigértékből pl. Arany *Katalinja*, Kovács Ágost *Egy ifjú életéből* c. elbeszélése. A jelzett Sajó-írásnak viszont nyoma sincs. Akad más is, ami elmaradt: Tóth Kálmán *Vörös sipkása*. Az ekkori, esetleg későbbi Jókai-munkák között semmi ilyenre sem találunk.

2. A másik hasonló vesztesség felől a MÍF 2. füzetének előzetese útján értesülünk, amely a következő számban Sajó

„Meg nem hallgatott próféták”

c. írását ígéri. Ismeretes, hogy a 3. számban, augusztus 3-án *A bujdosó tanjája* c., igen jelentős Jókai-novella került az olvasók elé, de a prófétákról soha többé semmi hír!

3. A harmadik Jókai-alkotás, amelyről ebben az összefüggésben szót kell ejtenünk, már nem teljes vesztesség. Ez a mű a kezünkben van, keresnivalónk mégis van rajta.

A *Csataképek* kiegészített kiadása 1899-ben — mint a maga helyén majd szó lesz róla — három új darabot csatol az eredeti két kötet elbeszéléseihez. Ezek egyike *Az utolsó vers és az utolsó golyó* című. Jó volna tudni létrejöttének időpontját. Az író beszél róla, de eligazodásunkat nem segíti. Az 1860-as évek elejéről származó *1848-iki emlékek* c. cikkében, amely utóbb *Az én életem regényébe* épül be (HhM V. k. 266—270.), így ír erről az elbeszéléséről, miután beszámol az esetre vonatkozó újabb értesüléseiről: „Ezt a hőstettet én még 1850-ben leírtam a Szilágyi Sándor »Magyar írók füzeteiben«. Kazinczy Gábortól hallottam.” (HhM. V. k. 267.).

Bizony, ennek sehol semmi nyoma. A MÍF-ben meg nem jelent. A még annyiszor idézésre kerülő *Megjelent műveim jegyzékébe* sem írta össze a szerző. Szilágyi sem említi sehol, pedig szinte minden elé került Jókai-írásról külön beszámol. Ha csakugyan elkészült 1850-ben, senki se látta. Az a forma, amelyet ma ismerünk, a csatakép 1874-es változata, amelyet szerzője első ízben a VU 1874-es évfolyamában tett közzé.

A kiadások bibliográfiájából is könnyen kiolvasható volna, de foglaljuk össze röviden itt a Szilágyi Sándor folyóirataira vonatkozó tudnivalókat!

Megfelelő tájékozódás, szervezés, majd a jelentkező — egyelőre — kisebb nehézségek leküzdése után Szilágyi 1850 márciusának elején megjelentette folyóiratát a következő címmel: *Magyar Emléklapok 1848—9. Történeti és szépirodalmi közlöny az utolsó forradalom korából*. A füzetek egyenként öt ív terjedelműek, és havonta kétszer

jelennék meg. — Minden rendben folyik le a 6. szám lefutásáig, s ezzel az első ciklus le is zárul. De az „Új folyam” 1. száma már fönnakad a cenzúra rostáján, épp Jókai egyik novellája is kifogás alá esik. Ekkor Szilágyi még aránylag könnyen el tudja intézni, hogy vállalkozása júliustól *Magyar Írók Füzetei* címen (MÍF) folyjék tovább, egy csöppet óvatosabban a ME-nál, de a lényeg változatlan fönntartásával. Csupán a kiadó cserélődik: Geibel Ármin kerül Heckenast helyébe.

A MÍF augusztus végéig négy füzetet ér meg. De már a 4. füzet lefoglalása előtt Szilágyinak szabályos engedély van a kezében arról, hogy vállalkozását kissé magasabb célok érdekében hetilappá fejleszti tovább. Így a letiltás okait nem is kutatva — hisz a cenzúra nem elvek alapján, hanem szeszély szerint működik — azonnal hetilapként vitte tovább küldetését, ezzel a címlappal: *Pesti Röpívek. Magyar írók füzetei a társas élet, szépirodalom és divat köréből.* (PR) Egyenkint mindössze kétíves terjedelemben. Viszont az önkényuralom idején ez az első irodalmi hetilap. December elejéig tíz számot ér meg. A 11.-et ugyanis a hatóság megint lefoglalja, egy korábbi szám egyik cikkét hozva föl ürügyül. A már úgyszólván kialakult gyakorlat alapján tehát Szilágyi ezt *Pesti Ívek* (PI) címen küldi szét december 8-án. Azonban ezt is szigorúan eltiltják, hiszen nem nehéz megállapítaniok, hogy ez a PR folytatása.

Minden további fáradozás hiábalónak bizonyult: Szilágyitól minden folyóirat szerkesztési jogát megvonta Heyntzel tábornok. Kozma Vazul — aki Geibeltől közben átvállalta a kiadói terheket — már csak Vahot lapjához, a Reményhez irányíthatja kárpoztlásért az előfizetőket. Különben az sem élt egy évet túl.

Szilágyit mégis nehéz végleg megtörni. 1851 közepén még mindig hetilapot akar indítani (*Pesti Füzetek*), ennek már első füzetét elkobozták, s ugyanígy jár a *Kelet Népe* c. divatlapja beköszöntő számával is. Dühét és segíteni vágyó lázát két almanachba öli bele, a *Nagyenyedi Albumba* és a *Nők Könyvébe*, miután előtte közreadta a *Történelmi naptár 1851 közönséges évre* c. kötetét — e könyvfajta ekkor mindinkább divatba jön.

Szerkesztői tevékenységét csak a Pestről való hatósági kitiltás tőri meg. De hogy az igény végig nem irtható ki belőle, igazolja, hogy 1875-től haláláig, csaknem negyedszázadon át a *Századokat* szerkeszti. (Vö.: Szil. Rajzok és Szent-Iványi B.: *Szilágyi Sándor szerepe az irodalmi életben.* Hatvan 1930.)

Arról a folyóiratról, a ME-ről, amelyben a legtöbb 1850-es Jókai-írás nyilvánosságot kapott, a szerkesztő Szilágyi tollából áll rendelkezésünkre a példányszámra vonatkozó adat. Mint ismeretes, az év közepén

az *Emléklapok*nak nyomdavállalatot kell cserélnie. Ennek kapcsán derül ki: „Ő [Heckenast] 1200 példányt nyomtatott, mely egy pár példány híján elkelt, az írói tiszteletdíjak fődözésére füzetenként 100 forintot fizetett, én a szerkesztést ingyen végeztem: anyagi veszteséget hát a vállalat nem okozott neki.” (Szil. Rajzok 39.)

A könyvkiadás példányszámairól valamivel bonyolultabb kétségtelen bizonyosságú adatokat szerezünk. Különböző, más célú adalékok és számítások egybevetéséből ez valószínűsíthető: Jókai két, 1850-es elbeszélésgyűjteménye hozzávetőleg ezer körüli példányban jelenhetett meg. A további kiadások is hasonló példányszám körül járhattak. A szerző idevágó, édesanyjához címzett levelét más helyen idéztük, amelyből viszont az derült ki, hogy az 50-es kiadású könyveiből 51-re már nem maradt példány a könyvkereskedésekben. (Vö.: 1851. január 7-i levél: JKK Levelezés 1. k. 98.)

Ennyit fogyasztottak ezek szerint a hazai olvasók Jókaiából. De — mint az idézett levél nem kis büszkeséggel vall erről is —: a külföld is érdeklődni kezd a Jókai-írások iránt. És nemcsak német nyelvterületen, hanem például olasz földön is — dicsekszik tovább Jókai, bár erre adatot nem találni.

Kettős kötetünk az 1850-es esztendő teljes kisprózai termését óhajtja felmutatni. Ez a 23+30, vagyis együttvéve 53 alkotás páratlan mennyiség, ha figyelembe vesszük, hogy írónknak egy átlagos novellás kötete tizenkét—tizenöt darabot gyűjt egybe. A mi kötetünk kettébontása tehát elkerülhetetlen.

Kettős kötetünk első (A) részének gerincét a *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből* c. novellás gyűjteménynek az 1899-es kiadásával kiegészített anyaga képezi, ezek közül 16 darab készült 1850-ben. Valamennyi más, ugyanebből az esztendőből keltezhető elbeszélő jellegű írás az *Egyéb kisprózai munkák* összefoglaló cím alá van besorolva, megjelenésük sorrendjében. Szám szerint hét mű. Keletkezési sorrendet itt sem volnánk képesek nyújtani: az aligha egyeznék a megjelenés egymásutánjával.

Van köztük talán három olyan írás, amely tulajdonképpen tagja lehetne a központi kötetnek, de egyik sem került soha sem belé, még a legteljesebb összeállításba sem. — Olvasható itt két olyan munka, amelyeket sokan, még a JKK más munkatársai is a cikkek közé illesztettek, nem egészen jogtalanul. — A fennmaradó kettőről csak nem bizonyítható egyértelműen a jóval korábbi születés, de legalább alapjuk bizonyára megelőzi több más írás keletkezését.

Kötetünk második (B) részének központi műve az *Egy bujdosó naplója* c. kötet hiánytalan anyaga: tehát 23+1 darab.

Teljesen elkülönítve, de mint bizonyítottan 1850-ből származó értekező-elbeszélő munka, itt kapott helyet egy újdonság: az *Emléksorok*. Olyan Jókai-írás ez, amelynek létezéséről némelyeknek eddig is volt sejtelmük. 1975-ben az OSZK megszerezte, 1980-ban megjelent egy népszerű közzététele; a kötetünkbeli a kritikai kiadása.

Jelen kötet *Függelékébe* az az öt elbeszélés került, amelyek későbbi változatai az 1850-ben eredeti alakjukban nem publikálható írásoknak. Így 1853 és 76 között szóródtak el.

Némi mentegetésre szorul a legteljesebb *Csataképek*-kiadás, az elbeszéléseink sorrendjére is alapul vett *Csataképek a magyar szabadságharcból* (Bp. 1899.) c. illusztrált díszkiadás bizonyos lesoványítása kritikai publikációinkban.

Rámutatunk a megfelelő helyeken, hogy 1849 nevezetes évfordulót milyen megkülönböztetett gonddal ünnepelte meg Jókai. Élete sosem halványodó szorongásemléke maradt Tardona, viszont eltemetni sem akarta. A huszonötödik évfordulót (1874) is látványosan ülte meg (említsük csak a FAIM sajátkezű összeállítását és a maga kiadásában való megjelentetését), az ötvenedikre pedig létrehoz egy példátlan gazdagságú, a teljest is túlhaladó, új kompozíciójú *Csataképeket*. Összegereblyél hozzá — mégpedig lehetőleg eredeti formában (ahogy esetleg ki se lehetett bocsátani) csaknem minden ilyen jellegű írást, és megtetézi további három olyannal, amely témájánál fogva az itteniek testvére lehetne, de a 70-es évek derekáról származik (*A zsolcai hős, Párbaj a csatatéren, Az utolsó vers és az utolsó golyó*). Az utolsóknak még 1850-ből való elveszett előzménye, sőt 1854-beli átalakítása (*Az utolsó csatár*) is van. Ezek mégsem kerülhetnek még *Függelékünkbe* sem. A kronológia ui. sorozatunk nehezen áthágható rendező elve, s a szóban forgó darabok „az 1850-estől merőben eltérő perspektívából, egészen más hangvétellel idézik fel a szabadságharc epizódjait” (vö.: Oltványi, 4.).

Ezek az írások tehát megfelelő időrendi helyükre kerülnek, ahogy pl. *Az utolsó csatár az Elbeszélések* V. kötetében olvasható.

FORRADALMI ÉS CSATAKÉPEK 1848- ÉS 1849-BŐL

BEVEZETŐ

Írónkat principálista, Molnár József, akinél jogi gyakorlóévet töltötte, ajánlotta Heckenast, a nyomdász és könyvkiadó figyelmébe még 1846 elején.

Jókai a 40-es évek folyamán elhelyezkedik az irodalmi életben, 1847-től már szerkesztőként is működik, kétségtelenül övezi az évtized folyamán némi hírnév is.

Mikor pedig 1850 tavaszán, nyár elején ismét együtt van jó tucat elbeszélése, Heckenast — a korábbiaknál kissé nehezebb körülmények ellenére — hajlandó két — nagyjából azonos terjedelmű — kötetben kiadni őket. Így jelent meg 1850. július 13-án a *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből* című novellagyűjtemény a következő darabokkal:

I.

A Bárdy család
Komárom
Nomen et omen
A vörössipkás
A fehér angyal
A kis szürke ember
A szerencsétlen szélkakas
Szegény asszony áldozatja

II.

A két menyasszony
Egy bál
Az ércleány
Székely asszony
Az elesett neje

Ez a tizenhárom elbeszélés tehát a kötetek alapállománya.

A gyűjtemény tizenhárom elbeszélése közül mindössze kettő foglal helyet azok közül, amelyek előzőleg lapközlésben is részt vettek (*Az ércleány*, *Székely asszony*), a többi tizenegy vadonatúj, friss alkotás. — Nemigen látunk bele fiatal szerzőnk kötet szerkesztési koncepciójába. Témakörébe pontosan beleillett volna készen álló (április—májusban közzétett) elbeszélései közül *A tarcali kápolna*, *A fránya hadnagy*, a *1^{ny} Gyula*, a valószínűleg szintén elkészült *Egy hóhér 1849-ből* is, mégsem került bele egyikük sem a két kötetbe.

Magyarázatot találni fölöttébb nehéz. Annál inkább, mert ahogy tovább kísérjük majd a gyűjtemény alakulásának fázisait, furcsán vegyes megoldásokkal találjuk szemben magunkat.

Be fogjuk mutatni az egykorú kritikákat: most csak annyit áruljunk el előre, hogy nem készítették ujjongásra a szerzőt. A közönségsiker ezzel szemben igen biztató itthon is, távolabb is. Számszerű adatokkal nem rendelkezünk, de az író elégedettnek látszik. Édesanyjának — egyebek közt — ezt írja a huszonhatodik évét taposó, még mindig ingatag biztonságú Jókai:

„[...]kérem kedves anyámat: világosítsa fel egyszer alkalmas időben tisztelt rokonunkat, hogy e közeledő lépésem nem történt valami *segélyezési kérelem* képen, a mire, hála Istennek, szükségem nincsen, újabb időben generosus kiadóm által annyira el levém halmozva becsületesen fizetett munkákkal, hogy ez évben megtart az eddig felvállaltak teljesítése, s a későbbiekre is remélek kiadót nyerhetni, miután múlt évi munkáim első kiadása már eddigelé is elkelt, sőt németre fordítva két kiadást ért meg s most Florenczben olaszra is fordítatik; tehát részvét hiányáról nem panaszkodhatom.

Sorsom ennyiben tűrhető[...]

(Az 1851. január 7-ről keltezett levélből: JKK Levelezés I. 98.)

A külföldi kiadványjegyzékek az olasz fordítás tekintetében nem erősítenek ugyan meg bennünket, az írói eredmény szempontjából nem csekélység, amit elért: öt hónap leforgása alatt — nem könnyű időkbén —: elkél az egész első kiadás a hazai piacon, haladéktalanul szükségessé válik egymás után két német nyelvű fordítás. Ennek a gyűjteménynek sorsa mégsem rózsás, ha a kilátásokat nézzük: a kötetek itthoni újabb kiadására hosszú időre nincs esély. Sőt az ötvenes évek alatt ennek az ihatkörnek a termékei különböző időpontokban alig felismerhetővé formáló átalakításokon mennek át. Így jön létre a közép-amerikai környezetű *A vérontás angyala*, a mexikói *A szökevény*, lényegesen enyhített formát nyer az *Egy hóhér*, megváltozik a *F*gy Gyula* címe *A menyegző utáni napra*, *A tarcali kápolnából A végzetes hely* válik és még egyebek.

Ilyenformán új kiadás a régi anyagból majd 1861-ben — az évszám jól mutatja más szelek fúvását — készül, megint csak Heckenastnál, három kötetben, de az utolsóban az *Egy bujdosó naplójának* első 12 darabja is megtalálható. Címe is *Csataképek* lesz egymagában, és ettől kezdve az is marad mindvégig, időnkint némi toldalékkal egészül ki, de a „Forradalmi” egyszer s mindenkorra eltűnik belőle. Erre a változtatásra többféle megokolást adhatnánk, de az sincs kizárva, hogy a legmagátólértetődőbb az igaz: Jókai egyszerűen azt a címet írta a

kötetre, amelyen eddig is említették ezt a gyűjteményt. Ennek a második kiadásnak az anyaga tökéletesen azonos az első kiadásával, csak az elbeszélések sorrendjét forgatták fel alaposan. Ki? — Erről semmi hír. Mindenesetre ez a kiadás hozza azt a sorrendet, amely utána hosszú időre kijelöli a kötet(ek) elrendezését. Az új felépítés tehát:

I.	II.
A két menyasszony	Székely asszony
Egy bál	A Bárdy család
Az ércleány	Komárom
Az elesett neje	A fehér angyal

III.

A kis szürke ember
Nomen et omen
A vörössipkás
A szerencsétlen szélkakas
Szegény asszony áldozatja
és az *Egy bujdosó naplójának* első 12 darabja.

E gyűjtemény, részben az *Egy bujdosó naplójával* szimbiózisban nagyon sokféle átalakuláson esett át, s 1941-ig 17 teljes kibocsátást ért meg; hol egy-, hol két-, hol háromkötetes formában, népszerű és díszkiadásokban egyaránt. Azóta újabb teljes kiadására egyáltalán nem került sor.

Az író halála évében a mű éppen a 7. és 8. kiadása közt tartott, a kettő különben tökéletesen azonos. Közismert gyakorlat, hogy egy író bármelyik művének — ha az több változatban forog a világban — hiteles alakja az utolsó kiadás, melyet írója még ellenőrizhetett. Fájdalom, ez Jókainál csupán formális szempont: látni éppen láthatta, megtekinthette, de szövegüket átolvasni az anyagok hihetetlen tömege miatt képtelen lett volna.

A *Csataképek* anyagának utolsó átrendezése az ismertetett kiadáshoz képest 1899-ben következett be Franklin 6., egy impozáns díszkiadása kapcsán. Ezzel a lényeges bővítéssel alakul ki a *Csataképek* 19 darabból álló füzére. Az első kiadásbeli anyag itt kiegészül három, 1850-ben megjelent elbeszéléssel: *A gyémántos miniszter*, *A tarcali kápolna*, a *Szenttamási György* címűekkel, s járul hozzájuk három későbbi, tematikai tekintetben bátran ideálítható, bár évtizedekkel utóbb született elbeszélés.

Ez utóbbiak közül a kötetben aránylag legelőbbre, a 9. helyre, *A Bárdy család* és a *Komárom* közé ékelődött az 1899-es kiadás novellái-

nak sorába *A zsolcai hős*, amelyet Jókai legelőbb az *Emlékeim* c. kétkötetes gyűjtemény (Bp. 1875.) „Igaz történetek” ciklusában (II. 169—76.) bocsátott közönség elé; pár hét elmúltával ezt a kis írást közölte a VU az új Jókai-mű szemelvényeként, egyben a röviddel azelőtt elhunyt főhős, Gózon Lajos honvéd alezredes emlékéit is idézve (1875. 6—7.).

A másik kettőről: *Az utolsó vers s az utolsó golyóról* meg a *Párbaj a csatatéren* c. novelláról egy Bem hadsegédét idéző harmadikkal egybefogva emlékezik meg szerzőnk az *1848-iki emlékek* c. cikkében (HhM V. 266—70.). — Az elsőről már a bevezetőben szóltunk. A VU 1874. 52. számában (834—36.) Zeyk hőstettének az a változata van meg, amely már a Bossányi Lajostól származó adatokat is magába építette (vö.: HhM V. 267.). — A *Párbaj a csatatéren* ugyancsak az *Emlékeim* II. kötetében ölt első ízben betűtestet (165—68.). Sebő és Riedesl párviadalának való, költőileg még fel nem díszített lefolyását szintén az említett cikk tartalmazza, ugyancsak Bossányi levelének jóvoltából (vö.: HhM V. 267—69.).

Ez utóbbi kapott helyet 15. darabként a díszkiadásban (937—42.). *Az utolsó vers s az utolsó golyó* pedig zárja az új összeállítású *Csataképek a magyar szabadságharcból* kötetet. — Egy rejtéllyel több, hogy miért éppen ez a három kapcsolódott a többi csataképhez, miért maradt ki ennél több 1850-es születésű, egyébként is annyi más elképzelhető közül. Kötetünk Függeléke tulajdonképpen mind a hármat magába foglalhatná — kötelességének téve eleget —, mint a *Csataképek* szerves darabjait. Hogy miért vagyunk kénytelenek mindezek ellenére elhagyni őket, kötetünk más helyén megokoltuk.

Ez a kibővített változat aztán ugyanebben az összeállításban folyt jó néhány kiadásán át, hiszen ezt hagyta jóvá utolsóként — ahogy mondtuk: elvileg — a szerző. Utóbb aztán állandósult egy kettős gyakorlat: a Franklin a továbbiakban végig ezt az 1899-es formát nyújtja meg-megújuló kiadásaiban, a Révai pedig szorítóba kerül. Közben ugyanis az ide vissza-, illetve bekerült darabok, részben átalakult formájukban, esetleg új címekkel más-más kötetekbe épültek be, tehát csak úgy lett volna mód az új forma kiadásbeli átvételére, ha a többi kötetet ezért mind megbontja. Ez — úgy látszik — nem érte meg a kiadónak, amely 1913-ig folyamatosan (szükség szerint) bocsátotta közönség elé változatlan lenyomatokban az NK különböző köteteit.

Ilyenfórmán véglegessé vált a kettősség: a Franklin így, a Révai úgy adta ki a *Csataképeket*. Az 1925-ben indult CentK a Révai-hagyomány-nak adott hangsúlyt, talán mert ez volt a kényelmesebb, mivel így nem kellett bolygatni a többi elbeszélésgyűjteményt sem.

Jegyzeteink bevezető fejezetében részletesen körüljártuk a létrejött munkák időrendi kérdéseit. Az ott előadottak értelmében aligha remélhetjük, hogy később valamilyen, jelenleg ismeretlen forrásból fény derülhet írónk szóban forgó évének komponálási időrendjére. Sok töprengés, a témakörben otthonos kutatókkal való hosszabb együttgondolkodás eredményeképp a jelen kötet összeállítójának be kellett látnia, hogy egy minden pontján véglegesen nem igazolható elmélet nem kaphat rendezőelvi szerepet a kritikai kiadásban. A lehetőségek teljes körű vizsgálata alapján több jól alátámasztható elgondolás közül — kénytelen kompromisszumként — az alábbi eljárás mutatkozik a legkövetkezetesebbnek:

1. Mivel az időrend teljes tisztázása egyértelműen nem oldható meg, kötetünket *lényegében* az 1899-es legteljesebb kiadás sorrendje szerint oldjuk meg, bocsátjuk közre.

Lényegében... Hiszen nyilvánvaló, hogy itt — a régiekhez hasonlóan — megint nem tudatosan kronologikus szerkesztésű kötetrel van dolgunk, de néha jobb tudásunk ellenében is ennek műrendjéhez igazodunk. Hogy a mondottakhoz példával szolgáljunk: a *Szenttamási György* legkorábbi formája is később készült az 1850-es két *Csataképek* kötet minden darabjánál (vö. a novella jegyzeteit), itt azok jó részénél előbbre került. — Amit az alapul szolgáló kiadás ellenében tettünk, az *A gyémántos miniszter* élre helyezése, mivel ez többünk egybehangzó keletkezési meghatározása értelmében az ötvenes év legelsőnek mutatózó kísérőalkotása.

2. A többféle címváltozat közül a *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből* marad kötetünk címe, az első kiadáshoz igazodva.

3. Főszövegben adjuk mindazokat a darabokat *első változatukban*, amelyek a kötet eredeti kialakulása idején születtek. A Függelékbe kerülnek — kötetünk B része végére — mindazok a későbbi variánsok, amelyek jelentékenyen változott vagy új szöveggel rendelkeznek. Ahol csupán rövidítés vagy kizárólag címváltoztatás történt, ezeket a körülményeket a Jegyzetek rögzítik, de új szöveggé nyilvánítás ilyen esetekben fölösleges volna. Szintén a Jegyzetekben kapnak helyet a könnyen jelölhető módosítások a kritikai kiadások gyakorlati szerinti.

4. Nem adhatjuk — még a Függelékben sem — a jelzett kiadás három utólag (a 70-es, ill. 80-as években) keletkezett, szinte visszamenőlegesen beillesztett novelláját, azért, mivel ezeket kritikai kiadásunk, mely az időrendet legfőbb szerkesztési szempontnak tekinti, már a maguk helyére utalta, keletkezési időpontjuknak megfelelően. Ilyenformán csupán említhetjük őket, jelezve, hogy a szerző szándéka szerint itt

volna a helyük, de nyilvánvaló, hogy az *Elbeszélések* 2. csak az 1850-es esztendő termését van hivatva kibocsátani.

Mindent egybevetve: a lehető teljesség elvétől csak annak a kényszerűségnek hatására térünk el, ha az 1850-i novellát a JKK már közölte. Láttuk, ilyen az *Egy halálítélet*, amelyet az *Elbeszélések* 3. tartalmaz.

A XX. század küszöbén összeállított — nekünk most alapul szolgáló — kötet minden elbeszélése teljes joggal került a gyűjteménybe, hisz kivétel nélkül csakugyan jobbnál jobb csatakép mindahány. Mégpedig igen változatosan képviselik ezt a Jókai számára úgyszólván élete végéig mindig olyannyira kedves témakört és műfajt. Van a csataképek közt fennkölt hangú, mint *A két menyasszony*, *A tarcali kápolna*, *Az elesett neje*; kifejezetten komorak is készültek, mint *Az ércleány*, a *Székelly asszony*, *A Bárdy család*; találunk olyan ódaiakat, mint *A vörössipkás*, *A kis szürke ember*, még lidérceseket is, mint a *Nomen et omen* vagy *A fehér angyal*. Olyan pamfletszerű is olvasható, mint *A gyémántos miniszter*, olyan könnyed, mint a remek technikájú *Egy bál* a maga közvetlenségével, olyan csípős, mint a *Komárom* vagy annyira személyes, mint a *Szenttamási György*.

A rengeteg ismételtetést tartalmazó kiadáfelsorolásokon rövidíteni kívántam, de be kellett látnom, hogy a jelölt kiadásokat nem ugorhatom át, még akkor sem, ha fedik egymást. Így végül egy 17 tagból álló *teljes kiadás* sorozata alakult ki. A következő jegyzék ezt hiánytalanul egybegyűjti. A jegyzékben minden kiadás kap egy számot (1 és 17 között) az egymásra következők időrendjében. Az ismételt, utánnyomott vagy más módon egyező kiadások betűjelzést nyernek (a-tól kezdődőleg) a közös számon belül. Így minden kiadást egy szám, esetleg egy szám és egy betű pontosan megjelöl. Pl.: ⑤ c. — a jegyzék alapján visszakereshető: ez a 8. kiadás (Franklin) 1904-es kétkötetes gyűjteményének az 1905-ös utánnyomása a Jókai Mór válogatott művei 7. köteteként.

A ○ a benne levő számmal — és az esetleg mellette szereplő betűvel a *Csataképek* teljes kiadásaira utal, szemben a □-val, amely hasonló módon — munkánk második részében — az *Egy bujdosó naplója* teljes kiadásait fogja sorba rendezni.

A hozzáértő látni fogja, hogy az NK ⑤-e az 1894-es próbanyomatot a. betűjelzéssel magában foglalja. Utólag célszerűtlen lett volna változtatni rajta.

- ① *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből*. Sajtótól Pest 1850.
Heckenast, 1—2. k. (174 l., 164 l.)

- ② a. *Csataképek 1848- és 1849-ből*
 [Elbeszélések]
 2. kiad.
 Pest 1861.
 Heckenast, 1—3. k. (126 l., 127 l., 127 l.)
- b. Ua.
 (Jókai Mór munkái, népszerű kiadás 21—23.)
 [Mindkettőnek a 3. kötetében a 61—126. közt az *Egy bujdosó naplójának* 12+1 darabja.]
- ③ a. *Csataképek 1848- és 1849-ből*
 3. kiad.
 Pest 1870.
 Heckenast, 1—3. k. (126 l., 127 l., 127 l.)
 (Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás 21—23.)
 [hasonlóképp a 3. kötet azonos lapjain az *Egy bujdosó naplójának* 12+1 darabja.]
- ④ a. *Csataképek a magyar szabadságharcból*
 [Elbeszélések]
 4. kiad.
 Bp. 1882.
 Franklin, 1—3. k. (126 l., 127 l., 127 l.)
- b. Ua.
 (Jókai Mór munkái, népszerű kiadás 21—23.)
 [A két azonos kiadás 3. kötetének jelzett lapjain az *Egy bujdosó naplójának* 12+1 darabja.]
- ⑤ a. *Csataképek a magyar szabadságharcból*
 Bp. 1894.
 Révai, 304 l.
 (Jókai Mór összes művei 10.)
- b. Ua.
 Nemzeti kiad. 10.
- c. Ua.
 Nemzeti Diszkiad. 10.
- d. a b.-nek az utánnyomása 1905.
- e. a b.-nek utánnyomása 1908. Révai—Franklin
- f. a b.-nek az utánnyomása 1912. Révai—Franklin
 [Valamennyi az *Egy bujdosó naplója* 22+1 darabjával (201—303.)]
- ⑥ a. *Csataképek a magyar szabadságharcból*
 [Elbeszélések]
 Kimnach László rajzaival 6., illusztrált díszkiad.

- Bp. 1899.
Franklin, 495 l.
- ⑦ *Csataképek a magyar szabadságharcból*
[Elbeszélések]
7. kiad.
Bp. 1903.
Franklin, 1—2. k. (189 l., 227 l.)
(Szépirodalmi könyvtár)
- ⑧ a. *Csataképek a magyar szabadságharcból*
[Elbeszélések]
8. kiad.
Bp. 1904.
Franklin, 1—2. k. (187 l., 222 l.)
(Jókai Mór válogatott munkái 35.)
- b. Ua. az a. utánnyomása 1905. Franklin
(Jókai Mór válogatott művei 7.)
- c. Ua.
Illusztrálta Kimnach László, 16 táblával 8., illusztrált díszkiad.
Bp. 1911.
Franklin, 464 l.
- ⑨ *Csataképek a magyar szabadságharcból*
10. kiad.
Bp. 1907.
Franklin, 1—2. k. (187 l., 222 l.)
(Jókai Mór válogatott munkái 35.)
- ⑩ *Csataképek a magyar szabadságharcból*
11. kiad.
Bp. 1907.
Franklin, 1—2. k. (187 l., 222 l.)
(Szépirodalmi könyvtár)
- ⑪ *Csataképek a magyar szabadságharcból*
[Elbeszélések]
12. kiad.
Bp. 1910.
Franklin, 1—2. k. (187 l., 222 l.)
(Jókai Mór válogatott munkái 35.)
- ⑫ *Csataképek a magyar szabadságharcból*
[Elbeszélések]
13. kiad.
Bp. 1911.
Franklin, 1—2. k. (187 l., 222 l.)

- (Jókai Mór Munkái. Népszerű kiad. 1—2.)
- ⑬ *Csataképek a magyar szabadságharcból*
[Elbeszélések]
Bp. 1912.
Révai, Franklin ny. (304 l.)
- ⑭ a. *Csataképek a magyar szabadságharcból*
14. kiad.
Bp. 1912.
Franklin, 1—2. k. (187 l., 222 l.)
b. Ua. az a. utánnomása, 1912.
(Jókai Mór Munkái. Népszerű kiad. 35.)
- ⑮ *Csataképek a magyar szabadságharcból*
[Elbeszélések]
15. kiad.
Bp. 1914.
Franklin, 1—2. k. (187 l., 222 l.)
(Jókai Mór válogatott munkái 35.)
- ⑯ *Csataképek a magyar szabadságharcból*
[Elbeszélések]
Bp. MCMXXV
Franklin—Révai, (241 l.)
(Jókai Mór művei. CentK 21.)
[Benne az *Egy bujdosó naplója* 22+1 darabja, a kötet 160—240. lapjai közt.]
- ⑰ *Csataképek a magyar szabadságharcból*
Bp. 1941.
Franklin (241 l.)
[Benne az *Egy bujdosó naplója* 22+1 darabja, a kötet 160—240. lapja közt.]

A maximális helykímélési szándék és az ismétlésektől való tartózkodás veteti velünk a kiadások dolgához még a kötetünkben előforduló elbeszélések NK-kiadásai utánnomásainak előzetes felsorolását. Ezt a gyakorlatot a JKK *Novellák 1.* kötete indította meg jegyzeteihez írt „Bevezetés...”-ében (1. k. 466—67.). Oltványi itt három olyan NK-elbeszéléskötetet (az *Árnyképeket*, a *Dekameron* három kötetét és a *Népvilágot*) fejt föl utánnomásai szempontjából, amely a mi esetünkben is szükséges. Ezek tekintetében az olvasót az említett helyhez utaljuk. Kiegészítjük viszont a 2. kötet újdonságaként a *Virradóra*, a *Novellák* és az *Életemből* c. NK-kötetek utánnomásaival.

Tulajdonképp különválasztottuk a kötetünk szempontjából leglényegesebb NK-kötetet: a *Csataképek a magyar szabadságharczból* címűt, amely az *Egy bujdosó naplóját* is magában foglalja ebben a sorozatban. Ennél valamelyest eltérünk az Oltványi Ambrus által meghonosított gyakorlattól. Ugyanis — mint a kiadások felsorolásából is látható volt — nálunk a NK próbanyomása kapta a számon (az ⑤-ösön) belül az *a.* betűjelzést — holott ez tulajdonképpen nem része a szoroson vett „Nemzeti kiadás”-nak —, s a többi utánnomás a haladó kisbetűk szerint követi egymást. Ezt az egy kötetet tehát, a X-est meghagytuk abban a formájában, ahogy már korábban egybeállt. Így itt az utánnomások felsorolását ezzel elvégzettnek vesszük.

Tehát:

Virradóra. [Elbeszélések]

Bp. 1896. (Révai) első NK-kötete (XLIX. k.) után még ugyanabban az évben a díszkiadás, aztán

c. Bp. 1905.,

d. Bp. 1908. (Révai—Franklin),

e. Bp. 1911. (Révai—Franklin).

Novellák.

Bp. 1895-ös (Révai) első NK-kötete (XXXVII. k.) és díszkiadása után

c. 1904.

d. 1907. (Révai—Franklin),

e. 1910. (Révai—Franklin).

Életemből.

Bp. 1898-as első NK-kiadása után (XCVI—XCVII.) és díszkiadása után

c. 1904.,

d. 1907. (Révai—Franklin),

e. 1911. (Révai—Franklin).

IRODALOM

Mivel irodalomtörténeteink általában, monográfiáink pedig kivált fordulópontnak ítélik Jókai írói fejlődése tekintetében ezt a kötetét, illetve ezeket a köteteket, csaknem mindnek van róla mondanivalója. Ez alól a megállapítás alól csak néhány igen tömör összefoglalás meg egy pár olyan munka kivétel (pl. Farkas Gyula, Szerb Antal irodalomtörténete), amely részletekbe nem kíván hatolni.

Az irodalom döntő többsége Jókainak ezt a két, teljesen különálló 1850-es novellagyűjteményét egybevonva tárgyalja. A *Csataképek... és*

az *Egy bujdosó...* születése kapcsán és kiadásai során tapasztalható szimbiózis az irodalomban úgyszólván eluralkodik. A kettőre vonatkozó passzusokat csak erőszakolt módon lehetne szétválogatni. Az erőszakot nem vállalva, mi is együtt tárgyaljuk őket, a dolog érdemére való tekintettel, de a helymegtakarítás szempontját sem becsülve le. — Nem kevés az olyan kutatók száma, akik kizárólag Jókainak erről a pályaszakaszáról tesznek megállapításokat, még jó, ha nem az egész ötvenes évek Jókai-féle kisprózájáról.

Azt az aránylag kisebb mennyiséget képviselő visszhangot, amelyet azok a megítélések tesznek ki, amelyek az *Egy bujdosó...*-t önálló, a *Csataképek...* támogatására nem szoruló, a maga lábán is megálló alkotásnak ismerik el — főleg kortársainkra célzunk itt —, különválasztjuk, s természetesen meghagyjuk a maga helyén, az *Egy bujdosó naplója* bevezetésének „Irodalom” részében.

Említést érdemel mégis, hogy még középiskolás tankönyveink is — igen szűkös kereteik közt — teret szentelnek közvetlenül az önkényuralom kezdetére utalva — ennek a két gyűjteménynek.

„Az ötvenes évek elején ért be művészete, az országos elismerést előbb az elbeszéléskötetek (*Csataképek*, *Egy bujdosó naplója*, mindkettő 1850) hozták meg, majd a regények, mindenekelőtt az *Egy magyar nábob* (1853—54). A közeli és távoli múlt hol elégikus, hol pedig humoros megidézése kibontakozást sugallt, reményt keltett az önkényuralom legnehezebb éveiben.” (Szegedy-Maszák Mihály—Veres András—Bojtár Endre—Horváth Iván—Szörényi László—Zemplényi Ferenc: *Irodalom II*. Tankönyvkiadó, Bp. 1980. 370.) — Hat tankönyvsornyt tehát egy gimnazistának is tudnia kell Jókainak ezekről az alkotásairól.

A korabeli kritika nem kényeztette el írónkat szóban forgó kötetével kapcsolatban. Első és egyetlen kritikusa a Bach-korszakban a Szilveszter aláírású recenzens. A PN-ban 1851 első hónapjában — tehát nem elszármított véleményalkotással van dolgunk — sikeres elbeszélőnek minősíti Sajót, csak a fiatalságából önként adódó írói vonásokat viseli nehezen: „Sajó érdekes írmodora mellett gyakran szélsőségekben csapong. Komoly elbeszéléseiben bizonyos borongó, beteges kedély tűnik elő, melyből nem bír kibontakozni; sötét, fájó életnézete a legmindennapibb tárgyakat is olly mysticus félhomályba s gyászba burkolja, mi mind a mellett hogy megragadja az olvasót, kedélyére csak nyomasztón s leverőleg hat. —” (PN. 1851. január 23.) Konkrétan művünkre térve azonnal elvégzi a később annyiszor megismétlődő kötetkapcsolást: „Szintén Heckenastnál jelentek meg: *Forradalmi és csataképek*, — és a *Bujdosó naplója* Sajótól. Tudomásunk szerint, a múlt

évben a *Csataképek* terjedtek el inkább a közönségnél. Fövezt [!] tárgyai s megragadó előadása mellett méltán bírja a közönség kedvezését." Utána pedig mindjárt folytatja: „A bujdosó naplója, mi a csataképeket követé, kevésbé bir azon művészi becscesel, mit a csataképekben még föltalálhatni. Összefüggéstelen czikkei, melyek némelyike anekdotának sem jó, tisztán vásári színezetűek, mit oly kitünő tehetségénél, mint a *Sajóé*, csak fájdalommal vehetni észre.”

A kortársak közül Szilágyi Sándor szól az egyes darabokról (amelyeket ő adott ki folyóiratában), de az egész kötethez nyúlni értékelő módon, nem érzi magát illetékesnek.

Irodalomtörténet-írásunk atyja, Toldy Ferenc legkésőbbi munkájában (*A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig rövid előadásban*. Bp. 1864—65.) Jókainak csak két alkotásáról tud: első regényéről és az elbeszélésgyűjteményei közül is csupán a legkorábbiról, amelynek *Vadon virágai* címét idézi pár sor erejéig (i. m. II. 48.).

Az egyes elbeszélések vizsgálata alkalmával nyilvánvaló lesz, hogy Mikszáth is alig veszi irodalmi alkotásszámba a köteteket. Hogy egyes darabok címét hibásan (talán emlékezetből) idézi, a „Bujdosó naplója” [!] címet tévedésből írja le *A bujdosó tanyája* helyett (i. m. I. 186.), csak azért említjük, mert jellemző. A két gyűjteményről egybefoglalóan szól, láthatólag többet gondol a *Csataképekre*, de kettőjüköről együtt se ír sokkal többet, mint amennyit idézünk: „Ez apróságok egy része a *Csataképek* és a *Bujdosó naplója* címen terjedt el a közönség minden rétegében, mely a *sorok közt* való olvasást kezdte megszeretni s különösen a forradalmi dolgok után kapkodott [...] Annnyival is inkább, mert a *Csataképek* nem egy darabja való eseményt ölelt fel.” (I. m. I. 188.)

Beöthy Zsolt — az ún. „Nagy Beöthy” (*A magyar irodalom története I—II*. Bp. 1896.) — *Jókai Mór és a regény* c. fejezetében, melyet a szerkesztő maga írt, a következők olvashatóak: „[A bujdosás után] visszatérhetett Pestre. *Forradalmi és csataképek* és a *Bujdosó naplója* (1850., 1851.) voltak első kiadott kötetei: a költészet politikája. A közrémület, a halál s szorongás napjaiban e könyvekkel úgyszólván Jókai az első, ki a közelmúlt dicsőségének ragyogó, izgató festéseivel a zsigbadó nemzetbe lelket önteni törekszik.” (I. m. II. 733.)

Határtalan jelentőséget és parttalan teret ad tárgyalat alkotásainknak Zsigmond Ferenc monográfiája. Csonkítva fejtegetéseit: „A *Csataképeket* [...] éppen az a körülmény teszi előttünk Jókai írói fejlődésének jelentős mozzanatává, hogy noha alig másfél évnyi távolság választja el Jókai legutóbbi művétől, a *Vadon virágaitól*, mellyel motívumokban is

úgyszólván testvéries egyezést mutat: a *Csataképek* már mégis más korszaknak, új fejlődési fokozatnak a terméke, a két fokozat között pedig ott emelkedik egy óriási fontosságú mozzanat, a Jókai egész életére kiható esemény, egész későbbi világszemléletének mintegy abszolút predestinációja: a szabadságharc. A *Vadon virágait* még egy gondtalan pesti ifjú írta, a *Csataképeket* már — „Sajó”; s bármilyen hamar ráismert Sajóban a magyar olvasó Jókaira és a *Csataképekben* a *Vadon virágainak* utódára: mindenki észrevehette a nagy változást... Elég volt Jókainak éreznie írás közben, hogy képzelete ezentúl bőven el lesz látva feledhetetlen, igazi tapasztalatokkal, a magyar közönségnek is elég volt éreznie olvasás közben, hogy a szerzőnek [...] joga van *Naplót* közölni a bújosdás szomorúan regényes idejéről... Az előbbi korszak Jókai-alakjainak arcán a francia romantika ködös levegőjének sorvasztó nyomai éktelenkednek, a *Csataképek* alakjai ellenben a lelkükön és testükön hordozott sebeket, mint megannyi közös szent fájdalomemléket, hitelre és tiszteletreméltókká tudták tenni a kortársak előtt.

[..] lehet-e e tekintetben hálásabb, kihasználhatóbb, rajongóbb közönség egy gyászoló nemzetnél, mely néma bánatában szinte áhítozza az alkalmat, hogy kisírhassa magát? Jókai mindig szerette a csapongó képzelet merész túlzásait; nos, a legmerészebb eszményítésre, a hibák eltakargatására van-e kedvezőbb helyzet, mint egy ravatal fölött álló szónoké?

Egy-egy *laudatio funebris* a *Csataképeknek* csaknem mindenik darabja; a lezajlott nagy küzdelem egyik-másik megtörtént mozzanatát elevenítik fel... de kiszínezve azokat a lírai képzelet ragyogásával, a dicsőség és gyász megkapó vegyítésével...” (I. m. I. 95—98.)

Szinnyei Ferenc szinte közvetlenül kapcsolódik Zsigmond fejtegetéséhez: „Egészítsük ki ezt a megállapítást [hogy ti. a szabadságharc szolgáltatta Jókainak a realitás anyagát] azzal, hogy a realitás iránti erős érzéke már negyvennyolc előtt is megvolt, a szabadságharc eseményei csak jobban kifejlesztették [...]

Kissé hirtelennek tetszhetik ez az átmenet a romantika távoli, csodás birodalmából Magyarország otthonias vidékeire, s a néhány hónappal azelőtt lezajlott és általánosan ismert háborús események kellős közepébe, de Jókai képzelete könnyen áthidalta ezt a nagy távolságot. A reális anyagot a maga sajátos módján átalakította. Mindent megváltoztatott, többnyire túlságosan nagyarányúvá varázsolt, s különös, regényes fényel árasztott el, mely a valóság színeit hol bűbájosan ragyogókká tette, hol titokzatos árnyékba, ködbe burkolta [...]

Csataképekben általában több a való részlet, jó megfigyelés, mint régi dolgaiban, de mindig elég a fantasztikum s a romantikus hatásvadászat.

Az eseményeket és alakokat hol megkapó realizmussal, hol a nehéz nyomasztó álomképek ködszerűségével rajzolja. Az utóbbi hangulatot fokozza a sokszor eposzias előadás, az ossziánias borongás..." Külön kiemeli víg elbeszéléseit, dicséri ezek fordulatos, elmés, élénk és természetes előadását, majd levonja a következtetést: „A szabadságharcnak ilyenén bemutatása, a magyar hősiességnek, önfeláldozásnak magasztalása, az elnyomatás korában kétségkívül hazafias tett volt, mert fokozta a nemzeti önértetet, de egy kissé ártalmas is, mert túlságos illúziókba ringatta az erre ügyis nagyon hajlandó magyar lelkeket, mikor a történeti valóságot egyoldalúan idealizálta. (I. m. 242—247.)

Az ún. „Nagy Pintér” (Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete*. Tudományos rendszerezés, Bp. 1934.) VII. kötete általában méltatlanul bánik el szerzőnk novellás termésével. A *Csataképek* címet is csupán a „Kiadások” részlegében lelhetjük fel, viszont beszél Pintér „Néhány híres novellája” címen 14 Jókai-elbeszéléstről, de — sajnos — anyagunkba csak egyetlen darab vág: *A Bárdy család* (i. m. VII. 324.).

Sötér István három nagy Jókai-tanulmányát (1941., 1954., 1955.), melyeket a *Félkör* c. gyűjteménye egymás társaságában tartalmaz, most kizárólag a *Csataképek* kötete szempontjából vesszük vizsgálat alá. Fontos megállapításokat kapunk bennük mind az egyes novellák, mind a kötet egészének vonatkozásában.

Pontosan körüljárja Sötér Jókai pátosztól duzzadó, ódai stílusának létrejöttét monográfiája „Elégia és apoteózis” c. fejezetében. „Mítoszteremtő hatalmát leginkább azokban az írásaiban érhetjük tetten, melyek a 48-as időkről szólnak.” Tehát novellái közt elsősorban a *Csataképek* gyűjteményében. Bennük távolodott a szerző legmesszebb a prózától: „[...]itt [...] zenévé omlik szét minden, a mondatok ritmusa verssorok emlékéit hordozza magában. Még a novellák szerkezete is zenei: a lírai előjáték hangulatos nyitányként vezeti be a történetet, s ugyane hangulat csendül ki a novella végén. [...] Versre emlékeztet még a szöveg külső képe is: rövid, szaggatott sorok, elszigetelt mondatok, vissza-visszatérő refrének növelik a ritmikus, zenei hatást. [...] az egyenletesen megőrzött s az egész művet védőn burkoló líraiság tartja melegen e novellák oly könnyen romlandó érzelmességét.” [1941.] (I. m. 330—32.)

Világos után új Jókai áll előttünk — fejti ki Sötér a *Jókai útjában*. Korábbi munkái után meglepő a *Csataképek* darabjainak frissesége, életszerűsége. A forradalom és szabadságharc a valóság hatalmas adagjaival táplálja az addig élményhiányban szenvedő tehetséget. Publicisztikai gyakorlata könnyedebbé, fordulatosabbá teszi előadásmódját. „A Csataképek a mindennap fölfedezése — egy hősi, már álomszerűnek tetsző közelmúlt mindennapjaié.” [1954.] (I. m. 417.)

A kötet nyelvezetéről is pontos képet kapunk: „Lamennais prózájának versszerűsége, zsolttáros hullámsága éppúgy beleolvad a *Csataképek* stílusába, mint az ossziáni előadásmód légysága. A romantikus zeneiség nyelve a *Csataképektől* kezdve már mélabút és szilajságot fest alá a képzelet játékos álmái helyett.” (I. m. 583.)

Barta János összhangban az eddigiekkel új összefüggésekre mutat rá. Jókai „eszmeileg határozottabb lesz: a nagy csapás után a nemzetnek a hitét, az életbe, a fönymaradásba vetett bizalmát akarja megmenteni és erősíteni, — ha mindjárt némi illúziókkal is. [...] Így alakul ki az a sajátságos művészi irány, amelyet nemzeti romantikának nevezünk. Eszközei és sajátos témái: a szabadságharc, majd a múlt más korszakai [...] hagyományainak ébrentartása, a nemzeti egység gondolata az osztályok felett [...]; a magyar kultúra érdekeinek ... propagálása, a nép felé fordulás, harc a kozmopolitizmus ellen, a hazai ipar, kereskedelem dicsérete stb. [...]

Velejárt ezzel az, hogy Jókainak élményanyaga is megváltozott [...] mostmár saját, személyes élményei is szóhoz jutnak. A közelmúlt eseményei bőven táplálják lelkét ilyenekkel: a forradalom és a szabadságharc eseményei, saját maga kalandos sorsa, bujdosása, majd az önkényuralom a magyar élet átalakulásával [...] — Mindennek az lesz a következménye, hogy anyagában is nemzetibb lesz, eltávolodik a francia romantikától. Hazai élmények könnyebben adnak lehetőséget a romantikus és népies realista elemek kiegyenlítődéására.” (*A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. II. [Egyetemi jegyzet] Bp. 1958. 177—78.)

Korszakunkról a *Kis magyar irodalomtörténet* (Budapest, 1961.) Szauder József tollából egy mondatot ejt, kötetünk címének leírása nélkül. Miután kellőképp megróttá Jókait a szabadságharc második szakaszában tapasztalható ingadozó magatartásáért, még hozzáteszi: „A bukás után bujdosik, majd hamar magára talál, az ötvenes évek az alkotó tevékenység valóságos lázában mutatják.” És menten rátér török tárgyú regényeire (i. m. 228.).

A *Magyar Irodalmi Lexikon* (1963) Jókai címszavában (Nagy Miklós) kiemeli, hogy az „50-es években [...] a regények színvonala elmarad a kis epikai művek mögött. Legjelentősebb kötetei ekkor: *Forradalmi és csataképek 1848—49-ből* (1850); *Egy bujdosó naplója* (1851); *Erdélyi képek, Népvilág* (1857).” (1. k. 531—32.)

Irodalomtörténetünk Gondolat Kiadónál megjelent kézikönyvében Nagy Miklós a Jókai-fejezetben „A nemzeti romantika új formája felé” címmel ismerteti ezt a korszakot. Az ötvenes évek elején mutatkozó kétségtelen változást, majdnem átalakulást így pontosítja: „Művészi

téren a legnagyobb változást abban látjuk, hogy Jókai egyre inkább lemond a francia romantika jellegzetes hőstípusairól. [...] vannak [elbeszélés] kötetei, melyek egészükben véve is jelentősek, s szinte iskolát nyitnak, mint a *Csataképek*, melyben először sikerül a realizmus és romantika egységének megközelítése, a hősi pátosz és az egészséges humor összekötése." (*A magyar irodalom története 1849—1905*. Bp. 1963. 155—58.)

A nagy, hatkötetes irodalomtörténetben ismét Nagy Miklós szól. Felfogása megegyezik korábbi fejtegetéseivel. De itt más mozzanatokra is figyelemmel tud lenni. „A szinte korlátlan bőségben ömlő kisepikából öt nevezetes kötete emelkedik ki.” Hozzájön az eddig felsoroltakhoz a *Dekameron* (1857—59) is. „...a kisepikát terepukatónak szánta, új, aktuális témákkal és hangvétellel benne kísérletezett először. Világos utáni erős hangulati ingadozásainak is jobban megfelelt e műfaj a regénynél, mely nagy szabadsága mellett is egységesebb alapszint követel. Az *Egy bujdosó naplójában* a rögtönzött, már-már frivol hangú karcolat megfér a tragikus-elégiai önvalomással — regényben ezt már bántónak érezhetnők.

1850 márciusa és októberre között született ez a két ciklus (*Csataképek*, *Egy bujdosó naplója*), amelynek egyes darabjai csak Szilágyi Sándor, a merész lapszerkesztő hathatós pártfogásának köszönheték megjelenésüket. A szabadságharc társadalmi hátterét, az egymással szembenálló pártok és rétegek küzdelmét, az elkövetett hibák rajzát hiába is keresnénk: Jókai a nemzeti összefogás énekesé akar lenni." (*A magyar irodalom története*. Főszerk.: Sőtér István. Bp. 1965. IV. 290.)

Lengyel Dénes Jókai-kismonográfiája a Nagy Magyar Írók sorozatban jelent meg. Élvezettel beszél, nagyon népszerűen voltaképp, Jókai két kötetéről, bár csak a *Csataképek* címet írja le. Alig rövidítve idézzük „A rejtőző író” c. fejezet idevágó részét: „Jókai akkor találta meg igazi hivatását, amikor mások elnémultak. Megérezte, hogy vigasztalást várnak tőle azok, akik már-már kétségbeestek a szabadságharc leveretése miatt.[...]”

A novellák legnagyobb része valóban csataképet ábrázol. Jókai mestere a mozgalmas képek bemutatásának, s rendszerint ellentétes ábrázolással ragadja meg az olvasók képzeletét. A szolnoki csatában az ellenséges lovasságot komor ércfalnak festi, a magyar huszárokat ezzel szemben vidám, derűs színekkel ábrázolja. A tömegjeleneteket kis képekkel váltogatja. A nagy rohamot éppen olyan szemléletesen mutatja be, mint az öreg huszár mestervágásait, aki még arra is ráér, hogy az újoncot oktassa harc közben.

Jókai nem feledkezik meg azokról sem, akik a szabadságharc következtében elvesztették hozzátartozóikat, vagy nyomorékok lettek. No-

vellájában emberiségre int, és költői igazságszolgáltatásával megbünteti azokat, akik nem tisztelik a szabadságharc áldozatait.

A patetikus stílusú novellák mellett derűs elbeszéléseket is találunk. [...]

A *Csataképek* csak álnéven jelenhetett meg, s az elnyomatás korának cenzúrája ezután már lehetetlenné tette az 48-as történetek kiadását. [...] Jókai magyar témájú novelláját idegen környezetbe helyezi át, vagy rejtett célzásokat, történelmi utalásokat használ.” (Lengyel Dénes: *Jókai Mór*. Bp. 1968. 33—35.)

Ennyi előtanulmány után nem meglepő, hogy a *Csataképek* kötetének általános jellemzését Nagy Miklósnak monográfiájába (*Jókai. A regényíró útja 1868-ig*. Bp. 1968.) csak be kellett említenie. Nagyon gondosan és részletesen szűksége volt az egyes novellák kidolgozására, de az általános keret többé nem okozott fejtörést. Néhány újdonságot és eltérő megfogalmazást innen is szemelünk, a többit ismertnek vesszük.

A *Csataképek* darabjai az akkori idők közismert eseményeiről szólnak, s műfajilag is közelállnak a hírlapi cikkhez. „A publicista mindig bajvívó is valamelyest, s előbb a táblabírókkal, majd az ellenforradalmárokkal és radikálisokkal szemben költőnk is vállalta ezt a szerepet.” (I. m. 50.) „Fény és árny kiszámíthatatlannak tetsző változása [a szabadságharc folyamán] csüggedt irracionalizmust is életre hívhatott volna a szemlélőben, költőnknek ennek is van nyoma a *Csataképek* borongós, ossziáni darabjaiban. Uralkodó élményévé mégsem ez lett, hanem bátorító, optimista előjelű történelmi meglepetések hite.” (I. m. 53.)

„A tüneményes gyorsasággal dolgozó Jókainak sem volt még egy novelláskötete, amely ilyen rövid idő alatt készült volna el.” Nagyon becsülnünk kell viszont létrejöttükben Szilágyi Sándor szerepét (i. m. 63.).

A tudnivalók egy része újra helyet kap 1975-ben Nagy Miklósnak az *Arcok és Vallomások* sorozatban kibocsátott *Jókai Mór alkotásai és vallomásai tükrében* c. kötetében (i. m. 88—90.).

Dávid Gyula ugyan csak az erdélyi tárgyú írásokkal foglalkozik végig könyvében, tehát a *Csataképek* novelláival is, de a kötet egészére von le általános következtetéseket. Kimutatja például a felhasználó romantikus kellékek funkciójának változását. Hasonlóképp általános megállapítást tesz ennek a kötetnek közösségi irányzatosságáról. Jókai eszményítő 48-képének jelentőségét abban látja, hogy az „képesse tette volna azt a nemzedéket a kor egyre nyilvánvalóbbá váló ellentmondásainak feloldására”. (*Jókai. Embe-*

rek, tájak, élmények Jókai erdélyi tárgyú műveiben. Kolozsvár 1972. 32—34.)

Sok, név szerint ismeretlen kutató is közreműködött abban, hogy 1975-ben — szerzőnk születésének másfélszázados évfordulójára — külsőleg is díszes, gazdagon illusztrált albumot bocsáthasson közre *Vita Zsigmond Jókai Erdélyben* címmel (szerkesztő: Dávid Gyula. Bukarest 1975. 287 lap). A kötet az író munkáinak Erdélyhez kapcsolódó részével foglalkozik, köztük korai novelláival is. „A forradalom mitológiai földjén” c. fejezetében az album jó néhány *Csataképek*beli elbeszélést elég aprólékos részletezéssel mutat be. Ezeket az egyes daraboknál többnyire kiadásunk is felhasználja. Az általános, szélesebb körre mutató megjegyzéseire hadd hívjuk fel a figyelmet ezen a helyen:

„Ezeknek az elbeszéléseknek a magja sokszor nem több, mint egyetlen hír, amelyre aztán az író egész történetet épít. [...]

Az erdélyi tájakon persze szabadon csaponghat az író képzelete. Égbe nyúló hegyek, sötét szakadékok, völgyek mélyén vadul alárohanó hegyipatakok, palló gyanánt szolgáló s a szakadék fölött átnyúló kidőlt fatörzsek romantikus környezetében, a pályakezdő korszak elbeszéléseiből és regényeiből ismert túlfűtöttséggel lüktet a cselekmény. Vérben, füstben bukkan fel s tűnik el a hősök arca, miközben nem is emberi méretű hőstetteiket véghezviszik.

Az író nem ábrázolni akar — jelképeket teremt és vetít ki.” (I. m. 12.)

Majd annak a kutatási eredménynek megpendítése következik, amelyet Dávid Gyula még ennek a kötetnek megjelenési évében fejt ki kellő bizonyító Jókai-szövegek kíséretében *A Bárdy család* kapcsán (ott van róla szó): „A végleteket kedvelő, mítoszi magasságokba emelkedő vagy sötét mélységekbe alászálló romantikus elbeszélésnek elég Erdélyről annyi valóságfelem, amennyit az Északi-Kárpátok vidékét már ismerő Jókai magáénak mondhat, vagy amennyit az erdélyi hegyek az Aradról Nagyszalontára és vissza utazónak magukból elárulnak. A romantika stilizált tájai ezek, akárcsak a Szathmári Pap Károly vagy Barabás Miklós festményein látottak. A borzalmat, hősiességet sugalló eseményekhez képzeletből teremtett hasonló érzelmeket, képzeteket sugalló tájat: mindegy, hogy Sepsiszentgyörgy környékén, a Tömösi-szorosban, a Szebeni-havasok alján elterülő síkságon, a Maros völgyében, Abrudbányán vagy az Erdélyi-érchegységben. De az így benépesített elbeszélések hangulata a képzelet sokszor túlzásba vitt játéka ellenére is más, mint a pályakezdő évek túlfűtött egzotikuma: a hősök és a táj különössége egy bukásában is történelmi példává magasztosuló forradalom pátoszát fejezi ki.” (I. m. 13.)

Németh G. Béla az elvi elemzést kísérli meg Jókai írói művészetére, alkotótevékenységére vonatkozólag *Életképforma és regény* c. tanulmányában (It 1975. 501—20., utóbb a *Küllő és kerék* c. kötetben, — Bp. 1981. 37—58., végül *Az élő Jókai* c. — Bp. 1981. 13—24. — többszerzős tanulmánykötetben is). Megállapítja, hogy népszerűségét Jókai a Sajónovelláknak köszönheti, egyeduralmát a prózában a *Nábob* életképszerűsége alapoza meg. — Miután elemezte szerzőnk elbeszélő művészetének három építkező eszközét, kimutatja, hogy epikájának alapegysége az életkép. „Leginkább épp azok a munkái időállóak, amelyekben ezt a műformát tágítja ki a novella és a regény lehetőségeivel. *A bujdosó naplója*, a *Csataképek*, a *Nábob* [...] egyaránt ezt igazolja. Tehetségének nagysága és határai éppúgy ebben a kitágított és továbbnővesztett életképformában mutatkoznak meg, mint világszemléletének kötöttségei s érzelemvilágának humánus egyedi gazdasága is.” (I. m. 48.) Majd: „*A Csataképeknek, A bujdosó naplójának* egyes darabjaiban a látomás s az eksztázis szintjéig tudja fokozni a fájdalmat, a magárahagyatottság, a letargia állapotrajzát, de nem a novella drámai, hanem lírai elemével.” (I. m. 57.)

Ugyanő, Németh G. Béla az, aki egy újabb irodalomtörténet Jókai Mór-fejezetében a következőket írja a szerző ötvenes évek eleji kisprózájáról: „Szépprózája 1848 után bontakozott ki igazán. Először novellákat adott közre (*Csataképek, Egy bujdosó naplója, 1850—1851.*). A huszonöt éves Jókai kész íróként, a romantikus novella mestereként állt olvasói elé. Az Hugóval rokon retorikus, víziós elemmel a rousseau-i természetszentszentalizmust vegyítette. Előadása patetikusból líraivá, numerózusból muzikálissá, frappírozóbból bensőséggessé lágylt. Nagy lírai idillekben s életképekben rajzolta, mint rejti, gyógyítja a természet, az erdő, a láp, a civilizációtól távoli ősegszerű élet az üldözöttet, kiábrándultat, céltalant. Drámai dikciójú látomásokban mítoszi magasságba emeli a közelmúlt eseményeit, s a legyőzöttet, elégtételt szerzőn, a győztes fölé állítja. Novellái a közönség kedvencévé tették. Írói jellemének egyik alapvonása, sikereinek fő oka — teljes érzelmi szolidaritása s fázisazonossága a közönséggel — már itt nyilvánvaló. Mások (Arany, Kemény) magukat mardosva, a nemzet fájdalmát sem kímélve, lázasan keresték a tragédia okait, tanulságait. Ő spontánul kifejezte s fölmagasztalta a nemzet érzéseit, a tragikusakat is, az illúziósakat is.” (*A magyar irodalom története*. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp. 1982. 194.) — A megállapítások szélesebb mederben eredetileg *Türelmetlen és késlekedő félszázad* (Bp. 1971., 119—20.) címen egy külföldieknek szánt irodalomtörténet részeként készültek, ez utóbb a Kossuth gondozásában magyarul is megjelent.

Végül még tegyünk említést Nemeskürty István irodalomtörténetéről, ahol ezt olvashatjuk: „Elévülhetetlenek Jókai Mór érdemei is éppen ebből az 1850-es esztendőből. Hozzá hasonló nyílt vakmerőséggel, kihívón szemrehányó daccal, őszinte fájdalommal senki nem mert, senki nem tudott akkor elbeszélő prózát írni. Elég, ha az 1850. július közepén megjelent *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből* (1850 novemberében már németül is megjelent Lipcsében), valamint az 1850. október végén kiadott *Egy bujdosó naplója* című kötetet említjük...” (*Diák, írj magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig. Bp. 1983. II. 494.*)

KETTÓS KÖTETÜNK SZÖVEGVÁLTOZATAIRÓL

Csak az 1850-es év epikus művei vannak kötetünk A és B részében, a Függelék-ben ezek változatai és testvéralkotásai későbbi esztendőkből.

A kötetrészek mindegyikének gerincét egy-egy elbeszélés-gyűjtemény anyaga teszi ki: az A-ét a *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből* 1–2., tehát magában is kétkötetes gyűjteményének szövege, a B-ét az *Egy bujdosó naplója* darabjainak hiánytalan teljessége. Főszövegében egyik is, másik is az 1850-es, Heckenast-féle, ill. Geibel-féle első kiadás eredeti anyagára megy vissza (F, ill. BN jelzéssel).

Az F novelláinak sorrendje a korábban megjelölt változtatásokkal az 1899-es. Jókai végakarata szerinti sorrendet követi: a BN 1850-es eredeti sorbahelyezésén nincs módosítás.

A gyűjteményeken kívüli darabok szövege mind folyóiratbeli (legfőképp ME, MIF, PR) eredetijük anyagára támaszkodik. Amennyiben a kötet bármelyik darabjának ilyen előzménye van, szövegváltozat szempontjából mindig első helyen vettük ezt figyelembe. — Aminek NK-kiadása létezik, az — legrosszabb esetben második helyen — él szövegváltozatként kiadásunkban.

Ha semmi bevezetés sincs a megfelelő darab élén, az általánosságok érvényesek: nagyobbbrészt az első kiadás főszövege az NK-változatokkal. Arra is van példa, hogy az 1899-es kiadás szövege szerepel változatként a nem létező NK-anyag helyében. — Az általánostól való eltérést a szövegváltozat előljáró sorai részletesen elmondják.

Az *Emléksorokat* kézírata alapján adjuk közre. Itt szövegváltozat a Heckenast-féle cruda két fennmaradt nyomdai ívének anyaga. A Jókai novella-oeuvre jelentős részében nyomdailag is kiemelt — főleg ritkított — figyelem-főlhívást vonatkoztat szavakra, mondattagokra, még egész mondatokra is. Ezeket az NK — s a rajta alapuló kiadások — következetesen figyelmen kívül hagyják. A mi szövegünk viszont hiánytalanul visszaadja őket, de szövegváltozataink egyenkint nem utalnak rájuk. Néhány esetben a Szövegváltozatok élén egy párat — mutatóba — elősorolunk belőlük.

Már az *Elbeszélések I.*-ben kialakultak azok a hang-, szó- és alakformák, amelyeket mi is végig átírtunk mai szabályos formáikra.

AZ EGYES ELBESZÉLÉSEK JEGYZETEI

1. A GYÉMÁNTOS MINISZTER

K: nem ismeretes

M: I. ME 1850. I. füzet (március eleje) 5—35. (Sajó álnéven)

II. FAIM

Bp. 1875.

A szerző tul. (Athenaeum nyomd.); 274 l., novellánk: 231—68.

III. ⑥ 61—119.

IV. ⑦ I. 53—106.

V. ⑧ a., b., c. I. 53—106. d. 57—110.

VI. ⑨ I. 53—106.

VII. ⑩ I. 53—106.

VIII. ⑪ I. 53—106.

IX. ⑫ I. 53—106.

X. ⑬ a., b. I. 53—106.

XI. FAIM (az 1875-belinek bővített kiadása) Bp. 1912.

Révai, 320 l., HhM VI.; novellánk: 268—312.

XII. ⑮ I. 53—106.

XIII. FAIM (az 1912-belihez képest újabb bővítés) Bp. [1932.]

Révai, I—II. egybekötve, 320 l.

(Közművelődési könyvek); novellánk: 268—312.

Fordítás:

Szlovák: **Diamantový minister*

Ford.: A. Ghéczi—Hugyecz

Slovenské Noviny, Bp. 1925.

(DT IV. 1257.)

Keletkezése (források, minták)

A „gyémántos miniszter”-t a kortársak csaknem mindnyájan, az újságolvasók kivétel nélkül ismerték. *Madarász László* ügyvéd (Gulács,

1811. szeptember 13. [?] — Goodhopen [USA, Iowa állam], 1909. november 6.), a forradalmi és szabadságharcos idők országgyűlési képviselője, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja. Amikor Jókainak ez az írása megjelent, valószínűleg éppen az angol szigetország területén tartózkodhatott, továbbutazóban Észak-Amerika felé.

Közismert, hogy az első felelős minisztertanács lemondása után az országgyűlés 1848. szeptember 16-án egy hattagú bizottságot választott Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) néven, előbb ellenőrzési jogkörrel, október 7-étől pedig az ország teljhatalmú vezető testületévé avatva. Élükre elnökként Kossuthot állította, mégpedig olyan felhatalmazással, hogy a bizottmányt „önbelátása szerint rendezze, s egyes tagjainak teendőit jelölje ki”. (Vö.: *Magyarország története* 6/1. 254—55., 266—68.) Novemberben a legbokrosabb teendőket adó belügyeket Kossuth Madarász Lászlóra akarta bízni, de ebbe a tagok — elsősorban Szemere — nem mentek bele, így az elnök csak a belügyek leválasztott rendőri osztályának vezetését adhatta annak a Madarásznak, akit ekkoriban — állítólag — a „magyar Marat”-nak látott.

Később a posta gondjait is Madarász vállalta magára. Ha az OHB tagjai tulajdonképpen miniszteri tárcákat vezettek is (részben az országos biztosok segítségével), mind sokasodó és bonyolultabbá váló gondjaik közt címükre, kivált címzésükre ezekben az időkben, majd még kevésbé Debrecenben ügyet sem vetettek. Egyedül Madarász volt az — talán mert a legalacsonyabb termetű volt mindnyájuk között? —, aki nem bánta, ha így tisztelik. Meg is duzzasztotta hivatalát Debrecenben 60 fő fölé — egyik napról a másikra. Így az már valóban *minisztériummá* lett. Ezért emlegették már akkor a tiszántúli fővárosban, „rendőrmisztér”-nek, s ez maradt az utókor számára is, másik epiteton ornansa mellett.

Amit Jókai „gyémántos pör”-nek, mi inkább gyémántpernek nevezünk, voltaképp politikai pártok hatalmi harcának nyitánya, amelyben a gyémántok fénye mindenestül elhomályosul. Az a viszonylagos egység, amelyet az 1848-as márciusi Magyarország mutat, az elég lényeges szétartásokat is eltakarja, egyelőre a nemzetiségek sem követelnek külön utakat. A felelős magyar minisztérium, az áprilisi törvények még egy alapjaiban egységes, függetlenségre vágyó magyarországot állítanak a világ elé. Ennek a függetlenségnek a mértéke tekintetében oszlik meg legkorábban a nemzet, ha a felbujtott nemzetiségek feszítésétől egyelőre eltekintünk. Az elég gyorsan nyilvánvalóvá lesz, hogy a függetlenségről a Habsburgokkal nem is azonos értelemben beszélünk. Az udvar gyakorlatában csakis az eltiprás létezik; az olyan autonómiában, amilyenre a magyarok vágnak, a Habsburg-ház csak a

birodalom széthullását érzékeli. (Nemzetiségeink iránt mi különben ugyanígy viselkedtünk.) A megszokott módszereket: az egymás ellen ugyanígy veszi elő ismét, sikerrel.

A szeptemberi támadás az egész magyarságot — többé-kevésbé egységesen — az uralkodóház ellen hangolja. Pártállástól elég függetlenül, de a mérték tekintetében mégis tagoltan. Magyar hadsereg tulajdonképp nincs, szervezéséhez az első lépések júliusban történnek meg, a harcok megindulásával mindinkább szerveződik, de az év végéig ütőképessége nem jön létre. Katonailag tehát a főváros is osztrák megszállás alá kerül. 49-ben aztán az ellenség erőfölénye mindinkább elenyészik, így katonai döntés hamarosan nem következett volna be az orosz intervenció nélkül.

A vezető rétegben a komoly választóvonal: a Debrecenbe menők és a fővárosban maradók. De aki a Tiszántúlra érkezik, még mindig több árnyalathoz tartozhatik. Az átállókra nem érdemes szót vesztegetni, a távozásra a OHB januárban nyílt engedélyt kínált; a hadsereg tisztikarának nem jelentéktelen része élt is vele. — A két forradalmi oldal: a radikálisok és a mérsékelték. Utóbbiak valamilyen méltányos és biztosított megegyezésben bizakodtak. A szembenállók az OHB-ban is képviselve vannak, legélesebben Madarász László, illetve Nyáry Pál személyében, akiket Kossuth egyensúlyozni próbál. A pártok önálló sajtóorgánumokkal is rendelkeznek. A radikálisok kettővel (Marcius Tizenötödike, Debreczeni Lapok), a békepárt egyvel, az Esti Lapokkal (EL). Ezek még akkor is dühödten acsargnak egymás ellen, mikor már nyilvánvalóvá lesz, hogy az idő mindkettőjük ellen dolgozik: a forradalom eredményeit sem megvédeni, sem továbbfejleszteni nem sikerülhet.

Jókai beszél ugyan „békepárt”-ról, de ennek létezésében soká nem is hisz (vö.: egyik „Politikai horoscop”-jának *Békepárt* c. eszmefuttatását, amely az EL 1849. április 3-i számában jelent meg (CB III. 169—70.), igazán végig távolságot tart tőlük, ha tulajdonképpen működésével segíti is őket (vö.: Szekeres László, *Jókai és a debreceni békepárt*. ItK 1979. 15—25.). A radikálisok nyíltan vallott és tervezett terrorintézkedéseinek megindulásától mindenki félt, részben még saját pártjuk tagjai is. Jókai különösképp. Újságjának cikkei alapján ez egyáltalán nem volt indokolatlan. Utólag az *Emlékek...* egyik fejezetében, a „Bizony félünk”-ben kertelés nélkül bevallotta: „[...] mindnyájan féltünk, kivált mikor a »martialis törvényt« keresztülvitte Madarász az országgyűlésen, mely rögtönítél halállal sújt mindenkit, aki az ellenséggel összejátszik. Ez a törvény a mérsékelt honatyák s azoknak az újságírója ellen hozatott.” (HhM V. 52.)

Személyi oldalon a hatalmi harc úgy bontakozik ki, hogy Madarász László az országgyűlésben előbb Nyáryt próbálja kellemetlen helyzet-

be hozni. Mikor ezzel kudarcot vall, Jókaiába mar bele, mivel cikkeit alapján őt is a „hazaárulók” közé sorolja. Láttuk: sikerült is Jókait kellőképp megfélemlítenie. A parlamenti csatározásokban megerősödött békepárt végül egységesen egy Madarász elleni hajszába fog, de mivel sem politikailag, sem erkölcsileg nem lehetett beléakaszzkodni, erre kizárólag a gyémántok ügye bizonyult járható útnak. Madarász megsemmisítése után, ha már személyében „a terrorizmus semmivé tétetett” (Kemény Zsigmond), Kossuthot is más belátásra lehet majd kényszeríteni. Ez lehetett a Kovács Lajos-i teória. (Vö.: Mocsár: *Gyémántper* különböző részei).

A személyi ügyeknél tartva, Madarász egyéniségét legtöbbször Mocsár idézett munkájából lehet megismerni. Itt néhány kortársi véleményt sorakoztatok fel — ellenfélét és fegyverbarátát vegyest — azzal a megjegyzéssel, amit Mocsár is hangoztat: Madarász „nem tud rokonszénves lenni, nem szeretik az emberek, az eleve jóindulatú figyelmet nem tudja magához vonzani: szinte süt belőle az idegenkedés, a gyanakvás mindenki iránt, aki nem visel vörös tollat a kalapján [...] Puritánsága, askétikus magányossága is szemet szúr.” (I. m. 1972-es kiadás, 268.)

A kibocsátás szerinti időrend szempontjából legkorábbi egy újságcikk (aláíratlan), az Alföldi Hírlap egy „Országgyűlési daguerreotyp”-ja az 1848. július 23-i számban:

„Madarász László nagy szakállú, kis termetű, mozgékony s viczkora kis gyalog ember; van tehetsége, de még sem olyan, hogy hozzá hasonlót s felette álló tehetségeket lenézni, ignorálni s mintegy kezével keresgetni hivatva legyen. Magaviseletéről azt hinnéd, hogy nem rég verte le a köntöséről az iskola porát, hol nekie talán sok excessus megengedett: pedig annak inkább a ki- s feltűnni akarását látom oskál. — E kis ember nem találja helyét, — most feláll szokott helyéről, majd a szószék lépcsőzetére, ismét a k. helytartó lábai alól összegöngyölt szőnyegre, majd ismét egy lócza karjára, újra egy asztalra ül; — s most jegyzetbe merülni látod, később a beszéllő szavaiba kiáltva, s kiabálva, nevetve, viczkándozva szemlélheted; és e barázdabillegető szerepben igen tetszeni látszik magának. — Egyéb-iránt nagy népbarát, e semmijébe nem kerül, annak mindent oda adna, kivált tudván, hogy így legkönnyebben bukne a ministerium, melyről gúnyosan szokta mondogatni: hogy »valóban megérdemljük az ilyen ministeriumot«! Adja a magyarok istene, hogy ne bünhődjék a magyar annyit, hogy az ő s társai ministeriumát valaha megérdemelhesse!! — Színe: Nyári melletti satelleskedés s minden áron más ministerium!”

Szilágyi Sándor a Madarász-fivéreket jellemzi; csak a Lászlóra vonatkozó soraiból idézünk: „Ha hindu volnék vagy Pithagoras korában éltem volna [...] azt mondanám, hogy Laczi miniszter lelke előbb egy olasz zsebvágó vagy spanyol demisadosban volt.

Ő gazember volt ész nélkül, új divatú tolvajszarka, politikai Sheylock [...]

Lauka Guszti lerajzoltatta mint »eltörpült minoritast« az asztalon állva, gestikulálva, hordónagyságú fővel. Szalma lehetett benne [...]

[...]P.....inének Laczi egyszer azt mondá: egy keveset lármázunk s aztán miniszterek leszünk. Valóban ez volt egyetlen szándoka. Bizottmányi tag korában con amore miniszternek czimeztette magát [...]

Pesten a Radicallapot szerkeszté, utánozhatlan tapintattal értvén az ostobaságot...

Végig tekintve parlamenti életén, úgy találjuk, hogy a legtöbb s legsütletebb beszédekét ő tartá.

Kellett nem kellett, mindig felszólt s a karzat nem egyszer tapsolta meg.

Különben rendes szokása volt neki, mindig más tárgyról beszélni mint mi körül a viták forogtak.” (Szilágyi Sándor; *Madarász L. és J. testvérpár. A magyar forradalom férfiai...*-ban. Pest 1850. 270—71.)

Kemény Zsigmond, a békepárt fő ideológusa 49-es emlékiratában sokoldalúan, gazdag részletességgel foglalkozik a legyőzendő ellenféllel. Néhány rövidre fogott részlet:

„Madarász, hogy apró vérebei legyenek, kikkel minden becsületes véleményt és egyént üldözöbe vehessen, többnyire az egyenlőségi clubból ötven vörös tollast nevezett ki tárczája mellé. E-visszaélés még a szélső radicaloknak sem igen tetszett [...] lehetetlen volt [...] be nem látni, miként Madarász ezen tette nem egyéb a status kizsebelésénél egy czimboraság számára.” (Kemény Zsigmond. *Történelmi és irodalmi tanulmányok*. Bp. 1907. I. 80.)

„Madarász iszonyuan sokat költ [...] még a rendőrminiszter arszlánkodásaiért is a közpénztár fizet, mert vannak rendszeres díjakkal ellátott emberek, kiknek semmi más foglalatosságuk nincs, mint Madarász szerelmes leveleit Pestre csempészni.” (Uo. 81.)

„Madarász egyik főerejét azon hiedelem tette, hogy ő őszinte barátja a forradalomnak, s politikáját mellékcélök nem vezetik. Őt a flaminók Robespierrenek képzelték, kinek keze véres lehet, de bemocskolt nem.” (Uo. 89.)

A fentiekkel egybevág az 50-es évek elejéről való *Forradalom után* c. röpirat szövege:

„Madarász rendőri intézkedései által [...] úgy beszorítottunk Debreczenbe, mintha internirozva volnánk és az országgyűlés tagjai tisztességes fogságba tartatnának, azért, hogy a terem padjai mindig tömve lehessenek. [...]

Madarász megszorító rendeletei sok képviselőt inkább ingereltek, mint a lelki szolgátság, mint az országgyűlési határozatok terrorizálása.

Ezen szemlátomást növekedő komor hangulatot a mérséklettek megragadták, a rémuralgásnak, mely a rendőrminister személyében képviseltetik, népszerűtlenségére.

Fellépésök, ha az akkori viszonyok közé gondoljuk magunkat, erkölcsi bátorságra mutatott; az ostrom folytatása pedig, miután Kossuth minden áron védelmezni látszott Madarászt, vakmerőség volt.

De a kocka elvetették, és az örökre botrányos emlékezetű gyémánt-ország, mely először csak homályos gyanú volt, azonban később a szenvedély kifáradhatlan élénkségével addig nyomoztaték, míg egészen világosságra jött, — Kossuth daczára is megbuktatá a rendőrministert.

Ha e mocskos tény ki nem sül, menthetetlenül veszte van az egész párt.

Kazinczy és Kovács — a vád megindítóí — az első perczben átlátták helyzetök súlyát s lehető következményeit. [...]

Kazinczy és Kovács rövid idő alatt tekintélyes minoritás élén állottak...

E minoritás, többnyire Nyári föllépései által elősegítette, ugyanazon határozott hangon, mellyel Madarászt — mint a rémuralkodás és a forradalmi erkölcstelenség képviselőjét — megtámadá; ostrom alá vette a rémuralkodás elveit s a hatalom visszaéléseit is.” (*Báró Kemény Zsigmond összes művei*. XII. Közrebocsátja Gyulai Pál. Bp. 1908. 168—70.)

Mészáros Lázár, a Batthyány-kormány hadügyminisztere igazában semleges ítélkezőnek számít. Emlékirataiban szétszórvá is csak mondatok találhatók. Madarászról:

„V. Forradalmunk polgári államférfiai

[...] Az első osztályba sorozom azokat, kik a magyar elsősködést minden áron, még a nemzeti létel kockáztatásával is kivívni akarták..... Ezen tetőtől talpig magyar osztály fejei közé Kossuthot, Perczelt, a becsületes és önzéstelen Madarász Lászlót, a híres Lusinszky Pál biztost s talán Vukovics Sebőt sorolom...”

VI. A képviselőház

[...] Voltak ugyan némely szerencsés egyének, kik magukat elvbeli republikánusoknak vallották, mint Ujházy, Chabot hasonmása Madarász László, s per excellentiam republicanus fivére: József.

Mások magukat csak körülménybelieknek mondák, mint Szemere, sőt még Kossuth maga is; s a magukat ugynevezni szerető girondisták.” (Mészáros Lázár: *Eszméék és jellemrajzok az 1848/9. forradalom eseményei- és szereplőiről*. Közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest 1871. 37., ill. 45.)

1870 körül vetette papírra kortársi visszaemlékezését Mészáros Károly (1821—1890), aki a forradalom alatt közeli kapcsolatban állott Madarással mint az Egyenlőségi Társulat egyik vezetője. Egy esetet hoz fel elnöke jellemzésére. „Eger és Poroszló környékén egy aránylag ártatlan mozgolódást a rendőrminiszter kormányellenes lázadásnak minősített, a résztvevők elfogatását „azonnal elrendelte. Az állítólagos zavargók elfogatására engem küldött ki mint teljhatalmú rendőrbizt[ost], — holott én a rendőrségnél soha nem szolgáltam, — minden fegyveres kíséret nélkül. Én mindazonáltal valamint Poroszlóra, úgy Egerbe is elmentem, s miután e helyeken már ekkor semmiféle német katonaság sem volt, a vádlottakat elfogattam s Debrecenbe kísértem, hol börtönre és pénzre büntették. Hogy micsoda célja lehetett Madarásznak ezen kiküldéssel reám vonatkozólag maig sem értem, s akkor, fiatalkori lelkesedésemben föl sem fogtam, hogy fegyveres kíséret nélkül s az ellenségtől hemzsegett vidéken — mily veszélyes missiót vállaltam magamra. Csak a gondviselésnek köszönhetem, hogy a németek el nem fogtak, vagy a lázongó parasztok magok agyon nem vertek. Én Madarásznak igen sok titkába be voltam avatva s miután azon házibarát válhatik legkönnyebben legveszélyesb ellenségünké ki minden titkainkat bírja, — lehet: hogy Madarász csak azon okból bízott meg amaz életkockázttató küldetéssel engemet, hogy annál könnyebben el tehesen láb alól. Ezt már csak akkor kezdtem alaposabban gyanítani, midőn már a táborban voltam, s örvendtem, hogy körétől messze vagyok.” (Mészáros Károly *Önéletrajza*. Debrecen 1974. Sajtó alá rendezte Csorba Csaba. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei. 22. sz. 55—56.)

Horváth Mihály ilyen jellemzést ad Madarásról: „Ő a szükségesnél több hivatalnokot, s ezek közt több oly egyéneket is nevezett ki maga mellé, kiknek híre-neve nem a legszebb fényben állott a közvélemény előtt; hivatalnokainak nagyobb díjakat rendelt, mint minővel az igazgatás egyéb ágaiban hasonló rangú tisztviselők voltak ellátva. Ő azon egyéniségek közé tartozott, kik az által, ha köztiszteletben álló férfiakat gyanúba hozhatnak, magokat vélik emelni; kik azt hiszik, hogy minden sugár, melyet mások nevének fényéből elvonhatnak, az ő dicsőségöket öregbítendő [...] Sértett sokakat a hiúság is, melynél fogva magát rendőri miniszternek szerette tartatni s neveztetni.” A vele szemben mutatkozó

ellenszenvet növelte „Madarásznak elbízott, kevély, kihívó, nem ritkán sértő modora a békepártiak s általában a mérsékeltbbek irányában. A Kossuthhoz ragaszkodó nagy többségnek védelme alatt ő sokszor oly kifejezésekkel is élt az ellenzék irányában, melyeknek illetlenséges durvasága a parlamenti szólás-formák szabályaival sem férhetett meg. Midőn a békepárt által [...] folytonos támadással ostromoltatott, ő magát a tőle lassanként szinte elidegenedett kormánypárt által nem látván eléggé támogattatni, azon módhoz nyúlt, miszerint az ellene intézett megtámadást úgy tüntette elő, mintha az egyenesen a kormány ellen volna irányozva [...] De ezen fogás által korántsem erősítette állását Madarász, sőt még a kormány s Kossuth őszinte barátjai közül is többen elidegenedtek tőle, látván, hogy ő a személyes ügyet is kormány-ügynek tekinti, a személye ellen intézett megtámadásnál is Kossuth nevének s tekintélyének palástja alá igyekezik bújni.” (Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. Pest 1872². II. 383—85.)

Semmi kétség, Vukovics Sebőt egy „talán”-nal Mészáros Lázár is Madarászékkal egy sorba helyezi. Talán joggal számítjuk elvbarátnak. Emlékiratait idézem hősiükről:

„Madarász neve a táborban nem csak gúnnyal, hanem haragos gyalázzal érintetett, valahányszor a honvédelmi bizottmányról szó volt, mely iránt rokonszenve és tisztelete a seregnek kevés volt. Madarász szóba hozatalának folytában visszatérek Kossuthnak a táborban mulatozására. Vele és előtte Madarászról többször beszélgeténk. Én határozottan jelentettem ki, hogy mint a radical véleményhez vonzódó, végtelenül boszorkodom azon, hogy meri Madarász magát radical párt főnökének tartani, s mint türik meg ezt a magokat radicaloknak nevezők. Kimondtam, hogy ha Debreczenbe mennék, első volna mit tennék, Madarász ezen bitorlását megtörni, mely szégyenünkre válik. Kossuth megilletődés nélkül hallgatta mind ezeket, s noha nem vegyült a kikelésekbe, Madarászt soha egy szóval sem védte. A beszéd csillapodásakor én azt mondtam Madarászról: szerencsétlen ember, kivel senkisémet szeret egy helyen állani. Ez áll, mondá erre Kossuth, valóban szerencsétlen ember. Az elnök kísérete Madarász iránt a legnagyobb gyűlölettel viseltetett, kivéve Bikkesit, kit a Madarász—Mérey kör állított az elnök oldala mellé. Rákóczi, Szöllősy, Obonyai mindig Madarászt szidalmazták, midőn valami helytelen kormánycselekvés szóba jött. — Obonyai, ki az elnök kegyeiben a kíséreti tagok között legmagasban állott, gazembernek czimezgette Kossuth előtt is.” (Vukovics Sebő *Emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből*. Sajtó alá rendezte Besse-nyei Ferencz, Bp. 1894. 50.)

Tendenciózussággal aligha vádolható rövid összeállításunk; a véleményekből képünk alakulhat ki Madarász személyéről, környezetéről is. Igazi elvbarátai, akik talán magasztalnák, de legalább méltányolnák — úgy tapasztalható —, nem szólaltak meg. Öccse, József teljes egyetértésben van vele, de nem ítéli etikusnak emlékirataiban, hogy családon belül dicséreteket osztogasson, csak a tisztázást vállalja magára.

Mit kellett tisztázni?

Röviden ismertette a tényállást magát: Görgey 1848 szeptemberében Zichy Jenőt — a köztudatban tévesen Ödön él — hazaáruláson tetten érve, rögtönítélő bírósági eljárás nyomán azonnal (szeptember 30.) kivégeztette. A felakasztott gróf kincseit zárolták. A pénzügyminisztérium tisztviselői pontos leltárt készítettek az egyes ingóságokról, a ládákat, tokokat lepecsételték. Ezek rövidesen a rendőrség, tehát Madarász őrizete alá kerültek. Debrecenbe szállításuk után ismét Madarász hivatalában helyezték el a kilenc lepecsételt szállítmányt. Tartalmukat tüzetesen ismerni lehet, bennünket csupán a gyémántgombok érdekelnek, amelyekről Jókai félszázad múlva így ír: „[...] volt az a híres kilenc attila-gomb, melyek mindegyike egy-egy tízezer forintot érő solitair-gyémánt volt.” (Az *Emlékek...* „A gyémántos pör” c. fejezetében, HhM V. 81.) A pecséteteket egyszer csak feltörve találták. A nyilvánosság először az EL-ből értesült a botrányról, majd március 17-én Kazinczy Gábor intézett interpellációt a képviselőházban, mivel előző napon a Zichy-féle ingóságok egy részét mint nem tartható dolgokat (res servando non servabilis) elárverezésre hirdette a Közlöny. Sok hercehurca után végül a parlament „számoltató bizottmány”-t nevezett ki az ingóságok körüli eljárás vizsgálatára. Ennek elnöke Kubinyi Ferenc (Szilágyi S. Ágostonnak tudja), akinek a jelentéséből a többrendbeli eltérő vélemények okán idézzük a következőket:

„M.[ult] é.[v] december 31-én a kérdéses ládák honvédelmi bizottmányi tag Madarász Lászlónak átadatni, a honvédelmi bizottmánytól rendeltetvén, azok a főpénztári hivatal által a nála levő átvételi nyugtatvány mellett oly módon lezárva s lepecsételve, miként átvétettek, a lepecsételt kulcsokkal együtt az e végre megbízott hivatalnoknak kézbesítettek. A budapestről eljövetelkor a vaspálya udvarnál néhány rendőri hivatalnok tizenegy ládával, melyek közt voltak a gróf Zichy Ödön-féle ingóságokkal megrakottak is, az akkor induló álladalmi pénzügyi titkár Duschek Ferenczet megkereste a végett, hogy ezen ládák a főpénztárral, és pénzjegy gyárral Szolnokra együtt szállíttassanak. Ami meg is történt. De miután Szolnokon a szóban forgó ládák után senki sem tudakozódott, a felebb nevezett titkár azokat Debre-

czembe hozatta, és itt a rendőrség által visszakívántván, annak lezárva, s az eredeti pecsétekkel ellátva kiszolgáltatta.

Debreczenben a többször említett ingóságok egyrésze a honvédelmi bizottmány rendelete folytán a rendőrségtől a pénzügyi ministerség által, erről vezetett jegyzék mellett, miként az I-hez mellékeltekből kitetszik, átvétetett, s beolvasztatott, egyrésze pedig, miként a III-hoz kapcsoltakból kitűnik, a rendőrség által elárvereztetett.

És miután honvédelmi bizottmányi tag Madarász László önmaga akként nyilatkozik, hogy a kérdéses ingóságok iránti intézkedésre, a honvédelmi bizottmány által ő utasított, a pénzügyi ministeriumhoz pedig e végett ő általa Salamon Sándor küldetett, hogy a ládák a rendőrségi hivatal teremében már Pesten megvoltak, s azoknak Debreczen felé szállítása iránt a rendőrséget ő utasítá, hogy a ládák Debreczenben, mint a rendőrség czime alatt küldött holmik ismét a rendőrségi szobába tétettek; látnivaló, hogyha ezen ládákban volt ingóságok kezelésénél hibák és mulasztások történtek, ezen hibákért és mulasztásokért felelet és kárpótlás terhe honvédelmi bizottmányi tag Madarász Lászlóra, mint a honvédelmi bizottmány által felhatalmazott i[n]tézködőre, s illetőleg kiküldötteire, háramlik.”

A kezelés hibáit külön részletezi a jelentés, csak a megbizatasra vonatkozó részt emelem ki:

„1. Azon pontosság és gondoskodás, mely az álladalmi javakra nézve mulhatatlanul igényeltetik, sem az átvételben, sem a debreczenbei szállításban a rendőrség által meg nem tartatott [...] Sőt miután Szolnokon ezen ládák után a Debreczen feléi szállításra utasított rendőri biztosság még csak nem is tudakozódott, egyedül álladalmi titkár Duschek Ferencz gondossága eszközlé, hogy a kérdéses ládák Debreczenbe szállítottak.”

Végül egy mondat töredéke a gyémántgombokra vonatkozólag: „...hallám Mérey Mór tanácsostól s Nyiri Jósza titoknoktól, kik az egészre felügyelni látszottak, miként a pecsétek feltöretve levén, a gyémánt gombokról nem tudnak semmit, min annyival inkább megijedtem, mivel a tokban levő gyűrűknek mintegy fele hiányzott” — idézi a jelentés Fekete László pénzügyminisztériumi „titoknok” úr vallomásának szavait, ami azért rendelkezik fontossággal, mert Fekete még a fővárosi összeírásnál jelen volt hivatalos minőségben.

Úgy érzem, aki csak ezeket az idézett szavakat olvassa Kubinyi Ferenc jelentéséből, amelyet Pap Dénestől (Parl. D. 2. k. 110—12.) idéztem, néhány tényről kétségtelen bizonyossággal meggyőződhetik.

Arról mindenképp, hogy a Zichy-féle ingóságok

1. már Pesten jórészt Madarász hivatalában voltak letétben;

2. Debrecenbe szállításukkal kétségtelenül Madarász volt megbízva, másképp a „számoltató bizottmány” jelentése nem merne olyasmit írni Duschekről, aminek az ellenkezőjéről tudhat akármelyik képviselő, de főképp akármelyik beosztott pénzügyi munkatárs;

3. az új székhelyen ugyancsak a „rendőrminiszter” környezetébe vitték eleve ezt a szállítmányt.

Egyébként tény, hogy a Madarász elleni hangulat felelős körökben már elég korán, átgondoltan elő volt készítve. Jókai *Emlékek... c.*, annyiszor idézett visszapillantásából vesszük hírét annak a karikatúrának, amely a közvéleményt nem kis mértékben befolyásolta:

„[...] a jó kedv állandó tárgya volt »Ő« maga, a hatalmas rendőrminiszter, Madarász László.

A képviselőházban egy remekül megrajzolt karikatúra járt kézről-kézre (szerzője gróf Andrássy Manó volt), mely a félelmetes minisztert ábrázolta orangután alakjában, híven torzított arcvonásokkal, fején tollas kalabriai kalap, jobb kezében »forradalom« felírásu zászló, baljában guillotin, míg a két alsó keze egy felnyitott ládából ékszereket, gyöngyfűzereket emelget ki. A ládára Zichy Ödön neve volt felírva.

Úton-útfélen beszélte minden ember ezt a casus-t.” (HhM V. 81.)

A képviselőházi vizsgálat közvetlen igazolható tények híján is megfogalmazza gyanúját sikkasztásról, hűtlen kezelésről, bünyös mulasztásokról, de az ügyet hivatalos bírósághoz teszi át részletes kivizsgálás és végleges ítélelhozatal céljából. Pedig a vád bizonyítható nem volt, s a rendőrminiszter nem az az ember jellemében, akivé *A gyémántos miniszter* főhősét Jókai stilizálja, mint ez a későbbiek során minden kétséget kizárólag kiderült.

Jókai — mint később nyilvánosan is beismerte — félelmében is vagdalkozott. Ennek tudható be, hogy az EL megindulásakor azonnal, a 2. számban az *Osztozzunk meg a teendőkön c.* cikkét ezzel a mondattal zárja: „Valamint azért, hogy valaki tetőtől talpig republikánus, lehet igen rossz rendőrminister.” — Több egyéb, névre szóló szemrehányás után ugyanez a február 23-i lapszám „Charivari” rovata — V. (fordított A.) aláírással — *Jelenet egy bureauban* címmel kirokit közöl. Helyszíne Oroszország, ahol egy „quasiminister” holmi hitvány újságlapok ellen intéz heves támadást beosztottjai előtt, mivel a lapok az ő személyét úton-útfélen meg-megrójják. Végül az újságírókat jó pénz kilátásba helyezésével értelmiségellenes besúgásra próbálja rávenni. — Február 24-én pedig egy „Képviselő” aláírásu cikk ítéli el a rendőrapparátus tisztviselőgárdájának 66 főre történt esztelen gyarapítását, méghozzá többnyire Madarászék rokonaiból és jóbarátaiból, akiknek hozzáértése nem mindig kifogástalan; az ország ilyen anyagi nyomorúságában!

S utána április végéig, amíg Jókai Debrecenben tartózkodik, az EL-ben, de utána a pEL-ben nincs nap, hogy megjegyzés, fricska, gúnyos fintor, vidéki (nyíri, dunántúli) levél, adoma stb. meg ne jelennek, amelyből Madarász elleni célzás bújik elő.

Említettük, hogy a „gyémánt-ügy” kipattanásának közlésében az EL-é az elsőség. Többrendbeli szellőztetés, utalgatások nyomán 1849. április 1-re — vasárnapra — rendkívüli különkiadás jelenik meg kizárólag a hírhedt dagadt „gyémántper”-ről, mégpedig úgy, mintha ez a szám egyenesen Madarász utasítására kerülne a közönség elé. A közölt jelentések, összesítések kínos képet festenek az ügyről.

Nekünk itt nem feladatunk tisztázni eme pör szerzeágazó, sokakat még az örökösöket is, megmozgató és megszólaltató egész szövevényét. A történelmi összefüggésbe helyezés is csak az 1979-ben megjelent történelmi sorozatunknak (*Magyarország története* tíz kötetben. 6. k. 1. része. Főszerk. Kovács Endre. Bp. 1979.) köszönhető, amelyben a 48/49-ről szóló részt Spira György írta meg (i. m. 61–434.). — A gyémántpör kérdéseinek történelmi megközelítésű megválaszolásában nagyon sokáig csupán álláspontok léteztek, a kutatók politikai érzülete szerint. Varga János vállalkozott arra, hogy a problémát egyértelműen eldöntse a felszínre került korszerű eredmények alapján (*A „gyémántos miniszter”: Madarász László. Élet és Tudomány* 1964. 24. és 25. sz.). Varga világos válaszát azért közöljük, hogy mód nyíljk Jókai ábrázolását a tisztázott tényekkel szembevetni. Egyesek bizonyára ezután is találnak vitatni valókat. — Íme Varga János megoldása:

„*Mi történt hát valójában a gyémántokkal? A szabadságharcnak ezt az epizódját részletekben mindmáig homály fedi. A valóság lényege azonban a közvetett adatokból körvonalazható. A nyomok szerint Kossuth és Madarász titokban külföldi politikusok megnyerésére készültek a gyémántokat felhasználni. Tervükhöz azonban előzetesen nem mertek felhatalmazást kérni a képviselőktől, de utólag sem éreztek bátorságot ahhoz, hogy magyarázatot adjanak az ügyről a nemzetgyűlés előtt. Zichy ingóságai csupán zárolt, de ki nem sajátított javak voltak, és ezért — Kossuthék jól látták ezt — gyakorlati elkobzásukat a tulajdon szentségét mindennél többre tartó parlament nem a forradalom jogos lépésének, hanem törvénytíprásnak tekintette volna. Másfelől Kossuthék márcsak diplomáciai okokból sem fecseghették ki, hogy milyen célra kívánják az ékszereket igénybe venni. Minthogy a botrány még a drágakövek útnak indítása előtt kipattant, Madarász egyedül vállalta a balul sikerült kísérlet ódiáját: becsületét engedte oda áldozatul, csakhogy ne Kossuthot és rajta keresztül ne azt az ügyet érje folt, amelyet a közvélemény szemében ő képviselt. Hallgatott Kossuth*

is. Pedig Madarász tudta, meg is írta neki, hogy csupán egy szavába kerülne az ő rehabilitációja. Kossuth elismerte, hogy Madarásznak a „kisujja többet ért, mint az egész minisztérium”, a gyémántok titkát mégis magával vitte a sírba. Pedig Madarász még évtizedekkel később is reménykedett, hogy Kossuth egyszer még feltárja a „szennyos epizód” rejtélyét. De mert erre nem került sor, erkölcsi nagyságra valló lélekkel viselte — mindhalálig némán — a tolvajnak kijáró megvetés bélyegét.” (Élet és Tudomány 1964. 1168—69.)

1849. május 8-án Madarász lemond képviselői mandátumáról. Utóbb visszakerülhetne ugyan a képviselőházba, de mivel a szabadságharc rövidesen összeomlik, különböző vészbíróságok elől végül egy esztergályos legény vándorkönyvével jut túl a határon. Rövid nyugat-európai tartózkodás után viszonylag nyugodt farmerként él Iowa állam földjén csaknem százéves koráig, magáról hírt sem adva.

Mivel egyéb már nem tartozik kisregényünk vonzási körébe, csak röviden utalok a következőkre.

Madarász Magyarforráson töltött farmeréletéről Mocsár könyvében (492—96.) érzékletes leírást talál az érdeklődő.

A gyémántok ügye is tisztázódott.

Bem küldte volna őket Omár pasához Cesar Bolliac román költő közvetítésével, hogy a török maradjon semleges a további harcok során. A gyémántok a pasához sosem jutottak el, Bolliacot le is tartóztatták emiatt Konstantinápolyban. A porta pedig 2500 arannyal kártalanította a Zichy családot. Egyes források szerint Ion Ghica román politikus és író (Bolliac honfitársa) adta át a gyémántokat Schwarzenberg osztrák hercegnek, aki aztán visszajuttatta azokat a grófi családnak.

Mivel Kossuth néma maradt ebben a témában mindörökre, új hazájában egy idő után Madarászból kikíváncozott az igazság: megírta emlékiratait. A kéziratot elküldte a clevelandi Szabadság című napilap szerkesztőségének. Kohányi Tibor szerkesztő az írást közölhetetlennek ítélte súlyos Kossuth-ellenes vádjai miatt. A nagy rebublikánus lánya később már hiába kereste a kéziratot: nyoma veszett. Védőbeszédétől is megfosztódott Madarász (i. m. 497—504.).

A XX. század vége felé mindezzel nem nehéz tisztában lennünk. De vizsgálódásaink során azt a tényt soha nem téveszthetjük szem elől, hogy Jókai végig, az egész procedúra folyamán, de még visszatekintve nyegyed-, majd félszázad múlva sem volt képes fölismerni a pörnek, mint a békepárt offenzívája nyitányának, alkatrész-jellegét. Mindvégig csak elszigetelten, önmagában nézte a forgó, szüntelenül változó események során ezt a gyémántügyet. Azt folyvást tekintetbe vette, hogy a flamingókat törekvéseikben akadályozni szükséges, terveik

kivitelezését gátolni kell. Valahogy úgy számolt, mintha Madarászék bukásával az egész radikális szárny megszűnnék. Ezzel a szándékkal végzi lankadatlanul a rendőrminiszter tépázását a sajtóban. Másfél évvel később már, az *Emléksorok* tanúsága szerint, valamivel több összefüggést fedez föl, de korántsem a kiépített rendszert. Amikor negyedszázad múltán szerzői kiadásban bocsátja közre újból *A gyémántos minisztert*, a hozzá hosszan megírt jegyzetben pedzi valamelyest változott véleményét Madarászról (ha nem aljas kapzsiság volt is az oka, „a republikánus párt e kiváló férfja” több, mint bűnt, hibát követett el), de hogy igazságtalan volt — voltak mindnyájan — vele szemben, meg sem fordul elméjében.

Mint kötötünk minden írásának esetében, ennek a novellának kronológiai vizsgálatánál is csak a megjelenés időpontjából indulhatunk ki. Figyelembe vesszük azt a fontos kéziratot, amelyet a JKK *Elbeszélések I.* jegyzetei már részletesen bemutatnak (482—84.): a *Megjelent műveim jegyzéke* címűt (OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 698.). De ez esetben nem jutunk előbbre. Fel kell tételeznünk, hogy a jegyzék azonos éven belül a keletkezés sorrendjére nem sokat adott, annál is kevésbé, mivel jó nyolc éves munkák közt tett rendet. Ugyanis a kéziratot jegyzék az 1850 júliusának közepén megjelent *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből. I—II.* teljes anyagát, mind a tizenhárom elbeszélést a *Gyémántos miniszter* (a kéziratot jegyzék így rögzíti a címet, névelő nélkül) elé helyezi. — Ha a megjelenést tekintjük, a szóban forgó munka Jókai első Sajó aláírású műve, és az önkényuralom idejére eső alkotásait is ez indítja (1850. március eleje). Tudniillik a *Reguly-Album*-ban, február végén, később a *Hölgyfutár*-ban is kibocsátott *A munkácsi rab* című munka a kutatások szerint kétségtelenül 1848 előtti Jókai-írás. (Vö.: JKK I. Elb. 618—19.) Ez a sorrend nem képzelhető el, ha akármilyen tüneményes sebességgel dolgozó írónak ismerjük is Jókait!

De van a szerzőnek egy másik, kizárólag erre a művére vonatkozó kormeghatározó adata is. 1874-ben bocsátotta ki saját kiadásában a híres *Forradalom alatt írt művek* (Bp. 1875.) című kötetet. Ez a kiadás azért olyan fontos jelenlegi szempontunkból, mert itt Jókai becses megjegyzéseket fűz negyedszázaddal korábban írt munkáihoz, *A gyémántos miniszter*hez is. Mégpedig: „Ez a naplószerű vázlat (az elő- és utószó kivételével) még a forradalom alatt íratott: de csak a forradalom után jöhetett ki a Szilágyi Sándor szerkesztette Emléklapokban, mely folyóirat a katonai rémuralom alatt, mint egy kimagyarázhatatlan lélektani talány, a legnagyobb censurátlan sajtószabadságot élvezve, közlé valamennyi »forradalmi csataképemet« [!] miket »Sajó« álnév alatt írtam.”

Ha ennek az időmeghatározásnak minden gond nélkül hitelt adhatnánk, nem lenne további dilemmánk. — Vasvári Pál halála a legkésőbbi esemény *A gyémántos miniszterben*: 1849. július 5-e. Akkor — legalábbis ez a rész — július második hete előtt nem készülhetett. Jókai napilapjainak utolsó számai július első hetének végén futnak ki (pEL: július 7.; PH: július 8.). Ekkor írónk elindult a vezetőgárda után. Monoron, Kecskeméten, Kiskőrösön, Akasztón át — többnyire lovas-kocsin — eljutott a hónap harmadik harmadában Szegedre (vö.: *Emlékek...* HhM V. 121—37.). A déli fővárosban rövidesen találkozik feleségével, akit az ő egykori kecskeméti jogásztársa hozott ki Pestről, rengeteg veszély közepette. Szegeden átélték a lőporraktár égbe röpdülését, majd Jókai Arad, Róza pedig Békés megye meghatározatlan helye felé indul. A kormány utolsó székhelyén is tölt egy hétnyi időt, innen ered neki a Bükknek.

Mindezek olyan zaklatott napok voltak, hogy alattuk nem képzelhető el szépirodalmi alkotó munka. Arról nem is szólva, hogy *A gyémántos miniszter* elkészítéséhez írónknak mulhatatlanul szüksége lett volna a debreceni és a pesti EL példányainak hiánytalan sorozatára, másképp semmi módon nem szedhette össze azokat a cikkrészleteket, amelyeket nem egyszer szó szerint vett át a novellába. Fel sem tétélezhető, hogy ezek az elég folyamatos menekülés közben vele vagy akár közelében lehettek.

Azt a lehetőséget tehát, hogy ez a kisregény 1849 folyamán készült volna, bizonyonnyal kizárhatjuk számításaink köréből.

Végül van egy perdöntő bizonyítékunk arra, hogy Jókainak *A gyémántos miniszter* az első munkája a bujdosás után. Szilágyi írja az 1850-es évek elejének viszonyairól:

„Sajó — dolgozott szorgalommal, szeretettel, egész lélekkel, mint mindig. Gyakran meglátogattam — mindig tervezve, vagy olvasva, vagy dolgozva találtam. Még nem hagyta el lakását s Pesten léte titok volt. Neje, a női szeretetnek, önfeláldozásnak bámulatos példaképe, ápolta őt, s velem és férje egypár bizalmasb barátjával oly híven megőriztük honnléte titkát, hogy még hónapok múlva is tudakozódtak az emberek: honnan és mi úton kapom Sajó novelláit? Végre készen volt Sajó »első« novellája, a »Gyémántos miniszter« a határidő előtt pár nappal már, s csak az volt a kérdés, kijöhet-e egy félévvel az octoberi napok után egy dolgozat, mely e szavakkal kezdődött: Magyar forradalom! te eget gyújtó alak! véres arczú kép! senkinek gyermeke — mégis mindenkinek halottja! kelj föl a sírból és mulattass bennünket.

— Ki hát, csak ide vele!

S most már 1850. február végén, sajtó alá ment az első füzet programostúl, mindenestől.” (Szil. Rajzok 17—18.)

Aligha kétséges: *A gyémántos miniszter* megírásának szándéka az eseményekkel egyidejűleg megszületett Jókaiiban. A glosszák, fricskák, levelek stb. megírásával párhuzamosan mindinkább érlelődött benne. De a végleges formába öntés — és nemcsak az elő- és utóhang — nem készülhetett máskor, csak az 1850-es esztendő első másfél hónapja folyamán. Valószínűleg még jó néhány más írásával együtt. Ezalatt már a nélkülözhetetlen lappéldányai is rendelkezésre állhattak valahogy.

Az előttem járó és a részben velem egyidejű kutatás — főleg Zsigmond, Nacsády és Szekeres eredményeire gondolok (l. Irodalom) — már kiderítette, hogy novellánk alapvetően négy, 1849-es sajtóbeli publikációra mint pillérré van felrakva: *A miniszter úrnak dolga van!*, a *Tréfás emberek*, ill. az április 21-i „Charivari” szövegére, az egész pamfletet át- meg átszövi a *Hatvani és Madarász* c. cikk, és teljes felhasználást kap benne a *Nyíri levelek* IV. darabja.

Miután az elbeszélés szót ejt a szerte a hazában fegyverrel panasztalan küzdő és elhulló harcosokról, bemutatja a rendőrminiszter debreceni éjszakáit, hajnalig kivilágított ablakaival, ahol őt — és őket —, az országos gond és felelősség alatt görnyedő vezetőket egy pillanatra sem zavarhatja senki — kártyajátszmaikban:

„Szegény miniszter ur, mennyi dolga lehet! nem elég, hogy lovagolni tanul — nagy keservesen; nem elég, hogy az ország ügyeit rendezi — csudálatos szépen; nem elég, hogy az ország kincseire vigyáz — bizony nagy keményen: — még azon felül amaz alkalmatlan látogatókkal is meggyülék a baja, kik hivatalosan és hivatalnuk a nyakára járnak, mert örülnek, ha őt láthatják színről színre.”

Így a miniszter úr előszobájában örködő cerberus senkinek még megközelíteni sem engedi az ajtót, mely mögött gazdájának *dolga van*. Egy véletlen következtében a képviselő mégis benyithat. „S hát a miniszter és még három másik csudatévő hazafi ott filkóznak, vagy whisteznek.” (*A miniszter úrnak dolga van!* EL 1849. április 13.; CB III: 196—97.)

Ez a karikatúra tehát még 49. áprilisának közepén a némileg érzékeltetett megszövegezésben állott készen.

A kompánia legnagyobb mértékben foglalkoztatott tagjával, a pecsétörrel is tetőtől talpig megismerkedhetünk az előbbinél is korábban. „Duplasága” az első debreceni hetektől ráirányította a közfigyelmet:

„Merei Mór az egyik kezével pecsétel, másikkal a hazát védi. Egyik zsebébe a pecsétőri, másikba a órnagyfi fizetést sepevén.

Nem rég történt [...]”

és az újság cikk kellő részletességgel elbeszéli, mi módon vette föl Mérei a kétféle javadalmát. (*Tréfás emberek*: EL 1849. március 17.; CB III. 131—32.)

Ez a cikk az előző pilléernél egy hónappal korábbi időpont óta várt föltámadására az EL lapjairól. — Pár hét elmúltával Jókai újra visszatér hőiséhez az újságjában, látva, hogy a helyzet csak romlik:

„Mérei Mór maig pecsétel, sőt a kedves minister intézkedéséből még Pesten is pecsételni akar a haza boldogsága végett, avagy a szőke kaput zsebjébe söprendő zsiros fizetésért. Fizessék és semmi compromissio nem confundálja őt.” (*Charivari*: EL 1849. április 21.; CB III. 224.)

A novellában pedig — hogy szinte kézen fogva vezessen bennünket — Móricnak szólítja a miniszter a fontos kártyapartnert és közreműködőt a ládák feltörésében. S ami még kiderül róla a továbbiakban, számunkra az sem meglepetés, értesültünk erről is korábban, az ímént idézett lapszából. Ha még egyebekre nem óhajtunk felfigyelni ugyanitt.

Ezzel szinte teljes mértékben egybevág a „pecsétőr” Szilágyitól festett képe *A magyar forradalom férfiai...*-ban, annak Mérei Mór fejezetében. Az egyezés sokszor a használt szavak és rendjük mértékéig szól, Jókai helyzeteire és jellemzésére kísértetiesen emlékeztetve (i. m. 337.).

S mind az eddigiekkel hibátlanul egybecseng Szilágyi — de most már Karádfi nevében elmondott — anekdotája, másik munkájából, ugyancsak Mérei Mór címmel. Az egyes sorok felidézése igazolná, hogy mennyire egyöntetűen szól minden, az egész kórus a pecsétőrrel és őrnagyról meg a körülötte zajló eseményekről. Azonos furcsaságok, kínos helyzetek mindenütt, mintha mindnyájan összebeszéltek volna ellene és ellenük (*Honvéd- és huszárélet anekdotákban. Karádfitól*. Pest 1850. 56—57.).

Alig lehet kétséges, hogy vagy Jókai EL-beli cikkeiből erednek Szilágyi különböző — de csupa 1850-es kiadási évszámú — könyveinek bekezdései, vagy ennyire közszájon forogtak annak idején Debrecenben Madarász és egyik jobb kezének, Méreinek viselt dolgai.

Az, amit Hatvani-Hetveni őrnagyi kineveztetéséről és az abrudbányai tragédia előidézéséről a novella elbeszél, friss indulattal megírt formájában olvasható a pEL június 5-i számában. Emlékeztetőül néhány sor:

Annyi mindenféle ténykedés és intézkedés után Madarász „Végtére: hogy a morális erő mellől a physicali se hiányozzék, kinevezteté Hatvani Imre urat őrnagynak és egy iszonyú szabad csapat főparancsnokának [...]

Mikor a Madarászok az országgyűlés szétkergetését indítványozták az országra nézve is, de rájuk nézve is legkriticusabb időkben, egy fiatal tisztt a Hatvani hadtestből kérkedve mondá szemünkbe: — hogy a Hatvani csapat lesz az, mely az országgyűlést szét fogja verni.[...]

Néhány hét múlva Madarász benne maradt a gyémántos ládátkban, — az egyenlőségi társulat eltűnt, léggé vált, mint a délibáb, — a rendőrségi bureau feloszlott, — a debreceni lapok a keleti nyelvbuvárok kezére szálltak s ime, a minék fájdalma még a nemzetet is sújtja, most a Hatvani csapat is szétvételik az oláhok által.[...]

Nem volt isten áldása semmin, a mihez Madarász keze nyúlt.

Igy áldozza fél egy nagyravágyó ember nemtelen törekvéseinek a nemzetnek nemcsak rábizott vagyonát, de legjobb fiainak véréit is.[...]

Mondják: de Hatvani hivatalos tudosításából is kitűnik: hogy ő akkor támadá meg az oláhokat, mikor azok Drágos képviselő rábeszéléseére egy részben már lerakták a fegyvert[...]

Illy tragikus kimenetele lett Madarász László utolsó satellesének." (*Hatvani és Madarász*; pEL 1849. június 5.; CB III. 291—92.)

Amiről a fenti cikkben értesülünk, ellenőrizhető tényanyag. A baloldal képviselői például csakugyan javasolták Kossuthnak az országgyűlés feloszlását 1849. március 24-én, s vele egyidejűleg a diktatúra bevezetését. — A Hatvani-féle tervekről szóló itt említett hírek is egybehangzanak a már korábban idézett Mészáros Károly *Önéletrajzában* olvasható megdöbbenéssel: a 49-es Debrecen egyik magánlakásán folyt le az az összejövétel, amelynek során „Hatvany Imre azon indítvánnyal lépett föl, hogy verjük szét a honvédelmi bizottmányt s alakítsunk új kormányt. Eleinte többen megdöbbenek a vakmerő indítványtól, de csakhamar korszerűnek látták azt.[...] Társaim egyelőre Perczel Mórt szemelték ki vezérnek, ki épen ekkor megfosztatván egy hadtest parancsnokságától, a kormányra nagyon mérges volt s épen Debreczenben tartózkodott.” (I. m. 54—55.) A társak: Horárik, Vasvári Pál, Ábrányi Emil, Bangya János. A fellépést ekkor — crösödésükig — kissé elnapolták.

Szilágyi Sándor *A magyar forradalom férfiai...* c. kötetének „Hatvani”-fejezetében igen részletesen kíséri végig szinte lépésről lépésre a hihetetlen borzalmasságú abrudbányai vérengzést. Mindjárt a cikk élén kifejti azt a célt, amelyet Hatvaninak tulajdonít: „A rábizott összeget elprédálván, seregét vagy semmivé tenni vagy egy *coup d'état* által olylly érdemeket akart szerezni, hogy a számadás alól fölmentessék.” (I. m. 159.) A május 6-i csata után a tíz nappal későbbi „második felvonás”-ról is számot ad. Csupán Hatvani magatartására mutató jellemzéséből idézek: A kelepcébe került szabadcsapatot és a hozzájuk csatlakozotta-

kat „...az oláhok elülhátul s a két ut vonal közti meredekről egyszerre megtámadták, reájok sűrűen tüzeltek, köveket hengergettek, s a leghátul menő fedezetlen ágyut a lándzsások megrohanták s elfoglalták. Hatvani ekkor a helyett, hogy a bajon segíteni kívánt volna, lovát megsarkantyuzván, a megszorult nép mellett a lovasság felé vágatván, azokhoz s a tisztékhez így szólott: »mentsük meg magunkat mint lehet, ha a gyalogság odavész is,« s futott és utána minden, kinek csak lehetett[...] Hatvani e második hátrálásban is igyekezék jó példát mutatni, maga mindenütt hiven legelül szaladt, még pedig olly buzgósággal, hogy sem katona, sem menekült által nem hagyá magát megelőztetni, s ki előrehaladni akart, agyonlövessel fenyegette. Voltak mégis olly szerencsétlenek, kiket az életszeretet előbbre siettetett, s áldozatul is estek, mert H. saját kezével katonái közül illyet hetet vagdalt meg.

[...]A leölt magyarok száma mintegy 3000.”

Fejezetét Szilágyi így végzi be:

„Innen Debreczenbe ment, hol a politikai martyrt játszta; bekötött kézzel járt, melly azonban — miracula miraculorum — már harmadnapon meg volt gyógyulva.” (I. m. 161—62.)

A Hatvanira vonatkozó magatartás-vonások olyan mértékben egyeznek — még apró mozzanataikban, sőt szóhasználatuk tekintetében is — Jókainál és Szilágyinál, hogy közös forrást sejtetnek. Ennek ábrázolása után azonban a novella feltehetően tömöríteni akart, azonkívül pedig erőteljesebben ki óhajthatta domborítani Vasvári helytállását; mivel Szilágyi elének állít még egy hasonló, számunkra ma már névtelen hőst, Bisztág hadnagyot: „E derék harczférfi, mikor Hatvani megfutamodott, bajtársaihoz így szóla: »mintsem illy gyalázatosan hagyjak veszni mindent, s ágyuinkat, inkább meghalok!« és elszántan ágyujára fekvén, az oláhok ott lepték meg.” (I. m. 161.) Tehát Bisztág tüzérhadnagy is az ágyúkat fájlalta, mint Vasvári, hisz annyira szűkében volt ennek a fegyvernek a magyar hadsereg végig a szabadságharc idején; Hatvani pedig könnyű szívvel hagyta őket az ellenség ölébe hullani.

Ennek a végzetes abrudbányai támadásnak — melynek megjelenítése novellánk egy egész fejezetét adja —, az ennek következtében egyszer s mindenkorra félbeszakadt kecsegtető eredményű tárgyalásoknak és az újra föllángoló román felkeléseknek gazdag irodalmuk van. Csak párat felsorolva: KLÓM XV: 610.; Kemény Gábor: *Nagy Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben*. Pest 1862. 242.; *Forradalom és szabadságharc*. Bp. 1948. 460—61.; *Egy honvéd naplójegyzeteiből*: Székely Közlöny 1867. november 12., Szekeres is szól a témakörrel jegyzeteiben: CB III. 1068—69. — Szépirodalmi feldolgozás: Szilágyi Sándor

novellája *Egy gerillavezér* címen (ME 106—11.), Jókai is sokhelyt felhasznált erre vonatkozó tájékozottságát: *Egy az Isten* JKK 70. k. 556.; *A tengerszemű hölgy* JKK 55. k. 232.; *Emlékek a szabadságharcból* HhM V. 50—52.

Jókai erre a tragikus felelőtlenségre nem ismer bocsánatot. A tárgyilagosságot, higgadt, minden oldalra egyformán tekintő történelmi mérlegelést (Hanák Péter: *Abrudbánya, 1849 május. Élet és Irodalom* 1979. május 12.), bár nem veszi le Hatvani válláról az alapvető felelősséget, talál számára mentséget: ad a felelősségből a közvetlen parancsnok Bánffy János ezredesnek, aki még biztatta is Hatvanit, sőt a központi vezetőknek is, mely mégiscsak kiküldte az őrnagyot erre a terepre szabadcsapatával. Az elbeszélés szerzője is itt, a kinevezésben és személyesen Madarászban érezheti a tragikus következmények forrását.

A novella negyedik pillérének előképét: a karcagi vendéglőjelenetet szolgáltatja a *Nyíri levelek* IV. darabja, amely még március második felében készült el az EL számára. A szoboszlói helyszín aligha téveszt meg valakit: pár sor idézése nyilvánvalóvá teszi, hogy ezt szinte változtatás nélkül bele lehetett emelni a novellába:

„Szoboszlón, a mint megittunk, betértem magam is egy pohár borra a csárdába, hát a mint ott ülök, jön egy sebbel lobbal egy hirtelenember, — így híják parasztnyelven a futárt, — iszonyúan télnék öltözve, s parancsol magának rögtön bort, pálinkát, puncsot, kávé, csukoládét, krampampulit, mert úgymond nagyon siet...”

Az első, szelíden érdeklődő kérdésre elzárkózón emeli kezét a szájára:

„Csitt, az titok, ahoz önnek semmi köze! felele ő, mielőtt ivott volna.

És azután ivott, és minekutána ivott, leült mellém, [...]”

S így szépen sorban minden „titkát” kifecsegi, még olyan dolgokat is, amelyeket gazdája elől is rejtegetnie kell.

Az író pedig ezzel a színlelt áhitattal végzi be cikkét:

„Én pedig azóta még egyszer akkora szeretettel viseltetem az ő nagy gazdája, ama kis férfiú iránt, mióta tudom: hogy ő még a távolban is olly érzékenyen megemlékszik azokról, kikhez szive epedései vonzák.” (CB III. 148—49.)

Vissza tudunk emlékezni még a Kemény Zsigmondtól közöltekre Madarász „arszlánkodás”-airól; tegyük hozzá Szilágyi Sándornak a *Nyíri levéllel*, ill. a novella megfelelő részletével annyira egybevágó jelenetkijét *Madarász L. és J. testvérpárjából*:

„Pesten egy nőnek udvarolván, hetenként titkos bizománnyal követ küldött Pestre. Egyik csárdában egy illy követ iddogála.

— Hová megý Földi!

- Pestre.
- Miért?
- Fontos bizománynyal.
- De mégis?
- Országos dolog.
- No, de nekem csak megmondja.
- Nem.
- Igyék koma. Hát fontos dolog ugy-e?
- Az ám. F...h k.a.-nak a minister ur haját küld.
- S mit csinál a k.a. a hajjal?
- Rendesen a szemétre veti.” (Szil. Ff. 270.)

Ha alkarnánk, egy ötödik egységet is fölvehetnénk a novella nyersanyagából, amelyből törzsének fő mondanivalója, a „gyémántosság” táplálkozik. De ehhez Jókai egész debreceni és pesti újságírói oeuvre-jét, a teljes EL-at, pEL-at, sőt sokszor a hozzátartozó PH-ot is részleteiben végigidézhetnők. Vörös fonalként vonul végig ezen a publicisztikai munkásságon Madarász László személyének, elveinek, pártjának, sajtóorgánumainak, létük minden mozzanatának teljes neveltségessé tétele. Utaljunk egyedül — pars pro toto — az EL április 1-ji különszámára, amely mindenestül kizárólag a gyémántper kérdéseivel és furcsaságaival traktálja olvasóit. De hát az egész kampány Jókai előtti — s közönség előtti — része az ő tollával folyt le.

Különben tetszés szerinti mértékig szaporíthatjuk *A gyémántos miniszter* apróbb-nagyobb szemcséinek visszamutatásait, előrevilágításait, a kortársak megnyilatkozásaival való egybevetésüket. A teljesség itt meg nem közelíthető, olyan mérték nincs, amihez még hozzá ne lehetne tenni újabbat, újabbakat.

Olyan, aránylag jelentéktelen részlet, mint a 49-es Debrecen lélekszámbeli hullámzásának ritmusáról mondottak, első, kissé részletezőbb alakjukban így mutatkoznak március közepe táján:

„Midőn nagyon sok honvédtiszt látható Debrecenben, valahol bizonyosan ütközetnek kell lenni.

Az egyenlőségben ha nagyon fenyegetik az ellenséget, aligha meg nem vertek bennünket valahol.

Sok veres tollat ha látsz, az nap kilenc mérföldnyi területen nem lesz háború.

Debreceni lapok, ha viccelnek: izzasztóul van nekik rendelve az orvos által.

Ha a minister körül nagy *udvart* látsz, az nagy szárazságot jelent az országra nézve.

Ökörfarkkóró ha virágzik, madarászokra jó esztendő.”

(*A parasztembernek régulái az időnek az ő változásairól.* 1849. márc. 17. CB III. 133—34.)

Azt hinné az olvasó, hogy csak a jól ülő ellentétezés írói beállítására kedvéért távozik a megsemmisített Madarász a parlamentből a következő körülmények között: „A miniszter e felvonás alatt tökéletesen pulverizáltatott.”

Midőn a tereméből eltávozott, az ugyane nap kinevezett főápolóné nyújtá neki karját támaszul, mire a debreceni civis azt jegyezte meg, hogy a főápolónő a legelső masszírozott sebesültet hivatalos gondviselése alá veszi.”

Hogy Meszlényiné Kossuth Zsuzsa pontosan melyik napon vette át főápolónői kinevezését, nincs rá hiteles adatunk. De a jelenetet Takács F: *Két flamingója* (Bp. 1982.) is hajszálla így adja elő:

„A gyűlésteremből kitódulók közt igyekezett Madarász Lászlóhoz közeljutni Kossuth Zsuzsanna. [...]Kedvesen beszélgetve távoztak el a T. Házból. Nem hagyta hát mindenki cserben a flamingók megszégyenített vezetőjét.” (I. m. 201.)

Elég dicstelen szerepet oszt novellájában Jókai a pecsétőr feleségére, „egy kis ravasz katolizált zsidónő”-re, akit ennyi megjelelésből mindenki azonosított Mérei Mórnéval. A *gyémántos miniszterben* Madarász Lászlóné igen visszataszító ügyeinek részeseként mutatkozik be, akit a „miniszter” — volt rá eset — negligzában fogad. Mészáros Károly többször idézett *Önéletrajza* többet tud róla:

„*Mérey Mór* volt szerkesztőtársam, [...]lejövén Debreczenbe, [...]épen mint Pesten, népes thea-estélyeket szokott adni. Neje, egy bécsi bankár kaczér leánya, vele egy házban lakott ugyan, de mint házastársakhoz illetet volna, nem valami bizalmas viszonyban.[...] A háziasszonynak *Madarász* László volt a rendes udvarlója, s azon gyöngyök és gyémántok, melyek a forradalmi vérbíróság által kivégzett gróf Zichi Ödön lefoglalt kincsei közül hiányzottak, s melyek ugyan csak *Madarász* L. őrizete alatt voltak, s elsikkadtak, — s melyeket Horváth Mihály Párisban Méreyné nyakán fölismerteknek mond, — több mint valószínű, hogy csakis *Madarász* László rokonszenve által jutottak ezen magyar »*Ninon d'Ençlos*« birtokába.” (I. m. 55.)

Alig kétoldalmi szemlét tart az elbeszélés a csatatereken, hogy szerzője tisztább levegőhöz jusson a Madarász-hivatal „rút képei”-től elfordulva. Ha kedvünk tartja, a szemle minden miniatűrjét pontosan lokalizálhatjuk. Így következnek egymásra:

Bem és erdélyi serege,

Damjanich langendorfi csatája Fáy Gyula hadnagy rohamával,
a Sepsiszentgyörgy melletti csata névtelen ifjával,

a piski híd védelme,
a vörössipkások Tisza melletti csatái,
Komárom és környékének küzdelmei,
Mészáros Lázár — esetleg Perczel — tábornok esketi nemzetőr-újon-
cát.

Befejezésképp már csak utalás van Szolnok utcáira, a Kárpátok sziklás ösvényeire, a délvidék égő városaira, Buda bástyafalaira.

Összefoglalva: az egyes képek később megírandó, de ekkor már jól, közelről megismert ütközetek, hősök, keservek. Egy kialakítani való mitológia.

A mintaszerűen becsületes lengyel, miközben a „miniszter”-rel pörlekedik, észreveszi a mellékszoba félig nyitott ajtaját a mögötte leskelődő hölgygel. „Ez szokás volt az udvarnál” — jegyzi meg az elbeszélés szövege. Csakugyan az lehetett, ha az „udvar”-on Kossuth közvetlen környezetét értjük. Az *Emléksorok*ban szintén egy megbeszélés közben történt incidensként olvassuk:

„E percben a *mellékszoba ajtaja csikorogni kezdett*, odatekintének mind a ketten, a félig nyitott ajtó mellől valami női ruha áruló fodrai látszottak elő. Kossuth bosszúsán csóválta meg fejét, odament az ajtóhoz és becsukta.” — Aztán folyt tovább az eszmecsere. Magyarázatul és mentségül hozzátehetjük, hogy Debrecenben Kossuth hivatali szobája és magánlakása egymásba nyílt.

A „Res servando non servabiles” olyan kifigurázást kap jó néhány, 49 tavaszán született cikkben, hogy a jogi kifejezés közkeletűvé válik városszerzte. Legtalálhatóbb és legmulatságosabb azonban a gúny a Rettegi István aláírású *Dunántúli levél*ben, mivel benne Rettegi — sok egyéb mellett — Peti fiának köz- és magánjogi vizsgájáról számol be „édes öcsém Laci”-nak, ahol a fiú a „De rebus servando servabilimus et non servando...” és további latin értelmetlenségekbe futó tételt kapta, amelynek szépségeiről a levélíró nem győz eléggé áradozni, az újságolvasó pedig eleget mulatni Madarász rovására.

Ahogy Madarász a novellabeli Simon írnok eltávolítása, illetve egyszer s mindenkorra való elhallgattatása ügyében intézkedik, nagyon hasonlít arra a módra, amit Mészáros Károly *Önéletrajza* saját porosz-lói és egi küldetéséről beszél el, s amelyet korábban a Madarász-jellemzések közt volt alkalmunk idézni.

Éppen csak pendítés szól a novellában az EL debreceni megjelenését ismert helyről akadályozó tényezőkről és nehézségekről. Ezek során „...követeltetett a kaució, ugyanakkor, midőn maga a kormánylap sem tette azt le. Mindhiába, másnap a kaució is készpénzben le volt téve.” „A cautiót Szunyog Rudolf tette le érte” — mintha erre tenné a

kiegészítést Szilágyi *Az Esti Lapok Debreczenben* c. írásában (Szil. Ff. 325.), mivel nem tudhatta, hányszor fog erről szerzőnk még szólni későbbi élete folyamán. — De a rendőrség ilyen intézkedései még mindig nem elég hatékonyak ahhoz, hogy az újságolvasók a „miniszter úr saját vezetése mellett” kiadott lapo(ka)t támogassák, „hanem az előfizetők nemsókára instantiát adtak be hozzá, hogy fordíttassa le magyarrá, amit ír, mert perzsául nem értenek”. Szilágyi ezt is megerősíti. „József a másik Madarász-fiú a Debreczeni lapokat szerkeszté. Hanem az előfizetők folyamodtak hozzá, hogy fordíttassa magyarrá.” (I. m. 281.)

Tehát még a mellékmondatok is mind tényszerűen igazak. — Amint Jókai összefoglalja *A gyémántos miniszterben* Madarász védőbeszédét, igazolva láthatjuk benne Szilágyi megállapításait, aki szintén hoz Madarásztól pár „teljes” felszólalást (i. m. 271—76.), de ugyanígy Horváth Mihály jellemzését a „miniszter” észjárásáról, „miszerint az ellene intézett megtámadást úgy tüntette elő, mintha az egyenesen a kormány ellen volna irányozva” (egészében ezt is a jellemzési részben idéztük).

És a szemcsék keresgélése tetszés szerint folytatható: az oly sokaktól rosszalnt lovagló Madarászról, a felrendelt szekeresekre tett intézkedéséről, Pompéry megírt vagy meg nem írt cikkéről vagy cikkeiről, a miniszter verselményeiről és így tovább... A tárgyi magyarázatok megfelelő helyén utalunk rájuk.

Nacsády elismerésre méltóan végezte el ennek a novellának szerkezeti szétfejtését, kimutatta előképei legjelentősebb darabjait Jókai debreceni publicisztikájából, kutatta a valóságelemeket az elbeszélés szövege mögött és egyebeket (*Egy Jókai-elbeszélés értelmezéséhez*. ItK 1975. 341—48.). De mindenképp vitába kell szállnunk itt magával az értelmezéssel, amelyben a felhozott tények egyenkint mind támadhatatlanok, de egybevetésük, tehát éppen az elemző-értelmező munka nagyon vitatható.

A „zarándi harcok” ugyanis olyan katonai megmozdulások összefüggő és egymásból eredő sora, amely április végétől július végéig megszakítatlan, csak különböző sebességű és intenzitású összecsapások egymásutánja. Hangsúlyozni való megszakítatlanságuk és fogaskereknek módjára mozgó egymásból következésük. Pár személy neve, elsősorban báró Kemény Farkasé, az erdélyi seregek egyik vezéréé is összekapcsolja a hadjárat egyes ütközeteit: ő csaknem végig részt vett bennük. Az egységesség ténye világosan kiderül Horváth Mihály többször idézett alapművéből is (i. m. III. 258—65.), de legfőképp megerősít benne minket az a véletlenül előkerült „Jelentés”, amelyet egy résztvevő,

Ivanovics százados, az I. oláh határőrezred kapitánya írt 1849. augusztus 7-i keltezéssel, akit az osztrákok az Alsó-Fehér megyei népfelkelőkhöz vezényeltek parancsnokként. Ezt a jelentést teszi közzé az 1880-as években fölfedező és fordítója: Bányai Árpád *Adalék a zarándi harcokhoz* (Hazánk 1884. 387—96.) címmel, ahonnan kellő mennyiségű életközeli adatot és sok finom részletet tudhatunk meg. A cikk alcíme is beszél: „1849. április 23-tól július 25-ig”.

Természetesen nem azt akarom állítani, mintha Vasvári Hatvani Imre közvetlen küzdőtársa lett volna. Azt azonban igen, hogy Hatvani májusi meggondolatlan akciói nélkül a későbbi, július 6-i tragikus csatára, amelyben Vasvári úgyszólván teljes szabadcsapatával odaveszett, valószínűleg sor sem kerül, s ha igen, semmiképp sem ilyen megsemmisítő formában.

Az is sajátos értelmezés, hogy Jókai későbbi jegyzetében be is vallotta ezt az írói fogást, amely ezt az önkényes összekapcsolást diktálta. Erről — úgy hiszem — egyáltalán nincs szó. A szerző azt vallja be, hogy a jegyzet megírásáig eltelt negyedszázad folyamán a történelem kiderítette, hogy az ő novellabeli leírása „nem történelmileg hű; de az eset után így volt az elbeszélve Debreczenben”. (FAIM 265.) Tehát ő *A gyémántos miniszter* megírása pillanatában így tudta, a legjobb hiszemben járt el, az akkor lehető legpontosabb tudása szerint készítette leírását, nem pedig írói fogásként kapcsolta a távoli eseményeket, nagyobb hatás elérése végett.

Ennek a Jókai-írásnak *műfaját* meghatározni sem problémátlan feladat. Első megjelenése alkalmával *A gyémántos miniszter* a ME-ban az „Egy skizze a forradalomból” alcímet viseli, a kötetkiadásbeli „Vázlat a forradalomból” csupán magyarítása ennek. A magunk ítéletének megalkotásánál messzemenően figyelembe kell vennünk a szerző saját minősítését. Amikor az NK-t annak utolsó kötetében lezárja Jókai, utószavában meglehetősen élesen szétválasztja szépirodalmi és publicisztikai munkásságának eredményeit. Itt félreérthetetlenül osztályozza műfaji tekintetben ez utóbbiba vágó irományait:

„Hosszú életpályám alatt nemcsak költő voltam, hanem politikus is, és mint ilyen, hírlapíró, élczlapszerkesztő, adomázó, képviselőjelölt, törvényhozási szónok: azonkívül történet-, táj- és népismerő, sőt még kertész is. Szellemi termékeim, mint vezércikkek, országgyűlési beszédek, programok, polémiák, politikai satírák, pamflettek, életrajzok (komolyak és tréfások) még egy roppant tömeget képeznek[...] Mindezek a szellemi munkás édes gyermekei, de nem a költőé.” (*Utószó összes költői műveim gyűjteményéhez*: NK 100. 1898. 251—52.)

A megjelölt műfajok közül jelen alkotásunkra vonatkozóan tehát a politikai szatíra vagy a pamflet jöhet számításba. Évkörünkbe esően politikai szatíra főképp a Madarászt lejárató csipkelődések, glosszák stb. sora lehet — kevés egyéb mellett —, mi *A gyémántos minisztert* leginkább késleltetett pamfletnek minősíthetjük, a műfajnak az elmélet megkívánta minden ismérvével: a gyilkos szatírával, hiperbolák sorával, erősítéssel, nagyítással, iróniával. De durva hang nélkül. Hiszen idejét múlta benne az erkölcsi megsemmisítésre irányuló célzat. Csaknem egy esztendővel utóbb került nyilvánosságra, mint amikor eredeti hivatását teljesíthette volna. Csak emlékeztetőül ismétlem: az országgyűlésbeli botrány kipattanása: március 17-e; Madarász lemondásának időpontja: május 8-a (mindkettő — természetesen — 49-ben), a címszereplő távozása hazájából Világos környékére, tehát augusztus folyamára tehető.

S erről a pontról célszerű visszapillantánunk ahhoz a kérdéshez: miért nyilvánítja Jókai olyan hangsúlyosan még a forradalom idejéből valónak — legalábbis derékrészét illetően — ezt a munkáját. Írói attitűdjének megítélése szempontjából nem lehetett számára közömbös, hogy a kíméletlen élességű alkotásban a politikai harc hevében született, egy még eldöntetlen konfliktusba beleszólni kívánó megnyilatkozást vagy pedig (a valóságnak megfelelően) a bukás utáni depresszió légkörében keletkezett, a védekezni már nem tudó ellenfelet sújtó támadást kell látni.

Ezt a kisregény méretű pamfletet több szempontból is különösképp becsülhetjük:

1. ez a műfaj a szerzőnél fölöttébb ritka;
2. alakjaival, eseménysorával remek, bár történelmileg egyoldalú ábrázolást nyújt;
3. abban is sajátos, hogy személyes indulatból a szabadságharc árnyoldalai felől szemlél, és párját ritkító nyíltsággal beszél.

Irodalom

A gyémántos minisztert páratlan figyelem kísérte az egykorú sajtó részéről.

Alig telt el két hét novellánk publikálása után, a PN nem késlekedett. A névtelen kritikus „A Pesti Napló Műtára” fejlécű rendszeres rovatban ad ismertetést a *Magyar Emléklapokról*. Nem győz elég szitkot szórní Szilágyi Sándorra. „[...]most meg már folyóirat a forradalom számára!” — kérdi megbotránkozva. És nyomatékot ad még egyszer:

„[...]megütközve láttuk, a sok előbbi után, *Szilágyi Sándortól* az új forradalmi munkát.”

Aztán az egyes darabokat veszi szemügyre. Taglalásuk során Sajóra tér:

„Aztán jó »A gyémántos miniszter«, egy (?) skizze (?) a forradalomból. Megkell [!] vallanunk, ha nem tudnók, ki írta a vázlatot, csak annyit jegyznénk meg felőle, hogy a magyar forradalomnak, mint minden más dolognak a világon, arányos mennyiségben voltak fény- és árnyoldalai, vezéremberei közt [...] voltak nagy és törpe lelkek.[...] Ez okbul a forradalom ismertetésére igen elhibázott eljárásnak tartjuk, kifordítani annak cloacáját, s ismertetésül kitüzni, és azt is eltorzítva, a legapróbbakat és aljasabbakat; de mivel ismerjük az író nevét, s épen tőle találunk itt illy megalázó vázlatot, álnév alatt önmaga munkásságáról elszórt feldicsérésekkel, minden szavunknak el kell némulni a csodálkozás és meglepetés miatt.” (PN 1850. március 19.)

Öt nappal később a Magyar Hírlap hoz „Tárczá”-t *Szépirodalmunk* címmel. A ME-at „Ébredni kezdő szépirodalmunknak feltűnőbb jelenségei egyiké”-nek ítéli, három szempontból is célirányos vállalkozásnak az „-y -y -y” jelű recenzió, és azonnal éber figyelmet ígér ennek a kibontakozó törekvésnek. (Ezt a Magyar Hírlap becsületesen teljesíti is, a ME további számait megjelenésük napján teljes tartalomjegyzékkel hirdeti, majd részletesen ismerteti csaknem végig!)

Az első füzet „műtartalmá”-ból főleg a verseket dicséri fenntartás nélkül. Aztán a „prózaiból”-ra tér:

„»A gyémánt(os) minisztert« SAJÓ igen eredeti formában adja, különösen jó tapintatot árul el az, hogy a forradalomnak egy árnyképét, vagyis helyesben »madarász foltjait« a legfényesebb rámákban adja, és így a legaláltabb vonásokkal tünteti föl az ellentétet a küzdő nép önzéstelen nagysága és egyes emberek aljas önzése közt. Azonban mindemellett is óhajtottuk volna, hogy e munka az első füzetből kimaradott legyen. Az olvasó, ki rendesen az első füzetben keresi az irányt, e dolgozatban megbotránykozik, s a forradalmi képeket épen ezzel bevezetni szerkesztőtől füzeteinek érdeké tekintetéből is tapintatlanság volt. Apollo, midőn napba ült lantjával, bizonyosan nem foltjait ültette hurjaira, hanem saját homályosságát is a nap arany sugarai mögé rejtette.” (Magyar Hírlap 1850. március 24.)

Vagy tíz hónap elteltével *Szilveszter* visszatér Szilágyira és első füzetére a PN lapjain:

„Az időben, midőn *Szilágyi Sándor*, forradalmi fércműveivel előzőnlé az olvasó közönséget, s a forradalmat az utolsó honvéd anekdotáig kizsákmányolá — szépirodalmi havi füzeteket is indított

meg »Forradalmi Emléklapok« címe alatt[...] a kívánt czélt: a szépirodalomnak előbbi, közelismerést birt állásába visszahelyezését, meg sem közelíté. Pedig tehetségek hiányában nem volt a vállalat.[...] A szerkesztő eleinte szűk kört szabott a dolgozatoknak, a forradalmi tárgyakra szorítkozott, miután saját tapasztalata szerint ezektől várt kelendőséget. S lón ismerenyű művészietlen szétmarczonlása s dobraütése a forradalom szerencsétlen drámájának. A forradalmi tárgyú dolgozatokban csak *Sajó* nyújtott élvezhető, de »Gyémántos minisztere«, akár mint történeti kép, akár mint pusztá elbeszélés, csak undort ébreszte.» — Még megjegyzi: „Csengeri mutatóványán, *Sajó* érdekes vázlatain, s egy pár jó költeményen kívül alig van mi figyelmet érdemel.” (PN 1851. január 22.)

Szilágyi S. a visszaemlékezéseiben a kibocsátó büszkeségével lelkenedik erről az alkotásról: „[...] egy darab történet volt. A háttért a forradalom nagysága, óriási alakjai képezék, a cselekvényt a debreczeni rendőrmiszter élményei, cselekményei nyújták. [...] A leonidási küzdelem lelkesítő, de bánatos, megragadó képét adták annak, a mit láttunk. [...] És midőn ily lapok után jöttek a dorbézolások rajzai a rendőrség helyiségeiben, Hetveni (Hatvani) abrudbányai harcza, melyből egy vigasztaló kép tűnik ki Vasvári alakja, a gyémántper Debreczenben, ki ne érzett volna mély felindulást annyi nagyság és annyi salak közt? S mind ehhez a jól etlalált forma és Jókai erőteljes megragadó stílja, az a szép magyarság, az a kitűnő színezés [...] hogy ne mertem volna megpróbálni; hátha addig a határig terjed a sajtószabadság, hogy ez kijöhet?” (Szil. Rajzok 20.)

Mikszáth monográfiája ennyit szentel neki: „Az Adliczer-vendéglőbeli szobában írja meg kis lélegzetű dolgait, melyek kifejezik az ő hangulatát, de a közönségével is harmóniában lévén, méltó feltűnést keltenek. Ilyen a »Gyémántos miniszter« (mindenki etlalálja, hogy Madarász Lászlóról szól).” (Miszáth I. 181.) — A Mikszáth-mű kritikai kiadásában nagyra értékeljük, hogy jegyzeteiben a sajtó alá rendező Rejtő István közölheti Varga Jánosnak külön e kötet kedvéért előre (már 1960-ban!) elkészített korszerű összefoglalását a szerzteágazó gyémántpörről (i. m. I. k. 343—47.).

Zsigmond Ferenc monográfiájában csak azért írja le a *Gyémántos miniszter* (sic!) címet, hogy a megjelenése nyomán kelt Tompa- és Arany-levelet, bennük mindkettejük ujjongásáról hírt adhasson (Zsigmond 100—01.).

Annál nagyobb jelentőségűnek tünteti föl viszont Zsigmond ezt az elbeszélést a *Jókai és Debrecen* c. (Debrecen 1925. 86.) munkájában. — Ilőbb arra „a vákmerő, de bámulatos sikerű módszer”-re utal Zsig-

mond a fiatal Jókainál, amelynek nyomán politikai eszmék és események nyersanyagát költőileg újjáteremti (i. m. 20.) Az első igazi kísérlet a módszer érvényesítésére éppen ebben a novellában történik meg, „amely mindenestül Debrecennel áll a legszorosabb kapcsolatban”. Itt a mű négyötöde „a szabadságharc szégyenletes mozzanatait tereti elénk olyan bőségben, [...] végletes torzítással, hogy ez az epeömlés igazán párja nélküli jelenség Jókai költészetében [...] Igazi kuriózzummá teszi az a sajtáságos átmeneti jelleg, mely a politikai gúnyiratnak szatirikus novellává fejlődése közben félúton maradt.” — Az EL politikai cikkeivel a novella kapcsolata szembeszökő, szinte abból lép ki. Közvetlenül Zsigmond csak *A miniszter úrnak dolga vant* idézi, a többire csak általános utalást tesz (i. m. 20—25.).

Szinnyei Ferenc kategorikusan és elnagyoltan ítélt: Jókainak „Egyetlen elbeszélése van, melyben a szabadságharc leglelkesebb dicsőítője, annak árnyoldalait is be merte mutatni, mikor *A gyémántos miniszter c.* »skizzében« leírta Madarász László rendőrminiszternek dözsölő és kártyázó társaságát Debrecenben, leírta a lepecsételt Zichy-ékszerrek ellopását, [...] Hatvani [...] abrudbányai viselt dolgait, melyek seregének felkoncolását okozták, s leírt még egyéb csunya és piszkos dolgokat is. [...] A szabadságharc szennyesének ez a merész kitergetése a Bach-korszak elején erős visszatetszést keltett.” — Jegyzetében Szinnyei szükségessé tartja még azt a megállapítást hozzáfűzni: „Jókai nem is vette fel sem *Csataképeibe*, sem későbbi gyűjteményeibe, még összes munkáinak díszkiadásába sem.” [?] (Szinnyei I. 247—48.)

Féja Géza háromkötetes irodalomtörténetének középső részében (*A felvilágosodástól a sötétedésig*. Bp. 1943. 287 l.) található egy 14 oldalra terjedő Jókai-fejezet. A boncolgatás során — ha nem éppen ennek örülnék — úgy érezhetnénk: Féja túlméretezett teret szentel darabunknak. *A gyémántos minisztert* nem is novellának, hanem magától értetődően „regény”-nek minősíti, és szerzője egész pályájára nézve döntő fontosságúnak mutatja be. A mű gyökereihez ásva a debreceni Jókait állítja előtérbe: „Visszaéléseket, fenyegető terrorizmust, erők túlbecsülését, vészes órákban apró pepecselést tapasztalt Jókai Debrecenben és megtanult realisan nézni. Realizmusa széles távlattal rendelkezett: vérbő nacionalista álmok helyett széles ölelésű keleteurópai alkotmányt ajánlott.” És nézeteiből fakadt ez az alkotás: „A realista Jókaiából szököfórásként tört fel a szatíra. [...] Szatírájába jókora adag humor vegyül, így emberségesebb, elviselhetőbb lesz. Szatírája »A gyémántos miniszter« című regényében sűrűsödik művé; olyan ez a regény, mintha Tolnai Lajos írta volna: félelmetes írói leleplezés a díszes retorikába csavart politikai silányságról, a nagy történelmi vállalkozás élősdí hadaról.

»A gyémántos miniszter« irodalmi útját nem folytathatta Jókai Mór, a pörölycsapás gyorsaságával és kíméletlenségével jöttek az események. Világos után Jókai is bujdosásnak indult, de itthon bujdosott; írói sorsa ezzel eldőlt. Ha Párizsba menekül, mint a fejében forgatta, termékenysége és alkalmazkodó képessége bizonyára egykettőre ismert íróvá teszi. A francia légkör mindenestre »A gyémántos miniszter« íróját növelte volna meg. Jókai azonban itthon maradt, ennek két oka volt: az egyik pátriotizmusa [...] — a másik ok felesége [...]» De Laborfalvi egy idő után »a fiatal és sikere tetőpontján álló író elzárta az élettől, megakadályozta, hogy közvetlen élmények táplálják képzelőerejét.« »A gyémántos miniszter« minden sora étellel és vérrrel telített: későbbi műveiben már papirosfigurák is akadnak.» (I. m. 226—28.)

Sőtér István fontos megjegyzésekkel járul hozzá a tárgyunkat képező írás megközelítéséhez. Úgy találja, hogy »a novellák között olyan keményen megírt történeteket is találunk, mint aminő *A gyémántos miniszter* vagy *A vörössipkás*. Ezekben az írásokban Jókai teljesen biztos talajon mozog». (Sőtér. [1941] 332.) — Majd: »A közös lírai hangulat valóságos szerkezeti egységbe szövi az egymástól különálló darabokat, melyeknek tónusából csak *A gyémántos miniszter* üt ki, Jókai oly ritka szatírahangjának egyik érdekes példája. Aki ezt a novellát megírta, valószínűleg nem tett még le a szándékról, hogy akár a legszigorúbb bírálattal illesse a szabadságharcot, s a legendás vállalkozás mögött fölfedezze annak fonákját is. A szatíra keserűsége később humorra enyhül majd, s Jókai nem tud ellenállni a kísértésnek, hogy minden bírálatot félretéve, mítoszt teremtsen, karikatúra helyett fenséges freskót.» (Sőtér [1941] 333.)

Nacsády József *Jókai műveinek lengyel alakjai* c. dolgozatában (Irodalomtörténeti dolgozatok 19. k., Szeged 1961.; némileg módosított közlése: *Tanulmányok a magyar—lengyel irodalmi kapcsolatok köréből*. Bp. 1969.) tesz néhány megjegyzést *A gyémántos miniszter* egyik mellékalakjáról, a talpig becsületes, névtelen fiktív lengyel emigránsról. »Minden jel arra vall, hogy Jókai kontrasztként állította be művébe a rettegett magyar rendőrminiszterrel is ujjat húzni merő lengyelt, felismerhetően nem csekély szemrehányással a Madarásznak Jókai szerint behódoló, őt kiszolgáló, kényszerből vagy haszonlesésből cinkosait szegődött magyarokkal szemben.» (I. m. 102.)

Nagy Miklós (Jókai. 1968.) szerint »A vezércikkírásnál [...] jobban illett tehetségéhez a polemikus fricskák, kihegyezett glosszák és kommentárok, gyilkos kedvű arcképvázlatok, nyílt levelek megalkotása. *A gyémántos miniszter* már épp az effajta portré s a kisregény határán áll, s bármennyire is félreteszi később e munkáját Jókai, benne kibontakozó

szatirikus tehetségét éppen nem titkolja majd. Madarász »Laci« karikatúrája nélkül sohasem született volna meg Abellino, Kecskerey avagy Bárzsing, és 48—49 reakciós hatalmainak újságírói kifigurázása igen ügyesen vezetett el a Bach-rendszernek *Az új földesúr* nyújtotta képéhez.² (I. m. 50—51.) — A nemzetiségi kérdésre térve: „Május elején is hangoztatta a szerbekkel és románokkal való kibékülés szükségességét, általános amnesztiát követelt az állampolgári hűségre visszatért fölkelőknek. Bűnül róttá fel a románokkal szembeni túlkapásokat a forradalmi szabads csapatoknak, és *A gyémántos miniszter*ben nem feledkezett meg Hatvani Imre végzetes támadásáról, amely az utolsó órában vágta el az Avram Jancuékkal folytatott tárgyalások fonálát.” (I. m. 59.) — Majd két összehasonlítás. Az első: az *Egy bál* stílusosságával szemben „*A gyémántos miniszter*re éppen a mesélés ügyetlen zökkenői jellemzőek. Kétszer is nekilendül én-formában egy kívülálló szemlélő följegyzéseként, azonban mindkétszer megbicsaklik, átmenet s magyarázat nélkül kerül vissza a megszokott harmadik személyes előadásmódba, aminek nyilvánvaló oka az elmondott események titkossága, Madarász legbelsőbb körére korlátozottsága. [...] Az eleven elbeszélést nagyon is vezércikkizű parlamenti tudósítás, majd a honvédek áldozatosságát dicsőítő prózai költemény váltja fel. [...] Mégis [...] mindez kevésbé zavar, mint az egész mű elhibázott irányzatossága. Nem is annyira Madarász László sötét színekkel felvázolt portréja visszatetsző — ezt még érthetővé teszik a rendőrminisztert becstelenség látszatába keverő események s Jókai-val való személyes ellentéte —, inkább azon ütközhetünk meg, hogy silány jellem és politikai radikalizmus költőnk tollán ily elválaszthatatlan egységbe forr.[...] Alkalmi epés kifakadás *A gyémántos miniszter*, nem lehangolt gondolatrendszer gyümölcse,[...] ám egészen elvetendőnek még politikai vonatkozásban sem tarthatjuk: a katonai helytállás feltétlen elismerése s a románsággal való kézfogás vágya nagyon is kicsendül belőle.” (I. m. 73—75.) — A másik egybevetés a *Szerelem bolondjai* Harter Nándorát hasonlítja ábrázolás szempontjából Madarászhoz.

Tapasztaltuk, hogy az a tévhit, amelynek értelmében *A gyémántos miniszter* semmiféle Jókai-gyűjteménybe sem vagy alig valamelyikbe került bele, Szinnyi Ferencnél bukkan fel először (I. 248). Nagy Miklós talán erre emlékszik, bár a FAIM két kiadásába ő biztosan fogódkzik. A már előbb idézett mondat így folytatódik monográfiájában: „nem lehangolt gondolatrendszer gyümölcse, átfutó voltát igazolja, hogy a költő 1875-ig nem adta ki újból, s miután ez évben megjelent, ismét a feledés pora lepte 1912-ig” (i. m. 74.). — Akárki ellenőrizheti a kiadások felsorolásából, hogy a jelzett időszak folyamán éppen tizenkét

kiadás került ki a *Csataképekből* (1899-től kezdve), mely mind magában foglalja *A gyémántos minisztert*...

Mocsár Gábor *Gyémántperének* Madarász személyét bemutató 4. fejezete ezt mondja Jókai jelleméről, írói etikájáról: „Azt már nem is érdemes részletesen idézgetni, ahogyan Jókai — bontakozó írói képességeinek teljes fegyverzetét felhasználva — a gúny, az ironia, a tárgy iránti teljes megvetés milyen gyilkos hangján ír Madarásztól *A gyémántos miniszter* című paszkvillusában. Nem valami római jellemre valló módon gyalázva meg a már bukott ellenfél erkölcsi tetemét — közvetlenül Madarász bukása után. (Erre még volna is mentség a személyes elfogultság és düh címén, ám arra aligha, hogy ezt a gúnyiratot kéziratban átmentve, a szabadságharc bukása utáni menekülés és bujdoklás hányattatásán is — szükségesnek látta, hogy 1850-ben, a megtorlás legsötétebb időszakában Sajó álneven kinyomtatassa, olyan rágalmozó képet festve Madarász ürügyén a szabadságharc kormányzati rendszeréről, amelynél sötétebbet, elítélőbbet bármely »svarcgelb« tollnok sem követhetett volna el.» (I. m. 55.)

Nacsády másik fontos értekezése (*Egy Jókai-elbeszélés értelmezéséhez*. ItK 1975.) a keletkezéstörténetben már szóba került. A szerző itt Jókai szemléletmódját az Aranyéval (*A nagyidai cigányok*) veti össze. Körültekintően vizsgálja a mű keletkezésének időpontját. Bemutatja a valóságos történelmi helyszíneket, feltárja Hatvani és Vasvári történelmileg nem hiteles egybekapcsolását. Az elbeszélés vádat akaszt szerzője nyakába: „Jókait egy pillanatig sem mentheti semmi az alól a súlyos hiba alól, hogy az általa tapasztalt visszásságokat egy akkor általa igazságtalanul elítélt személyre és baráti körére [...] ruházza.[...] Ez a személyre koncentráció okozta azt, hogy az utókor nem[...] szatirikus művet látott *A gyémántos miniszterben* (aminek Jókai szánta), hanem azt firtatta, lopott-e gyémántot Madarász László, igaza volt-e Jókainak ebben a kérdésben.” (I. m. 346—47.) — Végül így jelöli meg a szerző tendenciáját: „Személyes elfogultsággal, szerencsétlenül ugyan — de a szerinte — az ügynek ártókat, a szent oltárra tett áldozatok megcsúfolóit kísérte meg pellengérré állítani azokkal szemben, akik hősi áldozatukat őszinte lelkesedéssel hozták...”

Szekeres L. jegyzeteiben igen alaposan kidolgozott sok fontos momentumot találunk a novella alapját képező eseményekről magukról (vö.: CB III. 569.). — Odább kifejti, hogy Jókai különböző műfajú szépirodalmi alkotásaiban milyen gyakran használta fel egykorú hírlapi közleményei anyagát. „Jó néhány alkalommal oly mértékben építette újsággözeiményeit irodalmi műveibe, hogy a cikkszerzőt a regényíróval azonosíthatjuk.” (I. m. 586.) Aztán néhány példacikkének bemutatása

folyamán konkretizálja is: „*A gyémántos miniszter* é. novellájának számos elemét fellelhetjük a debreceni EL hasábjain, a legtöbbet az összefoglaló jellegű *Hatvani és Madarász* c. cikkében.” (Uo.)

Az egyes hírlapi cikkeknel, amelyek Madarással kapcsolatosak (s ez — legalább rejtetten — nagy mennyiség, ezeket pedig Szekeres mind szélesen kibontja), igen sok hasznos fölvilágosítást kapunk a megfelelő jegyzetből. Példának néhány fontosabbra lapszám szerint utalok: CB III. 780—84., 899., 910—11., 921—22., 964., 1010—11., 1032—33., legfőképp pedig a *Hatvani és Madarász* jegyzetei (1068—70.), amely rögtön ezzel a mondattal indul: „Ez a cikk lényegében *A gyémántos miniszter* c. novella újságírói feldolgozása.”

Vannak Madarász Lászlónak elfogult védelmezői (mint például Waldapfel Eszter [*A független magyar külpolitika 1848—1849*. Bp. 1962. 188—92.]), de a radikális pártvezér teljes felmentése céljából Jókait senki annyira le nem alacsonyítja, mint Takács Ferenc *Két flamingó* c. könyve. Más helyen is hivatkozunk rá; megjegyzés nélkül ideírjuk két rövid részletét:

„A Madarász László-ellenes kórust Jókai Mór kezdte összeverbuválni a szabadságharc bukása után. Mondhatnánk úgy is, hogy szólistaként folytatta, amit 1849-ben a békepárt megkezdett. A támadás idején (1850—1851) Madarász László és József nem védekezhetett. Egyik bujdosott, a másik börtönben ült. Így Jókai tolla még a korábbiaknál is vastagabb tintával fogott a »flamingók királya« ellen, ahogyan ő nevezte Madarász Lászlót.”

„*A gyémántos miniszter* című förmedvényben nem írja le Madarász László nevét, de Laczinak és miniszternek nevezi.” (I. m. 278—79.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk alapja az elbeszélés első megjelent formája: a ME nyitó számában közölt, csillagokkal tizenkét fejezetre bontott alak. Szövegváltozatként használjuk az első kötetkiadás, a FAIM-beli tizenegy fejezetes közlést (itt ui. egybevonva szerepel az eredetinek tizedik és tizenegyedik része). Jegyezzük — NK-kiadás híján — az ennek kiegészítéseként a Révai által kibocsátott HhM VI. kötetének szövegéből az igazán csekély mértékű, többnyire csupán helyesírási jellegű eltéréseket. Ez utóbbi lenyomat fejezetbeosztás tekintetében is a FAIM anyagát követi.

Egyébként árnyalatilag változik negyedszázad lefolyása során *A gyémántos miniszter* szövege az időszaki sajtóbeli és a kötetkiadás

között. De van egy fontos bővülés: 1875-ben a szerző roppant értékes magyarázó jegyzetekkel egészíti ki teljes kötetét. Novellánkra is jut belőlük egy hosszabb értelmezés-tájékoztató és egy rövidebb jegyzet. Itt közöljük mindkettőt lapalji helyének megfelelően. Mi mindent az eredetit szorosan követve adunk, csak helyesírásunk mai (a szerző jegyzeteiben még az sem). Néhány latinosságot a kirívó ellentétek elsímítása érdekében érintetlenül hagyunk.

: *A gyémántos miniszter** [a címbeli csillaghoz Jókai a következő jegyzetet fűzi:]

Ez a naplószerű vázlat (az elő és utószó kivételével) még a forradalom alatt íratott; de csak a forradalom után jöhetett ki a Szilágyi Sándor szerkesztette Emléklapokban mely folyóirat a katonai rémuralom alatt, mint egy kis magyarízhatlan lélektani talány, a legnagyobb censurátlan sajtószabadságot élvezve, közlé valamennyi „forradalmi csataképmet” miket „Sajó” álnév alatt írtam. Csak később a polgári kormány jött rá, hogy mit tartalmaznak a füzetek? s azonnal elkoboztatta a fennmaradt példányokat és betaposztta. A mi forradalmi elbeszéléseim az ideig könyv alakban meg nem jelentek, azokat már csak travasztálva lehetett közönség elé hozni. Így lett „Szenttamási György”-ből mexicói elbeszélés; a „Szökevény”-ből spanyol novella, s az „utolsó csatár” a segesvári ütközett helyett egy törökcsatár csatában szerepel, s forradalmi hőseim átváltak spanyol, creol és horvát vitézekké.

Ez a vázlat azonban mindenképen kimaradt. Ennek csak úgy van értelme, a hogy meg van írva.

Ennek is helyet kell foglalnia jelen gyűjteményemben. Ez illusztrálja az Esti Lapokban elfoglalt álláspontomat. Élesen van írva; de meg van írva, ki is volt már nyomtatva, s — „quod scripsi, scripsi.”

A 49-iki republicanus párt, mint párt, ez episod által érintve nincs. Annak legkiválóbb feje, a példányszerű tiszta jellem, Irányi, maga így nyilatkozott amaz emlékezetes országos ülésben, hol ez eldöntésre került: „azért nem szününk meg áldozni azon oltárnál, melynek papjai közül egy tisztátalannak találtatott.” És én saját magam, midőn Pestre visszakérülve, az itteni lapok a Martius 15-dike íróit és szerkesztőjét az ügybe tévesen belekeverték, siettem debreczeni politikai antigonistáimról a vádat elhárítani és kinyilatkoztatni, hogy az ő kezük ettől teljesen tiszta. Ezt a pest[i], „Esti Lapok”-ban írtam meg; melynek egy példányát sem tudom többé felfedezni.

Magára az episod hőisére nézve pedig, most már huszonöt év távolán keresztül nézve a történeteket, kénytelen vagyok kimondani, hogy a történetet ugyan agyonhallgatni nem lehet; de annak indokait én nem keresem aljas kapzsiságban, hanem inkább politikai kicsiny hitűségben.

A republikánus párt e kiváló férfja, hitem szerint, e fatalis ügyben nem „bünt” követett el; hanem annál nagyobbat: „hibát”. Ki hagyta az események vezetését venni az addig felülállott párt kezéből.

S a békepárt, mely őt megbuktatta: még ráduplázott erre a hibára, mert a mint feljül került, nem saját elveit adta az új kormányzatnak: hanem ő vette át a republikánus irányt a régítől, a hogy ezt az új kormányelnök Szemere republikánus programja, Csengery új „Res-publica” című lapja, és saját republikánus cikkeim is constatálják.

Ennyit megvallhatunk őszintén huszonöt év előtti viselt dolgainkról.

Hogy miért tettünk így? azt egy fentebbi jegyzetemben igyekeztem érthetővé tenni. Isten látja: ha hibáztatunk is, nem tehetünk másként.

- 7 : 3 *Egy skicc a forradalomból* (ME: egy skizze a forradalomból.
— FAIM, HhM: *Vázlat a forradalomból.*)
9 *tudnak alunni az* (FAIM, HhM: tudnak aludni az)
10 *és mutasd meg* (HhM: és mutassd meg) [sh.]
8 : 13 *fekete vonalok húzódtak* (HhM: Fekete vonalak húzódtak)
24 *Zúzmaráz-lepte lovasság* (HhM: Zúzmarara-lepte lovasság)
31 *üldözni látszék, az* (FAIM, HhM: üldözni tetszék, az)
31 *el szem előtt* (HhM: el a szem előtt)
9 : 4 *a hegyeknek, az ágyúkat* (HhM: a hegyeknek. Az ágyúkat)
9 *Mindig alább, mindig alább, Fáklyafénynél* (FAIM, HhM:
Mindig alább. Fáklyafénynél)
13 *sebesült kidül a* (FAIM, HhM: sebesült kidől a)
10 : 8 *egy emberbe? Kivált egy* (HhM: egy emberbe, kivált egy)
25 *ex offo s* (HhM: ex ofo s)
11 : 12 *harap-e meg s már* (HhM: harap-e meg? S már)
14 *üték meg füleimet:* (EL, FAIM: üték meg füleimet! — HhM:
üték meg füleimet:)
19 *ismertem el, — mert* (HhM: ismertem fel, mert)
26 *az ajtó felé s azt* (HhM: az ajtó fel és [sh.] azt)
30 *forogtak kézről kézre, miket* (FAIM: forogtak kézről kézre,
miket — HhM: forogtak kézről-kézre, miket)
12 : 31 *és bosszontott mindenkit* (FAIM, HhM: és boszantott min-
denkit.)
13 : 6 — *Ó, nem — felele Laci* (HhM: — Oh nem, — felelé Laczi)
9 — *Ez utóbbi szavak* (ME: — Ez utóbbi szavak) [a gondolat-
jel sh.]
28 *maga a miniszter is. Majd* (ME: maga a minister ur. Majd —
FAIM, HhM: maga a miniszter is. Majd) [főszövegünk
ezek alapján javítva]

- 14 : 1 *General Böse, der den* (FAIM, HhM: General **, der den)
 30 *éreztető tónon, hogy* (FAIM, HhM: éreztető hangon, hogy)
- 15 : 7 *azzal noble nonchalance-szal vette* (ME: azzal noble nonchalancel vette — HhM: azzal noble nonchalancel vette)
 10 — *Nem hiába magad is* (ME, FAIM: — Nem hiába magad is)
 23 *legközelebbi fizetésfelvétel napján* (ME: legközelebbi fizetés felvételnapján)
 24 *ezüstös atillámat, tetejébe* (ME, FAIM, HhM: ezüstös atillámat, tetejébe)
- 17 : 10 *puskaporos minát rejtett el* (HhM: puskaporos masinát rejtett el)
- 18 : 29 *előkeresik téli kaputjaikat, s* (FAIM, HhM: előkeresik téljaka-bátjaikat, s)
- 19 : 8 — *A bihari oláhok ellen* (FAIM, HhM: — A zarándi oláhok ellen)
 30 *az a dromo levág* (HhM: az a drumo levág)
- 21 : 14 *hatrendbeli pecséttel lepécséttel.* (FAIM, HhM: hatrendbeli pecséttel biztosítva)
- 23 : 6 *arca elsötétült. — Megjárnám* (ME: arca sötétült. — Megjárnám — FAIM, HhM: arca elsötétült. — Megjárnám) [Főszövegünk ezek alapján javítva]
- 13 *kezeibe véve a keresett tokot.* (HhM: kezeibe véve a tokot.)
- 24 : 28 *rekedten kiálták a három* (HhM: rekedten kiabálták a három)
 31 *kemény peremptorius törvény* (HhM: kemény perempterius törvény)
- 25 : 17 *az önzés, a piszkos lelketlenség, az* (FAIM, HhM: az önzés, a lelketlenség, az)
- 26 : 11 *ama kis piros vonalt* (HhM: ama piros kis vonalt)
 20 *dörgéssel ijesztve a levegőket* (FAIM, HhM: dörgéssel ijesztgetve a levegőket)
 22 *ki megszöknék onnan?* (ME: ki megszöknék onnan. — FAIM, HhM: ki megszöknék onnan?) [a főszöveg ezek alapján javítva]
- 27 : 24 *Az ember, ha honvédtiszt volt* (ME: Az embér, [sh.], ha honvédtiszt volt — FAIM, HhM: Az ember, ha hadi futár volt)
- 28 : 12 *az ő pecsétőre kíséretében.* (ME: az ő pecsétőre kíséretében) [a főszövegben a hiányzó pontot kitettük]
 33 *Az elébbi hat hónap* (HhM: Az előbbi hat hónap)

- 29 : 25 *berendelem Hetvenit az ő* (ME: berendelem Hatvanit az ő)
 27 *hogy Hetvenit és* (ME: hogy Hatvanit és)
 34 *érheted el megbukásodat?* (ME: érheted el megbukásodat. —
 FAIM, HhM: érheted el megbukásodat?) [a főszöveg ezek
 alapján javítva]
- 30 : 28 *kis ravasz katolizált zsidónő, — fölkereste* (FAIM, HhM: kis
 ravasz *furfangos nő, — fölkereste*)
 32 *volt, és igen kevés pénze* (HhM: volt, és kevés pénze)
- 31 : 20 *alapos ok nélkül?* (ME: alapos ok nélkül. — FAIM, HhM:
 alapos ok nélkül?) [főszövegünk ezek alapján javítva]
 22 — *Hja, barátom. Itt nem* (FAIM: — Hja barátom itt nem —
 HhM: — Hjah, barátom, itt nem)
- 23 *jó minap, azelőtt mintegy hat héttel* (FAIM: jó minap, ezelőtt,
 mintegy hat héttel — HhM: jó minap, ezelőtt hat héttel)
- 32 : 26 *lengyelnél — monda —, az ember* (HhM: lengyelnél —
 monda, — az ember)
 34 *házamhoz ki-s bejárt* (HhM: házamhoz ki- és bejárt)
- 34 : 28 *az dühtől sápadtan.* (FAIM, HhM: az dühtől *elsápadtan.*)
- 35 : 3 — *Őn egy — — nyomorú gazember!* (FAIM, HhM: — Őn
 egy — gyáva!)
- 36 : 27 *képviselő méltó méltatlankodással* (FAIM, HhM: képviselő
fenkölt méltatlankodással)
 28 *szólalt fel, felvilágosítást kérve* (HhM: szólalt fel, világosítást
 kérve)
- 37 : 10 *fogja-e azokat elkótyavetyélni?* (ME: fogja-e azokat elkótya-
 vetyélni. — FAIM, HhM: fogja-e azokat elkótyavetyélni?
 [a főszöveg ezek alapján javítva])
 12 *fejükkel játszanak, de az is* (HhM: fejükkel játszanak, de
 azért is.)
 15 *billegette fejét, mint* (HhM: billegette *a* fejét, mint)
- 38 : 8 *gondviselője által bármikor eladathatnak.* (HhM: gondvise-
 lője által bármikor eladathatók.)
 9 *Vivat! Dobre ránó! — hangzott* (FAIM, HhM: Vivat!
 hangzott)
 25 *Karcagon, még lovakat* (ME: *Kardszagon, még lovakat —*
 FAIM, HhM: *Karczagon, míg lovakat*)
- 39 : 8 *hogy egyszeribe készen* (FAIM; HhM: *hogy egyszeriben*
 készen)
 9 — *Meg két font rostélyos!* (ME: — *Még két font rostélyos! —*
 FAIM, HhM: — *Meg két font rostélyos!*) [főszövegünk
 ezek alapján javítva]

- 11 — *Igenis és egy* (HhM: Igenis es[sh.]egy)
 12 *valami omlettet készíteni.* (ME: valami melettet [sh.] készíte-
 ni. — FAIM, HhM: valami omelettet készíteni.)
 14 *maga van-e az ember* (FAIM, HhM: maga van-e ez az
 ember)
 20 *láttam lógni ezt* (ME: láttam lóggni ezt)
 40 : 33 *s kérdeze: hogy* (HhM: s kérdeze: hogy)
 41 : 1 *tudom, miért, nem is* (HhM: tudom miért? Nem is)
 6 *a zsebemben. Látja.* (FAIM, HhM: a zsebemben. Látja?)
 42 : 7 *miniszter úr a maga* (ME: miniszter ura [sh.] maga)
 19 *kihúzni zsebéből, azokat* (HhM: kihúzni a zsebéből, azokat)
 43 : 1 *mikor a lakatost hoztam* (FAIM, HhM: mikor lakatost hoztam)
 8 *A kocsmáros számolta* (HhM: a kocsmáros számolta)
 19 *miután esküvéssel bizonyítják* (HhM: miután esküvel bizo-
 nyítják)
 45 : 29 *megvizsgált holmiken kétségtelen* (FAIM: megvizsgált
 holmikon kétségtelen — HhM: megvizsgált holmikon
 kétségtelen)
 30 *eltulajdonítás nyomai látszanak!* (FAIM, HhM: mint
 lentebb)
 46 : 1 *hanem világos lopás kérdése* (HhM: valamennyi ritkításos
 kiemelés *szedett betűs* formában jelentkezik)
 9 *mocskolta, és legjobban* (FAIM, HhM: mocskolta, s legjob-
 ban)
 19 *kinevezett főápolóné nyújtá* (HhM: kinevezett főápolónő
 nyújtá)
 47 : 6 *fa revesező törzse* (FAIM, HhM: fa rávetődő törzse)
 11 *és veszekszik, ruházata* (FAIM, HhM: és verekszik, ruháza-
 ta)
 12 *ruházata abány, annyiféleképpen* (FAIM, HhM: ruházata a
 hány, annyiféle)
 20 *egykori tanítványi. Sorakozva mennek* (ME: egykori tanít-
 ványai. Szórakozva [sh.] mennek — FAIM, HhM: egykori
 tanítványai. Sorakozva mennek) [a sajtóhibás szó főszöve-
 günkben javítva]
 32 *És gyűjtte aranyat és* (HhM: És gyűjté az aranyat és)
 49 : 12 *fiúk! — kiáltá megvillantva* (FAIM: fiuk! kiáltá megvillant-
 va — HhM: fiúk! — kiáltá megvillantva)
 13 *az ifjú hős, s elszántan* (HhM: az ifjú s elszántan)
 50 : 4 *kedve volt.* (FAIM, HhM: [a pont után* (csillag), amelyhez a
 következő lapolji jegyzet tartozik:]

- „E leírás nem történelmileg hű; de az eset után így volt az elbeszélve Debreczenben. J. M.”
- 50 : 8 [a jelzett sor után ugyanezekben a kiadásokban nem kezdődik új fejezet]
- 11 *előnyökkel szervezett gerillacsapatot.* (ME: előnyökkel szervezett [sh.] guerilla-csapatot. — FAIM, HhM: előnyökkel szervezett guerilla-csapatot.) [főszövegünk javítva]
- 24 *pláne „gazember”-nek nevezte őt* (FAIM, HhM: pláne *oly névvel* nevezte őt)
- 25 *együtt, mely kifejezést [...] nyilatkoztatott* (FAIM, HhM: együtt, *hogy a* kifejezést nyilatkozta)
- 51 : 25 *tanulta kimondani?* (ME: tanulta kimondani. — FAIM, HhM: tanulta kimondani?) [főszövegünk ezek alapján javítva]
- 52 : 3 *csak loptátok e hazát* (FAIM, HhM: csak szoptátok a hazát)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 8 : 24 *zúzmaráz* — a zúzmara elavult formája.
- 27 *guba* — báránybőrből készült téli viselet (pl. juhászoknak).
- 29 Ezek a sorok nyilvánvalóan Görgey téli hadmenetére vonatkoznak.
- 9 : 25 *rendőrminiszter* — Madarász László. A keletkezéstörténet tájékoztat az elnevezés keletkezéséről.
- 10 : 9 *deputátus* — küldött, képviselő
- 12 *diplomatika* — oklevéltan; itt: hivatalos ügyrend
- 25 *ex offo* — az „ex officio” (hivatalból, hivatalosan) rövidítése.
- 32 *promoveál* — előléptet, kinevez
- 11 : 23 *allegál* — vitat, érvel
- 26 *boxírozás* — ökölcsapás, ökölvívás
- 26 *flankenbewegung* — a német Flankenbewegung szó: oldalirányú mozdulat, elsősorban a hadászatban.
- 32 *diabolka* — ügyességi játék: kifesztített zsinórral a levegőbe kell röpíteni egy pörgettyút, a zsinórral el kell kapni és újra feldobni. Diabolo — újabb nevén.
- 34 *praesideál* — elnököl
- 34 *ferbli* — hazánd kártyajáték
- 12 : 2 *Tom Thumb* — Hüvelyk Matyi
- 6 *teint* — arcszín, arcbőr

- 7 *cercopithecusok* — a keskenyorrú majmok csoportjának egy gazdag fajtájú családja.
- 16 *szatirikus* — szatír jellegű
- 18 *broadsitzer* — gibic
- 20 *mal à propos applikált* — nem a maga helyén alkalmazott.
- 21 *soigníroz* — kezel, rendben tart, ápol
- 23 *titanikus* — titáni,
- 13 : 7 *visi* — ferbli-műkifejezés: azt a tétet jelenti, amelyet az első játékos alapegységül első ízben betesz.
- 30 *az öreg kófic* — az aránylag idős Mészáros Lázár hadügyminiszter (vö. még *A tengerszemű hölgy* JKK 55. 170.).
- 31 *elkártyáztad a pénzt, amin kapszlikat kellett volna vened a felső hadsereg számára* — vö. *Emlékek a szabadságharcból*, HhM V. 41. — Előfordul a motívum *A szegénység útja* c. kisregényben (NK 50. k.) *A nem várt vendég* c. fejezetben is.
- 14 : 1 *General Böse, der den Rückzug deckte, oder Wenigstens decken sollte* — Mafla tábornok, aki a visszavonulást fedezte, vagy legalábbis fedeznie kellett volna.
- 19 *longurió la* — hosszú rúd
- 15 : 1 *coetus* — itt: társaság
- 20 *én két hivatalt viselek* [s az utána köv.] — vö. a keletkezéstörténettel (*Tréfás emberek* és a hozzákapcsolódók).
- 25 *kaput* — hosszú felsőkabát; városi férfiak viselete.
- 30 *confundálódik* — összezavarodik
- 16 : 5 — *Valami számár újság aztán felkapta ezt a viccet* — a Jókai szerkesztette EL kapta fel; vö. a keletkezéstörténetet a Méreihez kapcsolódókkal, Szilágyi Sándorral, Karádfival; a „*Tréfás emberek*” egyik cikkét újra közli szerzőnk az „*Emlékek a szabadságharcból*” c. emlékezésében „*Mérei Mór nem egy ember: Mérei Mór két ember*” címmel (HhM V. 70—71.).
- 8 *epitheton* — jelző, állandó kísérő
- 13 *diákkoromban a professzorom mindig azért szidott: hogy simplex vagyok* — l. a keletkezéstörténetet. Vö. CB, III. 225.
- 14 *simplex* — egyszerű, kezdetleges
- 15 *vegzál* — zaklat, bosszant
- 19 *gironde* — olyan párt, amely hajlik az ellenforradalommal való kiegyezésre. Eredetileg: a nagy francia forradalom nagypolgári pártja, 1793-ban az ellenforradalom oldalára állt.

- 20 *guillotine* — nyaktiló
 25 *systema copernicianum* — a kopernikuszi rendszer
 17 : 3 *stukatura* — gipszdíszítés, szobáknak rendszerint a mennyezetén.
 10 *mina* — akna
 18 : 12 *déhonesztál* — becsületében sért, megaláz
 13 *karmonádli* — sertésborda-szelet
 14 *státus* — állam, kormányzat
 18 *derogál* valakit — jogában csorbít, korlátoz
 29 *assessor* — ülnök
 32 *rückgängige Bewegung* — visszakozó mozdulat
 19 : 11 — *Jól van, no. Kinevezettek* — ezek a szavak hívják életre a Hatvani-féle szabadcsapatot.
 22 *a szegény szekeresek másik éjjel is ott háltak a havon* — vö. *Emléksorok...*, a valóságban is a viszony aggasztó romlása Nyáry és Madarász között.
 31 *dromo* — népmeséinkben az ördög tulajdonnévül használt megjelölés.
 20 : 20 *Öcsém, igen rosszul állunk* — a Debrecenben február elején uralkodó pánikhangulatra és a kormány távozási szándékára nézve vö. az Emléksorok XIV. fejezetét. — Rémhírekre az akkori újságok is utalnak (Közl. 1849. február. 8.).
 21 : 11 *alcowen* — alkóv
 14 *vexir* — titkos, talányos; kombinált zár
 17 *res nullius* — senki vagyona
 22 *ditrich* — tolvajkulcs
 24 *pietástalanul* — könyörtelenül, kegyetlenül
 27 *per pausch und Bogen* — az „in Bausch und Bogen” kifejezés latinositottan. Jelentése: mindet egybevetve, mindenestül.
 22 : 8 *passionate* — szenvedélyesen
 13 *futrál* — tok, doboz, ékszertok
 19 *chrysopras* — féldrágakő, a kalcedon zöldesszínű változata.
 23 : 1 *kámea* — domborúan vésett ékkő
 9 *szinte* — szintén
 24 *etuis* — tok, tárcsa
 26 *solitaire* — különálló, egyes
 27 *prismaticus* — (üveg) hasáb által bontott
 24 : 8 *ad terrorem populi* — a nép elrémítésére
 25 *minuta* — perc
 31 *másnap az országgyűlésen kemény peremptórius törvényt hozott* — a Madarász József által benyújtott törvényja-

- vaslatnak a február 27-i és 28-i országgyűlési üléseken lezajlott vitáját közli Pap Dénes (Parl D 1. 138—69.). — Madarász László február 27-i felszólalása: vö. 147—48.
- 31 *peremptórius* — halaszthatatlan, eldöntő.
- 25 : 9 *catói* — feddhetetlen, tökéletesen becületlen
- 9 *végre íratott egy catói vezércikk egy olvasatlan hírlapba* — ez a hírlap a Debreczeni Lapok, a radikálisok kisebbik szócsove (mindössze kilenc szám jelent meg belőle 1849. február 27. és április 4. között) Madarász József szerkesztésében. — Madarász László semmit nem írt bele — legalább saját nevén nem —, de a március 1-jei számban a szerkesztő tollából olvasható egy átlagos, elsőlapi enyhébb vagdalkozás a békülékenyek ellen.
- 20 *Királyhágó* — Erdély kapuja: a bihari hegység átkelési pontja nyugat felől (582 m magasságban)
- 24 *azt a kis ősz hajjú, ősz szakállú embert* — természetesen Bem tábornokról van szó.
- 26 : 6 *Láss ott egy hidat* — a piski híd védelméről vö. CB III. 238—39.; I. kötetünkben *A kis szürke ember* c. novellát és jegyzeteit.
- 17 *Láss ott, a Duna közepén egy várost.* — az író szülővárosát, Komáromot, a sok elemi csapástól (tűzvészttől is) sújtott várost kell látnunk.
- 27 : 11 [az új fejezetet indító Debrecen-leírást a keletkezéstörténetben idézettekén kívül még vö. Karádfi *1849-beli barometrum Debreczenben* c. anekdotájával (i. m. 58.).]
- 21 *Aznap rendesen teli volt aranyos tiszt urakkal a város* — vö. a *Nyiri levelek* c. cikksorozat első darabját (CB III. 118.) s a cikk jegyzeteiben felsorakoztatott adatokat (uo. 874—75.).
- 30 *elment az ember a kollégiumba* — ui. az országgyűlés ülései a református kollégiumban folytak.
- 31 *montagnardok* — hegypártiak: a francia forradalom legkövetkezetesebben baloldali pártjának tagjai.
- 28 : 7 *az egyenlőségi klubba* — történelmileg ismert hivatalos neve a csoportnak: Egyenlőségi Társulat. 1848 júliusának elején létrehozott radikális baloldali szervezet. A különböző baloldali csoportok Madarász László kezdeményezésére egyesültek Pesten a Társulat kereteiben. Debreczenben 1849 első hónapjaiban feloszlott.

- 9 *Közlöny* — a kormány hivatalos lapja, mely 1848. június 8. és 1849. augusztus 11. között végig a kormány székhelyén jelenik meg.
- 11 *mint lovagol a miniszter egy babos lovon* — a lovagló Madarászról többen szólnak. Vö. Szil. Ff. 270.
- 13 *possierlich* — tréfásan, bohókásan
- 20 *enchantirozva* — elbájolva, elvarázsolva,
- 29 : 50 *plena sessione* — teljes ülés alkalmával
- 12 *Ez a nép oly flegmatikus, oly józan* — vö. a *Pest és Debrecen* c. cikkben a debreceni népről adott jellemzést (CB III. 161.), amely a *Búcsú Debrecentől* c. cikkben (uo. 272—75.) is visszatér.
- 13 *crawall* — kravál, zavar, csődület, utcai botrány
- 16 *diurnum* — napidíj
- 16 *redout* — redoute: vigadó
- 20 *Nyárynak legközelebb macskazenét adatok* — Nyáry Pál (1806—1871) a liberális nemesség egyik vezetője. 1848-ban Pest megye alispánja, majd az OHB tagja, utóbb a békepárthoz áll közel. Jókai igen sokat írt róla, lásd bővebben az *Emléksorok*ban és annak jegyzeteiben.
- 22 *Kovácsot elfogatom mint titkos összeesküvőt* — Kovács Lajos (1812—90) földbirtokosról, politikusról van szó. 48 előtt Keménnyel együtt szerkeszti az Erdélyi Híradót, a forradalom alatt a Batthyány-kormányban államtitkár, Debrecenben a Békepárt egyik főideológusa. Emlékiratai forrásértékűek. Vö. az *Emléksorok*kal és annak jegyzeteivel.
- 23 *vele az egész békepártot, Kazinczyt, Zeyket, Pálffy, Farkast...* — röviden ezekről van szó: *Kazinczy Gábor* (1818—1864) földbirtokos, zempléni főszolgabíró, *Kazinczy Ferenc* unokaöccse, híres ellenzéki szónok, 48-ban jobboldali politikus, majd a Békepárt egyik vezetője. Jókai bizonyos években szoros kapcsolatban áll vele; jelen elbeszélésünk kéziratának egyike is az ő gyűjteményében található. Vö. még az *Emléksorok*kal és annak jegyzeteivel.
- 24 *Zeyk Károly* (1811—1885) földbirtokos, Kolozs megye képviselője az új nemzetgyűlésben, Debrecenben fontos tagja a Békepártnak, a napilapnak is munkatársa. — Bátyja, *József* (1806—52) is békepárti tag.
- 24 *Pálffy János* (1804—57) Udvarhely képviselője, a 48-as országgyűlés alelnöke. Az OHB tagja, erről rövidesen lemond, Debrecenben a Békepárt tagja, újságíró is.

- 24 · *Farkas Lajosról* tudunk legkevesebbet. Az EL munkatársának mondja Jókai, mivel önálló munkája nem jelent meg, Szinnyei sem tud róla. Az említett munkatársakat vö. Jókai FAIM-beli lapalji jegyzetével (111.), melyet a Közlöny február 27-i cikkének közlése alkalmával Szekeres is idéz (CB III. 790.).
- 24 *azt a rongyos újságíró t kiutasítom a városból* — az újságíró Jókai
- 25 *berendelem Hatvanit az ő gerilláival* — Hatvani puccsterveiről l. a keletkezéstörténetet.
- 30 *eclatans brutaliter* — kirobbanó kíméletlenséggel
- 34 *pertractatio* — megtanácskozás, megtárgyalás
- 30 : 2 *a pecsétőr felesége* — Mérey Mórné Bikkesy Konstancia. Lásd róla a keletkezéstörténetben idézettek túl *Kemény* idézett emlékiratának több helyét (81., 92.), Mészáros K. i. m. 55., Teleki László levelét róla Takács Ferenc *Két flamingójában* (Bp. 1982.) 283.
- 31 : 23 *A minap[...]/ Laci Szemerének egy biztosát csukatta be...* — vö. CB III. 190—91., Szil. Ff. 270—71.
- 27 *tulajdon titkokokat csukatta be, amiért az Esti lapokba mert írni.* — Madarász titkára Pompéry János volt. Az EL-be minden valószínűség szerint ő írhatta P. aláírással a következő három erősen elméleti jellegű cikket május hónap folyamán, amikor Jókai már Pesten írt és szerkesztett: *Országolás és kormányzás* (május 1., 3., 5., 8., 9.), *Allam és társadalom* (május 11., 14., 16.) és *Munkalétegzés és munkabiztosítás* (május 18.). Hogy idegen és szembenálló elvű szerző cikkeiről van szó, bizonyítja Pompéry egy ajánlkozására (május 5.) adott szerkesztői megjegyzés: „Mi az alkotmányozás kérdéseinek minden elemzéseit, mellyek nézeteinkkel nem szembeszökők örömet vesszük fel lapjainkba.” (EL 1849. május 5.)
- 34 : 14 *azt Dembinszkitől kértem* — gróf Dembinszky Henrik (1801—64) lengyel tábornok, az 1830—31-es szabadságharc katonai főparancsnoka, 49 januárjának második felében a magyar honvédség altábornagya lett, március elejéig a magyar hadak főparancsnoka. Vö. az *Emléksorokkal* és jegyzeteivel és HhM V. 72.
- 36 : 2 *Ich kenne meine Pappenheimer* — Ismerem a fajtámat, nem kell bemutatni őket.
- 4 *visum repertum* — látélet

- 6 *Azok ott a szegletházban* — feltehetőleg Kazinczy Gábor debreceni lakásáról van szó (bár Jókai öregkori emlékezéseiben Almásy Pál debreceni lakását is említi mint a békepárti tanácskozások színhelyét).
- 27 *A reggeli ülésben* — a március 17-i országgyűlési vita jegyzőkönyve a Parl D 1. k. 195—212. A novellában Madarász szájába adott szavak (a „res servando non servabiles” kifejezés kivételével) a jegyzőkönyvben nem találhatók meg.
- 37 : 13 *hidra* — szörnyeteg.
 15 *pagódlí* — pagodai figura, szobrocska
 17 *interjectió* — közbevetés
 25 *strategice* — stratégiailag
 29 *Perczel hogy fogja őket megenni* — Perczel Mór (1811—1899) honvédtábornok. Részletesebben a *Nomen et omen* c. elbeszélésben, az *Emléksorokban* és ezek jegyzeteiben szólunk róla.
 30 *in solidum* — egyetemlegesen, együttesen
- 38 : 9 *dobre rano* — jó reggelt
 14 *interpellans* — interpelláló
 25 [Az itt következő karcagi fogadó jelenetét vö. az *Egy pár derék ember* alaphelyzetével az *Egy bujdosó naplójából*.]
 30 *rezignálva voltam* — ráhagyatkoztam, beletörődtem
 34 *kellner* — pincér
 34 *marqueur* — felíró pincér
- 39 : 9 *font* — szűk fél kiló (453,6 gramm)
 11 *kuglihuuf* — kuglóf
 19 *konfekt* — nyalánkság, édesség
 25 *madeira* — illatos, erős portugál csemegebor
- 40 : 2 *kőferyál* — kotyvaszt
 10 *hochselig* — boldogult, boldog emlékezetű
 10 *Ritter Fridolin* — lovagregények elavult, nehéz fegyverekkel felszerelt nevetséges hőse.
 12 *humoristice* — humoros módon, tréfásan
 13 *vatermörder* — a XIX. század első felében divatos igen magas keménygallér.
 16. *Mondom, hogy bele kellett kötnöm.* — A karcagi fogadóban handabandázó „futár” jelenetének fejezetindításához vegyük figyelembe azt a bemutatást, amelyet a debreceni MT 1849. február 24-i számában „Nagyőr” aláírással és *A futár* címmel nyilván Jókai is olvasott, hisz napi polémiát

folytatott lapjában a baloldal szócsövével. Így jellemzi az MT cikke ezeket az ország ügyében járó (?) „küldönc”-öket:

„Egy futár [...] a takarékossgát nem ismeri, borral és sült kappannal él, az előlegezett úti költséget úgy tekinti, mellyből élősködni fog, míg Duschek hivatalos levele a számadásra felkölti. [...]

A futár egy gyönyörű mákvirág, melly az elhunyt iparlovagok sírjából kelt ki. Ha akarjuk ismerni, milyen az országos emberek tekintete, a teljhatalmu futár fontos tekintetén legeltesük szemeinket. Ha szegény is, elegans a futár, mint az őskori Ritter, ha kicsiny is, tekintélyes mint a teljhatalom. Witzig és pajzán ha pihen is, ha ferblizik is; ilyen a futár.” (MT 1849. 39.)

- 41 : 14 *dépêche* — írott közlés a külügyminisztérium és követségei érintkezésében.
- 42 : 17 *filippika* — dörgedelmes szónoklat.
29 *achát* — kvarcféle féldrágakő
- 43 : 11 *patrontás* — tölténytáska
14 *furmányos* — bérfuvarozó
25 *Sit tibi terra levis* — legyen könnyű neked a föld
- 44 : 18 *resultatuma* — eredménye, következménye
21 *more patrio* — hazai szokás szerint
21 *követeltetett a kaució* — vö. Jókai cikkét: CB III. 79—81. és a jegyzetekben közölt dokumentumokat (uo. 822—25.).
29 *instantia* — folyamodvány
- 45 : 18 *A várva várt óra végre megérkezett* — az április 20-i országgyűlési vitát lásd a Parl D. 2. k. 109—26.
- 46 : 17 *drolatique* — bohókásan, furcsán
18 *pulverizál* — porrá omlaszt
19 *az ugyane nap kinevezett főápolóné* — lásd a keletkezéstörténetet. Meszlényiné alakjáról új munka: Kertész Erzsébet: *Kossuth Zsuzsa*. Bp. 1983.
22 *masszakríroz* — felkoncol, lemészárol
- 47 : 6 *reves* — redves, korhadt
24 *a magyar kormány a békültni kész románok lefegyverzésével foglalkozik Abrudbányán* — a keletkezéstörténetben elmondottak mellett erről az eseményről szól Jókai a *More patrio* (CB V. 152—54.) és az *Egy az Isten* lapjain is.
- 45 : 22 *Ez ifjú hős — Vasvári Pál.* — Vasvári halálát ugyanebben az értelemben mondja el Szilágyi (Ff. 155—56.).

- 50 : 12 *Mint hajdan Napoleon* — utalás Madarásznak arra a tervére, amelynek során — Bonaparte brumaire 18-i fellépéséhez hasonlóan — fegyveres erővel szerette volna szétkergetni az országgyűlést.
- 17 *szanszkrit* — itt: idegen, érthetetlen.
- 18 *sansesprit* — sans esprit: szellemtelen
- 22 *kontignációs* — emeletes
- 25 *circumscriptio* — körülírás
- 26 *imparlamentáris* — országgyűlési illetet sértő
- 28 *applausus* — zajos üdvözlés
- 29 *A cikkíró[...]* felkapaszkodott a gyűlterem kontignációs katedrájába — ezt a jelenetet írja le Jókai *Nyíri levelek* c. cikksorozatának VI. darabjában (CB III. 155.) is. A jelenet ténylegesen nem az április 12-i, hanem a márc. 26-i ülésen játszódott le (vö. CB III. 924. és Parl D 2. 6.).
- 51 : 13 *másnap és harmadnap egészen más dolgok történtek Debrecenben* — mint ismeretes, Kossuthot az április 13-i titkos országgyűlési ülésen a képviselők leszavazták a trónfosztás tekintetében, de a 14-i nagytemplomi nyilvános, tkp. népgyűlésen mégis megszavaztatta a detronizációt.
- 15 *auspicium* — kilátás a jövőre. Eredetileg: madárjósítás, ill. az ezzel való jövőkutatás a rómaiaknál.
- 33 *thermopylaei hősök* — az önfeláldozó hazaszeretet mindenkori példaképei: i. e. 480-ban a thermopylai szorosban Leonidasz 300 spártai hőse egy szálíg elesett, de két teljes napon át feltartóztatta Xerxész egész szárazföldi seregét.

2. A KÉT MENYASSZONY

K: nem ismeretes

- M: I. ① 2. k. 1—43.
- II. ② a. 1. k. 3—40.
b. 1. k. 3—40.
- III. ③ 1: k. 3—40.
- IV. ④ a. 1. k. 3—40.
b. 1. k. 3—40.
- V. ⑤ a., b., c., d., e., f. 1—27.
- VI. ⑥ 5—42.
- VII. ⑦ 1. k. 3—37.
- VIII. ⑧ a., b., c. 1. k. 3—37.
d. 4—39.

- IX. ⑨ 1. k. 3—37.
 X. ⑩ 1. k. 3—37.
 XI. ⑪ 1. k. 3—37.
 XII. ⑫ 1. k. 3—37.
 XIII. ⑬ 1—27.
 XIV. ⑭ a., b. 1. k. 3—37.
 XV. ⑮ 1. k. 3—37.
 XVI. ⑯ 1—22.
 XVII. ⑰ 1—22.
 XVIII. A két menyasszony. [Négy elbeszélés]
 Bev.: B. Molnár Sándor
 A szövegrajzok és a borítólap Fáy Dezső munkája
 Nemzeti Könyvtár VI. évf. 124. szám [1944. március 25.] 63 l.
 novellánk: 7—27.
 XIX. Csataképek a magyar szabadságharcból.
 Bp. [1955.] Vörös Csillag nyomda, 169 l.
 (Szabad hazánkért kiskönyvtára 18.)
 novellánk: 7—38.
 XX. Jókai Mór, Válogatott elbeszélések
 Domokos Mátyás—Illés Endre válogatása
 Bp. 1955.
 Szépirodalmi Könyvkiadó, I—III., együttvéve 1846 l.
 novellánk: I. 175—198.
 XXI. A tűzön át az égbe. Elbeszélések 1848—49-ről
 Vál.: Illés Endre; utószó: Hegedűs Géza
 Bp. 1956.
 Szépirodalmi Könyvkiadó, OK, 308 l.
 novellánk: 84—114.
 XXII. Csataképek a magyar szabadságharcból
 Bev., vál., jegyz. írta: Szemlér Ferenc
 Bukarest 1956.
 Ifjúsági Könyvkiadó, 240 l.
 (Tanulók könyvtára)
 novellánk: 10—39.

Fordítások:

- Német: I. *Die zwei Bräute* a „Schlachterbilder und Scenen aus Ungarns Revolution 1848 und 1849 von Sajó” kötetben Pesth—Leipzig [1850.] 174—225.

- II. *Die beiden Bräute* a „Schlachtfelderblüthen aus Ungarn. Novellen nach wahren Kriegsscenen” c. kötetben
Leipzig 1850., Gedruckt bei Fr. Nies (In Comission bei H. Geibel in Pesth) 295—338.
- III. **Die beiden Bräute* a „Kampf- und Schlachtenbilder” c. kötetben
Pesth 1851. H. Geibel Verlag
(FZ 9., DT IV. 1316.)
- Angol: I. *The two brides* a „Hungarian sketches in peace and war” c. gyűjteményben
Ford.: megnevezetlen [Mary Stuart]
Edinburgh 1854. Constable 213—235.
- II. *Ua.* a Constable’s Miscellany of Foreign Literature sorozat 1. köteteként
Edinburgh 1855. 213—235.
- III. *Ua.*
London 1856. Trübner
(az adat Kertbeny Károly: Die ungarische Literatur in der Weltliteratur. Bp. 1876. c. művéből, 36.)
- Olasz: I. **La due fidanzate* az „Episodi della Guerra della Indipendenza Ungherese nel 1848 e 1849” c. kötetben, ford. nélkül.
Torino 1859.
(FZ 27., DT IV. 1316.)
- II. *Ua.*
Ford.: E. B[ulich]
Fiume 1872.
E. Mohovich kiad. 144—82.
- Cseh: *Dvě svatby* a „Kresby a malby (Novely) I—II.” c. gyűjteményben
Ford.: Ludvik Kostolný
Praha 1892—93. Národní Tiskárny a Nakladatelstva I. k. 253—302.
- Ukrán: *Две отданицы*
Переложив: Крук
Унгвар 1942. Выдания Подкарп, Общ. Наук, стр. 1—44.
- Kínai: Részlet a novellából (A szolnoki csata) a Vej-liao ce-jou c. kötetben
Ford.: Vang Csung-jing
Co-csia kiadó 1956. 12—34.

Keletkezése (források, minták)

A majdnem kisregény méretű prózai alkotás keletkezésére vonatkozólag semmi fogódzónk nincs. Létrejöttének időhatárai: 1850 januárja, illetve júniusa. Mivel júniusban írónk a Bárdyakkal, majd a *Szenttamási György-gyel* birkózott, *A két menyasszony* minden valószínűség szerint korábbi, de az első öt hónap alatt bármikor készülhetett. Kézirata ismeretének híján a munka menetéről sem lehetnek még feltételezéseink sem.

Azt viszont kellő részletességgel megállapíthatjuk, hogy milyen előzményekre megy vissza a mű. Ha felbontjuk azt a 14, átgondolt szerkesztéssel egymás mellé helyezett — többnyire rövid — képet, amelyből a kisregény egybeáll, bizonyos valóságalapokat, esetleg más körülményeket meg tudunk keresni hozzájuk. A következő három kérdéscsoportot szükséges körüljárunk:

1. a szolnoki pályaudvar 48/49 fordulóján tapasztalható képe;
2. az általános hadászati helyzet, a szembenálló ellenfelek viszonyai a szabadságharcnak ebben a szakaszában;
3. a szolnoki csata lefolyása a hadtörténetben és Jókai különböző írásaiban.

Az a kép, amelyet írónk a novella elejének egyik remekbe sikerült mozaikjában látott a szolnoki vasúti pályaudvarról, nyilván saját élményből származik, hisz ötven esztendő múlva teljesen személyesre hangolva is felragyog az *Emlékek...*-nek „A szolnoki napok” c. fejezetében:

„Nemcsak mi futottunk Windischgrätz elől: az egész Nemzeti Színház szétrebbent. [...]

Magyarországnak egyetlen vasútja volt még akkor: a pest—szolnoki vonal. Az vett fél mindannyiunkat késő estve. Csak a személyeinket; a bőröndjeinket majd később fogja utánunk szállítani.

A legkegyetlenebb hideg volt, a mire életemben emlékezem. Gyakran meg kellett állni a vonatnak, mert szemközt jött egy másik, mely honvédeket szállított. Az aldunai táborból küldettek fel Görgey hadseregéhez. Egy vonat rendes katonákat szállított: veres hajtókások voltak: »Nem kell már félni! itt vannak a Don Miguelek!« hangzott a biztató szó. A nagy hidegben is énekelték: »Ég a kunyhó, ropog a nád!« Egyszer aztán csakugyan ég és ropog valami s megállt a vonat a síkon. Kiszálltunk megnézni, mit történt? Biz az is hallatlan az utazások történetében. A mozdony csöveiben jéggé fagyott a gőz! Hasábfákból tüzet kellett rakni a gép alá, hogy a befagyott csöveket kiengeszteljék. Csak bevergődtünk Szolnokra valahogy. Ott aztán a szállástalálás volt a

nagy tudomány. Heten laktunk egy szobában; velünk együtt az örült Éderné, ki a földön alvókat azzal fenyegette, hogy a fejükre ugrik.

A város tele volt kormánybiztosokkal, hivatalnokokkal, kik mind Debreczen felé készültek.

Hát miért nem mentek, ha úgy siettek? Csak azért nem, a miért mi. Mert az uti málhajuk még nem jött utánuk.” (HhM V. 24—25.)

Igaz, nagyon hasonlókat írt Jókai már 1874-ben, az események negyedszázados évfordulóján, mikor a FAIM-et rendezte sajtó alá. Az első Közlönybeli cikkének (*Magyarhon népei!*) ehhez a közléshez készült jegyzeteiben — sok egyéb közt — ilyen sorokra is bukkanunk: „S már most hová futni, a kinek sehol sincs otthona, a ki senkihez sem tartozik, a kire sehol sincsen szükség? Debreczen hat napi járóföld most! Legszigorúbb tél kezdete van. A szolnoki vasúton befagynak a mozdony csövei a hidegtől s én egy szellős carbonári köpönyegben megyek neki a hófedte Hortobágnak, családommal s a velünk együtt futó Szigligetivel. Én egy kis vánkost gomboltam a kabátom alá, hogy meg ne fagyjak, családomat paplanokba burkoltam; s a derék Szigligeti egy tarka virágú hálókabátot huzott felső öltönye fölé téli ruhának. Mennyit neveltünk egymáson s együtt a délczeg Pompéryn, ki a siberiai expedícióhoz egy hölgymuffot szerzett valahonnan.” (HhM VI. 62—63.)

Ez az egész helyzet a történelemből ilyen módon villan ránk, például Szilágyi Sándor tollából, természetesen a vasúti pálya másik végállomása, a pesti oldal felől szemlélve (Szil. F. 295.). Az érzékletes leírás idézésétől kizárólag azért tekintünk el, mivel szemléletes volta mellett lényeges újdonságot, fontos többletet nem ad eddigi értesüléseinkhez.

Az egybevágó beszámolóok meggyőzhetnek bennünket, hogy Jókai személyes tapasztalatok alapján, nagy pontossággal, hitelesen ábrázolta remek jelenetében az ország 1849-be forduló napjait.

Az egész menekülésáradat Windischgrätz megszálló serege elől igyekszik szabadulni.

Ugyanis, mint ismeretes, Windischgrätz október közepén kapott teljhatalmat az udvartól, hogy Magyarországot katonai erővel kényszerítse térdre. Kellő előkészületek után december közepén kezdte meg hazánk területén a maga hadmozdulatait. Alig találva ellenállásra, a Dunántúl után az új év első napjaiban a fővárost is megszállta. Szembeszállítás helyett Görgey — ez az egyéni megoldása is közismert — felső-magyarországi hadmenetet végez, lehetőleg minden összeütközést kerülve. A cél, a sereg összekovácsolása, kevés veszteség árán sikerült, s a nemzetőrhadak vezére február közepén egyesülni tud Klapka hadaival.

A főhadiszintér döntő összecsapását Dembinszky dolgozza ki, s ettől mindenki az ellenséges főerők megsemmisítését várja. Ehhez pedig a Görgey—Klapka hadtestekhez Perczel seregének Szolnokkal átellenben hátrahagyott zöme is szükséges volt. Arra viszont tanácsosnak mutatkozott vigyázni, hogy Jellasics hadteste a Szolnoktól délnyugatra elfoglalt állásaiban maradjon, s ne okozzon zavarokat egyebütt. Ezért Dembinszky förendelte a délvidékről Damjanich és Vécsey csapatait, hogy ezek Szolnoknál intézzenek tüntető támadást Jelačićekkel szemben, mielőtt még ő Windischgrätz ellen megkezdéné főhadiszintéri műveleteit. Az ellenség azonban a Dembinszky által számított időpontnál korábban indult útnak, a délről förendelt csapatok pedig késtek, így a főerők a kápolnai csatára túl korán kényszerültek (február 26.), és Schlik megérkeztével Dembinszkynek végül örülnie kellett, ha rendben visszavonulhat. A kápolnai csata nyomán játszódik le a tiszafüredi zendülés, s mialatt ezt Kossuth — ahogy lehet — megoldja, Damjanich Szolnok alatt lefolytatja a korábbra tervezett ütközetet (március 5.). Így ez a csata lesz a dicső tavaszi hadjárat nyitánya, bár Dembinszkyék immár elnapolásra kényszerült terveihez képest Szolnok csak távolról kapcsolódott, tulajdonképp ugyancsak mellékhadiszintér volt (vö. *Magyarország története* 6/1 304—62.).

Annak azonban, aki akkor Szolnokon élt, korántsem volt mellékkörülmény, hogy a várossal mi történik. A novellában is végigkísérhető, hogy a forradalmi hadak január elején rendezetten elhagyták az Alföld fontos csomópontját, még aznap megérkeztek a császáriak. A valóságban ez csak január 17-én következett be, de a költői megoldás sokkal hatásosabb. Jókai nem tesz említést — nyilván az egységesség érdekében — arról a január 22-i Perczel-győzelemről sem, amelynek következtében Jellasics megszállói kénytelenek a várost kiüríteni. Ezt azért is zavaró volna szerepeltetni az elbeszélésben, mert sajnálatosan átmeneti állapotot teremtett, hisz egy hét sem telik bele, és Perczel kelletlen átvonul a Tisza bal partjára, de a császáriak hátában marad. Azok harc nélkül vonulnak be ismét Szolnokra, de sose érezhetik magukat egész nyugalomban. A már említett késlekedés miatt egy jó hónapig közvetlen veszélyt nem élnék át a megszállók. Ennek az egész időnek áthidalására — a valóságnak megfelelően — ennyit mond az elbeszélés szövege: „Hetekig, havakig feküdtek a császári seregek Szolnokban, ezalatt erős sáncokat hánytak fel a hely védelmére.” Március elején aztán idejében felkészülhettek volna vasasaik a védekezésre, ha Cibakházát nem olyan ügyesen vágta volna el a magyar előőr s a szolnoki központtól, mint ahogy tette.

Az ütközetek lefolyásáról, a harcok menetéről szerzőnknek pontos ismeretei vannak a novellák megírásának idején. Amikor esetleg ugyan-

ezeokról sebtében firkant például újságcikket, értesülései még távolról sem ilyen megalapozottak: számadatai akár jelentékenyen túlzók. Példaként hozzuk fel *A szolnoki csata* c. cikkében feltároló létszámadatakat, pedig ezek már nem is a legkorábbi hírek alapján állnak. A cikkben írónk így összegez: „Itt többet vesztett az ellen holtakban, foglyokban és sebesültekben 4000 embernél.” Az anyagi nyereségről: „Az elfoglalt fegyverekből Damjanics egy egész pionier zászlóalj, s két más ezredet fölfegyverezett.” (CB III. 111.: az EL 1849. március 12-i írása.) Rüstow úgy tudja, hogy a szabadságharc addig legfényesebb csatájában a magyarok „317 lovat, 5 ágyút és 17 löszerkocsit zsákmányoltak.” (Rüstow: *Az 1848—1849-diki magyar hadjárat története*. Fordította Vértesi és Áldor. I. 167., Szekeres jegyzeteiben a CB III. 864—65.) — Egész biztosan nem kisebbíti a maga győzelmét Damjanich, akinek jelentését Kossuth munkáiból ismerjük: „A megrémült ellenség szaladásában sok hadi szerelvényeket, sőt a 2-ik vasas ezred pénztárát is visszahagyta. Négyszáznál több fogoly, e közt törzs- és főtisztek, tizenegy darab 6 és 12 fontos ágyú, 20 darab löszér és társzekerek, nevezetes mennyiségű löszerek, fegyverek [...] birtokunkba jutottak. Az ágyúk és társzekerek lovastól foglaltattak el, mellyeknek száma 100 darabra megyen.”

Az elbeszélésben adatok sosem fordulnak elő, a csapatmozdulatok pedig a legapróbb részletekig megfelelnek a hadtörténet későbbi leírásainak. Bánlaky szerint, aki *A szolnoki tüntetés elkésett kivitele* címen ír a csatáról, ha rövidre fogjuk, ez történt:

Március 5-én virradatkor Damjanich Tószeg és Várkony közt felállította csapatait. Reggel 8-kor indult a tüzérségi ütközet. Utána Damjanich a jobbszárny ellen indít támadást, hogy a Karger-dandár visszavonulási útját elzárja. A városba nyomja őket, ahonnan csak a Zagyva ingoványai felé menekülhetnek. A segítség: az Ottinger-lovasdandár, amelyet a csata elején mozdonyon küldött hírvívő útján kértek, déltájban megérkezett. De menekül is nyomban: csak Ottinger oszlopának vége nem tud kitérni a magyar lovasság támadása elől. Rövid, makacs kézitusa folyik le, egy-egy üteg közbelépése után (vö.: Bánlaky I. 302—09.).

Azt hiszem, meggyőző: a hadmozdulatok *A két menyasszony*-ban éppen így folynak le. — De az imént adatai miatt kifogásolt Jókai-féle újságcikk jelentős mennyiségű részletet tartalmaz, amely úgyszólván változtatás nélkül tevődött át az elbeszélésbe. Ilyenek:

„A csata után Damjanics megállt levett főveggel a harmadik zászlóalj előtt.

»Fiaim, ugymond, kevesebben vagytok, mint ez előtt fél nappal, megérdemelnétek mindnyájan, hogy tisztékké legyetek, úgy viseltétek magatokat; — de hol lenne akkor nekem a harmadik zászlóalj!«

A legénység éljént kiáltott rá.

Egy elfogott tiszt beszéli: hogy egy olly rohamot látni, mint a harmadik zászlóaljé, irtózatos, azok a szikrázó szemek, azok a megölő arckok, s a szuronyok ellenállhatlan dőfései, leirhatatlanok.

Egy megsebesült lengyel őrnagy így szól rólók:

»En sok és nagyszerű csatákban voltam. Voltam a lipcsei ütközetben, résztvettem az oroszországi táborozásban, küzdöttem Osztrolenkánál, de olly viadalt, mint itt, nem láttam sehol. Ismertem Napoleon veteránjait, az ancien gardeot, a lengyel lándzsásokat, de ezek túl tesznek rajtok. Az valami emberföltti, valami neme a szent dühnek, a mellyel ezek az ellenségre, a halállal szembe rohannak.«

Tisztelve legyen emléketek!

A szolnoki halottak között találtak egy vasas tisztet, kinek egy karddőféssel úgy volt keresztül szúrva a mellvasa: hogy a kard hegye a hátán ütött ki s azon felül egy vágással a süvegén keresztül a feje az arccsontig ketté hasítva.

Illyen nyomokat hagy maga után a huszár keze.” (Az EL március 12-én, a PH május 1-jén, a Komáromi Értesítő május 12-én jelzi is az előzőből való átvételt: CB III: 112.)

Annak a VI. fejezetnek csaknem teljes szövege pedig, amely a 65 éves huszárörmester és „rezonírozó” újonca tisztai átkelési kísérletét beszéli el, készen áll a VIII. nyíri levélben, az EL 1849. április 3-i számában, a következő szöveggel:

„[...] egyszer egy trupp vasas német egy főkapitánynyal és száz horvátal kimegy előrsöt állni Alpárra.

Ez előtt három héttel ugyan innen szaladt vissza az előrsön levő escadron kuladér, kiabálva: vagy kétszáz huszár kergeti őket hátulról.

Most tehát a kapitány számadásra veszi a postamestert: hogy hová tette azt a kétszáz huszárt, aki két hét előtt megkergette a silbakot?

»Uram, felel a postamester, nem volt az kétszáz, csak kettő.«

»Szakkerment, hogy mered azt mondani: hogy két huszár elkergetett százötven vasást!«

»De biz úgy van,« és »De bizony nem úgy van!«

Míg ezek ottan bizonyoznak, jön át a komp a Tiszán, benne van két huszár, egy öreg őrmester meg egy közvitéz.

»Utzu huszár!« kiáltja erre az egész legénység s elkezdenek puskázni a közeledőkre.

Erre a vén őrmester kirántja a kardját, s sarkantyúba kapja a lovát, — lassan ment neki a komp, bele akart ugrani a Tiszába, úgy úsztatni át a partra s az alatt szidta a németet, mint a bablevest: hogy el ne szaladjon, míg ő oda nem ér.

A horvátok látva: hogy e bizony nem tréfa, a mikor már nagyon közelgetett a komp, oda futottak és kardokkal vagdalták el a komp köteleit: hogy át ne jöhessen.

Azt persze visszacsapta aztán a víz a túlsó partra: ami alatt a vén huszár folyvást szidta kifogyhatatlan ékes szólással a németet, s hadakozott a levegőben a kardjával, hogy a németben a csupa mutogatástul meghült a lélek.

Mintha látnám: hogy hadakozik s hogy mérgelődik! a mikor másod magával neki nem mehetett annak a száz németnek.” (CB III. 174.)

Jókai nem csekély szarkazmussal beszél novellájában a verbalizmusról. A „beszéd”-ektől borsódzott Damjanich háta, de mikor január közepén Kossuth fölrendeli a délvidékről — hogy február végére Szolnok közelében lehessen — távozása előtt valóban proklamációt bocsát ki a majdnem sakkban tartás nélkül hagyott szerbekhez címezve „[...] melly szóról szóra így hangzik:

»Kutyák!

Én elmegyek, mint ellenségtek. —

De visszajövök, mint boszuálló. —

Ha ti az alatt fel mertek támadni a magyar nemzet ellen, kiirtalak benneteket a föld színéről, s hogy magja se maradjon a rácnak, utójára magamat lövöm föbe, mint a legutolsó rácot.«” (CB III. 45.)

Ez a kis széljegyzet első ízben az EL 1849. február 22-i számának „Charivari” rovatában jelent meg (később még két másik újságban is), utóbb változtatlan formában *Damjanich mint rácz* címmel a Karádfi-féle anekdotagyűjtemény veszi fel (*Honvéd- és huszárélet anekdotokban*. 56.).

A proklamáció szövegéről történetíróink is tudnak (Gelich: i. m. 2. k. 311; Gracza: i. m. 3. k. 390.) egymástól eltérő, szerbből fordított szövegekkel. Szerzőnk saját kis glosszáját helyezi be alig némi értelmező igazítással *A két menyasszony* szövegébe, mikor a hadvezér nem képes megbírkózni annak a „beszéd”-nek megszóvegezésével, melyet a tiszai átkelés előtt akar katonáinak tartani, és amelytől a megszólítás elhangzása után a támadást indító ágyúdörrenés menti meg.

Az élmény mélyre ágyazottságáról vall az a téhy, hogy ötven év múltán háromoldalas fejezetet szentel a csatának az *Emlékek...*-ben *A szolnoki ütközetből* címmel. A párhuzamok láttatása végett az egész fejezetet be kellene mutatnom. Még kell elégednünk néhány részlettel:

„Ez volt a szabadságharcz egyik legfényesebb fegyverténye.

Egy erős hadállás, melyet széles folyóvíz véd [...] hogy ezt a bevehetetlennek látszó hadállást egy forradalmi hadsereg néhány órai harczt után rohammal bevegye, ez csaknem egyedülálló a hadviselés történetében.

Huszárainknak nem kellett híd, hogy a Tiszán átkeljenek, átúsztattak rajta lóháton; a magyar honvédek nem sok lóport vesztegettek, mindjárt rohamra mentek. A szegedi ujonczzászlóaljnak még nem volt puskája, csak kasza volt a kezében... Fél karjával eltakarta a szemeit a honvéd, hogy ne lássa a gyilkoló tüzelést, s levágta, a kit kaszája ügyében talált, elfoglalta az ágyúüteget.

S a mit a vörös sapkások, a III-ik zászlóalj vitézei elkövettek a harcban, az egy hősköltemény. Ők rohanták meg szuronyszegezve a szolnoki utczai harcban az osztrákok legkeményebb hadcsapatját, a Hardegg-kürazirokat és a Zagyvára szorították. El is hullt közülök hatvankét jó vitéz.”

Aztán betűre a novella szavaival a fogoly osztrák tiszt, majd az ősz lengyel őrnagy véleményét olvashatjuk, újra elmondja az emlékirat Damjanich szavait, köszönetét vörössipkásaihoz, még a zsákmányról és annak felhasználásáról sem feledkezik meg (HhM V. 78—80.).

Figyelmen kívül hagyva a többi 49-es napilapbeli cikkeket — ha nem is ennyire közvetlen kapcsolatban novellánkkal —, de írt Jókai a szolnoki csatáról már 1850 végén (vagy ez idő körül), mégpedig nagyon értékelően, a hadihelyzet összefüggéseiben mutatva föl az eseményt: az *Emléksorokban* (XIX. fejezet).

A magyar nemzet története regényes rajzokban 1890-ben kibocsátott III. kötetében újra teljes fejezetet szentel Jókai „A szolnoki ütközet” címen a dicső tavaszi hadjárat nyitányának (JKK 68. 475—78.).

Összefoglalva: *A két menyasszonyt* sajátos csataképnek kell minősítenünk, a legkomolyabbak egyikének. A kisregény hősi ütközetei a magyar forradalmi hadak legdicsőbb vállalkozásait idézik, de a mese csaknem elcsukló fájdalmat és könnyes szomorúságot áraszt. Azt a vigasztalanságot ábrázolja, hogy a forradalmi idők Magyarországon a menyasszonyok is valamennyien korai özvegységre vannak eljegyezve. A vőlegények közül, aki az egyik csatából ép bőrrel kerül ki, a sok következő valamelyikébe biztosan belepusztul.

Irodalom

Annak a tizenegy új elbeszélésnek, amely a *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből* két kötetében látott nyomdafestéket első ízben, nincs

kortársi kritikája, még ismertetése is csak alig (PN 1851. március 19., április 6.).

Régibb irodalomtörténeti munkáink nem szólnak erről az elbeszélésről külön.

Kisebb munkáktól pedig várni sem lehet, hogy különösebb ügyet vessenek a gyűjteménynek még *A két menyasszony*nál esetleg kiválóbb elbeszélésére sem.

Sajátosnak tekinthetjük, hogy a többnyire simán tartalmakat közlő Szinnyei Ferenc ezúttal folyvást értékelő mellékmondatokat szúr a mondanivaló összefoglalását adó szövegébe. Úgy is kezdi azonnal, hogy a szabadságharc eseményeit megörökítő Jókai „Elbeszélései közül legjobb *A két menyasszony*, melynek elején nagyszabású és realisztikus rajzát adja az osztrákok elől való menekülésnek”. Utána elmondja időrendben a bekövetkező eseményeket. Aztán: „Két leánytestvér szerelmi története fonódik a háborús események közé.[...] Ennek a négy embernek sorsa hozza közelebb szívüinkhöz a március eleji nagy szolnoki csatát, melynek leírásában igazán remekel. Érezteti a csata hevét, mozgalmasságát, az események új meg új fordulataival folytonosan izgatja érdeklődésünket, a vén huszár és regruta alakjával humort, a stratégiai adatokkal realitást vegyít az eposzba. A leírás a győztes honvédek dárúdójával s az elhagyott csatatér hangulatával fejezi be. *A pompásan elbeszélte történetben aránylag kevés a túlzás és a romantikus görögtűz.*” (I. m. I. 244.)

Sőtér István a *Jókai útjában* szerzőnk írói kialakulását kíséri figyelemmel, s romantikájának, megszólalásának változását nyomozza a tudós módszerével, a művész munkáinak részletezésével. Novellánkkal kapcsolatban ezeket mondja: „Általában, a valóság közvetlen, termékenyítő befolyását érezzük e korszak írásain; 48 vihara tisztára söpörte képzeletét a sue-i romantika gyermeteg szörnyeitől. A fantasztikum és a groteszk helyett, új írásainak jellegét az olyan hangulatok adják meg, melyek *A két menyasszony* című novella legfontosabb valóságanyagát is képezik: a szolnoki menekülők a téli pályaudvaron, az összetorlódott kocsisorok, a tereken, az udvarokon táborozó hontalanok stb. Pedig a romantikának sem fordított hátat — sőt *igazi* romantikáját csak most találja meg. Eddigi, spekulatív, kiagyalt romantikája helyébe most a *valóság* romantizálása lép, mely a mindennapokat hatja át a költői színekkel.” (Sőtér [1954] 417.)

Nagy Miklós monográfiájában *A két menyasszony* c. novellával kapcsolatban kifejti, hogy vannak szerzőnknek testesebb, tagolt cselekményű, többoldalúan megformált szereplőket mozgató elbeszélései. Ezek többnyire hangulatukban is összetett hatást kínálnak: harci

lelkesedés, humor és érzelmesség van bennük, sőt a szatírák heroikus emelkedettséggel meg mély bánattal is tudják ötvözni. Az ilyen jellegűek közt „Legművészből *A két menyasszony*, melynek sajátos bájt ad a kezdés és befejezés népmesei hangütése, s igazi remeklés benne a menekülőktől felbolydult szolnoki pályaudvar leírása. Emberi sorsok metszőpontja, kicsiben a bizonytalan jövő előtt álló haza képe az állomás: milyen friss szem kellett ahhoz, hogy valaki megsejtse a még alig ismert vasúti környezetben rejlő irodalmi lehetőségeket!” (I. m. 70—71.) — Más helyen Jókai motívumkészletébe és hősformáló műhelytitkaiba pillanthatunk. A szabadságharc véres eseményei kezdetől fogva közel álltak szerzőnk franciás romantikus hajlamaihoz. „A romantikus kegyetlenség divatja egész életén végigkíséri az író, ám mindig felbuggyannak műveiben a szánalom és emberiség sokkalta mélyebbről fakadó forrásai. A kései megbékülés szomorúsan meleg hangja nem egy helyen csendül fel nála [...], a két egykori jó barát egyike sem kíván a másikkal vívni a szolnoki csatában.” Az pedig egyik mindvégig megmaradó vonása a pályakezdő Jókainak, hogy hiányoznak a tragikum klasszikusan tiszta megnyilatkozásai írásaiból. Pedig nem egyszer a katasztrófa már alig megállíthatóan látszik, de akkor a feltartóztathatatlan rohamot váratlanul visszatartja az írói kéz. „Visszafojtott lélegzettel várjuk: összecsap-e a két hajdani jó barát és vőlegénytárs, a huszár meg a vértiszt az ütközetben [...], azonban erre nem kerül sor, és az egyik fiatalember halálos sebesülése így csak borongós lírát áraszt, nem tragikumot.” (I. m. 68—69.) — Dicsérni valónak tartja Nagy Miklós szerzőnk jó néhány elbeszélésében azt, hogy „az események a glossza igénytelenségével megírva állnak előttünk” — mint itt a Damjanichra vonatkozó betét. „E gyorsan perdülő történetkék voltaképpen történelmi anekdoták, velős mondások, jellemző tettek feljegyzései, és az effélék, amióta a világ áll, mindig igen kapósak voltak egy nagy történelmi vihar után. Jókai később sem mondott le róluk.” (I. m. 72.) — Nem téveszti szem elől a korai novellák néhány elbeszéléstechnikai és nyelvi jellegzetességét sem. Ilyenek a szövegbe beleszórt írói kitörések, mint szóban forgó novellánkban ez: „Most nézz ide, harcok Istene”. Sőt, miután bemutatott néhány ritmusos részletet a *F...y Gyulából* és pár felező nyolcasba is tördelhető sort *A fehér angyalból*, hozzát teszi: „Nem nagy fáradságba kerülne hasonló numerosus részleteket összeválogatni *A két menyasszony*-ból vagy más egykorú írásaiból, ami eléggé elgondolkoztató.” (I. m. 78—79.)

Nagy Miklós a *Kezdés és lezárás Jókai elbeszéléseiben* c. cikkében *A két menyasszonyt* a Jókai egyéni stílusát képviselő anekdotikus novellák kisebb csoportjába sorolja. Ezek „összetett hangulatú, kissé hosszabb”

novellák, mondja róluk, mint *A nagyenyedi két fűzfa*, *A peregrinus* és még több társuk. „Ezekben lecsiszolódtak a romantika szélsőségei, az irányzat inkább a hazafias pátoszban, optimizmusban, egyes eszményített jellemekben él, míg a környezetrajz s a gyakori humoros, kicsinyítő szemlélet az egészen realiztikus színezetet biztosít. E kisebb egységen belül persze nagy árnyalati eltérések vannak aszerint, hogy a pátosz, hazafias eszményítés pólusa felé tart inkább az adott elbeszélés (*A két menyasszony*, *Az utolsó budai basa*), vagy inkább a realista ízű életképtechika uralkodik el (*A peregrinus*, *A béka*).” — Különböző novellánk az ún. rondó formájú elbeszélések közé tartozik: Nagy Miklós idézi a kezdő és a lekerekítő szakaszt belőle (ItK 1975. 280. és 285.).

N. Dely Zsuzsa előbb Jókai szókinccsét teszi nagyító alá, s kimutatja, mennyire ötletes stilisztikailag az öreg huszárkáplár bemutatása, „aki nagy hangon veszekszik a fiatal huszárral, de azért csupa szeretet iránta, még a csatában is mellette van, és oktatja állandóan” —, és bemutat belőle néhány jellemző mondatot. Aztán így folytatja: „Szavai után tökéletesen el tudjuk képzelni a vén huszárt, aki tréfás kedvét a legnagyobb veszélyben sem veszti el, aki a parancsot mindig kész teljesíteni, járjon az bármi nehézséggel. A képet kiegészíti a huszár beszéde a csatában, hol szavait tetteivel illusztrálja...” — s itt is bizonyító idézet áll a mondottak fedezetéül (N. Dely 29–30.). — Odább szerzőnk hangutánzó, hangulatfestő szavaira irányítja figyelmünket, amelyekkel ábrázolt eseményeit színesebbé, életszerűbbé tudja tenni. „Kiemelkedik a csatajelenetek leírása. *A két menyasszonyban* például több más hangutánzó szó mellett a többször visszatérő mondat: »Kardok csattogása, lovak dobogása, diadalkiáltás és halálhörgés hangzik mindenünnen« remekül érzékelteti a harcot. Érdekes a mozdony képe: »S aztán egész éjjel dörgött és füttyült a járó-kelő gép. Vörös tűzszemei messzire belátszottak a vak éjszakában, kéménye *bömbölve* okáda a szikrával elegy fekete füstöt.«” (Uo. 33.). Jó néhány példán érzékelteti, hogy az ellentétes gondolatok egymásutánja adhatja a mondatok hangulati szépségét. Egyéb alakjainál is „Még inkább előrevetíti szereplőinek sorsát *A két menyasszony* ellentétes mondatlása: »Titokban e napra mindkét leány ünnepélyes öltönyt készítettett. Titokban, nehogy testvére megtudja. Fehérét, hímzettet varratott Anikó, menyasszonynak való lakodalmi ruhát. Feketét, egyszerűt varratott Rózsa, özvegynek való gyászruhát. Mindkettő oly szép, oly ifjú volt, termeteik egészen egyenlők.«” (Uo. 57.) — Végül a mondatritmus jelenségét — egy-egy mondat sor ritmikus lüktetését — figyeli.

Hihetővé teszi, hogy ezek líraivá lágyítják az elbeszélést, balladára is emlékeztethetnek. „Hasonló líraiságot mutatnak *A két menyasszony*-ban a Róbert halálát festő ritmikus sorok: »az ég tulsó felén feljött a teli hold, rásütött az ifjú szép halavány arcára, lezárt szemekre s elnémult ajkára. A hold és a halál legelső sugára oly sápadt fényt vet a szép ifjú arcra...« Ez a ritmikusság az egész elbeszélést áthatja.” (Uo. 57—58.)

Szekeres László a JKK különböző kötetéhez írott jegyzeteiben mindig is kiváló összevetéseket nyújt. Novellánk tekintetében már *A köszívű ember fiai* apparátusa ad figyelemre méltó pontokat (JKK 28. k. 382.). — A CB III. kötetének jegyzetanyaga a keletkezéstörténetben is szóba hozott „Charivari” (1849. február 22.) kapcsán figyelmeztet: „Damjanich tábornok ezt az emlékezetes proklamációt Versecen adta ki január 15-én. Ezzel mintegy megelőzte Kossuth rendelkezését” — amely túszedésre biztatott. Majd novellánkra így utal: „Damjanich meglehetőst »katonás« szónoklatát *A két menyasszony* c. novellájában is megörökítette Jókai.” (I. m. 750—51.)

Szövegváltozatok

Az eredeti szövegek nyomdai ritkításaiból — azok jellegének szemléltetésére — néhányat kiemelünk:

53 : 9	Szolnokon
10	Rózsa
10	Anikó
31	Eszteendő utolsó napja.
57 : 18	magyar
34	„Gábor”
58 : 28	Ez a katona sorsa
59 : 2	épen olyan, mint én.
8	Téténynél
23	„Köszönöm pajtás”
60 : 9	császári
19	vértes
61 : 4	A legelső diadalnap estéjén
19	Fehéret
19	menyasszonynak
21	Feketét
21	özvegynek

- 23 Mindakettő olly szép, olly ifju volt, termeteik egészen egyenlők.
- 62 : 15 futósáncz
16 pályaudvar
19 kápolna
32 Czibakházáig
- 63 : 2 Vécsey és Damjanics
29 — „Gyere-é” ... „hallja kend”
34 „öcsémnek”
- 64 : 3 Tacszó!
- 65 : 12 annyian!
- 68 : 6 proclamatiókat
17 beszédet
28 Ez volt az,
- 69 : 5 kalapját megemelte,
10 „ott az ellenség, utánam!”
- 70 : 9 délig
21 „rajta magyar rajta!”
21 „hajrá!”
21 „szuronyt szegezz!”
- 80 : 18 Köszönöm pajtás
- 81 : 21 Termeteik olly egyenlők voltak.
- 53 : 11 a másik mondatot — az eredetiben külön bekezdés — az NK az első bekezdésbe vonja
13 *volt özvegy az asszony, tiz* (NK: volt özvegy asszony, tiz)
19 *jó, hű fiak.* (NK: jó, hű, fiatal.)
- 54 : 17 *szekereken nagy nehézágyúkat leheté* (F, NK: szekereken nagy, nehéz ágyúkat leheté)
- 56 : 4 *esztendő utósó napján.* (NK: esztendő utolsó napján.)
7 *hordva bús, elfásult képű* (NK: hordva a bús, elfásult képű)
26 *arcok, iszonyú hideg, iszonyú hófúvás, — gyalogló* (NK: arcok, iszonyú hófúvás, — gyalogló)
- 57 : 9 *rajta fél Magyarországbán.* (NK: rajta fél Magyarországon.)
19 *Haragos, elmérgedett nép* (NK: Haragos, elmérgesedett nép)
- 58 : 3 *ifjú menyasszony, Rózsa.* (F: ifju menyasszonya, Rózsa. — NK: ifju menyasszonya, Rózsa.)
4 *hogy eljősz. Sírhatnám* (NK: hogy eljősz. Sírhatnám)
17 — *Én futok előle* (NK: — Én futol [sh.] előle)
26 *is?* — monda a másik (NK: is? mondá a másik)

- 59 : 10 *félrekapta ő lovát, én is* (NK: félrekapta ő is a lovát, én is)
 16 — *Hamarabb megöletni magamat* (NK: — Hamarább megöletném magamat)
 23 *lováról lehullva, valamelyik* (NK: lováról lehullva. Valame-
 lyik)
 60 : 21 *közül egynek vőlegénye.* (NK: közül egyiknek vőlegénye.)
 60 : 30 *terjedelmes redout készült* (NK: *terjedelmes csillagsáncz készült*)
 32 *pallisadok védpontul a* (NK: *pallisadok védgátul a*)
 62 : 10 *Tisza járhatatlan mocsárai védnek* (NK: Tisza járhatlan mocsárai védenek)
 16 *pályaudvar, citadellaszerű erős* (NK: pályaudvar, várda-
 szerű erős)
 18 *vezető defilét végigsöpörheték* (NK: vezető útszorosot végig
 söpörheték)
 27 *Pestnél koncentrált császári* (NK: Pestnél összpontosított császári)
 34 *alakuló tartalék-ezreden kívül* (NK: alakuló tartalék-zászló-
 aljon kívül)
 63 : 3 *kémek kitudák, a* (NK: kémek kitudták, a)
 9 *Egy kötél átkötve* (NK: Egy alattság átkötve)
 13 *egy őrszeme tartá* (NK: egy őrcsapatja tartá)
 64 : 4 *huszár, még az ősz* (NK: huszár, míg az ősz)
 34 *mire a huszár a Tisza* (NK: mire a hidas a Tisza)
 65 : 22 *szereti a fürdést, utánam!* (NK: szereti a fürdést, utánam!)
 24 *vízbe, utána a legénység, sorban, hadi rendben. Egy kezével
 lova fejét tartva, másik kezében* (NK: vízbe, másik kezében)
 29 *vízszin felett, mint* (NK: vízszin fölött, mint)
 66 : 4 *vágva Szolnoktul, s nem* (NK: vágva Szolnoktól, s nem)
 67 : 5 *főnségesebb eszmeért járnak fel lelkeik* (NK: főnségesebb
 eszméért járnak föl lelkeik)
 14 *egyik; halványan, aléló* (NK: egyik; halványan, aléló)
 25 *ütött éjjel tanyát.* (NK: ütött éjjeli tanyát.)
 30 *sok zászlót elrabolt* (NK: sok zászlót elfoglalt.)
 68 : 1 *e rendszerrel. Kik váltig* (NK: e rendszerrel, kik váltig)
 30 *a bőrömbül, de ne* (NK: a bőrömből, de ne)
 70 : 15 *hirtelen négyszögű karéjja, s sortüzeket* (hirtelen négyszögge
 és sortüzeket)
 71 : 21 *maradnak el tőlök, el-eldülve* (NK: maradnak el tőlök,
 el-eldülve)

- 32 *Egy golyó tizenegyet* (NK: Egy *kartács* tizenegyet)
72 : 9 *ablakaiból, a barikádok mögül* (NK: ablakaiból, a *torlaszok* mögül)
14 *ez volt legelső csatája.* (NK: ez volt a legelső csatája.)
73 : 3 *megfordított puskaagy. A* (NK: megfordított *puskaagy* [sh.] A)
5 *vad ostromtul fölülmúlt* (NK: vad ostromtól fölülmúlt)
11 *fordulnak a redoutnak, melyből* (NK: fordulnak a *csillag-sáncznak*, melyből)
15 *Négyszögű karéjban áll ki* (NK: *Négyszögben* áll ki)
18 *a négyszeg, a paripák* (NK: a *négyszög*, a *paripák*)
31 *ölt, — a túlpartról* (NK: ölt, — *túlpartról*)
74 : 18 *huszárcsapat legközepében, másutt* (NK: huszár-csapat közepében, másutt)
22 *egy-egy csatai kép* (NK: egy-egy *csatakép*)
27 *paripák, mik közül néha* (NK: *paripák*, míg *közölők* néha)
28 *egy üresen száguld el* (NK: egy *gazdátlanul* száguld el)
34 *lovat nyargalja e* (NK: lovat *nyargalta* e)
75 : 21 *kend? Aztán ha* (NK: *kend? Azután* ha)
77 : 11 *a földből bútt volna ki* (NK: a földből *bújt* volna ki)
25 *hadsereget egyedül gázolták halomra, kénytelenek* (NK: *hadsereget* halomra *gázolták*, *kénytelenek*)
78 : 8 *elrontsa maga után. Az* (NK: *elrontsa* maga *mögött*. Az)
23 *még fel s alá a* (NK: még *föl s alá* a)
23 *vagy egy sebesült mén* (NK: egy-egy *sebesült mén*)
24 *földön, fel-felemelkedve s* (NK: *földön*, *föl-fölemelkedve* s)
31 *Mindenik paripa két lábon* (NK: A *huszárparipa* két *láb*-
bon)
79 : 11 *igyék, mikor az az ordré. Majd, ha elfogy a pénz, akkor megint* (NK: *igyék*, *mi* *megint*)
31 *mint borzadoz ez, midőn* (NK: *mint* *borzadoz*, *midőn*)
34 *keresztülment kard hegye a hátán* (NK: *keresztülment* *kardhegy* a *hátán*)
80 : 6 *egyetlen lény volt az* (F: *egyetlen lány* [sh.] *volt* az)
18 *elesett bágyadtan, — arcát felemelve.* (NK: *elesett bágyadtan*, — *arcát fölemelve*.)
23 *sóhajta fel a* (NK: *sóhajta föl* a)
26 *egyedül megyek alunni. —* (NK: *egyedül* *megyek aludni*.)
81 : 4 *szép halavány arcára* (NK: *szép halvány* *arcára*)

- 57 : 21 *kaputos világ* — a kaput hosszú felsőkabát, férfiak városi viselete. A kaputos világ: városi, valamelyes tiszteletnek örvendő emberek társasága (később „nadrágos emberek”-et mondtak).
- 58 : 19 *vértések* — a nehézlovasságot — főként német és francia területen — így nevezik a XIX. században.
- 61 : 32 *pallisad* — paliszád: karósánc, cölöpfal
- 62 : 16 *várda* — a *vár* kicsinyítőképzős alakja (Kisvárda nevében ma is él). Jókai „citadella” értelemben használja.
- 63 : 2 *Vécsey, Damjanich* — honvédtábornokok a szabadságharcban. Részletes ismertetés róluk az *Emléksorok*ban és annak jegyzeteiben.
- 9 *alattság* — itt: hajókötel (NK-ban)
- 23 *rezoníroz, rezonéroz* — felesel, vonakodik, okoskodik.
- 24 *ordé* — ordré, rendelkezés, utasítás
- 64 : 15 *granicár* — határőrvidéki katona
- 66 : 3 *manoeuvre* — manőver
- 6 *parlamentáló* — parlamenti ülés aktív részvevője
- 8 *famosus* — famózus: híres, neves
- 69 : 5 *kilencedik zászlóalj* — a kassaiak ún. „vörössipkás” híres zászlóalja. Bővebben l. *A vörössipkás* c. elbeszélés keletkezéstörténetét.
- 71 : 28 *szegedi zászlóalj* — a harmadik zászlóalj; már a délvidéken is egybevontan harcoltak a kilencedik zászlóaljjal Damjanich parancsnoksága alatt.
- 32 *kartács* — elavult lőszer, leginkább a söréthez hasonlít.
- 74 : 33 *Egy roppant termetű férfi nyargal elől* — utalás a daliás Damjanich tábornokra (ekkor már ez a rangja), aki mindig személyesen is harcosai közt küzd, ha így kívánja a helyzetet.
- 77 : 25 *móri csata* — 1848 decemberének legvégén Perczel seregének megsemmisítő vereségével végződő ütközet (vö. *Emléksorok...*).
- 29 *Inczédi-zászlóalj* — a 11., erdélyi zászlóalj parancsoka Inczedy Sámuel (1811—1893) volt császári tiszt, 1849-ben alezredes, majd ezredes a forradalmi hadseregben (vö.: KLÖM XIV. k. 950.; CB III. 1025.).
- 31 *piski-hidi csata* — Bem vívta meg, fontos győzelmet aratva Erdélyben, 1849. február 9-én.

- 34 *ancienne garde* — a napóleoni hadsereg egyik elitalakulatáról, a császári gárdáról van szó.
- 34 *lancier* — lándzsás lovassági katona a XIX. századi francia hadseregben.
- 78 : 3 *Mikor Varro lovagturmáival összecsaptak* — itt Jókai névteljesztésével van dolgunk: ti. nem az író Marcus Terentius Varróról, hanem Quintilius Varus hadvezérről van szó, akinek i. sz. 9-ben Teutoburnnál a germánoktól elszenvedett megsemmisítő vereségét Tacitus is több ízben említi *Annales*eiben.
- 3 *turma* — római lovasszakasz (30 ember, a római ala hadseregszármáy tizedrésze).
- 79 : 2 *kuferces tánc* — a magyar népies táncnak egyik régibb fajtája, amelyet a Duna—Tisza között és Bácskában országos vásárok alkalmával késői időkig táncoltak. Zenéje hasonló volt a lassú magyaréhoz, ezt azonban „ugrós nótá”-val toldották meg. Táncfigurái inkább szláv, sokác jellegűek voltak. Főleg kupecsek és legények járták, leginkább jó vásár után (innen *kupecsek* elnevezése). — Általában énekszó mellett járták ezt a népies férfi-szólótáncot, magán- és csoportos táncot változtatva.
- 80 : 2 *hangabokor* — rózsaszín vagy fehér virágú törpecserje.

3. EGY BÁL

K: nem ismeretes

- M: I. ① 2. k. 45—63.
 II. ② a., b. 1. k. 41—58.
 III. ③ 1. k. 41—58.
 IV. ④ a., b. 1. k. 41—58.
 V. ⑤ a., b., c., d., e., f. 1. k. 27—38.
 VI. ⑥ 43—59.
 VII. ⑦ 1. k. 38—52.
 VIII. ⑧ a., b., c. 1. k. 38—52.
 d. 41—56.
 IX. ⑨ 1. k. 38—52.
 X. ⑩ 1. k. 38—52.
 XI. ⑪ 1. k. 38—52.
 XII. ⑫ 1. k. 38—52.
 XIII. ⑬ 27—38.

- XIV. ⑭ a., b. 1. k. 38—52.
 XV. ⑮ 1. k. 38—52.
 XVI. ⑯ 22—30.
 XVII. ⑰ 22—30.
- XVIII. A két menyasszony [Négy elbeszélés]
 Bev.: B. Molnár Sándor: A szövegrajzok és a borítólapp Fáy
 Dezső munkája, Nemzeti Könyvtár VI. évf. 124. sz. [1944.
 március 25.] 63 l.
 novellánk: 28—37.
- XIX. Csataképek a magyar szabadságharcból.
 Bp. [1955.] Vörös Csillag nyomda, 169 l.
 (Szabad hazánkért kiskönyvtára 18.)
 novellánk: 121—36.
- XX. Jókai Mór, Válogatott elbeszélések.
 Domokos Mátyás—Illés Endre válogatása
 Bp. 1955.
 Szépirodalmi Könyvkiadó, I—III: együtt 1846 l.
 novellánk: I. 199—209.
- XXI. Csataképek a magyar szabadságharcból
 Bev., vál., jegyz. írta: Szemlér Ferenc
 Bukarest 1956.
 Ifjúsági Könyvkiadó, 240 l.
 (Tanulók könyvtára)
 novellánk: 40—52.
- XXII. Jókai Mór válogatott novellái
 Illés Endre válogatása
 Bp. 1964.
 Móra Ferenc Könyvkiadó. 459 [4] l.
 (Az én könyvtáram sorozat)
 novellánk: 345—53.

Fordítások:

- Német: I. *Ein Ball*. Aus dem Briefe eines Fräuleins a „Schlachfel-
 derblüthen aus Ungarn. Novellen nach wahren Kriegs-
 scenen” c. kötetben,
 Leipzig 1850. 379 l. — Gedruckt bei Friedrich Nies (In
 Comission bei H. Geibel in Pesth), 1—19.
- II. **Ua*. a „Kampf- und Schlachtenbilder” c. kötetben
 Pest 1851. 220. l. — H. Geibel Verlag

- (FZ 9., DT IV. 1321., SzJ V. 598. hasáb)
- III. *Ua.*
Kroatisch-slawonisch-dalmatischen Universal-Militär- und Wirtschafts-Kalender 1886. évf. 27—32.
- IV. *Ua.* a „Decameron” c. kötetben,
Ford.: L. Wechsler
Berlin 1887. S. Fischer Verlag 126—40.
- Angol: I. *A ball.* a „Hungarian sketches in peace and war” c. gyűjteményben
[Ford.: Mary Stuart]
Edinburgh 1854. 305 l.
Constable, 295—305.
- II. *Ua.* a Constable’s Miscellany of Foreing Literature sorozat 1. köteteként
Ford.: megnevezetlen
Edinburgh 1855. 306 l., 295—305.
- III. *Ua.*
London 1856. Trübner
(az adat Kertbeny K.: Die ungarische Literatur in der Weltliteratur. Bp. 1876. c. művéből, 36.)
- Finn: *Muutama paali*
Soumen Kuvalehti (Helsinki) 1874. évf. 32—34-es számokban
- Horvát: *Ples.* Iz pisma neke gospodjice
Ford.: ismeretlen
Hrvatska Staža 1885. 1—2. (Varaždin)
- Cseh: **Ples.*
Ford.; Gustav Narcissus Mayerhofer
Zahavné Listý 1892.
(DT IV: 1322.)
- orosz: I. *На балу разбойников
Ford: Н. Никитин
Живописное Обозрение 1894. 27. sz.
Бал. Письмо молодой девушки — Вестник иностранной литературы
- II. **Ua.* 1905. 5. sz. 122—26.
(mindkettő: DT IV. 1323.)
- Francia: I. *Un bal.* Lettre d’une jeune fille
Horn: Jókai-jában, Paris 1895.
Paul Ollendorf, 176 l.; 29—46.
- II. **Ua.*
Le Soleil (Paris) 1896. [?]

- (DT IV. 1323.)
- Lengyel: I. *Bal*, historia mlodej dziewozyny
 Ford.: E. Zm. (Eugenia Zmjewska)
 „Bluszcz” (Warszawa) 1904. 29. sz. 341—42.
- II. *Bal*
 Ford.: Camilla Mondral
 Warszawa 1972.
 Nasza Księgarnia „Opowiadania Pisarzy Węgarskich
 XX. w.” 6.
- Kínai: I. **Tiao-vu buj*
 Ford.: Fen Csün (Sen Jen-ping)
 Ven-hszüe (Irodalom) 1935. évf. 1. sz. (január 1.)
- II. **Ua*. a „Hszüung-ja-li tuan-pien-hsziao-suo csi” c. kötet-
 ben
 Ford.: Si Cse-cun
 Sanghaj 1936. 181 — San-vu kiadó (GE, 152.)
- III. **Gúo-mín-jün*
 Ford.: Vang Zhong-jing ji
 Peking 1956. 1—
 Wéi le zì yóu (DT kieg. III.)
- Burmai: **Szeitözo* (Lélek)
 Maungtong burmai fordítása
 Rangun város 1972.
 Részlet a „Köba wu'thudou-mja” (A világ elbeszélései) c.
 kiadványból, 273 (DT kieg. XIV.)

Keletkezése (források, minták)

Az ismert Jókai-féle megjelenési jegyzék ezt az elbeszélést *A két menyasszony és Az elesett neje* közé helyezi 35-ös számmal, de tudjuk: ez keveset mond. — Szerzőnket ismerve, könnyen el tudjuk képzelni: nem okozhatott gondot neki, hogy egy nekiüléssel végigírja. Ezt tehát akárhová beilleszthetjük 1850. január eleje és május vége között. Meggondolásaink végén megkísérlünk némi pontosítást.

A novellához vezető lépcsőket szerzőnk minden bizonnal keze ügyében tartotta. Amit az egyik *Jellemvonások a magyar hadi életből* c. cikkében (EL 1849. február 28.) felvázolt, abban az *Egy bál* magja benne van:

A merre seregeink jártak, a tisztek mindenütt táncvigalmakat adnak. Soha vigabb multságok nem történtek a világon.

Egy ilyen vigalom közepett jön a hír: hogy az ellenség közel van.

A társaság elnémul, csupán Schulcz kiált föl. »Pompás! hisz épen vártuk őket, előre uraim, hadd mulassanak addig a hölgyek, mi is rögtön sietünk vissza.«

És úgy tett, a miként beszéle, lóra ült, elverte az ellenséget s visszament a bálba táncolni.” (CB III. 488.)

Az *Emlékek...*-ben részletesebb tudósítással szolgál, ennél többet már csak kutatással lehet nyújtani:

„Bekoronázta a hadjáratot — írja a »Hősök« c. fejezetben Görgey hadmenetéről szólva — a branyiszkói szoros emlékezetes megostromlása, mely egyike a legremekebb hadműveleteknek. Guyon Richárd (az angol nemes) volt ott a vezér, Schultz ezredes az alvezére. Ez a kitűnő katona a császáriaktól lépett át a magyar hadseregbe, egészen süket volt, csak az ágyusztót hallotta meg, hanem kommandirozni tudott. Branyiszkó elfoglalása után első dolga volt a városban bált adni s arra a város előkelőségeit meghívni. Dob, trombita volt elég a tánczzenéhez. Mikor legjobban folyt éjfél táján a táncz (tiszteink úgy járták, mintha nem is ők vették volna be aznap az ellenség tizenkét hadállását, hegynek fölfelé rohanva), jön sietve a segédtsízt s jelenti, hogy az ellenség az éj sötétjében rohamot intézett a táborozó csapatok ellen: ágyuzás hangzik... »bocsánat, hölgyeim, — mondta Schultz — egy kis kontratánczunk lesz, tessék addig fagyaltozni, mindjárt visszajövünk.« S azzal hirtelen felkötötték kardjaikat a vitézek és siettek oda, a hol az ágyu dörög. Rövid időn elhallgatott az, az éjjeli támadást visszaverték, a tisztek visszatérhettek a bálba: »No már most hölgyeim, folytathatjuk a tánczot, hogy volt hogy?« Ez a Schultz sok érdemet szerzett a hadjáratban, magyar előnevet kapott a német mellé, Báthory.” (HhM V. 64—65.)

A jelzett kutatómunkát pedig Szekeres László végezte el, a CB III. kötetének jegyzeteiben rögzítve az eredményt a következőképp:

„Schulz őrnagy — Batory Schulz Ródog (1804—1885) császári tiszt volt. 1848. okt. 1-én honvédszázados, dec. 8-án őrnaggyá nevezték ki. Jan. 21-én dandárparancsnok lett, majd ápr. 20-án alezredes. A tavaszi hadjárat egyik legvitézebb tisztje. A komáromi kapituláció után visszavonult.

Haditetteit *A köszívű ember fiai* c. regényben is megörökítette Jókai.” (I. m. 1191.)

Írónk az őrnagyról adott a „Jellemvonások...”-ban, még a harcokkal egy időben egy csöppnyi jellemzést egy odavetett másik vázlatban:

„6

Schulz őrnagy egyike legbátrabb vezéreinknek és a legkedélyesebb katona.

Hajdan Radeczkinék volt jobb keze, most a mienk.

Kissé nagyot hall s úgy látszik: hogy hozzá van szokva az olyan fenhangu beszédhez, minőt az ágyuk szólnak.

A tarcali csatában egy vasas német hozzá vágott a nyakához, de nem jól találta, a gallér felfogta a csapást.

Az őrnagy ránéz, elkacagja magát, s azzal kihúz egy pisztolyt és föbe lövi.

Először kinevette, aztán ölte meg.” (EL 1849. február 28.; CB III. 487—88.)

1850-es nekibuzdulásában tehát mind a fent leírtakat szerzőnk magában érezte — az 1849-ben papírra vetettek élményanyagát is az idegeiben —, csak formát kellett találni leg hatásosabb előadásához, s erre az „Egy kisasszony leveléből” keret csakugyan telitalálatnak számít. S ezzel huszonöt éves korában egyúttal remek tanúbizonyosságát adta a leánylélek mélyebb ismeretének, még akkor is, ha „kisasszonyt” festve talán egy csöppet szendébbnek és ártatlanabbnak ábrázolta is annál, mint amilyennek ekkor már ő is ismerhette.

Az eredeti élmény alig halványuló hatását mutatja Jókaiában, hogy az ilyen báli multságokat belevette a korról és átélt helyzeteiről igen áttetsző kendőzéssel valló *Tengerszemű hölgyébe* is.

Ehhez a Jókai-novellához a csataképek árnyaiból a világon semmi sem tapad. Itt csak hősiesség, huszárosság, derű, győzelmi mámor mutatkozik, mintha a szabadságharc csatái mindig sétagaloppok lettek volna, harcosaink és tisztjeink alig várták volna az alkalmat, hogy végre megütközhessenek az ellenséggel, ahogy Schulz, akkor már igazában dandárparancsnokként mondja az elbeszélésben:

„—Ah! hiszen nagyon jól van! — szólt [...] — Éppen vártuk őket.”

Jókai későbbi műveiben is több ízben ábrázolja a szabadságharc tisztjei által nehéz csaták után rendezett táncvigalmakat. Így: *A mi lengyelünkben* (JKK 66.k. 206), a *Börtön virága* c.-ben (JKK Kisregények 7. k. 59.). Vö. még Szekeres László jegyzetét: *A kőszívű ember fiaihoz* (JKK 28. k. 382.).

Az első beszámoló a novelláról — a szokásos tartalmi összefoglalás — Szinnyei Ferencnél jelenik meg: miután néhány adomázó jellegű elbeszélést ismertetett, szóban forgó elbeszélésünkre tér: „Még ezeknél is kedvesebb egy felvidéki német leányka francia szavakkal kevert levele, melyben a közvetlen, bájos csevegés hangján elmeséli barátnejának, hogy mennyire félték a branyiszközi csata után a városukon átvonuló honvédektől, s hogy azok milyen nagyszerű bált rendeztek. A városon kívül támadt csata hírére hirtelen elrohantak, de hamarosan visszatértek, csak az ő szép táncosa kért alázatosan engedelmet, hogy nem jöhet a négyest táncolni, mert ellőtték a lábát (*Egy bál*).” (Szinnyei I. 245—46.)

Legnagyobb modern irodalomtörténetünkben Nagy Miklós csupán zárójelben említi elbeszélésünket: „Számos friss hangú, jól felépített anekdotikus elbeszélése (*A szerencsétlen szélkakas, Komárom, Egy bál*) mellett az *Egy bujdosó naplójának* lírai ihletésű darabjai (*Bevezető, Puszta falvak, A bujdosó tanyája*) érdemelnek különösebb figyelmet.” (*A magyar irodalom története*. IV. 291.)

Nagy Miklós monográfiájában bőven szentel neki teret: „Nemcsak a humorosabb hangú írások közül, de Jókai egész akkori terméséből kiemelkedik friss elbeszélői leleményével az *Egy bál*. Szepességi német bakfis levele a szende jó barátnőhöz egy Görgey honvédeivel átmulatott estéről. Hű tükre egy ártatlanul kacér, még naiv és leheletnyire érzelmes leányléleknek, hatásos visszavágás a magyar tisztet harámbasának és kutyafejű tatárnak tódító ellenséges hírverésre. Ám e ríposztot nem szónok harsogja: a cipster lány bájos fecsegése mondja el, hogy táncosnak, mulattatónak sem voltak utolsók Branyiszkö hősei. Ilyen következetesen felépített első személyes novellát nem sokat ismerünk a későbbi Jókaitól sem [...] az *Egy bálban* a szerző mindvégig törés nélkül idomul a süldőlány egyéniségéhez, s annak álarcában tudja kifejezni mondanivalóját.” (I. m. 73.)

Cikkében (*Kezdet és lezárás Jókai elbeszéléseiben*) annyit jegyez meg: „A gyakori alcímek arra utalnak, hogy keretes elbeszéléssel van dolgunk... A cím, alcím Jókainál olykor valamilyen fiktív naplóra, levélre, krónikára céloz (*Egy komondor naplója, Egy bál: Egy kisasszony leveléből*), csakhogy keveset törődik a kérdéses irat megszerzésének magyarázatával.” (ItK 1975. 280—81.)

N. Dely Zsuzsa három szempontból is vizsgálatra érdemesíti novellánkat. Először felkiáltó mondatainak helyénvalóságát dicséri, mivel nem túlzott mértékű és valóban lelkesülést, szenvedélyt kifejező

minden olyan hely, ahol él vele szerzőnk. Idézi is bizonyítékul a novella két kezdeti mondatát (N. Dely 62—63.). Aztán a novella címadásának keresetlen egyszerűségében is találó voltát írja a szerző javára (uo. 72.). Végül szereplő, cselekmény és nyelvezet egymással egységbe olvadó művészetét emeli ki: a levélformában írt novella „a maga egészében híven tükrözi a korabeli társalgási nyelvet szókincsében, beszédfordulataiban egyaránt”, és idézi bizonyítékul ezt a nagyon jellemző mondatot: „A két tiszt már en plein parade várt ránk, az a hamisabbik annyi complimentet mondott, hogy alig győznék rá emlékezni.” (Uo. 81.)

Szövegváltozatok

- 82 : 9–12 [az első három bekezdést az NK egyberántja]
 18 *mindenfelé, jövetelük hírére* (NK: mindenfelé, jövetelök hírére)
 19 *hogya fel fogják gyűjtani* (NK: hogy föl fogják gyűjtani)
 25 *kiment elébök a deputációval* (NK: kiment eléjök a deputatióval)
 27 *mind azzal törte fejét* (NK: mind azon törte a fejét)
 29 *az almárijomban, majd* (NK: az almáriomban, majd)
 30 *majd az óratokban rátaláltam* (NK: majd az aszalóban rátaláltam)
 83 : 18 *pisztolyokkal felrettenesítve, amint* (NK: pisztolyokkal fölrettenesítve)
 26 *egyik igen is jóképű* (NK: egyik igen jóképű)
 84 : 19 — *Jöjjenek utánam — mondám* (NK: Jöjjenek utánam, mondám)
 85 : 17 *gondolat is volt az* (NK: gondolat volt az)
 25 *azonban idejük az én vendégeimnek elszenderedhetni, már* (NK: azonban idejök az én vendégeimnek elszenderedni, már)
 34 *belépett a szobájukba.* (NK: belépett a szobájokba.)
 86 : 11 *látszott rajtuk, nem is* (NK: látszott rajtok, nem is)
 30 — *Hiszen kegyednek nem kell* (NK: — Hiszen magának nem kell)
 87 : 9 *Szépen azért, ez* (NK: S épen azért, ez)
 25 *a coiffure-ömbe egyszerű* (F. NK: a coiffeureömbe egyszerű)
 27 [a „Csak most vettem...” kezdetű mondat az NK-ban új bekezdést képez]

- 88 : 27 *enyimbe, hanem mindenkiébe.* (NK: enyimbe, hanem mindenkiébe [sh.])
- 89 : 28 — *Száz közül! ezer közül* (NK: Száz közül, ezer közül)
- 90 : 24 *olyan fennhangú beszédhez* (NK: olyan fennhangú beszédhez)
- 34 *azt következtetve, hogy* (NK: azt következtethette, hogy)
- 91 : 19 *hiszem, mintha hátam mögött* (F: hiszem, *mit*ha [sh.] hátam mögött)
- 20 *volna: „Mi összeillő pár”.* (F: volna, „Mi összeillő pár.” — NK: volna: „Mily összeillő pár.”)
- 24 *övé az enyimbe.* (NK: övé az enyémbe.)
- 92 : 11 *kardját és csákóját felkötni.* (NK: kardját felkötni.)
- 17 *minden ízemben, szinte* (NK: minden ízemben, szinte)
- 93 : 9 *vér?/ s sietett* (NK: vér?/ és sietett)
- 23 *azon udvariatlanságaért, miszerint* (NK: azon udvariatlanságaért, miszerint)
- 27 *térden fölül amputáltatni* (NK: térden felül amputáltatni)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 82 : 10 *sohasem fogok quadrille-t táncolni* — francia eredetű társastánc. — Több száz fajtája közül a legismertebb a francia négyes.
- 16 *a branyiszkói csata után a magyar seregek* — ez az ütközet, amely 1849. február 5-én folyt le Guyon Richárd vezényletével, a szabadságharc legbravúrosabb fegyvertényeként vonult be a magyar hadtörténetbe
- 30 *almárjom* v. *almárium* — akasztós vagy fiókos, polcokkal ellátott szekrény
- 83 : 7 *sőt au contraire, igen kellemes* — az egész novella egyik stiláris jellegzetessége ez a franciával kevert társalgási nyelv: éppen ellenkezőleg, igen kellemes
- 15 *singés bőrcsalmák* — a *sing* régi hosszmérték (62,2 cm), a csalma keleti süveg: tehát jó félméteres bőrsüveg.
- 32 *boros cylínder* — a *cylínder* a tájnyelvben hosszú nyakú palackot jelent
- 84 : 3 *embarras-ból* — a zavarból
- 85 : 26 *ordonánc* — küldönc (katonatiszt mellett)

- 86 : 16 *csárdásra és lengyelre* — itt lengyel népi táncot, tehát mazurkát jelent
- 87 : 4 *hektika* — tüdőbaj (tbc),
- 25 *a coiffure-ömbé... eleven rózsát tűztem* — a francia szó hajviseletet jelent. Minden eddigi kiadás a szerző hibásan használt *coiffeure* szóalakját hozza itt.
- 30 *en plein parade* — teljes díszben
- 31 *compliment* — bók
- 88 : 20 *chevalier servant* — szolgáló lovag
- 30 *a piroszsinóros atilla, mintha csak öntve lett volna rá* — ez a zsinóros, vitézkötéses kiskabát a XIX. század eleje óta ünneplő ruhája volt a tiszteknek.
- 89 : 2 *az a je ne sais quoi* — az a nem tudom mi
- 17 *az engagement* — elígérkezés, elkötelezés
- 90 : 1 *passzus* — marhalevél, útlevél
- 91 : 10 *corsette* — fűző
- 19 *a tánccolonne-ba* — itt: táncfűzérbe
- 92 : 3, 5 *Messieurs, mesdames* — Uraim, hölgyeim!
- 93 : 3 *civilista* — nem katona, civil

4. AZ ÉRCLEÁNY

K: nem ismeretes

M: I. ME 1850. II. füzet [március vége] 113—127.

- II. ① 2. k. 65—98.
- III. ② 1. k. 59—88.
- IV. ③ 1. k. 59—88.
- V. ④ a., b. 1. k. 59—88.
- VI. ⑤ a., b., c., d., e., f. 38—58.
- VII. ⑥ 121—56.
- VIII. ⑦ 1. k. 108—34.
- IX. ⑧ a., b., c. 1. k. 107—33.
d. 111—42.
- X. ⑨ 1. k. 107—33.
- XI. ⑩ 1. k. 107—33.
- XII. ⑪ 1. k. 107—33.
- XIII. ⑫ 1. k. 107—33.
- XIV. ⑬ 38—58.
- XV. ⑭ a., b. 1. k. 107—33.
- XVI. ⑮ 1. k. 107—33.
- XVII. ⑯ 31—47.

Fordítások:

- Német: *Die ehernen Maid* a „Schlachfelderblüthen aus Ungarn. Novellen nach wahren Kriegsscenen” c. kötetben,
Leipzig 1850. 379 l. — Gedruckt bei Friedrich Nies
(In Commission bei H. Geibel in Pesth), 75—110.
- Francia: *La fille d'airain*
Ford.: G. Revilliod
Bibl. Univ. Revue Suisse 1857. évf. 29—52.
- Szlovák: **K dcéra z kovu*
Ford.: A. Ghéczy-Hugyecz
Slovénské Noviny 1925. évf. Bp. (DT IV. 1299.)
- Kínai: **Süo ér nuò kè zhì zhan*
For.: Vang Csung-jing
Peking 1956.
Wéi le zì yóu 12
(DT kieg. III.)

Keletkezése (források, minták)

Magától a szerzőtől semmit meg nem tudhatunk ennek az elbeszélésnek a létrejöttéről. A *Megjelent műveim jegyzékében* a 37-es számot viseli, ami az 1850-es esztendő 12. alkotását jelenti; például kettővel *A gyémántos miniszter* előtt (ami pedig bizonyítottan az első ez évi munkája) és például tizeneggyel *A Bárdy család* után, holott ez minden bizonnyal nyár elején íródott.

Nagy segítséget jelent viszont, hogy tudjuk, *Az érclány* a ME 2. füzetében olvasható, ezt pedig március végén küldték szét a előfizetőknek. „A II-dik füzet márczius 30-kán adatott ki” — írja Szilágyi (Rajzok 26.) Nyár közepén aztán a szerző *Csataképeinek* II. kötetébe helyezte el, elég jellemző módon közvetlenül a *Székelly asszony* elé, amellyel egyébként is sok vonás kapcsolja egybe, még a *Megjelent műveimben* is ebben a sorrendben szerepelnek.

A kutatás egybehangzóan vallja, hogy *Az érclány* az ossziáni hang igen pregnáns alkotása, amely valóságos történelmi eseményeket alakít az ossziáni jelleg képére.

Ha ezt az eseménysort fölfejtjük, a következők egybeépülését tapasztaljuk:

1. a román felkelés Erdélyben,

2. Gábor Áron ágyúgyártói munkája,
3. lőpor-előállítás különböző helyszíneken,
4. a feltaláló győztes csatái és halála.

1. Ennek az elbeszélésnek csak alapja az erdélyi román felkelés: ez adja értelmét és értékét Gábor Áron zsenialitásának, működése jelentőségének Erdély védelme, az unió véglegesítése szempontjából. De van egy olyan Jókai-elbeszélés, amelynek ezek a mozgalmak adják a törzset: *A Bárdy család*. Érthető, hogy a román felkelés eseményeinek részletes, széles körű ismertetését ott adjuk, itt az olvasót annak az elbeszélésnek keletkezéstörténetéhez utaljuk.

2. Gábor Áron személyéről jelentőségének megfelelően emlékezik meg az egykorú sajtó: kortársként tehát Jókai is sokat tudhatott, olvashatott, hallhatott róla. Az idetartozó vonatkozások szempontjából is elég, ha csupán Dózsa és Szilágyi (szintén *A Bárdy család* jegyzeteiben idézett) írásaira hivatkozunk, amelyekben Gábor Áron feltalálói érdemeiről és a kézdivásárhelyiek önfeláldozó, találékony lőporgyártó szorgalmáról nagy hangsúllyal esik szó. Dózsa cikkéből még a Jancsi nevű hatfontos ágyúról is értesülhetünk.

De írt többféle lapjába a „székely ezermester”-ről Jókai is eleget ahhoz, hogy a szóban forgó elbeszélése számára a tényanyag kéznél legyen számára. Egyet-kettőt részleteiben bemutatunk, mindjárt hangsúlyozva, hogy — az ismétlések elkerülése végett — a közismert körülményeket elhagyjuk, s részletesebb tájékozódásra az olvasót a *JKK Cikkek és beszédek* III. kötetének jegyzetanyagához utaljuk.

Másfél hónap távolságban Jókai mindkét napilapjában, az EL-ben is, a PH-ban is megjelentette aláíratlanul a *Gábor Áron* c. cikkét. Benne a „jubilátus káplár” saját találmányú és kivitelezésű első ágyújának — a Jancsinak — küzdelmes létrejöttét olvashatta a két főváros egykorú közönsége. Mire egy tucatot adott az erdélyi seregnek, elérte, hogy figyelni kezdtek rá (EL 1849. március 17., ill. PH 1849. május 1.; CB III. 127—29.).

Ugyancsak mindkét lapjában közzétette Jókai, de már nagyon közel egymáshoz *Ágyúöntőgyár* címmel írt rövidebb cikkét. Költői hevületű sorokban zengi Kézdivásárhely dicséretét. Ez a háromszéki központ hazafias lelkesedésből tetemesen csökkentette az életfontosságú lövegek előállításai költségét, úgy hogy „56 ezer ezüst ftot gazdálkodik meg az állam számára”. (EL 1849. május 10., ill. PH 1849. május 16., CB III. 256—57.)

3. Találhatunk Jókai cikkei közt jó néhány olyan jellegűt is, melynek tárgya — Gábor Áron személyének és szerepének kellő hangsúlyozása mellett — főképp a lőporgyártásra, ennek megszervezésére vonatkozik.

Ennek a segítő tevékenységnek is Kézdivásárhely a központja, az idevágó első cikk címe maga a városnév. Lényegében az *Ágyúöntőgyár*-beli óda folytatódik benne, az újabb tevékenység vonatkozásában (annak ellenére, hogy vagy másfél hónappal korábban született: *Kézdi Vásárhely*: EL 1849. március 20.; CB III. 512—13.).

Ennél is korábbi, alig néhány nappal a debreceni EL megindulása után „hiteles követi egyéntől kapott hír szerint” fogalmazza meg a szerkesztő *Hogyan kell vész idején a tűzhelyt védeni?* c. cikkét. Itt a központ kétféle munkája egyensúlyba kerül, és megyei, sőt országos érdekűvé szélesedve mutatkozik (EL 1849. február 28.; CB III. 69—70.).

Végül említsük azt a legkorábbi idevágó — szinte összefoglaló — Jókai-cikket, amelynek minden eddig említett a részletezése volt, amely előre glóriával övezte ennek a sarokmegyének semmitől vissza nem riadó, önfeláldozó hősiességét: *Háromszék az utolsó időben* (EL 1849. február 26., PH 1849. május 1.; CB III. 57—58.).

4. A csatákat magukat, amelyekben Gábor Áron személye és maga öntötte ágyúit vitték a fő szerepet, jobbára a történelem periferiális lapjairól ismerjük. — Nem szorul bizonyításra, hogy a hagyomány Jancsi nevű ágyújából lett Jókainál Áron bácsi elhalt leányának nevééről Lóra ágyú. Ennek a Jancsi — Lóra ágyúnak első csatája, mintegy „bemutatkozása” 1848. november 29-én esett meg a hídvégi ütközetben: valóban meg is verik vele a császári csapatokat. — Jókai nem ismeri a helyszínt, majd 1853-ban jár először Erdélyben. Kerüli is a helyszín rögzítését, de utóbb a mindennek utánajáró filológusok kiderítették, hogy a környezeti elemek Szilágyi általunk is többször idézett kötetéből, *A magyar forradalom története 1848- és 49-ben* címűből valók (a 393. laptól), csakhogy ott mindezek a jó fél évvel későbbi, június végi harcokra vonatkoznak. A szűk sziklás völgy leírását *A gyémántos miniszter és A Bárdy család* mintájára itt is alkalmazza a szerző (vö.: Dávid 27—28.). Az ágyú beléptetése — az igazságnak megfelelően — egy csatajelenet drámai csúcspontján történik, sorsfordítón és megoldást adón:

A több oldalról szorongatott székelyek már-már visszavonulnának, amikor súlyos-nehézkésen mégiscsak megérkezik Lóra, az otromba ágyú, amely — bármilyen kezdetleges is — diadalhoz juttatja a magyarokat. Az ellenség ottvész az ágyútűzben.

Tudjuk, hogy ezután hosszán, több mint hét hónapon keresztül nehéz harcok folynak, főként Erdélyben. Bem segítésére Gábor Áron 70 ágyút öntött; javított, dolgozott, karbantartott mindenütt, Kossuth külön elismerését is kívívta.

Ír erről Jókai a novella terjedelmének megfelelő mértékben:

„Csaták között folynak le hónapok [...]”

S végigvezeti *Az ércleány* az eseménysort az ágyúöntő hősi haláláig, bár ennél sem ragaszkodik szorosan a valóságos időponthoz, színhelyhez, hanem arra alapoz, ami a kezében van: Szilágyira:

— Szép leányom, aranyoshajú Lóra! — ordítá az ősz, midőn a golyó kedvenc ágyúját leseperte a meredekről, s a következő percben halva rogyott le a helyen, hol ércleánya állott; egy golyó jól szíven találta őt is.”

Amikor mindez lefolyt, az elbeszélés szerint „Hőséges júniusi nap volt”.

Nem áll nagyon messze ettől a kegyetlen valóság sem, de az eltérések némely mozzanatok tekintetében nem csekélyek.

Egy pillanatig sem kívánjuk számon kérni az írótól a számára közelmúltbeli realitások részleteit. Szerintünk különben sincs ok annak feltételezésére, mintha *Az ércleány* a székely feltaláló — akár áttételes — életrajza akart volna lenni. Bár az irodalom, mindjárt a kortársaktól kezdve, minden teketória nélkül az ő élettörténeteként, vagy legalább annak egy szakaszaként fogja fel.

Egy évszázad fáradságos kutatásának eredményeként ma már szinte hiánytalanul ismerjük Gábor Áron életének legtöbb részletét. Két kolozsvári szerző munkája fontos itt különösképp: Kovács Lászlóé, *Gábor Áron. Egy hős arcvonásai*. Erdélyi Szépmíves Céh [Kolozsvár] 1943 és Imreh Istváné, *Adatok Gábor Áron életrajzához*, amely a Kelemen Lajos Emlékkönyvben jelent meg (Tudományos Könyvkiadó, Bukarest [1957], 349—60.). Bő anyagukból csakis a bennünket közvetlenül érintő tényekből szemelgetünk.

Gábor Áron a sepsiszentgyörgyi megyegyűlésen (1848 novembere) lép be a történelembe. Ami ezt az időpontot megelőzően történt vele, arról a kortársak sem tudtak semmit, legföljebb addigi ezermesteri találmányainak kigúnyolói, akik elől szülőfaluja területéről kiköltözött a lakatlan hegyoldalba. Innen többször átlátogatott a Kárpátok túloldalára, Moldovába is. Élettársat is innen hozott magának Velcsuj Jusztinia személyében. Mivel esküvőjükéről — ha volt — nincs adatunk, az eseményt nem tudjuk keltezni, de a körülményekből következtetve legkorábban 32—33 éves korában lehetett. Azzal pontosan tisztában vagyunk, hogy 48 tavaszán Moldovában tartózkodott, a forradalom hírére tér vissza a hegyek erdélyi oldalára.

Erről, a valószínűleg román asszonyról egymásnak ellentmondó jellemzésekkel rendelkezünk. Púpos testalkata kétségtelen tény, de különben aranyhajú, „titokszerű, rokonszenves és eszes, szegény ifjú

nő" lehetett (vö.: Kovács: i. m. 33—34.). Bizonytalan adat szerint fiuk is született volna (i. m. 35.). Ezt újabb szerzők megerősítik.

Az életrajz írója ismeri *Az ércleányt*, próbál is azonnal azonosítani: Jókai, akinek költői figyelmét ez a regényes nőalak sem kerülte el, a »Csataképek«-ben „aranyhajú Lóra” néven emlegeti. (I. m. 34.)

A hős halálának körülményeiről is tiszta képünk van, főképp Szabó Sámuel tüzérhadnagy levele nyomán, amelyet 1849. július 8-án küldött Csíktusnádról a családjának. — A több hónapos szorgos munka eredményeként nyárra jelentős mennyiségű, különböző úrméretű löveg állott az erdélyi hadsereg különféle alakulatainak rendelkezésére. (Imreh: i. m. 354—55.) Az ellenség nagy erejű támadásának hírére Gábor Áron Maksa és Eresztevény között a réten állította fel július 2-án hajnalban tüzérsége zömét. Ő maga még a csata megindulása előtt, majd a kezdődő fegyvertűz közepette is lóról irányította, állította be és ellenőrizte ágyúit és ágyúkezelőit, lényegében vezényelte egész tüzérségét, egyik ágyútól a másikhoz száguldva. Fáradhatatlan mozgása közben találta el az ellenség ágyúgolyója, amely bal mellét és bal karját leszakította, talán még az összecsapások elég kezdeti szakaszában (Kovács: i. m. 86—87.). — A tüzérség irányítója messzelátzó magas fehér kalapjával és szürke lovával feltűnhetett az ellenségnek, akik bizonyára távcsövön figyelhették, s több ágyút is elsütöttek rá, talán több ízben. A levél szerint Gábor Áron volt a tüzerek egyetlen halottja, sebesültjük is kevés, nagy veszteséget a huszárok szenvedtek (i. m. 90—91.).

A valóság adatainak fényénél vizsgálva elbeszélésünk anyagát, összegezzünk:

Az Áron keresztnév világosan beszél, de az apó mellette mindjárt félreértést kelt, vagy arra vall. Hiszen a 35. életévét el nem ért hősnek egyetlen hajszála sem ért még rá megőszülni. Lánya egyáltalán nem volt, de bármilyen gyereke legfeljebb járnai tanulhatott ez idő tájt. A tizenhat év körüli lány — amint láttuk — az öt árnyként kísérő élettársáról mintázódhatott, megfelelő áttételekkel. — Végül az uzoni csata és a kökösdí híd hagyománya is eléggé eltérő hadicselekményre tekint vissza, sőt a hídvégi ütközetben is több ágyú dörgött, nem Lóra (-Jancsi) magában.

Mivel a mese alakítása szerint Lóra olvasott apjának a *Bibliából*, kegyeletből pedig mindent a lány életében használt helyen őriznek szobájában, könnyen eshetett az ősz Áron szeme a Szentírásra, hogy belőle jóslatokat olvasson ki mintegy véletlenül a maga és népe, a székelység jövőjére vonatkozólag. S ekkor az elbeszélés bibliai idézeteinél vagyunk, márpedig ezeket nem fukarkodó bőséggel árasztja Jókai a novellában.

Itt Jókai az átlagost többszörösen meghaladó erőfeszítésre készíti a visszakereső jegyzetelőt. Azzal könnyített, hogy kizárólag az Ószövetségben lapozott, de itt hét különböző könyvet bejárt Mózesről a Jób könyvéig.

Jócskán el kellett tünődni azon is, vajon Jókai a *Biblia* melyik kiadását használhatta. Kedves segítségem, aki teljesen otthonos a Szentírás kérdéseiben, úgy találta, hogy az idézetek aránylag legközelebb a Károli-fordítás 1805-ös pesti (Trattner) kiadásához állnak. Az Ésaías-idézetek különböző helyekről, nem is egészen egymás után következőkből vannak összefűzve, mintha valaki ide-oda lapozgatna a *Bibliában*, vagy a szeme ide-oda révedezne a nyitott könyv fölött. Az álomlátási jelenetben pedig nem is pontosan idéz, hanem inkább közhelyszerű bibliai fordulatokból állítja össze azt, amit az álmodó a könyvben látni vél. — Egyébként sem betű szerint idézi Jókai a Károli-bibliát, hanem változtat a szövegen, sőt olykor, mintha — szövegnesemítő ötletet keresve — a latinból készült Káldi-fordítást is elővenné. Így például Mózes ötödik könyvének 7. fejezetében a 9. versből vett idézetben („ki népemet kihoztam a tejjel-mézszel folyó hazába, én vagyok az erős Isten, ki nem hagyom el”) csak a latinban szerepel az „erős” (fortis) jelző.

Az ún. ossziáni modorról a *Csataképeket*, sőt az *Egy bujdosó naplóját* illetően majd minden kutató ejt szót, különösen *Az ércléánnyal* kapcsolatban helyénvaló ezt fölvetni. A legszükségesebbeket röviden foglaljuk össze.

James Macpherson XVIII. századi skót származású angol költő azonnal kissé gyanús „Osszián-fordításai” hatására világszerte elterjedt az ossziánizmusnak nevezett költészet, illetve művészeti szemlélet és ízlés. A költő a maga századának 60-as éveiben az ír—skót népi mondakör hőseihez, Fingalhoz és Osszián nevű fiához kapcsolódó különböző verseket, főleg balladákat, majd eposzt hozott nyilvánosságra, rendkívül kedvező időpontban. Páratlan hatást ért el hazájában és világirodalmilag is ezekkel a komor, vadregényes színtereken lefolyó, méltóságteljes mélabúval, borongós szenvedéllyel telített költeményekkel, amelyek a preromantika legfontosabb jegyeit egyesítették magukban, s az induló romantikának is nagy lendületet adtak. „Macpherson Osszián-hamisításának nagy hatását az okozhatja, hogy a szerző, akarva-akaratlanul egy, a klasszicizmuson iskolázott, de már a szentimentalizmussal is áthatott, sőt, a klasszicizmustól némileg eltávolodó ízlést szólaltatott meg benne.” (Sötér István: *Werthertől Szilveszterig*. Bp. 1976. 37.) Hiába bizonyosodott be rövid időn belül hiteltelenségük, megejtő varázsukat ez nem vette el.

Az ossziánizmus a különböző nemzeti irodalmakban különféle hatásokban és formákban, eltérő funkcióval jelentkezett. A nyugati befolyástól eltérő módon a közép- és kelet-európai népeknél Osszián hatása olyasmint is életre hívott, ami kevésbé elnyomott és elmaradott népeknél az Osszián-kultusból hiányzik: „a nemzeti öntudat nyugtalanságát s a haladás, a fölemelkedés sürgető érzését” (Sóter). Nálunk — megkésettsége ellenére — csodálták és szívesen feledkeztek bele az ossziánizmusba legnagyobbjaink (Kazinczy, Batsányi, Petőfi, Arany). Jókai hasonlóan borongós, nemzetsírató, de önbizalmat is nyújtani kívánó mondanivalójához kivételes módon alkalmasnak bizonyult ez a hang és modor. (Vö. *Világirodalmi Lexikon* 7. és 9. Macpherson, ill. Osszián címszó). Ahogy Zsigmond Ferenc fejtegeti: az 1849 utáni időkben. De 1849 után második — és véres „[...]alkalomszerűség is kergette a magyarságot Osszián karjaiba: a régi dicsőség képei fellebbe borultak; a hősi bukás friss emlékezete vonta gyászba költészetünk alapszínét is. Egy-egy bús kelta bárdnak érezte magát csaknem minden írónk a Kárpátok övezte, leigázott magyar *Kaledóniában*. Hogyne zendült volna meg ez az akkor legszívhezszólóbb húr Jókai nyelvének csodás stradiváriján is? Hiszen a nyelv zenéjének ezt az edesbús változatát ismerte már ő legkedvesebb mesterének, »szellemi apjának«: Vörösmartynak gyönyörű verseiből [...] Lehet tehát, hogy az Osszián-hatás Jókainál voltaképpen Vörösmarty-hatás, bár néhol szinte magát Ossziánt véljük hallani a *Csataképek* magasztos fájdalomú keserveiben.” Jegyzetben még hozzát teszi: „Különösen megkapó hangulati rokonságot mutat Jókai Csataképeivel Osszián prózai szövege (Tauchnitz, Leipzig 1847; ezt a kiadást Jókai is ismerhette).” (I. m. 354–55.)

Szerzőnknek kitörülhetetlen élménye volt és maradt Gábor Áron személye és működése. Később is többször idézte alakját a legkülönbözőbb műfajokban. *A kőszívű ember fiaiban* (JKK 28. k. 6–7.), az *Egy az Istenben* Manassé Áron nevű testvérét a „székely földész” életének adataira alapozva formálja meg (JKK 69. 37., 70. k. 463–64.), az Igazmondó c. hetilapjában aláíratlan tárcacikket tett közzé *A székelység első ágyuja 1848-ban* címen az 1873. június 29-i számban (203.) — ahogy erre Szekeres is utal (JKK 28. k. 378.), s változatlan melegséggel beszél róla *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkája befejező részében is (JKK 68. 471.).

Mivel elbeszélésünk első ízben az ME 2. füzetében jelent meg, a kortársi sajtó részéről úgyszólván példátlan figyelemben részesül: egy héten belül két cikk is jelenik meg róla.

A MH 1850. március 31-i számában azonnal hír van róla. Az -y-aláírású recenziens előbb a legteljesebb elismerés hangján szól Imrefi *A huszár mint dragonyos* c. novellájáról, aztán elbeszélésünkkel folytatja mondanivalóját:

„Az Érczeleányról sok szépsége daczára sem mondhatjuk ugyanezt noha Sajó tolla minden során fölismerhető, folyvást azon erős vonások azon mély phantasia, de ez csak a kivitelről mondható el. Mi pedig inkább szerettük volna, ha a magyar forradalomnak egy igen ép és természeti nagy jellemét historialag hiven, és saját vonásaival adta volna elő, a szövedéknek ama meseszerű poezis csillámot adhat, — de a tárgytól érdemlett nagyságot elvonja. E műre, minthogy tárgya történeti Göthe mondata épen fordítva illik:

»Märchen, noch so wunderbar

Dichterkünste machen's wahr!«” (I. h. 496.)

A PN Műtára 1850. április 6-i száma *Könyvbírálat* címen szól az ME második füzetéről. A magát meg nem nevező „ítész” már *A gyémántos miniszter* esetében sem volt kifejezetten jóakarátú, kritikáját hiánytalanul közöljük:

»Az érczeány« beszély Sajó aláírással. Ki nem ismeri Áron Mojzest, Erdélynek ágyu-teremtő nagy emberét? Ő főszemélye a jelen beszélynek, mely mind compositióban, mind kivitelben egyaránt érdemli dicséretünket. Az egészen a költőnek dús phantasiája vonul keresztül, mely azonban néha nagyon megerőteti magát, hogy pathetikus legyen, s illyenkor aztán, mint minden álpathosz, közel jár a nevetségeshez. Ennek példájaul elég legyen a beszély elejéről e mondatnak »a halál órája kong« minden szükség nélküli gyakori ismétlését, valamint az epithetonokkal való túlhalmozást, mint p. o. »*kised* házikóban *pisla* mécsvilágnál virraszt az *ősz* apa *haldokló* leánya fejénél«, vagy: »s a helység *egyetlen* tornyából *csengő est*-harang *intő* hangjai beszélnek *halkan a siket* éjszakának.« A harang nem beszél halkan, a csengő harang annál kevésbé. Az éjszaka nem siket, sőt inkább jól hall, hanem inkább néma... Effélékkel a különben nagyhatású beszély minden lapja tele van. Tőlök a szerzőnek szabadulnia kell, ha előbbutóbb untató modorba lohadni nem akar.»

Mint minden olyan írásról, amely folyóiratában jelent meg, Szilágyi is ír idézett művében:

Szilágyi fél, hogy lapjának 2. számában zavart fog okozni két írás: „[...]a historicus Temes »Egy magyar hadsereg« felbomlásának leírásával és a hirlapíró Sajó: »Ércleány«-nyal. Ez a forradalomnak egy ragyogó lapját ragyogó színekkel festé. Egy mysticus rajz, a fantasia élénk színezetű játéka, egy kép a regevilágból, egy mythologiai jelenet, mely igen jól megfelelt annak, a mi akart lenni: ébren tartani a lelkesedést, a bámulatot az iránt, a mit csak nem rég láttunk szemünk előtt. Hadd adjon tápot egy-egy ilyen kép a fásulni kezdő kebelnek, hadd álmodozzék a színek e pompája mellett az, kinek oly sivár, oly borús jelenje van — oly alkalmas ez arra. E dolgozatokkal hát egy lépéssel tovább haladt a vállalat a kísérlet mezején: hogy mit merhet a sajtó viszonyaink közt?» (Szil. Rajzok 29.)

Mikszáth igen kevés szót veszteget Jókainak ezekre a „kis lélegzetű” dolgaira, amelyek az Adliczer-vendéglő különszobájában jönnek létre. Négy ilyenre sem szentel többet két mondatnál, pedig az utolsónak még a címét is rosszul tudja. Miután *A gyémántos minisztert* — az időrendnek megfelelően — a sor élére helyezte, a következő két mondatát vehetjük *Az ércleányra* vonatkozóan is: „Aztán sorba jelennek meg: »Az érc leány«, »A székely asszony«, »Szenttamási György«, »A tarcali hadnagy«, mind a szabadságharcból vett témák, vázlatosan odavetett rajzok és történetkéik. Sötét világnézet, sok keserűség és pátosz van az apróságokban, de az üres frázisok, a dagályosság se hiányzanak.” (181.)

Szinnyei monográfiája menten besorolja elbeszélésünket az idegenlenes sorba, itt éppen „oláh” kegyetlenkedésekről van szó „erdélyi lázadásuk idején”. A monográfus *Az ércleányt* érdekes példának látja Jókai írói átalakító vénájára, amint a valóságból mesevilágának felhőibe emelkedik, pontosabban oda „téved”. Jókai eseményfonalát így mutatja be: „Gábor Áron ágyúinak története alapján fantasztikus mesét mond ossziános és bibliás hangon Áron apó régi ágyújáról, melyet leányának, az »aranyhajú Lóranak« síremlékül állít föl s az oláhok elleni sok csatában ezzel menti meg a székelyeket, míg az ágyú, az »ércleány« el nem pusztul s maga Áron is el nem esik.” (I. 243.)

Nagy irodalomtörténetünkben Nagy Miklós két, jogosan összekapcsolható elbeszélést említ a *Csataképek* sorozatából: „[...] a nagy kedvvel felkarolt biblikus vagy ossziáni stílus a helyzetekre, motívumokra is hatással van; fantasztikus, idegizgató látomásokká változtatja az ismert történeti eseményeket (*Az ércleány, Székely asszony*).” (*A magyar irodalom története. IV. 290—91.*)

Monográfiájában a már megszokott többszemponúsággal veszi vizsgálat alá *Az ércleányt*. Előbb egy negatív jellemvonásra hívja fel a

figyelmet. Az egész kötetből hiányzik a történetek nagyobb összefüggésekbe állítása, azoknak a hibáknak fölismerése, amelyeket mindkét, sőt több oldalról is elkövettek. De ez az árnyalt ábrázolás nem erénye a szerzőnek: »[...] a krónikás ujjong vagy zokog, a tárgy kivételes magasságba emelkedik, ahol a fénytörés mindent felnagyít, és dúsan izzanak a színek. Tündöklenek a kardok, vöröslik a vér, majd éjfekete gyász borítja az eget, s a költő számára mindez megfellebbezhetetlen, törvényszerűen természetes.» S itt idézi az elemző Jókai két mondatát a napról és az éjről, életről és halálról, mivel ezekkel vezeti be a szerző Gábor Áron székelyeinek vereségét novellánkban (i. m. 66–67.).

Összehasonlítva azzal a magával ragadó ritmikus prózával, melyet *A bujdosó tanyájában* olvashatunk, „hatásadásznak érezzük *Az érc leány* hangütését: »Apám, a halál órája kong...« stb. A figyelmet és a félelmetes hangulatot a gyakorta ismétlődő színpadias mondat [...] hivatott megteremteni, azonban mellette mennyi még a borzalomkeltő elem: az üstökös képe, az általános pusztulásra utalás. A refrénes, több tagú mondatokkal gördülő szerkezet a továbbiakban style coupéra vált át, amely kezdetektől fogva kedvenc stíluseszköze az írónak. Rövid mondatok pattognak, sok modoros kiemeléssel új bekezdésbe is került közülük...» (Nagy Miklós mon. 77.) — Végül még egy utolsó megjegyzés a megformálásra vonatkozóan: »A jóslatszerű közbeszólások nagy bősége különbözteti meg sok társától *Az érc leányt.*» (I. m. 79.)

A stílus tekintetében ilyen sok sajátos ízt rejtő elbeszélésre nem kevés megjegyzést tesz N. Dely Zsuzsa. Jókai képalkotásáról:

„Fenségesen félelmes képeket olvashatunk egy-egy harci jelenetről, néha csupán egyetlen eldördülő ágyúról. A »Csataképek«-ben az ágyú villanását egy ügyesen megválasztott jelzős szerkezettel teszi érzékelhetővé az író: »a kiokádott tüzet«. [...] Az ágyút magát, mely a tüzet okádja, *ércágyúnak* nevezi: »melyet az *ércágyú* torkából kilövelt«. [...] Az ágyúgolyók a *rémvilág démonaivá* válnak, s működésüket a hatásos jelzős szerkezetek, hasonlatok, megszemélyesítések egész láncolata mutatja be: »látta a földről felpattant fekete golyókat, *szárnyatlan démonait* a *sötét rémvilágnak*, némelyik *süvöltő tűzfarkat* csóvált maga után, másik párjával összeláncolva futyolt kettős repüléssel, mint *elszabadult bujdosó magához kötött holdjával*« (N. Dely 37.).

A szellemvilágból vett hasonlatok között is találunk szövegidézetet novellánkban: »a besütő hold a bibliára *veté kísértetvilágát*, mely a lámpafényben oly *zöldes halottfényt* adott a szent könyvnek[...]» (I. m. 38.).

Szó van N. Delynél Jókai ismétlődő szerkesztésű (i. m. 54. és 56.), sőt a krónikák stílusára emlékeztető mondattípusairól is ebben az elbeszélésben (i. m. 66.).

Az ércleányt az erdélyi tárgyú novellák egészének összefüggésében és Jókai írói egyéniségének fejlődésrajzi, sőt elvi kérdéseibe ágyazva igen komolyan és tüzetesen tanulmányozza Dávid Gyula többször említett kismonográfiájában.

Pontosan állapítja meg a helyszínrajz eredetét Szilágyi Sándor forradalomtörténetének lapszám szerint megadható helyéről (393—402.), hibátlan a székelyeszményítésről, annak alapjairól szóló minden szava. Aztán azonban átviszi ezt a mintát a hősök teremtésére is: „Jókai legendás hősei ugyanúgy születtek meg, mint az első erdélyi elbeszélések és regények tájai. Gábor Áron alakja például, akit Jókai *Az érc leány* főhősévé tett, nagyon is ismert volt a szabadságharc idején. 1849 kora nyarán az újra Jókai által szerkesztett Pesti Hírlap is írt róla, s amit Jókai ebben a rövid cikkben olvashatott, később az elbeszélés magjává vált. Ez a május 1-i számban megjelent cikk írja Gábor Áronról...” és idézi, miket ír a cikk a székely ezermesterről. Majd így folytatja Dávid Gyula: „Jókai készen kapott tehát *Az érc leány*hoz annyit, amennyire szükség volt. A »koros«-ságból kiindulva (amely nyilván hiba folytán csúszott a szövegbe, hisz Gábor Áron 1848-ban mindössze 34 éves volt), megkomponálja az »ősz öreg ember« alakját, az első ágyúnak adott név ötletet ad arra, hogy ő viszont hatáskeltőbb leánynevet adjon Áron apó ágyújának, s ehhez már csak néhány csataleírás és tájelem szükséges, hogy az egész történet mitológiai régiókba emelkedhessék.” (Dávid 29—30.)

A kiindulás, sőt a következtetés is helyes itt újból, azzal a csöpp különbséggel, hogy az említett cikk nem csupán a PH-ban jelent meg, hanem mintegy másfél hónappal korábban (március 17-én) az EL-ben is, és ráadásul a cikk szerzője — bár aláíratlanul —: Jókai. Ezt akárki ellenőrizheti ma már a CB III. kötetének 127—29. lapjáról, és minden szükségesről tájékozódhat a szövegkritikai jegyzetanyagból. Ami tehát azt jelenti, hogy a magából kapta „készen” novellája témáját és részleteit.

Utóbb ismét egyetérthetünk Dávid Gyulának a Jókai-féle felnagyításokra vonatkozó — részben Barta János kutatásain alapuló — fejtegetésével, sőt annak a korrelációnak felállításával, amelyet cselekmény és események közt kimutat: „Ezekben az elbeszélésekben nem annyira az esemény hordozza a cselekményt, hanem a felvázolt eseménymozzanatokhoz fűződő — helyesebben: az eseménymozzanatok ürügyén egymás után sorakozó — líra: »A halál órája kong...« Erre a visszatérő, sejtelmes tartalmú és zeneiségű mondatra építi az elbeszélés egész indítását. S a romantikus díszletek között: kisdud házikóban, pislogó mécsvilág mellett, ősz apja keze közt haldokló lány, Lóra alakja jelképpé légiesül, a szülőföld szeretetének, a szabadság halálon túl is tartó védelmezésének bukásában is felmagasztosító szimbólumává.

Az elbeszélés a cselekményelemeket csak tartóváznak használó — olykor patetikus, olykor már-már melodramatikussá váló — lírai részek láncára épül, amelyből nem hiányzik a romantikus egzotikum, s amelyben a természetfölötti lények székelő leányok és férfiak alakját öltik magukra.” (I. m. 31.)

Csukás István *Jókai és a nemzetiségek* c. tanulmányában (Acta Universitatis Szegediensis [...]. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Supplementum I. Szeged 1973.) A *vörössipkás*ban is az „Egy ország — egy nemzet” Jókai-elv megvalósulását mutatja ki, s itt az idegennel való rideg szembenállás hangját érzi kihangzani az elbeszélésből: „Az *érc leány* c. elbeszélésben a nemesi nacionalizmus sugallta magyar felsőbbrendűség, hősiesség, az országot ezer éven át megtartó nemzeti (nemesi) erények hangsúlyozása áll kontrasztban a román felkelők vérszomjas, bosszúálló, szervezetlen tömegével.” (I. m. 15 — 16.)

Vita Zsigmond *Jókai Erdélyben* (Bukarest 1975.) c., illusztrációkkal teli könyve szintén az erdélyi novellák között beszél *Az ércleányról*, kissé mindig az egész csokrot tartva szem előtt. 1850-ben is — később hasonlóképp — tartja magát Jókai ahhoz a korábbi felismeréséhez, hogy az irodalomnak kell „tetsző alakot adni” — az igazság eszméinek. Márpedig ekkor ezt az alakot — „48 emlékképeinek mítoszi méretekbe növelésével találta meg”.

Idézi az elbeszélés hangütését, majd ezt mondja róla: „[...]nemcsak a nagyszerű tettek szívfájdító megidézése, hanem a legsúlyosabb katonai elnyomás idején e nagyszerű tettek emlékével a jövőbe vetett hit élesztése is.

S ehhez az élesztéshez valóságanyagot szolgáltatni kiválóan alkalmas a bátor tettek és súlyos történelmi tanulságok legendás földje. [...] 1848—49 erdélyi eseménytörténete mítoszi méretű hősokeket kínált [...] Jókainak, s ő ezekre gondolva kiáltott fel:

„Írjunk mitológiát!” (I. m. 10—11.)

Szövegváltozatok

Szövegváltozatainkban minden a megszokott rend szerint halad, csak figyelembe vesszük az NK eltérései mellett, pontosabban: előttük a novella első alakjának a ME 2. füzetében megjelent szövegét. Mint majd látható lesz, ez túl sok változatot nem eredményez: olyan csekély az eltérés a folyóiratközlés és az első kötetkiadás anyaga között (főleg helyesírásbeli, ezen belül is elsősorban egybe- és különírási kérdések mutatkoznak legnagyobb mennyiségben), hogy aránylag kevés jelölést

igényel. — Az NK is majdnem csak modernizál: fél évszázad nyelvfel-
lődését dokumentálja.

- 94 : 9 [NK: az első mondat nem képez külön bekezdést, hanem
egybefolyik a következővel]
18 *hagymázos képzetvilágában?* (NK: *hagymázos képzetvilá-
gában?*) *eltemetett világ halott dicsősége.* (F: *eltemetett
világhalott dicsősége* — NK: *eltemetett világ halott dicső-
sége* [főszövegünk javítva])
26 *házikóban pisla mécsvilágnál* (NK: *házikóban pislogó mécs-
világnál*)
95 : 2 [NK: új bekezdést nyit ez a mondat: „Az öl meg engem”]
4 *hatnak fel az égbe.* (NK: *hatnak föl az égbe.*)
6 [NK: az „Én meghalok” kezdetű mondatlal ismét új bekez-
dés indul]
12 *hogya leányod feltámadott* (ME, NK: *hogya leányod föltáma-
dott.*)
14 *én védeni foglak* (NK: *én védni foglak*)
21 *nagy akáczfát ablakod* (ME: *nagy akáczfát ablakod* — NK:
nagy akáczfát ablakod)
22 *levele sem mozog* (NK: *levele nem mozog*)
29 *akkor réám, aranyoshajú* (NK: *akkor rám, aranyos hajú*)
96 : 8 *másodszor megszűnök élni* (NK: *másodszor megszünöm élni*)
17 *és bezárta szemeit.* (NK: *és lezárta szemeit.*)
19 *tapadt özön könnyeitől.* (ME: *tapadt örömkönnyűitől.*)
97 : 5 *szemeit fölnyitja; — reggel* (NK: *szemeit fölnyitja; — reggel*)
10 *egyszerű nyolczzegű ércszobrot* (NK: *egyszerű nyolczszögű
ércszobrot*)
14 *vált, ki azt* (NK: *vált, mely azt*)
14 *halottjának síremlékké szánta* (NK: *halottjának síremlékül
szánta*)
18 *hajadon leányai, bús* (ME: *hajadon leányi, bús*)
21 *embere hófehér hajával* (NK: *embere fehér hajával*)
25 *hosszú halavány lángja* (NK: *hosszú halvány lángja*)
98 : 1 *teltek le, mindenkinek* (NK: *teltek el, mindenkinek*)
4 *a helység minden* (NK: *a hely-ég [sh.] minden*)
6 *melyik orgonafából csinált* (NK: *melyik orgonabokorból
csinált*)
6 *koszorúkat, melyik kútról ivott? hol hallották* (NK: *koszo-
rúkat? hol hallották*)
99 : 4 *ahol fölnyitja, ott* (NK: *ahol fölnyitja, ott*)

- 23 *Szóljatok felemelt szóval* (NK: Szóljatok fölemelt szóval)
- 100 : 5 *széked. Özvegység és* (NK: széked. Özvegység [sh.] és)
- 12 *nyúlt fel magasra* (NK: nyúlt föl magasra)
- 28 *más a harcokból, mint* (ME, F: más a hantokból, mint — NK: más a harcokból, mint) [Főszövegünk az NK változata alapján javítva]
- 101 : 7 *hogy víni fog* (NK: hogy vívni fog)
- 14 *december havát éltük* (NK: december havát ültük.)
- 16 *Székelyhon felett, — oly* (NK: Székelyhon fölött, — oly)
- 19 *az eget és földet* (ME: az eget és a földet)
- 21 *lomhán lobban el* (ME: lomhán lobbanik el)
- 26 *emelné fel izzó* (NK: emelné föl izzó)
- 31 *föld fel van* (NK: föld föl van)
- 102 : 13 *jó. Gyergyószéket elfoglalták* (NK: jó. Aranyószéket elfoglalták)
- 14 *Felvincet felgyújtották, még idáig is ellátszik a tüze. Mindig visszánéztem* (ME: Felvinczet felgyújtották, még idáig is ellátszik a tüze. Mindég visszánéztem — NK: Felvinczet fölgyújtották. Tegnap éjjel jöttem onnan: visszánéztem)
- 25 *hajadon leányok, azokat* (NK: hajadon lányok, azokat)
- 103 : 3 *több lovagok ügettek ismét* (NK: több lovag ügetett ismét)
- 8 [NK: a „Négy napig nem adott” kezdetű mondattal új bekezdés indul]
- 19–20 — *Honnét jöttetek?*
— *Tordáról.* (NK: — Honnét jöttetek? — Enyedről.)
- 31 *benn az oláhl — kiálta* (NK: benn a német/ kiálta)
- 104 : 4 *az utolsó útja lesz* (ME: az utolsó lesz)
- 11 *s felnyitotta a* (NK: s fölnyitotta a)
- 21 *nevelt fel engemet* (NK: nevelt föl engemet)
- 23 *és alunnám s* (NK: és aludnám s)
- 23 *nyugalmam volna nekem.* (NK: nyugalmam volna nekem.)
- 105 : 4 *oly szívéből érezett* (NK: oly szívből érezett)
- 6 *kellott ennyi rossz* (ME: kellott annyi rossz)
- 19 *hajtva fel a* (NK: hajtva föl a)
- 21 *ősz felemelte könnyes* (NK: ősz fölemelte könnyes)
- 25 *mely életében, holtában* (ME: mely életében, holtában)
- 28 *és kezek, minden* (ME: és keze, minden)
- 106 : 7 *a tejjel-mézzel folyó* (ME: a tejjel és mézzel folyó)
- 23 *Felnézett leányára* (NK: Fölnézett leányára)
- 107 : 3 *vastag kerekeken gördülni* (NK: vastag kereken gördülni)
- 7 *földről felpattogó fekete* (NK: földről föl pattogó fekete)

- 20 *Aron ihlett buzgalommal* (NK: Áron ihletett buzgalommal)
 27 *égett csendesén, csak* (NK: égett csöndesen, csak)
 28 *egyes fel-felijedő zavart szöveget.* (NK: egyes föl-följéző zavart mondatokat.)
- 108 : 6 *kongás, ráspolyzás, pörölylés hallatszott* (NK: kongás, rás-polyzás, pörölyzés hallatszott)
 9 *csavargott fel az égre.* (NK: csavargott föl az égre.)
 18 *virradt fel a* (NK: virradt föl a)
 20 *rohanó bérci patak* (F: rohanó berczi [sh.] patak)
 33 *Ez erdős dombocskát* (NK: Ez erős dombocskát)
- 109 : 3 *miknek mostani csatákban* (NK: miknek a mostani csaták-ban)
 6 *rendetlen, vezetőtlen tömeg* (NK: rendetlen, szervezeten tömeg)
 7 *lőszerei bőségét* (ME: Lőszereik bőségét [új mondat])
 13 *egy ágyújuk sincsen* (ME: egy ágyújuk sincsen.)
 27 *védőire vannak irányozva* (NK: védőire valának irányozva)
 31 *szótlánul, szegyenlve jajgatni* (NK: szótlánul, szegyenelve jajgatni)
- 110 : 12 *közeledett dandárja élén* (NK: közeledett csapatja élén)
 30 *E percben jobb* (ME: Egy percben jobb)
 32 *jöttek felfelé a jégen* (NK: jöttek fölfelé a jégen)
- 111 : 4 *iparkodtak felkapaszkodni a* (NK: iparkodtak fölkapaszkod-ni a)
 12 *tömeg feltartóztatására, de* (NK: tömeg föltartóztatására, de)
 27 — *Hajrá, Lóra leányom! — kiált* (NK: — Hajrá Lóra! kiált)
- 112 : 11 *dombot, hova ő* (NK: dombot, hová ő)
 12 *leszerelt közölök egyet* (NK: leszerelt közölök egyet)
 14 *vesztett. Holtakat, ágyúkat* (ME: vesztett, holtakat, ágyúkat)
 32 *mentek, megcsókolgatták azt* (MK: mentek, megcsókolgatták azt)
- 113 : 3 *S csaták végeztével* (ME: A csaták végeztével)
 4 *feltűzték oldalára* (NK: föltűzték oldalára)
 5 *mentek vele által* (NK: mentek vele át)
 6 *diadalszekér az ott, mi* (NK: diadalszekér az, mi ott)
 13 *között folytak le* (NK: között folynak le)
 27 *ott esett el közelében* (ME: ott esett el az ő közelében)
- 114 : 1 *a halál, csakhogy az* (ME: a halál. Csakhogy az)
 4 *felhők nyugotról, keletről* (NK: felhők nyugatról, keletről)
 6 *mennydörgés meg-megrázta az* (ME: mennydörgés meg nem rázta az)

- 10 *völgy felett siettek* (NK: völgy fölött siettek)
 21 *jelt ad a viharok* (ME: jelt ad a viharok)
 115 : 2 *golyó felgyújtja a* (NK: golyó fölgyújtja a)
 6 *Az ágyú dörög, a* (NK: Az ágyú dörög, a)
 23 *tátong fel a zárda* (NK: tátong föl a zárda)
 32 *meredekről, következő percben* (NK: meredekről s a követ-
 kező percben)
 34 *jól szívéen találta* (NK: jól szíven találta)
 116 : 8 *minden. A holtak* (ME: minden, a holtak)
 9 *Kelj fel, éjféli szellő, szedd fel a* (NK: Kelj föl éjféli szellő,
 szedd föl a)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 94 : 9 *Írjunk mitológiát* — utalunk Jókai *Hadi poéták* c. —
 kötetünk más helyén idézett — 1849-es cikkére, amely azt
 az óhajt fejezi ki, „hogy a szabadságharc eseményei [...]”
 mint egy szent mythologia menjenek át a népbe”.
- 18 *hagymáz* — a kiütéses tifusz elavult neve
- 98 : 33 *szeráf* — a zsidó és a keresztény vallásban az angyalok
 kilencedik karának angyala.
- 99 : 18 „Uram Isten, ne veszed el a’ te népedet” (Mózes 5. könyvé-
 nek 9. fejezete, abban a 26. vers).
 [A bibliai helyek feldolgozása a Károli-fordítás 1805-ös
 pesti (Trattner) kiadásán alapszik, mivel Jókai legvalószínű-
 bben ezt használhatta.]
- 23 „Emeljetez zászlót a’ magas hegyen, szálljatok felemelt
 szóval” (Ésaiás 13, 2)
- 24 „Imé az Úrnak napja eljő kegyetlen búsulással” (Ésaiás 13, 9)
- 25 „sok országokból özvegyült pogány népeknek szavok hal-
 lattatik” (Ésaiás 13, 4)
- 26 „Ordítsatok, mert közel vagyon az Úrnak napja, melyen a’
 mindenhatótól a’ pusztítás elkövetkezik” (Ésaiás 13, 6)
- 28 „Mert az eget’ tsillaginak, és a’ bokros tsillagoknak világossá-
 gok nem fénylik, a’ feltámadott nap homályos leszén, a’ hold-
 nak is világa nem mutatja az ő világosságát” (Ésaiás 13, 10)
 „azt mívelem, hogy a’ kevélyeknek kevélységek megszűnjék, és
 a kegyetleneknek kevélységeket megalázom” (Ésaiás 13, 11)
- 30 „És olyanok lesznek a’ Babilóniabeliek mint a’ futó őz” (Ésaiás
 13, 14)

- 31 „És az ő kis gyermekei az ő szemek előtt a' földhöz verettetnek; azoknak házaik elsákmányoltatnak” (Ésaiás 13, 16) — Az író itt belevon az idézetbe egy másik bibliai gondolatot is: „Boldog léssen, a' ki megragadja és a' kősziklához veri a' te kitsin gyermekeidet” (Zsoltár 127, 9)
- 33 „és mind Eglaimig és Beer-Elmig hallatszik az ő jajgatása” (Ésaiás 15, 8)
 „Mert mint a' fészekből kiüzetett bújosó madár, olyanok léznek a' Moábnak leányi” (Ésaiás 16, 2)
- 100 : 1 „és minekelőtte megvirrad, nem léznek” (Ésaiás 17, 14)
- 3 „Megszűnik a' dobolásnak vigassága, a' vigadóknak zajgások megszűnik” (Ésaiás 24, 8) „Annakokáért az átok megemészti a' földet” (Ésaiás 24, 6)
- 4 „Szálj le és ülj a' porban, te szűz Babilónnak leánya; ülj a' földön, nintsen immár királyi széke a' Káldeabeliek' leányának” (Ésaiás 47, 1)
Babilónnak leánya — a zsidók babiloni (dél-mezopotámiai) fogságban sínylődő, hazájába visszavágyó, azt sirató leány.
- 5 „te réád következik nagy hamar, egy időben az árvaság és özvegyseg” (Ésaiás 47, 9)
- 7 „közel vagyon pedig az ő romlásának ideje, és az ő napjai meszsziére nem haladnak.” (Ésaiás 13, 22)
- 104 : 13 „Elveszsen a' nap, a' mellyen én születtem Az a' nap legyen setétség, az Isten onnét feljül azt meg ne látogassa” (Jób 3, 3—4)
- 15 „A' setétség meghomályosítsa és a' halálnak árnyéka; ő rajta a' felhő lakozzon” (Jób 3, 5)
- 17 „ne örüljön az esztendőnek napjai között: ne számláltasson a' hónapokhoz” (Jób 3, 6)
- 19 „várja a' világosságot, és el ne jöjjön, és ne lássa a' hajnalnak feljövetelét” (Jób 3, 9)
- 21 „De miért nem haltam meg az én anyám' méhében? Avagy kijövéen a' méhből, miért ki nem múltam? Miért vettenek engemet elől a' térdek, és az emlők, hogy szopnám? Mert most a' földben fekünném és nyugodnám, aludnám és nyugodalmam volna nekem” (Jób 3, 11—13)
- 25 „Miért ád Isten a' nyomorútnak világosságot? és életet a' keseredett szívűeknek,
- 27 Kik a' halált várják, 's nem jó el: mellyet szorgalmatosabban keresnek, hogy sem mit az elrejtett kintset:
- 28 Kik nagy örömmel örvendeznek: vígadnak mikor a' koporsót találják.” (Jób 3, 20—22)

- 29 „az én lelkem inkább választja a' megfojtást és a' halált, az én életemnél” (Jób 7, 15). Érdekes, hogy Jókai idézete közelebb áll a Vulgata latin szövegéhez: „elegit suspensum anima mea, et mortem ossa mea”. „Szűnjél meg én tőlem, mert az én napjaim csak hiábavalóság.” (Jób 7, 16; vö.: „szűnjél meg és hagyj békét... minekelőtte oda mennék... a' halál árnyékának helyére” Jób 10, 20—21)
- 33 „Az én napjaim elmúlnak: az én gondolatim belőlem kigyomláztatának, mellyek valának az én szívemben.” (Jób 17, 10; vö.: „Az én életemnek napjai... reménységem kívül elmúlnak.” Jób 7, 6)
- 34 „Az én lehellem megromlott, az én napjaim megrövidültek; és a' koporsók készen vagynak nekem.” (Jób 16, 23)
- 105 : 19 *padozat* — itt: mennyezet
- 106 : 3 *levelezni* — lapozni könyvben
- 6 „én néktek adom azt, hogy örökségül bírjátok azt a' téjjel mézzel folyó földet: én vagyok a'ti Uratok Istenetek” (Mózes 3. k. 20, 24); vö.: „én vagyok a' te atyádnak Istene, láttam az én népemnek nyomorúságát és kihozzam téjjel mézzel folyó földre” (Mózes 2. k. 3, 6—8); vö.: „kiviszlek titeket téjjel és mézzel folyó földre” (Mózes 2. k. 3, 17); vö.: „az Úr néktek adja, téjjel és mézzel folyó földet” (Mózes 2. k. 13, 5); vö.: „A' téjjel mézzel folyó földre” (Mózes 2. k. 33, 3).
- 11 „a te Urad Istened, egyedül az Isten, ki megőrzi a' szövetséget és az irgalmasságot azokhoz, kik őtet szeretik” (Mózes 5. k. 7, 9).
- 11 „nem hagyod el azokat, akik benned bíznak” (Judit 6, 15, de csak a Vulgata-latinban, a Károli-fordításban más Judit-szöveg van, és abból ez a mondat hiányzik.)
- 11 „mert el nem hagyod a' téged keresőket (Zsolt. 9, 11). vö.: „ki megszabadítod a' te benned bízókat” (Zsolt. 17, 7), „te jössz én reám fegyverrel, dárdával, és paizszsal: de én mégyek te reád a' seregek Uroknak, és az Izráél népe Istenének nevével” (Sámuel 1. k. 17, 45)
- 14 „kezetekbe adta az Úr a' ti ellenségeteket” (Bírák könyve 3, 28; vö.: 4, 7 és 7, 15; Mózes 5. k. 7, 2; 21, 10; 23, 14).
- 17 „Én te veled lészek, és ez a' jelensége, hogy én küldöttelek tégedet” (Mózes 2. k. 5, 12).
- 108 : 3 *szárazmalom* — a szél- és vízimalommal szemben — állati erővel hajtott malom.
- 22 *harántékos* — haránt, vagyis egymásra merőlegesen álló.

5. AZ ELESETT NEJE

K: nem ismeretes

- M: I. ① 2. k. 127—69.
II. ② 1. k. 89—126.
III. ③ 1. k. 89—126.
IV. ④ a., b. 1. k. 89—126.
V. ⑤ a., b., c., d., e., f. 59—82.
VI. ⑥ 157—94.
VII. ⑦ 1. k. 135—66.
VIII. ⑧ a., b., c. 1. k. 135—65.
d. 143—77.
IX. ⑨ 1. k. 135—65.
X. ⑩ 1. k. 135—65.
XI. ⑪ 1. k. 135—65.
XII. ⑫ 1. k. 135—65.
XIII. ⑬ 59—82.
XIV. ⑭ a., b. 1. k. 135—65.
XV. ⑮ 1. k. 135—65.
XVI. ⑯ 47—66.
XVII. ⑰ 47—66.
XVIII. *A két menyasszony.* [Négy elbeszélés]
Bev.: B. Molnár Sándor
A szövegrajzok és a borítólap Fáy Dezső munkája
Nemzeti Könyvtár VI. évf. 124. sz. [1944. március 25.] 63 l.
novellánk: 38—57.
XIX. *Csataképek a magyar szabadságharcból*
Bp. [1955.] Vörös Csillag nyomda, 169 l.
(Szabad hazánkért kiskönyvtára 18.) novellánk: 57—87.
XX. *Csataképek a magyar szabadságharcból*
Bev., vál., jegyz. írta: Szemlér Ferenc
Bukarest 1956. Ifjúsági Könyvkiadó, 240 l.
(Tanulók könyvtára) novellánk: 53—80.

Fordítások:

- Német: I. *Die Gattin des Gefallenen.* In: „Schlachtenbilder und Szenen aus Ungarns Revolution 1848 und 1849” von Sajo.

- Pesth—Leipzig [1850.] 262 l.; 121—70.
- II. *Das Weib des Gefallenen* a „Schlachtfelderblüthen aus Ungarn. Novellen nach wahren Kriegsscenen“ c. kötetben
Leipzig 1850. 379 l. — Gedruckt bei Friedrich Nies (In Commission bei H. Geibel in Pesth); 339—79.
- III. **Das Weib des Gefallenen* a „Kampf- und Schlachtenbilder“ c. kötetben,
Pest 1851. 220 l. — H. Geibel Verlag (FZ 9.)
- IV. *Ein kleines Bild* a „Decameron“ c. kötetben
Ford.: Ludwig Wechsler
Berlin 1887. S. Fischer, 1—35.
- Olasz: I. **La moglie del caduto*. In: „Episodi della Guerra dell'Indipendenza Ungherese nel 1848 e 1849“ per Maurizio. Ford. nélkül
Torino 1859. (FZ 27.)
- II. Új kiad. *ua.* az „Episodi della Guerra della Indipendenza Ungherese nel 1848 e 1849“ c. kötetben
Ford.: E. Bulich
Fiume 1872. E. Mohovich Ed. 182 l.; 84—118.
- Cseh: *Žena padlého bojovníka*
Ford.: František Brabek
Praha 1882. J. L. Kober, 31 l.
2. kiad. Ústředni Knihovna Sčšit 40. é. n. [1895. ?] 31 l.
- Finn: *Kaatuneen puoliso*
Jyväskylä 1889—1891.
K. J. Gummerus, 32 l.
- Eszperanto: *Du noveloj 1. La edzino del' falinto*
Ford.: Luczenbacher
Paris, Presa esperantista societo 1911.
- Szlovák: **Manželka padleho*
Ford.: A. Géczy-Hugyecz
Slovenské Noviny 1925. évf. (Bp.) (DT IV. 1297)
- Kínai: I. *Csen-vang-cső-cse csi*. In: „Po-lan-ti ku-si“.
Ford.: Csung Hszien-min
Nanking, Csen-csung kiadó 1933. 65—112.
- II. **Haj-er-min-na* (Hermine)
Ford.: Csung Hszien-min
Csunking, Si-csie kiadó 1945.
(GE 138.)

Tanácsalanel állunk datálás tekintetében ennek az életrajzszaknak minden olyan elbeszélése előtt, amely első ízben a *Csataképek* kétkötetes gyűjteményében lát napvilágot.

Nem mondhatunk az elbeszélés keletkezésének időpontjáról annál többet, mint hogy 1850 késő tavaszán kellett készülnie.

Ha vannak Jókai kötetében „csataképi” jellegű elbeszélések, az *elsett neje* a prototípusok egyike lehet, a kiemelkedőbbek közül. egymásra következő mozzanatai mindennél — a szerkesztés szabályainál, a lélektani motiválásnál, még a fordulatos meseszöveg követelményeinél is — erősebben kapcsolódnak a szabadságharc egykorú utközeteinek valóságához.

Amit a szerző pontosan lokalizál a kalandos, majdnem kisregényszerű mesében, az nem kevés.

A csaták többsége, amelyekről ebben az elbeszélésben szó esik, az 1848/49 telének erőgyűjtési szakaszára vallanak: az egyre gyarapodó, szerveződő első néphadsereg korai utközeteire.

A kisregény meseváza a megfelelő környezeti elemekkel a következő módon bontható fel:

1. A vesztett budaméri csata egyes képeinek felvillantása, benne Hermine hősi halálában megdicsőült férjével (teljes terjedelmében igazi csatakép).

2. A selmeci bekerítés kelepcéjének közepette Hermine elmondja Artúrnak a maga szívfájdalmát, bosszútervét, és fölfedi az alagút titkát a kitörés lehetőségének érdekében.

3. Az özvegy által pontosan leírt alagúton még az éj folyamán áthalad a sereg, s így sikerül a négyfelől zárt gyűrűt átszakítania, sőt...

4. Hermine fegyvertényei a kémkedésben. A legveszélyesebb kéműtra magával kényszeríti azt, akit meg akar ölni.

5. Elvezérli áldozatát a halál küszöbéig — ott futni engedi.

6. Végül Artúr fejsebet kap, az őrnagy — a bosszú tárgya — : halott (tehát mégis — csatában!).

1. Kezdődik tehát az elbeszélés a vereséggel záruló budaméri összecsapás szomorú végoráival.

A felderíthető történelmi valóság a következő:

A budaméri ütközet 1848. december 11-én folyt le, lényegében Schlik és Pulszky csapatai közt. Az osztrákok hajnali eredménytelen bekerítési kísérlete után a délelőtt folyamán Schlik három dandárt von össze, s rövid idő alatt megfutamodásra készíti a magyar nemzetőröket és önténteseket. Így Pulszky ezredes egész hada ellen

pusztító üldözés indul. Kemény harcban mégis sikerül aránylag rendezetten visszavonulniok Kassára. Rövidesen Kassát is ki kellett azonban üríteniök. Száz foglyot eközben is vesztenek Scuder százados csapata ellenében. Aztán a magyar utóvéd Bárca mögött egy bravúros tüzérségi művelettel — közben a századost, sőt Concorregio őrnagyot is halálba küldve — hatásosan visszaverte a megtizedelt könnyű lovasokat, s így már zavartalanul vonulhatott vissza Szina felé. Kassát pedig 11-én este 6-kor Schlik puskalövés nélkül vehette birtokába.

A magyarok a budaméri ütközetben érzékeny veszteséget szenvedtek: 230 halott és sebesült, 250 foglyul ejtett katona. Schlik jelentéktelen veszteséget ismert el, de bizonyára igényt se tartott a hitelre (vö.: Dr. Breit (Bánlaki) József, *A magyar nemzet hadtörténelme. Az 1848/49. évi magyar szabadságharc. I. 94—96.*).

2. Elbeszélésünk eddig tárgyalt I. fejezetében az ütközet végének kissé leegyszerűsített ábrázolása főleg hangulatébresztési funkciót tölt be (meg utalni kell valahol a Hermine bosszúállását kiváltó okra: férje hősi halálára), de Jókai itt helyezhette el kedves lengyel légióisait, akikről mindig szívesen emlékezett meg. Itt is mindjárt kétszer elhangzik indulójuk: a lengyel katonaének (magyar fordításával együtt), amelynek mi a címét is tudjuk más helyről, sőt mintha fordítása is eltérne árnyalatokkal itt-ott. Íme:

„Később e csapatokhoz lengyel dzsidások is alakultak, saját nemzeti színeiket viselve egyenruháikon, és utóbb lengyel gyaloglégiók, fehér kabátban, négyszegletű, piros, prémes sapkával. Ezekről szól az úgynevezett Dembinszky-induló verse: [a változatlan lengyel szöveg mellett ezzel a magyarral:]

Ezek a katonák mind
Krakkó vidéki ifjak,
A vörössipkások
Az én kedvenceim.”

Ez a csöpp részlet az *Emléksorokból* való [...].

Egy élete végéről származó írásában pedig a szolnoki csatával kapcsolatban dicséri meg őket:

„De meg kell emlékeznünk a szolnoki ütközetnél a lengyel légióról is... Ezek krakkói fiúk voltak, a hogy a csatadaluk hirdeté:

[itt minden pontosan úgy következik, ahogy a novellában találjuk, majd:]

Vitézül verkedtek a szolnoki csatában. Hanem az a cservena csapicska rossz védelem volt számukra. Mind a fejükön kapták a kardvágást.” (*Emlékek a szabadságharcból. HhM V. 80.*)

Ez a hangulatidézés megtette művészi hatását, a II. fejezet a cselekmény gerincének környezetrajzához kezd: „Egy hónap múlt el a budaméri vesztt csata után. A magyar fővezér Selmecen volt, köröskörül bekerítve egész seregével.”

Szerzőnk jó néhány újságcikkében nem fukarkodik legteljesebb elismerésével kísérni Görgey felvidéki hadmenetét. A már idézett késői emlékeiben is az igaz csodálat hangján mondja: „A mig Bem Erdélyt visszahódította, az alatt Görgey is végrehajtá azt a csodával határos kerülő had-utját a bányavárosokon keresztül felső Magyarorszáig s onnan le a Tiszáig, folyton harczolva hol elől, hol hátul támadó ellenséggel...” (*Emlékek... HhM V. 64.*)

Az elbeszélés szövegének teljesen igaza van. Görgey mintegy 18 ezer embere már január 10-én harapófogóba került. Hátvédjét Csorics altábornagy veszélyezteti Vác felől kiindulva, elővédjét Simunicis altábornagy Verpelétnél, a Vág völgyéből Götz tábornok csapataitól kell tartania, Kassán pedig Schlik terpeszkedik. Hiába szeretné Görgey katonáit pihentetni, az ellenség nem ad erre lehetőséget. És még számottevő mértékben nehezíti a helyzetet a balszerencsés selmeci csata január 21—22-én, amikor Csorics igen érzékeny veszteséget okoz Görgeynek: 700 ember pusztul el, rengeteg hadianyag és felszerelés mellett (vö.: Bánlaky I. 198.).

Hely és időpont szerint idevág Hermine látogatása Artúrnál. Ehhez a ponthoz kanyarodunk majd vissza, miután egy pillantást vetettünk arra a pár sorra, amely *Az elesett nejében* Görgey bemutató jellemzését nyújtja az olvasó számára: „Legkedvesebbik barátját mellette lőtték le, őalóla kilőtték a lovat, egy huszár nyargalt azután oda, az ragadta meg kezénél fogva s erővel hurcolta el a csatatérről.

Amint hazatért a laktanyára, tisztjei figyelmeztették, hogy csákója keresztül van löve.

Levette fejéről, megnézte: a golyó a kokárda és a viharcsat között fúrta át a csákót.

— Miért nem egy arasszal alább! — monda elbúsultan a vezér, s a fáradságos éjek, napok után ledült fekhelyére, ébren álmodozni.”

Vagy sosem halványuló élményre, vagy mégiscsak valami sosem halványuló közös feljegyzésére kell gyanakodnunk, ha félszázad elteltével mindez így köszön vissza a már többször hivatkozott *Emlékek...-ből*:

„Egy hátvédi csatában [...] maga is ott volt Görgey [...] Kiséretében volt szárnysegéde, a kit nagyon szeretett. Egy ellenséges kartácslövés, mely a lovasság közé csapott, azt szétzilálta, de egyszersmind Görgey hadsegédének lovát is leütötte; az összerogyott s lovasát is maga alá

szoritotta. Görgey rögtön leugrott a lováról; a ló elfutott; ő maga a hadsegédéhez sietett, hogy azt kiszabadítsa a lova alól. Akkor látta, hogy a lovas maga is halott, egy kartácsgolyó a homlokát fúrta át. Elszomorodva állt meg kedves fegyvertársa hullája előtt; észre sem vette elbúsultában, hogy az úton fölfelé közeledik egy ellenséges lovascapat[...]

[...]néhány percz mulva utolérte a huszárjait. Ott aztán a lovát is megtalálta. Mikor aztán éjszakára pihenőt tartottak, Görgey a csákóját lecsatolva fejről, észrevette, hogy az keresztül van lyukasztva egy kartácsgolyó által s kirepült rajta.

— Miért nem két ujjnyival alább? — mondta szomorúan a magyar fővezér.” (Görgey-adomák. HhM V. 57.)

3. Visszakanyarodva most ahhoz a ponthoz, ahová — mint láttuk — minden tekintetben pontosan illeszkedik Hermine látogatása, aki a hadvezetés szempontjából valóban életfontosságú, hisz egerutat jelentő körülményt ad tudtul, a bányáüreg titkát fedve föl a vezér előtt. Az asszony hibátlan terepismerettel rendelkezik: „Utaid minden oldalról el vannak zárva...” Megjelöli, hová kell eljutniok, majd a kétkedni látszó vezér előtt minden tudnivalót töviről hegyire kifejt, gyermekkori élményén kezdve, a „kurucok útját”-t ajánlja menekülésül.

S a novella olvasója majd az ellenség csapatmozdulatait vezénylő őrnagy szobájában értesül Hermine társalgása nyomán, hogy Görgeyék manővere sikerült. De ha ugyanez az olvasó itt felkapja a fejét, rögtön eldönti magában, hogy itt érdekes, de a valóságtól távol álló, igazi Jókai-mesével van dolga.

Mi, saját megnyugtatósunkra, a hadtörténészhez fordulunk. Megtudjuk, hogy Görgey a selmeci veszteség után Besztercebányán szerette volna egyesíteni csapatait. „[...]ez pedig a fennforgó viszonyok között már nem is volt igen könnyű feladat. A Körmöcön álló *Aulich*-hadosztály, hogy Besztercebányát elérje, vagy a Szent-Kereszt — Bucsán át, vagy a Mosócon át vezető utat használhatta; előbbi azonban már *Götz* tábornok birtokában volt, aki *Csorics* ama felszólításának, hogy 21-én Körmöcbánya felé támadólag nyomuljon előre, azon oknál fogva nem felelt meg, mivel *Sossay* tábornok, akivel egyetértőleg kellett működnie, *Simunich* által visszahivatván, nem érkezett be; a másik útvonalat Szent-Kereszten át pedig már *Csorics* veszélyeztette. Nem maradt tehát más hátra, mint az *Aulich*-hadosztályt a legrövidebb irányban a Szalka hegyen át egy régi hegyi ösvény felhasználásával Besztercebányára meneteltetni, mi célból azonban előbb egy még II. Rákóczy Ferenc hada által használt, de azóta ismét bedőlt alagutat járhatóvá kellett tenni.” (Bánlaky I. 229—30.)

A fenti eseményeket Jókai a keze ügyében levő könyvekben leírva is megtalálhatta, talán ezekből erősítette meg vagy frissítette föl korábbi értesüléseit. Szilágyi Sándor munkáiról van szó. Az egyik kötetben ezt olvashatta a *Görgei Artur* c. írásban: „E hó [január] 21-én Windschacht-nál [ez Szélakna neve] csatára került a dolog, de megvertek s kevésbe mult, hogy serege nagy részével el nem fogatott.

Kalapját ottan keresztüllőtték. Warum nicht ein Zoll tiefer? mondá hidegvérrel.

Mit itt tőn a fiatal kárpáti sas, mellékdarabja Moreau visszavonulásának, a historia legnagyobbszerű jeleneteinek egyike.

Ugyanis olly tetemes, olly nagy erő állott ellenében, hogy uj csata elfogadása, tovább folytatása esetében, körülvételése és veszte bizonyos leende. Legnagyobb veszély fenyegeté sergének Körmöczön volt részét. Ez ugyanis a legnagyobb vésznek levén kiteve, éjfélkor mikor senki sem gyanítá, annak koromsötétjét felhasználva, egész seregével átment a Sturecz hegyi tunnelen, mellyet árkászok által kelle járhatóvá tenni, s mellyen át a mult században Rákóczy tett átvonulást.” (Szil. Ff. 16.)

A másik Szilágyi-könyv a *Honvéd- és huszárélet anekdotokban* (1850), amelyben a szerző a „Karádfi” álnév mögé húzódott. Kajánabb is a hangja:

„Görgei kalapja

A windschacht csatánál Görgei kalapját átlőtték. — Warum nicht ein Zoll tiefer? mondá hideg vérrel. Mi is azt mondjuk.” (I. m. 32.)

Horváth Mihály szerint „...a hegyháton pedig, mely meredek volta miatt a sereg átkelését lehetetlenné tette volna, egy régi, részint bedőlt bányamenetet ásattott ki s alagut gyanánt 30 öl hosszúságban gerendákkal erősített meg. Ezen alagut a hegy nyugoti oldaláról a keleti lejtőre vezetett; és miután az utat járhatóvá tétette, jan. 24-ki éjjelen seregét, bár mondhatatlan erőfeszítéssel a hegyen át, szerencsésen Besztercebányára vezette.” (Horváth II. 261—62. — Idézi JKK 68. 698. is.)

De Jókai maga is felhasználta Görgeynek ezt a manőverét későbbi alkotásaiban.

„Járhatatlannak tartott hegygerinceken át, mély völgyszakadékokban siklottak keresztül az ellenség dandárai között; végre egy elhagyott bánya tárnáját használták fel alagút gyanánt, s ágyúikkal együtt a hegy mélyén keresztül vonultak el, az ellenség lábai alatt; mely egyszer csak azt vette észre, hogy a körülfogott hadsereg a háta mögött van és hadrendben áll.” (*A magyar nemzet története regényes rajzokban*. JKK 68. k. 469.)

Idézhetném ugyenebből a szempontból az *Enyém, tied, övét* (JKK 29. k. 135—37.), vagy a *Börtön virágát* (JKK Kisregények 7. k. 57.). A

mélyebben érdeklődőket Szekeres L. jegyzeteihez utaljuk *A kőszívű ember fiai* kritikai kiadásában (JKK 28. k. 384.).

A tapasztaltakból mindenesetre levonjuk azt a fontos tanulságot, hogy ami mesésnek mutatkozik Jókai szépirodalmi alkotásaiban, nem föltétlenül fantáziálás: kapcsolódhat egész szorosan a legközvetlenebb valóhoz.

4—5. A novella további cselekményvezetésében semmi különösen felötlőt, történelmi köztudatunkkal ellentétben állót, az írói szabadság körébe vágót tulajdonképpen nem találunk. Ezekről a január végi eseményektől meglehetősen távol esik időben a szőnyi csata (július első fele), természetesen: az első. Márpedig Görgey fejsérüléséről hallva, amely valóban Komárom körül, de az ácsi csatában (július 2.) következett be, amint köztudott, csak erre a szőnyi ütközetre gondolhatunk. — A másodikat (júl. 11.) — Klapka vívta meg, s — fájdalom — Haynau győzelmével ért véget. Volt korábbi győztes komáromi csata is, még április derekán, ám akkor a fejevágás — amelyről *Az elesett neje* megmáshíthatatlanul beszél — (a források szerint az sem ebben a formában történt) sehogy el nem helyezhető, mivel Görgey akkori sérüléséről nem tudunk. Végül, hogy „lováról ájultan veszik le, sebe mély, nehéz, — csak a harc tartotta fönn lelkét” — ez is az ácsi csatára vonatkoztatható csupán, amelyet követőleg Görgeynek néhány napos fekvőkúrára kellett vonulnia. — De a féléves távolság nem hiba, hisz arról, hogy Hermine kémújtjai a két tábor közt mekkora időtartamon keresztül folytak, nem ad elhatározó feleletet a novella.

A cselekmény szálainak fölfejtése után haszonnal járhat pillantást vetni a főszereplők személyére is.

6. A novella végkifejlete (ti. hogy Görgey a Komárom környéki csaták egyikében megöli az őt megsebesítő császári őrnagyot) olyan mozzanatra épül, amely történetileg ugyan nem hiteles, de megvan az előzménye a szerző publicisztikájában. Bizonyára egykorú híreszteléseknek adott hitelt Jókai, amikor a pEL 1849. július 6-i számában többek között ezt írta a júl. 2-án Szőny alatt lefolyt csatáról:

„Görgei maga személyesen vezette az eldöntő rohamot.

Elöl ment, piros forgójával, piros dolmányában[...]

Az ütközet hevében egy kardcsapás könnyű sebet ejtett fején, de a vezér boszut állt érte, mert ellenfele halva rogyott le lováról.

S így nyargalt a csatában elől Görgei, véres homlokával és véres kezével vezette seregeit a diadalra.” (JKK CB III. 442—43.)

A másnapi, július 7-i számban ismét visszatér a „szőnyi csata” néven említett ütközetre. Itt ezt olvashatjuk:

„Görgei a Ferdinand-huszárokat vezette rohamra.

Szembe vele jöttek a vasasok.

Az összecsapásnál Görgei arcát megvágta az ellenséges őrnagy, de a másik percben ő hullott le lováról.” (Uo. 448.)

Ami az elbeszélés hősnőjének, Hermine-nek az alakját illeti, talán ő sem az írói képzelet teremtménye, legalábbis nem mindenestől. A szabadságharc idejének kölcsönös kémtevékenységét, a kettős ügynökök színre lépését mindaddig a kutatás kevés figyelemre méltatta. Kossuthék női hírszerzői között igen érdekes alak az a hölgy, akit „Racidula” néven emlegettek a maga idejében. Beck báróné (ennek mondja magát) valódi neve, egész személyazonossága lényegében még ma is tisztázatlan. Alig tudunk többet róla annál, amit maga mond el az 1850-ben, ill. 51-ben két nyelven is kiadott memoárkötetében (*Personal Adventures during the late War of Independence in Hungary*. 1—2. k. London 1850; ill. *Memoiren einer Dame*. 1—2. k. London 1851.), miután közvetlenül Világost követően angol földön telepedett le. — A mű, főleg német kiadása Pulszky Ferenc megítélése miatt rövidesen kínos polémiát váltott ki, elsősorban a magyar emigráció, de az egész európai közvélemény körében. Számunkra annyi fontos belőle, hogy a védekezések és visszavágások során Csányi Lászlótól, sőt magától Kossuthtól is megerősítést kapunk a kémnőnek a magyar hadvezetés érdekében kifejtett tevékenységéről.

Félszázad elmúltával magyar fordítás is készült a báróné munkájáról dr. Halász Sándor miskolci tanár buzgolkodása következtében (*Egy hölgy emlékiratai az 1848—49-iki magyar szabadságharczról*. Miskolc, 1901.). Igaz, a magyar változat nem teljes: Halász kihagyta belőle „a hosszadalmas elmélgedéseket és közismeretes kiáltványokat” (i. m. VII. oldal). — A fordító szerint Beck báróné családi néven Horeczky Vilma bárónő. Férje mérnökkari őrnagy Bem József mellett, aki akkor bécsi tüzérségi főparancsnok (vö.: i. m. V. oldal). Nekünk fontos a férj halála, hisz ő lesz „az elesett”. Idézzük a bárónét; így az ő honleányi érzelmeiről is tudomást szerzünk:

„Mint született magyar nő büszke voltam szép hazámra és így nagyon kívánatos volt az alkalom, hogy szülőföldemnek gyenge tehetségem szerint szolgáljak. A szabadság utáni harcban ugyanis már nagyon sokat, szinte mindenemet elvesztettem. Bécs utcái itták fel férjem vérért, aki a második torlasznál mint a mozgó sereg ezredese a szabadság áldozata gyanánt esett el a horvátok és a vadászok elleni küzdelemben október 28-án.” (I. m. 4.)

Beck báróné életének néhány külső adata sokkal inkább illeszkedik novellánk anyagához, mint emlékiratának szövege. Benne ui. nagyon sok élményszerű, a harci cselekményekben tevőleges résztvétel be-

mutató részlet közt *Az elesett nejének* színhelyéről a báróné nem rendelkezik egyéni élménnyel. Arról ő is csak értesülhetett, talán többdekéből, amiről „Károly vadász”, egy zágrábi születésű Karoline nevű hölgy hősiességének ábrázolása kapcsán ejt szót: „Károly vadász a *szélaknai csetepaténál*, Görgei alatt februárban ismét bátorságának dicséretes bizonyosságait adta, úgy hogy maga Görgei nevezte ki az alvadász Károlyt fővadászszá.” (I. m. 84. — kiemelés tőlem — Gy. M.). — Igen sok jelentős ütközetről, amelyet személyesen figyelhetett meg — talán elég közléről — többnyire egyéni mondanivalója, saját véleménye van, Szélaknáról mindössze „egy csetepaté”-ként hallhatott. — Kissé titokzatos, romantikusnak tűnő személye Jókai távoli hallomásából azért vázát adhatott egy férje emlékéért kieszelt bosszútervet csúcsig vivő, de a döntő pillanatban félbeszakító feleség kalandos történetéhez.

Jókai a novella írásakor — természetesen — nem ismerhette Beck báróné emlékiratait, de lehettek bizonyos értesülései „Racidula” hírszerzői tevékenységéről. Talán Nyáry Pál, esetleg valamelyik más politikus ismerőse beszélhetett neki a bátor és sikeres kémnőről, ő pedig a hallottakat a romantikus irodalom sztereotípiáihoz tartozó szerelmi és bosszúmotívumokkal kombinálva alakította ki novellájának cselekményét, a főszereplők egyéni jellegzetességeit.

Irodalom

Szinnyei Ferenc mindössze ezt írja elbeszélésünkről: „Görgey Selmecen bekerített seregének földalati úton való menekülését egy regényes szerelmi történet keretébe foglalja (*Az elesett neje*).” (Szinnyei I. 244.)

Hankiss János mutatta ki, hogy egy német szerző, Ferdinand Stolle *Von Wien nach Világos*. Historischer Roman (Leipzig 1866.) c. munkájának minden lényeges cselekményeleme — a plágium tényének kimerítettség — Jókai *Schlachtenbilder* c. kötete 1850-es kiadásából való, ennek öt elbeszélését kapcsolja egybe. Közöttük *Az elesett nejének* is jelentős szerep jut. Jókai tragikus történetei viszont Stollénál megenyhült hangnemben egyenlítődnék ki (*Jókai hatása a magyar szabadságharc külföldi képeire*. ItK 1957. 230—35.).

Nagy irodalomtörténetünkben Nagy Miklós gondoskodott novelánk megemlítéséről. A következő mondatnak legalább a fele mindenképp erre vonatkozik: „Bármily sok komor kicsengésű történetet olvashatunk is ezúttal, a szoros értelemben vett tragikumnak híjával vannak e művei is: elvakult szereplői nem éreznek lelkiismeretfurdalást,

egy-egy végzetes dilemmát kívülről jövő eseménnyel oldat fel (*Székely asszony, Az elesett neje*).” (I. m. IV. 290.)

Szekeres László *A köszívű ember fia* kritikái kiadásának jegyzeteiben az ottani — érintkező — történeti események kapcsán nem kevés nekünk is felhasználható anyagot fejt föl. A szélaknai csatáról ugyanis ez a regény szintén tesz futó említést (JKK 28. k. 9.). Miután Szekeres Görgy Istvánra, a fővezér történetíró öccsére hivatkozva (*1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások*. Bp. 1885.) kellő műszaki részletek ismertetésével tisztázza a beomlott tárna járhatóvá tételének ügyét és körülményeit (JKK 28. k. 384.), novellánkról sem feledkezik meg: „A hegy alatt átvonuló csapatok történetét romantikus színekkel festi meg Jókai *Az elesett neje* c. elbeszélésében.”

Nagy Miklós monográfiája kétszer is szóba hozza novellánkat. Először csak Görgyre, a főhősre utal (i. m. 64—65.). A másik helyen az írói megformálást veszi szemügyre: „Végzetes Hermine (*Az elesett neje*) helyzete: beleszeretett az osztrák őrnagyba, akin mint férje gyilkosán bosszút akar állni. A döntő pillanatban lemond a megtorlásról, ám csak rövid ideig érezhet önvádat, mivel az osztrák elesik a szőnyi csatában: most már két férfit kell gyászolnia. Íme, a szerző megint elégiába fordította a drámaivá izzó belső konfliktust.” (I. m. 69.)

Végezetül N. Dely Zsuzsa mutat ki Jókai nyelvi eszközeit vizsgálva pompás stíluserőt ebben az elbeszélésben. Álljon itt Dely elismerése Jókai igazoló szövegrészletével együtt: „Az izgatott lelkiállapot kifejezésére, a gyors lüktetés érzékeltetésére szolgálnak a *szaggatott mondatok*. Az ilyen szaggatottságot megtalálhatjuk mind egy hosszú mondat keretén belül, mind az egymást követő rövid mondatok esetében. Az egyes mondatokat vagy mondatrészeket több ponttal vagy gondolatjellel különíti el az író, formailag is érzékeltetve a szaggatottságot: »Csak egy szavam és meg van halva, ... szól a nő, küzdő lélegzetétől megszaggatott szavakban. Elvesztél... Hónapokon át éjjel-nappal fáradtam rajta, hogy megölhesselek;... most itt vagy... most nem kell a halálod többé... menj, fuss, mentsd meg magadat! Elhoztalak a halál küszöbéig, fordulj vissza, nem kell halálod többé... Add ide azt a gyűrűt ujjadról és menj... A tiszt fölugrott, el akart távozni az ajtón keresztül. — Órült, hová akarsz? mindenki megtudja arcodról, hogy ki vagy, ott az ablakon át — ugorj alá, ússzál keresztül a Vágon. Vigyázz — el ne fogjanak. — Nem kell halálod. — Eredj...« — Ez a szaggatottság nagyszerűen érzékelteti az indulattól elfúlt beszélő lelkiállapotát éppen úgy, mint a fájdalmas visszaemlékezés hangulatát.” (N. Dely 60.)

Szövegváltozatok

Az alapszöveg (F) és az NK eltérései kerülnek egymás mellé. Az 1850-es kötetkiadásban levő meglehetősen sok gondolatjel és esetleg túltengő mennyiségű pont elhagyása, ill. csökkentése az NK-ban külön jelölés nélkül marad.

- 117 : 9 [az első három mondatot — önálló bekezdés mindhárom — az NK egybevonja]
- 13 *kardbojtját, felvett egy elhajított fegyvert* (NK: kardbojtját, fölvert egy lehajított [sh.?] fegyvert)
- 19 *Cservena csapiczka / Moja kohaniczka* (NK: Cservena csapicska / Moja kohanyicska!)
- 23 *Az én szeretőim!* (NK: Az én kedveseim!)
- 118 : 1 *tartották fel a* (NK: tartották föl a)
- 2 *sem bírt ellenállani.* (NK: sem állt ellent.)
- 5 *az ellen lovassága* (NK: az ellenség lovassága)
- 13 *még, mint egy sötét felhőárnyék* (F: még, mintegy sötét felhőárnyék — NK: még, mint sötét felhőárnyék)
- 27 *A nemzetőri kapitány.* (NK: A tiszt nemzetőri kapitány.)
- 119 : 3 [az új fejezet első három mondatát — szintén külön-külön bekezdések — az NK egyetlen bekezdésbe tömöríti]
- 17 — *Miért nem egy arasszal alább!* (NK: — Miért nem egy arasszal alább!) [Az első : ritkített]
- 34 *tekintetet ad.* (NK: tekintetet ad.)
- 120 : 1 *nem tudott szólni* (NK: nem tudott szólani.)
- 8 *hölgy fel-félpillantó szemeibe.* (NK: hölgy föl-fölpillantó szemeibe.)
- 14 *özveggy vagyok* (NK: özveg [sh.] vagyok)
- 121 : 6 *lettél bele?* (NK: lettél belé?)
- 22 *megszününk érzeni, s én* (NK: megszününk érezni s én)
- 123 : 7 *zászlóaljat s néhány hatfontost* (NK: zászlóaljat s néhány hatfontost)
- 20 *Néhány fiú utánam* (NK: Néhány fiu utánam)
- 27 *A sötétségtől és* (NK: A sötétségtől és)
- 124 : 14 *tovább — monda, és* (NK: tovább, monda, és)
- 25 *amiért ez vizeiket leszivároztatja* (NK: amiért ezek vizeiket leszivároztatják)
- 125 : 5 *volt jöttöm célja.* (NK: volt jöttem célja.)
- 18 [az „Egymás mellett mentek...” kezdetű mondat az NK-ban nem új bekezdés]

- 32 *a fehér zúzmarázos fák* (NK: a fehér zúzmarás fák)
 33 *vezér, — a lobogó fáklya vad világot* (NK: vezér, a lobogó fáklya vér [sh., talán „gyér” helyett] világot)
- 127 : 3 *patak folyott keresztül* (NK: patak folyt keresztül)
 14 *kelle hengerítenie az* (NK: kelle hengeríteni az)
 26 *fogom felkeresni, s* (NK: fogom fölkeresni s)
- 128 : 11 *rendbe állítá, s* (NK: rendbe állíta s)
 14 *szokatlan dübörgéstül visszhangzott* (NK: szokatlan dübörgéstől visszhangzott)
 18 *fenyegető repdeséssel tűntek* (NK: fenyegető repedezéssel tűntek)
 22 *földomlásokat elegyengették, már* (NK: földomlásokat legyengették [sh.], már)
 23 *alig bírt öt-hat ló vontatni az* (NK: alig birtak vontatni az)
 33 *ágyúszóra megjelent az* (F: ágyúszóra megjelennt [sh.] az)
- 129:11–16 [a IV. fejezet első három bekezdése az NK-ban egy bekezdést képez]
 31 *üljenek szinte a* (NK: üljenek szintén a)
- 130 : 5 *gránátosok felültek a* (NK: gránátosok fölültek a)
 13 *magukba percenként az* (NK: magukba percenkint az)
- 132 : 29 *magyarokat kémelem-e vagy* (NK: magyarokat kémlelem-e, vagy)
- 134 : 3 *kérdé triumfáló arccal* (NK: kérdé diadalmaskodó arczczal)
 7 *felelt ez ártalanul* (NK: felet az ártatlanul)
 34 *tartani subordinációrul, kötelességről* (NK: tartani subordinációról, kötelességről)
- 135 : 4 *melyben őrnagyát a* (F: melyben hadnagyát [téves nyomtatás] a — NK: melyben őrnagyát a)
- 136 : 30 *majd a forradalmiak, és ő* (NK: majd a magyarok és ő)
- 137 : 3 *lehetett rá bebizonyítani, hogy* (NK: lehetett rá bizonyítani, hogy)
- 138 : 18 *összejárni, feljegyezni — ez a feladat, s* (NK: összejárni, följegyezni — ez a föladat s)
 [az utolsó — VI-ik — fejezet első mondata az NK-ban nem önálló bekezdés]
- 140 : 8 *ember kocsmát rögtönzött* (NK: ember kocsmát rögtönzött)
 31 *finom miniatürfestésben* (F, NK: finom miniatüre-festésben)
 32 *rajta, hosszú ezüst* (NK: rajta, hosszukás ezüst)
- 141 : 4 *magasulva fel, és* (NK: magasulva föl és)
- 142 : 19 *tart. Hirtelen összecsapnak* (NK: tart. Összecsapnak)

- 23 *Szörnyű roppanással csapnak* (F: Szörnyű röppenéssel csapnak — NK: Szörnyű roppanással csapnak)
 143 : 6 *Melyiket szerette! melyiket* (NK: Melyiket szerette? melyiket)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 117 : 17 „*Jáci tánci vojáci*” — A lengyel katonaeinek szövegét Jókai egybeült is idézi, részben eltérő magyar fordítással: *Emlékeim...* (HhM V. 80.), *Emléksorok, A mi lengyelünk* (JKK 66. k. 11.).
- 119 : 3 *Budamér* — község az egykori Sáros megyében, mintegy tíz kilométernyire északra Kassától. 1919 óta Budimir.
 3 *budaméri vesztett csata* — A Budamér mellett 1848. december 11-én lejátódott ütközet. L. a keletkezéstörténetet!
- 123 : 2 *a defilée úgy meg van ágyúkkal rakva* — a szélaknai szoros ágyúállásairól van szó.
 7 *hatfontos* — hatfontos ágyú
- 124 : 4 *vadonnan sötét fenyveserdőt* — vadregényes fenyvest
 8 *hámorosok* — hámorban dolgozó emberek
 21 *cerníroz* — ostromzár alá vesz
 23 *Erbschacht* v. *Erbstollen* — altáró, öregtárna
 32 *ki sem tudja* — senki nem ismeri
 34 *külről* — kívülről
- 126 : 6 *oldalai harántékosak* — az oldalak a hosszúság irányára merőleges helyzetűek
 29 *gerendely* — vízimalomban a száraz kerekek tengelye
- 131 : 18 *ordonnance-tiszt* — parancsörtiszt
- 134 : 34 *subordináció* — függő viszony, alárendeltség
- 135 : 8 *mindenha* — mindenkor
- 137 : 11 *diszpozíció* — elrendezés, beosztás, terv
- 137 : 28 *második szőnyi csatát* — l. a keletkezéstörténetet
- 138 : 12 *resolutió* — elszántság, eltökéltség
 25 *parbleu!* — teringette! ('-t!)

6. SZÉKELY ASSZONY

K: nem ismeretes

M: I. ME 1850. VI. füzet [június 11.] 471—483.

II. ① 2. k. 99—126.

- III. ② 2. k. 3—28.
 IV. ③ 2. k. 3—28.
 V. ④ a., b. 2. k. 3—28.
 VI. ⑤ a., b., c., d., e., f. 83—99.
 VII. ⑥ 195—221.
 VIII. ⑦ 1. k. 167—89.
 IX. ⑧ a. b., c. 1. k. 166—87.
 d. 179—203.
 X. ⑨ 1. k. 166—87.
 XI. ⑩ 1. k. 166—87.
 XII. ⑪ 1. k. 166—87.
 XIII. ⑫ 1. k. 166—87.
 XIV. ⑬ 83—99.
 XV. ⑭ a., b. 1. k. 166—87.
 XVI. ⑮ 1. k. 166—87.
 XVII. ⑯ 66—79.
 XVIII. ⑰ 66—79.
 XIX. Csataképek a magyar szabadságharcból
 Bp. [1955.]
 Vörös Csillag nyomda, 169 l.
 (Szabad hazánkért kiskönyvtára 18.)
 novellánk: 147—69.
 XX. Jókai Mór, Válogatott elbeszélések
 Domokos Mátyás—Illés Endre válogatása
 Bp. 1955.
 Szépirodalmi Könyvkiadó, I—III. együttvéve 1846 l.
 novellánk: I. 86—101.
 XXI. Csataképek a magyar szabadságharcból
 Bev., vál., jegyz. írta: Szemlér Ferenc
 Bukarest 1956.
 Ifjúsági Könyvkiadó, 240 l.
 (Tanulók könyvtára)
 novellánk: 81—100.

Fordítások:

- Német: *Das Székelyer Weib* a „Schlachtenbilder und Scenen aus Ungarns Revolution 1848 und 1849” von Sajo c. kötetben
 Pesth—Leipzig [1850.] 262 l.; 227—62.
 Angol: I. *The Székely mother* a „Hungarian sketches in peace and war” c. gyűjteményben

- Ford.: megnevezetlen [Mary Stuart]
Edinburgh 1854. Constable 279—94.
- II. *Ua.* a Constable's Miscellany of Foreign Literature sorozat 1. köteteként
Edinburgh 1855. 279—94.
- III. **Ua.*
London 1856. Trübner
(az adat Kertbeny K.: Die ungarische Literatur in der Weltliteratur. Bp. 1876. c. művéből, 36.)
- Olasz: I. **La donna degli Széklyeri* az „Episodi della Guerra dell'Indipendenza Ungherese nel 1848 e 1849” c. kötetben
Ford. nélkül
Torino 1859.
(FZ 27.)
- II. Új kiad. *ua.* az „Episodi della Guerra della Indipendenza Ungherese nel 1848 e 1849” c. kötetben
Ford.: E. B[ulich]
Fiume 1872. 182 l. — E. Mohovich Ed.; 119—43.
- Francia: I. *Les femmes Sicules.* — Un bal (et autres...)
Ford.: E. Horn
Paris 1895. — Paul Ollendorf, 176 l. (Horn: „Jókai”-jában) 1—28.
- II. **Ua.*
Paris é. n. A „La Nouvelle Revue” kiad.
(DT IV. 1405.)
- III. **Les femmes Sicules*
Ford. megjelölése nélkül
Paris é. n. — L'Amaranthe kiad.
(DT 1406.)
- Kínai: I. **Ji-ge sèn-kè-lè nŭ-rén*
Ford.: Csuang Sou-ce
Ji-ven (Fordítás-irodalom) 1954. december (18. sz.) 75—91.
- II. **Ua.* a „Vej-liao ce jou” c. gyűjteményben
Peking 1956. — Co-csin kiadó; 70—95. l.
(mindkettő: GE 138.)

Keletkezése (források, minták)

Ezt *Az ércleánynyal* olyan nagy mértékben rokon, az események, háttér, megformálás, hangvétel és minden egyéb tekintetben annyira

testvér elbeszélést megjelenés szempontjából két teljes hónapnál is hosszabb idő választja el egymástól (1850 márciusának vége és júniusának közepe).

Amikor Jókai elkészíti a *Megjelent műveim jegyzékét*, ebben a két novella közvetlen egymást követően 37-es, ill. 38-as számmal (vagyis ez évben tizenkettedik és tizenharmadik írásként) szerepel, közvetlenül *A gyémántos miniszter* előtt: ebből azonnal eldől, hogy időrend tekintetében a jegyzék nem vehető hitelesnek.

Az első kötetkiadás, a *Forradalmi és csataképek 1848- és 49-ből* II. kötete aztán testvéri helyzetben hozza egymás mellett a két összetartozó elbeszélést. Talán egyetlen bizonyítékául annak, hogy valami szerkezeti elgondolás, elv mégiscsak élhetett vagy a szerző, vagy a kiadó — utóbbiról ugyan egészen kevésse tehető fel — szándékaiban.

Végso fokon a keletkezés időpontja tekintetében csupán annyi bizonyost mondhatunk, hogy a *Székely asszony* 1850. május végén megvolt, hisz ismeretes, az EL VI-os száma jó tíznapos késéssel jelent meg — mint Szilágyitól tudjuk — a *Tizenhárom Brády* c. írás miatt, mert ezt a színtiszta valóságot nyújtó közleményt az alsóbb cenzori hatóságok nemzetiségi szempontból elfogadhatatlannak ítélték, csak Machio tábornok felvilágosultsága segített némi késedelemmel a dologon. (Vö.: Szil. Rajzok 35.) ill. ennek a kötetnek jegyzetei *A Bárdy család* c. novellához.) — Az egyöntetű szabás viszont azt az elképzelést erősíti bennünk, hogy *Az ércleány* és a *Székely asszony* a megjelenés időpontjainál jóval nagyobb közelségben készül egymáshoz. Vegyük tekintetbe, hogy Jókai sokkal több elbeszélést ír ebben az időben, mint amennyit Szilágyi megjelentet — erre a rövidesen kibocsátott, soha nem látott novellákkal teli elbeszélésgyűjteményének két kötete a bizonyíték —: tehát a szerkesztőről könnyen elképzelhető, hogy a változatosság megőrzése céljából az egyidőben vagy közeli időben kézhez vett elbeszéléseket egymástól alkalmas távolságban jelentette meg folyóiratában.

Mindent egybevetve tehát a keletkezés legvalószínűbb időpontja: 1850 tavaszának inkább eleje, mint közepe.

A székelyeszményítő erdélyi novellák közé igen jól illeszkedik a *Székely asszony*. Abban a tekintetben csaknem modern elbeszélés, hogy meséje — úgy szólván — nincs: csak egy székely város, Sepsiszentgyörgy megdicsőült nőkoszorújával találkozzunk benne. A helység minden meggyverfogható férfilakója önfeláldozóan pusztult el a szülőföld védelmében, s hozzájuk a nők sem akarnak méltatlanok lenni: ugyanolyan hősi elszántsággal gyűjtják inkább magukra otthonukat, mint-hogy a legigázó orosz haddal szemben leghalványabb engesztelődést

mutatnának. Judit szigorúbban szervezi meg ennek a nógárdának halálmegvető, az önpusztításig menő ellenállását, mint bármilyen katonai szervezet. Talán éppen azért, mivel a nők fölülkerekedésre nem számíthatnak, meghunyászkodni pedig képtelenek. Életük értelme a haza elvesztével megszűnt: csak a megsemmisülést kívánják.

Kifejeznievalóját Jókai a következő valóságmetszeteken keresztül valósítja meg:

1. Azok a történelmi mozzanatok, melyeknek visszfénye az elbeszélés folyamán meg-megvillan, nagyjából 1849 júliusára helyezhetők. A sepsiszentgyörgyi hölgykoszorú a temetőben szorongva figyeli a csata zajait, s találgatja az ágyúdörgések minőségéből a harc kimenetelét. Ismerhették például a nők Gábor Áron Jancsi (-Lóra) ágyújának eget-földet bejáró dörgését, *Az ércleányból* mi is ismerjük. — Mivel az egyik csatából a berecki ezermester elestének hírért fogadják zokogva, tudjuk, hogy az a július 2-i kököski ütközet kellett, hogy legyen. Hullámzó, de állandó túlerővel szemben vívott székely küzdelem nyomán a Clam-Gallas vezette 30 000 fős, megsemmisítő támadás elől kénytelen Gál ezredes Sepsiszentgyörgyöt végleg feladni. Ez a július 25-i visszavonulás (Csík területére) rekeszti be a környék katonai mozgólatait. Utána a Fehéregyháza melletti vesztes csata lényegében Bem Erdély területéről való teljes kivonulását kényszeríti ki, majd útját Temesvár felé.

2. A bibliai részek csekélyebb helyet foglalnak el itt, mint például *Az ércleányban*. Az eszelős nyomorék csaknem kétségbe ejti az aggastyánt Izrael vesztes csatáiról szóló bibliai versek felolvasásával. Jókai itt is minden bizonnyal az 1805-ös *Bibliáját* használja, mi is ebből hozzuk a pontos idézeteket Jókai sokszor csak emlékezet alapján adott soraihoz.

3. Esményített alakok Jókai székely női az elérni kívánt cél szolgálatában. Kegyetlenek, a hazaszeretet megszállottságától elvadultak, a vesztes csatát önmarcangoló tébollyal fogadják.

Az asszonycsapat vezetőjében, a novella voltaképpeni hősnőjében, aki Judit nevet visel, nem nehéz fölismerni a székely származású, és erre mindig büszke laborfalvi Benke Judit, művésznevén Laborfalvi Róza alakját. A harmincas évei kezdetén járó hírneves drámai hősnő, akit húszéves korában tragikaként szerződtetett a Nemzeti Színház, ekkor művészte zenitjén mozog, s még csaknem egy évtizedig fürdik a színpad fényében Lady Macbeth, Volumnia, Gertrudis, Adrienne Lecouvreur jelmezében. Jókai ezeken kívül egy sor romantikus dráma főszerepében láthatta feleségét olyasfajta tirádákat szavalva, amilyeneket itt Judit asszony szájába ad. A következő évben róla mintázta az *Erdély aranykora* Bornemissza Annáját is. Tolnai Gábor megállapítja

(JKK 3. k. 366.), hogy (uo. 30.) némileg emlékeztet is a mi novellánk hősnőjéről a második képben adott leírásra.

4. A testvériesülés hatását kívánja erősíteni a cserkesz parancsnok személye, akit meghat az asszonyok sziklaszilárd visszautasító magatartása, szertartásos temetésrendezése, és meglágyult szívvel elhagyja a várost, melynek megszállására küldték. A csapat rokonszenves bemutatást kap a távoli, őshazai rokonság örvén, csak „a világszellem szeszélye” állítja ellenségként szembe egymással a cserkeszeket és a magyarokat. A magyarságnak különböző ázsiai népekkel való rokonítása majd az író 1851-i novellisztikájában válik központi fontosságú alkotóelemmé.

Ebben az időben a „cserkesz” mintegy gyűjtőneve a Kaukázus tarka népmozaikjának, ahogy maga Jókai magyarázza ezt a fogalmat egy későbbi munkájában (*Görögtűz*). Legkorábban szerzőnk egy 1849. április 18-i „Politikai horoscop”-jában tesz említést erről a néhány tízezer lelket számláló népről, amikor bátorítani akarja szabadságharcosainkat „a muszka” ellen, hisz ez „Évek óta nem bir a maroknyi cserkesz néppel, a lengyeleket nem birta leigázni...” (CB III. 212.). Ide kapcsolja fejtegetéseiben Radó György a *Székely asszonyt*, amint nyomon követi a motívum útját Jókai életművében (*Görögtűz*, JKK 33. k. 305—06.). Tőle tudjuk, hogy ide tartozik a *Véres könyv* a krími háború idejéből, majd a *Szinope* (NK 19. k. 102—12.), utóbb *A fegyvertelen* (uo. 222—68.) c. novellák. Mindegyikben kiemelt szerep jut Samil személyének. Ez a Samil (vagy Samyl, ami Sámuel a mi nyelvünkön), másként Bem Mohammed S. Effendi (1797—1871) próféta és törzsfőnök a Kaukázusban. A cserkesz és rokon törzseik az 1820-as évek közepétől évtizedeken át váltakozó sikerű harcban állnak az oroszokkal, 1859-ig Samil fanatikus vezetésével. Legendákkal övezett alakjának akkori népszerűségére elég bizonyíték P. Szathmáry Károly róla írt kétkötetes regénye (*Samil*. Pest 1855.), s a regény ajánlása: „Jókai Mórnak”. — A téma továbbélésének legfőbb igazolása Jókai *Görögtűz* c. kötete 1877-ből, mikor az akkori orosz—török háború kitörése után a magyar napilapok — köztük Jókai *Honja* — is ontották a híreket a cserkeszekről. A kötetben külön kisregény található *Samyl* címmel (JKK 33. k. 171—277.).

Ma különben a cserkeszeket adigéknek hívják a Szovjetunióban, ahol autonóm területük van, létszámuk jó százezerre tehető.

5. Ilyen körülmények közt a hölgyek meg — főként — az eszelős nyomorék csak a további, kegyetlenebb megszállók érkezteré lesznek kénytelenek városukat felgyújtani, hogy az porig égjen, lakóival együtt. Hogy aztán ez a metszet mint beállítás a valóság kivágata-e, külön meg kell vizsgálnunk.

Különben a vonuló történelem — Jókai személyes tudomásain, hallomásain túl — főképp Szilágyi forradalomtörténetének nyomán jár a *Székely asszonyon* keresztül, úgy, amint ezt *Az ércleányban* is tapasztaltuk. Szerzőnk kevés helységet említ, Predialón, a mai román Predealon kívül szinte semmit. Szilágyi tele van pontosan megnevezett helységekkel, s nekem az a gyanúm, hogy Jókai félreérti forrását. Nem állítom, hogy itt minden teljesen egyértelmű, de Szilágyi Sándor ezt írja:

„Az ennyi oldalról megszorított honvédek Három és Udvarhely székbe vonultak, hol Bem tetemes erőt szándékolt koncentrálni, mi neki annyira is sikerült, mikép Brassó és a Barczaság jul 23-án a legnagyobb rettegésben volt, hogy az előnyomuló székelységnek az ottani katonaság nem leend képes ellenállni.

S valóban a császári seregek veszített csata után Illyefalva- és Aldobolyig vonultak vissza. Brassóból a pénztárak elvittettek. Ennek következtében a székelység a csiki erdőkből kiment s megtámadta az egyesült orosz-osztrák seregeket. (22-én.) Ez nap Illyefalu- s Szentkirályig nyomattak. Másnap folytatták a csatát. Szemerében azonban a székelység olly keményen tartá magát, hogy azt a császári seregek felgyújtani kénytetének. Ugyanez történt másnap (24-kén) Sepsiszentgyörggyel is, melly ekkor viszont császári kezekbe esett. A magyar seregek Csik szélén, Málnáson állapodtak meg.” (Szil. Forr. 402.)

Lehet, hogy csak azért, mivel más forrásból tudjuk, hogy Sepsiszentgyörgyöt sosem gyújtották fel, de Szilágyi szövegéből én azt értem, hogy Szemerét tűz pusztította (ha nem is: *el*), Sepsiszentgyörgy pedig másnap a többi elfoglalt város sorsára jutott, az ellenség ott is sikert ért el, ott is tért nyert.

Ezzel már tulajdonképp hivatkoztam egy másik forrásműre. Bogáti Dénes *Sepsiszentgyörgy története* c. munkája ez, amely eredetileg a *Székelyföld írásban és képen* díszes kiadványában jelent meg, nálam a különnyomat járt (Bp. 1941). — Meglehetősen részletes várostörténet ez, mintegy másfél nyomdai íven keresztül. Biztos tehát, hogy a várost történelme folyamán tűz sose pusztította. Sok számadattal nem terheli olvasóit Bogáti, városa múzeumának főlevéltárosa, de véletlenül 1848 nyarára egész pontos lélekszámokkal szolgál.

Láttuk, hogy a *Székely asszony* Sepsiszentgyörgyében a harcok idején két férfi élt együttvéve: egy világtalan nyolcvanéves és egy eszelős nyomorék.

Ezzel szemben a való adatok Bogátinál ugyanerre az időre vonatkozólag:

Sepsiszentgyörgyöt 2365 fő népesíti be: 1151 férfi, 1214 nő. A fegyverfoghatók harmada szolgálta harcosként a hazát (i. m. 25.). Ha az ágyúöntők és a lőporgyár dolgozóira is adunk pár tucat férfit, így is maradt még pár száz aktív székely férfi sepsiszentgyörgyön.

Végül is elképzelhető volna, hogy egész eszmefuttatásunk elhibázott, ha figyelembe vesszük — amit a szövegváltozatok rögzítenek —: az elbeszélés három első kinyomtatásában (1850., 1861., 1870.) Sepsiszentgyörgy helyett mindenütt — pontosan hét helyen — Kézdivásárhely szerepel. (A *Székely asszony* legelején, a 7. sorban legkorábbi helységnévként ezekben is Sepsiszentgyörgy áll.) Első ízben az 1882-es negyedik kiadás tartalmazza az azóta egyöntetű sepsiszentgyörgyös változatot. Hogy az átalakítás kinek a munkája; arról semmit sem tudunk. Csak idegen kézre gyanakodhatunk, mivel arról sincs adatunk, hogy a szerző többi, ez idő tájt írt munkáján átírásokat, átalakításokat végzett volna.

Ebben az esetben tehát az elbeszélés egész cselekménye, a benne említett történelmi események mind Kézdivásárhelyre tevődnének át.

Ennek viszont a kor történelme, csatáinak időrendje mond ellent. Kézdivásárhely mint csatater a szabadságharc idején említésre sem kerül. „Bevétele” ellenállás nélküli bevonulás formájában játszódik le. Augusztus 10-én innen keltezi Moller orosz tábornok a székelyekhez intézett rendeletét a fegyverek beszolgáltatásának rendjéről és határidejéről, ami nagyjából a világosi fegyverletétel napja körül jár. (Bakk Endre: *Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok története*. Kézdivásárhely 1896. 410—11.)

Ezzel szemben a Kézdivásárhelytől mintegy 30 km-re fekvő Sepsiszentgyörgy öldöklő harcok színhelye. Lüders 28 000 oroszral tör be 1600 székely ellenében Tömös felől, június 20-án. A Kökök melletti csata után a székelyek először Eresztevényen temetik el Gábor Áront, de még az ideiglenes temetés be sem fejeződik, amikor a tüzéség sürgősen Sepsiszentgyörgyre kénytelen visszatérni. Július 5-én Sepsiszentgyörgy előtt az Eprestető sikertelen védelmében Gyertyánfy Ferenc százados csaknem minden embere elesett, s ennek nyomán történt Sepsiszentgyörgy első feldúlása. Utána még székely győzelmek vannak a teljes leveretés előtt. (Vö.: Bogáti Dénes: *Sepsiszentgyörgy története*. 24—25.)

Ilyen csatáknak hallótávolában a székely asszonyok csak Sepsiszentgyörgyön lehettek, Kézdivásárhelyt semmiképp.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt, hogy a szabadságharc utolsó heteiben lejátszódó, mind kaotikusabbá váló fejleményekről a kortársak csupán hézagos és bizonytalan értesülésekkel rendelkeztek. Szilágyi könyvének hivatkozott részét sem tartja

Oltványi (vö. 56.) föltétlen összefüggésbe hozhatónak novellánkkal. Az erdélyi viszonyokat és topográfiát közelebről amúgy sem ismerő íróhoz alighanem élőszóbeli közlés útján jutottak el pontatlan és ellentmondó hírek a székelyföldi hacokról, a székelységnek az orosz intervenció haderővel szemben tanúsított ellenállásáról. Az egymáshoz még nagyon közel sem eső városok az elbeszélés eredeti szövegében való összecserélődése így érthető.

Azonban a magába szívott értesüléseket szerzőnk láthatólag csupán kiindulópontul használta fel egy romantikus-mitologizáló jellegű, Victor Hugó-i remineszenciákban bővelkedő elbeszélés megalkotásához. A tényektől alig befolyásolt írói fantázia itt szabad szárnyalást követel magának.

Irodalom

A kortárs kritika teljesen figyelmen kívül hagyta.

Amint már megszoktuk, Szilágyi Sándor minden írásról tesz megjegyzést negyedszázad után, amelynek helyet adott egykori folyóiratai valamelyikében. A *Székely asszonyról* — mondhatnám — tartózkodóan hűvös formában midössze ennyit: „Hozott [ti. a VI. füzet] egy nagyobb Beszélyt a »Székely asszonyt« Jókaitól, egészen az Ércleány modorában írva...” (Szil. Rajzok 37.)

Mikszáth két mondatot szán az Adliczer-vendéglő különszobájában készült öt Jókai-novellára. (Elbeszélésünk címét pontatlanul *A székely asszonymak*) említi (i. m. 181.):

Zsigmond Ferenc akkor tesz említést monográfiájában erről az elbeszélésről, amikor számba veszi a *Csataképek* Osszián-hatásait. A *Székely asszony* befejező mondatában az egyik Osszián-vers (*The songs of Selma*) kesergését hallja visszhangozni: „Let the tomb open to Ossian, for his strength has fallen.” (Zsigmond 355—56.) — Másutt van még egy rejtett utalása (vö.: i. m. 98.).

Szinnyei Ferenc — sokakhoz hasonlóan — eltéveszthetetlen kapcsolatot lát a két rokonnovella között. Amint *Az ércleány* mesevilágba röpít a valóság talajáról indulva, a *Székely asszony* is ugyanoda szárnyal, amint „a Sepsi-Szentgyörgyöt védelmező hős székely asszonyokról” szól. (Szinnyei I. 243.)

Összefoglaló jellegű irodalomtörténeteinkben hiába keresünk utána, címével sem fogunk találkozni. Lényegében mindössze címemlítés történik legrészletesebb irodalomtörténetünkben is, általánosabb érvényű megállapításhoz szolgáló példa formájában. Az egyik ilyent *Az*

ércleánynál már idéztem: ott az idegizgató látomásosság kiépítéséről esik szó a biblikus és ossziáni stílus útján (vö.: *A magyar irodalom története IV.* 290–91.). — A másik (uo.) pedig az írói jellem- és meseformálás minősége után kutat. Íme: „Bármily sok komor kicsengésű történetet olvashatunk is ezúttal, a szoros értelemben vett tragikumnak híjával vannak e művei is: elvakult szereplői nem éreznek lelkiismeretfurdalást, egy-egy végzetes dilemmát kívülről jövő eseménnyel oldat fel (*Székely asszony, Az elesett neje*).”

Nagy, Miklós — a nagy irodalomtörténet tömör megállapításai is tőle származnak — monográfiájában elemzően kifejti az amott csak érintett gondolatokat. „Jókai alkata idegen a tragikumtól. Ha műveinek eseménysofára a tiszta tragikum felé futna, akkor a szerző hangsúlyt tesz egy olyan körülményre, mely eloszlatja bennünk a tragikum láttán támadó döbbenet csodálatot. Ez történik itt. Tragikus a címszereplő tévedése, mikor gyáva menekülőnek véli veszélyes sebbel hazatérő fiát, s elúzi őt magától. Ámde tévedéséről senki sem világosítja fel, így az anya anélkül esik el az ellenség kezétől, hogy tettéért a legkisebb lelkiismeret-furdalást is érezné. A tudatossá nem vált vétség hidegen hagy bennünket, annál is inkább, mert a pusztulás egyre torlódó képei úgyis szétszórják figyelmünket. A székely Judit így nem tragikus heroina, inkább furcsa megszállottja a szülőföld védelmének.” (I. m. 68–69.) — Aztán még néhány sor az alakuló Jókai-módszerről: „Az Osszián-követéstől nem könnyű különválasztani a hanyatló romantika elemeit[...]. Vannak mégis a francia romantikának jellegzetes egyedi vonásai (a borzalom keresése, többnyire az ellentétek halmozásával párosítva, a különös véletlenek kedvelése), amelyek jól felismerhetők; a *Székely asszony* első harmadában a bibliai jóslatok előadása, a hősies pesszimizmus preromantikus-ossziáni, míg Sepsiszentgyörgy égése a lángtenger közepette mindhalálig harangozó nyomorékkal már határozottan Victor Hugós.” (I. m. 77–78.)

Erdélyi tárgyú novelláról lévén szó, Erdély is hozzászól. Dávid Gyula főleg „romantikus tablóba komponáltság”-uk révén rokonítja *Az ércleányt* a *Székely asszonynyal*. Útal Szilágyi Sándorra mint a helyrajzi elemek forrására, megemlíti, hogy ugyancsak Szilágyi hasonlítja a thermopülai csatáihoz a Tömösi-szoros védelmét (Dávid 27–28.). Majd Jókai írói formálódását veszi szemügyre, a *Csataképekben* tetten érhető hangváltásának mozzanataira figyel: „Megkezdődik [...] e kellekek funkciójának változása. Sepsiszentgyörgy felgyújtásának és égésének romantikus látványossága így, ilyen értelemben válik a *Székely asszonyban* egyszerű rémromantikus betétből a halált vállaló megdicsőülés méltó, patetikus háttérévé (»Béke nekünk csak a halál«), s

ugyanazt a gondolatot sugallja a Victor Hugo-i reminiscenciákat hordozó alak, a nyomorék is.” (I. m. 32—33.) — Az elbeszélés ószövetségi hangvételét ő sem hagyja említetlen: „A Székely asszonyban a szellős kriptajátónál egy ósz vak embernek egy nyomorék olvassa fel a történetet Izrael harcáról és pusztulásáról...” (I. m. 32.)

Szövegváltozatok

Novellánk szövege az 1850-es első kötetkiadáson alapszik (F). Mivel eredeti szövege a ME VI. füzetében volt olvasható, ennek aránylag csekély eltéréseit szövegváltozatként jelöljük, mellé helyezve az NK-változatokat.

Sajátos, hogy a gondolkodásra készítő pontok száma a ME és a F szövegében pontosan megegyezik, az NK-ban — szokás szerint — mindig három (...).

A mindhárom kiadásban egyöntetű *Judith* nevet — mai helyesírásunknak megfelelően — *Juditra* írjuk át.

144 : 9–15 [az NK az első két bekezdést egybevonja]

24 *semmi, fenndobogó szívvel várták* (NK: semmi, dobogó szívvel várták)

145 : 28 *birta olvasni tovább* (NK: birta tovább olvasni)

146 : 16 *egy akácznak támaszkodva* (NK: egy akácznak támaszkodva)

29 *kik arcuk kifejezését* (NK: kik arcok kifejezését)

30 *fekete szemek ragyogványát* (NK: fekete szemek ragyogását)

147 : 1 *éves leányka fűzi* (ME: éves lányka fűzi)

10 *szemei tán őt keresik* (ME: szemei őt keresik)

149 : 31 *városukba, Sepsi-Szent-Györgybe.* (ME: városunkba, Sepsisz.-Györgybe.)

150 : 6 *már férfi Kézdi-Vásárhelyen.* (NK: már férfi Sepsi-Szent-Györgyön.)

7 *az utolsót most* (ME: az utósót most)

12 *nem azt a halottat* (NK: nem azt a halottat)

17 *Az utolsó férfit a koporsóban.* (NK: Az utolsó férfi a koporsóban.)

24 *Kinn feküsznek a* (ME: Kinn feküdnék a)

151 : 7 *miről gondolkodtál?* (NK: miről gondolkozol?)

27 *is szép az élet* (ME: is szép az élet?)

- 30 *kellenek cserébe a szárnyak* (ME: *kellenek cserébe a szárnyak?*)
- 152 : 10 *Mik az én karjaim.* (NK: *Mik az én karjai?*)
- 15 *s ha Kézdi-Vásárhely férfiai* (NK: *s ha Sepsi-Szent-György férfiai*)
- 153 : 19 *megdicsőülésben ihletetlen imádkoznék.* (NK: *megdicsőülésben ihletetlen imádkoznék.*)
- 29 *míg visszajő, — maga* (NK: *míg ő visszajő, maga*)
- 154 : 8 *ajtáját, a kulcsot* (ME: *ajtáját, e kulcsot*)
- 16 *össze Kézdi-Vásárhely asszonyai* (NK: *össze Sepsi-Szent-György asszonyai*)
- 26 *— Testvéreim! Kézdi-Vásárhely özvegyei* (NK: *— Testvéreim! Sepsi-Szent-György özvegyei*)
- 30 *— Akármédig éljünk, számunkra több öröm nem* (NK: *Akármédig éljünk, számunkra öröm nem*)
- 155 : 8 *mindent visszaád, amit* (NK: *mindent visszaad, a mit*)
- 15 *kapuit torlaszozza el* (NK: *kapuit torlaszolja el*)
- 18 *ide fogtok jöni. — A halottat* (NK: *ide fogtok jönni. A halottat*)
- 33 *a Kézdi-Vásárhelyre vezető* (NK: *a Sepsi-Szent-Györgyre vezető*)
- 156 : 2 *ez K. Vásárhelynek, a* (NK: *ez Sepsi-Szent-Györgynek, a*)
- 10 *Kézdi-Vásárhely kapujához két* (NK: *Sepsi-Szent-György kapujához két*)
- 157 : 14 *mely alól hosszabb másszinű* (ME: *melly alul hosszabb másszinű*)
- 158 : 3 ME, NK: *az újabb kép előtt csak a megkezdett sor van végigpontoszva, ill. végigszagatva, új sor nélkül*
- 15 *s belül a városból* (NK: *s belülről a városból*)
- 21 *hogy az ellenség?* (NK: *hogy az ellenség?*)
- 29 *aki Kézdi-Vásárhelyet lakta* (NK: *aki Sepsi-Szent-Györgyöt lakta*)
- 159 : 3 *Kézdi-Vásárhely hölgyei* (NK: *Sepsi-Szent-György hölgyei*)
- 6 *Lassanként begyöpösödik majd* (NK: *Lassankint begyöpösödik majd*)
- 8 *pedig egyenként elhalunk* (ME, NK: *pedig egyenkint elhalunk*)
- 160 : 17 *halaványak, hosszúkásak, vonásaik* (ME: *halaványak, hosszúkások, vonásaik*)
- 161 : 22 *zsarátnokot végigfújja a város* (NK: *zsarátnokot végig futja a város*)

- 25 *vinnék eget ostromló csatába.* (ME: vinnék eget-ostromló csatában.)
 28 *lobog fennyen égve* (ME, NK: lobog fennen égve)
 162 : 1 *mely életében, holtában* (ME: mely életében, holtában)
 3 *és kezek, minden* (ME: és keze, minden)
 5 *a tejjel-mézszel folyó* (ME: a tejjel és mézzel folyó)
 9 *mi is ottan.* (NK: mi is ottan?)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 144 : 16 *Sepsiszentgyörgy* — román nevén Sfintul Gheorghe, az Olt partján épült ősi, már a XIV. században is jelentős település. Akkor Háromszék, ma Kovászna megye székhelye.
 17 *ültek a székely asszonyok, várva-várva ...a győzelem hírért.* — az 1849-es június–júliusi véres csatákról van szó, amelyek a Tömösi-szoros áttörésével indultak meg, orosz-osztrák közös hadműveletként. Ezek végső következményeképp került Bem augusztus elejére Temesvár alá.
 22 *ez volt mostan Gábor Áron* — a hírneves ágyúöntő Jancsi ágyúja a hagyomány szerint a műhely elsőnek elkészült lövege. Ezzel fordította a székelyek javára a vesztésre álló hidvégi ütközetet (1848. november 29.). Az aránylag kezdetleges ágyú iszonyatos robajjal működött: hangját valóban nem volt nehéz megismerni akárhány közül.
 31 *A kápolna küszöbén, a szellős kriptá ajtajában* — a sinai kápolna Az ércleányból ismeretes hely: Jókai ide teszi a Jancsi-ágyú pusztulását, Gábor Áron hősi halálát, a valószínűleg csak részben megfelelően (l. az idézett elbeszélés keletkezéstörténetét!).
 145 : 18 *„És elnyerték az Isten* — „És elnyerék az Isten ládáját is, és Éli papnak két fiai is meghalának” (Sám I. 4, 11.). — A bibliai idézetek — Az ércleány magyarázataihoz hasonlóan — a Jókai által valószínűleg használt formából valók: „Szent Biblia... Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Nyomtatott Pesten Trettner Mátyás költségével és betűvel, MDCCCXV Esztendőbenn”
 19 *„Elszaladt pedig egy ember... — „Elszaladván pedig az ember a' Bénjámin' nemzetségéből, juta Silóba azon nap, ruhát megszagatván, és port hintvén fejére”* (Sám 1. k. 4. 12.)

„Eljuta azért az, és Éli pap ül vala székbiben az út félen várakozván: mert az ő szive nagy rettegésben vala az Isten' ládája miatt; mihelyt pedig bėjuta az ember, hogy hírt mondana a' városban, megzendüle az egész város.” (Uo. 4, 13.)

„Hallván pedig Éli pap a' nagy kiáltást, monda: mitsoda nagy kiáltás ez?” (Uo. 4, 14.)

„Vala pedig Éli pap kilentzven' nyoltz esztendős, és az ő szemei meghomályosodtak vala.” (Uo. 4, 15.)

„Monda azért az ember az Éli papnak: én a hartzról jövök, onnét szaladtam ma.” (Uo. 4, 16.)

„Felele a' követ, és monda: megfutamodék az Izráel' népe' a Filisztésusok előtt, és igen nagy kár lőn a' népben; a' te két fiaid is meghaltak, Hofni és Fineás, az Isten' ládáját is elnyerték.” (Uo. 4, 17.)

„Mikor azért az Isten' ládáját említette volna, hátra esék a' székből a' kapu félen, és megszégék a' nyaka, 's meghala; mert immár igen vén és nehéz ember vala, és az Izráelt ítélte negyven esztendeig.” (Uo. 4, 18.)

149 : 22 *Gábor Áron is elesett* — 1849. július 2-án reggel halt hősi halált az Uzon melletti csatában.

150 : 6 *Nem volt már férfi Sepsi-Szent-Györgyön* — Jókai jelentős túlzása... ill. *Kézdi-Vásárhelyen*.

Kézdivásárhely — román nevén Tîrgu-Secuiesc, járási székhely Háromszék megyében, a Torja patak mellett, Sepsiszentgyörgytől 44 km-re. A megye tulajdonképpeni ipari központja mai napiglan. A reformkorban itt működött a székely határőrezred egyik katonaiskolája. 48-ban ebben a városban öntötte ágyúit Gábor Áron (Turóczy Mózesrel), itt volt a szabadságharc fegyver- és lőporraktára.

151 : 14 *elfedte volna lakháza silányságát* — a *lakház* lakóhely; itt: test

153 : 13 *„szolgáidnak testek, akik...”* — a novella vége felé szerzőnk egy ennél kissé terjedelmesebb idézetet is nyújt. Ime, a teljes:

Szolgáidnak testek,
A kik meg ölettek,
Adattak a' hollóknak;
Húsok te szentidnek
Étekül vettettek
A' mezei vadaknak.

(Szent Dávid királynak és profétának száz ötven 'soltári Szenczi Molnár Albert verses átköltésében. Pozsony 1803. Ez nála a 64. oldalon olvasható, a 79/2 zsoltárként.)

Károli említett kötetében nincs szó hollókról: „A' te szolgálidnak holt testeket vetették eledelül az égi madaraknak; és a te szentidnek testeket a' föld vadainak.” (Zsolt. 79/2.)

- 14 *Ordíts kapu...* — „Ordíts kapu, kiálts város, elromlottál te, Filistea mindenestől fogva...” (Ésaiás 14, 31.); vö. a *Koronát szerelemért* c. elbeszélés prédikációjának indításával. (JKK Elbeszélések III. 241.)
- 14 *Eljön az Urnak...* — „mert nagy az Urnak napja, és igen rettenetes, 's ki állhatja meg azt” (Jóel 2, 11.)
- 16 *convulsio* — rángó izomgörcs. Átvitt értelemben: vergődés, lelki tusa.
- 155 : 28 *pítvar* — a ház eleje, ahonnan a többi helyiség nyílik.
- 32 *Predialó* — a Predeal városa, a Brassói-havasokban az ilyen nevű hágó déli kapujában.
- 157 : 10 *dolmány* — derékba szabott, csípőig érő, zsinóros, mintegy két századra visszatekintő ruhadarab.
- 33 *melyeket még nemrég oly hősiesen védtek* — az utalás a cári hódítással szembezálló cserkeszek Samil vezette, Európa-szerte nagy visszhangot kiváltó küzdelmeire vonatkozik. Kissé bővebben l. a keletkezéstörténetet.

7. SZENTTAMÁSI GYÖRGY

K: az ELTE Könyvtár kéziratára (H 93.)

M: I. ME VII. füzet, 1850. július 6-i sz. 5—30. (bevonták, egyes megmentett példányok vannak meg belőle)

II. MÍF I. füzet, 1850. augusztus 29-i sz. 52—75. *A vérontás angyala* címen

II. Magyar Írók Albuma

Pest 1850.

Geibel Ármin bizománya; 132 l.

novellánk: 52—75. (az előzővel teljesen megegyezik)

III. a ⑥ 223—68.

IV. a ⑦ II. k. 3—45.

V. a ⑧ a, b. II. k. 3—45.

c. 205—47.

VI. a ⑨ II. k. 3—45.

VII. a	⑩	II. k.	3—45.
VIII. a	⑪	II. k.	3—45.
IX. a	⑫	II. k.	3—45.
X. a	⑭	a, b. II. k.	3—45.
XI. a	⑮	II. k.	3—45.

Az ELTE könyvtárának kéziratárában megőrzött eredeti, első változatbeli kézirat a Kazinczy Gábor-féle *Vegyes szépirodalmi munkák* között maradt ránk. A szerző és Kazinczy G. között fennállt, időnkint szoros kapcsolat is könnyen érthetővé teszi az ajándékozást, de a kiadó Szilágyi Sándortól való esetleges átszármaztatás sincs kizárva.

Maga a kézirat 12 nagyalakú zöldes alapszínű levél. Az alig kivethető levélszámozás többször újra indul. Az utolsó előtti levélen például kétségtelenül Jókai tintájával írva olvashatunk egy 3-ast. Az első és hetedik levélen ugyancsak kétségtelenül az író számozásaként egy-egy 1-est. De a 12 levél (24 oldal) a lényeg.

Fordítások:

Német: *Georg von Szent-Tamásch (St. Thomas)* a „Schlachtfelderblüthen aus Ungarn. Novellen nach wahren Kriegescenen” c. kötetben.

Leipzig 1850. — 379 l. — Gedruckt bei Friedrich Nies (In Commision bei H. Geibel in Pesth), 237—94.

Szlovén: *Jurij iz Szent-Tamasa. 1884 [?] leta obraz* [Az évszám utolsó két jegye minden bizonnyal felcserélődött. Csak 48 képzelhető el.]

Szlovénre ültette: Lav. Gorenjec

Besednik 1873. 15—17. sz.

Keletkezés (források, minták)

Ennek a kivételes helyű és páratlan sorsú elbeszélésnek két változatáról ad számot az iménti bibliográfia. 1850-ből származik mindkettő, két különböző címen: az első, mindenképp őse, a *Szenttamási György*, a második pedig *A vérontás angyala* címet viseli.

Nem célszerűtlen a kezdet kezdetén mindjárt ismertetni, hogy ebből az első ízben 1850 júliusában elkobzott *Szenttamási György*ből további három változat ered. Az eredeti csak megjelenés alatt állott. Ezt az akkori cenzúrai viszonyok magyarázzák.

Ismeretes, hogy Pest 1849 ősze és 1850 kora nyara közt osztrák katonai megszállás alatt él, közigazgatását is az idegen hatalom veszi kezébe. Azonnal hatályon kívül helyezik a sajtószabadságot: visszaállítják a cenzúrát. Ez azért az első hónapokban meglehetősen toleráns, novellánk megjelenésére azonban egyre fenyegetőbben szigorodik. — Minden megjelenő sajtóterméket be kellett mutatni, s ha erre az idegen cenzúra hivatala nem szólt semmit, akkor azt forgalomba lehetett bocsátani. A ME VII. füzetét viszont ennél rövidebb idő alatt bevonták, be is zúzták. Kezünkben ma csak a Szilágyiék által megmentett néhány példány van, közönség elé ez a folyóiratszám sosem került. A szerkesztőnek ekkorra már kialakult gyakorlata van: a háromnapos várakozási idő legelején azonnal félrerak háboríthatatlan helyre néhány példányt. A *Szenttamási Györgynek* ezt az ősfarmáját tehát csupán a bennfentesek látták, ismerhették.

Az olvasók ázután majd augusztus 29-én jutottak hozzá a MÍF 1. számában az elbeszélésnek *A vérontás angyala* címmel ellátott változatához. Ebből már minden hiányzott, amit a cenzúra az eredetiből törölt. A szerkesztő jó negyedszázad múlva emlékezőskötetében (Szil. Rajzok) tételesen felsorolja ezeket a kihúzigált helyeket (i. m. 64.).

Ez a két változat ezek szerint szorosan összetartozik, hisz ez *A vérontás angyala* csupán rövidítése az eredeti *Szenttamási Györgynek*, ha leszámítunk néhány szükségessé vált szócserét. Ez indokolja itteni együtt-tárgyalásukat is.

A további két változat önálló novellaként szerepel kötetünk „Függelék”-ében, saját keletkezéstörténettel, irodalommal, az egyik még szövegváltozatokkal és tárgyi magyarázatokkal is. Készült ugyanis *A vérontás angyalának* egy mexikói környezetbe áthelyezett változata az ötvenes években (ez tehát az eredetinek harmadik variánsa), majd ebből a szerző 1876-ban visszaváltoztatta hazai világunkba ezt az elbeszélését újra *Szenttamási György* címmel (ez végül a negyedik, utolsó megfogalmazása ennek a történetnek.)

Vissza kell azonban térnünk röviden a mi idetartozó változatunkra, *A vérontás angyala* (1850)-re, amelyről már megjegyeztük, hogy lényegében csak rövidített formája a *Szenttamási Györgynek*, ha kizárólag a szöveg szavait nézzük. Éppen ezért nem kell kiadásunkban ennek önálló, teljes terjedelmet szentelnünk, elég az eredetire utalva pontosan jelölünk kiiktatott részeit és valóban jelentéktelen átalakulásait. — De a szóban forgó *A vérontás angyala* afféle ὁμαξ τυπογραφόμενον (egyszeri lenyomat) mivolta ellenére — egyedüli MÍF-megjelenés, amely az Album-beli is — egyáltalán nem jelentéktelen variáns, mivel benne megy végbe az elbeszélés külső formájának az a metamor-

fózisa, amelynek során az eredetinek öt, külön-külön fejezetcímes szerkezetéből négy, római szám alá osztott fejezetből összetevődővé válik a novella. Ez marad ugyanis mind a két további variáns külső formája és beosztása is: a szerző a későbbiekben végig csak erre a cenzúrázott szövegre alapoz. Ebből írja át — mint látni fogjuk — a közép-amerikai *A vérontás angyalát* (mint tapasztalható: címe is marad), a visszaváltoztatás pedig csak címben és karakterben tér vissza az eredetihez, beosztásában és egyéb vonásaiban — a maga helyén ez is igazolást kap — a mexikói átöltöztetés él tovább.

Végző fokon tehát ez a — második — változat a következő kettőnek őse és alapja, amint erről azok külön kritikai apparátusában végleges formában esik szó.

Ha mármost az őseredeti *Szenttamási György* keletkezéséről kísér-lünk meg tisztázott képet nyerni: alapul ehhez is a már eddig összege-reblyélt adatok szolgálnak. Újra felsorolás nélkül vegyük még hozzá-juk, hogy Jókai szeptember 6-án nem éppen friss újdonságként adja hírül édesanyjának:

„[...]nem rég egy már nyomtatott művemet nem bocsátotta keresztül a politikális censura, várni kell vele boldogabb időkre.” (JKK Levelezés I. k. 96., 350.)

Ezt a levélrészletet vehetjük a félig elsüllyedt első verzió legkorábbi említésének. Szeptember elején már piacon van a változott című második variáns. Amit pedig „boldogabb időkre” kellett eltenni, az fölöttébb hosszú éveken keresztül pihent. Átalakítására bizonyára még ebben az évtizedben került sor, nyilvánosságra viszont csak a következőnek a végén (1868) jutott. De erről majd a közép-amerikai *A vérontás angyala* kapcsán beszélünk.

Az élményi alapokat keresve, a terjedelmes novella egymástól elkülö-nülő rétegeit egyenkint kell vizsgálat alá vonnunk. Mindegyikhez egymástól egészen elérő indítékok és előzmények vezetnek.

1. Az elsőbe a magyarországi rác — szerb — mozgalmak tartoznak, főképp ezeknek Szenttamással kapcsolatos eseményei. Jókai novellája első rétegének ez a történelmi magja.

Szenttamás ugyanis véres események sorával írta bele nevét ezeknek az időknék krónikájába. Mivel ezeket legrészletesebben Thim munkája alapján ismerhetjük meg, nagyrészt ennek nyomán futunk végig rajtuk (Dr. Thim József, *A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés történe-te*. I—II. Bp. 1940.).

A magyar délvidék idegen népe a XVIII. század végétől élt a maga lakhelyén, rendkívüli kiváltságokat élvezve. A XVIII. század utolsó évtizedeiben Magyarország törvényes, teljes jogú honpolgárai lettek.

Az 1848-as európai forradalmi megmozdulások nyomán az addig szunnyadó álmok elérhető közelségbe kerültek a monarchia délszláv nemzetiségeinek szeme előtt. Benne a szerbek felkelésének éppen egyéves fejzete fűződik Szenttamás nevéhez. Csak ezeket részletezzük (i. m. I. k. 1—20).

A szembenállás csak fokozatosan fejlődik ki. A Kossuth elé járult szerb küldöttségnek mindjárt arról kellett megbizonyosodnia 48 áprilisában, hogy külön nemzetnek való elismertetésük és ezzel teljes önkormányzatuk kivívása a magyar kormánynál kerek visszautasításra talál. A magyarok szűkkeblűségének láttán tehát reményeiket csak az uralkodóházba vethették. A veszély érzete Kossuthékban sem indokolatlan, s a Horvátországnak tett kényszerű engedmények után érthető is, csak a szerbeknek ez nem fogadható el. Ők annál is könnyebben dönthettek, mivel támaszkodhattak határőrvidékük sorzászlóaljaira, s fegyveres segítséget reméltek — bár végül nem kaptak teljes mértékűt — a Szerb Fejedelemségtől. Mindenesetre tény, hogy május végén és június elején a karlócai főodbor azonnali felkelést hirdetett (vö. *Magyarország története*, VI/1. 162—201.).

1848 tavaszán kisebb zavargások jelentkeznek az egész délvidéken, főképp kívülről irányított izgatások hatására. Az erőszakos cselekmények napirenden vannak: magyar anyakönyvek elégetése, magyar zászlók eltávolítása. A Bács megyei szerb tábor 1848. július 4-én a magyar csapatok szemeláttára alakult meg Lyotits parancsnok alatt. Szerb őrség állt a Ferenc-csatornánál, ahol magyar nemzetőrt nem engedtek be, csak a császári csapatokat tekintették szövetségesüknek, amint Bechtold, a magyar csapatok déli főparancsnoka is tapasztalta, de a dolgot nem vette komolyan (Thim: i. m. 133—34.).

a) Az első fegyveres összeütközésre 1848. július 13—14-én került sor. Bechtold Fülöp többszörös főlényű magyar haderővel kudarcot vallott, különböző félreértések következtében. A kudarc után 5-6000 főnyi nemzetőrsége hagyja őt sorsára, a további katonáskodásról is lemondva (i. m. 175—81.).

b) A második ütközetet augusztus 19-én vívják a magyarok Szenttamás ellen, Bechtold és Mészáros Lázár, ugyancsak számbeli és anyagi fölényben. Mégis kudarcba fullad hadműveletük, mivel az első napot Szenttamás szerb védői — akik előre értesültek a támadás időpontjáról és módjáról — jól állták, tovább pedig a magyarok — mikor már győzzenek — nem erőltetik a harcot. Ekkor már mindenki — a honvédség, de a képviselőház is — áruást rebesget (i. m. 218—20).

c) 1848. szeptember 21-én Mészáros Lázár saját vezérlete alatt még mindig fölényben levő haderő élén újra alulmarad Szenttamással

szemben. S ebből a korántsem dicsfényes alkalmából a Pesti Hírlap Mészáros-ódát zeng, amelyet Szilágyi Sándor is közöl (Forr. 158—59.).

Közben az egész délvidék magyar lakossága menekülni kényszerül 1848—49 telén; joggal fél a közös osztrák—szerb támadó mozdulatoktól s a további magyar hadászati baklövések következményeitől. Januárban Szenttamás lett a Bácska szerb meghódításának kiindulópontja. Ennek során a többször gazdát cserélt Szenttamást kifosztották, fölgújtották. A szerbek az egész délvidéken berendezkedtek, többoldali segítséggel hátuk mögött (Thim: i. m. 303—06.).

d) Végül is a dicső tavaszi hadjárat szabadította fel a délvidéket, Perczel Mór vezérletével. Ennek során 1849. április 3-án bekerítéssel a nemzeti hadsereg döntő csapást mér a szerbekre Szenttamáson és környékén. Az elesett szerbek számát 2-3000-re teszik, belőlük 300 szenttamási —, bár a polgári lakosságot kímélik. — Április második felében mindenütt rend és nyugalom uralkodik délen (i. m. 354—67.).

Erről a három kudarc után elkövetkezett győztes csatáról Szilágyi sem idéz semmiféle jelentést, de pontosan tud róla:

„A szerencse Perczelt e hadjáratban különösen kegyelte. Zombornál, Sirignél és Horgosnál egymásután csatákat nyert s Batthyáy [!] Kázmérral Pétervárad ellen mentek, azt élelemmel ellátandók.

Innen viszont a Bácskaság ellen ment s ápr. 2-kán alig 2000 főnyi dandárral bevette Szent Tamást és az ottani óriási sánczokat, melyek alatt már annyi megveretést szenvedtek a mult évben a magyar seregek.

A csata nagyszerű volt. Déli 12 órától 4 óráig tartott és véresen s rohammal végződék. Ki elgondolja, hogy mennyi leszámolnivalójuk volt a magyaroknak a ráczokkal, képzelheti, hogy milly védelem ellen kelle itten küzdeniök.

De végre győztek s a kiállott sérelmet visszafizették. Kegyelmet nem adtak; eszökben volt, hogy rokonaik sem kaptak kegyelmet. Gospodin-cze és Szent-Tamás hamuvá lettek.” (I. m. 343.)

Jókai ezeket a tényeket így aligha ismerte. A kortárs, az események folyamatában élve másképp is érzel, csak az utókor képes kellő távlatból egységesen és összefüggésekben ábrázolni. Viszont a kortársnak van — egyebek közt — egy pótolhatatlan előnye: mérhetetlen mennyiségű apró, később már elmosódó részletről van tudomása. A napilapok: a Közlöny, az EL, a pEL, valószínűleg a többi is állandóan szőnyegen tartja a szerb lázadások fejleményeit, a Bács megyei helyzetet. A napi sajtóból tehát szerzőnk is beszerezhetette értesüléseit — a szerkesztőségi előszót is számítva — a haza ellenségeinek újabb és újabb kártevéseiről. Néhány sor tehát, amely belejátszhatott Jókai novellájának anyagába:

A PH már 1848 július 14-én hírt ad az izgatásról a nemzetiségek, főképp a szláv és az oláh elemek körében. — Másnap már harcokról is tud Alibunárinál, az Al-Duna vidékén. A későbbi napok újságai megerősítik a korábbi gyorshíreket:

„Hadseregünk először is Sz. Tamás helységet kezdte álgyuztatni. Holnap talán bővebb híreink lesznek.” (PH 1848. július 18.) Majd: „A csataterőről érkezett hírek szerint, Sz.-Tamás helység, hol a rabló ráczok egyik legerősb fészke van, összeálgyuztatott a mieink által.” Más helységekből, szerbekből és horvátokból egyaránt szólnak hírek további harci cselekményekről. (PH 1848. július 19.)

Augusztusban Jókai saját hetilapjában, az „Életképek”-ben maga is közrebocsátott egy Bankós Károly aláírású levelet a délvidéki katonai helyzetről. Némi összekötő szöveggel közlöm a július 26-i keltezésű levél szempontunkból lényegesebb részeit:

„Kedves barátom! Néhány napja itt vagyunk. A' zavargó ráczfaj kitöréseit még most csak féken tartjuk; mert még — ámbár a' csalogatások nem hiányzanak — sem sorkatonaság sem ágyu nincs velünk, de ezeknek vagy csupán az utóbbinak megérkezéssel is megtámadandjuk a' szent-tamási ráczokat; ágyuk nélkül ellenük nem sokat érünk. Itt van legnagyobb erejük; sánczaik bevételé — mint mondják — nem kevés vérbe kerülend. Sőt mint hirlik maguk a' ráczok azt hiszik, 's azzal kecsgetik magokat, hogy Sz.-Tamás bevételénél lefogják [!] gyilkolni a' magyar nemzetet, és fajok uralkodó leend; mert városok bevehetet len.[...] Oh gyönyörű hit, boldogító remény! No majd meglássuk. —”

Eztán jó néhány gúnyos megjegyzés az itteni tisztekre, a vezetésre, a minisztérium elleni bizalmatlanság kifejezése. Utána:

„Több rácz kémek elfogattak[...] vallomásaik kezemhez kerültek; ezekből egyet, bizonyos zombori születés névszerint Stojanko Bazil theologusét — miután ebből erejüket és táboruk állását megítélheted — a' kérdő pontok kihagyásával szórul szóra közlöm:”

A vallomás pontos adatokat nyújt Szenttamás állandó erősítéséről, újabb és újabb ágyúszállítmányokról, érkező szerb katonákról. Nevek is féltucatjával.

„A' szent-tamási tábor áll: 500 jól fegyverzett grancsárból; 284 szerb; 400 moholyi ember dzsidákkal és kaszákkal ellátva; 40 szerb és 40 paraszt lovas; m. e. 38 csajkás; 3500 paraszt puskával, dzsidával és kaszával; 15 ágyu van; ezek közül 3—4 jól felszerelve. — Sziregen van szinte 3 ágyú, 100 grancsár, 50 szerb és 500 turjai paraszt. Egy gőzös a' Száván elindult Horvátországba 2 bataillon katonaságért, ágyukat pedig Karloviczról várnak. Vezérek Sz.-Tamáson Markovics Milkó, Sziregen Marajlovics Mira.”

Itt pontos adatok következnek a sáncok fegyvereiről. Ebből kivethető, hogy akármelyik pillanatban útnak indíthatók Szenttamásra. Majd:

„Czél a' lázadásban Bács, Baranya és a' Bánátság elfoglalása. Ennek elérésére legközelebb Szerbiában a gyűlésen 25 ezer fegyveres ajánlott, a' pátriarcha már két izben volt Belgrádon, és kívánják hogy az a' ministerium igazgassa őket, melly Horváthont.

Egyébiránt tanácslom, hogy 4—5 nap alatt a' támadáshoz fogjanak, különben késő lesz, mert Horváthonból bizonyosan 2 batallion sorkatonát várnak.”

Így végződik Stojanko Bazil vallomása. Befejezésül a levél hozzáteszi:

„Többek vallomása ezzel, hol egy, hol más pontban öszhangzásban van, azon hozzá adással, hogy több magyart, kiket elcsiphettek, a' legkegyetlenebb kínzások közt kivégeztek.” (Ék 1848. augusztus 6. 191—92.)

A Közlöny 1849. január 24-éről és 29-éről keltezett beszámolókat ad a Bács megyei helyzetről.

„[...] a szenttamási rablócsorda büszhödt fészkeből e' hó 21-kén kitört, és d. e. 11 óraker elfoglalta Verbászt, a verbászi németek magok feladták magokat.”

A szerkesztő (Gyurmán Adolf) csillag alatt ezt a megjegyzést teszi a felfordulás képéhez:

„Ollynemű hírek is érkeztek Bácsból, hogy a' magyar lakosok valahára felocsódva tétlenségökből, az önvédelem fegyveréhez nyúltak és a' lázongó ráczok kiirtására indultak. Rémitő felelősség fogja egykor azokat nyomni, kiknek gyönyörük telt benne, hogy a' népségeket ez irtó háborúra lázítsák egymás ellen; 's a' nemzet nem fog róla megfedkezni soha.” (Közlöny 1849. február 2.)

S még ugyanebben a lapszámban Csernátony Lajos fontosnak tartja külön cikkben figyelmeztetni a haza többi polgárait a szerb vidék eseményeinek tanulságára:

„Hanem okuljatok és tanuljatok azon szegény alvidéki magyar helységek lakóin, kik azt gondolák, hogy magokat semlegesesen viselve nem leend bántódásuk, 's feldúlt lakjaik romjai, legyilkolt kedveseik holttesteik közt győződtek meg az ellenkezőről, és kik előtt — miután tévedésöket átlátva, ők is egyesültek — most pusztul és fut az ellenség rabló csordája 's vigyázni fog, hogy elibe ne kerüljön.” (Uo.)

Néhány nappal később a Közlöny rendszeres hazai beszámolóik közt egyik szerkesztőségi tudósítása érzékletesen állítja olvasói elé a Bács megyei, főképp szenttamási és verbászi kegyetlenségeket, rablást-gyilkolást, kínzásokat (1849. február 7.).

Végül pedig álljon itt egy ugyancsak Jókai szerkesztette napilap, a pEL 1849. április 30-i számából egy hír:

„Battyányi Kázmér Szent-Tamást földig lerontatta. Kő kövön nem maradt. A sánczok behuzattak. A gazdátlan maradt földekre szorgalmas magyarokat fognak telepíteni.

A szenttamási toronyból lehozott harangokból emlékpénzek veretnek a diadal emlékére, mellyek azon hadfiak közt fognak kiosztatni, kik az ostromban részt vevének.”

Az is feljegyzést érdemel, Jókai abból is felmérhette az al-dunai zavargások történelmi horderejét, hogy a Szilágyi-féle ME-ban rábukkanhatott a *Szenttamási György* létrejöttét megelőző idők folyamán egy olyan tanulmányserű írásra, amelynek tárgya a szerb lázadás. 1850 márciusában került nyilvánosságra egy „Temes” aláírású szerzőtől *A szerb Vendée kezdete* c. cikk (ME 1850. 178—83.). (Vendée-ban a nagy francia forradalom idején a legerősebb ellenforradalmi megmozdulások indultak meg a királyság mellett.) Két-három mondat a tanulmány megállapításaiból:

„Ezen táborból minden oldalról berohanásokat tettek a szomszédos magyar megyékbe. Fehértemplom, Versecz, Újbecskerek, Oravicza, Földvár, Sz.Tamás, Zombor és a kézi mesterséget szorgalommal űző Ujvidék lőnek azon legvéresebb kegyetlenségeknek színhelyéivé, mit az ujjab történet felmutathat, s mikben azoknak szerb lakói részint árulás, részint működésök által ténylegesen részt vőnek.” Augusztus elejétől pedig „a szerbek lázadása egy valóságos hadjárat jellemet öltött” (ME 1850. 183.).

Világosan érzékelhető tehát, milyen dokumentumokból, hírekből, tudósításokból, kommentárokból, értesülhetett Jókai a délvidéki eseményekről. Szenttamás neve mélyen belevésődhetett tudatába: magától értetődik, hogy novellájának legfőbb színhelyévé teszi, sőt főhőse nevét — meg az elbeszélés címét is — a helység nevéből eredezteti. A földrajzi környezet; a lápos-mocsaras-ingoványos határ, a déli határörvidék római sáncai, a bécsi kormány közvetlen felügyelete és irányítása alá tartozó, jól képzett és kitűnően felszerelt sorkatonáiról szerzett tájékozottság Jókai aktív ismeretanyagába ivódottak. A sok hadászati hír a fegyveres küzdelem, kölcsönös bosszúcselkmények aprólékos mozzanatai részben saját megfogalmazásában, részben a lapjaiban rendelkezésére álltak. Az is nyilvánvaló, hogy szerb főszereplőjének Baziliszk neve aligha független a Stojanko Bazil teológusétól, akinek vallomását szó szerint idézte az Életképek.

2. Az elbeszélés anyagának második rétegét a szegedi csata eseményeinek sora képezi. Ez a csata a novella szerint Szenttamási György

népgyűlési szónoklatának hatására indul meg, melyet Szeged főterén mondott el igen hatásos körülmények között. A csatát magát a történelem is számon tartja: 1849. február 2-án folyt le. Ekkor verte vissza a szegedi nemzetőrség a szerbeknek azt a támadását, amelyet Teodorovics vezetett (vö.: Nemeskéri 249.). Jókai *Emléksorai* kellő részletességgel számolnak be róla (XIV. fe.):

„Itt [Szegeden] maga a nemzetőrség lépett fel támadólag. A vén családapák, megértve: hogy a szerbek Új-Szegedre jöttek, átmentek a jégen, s rövid csata után kiverték onnan elleneiket, s fegyverzsákmánnyal tértek vissza övéikhez.” (Nemeskéri 53—5.)

Szilágyi Sándor ezeket az eseményeket valamivel későbbre teszi:

„Február 11-kén megtámadták a szerbek Szegedet. Az ottani magyar seregnek parancsnoka gróf Hadik volt. E sereg legnagyobb részben nemzetőrökből álltak.” — Aztán közli Hadik jelentését az ütközetről:

„Van szerencsém tisztelt elnök urat egy győzelemről tudósítani, mellyet ma a rácok és szerbek ellen kivívtunk.[...]

Az ellenséges halottak száma több százakra megy, de mi is fájljuk néhány derék vitézeinket. Halottaink és sebesülteink száma közel 60-ra megy.

Különösen kitüntette magát a Váza-zászlóalj.

Szörög porrá égettetett.” (Szil. Forr. 306.)

Futó rátekintésre is nyilvánvaló, hogy az elbeszélés és a történelem sem adataiban, sem eseményeiben nem egyezik pontosan. Jókai végletesen fogalmaz: A szegedi nemzetőrsereg „[...] mint a gátot tört folyam, nem hallgatva parancsra, vezényszóra, megrohanta szomszédja hajlékait, s kiírta az napon minden ráczot a városból.

Ez történt hat nappal azután: hogy Szent-Tamáson minden magyar leöletett.”

Ennél még az *Emléksorok* is sokkal kevésbé ijesztő képet ad, a tárgyilagos hadijelentés szerint pedig „több százakra megy” az ellenséges halottak száma. Azt mégsem tételezhetjük föl, hogy a hétezer nemzetőrt kiállító Szeged egész délszláv lakosságának létszáma százas nagyságrendű volt!

3. A Rózsa Sándor-epizód Jókai személyes élményei sorából emelkedik az elbeszélésbe. Ismeretes, hogy 1848 őszén Kossuthot alföldi toborzójújára — több kiválogatott ifjú közt — a fiatal író is elkísérte. Csongrád megye egyik helységében egy éjjel Rózsa Sándor vad külséjű megbízottja jelent meg, hogy gazdája hadiszolgálatát ajánlja föl Kossuthnak: egy százötven fős csapatot állít a haza szolgálatába, ha ezért amnesztiát nyerhet.

Jókai az *Emléksorok*ban közzéteszi a „kegylevelet” (65—66.) azzal, hogy „(E tartalmat az eredetiből volt alkalmunk kivonni.)” Nos, a

„kegylevél” kézbesítésével Kossuth Jókait bízta meg. Erről a kalandjáról az író több ízben megemlékezett különböző munkáiban. Legromantikusabban talán *Az én életem regényében* (HhM V. 5—9.), aránylag legtárgyilagosabban az *Emléksorokban* (64—66. l.). De ezúttal kivételesen módunk van az író munkáit a száraz tényekkel szembesitenünk, mivel nem kallódott el a viharokban Jókainak az az eredeti jelentése, amelyet 1848. október 4-én írt Félegyházáról kiküldője kezéhez.

„Rózsa Sándor amnestiáját kézbesitettem. Eljárásom kissé divergált a vett utasítástól, de a körülmények úgy hiszem igazolandják. A kérdéses hadnagy jelen nem létében a bocsánathirdető levelet Lukácsy Károly első örmesternek adtam át, mint ki ez ügyben maga legtöbbet fáradozott, azon utasítással, hogy rögtön keresse föl Rózsa Sándort s a kérdéses feltételeket tudtára adva rögtön indítsa meg — már 280-ra szaporodott csapatjával — rendeltetése helyére.[...]” (JKK Levelezés I. 67.)

Az egész eseményt nagy körítéssel és újra alapvető módosításokkal adja elő a *Szenttamási György*, viszont — minden olvasó megállapíthatja — igen sok valószínűséggel. Ki vitatná az író jogát a felhasznált anyag alakításában?

Már a novella közepén tartottak a folytatások az Igazmondóban, amikor 1876 augusztusában erdélyi körútja során Jókai a szamosújvári fegyházba is ellátogat, s — véleményem szerint — első ízben találkozik szemtől szembe Rózsaival, aki itt szabólegény. Szót is vált vele, meg is írja a találkozást hetilapjában (*A szamos-újvári fegyencztelep*: Igazmondó 1876. szeptember 24. 309—14.), majd később *A lélekidomárban* többszörösen felhasználja az itt szerzett értesüléseket (JKK 51. k. 25.). A *Szenttamási Györgyben* azonban nem maradt nyoma ennek az élménynek.

4. Az elbeszélés negyedik rétegét a Lenkey-ügy képezi. Ez szintén a közszájon forgó események közül való: az író valószínűleg lejátszódásával egy időben, 1848 októberében hallhatott róla. Lenkei János honvédtábornok (családnevének *i-s* és *y-os* formája váltakozik a szakirodalomban), a Galiciában állomásozó Württemberg-huszárok századosa *A kőszívű ember fiaiból* is ismert körülmények közt huszáros vágással vezette haza századát, s harcolta végig velük, 1849-ben már tábornokként a szabadságharcot. S ezúttal a misztikus körítés is igaz; nem úgy, ahogy Jókai leírja, hanem annyiban, hogy a huszárparancsnok egy olyanféle fennkölt szellemű és szépségű, magyar származású lengyel lányba szerelmes, amilyen szerzőnk gróf K**nszky Annája, ötvözve azzal a századbeli tiszttel, aki egy szép, fiatal lengyel özvegynek ígért házasságot Tarnopolban, de előle kénytelen volt hazaindulni bajtársaival — amint

erre szintén Nacsády figyelmeztet Hermann János alapján, irodalmi feldolgozását pedig Eötvös Károlynál olvashatjuk (Nacsády: i. h.). A novella végi tébolyodott megjelenítése pedig egyértelművé teszi a Lenkeyvel való azonosítást, aki ellen — mint közismert — a vádat azzal ejtik el, hogy a börtönben megháborodott, de csupán négy hónappal élte túl sorstársai vértanúságát (1850. február 9.).

A meglehetősen romantikus — a köztudatba is beivódott — Lenkey-legenda ma már főszereplőjének börtönbeli vallomásai ismeretében nagy vonalakban a következő módon fest a kendőzetlen igazság szerint.

Lenkeynek huszárai hazatérési szándékairól voltak sejtései, sőt azt is tudta, hogy törekvéseiket az ő átmeneti távozása könnyen felerősítheti. Nem lepte meg tehát túlságosan, amikor május 28-án este tizenegykor hírül vette fogadójában, hogy egy egész század eörményesi Fiáth Pompejus hadnagyot is magával vive útnak indult Magyarország felé. — Ő maga a hosszú egérút miatt üldözésüket reménytelennek és hiábavalónak ítélte. Kallióny tábornok mégis őt küldte nyílt parancssal a század szép szóval való visszafordítására, ismerve a kapitány erős befolyását legénységére. „Sikerült is utolérnem a századot, amely Nadworna mellett abrakolt, és ezáltal időt vesztem, de az előőrsök körülfogtak, kijelentették, hogy foglyuk vagyok, kocsiban magukkal vittek, és minden felszólításom és a büntetlenségre vonatkozó ígéretem hiábavaló volt. Magyarország határán megszökhettem volna, de maradásra bírt Fiáth hadnagy szánalomra méltó helyzete, és a meggondolás, hogy az emberekből felügyelet nélkül tolvajok és rablók válhatnak, ráadásul én már be is nyújtottam a lemondásomat. Az egész esetet Máramaroszigeten a magyar hadügyminiszter rendeletére bírói úton kivizsgálták, engem és a legénységet kihallgattak. Utána gyorsmenetben Verbászra rendelték[...]” — ahogy a százados vallotta tábornok korában, már betegen, pár hónappal életének befejezése előtt (vö.: *Az aradi vértanúk*. Szerk.: Katona Tamás. Bp. 1983. II. 182—84.).

A lapszerkesztő Jókai jólértesültségét, jártasságát a napi eseményekben aligha szükséges újabb adalékokkal bizonygatnunk. De itt sem hagyhatjuk említetlenül, hogy az Életképekben 1848. május 14-én (ez a harmadik olyan száma a hetenkint kétszer megjelenő folyóiratnak, amelyet Jókai Petőfivel együtt szerkeszt) a „Charivari”-ban ilyen féltő sikoltás olvasható: „A’ magyar katonaságot még mindig hordják ki az országból, ’s minket magunkat száz oldalról fenyeget a’ veszély.” (ÉK 1848. 634.; CB II: 138.)

A következő számban egy örömhír: nem nyújtunk segédkezet az olasz szabadságtörekvések vérbe fojtásához: „A’ magyar katonaság

már útban van vissza felé. Olasz háború — jó éjszakát!” (Uo. 656. színtén „Charivari”-ban; CB II. 163.)

Hogy a szerkesztőség milyen érzékenyen rezdült minden értesülésre, amely katonaságunkkal kapcsolatos, mutatja az a fürgesség, mellyel már június közepe előtt két közleményt is hoz a lap ugyanazon rovata: „Azon hírre: hogy Magyarország veszélyben van, egy osztály huszárság Lengyelországban felkerekedett, felnyalábolta a’ tisztjeit ’s átjött a’ határon. Dicsőséges fiúk!

Mint katonák, vétették a’ fegyelem ellen, de mint hazafiak, koszorút érdemelnek.” (Uo. június 11. 761.; CB II. 215.)

A következő oldalon található adomaszerű jegyzet pedig pontosítja a helyet: kétségtelenül Lenkeyékről van szó:

„A’ hadügyminister úr mély fájdalommal teszi közhirrre: hogy a’ Württemberg huszárezrednek Gallicziában tanyázó egy része — se vette — haza jött Magyarországra.

Vannak, kik e’ ministeri fájdalomban megbotránkoznak; — mi nem.

Mi ezt úgy értelmezzük magunknak: hogy minister úr fájlalja: miszerint azon ezrednek csak egy része és nem az egész jött haza.

Valóban mi is fájlaljuk: hogy mit a’ nemzet elhatározott, katonáinknak haza hozatalát illy vészterhes időkben sem látjuk teljesítve.” (Ék 1848. jún. 11. 762.; CB II. 218.)

Ne maradjon, vagy alig maradjon most már olyan mozzanata az elbeszélésnek, amely nem rendelkezik sajtóbeli előzménnyel, következők az Életképek egyik novemberi számának „Charivari”-jából Hajdú János története, aki röplapokkal ugyanúgy lobbantotta lángra bajtársai szívét, mint Szenttamási, éppúgy elfogták, mint őt, vele egyformán ítélték el, s legalább olyan csodálatosan menekült meg, hogy rögtön Györgyre gondolunk:

„A’ legelső magyar proclamatiókat a’ katonasághoz Hajdú János [a név kövér betűkkel szedve!] huszár osztotta ki Lembergben.[...]

Hanem szegény Hajdú Jánost elcsipték, hadi törvényszék elé állították ’s elítélték tiz esztendei fogságra:

Történt azonban: hogy egy transport katonaságnak olasz tisztje, meglátta a’ kezébe adott foglyot ’s őt maga elé rendelvén, kérdezé: hogy hova maradt a’ regimentjétől?

Ő felelé: hogy ezrede Magyarországra ment.

»Hát kend ilyen amolyan, adta vette, káromkodik a’ tisztt, mért nem ment vele? mit eszi kend itt hijjába a’ lengyel kenyeret? takarodik mingyárt haza! erre amarra terringette.«

Hajdú János uram alig akart hinni a’ füleinek ’s azt felelte: hogy köszöni.[...]

Hát nem is állt meg a' jó ember, mig az ezredhez nem ért.

Hanem azt az olasz tisztet a' hányszor említi, mindannyiszor megemeli a' süvegét." (Ék 1848. november 12. 631—32.; CB II. 413.)

Abban sem láthatunk merő véletlent, hogy Lenkeyék éppen részt vettek a szenttamási csatában augusztus közepén; ahogy Kossuth is éppen a *rác* zavargások elleni fellépésre toboroz Csongrádban, ahova — mint tudjuk — Jókai is elkíséri.

Ha belenézünk az *Emléksorok*ba, talán meg sem lepődünk azon, hogy itt, a XV. fejezetben a Lenkey-epizódot a novellai megjelenítéshez nagyon közelállóan olvashatjuk.

A kritikai kiadás munkálataival párhuzamosan folyó kutatások néhány további részletkérdés megoldásában eredményt hoztak. Nacsády József vette észre egy olyan regény szövegében, amelynek írását szerzőnk már 48-ban megkezdte, a *Szomorú napokban*, hogy *A lengyel nő* c. fejezet ugyanolyan hazafias érzelmű hölgyet mutat be hősnőjeként, mint a *Szenttamási György K**nszky Annája* (JKK 2. k. 96.). Mint kiderül róla, ő is magyar tisztbe szerelmes, akit ugyancsak a hazájába való visszatérés miatt veszít el. Így lehet tehát ez a lengyel hölgy, Kamienska Mária talán névrokona *Szenttamási György K***nszky Annájának* (vö.: Nacsády: *Mitológia és valóság*: Alföld 1975. februári szám, 24.).

Figyelemre méltónak ítéelhetjük novellánk szempontjából Szekeres Lászlónak *A kőszívű ember fiai* jegyzeteiben említett feltételezését: „Lehetséges, hogy Jókai októberi bécsi útjáról hazatérve Pandorfnál személyesen is találkozott Balla káplárral és társaival a Nádor-huszárok közül. Az [...]Ék cikk egyik kitétele (1848. október 22.) [...]a közvetlen szerkesztői »riport« stílusára emlékeztet...” (JKK 27. k. 373—74.)

Befejezésül említsük meg Szinnyei Ferenc kutatásai alapján, hogy a szerb lázadás borzalmaival mások is megörökítették (Szinnyei I. 256—58.).

Irodalom

Több mint negyedszázad telik el az első megszólalásig: a szerkesztő Szilágyi, mindkettőnek a kiadója pendíti meg a változatok dolgát, egymáshoz viszonyított helyzetüket is felmutatva emlékirataiban:

„Jókai »Szenttamási György« című alatt írt egy novellát. A dolog Szent-Tamáson történt, melyet a rácok feldúltak, kiirtván magyar lakosságát. Egy magyar megmenekült. Ez aztán arra szentelte életét, hogy boszút álljon vett sérelmeiért. Megjelent a szegedi népgyűlésen, a galicziai katonák közt, a csatatéren izgatva, küzdve, rettenetes dolgokat

követve el. Valóban rettenetes kép, mely az embert borzalommal tölti el. Erőteljes nyelve, rajza, alakja, gyönyörű stílja nem tévesztik el hatásukat. Egészben nem is bántotta a rendőrség: hanem a hol ez a szó fordult elő, haza vagy hazafiság, azt mind ki kellett hagyni. Persze a novella ezzel csonkult, de nem veszített.” (Szil. Rajzok 62.)

Mikszáth szerint (*A gyémántos miniszter után*) „sorba jelentek meg: *Az érc leány*, *A székely asszony*, *Szenttamásy* [!] *György*, *A tarczali hadnagy* [!], mind a szabadságharczból vett témák, vázlatosan odavetett rajzok és történetkéek. Sötét világnézet, sok keserűség és pátosz van ez apróságokban, de az üres frázisok, a dagályosság se hiányzanak.” (Mikszáth 181.)

Zsigmond Ferenc nem erről a két változatról tud, csak az elsőről és a harmadikról. Az összehasonlításunkból levont következtetéseit *A vérontás anygala* irodalmában olvashatjuk.

Szinnyei Ferenc előbb Jókai ilyen eszmekörbe illő novelláinak különösen regényes csoportját jellemzi, aztán a nemzetiségek elleni küzdelmek közt a legkorábbi időbe és a déli vidékre helyezi:

„Legelőször a szerb lázadás borzalmi és kegyetlenségei ragadták meg képzeletét, mint már előtte a legelső értékesebb csatakép írójáét.” (Szinnyei I. 242.)

A *F*ny Gyula* egymondatos ismertetése után rögtön novellánkra tér: „*Szenttamási György*ében a hős, kinek Szenttamáson a szerbek elcsábították feleségét s meggyalázták leányát, rettentő bosszút esküszik ellenük[...].” — és pontosan, tömören összefoglalja az elbeszélés főbb mozzanatait Szenttamási elestéig.

Amiért pedig tájékozottságát különösen becsülnünk kell, az a novellacímhez fűzött jegyzete: „Megjelent a ME. új folyamának 1. füzetében, de ezt lefoglalták, úgyhogy a novella a MI. [ez a Magyar Írók Füzetének rövidítése Szinnyeinél] 1-ben jelenhetett meg *A vérontás anygala* címen némi kihagyásokkal és enyhítésekkel, tehát nem spanyol novellává alakítva, mint Zsigmond Ferenc említi (*Jókai*. Bp. 1924. 102.). Ez csak később történt. Így jelent meg *Virradóra c.* gyűjteményében.” (Szinnyei 242—43.)

Az általunk másodiknak nevezett variánsról az irodalomban csak itt kaphatunk tiszta és világos szavakat.

A némileg Szinnyeinél is mutakozó perspektívát szélesíti ki Nagy Miklós monográfiája.

Született a 60-as évek derekán egy nagyon lényeges tanulmány Varga János tollából („*A kőszívű ember fiai*”-nak irodalmi forrásai és mintái: ItK 1964. 614—42.), amely hatalmas gazdagságával nagy segítséget nyújt az itt vizsgálódóknak is. Része volt ennek a munkának Nagy

Miklós monográfiájában található néhány elemzés finomodásában is, és meglátszik hatása minden további kutató tájékozódásában, aki a szabadságharc idejének Jókaijáról kíván leszűrt eredményekhez jutni. Szekeres László is nagymértékben hivatkozhatott ezekre a kész tényekre az idézett regény kritikai kiadásának jegyzeteiben (JKK 27. k. 370—76.). Ennek néhány részletéről már a keletkezéstörténetben szóltunk, fel is használtuk egyes értékes útmutatásait.

Ugyancsak beépült a keletkezéstörténetbe Nacsády József (*Mitológia és valósága*: Alföld 1975. februári szám, 19—24.). Ami lezárást kapott, nem kívánjuk ismételni, egy kevésbé meggyőző forráskísérletére viszont itt kell kételyünket kifejeznünk. Ezúttal ugyanis Nacsády a novella szerelmi epizódjához próbál Lenkey helyébe ellenhőst találni. Hivatkozik a Vilmos-huszárok egyik őrmesterének, Hermann Jánosnak emlékirataira. Ezt a hevenyészett szöveget Eötvös Károly öntötte formába *A nagy év* c. kötetének (Eötvös Károly összes munkái XVI. Bp. 1905) *Százhuszonöt huszár* c. fejezetében (217—308.). Ha nagyon jóakaratóak vagyunk, a fővonaltól kissé távolabb eső személyek közt (név szerint Crowther Eduard angol eredetű főhadnagy körül) föl lehet fedezni olyan helyzetet, amilyenre szükség volna (i. m. 227—49.). Itt csakugyan értesülünk bizonyos házassági ígéretről egy fiatal lengyel özvegyel kapcsolatban. Ezt az ígéretet tehát nem a századot hazavezető Zsurmay kapitány teszi. Ez lenne a novellabeli esküvő mintája a valóságból. A feltételezést Nacsády is így zárja le: „Erről Jókai 1848—49-ben még bizonyára csak hallomásból tudott.” (Nacsádi: i. m. 23.) És szüksége sem volt rá — tehetjük hozzá.

Mindezzel semmit sem akarunk levonni Nacsády helytálló és lényegre mutató megállapításaiból. Szívesen idézzük tanulmányának azt a részét, amelyben az elbeszélés problémafelvető értékeit elemzi:

„A néhol kétségtelenül hatáskeltő szélsőségeikben megjelenített ellentétek 1848—1849 egyik legsúlyosabb problémájára mutatnak ebben az elbeszélésben. Olyan problémára, melynek megoldására Kossuthék is csak késve próbáltak megoldást találni. A *Szenttamási György* mintha azt mondaná a tragikus bukás után[...]: az oly dicsőséges korszaknak messzevilágító fényei mellett olyan árnyai is voltak, amelyekről magunk is tehetünk, és amelyekről nem szabad elfeledkeznünk. A nemzeti elfogultság, a személyes bosszúvágy és a vak fanatizmus démoni kisugárzása a legőszintébb patrióta érzelmeket is megkörnyékezheti.” (I. m. 23.)

Mivel az 1850-es elbeszélések sorából ez az egyetlen darabunk, amelynek hiánytalan kéziratával rendelkezünk, csábító lett volna a teljes szöveg betűhű formában való bemutatása. Tőle csak a helykímélés állandó kényszere térített el.

A ME VII. száma igen szorosan követi a kéziratot. Csak rendszeres helyesírási hibáit — mint a magánhangzók ékezése; a mássalhangzóra végződő -val, -vel ragos névszók nagy része stb. — javítja tudatosan (bizonyára a nyomda). Talán egyetlen téves olvasata: egy helyütt Jókai *iszonyú* szava helyett *szörnyűt* nyom. (Nem lehetetlen, hogy ez is tudatos.)

Szövegünk alapja az elbeszélés első kinyomtatott formája: a ME-beli közlés. A kéziratot — mint az írói akarat közvetlen kifejeződését — az eltérő árnyalatok dolgában ezen is érvényesítettük. — Mivel novellánknak nincs NK-kiadása, figyelembe vettük még a szövegváltozatok szempontjából az elbeszélés első kötetkiadását (*Csataképek a magyar szabadságharcból*. Hatodik, illusztrált díszkiadás. Bp. 1899.). Ezt a kötetet *dk*-val (díszkiadás) jelöljük. Ismeretlen sajtó alá rendezője lényegesen szabadabban — de azért korrektül — bánik az eredetivel a ME-nél (hisz teljes mondatot is kihagy), amelynek kizárólag VII. — elkobzott — számából adhatta közre ezt az addig kötetben még meg nem jelent novellát.

További helykímélés céljából egy előzetes megjegyzés: a dk-szöveg mindenütt csak három pontot tesz ki a szükséges helyre, ha akár nyolc van is a kéziratban, ill. a ME-ben (mintegy 15-20 eset).

- 163 : 1 *Szenttamási György* (K: [a címet idegen kéz írta az 1. kéziratlap tetejére])
 11 *ébreszt föl újra?* (dk: ébreszt fel újra?)
 13 *oly közel, s* (K: oly közel <?>, s)
 15 *patakokban, tavanként fog* (K: patakokban, <tengerekül>, tavanként fog)
 16 *megállani, hogy a föld* (K: megállani, hogy [„hol”-ból javítva] a föld)
 31 *együtt érezni bánatot* (K: együtt <élni [?]> érezni bánatot)
 164 : 2 *mondák: Isten tiszteletére. De* (K: mondák Isten tisztelésére. <Igen sokáig voltak benn.> De)
 7 *lakosok, kik látták az* (K: lakosok, kik látták [ez a szó betoldás felülről] az)

- 15 *kellene megtorlania, oly* (K: kellene megtorlania, <betört a nyugvó lakhelyekbe> oly)
- 18 *meg házaikat a* (K: meg <magukat> házaikat a)
- 19 *félreismerésből, fel ne* (K: félre ismerésből, <míg> fel ne)
- 23 *szekereikere kapaszkodott hozzátartozóikkal* (K: szekereikere kapkodott hozzátartozóikkal)
- 25 *a zaj, a vijjongatás* (K: a zaj, a <rikoltozás> [föleírással erre javítva] vijjongatás)
- 28 *belemaradt az ingoványba* (K: belemaradt <a sz...> az ingoványba)
- 28 *s a rajta veszett* (K: s <annak> a rajta [ez a két szó az elmaradtra ráírással javítva] veszett)
- 33 *a város főutcáján* (K: a város <egyik> főutcáján)
- 165 : 1 *szerte kivilágított ablakokra* (K: szerte kivilágított az [!] ablakokra)
- 9 *táncot, egy középre* (K: táncot, <mintha> egy középre)
- 14 *Majd egy némbér* (K: <Végre> Majd egy némbér)
- 14 *a legkicsapongóbb jókedvvel* (K: a legkicsapongóbb [a c p-ből javítva] jókedvvel)
- 22 *belső kinzó hévből* (dk: belső kinos hévből)
- 20 — *Megálljatok! — ordítá belépve* (K: Megálljatok! — kiálta belépve)
- 28 *arccal megáll, és* (K: arczal meg állt és)
- 166 : 1 *nyomorú! — ordíta a* (dk: nyomorú! — ordítá a)
- 3 *oldalról a reá rohanó* (K: oldalról <reá s> a reá rohanó)
- 6 *s el nem ereszté* (K: s <még akkor szün-te> el nem ereszté [ez utóbbi három szó a kihagyottak fölé írva])
- 14 *rácok — felele neki* (K: ráczok. Felele neki — dk: ráczok. Felelé neki)
- 15 *összenőtt szemöldökű, fekete* (K: összenőtt szemöldü, fekete)
- 18 *meg szomszédjaidat, vagy ne restelled volna* (K: meg szomédadat, vagy [beszúrás felülről] ne restelted volna — M: meg szomszédjaidat, vagy te restelted volna)
- 20 *hogy ez a magyarok kiirtásának ünnepe!* (K: hogy ez a <boszuállás> magyarok kiirtásának [a kihagyott szó fölé írva] ünnepe!)
- 21 *vagy, utosó e* (dk: vagy, utolsó e)
- 22 *minthogy te utol* (K: minthogy te [beszúrás fölülről] utol)
- 25 — *Hát te hóhér* (K: — Hát te most hóhér)

- 26 *választotta vagyok.*
A megkötött férfi (K: választotta vagyok.
 <— Nemzetedé? Tán épen vajdajelölt?
 — *Miért ne?*> [Az utóbbi két mondat hullámvonallal áthúzva]
A megkötött férfi)
- 33 *dühödben megvesznél is előttem.* (K: dühödben vesznél is meg előttem.)
- 167 : 5 *látszol, György, — beszélt* (K: látszol, György [felülről beszúrva], — beszélt)
- 10 *tovább Basilisk.* (K: tovább <a szerb> Basilisk.)
- 21 *maradt lán sorsába* (dk: maradt lány sorsába)
- 23 *a lányt... Sajnálak* (dk: a lányt... Sajnálak)
- 24 *a mennyegzőről elkéstél.* (K: a menyegzőről elkéstél.)
- 30 *György, te pedig, Gajdos, fujj* (K: György, <ti pedig fujjatok> te pedig Gajdos fujj [kihúzással és betoldással erre a négy szóra javítva])
- 33 *körültáncolni áldozatjukat, s* (K: körül táncolni <az embert> áldozatjukat, s)
- 168 : 5 — *Vessétek a padlásra.* (K: — Vessétek *fel* a padlásra.)
- 5 *ört elébe, holnap* (K: ört <mert [?]> elébe, holnap)
- 16 *is alunni mentek* (dk: is aludni mentek)
- 16 *csak az ő szemeire nem* (K: csak az ő [a három utolsó szó betoldás felülről] szemeire nem)
- 17 *jöhetett álom. Gondolá* (K: jöhetett <álom, de gondolá> álom. Gondolá [ráírással javítás])
- 25 *hallhatóan piheg é* (K: halhatóan pihegi e)
- 169 : 1 — *Fussunk innét — piheg é a lán* (K: — Fussunk innét, <rebe> piheg é a lán — dk: — Fussunk innen: — pihege a lány)
- 4 *a padnyiláson, a* (dk: a padlás nyiláson, a)
- 14 *szerb léptei voltak* (K: szerb léptei [föleírásos betoldás] voltak)
- 15 *mellé — monda az* (dk: mellé. — Mondá az)
- 16 *ház szegletéhez lopózott* (dk: ház szögletéhez lopózott)
- 18 *György felemelte az* (dk: György fölemelte az)
- 21 *György elszedte a szerb* (dk: György elvette a szerb)
- 30 *leányát, míg maga* (K: leányát, még maga)
- 34 *minél előbb falujokból.* (dk: minél előbb falujokból.)
- 170 : 1 *rosszak, csak gyávák voltak* (K: rosszak, csak [betoldás föleírással] gyávák voltak)

- 6 *s mene tovább.* (K, dk: s ment tovább.)
 10 *Nem kérdezve tőle* (K: Nem kérdezte tőle)
 19 *magát a néptömeg* (K: magát a <figyelő> néptömeg)
 23 *halvány hűnyt szemű* (dk: halvány csukott szemű)
 171 : 4 *az összeroskadt tetemet, s* (K: az összeroskadtt termetet, s)
 5 *elhervadt, holdfehér arcú* (dk: elhervadt, hófehér arcú)
 7 *szélvész közelgte előtt.* (dk: szélvész közeledte előtt.)
 9 *a jövevény átnézte* (K: a <férfi> jövevény átnézte)
 10 *lángolni, keblét szokatlan* (K: lángolni <keblében> keblét szokatlan)
 10 *tűz hevíté fel, a* (K: tűz hevíté fel [az utolsó két szó betoldás felülről, alatta két olvashatatlaná kihúzott szó], a)
 14 *rokonaimat legyilkolák. Ha* (dk: rokonaimat legyilkolták. Ha)
 17 *leányomat. Jöjjetek ide* (K: leányomat. <Soha> Jöjjetek ide)
 20 *Ekkor felemelte karjain* (dk: Ekkor fölemelte karjain)
 23 *hat nap óta mindég.* (dk: hat nap óta mindig.)
 29 *bosszú!! — ordíta fel* (K: bosszú! ordíta [az utolsó betű á-ból javítva] fel)
 29 *rá feltámadó zaj* (K: rá föltámadó zaj)
 34 *gyűlt össze fegyveresen, a düh* (K: gyűlt össze fegyveresen, [utólagos beszúrás felülről] a düh)
 172 : 4 *először bágyadt sejtelem* (K: először csak bágyadt sejtelem)
 13 *És a tömeg visszafordult* (K: És [beszúrás felülről] a [eredeti A-ból javítva] tömeg visszafordult)
 15 *vezérszóra, megrohanta szomszédja hajlékait* (K: vezérszóra, megrohanta <a ráczok> szomszédja [a két kihúzott fölé írva] hajlékait)
 17 *hogy Szent-Tamáson minden* (K: hogy <a ráczok> Szent-Tamáson minden)
 25 *pedig felvette ölébe* (dk: pedig fölvette ölébe)
 29 *a közel bokrokról* (dk: a közeli bokrokról)
 33 *amely oltó könny helyett a gyehenna* (K: a melyly <nem hozott> oltó könny helyett a <pokol> gyehenna)
 173 : 4 *fára kezei által felvágva.* (K: fára kezei által [a két utolsó szó felülről betoldás] felvágva.)
 17 *mindég beljebb tévedt* (K: mindég beljebb beljebb tévedt)
 19 *a fészkeről felvert madár* (K: a fészkeről [az r l-ből javítva] felvert madár — dk: a fészkeről fölvert madár)
 24 *ott és álmódott hosszasan vérben* (K: ott és álmódott <egész éjjel> hosszasan [a kihúzottak fölé írva] vérben)

- 27 *két felnyergelt lovat* (K: két felnyergelt [beszúrás felülről] lovat — dk: két fölnyergelt lovat)
- 28 *bokrok megül síró* (K: bokrok <mögött> mögül [ráírással javítva] síró — dk: bokrok mögül síró)
- 33 *arca sovány, de* (K: arca sován, de)
- 33 *erőteljesek, mint szikár* (K: erőteljesek, mint [föleírásos beszúrás] <a> szikár)
- 34 *termetének acél izmai.* (K: természetének aczél [utólag a következő szó elé hullámos vonallal bejelölve] izmai)
- 174 : 2 *enyelge vele, a* (dk: enyelgve vele, a)
- 20 *újra tégedet meglátogatni.* (K: újra tégedet <meglátni> meglátogatni [az előzőből — a toldalékot felülről beszúrva — erre javítva].)
- 21 *virrad fel a nap* (dk: virrad föl a nap)
- 22 *hogy azt mondhatnám* (K: hogy <az az én napom legyen> azt mondhatnám)
- 31 *biz azt, édes* (K: biz azt <fiam> édes)
- 32 *engem előbb-utóbb.* (dk: engem előbb-utóbb.)
- 33 *vele, a rabló* (dk: vele. A rabló)
- 175 : 1 *békességben, ne szóljatok* (K: békekességben <Ib> ne szóljatok)
- 9 *oda a rabló, s* (K: oda rabló, s)
- 16 *végezd be életedet.* (K: végezd be éltedet.)
- 20 *gyermeked van, kiket, hogy* (K: gyermeked van, <mikért> <kikért> kiket, hogy)
- 23 *arról! Rongyos vagy, látom. Zsivány* (K: arról! <mit akarsz?> Rongyos vagy, látom [az m d-ből javítva]. Zsivány)
- 33 *hogy éltem további napjaira* (K: hogy éltem <vég> további napjaira)
- 176 : 4 *Meg akarsz csinálni?* (K: Megakarsz tán csinálni?)
- 6 *leróni. Mit sem törvény* (K: leróni <.>, <A> <M> mit [ráírások] sem törvény)
- 8 *a haza. A hazának* (dk: a haza, a hazának)
- 15 *olvasnád neved előtt a* (K: olvasnád neved <mellé> előtt a)
- 21 *a lóról három nap* (K: a lóról <két> három nap)
- 22 *hősöknek nevezne a világ* (dk: hősöknek neveznek a világ)
- 27 *kivertek birtokomból, nőmet* (K: kivertek birtokomból, nőmet)
- 29 *magam szökve szöktem el* (K: magam szökve jöttem el)
- 177 : 1 *— Hiszed-e hát, hogy nem* (K: — Hiszed <azt> e hát: [az utolsó két szó a kihúzott fölé írva] hogy nem)

- 2 *azon föltét alatt* (dk: azon föltétel alatt)
- 3 *embereiddel, akikkel parancsolsz* (dk: embereiddel, a kiknek parancsolsz)
- 16 *csak e pisztolyt mutasd* (K: csak e <tollat mutasd> pisztolyt mutasd [az utolsó két szó föléírásos betoldás])
- 20 *Tizenhét év óta üldöznek* (K: Tihenhét év <alatt> óta [föleírás] <öriz> üldöznek)
- 31 *még nem tölt be* (dk: még nem telt le)
- 31 *midőn György fáradtan érkezett* (K: midőn <egy fáradt férfi szótlán lépett> György fáradtan érkezett)
- 178 : 6 *hozott ki felnyergelve, s* (dk: hozott ki fölnyergelve, s)
- 15 *embert felülni, az* (K: embert felülni [az utolsó három betű másból javítva], az)
- 18 *s jelt ad nyerítéssel* (K: s jelt ad nyerítéssel)
- 24 *ugatása hallék, majd* (dk: ugatása hallik, majd)
- 25 *puszta cserény, hová csak* (dk: puszta cserény, hova csak)
- 27 *ismét sivatag lelegelt avar* (K: ismét sivatag [egy alatta olvashatatlaná kihúzott szóból javítva] lelegelt avar)
- 179 : 9 *fütty a vén betyár* (K: fütty a vén [betoldás felülről] betyár)
- 11 *a vezér.*
 — *Mit hoztatok? — kérde Rózsa.*
 — *Kegyelmet tinektek! — kiálta György...*
 (dk: a vezér.
 — *Kegyelmet ti néktek! — kiáltá György)*
- 14 *leszöke, s egy nagy* (K: leszökeve s <kebléből> egy nagy)
- 18 *hullott rá szeméből* (K: hullott <ki> rá [a kihúzott szó fölött] szeméből)
- 21 *istenem! — kiálta fuldokló* (dk: istenem! — kiáltá fukdokló)
- 25 *— Üljetek lóra, a csapatot* (K: „Üljetek lóra”, <monda> [a szó ceruzával áthúзва] a csapatot)
- 33 *hogy jóvátehetjük elmúlt* (K: hogy jóváteheessük elmúlt)
- 180 : 1 *bánta volna eddigi életét* (K: bánta volna eddigi [betoldás felülről] életét)
- 1 *s ne örülne annak* (K: s ne örülne [az n g-ből javítva] annak)
- 7 *volt: „Esküszünk, hogy* (K: volt: „esküszünk [a szó belseji k utólag beszúrva, részben az utána következő ű-re ráírva], hogy)
- 10 *és senkinek kegyelmet* (K: és senkinek <g> kegyelmet)
- 12 *tőlem? — monda a vezér* (dk: tőlem? — mondá a vezér)
- 21 *Most Szenttamásinak hívatom* (K, dk: Most Szenttamásinak hívatom)

- 24 *városnak el kell pusztulni a föld* (dk: városnak el kell pusztulnia a föld)
- 181 : 9 *Egyszer csak elkezdett* (dk: Egyszerre csak elkezdett)
- 10 *külhóban elhelyezett magyar* (K: külhóban elhelyezett [az igekötő fölülről beszúrás] magyar)
- 12 *beült egyenként a korcsmákba* (K: beült estenként a korcsmákba)
- 12 *huszárok mulatozni szoktak* (dk: huszárok mulatni szoktak)
- 13 *beszédbe elegyedett velök, szavai* (dk: beszédbe elegyedett velük, szavai)
- 13 *lassanként szájról szájra kelve* (K: lassanként szájról szájra kelve)
- 22 *azt imádkozák reggel-este.* (K: azt imádkozták reggel este.)
- 182 : 1 *A katonák közül egy sem* (K: A katonák közül egy sem — dk: a katonák közül egy sem)
- 8 *kiknek gyakran lehet szokatlan* (K: kiknek [beszúrás felülről] gyakran lehet *<bu>* szokatlan)
- 11 *énekeltek, miknek versei* (K: énekeltek, *<mikben>* miknek versei)
- 13 *különös, megfoghatlan kedélyből* (K: különös, megfoghatlan [utána olvashatatlaná kihúzott rövid szó v. szókezdet] kedélyből)
- 14 *hasonlít, minden vers végén e* (K: hasonlít, *<a versek végén,>* minden [betoldás felülről] vers*<ek>* végén e)
- 16 *oly hangra téve, mintha* (dk: oly hangon téve, mintha)
- 16 *kiáltása volnának, alább-alább.* (K: kiáltása volnának [„vola”-ból fölékanyarítással javítva], alább-alább)
- 17 *mélyen elnyújtott félhangban* (K: mélyen *<elnyúlt>* elnyújtott félhangban)
- 22 *sírból feljövő kiáltás.* (K: sírból feljövő kiáltás*<okat>*.)
- 26 *városában állomásolt egy* (dk: városában állomásozott egy)
- 183 : 8 *idegzetes arccal, kék* (K: idegzetes *<arczához>* arccal[!] [föleírás], kék)
- 9 *szokatlan fénnel, melyet* (K: szokatlan *<tűzzel>* fénnel [föleírás], melyet)
- 10 *halvány arca, márvány* (K: halvány arca, *<ha>* márvány)
- 13 *a szélcsöndes éjben* (K: a szélcsöndes [az *ö e*-ből javítva] éjben)
- 15 *felőle, reszkettek ajkai, vékony* (K: felőle, *<a reszkető ajkak>* reszkettek ajkai [a kihagyottakból fölékanyarítás-

- sal, betűátírással javítva] <és a redőre vont homlok mellett szemei fel> vékony)
- 25 *tud a vonásokból, a homlok* (K: tud a vonások<ban>ból [ráírásos javítás], a homlok)
- 34 *alá, az embert holnap* (K: alá, az embert [az utolsó két szó beszúrás föléírással] holnap)
- 184 : 7 *te magyar? nem szereted-e* (dk: te magyar? Nem szereted-e)
- 15 *forradalmakat képezik, egy szót* (K: forradalmakat készítik, egy szót)
- 19 *hogyan kell jönni egy időnek* (K: hogyan <egy időnek> kell jönni egy időnek)
- 26 *a könnyek záporhullásában a* (K: a könnyek zápor <a mellett> hullásában [ráírásos javítás] a)
- 32 *építettek, ott a napszámosok* (K: építettek, <az> ott a napszámosok)
- 34 *elmentem azon, a nő* (dk: elmentem arra, a nő)
- 185 : 2 *nőnek egykor szebb palotája* (K: nőnek egykor [a gy ..lő-ből javítva] szebb palotája)
- 11 *millióknak ura, — kért, hogy a többit küldjem el* (K: millióknak ura, — <a többit kérte> kért [a kihagyott három szó erre javítva], hogy a többit [az utolsó két szó föléírással betoldás] küldjem el)
- 14 *kis hatéves gyermek* (K: kis <három> hat [föleírás] éves gyermek)
- 15 *azóta nyolc év múlt* (K: azóta <hét> nyolcz [föleírás] év múlt)
- 22 *rám nézett... Óh* (K: rám nézett, nem felelt... Óh)
- 24 *szomszéd népektől, mit* (K: szomszéd népek<l>től [a t ráírásos javítás], mit)
- 24 *ha nagyobb népekkel* (K: ha <kell> nagyobb népekkel)
- 25 *eredett tusába, s jaj* (dk: eredett tusába, jaj)
- 28 *utáni napon esett el* (K: utáni <h>napon [ráírás] esett el)
- 31 — *Nem kívánom.* (K: — Nem, nem kívánom.)
- 32 *bűnös szenvedélyem: jobban* (K: bűnös szenvedélyemet: jobban)
- 186 : 3 *kérem tőled, hagyd meg* (K: kérem tőle<m>d [ráírás], hagyd meg)
- 5 *kérem tőled jegyajándékul.* (K: kérem [az utolsó betű másból javítva] tőled jegyajándékul.)
- 7 — *És egy katona becsületét!* (K: — És egy <katonabecsületet is> katonabecsületét. [!])

- 9 *halált mond fejére.* (dk: halált mond a fejére.)
- 10 *ítéletet, vagy együtt mennem* (K: ítéletet, vagy <arra menni a lázítóval, merre menni ő vezet> együtt mennem)
- 11 *a lázítóval Magyarországra* (dk: a lázítóval Magyarországra.)
- 13 *jönnék többet vissza.* (dk: jönnék többé vissza.)
- 15 *zászlója, válassz, melyiket emeljem* (dk: zászlója, melyiket emeljem)
- 21 *formálva lovagoltak a huszárok* (K: formálva<, > lovagoltak <két felől> a huszárok)
- 22 *hallgatagon szótalanul, csak* (dk: hallgatagon, szótlanul, csak)
- 24 *hajadon fővel, megláncolt kezekkel* (K: hajadon fővel, <megvasalt> megláncolt kezekkel)
- 187 : 1 *Az elitélt meghajtott fővel, lesütött* (K: Az elitélt lehajtott fővel [az utolsó két szó betoldás föléírással] lesütött)
- 1 *szemekkel, hagyta magát* (K: szemekkel, <meg> hagyta magát)
- 7 *pálcát ad kezébe* (K: pálcát ad kezébe)
- 11 *E szavakra felmelte fejét az* (K: E szavak <után> ra [betoldással, áthúzással javítva] felemelte fejét az — dk: E szavakra fölemelte fejét az)
- 13 *azután feljebb az ég bíboros felhőin* (K: azután felyebb a láthatáron kéklő heglánczolon, azután még fellyebb az ég bíboros felhőin)
- 22 *Imádjatok Istent, hogy halálotok óráján* (dk: Imádjatok Istent, hogy halálatok óráján)
- 23 *ne szálljatok a sírba* (ME: ne szálljatok a sírba — dk: ne szálljatok a sírba)
- 26 *E szavak után* (K: <Az> E szavak után)
- 188 : 3 *kivenni, a tomboló paripák* (dk: kivenni, s tomboló paripák)
- 12 *De a pillanat késni* (K: De e pillanat késni)
- 15 *hogy éppen, midőn e* (K: hogy épen [betoldás felülről] midőn e)
- 26 *menyasszony a vőlegénynek* (K: menyasszony a [beékelés felülről] vőlegénynek.)
- 30 *a percek örökkévalósággá.* (K: a perczek <évekké> örökkévalósággá)
- 189 : 8 *távolból bocsátottak vissza* (K: távolbol bocsátottak <ha> vissza)
- 10 *— Lovamat! — ordíta a vőlegény* (dk: — Lovamat! — ordítá a vőlegény)

- 11 *őrült rohant az ajtónak.* (K: őrült rohant <ki az ajtón> az ajtónak.)
- 14 – *Csak egy pillanatra, lelkem* (K, dk: – *Csak egy pillanatra, lelkem*)
- 14 *szólt a völegény halvány menyasszonyának* (K: szólt a völegény <me> halvány menyasszonyának)
- 17 *nem akart kiindulni az* (K: nem akart <kiug> kiindulni az)
- 25 *a kék hegyek felé* (K: a kék hegyek [a h más betűből javítva] felé)
- 33 *fehér üngben, szőke fővel* (K: fehér üngben, szürke fővel)
- 190 : 1 *ösvényeken, mocsári süppedékeken* (K: ösvényeken, mocsári <gém> süppedékeken)
- 4 *partjához értek. A távol* (K: partjához értek <ez a folyam már a kék hegyekből eredt.> A távol)
- 4 *ormokon itt-ott csillámlottak* (K: ormokon itt ott [ez a két szó beszúrás felülről] csillámlottak)
- 7 *ered. Ott leszálltak* (K: ered. <Lesz> Ott leszálltak)
- 14 *Ahol az a csillag ragyog.*” (dk: Ahol az a három csillag ragyog.”)
- 20 *tollai s perémes mentéje* (K: tollai s perémes [betoldás felülről] mentéje)
- 22 *„A kapitány” – mormogja mindenki.* (K: „A kapitány” mormogja mindenki [utólagos beszúrás, lefelé elkanyarítva].)
- 29 *talál eléggé öldöklő* (dk: talál elég öldöklő)
- 29 *látszik: hogy amit* (K: látszik <előre>: hogy a mit)
- 191 : 2 *Nem kell sokáig* (K: Nem <gondol> kell sokáig)
- 5 *ha veszteni találunk.* (K: ha veszt-<ünk>eni találunk.)
- 8 *Nagyobb valószínűséget* (dk: Nagyobb valószínűség végett)
- 16 *A kapitány nézett rájuk.* (dk: A kapitány nézett rájuk.)
- 19 *a kettő. Mögötte az ég tiszta boldogsága, előtte a villámos dicsőség. Küzdött keblében* (K: a kettő. Mögötte az égtiszta [betoldás fölülről] boldogság, előtte a villámos dicsőség. Küzdött keblében – dk: mind a kettő. Küzdött keblében)
- 22 *a trombita a csapat háta mögött* (K: a trombita, a [beékelés fölülről] csapat háta mögött)
- 23 *riadó hangra megszökken alatta a harci mén* (K: riadó hangra <ha> megszökken alatta [a két utolsó szó betoldás felülről] a harci mén)
- 24 *a kardot feje fölött* (K: a kardot [az o a-ból javítva] feje fölött)

- 30 képeznek fejeik fölött. (dk: képeznek fejeik felett.)
- 34 karban hazai dalt (K: karban <egy> hazai dalt)
- 192 : 6 minden lépéssel messzebb távozik (K: minden lépéssel <to-
vább> messzebb messzebb távozik)
- 7 lebeg lelke előtt. (K: lebeg <szem> lelke előtt.)
- 8 lovagol a Szenttamási (dk: lovagol Szenttamási)
- 8 egy nemzetiszín zászló (dk: egy nemzeti színű zászló)
- 10 viszi, ellenségének véres (dk: viszi: ellenségeinek véres)
- 15 ragyognak a hegyoldalokban. (K: ragyognak a hegyoldalak-
ban [betoldás alulról].)
- 18 A félkezű ember (K: <Szenttamási csaták.> A félkezű
ember.)
- 20 Egy év múlt el. (K: <(öreg emberek már, úgy sem soká
élnék!)> <Félév> Egy év múlt el.)
- 21 közt, az éjjeli őrűz körül (K: közt, az éjjeli [beszúrás
felülről] őrűz körül)
- 21 tizenhárom szerb harcos (K: tizenhárom [a „tizen” beszúrás
felülről] szerb harcos)
- 24 egy közölük a guszlicán (K: egy közölük a guszlicán)
- 27 döcögése hallott s (dk: döcögése hallatszott s)
- 27 vidám ujjongatás. Rablott (K: vidám ujjongatás [felülről
betoldás]. Rablott)
- 31 szerbek messziről ráismertek (K: szerbek messziről [felülről
beszúrás] rá ismertek)
- 193 : 3 de útját álltam (K: de <utol> útját álltam)
- 5 nem ütted agyon? (dk: nem ütötte agyon?)
- 26 a csap alá, s aztán (K: a csap<ok> alá s aztán. — dk: a csap
alá, aztán)
- 194 : 6 csatánk van, öt mind a két (K: csatánk van, <ott> öt mind a
két)
- 24 magyar átjött a jégen (K: magyar átjött <ott> a jégen)
- 25 fél arca, fél szeme, fél karja (K: fél arcza, <félkeze,>
félszeme, félkarja)
- 26 és karjával még akkor is (K: és karjával [a -val rag másból
ráírással javítva] még akkor is)
- 29 Ó, átkozott! Bár most is (K: Óh átkozott! [a k ráírással d-ből
javítva] Bár most is — dk: Oh, átkozott! bár most is)
- 195 : 1 magát, s iszonyú görcsök közt (ME, dk: magát s szörnyű
görcsök közt)
- 4 alatt összeaprították, azután (dk: alatt összelapították, az-
után)

- 5 *elvánszorogtak jobbra s balra a* (K: elvánszorogtak jobbra balra a)
- 6 *itt-amott eldőlték az árokban* (K: itt amott eldőlték az árokban)
- 13 *A fizető nap* (K: A fizető <óra> nap.)
- 16 *a szerb zászló* (ME: a szsrb [sh.] zászló)
- 19 *a környék, csak Szenttamás* (K: a környék, <de> csak Szenttamás)
- 21 *egy kisdéd sereg jelent meg* (K: egy kisdéd [a -ded beszúrás felülről] <csapat> sereg jelent meg)
- 22 *a hírhedt sáncok előtt* (K: a <Szereds> hírhedt sáncok előtt)
- 23 *több a védseregnél, annak is* (dk: több a védő seregnél, annak is)
- 29 *nem azon boldog emberek* (K: nem azon <családapák>, boldog emberek)
- 33 *várazozik, kinek a csata előtt ölelő karok* (K: várazozik, kinek a csata előtt [az utolsó négy szó későbbi betoldás felülről] ölelő karok)
- 196 : 1 *voltak, kiknek mindenüket elpusztíták* (K: voltak. Kiknek mindenüket elpusztíták — ME: voltak, kiknek. Mindenüket [két egymásból következő sh.] elpusztíták)
- 2 *az ősi kunyhók helyén* (K: az ősi kunyhók helyén)
- 5 *Ezek most mind együtt voltak, és azok, kik* (K: Ezek most mind együtt <rako> voltak, [ez az egész (tag)mondat utólagos föléírással betoldva] És azok [a szó végén egy olvashatatlaná kihúzott betű] kik)
- 8 *mind együtt a másik* (K: mind együtt <vannak> a másik)
- 16 *soká élnének már.* (K: soká élnének már. [az r után egy kihúzott betű])
- 18 *Arca, teste még rongyosabb* (K: Arca, <kop> teste még rongyosabb)
- 24 *Magas a sánc* (K: Magas <abb> a sáncz)
- 27 *ősi házam! üszköt neki* (K: ősi házam' <ordít> üszköt neki — dk: ősi házam! Üszköt neki)
- 28 *ordít a Szenttamási irtózat* (dk: ordít a Szenttamási irtózat)
- 30 *amint rohan a sánc felé.* (K: mint <a> rohan a sáncz felé)
- 34 *halott arcának rándulásaihoz.* (K: halott arcá<hoz>nak [ráírásos javítás] rándulásaihoz.)
- 197 : 5 *a megszólító hanghoz sejte, de* (K: a megszólító hang<ot>-hoz [ráírásos javítás] <ismerné> sejte, de)

- 8 *A két csapat alig hűsz* (K: A két csapat <megey> alig hűsz)
 10 *egyszerre lőtte ki fegyvereit* (K: egyszerre lőtte ki <ellenére> fegyvereit)
 12 *a sáncztető is, s az elhullottak* (K: a sáncztető<t> is [beékelés föléírással], s az elhullottak)
 16 *fáradtan fölványszorgott fél kezével* (ME: fáradtan fölványszorgott félkezével [sh.] — dk: fáradtan felványszorgott félkezével)
 20 *haldokló hangon hörögve: „ne hallgasson* (dk: haldokló hangon hörögve: „Ne hallgasson)
 22 *A rác meghalt, György félkőnyökére* (K: A rác <megállt> meghalt [föleírásos javítás], György félkőnyökére)
 23 *kartácságyú a tömegbe szorított rácok közé* (K: kartács ágyú a tömegbe<n> szorított rácok közé)
 28 *Látta, hogy az ablakból egy női alak* (K: Látta hogy [beszúrás felülről] az ablakból <Látta hogy> egy női alak)
 198 : 4, 5 [a dk az „utóhang” előtti két utolsó mondatot (a „Szent-Tamásón egy kő...” és „A két torony...” kezdetűeket) két önálló bekezdésbe helyezi]
 [A kézirat hátlapján a szerző kérése olvasható a következő szavakkal:]

A „szedő” uraknak,

Ha sok lesz a kézirat, kérek a csillagok * * * helyett vonalakat — tetetni, ha ellenkezőleg kevés lenne, azon a cikkek közeinek durchschieszolásával lehet segíteni

Sajó

A vérontás angyala (1850) eltérései:

A későbbi változat támpéldánya, az egyetlen nyomtatású *A vérontás angyala (1850)*, amely hazai talajú, az alábbi változatokat, főleg kényszerű rövidüléseket szenvedte. Szabó József, a Kozma Vazul-féle nyomda könyvvezetője megőrizte az ME VII. füzetének azt a példányát, amelyen a sajtóhatóság biztosan külön szívességből megjelölte a kihagyandó helyeket. A cenzúra jól kivehető egyetlen szempontja: a haza és a nemzetiségek ügyé szövege hozzászólásának kerülése. Az apróságokat figyelmen kívül hagyva tehát:

- 176 : 7–8 elfogadja áldozataidat *a haza*. *A hazának ellenségei vannak*.
 A kurzív szavak helyett: a harcmezőn ellenségeket találsz.

- 180:16–17 „ahova küldve vagy.” Ezután kimarad:
 – Egyebet nem kívánsz?
 – Halottaim véreért gyilkosaik vérét.
- 181:6-tól A *honvágy* c. egykori fejezet egész bevezető része az első
 182:22-ig hármás csillagig, vagyis azzal a mondatzárással befejező-
 leg:
 a sírból feljövő kiáltás.
- 190:16 „az a csillag ragyog” után kimarad: Ki ment valaha ily vígan
 a halálba?
- 191:6–8 „viszünk el erőnek erejével.” utáni mondat: Ha merényünk
 sikerül, legyen tied a dicsőség híre, ha elbukunk, minket
 vádolj, erővel hozunk el.
- 191:18–19 „a haza bércatára”, vesszője utáni hat szó: epedve vár reá
 mind a kettő.
- 192:1–4 „hazai dalt énekelnek:” meghagyott kettőspontja után ki-
 húzva a népdal négy sora:
 Erdő, erdő, de magas vagy,
 Kedves hazám, de messze vagy,
 Ha az erdőt levághatnám,
 A hazámat megláthatnám.
- 196:1–2 „menekültek voltak.” után kimarad: kiknek mindenüket
 elpusztíták a rácok.
- 196:6–9 „egyedül maradt meg.” utáni teljes mondat: Ezek most mind
 együtt voltak, és azok, kik őket ily boldogtalanná tették,
 legkeservesebb ellenségeik velük szemben, egy sánca
 bezárva, szinte mind együtt a másik részen.
- 197:10 „lőtte ki fegyvereit elleneire, a” ezt a helyesbítést kapja: lőtte
 ki fegyvereit ellenére, a
- 198:5–6 végül az utóhang előtti utolsó mondat: A két torony nem
 látszik többé a messze láthatáron. (Vö.: Szil. Rajzok
 62–66.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 163:24 *Szent-Tamás*, ill. Szenttamás — a XIX. század folyamán pár
 ezer lelkes nagyközség az egykori Bács-Bodrog vármegye
 óbecsei járásában. Szerb neve, amelyet ma is visel: Srbbob-
 ran, Jugoszláviában.
- 164:1 *Szent Eustach* — Traianus római császár hadvezére, aki
 legendája szerint csodás jelenés folytán lett keresztényé.

- Az i. sz. II. század második évtizedének végén halt vértanúhalált Hadrian császár uralkodása idején. Ünnepe: szeptember 20.
- 164 : 6 *davoria* — zavaros, részeg éneklés, ordítózás.
- 171 : 10 *a bosszúállás szent lelkét érzé fejére leszállni tüzes nyelvben* — a Biblia mondja pünkösöd ünnepét megjelenítve: „És megjelentek előttük kettős tüzes nyelvek, és üle mindenikre azok közül.” (ApCsel II/3.)
- 172 : 16 *s kiírta az napon minden rácot a városból* — Jókai nem kis túlzása. Valószínűleg szándékosan él az író ezzel a hiperbolikus ábrázolásmóddal. Reizner adatai szerint a múlt század negyvenes éveiben Szegeden „mintegy másfél ezer szerb” lakhatott (Reizner János: *A régi Szeged*. Szeged 1884. I. 161.). Közülük 60 körüli személy esett a pogromok áldozatául — amint Nacsády is idézi Reiznert (Alföld 1975. 2. sz. 22.). Nem biztos, hogy ugyanazokról az eseményekről beszélünk ugyan, de az áldozatok száma nagyjából azonos egyiknél is, másiknál is.
- 177 : 13 *Félegháza* — Kiskunfélegháza
- 178 : 23 *sívó homok* — széltől mozgatott homok, éppoly terméketlen, mint a futóhomok.
- 24 *cserény* — vesszőfonadékkal bekerített hely, csikósok, gulyások tanyája a szabadban.
- 26 *káka* — a sásfélékhez tartozó növényfajta, amely nedves területeken fajtáinak tömegével fordul elő pusztáinkon.
- 179 : 11 *Az egyik férfi a három közül Rózsa volt, a vezér* — a jelenet költött; l. a keletkezéstörténetet.
- 19 *térdre esett s megcsókolá az írást* — az OHB által Rózsa Sándor részére kiállított amnesztialevél szövege nekünk is rendelkezésünkre áll: KLÖM 13. k. 78. — A motívum az említettek kivül az *Enyim, tied, övé* c. regényben is előkerül (JKK 29. k. 148.).
- 180 : 30 *véres mezőkön találkozni fogunk* — találkozásuk nincs kizárva, de Rózsa csapatát — mint köztudott — Mészáros Lázár miniszter kevés idő után (november 20.) feloszlatta (l. *A vörössipkás*, ill. a *F*gy Gyula* jegyzeteit).
- 186 : 30 *karabin* — karabély, egyfajta lőfegyver
- 30 *nyeregkápa* — a nyereg vázának elől és hátul kimagasodó része, a lovas biztonsága és a málha felerősítése érdekében.

- 184 : 24. a „nincs még oda Lengyelország” indulóját — vö. *A mi lengyelünk* megfelelő helyével (JKK 66. k. 536.).
- 190 : 18 „Héj, én is odavaló vagyok” — ez a népdal — kissé eltérő formában — Eötvösnél, *A falu jegyzője* utolsó lapjain is felbukkan.
- 192 : 24 *guzlica* — délszláv pengetős hangszer.
- 194 : 20 — *Jarovácnál láttam ötöt az égő város utcáin végigszaladozni* — helyesen Jarkovác a helység neve, amely az egykori Szerém vármegye ópazsovai járásában egy Golubinci nevű nagyközséghez tartozó puszta és falu (nem tévesztendő össze a Torontál megyei több ezer lelkes nagyközséggel, amely ugyanezt a nevet — később *Árkodra* keresztelve — viselte). 1848 decemberének közepén itt vívott súlyos küzdelmet Damjanich és Kiss Ernő az őket megtámadó szerbekkel, akiket Suplikác verbuvált. Végül a két magyar hadvezér egyesülten kiveri a faluból a rác sereget, Jarkovácot pedig felgyújtják a katonák, mivel lakosai — elég érthetően — saját véreiket segítették ellenük. Egyéb történelmi tényekről l. a keletkezéstörténetet!
- 196 : 33 *galvanizált* — árammal kezelt
- 198 : 18 *Az örültek házában ül a huszárok kapitánya* — világos utalás a börtönben élete végén megbomlott Lenkeyre (fiatalon volt százados), akinek a haláláról (1850. február 8.) azonban az egykorú közvélemény nem értesült. Ezért írhatta róla Jókai, hogy az örültek házában van.

8. A BÁRDY CSALÁD

K: nem ismeretes

- M: I. ① 1. k. 1—70.
 II. ② 2. k. 29—92.
 III. ③ 2. k. 29—92.
 IV. ④ a., b. 2. k. 29—92.
 V. ⑤ a., b., c., d., e., f. 100—145.
 VI. ⑥ 269—341.
 VII. ⑦ 2. k. 46—105.
 VIII. ⑧ a., b., c. 2. k. 46—104.
 d. 249—316.
 IX. ⑨ 2. k. 46—104.
 X. ⑩ 2. k. 46—104.

- XI. ⑪ 2. k. 46—104.
 XII. ⑫ 2. k. 46—104.
 XIII. ⑬ 100—145.
 XIV. ⑭ a., b. 2. k. 46—104.
 XV. ⑮ 2. k. 46—104.
 XVI. ⑯ 102—143.
 XVII. ⑰ 102—143.
 XVIII. Jókai Mór, Válogatott elbeszélések
 Domokos Mátyás—Illés Endre válogatása. Bp. 1955.
 Szépirodalmi Könyvkiadó I—III., együttvévé 1846 lap
 novellánk: I. 102—43.

Fordítások:

- Német: I. *Die Familie Bárdy* a „Schlachtenbilder und Scenen aus Ungarns Revolution 1848 und 1849” von Sajo kötetben Pesth—Leipzig 1850. 29—120.
 II. *Die Familie Bárdy* a „Blumen des Ostens” Neue Erzählungen und Schilderungen von M. Jókai kötetben Ford.: Ludwig Wechsler Berlin 1882. A. Reinecke 95—178.
- Angol: I. *The Bardy family* a „Hungarian sketches in peace and war” c. gyűjteményben Ford.: megnevezetlen [Mary Stuart] Edingburgh 1854. Constable 87—132.
 II. *Ua.* a Constable’s Miscellany of Foreign Literature sorozat 1. köteteként Edingburgh 1855. 87—132.
 III. **Ua.* London 1856. Trübner (az adat Kertbeny Károly: *Die ungarische Literatur in der Weltliteratur*. Bp. 1876. c. művéből, 36.)
- Olasz: *La Famiglia Bárdy* az „Episodi della Guerra della Indipendenza Ungherese nel 1848 e 1849” per M. Jókai kötetben Ford.: E. B[ulich] Fiume 1872. E. Mohovich kiad. 19—83.
- Szerb: *Фамилия Барди* Ford.: J. Jankovics Pančevo 1873. 20—34.
- Lengyel: I. **Rodzina Bardy* Ford.: L. Majevski

- Krakow 1883.
- II. **Ua.*
 Ford.: K. Bartoszewicz
 Kraków 1884.
 (Csapláros: i. m. 43. mindkettő)
 J. Slaski szerint a *Novellák* 3. k.-ében
- Svéd: **Tretton vid Bordet Eller Familjen Bårdy*
 Stockholm 1889 U. Fradrikssons Forlag; 89 l.
 (DT IV: 1243.)
- Finn: *Kolmetoista pöydässä eli Bårdyn perhe* Werimuistelma vou-
 ditba 1848.
 Ford.: A. Forsgren
 Pori 1889. A. Berghomin, 70 l.
- Cseh: *Záhuba rodu Bårdyova* a „Kresby a Malby (Novely)” I—II.
 c. kötetben
 Ford.: Ludvik Kostolný
 Praha 1892—1893. Tiskom „Národní Tiskárny a nakladatelst-
 va” II. k. 261—316.
- Szlovák: **Bárdyovká familia*
 Ford.: A. Ghéczy-Hugyecz
 Bp. 1924. Slovenské Noviny
 (DT IV: 1243.)

Keletkezése (források, minták)

Szedjük össze a keletkezéstörténet megtámadhatatlan adatait:

1. a megjelenés időpontja: 1850. július 13., a *Forradalmi és csataké-
 pek 1848- és 1849-ből* c. novelláskötet élén;

2. a *Megjelent műveim jegyzéke* az első helyen említi ezt az elbeszélést az 1850-ben kibocsátott munkák között. Csakhogy azt már az eddigiekben is tapasztaltuk, hogy az itteni címek egymásutánja korántsem esik egybe a keletkezés sorrendjével.

Kétségtelen bizonyosságúnak mindössze annyit mondhatunk, hogy a *Bárdy család* az 1850-es esztendő első felében jött létre.

Az erdélyi román fölkelés tényével és országos kihatásaival Jókai már a folyó eseményekkel egy időben tisztában volt, s a délvidékiekkel együttesen szorongó aggodalommal kísérte őket.

A történelem konkrét eseményeit vizsgáljuk meg, hogy a kortársi érte-
 sülésekkel szembesíthessük, és megkíséreljük a szerző ismereteit kitapintani: valóság — kortársi tájékozódás — irodalmi lecsapódás hármasságában.

Az eseménytörténet — némi előzményekkel — mai ismereteink szerint a következő képet adja rövid összefoglalásban:

Némi korábbi kezdemények után a XIX. század első felében élnéknek meg a románok nemzeti és társadalmi fejlődésére irányuló mozgalmak, 1848 pedig a két fejedelemség és az erdélyi románság körében is a függetlenségi törekvések sűrűsödési pontja.

A Kárpátokon belül élő románság 1848 márciusában azonnal fellép Magyarországnak Erdéllyel való uniója ellen, leghatározottabban napi sajtójában. De a polgári átalakulásban eleinte még a román nemzeti mozgalom balszárnyán elhelyezkedő értelmiségi fiatalok is — Avram Jancu, Alexandru Papin-Ilarian — a magyarokkal való együttműködést hirdetik. 1848. március végén a román nemzet egyenjogúságáért a nagyszebeni Simion Bărnuțiu veszi föl a küzdelmet. Honfitársaihoz intézett felhívásában (1848. március 4.) mozgósító erő nyilvánul meg:

„Mi, románok, nem beszélünk veletek, magyarok, erről az unióról, amíg román nemzetet vissza nem helyezitek abba a politikai méltóságba, amelytől ti, magyarok, székelyek és szászok fosztottátok meg.[...]”

Román ezred![...] EgyesüljeteK pap testvéreitekkel és mondjátok meg a magyaroknak: addig nem lesz nyugvásunk, míg el nem ismeritek nemzetünket; az unió mikéntjéről és feltételeiről nem dönthetünk, csak miután diétára gyűlt az egész román nemzet.” (Benkő S. fordítása. In: Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországnán*. (Bp. 1980. 141—43.)

Szakadás előidézésétől hívei óvakodnak, az uniót halogatnák. Rövidesen háttérbe szorulnak azonban Balázsfalván, ahol időközben Andrei Șaguna püspök lett a Román Nemzeti Bizottmány elnöke, s ekkor már a Bărnuțiu-tól származó kiáltvány lényegében fegyverkezésre szólítja föl a nemzettársakat, és a leghatározottabban ellenzi az uniót. Az erdélyi románok első nemzeti gyűlése 1848. május 16-án 16 pontban foglalja össze követeléseit Balázsfalván. Utolsó pontjuk:

„A román nemzet kéri az együttlakó nemzeteket, hogy mindaddig ne tárgyaljanak a Magyarországgal való unió kérdéséről, amíg a román nemzet nem válik alkotmányos és szervezett, a törvényhozás házában tanácskozó- és határozati-szavazati joggal felruházott nemzetté.[...]” (Babb János általam némileg helyesbített fordítása. In: Spira: i. m. 172.)

A felkelés veszélye mind tömegesebbé válásával egyre fenyegetőbb. A románoknak is rendelkezésükre áll — a délszlávokhoz hasonlóan — a két erdélyi határőr-gyalogezredük. Éleződik a helyzet, mikor ezek legénysége — császári tisztjeik biztatására — nyíltan szembehelyezkedik a magyar kormánnyal, és csak a májusi balázsfalvi gyűlés határozataihoz és a Román Nemzeti Bizottmány utasításaihoz kívánja tartani magát.

Nagymértékben a magyar forradalom ellen hangolja az erdélyi román tömegeket a szeptember elején Erdélyben is megkezdett újoncozás. Ezt a RNB érvénytelennek hirdeti. A hatóságok az ellenszegülés megtörésére karhatalmat vezényelnek ki, ezek Aranyoslónán (szeptember 12.) belelőnek a sokaságba. A tizenhárom halott hatására a hangulat annyira elmérgesedik, hogy a román parasztok is fegyverrel válaszolnak. — Szeptember 16-án újabb gyűlést hirdetnek Balázsfalvára, és a csaknem kéthetes tanácskozással a románok részben felfegyverzetten jelennek meg. 25-i keltezéssel petíciót intéznek az uralkodóhoz: magukat, sőt Erdélyt mindenben a császárnak kívánják alárendelni, s valóban elfogadhatatlan nemzeti követelésekkel állnak elő. Így az erdélyi román nemzeti mozgalom ellenforradalmi irtóhadjáratú fajul. Októberben az erdélyi császári főparancsnokság körrendelete lefegyverzi a magyar nemzetőröket, s egy héttel később ugyanez a főparancsnokság tömeges fegyverfogásra szólítja föl a románokat, s a császári csapatokkal együttműködve szembeszállásra hívja föl őket „a megsemmisítésükre törekvők” ellenében. Ez az október közepi felhívás már szükségtelen volt: a felkelésre fölkészült román nacionalisták tízezerei irtóhadjáratot kezdenek a hegyek lábánál fekvő városok magyar lakossága ellen, olyan pusztítást okozva, hogy azokat még az ellenforradalom némely százs hívei is csak a tatárdúláshoz tudták hasonlítani. — Puchnernek ezek után nem nehéz a dolga. Csak a székelyek egy része áll ellen. Gyökeres fordulatot Bem megjelenése hoz az év vége felé. (Vö.: *Magyarország története* 6/1. 187—90., 293—98.)

Mit tudott minderről — a 140 évből visszatekintő világos képpel szemben — a napok forgatagában benneélő kortárs?

Jókai még az újságírók közt is a viszonylag legjobban értesültek közé számít, hisz közismert, hogy a vezérkar közelében tartózkodik mindvégig. A gyorsan változó eseményekről — természetesen — a napilapokból tájékozódhatunk leginkább. Néhány helyet nézzünk meg kivonatosan!

Nem szorul magyarázatra, mennyire közeláll Jókai a PH-hoz. 1848. július 14-én hír jelenik meg benne a nemzetiségek közti izgatásról, mint a lap mondja: „főleg szláv és oláh elemek körében”.

Másnap, 15-én arról tudósít az újság, hogy „...az oláhok negyedik nemzet akarnak lenni Erdélyben. Más szavakkal azt akarják, hogy a volt Erdély, Oláh-, vagyis új stýlben Románország legyen.[...]”

Csak felbujtóikat — hét-nyolc embert — kell ártalmatlanná tenni” — írja Jósika Miklós a PH-ban.

Jókainak 48 ószén csak az Ék áll rendelkezésére, itt ír a „Charivari” *Országjárás* címen összefoglalt jegyzeteiben néhány sort, amely humo-

ros megfogalmazásában nem veszi kellő komolysággal az erdélyi hadihelyzetet, de jólértesültségéről még ilyen fogyatékosága mellett is meggyőző:

„Az oláhok, miután tulajdon hazájukban elvesztették a szabadságot, hozzánk jöttek a mienket elvenni. Erdélyben ezereinkint rohannak a magyarokra, ha egyet elcsiphetnek, azt hatfelé vágják, de ha már hatot együtt lelnek, az elől hatfelé szaladnak.” (Ék 1848. október 29. 572.; CB II. 399.)

A helyzet súlyos voltáról viszont minden újságolvasó értesülhetett a MT 1848. október 31-i számából Horváth Miklós és Pálfi Albert megrendítő cikkei alapján.

Mephistopheles aláírással közöl az Ék november 19-i száma egy tanulmánynak beillő írást *Az utolsó oláh forradalom* címmel. A cikk erős Vay Miklós-ellenes éllel rendelkezik (ő az új erdélyi kormánybiztos, s joggal kifogásolható), ugyanakkor őszintén ír az unióellenes hangulatról.

Nehezen dönthető el, vajon mit olvasott ki Jókai buzgó előfizetője a folyóirat karácsonyi „Charivari”-ja Szélrózsájának alábbi mondatából:

„Bem szétverte Jánk táborát Csucsánál.” (Ék 1848. december 24. 826.; CB II. 450.) Ha Bem verte szét, mindenképp ellenségnek kell lennie, de ahhoz nagyon bennfentesnek kellett lennie az olvasónak, hogy megfelejtse, a Jánk név Avram Jancura vonatkozik. Később majd Jókai is így beszél a „vezér”-ről.

Életközeli, igen részletekbe menő, mégis elvi síkon tartott (mert a reakció praktikáit erősen kidomborító) tanulmányt jóval az események után, 1849 februárjának két, egymásutáni számában a Közlöny nyújt Dózsa tollából *Erdély vérnappjaiból* címmel. A pontos tájékozódást adó írásnak néhány ötletszerűen kiragadott részletével elégedjünk itt meg:

„[...]célyszerűnek láttam egy általános áttekintésben mutatni fel színezetét az itteni dolgoknak, bíráljon meg aztán minket a' világ[...]

Az oláhok mozgalma... szikrát a' szláv mozgalmakból kapott, 's a' cél volt a három ország elnyomott oláh népességéből egy compact nemzeti hatalmat alakítani. Merész álom volt ez, hova ez elnyomott nép csak a' török, orosz és magyar hatalmak romjain emelkedhetett volna fel...

Mindnyájokat lépen fogta meg a' reactio átlátóbb politikája... a reactionak nem kell sem magyar, sem szász, sem oláh szabadság; hanem valamennyi lenyüggött népek fölött egy féktelen absolutismus. Így lön a' mi csatáink iránya a' legsajátságosabb: a' magyar király harczol ellenünk a' magyar királyság megsemmisítésére, a' demokrat institutió-jú szászság, 's a' demokrat elvek nyomán emberi jogokkal felruházott

oláhság a' democratia megdöntésére, és az egészen aristocratiai előnyökkel felruházott magyarelem harczol ellenökben a' demokrata elvek mellett[...]" (Közlöny 1849. február 8. 78—79. és február 9. 83—84.)

A hős székely megyéről február végén Jókai is ír egy szép cikket az EL-ba *Háromszék az utolsó időben* címmel (jó két hónap múlva a PH-ban is lehozhatja). Helyzetismeretének láttatására érdemes a legelső bekezdését idézni:

„Erdély le vala már igazva. Dézsen Urbán, Kolozsvárt a humanitás-ban kivált Wardener, Szebenben Puchner, Marosvásárhelyt Gedeon parancsolt. A magyar sereg maradványai kivonultak Nagy Várad felé. Benn Erdély külön vidékein Janku, Axinte, Prodán, Mikás s isten tudja hány dacoroman vezér dulongott a szegény magyar életén s vagyonán. Udvarhelyszék falvaiban prédáltak az oláhok s szászok. Csíkszék meghódolt.” (EL 1849. február 26., ill. PH 1849. május 1.; CB III. 57—58.)

S még számos tanújelét adja Jókai annak, hogy figyelemmel kíséri az erdélyi eseményeket. Természetesen főképp Bem tábornokkal kapcsolatban, de dicséri Bánfy János alezredes önfeláldozását mindjárt az EL első számában, és ünnepli Kemény Farkas báró ezredest, akinek tábora 49 júniusának közepén „Vidrán volt, a havasi király rablóvárában”. (pEL 1849. június 22.)

Álljon itt most egy magyar szemtanú hosszabb beszámolójának néhány sora, aki életét áldozta az erdélyi havasok közt, bár szerencsétlensége csupán Hatvani provokációjának következménye. A „márciusi ifjak” egyike, majdnem sikerült Debrecenből Jókait is magával vinnie a harctérre, nagy megértéssel kezelte a románokat. — A szerkesztő szívesen ad helyt lapjában a helyszínről küldött tudósításnak. Pár sor erejéig adjunk mi is:

„Az aristocratia ugy bánt az oláhokkal, mint India papjai a pariakkal. Megveté, lenézte őket, s igavonó barmaként használta fel. Csoda-e, ha e letiport, e porig alázott fajból minden nemesebb érzelem kihalt? csoda-e, ha a sanyargatott kebelből minden nemesebb indulat kiveszett, csak az maradt meg: a bosszúállás véres indulata. (Czinemintye az oláh jelszava.)[...]

Mikor Magyarhonban már ki volt hirdetve az úrbériség eltörlése: az erdélyi földesurak még akkor is kegyetlenül robotoltattak... illy szűkeklőség után csoda-e, hogy olly könnyű volt az oláh fajt felbujtogatni, a magyar ellen, kik Erdélyben az aristocratit képezték.

És most is dühöng még e faj vad állati böszültséggel. Gyűlölete a magyar iránt kiirthatatlan[...]. A hol tömegben nem meri megtámadni a magyart, ott egyseseket jelöl ki boszúja áldozatául.[...]

És azért én olly modorban vélem czélszerűnek ellenök működni, hogy egyik kezünket barátságosan nyujtsuk a megtérőnek, de másikban a bosszuállás kegyetlen kardja villogjon. Capacitálni igyekszünk őket beszéddel és proclamatiókkal. De a ki meg nem tér, s azontúl is lázong: arra kimondjuk: »e faj kiirtatott!« (EL 1849. április 23.)

Vasvári Pál — mert az ő cikkéről, *A lázongó oláhok* címűről volt szó eddig is — mindezek után csatolva közli önkénteseinek, a Rákóczi csapatnak két kalandját az erdélyi havasok megtisztításáról, hangsúlyozva, hogy emberei mindenütt csak védekezésül használtak fegyvert.

Végül: mit ismertetett az erdélyi román mozgalmakról a kortársi történettudomány?

Ha leszámítjuk az elszórt történettudományi értékű cikkeket a kevés folyóiratban, könyv alakban csupán egy munka jelent meg 1850 folyamán: az általunk már sokszor idézett Szilágyi Sándor-monográfia, *A magyar forradalom története 1848- és 49-ben*.

A tudományos érdeklődésű kortárs ennek a könyvnek ötödik fejezetében elolvashatta a nádor trónbeszédét, értesülhetett a horvát és szerb mozgalmakról, pontos tudomást szerezhetett a nemzetgyűlés 1848. július 11-i üléséről, s azon Kossuth honvédelmi megajánlási beszédéről, majd pedig ezeket találta Avram Jancuról:

„Néhány szót az erdélyi ügyekről.

Egyszerű mozgalomnál már ez időben is több volt az oláhok fölkelése, kik jelesen Abrudbánya környékén kezdettek mozogni.

Vezérok Janku Ábrahám volt, egy erélyes eszes férfi, ki jól tudta, hogy terveiben egyetlen mód segitendi őt: az oláhoknak magyarság elleni gyűlöletüknek felhasználása. S ennek egyetlen módja volt, elkészíteni a népet. Jól tudá, hogy ez véráldozatot, borzasztót, vonand maga után. Jól tudá, hogy e nép gyűlöletében kérelhetetlen leend s gyilkolni nem szünend; de ez neki egy vala.

B. Vay június 29-én érkezett Kolosvárra.” (I. m. 93—94.)

Az eddigiekben több-kevesebb részletességgel bemutatott forrásokat Jókai mind ismerhette. Van aztán az események közvetlen utókorából két nagyon fontos írás, amelyekre csaknem kétségtelen bizonyossággal mint főforrásokra mutathatunk rá, és hivatkozhatunk rájuk, esetleg még azt is megkockáztathatjuk, hogy föltételezzük róluk: ezek irányították Jókai figyelmét a Bárdyak köré épített eseményekre. Ha a fentieket teljes bizonyosságra vehetnők, egész szűk határok közé szoríthatnók az elbeszélés — legalábbis — formába öntésének időpontját. Mindkét írás ugyanis a ME 1850. június elején kibocsátott számában látott napvilágot. Köztudomású, hogy Jókai *Forradalmi és csataképek...* kötete 1850. július közepén került ki a sajtó alól, fél hónapot azért

adunk az akkori nyomdai munkákra is: *A Bárdy-családnak* ez év júniusának utolsó két hetében kellett elkészülnie, nyomdába adható formára. — Csakhogy: ha fő forrásnak ezt a két cikket vesszük is, mindenképp tekintetbe kell vennünk azt a testi-lelki jóbarátságot, amely a szerkesztő Szilágyit és a munkatárs Jókait egymáshoz fűzte. Mivel ezt a munkatársnál jóval mélyebb kapcsolatot meglehetősen pontosan lehet ismerni — többek között magától Szilágyitól is —, ez bizonytalanít el bennünket. Ilyen körülmények közt ti. a szerkesztő jóval megjelenésük előtt már Jókai rendelkezésére bocsáthatta ezeket az anyagokat, sőt esetleg további szóbeli részletekkel is kiegészíthette őket. Annál is inkább, mivel effélékről konkrét esetekben is van tudomásunk (vö.: Dávid 23—24.). Még további bizonytalansági tényező, hogy a két szóban forgó írás egyikének maga Szilágyi a szerzője.

De most már lássuk őket egyenként!

Főleg az elbeszélés általános kereteire lehetett fontos Jókai számára Szilágyi írása, *A móczok Erdélyben*, alcíme szerint *1848/49 előtti és alatti képek* (ME 1850. 357—75.). A hosszabb írásból bennünket — néhány magyarázó soron kívül — csupán az „alatti” rész fog érdekelni. Ez külön is van keelve: 1849 szeptemberével.

„»Móczok« nevezete alatt a havasok lakóit értik, kik a tulajdonképeni oláhoktól csak is ennyiben különböznek.

A jellemrajz, mellyet ecsetelni próbáltunk, rájuk is alkalmazható.

Megpróbálom leírni a hadat, mit a magyarság ellen folytatott, a második hóravilágot. [Az első, az 1784-es, néhány lappal előbb található. A szerző kolozsvári születésű és erdélyi neveltetésű.]

*

Tagadhatatlanul Erdély forradalom utáni kormányoztatása, b. Vay s a kormányzók tértelensége igen is alkalmasok voltak időt adni az oláhoknak fegyvert ragadni, s a megadott szabadságot fékezetlenül élvezni.

Az oláh határőr-ezredek csak könnyíték fellépésüket.

S míg a kormány élén állók összedugták kezeiket, repraesentáltak Pestre, az oláhság s vele tartó General-Commando az erőt nagyítani, kifejezni igyekvék.

Szerte jártak az oláh ifjak, kik mint iskolákat végzett emberek több, de sok tekintetben ferde miveltséggel bírtak s legelőbb a pópákat nyerték meg.

Első álmuk volt Románia... hisz ha elvette tőlök Tuhutum Transilvániát s csinált belőle »Herdeélt« Erdélyt, miért ne foglalhatnák vissza?

S utolsó álmuk vala, hogy a sok miveletlen közt a kevés mivelt fogja a legfényesebb állomásokat elnyerni.

S az oláh nép könnyen felbujtható... de legkönnyebben volt akkor, midőn az urbér nehezítése által kedélye különben is ingerült vala.

S e kedélyállapotot többen igen ügyesen felhasználák.

Első, mit tettek, volt egy petíciónak a szebeni haditanács elébe nyújtása, mellyben azon szín alatt, mintha a magyar terrorizmus ellen segílyt kértek volna, felszólíták azt fegyverkişzolgáltatás s más gyámolító eszközök által segíteni őket.

S valóban, ha a hadi parancsnokság nyíltan nem is mondá ki a segílyadást, de megtette titkon.

Fegyvert osztott ki köztök, a többiek számára lándzsákat osztott ki sat.

S a szikra, szikrája a gyűlöletnek naponkint jobban terjedt.

A nép gyilkolt, a nép öldökölt, elfogta a falusi nemeseket s fogva vitte egy vagy más parancsnoksághoz.[...]

Az a kis ősz ember, ki még járni is alig tudott s az »előre« szón kívül más magyart ajkaira nem vett, megjelent Erdélyben.

Nagyot változának vele a dolgok.

Az oláh és szász táborok egymásután verettek szét, az ellenálló falvak fölégettettek, kik nem álltak ellent, amnestiát nyertek.

1849. márcz. 11-ig csaknem egész Erdély Bem kezében volt.

*

Az oláhság felvonult a havasokra.

Janku, a magyarok által ugynevezett »havasi király« ottan megkezdé működését a hadi kormány dec. 29-ki rendelete nyomán.

Janku ismerte népét.

Első gondja volt oda vinni a dolgot, hogy ez őt bálványozza és félje. Így tudta, hogy akarata nem marad teljesítetlen.

Profétának tekinté népe őt, ki nem egyet lőtt le közülök saját kezeivel.

S Balintu, ki a zarándi havasokat védte, működésében a legsikeresebb segédkezet nyujta neki.

Nagy-Enyed felől Prodanu volt a praefect, ki éjszakának idején fölégeté e várost, lemészárlá a lakosokat.

Ponornál Niculae praefectkedett. Csak a gyalui havasok védelme volt magára a népre bizva.

Nemsokára ezután Axinte is megérkezett egy általa begyakorolt csapatral.

Többszörös csaták folytak ekközben, változó szerencsével, mi közben Abrudbánya a lángok áldozata lőn, s a Hatvanivali alkudozás véget ért.

A mőczoknak ezután — június 1849 — Keménnyel volt egy nevezeteseb csatájok. Kemény csatát veszített. Sergei megszaladtak. S e sereg becsületét csak Vasváry Pál akarta megmenteni — élet feláldozással.” (ME 1850. 372—75.)

Ha az első „fő forrás”-nak nevezett cikk az általános keretre, a legfontosabb körülményekre nyújtott segítséget Jókainak, a másik — amelyre most térünk át — az egyénítésben, a szereplő személyek, alakok kiválasztása tekintetében lehetett útbaigazító jelentőségű a szerző részére. Ezt is az ME írásai közt láthatta meg abban a június eleji számban, amely épp e miatt a cikk miatt késlekedett megjelenésében jó tíz napot. Címe: *Tizenhárom Brády*, írója a „Tibor” álnév mögé rejtőzik. Műfaja nehezen határozható meg: átmenet a riport és a leírás, ismertetés között. Egy család sorsában mutatja be az erdélyi magyarok helyzetét 1848 őszi hónapjaiban. Borzalmasabb történetet a legvadromantikusabb képzelet ki nem találhatott volna — ez pedig az utolsó hangig véres valóság volt.

Próbáljuk kellő rövidegességgel összefoglalni leglényegesebb mozzanatait:

Félelmek évadját élük az egyik erdélyi kisváros magyar lakói.

„October 25-kén 3 órakor egy hír futja be a várost, miszerint a brádi lakosoknak lakhelyeiktől elmozdulása sajnosan esett a had parancsnokságnak, annálfogva parancsoltatik, hogy minden brádi lakosok lakjokhoz visszaköltözzenek, hol élet- s vagyonsbiztosításra találandnak, ellenkező esetben harmadnap elteltével javaik lefoglaltanak, s királyi javaknak nyilváníttatnak.”

Erre a felhívásra legelőbb a Brády-család indul haza.

„Keveset mondok e vagyonos család jellemzéséül. Tagjai a főbb megyei hivatalt viselt férfiak, politikai pályán legnagyobb royalisták, hivatali hivatásuknak pontosan megfelelők magán körökben nyájasok, barátságosak, alattvalóikhoz leereszkedő humánus, s a szegényeknek segítő gyámola.

Elmondom tagjait e családnak egyenként: Brádi András, Brádi Andrásné, Brádi János, Brádi Jánosné s leányai, Brádi Péter, Brádi Pál, Brádi Pálnó s féléves gyermeke, Brádi Sándor, Kristosri Ábrahámnó s leányai, ezekkel együtt több cselédek.” (ME 1850. 403—04.)

Lakhelyük felé vezető útjukon sötétedéskor az előbukkanó s pillanatok alatt egész sereggé gyarapodó mőcok támadják meg a hazatérők kocsijait. A Brádiakkal tartó oláh pópa közbenjárása hiábavaló, sőt —

mint árulót — őt kötik fel elsőnek egy fára, a család tagjait pedig megkötözik. — Brády János felesége lányival véletlenek sora folytán el tud menekülni.

Az oláh tábor vezetői megvitatják a foglyok kivégzésének módját: viszonylagos rövidege miatt az agyonverésben egyeznek meg. Leütik, majd vasvillával, fejszével darabokra hasítják foglyaikat. Elsősorban a férfiakat. — Janku az egyik fiatal nőt magával hurcolja, példáját más vezetők is követik. Estétől reggel hatig tizenkilenc darabokra vágott holttest feküdt a mőcök tanyáján, Brády Pál csak a sírba helyezésnél kapott halálos sebet, a féléves kised pedig elevenen került gödörbe. — A felszabadító magyar hadsereg adta meg a család minden tagjának a végtisztességet.

Szerző és szerkesztő ecsetelt viszonyát, illetve a belőle folyó következményeket még kiszélesíthetjük egy — valamennyi eddig ismertettnél jóval korábbi — ugyancsak Szilágyitól származó írással: az *Egy gerillavezér* c. „történeti kép”-pel (ezt a művet egy német fordítású *Csataképek...*-kötet részeként is megtaláltam már).

A „történeti kép” — mint címéből is gyanítható — igazában Hatvani Imre tragikus abrudbányai kalandjáról szól, de alig hihető borzalmai közt ilyen részletet is olvashatunk:

„És a másik sír... Egy család 13 tagja fekszik benne. Tizenkettő meggyilkoltatott. Csak a 13-ik él. Az is egy fél éves csecsemő. Fél nap óta sír ottan. Azon sem könyörül senki...” (ME 106—11., ez a rész: 108.)

Mindenki tapasztalja első rátekintésre, hogy ez — nevek nélkül — a Brády család tragédiájának összefoglalása négy sorban. Kapcsolatba van hozva — talán lazán — a szerencsétlen zarándi vállalkozással. Nincs tiszta helyszínhez kötve — de hát a novellában sem —, végül is Hatvani az újra forradalmi kézben levő fővárosból indulva végigjárta Erdély jó részét.

Számunkra mindebből az a legérdekesebb, hogy ez a rövid, kissé rejtett összefoglaló a ME 2. füzetében — tehát március vége táján — jelenik meg. Így pedig igazolva látjuk, hogy Szilágyi a kétségbeejtő esetet bizonyára megtörténte idejétől — vagy legalább saját értesülésétől — akármikor előszedhetően raktározta emlékezetében, vagyis Jókainak a megjelölt források publikációjánál jóval korábban mesélhetett róla.

Alig lehet tehát kétségünk ezek után, hogy Jókai ezt a forrásokban Brádynak (Brádinak) irt nevet alakította a magyarosabb Bárdyra, történetük alapvonalait is megtartva.

Az emberséges tribun személye a novellában elengedhetetlen, de szerzőnk itt sincs kizárólag a maga teremtő erejére hagyatva. Az ilyen

rokonszenves vezető alakja valamelyest a levegőben lehetett, amint több felhozható példa közül annak a mentőangyal szerepű oláh tribunnak a megjelenése is bizonyít, akit egy Anda (Dózsa D.) névaláírású elbeszélő állít élénk a MÍF egyik számában. Ez a Vincze család nőtagjait menti meg Enyed román martalóchadának támadásától ottani garázdálkodásuk idején. Kiletét csak a városból való távozása után fedi föl egy levélben: az óvó szellem egy román származású császári kém (*Egy oláh tribun*: MÍF 1850. 225—35.).

A Numában megtalált „emberséges” tribunra — akit a helyzettel csak felületesen ismerős módon decuriónak állít be — szerzőnk sajátos funkciót bíz. Az ő személyén át tükröződik ugyanis igen pregnáns formában Jókai ekkori — de később is mindvégig fenntartott — világnézeti álláspontja. Már Csukás István felismerte, hogy a román tribun és az ifjú Bárdy vitájában az előbbi által megfogalmazott vélemény „a szabadság és nemzetiség alternatívájáról teljesen megegyezik azzal az állásponttal, amelyet Jókai 1849 tavaszán a magyar baloldalt bírálva *Politikai horoscop* c. cikkében kifejtett”. (Csukás I.: *Jókai és a nemzetiségek*. Szeged 1975. 17.) A szóban forgó cikkben egyebek között ezt olvashatjuk:

„Ti azt mondjátok, hogy a respublica eszméjéért megosztjátok: a népfajokkal Magyarországot, földét, nevét, erejét; megtagadjátok, hogy magyarok vagytok, kerestek helyet: hol nem lakik magyar, de lakik a szabadság.

Mi azt mondjuk, hogy inkább leszünk a börtönben, inkább a sírban, de Magyarországon, mint a szabadság levegőjében, de idegen földön[...].” (CB III. 180.)

A novellában Bárdy Imrének arra a kijelentésére, hogy „— Mi nem a nemzetiségért fogtunk fegyvert, hanem a világszabadságért”, Numa így reagál: „— Azt rosszul tevétek. Nekem mindegy, akárki legyen felettem, csak igazságos legyen hozzám, s népemet emelje fel; míg te megosztanád néped nagyságát, hatalmát, befolyását, előnyeit, csak hogy uratlan hazában élhess.”

Jókai tehát itt a románság képviselőjét lépteti föl az általa helyeselt, a nemzeti szempont feltétlen elsőségét hirdető felfogás szószólójaként. A magyar vitapartner pedig egy általa erkölcsileg ugyan respektált, de politikailag elutasított magatartásforma megtestesítője lesz, annak a republikánus irányzatnak híve, amelyről az *Emléksorokban* azt írja, hogy az „fömládozta[...] hazáját elveiért”, végcélja „a még csak ábrándokban született *világszabadság*” volt, és „kész lett volna nemzetiségi koncessziókban önnemzetiségét semmivé tenni, csakhogy a királyság nevét letörölhesse róla.” (XXVII. fej.) — A novella célzata tehát a

nemzetközponitú, békepárti politika igazolása. Ennek az — egyszers-
mind realizmust és mérsékletet hirdető s a magyar hegemonia igényével
még összeegyeztethető nemzetiségi kívánalmakat is méltányló —
ideológiának legkevésbé sem mond ellent az a körülmény, hogy Jókai
az igen rokonszenvesnek ábrázolt román tribun jellemzésén és cselek-
ménybeli szerepén keresztül a kölcsönös megértés és kiengesztelődés
szükségességét is érzékelteti. (Tudjuk: a *Madarász és Hatvani* c.
cikkbén, majd *A gyémántos miniszterben* is elítélte a nemzetiségek
öncélú provokálását.) Egyébként a magyar—román megbékélés igénye
ekkoriban — éppen az átélt kataklizmákból leszűrt tanulságként — a
magyar közvélemény számottevő részében visszhangra talált. Jól pél-
dázza ezt Gyulai Pálnak a következő évben, 1851 nyarán keletkezett és
a PN-ben *Néhány nap Erdélyben és Erdélyi benyomások* címmel
közreadott úti beszámolója. (Gyulai Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmá-
nyok*. Bp. 1961. 464.)

Fontos, a novella mondanivalójának kifejtését illető jelentős szem-
pontra mutat rá 1954-es tanulmányában Sötér István, amikor Bárdy
Imrének és apjának vitájában azoknak a konfliktusoknak előképét
ismeri fel, amelyekben a későbbi Jókai-regényhősök: Baradlayak és
Jenyők kerülnek szembe családjukkal. Beállításá azonban nem men-
tes némi egyoldalúságtól. *A Bárdy család* írója ugyanis az említett
világnézeti okokból kifolyólag „apák és fiúk” — bizonyos távoltartás-
sal megjelenített — ellentétében korántsem áll egyértelműen az
utóbbiak pártján, míg a későbbi regények az ifjú — de már nem a
világszabadságért, hanem a magyar nemzeti felemelkedésért küzdő —
liberálisokat csakugyan mint egy magasabb rendű és a történelmi
fejlődés irányával egybeeső tendencia képviselőit állítják szembe a
konzervatív elvekhez ragaszkodó idősebbekkel (vö.: Sötér [1954]
442—44.).

A közelmúlt Jókai-kutatásai föltárták, hogy az erdélyi tárgyú, tehát
ottani tájon játszódó elbeszélések helyrajza sajátos technikát mutat.
Mivel 1850-ben a szerző számára az erdélyi táj ismeretlen, hozzá
elemeket, koloritot nem szerezhet, csak olvasmány- vagy hallomásfor-
rásokból. Egyik-másik novella esetében — *A ércleány, Székely asszony*
— az olvasmányforrást lokalizálni tudjuk (az említetteknel Szilágyi S.
forradalomtörténetét), másutt (mint *A Bárdy családban* is) elég szegé-
nyes, anyagtalán, szemléletességet nélkülöző, romantikus általánosság-
okat görgető természeti leírásokat kapunk, amelyekben a terep jelké-
pessége, átpoétizáltsága uralkodik (vö. Dávid 26—27.).

Mindez a szükségből érényt formálás ismert jelensége: köztudott,
hogy 1853-ig, szerzőnk első erdélyi útjáig nem lehet saját szemléletből

származó élménye az erdélyi tájról; még az ország minden részében számon tartott erdélyi városok nevét is össze-összecseréli.

Második (1858-as) erdélyi útja alkalmával — közvetlen cél a *Szegény gazdagok* még ingatag részeinek helyszíni tisztázása — azonnal megnézi, milyen emléke van egy évtized múltán a tragikus eseményeknek. Érdeklődéssel tekint szét: „Este felé érkezénk meg Körisbányára: innen rajta, az ut mellett látszik egy hosszú sirhalom, sokkal nagyobb, mint közönséges sirhalmok szoktak lenni; egyszerű kőemlék áll előtte.

Ez alatt fekszik a tizenhárom Brády...” (Az erről az útról beszámoló *More patrio*: CB V. 147.) — Ekkor veszi észre a múlt sebeire való emlékezés mellett a kibékülés igényére mutató jeleket is: Topánfalván 32 magyar író arcképét pillantja meg egy román értelmiségi szobájának falán (uo. 161—62.). Sok egyéb, nem jelentéktelen kérdés mellett utalás van a Bárdy-tragédia román szereplői egyikének, „a v...i dászálnak” baleset okozta váratlan halálára (uo. 147—49.), és az itt elmondottakat később az *Egy az Istenben* is megismétli (JKK 70. k. 250.). — S még sok kedvező személyes élmény tanulságaiból vonja le végül, egységes véleményét: „[...]milyen messze esik 48—58-tól!” (Uo. 158.)

Tartalmaz egy rövid összefoglalást a mőcokról és Vasvári szerencsétlen végzetéről az *Emlékek a szabadságharcból* szövege is egy mondatnyi utalással: „A mőcok voltak az ellenforradalom legkegyetlenebb szövetségesei [...] ők gyilkolták le a tizenhárom Brádyt.” (HhM V. 50—51.) Jókai románságképének alakulásáról részletező összefoglalást olvashatunk — részben Nagy Miklós kutatásaira alapozva — Téglás Tivadar kritikai jegyzeteiben a *Szegény gazdagok* c. regényhez (JKK 12. k. 445—47.), ez az alkotás már a románokkal való — békülékeny Jókai-álláspontot képviseli.

Bár az irodalom részben részletes kifejtést kap, a novella fő forrását elsőként meghatározó Tolnai Vilmos érdemére már itt mutassunk rá (EPHK 1919. 119:).

Irodalom

Úgy látszik, Jókai kétkötetes novellagyűjteménye 1850 nyarán kedvezőtlen időpontban jelent meg (július közepén), mert egyetlen kortárs-kritikus sem méltatta a legcsekélyebb figyelemre sem. Tehát azok az elbeszélések, amelyek csak a kötetben kerültek közönség elé, sem bírálatban, sem ismertetésben nem részesültek. Ezek sorsát osztja *A Bárdy család* is. — Szilágyi Sándor hasonlóképp azért mellőzi sokszor idézett munkájában, mivel nem a lapjában adhatta olvasók elé.

Az első világháború végén Tolnai Vilmos *Jókai forrásaihoz* címmel hívja föl a kutatók figyelmét a Kultsár István-féle Hasznos Mulatságokra mint sok Jókai-novella forrására. Aztán így folytatja: „Egy füst alatt megemlítem, hogy Jókainak: A Bárdy-család című elbeszélése, mely a szabadságharcnak egyik legrettenesebb eseményét adja elő, igen csekély változtatással, néhol szórul-szóra olvasható Szilágyi Sándor: Magyar Emléklapok 1848—49-ből cz. folyóiratában (Pest, 1850. 402. l.), a hol Tibor álnévű szerző beszéli el „Tizenhárom Bárdy” (!) czim alatt. Megjegyzem, hogy a történet nem költemény, hanem való történet s a máig is élő családban mint hagyomány is fenmaradt.” (EPhK 1919. 179.) — A *Tizenhárom Brády* című írás ismerőinek figyelmét alig szükséges ennek a forrásközlésnek téves voltára felhívni.

Zsigmond Ferenc nem túloz, csupán jól ismert, mindenütt megtalálható tényeket ismétel: „Egy-egy *laudatio funebris* a Csataképeknek csaknem mindenik darabja; a lezajlott nagy küzdelem egyik-másik megtörtént mozzanatát elevenítik fel (a szolnoki csata, a Brády-család tragédiája, Komárom pusztulása, a háromszéki székelyek, a vörössipkások, Bem tábornok érdemei, egy-egy Görgey- és Perczel-epizód), de kiszínezve azokat a lírai képzelet ragyogásával, a dicsőség és gyász megkapó vegyítésével.” (Zsigmond 98.)

Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete* VII. (Bp. 1934. 324.) *Néhány híres novellája* c. felsorolásában korszakunkból Jókainak ezt az egyetlen novelláját méltatja kiemelésre, ezt is csupán egy mondat erejéig: „A *Bárdy-család*: egy erdélyi magyar úri család gyászos sorsa a negyvennyolcas szabadságharcban.”

Szinnyei Ferenc egybekapcsolja az összetartozó alkotásokat: „Hasonló kedvvel [mint a délvidéki mozgalmakat] választja novellatárgyul az erdélyi oláh lázadást s az oláhok kegyetlenkedéseit[...] [az *Ércleány* mellett]. Ilyen a *Székely asszony* is[...] s a Brády-család tizenhárom tagjának valóban megtörtént lemészárlásáról szóló novella, mely egész hőskölteménnyé változtatja a rémes esetet, központjában az ideálisan nemeslelkű oláh tribunnal, ki végül felrobbantja rabló népét magával együtt.” (Szinnyei I. 243—44.) — S lapalji jegyzetben hozzáteszi Sinnyei: „A Magyar Emléklapokban (6. füzet) megjelent *Tizenhárom Brády* egészen másképpen beszéli el az esetet.”

Az 1950-es évek második felében érdekes Jókai-kisugárzást észlelt és írt meg Hankiss János *Jókai hatása a magyar szabadságharc külföldi képére* címmel. Röviden arról van szó, hogy egy Ferdinand Stolle nevű, a maga korában divatos német regényíró *Von Wien nach Világos. Historischer Roman.* (Leipzig, 1866.) c. munkájának cselekményét

teljes mértékben Jókai öt csataképeinek mintájára formálja, lényegében a plágium ismérveit kimerítve. A két főszál *A vörössipkás*on, illetve *A Bárdy család* c. elbeszélésen alapszik, s valamivel hangsúlyosabb szerepet kap még *Az elesett neje*. Mindezek kifejtése kapcsán ilyen összefoglalást kapunk Hankisstól szóban forgó novellánkról:

„Ha már így belemélyedt a német szerző a nemzetiségi harcok romantikájába, akkor érdeklődéssel olvashatta a lipcsei kötet [ez volt Jókai Csataképeinek eredetijével csaknem egy időben megjelent első német fordítása] második elbeszélését is. Ez nem szerb, hanem oláh fölkelőkről szól, a címe: *Die Familie Bárdy* [...] A tizenháromtagú erdélyi főúri családból, senki sem maradt életben. Pedig Numa, — mint Jókai mondja — az oláh tribun emberséges és lovagias ellenfél, de nem tudja fékezni társait. Végül Jolánkát, a szép fiatal leányt sikerül megmentenie, s átadnia szerelmesének, Bárdy Imrének, a honvédtisztnak. De ezeket is felkoncolják: mire Numa magára s társaira robbantja a házat.

Stolle kedvező kimenetelt ad a történetnek, illetve olvasztja azt össze *A vörössipkás* történetjével.” (ItK 1957. 231.)

Cikkét Hankiss így zárja le:

„Stolle regényének minden lényeges cselekményeleme a Schlachtbilder 1850-es kiadásából származik. Valószínűleg ez is hozzájárul, hogy oly rokonszenvező a magyar szabadságharcosok iránt, akikhez egyébként mint német liberális s a bécsi forradalmak híve is vonzódik. De írói ereje nem birkózik meg Jókaiával: inkább változtatás nélkül veszi át, semmint arra vállalkoznék, hogy igazán magáévá tegye értékes forrásanyagát.” (I. m. 235.)

Nagy irodalomtörténetünk sem hagyja említetlenül elbeszélésünket: „Érdemes megfigyelni a nemzetiségi harcokat bemutató darabokat: a tragikus események közelléte természetesen megakadályozza a mindkét részből bekövetkezett súlyos tévedések fölismerését, — Jókai mégsem utasítja el maradéktalanul a román nemzeti törekvéseket. A dákoromán Numa tribunt sokkal több megértéssel szemléli korábbi pánszláv agitátor alakjainál, s e novellája előremutat a megbékélést hirdető későbbi alkotások, főként a »Szegény gazdagok« (1860—61) felé.” (*A magyar irodalom története*. IV. 290.)

Sőtér Jókai-monográfiájában (1941) „A Bárdy család”-ot a végletes darabok közt említi. Tanulmányának ebben a részében (*Elégia és apoteózis*) a líraiság egységbe forrasztó erejét és szerepét emeli ki a *Csataképek* kötetéről, mivel ettől még a végletek sem rínak ki: „[...]az egyenletesen megőrzött s az egész művet védőn beburkoló líraiság tartja melegen e novellák oly könnyen romlandó érzelmességét, anyyi-

ra, hogy még *A tarcali kápolnához* hasonló kísértettörténetek s *A Bárdy-család* grand-guignolja sem hatnak benne bántón, sőt *A Nepean-sziget* rikító romantikáját sem érezni rajtuk." (Sótér 332—33.)

Egy jó évtizeddel később, a *Jókai útjában* (1954) akkor kerít újra sort a Bárdyakra, amikor *A kőszívű ember fainak* boncolása során a társadalmi szerepvállalást és írói alakítást veszi szemügyre:

„Hogy Jókainak mily mértékben sikerült a 48-at vállaló és vezető nemesség érzéseiben, gondolkodásában olyan folyamatokat megragadnia, melyek ez osztály haladó szerepének utolsó, nagy beteljesülését jelentették, arra példát nyújthat a *Csataképek* Bárdy családjának egyik jelenete is, melyben Imre szembekerült az apjával, aki szerint a nép nem fogja megérteni a jogokat, melyekben 48 részesíti.” S itt Bárdy Imre éppen nem a liberálisok szólamaival vág vissza, hanem nemzedékének messiási küldetéséről beszél, s vállalja annak minden következményét. Ő tehát a világszabadságért fog fegyvert, „s ennyiben általa Jókai még többet akar kifejezni, mint a Baradlay fivérek által”.

Összegezésül pedig:

„A pátosz és tragikum, melynek jegyében Jókai ezt a réteget látja — a Bárdyak, Baradlayak, Jenőyek rétegét — nem kiagyalt és nem mesterséges. És az, hogy ily patetikus-tragikus hősokeket tud kiszemelni, eleve megszabja e korszak regényeinek jellegét is. Ezek a regények szükség-szerűen a hősköltemény és a legenda irányában fejlődnek[...]

Jókai új hősei a végzetet hívják ki maguk ellen — és elbuknak, vereséget szenvednek —, de ez a bukásuk, vereségük: az eszme diadalának útját készíti elő...” (Sótér: Romantika és realizmus. Bp. 1956. 427—29.)

A legtöbboldalú elemzést erről a novelláról is Nagy Miklós monográfiájában kapjuk. A szerkezeti felépítés szempontja részletes vizsgálatot érdemel. Szóban forgó elbeszélésünk Nagy M. szerint a sokszínű, többféle elemet felhasználó, részletesen kifejtett, tagolt cselekményt nagyobb számú és többoldalúan megformált szereplővel nyújtó kisprózai alkotások közé tartozik. Sajátos vonása ennek a már-már kisregényszámba menő műnek, hogy hiányzik belőle a többiekben oly fontos szerepet játszó zsánerkép elem, de „annál rikítóbbak benne a harci jelenetek és kegyetlenségek, amelyeket csak ritkán szakít meg oly gondolatokban gazdag párbeszéd, mint a fiatal és öreg Bárdy vagy Bárdy Imréé meg Numa tribuné”. (I. m. 70—71.)

A nemzetiségi kérdést illetően is több oldalról közelíti meg Nagy Miklós ezt az elbeszélést. A nemzetiségek felkelőit Jókai általában vérszomjasoknak festi, itt is. „Feltűnő azonban: mennyivel több megértéssel szemléli a költő a dákoromán eszme hívét, Numa tri-

bunt[...] a pánszláv agitátor Bodza Tamásnál! A hazafias fájdalomtól áthatott, nagy nemzeti jövőben bízó, a védtelenekhez irgalmas szabadságharcos példaképe a tribun, akinek megformálása előremutat a nemzetiségekkel való megbékélést hirdető későbbi alkotások, főként a *Szegény gazdagok* felé. Jókai ekkor még nem járt Erdélyben, s szövegösszevetéssel igazolható, hogy az *Erdély aranykorában* jó hasznát vette a Szilágyi Sándor cikkeiből merített tájékoztatásnak. Nem lehetetlen, hogy a román fölkelőkkel, egyik-másik vezérük jellemével is ő ismertette meg. A délszláv és román környezet szeretetének sajátos művészi oka is lehetett: az egzotikum az itteni szokásokban, életformákban és vérmérsékletben is fellelhető, ha nem is olyan bőségesen, mint Nepean szigetén vagy a később annyira kedvelt Törökországban. E különös kolorit a fordításon keresztül is megragadta a nyugati olvasót." Itt foglalja össze röviden Nagy Miklós a már ismert F. Stolle-féle plágiumot (i. m. 67—68.).

A nyelvi megformálást vizsgáló N. Dely Zsuzsa tesz néhány megjegyzést *A Bárdy családról* is. A hangulatkeltés művészi eszközeként értékeli az azonos mondatsorok visszatérését: „»A Bárdy család«-ban a bevezető fájdalmas, lírai hangulatát mélyíti el az ismétlés: »Édes szép hazám. Édes szép paradicsomkertem. Mivé lettél! Mi lett belőled!«, majd néhány mondattal később újra: »Édes szép hazám. Édes szép paradicsomkertem.«” (N. Dely 56.)

Majd Jókai stílusfejlődését követi nyomon Dely, azt a tisztulási folyamatot figyelve, amelynek során a szerző nyelve a vadromantikus tekervényekből egyre közelebb kerül a valósághoz. A *Csataképek* darabjairól általában állapítja meg: „A párbeszéd, a leírások egyre természetesebbek[...] »A Bárdy család«-ra és a többire is egy csendesebb hang fokozatos elterjedése a jellemző, ami néha szinte versbe olvad, valami melankolikus, ábrándos színt adva az előadásmódnak[...] A csendesebb hang legtöbbször az élőbeszéd stílusával is átszőődik. A romantikus hősök ajkát gyakran hagyják el egyszerűbb, hétköznapiabb, léletszerűbb kifejezések (»A Bárdy család«, »A két menyasszony«).” (I. m. 81.)

Dávid Gyula *Jókaija*, a kismonográfia céljainak megfelelően, főképp a nemzeti egység, a nemzetiségekkel kapcsolatos lojalitás kérdéseiben erősíti meg kialakult nézeteinket, illerve szélesíti itt-ott eszmélkedésünket: Jókai „a szabadságharc leverése után nemcsak a forradalom eszményi tisztaságát hirdető, s a román nemzeti törekvéseknek hangot adó hőst meglevenítő *Bárdy családot* írta meg, hanem *A gyémántos minisztert* is, amelyben kemény szavakkal ítélte el azokat a magyar politikusokat, katonákat, akik gyűlöletet és vérontást idéznek elő a szabadságukért harcoló népek között.

A *Bárdy család*ban, bár tanúi vagyunk apa és fiú, konzervatív és liberális arisztokrata vitájának, az egymásnak csapódó érvek mögött Jókai gondosan igyekszik hallhatóvá tenni »a hon iránti aggodalom« közös szólamát.[...]

Szilágyi révén ismerkedett meg Jókai közelebbről a román néppel, az erdélyi román forradalom sok eseményével és szereplőjével is. [...]Jelég, ha *A Bárdy család* Numa tribunjának alakjára hivatkozunk: olyan forradalmár vezetőt rajzolt meg benne, akiben a forradalom tisztaságáról kialakított saját eszményei testesültek meg. Numa szájába adta patetikus vallomását az elnyomott román nép helyzetéről s múltbeli ragyogását feltámasztó nemzeti törekvéseiről[...] Nem közömbös ebben az esetben az sem, hogy Numa tribun érvelése az erdélyi reformnemesség jó szándékú képviselőjével, az ifjú Bárdyval szemben hangzik el, nem megsemmisíteni, hanem meggyőzni akarván őt arról, milyen fontossága van az uralkodó nemzet számára a nemzetiségek politikai és társadalmi egyenjogúságának, a forradalmi célok minden népre egyformán érvényes valóra váltásának.” (Dávid 18., 22., 24., 33.)

Csukás István *Jókai és a nemzetiségek* c. tanulmányának legfontosabb megállapításaira a keletkezéstörténetben hivatkoztunk. Ha eddig a tanulmány írója *A vörössipkás*ban, még inkább *Az ércleány*ban a nemesi nacionalizmus visszhangjának megnyilvánulásait kifogásolta, most változást mutat ki — egy kis időzavarral ugyan —, de annál lényegesebb pontokon: „Az 50-es évek elején Jókainál változást a módszerekben, a vitás kérdések megoldási módjában, a közeledés, a megbékélés útjainak keresésében tapasztalunk. [...]A *Bárdy-család*ban az erdélyi harcok egyik legvéresebb, legkegyetlenebb epizódját írja meg, amely olyan fájdalmas emlékként él szívében, hogy évekkel később is[...] visszatér rá. Mégis, a szomorú történet előadásából kihallható az írói megértés, és talán a megbocsátás hangja is.” (I. m. 16.) — Láttuk, Csukás kimutatja a novellában kifejtett politikai nézetek és Jókai 1849-es hírlapi cikkének mondanivalója közti teljes megfelelést. „S hogy önmaga véleményét az ellenfél vezérével mondhatja ki az író, az annak az elismerése, hogy bármilyen tragikus volt is a testvérharc, a románok jogosan fogtak fegyvert[...] az elnyomás, a nyomor és a szolgaság ellen.”

Szövegváltozatok

A kötetkiadás, e novellának első megjelenése, jelen kiadásunk alapja is egyben. Szövegváltozatul csak az NK anyagát használhatjuk.

Itt a gondolkodópontok száma — mint minden más helyen is —

általában három (...), de a novella végének sorkezdő négy pontja az NK-ban is ugyanennyi marad, sőt egy más helyütt az eredetinek hat pontját is lenyomtatja a 90-es évek közepének ez az összkiadása.

Az eredeti szövegek nyomdai ritkításaiból — azok jellegének érzékeltetésére — néhányat kiemelünk:

- 201 : 18 ebédlőtermében tizenhárman ültek
20 Mind Bárdy név...
- 203 : 14 A fák kezdték hullatni leveleiket.
- 209 : 11 színei, egyesítve Magyarországgal.
- 199:9–13 [az első négy bekezdést az NK egybekapcsolja]
- 200 : 25 *erdő körül rongyos* (NK: erdő közlön rongyos)
- 201 : 12 *tekint ki, míg az udvaron egy-egy zsinóros cseléd jár-keel ögyeleget vagy a küszöbnek támaszkodva, amint hivatása hozza.*
A kastélyt... (NK: tekint ki.
A kastélyt...)
- 16 *kőoszlopaíra a gobea és ípomoea örökzöld* (NK: kőoszlopaíra a gobea örökzöld)
- 23 *nyoma már az életnek, halavány* (NK: nyoma már az elevenségnek, halavány)
- 202 : 1 *Jolánka, egy szende, angyalszép* (NK: Jolánka, szende, angyalszép)
- 28 *testvére, Barnabás. Egy hirhedt erejű* (NK: testvére, Barnabás; hirhedt erejű)
- 30 *az asztalra. Hosszú haját* (NK: az asztalra, hosszú haját)
- 31 *parasztosan. Bajuszt, szakállt* (NK: parasztosan, bajuszt, szakállt)
- 32 *himlőhely miatt. Vállai herculesiek. Külömben látszik* (NK: himlőhely miatt, vállai herculesiek, külömben látszik)
- 203 : 7 *ül, legfellebb öt évesek* (NK: ül, legfőlebb öt évesek)
- 10 *ül, Bárdy Leó. Szép* (NK: ül, Brády Imre. Szép)
- 13 *ülő arisztokratikus arcú majoresco egyetlen* (NK: ülő majoresco egyetlen)
- 204 : 5 *íjű pedig nevette a* (NK: íjű nevette a)
- 13 *mondta volna [ami egyben jelenetválasztó ís] (NK: mondta volna [és egy sor szaggatott vonal jelenetválasztónak])*
- 24 *lovagcsapatba, s az apa* (NK: lovagcsapatba. Az apa)
- 205 : 2 *egy dühöngő csatában* (NK: egy dühös csatában)
- 28 *szorgalom utáni jóllét az* (NK: szorgalom után jóllét az)

- 34 *mondj nekí, hogy* (NK: *mondj néki, hogy*)
 206 : 5 *is az idők ferdesége* (NK: *is az idő ferdesége*)
 6 *a múlt balságainak eredménye.* (NK: *a múlt balgaságainak eredménye.*)
 10 *százezrek éltebe fog* (NK: *százezrek életébe fog*)
 23 — *Fiam! Egyetlenegy fiam!* (NK: — *Fiam! egyetlen fiam!*)
 207 : 26 *kezét s mondá neki* (NK: *kezét s monda neki*)
 208 : 3 *ezüstszőke lányka mellette* (NK: *ezüstszőke lányka mellette*)
 209 : 11 *egyesítve Magyarországéval. Becsületére* (NK: *egyesítve Magyarországéival. Becsületére*)
 13 *A lányka hagyta* (NK: *A leányka hagyta*)
 15 — *Emlékezzél rám.* (NK: — *Emlékezzél reám!*)
 21 *A földszínen lakott* (NK: *A földszinten lakott*)
 23 *biztatólag monda:*
 — *No* (NK: *biztatólag mondá:*
 — *No*)
 31 *szükségem reád. Itthon* (NK: *szükségem rád. Itthon*)
 32 *kantárát átvéve, felveté* (NK: *kantárát átvévé, felveté*)
 210 : 2 *szőkefürtű leány.* — *Visszatekinte.* (NK: *szőkefürtű leány. Visszatekinte.*)
 19 [az NK-ban „A kémények nem füstöltek...” kezdetű mondat új bekezdést indít]
 32 *Imre mélán elmerülve* (NK: *Imre mélyen elmerülve*)
 211 : 6 *a Torda-hasadék mintájára* (NK: *a tordai hasadék mintájára*)
 212 : 1 — *Táguj előlem, oláh!* — *ordíta* (NK: — *Táguj előlem! ordíta*)
 1 *Imre, melyre kettő* (NK: *Imre, mire, kettő*)
 6 *ügyetlenül hadazó kaszák* (NK: *ügyetlenül hadaró kaszák*)
 7 *hányva s sebeket osztva* (NK: *hányva és sebeket osztva*)
 17 *nem szabadulandott ki* (NK: *nem szabadulhatott ki*)
 17 *magas, óriási termetű* (NK: *magas, óriás termetű*)
 213 : 1 *lőni, decurio, hanem* (NK: *lőni, tribun, hanem* [s tovább végig minden esetben])
 5 *most hűlve vagyok.* (NK: *most halva vagyok.*)
 7 *hogy leorgyilkolj.* (NK: *hogy legyilkolj.*)
 21 *futtában kiáltá eléjük* (NK: *futtában kiálta eléjük*)
 214 : 8 *keresve emléket a múlt* (NK: *keresve emlékét a múlt*)
 10 — *Házamnál — felele röviden* (NK: — *Házamnál — felelé röviden*)
 13 *nyughelyet ad és* (NK: *nyughelyet ad és*)
 26 *A tied míveltebb* (NK: *A tiéd műveltebb*)

- 27 *enyém elhagyottabb, mostohább* (NK: enyém elhagyatottabb, mostohább)
- 215 : 15 *azzá, ami most* (NK: azzá, mi most)
- 18 *hogy a tiétek sem* (NK: hogy a tiétek sem)
- 24 *mint mi. Nép, melynek* (NK: mint mi, nép, melynek)
- 24 *semmije sincs. Mely közt* (NK: semmije sincs, mely közt)
- 216 : 12 *ott kalpagod helyett* (NK: ott kalapod helyett)
- 218 : 13 *hátsó szobáiba. Nem* (NK: hátsó szobájába. Nem)
- 25 *vállat vonított rá.* (NK: vállat vont rá.)
- 219 : 27 *velök egyenként.* (NK: velük egyenként.)
- 30 *istenért — rikácsolt közbe* (NK: Istenért! rikácsolá közbe)
- 32 *[a „Ne tegyétek azt...” kezdetű mondatról az NK új bekezdést indít]*
- 32 *Szóljatok hozzájuk békítőleg* (NK: Szóljatok hozzájuk békítőleg)
- 220 : 7 *itt elég leszünk mi* (NK: itt elegen leszünk mi)
- 28 *síralmas zokhangon az* (NK: síralmas, zokogó hangon az)
- 221 : 22 *több nehéz darabok hevertek* (NK: több nehéz darab hevert)
- 23 *néhány szétszedett vaskályhából* (NK: néhány szétszedett vaskályhából)
- 222 : 4 *a vassúlyok ütéseitől.* (NK: a vas súlyok ütéseitől.)
- 24 *főket lehetett kivenni.* (NK: főket lehet kivenni.)
- 26 *— Ide, nyomorúak! — ordítá* (NK: — Ide nyomorultak! ordítá)
- 223 : 31 *jött szinte a lépcsőre* (NK: jött szintén a lépcsőre)
- 224 : 9 *a szűk kőlépcsőkön, s* (NK: a szűk lépcsőn s)
- 16 *az többet föl nem* (NK: az többé föl nem)
- 27 *fülkében elbútt, s* (NK: fülkében elbújt, s)
- 225 : 3 *megfordított puskaaggal rohant* (F: megfordított puskaaggal rohant) — NK: megfordított puskaaggal rohant)
- 14 *gyilkosait hálóteremében.* (NK: gyilkosait hálótermében.)
- 24 *nézett merően annak ismeretlen* (NK: nézett annak ismeretlen)
- 29 *széke támlájára dőlve* (NK: széke támlájára dőlve)
- 227 : 2 *elterülve udvaron, ajtók, ablakok előtt* (NK: elterülve az udvaron, ajtók, ablakok előtt)
- 9 *midőn az oláhok a kastélyba* (NK: midőn a zendítők a kastélyba)
- 228 : 26 *Néhány fejszecsapással* (NK: Néhány fejszecsapással)
- 229 : 9 *leányka habgyöngéd karjait* (NK: leányka gyöngéd karjait)

- 21 *ellenségünk — felele az* (NK: ellenségünk felelé az)
- 230 : 10 *ejté ki utolsó szavát* (NK: ejté ki utolsó szavát)
- 11 *az ellentmondó fejét* (NK: az ellenmondó fejét)
- 231 : 19 *egyenlően osztozott fejenként.* (NK: egyenlően osztozott fejenkint.)
- 20 *hazatakarodtak, azonban egy* (NK: haza takarodtak, csupán egy)
- 232 : 6 *írd te neveinket* (NK: ird le neveinet)
- 233 : 14 *leszúrjuk, azután körüle* (NK: leszúrjuk, aztán, körüle)
- 234 : 6 *lángja lassanként közeledett* (NK: lángja lassankint közeledett)
- 235 : 1 *áll — monda a* (NK: áll, monda a)
- 23 *fa alatt, a fejére* (NK: fa alatt, fejére)
- 237 : 5 *könyvecskét helyze, s* (NK: könyvecskét helyeze s)
- 238 : 28 *ó, átkozott a nap, mely* (NK: oh átkozott nap, mely)
- 239 : 13 *halvány örömsugarával arcán* (NK: halvány örömsugarával arczán)
- 240 : 21 *leánykát fölkeresni.* (NK: leánykát felkeresni.)
- 241 : 1 *mintha fölkiáltozott volna rá* (NK: mintha felkiáltott volna rá)
- 6 *csak itt-amott látszanak* (NK: csak imitt-amott látszanak)
- 13 *ismerni látszék már* (NK: ismerni látszott már)
- 18 *kaszát, s útját állta* (NK: kaszát és útját állta)
- 26 *és monda neki* (NK: és monda neki)
- 242 : 33 *ki sokáig bírt ámulatából* (NK: ki sokára birt ámulatából)
- 244 : 17 *fognak benneteket bocsátani* (NK: fognak bennetek bocsátani)
- 22 *is hallhaták, még* (NK: is hallhatták, még)
- 245 : 11 *előtte, köztök Lupuj.* (NK: előtte, köztük Lupuj.)
- 28 *elő tűszőjéből, s* (NK: elő tűszejjéből s)
- 34 *Siessetek. Egy se* (NK: Siessetek, egy se)
- 247 : 3 *kastélyban? — egy harmadikhoz.* (NK: kastélyban? mond egy harmadikhoz.)
- 5 *vagytok, együtt egyig* (NK: vagytok, egytől egyig)
- 8 *kiáltozák melleiket ütögetve.* (NK: kiáltozák mellüket ütögetve.)
- 14 *fejet feltakarta, rájok* (NK: fejet eltakarta [sh.?] rájok)
- 20 *egészen megváltozott hangon.* (NK: egészen megváltoztatott hangon)
- 30 *kell töröltetnetek a* (NK: kell töröltetnetek a)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 200 : 13 *a Réz aljái*g — a Réz-hegység (ma: Munții Plopișului) hegyvonulat az Alföld peremén, a Sebes-Körös és a Berettyó között. Része az Erdélyi-szigetegységnek, a Bihari hegyek nyugati nyúlványa, Nagyváradtól északi irányban.
- 20 *perspektívjébe* — perspektívájába
- 201 : 3 *szerpentina* — szerpentin
- 7 *ízletesen* — itt: ízlésesen
- 10 *tengeri gye*p — tengerifű (*Zostera marina*): kétszikű, a békaszőlőfélék családjába tartozó keskeny levelű növény. A tengerpartok vizében él (innen a neve), a parton nagy mennyiség van belőle. Matractöltelék (Seegrass).
- 11 *anemoné* — a szellőrózsafélék egy fajtája.
- 16 *goba*e — kerti folyondár, serleglonc
- 16 *ipomoea* v. *ipomaea* — a szuhákfélék családjában tartozó növénynemzetség. Legtöbbjük futónövény, de van köztük tápláléknövény (Közép-Amerika), gyógynövény is.
- 203 : 12 *majoresco* — elsőszülött fiú
- 204 : 21 *Mátyás-huszárok* — a 15. sz. honvéd huszárezred, amely 1848 őszén alakult a Hunyadi lovas szabadcsapatból és harcolt ebben az időben Erdély területén (l. Szekeres L. jegyzeteit a CB III. 777.).
- 210 : 31 *kalló* — érczúzó vizimalom
- 211 : 6 *Torda-hasadék* (tordai hasadék) — a Hesdát patak szurdokvölgye, mély sziklaszoros az Erdélyi-érchegységben, Torda mellett.
- 213 : 1 *decurio* — katonai rang, (elsősorban lovassági) tizedes; községi tanácsos értelemben is használták. A későbbi kiadásokban ennek helyében található a *tribun* megnevezés, amely akkor előljáró a románoknál, de népzéleri értelme is van, mindenképp alkalmasabb egy olyan élet és halál urának megjelölésére, amilyenek Jókai Numát jellemzi.
- 215 : 3 *Diurbanus* — fiktív — a legterjedelmesebb hazai és külföldi ókorlexikonokban sem található (még román nyelvűben sem!) — vezér neve. Szerzőnk egyebütt is bőven használja: hasonló összefüggésben fordul elő az *Erdély aranykora* c. regényben (JKK 4. k. 213.), az *Egy az Istenben* szereplő Vajdár Benjamin a Diurbanu nevet veszi fel.

- 213 : 22 *Topánfalva* — község az Aranyos völgyében. A mai átalakult helység román neve: Cîmpeni.
- 215 : 8 *Sermisaegethusa* — az egykori Dácia fővárosa, ma: Grădiște.
9 *Decebál* — dák király, aki i. sz. 80 körül újjászervezte a szétesett birodalmat, a rómaiak csak negyedszázad után tudtak úrrá lenni rajta.
- 217 : 13 *pazsura* (păjură) — a szó maga románban „sas” jelentésű. A nép a rajta levő osztrák kétfejű sasról így nevezte a román felkelők részére 1848—49-ben kiállított császári menlevelet. — A biztosító levélke tulajdonosa császárhűsége és magyarellenes fellépésre esküdött fel (vö. Szekeres L. jegyzeteivel az *Egy az Isten* c. regényhez: JKK 70. k. 471.).
- 219 : 15 *vontsövű pisztoly* — olyan kézfegyver, amelynek csövét huzagolással készítették: a lövedék így saját tengelye körül forog, tehát kisebb lesz a szórása és csúcsával csapódik a célba.
- 222 : 14 *lábtó* — kötélhágcsó, létra
- 241 : 29 *fáta* — román szó (fată): leány
- 245 : 28 *frátye* — román szó (frate): testvér, koma
- 246 : 15 *Cine mintye!* — román jelszónak tartják: Ține minte! Szó szerint: tartsd észben! Az értelem szerint inkább: jól jegyezd meg! jól vigyázz!
Brád ma is virágzó város Románia Hunyad megyéjében. Központja az Erdélyi-érchegység aranybányászatának. (Brádi — Bárdy)

9. KOMÁROM

K: nem ismeretes

- M: I. ① 1. k. 71—96.
II. Történeti naptár 1851. közönséges évre Pesten
Kozma Vazul nyomd.; 240 l.
novellánk: 20—25.
III. ② 2. k. 93—116.
IV. ③ 2. k. 93—116.
V. ④ a., b. 2. k. 93—116.
VI. ⑤ a., b., c., d., e., f. 146—161.
VII. ⑥ 353—77.
VIII. ⑦ 2. k. 113—33.

- IX. ⑧ a., b., c. 2. k. 112—31.
d. 327—50.
- X. ⑨ 2. k. 112—31.
- XI. ⑩ 2. k. 112—31.
- XII. ⑪ 2. k. 112—31.
- XIII. ⑫ 2. k. 112—31.
- XIV. ⑬ 146—61.
- XV. ⑭ a., b. 2. k. 112—31.
- XVI. ⑮ 2. k. 112—31.
- XVII. ⑯ 116—28.
- XVIII. ⑰ 116—28.
- XIX. Csataképek a magyar szabadságharcból
Bp. 1955.
Vörös Csillag nyomda, 169 l.
(Szabad hazánkért kiskönyvtára 18.)
novellánk: 88—109.
- XX. Jókai Mór, Válogatott elbeszélések
Domokos Mátyás—Illés Endre válogatása
Bp. 1955.
Szépirodalmi Könyvkiadó I—III., együtt 1846 l.
novellánk: I. k. 150—63.
- XXI. A tűzön át az égbe. Elbeszélések 1848—49-ről
Vál.: Illés Endre; utószó: Hegedűs Géza
Bp. 1956.
Szépirodalmi Könyvkiadó, OK, 308 l.
novellánk: 121—38.
- XXII. Csataképek a magyar szabadságharcból
Bev., vál., jegyz. írta: Szemlér Ferenc
Bukarest 1956.
Ifjúsági Könyvkiadó, 240 l.
(Tanulók könyvtára)
novellánk: 101—18.
- XXIII. Jókai Mór válogatott novellái
Illés Endre válogatása
Bp. 1964.
Móra Ferenc Könyvkiadó, 459. [4] oldal
(Az én könyvtáram sorozat)
novellánk: 354—66.

Fordítások:

- Angol: I. *Comorn* a „Hungarian sketches in peace and war” c. gyűjteményben
Ford.: megnevezetlen [Mary Stuart]
Edinburgh 1854. Constable 151—66.
- II. *Ua.* a Constable's Miscellany of Foreign Literature sorozat 1. köteteként
Edinburgh 1855. 51—66.
- III. **Ua.*
London 1856. Trübner
(Az adat Kertbeny K.: Die ungarische Literatur in der Weltliteratur. Bp. 1876. c. művéből, 36.)
- Kínai: I. Meg nem jelölt címmel a „Vej-liao ce-jou” (Elbeszélések) c. gyűjteményben
Co-csia kiadó, 1956. 90—95.
- II. *Ké mǎ luò mǔ*
Ford.: Vang Csung-jing
Peking 1956.
Wéi le zì yóu 35—57.

Keletkezése (források, minták)

Erről az elbeszélésről is pontosan föl tudjuk térképezni, hogy első kinyomtatása alkalmával, a *Csataképek* első kötetében ugyancsak a második helyen szerepel, *A Bárdy család* után és *A vörössipkás* előtt, mint a *Megjelent műveim jegyzékében*; ez utóbbiban a 27-es sorszámmal ellátva. — A korán és gyorsan elkészült, mert úgyszólván sajtóelőzményekben készen álló novellákkal szemben ennek az elbeszélésnek a megkomponálásához csak a komáromi tűzvészről szóló lapbeszámoló állott készen. Ebből a tényből következtethető, hogy ennek megírására nem a legelsőik között kerülhetett sor, jóval inkább a tavaszi hónapok folyamán.

Az ötrészes novella a következő formában tagolódik:

1. Emlékezés az író ifjúkorának szülővárosára;
2. A tűzvész éjszakája;
3. Az új várparancsnok, Guyon Richárd megérkezése a komáromi erődbe;
4. Tájékozódás a vár és a város védelmének körülményeiről az előző parancsnokok alatt;

5. Vendéglátás a várbeli pavilonban.

Az 1. egységhez aligha szorult szerzőnk bármiféle támasztékra, segédletre.

A 2.-hoz a komáromi tűzvészről szóló régebbi beszámolóját csak elő kellett vennie az Ék-ből. Ez pontosan egy héttel az elemi csapás pusztítása után adott hírt a katasztrófáról:

„Komárom léégett.

A kedves szép város ott a két Duna közt, mellyet ártatlan tréfáink anyyi előszeretettel kerestek fel mindig, s mellyet most könnyező szemeink fognak megtalálni, szomorúan, lerontva, elhamvadva.

Több mint ezer ház, a város legszebb helyei, a főutcák, a piacok, a városháztere, a legszebb templomok, a nagyszerű megyeház, mind, mind gyásszal behúзва, mellyet a pusztulás hagyott maga után, feketén, mintha rajtuk száradt volna az éjszaka, melly semmivé tette.” (Ék 1848. szeptember 24. 413.; HhM VI. 250—51.; CB II 343.)

Amikor 1874-ben sajtó alá rendezte a FAIM kötetét, a benne közölt Ék-beli „Charivari”-k sorozatának egyik cikkéhez jegyzetet fűzött, s ebben felidézi annak a látványnak emlékét, amikor először pillantotta meg romokban heverő szülővárosát 1848. október közepén Bécs felé tartó útján bekukkantva:

„Útközben Komáromba is be kellett térnünk, az ottani várparancsnokot, Majthényit felszólítani, hogy minden nélkülözhető rendes csapatot és különösen tüzérséget küldjön a Lajtha melletti táborba. Minő látvány volt az rám nézve! mikor éjjel holdvilágnál megérkeztünk Komáromba egy ideiglenes tutajhídon át; mert a rendes híd is elpusztult; szülőtte városom egészen le volt égve; kormos falak egész utczaszámra. Minden házat ismertem itt, lakóik barátaim, rokonaim; s most az üres ablakok meredeznek reám; kormos gerendák zárják le a kapukat. Senki sem lakik a városban.” (FAIM 211—12.; HhM VI. 240—41.; CB II. 351—52.)

A tűzvész jelenetét regények sorába szötte bele később Jókai a *Politikai divatokba*, *A tengerszemű hölgybe*, *A mi lengyelünkbe*, sőt 1881-ben, komáromi díszpolgárrá választása alkalmával is tesz utalást a dicsőség mellett a romokra is (vö.: Szekeres jegyzeteit a CB II. 811.).

Végül késői, 1899-es *Emlékek a szabadságharcból* c. visszatekintésében is hasonló módon jelenik meg a komáromi pusztulás (HhM V. 65—66.).

A novella 2. és 3. részlete közt időben sok minden történt a vár és a város életében. Ezekről a novella nem kíván beszélni. Jókai lokálpatrióta szíve viszont több helyütt szól róluk. Az EL 1849. február 24-i számában például Makk várparancsnoki kinevezését üdvözli, sőt több

időszerű nehézség megoldására is tesz javaslatot a *Komárom* c. cikkben (CB III. 482—83.).

A 3. fejezetben szemünk előtt folyik le Guyonnak mint új várparancsnoknak a bevonulása állomáshelyére, sőt tanúi vagyunk első intézkedéseinek is a tisztikar egy részének megregulázása dolgában.

Legelőbb a kormány hivatalos lapja, a *Közlöny* adta hírül 1849. március 11-én, hogy Kossuth Komárom új várparancsnokává Guyon Richárdot nevezi ki, azt a hős katonát, aki három nappal korábban lett tábornok. — Jókai már legalább február első napjai óta jól ismeri Guyon nevét, hisz a branyiszközi diadalról (február 5.) mindig úgy beszél, mint a szabadságharc talán legcsodálatosabb fegyvertényéről. A március 2-i *Jellemvonások hadi életünkből* c. rendszeres sorozatában így ujjongott erről a hadvezérről: „Guyon regényes elszántságú csapatvezér, egyike azon ideáknak, minőknek párjára a hőskölteményekben akadunk. Félig mese, pedig egészen való.” (EL 1849. március 2.; CB III. 491.)

Aki mindent figyelt, a PH egyik május végi számában értesülhetett annak az április 20-i délutánnak az eseményeiről, amelyek során Guyon zsidónak öltözve érkezik abból az irányból lovasai élén, Udvard felől, amelyet a novella pontosan megjelöl. Egyebek mellett harci feladatok közbejötté okozta, hogy csak április 21-én foglalhatta el új beosztását, amelyre március közepe előtről szólt a kinevezése. — Az *Emlékek...* egyetlen erről szóló bekezdése: „Az aztán egy valóságos regényfejezet, hogy mi módon tudott Guyon Richárd Ó-Gyallárról a körülszáró ellenségén keresztül a várba behatolni.” (HhM V. 67.)

Ha figyelünk a fenti időpontokra, elég elkésettnek ítélni egy napilapban május végén valami április 20-i eseményre ébredni. A helyzetnek azonban magyarázata van, egyben ugyanez világít rá novellánk fölöttébb pontos topográfiájára s általában értesültségére is. Ugyanis az ekkor Jókai által szerkesztett PH-ban május 22-től 25-ig találkozhatott az olvasó négy folytatásban szerzőnk bátyjának, Jókay Károlynak élménysorozatával *Komáromnak egy évi története* címmel. Ez magyarázza hát a napilap késői értesülését. — Szerzőnk a legnagyobb elismeréssel beszél a cikksorozatról a bátyjának írott levelében (JKK Levelezés I. 71.).

A szerzőnktől annyira nagyra becsült történeti munka a mi témánkról, 1849 tavaszáról ezt mondja:

„Kormánybiztos ur [Puky Miklóst (1806—1887) március legvégén nevezte ki Kossuth a komáromi vár kormánybiztosává] kihirdetvé, hogy a nádorvonali bombamentes boltozatok mindenkinek menhelyül szolgálnak.

[...]ezentúl lövöldözéseiket úgy tekintettük, mint olly munkát, melylyel terhét könnyíteni szándékozik, hogy futásában kevesebb akadályá legyen.

Nem soká kellett várnunk, ápril 20-án délután a Vág mellett egy huszárcsapatot vettünk észre Komárom felé nyargalni, a katonaság felállított a sánczokra, de néhány percz mulva, kivált három lovas a huszárok közül, s a sánczokig vágatva, köztük Guyon új várkormányzónkat megismertük, s ekkép azonnal bebocsáttatván, mire a Vág-sori házakhoz érkezett, nagy néptömeg kíséré s egész diadalmenettel éljenzések közt jutott el a kormánybiztos urhoz, utánna nem sok időre bevonult 50—60 huszárból álló kísérete is, kik az ellenségnek előőrsein keresztül törtek a Nyitra folyam mellett maguknak utat Komáromig.” (PH 1849. május 25. 82.)

Ezen a szemtanútól származó történeti beszámolón alapszik a novella harmadik és negyedik fejezetének több vonása, legfőképp Guyonnak a várba jutása.

A várba lépést követő jelenet — szavakat is alig cserélve — emelődik be az elbeszélésbe a *Jellemvonások a magyar hadi életből* február 28-i darabjának negyedik részéből, csakhogy itt Görgeyhez fűződik ez az energikus föllépés:

„Schwechatnál Görgei egy nemzetőri őrnagynak parancsolja: hogy menjen jobbra az erdő felé.

»Nem jobb volna kérem alassan balra menni?« kérdi az őrnagy.

Görgei erre hidegvérrel kihuz egy pisztolyt a nyereg alól s az őrnagyra fogva, kérdi: »megy ön, vagy nem?«

»Ah kérem alassan, repülök! csak szerény véleményemet akartam megmondani.«” (EL 1849. febr. 28.; CB III. 487.)

Az ennek nyomába lépő folytatást, az ágyúgolyók hidegvérű fogadásáról szintén Görgeyhez kapcsolja — igaz — a félszázaddal későbbi *Emlékek a szabadságharczból* (HhM V. 58.)

A novella az egyik templomégésből a másikba vezet bennünket, az utóbbit már a bombázás okozza, Guyon huszárai élén az őrszemmel és a helyparancsokkal vált szót, és már minden addig láblógató tisztet bevon a maga irányította oltási munkákba. A húzódozó táblabíró-őrnagy kacskaringós mentegetődzését pisztolyt rászégezve vágja el.

Az imént már idézett *Jellemvonások...* épp egy ilyen jelenettel kezdődik. Az, hogy Guyon Komárom várába fog kerülni, ekkor még, március elején a jövő méhében szunnyad, Guyont a komáromi megjelenésétől még nagyon hosszú hetek választják el. Ilyen habozó katonákkal mindenképp másutt találkozott a későbbi hős hadvezér, de a novellába a következő jelenetke csaknem áttétel nélkül került:

„Guyonnak volt eleinte egynehány nem épen oroszlánszívü tisztje, ezeket ő, mikor csata idején előre kellett küldeni, ezzel a phrasissal szokta biztatni:

»Tetszik meghalni, vagy tetszik menni?« s egyszersmind egy pár pisztolyt tartott az órruk alá.” (EL 1849. március 2.; CB III. 489.)

Ha visszaemlékszünk Guyon novellabeli bemutatkozására, megállapíthatjuk, hogy ez mindenben megfelel annak, amit az *Emlékek...* majd annyi idő után így rögzített:

„A melyik tisztje azt mondta a rábizott feladatra, hogy az lehetetlen, annak pisztolyt szegezett a homlokára s aztán mindjárt lehető lett.” (HhM V. 65.) Minderről írónk már elbeszélése készítése közben is hibátlan tájékozottsággal rendelkezett.

A 4. novellafejezet első képét — valóban egy színpadi alkotás műszavaival beszélhetünk róla — több helyről teljesen egyöntetűen ismerjük.

Ismét Jókay Károly sorai a legkorábbiak:

„Gujon a város lakóit a szabad ég alatt tanyázva s a várost összebombázva látván, a szánalom könyűit törle szemeiből, a helybeli katonatiszti Kart pedig, midőn nála megjelentek, megróttá: mikép nézhető tetelenül az osztrák ezen pusztításait...” (I. h.)

Szerzőnk június eleji *Hadi jellemvonások* sorozatcímű glosszájában erről ez áll:

„Mikor Guyon Komáromba érkezett, megfeddte a várórség tisztjeit: hogy nem verték el az ostromló sereget a vár falai alól?

Szörnyen csodálkozott a tábornok: hogy tizezer ember hagyta magát tizenkét ezer által infestáltatni olly várban, mellynek ostromlására százezer ember szükséges.” (pEL 1849. június 5.; CB III. 296.) — Ha a létszámokat kissé közelítette is egymáshoz a glosszabeli tábornok, lényegében igaza volt.

Amit Szilágyi Sándor ír *A magyar forradalom férfiai...* Guyon-arcképeben, az pontosan egyezik a fentivel (i. m. 127.).

Kissé távolabbi párhuzamok a várbeli állapotokról Jókai *Emléksorok és Emlékek...* c. munkáiból (ez utóbbi: HhM V. 67.) is ideállíthatók volnának.

A zárófejezethez — a leggondosabb körütekintéssel is — Jókai saját műveit leszámítva, csak egy helyen találunk igazolást: Szilágyinál. Megfogalmazása is eléggé egyéni a hitelesség megteremtéséhez.

Folytatva az imént félbehagyott sorokat:

„S szörnyü haragjában a dunaparton, a legnagyobb ágyutüznek közepette egy ebédet ad, mellyre az egész tisztikar hivatalos volt. A bombák mind oda hullottak — de az ebéd késő estig tartott, s az azzaltól senkinek sem volt szabad fölkelni.”

A későbbiek érdekében mindjárt toldjuk meg ezt annyival: "[...]Guyon[...] az alsó sereghez küldetett a Bácskaság visszavételére, meghasonlván Görgeivel, ki semmi külföldi tehetséget nem tűrt maga mellett." (Uo.)

Ilyen étkezésnek a bástyán tehát csakugyan végbe kellett mennie. Feltevő talán, hogy nem szól a meghívásokról Jókay Károly a maga egyéves történeti összefoglalójában. Tudnunk kell azonban, hogy ő csak április utolsó hetéig halad regisztrálásaival (PH május 25. 82.). De az egyáltalán nem kizárt, hogy későbbi szóbeli tájékoztatást kapott tőle öccse.

Az *Emléksorok* és az *Emlékek...* (HhM V. 67.) megfelelő helyei teljesen egybevágóak a novella szövegével.

„Kérdés, volt-e életbeli modellje a novellában szatirikus módon jellemzett, képviselői mandátummal rendelkező táblabíró-őrnagynak” — veti föl Oltványi Ambrus. — „Ha igen, még leginkább Thaly Zsigmond (1814—1886) személyére gondolhatnánk. Ő a mérnöki pályát cserélte fel 1848 őszén a katonáskodással, nemzetőrszázadosként, majd táborkari őrnagyként szolgált Komáromban, ahol 1849 februárjában országgyűlési képviselővé is megválasztották. A gyávaság vádja aligha lenne rábizonyítható, hiszen több ütközetben vett részt, később pedig a végsőkig ellenezte Komárom várának a császáriak előtti kapitulációját. Megjegyzendő viszont, hogy Thaly politikailag a radikális balszárnyal rokonszenvezett. Személye ezért ellenszenves volt a békepártiak előtt, akik képviselői mandátumának elismerését is megakadályozták.” (Oltványi 73.)

Novellánk címe Jókai szülővárosának neve. Természetesnek tarthatjuk, hogy a várost nagy fia viszonylag sokszor és sokoldalúan örökíti meg. A teljességre vágyókat T. Hajós Éva áttekintéséhez utaljuk, amelyet a részben vagy egészben komáromi témájú Jókai-művekről ad *A mi lengyelünk* c. regény kritikai kiadásában (JKK 66. k. 463.).

Irodalom

XIX. századi hozzászólás a *Komáromról* sincs, ahhoz nem volna szabad a „tizenegy”-hez tartoznia. Zsigmond Ferenc annyira veszi be a maga sáncai közé — akárcsak *A vörössipkást* —, hogy Jókai ossziáni borongásának példajaként mutat be monográfiájában egy olyan idézetet jegyzetként, amelyet a *Komárom* kezdő- és berekesztő sorából állított össze. Vörösmarty-hatást is megenged, de azt is hangsúlyozza: „Jókai írói egyénisége szívesen vett irányítást Osszián modorától; tetszett neki

benne az a túltengő képzelet, mely a környező világ elől mintegy behúnyja szemét, hogy annál jobban gyönyörködhessek egy letűnt korszak emlékeinek varázsos színeiben; jól esett Jókainak mintegy igazolva látni egy világirodalmi tekintély műveiben azt a költői eljárás-módot, melyet ő is kedvtelve gyakorolt: az epikumnak lírában való felolvasztását...” (Zsigmond 355—57.) Mindezeket a monográfia szerzője vagy öt elbeszélés egyöntetű vizsgálati eredményeként állapítja meg.

Szinnyei Ferenc *A kis szürke ember* adomázásának dicséretéhez hozzákapsolja: „a Guyon Richardról szóló humoros történetkét (*Komárom*)” is szívesebben olvassa például a *Nomen et omennél* vagy *A tarcali kápolnánál* (Szinnyei I. 245.).

Márkus László kis ismeretterjesztő kötetében *Guyon Richard* (Bp. 1955.) beköszöntőül állít egy 25 soros szemelvényt, amely Jókainál „a szabadságharcról írt első, hőskölteménybe illő novelláskötetében” található, ahol az író megjeleníti a legendás hadvezért (i. m. 5.). Márkus sem ekkor, sem később, egy más helyen tett említésekor (i. m. 97.) nem mondja meg, melyik novelláról van szó: a hozzáértők majd ráismernek a *Komárom* szövegére. Viszont pontos megjelöléssel fordít Thaly Zsigmond, „a tárgyilagos katona” visszaemlékezéseiből (*The fortress of Komárom*. London 1852.).

Nagy Miklós különböző Jókai-könyvekben több oldalról közelíti meg a *Komáromot*. A szülőváros — mint erre recenziójában utal — először novelláiban elevenedik meg (lt 1956. 25.).

Monográfiája előbb a szereplők jellemvonásai szempontjából közelít szóban forgó elbeszélésünkhöz. A középnemesség nézeteit az egész *Csataképek* kötet elég egységesnek mutatja be, az egyetértő hazafias összefogásból csak durva emberi hibák zárhatnak ki némelyeket. Erre szolgálnak példaként novellánkban gyávaságukkal az „öblös szavú táblabírák”: azok a visszahúzóódó újdonsült tisztek, akiket Guyon sebtében ráncbaszed. Van, hogy megszegyeníti, van, hogy megtréfálja őket (vö.: i. m. 66.).

Formai szempontból a lírai elő- és utójátékról a monográfia (i. m. 78.) ad szemléletes példát. További formai elemként figyelmeztet ugyanitt: „Ne feledkezzünk meg a novellákba szőtt írói kitérésekről sem:...” , s a templomégéssel kapcsolatost a *Komáromból*, a harcok istenének szólítását *A két menyasszonyból* idézi (i. m. 79.).

Úgy látszik, legtöbbet stílárius szempontból lehet a *Komáromban* méltányolni. N. Dely Zsuzsa először azzal készítet bennünket álmétkedésre, hogy Jókai „Egy határozós szerkezettel egy egész társaság hangulatát be tudja mutatni: »Vendégei *búsan kullogtak* utána«, A tábornok ugyanis a bástyára vitte őket ebédelni, melyet az ellenség

ágyúzása veszélyeztetett. Elképzelhető tehát, hogy az emberek, kik eddig a veszélyes hely közelébe sem mertek menni, félve, szomorúan, lassan követték vendéglátójukat. Ezt a hangulatot adja remekül vissza a *búsan kullogtak* adverbális szintagma.” (I. m. 44.) — Viszont az idegenszerűségek közt tartja számon „a főnévi igeneves szerkezetek használatát túlzott udvariaskodásra. Mint: »Igenis, de specifice azt az egyet, amelyet tegnap méltóztatott általam említetni hallani?«” (N. Dely 50.) — Nagy erénye írónknak — mondja Dely másutt —, hogy szereplőinek karakterét az általuk használt mondatformák, mondat-szerkezetek segítségével pompásan meg tudja adni. S jellemfestésül újra a hízelgő őrnagy és parancsnokának párbeszéde szolgál (i. m. 70.).

Váratlan említésre bukkanni *A mi lengyelünk* kritikai kiadásának T. Hajós Évától származó jegyzeteiben (JKK 66. k. 462—63.).

Szekeres László különböző kritikai kiadások kötetében található jegyzetei fontos támpontokat jelölnek meg, illetve megoldásokat nyújtanak. Egyebek mellett arra is ő figyelmeztet, hogy szerzőnk 25. számú témanoteszébe tett bejegyzése (JKK Följegyzések II. 383.) valószínűvé teszi: a 80-as évek második felében fel szándékozott dolgozni Guyon-nak a komáromi várba jutását (vö.: *A tergersizemű hölgy*, JKK 55. k. 450.).

Szövegváltozatok

Az NK-változatok mellett a kötetkiadás kibocsátása után néhány hónappal megjelent időszaki sajtótermékbeli (*Történeti naptár az 1851. közönséges évre*. Pesten, Kozma Vazul nyomd.: TN) forma változataival is kiegészítjük vizsgálódásainkat.

- 249 : 10 *Romemléke a harci* (NK: Romemléke harci)
 22 *szép újan épült Duna-sorod* (TN: szép újon épült dunasorod)
 250 : 7 *gyültek házrul házra* (TN: gyültek házról házra — NK: gyültek házról-házra)
 9 *ifjai, szépei itt* (NK: ifjai, szépjei itt)
 22 *égett; elégett három templom, köztük a kéttornyú a szép freskofestményekkel, melynek torryait már egyszer hetven év előtt a földrengés döntötte össze; elégett a nagy* (TN: égett, elégett a nagy)
 251 : 13 *Tűzfarkát csóválva futott* (TN: Farkát csóválva futott)
 14 *míg a nehéz bomba* (TN: még a nehéz bomba)
 17 *míg egyszerre a* (TN: még egyszerre a)

- 26 *csatázna angyalokkal és* (NK: csatázna az angyalokkal és)
 252 : 7 *az még várostoknak, hol* (TN: az még várostoknak, hol)
 8 *ha ez is elpusztul* (NK: ha az is elpusztul?)
 10 *Néhány bátor férfi* (TN: Néhány bátor férfi)
 29 [az „Azon utca végén” kezdetű mondat a TN-ben új bekezdés]
- 253 : 10 [TN: az „E névre” kezdetű mondat is új bekezdés]
 13 *szólt megjuhászult hangon* (NK: szólt megbunyászolt hangon)
 25 *égő házak fölé* — (TN: égő házak felé)
- 254 : 5 *s előre nyargalt.* (TN: s előre lovagolt.)
 7 *a tüzet. Legelől a* (NK: a tüzet; legelől a)
 11 *a golyótul, biztatá* (TN, NK: a golyótól, biztatá)
 13 *Csak minden ezredik halál!* (F, TN, NK: Csak minden ezredik talál! — Ezen a helyen az első kiadás sajtóhibájával állunk szemben, amelyet minden további kiadás gondolkodás nélkül átvett. A szöveg jelentése nyilvánvalóvá teszi, hogy itt a helyes szó: *halál!* — Álláspontunk alátámasztására hivatkozunk az *Emlékek...* Görgey-ado máiból a keletkezéstörténetben is idézett történetkére, amelyben minden huszadik lövedéket mond a tábornok *halálosnak* (vö.: HhM V. 58.)
- 15 *a lórul egy huszonnégy fontos* (TN, NK: a lóról egy huszonnégy fontos)
 16 *eseten, monda* (NK: eseten, mondá)
 23 *alá egyenként égő* (NK: alá egyenként égő)
 25 — *A toronytetőnek nem szabad leégni.* (NK: — A toronytek nem szabad elégni.) [nyomáskimaradás]
 26 *a torony roppant ércfedele* (NK: a torony ércfedele)
 27 *még maig is* (NK: még máig is)
- 255 : 11 *egy vele vacsoráló pufók* (TN: egy vacsoráló pufók)
 12 *e mái napig* (TN, NK: e mai napig)
 15 *másnapra meghitta magához* (TN, NK: másnapra meghítt magához)
 29 *azt ítélte, hogy* (TN: azt ítélve, hogy)
 32 — *Vajon nem lenne jó e* (NK; — Vajon nem lenne-e jó e)
 33 *az ostromlóktól, hogy* (TN: az ostromlóktul, hogy)
- 256 : 22 *soha életükben* (NK: soha életökben)
- 258 : 14 *tömeg közül, szolgálatkészen ajánlva* (TN: tömeg közül, szolgálatképen ajánlva)
- 17 *nem — kiálta a parancsnok. — Fel, fel a bástyaretőre* (NK: nem, kiálta a parancsnok, fel a bástya tetőre.)

- 19 *vacogtak a fogai.* (NK: vaczogtak fogai.)
- 34 *neki ehelyett „előre”* (TN: neki a helyett „előre”)
- 259 : 3 *lakodalmas menethez, kik* (TN: lakodalmas menethöz, kik)
- 7 *jeleivel a magát skizzírozni* (TN: jeleivel a magos skizzírozni)
- 23 *támasztana az átlátszó* (TN: támasztana ez átlátszó)
- 28 *apostolok utósó vacsorája* (NK: apostolok utolsó vacsorája)
- 34 *közben lassanként* (NK: közben lassankint)
- 260 : 2 *majd tréfálni, később* (TN: majd tréfálozni, később)
- 28 *ebédjüket s bennünket* (NK: ebédjüket és bennünket)
- 261 : 7 *felugráltak helyökből* (TN: felugráltak helyükből — NK: felugráltak helyökről)
- 9 *megrészegültek s háromszor* (NK: megrészegültek, háromszor)
- 28 *szabad. Abból még* (NK: szabad. Azzal még)
- 262 : 9 *Jégben hűtött pezsgőpalackokból* (TN: Jégbe hűtött pezsgő palackokból)
- 263 : 2 *kínokat. Le-lekapta fejét* (TN: kínokat. Lekapta fejét)
- 3 *sánc felett. Féloldalt* (NK: sáncz fölött. Féloldalt)
- 8 *város szépei közül a* (TN: város szépei közül a)
- 15 *nászvezető vőfény pisztolypuffogatása.* (TN: nászvezető vőfély pisztoly puffogása. — NK: nászvezető vőfély pisztoly puffogatása.)
- 19 *eleven kackiás menyecske* (F: eleven kackias [sh.] menyecske)
- 33 *legfellebb is hölgyeiket* (NK: legfelebb hölgyeieket)
- 264 : 6 *bilincseit s egy bestiális ordítással* (NK: bilincseit s kitörő ordítással)
- 22 *midőn a gránátrakéta szerte ellobban* (TN: midőn a gránát rakéta rakéta szerte ellobban... — NK: midőn a gránát rakétaszerve ellobban)
- 26 *E nyugodt pillanatban* (TN: E nyugodó pillanatban)
- 27 *hirtelen lehajítja a* (NK: hirtelen lehajtá a)
- 34 *ugyan, hála instinctusának, — egy porcikája sem* (NK: ugyan — hála instinctusának, — porczikája sem)
- 265 : 22 *A fekete romok — és a komáromi honvédtisztek.....* (TN: A fekete romok — és a komáromi honvédtisztek..... — NK: [mindez teljesen kimaradt])

- 249 : 31 *A Duna közepén kis sziget feküdt* — Szénássy Zoltán *Jókai nyomában* (Bratislava 1982.) c. könyvecskéjében „A komáromi sziget” címmel külön fejezet mutatja be a Jókai család itteni birtokát a sziget szépségeinek leírásában elhelyezve (i. m. 34—38.). Maga a szerző írja róla: „Az én szülővárosomnak, Rév-Komáromnak van egy szigete, mely csaknem olyan hosszú, mint maga a város, s szélességében is kétszer akkora, mint a Margitsziget. A közlekedési út ezen visz keresztül, a Duna város felőli oldalán dobogóhíddal, Újszöny felől hajóhíddal volt összekötve.” (I. m. 34.) — A Jókai család 1820-ban a parcellázás során vásárolta a maga kertjét, amely a sziget közepe táján feküdt (i. m. 35.).
- 250 : 24 *hetven év előtt a földrengés* — az 1763-i komáromi földrengést Jókai *Az elátkozott családban* ábrázolta. Itt feltehetőleg az 1783. április 22-i földrengésre utal.
- 251 : 14 *congrevrakéta* — gyújtólövedék; 1. az *Emléksorok* megfelelő jegyzetét.
- 252 : 21 *Údvárd* — kisközség az egykori Nyitra vármegyében a Zsitva partján, Érsekújvár közelében, mintegy 30 km-nyire Komáromtól északi irányban. — Szlovák neve: Dvory nad Žitavou.
- 27 *monostori telepek* — ezek az ütegek a monostori sáncokon foglaltak helyet. A sáncok maguk egy akkor modern hadászati igényekkel felszerelt erődöt jelentettek Újszöny felett, a Duna jobb partján (vö.: Borovszky Samu: *Komárom vármegye*. Bp. é. n. 152: JKK 66. k. 541. és JKK 24. k. 192.).
- 253 : 24 *srapnel* — feltalálója, az angol H. Shrapnel tábornok nevérol: időzített tüzérségi lövedék, amely előre beállított távolságban a levegőben robban.
- 26 *diétai dikció* — országyűlési szónoklat
- 30 *raisonnirozó* — okoskodó, vonakodó
- 254 : 16 *mal à propos* — rossz helyütt, kedvezőtlen alkalommal
- 255 : 28 *circumspectus* — körültekintő
- 257 : 33 *a hajdani várparancsnok, Bakonyi* — Bakonyi Imre császári altábornagyról van szó.
- 259 : 7 *magát skizzirozni* — magát elkülöníteni, elszakítani (vö.: szkizma).

- 259 : 15 *tarack* — löveg rövid csővel, amely meredek szögben tüzel.
 262 : 26 „*fóra*” — tűz
 263 : 20 a „*Tolnai lakodalmas*” — Riszner József zeneszerző, zenetanár és tánckomponista (1824—1891) csárdásának címe. Keletkezési idejét pontosan nem ismerjük, mindenesetre 1847 körül már találkozunk olyan formájával, amely talán az eredetinek átírata. — A *lakodalmas* egyébként eredeti nemzeti táncunk: rövid lassú magyar után következik benne egy hosszú friss, ez 6—8 részből álló rondó.
 20 *villi* — a halott menyasszony lelke a néphit szerint, amely többedmagával holdfénynél keresztutakon táncol, az arra vetődő férfiakat halálra táncoltatja.
 264 : 34 *instinctus* — ösztön
 265 : 11 *Nádor-vonal* — a várost és a hozzá észak felé csatlakozó vízenyős területet öt km hosszú térségben közrefogó védővonal, amely a XIX. század közepén épült föl (vö.: JKK 24. k. 435—36.).

10. A TARCALI KÁPOLNA

K: nem ismeretes

M: I. ME 1850. III. füzet (április 11.); 163—176.

- II. ⑥ 379—406.
 III. ⑦ 2. k. 134—59.
 IV. ⑧ a. 2. k. 132—56.
 b. 2. k. 132—56.
 c. 2. k. 132—56.
 d. 351—76.
 V. ⑨ 2. k. 134—59.
 VI. ⑩ 2. k. 134—59.
 VII. ⑪ 2. k. 134—59.
 VIII. ⑫ 2. k. 134—59.
 IX. ⑬ a. 2. k. 132—56.
 b. 2. k. 132—56.
 X. ⑭ 2. k. 132—56.

„A végzetes hely” c. változat:

- I. Jókai Mór Decameronja I—X. Pest 1858—60. Heckenast, novellánk: IX. 153—73.
 II. Jókai Mór Dekameronja. — Száz novella I—VI. Bp. 1882. Franklin

- (Jókai Mór munkái, népszerű kiad. 109—10.)
novellánk: VI. 192—206.
- III. Jókai Mór Dekameronja. — Száz novella I—VI. 3. kiad.
Bp. 1894. Franklin,
novellánk: VI. 192—206.
- IV. Dekameron. — Száz novella Bp. 1896. Révai, 1—3. k.
Nemzeti kiadás XI—XIII. és utányomásai
novellánk: XIII. 192—206.
- V. Dekameron. — Száz novella 4. kiadás Bp. 1905. Révai—
Franklin, 1—3. k.
(Jókai Mór Válogatott munkái)
novellánk: III. 284—295.
- VI. a. Dekameron. — Száz novella 5. kiad. Bp. 1907. Franklin,
I—III.
(Jókai Mór Válogatott munkái 29—31.)
novellánk: III. 284—295.
b. Ua. 6. kiad. Bp. 1907.
(Szépirodalmi Könyvtár)
- VII. Dekameron. — Száz novella 7. kiad. Bp. 1910. Franklin,
I—III.
(Jókai Mór Válogatott munkái 29—31.)
novellánk: III. 284—95.
- XVIII. Dekameron. — Száz novella 8. kiad. Bp. 1913. Révai, I—III.
novellánk: III. 284—95.
- IX. Dekameron. — Száz novella Bp. 1913. Révai—Franklin,
I—III.
(Jókai Mór Művei)
novellánk: III. 284—95.
- X. Dekameron Bp. MDCCCXXXVIII Révai—Franklin, I—
III. 238 l., 244 l., 238 l.; CentK !! — 55. k.
novellánk: 55. k. 226—35.

Fordítások:

- Német: *Die Kapelle bei Tarczal* a „Schlachtfelderblüthen aus Ungarn.
Novellen nach wahren Kriegsscenen. Leipzig 1850.” kötet-
ben, 125—57.
- Szlovén: I. *Osoden kraj*. Dogodek 1848 in 49. leta
Ford.: L. Podgoričan Lavoslav Gorenjec
Besednik 1874. 1. sz. 1—4.
II. *Kobno mesto*

- Ford.: Ljub. M. P.
Novosti 1886. 11. sz. 8—11.
- Lengyel: I. *Straczne miejsce*
Ford.: M. Klos
„Unia” (Ta now) 1888. nr. 8—9.
II. *Przeklecie miejsce a Dziwne historye* c. gyűjteményben
Ford.: S. D. [Seweryna Duchńska]
Złoczów 1895. 19—40.
III. **Ua*.
Fordító nélkül
„Ziarno” (Warszawa) 1911.
(István Csapláros: i. m. 51.)
- Szlovák: I. **Zlé miesto*
Ford.: A. Ghéczy-Hugyecz
Bp. 1922.
(FZ 32.)
II. *Osudne miesto*
Ford.: Ghéczy-Hugyecz
Slovák Emigrant (Bp.) 1922. december 3. sz. 2—4.

A német fordítás a novella eredeti formáját (*A tarcali kápolna*) ültette át, valamennyi többi *A végzetes hely* c. változatáról készült.

Keletkezése (források, minták)

A tarcali kápolna az a sajátos szabadságharcos elbeszélés, amely eredeti formájában a ME 1850. április 11-i számában volt olvasható, de a nyár derekán megjelenő novellagyűjteményben, a *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből* két kötetében nem kap helyet. Az évtizedek folyamán további négy teljes kiadás lát napvilágot nélküle, csak az 1899-es díszkiadásnak lesz meg az az érdeme, hogy a *Csataképek* részévé teszi. Az NK például utóbb is ragaszkodik az eredeti összeállításhoz, elbeszélésünk a későbbi változatokban sem lehet csatakép, s egyáltalán a Révai-kiadású sorozatok, így a centenáriumi sem jelenteti meg az igazi helyén, ahová tartozik.

Mellőztetésének okai közt a novella átalakított formája, *A végzetes hely* jelentős szerepet játszik. Ez a változat jelent meg ugyanis az NK-ban, mégpedig a *Dekameron* III. kötetében (1894). Az újabb kiadások lényegében változatlan szöveget hoznak, ugyanazt a művet pedig két változatban nem akarják sorozatukban megjelentetni, így

bizonyos kiadásokban ez, másokban az a forma él mindmáig egymás mellett. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy az *Egy bujdosó naplója* darabjait — még inkább az egészét — tartalmazó kötetek figyelmen kívül hagyják *A tarcali kápolnát*. A maga helyén *A végzetes helyről* részletesebben is szölnk.

Mivel *A tarcali kápolna* a ME-ban jelent meg 1850 áprilisának közepén: legkésőbb tehát április első felében át kellett adni a nyomdakész kéziratot Szilágyi kezébe. Minthogy megint annak a novellatípusnak tagjáról van szó, amelyet csak kis részben lehetett megírt cikkekből átvenni, azt tarthatjuk legvalószínűbbnek, hogy inkább márciusban, mint korábban kellett születnie.

Elbeszélésünk formába öntésének feltűnő vonása, hogy konkrét név az egész történet folyamán egyetlen szerepel: II. Rákóczi Ferencé, de a fejedelem nem szereplője a novellának. A valódi személyek, elsősorban Schlik gróf csak az „osztrák tábornok” megjelöléssel, Mészáros Lázár „magyar tábornok”-ként fordul elő, a győzelmet kivívó Klapka ezredes már sehogy, őt még vezérnek sem nevezi az elbeszélés. Még az egyetlen jelentős női szereplő, Emma nevéből is csak ennyi áll szövegünkben: B**i. — A történelmi szereplőket s hozzá még a helységneveket is (Tarcál kivételével) egyéb forrásokból lehet csupán megismernünk, novellánknak még eredeti formája sem árulja el őket, holott ennek megjelenése idején még nagy volt a szabadság, alig korlátoztak valamit.

A nyolc, mindig csillagokkal elválasztott fejezetű elbeszélés egy gyöngébb magyar sereg tulajdonképp szerencsés győzelméről ad hírt, az ellenség számára balszillagzatú jóslatoktól megelőzve.

Az első fejezet huszártörténete mindenestül megvan az EL 1849. május 30-i számában, igazában kész állapotban:

„Hadi életünkben

A huszár akár hősie vitézségét, akár lángoló hazaszeretetét tekintjük, a világ első katonája. Ki e hős faj a huszárok közt forog, számtalan regeszerű történetet, hadi kalandokat hall ajkairól, mellyek fentemlített fényes tulajdonaikról tesznek még fényesb tanuságot.

Illy érdekes adatokat én is hallék a huszár történelmi életéből, s közlök egyptárt közülök — a mint következik:

Azon időben, mikor még az osztrák zsoldos sereg az ország szívében dult és csatázott, egy huszár foglyul esvén, Pestre vitetett, hol meghallá hogy Schlick, az ő egykori ezredese, — ki mellett ő huzamosan legényeskedett annak idejében — szinte jelenvan [!]. Kérte magát hozzá bocsátatni, mint kinek ő nagy dolgokat ígért fölfedezendni.

Kérése teljesitve lön.

»Nos Jancsi! — kiált Schlick fölismért embere felé — hát te hol jársz itt? — tán elfogtak?»

»Megtörtént, obester uram! — szólt Jancsi bajuszán egyet pederitve — sok lud disznót győz.«

»Ejnye! üm — hát mit akarsz most?...«

»Csak a mieinkhez szeretnék visszamenni, obester uram.«

Jancsinak még mindig obester a félszemü osztrák hős, miként ennek Gorgeink maig is főhadnagy. Azonban:

Schlick egyetlen az osztrák vezérek közül, ki katona és ember is egyszermind — a szó igaz értelmében: huszárunkat, egykori hű legényét, szabadon ereszté — Jancsi bátya, a veterán hős, hálaszó és örömderü közt vált el Schlicktől, de csakhamar, mintha mennykő sujtotta volna le kedvét, elsötétült arczzal fordult vissza az ajtóból:

»Obester uram! egyet kérnék... adassa vissza legalább kardomat; különben azt gondolják, hogy valami elcsapott, gyáva ficzko vagyok.«

Kéréleme azonnal teljesíteni rendeltetett.

Jancsi keze újra a kulincsen, honnan azonban még egyszer újra vissza — és Schlick elé lép.

»Obester uram! már nem állhatom meg, kiütné oldalamat, ha ennyi jószágáért egy jóra nem kérném.«

»No hát mi az?»

»Négy szem közt szeretném megmondani, nem jó lenne ezen tiszt uraknak tudni.«

»Csak ki vele, hisz ezek nem értenek magyarul.«

»Hát csak az — hogy... jöjön át hozzánk obester uram.«

Schlick rendkívül meg volt hatva, könygördült[!] szeméből. Huszárunknak távozást parancsolva, így szól környezetéhez: megérdemlé, hogy szabadon bocsátám. Ha az osztrák tábort felhányjuk, illy hazaszeretetet, s az ügy szentsége iránt illy magasztosan lelkesült katonát bizonyára nem találunk. Ha mind illyen a magyar — úgy legyőzhetetlen.»

(A cikk és novellánk kapcsolata talán azt is bizonyítja Szekeres véleményével szemben, hogy ez a „Hadi életünkben” c. sorozatdarab személyesen Jókai írása, hisz sose használ fel idegen cikket ilyen közvetlenül! Vö.: CB III. 598.)

A Debrecenbe küldött újságcikkből tehát végérvényesen kiderül az „osztrák tábornok” neve, s ez a novellából még annyi megerősítést kap, hogy az ötödik fejezet éjszakai látogatása alkalmával mi is szemléljük vele „nagy arany betűkkel a tábornok nevének hét betűi”-t. (Az elbeszélés hét betűjéhez kénytelenek vagyunk alább megjegyzést fűzni.) — Jancsi pedig jócskán közeli rokona *A két menyasszony*beli csupaszió

vén huszárnak, aki annyi zsörtölődés közepette igyekszik betörni újoncát. — Azt pedig már Szinnyei F. megállapítja monográfiájában, hogy „a novellának az a részlete, mikor a huszár ráismer régi parancsnokára, aki most tábornok, s ki akarja menteni a »németek« közül”, előfordul Vahot Imre *A huszár mint dragonyos* c., ugyancsak a ME-ban közölt novellájában is (Szinnyei I. 263.).

Átugorva a második fejezetet, amely igen sok mindent előkészít, sőt előlegez a későbbiek számára, azonnal a harmadikra térhetünk. Ennek lényege a cigányasszony dodonai jóslása és jövendölése. Nyilvánvaló Macbeth-reminiszcenciával van dolgunk. Az ötletet kétségkívül a Shakespeare-tragédiában szereplő boszorkányoknak a birnami erdőre vonatkozó jövendölése sugallta szerzőnknek. A titokzatosságot a cigány nyelvű betétek is fokozzák. Ennek a nem terjedelmes, de hiteles (tehát nem halandzsá jellegű) újind textusnak az elemeit Jókai alighanem rendkívül tarka beszédhasználatú szülővárosában sajátíthatta el. Később mélyebbre hatóan is tanulmányozta a nyelvet és a népet, amint erről Sándor István összefoglalásából pontos képet kaphatunk *A fekete vér* c. regény jegyzeteiben (JKK 58. k. 242—47.).

A temetői jelenet — a negyedik fejezet — külön nyomatékot szolgált Emma közelmúltbeli rajongó, a német tábornok számára riasztó szavaihoz. S ekkor jön el a kriptai látogatás ideje, az ötödik fejezetben, a döntő csata előtti éjszakán. Itt vesz tudomást a vezér ősenek egykori tarcali vereségéről. Mivel Jókai nem közli „a silány hexametereket”, amelyek az eseményt tartalmazzák — mint látni fogjuk: nem is teheti —, utána kell járnunk a történelmi valóságnak.

Ha előbb a Jókai-írásokat vallatjuk, megtaláljuk bennük azokat a támpontokat, amelyekre feltehetőleg maga is támaszkodott novellájának megírása idején. Elég elővennünk a pEL-ben 1849. május 1-jén megjelent „Charivari”-ját, hogy továbbjussunk; ennek 2-es számmal jelzett darabjában ezt olvassuk:

„A tokaji hegyen tul van egy kápolna, mellyet azon csata emlékére építettett Rákóczy, ahol Schlicknek a nagy-apja a magyarok által keményen megveretett.

Most az unokát, épen azon a helyen verte meg Klapka.

Schlick mint mondják kétségbe volt esve. Nagypapja kudarcát akarta fényesen helyre hozni s épen kettős familiai emlékművé tette a kis kápolnát.” (CB III. 240.)

A helyszín maga sem olyan nagyon azonos, mint a szerző állítja — bár Tarcal, Bodrogkeresztúr és Tokaj egymás felé forduló határa eléggé egybefolyik —, a koncepció, amely utóbb preconcepcióvá alakul, a legvalószínűbben itt születhetett meg. Az idézett krokiban érezhetően

hallomás alapján („mint mondják”) összegereblyélt történelmi eseménykapcsolat tudata mindenestre mélyen meggyökerezhetett szerzőnkben. Igazolása az a tény, hogy a hosszú évtizedek múltán készült kötetében, *A magyar nemzet története regényes rajzokban* címűben a Rákóczi-szabadságharcról regélő fejezetek egyikében, amelynek fejléce „Az első diadala a »libertás«-nak”, ízekre szedve részletezi, a szakirodalom akármelyik művénél gondosabban a hírlapi cikkben csak éppen megpendített eszmefuttatást. A megfelelő részlet idézése avatná sorainkat vitán felülivé, de érjük itt be a lapszámok megjelölésével: JKK 68. k. 221—22.

Most Jókai kezét elengedve, a tudomány által átszűrt konkrét tényanyag alapján kísérreljük meg rekonstruálni a novella keretét és történeti részét adó mozzanatok.

Több okból a Schlik-genealógia a célszerű kiindulópont.

Visszaulva mindjárt az alig olvashatóvá kopott márványtábla *hét* betűjére: a hadvezérek családneve csak az akkori magyar forrásokban mutatkozik így. A külföldi, s most már a jelenkori magyar anyag is a család által használt hatbetűs (Schlik) alakban egyeznek meg. A Constant von Wurzbach-féle *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich* (Wien 1856—1891.) címszavából megismerhető ennek a cseh eredetű régi osztrák grófi családnak teljes családfája, a XV. századig visszavezetve, minden elágazásával (i. m. XXX. 101—28.).

A számunkra fontos hadvezérek a Schlikiek schlackenwerti ágából valók. A nagyapa, Leopold Anton Joseph (1663. július 10.—1723. április 10.) eleve katonának nevelkedett. Hosszabb külföldi tanulmányútjáról hazatérve magas rangú tiszt különféle hadtesteknél, 26 éves korában egy dragonos ezred parancsnoka. Részt vesz a Magyarország területén folyó törökellenes harcokban. 1701-től császári titkos tanácsos, 1703-ban előbb bajor földön, majd Felső-Magyarországon vezeteti csapatait. Az osztrák lexikon itt eléggé szűkszavúvá szerényedik: egyedül Ocskaiék novemberi legyőzéséről és a bányavárosok egy részének meghódoltatásáról ejt szót. — Mi egyéb forrásból tudjuk, hogy október elején nevezi ki őt sebtében a bécsi udvar a magyarországi császári erők főparancsnokául (Benda Kálmán főszerk.: *Magyarország történeti kronológiája*, II. 529.), és november közepén szenved el Forgách Simon császári tábornok Zólyomnál azt a súlyos vereséget Bercsényi és Károlyi kuruc tábornokoktól, amelynek hatására L. A. J. Schlik altábornagy kiűrti Besztercebányát, más bányavárosokat és visszavonul Pozsony felé. Ezek után jó ideig a császári hadak üldözés alatt állnak. Egyébiránt ennek a zólyomi kudarcnak következményeként mond le tisztéről a főparancsnok, s a továbbiakban csak diplomá-

ciai feladatok ellátására vállalkozik (vö. Köpeczi Béla—R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp. 1976. 2. kiad. 526.).

Már az életrajz alapadatai elárulják, ha az altábornagy megsemmisítő vereséget szenvedett is — főképp Forgách gróf és vezértársai parancsnokoltak Zólyomnál és egyebütt is —, semmiképp sem esett az ütközetek áldozatául (még a tokajinak sem), következésképp el sem temethették Tarcalon, hogy rá — később — kápolnát építsenek. A hatvanéves korában elhunyt gróf holttestét Prágába szállították, és a Szent Vitus székesegyházban helyezték örök nyugalomra (vö. Wurzbach; i. m. XXX. 127.).

Ha az elmondott életrajz-törédekekről Jókai tudomással rendelkezett volna a novella megírása idején, úgy is alakíthatja meséjét, hogy a Rákóczi-kori altábornagy ne a kápolna kriptájában porladjon, elég lett volna a csatavesztésről szóló világos hír a márványtáblán. Ettől a cselekmény vezetése ugyanúgy alakulhatott volna.

Franz Heinrich Schlikről bármelyik magyar általános lexikon is kielégítő életrajzzal szolgál. 60 éves a szabadságharc megindulása idején. A wachau ütközetben egy kozák vigyázatlansága következtében veszélyes fejsébet kap és félszemű marad egész életére. — Ötvenkilenc éves korában lesz Krakkó kormányzója, a duklai hágón keresztül tör be december 6-án Magyarország területére. — Kassánál mindjárt legyőzi a Mészáros vezette alig egybeállott honvédalakulatot. Klapka ellen január végén — finoman fogalmazva — sikertelen csatát vív, pár nappal később Guyonék ellene aratják a szabadságharc egyik legfényesebb fegyvertényét, a branyiszközi áttörést. Még egyéb kudarcokat is elszenved addig, míg a kápolnai csatában — amelyet az ő érkezése ment meg a Habsburgok javára — egyesülhet a császári fősereggel. A dicső tavaszi hadjárat csak keserűséget szerez neki. 1862-ben Bécsben mond búcsút az életnek (1862. március 17.), (vö.: Wurzbach: i. m. XXX. 116—26., Pallas Lexikon XIV. 955., CB III. 715.).

A már többször szóba került tarcali, ill. bodrogkeresztúri csatáról — ami elbeszélésünk hatodik és hetedik fejezetének alapközege — az akkori idők nehéz körülményei miatt csekély konkrét ismeretünk van. Kossuth Hírlapja egy hónappal korábban szűnt meg, a PH éppen háromhónapos megjelenési szünetét (1849. január 24.—április 23.) tölti, egyedül a kormány lapja teszi közzé Klapka jelentésének kivonatát „A' tábornoki osztály igazgatósága által” aláírással február 9-i (23.) számában mint február 3-áról érkezett, meglehetősen szenvedetlen, erősen visszafogott hangnemű tudósítást. A Közlönynek e számában Jókainak mint új politikai munkatársnak *Magyarhon népei!* kezdetű első cikke lát napvilágot. Íme a jelentés kivonata:

„Tarcalnál és Bodrog-Keresztúrnál az ellenség megveretvén, az tetemes vesztesége mellett egészen Szántóig üldöztetett. Azonban biztos kútfőből értesülvén, hogy Schulzig 5000 emberrel Schlicknek segítségére siet, és Szerencsnél tart, 's így a' tiszai átmenetet hátamban veszélyeztetnék; sükségesnek láttam Rakamaz felé január 26-kán visszavonulni.[...]

Más nap január 31-kén délután fél 1 órakor az ellenségi összes erő által megtámadtunk. Előőrseink öt készen várták.

Az ellenség gyorsan nyomult elő egész erejével, és a' Tisza velünk szembe levő jobb partját lepte el. Az ottani épületek mögül a' gyalogság sűrűn tüzelt ránk; ágyúival és röppentyűivel pedig a' vámházra, hol csatáraink állottak, élénken lövöldözött. Honvédeink azonban bár a' gránátok 's kartácsok folytonosan hullottak rájuk 's az épület mögöttök felgyult — még egy lépést sem hátráltak, sőt a robogó lángok közt szuronynyal kétszer visszanyomták az ellenséget, míg végre az éj vetett véget a' csatának, melly alkalommal Schlick Tokajból Kereszturra visszasietett.[...]

A' tüzelés déltől esti 6 óráig folyt mindkét részről.”

Benne van még a jelentésben a kiemelkedő hősök neve, csapategységük megjelölésével, ugyanígy a veszteségek mindkét oldalról. (Közlöny 1849 február 9. 81.)

Futólagos említést olvashatunk erről az ütközetről a kortárs történetíró Szilágyi Sándor tollából (Forr. 300.), kissé részletesebbet az *Emléksorok*ban (kötetünk B része).

Más forrásból lehet tudni, hogy ebben a csatában Klapka egyik csapatrészét az a Batory Schultz Bódog dandárparancsnok vezette, akinek néhány viselt dolgát az *Egy bál* c. elbeszélés adta értésünkre.

A novella berekesztő része újra a kétségek közt hanyódó Jókai kísérlete a megnyugvásra, fejet hajtva a magyarok talán külön istenének léte és annak gondviselő intézkedései előtt. Ez a befejező rész különben mondanivaló és hangvétel tekintetében feltűnő rokonságot mutat *Az üstökös útja* c., 1848-ban publikált, ugyancsak a magyarság ezeréves történelmi útja fölött tündődő és a „nemzethalál” rémével viaskodó írással (JKK Elbeszélések I. 400—21.). A mondanivaló szempontjából legkiemelkedőbb soraik szövegszerűen is igen közel állnak egymáshoz.

Az üstökös útja: „Isten csodákat tesz a magyar nemzettel; háromszor megöli, háromszor föltámasztja újra, véres tanulságul a kerek föld nemzeteinek.” (I. m. 417.)

A tarcali kápolna: „Ki háromszor meg hagyta halni népét, meg hagyta föltni önvérében, elveszni, leszállni a sírba s háromszor föltámasztá újra, s megnövelé világrendítő erőre?” (Kötetünk 285: 29–31.)

Elbeszélésünk utóéletként teljes körű apparátust szólaltathatunk meg. Kivételes helyzetét a folyóiratközlésnek köszönheti, mert így azonnali kritikai fogadtatásban részesül. Itt a ritka értékű kortársi bírálatból kettő is felel egymással.

Az első reagálás páratlanul gyors. A ME III. száma április 11-én hagyta el a nyomdát, a Magyar Hirlap „-y-” jelű recenzense április 28-án már az olvasók elé tárja véleményét: „A »Tarczali kápolna« Sajótól, bár egy már többször ismertetett történetecskével kezdetik meg, mindvégig érdekesen kiállított életkép a forradalomról, a historia itt a költészettel arányos emelkedettségben, kar karba fonva jelenik meg. S midőn elolvastuk, lehetetlen nem viszhangoznunk szerző nevét sajó!” (Magyar Hirlap, 1850. április 28. 140. sz. 602.)

A másik kortárs bíráló szavain látszik, hogy nem ez az első Sajó-írás, amelyet olvas. Amennyivel többet ír a műről, annyival — sőt, annál is nagyobb mértékben — többet kifogásol. A magát megnevezni nem óhajtó kritikus a PN június 13-i számának „Műtár”-ában mindjárt Sajón kezdi bíráló megjegyzéseit. „A *tarczali kápolna* novella Sajótól, kedves és hatályos olvasmány, ugyanazon fény- és árnyoldalakkal, mint szerzőnek a gyűjteményben eddig olvasott művei; meleg ömlen-gés, csillogó fantázia, kedélyesség egy részről; dagály és az epithetonok túlhalmozásában hatásutáni erőszakolt kapkodás más részről; többnyire olly tulajdonok, mellyek a szerző minden egyéb művét magában szívesen vett olvasmányul ajánlják, mik azonban ugyanazon egyhangúsággal fordulván elő minden eddigi művén, azokat az inkább tartalmas-ság mint csillogás után vágyó olvasó előtt egyhangúakká s így könnyen unalmasakká tehetik.” (I. h.)

Szilágyi S. kétségtelenül nem becsüli túl Jókai novelláját, mert világosan megmondja, hogy ez a 3. füzet három olyan „dolgozat”-ot közöl, amely későbbi irodalmunkban is értéket fog képviselni: egy Arany-verset, egy Tompa-balladát és egy Beöthy Ödön-féle jellemraj-zot. Ezek ismertetése után így folytatja: „E füzet hozta még Keledtől (Vachott Sándor) »Honfi dala 1848.«, »Pál gazda« Gyulaitól,[...] A »Tarczali kápolna« Jókaitól, novella a forradalom eseményeiből[...]" (Szil. Rajzok 30—31.)

Mikszáth (I. 181.) még novellánk címét is hibásan idézi („A tarczali *hadnagy*”).

Szinyei F. szerint „A *tarczali kápolna* egy osztrák tábornok vereségét mondja el, melyet egy cigányasszony s egy úri leány előre megjósol neki. Ezekről a romantikus jóslatokról Jókai nem tud

lemondani még valószerű környezetben sem.” (Szinnyei I. 245.)

Csorba Zoltán *Petőfi, Tompa, Jókai Miskolcon és Borsodban* c. füzetében (Borsod—Miskolci Füzetek, Irodalomtörténet 4., Miskolc 1966.) a *Csataképek* novellái közül hármat minősít borsodi vonatkozásúnak. Szóban forgó elbeszélésünk a középső: „*A tarcali kápolna* egy császári tábornokról szól[...] A kápolna kriptájában felfedezi egy [...]őse sírját, akit másfél száz évvel előbb temettek oda. A felismerés rossz omen, s a késő unoka tényleg csatát vesz a Tizsánál a bátor magyarokkal szemben.” (I. m. 38.) — Miután mind a három novellát ismertette, a következő meglepő összegezést olvassuk: „A három elbeszélés közül *A zsolcai hős* valóságos, történelmi eseményt örökít meg, *A tarcali kápolna* és *A fehér angyal* képzeletből és a bükkii mondákból merített elbeszélés.” (I. m. 39.)

Akinek nincs alkalma elmélyülten foglalkozni novellánk történeti vonatkozásaival, az *A magyar nemzet története...* Téglás—Végh-féle (JKK 68. k. 698.) és a CB III. Szekeres-féle jegyzeteiből (1027., 1191—92.) is megszerezheti az alapvető kiigazodást.

Szövegváltozatok

Elbeszélésünk eredetije a folyóiratkiadás (a ME 3. száma), ez a mi szövegünk alapja is. Szövegváltozatok szempontjából két formát veszünk figyelembe hozzá: 1. *A végzetes hely* címűt, amely első ízben az 1860-as *Jókai Mór Dekameronja* IX. kötetében látott nyomdafestéket Heckenastnál (Dek), és 2. *A tarcali kápolna* első kötetkiadását, amelyet változatlan címmel az 1899-es első teljes *Csataképek* gyűjtemény, a nevezetes díszkiadás hoz (dk).

A novella átalakítása — mint a többi hasonló — ez esetben is az ötvenes évekre esik, itt éppen a végükre. Tízkötetes Dekameronja számára volt szüksége szerzőnknek kiadható novellákra, köztük az 1850-ben készült *A tarcali kápolna* is helyet kapott *A végzetes hely* c. változatában. Az átalakítás úgyszólván kizárólag kihagyások révén történt, néhány sor új szöveg csupán azokhoz az áthidalásokhoz készült, amelyek a megtartott részek érthetővé tételére voltak hivatva.

Mivel *A végzetes hely* ilyen módon alakult ki, nem tartottuk érdemesnek szövege közlését még a „Függelék”-ben sem. Viszont éppen ezért kötelességünknek érezzük képet adni erről a változatról: pontosan regisztráljuk eltéréseit. Jókai annyira tart a hatóságoktól, a cenzúrától, hogy szemmel láthatólag azt kívánja elérni, hogy az eredetiben is a személyekhez kötésben homályban hagyott formálású

szövegét teljesen megfossza minden kitapintható hely- és időazonosítási lehetőségtől. Ezért magától értetődően el kellett hagynia a bevezető és a lezáró fejezetet, mivel ezek a valóságos vonatkozásokat kétségtelenné tennék. A hatodik fejezet pár soros rövidítése azért szükséges, mivel szövege a kihagyott első fejezettel kapcsolódó történetet mond el.

Másik figyelembe vett változatunk, a kötetkiadás, csupán árnyalati eltéréseket mutat, amennyin nyelvünk is átment a fél évszázad alatt. — NK-változat csak az új változathoz, *A végzetes helyből* létezik, az ottani Dekameron III. kötetében.

[a Dek-ből kimarad a teljes bevezető fejezet az első *-ig, mintegy 121 nyomtatott sor, nagyalakú lapról]

- 266 : 11 „szeretnék — úgy monda — pincéből (dk: „szeretnék — úgy monda — pincéből)
- 23 *figyelem rende hozza* (dk: figyelem rendje hozza)
- 31 *kezeit és nevetett.* (dk: kezeit s nevetett.)
- 267 : 20 *pedig tisztjeihez fordult* (dk: pedig tisztjeihez fordult)
- 22 *Egyszer érzi, hogy* (dk: Egyszer érzé, hogy)
- 28 *a desperatus pantomímiából.* (ME: a desperatus pantomímiából. — dk: a desperatus pantomímiából.)
- 268 : 17 *nem veszi be a természetem.* (dk: nem veszi be természetem.)
- 26 *fog engemet estrázsálni.* (dk: fog engemet strázsálni.)
- 269 : 14 *fütyentek neki is, megismer.* (dk: fütyentek neki, megismer.)
- 15 *az enyim az* (dk: az enyém az)
- 270 : 1 *huszár sarkantyújára, s* (dk: huszár sarkantyújára [sh.], s)
- 30 *vezérekért, magyarokért, németekért, katonákért és* (Dek: vezérekért, katonákért és)
- 271 : 1 *mindenki, amit itt-ott eltanult* (dk: mindenki, a mi [sh.] itt-ott eltanult)
- 4 *a tábornok s tiszta magyar szóval ily módon* (Dek: a tábornok s ily módon)
- 9 *életteljesek és dicsőek* (Dek: életteljesek s dicsőek)
- 16-18 a Dek-ből a „Ha tudnám...” kezdetű bekezdés három sornyi szövege kimarad
- 24-30 a Dek a fejezet utolsó hat sorát („Midőn az ősz...”-tól) ugyancsak kihagyja
- 272 : 5 *lovagjaik mellettük fekvővének* (dk: lovagjaik mellettök fekvővének)
- 15 *Lassanként mindig több-több* (Dek: Lassankint mind több-több)

- 30 *asta bitagtale sermangade* (ME: asta bitagsále sermangade [Helyes szövege Dek., dk alapján javítva])
- 273 : 6 *segédőrnagy lehúzta* (dk: segédőrnagy lehúzta) [a megjegyzés nélkül hagyott helyeken a ritkított kiemelések a dk-ban kurzív szedéssel jelentkeznék]
- 10 *még kapitány is lehet* (dk: még kapitány is lehet)
- 19 *A cigányasszony legkisebb lelkiismeretet sem csinált magának belőle, ha* (Dek: A cigányasszony legkevésbé sem vette a lelkére, ha — dk: A cigányasszony legkisebb lelkiismeretet sem csinált belőle, ha)
- 23 *Nézd le tenyeremről, hogy* (Dek: Nézd le tenyeremből, hogy)
- 30 *ágyúid eleibe, addig* (Dek: Ágyúid elé, addig)
- 274 : 9 *a hadsereg dereka Tarcal elébe.* (Dek: a had dereka T. elé.)
- 10 *pej paripáján ülve* (dk: pej paripán ülve)
- 12 *Tarcalhoz nem messze* (Dek: T.-hoz nem messze)
- 12 *balra, egy kerek halmocskán* (Dek: balra kerek halmocskán)
- 18 *bele, a templomába* (Dek: bele, templomába)
- 19 *nemigen jár ember.* (dk: nemigen jár az ember.)
- 20 *a tábornok csapataival, s* (Dek: a tábornok csapataival, s)
- 21 *át Tarcalnak tornyait* (Dek: át T.-nak tornyait)
- 22 *városból egy hosszan nyúló* (Dek: városból hosszan nyúló)
- 25 *néptömeg között hat fáklya* (dk: néptömeg közt hat fáklya)
- 275 : 9 *hosszú talárban, jött* (Dek: hosszú palástban, jött)
- 17 [az „Élt 19 esztendőt.” a Dek-ben nem új sor]
- 22 *de azok sem látszottak őt most észrevenni.* (dk: de azok észre sem látszottak őt most venni.)
- 276 : 4 *gondolat — mondá bosszúsán* (Dek: gondolat. Monda bosszusan)
- 9 *ízben el-elgondolkodva.* (dk: ízben el-elgondolkodva.)
- 20 *Mindig ez arc jelent* (dk: Mindig az arc jelent)
- 20 *Pirosan, életvidámon, mosolyogva* (dk: Pirosan, életvidáman, mosolyogva)
- 21 *szótalán halottképp.* (ME, Dek, dk: szótalán halottkép.)
- 277 : 5 *szemébe az elhagyott mohlepte épület.* (dk: szemébe a mohlepte épület.)
- 9 *bántani kezdé e gyöngeség.* (dk: bántani kezdé e gyöngeség.)
- 278 : 7 *le a sírboltba.* (dk: le e sírboltba.)
- 9 *gondoltam — válaszola szerényen* (Dek: gondoltam, válaszola szerényen)
- 19 *sötétsége lassanként kezdé* (Dek: sötétsége lassankint kezdé)

- 32 *leány!* — *monda a tábornok* (Dek: leány. Mondá a tábornok
— dk: leány! — monda a tábornok)
- 34 *halott koporsójánál elmaradna* (Dek: halott koporsójánál
[sh.] elmaradna)
- 279 : 2 *tőle és megnyugodnék.* (dk: tőle s megnyugodnék.)
- 14 *hét betűi, s a* (Dek: hét betűje, s a)
- 24 — *II-ik Rákóczi Ferenc* (Dek: — II. R-y Ferencz)
- 280 : 2 *a magyarok elleni* (Dek: a kuruczok elleni)
- 17 *Másnap már korán reggel felöltözködött a tábornok* [stb.,
mintegy negyven sor után ezzel zárva:] — *Merről jött?*
— *A k...i útról.*
(Dek: Másnap hajnal előtt fölkelték a tábornokot azzal a
tudósítással hogy az ellenség előőrsei már mutatkoznak.
— Melyik oldalról?
— A k-i ut felől.)
- 20 *káromkodott odakinn.* (dk: háromkodott odakünn.)
- 22 — *Mi az?* — *kérdé* (dk: — Mi ez? — kérdé)
- 29 *mit szörnyűködni. A* (dk: mit szörnyűködni. A)
31. *is úgy volt.* (dk: is így volt.)
- 282 : 1 *megtenni a diszpozíciókat, s* (Dek: megtenni a rendelkezése-
ket, s)
- 4 *megmenekszünk a vízióktól és kísértetektől.* (Dek: megme-
nekszünk a kísértetektől.)
- 16 *egy-egy fellobbanó vörös* (Dek: egy-egy föllobbanó vörös)
- 22 *erős pozíciót véve.* (Dek: erős állomást véve.)
- 32 — *Kartáccsal kell tölteni* (Dek: — Kartácsra kell tölteni)
- 283 : 1 *rejtett batteriának kell lenni.* (Dek: rejtett ütegnek kell
lennie.)
- 14 *a tüzérparancsnokot szidni, hol azt, hol egymást a legváloga-
tatlanabb címekkel tisztelve meg.* (Dek: a tüzérparancsno-
kot szidni.)
- 19 *óta attaquírozzuk a* (Dek: óta ostromoljuk a)
- 27 *időben honvédeknek nézhesse* (Dek: időben katonáknak
nézhesse)
- 29–32 [a „— No semmi” kezdetű bekezdés — mintegy négy sor —
ismét kimarad a Dek-ből]
- 33 *borzalom futott végig testén.* (Dek: borzalom futott végig a
tábornok testén.)
- 284 : 4 *ágyúid eleibe, addig* (Dek: ágyúid elé, addig)
- 11 *Harsogó „éljen”-kiáltás jelenté, hogy a forradalmi fiatal
sereg megkerülte a császári sereg balszárnyát.* (Dek: Har-

- sogó kiáltás jelenté, hogy az *ellenséges* sereg megkerülte a *tábornok balszárnyát.*)
- 23 *tett minden kombinációt.* (Dek: tett minden *kiszámított működést.*)
- 24 *sűrűen, áthatatlanul feküdt* (dk: sűrűen, áthatatlanul feküdt)
- 28 *Egy osztály huszárság alig* (Dek: Egy osztály *ellenséges lovasság alig*)
- 30 *észreveszik, el vannak veszve.* (Dek: észre veszik, el vannak *fogva.*)
- 33 *nem értek rendeltetésük helyére* (dk: nem értek rendeltetésök helyére)
- 285 : 10 [*„A magyarok visszaverték ellenségeiket”* mondat a Dek-ből hiányzik]
- 18 *ütközetet [...] veszte nemzetéért küzdő magyar vezér ellen, ugyanott veszte el a késői unoka a csatát, nemzetéért küzdő magyar vezér ellen.* (Dek: ütközetet veszte, ugyanott veszte el a késői unoka a csatát, *ugyanolyan harcban.*)
- 20–34 [*Dek: az utolsó fejezet — nagyformátumú lapon elhelyezett mintegy 37 sornyi szöveg — ismét hiányzik*]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 266 : 10 *A magyar tábornok lesütött ősz fővel jelent meg az országgyűlésen —* Mészáros Lázár szóban forgó kijelentéséről l. az *Emléksorok* erre vonatkozó jegyzetét (695. l.)
- 25 *Schwechát alól —* a schwechati csatából (1848. október 30.: a honvédsereg első veresége).
- 267 : 28 *desperátus pantomímiából —* reménytelen némajátékból
- 268 : 26 *cserepár —* határőrvidéken szolgáló osztrák katona.
- 26 *estrázsálni —* strázsálni.
- 269 : 21 *megfarmatringolnának —* a farmatring hurok alakú szíj, amely a ló farka alatt megakadályozza a szerszám előrecsúszását. A régi katonaságnál ez a szíj fenyítő eszköz is volt.
- 23 *ordinánc —* segédtsiszt
- 23 *salutíroz —* szalutál
- 20 *suit —* kíséret (suite)
- 271 : 27 *„Quem dies vidit veniens superbum, Hunc dies vidit fugiens labentem.” —* Idézet Seneca *Thiestes* c. tragédiájának III. felvonásából, a 614—15. sor. Amit Jókai zárójelben közöl a latin sorok után, az heve-

- nyészett prózafordítás. Mai verses műfordítású alakja Kárpáty Csilla tomácsolásában:
 „Kit kevélynek lát a kipirkadó Nap,
 látja tiprottként a leáldozó Nap.”
 (Seneca tragédiái. Bp. 1977. 163.)
- 34 *bivouac* — szabadtéri táborozás
 272 : 8 *uhlán* — ulánus: lándzsás könnyű lovas
 16 *virtuóz* — itt: szemfényvesztő
 00 *proféta dodonai háromlábú széke* — A jósnő Dodonában háromlábú széken ülve végezte a jövőmondást, félig öntudatlan állapotban.
 [Jókai itt következő cigány betéteinek szövege — melyet fülbe diktálás alapján, esetleg emlékezetből írt le — nem kevésé pontatlan, mai cigánynyelvi tudással nehezen értelmezhető. Minden kifejezés után odaírjuk a mai cigánynak megfelelő alakot (legalább a valószínűt), mivel a majdnem másfél század előtti nyelvhasználatra csak részben tudunk visszakövetkeztetni. Így is maradt kibogozhatatlan mondat.]
- 28 *Kurhere dade* (Av orde dádé) — erre gyere, cigány
 29 *dikhec* (dikhesz) *előre* — nézz előre
 30 *asta bitagtále sarmande biále!* (asta bibahtale szan mangedem pi/a/le/ — várj, szerencsétlen, mind nekem jönnek, italosok!
 33 — *Upre!* — Fel! (kelj fel)
 33 *sybilla* — helyesen: sibylla, a jósnő görög neve.
 273 : 1 *okhets dikecsáre kokhele tuterone mangyéra* (–lőkesz, dikecsáre kokole tuterone mangyéra) — jó, megnézem annak a megveszekedett...?
 8 „*irgundum gule sandikhec, csororum sophengyule gágyle*” (irgundum gugle saj dikhesz csoro rom szo) — jó istenem (ördögöm), segíts, aki látsz mindenedet, a cigány mit mondjon a gozsóknak (nem cigányoknak) — Vö. a *Megint Táncsics* c. cikk szövegével (CB III. 194.) és jegyzeteivel (uo. 974.).
 14 — *A csuk hale dade* (— Asum kathe, dádé) — Halgass oda, jó ember
 17 *trabalis* — drabális
 23 *iszkiri* — eredj innen!
 280 : 19 *zsinat* — itt: zsvaj, lárma
 281 : 32 — *A k...i útról* — a keresztúri útról (Bodrogkeresztúrról van szó).

- 282 : 1 *diszpozíció* — utasítás
 283 : 2 *battéria* — ágyúüteg
 30 *a néhai inszurrekció éppen így* — utalás az 1809. január
 13—14-i győri csatára, a nemesi inszurgensek seregének a
 franciáktól elszenvedett csúfos vereségére, Jókai több más
 fiatalkori írásában is gúnyos hangon céloz erre az ese-
 ményre (vö. *A serfőző* c. elbeszélés jegyzetével: JKK
 Elbeszélések I. 651—55.).
 284 : 21 *nyargonc* — futár
 285 : 2 *operál* — küzd, hadmozdulatot végez

11. A FEHÉR ANGYAL

K: nem ismeretes

- M: I. ① 1. k. 119—30.
 II. ② 2. k. 117—27.
 III. ③ 2. k. 117—27.
 IV. ④ a., b. 2. k. 117—27.
 V. ⑤ a., b., d., c., e., f. 161—67.
 VI. ⑥ 407—17.
 VII. ⑦ 2. k. 160—68.
 VIII. ⑧ a., b., c. 2. k. 157—64.
 d. 377—87.
 IX. ⑨ 2. k. 157—64.
 X. ⑩ 2. k. 157—64.
 XI. ⑪ 2. k. 157—64.
 XII. ⑫ 2. k. 157—64.
 XIII. ⑬ 161—67.
 XIV. ⑭ a., b. 2. k. 157—64.
 XV. ⑮ 2. k. 157—64.
 XVI. ⑯ 128—33.
 XVII. ⑰ 128—33.
 XVIII. Csataképek a magyar szabadságharcból
 Bp. [1955.]
 Vörös Csillag nyomda, 169 l.
 (Szabad hazánkért kiskönyvtára 18.)
 novellánk: 137—46.
 XIX. Jókai Mór, Válogatott elbeszélések
 Domokos Mátyás — Illés Endre válogatása Bp. 1955.
 Szépirodalmi Könyvkiadó, I—III., együttvéve 1846 l.
 novellánk: I. 144—149.

XX. Csataképek a magyar szabadságharcból
Bev., vál., jegyz. írta: Szenlért Ferenc
Bukarest 1956.
Ifjúsági Könyvkiadó, 240l.
(Tanulók könyvtára)
novellánk: 119—126.

Fordítás:

Német: *Der weisse Engel* a „Schlachtfelderblüthen aus Ungarn. Novellen nach wahren Kriegsscenen” c. kötetben.
Leipzig 1850. Gedruckt bei Fr. Nies (In Comission bei H. Geibel in Pesth), 379 l. 111—23.

Keletkezése (források, minták)

Ennek az elbeszélésnek megírása időpontjára nézve csak tág keretet adhatunk, mivel folyóiratközlése nem volt, első ízben a *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből* 1850. júliusi kibocsátású II. kötetében látott napvilágot.

Kétségtelen bizonyossággal csupán annyi állapítható meg: 1850 tavaszán, kora nyarán készülhetett, talán közvetlenül a kötet számára. Terjedelemben mindenképp a legrövidebbek egyike ebből az időből.

Duplakeretes elbeszélés: 1. külső kerete egy elvont magyar jószellemet vetít az olvasó elé, néhol felőtjő fájdalmas emlékekkel, 2. közvetlen kerete: halkszavú, disztíngvált hölgy megjelenése, aki mesélni kezd a vezér betegágyánál, annak kérésére a „fehér angyal”-ról, 3. a „fehér angyal” mondája, 4. a vezér új csatába indulása lázas beteg állapotban, 5. a vezér gyöttrő látomása.

A vezér, aki rangját tekintve tábornok, azonkívül fejszerűléssel kerül szobafogságba: világosan Görgey Artúr.

A Görgey-kérdés bonyodalmába nem kívánunk belemerülni. Részletesebb felvilágosításért az érdeklődőt a CB II. és III. kötetének Szekeres Lászlótól származó jegyzetapparátusához utaljuk.

Jókainak a szabadságharc egész tartalma alatt lényegében két igazi hadvezér egyénisége volt: Bem és Görgey; tulajdonképp azonos szinten.

Görgey-képe alapvonásaiban a bukásig igazában egyöntetű. Sokfajta újságcikke áradozik Görgey emberi és hadvezéri kiválóságáról. Íme, talán a legelső, ahol a bemutatását végzi el:

„Görgei tábornagy a lajthaparti sereg vezéreül van kinevezve. Görgei fiatal, mintegy 27 éves férfi, magos, dalias tekintetű; lelkében a legtisztább érzésü hazafi s roppant hadászati tehetségei mellett él hal a szabadságért. Mindig a szabad ég alatt hál, mindenütt van, gondja mindenre kiterjed. Fegyverei szerencséjéről eddig is sokat beszélnek napi emlékirataink.” („Charivari” Ék 1848. II. félév 19. sz. 604.)

Mikor pedig döntést követelő válaszút elé kerül Jókai, előbb mond le a Kossuthal való egyetértésről, mintsem Görgey felől érintené kétely. A fővezérségről való leemelés az érintett személynek semmivel sem kínosabb, mint amennyire Jókainak fáj. Legutolsó PH-beli megszólalásból idézzük a következő sorokat:

„Nekünk nem kellene most politikai capacitások, nekünk nem kellene sem girondisták, sem jacobinusok, sem tudós emberek, — nekünk hadvezérek kellene, kik az ellenséget megszokták [!] verni, és kiket katonáik szeretnek.

Itt a választás nem nehéz, beszélnek a megtörtént dolgok.

Arra, hogy Görgei a fővezérségről elmozdítottassék, csak egy ok lehet, és ez: ha Görgei áruló volna.

Erre feleljen legutóbbi csatája, s e csatában nyert sebe.

Miért akarják hát mégis megfosztani tőle a nemzetet.

A kik el tudnak feledkezni a háláról, el tudnak-e feledkezni a hazáról is?

Jaj nekünk, jaj neked szegény Magyarország, ha e titoknak az volna a magyarázata: hogy é napokban igen sok magányos ellensége volt Görgeinek Pesten.” („Pest, július 4-én”: PH 1849. július 5. 210.; CB III. 553—54.)

Ugyanilyen zaklatottan szól másik napilapjában is erről a kérdéstről:

„Mi, kik a hadi dolgokhoz nem értünk, a vezéri változás jó s rossz oldalait bonczolgatni nem akarjuk, mi azt jól értjük, hogy a független és teljes hatalmu kormány fel van jogositva hadi s polgári ügynökeit kedve szerint változtatni...

Mi reméljük, hogy Görgei a szegény hon bajainak személyes érdek megsértése miatti gyarapodását csak fájdalommal láthatja s így a hazának szolgálni fog akar micsoda cím alatt.” (*Mysterium*: pEL 1849. július 4. 99.; CB III. 554—55.)

A seb, amelyet Jókai csak futólag, bár hangsúllyal említ, az elbeszélés folyamán korántsem jelentéktelen mozzanat. Pár nappal az eset után Jókai ennyit ír róla, semmiképp sem becsülve túl a dolog jelentőségét:

„A csatak közel vannak, de az Isten is közel van, diadalunk sem lehet messze.

Görgei fenn jár. Sebe nem veszélyes. Ő intézi a felső hadjáratot, az irányában történt dolgok félreértésből eredtek[...].” (*Legyünk jó reménységben*: pEL 1849. július 6. 97.; CB III. 438.)

A kortársak alighanem másként fogtak fel mindent, egyebek közt Görgey fejsérülését is. Szekeres jegyzeteiben ezt találjuk: „Görgey Artúr júl. 2-án sebesült meg az ácsi csatában. Az ellenséges lovasok felé közeledve hátulról érte súlyos csapás fedetlen fejét. A korabeli közlemények és az emlékiratok szerint a Poeltenberg hadtest egyik magyar huszárja sebesítette meg. A sérülés után Görgeynek pihenést parancsoltak az orvosok. Csak júl. 5-én bocsátották elé futárát, aki a feleségének vitte meg a már megnyugtató híreket.” (CB III. 1168—69.) — Szekeres hozzát teszi „A »magyar vezér« homloksérüléséről *A fehér angyal* c. novellájában is megemlékezett Jókai.” (Uo. 1169.)

Görgey emlékiratainak (*Életem és működésem Magyarországon az 1848.- és 1849. évben*. I—II. Ford.: id. Görgey István. Bp. 1911.) II. kötetében a XXVI. fejezet ezt az alcímet viseli: „Július 2-ika”. A tizenhat hatalmas oldalból álló fejezet csakugyan erről az egyetlen napról szól: részletes, szemléletes leírás az osztrák—orosz erők Komárom újonnan kiépített csillagsáncjai ellen való nagyerejű támadásáról. Percenkint változik a hadművelleti térség, Görgey Ács határában intézkedik:

„Mialatt ekkép merően a felém közeledő arcvonalakra szegzett szemekkel, ezek mozdulataiból igyekszem megtudni, vajjon megértik-e ama veszélyt rejtő táj felé ismételt mutogatásomat: egyszer csak hajadonfejemre erős ütést kapok és érzem, hogy meg vagyok sebesítve.

Ettől fogva kalapomat arra kell használnom, hogy jobbnak hiányában sebkötés gyanánt fejemre szorítsam. [Közben a helyzet veszélyessé alakul.] [...] Az első osztályok elérkezéséig hátralevő perczeket arra használom, hogy egyik tiszt kíséretemből a sebemet, úgy a hogy bekösse.” (I. m. II. 197—98.)

A fejsérülés ugyanis nem is olyan elhanyagolható: a koponyatetőn húzódnó 12—15 cm-es cikcakk alakú vágásról van szó, amint az elsősegélyt nyújtó „volt táborigorvos” vizsgálati eredményéből értesülünk [dr. Kereszty Béla 1881-es nyilatkozata, (vö.: Pusztaszeri László: *Görgey Artúr a szabadságharcban*. Bp. 1984. 506—33.)]. A sebláz a két beavatkozás között dönthette ágyának. Ekkor biztosan feküdt, de még Komárom területén, hisz a július 11-i második komáromi ütközetet kezelőorvosa kocsijából nézte végig (i. m. 533., ill. 748.).

A novellában „a vezér” utazása időpontjának meghatározása tüzetesebb nem is lehetne: „Múlt év júliusában”: tehát 49 hetedik hónapja. A helyszín megjelölése már korántsem hasonló pontosságú: „Miskolc felé járt. [...] Egy nem messze eső faluban [...]” A többféleképp magyarázható „felé” értelmezésén múlik a pár napos pihenés időpontja s ebből következő helyszíne. Görgey ekkori hadiútját a Kossuth-levelezésből

módunk van Miskolcon túlig végigkísérni. Komáromból indult július 12—13-án csapataival, első állomása Vác, ahonnan 17-én folytatja a vonulást Balassagyarmaton, Losoncon, Rimaszombaton és Sajószentpéteren át Miskolcig, ide 22-én érkezik. Innen viszont csak 28-án este távozik a Tiszán át a „déli összpontosítás” helyszíne felé (KLÖM 15. k. 767., 783.). — A „felé” a Miskolcra vezető egész utat éppúgy jelentheti, mint a Miskolc körülit, de akármelyik is, csak abban a két hétben eshetett meg a kezelés, amely július 13-a és 28-a között helyezkedik el.

Elbeszélésünk szorosabban vett írói magva (a társalkodónő által elbeszélte Szent István korára utaló monda) kétségkívül írói fikció, Görgey Miskolc környéki — esetleg sajószentpéteri — vendégeskedését csaknem igazolt ténynek vehetjük. Jókai hiteles és fiktív adatokból kevert novellaépítkezése nem szokatlan (hamarjában csak *A tarcali kápolnára* utalunk). Szerzőnk a Tardonán töltött hónapok folyamán a környékbeli földbirtokosoktól hallhatott a hadvezér itteni elszállásolásáról (akár Görgey vendéglátójától): ilyenformán alig közvetett élménye is elég valószínűnek látszik.

Nem kétséges, hogy a szimbolikus monda azért a befejezésért jött létre, amelynek cselekvő főalakja egy józan ésszel gondolkodó és nemzetének felelősséggel tartozó személyiség, olyan, amilyenek Jókai az egész szabadságharc idején Görgeyt magának elkönyvelte. A visszajáró lélek utólagosan benyújtott számlája a levél formájában viszont kétségtelen szemrehányást bizonyít.

Mi érlelte meg Jókaiában ezt a fenntartást? Az aradi tizenhárom Görgey nélkül? Vagy már előbb is tapasztalt réseket, súlyos ellentéteket Kossuth és Görgey közt, csak nem akarta őket észrevenni? — A nagyjából ugyanebben az időben papírra vetett *Emléksorok*ban nyíltan ír Kossuth tehetetlenségéről Görgey ellenében; s itt olvashatunk talán először kemény szavakat Görgeyvel szemben egy jegyzet formájában.

A Szilágyival való igen szoros kapcsolat, sőt barátság is nyomhatott a latban: Szilágyi Sándor kérlelhetetlenül vallotta Görgey áruló szerepét. Erről bizonyára volt szó kettőjük közt is. Szilágyi a ME első számában, tehát 1850 februárjában meg is írta ezt a meggyőződését egy másik barátja, Szász Károly Görgeyt mentő versével vitázva. (De a vélemény-szabadság világos jeléül a versnek lapjában helyet adva.)

„Ha elárulta is Görgei honát, de nem adta el [...]S ha élte meghagyott is, ha élte biztosítva van is: Görgei nyomorubb azon társainál, kik october 6-án a vérpadra léptek!” (ME 1850. 56—57.)

Írónknak Görgey egyéniségéről és politikai szerepéről formált véleményét illetően mindenekelőtt az *Életem legszomorúbb napjai* c., 1861-ből való — személyes élményeken alapuló — írására hívjuk föl a

figyelmet, megjegyezve, hogy ennek a munkának legújabb kiadásához Kerényi Ferenc írt a probléma minden lényeges mozzanatát megvilágító jegyzeteket (CB VI. 404—07.). — Jókai Görgeyről formált képének ambivalens volta bizonyára azzal a csalódással is összefügghet, amelyet a békepártnak utóbbival kapcsolatban át kellett élnie: nem sikerült ugyanis a pártnak megnyernie Görgeyt annak a szerepnek betöltésére, amelyet politikai elképzéseikben neki szántak.

A *fehér angyal* írói üzenete mindenesetre azt igazolja, hogy megbomlott Jókaiiban az a megtámadhatatlannak látszó egyetértés Görgeyyel, amelyet az EL, a PH, a pEL cikkáradata mutatott.

Bár a pogány és keresztény magyarok konfliktusa, a Kupa-felkelés eseménysora csupán egészen alárendelt (a voltaképpeni mondanivaló allegorikus megjelenítését célzó) funkcióhoz jut az elbeszélésben, mégis érdemes röviden utalni arra, hogy ez a téma — az 1854-es *A magyar nemzet története regényes rajzokban* idevágó fejezeteitől (JKK 67. k. 50—59.) egészen a késői *Bálványvár*ig — hányféle változatban tér vissza az író oeuvre-jében.

Irodalom

Legkorábban — megírása után háromnegyed századdal — Zsigmond Ferenc monográfiájában tűnik fel mint az ossziáni hatás egyik megnyilvánulása. Kap egy tizenkét soros idézetet, amely szemlélteti a *Csataképek* egyik „magasztos fájdalomú keservét”. Vagyis: lapalji jegyzet szól az elbeszélésről (Zsigmond 355.).

Szinnyei Ferenc szokás szerint összefoglalást nyújt: „*A fehér angyal* is Görgeyről szól [akár *Az elesett neje*], kinek a szabadságharc alatt egy nő elmeséli, hogy Kupa egyik vezére meghódolt Szent Istvánnak, kegyelmet kapott, de hadnagyait kivégezték, köztük leánya vőlegényét. Ez kísérti apját holta után felmutatva egy lapon a kivégzettek neveit. Görgeynek is megjelenik álmában a „fehér angyal”, s egy lapon odamutatja neki is a tizenhárom kivégzett tábornok nevét.” (Szinnyei 244—45.)

Sőtér Istvánnak ez a legkedvesebb Jókai-novellája. Ahol csak lehet, megemlékezik róla. „*A Csataképek* némelyik darabja a lírai műfajok felé hajlik át: a *Fehér angyal* például valóságos vers, egy elégikus hangulat prózai meghangszerelése. Zsigmond Ferenc találoán mutatott rá arra az ossziáni hangnemre, mely Jókai e korszakból származó írásain uralkodik.” (Sőtér [1941] 332.) — Másutt: „Hihető az, hogy Jókai a 48-as eredmények, s a nemzeti függetlenség alapján kereste a

megegyezést Ausztriával. A békepárt Kossuth megbuktatására törekedett. Ugyanezt Jókairól semmiképp sem állíthatjuk. Ne feledjük, hogy Jókai a *Csataképek* egyik legköltoőbb darabjában, *A fehér angyalban*, ítéletet mond Görgey fölött — ha mégoly szelíd és tompított hangon is.” (Sóter [1954] 416.) — Majd: „A szabadságharc valósága a pátosz és a hőskötemény dicsfényében áll Jókai előtt. A romantika, mellyel ezt a valóságot kifejezni igyekeznek, minduntalan áttöri a novellaműfaj és a prózanyelv határait. *A fehér angyal* vagy *Az érdeány* valamilyen balladás, rapszódias forma felé közelítenek. A bennük megmutatkozó rapszódiaszerkezettel majd monumentális változatban *A kőszívű ember fia*i lapjain találkozunk. Lamennais prózájának versszerűsége, zsoldáros hullámmása éppúgy beleolvad a *Csataképek* stílusába, mint az ossziáni előadásmód lírai lágyasága.” (Uo. 417—18.)

Csorba Zoltán elbeszélésünkről a következőket mondja: „*A fehér angyal* c. novellában egy Miskolc környéki faluban fekvő sebesültnek mondják el a régi regét a fehér angyalról, a hegyek fölött szálló fehér ködről. A fehér angyal eredetileg egy pogány magyar lány, akinek népe még fehér lovat áldozott az Örvénykőn, »hol most is látni a széthányt oltár bemoházódott kődarabjait, még az ősz táltos a Szentlélekkő most is látható csodás fülkéiben bocsátá ki a hófehér mén piros vérét, azalatt az ürleány a környék ifjú szépeivel a Harica forrásához hordá liliomból és fehér rózsából font koszorúit, virágát áldozatul a nagy szellem mohos oltárára«. A lány apja áruló lett, s a szerencsétlen lány követi a halálba elárult vőlegényét, majd fehér köddé, fehér angyallá változott.” (Csorba Zoltán: *Petőfi, Tompa, Jókai Miskolcon és Borsodban*. Borsod—Miskolci Füzetek, Irodalomtörténet 4. Miskolc 1966. 38—39.)

Nagy Miklós monográfiája szerint „*A Fehér angyal* című misztikus hangulatú írásából még Görgey fegyverletételének fojtott hangú hibázatása is kiolvasható [...]”, hisz az aradi vértanúk ennek áldozatai (i. m. 65.). — A prózában írt költeményt nagyon méltányolja ő is: „[...] az érzelmeiktől áthatott [...] nyelvteremtő szellem eljut a kötöttebb beszédhez is, amelyben már egyenlő időtartamú mondatok hullámoztatják az elbeszélést[...] A három mondatot négy hibátlanul felezett, rímtelen nyolcas sorban írhatnánk föl egymás alá!” (I. m. 80.) — Végül még a szerkesztés rondóformáját dicséri meg *A kezdés és lezárás...*-ban, néhány más novellával együtt sorolva föl *A fehér angyalt* is. (ItK 1975. 285.)

N. Dely Zsuzsa Jókai mondatszerkesztését, mondattípusait vizsgálva felfigyel arra a szerkesztési fogásra, amellyel egy-egy teljes mondat megismétlése útján egy személyhez fűződő hangulatot újra és újra föl tud kelteni. *A fehér angyalban* a felkiáltó mondat nemcsak keretet ad az

elbeszélésnek, hanem benn a szövegben is többször elhangzik, sajátos sejtelmességet kölcsönözve az írásnak. (N. Dely 56.). A novella szép mondatritmusainak verses költőiségét Dely bontja ki legteljesebben: „[...]a *Fehér angyal* [...] néhány részletére rámondhatjuk, hogy prózában írt költemény. A titokzatos, ábrándos hangú elbeszéléshez jól illik a bevezető kép versszerűsége, az egymást követő mondatok ritmikussága.[...] A bevezető három mondatban az első kettő azonos hosszúságú, a harmadik terjedelme megfelel a kettőnek együttvéve; ha megpróbálnánk verssorokra bontani, négy nyolcszótagos ritmikus sort nyernénk. Máshol az egyes mondatokat egymás alá új bekezdésben írja, s ezzel szinte formailag is érzékelteti a versszerűséget.” (I. m. 57—59.)

Végül idézzük Kerényi Ferencnek a már említett jegyzeteiből a közvetlenül *A fehér angyalra* vonatkozó sorokat: „A szabadságharc bukása után egy évvel már az író Jókai tesz kísérletet a fővezér alakjának romantikus megragadására: *A fehér angyal*. Az ábrázolás sikerületlen. Az okot Kárpáti Aurél véleményével egyetértésben így látjuk: »A költő majd minden érdekesebb kortársát lerajzolta regényeiben, kivéve talán Görgeyt. A szabadságharc hadvezérének tisztán belső, komplikált lélektani problémája nem esett írói érdeklődésének vonalába.« (*Jókai regényhősei a valóságban*. In: *Tegnaptól máig*. 1961. 100.)

[...] Nincs tehát törés *A fehér angyal*, az *Életem legszomorúbb napjai* és *A köszívű ember fiai* Görgey-ábrázolásának sorozatában...” (CB VI. 404.)

Szövegváltozatok

Az eredeti szövegek nyomdai ritkításaiából — azok jellegének érzéltetésére — néhányat kiemelünk:

- 289 : 4 — Istenem, milyen szörnyű seb! —
 5 — Volna bár halálos, csak a haza lenne megmentve általa
 — felelé...
 30 „az a fehér angyal”.
- 290 : 18 épen a Bükk rengetegébe
 31 fenn az Örvény kövön mutaták be
 34 táltos a Szentlélekkő alatt
- 291 : 2 szépével a Harcza forrásához
 10 huzódott Kupának szétveretése után
- 293 : 1 lehullott minden virág.

- 287:9–12 [NK: az első három mondat — az eredetiben mind önálló bekezdés — itt egybevonódik]
 13 *egy magányos csillag* (NK: egy magányos csillag)
 21 *pusztaságban volkán alakú hegytetőn* (NK: pusztaságban vulkánalakú hegytetőn)
- 288 : 4 *a mérhetetlen égbe.* (NK: a mérhetlen égbe.)
 17 *téged tavaszunként a* (NK: téged tavaszunkint a)
 29 *a művelt lelkű* (NK: a művelt lelkű)
 32 *midőn lefektették, kitört* (NK: midőn lefektették, kitört)
- 289 : 7 *után felébredt a* (NK: után fölébredt a)
 12 *ellenség mindünnen hátravonult* (NK: ellenség mindenün-
 nen hátravonult)
- 290 : 1 *A vezér kérte* (F: A vezér [sh.] kérte)
 15 *őket, vezérüket elfogta* (NK: őket, vezéroket elfogta)
- 291 : 10 *húzódott Kupának szétveretése* (NK: húzódot volt Kupá-
 nak szétveretése)
 21 *kezébe adva magát* (NK: kezébe adta magát)
 30 *álmában, halvány halott-arccal.* (F: álmában, halvány, ha-
 lott-arcczal. — NK: álmában, halvány, halott arcczal.)
- 292 : 4 *adott neki által, melyben* (NK: adott neki át, melyben)
 20 *napsütötte fölleg, kápráznak* (NK: napsütötte felleg, kápráz-
 nak)
 25 *Ígyen szólt a mese.* (NK: Így szól a mese.)
 26 *nem hagyva pihenni* (NK: nem hagyván pihenni)
 31 *még akkor is látta háta mögött* (NK: még akkor látta háta
 mögött)
- 293 : 20 *levél költe honából* (NK: levél kelte honából)
 22 *halálra ítélték és kivégezték, egyedül* (NK: halálra ítélték,
 egyedül)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 289 : 24 *horizon* — horizont
 29 *éjszakerőny* — sarki fény
- 290 : 29 *nemtő* — természetfölötti lény a költői képzetben.
 31 *Örvénykő*
 34 *Szentlélekő* — mindkettő sziklamagaslat a későbbi Herman
 Ottó turistaház közelében. Jókai a Bükk hegység olyan
 magaslatainak nevét építi be szövegébe, amelyek tardonai
 rejtőzködése idején kedvelt kirándulóhelyei voltak. (Ez

egyszersmind további adalék a novella színhelyének lokalizálásához.) *A tengerszemű hölgy* következő mondata arra is rávilágít, mi adott ösztönzést az írónak erre az eljárásra: „Az urak »Pogányoltár«-nak, a parasztok Örvénykőnek híjják azt a csúcsot.” (JKK 55. k. 120.) Vö. még az *A bujdosó tanyája* jegyzeteit is.

- 291 : 3 *Harica* — bükki patak, átfolyik Tardonán, a mai Kazincbarcikánál torkollik a Sajóba.
- 10 *Kupa* — ismertebb nevén Koppány, Zerind fia, Somogyban egy nemzetség vezére. 998-ban István ellen kelt föl. Legyőzése után István felnégyeltette, majd darabjait négy városunk kapujára tűzette.
- 293 : 3 *távol bonától* — ismeretes, hogy Görgyeit Világos után Nagyváradra vitték, majd Klagenfurtba internálták. 1867-ben hazatért.
- 8 *kórógy* — betegágy

12. A KIS SZÜRKE EMBER

K: nem ismeretes

- M: I. ① 1. k. 131—39.
 II. ② 3. k. 3—10.
 III. ③ 3. k. 3—10.
 IV. ④ a., b. 3. k. 3—10.
 V. ⑤ a., b., c., d., e., f. 167—171.
 VI. ⑥ 412—26.
 VII. ⑦ 2. k. 169—74.
 VIII. ⑧ a., b., c. 2. k. 165—70.
 d. 389—94.
 IX. ⑨ 2. k. 165—70.
 X. ⑩ 2. k. 165—70.
 XI. ⑪ 2. k. 165—70.
 XII. ⑫ 2. k. 165—70.
 XIII. ⑬ 167—71.
 XIV. ⑭ a., b. 2. k. 165—70.
 XV. ⑮ 2. k. 165—70.
 XVI. ⑯ 133—36.
 XVII. ⑰ 133—36.
 XVIII. Csataképek a magyar szabadságharcból
 Bp. [1955.]
 Vörös Csillag nyomda, 169 l.

- (Szabad hazánkért kiskönyvtára 18.)
novellánk: 49—56.
- XIX. Jókai Mór, Válogatott elbeszélések
Domokos Mátyás—Illés Endre válogatása
Bp. 1955.
Szépirodalmi Könyvkiadó I—III. együttvéve 1846 l.
novellánk: I. 164—68.
- XX. A tűzön át az égbe. Elbeszélések 1848—49-ről
Vál.: Illés Endre; utószó: Hegedűs Géza
Bp. 1956.
Szépirodalmi Könyvkiadó, OK, 308 l.
novellánk: 115—20.
- XXI. Csataképek a magyar szabadságharcból
Bev., vál., jegyz. írta: Szemlér Ferenc
Bukarest 1956.
Ifjúsági Könyvkiadó, 240 l.
(Tanulók könyvtára)
novellánk: 127—32.

Fordítások:

- Finn: *Pieni harmaapää ukko*
Uusi Suometar 1870. évf. 93. sz. 3.
- Lengyel: I. *Maty szary czlowiek* — General Josef Bem.
Ford. Jan Urb. és Edw. Brosz
Wieści Polskie 1943. évf. 32. sz. 2—3.
(Bp.)
II. **Maty skromny czlowiek*
Ford.: Tadeusz Fangrat
Opowiadania Wengierskie 1951. évf. 9. sz. (Warszawa)
(DT IV. 1260.)
- Kínai: I. *Vej-liao ce-jou* (Elbeszélések)
Co-csia kiadó 1956. 95—101.
II. *Hui fa xiao lao ren*
Ford.: Vang Csung-jing
Peking 1956.
Wéi le zi you 58—65.

Keletkezése (források, minták)

A *Forradalmi és csataképek...* két kötetében — köztük az elsőben — együtt jelent meg tíz vadonatúj és két, már pár hónappal korábban is kinyomtatott társával ez az elbeszélés. A *Megjelent műveim jegyzékében* a 31-es számot viseli, az 1850-ben kibocsátott művek közül a 6. helyet foglalja el. Tehát *A kis szürke ember* annak a félévnek folyamán jött létre, amelyet szerzője a Hatvani utcai ház és az Adliczer-vendéglő közt ingázva élt le. Melyik írását milyen okból adta oda Szilágyinak közlésre, melyiket csak Heckenastnak: nem tudhatjuk. Szóban forgó novellánk ez utóbbiak közt van.

Tudnivaló, hogy a szabadságharc vezénylő tábornokaiból igazán nagy hadvezérnek Jókai mindössze kettőt tartott: Görgeyt és Bemet. A föltétlen, a lenyűgöző csodálat hangján azonban egyedül Bemről szól. Ő maga napilapjaiban négy és fél hónap leforgása alatt mintegy huszonkét-huszonnégy cikket, illetve glosszát szentel Bem személyének, újságíró társai szintén nem kis mennyiségét az általa szerkesztett lapokban. Az a jellemző az írások hangnemére, amit a legelragadtatottabb Bem-cikk, valódi prózai óda hangütése így ad meg: „Egész históriát alkotnak a jellemző történetkéik, miket a világ e csodaférfiről beszél. Tettei bizonyítják: hogy a csodák napjai újra visszajöttek...” (*Bem*: CB III. 237.)

Nyugodtan idézhetnénk minden cikkből, kommentárból, megjegyzésből, hisz érintkezési pontja akármelyiknek van elbeszélésünkkel, de meg kell elégednünk a legközvetlenebb párhuzamokkal. Csupán három Jókai-írásból mutatunk be rövidre szabott szemelvényeket a jelzett célból. Az első kettő napilapban, tehát többé-kevésbé a szabadságharc eseményeit kísérve, azokat kommentálva jelent meg, az utolsó az eszményített hősiességet felszázad múltán követve létrejött emlékirat egyik fejezetéből való. Néha utalásokkal kísérjük a történeteket Szilágyi Sándor anekdotagyűjteményéből, hisz ez a kötetke 1850-ben szinte szó szerint követi Jókai cikkeinek szövegét.

Legkorábbi a *Szeben bevétele* c., először 1849. március 17-én olvasható cikk az EL-ban. A rögtöni amnesztiahirdetést Jókai alig győzi dicsérni: „Éjjel tizenkét órakor vonult be Bem Szebenbe[...] Még azon éjjel maga elé hívatta a tábornok a városi tanácsot s kinyilatkoztató: hogy az eddigiekért amnestiát ad mindenkinek, büntetvén csupán azt, ki ezentúl fegyvert fog a magyar kormány ellen.

A tanács nemcsak a kormány iránti hódolatra kötelezte magát, sőt egy protestatiót is szerkesztett az orosz interventio ellen.” (CB III. 127.)

A már jelzett Bem-óda egészen a novella szellemében ábrázolja az altábornagyot harcosai között és azok szemében: „Katonái fanatizálva vannak személye iránt, a csatákban a legnagyobb ágyutüzben ő megy legelől, nem árt neki semmi, a golyó őt nem fogja, a fegyver nem járja. Sebe van testének minden részén, de azzal ő nem törődik, még csak nem is gyógyíttatja. Testében most is két golyót visel.

A székely imádjá, valamennyi kész megesküdni rá: hogy a piskii csatában egy tizenkét fontos golyó keresztül ment rajta, be a mellén s ki a hátán és nem ártott neki. Erre a székely eget földet leesküszik s haragszik, hogy nem hiszi neki valaki.

Bem elkölte a Darius kincsét katonáira. Hogy Erdélyből kiverte az oroszokat, minden tisztjének ezer pengőt adott ajándékba s katonáinak minden nyert csata után husz napi dijt. Ezek ugymond mindenüket elvesztették, illő, hogy a haza háladatos legyen irántuk.”

Ez az utolsó bekezdés is — kissé tömörítve — megtalálható novelánkban.

Ami pedig következik, konkrét keretet ad a megadásra való felszólításnak, pontos helyet, élő személyeket idézve meg:

„Szász-Sebesen kétezer vitézzel volt és négy ágyuval. Hátul Puchner 16 ezer katonával, töméntelen ágyuval, elől husz ezer oláh fölkelő. Ekkor Truszkolanszky lengyel, mint parlamentair jelent meg Bemnél s így szólt:

»Én mint lengyel szólok önhöz tábornok ur, ámbár Puchner küldöttje vagyok. Adja meg ön magát s ne tegye ki e maroknyi népet a bizonyos halálnak. Mindenfelől be van kerítve, Kemény Farkas, kit segélyért küldött, tönkre van téve.«

Bem erre így válaszolt:

»Lengyelnek nem ismerem önt, sőt nemzetem nevében megtagadom, mert lengyel a szabadság ellen nem foghat fegyvert. Puchnernek megmondhatja: hogy becsületes ember a perfid osztrák fegyverrel nem alkudhatik. A mi Bémet[!] illeti, ő még senkinek sem adta meg magát, aztán rajta nem kell busulni, mert ő mindig fog menekvő utat nyitni tudni.«

Erre Puchner azon utcákat, hol Bemnek ki kelle vonulnia, meggyújtatta s Bem az égő utcákon sértetlenül vitte át lőporos szekereit, jól megöntöztetve s másnap Kemény Farkassal egyesülve Szebenig verte Puchnert.” (*Bem*. CB III. 238.)

Végül a kulcsfontosságú piski híd védelmének megjelenítése, majdnem két hónappal a siker után, a május 1-jei PH-ban:

„A piski hídnál Kemény Farkast ezen szavakkal hagyta, mialatt maga az aradi segélyseregek elé ment:

»Ist die — Brücke — verlo — ren; — Sieben — bürgen — verlo — ren.«

(Szeretetreméltóképen töri a német nyelvet.)

Kemény Farkas és az Inczédi zászlóalj másfél napig védték a hidat tiz ezer ellenség és 30 álgyu ellen.

Ekkor érkezett meg Bem.

Messziről kiáltott rá Kemény: »A hid nem veszett el.«

»Ugy Erdély sem veszett el.«

E csatában elesett Kemény Farkas zászlóaljából minden második, Inczédiéből minden harmadik vitéz, de nem hátrált egy is. Az enyedi vadászok közül csak *hat* tért vissza a piski hidról.

De az ellenség is iszonyuat vesztett. Csupán tisztje elesett 42.” (Uo. 238—39.)

Az itt szemelvényekben felidézett prózai Bem-óda teljes terjedelmében, úgyszólván szókihagyás nélkül olvasható három fejezetre bontva Karádfi [Szilágyi Sándor]: *Honvéd- és huszárélet anekdotokban* (Pest, 1850.) c. kötetkéje 25—28. lapjain.

S ugyaninnen mutatom be anekdotaként a következő részletet, mivel itt a legrövidebb a jó néhány változat közül, ahol Jókai megírta:

„A Bem uja

Mikor Bem egy csatában jobb keze közep ujját ellőtték, a gyógyítására megjelent sebésznek így szólott: „vágja le, úgy sem vettem még hasznát.” (I. m. 19.)

Ezt a sebészi beavatkozást egy árnyalattal részletezőbben adja elő az *Emlékek a szabadságharcból* „Bem apó” c. fejezete, így kezdve:

„A piskii hidnál mégis csak megcsipte Bemet egy gonosz csatatéri darázs” és bevégezve a „csak egy fölösleges ujjammal kevesebb” legyintéssel (HhM V. 63.).

Bem küzdelseinek hátteréül el kellene mondanunk az erdélyi hadjárat néhány adatát támpontként. Ismeretes, hogy Puchner 1848. november 17-én ül be Kolozsvárra. A francia földről érkező, 54. életévében járó tábornok december 1-jén kap Kossuthtól kinevezést mint Erdély teljhatalmú főparancsnoka. A sereg december közepén együttvéve alig számlál tizenkét és félezer harcost (jó 11 000 gyalogos, nem egészen 1400 lovas). És a csodák a történelem szerint is rögtön megkezdődnek: Bem karácsony első napján birtokba veszi Kolozsvárt, kiverve Puchnert, január első napjaiban fölszabadítja Észak-Erdélyt, letiporva Urban seregét, január 13-án pedig az övé Marosvásárhely is. A már részben ismerttetett csaták folytatódnak: piski győzelem (február 9.), Szeben bevétele (március 11.), sőt Brassóé (egy jó hét múlva).

Valamivel kevesebb adattal, de mennyivel kevesebb szóval ezt az egészet Jókaitól is megtudhatjuk, ugyancsak a *Bem apó*ból: „A magyar kormány[...] kinevezte őt az Erdélybe küldött dandár fővezérének.

És Bem ezzel a hirtelen szervezett hadcsapattal két hónap alatt visszaszerezte Erdélyt, megverte Urbán tábornok hadseregét, kiűzte az orosz segédcsapatokat, szétkergette az oláh lázadókat s elfoglalta Nagy-Szebent.” (HhM V. 61.)

Kissé bővebb a debreceni napilapjába írt cikk eseménysora, hat nappal a szász főváros bevétele után (CB III. 126—27.) és megint ékes összefoglalással *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. könyvében (JKK 68. k. 472.).

Az elbeszélés egész első felében konkrétan festett jelenetek sora hivatott Bem és hadseregének kölcsönös viszonyát ábrázolni. A már említett újságcikkekben sok részjellemezés olvasható a hadvezér személyéről, harcmódoráról. Példának jelöljünk meg egyet: a *Részletek a Bem táborozásáról* címűt (EL 1849. március 7.; CB III. 96—97.), hasonlólt mi is idéztünk a *Szeben bevétele*ből; Bem gyakorlatban követett vezénylői stílusáról, gyors alkalmazkodó készségéről, helyzetfelismeréséről szinte szakértekezést élvezhetünk a már hivatkozott *Bem apó*ban (HhM V. 62.). Itt csak egy bekezdésnyiben utalunk a tábornagy körüli levegőre, hogy láttassuk: valóban „egész mondanakör képződött a kis szürke generális alakja körül” :

„Az öreg nem félt a fegyvertűztől. Ugy járt a legsűrűbb golyózáporban, mint méhész a dongó méhei között: tudta, hogy őt nem szúrják meg. Az ellenségnél is az volt a hit, hogy Bemet nem járja a golyó.” (Uo.)

Hogy szerzőnk nem vette elő Bemről írott EL-beli cikkének szövegét — rendelkezésére sem álltak már ezek —, az egészen biztos. De ahogy felidézi egykori bálványát, az ilyen távolból is úgyszólván azonos korábbi megjelenítéseivel.

Okmányokkal igazoljuk novellánk ilyen tömörített sorait: „[...]késztettek a kis szürke embernek egy arany rendkeresztet, s az országgyűlés színe előtt kinevezték altábornagynak.”

Kossuth Debrecenből még március 8-i keltezéssel hosszú levelet ír Bemnek — mindig németül érintkeztek —: részletesen beszámol az utolsó hetek eseményeiről, aztán közli vele, hogy megkapta a másodosztályú katonai érdemrendet. „Ich schicke demnach Diplom und Ordenszeichen an dem Herrn Reichscommissair Csányi, um es in meinem Namen zu tun.” (KLÖM 14. k. 607.)

Csányi László megbízása a középkereszt átadására március 10-éről kelt (i. m. 620.).

A szebeni győzelem nyomán Nyáry Pál március 17-én indítványozza, hogy Bemnek — a szabályoktól eltérőleg — adják át a nagykeresztet. A kitüntetéssel együtt Mészáros az altábornagyi rangot is megküldi a fővezérnek (vö.: Gelich Richard: *Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben*. Bp. 1889. II. 137., azonkívül Szekeres L. jegyzeteit a Szeben bevétele c. cikkhez: CB III. 886.).

Novellánk szerint „a hongyülés követe”, aki „a küldött csecsekét” közvetlenül kézbesítette Bemnek, egy debreceni születésű „ős, magas, hetvenbe járó” huszárezredes volt.

Pontosabbat őrola is Kossuth irataiból tudhatunk meg. Innen vesszük, hogy Csányi főbiztos mellé Németh János alezredest küldték ki a jelzett megbizatással, levelének keltezése április 17-éről szól. (KLÖM 15. k. 54.) S hogy a novella meséje is ki van kissé hegyezve a hatásosság érdekében, ezt ismét Jókai emlékirataiból ellenőrizhetjük: „Ha furcsa volt Bem apó német beszédje, még furcsább volt a német hallása. Mikor a magyar kormány a nagyszebeni diadalnap után megküldé Bemnek a vitézségi érdemrendet, annak az átadásával Németh ezredest bízta meg. [...]Csak midőn vége volt a beszédnek, akkor mondá [Bem]: »nagyon sajnálom, hogy nem bírom a szép hangzatos magyar nyelvet és így egy szót sem értettem belőle«. Tehát a lengyel vezér azt hitte, hogy ez a huszárezredes most magyarul szónokolt előtte — a kiejtése után. Ekkor azután az ezredes elővette tarsolyából az írást s abból igyekezett a szöveget lehető német akcentussal előadni. De mikor odaért benne, hogy »die tapfere polnische und deutsche Legion«, rácsapott az öreg az írásra:

»Ik (leirhatatlan szó) auf die polnische, und deutze Legion! Nur der Ungar und der Szekler ist Soldat!«

Németh ezredes azután nem tehetett mást, mint hogy (tiz évvel öregebb volt Bemnél) megcsókolta azt a magyar szabadságért megcsókolott drága kezét...” (*Bem apó*: HhM V. 63—64.)

Az amnesztiák ügyéről a keletkezéstörténet elején ejtettünk szót, jelezve, hogy velük Jókai teljes szívvel egyetértett. A novella is állást foglal mellette.

Bem mindenkor a gyakorlat és a helyi viszonyok megnyugtató rendezésének embere volt. Bizonyára erőpazarlásnak ítélte volna, ha a már megszerzett területek polgári lakosságával ellenséges viszonyban él, hisz csaknem mindig túlerőben levő hadjárata folyamán igyekezett következetesen alkalmazni. Ez cseng ki már legelső, 1848. december 27-én kibocsátott kiáltványából Erdély lakosaihoz, majd a január 6-iból, amelyben Beszterce és Naszód vidéke lakosait próbálta meg-

nyugtatni. Ennek megnyilvánulása a március 12-i kiáltvány a szebeniekhez — novellánk erről tesz említést —, és Brassó elfoglalásakor azoknak is amnesztiát hirdetett. Június 5-én ezt újította meg úgy, hogy az ő szorgalmazására megindult Honvéd c. lap július 8-i számában közzétette *Bem tábornok proklamációja Erdély lakosaihoz* címen (vö.: CB III. 888.)

Nem sokat törődhetett ilyenformán Kossuth ellentétes aggályaival. Legfeljebb fejét ingatva olvashatta, Kossuth német nyelvű levelét, melyben a kormányzó, „kemény kez”-et kívánt a „gaz” szászokkal szemben (KLÖM 14. k. 666—67.).

A maga szempontjából ez az álláspont sem érthetetlen. Jókai szíve mindenestre az altábornagy humanitása és célravezetőbb intézkedése mellett áll.

Jókai szemtől szembe sosem találkozott, nem is találkozhatott Bessel, ezért nem írt róla, személyes emlékek híján, más szépirodalmi művet. Innen érthető ennek a novellának alcíme, s az ezzel kapcsolatos elbeszélő technika. Világos jelül annak, hogy az „epikai hitel”-re szerzőnk is sokat ad.

Befejezésképp a szakadozott Bem-portréhoz talán a legjellemzőbb legendát illik idéznünk, hogy a lakosság közti mitologikus nagyságát is érzékeltessük. Sok helyütt megtalálható, mi megint az anekdotagyűjteményből vesszük a szöveget:

„Hadi jellemvonások

Midőn Bem kiverte Orsovánál az ellenséget, az orsovai lakosság nemzeti szín zászlókkal, koszorúkkal jött elébe.

Egy kis leány odaborult elébe, megcsókolta kezét és ezt mondta neki:

„Én sokszor álmodtam istennel, mindig ilyennek álmodtam, mint te vagy.”

A körülálló nép elbámult rajta, s mindnyájan azt állíták, hogy a nyilatkozatra a gyermeket senki sem tanítá.” (Karádfi: i. m. 117—18.)

Irodalom

Jelentős, „nagy” irodalomtörténetek ilyen apró írásokkal még címük megemlítésének erejéig sem szoktak foglalkozni. Bár Jókai talán legismertebb elbeszéléskéjéről van szó, melyet iskolakönyvek szemelvényei, szöveggyűjtemények, ismeretterjesztő előadások úgyszólván elcsépeltté tettek, mégis a szakirodalomnak csak az a része ad számot róla, amely kifejezetten Jókai fiatalkori kisprózáját vizsgálja.

Szinnyei Ferenc szerint elbeszélésünk „Bemről írt kedves, meleghangú adomázás”. (Szinnyei I. 245.)

Nacsády József a Jókai-művek lengyel alakjairól írott fontos tanulmányában kétszer is kitér novellánkra. Magától értetődik, hogy mindig a szabadságharc lengyel nemzetiségű aktív résztvevőiről szólva találkozunk a tanulmányban a tábornagy alakját megörökítő elbeszéléssel.

„A lengyel légió csodálatos hősiessége, halált megvető bátorsága a tápióbicskei, a szolnoki csatában, még visszavonulás idején sem lankadó harci kedve, a krakkói diákok helyke csatadala (amit többször idéz és le is fordít) felejthetetlen élmények maradnak s számos művének vissza-visszatérő motívumaivá lettek. Petőfi kissé szűkszávú, Bemre vonatkozó sorai mellett Jókainak köszönhetjük a legnagyobb szerűbb Bem-portrét a magyar irodalomban (*Csataképek: A kis szürke ember*, illetve *Az én életem regénye: Bem apó*), amelyben »Osztrolenka hőse« eposzi alakká magasztosul s ugyanakkor mélységesen, megindítóan emberi, egyszerű marad.” (*Jókai műveinek lengyel alakjai*. Szeged 1961. 99.)

Nagy Miklós monográfiájában többször is sorra keríti. Előbb *A Csataképek évében* olyan elbeszélések közt említi *A víg emberrel*, a *Nomen et omnell*, meg a *Két menyasszony* egy betéttével közös sorban, amelyekben „a költői fantázia alig avatkozik az elbeszélésbe, hanem az események a glossza igénytelenségével megírva állnak előtünk[...] E gyorsan perdülő történetkéik voltaképpen történelmi anekdoták, velős mondások, jellemző tettek feljegyzései.” (I. m. 72.) — A szerkezetet vizsgálva odább: „A Bemet ünneplő rövid írás [...] elején és végén egyaránt ezt olvashatjuk: »Szegény öreg apó! mintha most is látnám...«” (Uo. 78—79.)

Végül elemző tanulmányában újra a „rondós” szerkezetről szól, kissé szélesebb összefüggésben: „[...]a kezdő szakasz megismétlésével van dolgunk. [...]a kezdés meg lezárás azonos vagy hasonló kialakítása egyetemes jelenség a költészetben. Sokrétegű, gazdag az olvasóra tett hatása: az ünnepélyesség, a véglegesség érzetétől egészen a pangásig, fojtogató egyhangúságig terjedhet. Jókai szélsőséges romantikájú korai darabjaiban [...] ez utóbbi céllal használja... Már a *Csataképekben*, *Egy bujdosó naplójában* állapotot jelez, érzelmi hullámmást fejez ki, mégpedig igen gyakran, mert e két kötetre mindenestől jellemző a megindultság, ossziános borongás. Mivel a monográfiában már foglalkoztunk e stílusformával, elegendő itt a címek felsorolása.[...] Rondóra bukkanunk a *Komárom*, *A kis szürke ember*, *Fehér angyal* soraiban.” (*A kezdés és lezárás Jókai elbeszéléseiben*. ItK 1975. 285.)

Szövegváltozatok

Csak az NK általános jellege szerinti *legfeljebb* három pontos (...) sejtetési jel és a ritkítás mindenkori elmaradása az, amire külön nem hívjuk föl a figyelmet.

- 294 : 3 *Egy invalidus* (F: egy invalidus)
 10 [a 2. mondat az NK-ban nem külön bekezdés]
 24 *zivatáros éjszakában?* (F, NK: zivatáros éjszakában.)
 28 *ágyúit — hosszú szikla útban feldült egy szekere* (NK: ágyúit, hosszú szikla útban *feküdt* egy szekere)
- 295 : 11 *Jönnek-e merre* (NK: Jönnek-e, merre)
 24 *ellenség országában?* (F, NK: ellenség országában.)
 28 *megyünk! — monda és* (NK: megyünk! *mondá* és)
- 296 : 26 *küldjenek minél előbb pénzt* (F: küldjenek minélelőbb pénzt — NK: küljenek minél előbb pénzt)
 27 *a katonák rongyosok.* (NK: a katonák rongyosak.)
- 297 : 1 *hogy milyen nagy* (NK: hogy mily nagy)
 3 *Egy vén, ősz huszárezredes, — a* (NK: Egy ősz huszárezredes, a)
 18 *létére megcsókolá azt a* (NK: létére megcsókolta azt a)
 22 *beszédet intéze hozzá —* (NK: beszédet intézett hozzá —)
 29 *ismét önkénytelen megteltek* (NK: ismét önkénytelenül megteltek)
- 33 *megrázta forróan annak* (NK: megrázta forrón annak)
- 298 : 2 *szót sem érthettem belőle* (NK: szót sem értettem belőle)
 13 *Végigolvasá az, s elégülten* (NK: Végig olvasá azt, s elégülten)
 21 *magának feltűzni az* (NK: magának föltűzni az)
 32 *öreg apó! Mintha* (NK: öreg apó! mintha)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 294 : 3 *invalidus* — hadirokkant
 9 *Szegény öreg apó!* — Jókai az *Emlékek a szabadságharcból* c. memoárja Bem apó fejezetében is állítja: „Igy nevezték el a katonái...” (HhM V. 61.)
 28 *Mikor januárban elvették ágyúit* — ez a január 24-i szelindeki csata után történt, a Vízaknáiig való visszavonulás során.
- 295 : 4 *Egy városba értünk* — a város Szász-Sebes, ahol Puchner 12 000 emberrel fogta körül Bem 1730 gyalogosát és 325

- lovasát. Február 6-án szólították fel a magyarokat Truszkolanszky útján megadásra. Bem 8-án mégis visszavetette a császáriakat.
- 20 *a kis szürke ember vizes pokrócokkal terítetté le löporos szekereit* — ez a március 3-i megyesi csatában esett meg (vö.: *A kőszívű ember fiai*: JKK 18. k. 385.).
- 26 *Egy hídhoz jutottunk* — utalás a piski hídra. Piski — később Piskitelep — kisközség az egykori Hunyad megye dévai járásában, amelynél stratégiai fontosságú híd vezetett át a Maroson. Február 9-én itt folyt le a keletkezéstörténetben ismertetett véres csata, amelyben végül Bem visszaverte Puchner többszörös túlerőben levő seregét. Az osztrák embervesztése (a román felkelőket is beleszámítva) a magyarokénak csaknem háromszorosa (vö.: CB III. 844.).
- 296 : 8 *Szeben alatt vívott a kis szürke ember* — az első, sikertelen szebeni ütközet január 21-én, a győzelmes március 11-én folyt le. A keletkezéstörténetben Jókai ez utóbbiról írott cikkét tárgyaltuk.
- 25 *pirongatórium* — a pirongatás, megintés tréfásan latinosított formája.
- 297 : 2 *egy katonai rendjel elnyerése* — ironikus utalás az 1849 nyarán nagy számban foganatosított katonai csillaghullásokra.
- 3 *Egy vén, ősz huszárezredes* — Némeh János alezredesről van szó, l. a keletkezéstörténetet.
- 298 : 15 *philungárok légiói* — magyarbarát alakulatok, akik idegen létükre ügyünk iránti rokonszenvből vettek részt oldalunkon a szabadságharc fegyveres küzdelmeiben. Ide tartoztak — egyebek közt — a bécsi légió (több száz önkéntes 48 szeptemberétől), német légió (későbbi bécsi menekültekből), tiroli zászlóalj, lengyel légió (15—20 000 fő), olasz légió (Zanini, Ceccopieri). (Vö.: JKK Kisregények 7. k. 217.)
- 30 *mind a két India* — Elő- és Hátsó-India mesés gazdagságú ország hírében állt a közvélemény előtt.

13. NOMEN ET OMEN

K: nem ismeretes

- M: I. ① 1. k. 141—50.
 II. ② 3. k. 11—20.

- III. ③ 3. k. 11—20.
 IV. ④ a., b. 3. k. 11—20.
 V. ⑤ a., b., c., d., e., f. 172—77.
 VI. ⑥ 427—36.
 VII. ⑦ 2. k. 175—81.
 VIII. ⑧ a., b., c. 2. k. 171—77.
 d. 397—406.
 IX. ⑨ 2. k. 171—77.
 X. ⑩ 2. k. 171—77.
 XI. ⑪ 2. k. 171—77.
 XII. ⑫ 2. k. 171—77.
 XIII. ⑬ 172—77.
 XIV. ⑭ a., b. 2. k. 171—77.
 XV. ⑮ 2. k. 171—77.
 XVI. ⑯ 137—41.
 XVII. ⑰ 137—41.
 XVIII. Csataképek a magyar szabadságharcból
 Bp. [1955.]
 Vörös Csillag nyomda, 169 l.
 (Szabad hazánkért kiskönyvtára 18.)
 novellánk: 39—47.
 XIX. Csataképek a magyar szabadságharcból
 Bev., vál., jegyz. írta: Szemlér Ferenc
 Bukarest 1956.
 Ifjúsági Könyvkiadó, 240 l.
 (Tanulók könyvtára)
 novellánk: 141—46.

Fordítás:

- Angol: I. *Mor Peczel* a „Hungarian sketches in peace and war” c.
 gyűjteményben
 Ford.: megnevezetlen [Mary Stuart]
 Edinburgh 1854. Constable 167—72.
 II. *Ua.* a Constable’s Miscellany of Foreign Literature soro-
 zat 1. köteteként
 Edinburgh 1855. 167—72.
 III. **Ua.*
 London 1856. Trübner
 (az adat Kertbeny K.: Die ungarische Literatur in der
 Weltliteratur. Bp. 1876. művéből, 36.)

Azok között a rövidke elbeszélések közt, amelyek Jókainak könnyen kezére állhattak, hisz sajtóelőzményeik ajánlották a hálás témát és a viszonylag nem túlságosan fáradságos munkát: ott találjuk a *Nomen et omen* címűt is. Első megjelenésekor kötetben *A szerencsétlen szélkakas* előtt, a *Megjelent műveim jegyzéke* kéziratosszerű összeállításában pedig utána áll, 30-as számmal. Ezek az adatok a novella létrejöttére eligazítással nem szolgálnak. Csupán az egyöntetű írói szemléletmód, a csaták felidézésének egyelőre emlékeztető beállítására kapcsolja a *Nomen et oment* az *Egy bálhoz*, a *Szegény asszony áldozatjához*.

Az átolmlatóval szerkesztett megformálás, amely valamelyest keret, de egyben a történet előrevetítése, tehát a mondanivaló része is, megfogható tényre vezethető vissza. Ha szerzőnk „lapok és nemlapok” cikkeire hivatkozik a „magnetikus álmjáró” szüzzel kapcsolatban, nyugodtan ráhagyatkozhatunk, annál inkább, mivel az Ék-beli „Mi hír Budán” címzésű állandó rovatban ő maga is tesz egy futó említést róla 1847. december 12-én:

„13

Egy álmjáró szűz nem rég máneses álmában azt fedezte fel: hogy a cholera ellen egyetlen orvosi szer a »nárdus olaj.« — Csak az a kis baj van a dologban: hogy a bibliában ugyan van szó nárdus olajról, de a gyógyszerárban nem ismerik.” (Ék 1847. december 12. 768.; újabb közlésben CB I. 425.)

Látva Jókai annyi hihetetlennek tűnő, meseszerű s végül csaknem minden esetben igaznak, illetve valóságosnak bizonyuló novellamozzanatát, nem merünk Perczelnek a szüznél tett látogatása tekintetében állást foglalni. Az biztos: jóval könnyebb a tények utólagos ismeretében egy ilyen teljesen dodonainak ható jövendölést adni egy átolmlató szájába („Őrizkedjék tulajdon nevéől...”), mint ezt egy jósnőnek csakugyan előre megmondania.

A fellelhető adatokkal — sajnos — nem sokra mehetünk. Perczel Mór naplója csak egy háromnegyed év történéseit mondja el, 1851. szeptember 1-jétől kezdve. Tehát számunkra eleve nem használható.

Az összeszedhető adatokat egybegyűjtve azért a „magnetikus álmjáró hölgy” jöslataról szóló történet hitelessége mégis elég kétséges. Jókai 1848 januárjára teszi és az utolsó rendi országgyűléshez kapcsolja az esetet. Csakhogy ezen a diétán Perczel nem volt követ. Az előző, 1843/44-i országgyűlésen képviselte megyéjét, majd az 1848 júliusában összeült első népképviselői országgyűlés tagjai közé is megválasztották. (Esetleg az utóbbi országgyűlésre, Pestre utaztában

játszódnak le a történet.) — Az Ék-beli cikkekcskében — láttuk — sem Vácról, sem jóslatokról nem történik említés.

Ha egy anekdotát fog rá szerzőnk Perczelre, akkor a misztikum felé hajló írói egyéniség régebbi gyakorlatához való visszahajlásnak lehetünk tanúi. Egyrészt. Másrészt azonban nem hanyagolhatjuk el a magnetizmus valódi vagy csaláson alapuló jelenségeinek gyakori szerephöz jutását Jókai későbbi munkáiban, s a „somnanbula” itteni ábrázolása már ezek megfelelő részleteit anticipálja. (L. erről bővebben *A kiskirályok* JKK 48. 368—70.; *A lélekidomár* JKK 51. k. 546—55.)

Perczel személyére és tetteire vonatkozólag tekintélyes anyag áll rendelkezésünkre Jókai tollából.

A móri csata elvesztésének Jókai olyan fájdalmas jelentőséget tulajdonít, hogy *Emléksorok* c. munkáját ennek a kínzó eseménynek taglalásával indítja:

„A móri csata elveszett. Mégpedig oly elhatározólag: hogy többé a Dunán túl derék ütközetet elfogadni lehetetlen.

Perczel seregének összeszedhető része Fehérvárig vonult vissza, egyes maradék erők egész Pestig futottak.”

Majd következmények és következtetések jönnek:

„A csata elvesztésének hibája okvetlenül azon balfogásban keresendő: hogy a két hadseregnek nem volt egy fővezére, s hogy mozdulataikat egy, a hely színétől távol levő haditanács igazgatta.” (I. B kötetünk 149., 153. lapján.)

Ezt az ábrázolást és véleményt a novella megírása után jó fél évvel rögzítette Jókai. Mint tapasztaljuk, kellően egybehangzók. A szóban forgó ütközet dolgában évtizedek múlva sem változik álláspontja. Amikor majd *A magyar nemzet története regényes rajzokban* II. kötetében ehhez a helyhez jut, ugyanebben az értelemben mutatja be a szabadságharc kezdeti hadmozdulatait, természetesen az itt elvárható tömörséggel. (JKK 68. k. 467.)

Egy további évtized elteltével az *Emlékek a szabadságharcból* szintén ezt visszhangozza: „Bevégezte az összeomlást a moóri ütközet, melyben Perczel Mór szenvedett elhatározó vereséget. Kétségbe kellett esni a haza sorsa felett.” (HhM V. 26.)

Arról, hogy maga Perczel miként ítélte meg saját csatáját, több forrás is vall. A Perczel-iratok (OL R 148. 81. l.) szerint azért került ütközetre sor: „mert meg kellett állnia és ütköznie Moórnál, mert parancsa volt”. — Klapka hadügyminiszternek válaszul írta azt a levelet, amelyet Szilágyi teljes egészében idéz, részleteiben sokan hivatkoztak már rá: „Physikai lehetetlenséget követelvén, lemondásra kényszerítetek, épen úgy, mint a moóri ütközetnél, hol én Kossuth Lajos elnök és a pesti

haditanács dispositiója, sőt Görgei fővezér meghagyása következtében fogadtam el az ütközetet, ki nekem segítséget nem küldött, sem Bicskéről Bánhidára ígérete daczára előre nem nyomult, holott háta megett csaknem 8 mérföldnyire volt az ellenség.” (Székhegyről, 1849. május 15-éről keltezte: Szil. Ff. 47.) — De azonnal is beszéltek Görgey-ellenes szóbeli vádjai: vizsgálatot követel ellene az OHB-nál; a feldunai hadsereget erkölcsi tartás híján valónak ítéli, a tisztikar vezérével együtt hazafiatlan, akik szándékosan vezették őt Mórnál az ötszörös (!) túlerő karjai közé (igazában jó háromszoros volt az ellenség erőfölénye), tehát nem hajlandó tovább szolgálni Görgey parancsnoksága alatt (vö. Pusztaszeri László: *Görgey Artúr a szabadságharcban*. Bp. 1984. 87.).

A kortársi sajtó — 48 december legvégének és 49 első napjainak minden addigit fölülmúló zaklatottsága következtében — hallgat, az OHB is élőszből értesül a lesújtó hírről. A történeti irodalom azóta is nehezen tisztázza Perczel itteni szerepét. A két ellentétes tábor hosszú vitákat folytat. Akik hitelt adtak Perczel önértékelésének — vagy csak azt ismerték —, Görgeyt hibáztatják a móri kudarcért: az a későbbi fővezér vesztéglése miatt, sőt személyes bosszúja következtében állott elő (Mészáros Lázár *Emlékiratai* 354. és kk.; Horváth II. 202—04.; Bánlaci I. 169—70.). Az ellentáborba tartozik a közvetlen kortársak közül azonnal megszólaló Szilágyi (Forr. 267., 43.), csak később válik ismeretessé a hadászathoz értők (Kmety, Asbóth L., Klapka, Windischgrätz, Rüstow, hogy Görgeyt ne is mondjam) elemzése, akik egyöntetűen Perczelt teszik felelőssé a súlyos vereségért. (Vö. idézendő brosúra 7—17.)

A leglátványosabb aztán Horváth Mihály „megtérése”, aki éppen az alább még szóba kerülő, névtelen (P. jelű) „történet-kritikai tanulmány” alapján végez önbírálatot. Monográfiájának 2. kiadásában (1872) felülvizsgálja első kiadásbeli álláspontját, jegyzetben bocsánatot kérve: „most felmentem Görgeyt a moóri csata elveszte miatt minden felelősség alól, a történelem előtt. E felelősség [...] egyedül Peczelt terheli” (i. m. II. 203—04.).

A már említett névtelen brosúrában (a címlapon csak a P. betűjelet feltüntetve) *A moóri csata. Történet-kritikai tanulmány* címmel (1867) Görgey megvédelmezéséről van szó Perczel ellenében, Görgey István tollából (a P jel mögött.). A tanulmány gondosan és pontosan kimutatja, hogy Perczel vádjainak mindenki ellene mond, aki a hadvezetéshez ért (fentebb felsoroltuk már őket). Utána levonja a következtetést: ha a Mór és Bánhida közti távolságot 4 mérföldnek vesszük, s Görgey az első ágyúszó eldördülésekor indul, „akkor is körülbelül 7 órával később érkezett volna el a csataterre, mint azt Perczel odahagyá”

(idézendő Brosúra 31.). — Befejezésül pedig négy pontba szedi a móri vereség valódi okait. — Láttuk, Jókai óvatos álláspontja értelmében viszont ennek a csatának kérdésével „senki sem bírt tisztába jönni”.

Ahogy Mórnak még a tényét is alig találjuk az egykorú sajtó hasábjain, a jó három héttel későbbi Perczel-mozdulatok tekintetében a Közlöny bőséges tudósításokkal örvendezteti meg olvasóit. Sebtében, már január 24-én, a lap legvégén szembetűnő *Legújabb* cím azonnal kürtöli (Közlöny, 1849. 32. oldal), majd a másnapi szám a lap élén megismétli *Perczel győzött* címmel a fontosnak ítélt hírt:

„Perczel tábornoktól a’ honvédelmi bizottmányhoz következő öröndetes tudósítás érkezett:

Előhadam és oldalosított csapatom 22-kén fél kettőkor Szolnokot megközelítvén, azt a’ benlevő két lovas ezredből és 2 ütegből álló ellenség ellentállása daczára elfoglalák.

A’ Tiszán innen Szolnok előtt az ellenség 1 század lovasságával a’ vizsgálatra előküldött huszárcsapat összeütközött: — közöle többet levágott és elfogott — azt megszalasztván.

Az ellenség ezután rövid ideig tartó ágyúzással védé az előhadnak tiszáni átkelését, és észrevéve oldalosított csapataim közeledését, sietve kivonult Szolnokból, és az Abony felé fekvő vidéken csatarendbe kiállva, fogadta a’ Szolnokban egyesült előhadam és oldalas csapataim lovasságának támadását. Több mint másfél órán át mindkét folytatott kemény tüzelés után a’ csatapiacot elhagyni, és visszavonulni kényszerült, számos halottat hagyva maga után.

Előhaladásom diadalmas megkezdése és az ellenség 2000 főből álló lovasságának alig 1300 főnyi lovasságom általi megveretése igényt ad a’ megkezdett hadjárás szerencsés jövendőjére.

Kelt Debreczenben januar 23. 1849.

A’ honvédelmi bizottmány” (Közlöny 1849. 32—33.)

Néhány nappal később a tábornok újabb jelentése az ígért folytatást teszi az asztalra:

„Perczel tábornok jelentése Abonyból január 26-áról az Abony és Czegléd közötti győzelmes ütközetről

Tegnap előhadammal Abony előtt Ottinger generált, ki gyalogságot és ágyúkat is nyert segítségül Pestről, és ismét csatarendbe kiállva támadásunkat elfogadá, két órai erős ágyúzás után nevezetes kárt okozva az ellenségnek, részünkről csekély veszteséggel megfutamtuk.”

Utána tovább kiemeli a magukat kitüntetőket, s nem jelentéktelen, hogy ezzel a mondattal zárja jelentését:

„A' historiai nevezetességü Dembinszky hős szelleme lelkesité jelenlétével táborunkat; záloga még nagyobbyszerű eredményeknek.” (Közlöny 1849. január 30., 49.)

Különösen akkor rendelkezik ez fontossággal, ha tudjuk, hogy ugyanez a Közlöny-szám, ugyanazon az oldalon kissé alább „A' honv. bizottm. rendeletéből” aláírással hivatalos részében a következőket adja tudomásra:

„A' Szolnok — Törökszentmiklósi, tiszafüredi és Tokaj táji seregek munkálatába hozandó egység tekintetéből, ezen seregek fővezéreül Dembinszky Henrik altábornagy lón kinevezve.

Allatta a' Szolnok táji vagyis közép tiszamelléki seregosztály parancsnoksága, az erről önként lemondott, 's érdemeinek kellő méltánylatával másutt alkalmazandó Perczel Mór tábornok úr helyébe Répássy tábornok úrra bízott.

Debrecen jan. 29-kén 1849.

[...]” (Közlöny 1849. január 30., 49.)

Ez a tény tehát már innen ismerős lehetett Jókai előtt. Igaz, hogy a jelenetet Szilágyi is bemutatja *A magyar forradalom férfiai...* c. kötetében:

„Midőn Szolnokról Czeglédre vonultak az osztrákok, üzelve Perczel seregeitől, ez ottan dispositiókat tesz megküzdeni velék.

Egy barna, csuf arczu, polgári öltönyü férfi oda lép s kezdi dispositióit hibáztatni.

— Miért? kérdi Perczel, s ez neki a hibákat megmutatá. Kérdésére, hogy most mit tenne ő? elmondá. Perczel követte tanácsát és sikerrel.

Egy vendéglőben később találkozáván ez ismeretlennel, kérdé kilétét. Én Dembinszky vagyok, mondá ez.”

— hogy csak a tárgyunkhoz legfontosabb sorokat idézzük Szilágyi *Dembinszky*-portréjából (Szil. Ff. 94.).

Ezek a mozzanatok képezik tehát a magvát a novella befejező jelenetének. Szilágyi kötetének megjelenését azonban Jókai aligha várhatta meg, legfeljebb a szerző élıszóbeli tájékoztatásából ellenőrizhette, illetve erősíthette meg saját korábbi meggyőződését.

A fő- és több mellékhadszíntér átnézeti elemzése *A két menyasszony* keletkezéstörténetében található meg. Az akkori napok valóságának részletei csaknem áttétel nélkül épülnek be a novellába.

A „szép Zrínyi-zászlóalj” — mondja az elbeszélés. „Perczelnek megengedett, *Zrínyi és Hunyadi*-bataillonok címe alatt, gyalog csapatokat alakítani, melyhez, Batthyány ellenzései dacára, a Budán létezett két gránátos bataillon is áttállt” — tudjuk meg az *Emléksorokból* (I. B kötetünk 187. lapján).

A kormány „esz kortírozása” Debrecenbe — a történelemből ismert megbízatása Perczelnek. — A kormánynak szóló levelekről az *Emléksorok* a novellával egyetértésben ír: „Perczel erre egy *furcsa* levelet írt a kormánynak.

Szemökre veté: hogy Pestről oly hirtelen elfutottak; hogy ő tudja, miszerint még tovább is akarnak futni; hogy külföldre útleveleik vannak, hogy már régóta gyűjtik az *aranyakat* a szökésre, míg a szegény katona csak a papiros pénzt kapja.” (L. B kötetünk 171. l.-ján)

Nos, a mai Albertirsa és Cegléd között helyezkedik el a mai Ceglédbercel, amelyet novellánk szántsándékkal Perczelnek óhajt nevezni, bizonyára azért, hogy a „nomen et omen” teljes lehessen. Az *Emléksorok*, amelynek anyagát Jókai az elbeszélés születése idején is jól ismerte már, ezúttal is a valóságot adja. Nem olyan kerek, mint a novella, de — beláthatjuk — nem sok alakításra volt hozzá szükség! Íme:

„Perczelnek ez alkalommal ismét sajtószertű fátyuma volt tulajdon nevével. Keresztneve druszájánál — *Mórmál* — már ütközetet veszített, most Szolnokon túl csaknem ismét úgy járt *Bercel* falu mellett.

[...]Perczel azonban jókor figyelmeztetve lévén a cselre, egy ezred huszár háta mögé felülteget egy zászlóalj vadászta, s velök a rejtett battréiákat megkerülte, elleneit a veszélyes pozíciót elhagyni kényszeríté.” (L. B kötetünk 173. lapján.)

Szerzőnk láthatólag belülről ábrázolja hőst ebben a novellában. Perczel nevét és a baljós látú jelzést csak kétkedve kapcsolja össze: „Ha most nem tudnám, hogy Görgey oka, hogy a csatát elvesztettem, azt hinném, boszorkányság van a dologban.” Benne tehát a Görgeyt hibáztató álláspont megingathatatlan. — Az is történelmi tény, hogy olyan hadvezér volt, aki hajlamos időnkint túlértékelné saját sikereit, de nem állt a maga hadvezéri elhivatottsága bűvöletében. Jókai minden bizonnyal keresztül-látja, talán át is éri ezt a radikális hadvezért, akivel pedig politikailag kevésbé értett egyet, ennek ellenére nagyra értékelte az időnkinti kudarcai után is töretlen használni, szolgálni kész hazaszeretettét. Az *Emléksorok* ebben az értelemben jellemzi Perczelt: „Perczel átadta a vezérseget [Dembinszkynek], maga elment új seregeket gyűjteni.” (L. B kötetünk 195. l.-ján)

Az a tábornoki kar, amely a tiszafüredi zendülést rendezte, irgalmatlanul ellenáll — helyenkint joggal! — Dembinszky fővezéri kineveztetésének, Perczel pedig a *Nomet et omenben* hálásan fogadja hadvezéri előrelátását, maga fölé helyezi, szívesen felajánlja saját személyét „közlegénynek” a Dembinszky-seregbe.

Nem ismeretlen jelenség, hogy egy művész azonosul hősével, esetleg már azért választ valakit hősül, mert azonosságot, talán csak hasonlósá-

gokat, megfeleléseket érzett irányában. Másként szerzünk az életben sem kereste a kapcsolatot Perczellel, nagyon sok minden elválasztotta őket egymástól a későbbiekben, elsősorban Perczel dühödt Kossuth-ellenessége. Bár az igaz, hogy 1867 nyarán, az emigrációból való hazatérése alkalmából a Hon több cikket is szentel Perczel személyének, s ezért ő meleg hangú levélben mond köszönetet Jókainak (vö. JKK Levelezés II. 129—30. és 631.). — A *Nomen et omen* beli azonosulás a Görgey ellen fölgaskodó kritikát is mutathatja. Gondoljunk csak *A fehér angyalra* ugyanez idő tájból!

Irodalom

Szinnyei Ferenc ezt a novellát csupán „anekdotá”-nak veszi. Megrója *A tarczali kápolnában* szerepet játszó jóslatot is, s mindjárt odakapcsolja rosszallásába ezt az elbeszélést is: „Ezekről a romantikus jóslatokról Jókai nem tud lemondani még valószerű környezetben sem. A Perczel Mórról és Dembinszkyről szóló anekdotát (*Nomen et omen*) is egy „delejes hölgy” jóslatára alapítja.” (Szinnyei I. 245.)

Említést tesz novellánkról *A magyar nemzet története regényes rajzokban* Téglás—Végh-féle jegyzetanyaga is. Ennyit mond: „...a csatáról — egy anekdota kapcsán — megemlékezik Jókai a *Nomen et omen* c. elbeszélésében.” S idézi a Perczel-hadtest szétveréséről szóló Jókai-mondatot (JKK 68. k. 697.).

Nagy Miklós csupán szerkesztésmódját, annak a realizmus felé tett jelentős lépéseit dicséri két másik elbeszélésével és egy harmadikkal egy részletével karöltve. Egyik idézett elbeszélésének irodalmában hoztuk Nagy Miklósnak ezt a véleményét, de itt legalább olyan fontos emlékeztetnünk rá: „Máskor a költői fantázia alig avatkozik az elbeszélésbe, hanem a események a glossza igénytelenségével megírva állnak előttünk. (*A kis szürke ember, A víg ember, Nomen et omen, a Damjanichra* vonatkozó betét a *Két menyasszony* lapjain stb.) E gyorsan perdülő történetké voltaképpen történelmi anekdoták [...]”. (I. m. 72.)

Negatív irodalomnak vehetném azt a hiányt, amely a már idézett Kolta-féle füzetben mutatkozik. Van ennek ti. egy „Perczel Mór az irodalomban” c. összeállítás is (i. m. 48—55.). Olvasható benne egy életkép a későbbi tábornok gyermekkorából Kende Ferenc tollából, két Illyés-féle Ozora-részlet, egy szemelvény Sárosi (a kötetben „Sárossy”) Aranytrombitájából, Lamperth Géza dicsőítő költeményéből, de Jókai igazán nem elhanyagolható novellájáról az összeállító semmit sem tud.

Hogy az *Emléksorokról* nem tesz említést, az — 1963-ban — nem róható föl. (L. az *Emléksorok* keletkezéstörténetét, ahol különben Perczel személyéről is sok adat található.) — Különben a füzet rövidke 48—49-es sajtóösszeállításában sincs idézet Jókai igen sok újságcikké közül egyikből sem. (Vö.: i. m. 45—46.)

N. Dely Zsuzsa tanulmánya néhány egyéb novellával való együttes említés mellett (pl. N. Dely 81.) egyetlen enyhébb kifogás címén hozza szóba novellánkat, de a kis elmarasztalás a vele együtt felhozott többi írásra vonatkozik. A címadásokat vizsgálja N. Dely: „Az idegen nevek mellett gyakori a címekben az idegen szavak túlzott alkalmazása. Ezt talán kissé hatásvadászonak érezzük, bár általában találóak: *Intra dominium* és *extra dominium*, *Két famózus népnevelő*, *Nomen et omen*.” (I. m. 72.) — Emellé csak zárójelben említjük meg, hogy van a *Csataképeknek* egy szemelvényes ifjúsági kiadása, melyet Szemlér Ferenc állított és válogatott össze (*Csataképek a magyar szabadságharcból*. Bukarest, 1956.), ebben novellánk „*Nomen est omen*” címen szerepel.

Szövegváltozatok

- 299 : 9 1848 januárban (NK: Ezernyolcszáznegyvennyolc januárban)
 13 egy-egy nemes atyafinak belyukasztották (NK: egy-egy nemes embernek belyukasztották)
 16 vérengzés felett pró (NK: vérengzés fölött pro)
 24 is fölültetetzte inséges (NK: is felültetetzte inséges)
 300 : 1 feküdt az idegkór, egy (NK: feküdt az idegkóros, egy)
 8 a mágnesálm tartott rajta. (NK: a mágnesálm tart rajta.)
 15 összehatás felnyitá annak (NK: összehatás fölnyitá annak)
 30 Lassanként egész (NK: Lassankint egész)
 301 : 20 csatázott, hadjelentéseket írt (NK: csatázott, hadijelentéseket írt)
 30 vagy elfogák. (NK: vagy elfogták.)
 31 egyike a tréfálni mindig (NK: egyike tréfálni mindig)
 32 kész táblabíráknak nem (NK: kész táblabíráinknak nem)
 32 kárörömmel monda neki (NK: kárörömmel mondá neki)
 302 : 1 — Valóban — monda a (NK: — Valóban, mondá a)
 6 No de lesz még a németnek is neve napja! (NK: ez a mondat nincs a szövegben)
 18 az utósó dragonyost (NK: az utolsó dragonyost)

- 19 *eltűnni az akáczfák között* (NK: eltűnni az akáczfák között)
 303 : 4 *lerázva a nyakáról az* (NK: lerázva nyakáról az)
 17 *uram, világ kezdetétől* (NK: uram a világ kezdetétől)
 25 *ismeret felfedezheti.* (NK: ismeret fölfedezheti.)
 304 : 16 *a kis ősz férfi* (NK: a kis férfi)
 21 *maga felett. — Szabad* (NK: maga fölött. Szabad)
 27 *közlegény ön seregében.* (NK: közlegény az ön seregében.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 299 : 1 *Nomen et omen* — név és bajjós jel
 18 *magnetikus álomjáró* — hipnotikus állapotban levő
 23 *A bekövetkezett fátum* — az utalás Komárom nem kevés tűzvésze közül az 1848. szeptemberire vonatkozhat.
 31 *somnambula* — alvajáró nő
 300 : 15 *sympathetikus* — szuggesztívó útján véghez vitt
 302 : 9 *eszkortíroz* — kísérettel ellát
 10 *Karcagról írt nekik egy pár levelet* — erre vonatkozólag l. az *Emléksorok* megfelelő jegyzetét.
 22 *civilkaput* — polgári hosszabb öltönykábát
 304 : 23 *Dembinszky Henrik* — l. az *Emléksorok* jegyzetét.

14. A VÖRÖSSIPKÁS

K: nem ismeretes

- M: I. ① 1. k. 97—117.
 II. ② 3. k. 21—40.
 III. ③ 3. k. 21—40.
 IV. ④ a., b. 3. k. 21—40.
 V. ⑤ a., b., c.; d., e., f. 177—89.
 VI. ⑥ 443—62.
 VII. ⑦ 2. k. 186—202.
 VIII. ⑧ a., b., c. 2. k. 182—97.
 d. 413—31.
 IX. ⑨ 2. k. 182—97.
 X. ⑩ 2. k. 182—97.
 XI. ⑪ 2. k. 182—97.
 XII. ⑫ 2. k. 182—97.
 XIII. ⑬ 177—89.
 XIV. ⑭ a., b. 2. k. 182—97.

- XV. ⑤ 2. k. 182—97.
 XVI. ⑥ 141—50.
 XVII. ⑦ 141—50.

Fordítások:

- Német: I. *Die Rothkappler* a „Schlachtenbilder und Scenen aus Ungarns Revolution 1848 und 1849” c. kötetben, Pesth [1850.] Verlag von Gustav Heckenast, 262 l. Leipzig [1850.] bei Georg Wigand, 262 l.
- Olasz: I. **Il baretto rosso* az „Episodi della Guerra dell' Indipendenza Ungherese nel 1848 e 1849” c. kötetben, Ford. nélkül Torino 1859. (FZ 27.)
 II. Új kiadás, *na.*: „Episodi della Guerra della Indipendenza Ungherese nel 1848 e 1849” Ford.: E. B[ulich] Fiume 1872. 182 l. E. Mohovich Ed.; 1—18.
- Hörvát: *Crven-kapa*. Slika iz magjarska revolucie q. 1848 Ford.: Mirobratski Dragoljub 1867. 47. sz. 741—44. 48. sz. 757—61.
- Szlovák: I. *Junaci v rudečh čapkah*. 1848 leta obrat Ford.: L[adislav] G[orgenjec] Podgoričan Slovenski Narod 1871. 25—26.
 II. *Červeno-čapkár* Ford.: F. Machold Velký Obrazkový Kalendar 1910. évf. 76—81. (Besztercebánya)
- Ukrán: *Червеношапочник Переложив Крук Унгаръ, 1942. „Две отданице” стр. 45—67. (DT kieg. III.)
- Kínai: **Pei sī cú xìn* Ford.: Vang Csung-jing Peking 1956. Wéi le zì yóu 66—78. (DT kieg. III.)

Semmi kétség: ez a novella a *Csataképek* legnevezetesebb és legismeretesebb darabjai közül való. Első kiadásában, a kötetben a negyedik elbeszélésnek foglal helyet a *Nomen et omen* után, *A fehér angyal* megelőzve. A novellák közül a *Szenttamási Györgyhöz* áll legközelebb, s ez a tárgy, a helyszín hasonlósága mellett a jelenetezés kivitelezésére is vonatkozik. Minden mondanivaló- és mesefonalszabályok ellenére (érettebb is *A vörössipkás a Szenttamási György első változatánál*) legvalószínűbben erre a környékre kapcsolható. Némi merészség 50 tavaszának végére téteti velünk létrejöttét. A kétségtelen bizonyosság természetesen csak ennyi: a tavasz folyamán keletkezett, március és június között valamikor.

Ehhez a Jókai-elbeszéléshez jóval gyéresebb saját sajtóelőzmény tartozik, mint a kötet nagyon sok novellájához. Talán ezért is van, hogy első olvasásra régi beidegzés alapján merő Jókai-mesének fogadjuk el. Holott nem így van.

Vizsgálatainkban ki kell terjeszkednünk: 1. a vörössipkások bemutatására, benne azokra a Jókai-cikkekre, melyekben írunk a publicista életközeli képeit nyújtja róluk. Szerzőnk emlékei is el nem hanyagolható részletekkel gazdagíthatnak bennünket; 2. szükségesség a novella helyszínét, de történelmi alapjait is közelhoznunk. Ezt csak idegen anyag segítségével végezhetjük.

1. Arra a kérdésre, hogy kik a vörössipkások, adhatunk lexikonfeleletet is: a 48-as szabadságharcban a 3. (szegedi) és a 9. (kassai) zászlóalj neve, jellemző fejviseletéről. Zászlóaljparancsnokuk Damjanich János, illetve Vitális Ferenc volt. A két zászlóalj bátorsága közmondásos. Mikor a délvidéki bevetésre egyesítették őket, közös parancsnokuk Damjanich ezredes lett.

Hogy az egész ország zengett a híruktól, azt csak a tavaszi hadjárat megindulásakor érték el, legfőképp nevezetes szolnoki diadalukkal. A *Két menyasszony* keletkezéstörténetében számos Damjanich-ódát idéztünk Jókaitól, természetesen katonáival együtt dicséri a sajtó az akkor már tábornok Damjanichot. Szerzőnk is ekkor figyel föl külön a vörössipkásokra, s emlékezik meg róluk érdemeiknek megfelelően.

A tulajdonképpen legkorábbi glossza még április közepéről való, a vörössipkások egy igen figyelemre méltó, kifejezetten önzetlen ajánlatáról ad hírt:

„A vörös sipkások zászlóalja folyamodott a kormányhoz: hogy a számukra készített megkülönböztető érdemjel, a vörös csákó, adassék meg más zászlóaljoknak is, mellyek magukat folytonos vitézségük által

arra érdemessé tették. Ha azonban az illy zászlóalj valamikor a csatában hátrálni talál, veszítse el e kitüntetési jelt.

Adja Isten: hogy egy év múlva minden honvédünk piros csákót viseljen.” (EL 49. április 12. CB III. 534.)

A továbbiakban Jókai nem kevés cikket szentel a vörössipkások dicső tetteinek. Így június 8-án a pEL-ben a szolnoki csata egy epizódját eleveníti fel, ahol a tétlenségre kárhoztatott 9. zászlóalj harcosai szuronyrohamot provokálnak (pEL 1849. június 8.; CB III. 325—26.).

A szőnyi csata egy részletéről megint csak superlatívuszokban szólhat a glosszáíró, hisz a visszanyomott vörössipkások zászlójukat mindnyájuk élete árán is visszaszereznék. Sikert is aratnak. (pEL 1849. július 6.; CB III. 441—42.; Kései megemlékezése róluk vö.: HhM V. 122—23.)

A Jókai-mozaikok érzékletes képet rajzolnak ennek a valóban magasrendű, sajátos alakulat tagjainak gondolkodásmódjáról és harctéri magatartásáról. Aki a hadtudományi részletekre is kíváncsi, azt Hoffmann Arnold *Az 1848—49-iki vörössipkás 9-ik honvédzászlóalj* (Kassa 1904.) c. kötetéhez utaljuk. Ez a kilencedik zászlóalj a kassaiak 1848. május 26-ától toborzott katonai egysége, Vitális Ferenc parancsnoksága alatt. Hat századuk együttvéve mintegy 650 katonát számlált. — Talán nem érdektelen tudni, hogy a vörös sapkát a zászlóalj miskolci sorozású újoncai viselték legelőbb, a szabályszerű kék fejdísz helyett. Később, amikor a harmadik (szegedi) zászlóaljjal együtt Damjanich parancsnoksága alá kerültek, ez utóbbiak fehér tollas kék süvegüket szintén vörös sapkára cserélték fel.

2. Miután a címszereplők kilétét tisztáztuk, az Anisia és Nestor szerelmi tragédiájának keretét képező történelmi eseményeket, a harctéri viszonyokat kell fölvezelnünk.

A történet színhelyét a novella világosan kimondja: „Másnap délben harsogó zenével vonult be Jarovára a magyar had.” Ennek birtokában utánakereshetünk a történelmi valóságnak Jókai publicisztikai munkásságában. 1848 karácsony estéjére keltezett „Charivari”-jában széttekint az utolsó tíz nap hírein, összegereblyél öt győzelmet, négy vereséget az ország hadszíntereiről, igen komoly, helyenkint fájdalmas hangnemben. Keresett eseményünkről ezt találjuk: „Damjanich elpusztította Jankovácot[!] és Tomasovácot, Páncsova üres.” (Ék 1848. december 24., 827.; CB II. 450.)

Szilágyi Sándor forradalomtörténetében a keresett eseményekről a fentihez hasonló — szempontunkból kevésbé használható — értesülést szerezhetünk (Szil. Forr. 262—65.).

Már-már hajlandók volnánk romantikus fantáziálásnak minősíteni a szerelmi szállal átszőtt eseménysort, ha ebben Horváth Mihály nagy monográfiája meg nem állítana:

„Damjanics a jarkováciak színlelt barátságát őszintének tartván, a több napi fáradság s a nagy hideg daczára is szabad ég alatt töltött két éj által elcsigázott, nyugalomra vágyó hadát a házakba szállásolta, hol a vitézek csalárd gazdáik által tettetett szívességgel fogadtattak, vacsorával, borral, pálinkával bőven megvendégettek. De éjfél utáni egy órakerészen váratlan puskázás, majd ágyulövések riaszták fel mély álomba merült vitézeinket, s a visszavonult előőrsökkel ellenség is tolt be a helységbe. Az álomtól mámoros magyarok sietséggel gyülekeznek; de szörnyű meglepetéssel látják, hogy nem csak a betolult ellenséggel, hanem az áruzó lakossággal is van dolguk, kik a házak és istállók padlásairól s tetőiről, sőt a házak előtti fákról is lövöldöznek nem rég annyi vendégszeretettel fogadott vendégeikre... E rendkívül veszélyes helyzetben a 9-dik honvédszászlóalj, melynek egy része állott az előőrségen, leghamarabb összeszedte magát: kevés idő múlva a Weza-féle zászlóalj is hozzácsatlakozik; és azután a sötét éjben mind a két részről borzasztó vérontás kezdődik...”

A másnapi végkifejletről így számol be: „Honvédeink s huszárjaink az áruástól dühösségre ingereltetve, senkinek sem kegyelmeztek, ki fegyverök alá került; a huszárok még az üzés közben elfogottakat is összevagdalták. A helység lakosainak gyalázatos áruása miatt felgyújtott s porrá égettetett. A szerb haddal meg nem futott lakosok közül sokan a tűz martalékává lónek; kik pedig a lángok közül menekülni törekedtek, kimélet nélkül szurattak le a dühös honvédektől.” (Horváth II. 102—04.)

Szerzőnk — természetesen — innen még nem vehette anyagát, hanem a napi hírekből. A Kossuth Hírlapja december 20-án meglehetősen részletes, a korabeli magyar közvélemény délszlávellenes elfogultságait is érzékeltető — ebben Jókai is osztozik — ismertétést ad:

„Beckerek, dec. 16-kán. Hogy rácz elleneink akkor is, mikor ajkaik a teremtőhöz imát rebegnek, vesztünket óhajtják[...]; hogy következőleg eme megátalkodott barbároktól csak úgy menekülhetünk meg, ha megsemmisítettetni fognak*, egy legújabb esemény például szolgálhat.

* Felette sajnálatos, hogy magunk védelmére írtó háborút kell viselnünk. — A szerk. (I. h. 642—43.)

Győztes seregeink a lelkes Damjanics alezredes vezénylete alatt folyó hó 14-én, a végvidéken keresztül Tomasovác felé nyomulván, Jarkovác helységbe érkeztek meg...

A mondott napon tehát a jarkováczi lakosok, kik hódolást és alázatosságot színlettek, papjak által alkotmányunk iránti hűségre felekedtek, mit látszólagos készséggel teljesítének, azzal biztatván kigyó-hangokon harcosainkat, hogy már most biztosságban levén körükben, bátran pihenhetnek több napi fáradalmaik után. De a ravasz faj, midőn ezt imádkozá, már lélekben hazudott. Mert tegnap reggel 1 óra tájban Jarkovácson tanyázó seregeink egy 3—4000 főnyi ellenséges csapat által, mely részint a pancsovai, részint tomasováczi sánczbeliek-ből alakult, orozva megtámadtatván, majd seregeink szétveretését voná maga után. Azonban a végzet könyvében máskép volt írva. A jó sors úgy akarta, hogy épen a hátrálni nem tudó veres sapkások látták el az előörsi szolgálatokat: ezek tehát mindaddig vitézül ellenállottak, míg a helységben levők magukat összeszedhették. Itt a zavar a roham első perceiben iszonyú vala[...] maguk a jarkovácziak, kik azelőtti nap hűséget esküvének, használván az éji zavart, aklok, padlások, sőt még a fákról is lövöldözik embereinket, s itt hullott el legtöbb emberünk.

Végül rendeztetvén századaink, az orgyilkos támadókat nagy veszteséggel visszaverék, kik futva Pancsova felé vonultak. Jarkovác ezután érdemlett büntetésül felgyújtatott, megsemmisített: hasonló sors érte volt már az előtte való napon Illándzsát, melyből seregeinket golyókkal üdvözlék.”

Amit ötven-hatvan évvel később az egyes zászlóaljok történetében Hegyesi Márton, illetve Hoffmann Arnold összegyűjtött, egybeszerkesztett (Hegyesi Márton: *Az 1848—49-iki harmadik honvédszászlóalj története*. Bp. 1894. 300 l.; Hoffmann Arnold: *Az 1848—49-iki vörössipkás 9-ik zászlóalj története*. Kassa 1906. 76 l.) saját vallomásuk, előszavuk szerint résztvevőktől, egykori hősoktól ered, esetleg napilap-beli sorozatokból alakult kötetté. (Vö. a *F*gy Gyula* keletkezéstörténetével.) A szabadságharc idején az átélők és a szemtanúk csak többen lehettek, s az idő tájt is szó lehetett sokféle módon a harctéri élmények-ről. Ezek viszonylag széles körben váltak tehát ismertté. Alig adnak ugyan többet ketten is Horváth Mihálnál, legfeljebb azért idézzük Hoffmann-t Anisia bátyjának, Prokópnak közléseire és szervezésére utalva, hogy bizonyítva lássuk, mennyien állítják egyöntetűen ugyan-azt, igazolásául a közismertségnek:

„Knicsanin tábornok, a tomaseváci szerb tábor parancsnoka, a közeledő kettős veszély, Kiss E. és Damjanich csapatai, láttára eltökélte magában, hogy egy éjjeli támadás alakjában először Damjanichra veti

magát és miután az alibunári és károlyfalvi ütközetek után Dombricán áthaladt menekülő szerb oszlopokat a magáéval egyesítette, meg is üzente a jarkováci szerb lakosoknak, hogy a 14-ikéről 15-ikére való éjjel reszente legyenek és a rajtaütőkkel szövetkezzenek.” (I. m. 30.)

Itt szerzőnknek már csak a futár személyét kellett megneveznie, hogy szájába adhassa a jarkováci szerbeknek szóló fenti utasításokat.

Azt Hegyesi mondja el, hogy Szuplikác 6000 emberrel és 20 ágyúval támadott éjjel Jarkovac alvó magyarjaira, miután minden mozdítható haderőt összegereblyélt (vö. Hegyesi: i. m. 71.). — Ugyancsak tőle tudjuk, hogy az éjszakai ütközet zürzavarát „tetőfokra emelte azon megdöböntő hír, hogy Damjanich is elesett [...] nem volt igaz. Az öreg is álmából riadt ugyan fel, nem is volt ideje a felöltözésre. Csak csizmáit rántotta s veres aranyzsinóros bekecsét öltötte fel, aztán sapkáját fejére csapva, széles kardját felragadva, egy gatyaszárban rohant ki az utcára...” (I. m. 74.). — Ez utóbbi jelenet Horváth Mihálynál is olvasható. Egyöntetűen állapítják meg mindhárman, de aránylag legmegalapozottabban Hoffmann a veszteséglistát: 300 halott vörössipkás 800—900 szerb harcos holtteste ellenében (Hoffman: i. m. 31.).

Az itt több helyről összehordott megnevezésekből kiviláglik, hogy Jókai és Szilágyi Jankovác adata, a novellabeli Jarováczal együtt pontatlan. Igazában a régi Torontál megye Jarkovac nevű helységéről van szó: ez csakugyan szerb bánsági erőd volt. Ebben az értelemben szól róla Szekeres jegyzete is, amely az összeesküvésszerű rajtaütést röviden, főleg eredményét nézve, összefoglalásban ismerteti (vö.: CB II. 888.).

Senki előtt nem lehet kétséges: írónk ezt a novellát a híres vörössipkások megdicsőítése kedvéért írta. Ezt a célt szolgálja benne minden mozzanat: 1. rendkívül ügyes fogással a vörössipkások legszebb dicséretét megőző ellenségekkel mondatja el, hogy így minden kétségen felül álljon; 2. a novella egészének írói üzenete mindenképp az, hogy a cselvetés, a teljes törbe csalás is mindenestől hiábavaló, mert a vörössipkások fegyvereiktől megfosztva, pusztá szuronyukkal fölényesen leverik ellenségeiket; 3. szemünk előtt egyetlen gáncstalan lovag — még-hozzá egy szerb honvéd — verekszik, hihetetlen öldöklést rendezve csapatostól rárontó ellenségei között. De az elbeszélés azt sugallja, hogy a többinek is hasonlóknak kell lennie. 4. a vörössipkások ellenében még a szervezett női praktika is kevés; 5. de a kivételes harcos is mind megtalálja saját vesztét, ha eleget keresi. A harci dicsőség viszont örök emlékezetben tartja őket egyenkint és csapatosan.

Talán csak a gascogne-i legények foghatók hozzájuk, mert azokat is az irodalom teremtette. Napóleon katonái mindenesetre kevesek!

Zsigmond Ferenc monográfiája a legkorábbi szakmunka, amely már beszél róla, ez is mindössze egy hosszabb idézet erejéig, hogy — annyi más elbeszélés részlete mellett — *A vörössipkás* indítása és utolsó „fejezet”-ének kezdősorai szemléltessék Jókai sajátosan borongó, oszsiános hangját (Zsigmond 355—56.). — Ad aztán másutt még egy rejtett utalást is (vö.: i. m. 98.).

Szinnyei Ferenc ezt az elbeszélést nem értékeli magasra, valószínűleg aránylag szimpla meseanyaga miatt, amelyet egy mondatba össze tud sűriteni: „*A vörössipkás*ban valóságos dicsőítő himnust ír a vörössipkásokról. Hőse Nestor, a honvédtiszt, kit a szerbek Jarovácon katonáival együtt le akarnak ölni, de kedvese, Anisia megmenti, s a vörössipkások gyilkolják le a szerbeket.” (Szinnyei I. 243.)

Sötér István 1941-es Jókai-monográfiájában hozza szóba *A vörössipkást*. Novellaszerkezetét dicséri, amely a későbbi regényekben is többször vissza fog térni, ahol már korántsem kap ilyen pozitív megítélést. A *Csataképek* novelláiban a hang patetikus és lírai, „de a novellák között olyan keményen megírt történeteket is találunk, mint aminő *A gyémántos miniszter* vagy *A vörössipkás*. Jókai, akinek regényeiben annyiszor fogjuk még a novellaszerű kompozíciót megfigyelni, e történetekben sokkal biztosabb talajon mozog, mint a *Hétköznapok*-ban: mintha a magyar regény egy bizonyos formájához a novella műfaja állana legközelebb, mintha Jókai, Mikszáth és Krúdy írásai mögött mindig ott kísértene a hosszabb lélegzetű, vagy több képből összeszőtt elbeszélés.” (Sötér [1941] 332.)

A Bárdy család keretében van szó arról a Stolle-féle *Von Wien nach Világos* c. regényről, amely az anyagát az Erdélyben játszódó jelentekre vonatkozóan a *Bárdy családból* veszi, a déli harcokkal összefüggő ábrázolásokat pedig *A vörössipkásra* építi. Ennek a plágiumnak a felmutatása Hankiss János kutatásainak eredménye, amelyet *Jókai hatása a magyar szabadságharc külföldi képére* címen írt meg (ItK 1957. 228—35.).

Nagy Miklós monográfiájában többször is visszatér a novellára. Nem hagyja említés nélkül a fentebb idézett Hankiss-fölfedezte plágiumot (i. m. 67—68.). Más helyütt szóban forgó elbeszélésünk balladai emelkedettségét méltányolja, elismeréssel nyugtázza, hogy az ehhez szükséges stilizálás nyelvhasználatában is hangsúlyt kap (vö.: i. m. 79.).

N. Dely Zsuzsa *A vörössipkás* nyelvezetét olyan kezdetlegesen vadromantikusnak ítéli, amelytől Jókai egész kötetében dicsérmivalóan szakadt el mind nagyobb mértékben: „A tisztulás folyamatát jól

megfigyelhetjük a *Csataképek* elbeszélésein. A reális tények gyakran válnak szinte meseszerű történetté a novellákban (*Fehér angyal*), néha fantasztikus, hátborzongató színezetet is nyerve (*A Bárdy család*, *A vörössipkás*). Nyelve azonban egyre közelebb kerül a valósághoz. A párbeszédék, a leírások egyre természetesebbek. Túlzó, romantikus képeket, szóhasználatot uralkodóként *A vörössipkás* című elbeszélésen kívül alig találunk.” (N. Dely 81.)

Csukás István *Jókai és a nemzetiségek* (Szeged, 1973.) c. dolgozatában írja, hogy Jókai nézete szerint „históriai múltja e földön” csak a magyarnak van, a nemzeti egyenjogúsítás képtelen, meg nem valósítható óhaj. De amilyen merev és hajthatatlan az egyenjogúság kérdésében, annyira készséges és előzékeny, sőt leleményes a közeledés, a megbékélés érdekében. Becsületes, őszinte politikát követel a nemzetiségekkel szemben (i. m. 78.).

Az „Egy ország — egy nemzet” elve Világos után sem változott semmit. „Ez az illúziós látás a *Csataképek* egyes darabjain is kimutatható. Aki a szabadságharcban a magyar zászló alatt harcolt, az Jókai szerint magyarnak számít akkor is, ha valamelyik nemzetiséghez tartozik, mert az ország területi egységét védelmezte. *A vörössipkás* c. elbeszélés fiatal honvédtiszt hőse, a szerb Nestor, a délvidéki hadjárat során egy alkalommal kedvesénél, Anisiánál száll meg, aki titokban a szerb felkelőkkel működik együtt. Jókai Nestort mint a magyar nemzeti tulajdonságok megtestesítőjét mutatja be. A fiatal szerb tiszt nemcsak úgy magyar, hogy »az ország katonája«, hanem úgy is, hogy álmában is magyarként viselkedik.” (I. m 15—16.)

Szövegváltozatok

Emeljük előre az elbeszélés két ritkított szavát — *davoria, kolo* —: ezek az NK-ban ritkítás nélkül állnak a szövegben.

- 305 : 11 [a második mondat az NK-ban nem új bekezdés]
 9-16 [az első négy mondat az NK-ban nincs idézőjelek közt]
 31 *elfoglalt lobogókrul hoztak* (NK: elfoglalt lobogókról hoztak)
 33 *nem akarta, hogy bebolonduljon* (NK: nem akarta, hogy bele ne bolonduljon)
 306 : 8 *leány kézrül kézre járt* (NK: leány kézről-kézre járt)
 9 *mindenik megcsokolá* (NK: mindenik megcsókola)
 16 *keblére, kik keblükön a* (NK: keblére, keblükön a)

- 27 *mellett guzlicáját pengetve* (F, NK: mellett guzlicáját pengetve)
- 307 : 1 *rajta alacsony, ragyásképű* (NK: rajta, alacsony, ragyásképű)
 2 *honvédöltönyben, feje rózsaszín sávjával* (NK: honvédöltönyben, fején piros sávjával)
- 12 *az, vetkezve átázott* (NK: az, vetkőzve átázott)
- 308 : 3 *soha, egyenként képesek volnának* (NK: soha, egyenként képesek volnának)
- 14 *látszanak elődeik vitézségét* (NK: látszanak elődeik vitézségét)
- 16 *a halál percében.* (NK: a halál percében.)
- 31 *Ők be fognak jönni* (NK: Ők be fognak jönni)
- 309 : 4 *meg sem köhénté torkát* (NK: meg sem köhénté torkát)
- 310 : 30 *el hagyod aludni.* (NK: el hagyod aludni.)
 34 *a halovány ifjút* (NK: a halovány ifjút)
- 311 : 1 *érzés, s megszanja őt* (NK: érzés, megszanja őt)
 16 *Aztán fölvevé... s ez óras éjszakában* (NK: Aztán fölvevé s az ónos-esős éjszakában)
- 313 : 34 *nem vehetik majd* (NK: nem veheti majd)
- 314 : 13 *ifjú hős oly nyugodtan* (NK: ifjú hős nyugodtan)
- 315 : 7 *Elárulja-e az embert* (NK: Elárulja-e az embert)
 7 *őt ennyire szereti* (NK: őt annyira szereti)
 15 *Az ajtók nyitva.* (NK: ez a mondat külön bekezdés)
 21 *kezébe kap, a másik* (NK: kezébe vesz, a másik)
- 316 : 17 *— Jertek hát, orgyilkosok! — kiálta* (NK: Jertek hát, kiálta)
 25 *fejükön vörös sávjukkal jöttek* (NK: fejükön vörös sávjukkal jöttek)
 30 *verték a lármadobot.* (NK: verték a nagy lármadobot.)
- 317 : 14 *szétosztva, elejéte urai voltak* (NK: szétosztva, eleinte urai voltak)
 31 *pirossájakok zászlóalja elé* (F: pirossájakok zászlója [sh.] elé. — NK: pirossájakok zászlóalja elé)
 33 *később a diplomaták sem restelltek* (NK: később a diplomaták nem restelltek)
- 318 : 15 *mikor meghal.* (F.: mikor meghal.-)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 305 : 12 *davoria* — zavaros, részeg éneklés, ordítózás (szerbhovát szó).

- 13 *handzsár* — kétélű, görbe szablya
- 307 : 21 *Jarovác* — helyesen Jarkovác; lásd a keletkezéstörténetet.
- 308 : 14 *látszanak eldődek vitézségét* — az előd régies alakja az előd szavunknak, vö. az *Egy hóhér* tárgyi magyarázatait.
- 26 *készítjük el a szicíliai éjszakát* — ismertebb nevén: szicíliai vecsernye — az Anjouk elleni népi felkelés. 1292. március 31-én, húsvét hétfőjén robbant ki Palermo közelében az 1268 óta tartó francia zsarnokság szorítása, személyesen Anjou Károly ellen. A felkelés közvetlen kiváltó oka, hogy a francia katonák megtámadták a templom körül táncoló helyi ifjúságot. A „szicíliai vecsernye” legendája szerint a fölkelésre a jelt a vecsernyére hívó harangszó adta meg. A felkelés rövidesen az egész szigetre kiterjedt, végül a francia uralom megszűnéséhez vezetett. — Itt a jeladás az éjszakai harang szava, ezért nevezi Jókai némi átalakítással „szicíliai éjszaká”-nak.
- 34 *az ezredes* — utalás Damjanichra, aki ezeknek a délvideki harcoknak idején csakugyan ezredesi rangban vezeti a vörössípkásokat. Tábornoki rangot majd december 20-án — pár nappal az itt érintett csaták után — kap.
- 309 : 3 *meszely* — 3 dl-nyi úrmérték
- 7 *amaz illír gúnydal* — az illír ókori közép-európai nép, a horvátok rájuk vezették vissza eredetüket. Gúnydaluk szövegének vagy akár néhány sorának nyoma sem található az egész sajtóanyagban, sem a magyar, sem a szláv nyelvűben. A dal ilyenformán csak irodalom alatti csatornákon, szájhagyomány útján terjedhetett. Mindössze annyit tudunk, hogy nem egy, efféle magyarelles versezet egy Zsifkovics nevű pancsovai plébános szerzőségével volt ismerős a forradalom éveiben, de egyetlen leírt sor nélkül (Nyomárkai István szíves szóbeli közlése).
- 311 : 11 *tambura* — keleti kultúrákból származó, a délszlávoknál is használatos hosszú nyakú lant, melyet pengetővel szólaltattak meg; esetleg: citera.
- 312 : 3 *Fiúk, ma megérdemlitek, hogy új szalmát kapjatok* — Damjanich a szolnoki diadal után jutalmazta katonáit ilyen módon.
- 4 *megelőző arccal* — előzékenyen
- 318 : 11 *Szőnynél elesett* — az első szőnyi csata 1849. július 2-án folyt le Komárom sáncainál. Haynau katonáinak nagy számbeli túlsúlya ellenére magyar győzelmet eredményezett.

K: nem ismeretes

- M: I. ① 1. k. 169—74.
- II. ② Történeti naptár 1851. közönséges évré
Első évfolyam
Pesten
Kozma Vazul nyomd.; 240 l.
novellánk: 31—33.
- III. ③ 3. k. 41—50.
- IV. ④ 3. k. 41—50.
- V. ⑤ 3. k. 41—50.
- VI. ⑥ a., b., c., d., e., f. 189—95.
- VII. ⑦ 463—73.
- VIII. ⑧ 2. k. 203—10.
- IX. ⑨ a., b., c. 2. k. 198—205.
d. 433—43.
- X. ⑩ 2. k. 198—205.
- XI. ⑪ 2. k. 198—205.
- XII. ⑫ 2. k. 198—205.
- XIII. ⑬ 2. k. 198—205.
- XIV. ⑭ 189—195.
- XV. ⑮ a., b. 2. k. 198—205.
- XVI. ⑯ 2. k. 198—205.
- XVII. ⑰ 151—55.
- XVIII. ⑱ 151—55.
- XIX. A két menyasszony. [Négy elbeszélés]
Bev.: B. Molnár Sándor
A szövegrajzok és a borítólapp Fáy Dezső munkája
Nemzeti Könyvtár VI. évf. 124. sz. [1944. márc. 25.] 63 l.
novellánk: 58—63.
- XX. Csataképek a magyar szabadságharcból
Bp. [1955.]
Vörös Csillag nyomda, 169 l.
(Szabad hazánkért kiskönyvtára 18.)
novellánk: 111—20.
- XXI. Jókai Mór, Válogatott elbeszélések
Domokos Mátyás—Illés Endre válogatása
Bp. 1955.
Szépirodalmi Könyvkiadó I—III. együtt 1846 l.
novellánk: I. 169—74.

XXII. Csataképek a magyar szabadságharcból
 Bev., vál., jegyz. írta: Szemlér Ferenc
 Bukarest 1956.
 Ifjúsági Könyvkiadó, 240 l.
 (Tanulók könyvtára)
 novellánk: 147—53.

Fordítások:

- Angol: I. *The unlucky weathercock* a „Hungarian sketches in peace and war” c. gyűjteményben
 Ford.: megnevezetlen [Mary Stuart]
 Edinburgh 1854. Constable 205—11.
 II. *Ua.* a Constable's Miscellany of Foreign Literature sorozat 1. köteteként
 Edingburg 1855. 205—11.
 III. **Ua.*
 London 1856. Trübner
 (az adat Kertbeny K.: Die ungarische Literatur in der Weltliteratur. Bp. 1876. c. művéből, 36.)
- Cseh: **Neblaha' větrni korouhvička*
 Ford.: Fr[antišek] Brábek
 Světozor 1871.
 (DT IV. 1274.)
- Finn: I. *Sou edessä vetelä takana*
 Soumen Kuvalehti 1875. évf. 72. sz. (Helsinki)
 II. *Ua.* a „Sotakuwia 1848 ja 1849 wousista” c. kötetben
 Unkarin kiebestä suomennettu
 Parwi 1884. 24—31.

Keletkezése (források, minták)

Széttekintve azok között a nagyon különböző írásközt, amelyeket több-kevesebb átalakítással elbeszéléssé formálhatott, Jókainak biztosan nem volt szüksége hosszú kutatásra, hogy rábukkanjon arra a „Törvényszéki jelenet”-re, amelyben a kor egyik szemet szűrő tünetét tüzte tollhegyre:

„Törvényszéki jelenet
 1848. Juniusban.

Biró. Hogy hiják kendet?

Vádlott. Kurta Mátyás.

Biró. Kend azzal vádoltatik: hogy ő fölségét dicsőségesen uralkodó V. Ferdinandot, a város hajdú jelenlétében tökfilkónak nevezte.

Vádlott. Uram! részeg voltam. Együtt ittuk le magunkat a hajdúval. Ó tudhatja legjobban, hogy bizony jól berúgtunk. Jobban tette volna: ha haza vezetett volna, mintsem feladott.

Biró. Hallja kend Kurta Mátyás, kend azért, a miért ő felségét szidalmazni merte, becsukatik egy esztendőre a hüvösre s fizeti a pörköltégeket.

1849. Juniusban.

Biró. Hogy hivják kendet?

Vádlott. Kurta Mátyás.

Biró. Kend azzal vádoltatik: hogy Ferdinánd császárt merte éljenezni a város hajdú jelenlétében.

Vádlott. Uram, akkor léptem ki a tömlöcből, hol esztendő óta se láttam, se hallottam semmi újságot, mit tudom én, mi történt az alatt ő felségével, V. Ferdinánddal.

Biró. Hallja kend, Kurta Mátyás, a miért kend azt merte mondani: hogy éljen a császár egy esztendeig benn fog ülni a hüvösön s fizeti a pörköltégeket.” (pEL 1849. június 22.; CB III. 408—09.)

Jókai magától értetődően kapcsolja ehhez a témához egy jóval korábbi, 48 őszén írt Ék-beli „Charivari”-ja első darabját, amelynek fejléce magyarázatul szolgál elbeszélésünk címadására is.

„Az ildomos szélkakas

Jellasich Zágrábban. A nádor képe máglyán.

[...]A lázadó, a vakmerő, a gyilkoségető!!!!

Jellasich Soroksáron. A nemzetgyűlés fut.

A derék férfiú, a nagy hadvezér[...]

Jellasich Budán. A magyar nép lefegyverezve.

Ő felsége, a horvát király, kegyelmes urunk

és atyánk.”

(Ék 1848. szeptember 17. II. félév 376—77.;

CB II. 324—25.)

1850 elején ezeket az írásait újraolvasva, s az addig akár szándéktalan gyűjtött tapasztalatokon átszűrve, nem látszhatott nagyon nehéz feladatnak a bírósági jelenet kiterbélyesítése négyszakaszosra a többször változott politikai helyzetnek megfelelően. Kissé gazdagabb környezetrajz kell csak hozzá, s máris elkészülhet belőle a mindinkább elszaporodó besúgók, a szolgálalkú alkalmazottak szerepének bevonásával egy anekdotikus elbeszélés.

Szerzőnk egy pillanatig sem hagy kétséget a soványka cselekmény időbeli elhelyezése felől: 1848 decemberének dereka és 49 november eleje közt megy végbe az egész. Az elbeszélés jelenetei a háromhónapos ciklusok szerint haladnak, majdnem az évszaktváltások menetében. Az akkori Pest helyzetében a fordulatok talán még ennél is sebesebbek voltak, de maradhatunk az egyezésnél is.

A szegkovács leítatásakor és aljas inszINUÁCIÓK alapján való bekísérés-ekor — december második fele — az OHB a forradalom és a megindult szabadságharc motorja. A nyugati országrész szinte elveszett ugyan, de Pest még csak halad felé, Kossuth szerint még védhető lenne. Tehát az első kihallgatás időpontjában Pest az öntudatára ébredt magyarság fővárosa. — Január első napjaiban Windischgrätz hadai veszik birtokukba, s jó három és fél hónapon át a herceg (és utóda: L. Welden) „szezon”-ja tart fölötte. Ebbe az első letargiába esik a szegkovács első szabadulása, majd azonnali visszazárása. — Amikor újra szabadulna, június derekán, már Buda visszahódítása is befejeződött, Irányi Dániel majdnem két hónapja a főváros kormánybiztosa, sőt a debreceni kormány (Szemeréé) is egy jó hete visszaköltözött. — Harmadik kiszabadulása, szeptemberben, már Haynau országos rémuralma, Karl von Geringer báró teljhatalmú magyarországi császári biztossága idejére esik.

Aki egy fázissal mindig el van maradva, csak folytonos büntetést húzhat a fejére a váltakozó hatalom alatt.

Jókai személyes belpolitikai beállítottságát sem nehéz felderíteni a novellában. Publicistaként 1848 végétől fogva küzdött a vészbíróságok útján való ítélkezés gyakorlata ellen. (Szemere fel is oszlatta őket.) A „Pesti Hírlap” leendő szerkesztőségének nyilatkozata, amely alatt az 1848. november 30-i dátumot olvashatjuk, leszögezi: „[...]bárminő áldozattal küzdendjük is le a terroristicus absolutista pártot, új terrorismust nem fogunk tanácsolni soha, mely később, vagy korább megboszulja önmagát.” (CB II. 436.) A „Pesti Hírlap” leendő szerkesztőségének politikai hitvallása december 16-án még határozottabban fogalmaz: „Politikánk sarkalatos elve, mindenütt bevágni útját a rémuralkodásnak. [...]Szerintünk az a leggyöngébb kormány, mely a legkeményebb módszereket használja maga föntartására. Mi a *jus extremae necessitatis*, a *martiális törvények és népitéletek* mellett lehetőleg legkevesebbet fogunk agítani.” (Uo. 446.) Az EL szerkesztőjeként Jókai is kivette részét a békepártnak a vésztörvényes intézménye ellen folytatott harcából. A Közlönyben megjelent utolsó, 1849. február 23-i — Csernátony olyan éles támadását kiváltó — cikke szintén a „terroristicus módszerek” veszélyeire figyelmeztet (JCB III. 50—51.; vö. még uo. 760—765.), a pEL 1849. június 15-i számában közölt *Dracoi törvények* c.

cikkben (uo. 366—68.) pedig még egyértelműbben foglal állást (vö. Oltványi 46—47.).

Írása műfaját a szerző a „freskó” alcímmel jelölte. Ez a festészet műszókészletéből kölcsönzött nevű műfaj az irodalomból azóta jószerével kiveszett; az 1850-es évek magyar prózája azonban a maga gyakorlatában előszeretettel alkalmazta. Szinnyei Ferenc szerint az önkényuralom évtizede ötven ilyen „freskókép”-pel rendelkezik. Vagyis ilyenemű kisprózánk termésének csaknem 2%-a tartozik hozzá (vö.: Szinnyei II. 651.). — A műfaj nemhiába utal a képzőművészetre: ott az alkotások általában nagyméretűek, jelentékeny témák feldolgozását veszik célba, a művész pedig hatalmas ecsetvonásaival gyorsan kénytelen dolgozni, hisz a néhány órás száradási idő után további javításra nincs módja. — Jókai a maga keserűen ironikus, de mindenképp groteszken kisszerű témáját legfeljebb gúnyból nevezhette freskónak. Ha a tematika szempontjából nézzük. De gyors igyekezete, elnagyolt ábrázolásmódja, a sürgető alkotásra serkentő munkamódszere igenis alapvetően rokonítható a festészetnek ezzel a műfajával.

A cenzúra pedig nem vádolható túlzott aggályoskodással még a nyár elején, ha jelen elbeszélésünkhöz szava sincs.

Jegyezzük meg befejezésképpen, hogy groteszk jellegű novellánk semmilyen tudatos koncepció örvén sem kerülhetett a *Csataképek* kötetébe. Ez egy ma már ki sem deríthető véletlenül kívül alig köszönhető egyébnek. Sokkal inkább helyén volna *A megvetett nagyság* és az *Egy pár derék ember* társaságában az *Egy bujdosó naplójában*.

Irodalom

Szinnyei Ferencről mindig megtudhatjuk, miről van szó egy Jókai-novellában: „Az akkori idők hirtelen változásait egy bécsi szegkovács esetével világítja meg, akit 1848 decemberének derekán becsuknak Pesten, mert nem az alkotmányos szabadságot élte. Március közepén kikerülve a dutyiból, azt élte, amiért kap megint három hónapot az osztrákoktól. Kiszabadulva Ausztriát élte, amiért meg a visszatért magyarok csukják be, szeptemberben a köztársaság életéséért teszik ismét hűösre. Novemberben kiszabadulván, bölcsen nem élte semmit (*A szerencsétlen szélkakas*).” (Szinnyei I. 245.)

Nagy Miklós monográfiája *A szerencsétlen szélkakast* egyenesen az *Egy bujdosó naplójának* írásaival együtt említi. Rokon elbeszélései csakugyan ebben a kötetben találhatók, így mutatható ki világosabban

tematikus kapcsolatuk: „most azonban a nagy napok hitvány törpéinek kinevetetésére tört. Ezért ismertetett meg a rosszkor éljenző, ügyetlen opportunistával (*A szerencsétlen szélkakas*)”, majd a fűzfapoétával és a nyereszkedő spekulánsokkal (i. m. 72—73.).

Az „Arcok és vallomások” sorozatbeli *Jókai Mór*ban röviden ezt állapítja meg: „Számos friss hangú, jól felépített anekdotikus elbeszélése (*A szerencsétlen szélkakas, Komárom, Egy bál*) mellett az *Egy bujdosó naplójának* lírai írásai emelkednek ki leginkább” (i. m. 115.).

Szövegváltozatok

Az itteni szövegváltozatok eltérése az átlagostól annyi, hogy kibővítettük őket a mindig vizsgált NK anyaga mellett az elbeszélés első időszaki sajtóbeli megjelenésével, a *Történeti Naptár az 1851. évre* (TN) kötetben megjelent formával.

Általánosságban nagyfokú egyöntetűséget tapasztalunk a három kiadásban: az eltérések száma ebből kifolyólag csekély. — Inkább helyesírási sajtóságnak vehetjük a TN-nak azt a csaknem kivétel nélküli szokását, hogy a párbeszéd szavai után a „mondta”, „szólt”, „felelé” stb. szóval nagy kezdőbetűsen új mondatot indít. Ilyen megoldások az alapszövegben is elő-előfordulnak. Kiadásunk ezen a téren amúgy is egységesít; külön jelölésüktől ezért eltekintünk.

- 319 : 22 *férfiú hallgatva, kikre nagyon* (TN: férfiu hallgatva. Kikre nagyon)
- 320 : 12 *lenézte az embere arcáról* (TN: lenézte az emberek arczáról)
 13 *valami contrarevolutionalis merényletben* (TN: valami contrerevolutionaris merényletben)
- 29 *mester mindig több* (TN: mester mindig több)
- 32 *kancsó serre már* (NK: kancsó sörre már)
- 321 : 18 *„éljen Slimák mester”* (NK: „élen Slimák mester!”)
- 30 *elég istentelen nyilvánosságosan tust inni* (NK: elég istentelen nyilvánosságosan tust inni)
- 34 *kövér vörös úr* (TN: kövér veres úr)
- 322 : 7 — *De hát én nem* (NK: — De én nem)
- 10 *a sajtószabadság által garantírozott* (TN: a szabadság által garantírozott)
- 16 *emberséges János mester tehát* (NK: emberséges János tehát)
- 23 *A három hónap elmúlt,* (NK: A három hónap eltelt)
- 323 : 3 *hagyta őt jöni* (NK: hagyta őt jönni)

- 34 *három hónapokra bezáratni* (NK: három hónapra bezáratni)
 325 : 16 *nem ő az egyedül a világon* (NK: nem ő az egyedüli a világon)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 319 : 3 *freskó* — itt: kisprózai műfaj
 12 *species* — fajta
 24 „*Der eine schweigt, der andere hört zu.*” — Az egyik néma, a másik hallgatja.
 30 *drabant* — magyarul: darabont
 33 *adhaerentia* — tartozék, függelék
 320 : 11 *Lavater* — Johann Kaspar L. (1741—1801) zürichi származású svájci német költő és tanulmányíró. Legnagyobb hatású műve a *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe*, Leipzig 1775—78. I—IV., amely aztán sok kiadásban és fordításban jelent meg, a kortársak figyelmét roppant mértékben fölébresztette. Művében Lavater szenvedéllyel hirdeti az arckifejezés és a személyiség összefüggését. — Jókai *A barátfalvi lévíta* c. regényében külön fejezetet (A Lavater szentel neki és elméletének (JKK 63. k. 49—58.) Vö.: a kiadás jegyzeteit, amelyek Jókai más műveiben található említésekről is tájékoztatnak (i. m. 212.).
 13 *contrarevolutionalis* — forradalomellenes
 321 : 22 *brevi manu* — rövid úton
 322 : 17 *uti supra* — mint fentebb
 325 : 12 *defilíroz* — ünnepélyesen elvonul
 14 *devise* — itt: jelige, jelszó

16. SZEGÉNY ASSZONY ÁLDOZATJA

K: nem ismeretes

- M: I. ① 1. k. 163—74.
 II. ② 3. k. 51—60.
 III. ③ 3. k. 51—60.
 IV. ④ a., b. 3. k. 51—60.
 V. ⑤ a., b., c., d., e., f. 195—200.
 VI. ⑥ 475—84.
 VII. ⑦ 2. k. 211—18.
 VIII. ⑧ a., b., c. 2. k. 206—13.

- d. 443—53.
- IX. ⑨ 2. k. 206—13.
- X. ⑩ 2. k. 206—13.
- XI. ⑪ 2. k. 206—13.
- XII. ⑫ 2. k. 206—13.
- XIII. ⑬ 195—200.
- XIV. ⑭ a., b. 2. k. 206—13.
- XV. ⑮ 2. k. 206—13.
- XVI. ⑯ 155—60.
- XVII. ⑰ 155—60.
- XVIII. Csataképek a magyar szabadságharcból
 Bev., vál., jegyz. írta: Szemlér Ferenc
 Bukarest 1956.
 Ifjúsági Könyvkiadó, 240 l.
 (Tanulók könyvtára)
 novellánk: 154—160.

Fordítások:

- Cseh: **Obět' chude ženy*
 Ford.: Fr[antišek] Brábek
 Světozor c. lap 1871. \ —
 (DT IV. 1402.)
- Szlovák: I. *Obeta chudobnej ženy*
 Besztercebánya 1910.
 „Velký Obrázkový Kalendár” 76—81.
 II. *Obeta chudobnej ženy — Dvaja zmrzaceni vitázi*
 Besztercebánya 1916.
 „Velký Obrázkový Kalendár” 35—42.

Keletkezése (források, minták)

Íme, egy újrakezdő Jókai elbeszélése az 1850-es év elejéről! — kiált fel önkéntelenül a hozzáértő. Pusztá rátekintésre, terjedelméből, témájáról ítélve rögtön arra gondol: ilyenek készülhettek az Adlitzer-ven-déglő különszobájában, menten a Pestre való visszatérés első, tapoga-tózkodó napjaiban.

Nagyon természetesen nyúlt a magáéhoz annyira hasonlóknak érzett Czakó-sorshoz. Hányszor állt az utolsó esztendő folyamán ő is az öngyilkosság mezsgyéjén! Ha olyan egyedül van, mint Zsigmond,

távoli barátja, ha nincs mellette feleség, nagyon könnyen ugyanúgy végezhetne volna, „ígéretes tehetség”-ként, mint az.

Elő kellett csak venni a nem távoli emléket és a kész írást.

A sorsközösség érzése vezette oda írónkat, hogy kicsit önmagáról, kicsit az egész írósrőről, a világ hálátlanságáról, a közönség szeszélyes kegyosztásáról elmélkedve jusson el az anyai áldozatkészség határtalanságáig.

1. Ilyen módon az elbeszélés tulajdonképpen készen állt. A dereka a Czakó-nekrológ, amely 1847 legvégén jelent meg az Ék-ben. Legfeljebb a végéről kellett elhagyni egy-két bekezdést, a többi majdnem betűváltoztatás nélkül áttehető maradt. Íme:

„Czakó Zsigmond emléke

Sötét, de örökké nagy a *költészet a halálban*.

Minden megérti a poesist, a mi születik és meghal. — A virág elsárgul, ha halálát, az ősz, megérzi; a pusztai vad, ha e sápadt szellemet érzi közelgeni, megy fölkeresni a legsűrűbb vad erdőt, hol sem napfény, sem szélzúgás, sem ember szeme csontjára nem talál. A hattyú bucsúdalt mond a tó vizének, midőn annak színén az árnyék, melly elviendi, felé suhan. S az ég akkor öltözik rózsákba, mikor a nap meghal. Ez a *költészet a halálban*.”

És így tovább. Úgyszólván szóról szóra. Legfeljebb egy rokonértelmű szó kerül a szövegbe az ott található helyébe, egy idegen eredetű cserél helyet egy mindenestül sajátunkkal, itt-ott a bekezdések beosztása alakul enyhén másképp, de ezeket az apróságokat leszámítva teljesen mindegy, hogy a nekrológ vagy a novella szövegét olvassuk-e. Egészen addig a nekrológban kiemelt mondatig:

„*És ez a halál a költészetben.*”

Utána az elbeszélés szövege kihagy, betold egyes mondatokat, majd önálló útra tér. (L.: CB I. 437—40.; de több helyen is — esetleg kissé változott címen — mint az idézett kötet jegyzetei pontosan tájékoztatnak.)

Eredetileg azonban — még néhány bekezdéssel megtoldva — az öngyilkos drámaíró tragikus halála után tizenkét nappal az Ék 1847. december 26-i száma hozta ezt a nekrológot, hogy Petőfi és Arany búcsúztató költeményeinek méltó prózai párja legyen. Ez a törekvés túlon túl érezhető is benne, s ettől fölöttébb alkalmatlan egy novella törzséül. Mihelyt az olvasó belekezd ennek a résznek mondataiba, azonnal érzi, hogy az elbeszélés itt valami idegen anyagba csúszik át, amelyet ez a műfaj nehezen bír el.

Az viszont igaz, hogy ezzel a nekrológ-betoldással meg volt oldva az elbeszélés terjedelmesebbik fele: 99 sor a teljes mű 192 sora közül. —

Ami meselem kellett hozzá, azt szállította az esemény óta eltelt két esztendő: továbbá az öngyilkosság tragikus körülményei és az anya alakjának magasossága.

Szerzőnk meglehetősen pontossággal ismerhette kissé távolabbi írótlarsa öngyilkosságának körülményeit. Főleg társasága, közelebbi barátok élőszóbeli közléseiből. Mi szemtanút idézhetünk. Ismeretes, hogy az öngyilkosság a PH szerkesztőségén, Csengery Antal szobájában történt. A lap szerkesztője így számol be erről apjának Nagyváradra, 1847. december 23-án, egy jó héttel a tragédia után

„Czakó esetét olvashatátok a Hirlapból. Rám igen rosszul hatott az egész. Képzeltetik, minő változást okozhata bennem egy kis durranás után vérebem látnom előttem, saját szobámban, azt, kivel csak egy pár percz előtti oly bizalmasan beszélgeték. Hátha egyedül voltam volna, s a lövést a szerencsétlen nem szája padlásán fölfelé, hanem úgy intézte volna, hogy más által okozottnak látszhatott volna. [...]a nagy közönség előtt... alig bírtam volna magamat a legborzasztóbb gyanú alól kitisztítani. Szerencse, hogy másképp történt!” (Csengery Antal *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Bp. 1928. 418—19.)

Jókainak a tragédia nyomán előállt lelkiállapotát az Ék december 19-i számának a friss élmény hatását rögzítő cikke nyújtja a folyóirat „Mi hír Budán” c. állandó rovatában. Szól ez a hosszabb megemlékezés Czakó elkeseredésének egyik leglényegesebb okáról: a műveiről frott kritikák kíméletlen támadásairól, s igen részletesen az öngyilkosság lefolyásáról.

„Dec. 16-án temettük el *Czakót!* — Midőn e sorokat írjuk, épen sírjától jövénk meg[...] A délceg férfi[...] rövid és sötét halállal mult el az életből[...] *sötét halálával az öngyilkolásnak* [...] Már hetek óta készült az iszonyú vértetthez. [...] néhány órai vergődés után elhagyta a költői magas lélek, s most némán alszik, ki annyi szép tette volt hivatva.”

Közli a cikk Petőfi gyászdalát a költő elhunytára (Ék 1847. II. 799—800., ill. CB I. 431—33.).

Az emlék el nem homályosuló fényét bizonyítja Jókai három különböző időpontból származó írása: frissességükben ezek állnak helyt azért, hogy 1850 elején nem ütközött akadályba megírásuk, nem kellett nagyon mélyre merülni az emlékek felszínre hozásáért.

Az első még ennek az évnek — valószínűleg — a végéről származik, az *Emléksorok*ban, ahol a pusztá eseménysor fölvázolása megtörtént (I. kötetünk B részében).

A novella még ennél az írásnál is korábbi, de nagyjából a kettőben az élményanyag azonos idejűnek vehető, mintegy kilenc-tíz hónap telt el papírra vetésük közt.

II. A téma azokban a hónapokban kerül újra elő, mikor az akkori közelmúltban elhunyt Garay János emlékének szentelnek ünnepséget. Szerzőnk 1854. március 26-án ír erre az alkalomra a VU lapjain a *Magyar költők sorsáról*, a friss halotton kívül Vörösmarty, Bajza, Nagy Ignác és Czakó sorsát-életét vizsgálva egymás mellett. Ebből a cikkből — ez a második idevágó írása Jókainak — lényegesen többet tudhatunk meg a jelentős drámaköltőről, élete végzetes megszakadásáról, Jókainak vele való lelki azonosulásáról (CB IV. 116—17.).

Különben ennek a cikknek a végén — tehát az ötvenes évek derekán — az elődök sorsán eltöprengve jut el Jókai ahhoz a dilemmához, amelynek talán csak képletes a megfogalmazása: „Vagy megforduljak innen s felkeressem az ősi barázdákat, és szántsak és vessék és elrejtsem magamat úgy, de úgy, hogy soha híremet se hallja senki?” (Uo.)

A költősors tudatának mardosó és mind mélyülő — a sorozatos halálalkalmakkal gazdagodó — voltáról tanúskodik az az 1870-es nyílt levél, amelyet szerzőnk Toldy Ferencnek írt, az Eppur si muove bevezetőjeként (JKK 22. 8—9).

III. Végül a harmadik írás, amely azokról az elbeszélő elemekről vall, melyeket Jókai felhasznált szóban forgó novellájához, utólagos bizonyíték: 1898-ban készült *A márcziusi fiatalság* c. visszaemlékezése. Ebben szerzőnk újra visszatér Czakó édesanya áldozathozatalára, elbeszélésünkkel megegyező módon (*Életemből* I. NK 96. k. 11—12.).

A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy Jókai erről az írókollégájáról, akinek arcképe hat más öngyilkos kortársáival együtt szerzőnk szobájának falán függött (vö.: Szekeres jegyzeteit a CB I. k.), az idézettekén kívül rövidebben írt még *Az én kortársaim* (Üstökös 1872. 85. sz.) és az *Utazás egy sírdomb körül* c. emlékezéseiben is (NK 95. k. 180—81.).

A novella csataképi vagy forradalmi jellege különben csupán áttételes: az édesanya bibliai fillérei kapcsán jut 48-cal összefüggésbe. A társadalmi rajz, a költősors pokoljárása sokkal hangsúlyosabb benne.

Vitathatatlan keletkezési időpontot nem tudunk hozzá megjelölni.

Irodalom

Senki nem említi semmilyen szempontból ezt az elbeszélést.

Az egyik részét — amint kifejtettük: a gerincét, a legkorábban elkészült Czakó-nekrológót — önálló cikk-ként Zsigmond Ferenc a monográfiájában úgy hibáztatja, mint Jókai mesterkéltén elgyötört fantáziája beteges eltévelyedését.

„A fiatal Jókai tüneményes képzelő ereje egy darabig meglehetősen egészségtelen táplálékon tengődött. [...] 1847 végén, Czakó Zsigmond halálakor, már — hogy úgy mondjuk — egész elmélet alakult ki a fiatal író lelkében az önmagára erőszakolt hagyományos eszmékről és az említett szomorú esemény hatása alatt egy — különben megragadó stílusú — cikkben egyenesen azt fejtegeti, hogy a legmagasabb költészet a halál költészete [...] Jókainak ekkortájt egészen be kell hűnynia szemét a valóság előtt, hogy a francia romantika lomtárában botorkálhasson.” (Zsigmond 80—82.) — Azt nem említi Zsigmond monográfiája, hogy ez a beteges búcsúztató később egy novella derekává lett.

Szövegváltozatok

A *Szegény asszony áldozatja* azoknak az elbeszéléseknek egyike, amelyek első ízben a *Forradalmi és csataképek...* gyűjteményének I. kötetében jelentek meg. Kiadásunk szövegének alapja tehát a kötetkiadás, szövegváltozatai pedig kizárólag az NK anyagából vehetők. Így ez lesz az alapszöveg mellett.

Az itt következő eljárás sokszor fog előfordulni a továbbiakban. Az NK végig figyelmen kívül hagyja az eredeti szövegek különböző kiemeléseit, amelyek nyomdai kivitelezésére Jókai mindig éberan figyelt. A szövegkritikát nyújtó kiadás jelen elbeszélésünk ritkításaira sincs tekintettel. Íme a nyolc szókapcsolat:

- 327 : 5 Az ifjú a halálba volt szerelmes...
 : 11 a halál poézisa
 329 : 1 élet bűnös örömei
 3 örök kárhozatnak
 4 túlvilági gyönyörökre
 5 élethosszú szenvedések
 9 [ez utóbbi négy egy mondaton belül]
 330 : 29 a haza
 331 : 15 sírkövének díját
- 326:9–12 a novella első három mondatát — mindegyik külön bekezdés — az NK egy bekezdésbe fogja össze
 327 : 16 *nem talál.* — *A hattyú* (NK: nem talál. A hattyú)
 26 *kezei az élek-é — halok-é szirmait* (F: kezei az „*élekéhaloké*” szirmait — NK: kezei az „*élőké-halóké*” szirmait)
 32 *nőtt, esténként oly* (NK: nőtt, esténként oly)

- 328 : 4 *holdfényben* — mutatja magát (NK: holdfényben mutatja magát)
- 10 *Kinek csak egy* (NK: ez a mondat külön bekezdés)
- 11 *vetni ihlő géniusza* (NK: vetni élő geniusa)
- 26 *szenvedés; — ha üldözötte* (NK: szenvedés; ha üldözötte)
- 27 *vele van; — ha küzd* (NK: vele van; ha küzd)
- 31 *Világ minden balzsama* (NK: ez a mondat új bekezdés)
- 32 *Cseppenként szívja ki vérét, cseppenként tölt* (NK: Cseppenként szívja ki vérét, cseppenként tölt)
- 329 : 25 *s gyémántcsillagaival. A* (NK: s gyémántcsillagjaival. A)
- 30 *hasonlóvá teszik* (NK: hasonlóvá teszik.)
- 330 : 22 *szaporított, naponta növekedni.* (NK: szaporított, naponként növekedni.)
- 24 *emelni majdan!...* (NK: emelni majdan!)
- 29 *járt házrul házra* (NK: járt házról-házra)
- 31 *A gazdagok, a* (NK: ez a mondat nem külön bekezdés)
- 331 : 2 *déltől éjszakig, és* (NK: déltől északig és)
- 14 *a hazának, — most* (NK: a hazának, most)
- 28 *hová lett... Le* (NK: hová lett... Le)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 327 : 32 *hangabokor* — rózsaszín vagy fehér virágú törpecserje.
- 331 : 1 *Jött a felszólítás, hogy aki magyar, hozza el áldozatait a honoltárára* — a Batthyány-kormány 1848 májusában országos gyűjtőakciót indított és indított a honvédelem anyagi alapjainak biztosítására. Jókai a gyűjtésről már az Ék május 21-i és 28-i számaiban beszámolt (CB II. 171—73., 196—98., 200—01.), később pedig a *Politikai divatok* (JKK 14. k. 103.), *A köszívű ember fiai* (JKK 28. k. 8.), az *Enyim, tied, övé* (JKK 29. k. 69—70.) és a *Börtön virága* (JKK Kisregények 7. k. 25.) c. műveiben érinti az akciót.
- 16 *azon özvegyasszony, kiről Krisztus azt mondá a templomajtóban* — Márk evangéliuma 12, 43—44. Korabeli fordításban: „Bizony, bizony mondom nektek, ez lehetett azon özvegy asszony, kiről Krisztus azt mondá a templomajtóban: többet adott, mint mások, mert mindenét odaadta.”

EGYÉB KISPRÓZAI MUNKÁK

1. A FRÁNYA HADNAGY

K: ném ismeretes

- M: I. ME 1850. 4 füzet 278—305.
- II. Virradóra. Legujabb novellák és genreképek
Pest 1868.
Emich G. tul.; I—IV. 184 l., 188 l., 163 l., 126 l.
novellánk: III. 1—51.
- III. A fránya hadnagy. — Még sem lesz belőle tekintetes asszony
Bp. 1879.
Pfeifer, 111 l. Koll. 1.
novellánk: 1—46.
- IV. Virradóra Elbeszélések
Bp. 1896.
Révai, 395 [2] l.
Jókai Mór összes művei 49. k.
novellánk: 238—69.
- V. Virradóra Elbeszélések
Bp. 1896.
Révai, 395 [2] l.
Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 49. k. és utánnomá-
sai
novellánk: 238—69.
- VI. Virradóra Elbeszélések
Bp. 1911.
Révai—Franklin, 395 [2] l.
novellánk: 238—69.
- VII. a) A fránya hadnagy. Egy furirsicz naplójából
Bp. [1912.]
Révai, 44 [4] l.
Olcsó Jókai 23. k.
b) Ua.
Bp. [1915.]

- A Tolnai Világlapja ajándéka
 VIII. Virradóra Elbeszélések
 Bp. 1930.
 Franklin—Révai, 223. [1] l.
 (Jókai Mór művei. CentK 68. k.)
 novellánk: 198—223.
- IX. Virradóra Beszélyek
 Bp. 1932.
 Révai—Franklin, 395 l.
 (Közművelődési könyvek)
 novellánk: 238—69.

Fordítás:

- Német: *Ein lustiger Lieutenant* (Aus den Memoiren eines Fourierschützen) a „Schlachtfelderblüthen aus Ungarn. Novellen nach wahren Kriegsszenen“ c. kötetben.
 Leipzig 1850. Gedruckt bei Friedrich Nies
 (In Comission bei H. Geibel in Pesth), 379 l.; 167—93.

Keletkezése (források, minták)

A fránya hadnagy Jókai laza fűzésű naplójegyzeteinek egyike. Amit a szerző elmond a tizenkét számozatlan, csillagokkal elválasztott fejezetben, az részint a hallott-olvasott valóság elemeiből, részint a humor kihegyezettége kedvéért a túlzások területéről való. — Valóságemeinek feltárására mindmáig csupán egyetlen forráskutató tanulmány készült, a többieknek egy pár darabjára itt kísérünk meg mintát, esetleg nyersanyagot találni.

Elbeszélésében szerzőnk voltaképp anekdotafűzért kapcsol egybe a meg nem nevezett hadnagy viselt dolgaiból. Témájuk szerint ezek így volnának felsorolhatók:

1. a piros csizmás regiment;
2. a süket gyalogos a harontos ágyúgolyóval;
3. a leánynak bemutatott huszárhadnagy gáláns kalandja;
4. a morva kapitány fáklás elbúcsúztatása a zászlóaljtlól;
5. az olasz énekes kifüstölése a debreceni fogadóból;
6. az enyveskezű örmény vargának és feleségének megtréfálása a kígyóval;
7. a két gerillacsapat kijátszása egymás ellen, egyidejű kicsúfolásukkal;

8. a két százsz fuvaros összeugraszása a furfangos kulacs segítségével, s így a fontos szállítás ingyenes elvégzetése;

9. a német színelőadás, amelynek a kölcsönadott Gergő tizedes válik főszereplőjévé;

10. egy százsz kisváros nadrágosainak összegabalyítása egy mulatságon (az elvonulás álcázására);

11. a százasokban küldött zsold kiosztása a bankók felszeletelésével;

12. utolsó — úgyszólván mellékesen megrendezett — tréfa: a hadnaggy öngyilkossága a fegyverletétel hírére.

Pusztá rátekintésre észrevehető, hogy bár a csillaggal elválasztott és a témájuk szerint megjelölt részek száma megegyezik, egymásnak korántsem felelnek meg: az első fejezet, a bevezető még nem anekdota, a két utolsó anekdotát pedig nem választja el fejezettel csillag.

Az elején említett egyetlen forrásfeltárás Pongrácz Alajos *Jókai forrásaihoz* c. cikke. Benne világos, egymás mellé állított párhuzamot mutat ki elbeszélésünk 5. fejezete — tehát negyedik anekdotája —: az őrnaggyá előléptetett morva százados távozását és búcsúztatását bemutató részlet és az Ék 1848. május 14-i „Charivari”-ja 3-as szám alatt közölt „mesé”-jének szövege között (ItK 1938. 294—95.). Pongrácz nyomán mi a teljes sajtórészletet közöljük, utalva a megjelölt novellabeli fejezetre:

„Egy mesét mondok a mi egyébiránt igaz.

Pesten sok emberséges magyar polgár van, ki a magyar kenyeret ugyan megtudja [!] enni, de magyarul sem beszélni, sem hallani nem tud.

Egy illy érdemes urat nem rég gyönyörűen megtréfáltak.

Népképviselő akart lenni. És nem tud magyarul.

Hát egy éjjel elmentek az ablaka alá s pompás éji zenét adtak neki; nem macskazenét, valóságos tisztelgő éji zenét.

A Rákóczi hangokra megjelenik a megtisztelt s ugyancsak szórja a karsamadinert jobbra balra.

Ekkor feláll egy szónok s mond neki egy magyar nyelven tartott dictiót, illyen formán:

»Te csutorafejű Habakuk!«

A megtisztelt levette süvegét és nagyon örült a címnek.

»Ha te azt hiszed: hogy mi tenálad élhetetlenebb ördögöt ismerünk, akkor megérdemled: hogy szijat hasítsunk a hátadból.«

A megtisztelt azt felelte erre németül: hogy ő mindenkor kész élni a hazáért és bögött elérzékenyültében.

»Szeretünk mi téged, mint az ördög a malacot, — bár akkor látnánk, mikor a hátunk közepét; áldjon meg az isten, mint a suhai malmot.«

A német minden szónál hatszor hajtotta meg magát, majd a fejét ejtette el, úgy komplimentírozott, nem tudott hová lenni dicsőségében.

Végre a szónok egész komolysággal szívére tett kézzel nyilvánítá: hogy előtte semmi sincs kívánatosabb, mint ő sógorságának elevenen mennybemenetelét — a zsinegen, láthatni, mire a megtisztelt hasonló ünnepélyességgel esküvék németül: hogy az ő szívének épen az a mindennapi kívánsága.

Erre aztán tust húztak neki, a szónok és a megtisztelt egymás nyakába borultak s fogadni mernék: hogy valamelyik oesterreichischer Beobachterben ki fog jöni ez a szép tisztességtétel, mint különös Paradejubilé, melyet Magyarhon polgárai egyik Mitbürger, Fraajnd, Kamaraddal elkövettek.” (Ék 1848. május 14.; CB II. 128—29.)

Úgy hiszem, teljesen nyilvánvaló a két szöveg egybevágása. Az eset pedig — mivel szerzőnk az eseménnyel egy időben írt róla lapjában — bizonyára személyes élménye lehetett.

Mindenképp indokolatlannak kell ítélnünk annak a tisztársnak az aggályát, aki túlzott megtiszteltetést vélt fölfedezni abban a búcsúztatásban, amely fáklyászenével folyik le. A kor dokumentumaiból ugyanis azt szűrhetjük le, hogy ennek értéke épp 1848-ban ijesztően devalválódott. Az egész olyan szterotípiává silányult, amelyet akárki, minden érdem, sőt alkalom nélkül is megszerezhetett magának. Karádfi már korábban is említett kötetének egyik anekdotája így mutatja be a viszonyokat:

„A fáklyás zenék

Kis-Ázsiában (1848-ban) annyira divatba jöttek volt a fáklyás-zenék, hogy végre egy kölcsön-fáklyás-zenét-adó-társulat alakított, mely által minden részvényes tag sorshuzás útján részesülhetett e megtiszteltetés nemében. Így csakhamar 365 tagra szaporodott a társaság s mindennap egynek neve kihuzatván, annak körülbelül illy dictionoval tarták meg a fáklyás-zenét: »Tekintetes táblabíró úr! Önnek érdemei elszámíthatatlanok, nem szükséges őket hosszasan felemelíteni, de nem is célszerű, elég legyen ön magasztalására annyit felhozni: hogy ön a részvényét e társulatnak pontosan lefizette, minélfogva van szerencsénk önnek háza elejét szurokfüsttel megdicsőíteni,« éljen! hangza mindenfelől, éljen! s ez így folyt minden isten-áldott éjjel, míg az év lejárt.”

(*Honvéd- és huszárelvet anekdotokban.* Karádfitól. Pest 1850. 82—83.)

Ha a fenti sorokban lehet is némi túlzás — de hisz kis-ázsiai kép —, a kor viszonyait kétségkívül tréfacsináló hadnagyunk ismeri megfelelőképp. Az ő valóságérzéke van tisztában azzal, hogy a fáklyászene nem túlzás az exkávésnak sem, különben is olyan

búcsúztató szöveget kanyarít neki, amely alig különbözik a Kis-Ázsiában szokásostól.

Felbecsülhetetlen forrás Karádfi a továbbiakban is. Az 1. és a 9. csíny — a novella második és tizedik fejezete — kiinduló csírájában, illetve némileg eltérő, noha pontosított változatban olvasható nála.

„Piros-csizmás ezred

Az oláhokat és szászokat pusztító székely atyafiak közt piros-csizmás ezred alakul! — Hogy hogy? — Hát csak úgy, hogy a feldult oláh faluk viskóiban a megfutamodott oláhság otthagya mindenét, s a székely atyafi mind azt elfoglalván, a mi keze ügyére esék, kopott bocskorát a szép oláh menyecskék honn hagyott piros-csizmáival cserélé fel.” (I. m. 16.)

Csak valamivel terjedelmesebb a 9., szinte vándortémaszámba vehető adomához nyújtható párhuzamos, de legalább a többletből megtudjuk, miféle előadáshoz fűződik a színház művészi síkjára helyezkedni képtelen játékos sokszor kifigurázott ellenállása. Helyszínnek is megmarad Erdély, csak Jókai szász kisvárosa helyett Erdély fővárosában vagyunk. A darab pedig kísértetiesen azonos, ha Jókai improvizációnak gondolja is azt, amit Karádfi megnevez pontosan. Tehát:

„Rezignálás

Kolozsvárt egyszer Szapári Péter vitézi játékát adták. A darabban az jön elő: hogy a törökök megtámadják a magyarokat s ezek először hátrálnak, azután megint fölülkerekednek, mint azt a magyar vitézség természetesen hozza magával.

Volt egy vén közkatoná magyarnak felöltöztetve, de valósággal is magyar. Nem akart ez először sem hátrálni, hanem megvetette a lábát, marokra fogta a festett dárdanyelet s szétverte az egész török hadsereget vele.

»Retiráljon kend mingyárt!« ordit rá a coulissák közül a káplár.

»Én retiráljak káplár uram?« mond meg bántott hangnyomattal a hadastyán. »Nem retirálok én. Az ellenség előtt sem retiráltam soha, nem hogy még egy comédiás előtt.«” (I. m. 109.)

A 11-essel számozott pénzszeletelés se csupán írói ötlet, inkább ad absurdum vitele egy meglevő — valószínűleg nem is szükkörű — gyakorlatnak. Podmaniczky Frigyes emlékszik vissza 1849 őszéről beszélve: »E városban Verócén egészen különleges pénzügyi viszonyok léteztek, mert Schaumburg-Lippe herceg Veróce ura, saját, a váltópénzt helyettesítő bankókat adott ki, melyeket azután nagyobb összegekben a számtartóság beváltott; a helyi pénzforgalmat illetőleg mindenesetre felette célszerű s gyakorlati intézkedés, s sokkal kevesebb bajjal jár, mint a két- és négyfelé hasított bankó használata.« (Podmaniczky

Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei*. Válogatás a naplótöredékekből... Bp. 1984. 291—92.) Podmaniczky a kor tanújaként szerepel, hogy ne csak Jókait idézzük, holott ebben az összefüggésben is az a bizonyítóbb erejű, amit tőle tudunk meg. Az *Életem legszomorúbb napjaiban* (1861) a sok zavart okozó aprópénzhiányról szólva a szoldokról is tesz említést, hogy azt „merő százasokban küldték meg, a katonák úgy vagdaltak el egyet egyet tizfelé, hogy megosztózhassanak rajtuk” (CB VI. 29.). — A fránya tiszt nem elégedhetett meg sem a négy-, de még a tízfelé hasítással sem, hanem a katonák számának megfelelő részre volt kénytelen szeletelni a tizenöt százforintost.

Szerzőnk egyéni sajátosságaival, élményeivel két itteni adoma hozható közvetlen kapcsolatba: a 7-es és az utolsó.

Amaz ironikus színezettel ábrázolja a szabadságharcos szabadcsapatok tevékenységét. Nem elszigetelt tapasztalat Jókainál. A *gyémántos miniszter* és az *Emléksorok*, amikor ezt a témát érintik, ugyanilyen egyértelműséggel vallanak arról az ellenszenvről, amelyet Jókai — békepárti elvbarátaihoz hasonlóan — ezekkel az alakulatokkal szemben érzett. Pedig igazán sokféle szabadcsapatról tudott — ékesszólóan igazolja az *Emléksoroknak* a forradalmi hadsereg alkatrészeivel foglalkozó fejezete —, közülük nem egyet dicsért is, de nevük felőlése — úgy látszik — mégis elsősorban Hatvanit és embereit juttatta eszébe.

Az utolsó tréfa, amelyet legfeljebb félvezetesként foghatunk föl, a furfangos hadnagy villámgyors számvetését és döntését van hivatva érzékeltetni a mókák közt előkészített öngyilkossággal. Jókai azt az öngyilkosságot, amely a haza sorsán érzett kétségbeesésből fakad, bizonyos férfias elszántság megnyilvánulásaként méltányolja (talán mivel ő mindig képtelennek érezte rá magát). Aradi, zimándi és Világos környéki borzalmas emlékei közt számon tart néhány ilyen tragikus öngyilkosságot — mindenekelőtt egykori atyai princípálisát, Molnár Józsefét, akinél pár évvel korábban joggyakorlatát töltötte (vö. CB VI. 45.). A borzongó fájdalom kifejezése után mindjárt ott olvasható írónk értékelése is: „És senkisésem kívánta el tőle ezt az utját a férfias szabadulásnak!” (Uo. 46.) S menten vall arról, hogy ő is foglalkozott ilyen „férfias” tervekkel, hogyan reagált rá Nyáry, és milyen hálás annak a Kiss Ernőnek, aki — feleségére emlékeztetve — erről egy pillanat alatt lebeszélte (vö. *Életem legszomorúbb napjai*. CB VI. 43.). — A tréfacsináló hadnagy mindenestre elég erős volt a novellában hirtelen elhatározása kivitelezésére.

Az eddig nem érintett anekdotákról már csak az elbeszélés utóéletében szólunk. De a későbbi felhasználás terve mindenképp a részletek használhatósági értékét mutatja Jókai megítélésében.

Az elbeszélés a ME 4. füzetében jelent meg, amely 1850. ápr. 24-én ki van szedve. És ezúttal pontos a sorrend Jókai jegyzékében: az előző füzetben *A tarcali kápolna*, az utána következőkben a *F^{ty} Gyula* olvasható. Április közepén tehát novellánk készen állott.

Ennek az egybehangzásnak hihetünk is: amennyire Jókai műhelyébe beleláthatunk, *A fránya hadnagy* ezen a tájékon, körülbelül 1850 kora tavaszán készülhetett. A szerkesztő bizonyára azonnal közölni kívánta, mihelyt tudomást szerzett róla, örülve a humoros hangnak, amelynek annyira szűkében volt az 1850-es esztendő irodalmi termése. Legalábbis az *Egy bujdosó naplójának* piacra kerüléséig, amelybe különben ez a darab olyan természetesen illeszkedett volna bele. Ilyen felépítésével még különösebben.

Novellánk fejezeteinek fűzése olyan laza, annyira szeretlen köztük a kapcsolat, hogy bármilyen más sorrendbe is állíthatnánk részeit — az egész különösebb sérelme nélkül. Az alcím eleve alapot teremt erre az esetlegességre, a bevezető fejezet további tápot ad hozzá. Jellemző, hogy már a novella második kiadása, a legkorábbi, amely kötetbe (a *Virradóra* címűbe) illeszti *A fránya hadnagyot*, eleve a 4. fejezet teljes kihagyásával és több más helyen végrehajtott rövidítéssel nyújtja át az olvasóknak a szöveget. Ez a szelídítés — amely aztán mindmáig valamennyi további kiadásra is kiterjed, az NK meg-megújuló sorozatait is beleértve — a legválasztékosabb józólásra hivatkozhatott, s minden bizonnyal a szerző hozzájárulásával ment végbe. Átírást nem igényelt, csupán törölni kellett az eredeti szövegből. Azt kevésbé állíthatjuk, hogy bántó csonkulást okozott *A fránya hadnagyban* ez a szelídítés, ám a sajátos, Jókainál valóban szokatlan, de rokonszenvesen csípős, a hadnagy jellemével mindenképp egybevágó, teljesen hozzáillő frivol hangulategységére hátrányosan hatott.

Sajnos, nem valószínű, hogy most már magyarázatot kaphatnánk arra a kérdésünkre, miért nem lehetett tagja ez az elbeszélés egyik 1850-es Jókai-féle novellás kötetnek sem. Tény, hogy nem került bele sem a korábbi *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből*, sem pedig a negyedévvél későbbi *Egy bujdosó naplója* című gyűjteménybe. Annál indokoltabb tehát, hogy a mi kötetünkben ennek a résznek az élére helyezzük, mint olyan elbeszélést, amely a fent említett két kötet akármelyikében könnyen megtalálhatta volna helyét.

A következőkben lesz alkalmunk látni, van még nem egy hasonló sorsú elbeszélésünk. Nem mindeniknél mutatjuk ki teljes részletességgel ugyanezt a körülményt. Viszont azért kapcsoljuk egymáshoz kötetünk külön részébe az ilyen formában rokon novellákat.

Egyáltalán nem érdektelen ugyanis *A fránya hadnagy* utóélete sem.

A humoros hangú írás rövidesen szerzője számára is kincsnek mutatkozhatott. Köztudott, hogy az ötvenes évek derekától szerzőnk élclapszerkesztővé lép elő (Országos Nagy Naptár, Nagy Tükör), de tömni kellett adomákkal főmunkatársként az 1854-ben megindult Vasárnapi Újságot, 58-tól pedig saját Ústökösét is. Ezzel kapcsolatosak egyes, ez idő táji noteszeiben található témafeljegyzései is. A 2. és 3. témanoteszekben visszatérően szerepelnek ilyen bejegyzések:

„Fránya ördög

A katona szinpadon, [később megint:] Katona a szinpadon

Kisvárosi fákláaszene

elspárgázott utca

A fortélyos kulacs”

(Vö.: JKK *Feljegyzések* I., 2. és 3. témanotesz [XXI., XXII. a régi számozás szerint] 79., 82., 123.).

Az Ústökös 1858. augusztus vége és október közepe közt nyolc folytatásban mulattatja olvasóit Bürgözdí bácsi csalafintásaival, köztük ilyenekkel: Szájával fűrészelt (Ústökös 1858. október 1.), a huszártisztet kiadja leánynak (uo. október 2.), kígyót pakol skatulyába (uo. i. m. 123.). — Utána a jegyzetekben ámulhatunk a sajtó alá rendezők téves útbaigazításán: „Bürgözdí bácsi több csínyje újjáéledt *A fránya hadnagyban*. L. Virradóra 238.” (I. m. 661.) — *A Virradóra* c. gyűjtemény négy kötete csakugyan 1868-ban jelent meg először, de a novella már 1850-ben!

Irodalom

A fránya hadnagy irodalmán a legteljesebb mértékben érvényre jut az az alig behozható előnye a darabnak, hogy az időszaki sajtó ismertette meg vele a közönséget.

Csakis ennek a körülménynek köszönhető az a valóban ritka szerencse, hogy a kortársi kritika is figyelemre méltatja. Ami pedig igazán fehér holló: pozitívan értékeli! A PN „Műtárá”-ban a magát soha meg nem nevező recenzens *A tarcali kápolna* vegyes megítélése után szóban forgó művünkről a következőket írja: „Ugyanazon szerzőtől a IV. füzetben *A fránya hadnagy* cím alatt anekdota-gyűjteményt olvashatunk »egy furirsitz (?) naplójából«, mely sok elmésséggel fűszerezett, bár olykor a gyermekes tréfaig elsikamló, kedves olvasmányt nyújt.” (PN 1850. június 13.)

A vérontás angyala c. elbeszélés kapcsán szólunk arról, milyen lesújtó véleményt nyilvánít Gyulai Jókainak az 1868-as konglomerátum

jellegetű négykötetes *Virradóra* c. gyűjteményéről. De ez a *Jókai újabb művei* című kemény bírálat nem sajnál egy elismerő mondatot — úgy melleleg — *A fránya hadnagy*tól: „Általában a humoros beszélyek legsikerültebbek az egész gyűjteményben. A »Fránya hadnagy« jó genrekép, ha nem veszünk tekintetbe egy pár trivialis kalandot, melyek igen emlékeztetnek Schuster Lipi tréfáira...” (Gyulai Pál: *Bírálatok 1861—1903*. Bp. 1911. 88.)

Szilágyi Sándor szavaiból a szerkesztő büszkesége és becsülése szól: „E közben a negyedik füzet elkészült s április 30-kán kiadatott. Két novella volt benne: Madarassi Klotildtól a »Száműzött«, s a »Fránya hadnagy« Jókaitól, egy ép humorral irt, eredeti alakokban gazdag, néhol keserű humorral vegyített víg beszély a honvédeletről, egyike szerző legsikerültebb műveinek, egy darab korrajz, melyet bizonynyal mindig élvezettel olvasand a közönség.” (Szil. Rajzok 32.)

Mikszáth szerint „A fránya hadnagy« [...] már az egészséges humor aranyával van behintve és egy pajkos hadnagyocska csínytevései képezik meséjét.” (Mikszáth I. 181.)

Zsigmond Ferenc címként állítja oda novellánkat, több más mellett, az adomázó tehetséget állapítva meg bennük: „A szabadságharc után, a regényírói uralomrajutás idején is, adomázó tehetségével aratta Jókai a legzajosabb sikereket; humoros elbeszélései mind egy-egy adomai magból terebélyesednek ki (*A fránya hadnagy, Sic vos non vobis, Koronát szerelemért, A nagyenyedi két fűzfa* stb.)” (Zsigmond 343.)

Szinnyei Ferenc szerint Jókai „*A fránya hadnagyban* egy »furir-sicc«-el [!] pompás tréfákat mesélt el, melyeket az ő tréfás hadnagya vitt véghez, aki a fegyverletétel hírére még agyon is tréfálkozva lőtte magát.” (Szinnyei I. 245.)

Nagy Miklós monográfiájában mond véleményt erről az elbeszélésről: „*A fránya hadnagy* könnyelmű tréfálkozással teli adomafűzér az erdélyi hadjáratról, sok gúnnyal a gerilla brambarbasok és egy « régi szellemű » tiszttal ellen. Jókainál szokatlan, enyhe pikantériája Laukára és Beöthy Lászlóra (például az utóbbinak *Obsitos* című humoreszkjére) emlékeztet, főhősének öngyilkossága ellenére sem tudja azonban a megkívánt tragikomikus hangulatot megteremteni.” (I. m. 73.)

N. Dely Zsuzsa ennek a novellának a nyelvében előbb a népi szemléletet és az előbeszéd frissességét dicséri: „*A fránya hadnagy* című elbeszélésben a dobozból előugró kígyó, mely sziszegve és nagyokat csapva a farkával jelenik meg, úgy pattan ki helyéről, mint a tüzes istennyila”. (N. Dely 44.). — Majd népi hangját és kiváló hangulatteremtő erejét: „Soha olyan embert, mint az én hadnagyom volt! Nem azért, hogy az én hadnagyom volt, de olyan víg embert sohasem láttam

életemben.«... — így kezdődik például az utóbbi [*A fránya hadnagy*] elbeszélés, s ez az első két mondat tökéletesen megadja az alaphangulatot.” Ezt idézi és állapítja meg N. Dely, miután az *Egy bujdosó naplója* három darabját megdicsérte ötletes népi hangú dialógusaiért, amelyekhez *A fránya hadnagy* párbeszédei is odaszámíthatók (i. m. 67.).

Tekintve, hogy az elbeszélésbeli hadnagy csapata részben Erdély területén harcol, Dávid Gyula erdélyi tárgyúnak tekinti a novellát, s így illeszti a *Csataképek* egészének egységébe anekdotázó modorát: „Az egész kötet által szolgáltatott eszmei cél: a forradalom ügye iránti hűséget hirdetve még az andekdota számára is megtalálja a megfelelő funkciót. *A fránya hadnagyban* például veszélyt és nélkülözést semmibe vevő anekdotázással találkozunk, de magukból a tényekből Bem erdélyi hadseregének hősiessége még jobban kidomborodik, s az elbeszélés befejezésében tragikus fináléval magasztosul fel a könnyed anekdotai komikumba burkolt egyszerű hősök helytállása. Az ilyen hangváltás [...] elég gyakori a *Csataképek* elbeszéléseiben.” (I. m. 33.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk alapja a ME eredeti alakja, az a hapax legomenon-szöveg, amelyet ebben a megfogalmazásban soha többé, semmilyen Jókai-kiadásban le nem nyomtattak. Bár az újjáalakítást a szerző sajátkezűleg hajtotta végre, kötetünk szellemének a mű eredetije felel meg. Hiszen az *Elbeszélések II.* ennek az 1850-es esztendőnek a Jókaiját köteles áttétel nélküli, hiteles és hiánytalan alakjában állítani a szakma és az érdeklődő közönség elé. A novella második, 1868-as kiadása ugyanis kivetkőzteti az elbeszélést annak a sajátos, a pajzanság talán sehol nem tapasztalható visszfényéből, sőt magát az egészen másképp ismert szerzőt is. Ezért van benne főszövegünkben a később mindenünnen kihagyott 4. fejezet (a leánynak bemutatott fiatal huszárhadnagy gáláns kalandja) és minden további apró elszólás, amelyek így kerek együttesben tették csöppet sikamlóssá *A fránya hadnagy* szövegét a korabeli olvasónak. Ezekre a részekre — természetesen — nem lehet szövegváltozat.

A többire szövegváltozatok szempontjából két variánst veszünk figyelembe: az 1868-as első kötetkiadást, a *Virradóra III.* kötetét (V) és ugyanannak néhány eszendővel későbbi NK-kiadását. Ezek között — már az időbeli közelségből is érthetően — árnyalatnyi különbség mutatkozik, tulajdonképp az NK apró korrekciói.

Abban is egyöntetű ez a két változat, hogy egyik sem vesz tudomást a szövegnek az eredetiben nyomdatechnikailag is kiemelt figyelemföhlí-

vásaira. Kiszedjük őket előre, rámutatva, hogy az első négy ritkítással, az utolsó három pedig félkövér Ciceróval hívja fel a figyelmet.

- 335 : 34 volt egészen felszerelve.
337 : 28 elsült egy puska.
345 : 19 hogy lássuk már a medvét.
352 : 10 tetejére:

**2000. AZAZ KÉTEZER P: FORINT
— TIZENÖTKRAJJCZÁROSOKBAN.**

- 364 : 11 kitéve:

**„GERGŐ URNAK UTOLSÓ ELŐTTI
VENDÉGSZEREPE.”**

és ismét:

**„GERGŐ URNAK LEGESLEGUTÓLSÓ
FÖLLÉPÉSE.”**

- 335 [V, NK: 1850. az alcím alatt külön sorban]
14 *úr lesz ez egyszer* (NK: *úr lesz egyszer*)
336 : 5 *a kapitányánál, aki* (V, NK: *a kapitánynál, a ki*)
12 *csapatok felszerelésére küldött* (V, NK: *csapatok fölszerelésére küldött*)
17 *„Avec du pain et* (NK: *„Avecd pain et*)
18 [*az „Annyit tesz...” kezdetű mondat a V és az NK szövegében nem új bekezdés*]
29 *tartott a seregek felett* (V, NK: *tartott a sereg felett*)
337 : 10 *csúfolták a századunkat.* (NK: *csúfolták századunkat.*)
12 *az üveges hitóból.* (V, NK: *az üveges hintóból.*)
19 *valami feketét látott közelíteni* (V: *valami láthatlant füttyölni hallott* — NK: *valami láthatatlant füttyölni hallott*)
33 *intett a süketnek, hogy* (V, NK: *intett az öregnek, hogy*)
338 : 5 *magát, úgy, mire a* (V, NK: *magát; mire a*)
14 *mikor kilikaszotta a* (NK: *mikor kilyukasztotta a*)
25 *Ezóta nem csúfolta* (V, NK: *Azóta nem csúfolta*)
27 *igen alkalmasok voltak.* (V, NK: *igen alkalmasok voltak.*)
[V, NK: *a teljes negyedik fejezet („A hadnagyomnak...” mondatkezdettől a „...bűnömbánkódó képet.” mondatvégeig) egészében hiányzik]*
- 344 : 21 *Végtére, valahára megértük* (NK: *Végre-valahára megértük*)
31 *a salétromszagot, elküldette* (NK: *a salétromot, elküldette*)
345 : 5 *mint mely e jó* (NK: *mint a mely e jó*)

- 345 : 19 [ahogy a ritkítást, úgy a csillagot is elhagyta az NK, a hozzátartozó, Jókaitól írt ötsoros jegyzettel együtt]
 24 — *Záklyás fenét!* — *kiálta* (NK: — *Fáklyás zenét! kiálta*)
- 346 : 5 *dugta ki a fejét az* (V, NK: *dugta ki fejét az*)
 7 *a hálósipka a nyakáig* (V, NK: *a hálósipka nyakáig*)
 16 *elhallgatott. Az én* (V, NK: *elhallgatott, az én*)
 34 *könnyeket idézett a kávé órnagy szemeibe. Valami* (NK: *könnyeket idézett elő a kávé órnagy szemeiben, valami*)
- 347 : 2 *nem érdemelne.* (V, NK: *nem érdemlene.*)
 3 *hősibe ment által.* (NK: *hősibe ment át.*) [ez a mondat („A hadnagyom...” kezdettel) az NK-ban nem új bekezdés]
 6 *közepét: reményljük, hogy* (V, NK: *közepét, reméljük, hogy*)
 23 *neki sincsenek ennél* (NK: *neki nincsenek ennél*)
- 348 : 10 *vagy eredetileg is ez volt-e* (V, NK: *vagy eredetileg ez volt-e*)
 33 *fúrást-faragást, gyalutaszigálást, fűrészeléset* (V: *fúrást, faragást, gyalutaszítást, fűrészeléset* — NK: *fúrást, faragást, gyalutaszítást, fűrészeléset*)
- 349 : 2 *igen szorgalmatos asztalosmester* (V, NK: *igen szorgalmas asztalosmester*)
 9 *emberek olyan nagy* (NK: *emberek oly nagy*)
 26 *A kocsmáros nagy szemet-szájt tátott* (V, NK: *A korcsmáros szemet szájt tátott*)
 28 *lakik itt asztalosmester* (V, NK: *lakik itt az asztalosmester*)
 31 *hogy lábhegyen járjanak* (NK: *hogy lábujjhegyen járjanak*)
 34 — *Kegyed álmodott — monda a* (NK: — *Kegyed álmodott, monda a*)
- 350 : 4 *vendéget mind fölzavartak, mindenikkel* (V, NK: *vendéget mind fölzavarták, mindenikkel*)
 14 *el tudott alunni.* (NK: *el tudott aludni.*)
 19 *dühösen felugorva ágyából az* (V, NK: *dühösen ágyából felugorva az*)
 23 *itt? — ordíta toporzékolva.* (NK: *itt? ordítá toporzékolva.*)
 33 *a mélységes poklokra* (V, NK: *a mélységes pokolra*)
- 351 : 22 *kell járni — monda, s egy* (NK: *kell járni, mondta, s egy*)
 23 *szép napfényes délután* (V, NK: *szép fényes délután*)
- 352 : 18 — *Elmegyek — monda —, majd* (V, NK: — *Elmegyek, monda, majd*)
 22 *skatulyát? — kérdezém kétségbeesett* (V, NK: *skatulyát? kérdezem kétségbeesett*)
 25 *nekem az arcám kiég* (V, NK: *nekem az orcám kiég*)

- 32 *később távolról követve* (V, NK: később távolról követve)
- 353 : 3 *skatulyát, s szemei* (V, NK: skatulyát, szemei)
- 5 *2000 p. ftot* (V, NK: 2000 p. forintot)
- 9 *Elkomorodott, — a summa* (V, NK: Elszomorodott, a summa)
- 19 *vesznek, azt megint [...] borokat vásárlnak rajta.* (V, NK: vesznek. Azt megint [...] borokat vásárlnak rajta.)
- 21 *mind a ketten megnyugodtak* (V, NK: mindketten megnyugodtak)
- 30 *kezei közt, s* (V, NK: kezei között s)
- 33 *segítsetek — ordíta az örmény, székestül* (V, NK: segítsetek! ordítá az örmény, székestől)
- 354 : 2 *gondolva, hogy rajta a kígyó.* (NK: gondolva, hogy rajta van a kígyó.)
- 5 *feleségestül rá-rátapodtak a szaladás* (V, NK: feleségestől rá-rátapodott a szaladás)
- 18 *a szalmazsákba bújt be* (V, NK: a szalmazsákba bújt be)
- 22 *ne bántsák — kiáltá odaugorva.* (V: ne bántsák — kiáltá odaugorva. — NK: ne bántsák, kiáltá odaugorva.)
- 27 [a „...hálni?” utáni „Még[...]” kezdetű mondat a V-ből és az NK-ből egyaránt hiányzik]
- 355 : 3 *az udvarban talált gyepü* (V, NK: az udvarban a gyepü)
- 356 : 19 *szakadékos sziklai mély út* (V, NK: szakadékos sziklás mély út)
- 357:19–20 [a „...tíz röppentyűvel” végződésű mondat után következő zárójeles („Tehát kémeik...” kezdetű) a V-ből és az NK-ből egyaránt hiányzik]
- 33 *és Q. alhadnagyok* (V, NK: és Z. alhadnagyok)
- 359 : 10 *pozícióikat, miképpen ők, nehogy* (V; NK: positióikat, miszerint ők, nehogy)
- 33 *hiányozzék az örömbül* (V, NK: hiányozzék az örömből)
- 34 *a harangozást, harangoztak elszántan* (V, NK: a harangozást, s harangoztak elszántan)
- 360 : 8 *magára óránként három* (NK: magára óránként három)
- 11 *három ára volt, míg mi ottvoltunk* (NK: háromszoros ára volt, míg ott voltunk)
- 20 *belseje kétfelé volt osztva* (V, NK: belseje meg volt osztva)
- 361 : 19 [az „Én nagyon...” kezdetű mondat az NK-ban új bekezdés]
- 21 *nemcsak hiszem, hanem tudom* (V, NK: nemcsak hiszem, de tudom)

- 27 *annyi lasciv comoediát, aljas frivolitást, meztelen kétértelműséget és színfalszaggató* (V, NK: *annyi aljas comoediát, meztelen kétértelműséget és színfalszaggató*)
- 31 *csinálhatott keresztény ember* (NK: *csinálhatott keresztény ember*)
- 362 : 16 *s egyenkint mindenik* (V, NK: *s egyenként mindenik*)
- 21 *azonban az egyszer* (V, NK: *azon ez egyszer*)
- 24 *ügyetlenül vették ki magukat* (V, NK: *ügyetlenül viselték magukat*)
- 25 *az elébök állított* (NK: *az elébök állított*)
- 33 *törték magukat a lajtorjához, legelső* (NK: *törték magokat: a lajtorjához legelső*)
- 363 : 4 *kirántotta alula a hágcsót, s* (V, NK: *kirántotta alóla a lajtorját, s*)
- 5 *függve két kezénél a bástya oldalán* (V, NK: *függve két kezénél fogva a bástya oldalán*)
- 12 *jött le túl, nem a* (V, NK: *jött le túlhan a*)
- 23 *neki egyáltalában nem volt* (V, NK: *neki egyáltalában nem volt*)
- 31 *mint a megütött kuglibáb, azzal* (ME, V: *mint a megütött kuglibáb [sh.], azzal* — NK: *mint a megütött kuglibáb*)
- 364 : 5 *azt a furórét, azt az applausust, amit ez a* (V, NK: *azt a furórét, amit ez a*)
- 20 *azzal bosszontottak bennünket* (V, NK: *azzal bosszantottak bennünket*)
- 29 [a „Névtelen cédulákat...” kezdetű mondat a V-ben és az NK-ban nem új bekezdés]
- 34 *meg ne történhessen.* (V, NK: *meg ne történhessék.*)
- 365 : 5 *rettegett éjjelen valamennyi* (V, NK: *rettegett éjjel valamennyi*)
- 18 *maradt azonban: másnap este szintoly* (ME, V, NK: *maradt azonban másnap este szintoly*) [a mondat jelentése alapján pótoltuk a minden lenyomatból hiányzó írásjelet]
- 20 *sajátságos missiókat kaptam* (V, NK: *sajátságos megbízásokat kaptam*)
- 22 *be kellett vásárlanom, ami csak* (V, NK: *be kellett vásárolnom, a mi csak*)
- 29 *a három spárgaköteg* (V, NK: *a három zsinégköteg*)
- 31 *elfogtak egy rettenetes nagy fülesbagolyt* (V, NK: *elfogtak egy fülesbagolyfiút*)
- 366 : 17 *a városháza előtt égett* (V, NK: *a városház előtt égett*)

- 367 : 4. *kérdezők — nem titkolható örömmel a férfiak, még kevésbé*
(V, NK: kérdezők nem titkolható örömmel az urak, még kevésbé)
- 7 *bizony — azt az isten tudja.* (V: bizony — az Isten tudja. —
NK: bizony, az Isten tudja.)
- 368 : 12 *hosszú ugrásokkal* (V, NK: hosszú bakugrásokkal)
- 16 *lába közé kapta az utcát* (V, NK: lába közé vette az utcát.)
- 29 *kapaszkodik bele tíz éles körömmel* (NK: kapaszkodik bele
nyolcz éles körömmel)
- 34 *s cepeli magával. — Oda ne menjen!* (V, NK: s cipeli
magával. Oda ne menj!)
- 369 : 3 *És azután még egyszer megtette* (V, NK: És azután megtette
még egyszer)
- 22 *mindenkinek alvóhellyel szolgálni?* (V; mindenkinek háló-
hellyel szolgálni? — NK: mindenkinek hálólhelylyel szol-
gálni?)
- 24 *ismét komplét hármat lehet* (NK: ismét komplét másik
hármat lehet)
- 23 *elkezdtek külön-különféle hangnemekben* (V: elkezdtek
külömb-külömbféle hangnemekben — NK: elkezdtek
különb-különbféle hangnemekben)
- 29 *sokáig vijjongtak, sikoltoztak és* (V: ...sokáig vijjongta [sh.]
sikoltoztak és — NK: sokáig vijjongtak, sikoltoztak és)
- 370 : 3 *egyik ujját, mint szinte a nadrágoknak egyik szárát* (V: egyik
ujját, így szinte a nadrágoknak egyik szárát — NK: egyik
ujját, úgyszintén a nadrágoknak egyik szárát)
- 16 *előtte való éjszaka folyvást* (V: előtte való nap folyvást —
NK: előtte való egész nap folyvást)
- 20 *itt vagyok! A kérdezők az ijedtség* [a teljes mondat, még 32
szó].
A férfiak közt (V, NK: itt vagyok.
A férfiak közt),
- 34 *volt vége-hossza.*
— *Egy gyertyát! hol van* [és még 23 szó párbeszéd]
— *Gyertyát! gyertyát! világosságot* (V, NK: volt vége-
hossza.
— Gyertyát! gyertyát! világosságot)
- 371 : 14 *hirtelenében, vette magára, a veszélytől félelemben sem* [a
mondat végéig, tizenegy szó]
Hanem a férfiak (V, NK: hirtelenében vette magára.
Hanem a férfiak)

- 22 *A pantallónak az egyik* (V, NK: A pantallonnak az egyik)
 25 *csizmáinak a féloldalán* (V, NK: csizmáinak féloldalán)
 32 [a „Mindeniknek volt magával...” kezdetű mondat a V-ben és az NK-ban új bekezdés]
 372 : 4 *szemkőzt jövőtül kérdezve* (V, NK: szemkőzt jövőtől kérdezve)
 5 *utcák spárgázata a* (V, NK: utcák zsinegzete a)
 10 [az „Ott természetesen...” kezdetű mondat a V-ben és az NK-ban nem új bekezdés]
 26 *attul af...}hadnagytul* (V, NK: attól a hadnagytól)
 31 *hogy míg mi itt lőtünk-futunk* (V, NK: hogy mi itt lőtünk-futunk)
 373 : 6 *kérdéssel fogadták őket, hogy „el vàn-e már oltva?”* (V, NK: kérdéssel faggatták őket, hogy „el van már oltva?”)
 13 *behozták, kiosontott a szobából* (V, NK: behozták, kiosont a szobából)
 17 *oly saajtszerű mulatság* (V, NK: oly saajtságos mulatság)
 374 : 10 *zászlóalja, hanem* (V, NK: a zászlóalj, hanem)
 20 *Én azt feleltem* (NK: En [sh.] azt feleltem)
 31 — *Mit törüljek hát fel?* (V, NK: — Mit törüljek fel?)
 375 : 1 *eseményekről. Két perc múlva* (V, NK: eseményekről. Hét percz mulva)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 335 : 4 *furirsicz* (furirsitz) — A furir olyan altiszt volt, aki élelmezési és elszállásolási gondokkal foglalkozik, számadásokat vezet.
 336 : 3 *uniformis* — egyöntetű, egyforma
 338 : 34 *hadnagy a Württemberg-huszároknál* — a Württemberg-huszárok a császári-királyi hadak 6 huszárezredét képezték, 1848-ban először Galícia területén állomásoztak. 48 őszén és telén a huszárok nyolc százada, tengerlyében Lenkey legendás századával, a szabadságharc zivataribaik küzd — kiválóan; először a délvidéki hadszíntéren.
 341 : 4 *kastankodik* — ólalkodik, körüljár, koslat
 343 : 30 *manupropria* — kézjegy, aláírás
 345 : 4 *promovirt und amovirt* — előléptetett és eltávolított (szólás az osztrákkal kevert katonai nyelvben); vö. *Emléksorok*.

- 5 *Közlöny* — a forradalmi kormány hivatalos lapja (részletebben: *Emléksorok* megfelelő része, jegyzeteivel).
- 6 [a *Közlöny*] a „külföld” rovat alatt három hétig... csak a kaliforniai bányákról értekezett — jelentős túlzás: csak a lap két számában (1849. január 21. és 23.); vö. az *Emléksorok* megjegyzéseit arról, hogy az olvasóközönség „az egész debreceni szezon alatt” meg volt fosztva minden külföldi vonatkozású információtól. Ott is szó van a kaliforniai bányákkal foglalkozó közleményekről.
- 346 : 30 *lénung* — zsold
- 347 : 9 *bagázsia* — poggyász (a „csöcselék” jelentésárnyalat bejelézésével).
- 349 : 8 *Sacramento!* — a szentségét!
12 *kellner* — pincér
12 *marqueur* — felíró pincér
- 350 : 1 *Santo Diavolo* — az ördögbe!
28 *instrumentum* — szerszám
- 351 : 16 *benevolum* — itt: vallatás
- 354 : 33 *pitár* — a pitvar alakváltozata
- 355 : 3 *gyepü* — eleven sövény, kerítés egy terület elkülönítésére.
22 *bornyü* — szőrös borjúbőrből készült, vállra csatolható katonai felszerelés.
22 *patrontás* — tölténytáska
- 358 : 9 *recognoscírozás* — földérintés
20 *emisszárius* — titkos (politikai) megbízatás elvégzésére küldött személy.
34 *pecsovics* — a bécsi udvar politikájának túlbuzgó híve.
- 360 : 16 *furmányos* — fuvaros
- 361 : 11 *allegál* — vitatkozik, érvel
16 *megtruccol* — duzzog, dacol, megbosszul
26 *buffonéria* — bohóckodás
- 362 : 5 *denique* — végül is
13 *Flitterstaat* — aranyfüstállomány
- 363 : 14 *festung* — erődítmény
25 *orchestrum* — zenekari mellvéd
- 364 : 5 *furoré* — tomboló lelkesedés
5 *applauzus* — taps, zajos üdvözlés
- 365 : 5 *circumspectus* — körülvizsgálódó
- 366 : 5 *syndicus* — ügyvivő (rég. városi hivatal)
- 367 : 33 „*Der Deifel*” (der Teufel) — az ördögbe!
- 368 : 11 *Mörder!* — gyilkos!

- 368 : 32 *Vermaledeit!* — átkozott legyen!
 369 : 1 *silbakol* — örködik, strázsál
 4 *tour* — forduló, kerülés
 24 *komplét* — teljes, hiánytalan
 370 : 2 *postíroz* — helyez, kiszolgál
 30 *kaput* — régi férfikabát (a zakó őse)
 371 : 26 *mondúr* — katonai egyenruha (mundér)
 31 *exquisitus* — kiváló, kitűnő
 373 : 3 *szakkermentírozás* — szentségtelenség, káromkodás
 15 *per avia et devia* — félreeső és úttalan utakon
 24 *a százszok fővárosában* — ti. Nagyszébenben
 374 : 2 *tizenöt darab százast aprópénzre fölvaltani* — az aprópénz hiánya a szabadságharc alatt csakugyan állandó probléma volt, minthogy a bankjegynyomdában „...főleg nagyobb címletű pénzjegyeket (százforintosokat stb.) gyártottak, ami azután pénzváltási nehézségeket idézett elő, s a kis pénzösszegeket forgató embereknek nem csekély fejtörést okozott.” (*Magyarország története 1849—1890.* Bp. 1982. 1. k. 342. — Vö. még *Életem legszomorúbb napjai.* CB VI. 29.)

2. F*Y GYULA

K: nem ismeretes

M: I. ME: 1850. 5. sz. 394—98.

II. Történeti naptár 1851. közönséges évre. — Történeti leírásokkal, elbeszélésekkel, költeményekkel, s átnézeti táblákkal az 1848/49 évből. Első évfolyam. — Pesten, nyomtatott Kozma Vazulnál. 240 l.
 novellánk: 25—27.

III. Jókai Mór Decameronja I—X.

Pest 1858—60.

Heckenast, IX. 173 l.

novellánk: IX: 143—52.

Itt és tovább végig „A menyegző utáni nap” címmel.

IV. Jókai Mór Dekameronja, — Száz novella.

Bp. 1882.

Franklin, I—VI.

(Jókai Mór munkái, népszerű kiadás 101—02, 105—06, 109—10.)

novellánk: III. 107—15.

- V. Jókai Mór Dekameronja. — Száz novella.
3. kiad.
Bp. 1894.
Franklin, I—VI.
novellánk: III. 107—15.
- VI. Dekameron. — Száz novella
Bp. 1896.
Révai, I—III. 312 l., 304 l., 299 l.
Nemzeti kiadás XI—XIII. és utánnyomásai
novellánk: XII. 72—77.
- VII. Dekameron. — Száz novella
4. kiad.
Bp. 1905:
Révai—Franklin, I—III. 312 l., 304 l., 299 l.
(Jókai Mór Válogatott munkái)
novellánk: II. 72—77.
- VIII. a) Dekameron. — Száz novella
5. kiad.
Bp. 1907.
Franklin, I—III.
(Jókai Mór Válogatott munkái 29—31.)
novellánk: II. 72—77.
b) Uez 6. kiad.
Bp. 1907.
Franklin, I—III.
(Szépirodalmi könyvtár)
novellánk: II. 72—77.
- IX. Dekameron. — Száz novella
7. kiad.
Bp. 1910.
Franklin, I—III.
(Jókai Mór Válogatott munkái 29—31.)
novellánk: II. 72—77.
- X. Dekameron. — Száz novella
8. kiad.
Bp. 1913.
Révai, I—III.
novellánk: II. 72—77.
- XI. Dekameron. — Száz novella
Bp. 1913.
Révai—Franklin, I—III.

(Jókai Mór művei)
novellánk: II. 72—77.

XII. Dekameron

Bp. MDCCCXXXVIII

Révai—Franklin, I—III. 238 l., 244 l., 238 l.

CentK 53—55.

novellánk: 54. k. 58—62.

Fordítások:

Német: I. *F-y Gyula* a „Schlachtfelderblüthen aus Ungarn. Novel-
len nach wahren Kriegsscenen”
Leipzig 1850. — Gedruckt bei Fr. Nies (In Comission
bei H. Geibel in Pesth)” c. gyűjteményben 63—74.

II. *Der Tag nach der Hochzeit*

Laibacher Zeitung 1889. 203. sz. 1727—29.

Lengyel: *Dzień po ślubie*

Ford.: Juliusz Hen (Juliusz Henryk Wójcikiewicz)
„Ognisko Domowe” 1886. 68. sz.

Cseh: I. **Den po svatbě*

Mravské Listy 1891.

II. **Den po svatbě* a „Decameron II.” kötetben

Ford.: L- F. Budinský

Plzeň 1914. Česky Denik

„Rozsudek smrti”

(mindkettő: DT II. 799.)

A fordítások mindenike a novella *A menyegző utáni nap* c. változata alapján készült, kivéve az első németet, amely abban az esztendőben került kötetbe, amikor a magyar eredeti még folyóiratban várta a jobb időket.

Keletkezése (források, minták)

Ez a rövid elbeszélés, amelyet Jókai „csillagos” címének feloldásával „Fáy Gyulá”-nak szoktunk említeni, mintha *A vörössipkás* közvetlen folytatása vagy egy újabb epizódja lenne.

A tüzetesebb szemügyre vétel — magától értetődik — a címszereplő hős nevének megfejtésére törekszik. Az egyebűnösen származó tapasztalatok arra vallanak, hogy a szerző valóságos személyekről írt a *Csataképek*ben.

A novella maga a főszereplő személyéről ennyit árul el: a harcvágytól pirosuló arcú hadfiak közt „legjobban ég arca a kilencedik zászlóalj vitézeinek, a pirossipkásoknak s a pirossipkások közt ama fiatal hadnagnak, ki sorra járja egyenként vitézeit, s gyűjtogatja azoknak bátorságát önelke tüzénél”.

Tehát: 1. pirossipkás, 2. hadnagy, 3. a kilencedik zászlóalj tagja.

Írónk is magasztos hőfokon kiált föl főhősére utalva: „Mint fogja mindenütt keresni a dicsőség osztogató halált!” A novellában közelebről nem lokalizált vérfürdős csatában, amely a délvidéki harcokhoz kapcsolódik, a leghősibb tusa során „A vörössipkások hadnagyát lelőtték”. Utána egyöntetű a megállapítás: „A nap diadalában neki volt legtöbb része.” Végül pedig a hadnagy koporsója mellett „az egész hadsereg szemeit törülgeti, a vörössipkások búsan aláhajtott fővel kísérik legjobbak hősíket”.

A kormány hivatalos lapjában, a Közlönyben búvárkodva Fáy Gyula hadnagy, illetve főhadnagy nevével három alkalommal is találkozunk, igaz, mindannyiszor ugyanarról a csatáról szóló hadijelentésekben. November 9-én Táborfalván (német nevén Lagerdorfnál, szerbesítve Strázsán) ütközött meg Damjanich a szerbekkel. Ezt a hevenyészett sáncokkal is körülvett megerősített helyet mintegy 1200 illír-bánati grancsár védte. A Közlöny erről első ízben november 15-én emlékezik meg, közreadva Vetter tábornok, bánsági mozgó hadparancsnoknak az OHB-hoz küldött jelentését (1848. 758.); november 23-án a hadügyminisztériumhoz érkezett tudósítást tárja olvasói elé (789.); végül november 29-én a Vukovics Sebő kormánybiztos által továbbított beszámolót közli, amelyet Damaszkín István verseci főszolgabíró írt a csatáról (814.).

A jelentések többé-kevésbé egyöntetűek. A Vetter-féle — a legrövidebb és legridegebb — saját veszteségeinkről ennyit közöl: „részünkről Württemberg ezredbeli hadnagy Resser, s a 9-ik honvéd zászlóaljbeli hadnagy Fay[!] urak, s összesen 4 ember esett el” (i. h.). — Egyébként ezt a hadijelentést idézi Szilágyi Sándor *A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből* c. gyakran említett kötetének „Damjanich” c. fejezete, hisz ennek a győzelemnek a jutalma a későbbi legendás hadvezér ezredesi kinevezése (i. m. 115—16.). Valamivel részletesebb és megbecsülő hang szól a hadügyminisztériumba küldött tudósításból: „Részünkről hadnagy Resser megebesítettett, a derék Fáy Gyula hadnagy a 9-ik honvéd zászlóaljból, egy mellben talált golyó által elesett, midőn a sáncra fel akart lépni” (i. h.). A legrészvételsebbek és legmelegebbek a verseci főszolgabíró szavai, és az egyéb közlésektől eltérő részleteket is elárulnak: „Részünkről e' győzelem kevés áldozatba került, mert az

említett huszár hadnagyon [Resser] kívül, a' 9-ik honvéd zászlóaljából 3 közvitész ágyonlövetett [!], Fáy Gyula főhadnagy ur pedig halálosan megsebesítetett, mellynek következtében Fejértemplomba érkezte előtt, hős lelkét ki is adá." (I. h.)

Ezzel Damaszkín főszolgabíró előadása ellentétben áll azokkal a csataleírásokkal, amelyeket az idézett jelentések adnak, sőt amit két további szakmunka nyújt, igaz, ez utóbbiak legalább félszázaddal később jöttek létre. Az eddigiekben is kizárólag a főhősünkre vonatkozó közvetlen részeket idéztük a hivatkozott helyekről, ugyanígy járunk el a kissé bőbeszédű Hegyesi Márton munkájával is: "...a tisztek legtöbbször hőstetteket vitt végbe. Itt esett el a veres sipkások vitéz és szeretett hadnagya: *Fáy Gyula*, kinek elestét oly megkapóan írta le *Jókai*. A szerbek nem bírták kiállani a magyarok rohamát." (Hegyesi Márton: *Az 1848—49-iki harmadik honvédszászlóalj története*. Bp., 1898. 55.) Hegyesi tehát Jókai elbeszélését is olvasta, ez mindenképp belejátszik csataképébe, bár nyomatékosan hangsúlyozza adatainak a személyes résztvevőktől feljegyzett pontos voltát.

A kissé rövidebb, de az ütközet jelentőségének megfelelő terjedelmet nyújtó leírását Hoffmann munkájából idézem, már csak a következtetések és tanulságok levonása céljából is: „A szerb védősereg a magyarok közeledtének hírére erős ágyuzásba kezdett, melyet azonban Freudenreich tüzésége csakhamar elhallgattatott, midőn pedig a kézfegyverek harca megkezdődött, történt, hogy Fáy Gyula, a 9-ik zászlóalj 2-ik századának közkedvelt és mindenkitől szeretett hadnagya, egy golyótól halálra sebesítve elesett. A vörös-sipkások, hogy hadnagyuk halálát megboszúlják, szuronysegezve törnek most előre és fergetegként vetik magukat a sáncokra minden ellenállást levágva vagy leszúrva. Ugyanekkor törtek előre a verseciek is úgy, hogy a szerbek mindenfelől körülvéve és a felbőszült magyaroktól kegyelem nélkül leütve majdnem mindnyájan elpusztultak...

Fáy hadnagyot másnap temették el a vörössipkások Fehértemplomban, hova hulláját átvitték és ugyanakkor súlyesztettek a földbe még hét koporsót mindmegannyi névtelen hőssel." (Hoffmann Arnold: *Az 1848—49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédszászlóalj története*. Kassa 1906. 27.)

Élete befejezéséről ennyiféle adattal rendelkezünk, aránylag keveset tudunk Fáy szabadságharc előtti sorsáról. Kozma kéziratos lexikona ezt beszéli el róla:

„Fáy Gyula (fáji) 1848-ban Zemplénvármegye szolgabírája volt s az első honvéd zászlóaljak felállítását után honvédnek jelentkezett. 1848. augusztus 6-ikán ki is nevezték hadnaggyá a 9-ik honvéd zászlóaljhoz.

Jegyben járt Bernáth Zsigmond ungi főispán leányával s mielőtt bevonult volna, megtartották az esküvőt, de a házasság életet nem kezdtek meg, Fáy a lakodalmáról egyenesen zászlóaljához vonult be, mely akkor már a szerbek ellen harcolt. November 5-ikén előléptették főhadnaggyá és áthelyezték a 43-ik honvéd zászlóaljba, de még mielőtt új csapatostéhez elutazhatott volna, november 9-ikén Lagerdorfnál hősi halált halt.” (Kozma György: *Az 1848—49-iki magyar szabadságharc szereplőinek lexikona*. 1—6. k. Kézirat. OSZK Fol. Hung. 2092. 2. k. 14.)

Tehát halála pillanatában négynapos főhadnagy volt immár. Életkorára csupán elért hivatali rangja alapján következtethetünk.

A novellában megírt soványka cselekmény a maga elég nagy mértékű sztereotípiáival arra vall, hogy az élmény benne legalábbis másodlagos. A szerző talán hallott az eseményről, esetleg olvasmányban találkozott vele. — Ismeretes, hogy önmagát is szeretne olyanakká beállítani, mint akinek nászéjszakája után rögtön a szabadságharc küzdelmeibe kellett vetnie magát. Például *A tengerszemű hölgyben*.

„Az én lakodalmamnál ágyúörgés, kardcsattogás volt a muzikaszó.[...]”

Mikor a boldog vőlegény azt kérdi a menyasszonyától: — Szeretsz-e úgy, mint én téged? — akkor egyszerre megperdül a dob az utcán; verik a riadót... Csók nélkül, ölelés nélkül ragadni a puskát[...] onnan egyenesen a tűzbe a fűtyülő golyók közé.” (JKK 55. k. 102.) Ennyi személyes élmény is szorult ebbe a novellába. Arra a kérdésre, hogy ez a Fáy Gyula miért éppen a vörössipkások híres 9. zászlóaljának hadnagya, felel részben *A vörössipkás*, részben *A két menyasszony* c. elbeszélés és valamennyire a szerzőnktől származó, a vörössipkásoktól megívott csatákról szóló újságcikkek nem csekély száma is. Azoknak a szavaknak például, amelyekkel az esetleges félszet csatába indulás előtt Fáy Gyula hadnagy igyekezett levezetni katonáiban, első formáját a pEL 1849. július 6-i cikkében olvassuk Görgeyvel kapcsolatban.

„Görgei maga személyesen vezette az eldöntő rohamot.

Elöl ment, piros forgójával, piros dolmányában.

„Ne féljetez fiuk! monda. Minden ágyu felém lesz szegezve, titeket egy sem ér.”

Az ütközet hevében egy kardcsapás könnyű sebet ejtett fején, de a vezér boszut állt érte, mert ellenfele halva rogyott le lováról.

S így nyargalt a csatában elől Görgei, véres homlokával és véres kezével vezetve seregeit a diadalra.” (CB III. 442—43.)

Több további részletről sem volna nehéz kimutatni az összefüggést a harcterekről írott tudósítások egyes darabjaival.

Elmélkedtünk előbb azon, hogy *A fránya hadnagy* vajon miért nem került az 1850-es novellagyűjtemények egyikébe sem, holott akármelyikbe remekül beleillett volna. — Most ugyanígy elgondolkozhatunk ezen is. De szerzője legalább utóbb gondoskodott róla. Amikor először nyílt alkalma *Dekameronját* megjelentetni, 1858 és 60 között, a IX. kötet darabjai közt helyet adott a *F*gy Gyulának* azzal a csekély átalakítással, hogy új címet, alcímet kreált neki (*A menyegző utáni nap és Érsekujvár ostromából 1686*), ennek megfelelően a vörössipkások mind hajdúkká vedlettek — és máris közölhető volt.

Később — 1882-ben — újra változtak az idők. Szerzőnk vissza nem alakította elbeszélését: meghagyta az új címet (Fáy Gyula ismertségére már alig is számíthatott), útbaigazított alcímet kanyarított: *A magyar szabadságharcz napjaiból*. Egy helyütt „a hajdúság vitézei” — nyilván figyelmetlenség következtében — ebben is bennmaradtak. Így ismerkedtek meg elbeszélésünkkel az NK olvasói, nyomában a többi kiadáséi.

Irodalom

A *Fá*gy Gyula* viszonylag bővebb irodalmát folyóiratbeli megjelenésének köszönheti, amint ezt a jelenséget már annyiszor volt alkalmunk tapasztalni.

A PN „Műtára” a ME három füzetét bírálja, a szerzők sorát azonnal Sajón kezdve: „Az V. füzetben *F*gy Gyula* czim alatt előforduló beszélykéje ugyanazon szerzőnek üres dagály, melly szándékolt részvét-gerjesztés helyett inkább nevetséget okoz az olvasónál. Érdekes dolog, vizsgálni a jobbra hivatott tehetség tévedéseit. A dagály, melly szerzőnek kiválólag karakteristikuma, oda viszi őt igen sokszor, hogy nemcsak rythmust iparkodjék önteni előadásába, (hiszen ez magában, ha nem erőtetett, hasznos és szükséges), hanem épen tapokra [taktokra] s lábokra szedi szavait, legkedvesben hat szótagból állókra. Nézzük például ez utóbb említett beszélyben gyakran, s már magában is dagályosan, előforduló ama refrain: »Űl a fiatal nő / a sárga hárs alatt / s a láthatárt nézi.« Vagy nézzük az előtte álló sorokat, ugyanazon (398) lapon, hol a hat szótagos rythmust szinte megtaláljuk: »Leteszik a sirba; / a salvék dörögnek; / a gyászszene elhal; / magok a zenészek / a zokogás miatt / nem birják folytatni. /« Nem ritka kivételek pedig az illy lábokra szedett rythmusos beszédek, hanem a szerző irmódjának elválhatlan kísérői. Fordítsunk egy lappal hátra a 397-re: »A vörös sipkás az / merész

csapatjával. / Előtte rémület, / nyomában pusztulás /, zászlóján győzelem. / A folyamhoz érnek /, / meg sem állnak nála, / fegyverrel kezökben / beléje rohannak, / egy kettő elmerül /, a többi átúszik.« stb. stb. Ez irmodor, a rim egyedüli kivételével, egészen a *Kistűkör* irmodorára emlékeztet.” — Majd miután a *Kistűkeröt* idézte, Ciceróra hivatkozik, aki szerint prózát és verset összezagyválni nem szabad, mivel a két alak összeforrasztása egymást rontja le, „s szüli azon dagályt, mely a kevébbé művelt izlésnek első pillanatra tetszik ugyan, de melytől mindenki csömörrel fordul el izlése jobbulásával”. Túlhalmozott díszítőjelzőit ugyanúgy megrója, mert az olyan hatást tesz, „mint a festék, mely szoborra mázoltatik” (PN 1850. június 13.).

Ez a részletező kritika nyújt kárpoztást azért a szokatlan szűkszavúságért, amellyel Szilágyi kezeli ezt az elbeszélést. Őt minden tekintetben hiteles tanúnak ismerjük, ha elfogadjuk tőle azt a címet, amelyet a legteljesebb magától értetődéssel ír le, megszűnik a főhős kiléte körüli homály. Ezt találjuk Szilágyinál: „Az V-dik füzet már utolsó volt, mely a kitűzött időben láthatott napvilágot[...] Gyulainak egy hosszabb novellája nyitotta meg »Három beteg«, Sajótól egy rövid rajz, Fáy Gyula volt a másik figyelmet érdemlő prózai darabja.” (Szil. Rajzok 34.)

Szinnyei Ferenc behelyezi legelőször is a szerb lázadásról szóló szépirodalmi alkotások közé: „F...y Gyula c. elbeszélésében (melyet később *A menyegző utáni nap* címen iktatott *Decameronjába*) Fáy Gyula megtörtént esetét írta meg: a fiatal férj esküvője után másnap a szerb harctérre siet s hősi halált hal. Az egyszerű eseményből ossziani modorú, költői ismétlésekkel megtűzdelt kis prózai eposzt formált.” (Szinnyei I. 242.)

Nagy Miklós monográfiája sem vetne sok ügyet sem témakör, sem mondanivaló szempontjából erre az írásra — valljuk meg: különös újdonságot a többihez képest csakugyan alig hoz —, ha formai megoldását nem ítélné egészen egyedinek. Tulajdonképp ennek alapján kerít rá sort a stilizálás különböző formáit vizsgálva a katarzist nyújtó elbeszélésekben. A következő formai jegyekre hívja föl a figyelmet ebben a darabban: „Közelebb jutunk aztán a prózában írt költeményhez, amikor egy mondatot, esetleg mondatpárt csendít fülünkbe újrázva Jókai: *A menyegző utáni nap* — eredeti címén *F...y Gyula* — első felében e mondat lesz a refrén: »Vérik az indulót, harsog a trombita, fegyverre, csatára...« míg a másodikban e szakaszocska: »Űl a fiatal nő a sárga hárs alatt, s a láthatárt nézi. A szív alakú hervadt levelek ölébe hullanak.« Eddig mindössze a gondolatritmus jelenségeivel találkozhattunk, azonban az érzelmektől áthatott, népdalon isko-

lázott nyelvteremtő szellem eljut a kötöttebb beszédhez is.” (I. m. 79—80.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk szövegének alapja az eredeti, az 1850-ben készült mű, a ME 5. számából. Változatok szempontjából még két formát vettünk figyelembe: az első kötetkiadást, Jókai tizkötetes *Decameronjának* a IX. kötetében megjelent 1860-as szövegét, a hajdúváltozatot egyrészt (ezt itt D-vel jelöljük); az NK anyagát másrészt, amely az 1882-es változattal szinte betűről betűre megegyezik, az alcím kivételével. Amennyire magától értetődő a sajtóviszonyokhoz való alkalmazkodás az ötvenes évek legvégén, annyira furcsállhatjuk magunkban, hogy szerzőnk a visszaalakítást a hajdúk továbbszerepeltetésével oldja meg, 1848-ba helyezve a fegyveres küzdelmet — teljesen történelmietlen módon —, de valószínűleg időszükében lehetett 1882-ben is: ebből csupán az alcím átírására futotta. Az sem lehetetlen, hogy másra bízta a visszaalakítást — van ilyenre példánk —, s aztán már nem gondolt ennek ellenőrzésével sem. Ami mindennél feltűnőbb: még az NK számára sem hozta rendbe az anyagot! Pedig Jókai gondolt ez idő tájt erre a kis írásra is: a nyolcvanas évek vége felé — amikor az NK-t készítette elő — VII. témanoteszében figyelmeztetést firkant magának „Fy Gyula jegy” formában (JKK Feljegyzések 2. k. 401., 748.).

- 376 : 1 *F^{ty} Gyula* [cím] (D, NK: A menyegző utáni nap)
D: Érsekújvár ostromából 1686 — NK: A magyar szabadságharcz napjaiból [alcím]
- 25 *megszólalnak, fuvolázó hangjuk* (D, NK: megszólalnak, andalító hangjuk)
- 378 : 1 *csillagok sápadnak, csak* (ME, D, NK: csillagok sáppadnak, csak)
- 2 *mint ki legközelebb* (D, NK: mint mely legközelebb)
- 31 *arca a kilencedik zászlóalj vitézeinek, a pirossipkásoknak, s a pirossipkások közt ama* (D, NK: arcza a hajduság vitézeinek, s köztük ama)
- 33 *járja egyenként vitézeit* (D, NK: járja egyenkint vitézeit)
- 379 : 8 [után a *** hiányzik az NK-ból]
- 15 *Egy folyón kell* (D, NK: Egy vízárkon kell)
- 16 *hogy a folyó mély* (D, NK: hogy a vízárok mély)

- 19 — *szól a pirossipkások hadnagya* —, és átmegegyek a folyón, vagy (D, NK: szól a hadnagy, és átmegegyek az árkon, vagy)
 23 *Egy faluba kell* (D, NK: Egy utczába kell)
 23 *szétverni a barikádokat, az* (D, NK: szétverni a torlaszokat, az)
 25 *ellentálló néptömeg túlnyomó* (D, NK: ellentálló tömeg túlnyomó.)
 27 — *szól a pirossipkás* —, s (D, NK: szól a hadnagy, s)
 34 *erős citadellák vannak, a citadellák ágyúkkal* (D, NK: erős őrtorony van, az őrtorony ágyúkkal)
 380 : 16 *ágyúk, folyik a vér* (D, NK: ágyúk, foly a vér)
 18 *peng, folyik a* (D, NK: peng, foly a)
 26 *A pirossipkás az* (D, NK: A hajdu hadnagy az)
 28 *A folyamhoz érnek* (D, NK: A mély árokhoz érnek)
 32 *ott a faluba beront?* (D, NK: ott a védett utczába beront?)
 381 : 3 *elfogy, a falu be van* (D, NK: elfogy, az utcza be van)
 14 *ölnyire felemelkedik* (D, NK: ölnyire fölemelkedik)
 15 *sáncra felugrott vele* (D, NK: sáncra fölugrott vele)
 16 *ölnyire kiemelkedik az* (D, NK: ölnyire fölemelkedik az)
 17 *A vörössipkások hadnagyát* (D: A hajdúk vitéz hadnagyát — NK: A honvédek vitéz hadnagyát)
 382 : 2 *egy vörös sipka, a* (D, NK: egy piros csákó, a)
 5 *vörössipkások búsan* (D, NK: a piros csákósok búsan)
 7 *a salvék dörögnek* (D, NK: az üdvlövés dörög)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 378 : 6 *csattogány* — a csalogány ma már régies neve
 382 : 7 *salvék* — itt: üdvlövések

3. EGY HÓHÉR

K: nem ismeretes

M: I. MIF II. füzet, 1850. július 24., 137—142.

II. Jókai Mór Decameronja I—X.

Pest 1858—60.

Heckenast, IX., 173.

novellánk: IX. 137—142.

III. Jókai Mór Decameronja. — Száz novella

Bp. 1882.

- Franklin, I—VI.; 231 l., 231 l., 223 l., 222 l., 222 l., 206 l.
 (Jókai Mór munkái, népszerű kiadás 101—02., 105—06.,
 109—10.)
 novellánk: II. 228—31.
- IV. Jókai Mór Dekameronja. — Száz novella
 3. kiad.
 Bp. 1894.
 Franklin, I—VI.
 novellánk: II. 228—31.
- V. Dekameron. — Száz novella
 Bp. 1896.
 Révai, három kötet, 312 l., 304 l., 299 l.
 Nemzeti kiadás XI—XIII. és utánnomásai
 novellánk: XI: 310—12.
- VI. Dekameron. — Száz novella
 4. kiad.
 Bp. 1905.
 Révai—Franklin, I—III. 312 l., 304 l., 299 l.
 (Jókai Mór Válogatott munkái)
 novellánk: I. 310—12.
- VII. a) Dekameron. — Száz novella
 5. kiad.
 Bp. 1907.
 Franklin, I—III.
 (Jókai Mór Válogatott munkái 29—31.)
 novellánk: I. 310—12.
- b) Ua.
 6. kiad.
 Bp. 1907.
 (Szépirodalmi Könyvtár)
- VIII. Dekameron. — Száz novella
 7. kiad.
 Bp. 1910.
 Franklin, I—III.
 (Jókai Mór Válogatott munkái 29—31.)
 novellánk: I. 310—12.
- IX. Dekameron. — Száz novella
 8. kiad.
 Bp. 1913.
 Révai, I—III.
 novellánk: I. 310—12.

- X. Dekameron. — Száz novella
Bp. 1913.
Révai—Franklin, I—III.
(Jókai Mór Művei)
novellánk: I. 310—12.
- XI. Dekameron
Bp. MDCCCCXXVIII
Révai—Franklin, I—III. 238 l., 244 l., 238 l.; CentK 53—55.
novellánk: 53. k. 206—208.

Fordítások:

- Német: I. *Ein Henker* a „Schlachtfelderblüthen aus Ungarn. Novel-
len nach wahren Kriegsszenen” c. kötetben.
Leipzig 1850. — 379 l. — Gedruckt bei Friedrich Nies
(In Comission bei H. Geibel in Pesth), 159—66.
- II. **Der Henker*
Ford.: Ludwig Rosner
Wien, é. n. Doberkov Verlag
„Kleine Geschichten” sorozat (DT IV: 1327.)
- Horvát: *Kronik*⁷
Ford.: D[ragutin] T[omaj] Tuminskij
Svetovid 1867. 128. sz.
- Finn: I. *Teloittaja*
Unkarin Albumi 1890. 113. sz. 78—79. (Helsinki)
**Telottaja*
Ford.: Jalava
a Kirjallinen Kunkauslehti 1890-es évf.
(SzJ. V. 600. hasáb)
- II. **Kiusaaja*
Helsinki 1892. — 149 l.
(DT IV. 1327.)

Keletkezése (források, minták)

Az 1850-es évnék ez a darabja bizonyos fokú átmenetnek minősíthető szerzőnk valamivel későbbi „hírlapi cikk”-eihez, amelyek azért nem napi-, hanem hetilapba készültek, amint erről a maga helyén szó lesz. Az *Egy hóhér* másfél héttel a *Forradalmi és csataképek...* két kötetének piacra jutása után kapott helyet a MÍF július végi füzetében: a

folyóiratban előtte is, utána is 1849 emlékeit áttétel nélkül ébresztő írások.

49-es élmény került benne papírra — legalábbis igen nagy valószínűséggel. Aligha merő figyelmetlenségből, még kevésbé tévedésből találunk a *Magyar Írók Albuma* kötet eleji tartalomjegyzékében ehhez az írashoz *Egy hóhér 1849-ből* címet. Ismert tény, hogy ez az album egy külön Szilágyi-kreáció: a MÍF négy füzete egybekörve. — Egyetlen alkalommal jelent meg az *Egy hóhér* a későbbiekben minden egyéb megjelölés nélkül: 1860-ban, a „Jókai Mór Decameronja” kilencedik kötetében, akkor tanácsos volt tartózkodni minden közelebbi felvilágosítás-nyújtástól. Mihelyt lehetett, már 1882-ben menten aláírta szerzőnk az alcímet: (*Tródot 1850-ben: régen múlt időben*).

Ha a novella szövegét olvassuk, belőle alapként személyes élmények-re gyanakodhatunk. Pedig a szerző az 1849 októberében megesezt kivégzések lefolyásáról csak utólag szerezhette tudomást, hisz december legvégéig még Tardonán rejtőzködött. Az NK-t előkészítő feljegyzéseiből ki is derül a közvetlen nyom: „16 Egy hóhér jegy Szigligetiné” (JKK *Feljegyzések* 2. k. 401.) Ezek szerint tehát Szigligeti Edéné tájékoztatta az író a Pesten tevékenykedő bakó — akkoriban bizonyára közszájon forgó — élettörténetéről. Nem sokkal utóbb — természetesen — maga is hozzájuthatott kiegészítő adalékokhoz. — A műben megnyilvánuló felfogásmód nem hagy kétséget jól érezhető Victor Hugo-hatásról (főképp az Izlandi Han-éról) sem.

A ma visszabogozható adatok viszont nehezen illeszkednek össze a Jókai-írás tartalmi mozzanataival. Ha sikerülne a 49 őszi hóhér alapadatait tisztázni — legalább neve birtokunkban volna —, talán előbbre jutnánk. Egyelőre annyit ismerünk pontosan, hogy 1849 nyarának végéig Schuller József Pest városának hóhéra, ő a nyár folyamán elhalálozik, augusztusi fizetését felesége, Schuller Zsuzsa veszi föl. (Pest város kamarai számadása 1848/49-re, 2859-es tétel, 120. old., Pesti Városi Levéltár.) És Schullerrel Pest meg is szünteti saját költségvetésében ezt a javadalmazott foglalkozást (Kamarai számadás 1849.) A továbbiakban a hóhérok állami alkalmazásban vannak.

A lehető legtűzetesebb kutatás is legfeljebb a hadilevéltári anyaghoz, Kempen báró katonai kerületi parancsnok irataiig juthat el (Militár Dist. Kommando), van is benne gazdag anyag, csak éppen az ítéletek végrehajtójáról nem tud semmit. Tehát csak Jókaira hagyatkozhatunk.

Ugyanilyen kétségben vagyunk a novellában nagy jelentőséggel említett — a későbbiekben kihagyott — „ősz ember”, az áldozat személyével kapcsolatban, akit a bakó leemelt kalappal végzett ki, akinek elűzhetetlen tekintete gyors halálba kergeti a szintén ősz hóhért.

Oltványi Ambrus szíves közlése szerint két személyt lehetne életkora és egyéb körülmények alapján az áldozattal azonosítani: Csányi László közlekedésügyi minisztert (1790—1849), esetleg a nála is idősebb báró Perényi Zsigmondot, a felsőház alelnökét (1783—1849.). Mindketten teljes lelki nyugalommal, bátran léptek a vesztőhelyre. (Férfias sztoicizmustól áthatott búcsúleveleik közölve: V. Waldapfel Eszter: *A forradalom és szabadságharc levelestára*, 4. k. Bp. 1965. 607—08., ill 420—24.) Szilágyi Sándor *A magyar forradalom férfiai...* c. kötetében ezt írja a szökést gyavaságnak ítéelő, a vértanúságot öntudattal vállaló, október 10-én kivégzett Csányiról: „Bámulandó hideg vérrrel lépett a bitófa alá.” (I. m. 306.) — Perényi Zsigmond kivégzéséről pedig a következőképp emlékezik meg: „Vallomásait rettegés nélkül szokatlan hidegséggel tette meg, [...]

Oct. 24-kén vitték akasztani. Hidegen, szivarozva lépett a bitófa alá s magyarkáját elajándékozta.

Haja, szakála ősz, ő maga testes ember vala, ki mint egy *Vergniaud* büszke öntudattal lépett a bitó alá...” (Szil. Ff. 310.) Megerősítik ezeket az állításokat a *Küzdelem, bukás, megtorlás* (Bp. 1979.) c. összeállításban egybegyűjtött kortársi visszaemlékezések is.

A két kiemelt áldozatról az említett Kempen-iratok között találunk aktákat, magának az altábornagynak saját kezű aláírásával. A Hadilevéltár 1748-as iratszámán Csányi Batthyányval és Jeszenákkal közös felterjesztésen szerepel, Perényi pedig a 2623-ason, Szacs vayval és Csernussal együttesen. Ezek a voltaképpen felterjesztések sok információval egyéb irányban sem szolgálnak, az ítéletvégrehajtó személyét megnevezni — csakugyan nem volt feladatuk.

Fájdalom, az egykorú hazai napilapok, folyóiratok, magyar és idegen nyelvűek átnézése ugyanilyen negatív eredményt nyújt (Katholikus Néplap, Magyar Hírlap, Hölgyfutár, Pester Zeitung).

Minden egyéb lehetőség, véletlen helyek, analóg esetek végigvizsgálása után lehetett utolsó kísérletképp az Országos Levéltártól remélni valamit: hisz állami alkalmazottként is fizették a hóhérokat valahonnan. De Pest és Buda idegen megszállók katonai uralma alatti működéséről az OL sem rendelkezik kellő mélységű forrásanyaggal. A hóhér személyét név szerint csak egy későbbi esetleges véletlen bukkanthatja elő.

Amint a kötetbe helyezésből is láthatni, Jókai maga novellának ítélte *Egy hóhérját*. Műfaj szerint a fölöttébb vegyes és változatos *Egy bujdosó naplójába* illeszkedhetett volna, de ott témája miatt nem kaphatott helyet — ahogy mérlegelhetjük.

Az írás élményi alapját tehát 1849-esnek vettük, bár ha mindenre kiterjeszkedünk, kissé korábbra is visszanyúlhattunk volna. Írónk

kezdőszakaszbeli romantikus, indulásától fogva érdeklődött az olyan morbid témák iránt, mint az ítélevégrehajtó munkája. Hozzákezdett 48 táján *Szomorú napok* címen egy hosszabb lélegzetű regényhez, közölte is az Ék-ben július—augusztus folyamán az addig elkészült hat fejezetét. A regény egy hóhér családja körében indul, s fejezeteken át tovább is ott folyik. Hogy szerzőnk az *Egy hóhér* írása közben ennek a töredéknek anyagára is támaszkodott, vitás nem lehet. Ábrázolási technikája, környezetrajza, gondolkodásmódja efelől nem hagy kétséget. Néhány vonása átjátszásának érzékeltetésére hívjuk bizonyosságul *A hóhér családja* c. fejezet elejét, a bakó voltaképpeni bemutatását az olvasónak:

„Milyen lehet egy hóhér háza belül?

Milyen lehet egy hóhér szíve belül?

Tudja-e őt szeretni valaki?; azon szomorú embert, kinek keze arra van elátkozva, hogy gyilkoljon, bárha szíve a haláltól visszaborzadoz is.

Láthatja-e őt mosolyogni valaki? látta-e mosolyogni valaki az élő halált? Azon arc, mely annyiszor nézett szembe a haldokló kínvonagló tekintetével, kit talán szánt, *talán szeretett*, s kit meg kellett ölnie, mert a törvény úgy parancsolá. Nem fagyott-e meg, nem maradt-e örökké mereven, mintha szüntelen véres főket s vértelen arcokat látna maga előtt?

Van-e, ki őt, a *bűnök büntetését*, örömet lássa maga mellett ülni? ki eléje menjen, ha jó, utána nézzen, ha távozik? Van-e ki azon kezet meg tudja csókolni, mely mindig halált adott, kegyelmet soha, mely mindig átkozva, soha áldva nem volt?

Van-e, ki azon szomorú házat meg tudja vele osztani, mely az emberek lakaitól messze száműzve, kitagadva a társaságból, világ ijesztésére épült?” (JKK 2. k. 11.)

Eddig is ráismerhettünk a szellembeli közösségen túl szó szerinti egyezésekre („Ki volt az, ki legelőbb azon gondolatra jött: hogy a halálnak, a bűnök büntetésének emberi alakot adjon. [...]kikkel neve irtózat, hivatása életoltás, kikkel egy város árkaiban belül lakni irtózik a nép?” „A hóhér ki van zárva az emberek köréből.” „Ki szeretné őt maga mellett látni? A bűnök büntetését. Az eleven halált?...” „Ki tudná megcsókolni azt a kezet, mely irgalmat nem osztott soha, csak halált, csak büntetést?”).

És mutathatunk további közvetlen, szavakra menő párhuzamot is abból a részből, amely annak idején az Ék-ben *A hóhér családi élete* címmel jelent meg:

„— Ki fog felelni majd helyettem, ha isten kérdeni fogja mennydörgő szavával: »Ki merte az én művem elrontani? Ki merte a halált osztani

énkivülem? [...]S ha van találkozás ott fenn, vagy tán — ott alant, hóhér és kivégzett egy asztalhoz ülnek! [...]

Az ősz óriás iszonyú kínlódással fetrengve hanyatt fordult, s ökleivel veré mellett. Ekkor meglátszék arca. Vihardúlta, kemény arc volt az, megbarnítva sok év napjától, szakállában egy-egy csomó megőszült, szemöldei feketék voltak. Alakjából egészen ki volt véve, minden izma vonaglott, reszketett.” (I. m. 21.)

A párhuzamokat — úgy hiszem — kár volna pontról pontra végigkísérni. Igaz, a végén van néhány olyan mondat, amely csak az első, 1850-es megfogalmazásban olvasható, de Jókai eredeti élményi alapjait épp ezek mutatják közvetlenül. S kötetünk is azt célozza, hogy az 1850-es Jókait tolmácsolja a kutatásnak és az érdeklődőknek.

A korábbiakban is többször utaltunk rá, hogy az első megjelenés időpontja annyiban biztos fogódzó csupán, hogy megtudjuk: legkésőbb mikorra készült el a szóban forgó mű. De mennyivel korábban állt készen esetleg már előbb? — Vizsgálódásainkból nyugodtan következtethetjük: az *Egy hóhér*, amelyhez részben kizsákmányolta már kinyomtatott munkáját, aránylag korán is készülhetett.

A végzett hosszas kutatásnál jóval később, a véletlen talán mégis elem vetette a hóhér nevét, de csak nagyon „talán”. Az adatok ugyanis egyáltalán nem vágnak egybe.

1876. március 8-i számában (esti kiadás) a Hon rövid hírt hoz *Különfélék* rovatában a Neue Pester Journal jelentésére utalva: 60 éves korában, 1876. március 6-án halt meg a főváros bakója, Kronberger Mihály. A haláleset a vágóhíd mögötti sintérházban történt, ahol a hóhérok rendszeres tartózkodási helye volt. „Kronberger mesterségét évtizedeken át gyakorolta Magyarországon és nem egy vértanúnak ontotta ki életét a rémuralom alatt” — tartja szükségesnek hozzátenni.

A „rémuralom” Haynau teljhatalmának ideje: lényegében 1849 ősze az év végéig.

Ezek szerint a bakó 1816-ban született, vagyis 33 éves 1849-ben. Az ilyen férfi ma középkorú évei elején van, akkor sem számított öregnek. A novella viszont így jellemzi címszereplőjét: „A múlt évben már ősz, aggott ember volt a bakó”; nemsokára egy még őszebb vértanú kivégzésének emléke vitte sírba. — Tegyük hozzá azonnal, hogy az ekkori Jókai a legapróbb mellékkörülmények tekintetében is kísértetiesen tapad a tényekhez.

Kimutattuk, hogy Pest utolsó bakója 49 nyarán hunyt el. Ő egyetlen vértanút sem végzett ki. A helyébe — tudtunkkal — fiatal szakembert alkalmaztak (már állami szolgálatban); ez végezhetette be életét — igazán „őreg”-nek számító — hatvan éves korában.

Tehát?

A novella szövegét kellene sutba dobnunk ahhoz, hogy Kronbergerben Jókai bakóját lássuk.

Irodalom

Az *Egy hóhér* irodalmával igazán röviden végezhet a vizsgálódó: csakugyan sajátos szempontot kellene kiötlennie ahhoz, hogy ennek a darabnak akármilyen alapon jelentőséget tudjon valaki kiizzadni. Alig is teszi valaki.

Szilágyi minden olyan írásról ejt szót, amelyet valamelyik lapja segített életre. A MÍF második füzetéről szólva írja: „A prózai dolgozatok közül volt novella Bérczytól [...] egy erős kézzel rajzolt kép Sajótól: »Egy hóhér«, ki a politikai ítéleteket végrehajtott bakót írja le, s kitől a forradalmi és csataképek újakkal megtoldva, a napokban hagyták el a sajtót...» (Szil. Rajzok 74.)

Szinnyei Ferenc a francia romantikát visszaidéző elbeszélések közé besorolja az *Egy hóhért* is — *A munkácsi rab* és *Az erdők leánya* mellé: „a lelkiismeretétől gyötört hóhér irreális romantikával elképzelt alakjával” (Szinnyei I. 316.). Sőt, azt sem hallgatja el, hogy Jókai még később is írt efféle elbeszéléseket (uo.).

Szövegváltozatok

Kiadásunk az elbeszélés eredeti, MÍF-beli szövegén alapszik. Szövegváltozatok tekintetében az első kiadás, az 1860-as Jókai Mór Decameronja IX. kötetében megjelent forma eltéréseit kísérik végig — ezt D-vel jelöljük —, mellette az NK szövegét is. A novellának az 1882-es harmadik kiadásától kezdve van alcíme: ez az NK-kiadásokban változatlanul szerepel. Különben alig van eltérés a szövegek között 1882-től. A legteljesebb forma a folyóiratbeli első közlés, a legrövidebb az 1860-as, az ekkori szigorú cenzúra miatt. A többi kiadás mind erre megy vissza, de az NK-k némi betoldást adnak a több (szám szerint: három) kihagyás helyébe.

Érdekes rámutatni az NK egy különös sajtóhibájára. Ez a mondatkezdet: „A teutonoknál...” valóban nyomdahiba következtében ilyen alakban olvasható: „At eutonoknál...” Mivel ezt az NK sajtó alá rendezője értelmetlennek ítélte, kijavította: „Az eutonoknál...” formára. Ezt — úgy látszik — értette. Végig bennmaradt az NK-kiadásokban!

- NK: (Íródott 1850-ben: régen múlt időben) [mint alcím]
- 383:13–16 NK: az itt következő négy sort ez a kiadás teljesen felforgatja: a „Jobb kezében...” kezdetű mondat végére helyezi a „Reszless, ember...” kezdetűnek két utolsó tagmondatát (nem tudhatod, ki számára van élesztve]. — Az „Amaz a bíró...” kezdetű pedig új bekezdést alkot.
- 21 *A teutonoknál az istenek papjai* (NK: Az eutonoknál az istenek papjai)
- 26 *Rómában a* (NK: ez a mondat nem új bekezdés)
- 28 *Oroszországban egyik* (NK: ez a mondat is az előző bekezdéshez csatlakozik)
- 384 : 1 *Ki volt az* (NK: nem új bekezdés)
- 3 *Ki teremtett* (NK: nem új bekezdés)
- 31 *Sok ideig* (NK: nem új bekezdés)
- 31 *tisztességes kereskedő, midőn* (NK: tisztességes kereskedő, midőn)
- 34 *Ekkor elment* (NK: nem új bekezdés)
- 34 *háborúba, mint markotányos,* (D, NK: háborúba, mint markotányos.)
- 385 : 3 *az elvesztettek tisztesen* (NK: az elvesztetteket tisztesen)
- 3 *múlták fölül.* (MÍF: múlták fölül. — D: múlták fölül. — NK: múlták fölül.)
- 5 *mik néhány év* (NK: mik néhány év)
- 7 *Ekkor megszerette* (NK: nem új bekezdés)
- 7 *megszerette előde leányát* (NK: megszerette előde leányát)
- 12 *volt „görbe orru Ferke.”* (D, NK: volt „görbe orrú Ferke.”)
- 14 *nagy magos férfi* (NK: nagy magas férfi)
- 16 *festő mintájaul szolgálhatott* (D, NK: festő mintájául szolgálhatott)
- 24 *Mind [...] beszéde, mind a bakó* (MÍF: Mind beszéde, mint a bakó) [sh.]
- 29 *Egy másik ősz* (ez a jó kétsornyi mondat hiányzik a D és az NK szövegéből, helyette az NK-ban — sőt, már az 1882-es kiadásban is — ez áll: „Ő volt az, ki a szabadságharcz martyrjait kivégzé, — valamennyit.”)
- 33 *A sok véres* (D, NK: ez a mondat kihagyva)
- 386 : 1 *Fog-e a két* (D, NK: ez a mondat kihagyva)
- 7 *Megürült hivatala* (NK: nem új bekezdés)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 383 : 13 *Jobb kezében az istennőnek* — Justitia a rómaiaknál az igazságosság és a jog istenasszonya. Ábrázolása: jobbában kard, baljában mérleg.
- 32 *tarpéi szikla* — az a sziklakő Rómában, ahonnan a halálra ítélteteket a mélységbe taszították. (Tarpeius római vezér nevééről, akit elsőként végeztek ki ilyen módon.)
- 385 : 7 *megszerette eldőde leányát* — a mi *előd* szavunk régies alakja. A ma használatos forma valószínűleg Sándor Istvántól származik. (Vö.: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I. Bp. 1967. 763.) — Az *Erdélyi Szótörténeti Tár II.* kötete (Bukarest 1978.) az *előd* szót kérész életűnek mondja (796.).
- 11 *Fehérvárott* — valószínűleg Székesfehérváron.

4. AZ ERDŐK LEÁNYA

K: nem ismeretes

M: I. PR három folytatásban:

szept. 15. 1. sz. 5—11. (az első két fejezet)
okt. 13. 2. sz. 40—47. (a III., IV., V. fejezet)
okt. 20. 3. sz. 72—79. (a két utolsó fejezet)

II. a) Árnyképek

Pest 1856.

Emich G. tul. I—II. 199 l., 176 l.

novellánk: II. 136—76.

b) Árnyképek

Pest MDCCCLX

Emich G. tul. I—II. 199 l., 176 l.

novellánk: II. 136—76.

III. Árnyképek

Pest MDCCCLXXIII

Heckenast, 403 l.

(Jókai Mór Munkái, népszerű kiadás 74—76.)

novellánk: 361—403.

IV. Árnyképek [Elbeszélések]

Bp. 1894.

Révai, 254 [2] l.

(Jókai Mór összes művei 14.)

- novellánk: 227—54.
- V. Árnyképek [Elbeszélések]
Bp. 1894.
Révai, 254 [2] l.
(Jókai Mór összes művei, Nemzeti kiadás 14.)
novellánk: 227—54.
és utánnomásai
- VI. Árnyképek [Elbeszélések]
4. kiad.
Bp. 1895.
Franklin, 327 l.
(Jókai Mór Válogatott munkái 39.)
novellánk: 293—327.
- VII. Árnyképek [Elbeszélések]
5. kiad.
Bp. 1907.
Franklin, I—II. 176 l., 155 l.
(Jókai Mór Válogatott munkái 39.)
novellánk: II. 121—55.
- VIII. Árnyképek [Elbeszélések]
7. kiad.
Bp. 1908.
Franklin, I—II. 176 l., 155 l.
(Jókai Mór Válogatott munkái 39.)
novellánk: II. 121—55.
- IX. a) Árnyképek [Regény]
8. kiad.
Bp. 1911.
Franklin, I—II. 176 l., 155 l.
novellánk: II. 121—55.
b) Árnyképek [Elbeszélések]
Bp. 1911.
Franklin, I—II. 176 l., 155 l.
(Jókai Mór Válogatott munkái 39.)
novellánk: II. 121—55.
- X. Árnyképek [Novellák]
10. kiad.
Bp. 1914.
Franklin, I—II. 176 l., 155 l.
(Jókai Mór Munkái, Népszerű kiadás 74—76.)
novellánk: II. 122—55.

XI. Árnyképek [Elbeszélések]
Bp. 1928.
Franklin—Révai, 231 l.
(Jókai Mór művei CentK 56.)
novellánk: 182—203.

Fordítások:

Finn: *Metsän neito*
Soumen Kuvalehti 1878. 137—138. sz. (Helsinki)
Cseh: *Dcera lesú*
Ford.: J. Krása
Niva 1891.
(DT IV: 1299.)

Keletkezése (források, minták)

Egyszer már júliusban is „új folyam”-ot kellett nyitni a ME félhavi folyóirat-sorozatában a túl közeli múltat kutató írások miatt, de a csak címében új MÍF lényegében tovább is szabadságharcos tematikát tart szőnyegen. Ennek legutóbbi, szeptember második felében kibocsátott 4. — egyben utolsó — füzetében Jókai kettőt is közölt ebből a nemből (*A két csonka vitézt és Az eltűnt leányokat*). De most már, az újabb betiltás után, október elején elengedhetetlennek látszott számolni a cenzúra szigorodásával.

Egészen biztos, hogy Jókai műhelyében nem egy munka állott készen, illetve könnyen összeüthető állapotban. De mind ugyanebből a tiltott nemből. Bizonyíték rá az október végén közreadott új kötete (az *Egy bujdosó naplója*), csupa ilyen írásokból.

Szorítóba került szerzőnk tehát válaszút elé jut:

1. vagy elő tud venni valamit korábbi, de kiadatlan munkáiból, amelyek tehát még nem 48/49-ről szóltak;

2. vagy most sebtében állít össze múltbeli vagy közeli, esetleg hallomásos emlékeiből valami semleges, a forradalomtól mindenestre távol eső témájú kisprózát.

Mindkét alkotóelvvél számolhatunk. Az elsőnek tiszta formájával ugyan nehezen. Egy kész művet elővenni és átadni —: ez aligha menne. Aminek csupán nekikezdett, a befejezés halvány derengésével —, ami élkészült belőle, azon menten közzétette. Gondoljunk az ilyen sors példajaként a *Szomorú napok* c., csaknem évtized múltán

bevégzett regényére. Publikációs lehetőségei ugyanis mindeddig úgyszólván korlátlanok: még töredék sem hányódik fiókjában, jobb sorsra várva.

Jelen novellánkat tematikája és hangütese egyaránt azokkal a szélsőséges pesszimizmustól áthatott és „világgyűlölettől” átítatott, rousseau-i ihletésű civilizációellenességtől sem mentes alkotásokkal rokonítja, amelyek az 1840-es évek közepe táján valósággal-elárasztják irodalmi folyóiratainkat. Az irodalomtörténet „Felhők-korszak” néven is emlegeti ezt a periódust, noha az irányzat kezdeményezője nem Petőfi volt. A Fiatall Magyarországnak nemzedékének úgyszólván valamennyi tagja leróta adóját ennek az irodalmi divatnak. (Vö. erről bővebben a JKK Elbeszélések 1. k. 604—11.) Jókai oeuvre-jén belül az 1846-ból való novellák egy részében jut a leghatározottabban érvényre ez a szemléletmód. E művek két legjellegzetesebbjét: *A remete bagymányát* és *A munkácsi rabot* ugyanaz az *Arnyképek* c. gyűjtemény foglalja magában, amelyben végül *Az erdő leánya* is helyet kapott (vö. Oltványi).

Végre is tehát ekkor, a 40-es évek derekán is létrejöhett volna. De a második alkotóelv érvényesülését követve is ugyanide lyukadunk ki: ha ilyen témára kényszerítik, az 1850-es Jókai sem tud kezdő korszakának sémáitól függetlenül.

Többször volt szó korábbi fejezeteinkben arról a fölöttébb szoros és szívélyes kapcsolatról, amely szerzőnket szerkesztőjéhez fűzte. Sejtjük, részben a későbbi eredményekből (tehát a Jókai-írásokból) is, hogy a személyes érintkezések során írónk elsősorban Erdélyről meséltetett magának. Szilágyi erdélyi, kolozsvári születésű, élete első két évtizedét ott is tölti, és végig kapcsolatban marad szülőföldjével. Amit Jókai erről az országgrésről 1850-ben tud, annak döntő része — írásban és szóban — Szilágyitól való.

Szilágyi ME-beli *Emlékezés hazámra (Képek Erdély vérnapijairól)* c. cikksorozatában több számon át jeles erdélyi helyek múltjáról és jelenéről olvashatott. Köztük az Abrudbányáról 1848 augusztus hónapjából keltezett levél (ME 2. füzet 147—60.) beszél mőc szokásokról, ábrándokról, benne az „erdő leányá”-ról — tehát nem az „erdők”-éről —: mint az erdélyi román népi hiedelmek egyik villijéről:

„Elmondom egy meséjőket e helyt az erdő leányáról:

Elterjedt hiedelmők, hogy minden erdőnek van egy szelleme, ki a fölött őrkődik, s ezt erdő leányának nevezik. Lakása a rengeteg, élvei az orkán és villámok, s csak ha éjfélűt, ha a hold halvány sugára a lombos fák sötétébe alig lothatja be magát, jelen néha meg, midőn szólíttatik.” (Uo. 157.) — Utána példázatot is olvashatunk, amelyből látni, hogyan cselekszik az „erdő leánya”.

Nincs szó a kétféle erdei leány közt szoros kapcsolatról — bár bizonyos érintkezési pontok tagadhatatlanok —: valami indítás, színés, esetleg címadásbeli emlék nincs kizárva.

Jókai elbeszélése egy előkelő hölgy szerelemgyerekéről szól, aki egy medve bocsai közt nevelkedik föl: természetes közege tehát az erdő, rokonai az erdei vadak. Magától adódó neve: az erdők leánya, a vadleány.

1850 őszén kibocsátva ez az írás mindenképp visszalépés Jókai akkori írói személyiségéhez mérve. Eddigre már kereszttúlment a szabadságharc eseményeinek megrázó hatásán, megtisztult a realitások tüzeiben, meg is szokta ezek becsülését, lemérhette értéküket. Itt mégis egy rég túlhaladott alkotói szemléletmódhoz tér vissza. A novella csokorba köti megtestesülése során a ma legrosszabb értelemben vett vadromantikus művek tucatmegoldásait és -elemeit: a kijátszást, a bosszút, az ámtító természetleíró tablókat, az embernek a társadalomból eredő megrontottságát, hogy a többbit most figyelmen kívül hagyjuk.

Mindezek ellenére érdemes felhívunk a figyelmet egy jellegzetes Jókai-motívum első felbukkanására. Az író későbbi műveiben is gyakran ábrázol váratlanul előtöppanó, az erdőben sétálók életét veszélybe sodró „vérmedvéket” (*Koronát szerelemért, Szegény gazdagok, Eppur si muove, Szép Mikhál, A börtön virága*). Mindezt vö.: Oltványi Ambrus jegyzeteivel (JKK Kisregények 7. k. 210.).

A jelek szerint a szerző kedvezőbb véleménnyel volt erről a művéről, mint az utókor irodalomtörténészei. Kertbeny Károlyhoz intézett 1870. október 23-i levelében azok közé a novellái közé sorolta, amelyeket alkalmasnak ítélt németre való lefordításra (JKK Levelezés II. 316.). Az 1850-ben publikált elbeszélések közül *Az erdők leánya* mellett csak *A Bárdy család* szerepel még ezen a lajstromon.

Irodalom

A kortársi kritika tudomást sem vesz *Az erdők leányáról*. Sőt Szilágyinak is csupán egy bújtatott megjegyzése van róla: „A próza részben Jókaitól minden szám hozott legalább egy, néha több dolgozatot. Komoly novellája kettő jött [ti. a PR-ben]: az elsőt még Sajó, a másodikat már saját neve alatt adta...” S máris egyebekre tér át (Szil. Rajzok 121.). Ebből pedig az „az első” utalás vonatkozik a mi novellánkra. Jó esetben tehát négy szó. Ez a kurta elintézés pedig elég szokatlan a szerkesztőnél egy olyan terjedelmű elbeszélés esetében, amely három számon kígyózik végig.

Az első, aki igazán szemügyre veszi — kegyetlenül! —, s a szükséges következtetést is levonja: Zsigmond Ferenc.

„Az *Erdők leányának* a cselekvénye fantasztikus, illetőleg mesei háttérbe olvad bele. Egy vad leány, akit medve nevelt föl, beleszeret egy léha grófi úrfiba s hozzá megy lakni medvéjével együtt. Csakhogy titokban egy parasztasszonytól megtanulván az emberi beszédet, tudomására jut neki a gróf hitványsága, s ekkor a leány megútálja az ún. műveltség romlott mázát. »Miért tanult emberi hangokat érteni? miért kellett emberi szív mélyébe látnia? miért hagyta el erdejét, fenevadtársait? ... a tudás nem boldogít...« Reszketve borult hűmedvéjére s ezzel együtt visszamenekült a vadonba, de előbb a medve szétmargangolta a csábító grótot. (Mondanunk sem kell, hogy a lélektan valószínűség is kegyetlenül szét van margangolva; kiszívott belőle minden életnedvet a szentimentalizmus polipja.)

Az érzelgősség színes, cifra szemüvegén mindig kapva-kap a gyermekes ízlésű nagyközönség. Az ötvenes években nálunk — mint fentebb érintettük — társadalmi okok is elősegítették az érzelmeskedő életfelfogásnak, paradoxonnal szólva: a nyárspolgári idealizmusnak a kifejlődését s Jókainak ettől kezdve negyedszázadig ingadozás nélkül tartó írói fénykora közönségünk említett hajlamára támaszkodott, mint egyik főoszlopra. Ebben Jókai részéről lehetett (és volt is) egy kis számító ügyesség is, de az igazság az, hogy Jókai azért tudott egy egész nemzedéknek bálványa lenni, mert a világ jelenségeit ugyanolyan érzelmes naivitással tudta szemlélni, mint a csodákon csüngő, titkos erőkben hívó s bennük bízó gyermeki lélek.” (Zsigmond 114—15.)

A „többé-kevésbé szentimentális hangulatú novellák”-at egy másik helyen még egyszer csokorba is szedi Zsigmond (i. m. 112.).

Szinnyei Ferenc *A munkácsi rabot* azzal, hogy „tele van rémségekkel, mesterséges, ijesztő félhomállyal, tomboló szenvedéllyel, kegyetlen és kérlelhetetlen bosszúállással”, s összefoglalja *Az erdők leányának* a cselekményét. Végül az ő mérlege is mutatja: „Csupa túlzott fantasztikum, telve a francia romantika civilizáció-megvetésével és természet-dicsőítésével. Helyenként megragadóan hangulatos, pl. a hajnali fényben előtűnk kibontakozó, vadregényes tátrai vidék leírásában.” (Szinnyei I. 316.)

Szövegváltozatok

Szövegünk a novella eredeti, PR-beli közlésén alapszik. Szövegváltozatok szempontjából figyelemmel kísérjük az első kötetkiadást, az *Arnyképek* 1856-os első kiadását (Á). — Ez meglehetősen nagy

mértékben egyezik az NK *Árnyképek*-kötetével — mint mindig, ezt is hozzuk —, két apró bekezdés kihagyása is közös, de nem kevés helyen az Á a PR szövegét adja, csak az NK tér el. Az 1856-os kötetnek elég sok nyilvánvaló sajtóhibáját nem jelöljük darabonkint. Ugyancsak eltekintünk az eredetiben sajátos mennyiségű — de szövegünkben úgyszintén látható — „gondolkodópontok” regisztrálásától: mindenesetre az Á csaknem minden alkalommal kevesebbet rak a PR-nél (9 helyett 6-ot, 8 helyett 5-öt, 10 helyett 4-et, 7 helyett egyet; de néha még az NK is, amely háromnál — másutt is — mindig megáll, itt — meglepetésre — néha négyet-ötöt is alkalmaz. Nem képezi le szövegünk a PR az sajtóságát, hogy minden mondatindító kezdőbetűt kissé megkövérít.

- 387 : 7 a PR-nek a nyomda figyelmetlenségéből hiányzó I-es fejezetszámát szövegünkben pótoltuk
 9 *Kettő közölük* (Á, NK: Kettő közölök)
 27 *hevesen szórja le magáról a kalapot* (PR, Á, NK: hevesen szórja le magáról kalapot — főszövegünk a névelő pótlásával a mai nyelvhelyességet veszi alapul)
 388 : 2 *szövik fel kopóim előtt* (Á, NK: szövik föl kopóim előtt)
 3 *életemben soh'sem láttam* (Á, NK: életemben soha sem láttam)
 4 *nem volt olyan molyette* (Á, NK: nem volt oly molyette)
 5 *akik teleheverik magukat* (Á, NK: akik teli heverik magukat)
 10 *veszem a fegyveremet* (Á, NK: veszem fegyveremet)
 11 *s tüskön, bozóton keresztül üldözöm* (Á, NK: s tüskén, bozóton üldözöm)
 389 : 5 *lehet — monda egyike a* (Á, NK: lehet mondá egyike a)
 7 *megettek volna, fölneveltek.* (Á, NK: megették volna, felnevelték.)
 28 *nőfarkas is válogatós, te* (Á, NK: nőfarkas is válogatós, te)
 33 *medvének éppolyan szép* (Á, NK: medvének éppen olyan szép)
 390 : 8 *mindenütt, — csillagok égnek* (Á, NK: mindenütt, — a csillagok égnek)
 17 *kietlen fenyőrengetegtől, van* (Á, NK: kietlen, fenyő rengetegtől, van)
 20 *meredeken, magosan* (NK: meredeken, magasan)
 29 *csúcs mindig világosabb* (Á, NK: csúcs mindig világosabb)
 391 : 14 *zöld foltokkal tarkázva.* (Á, NK: zöld foltokkal terhelve.)
 20 *a habba tört folyam* (Á, NK: a habba tört folyam)
 29 *meg a vadrózsával ölelekező fenyőbokrok közül?* (Á: meg a vadrózsák ölelekező fenyőbokrok közül? — NK: meg a vadrózsákkal ölelekező fenyőbokrok közül)

- 392 : 5 *hála kifejezésihez, derül* (NK: hála kifejezéséhez, derül)
 8 *kebléből egy fohász szakad* (Á, NK: kebléről fohász szakad)
 16 *egyszerű lepleit, miket vadzerge viselt* (NK: egyszerű leplét, mit vidra viselt)
 30 *mozdulatlanná varázsoltan állott* (Á, NK: mozdulatlanná varázsolva állott)
 33 *szökött ki a vízmederből* (Á: szökött ki a vízmedréből — NK: szökött ki a víz medréből)
- 393 : 2 *öltözetét kapta hirtelen* (NK: öltözetét kapja hirtelen)
 19 *s mentül inkább* (Á: s mentől inkább)
 21 *hosszú hajfürtjeivel.* (NK: hosszú hajfürtjeivel.)
 32 *át lehessen egyik* (PR: át lekessen [sh.] egyik)
- 394 : 2 *medencében megtorlva tajtékozó* (PR: medencében megtorlva [sh.] tajtékozó — NK: medencében megtorlódba tajtékozó [a főszövegben a sajtóhibás szó hiányzó rjét pótoltuk])
 25 *szegzett hiúzi szemekkel* (NK: szegzett hiúz szemekkel)
 33 *hirtelen elhalaványult, fölemelt* (NK: hirtelen elhalványult, fölemelt)
- 395 : 15 *néhány lépéssel odább* (Á, NK: néhány lépéssel odább)
 27 *nézett le rája* (Á, NK: nézett le rája)
- 396 : 8 *ottmaradt eldőlve* (NK: ott maradt eldőlvé)
 9 *föltekintett a túlparton álló* (Á, NK: föltekintett a túlsó parton álló)
 23 *E fénykörön belül* (Á, NK: E fényes körön belül)
 26 *gőz körülhullámzotta a* (NK: gőz körülhullámozta a)
 28 *a kietlen tájékra* (Á: a kietlen tájékon)
 30 *szerint fel szoktak gyújtani* (Á: szerint felszokták gyújtani)
- 397 : 3 *gubancos növények* (NK: gubanczos növények)
 5 *a törpe nyírfát fehér ezüst leveleivel* (NK: a törpe nyírfát ezüst leveleivel)
 6 *embermagas bozótból egy-egy* (Á: embermagos bozótbul egy-egy)
- 13–17 [Á, NK: kimarad „A táj, az egész környék” kezdetű bekezdés]
- 398 : 17 *nyalogatva, alázatosan, mint egy eb,* (Á, NK: nyalogatva, mint egy eb.)
 19 *hozzá, megsimogató fejét* (Á, NK: hozzá, megsimogatta fejét)
 27 *mint a vadpapagáj nyögése* (NK: mint a vad papapály nyögése)

- 30 *nagyokat, hangosokat ásítva* (Á, NK: nagyokat hangosakat ásítva)
- 31 *gyöngédségek kifejezésével* (NK: gyöngédségek kifejezéseivel)
- 399 : 1 *kinek karjai könnyedén vitték* (NK: kinek karjai gyöngéden vitték)
- 7 *leoldá nyakából az odavetett* (Á, NK: leoldá nyakáról az odavetett)
- 8 *leheletével melengeté őt* (Á, NK: leheletével melegíté őt)
- 12 *közelebb bújt hozzá* (Á, NK: közelebb bújt hozzá)
- 13 *rántotta fel meztelen* (NK: rántotta föl meztelen)
- 400 : 13 *szaggatott szavakban rebegve* (Á, NK: szaggatott szavakban rebegé)
- 25 *andalogva mene az* (NK: andalogva ment az)
- 28 *ott sebesen, mint* (NK: ott a leány sebesen, mint)
- 401 : 3–4 [Á, NK: a III. fejezet utolsó mondata hiányzik]
- 10 *mind elmentek munkára* (NK: mind elmentek a munkára)
- 18 *Esténként körül-körüljárta* (NK: Esténként körül-körül járta)
- 18 *behallgatózott kíváncsi figyelemmel a* (NK: behallgatózott kíváncsian a)
- 27 *hogy az esti harangszót* (NK: hogy az esteli harangszót)
- 28 *lélek alunni megy* (NK: lélek aludni megy)
- 402 : 8 *elfeledett beléteremteni.* (Á, NK: elfeledett bele teremteni.)
- 16 *kastély erkelyén, a* (NK: kastély erkélyén, a)
- 24 *észre nem vevé* (NK: észre nem veve)
- 24 [NK: új bekezdés „Az erkély oszlopaira” kezdetű mondat]
- 27 *egészen, átölelte az oszlopot* (Á, NK: egészen, átölelve az oszlopot)
- 31 *az utolsó akkord után* (Á, NK: az utolsó accord után)
- 403 : 17 *Egy estve jókedvű* (NK: Egy este jókedvű)
- 22 *tőle — viszonzza ez* (Á, NK: tőle, viszonzá ez)
- 22 *a vad helyett valami* (PR: a vad helyet [sh.] valami)
- 27 *hangjai szólaltak meg* (Á, NK: hangjai szólalnak meg)
- 28 *nyomán szaglászva utánajött* (Á, NK: nyomán szaglálva utána jött)
- 33 *fogadott anyja a leánynak.* (Á, NK: fogadott anyja a leánynak.)
- 404 : 1 *kíváncsiabbak voltak látni a csodát* (NK: kíváncsiabbak voltak látni [sh.] a csodát)
- 4 *utánam — monda az* (Á, NK: utánam, mondá az)

- 5 *gyertyatartót kezébe véve* (Á, NK: gyertyatartót kezeibe véve)
- 10 *függönyök fedének el* (Á, NK: függönyök fődének el)
- 14 *selyemsinórt megránta* (NK: selyemzsinórt megránta)
- 16 *kíváncsiságot önkénytelen bámulat* (NK: kíváncsiságot önkényes bámulat)
- 31 *találta a többihez.* (NK: találta a többiekhez.)
- 405 : 20 [NK: „A cimborá felkacagott.” mondat nem új bekezdés]
- 406 : 5 *van — vizsonza Darvai.* (Á, NK: van, vizsonzá Darvai.)
- 14 *de látni lehetett rajta* (Á, NK: de látni lehet rajta)
- 32 *kiment a vén nővel beszélni* (Á, NK: kiment a nővel beszélni)
- 407 : 20 *zörej is elcsöndesült* (Á, NK: zörej is elcsendesült)
- 31 *sebesen alázuhant.* (NK: sebesen alásuhant.)
- 408 : 19 *lelkének gondolatjai* (Á, NK: lelkének gondolatai)
- 31 *kezdték már elfoglalni* (Á, NK: kezdték elfoglalni)
- 409 : 24 *tudhatja kegyed: hogy én, amit magam örököltem* (Á, NK: tudhatja kegyed, hogy amit én magam örököltem)
- 30 *neje vagyonait bitorolhatja* (Á, NK: neje vagyonát bitorolhatja)
- 410 : 4 *lássá és győződjék meg* (Á, NK: lássa s győződjék meg)
- 8 *megdöbbentnek látszik* (Á, NK: megdöbbentnek látszék)
- 10 *és zavarodtan kérdé* (Á, NK: és zavarodottan kérdé)
- 12 *Vonásról vonásra* (Á, NK: Vonástól vonásra)
- 411 : 10 *Darvai hideg-kegyetlenül* (Á, NK: Darvai hidegen, kegyetlenül)
- 18 *kiáltánának-e fel: hogy* (NK: kiáltánának fel: hogy)
- 19 *önnek szülötte gyermeke.* (NK: önnek szülötte, gyermeke.)
- 21 *hangokat, mit a veje* (Á: hangokat, mit veje — NK: hangokat, miket veje)
- 412 : 18 [az „A leány...” szavakkal kezdődő mondat az NK-ban nem új bekezdés]
- 27 *felfogadta, felnövelte, azóta is mindég* (Á, NK: felfogadta, felnevelte, azóta is mindig)
- 32 — *Mindenekfelett a kezem* (Á, NK: — Mindenekelőtt, a kezem)
- 34 *tenni? Arra feleljen.* (PR: tenni; Ara [sh.] feleljen. — NK: tenni? arra feleljen.)
- 413 : 6 *keble terheitől kezdé szabadulni.* (Á, NK: keble terheitől szabadulni.)
- 8 *fekvő helyzetéből a két* (Á, NK: fekvő helyzetében a két)
- 11 — *Megegyeztünk — szólt lassúdan az* (Á, NK: — Megegyeztünk, szólt lassabban az)

- 12 *vont ajkához, hidegen — megcsókolva.* (Á, NK: vont ajkához, hidegen megcsókolva.)
 34 *lehetett volna nyugodalmatlan állat* (Á, NK: lehetett volna nyugalmatlan állat)
 414 : 31 *nézve fel rá* (Á, NK: nézve föl rá)
 415 : 8 *állati ösztönről hallott* (Á, NK: állati ösztönről hallott)
 14 *az oroszlán kalitjába,* (Á, NK: az oroszlán kalitkájába.)
 18 *sem vesztve el* (PR: sem veszve [sh.] el — Á, NK: sem vesztve el)
 21 *mint a villám ugrott fel* (NK: mint a *dúvad* ugrott fel)
 25 *nem várt emberi szót.* (NK: nem várt emberi szót.)
 27 *társnéja arcán a haragot* (Á: társnéja arcán a haragot — NK: társnéja *szavában* a haragot)
 416 : 17 *szélcsendes éjszakákon* (Á, NK: szélcsendes éjszakában)
 20 *ijesztgeti fiát: „jó légy* (NK: ijesztgeti *kicsijét: „jó légy*)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 388 : 34 *vonalom* — vonás (emberi testen)
 389 : 17 *arcvonalok* — arcvonások
 391 : 12 *cinóber* — többnyire földes tömegekben előforduló ásvány.
 24 *Ilyen lehetett a perc, midőn az alvó mindenség felett először hangzott a szó: „legyen világosság!”* — utalás a *Biblia* teremtésről szóló fejezetének kezdő soraira (Móz I. 2, 3.).
 392 : 17 *miket vadzerge viselt öléltte.* — NK-ban a *zerge* helyébe *vidra* került.
 394 : 11 *tamarik* (tamarix) — lombhullató igénytelen cserje v. fa.
 12 *gyalogfenyő-bokor* — boróka-bokor
 396 : 32 *tatárka* — a pohánkával rokon, egykor takarmányként termesztett növény (Fogopyrum tataricum).
 397 : 5 *mahola* — gyomnövény, amely hajlamos más gyomokkal való összegubancolódásra.
 5 *iszalag* — szívós szárú cserje
 398 : 24 *dömmögve* — dörmögve
 404 : 11 *alcovent* — alkóvot
 20 *tajték* — tajtékkő
 407 : 2 *plafond* — plafon
 413 : 19 *egérkő* — arzén (erdélyi tájszó)

K: nem ismeretes

M: PR 1850. 2. szám 48—53.

Átalakított és kibővített változata:

EGY TITKOS DRÁMAÍRÓ KÍNSZENVEDÉSEI

Bibliográfiáját l. saját fejezetében!

Keletkezése (minták, kevés kitekintés)

Itt egy levélformába oltott humoros elbeszéléssel van dolgunk. A *levél* műfaj is csupán a novella címéből meg első mondatának ilyen megjelöléséből jut tudomásunkra, másképp nem biztos, hogy az írást — külső jegyek híján — ennek ítélnék. Mint látni fogjuk, a kutatás egyéb számbavételei közt más minősítés is született.

Keletkezésére nézve — egy testvérdarabjával együtt — biztosnak látszik az a feltételezés, hogy megírására a szerkesztő Szilágyi beszélt rá írónkat. Már nagyon megunta ekkor Szilágyi Sándor a sok összeütöközést, betiltást, s ezért kérhette meg a ME legrendszerebb munkatársát: írjon semleges témákról, lehetőleg humoros darabokat. Jókai maga is érezhette egy idő óta a mindinkább elrekedő utakat, és ez a belátás készíthette arra, hogy szabadságharcos témák feldolgozása helyett most már szórakoztató jellegű, politikamentes témájú írásokkal jelentkezék a PR lapjain.

A témaválasztás nem okozhatott nehézséget szerzőnk számára. Ő maga, saját személyében „Kis Endymion”-hoz hasonló gyötrődésekkel szerzőként sosem találkozott, legfeljebb távolról hallhatott ilyenekről. A humoros elbeszélésjelleg majd a novellánkból sarjadzó *Egy titkos drámaíró kínszenvedéseiből* fog még fényesebben kiviláglani, de ezt a munkát s a testvérműveként számon tartható *Exkollegai utasítást* is szoros szálak fűzik a reformkor életkép-irodalmához. A fiatal Jókait korántsem hagyta érintetlenül ennek a sajátos szépprózai válfajnak az 1840-es évek közepe táján tetőző divatja (vö. erre nézve a JKK *Elbeszélések* 1. k. 591—93.). Az életkép műfajának művelői előszeretettel tűzték tollhegyre az irodalmi és sajtóviszonyok fonákságait, s nem egyszer jelenítették meg önironikus hangvétellel az irodalmár értelmiség életformájának árnyoldalait. (Az ilyen témájú életképek áttekintését l. Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. Bp. 1925—26. 2. k. 69—70.) Nem kizárt, hogy szóban forgó írásaink

alapötlete — vagy akár első megfogalmazása — még az 1848 előtti időszakra megy vissza. Ha epikus és lírai munkáit szerzőnk gond nélkül helyezte el ekkor — és majd egész pályája folyamán —, színpadi szerzőként meg kellett kóstolnia a meglehetősen keserű tapasztalatokat is. Kétségtelen tény, hogy két fiatalkori színpadi művét, az *Aline*-t és *A kincstárnok* címűt visszavette a Nemzeti Színházról 1847 elején, ahogy ezt édesanyjának megírja: „Szinműveimet visszavettem, ha haza jutok, majd elmondom, miért?” (1847. március 6-i levél: JKK Levelezés 1. k. 43.)

Értékes támpontokat ad Jókai további színpadi írói pályájához a JKK Drámák 1. kötetének gazdag jegyzetapparátusa (Solt Andor munkája). Kiderül innen, hogy — akárcsak a novella hőisére — Jókaira is sok fáradságot rótt a drámabíráló bizottság döntése: első bemutatott darabját, a *Két gyám* c. népszínművet át kellett dolgoznia, s különféle bonyodalmak még ezután is jó ideig késleltették a mű színre kerülését. Nem érdektelen az a körülmény sem, hogy 1850 folyamán is sor került a Nemzeti Színházban egy Jókai-bemutatóra. Az író 1850. január 15-én benyújtotta — Csalóközi néven — *A földönfutó* c. (nyilván 1848 előtt keletkezett) népszínművét, amelynek első — és egyetlen — előadása 1850. április 14-én zajlott le (i. m. 780—82. és 792—96.).

Ha mindenképp minta után kutatunk, nem lehetetlen szerzőnk korábbi prózájában ide vezető nyomot találnunk. Szóban forgó novellánk témája: a dilettáns literátorok kigúnyolása, a reformkor irodalmának gyakran visszatérő motívuma. (Az idevágó anyagról részletes áttekintést ad Bisztray Gyula: *Jókedvű magyar irodalom*. Bp. é. n. 458—66.) A fiatal Jókai munkásságának is van ilyen darabja, a *Keselyő Péter* c. humoros elbeszélés (JKK Elbeszélések 1. k. 322—37.), amely ebbe a vonulatba illeszkedik. Nem hagyjuk figyelmen kívül ezt a kezdeményt sem, de a közvetlen impulzust ennek a humoros elbeszélésnek a megírásához azért elsősorban az elemzett kudarcélmények szolgáltatták.

Az Egy poétaviselt... műfaját mi szemrebbenés nélkül humoros elbeszélésnek minősítettük, némileg a szerzőtől támogatva, aki ennek az írásnak fél évtizeddel későbbi variánsát egyrészt „siralmas történet”-nek mondja alcímében, másrészt többi hasonló novellája közé iktatja be *Tarka élet* c. gyűjteményébe. Ugyanakkor a publikálását vállaló szerkesztő emlékezőseiben fél ennek a munkának műfaji besorolásától. Így aztán némi zavarral vesszük tudomásul, hogy a JKK Cikkek és Beszédek ciklusának időrendi helyén is rábukkanunk ennek a darabnak címére, igaz, csak a kihagyott cikkek címfelsorolásában. Közismert szerkesztési elv ezeknél a köteteknél, hogy cikkből-beszédből hiánytalan teljességet még a kritikai kiadás sem adhat, csak szűrve bocsáthatja közre ezt a tengernyi írást (vö. CB IV: 574.). Ennek tulajdonítható, hogy H. Törő Gyöngyi csak a kihagyott

cikkek listáján sorolja fel sok egyéb között a „Kis Endymion” levelét (vö. i. m. 579.). — Tehát az *Egy poétaviselt...* — ha némi bizonytalansággal is — itteni felvételében cikkeknek, karcolatnak minősül.

Irodalom

Mivel olyan munkáról van szó, amely Szilágyi folyóiratainak egyikében jelent meg, magától értetődik, hogy — kortársi recenzió, ismertetés vagy bírálat híján — a volt szerkesztője az első szó. A Röpívek betiltásának körülményeit taglalva írja: „A prózai részben Jókaitól minden szám hozott néha egy, néha több dolgozatot [...] Tarka, változatos volt a humoreszkek rovata: Jókai kifogyhatatlan gazdag ere sikerült humoristicus rajzokkal növelé a lap becsét, hogy kis Endymion nem más, mint Sajó[...], azt az olvasó rögtön észrevette.” (Szil. Rajzok 121.)

Szinnyei regisztrálja megjelentét, s már többször említett testvérművével együtt-tárgyalva egész bekezdést szentel neki: „A Bach-korszakban történik, hogy egy fűzapoéta regénnyé alakított eposzát az egyik kiadó azért utasítja vissza, mert nincs benne politika, holott ma csak az érdekli az olvasókat, a másik pedig azért, mert politika van benne, s az veszedelmes dolog.” (Szinnyei I. 251.) — Monográfiájának „Könyvészet”-ében sem felejt el a figyelmet felhívni: „Egy titkos drámaíró kinszevedései — azonos a 16-tal [Egy poétaviselt ember levele], ennek bővített kiadása” — írja az 1856-os évhez érkezve (i. m. II. 685.).

Nagy Miklós *Kezdet és lezárás Jókai elbeszéléseiben* c. tanulmánya számba veszi ezt a munkát a szerző alcímei, ill. a keretet megvillantó jelzéseiről szólva (i. m. 281.).

H. Törő Györgyi bebocsátást nem is ad a „levél”-nek a már jelzett kötetbe, jegyzeteiben nyújt egy rövid tartalmi összefoglalást (CB IV. 579.).

Szövegváltozatok

Nem képezi le szövegünk a PR sajátságát, hogy minden mondatindító kezdőbetűt kissé megkövérít.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

417 : 13 *Endymion* — szép vadász (vagy pásztorfiú), Selene holdistennő kedveltje.

- 13 *Honderű* — az arisztokrácia számára készülő, Jókaiék előtt népszerűtlen divatlap Petrichevich Horváth Lázár szerkesztésében 1843 és 1848 között.
- 13 *Vasárnapi Újság* — Brassai Sámuel Kolozsvárt megjelenő ismeretterjesztő hetilapja 1834-től, amely rangos munkatársakkal is rendelkezett, és éppen 1848 végén szűnt meg.
- 27 *pesti vásár* — a XVII. század végétől kezdve a király négy országos vásárt engedélyezett: József-napkor (március 19.), Medárd-napon (június 8.), Szt. János fővétele napján (augusztus 29.) és Lipót-napon (november 15.) A vásárok helye előbb a ferences templom környéke, később a Rákos-mező.
- 28 *egy Olympiad után* — tehát négy év múlva.
- 418 : 16 *tarantula* — mérges csípésű pókfajta
- 21 *Minotaurus* — emberi testű, bikafejű krétai szörnyeteg.
- 24 *forspont* — fogat, lovas kocsi
- 33 *liktárium* — sűrűre főzött cukros-mézes gyümölcsíz, illetve a belőle préselt sajt. (orvosság)
- 34 *Bulwer* — Edward George B. lord (1803—1873) a maga korában hazánkban is olvasott angol író, főképp felszínes történelmi regényei tették ismertté.
- 419 : 1 *Dumas* — Alexandre D. (père), itt az idősebbre (1802—1870) történik utalás: népszerű francia prózaíró és színpadi szerző.
- 1 *Békási* — a célzás Jósika Miklós *Ifjabb Békési Ferenc kalandjai* c. humoros életképsorozatára vonatkozik (1844—45). Ezt a gyorsan népszerűvé vált művét a szerző eredetileg névtelenül adta közre.
- 5 *firma* — itt: cégtábla
- 22 *petrefactor* — megkövesítő, kővé dermesztő
- 25 *az invalidus kaszárnán* — a pesti Invalidus-ház (ma a Fővárosi Tanács épülete) A. E. Martinelli tervei szerint épült (1727—1735).
- 26 *a betűk feldmarsallánál* — a szerző „az irodalom tábornagy”-ának a könyvnyomtatót nevezi.
- 420 : 3 *pengő pénzben* — az ércpénz, a „pengő forint” értéke kb. másfélszerese volt a „váltó forint”-nak nevezett papírpénznek.
- 22 *faktor* — a nyomdai szedőmunkások művezetője.
- 421 : 18 *pragmatika* — itt: rendtartás
- 30 *ott a londoni koldusokat adják* — a lerövidített cím Arthur-Martin Dinaux — Prosper-Parfait Goubaux — Gustave

- Lemoine: *Az árvafüú és a londoni koldusok* c. ötfelvonásos drámájára utal, amelyet Egressy Béni fordított. A darabot a Nemzeti Színház 1843 februárjában mutatta be, és sikere lehetett, mivel negyven előadást tartottak belőle. Egyik 1847-es, vendégszereplős formájáról Jókai írt bírálatot (CB I. 318—21.), láthatólag csak a színészekre korlátozva kritikáját; a szerzőket nem említi, a mű címét is fordítva közli. Lehet, a szerzők nem is érdemelnek említést: a nagy Larousse sem tud róluk, egyedül G. Lemoine-ról vet pár sort. Ilyenformán nem tudjuk megállapítani, de bizonyára a novellának van igaza: a színpadi mű regényátirat.
- 422 : 11 *a bíráló választmányinak* — ez a szakértőkből álló testület döntött a Nemzeti Színházhoz benyújtott darabok sorsa felől. Működésének részletes feldolgozása: Pukánszky Kádár Jolán: *A drámapíráló bizottság*. ItK 1939. A közvetlen Jókaira vonatkozó adatok: 6—16. és 123—35.
- 21 *poliphemus* — küklpsz (egyszemű óriás): Poseidón tengeristen és Thoóza nimfa fia.
- 422 : 27 *bebujtorogja* — kujtorogja
- 423 : 20 *szérvonó* — hosszú nyélre erősített lap, amellyel fütés közben kihúzzák a paraszat a kemencéből.

6. SIC VOS, NON VOBIS...

K: nem ismeretes

M: I. PR 1850. 5. füzet 145—50.

a „...s ő már holnapra biztat.” mondatvégig,

PR 1850. 6. füzet 175—80.

az „A másnap eljött, Zsuzsa rendkívül érdekes elfogultságban...” bekezdéstől végig

II. Népvilág. Elbeszélések

Pest MDCCCLVII.

Heckenast I—II. 188 l., 215 l.

novellánk: II. 87—104:

III. Népvilág. Elbeszélések

3. kiad.

Bp. 1885.

Franklin, I—II. 359 [1] l.

(Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás 120—21.)

novellánk: 246—60.

- IV. Népvilág. Elbeszélések
Bp. 1894.
Révai, 263 l.
(Jókai Mór összes művei 16.)
novellánk: 179—90.
- V. Népvilág. Elbeszélések
Bp. 1896.
Révai, 263 [1] l.
(Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás XVI.) és
utánnyomásai
novellánk: XVI. 179—90.
- VI. Népvilág. Elbeszélések
4. kiad.
Bp. 1896.
Franklin, I—II. 353 [3] l.
(Jókai Mór Válogatott művei)
novellánk: 242—56.
- VII. a) Népvilág. Elbeszélések
5. kiad.
Bp. 1904.
Franklin, I—II. 340 l.
novellánk: 233—46.
b) Népvilág. Elbeszélések
7. kiad.
Bp. 1907.
Franklin, I—II. 340 l.
novellánk: 233—46.
c) Népvilág. Elbeszélések
8. kiad.
Bp. 1907.
Franklin, I—II. 340 l.
(Szépirodalmi könyvtár)
novellánk: 233—46.
- VIII. a) Népvilág. Elbeszélések
9. kiad.
Bp. 1908.
Franklin, I—II. 350 l.
(Jókai Mór Válogatott művei 23.)
novellánk: 238—52.
b) Népvilág. Elbeszélések
10. kiad.
Bp. 1910.

Franklin, I—II. 350 l.
novellánk: 238—52.

c) Népvilág. Elbeszélések
11. kiad.
Bp. 1912.

Franklin, I—II. 350 l.
novellánk: 238—52.

d) Népvilág. Elbeszélések
12. kiad.
Bp. 1913.

Franklin, I—II. 350 l.
(Jókai Mór Válogatott művei 23.)
novellánk: 238—52.

IX. Dekameron. Száz elbeszélés

Bp. MDCCCCXXVIII.

Franklin—Révai I—III. CentK, 53—55. k. 238 l., 244 l., 238 l.,
novellánk: 53. k. 230—38.

Keletkezése (források, minták)

Ez a latin című munka mindenképp külön helyet kér magának Jókai egész 1850-es kisprózájában. Szerzőnk kéziratossá juttatja azt, hogy ő a PR-et 1851-es megjelenésű sajtóterméknek tudja — tévesen —, és a *Sic vos, non vobis* benne közvetlenül a *Poétaviselt ember levele* (ez a jegyzékbeli cím) előtt helyezkedik el.

Ha *Az erdők leányánál* a szőnyegen levő alkotóévnel korábbi időpontra gyanakodtunk a mű létrejötté dolgában, a *Sic vos...*-t illetőleg ez a véleményünk már gyanúnál több. Ez a humoreszk minden kétséget kizáró módon az egész év termésének legkezdetlegesebb írása. Kicsinylőbbet csak azért tilos mondanunk, mert a *Sic vos...* nem elbeszélés.

De a fentiekhez hozzá kell valamit csatolnunk. Már többször rávilágítottunk, hogy 1850 ősztől fogva Jókai előtt elzárult a forradalmi tárgyú írások publikálásának lehetősége. Nyilván ebben a helyzetben, amikor addigi ihletforrásából nem meríthetett többé, nyúlt vissza egy régebbi témaötletéhez. Végleges formáját a PR-ben közölt humoreszk szövege azonban csak a nyomdába adás időpontjában nyerhette el. Erről tanúskodnak azok az — egyértelműen a Bach-korszak viszonyaira vonatkozó — ironikus célzások, amelyeket az írónak sikerült a politikamentes témájú írás szövegébe becsempésznie, s amelyek egy részét a kötetkiadásokban már nem is találjuk meg.

A második bekezdésben a „Gleichberechtigung”-ról (azaz a nemzetiségek egyenjogúságának az 1849. március 4-i olmützi alkotmányban proklamált alapelvéről) esik szó, később arról olvasunk, hogy „a tartományok új felosztásban részesültek”, s hasonlóan humoros színezettel bukkannak fel a szövegben — ugyancsak az abszolutisztikus kormányzat hivatalos frazeológiájához tartozó — „reorganisatio” és „provisorie” terminusok is.

A nekünk már szokatlanul ható cím latin szállóige, a mű létrejöttének idejében közkeletű lehetett a latin műveltségűek körében. Szó szerinti fordításban: „így ti (dolgoztok), de nem a magatok számára”. Tehát: nem magatoknak tevékenykedtek, fáradságotok gyümölcsét más aratja le. — Eredetéről az anekdotaszerű tudnivalókat Tib. Claudius Donatus i. sz. 400 körüli grammatikus Vergilius-kommentárjai származtatták az utókorra. Eszerint a nagy eposzköltő egy éjjel titokban valami hízelgő, de költői disztichont mázolt a császári palota kapujára. A sorpár fölöttébb megtetszett Augustusnak, szerzője számára fejedelmi jutalmat tűzött ki. Egy fűzfapoéta, Bathyllus zsebre is rakta a dicséretet és az aranyakat érte. A galád alávalóság mérhetetlen felháborodást indított Vergiliusban, de nemes bosszút állt: az előzőhöz hasonlóan most négy azonos, de kiegészítést kívánó sorkezdetet írt a kapura (Sic vos non vobis...) Az uralkodó hiába sürgeti udvari versfaragóját, a kiegészítés egyre késik. Mivel a rejtelmes szavak jelentését sem tudta megfejteni senki, Vergilius kilépett a névtelenségből, s a disztichon alá ebben a hexameterben öntötte ki szívfájdalmát:

„Hos ego versiculos feci, tulit alter honorem”

(Ezeket a verssorocskákat én csináltam, más aratott érte babért — röptében visszaadva). Aztán így egészítette ki pentameterekké a sorkezdeteket:

Sic vos non vobis nidificatis, aves;

Sic vos non vobis vellera fertis, oves;

Sic vos non vobis mellificatis, apes;

Sic vos non vobis fertis aratra, boves.

(Így nem magatoknak raktok fészket, madarak;

így nem magatoknak hordjátok a gyapjat, juhok;

így nem magatoknak gyűjtitek a mézet, méhek;

így nem magatoknak húzzátok az ekét, ökrök. — Tóth B. prózai fordításában. — Vö.: Tóth Béla: *Szájruól szájrua*. A magyarság szálló igéi.

Bp. 1895. 268—69.; I. Berg: *Dictionar de cuvinte, expresii, citate celebre*. Bucuresti 1968. 367—68.)

Így született volna tehát az ennek az írásnak címéül szolgáló latin szállóige. Jelentése mindenesetre pontosan ráillik a maga számára

neveltetett leánytól eselő novellahős — Hajmaföldi Sámuel úr — szituációjára, akinek felfuvalkodott leánya előbb felforgatja a ház nyugalmát, majd ártatlanságáról derül ki, hogy mielőtt mostohája felesége lehetne, már evett a tiltott gyümölcsből egy hozzá illő jóvendőbeli hegedűvirtuózzal. — Jókai a címbeli kifejezést az *Emléksorok*ban is idézi Vécsey tábornokról szólva, aki — a szállóige értelmének megfelelően — a Damjanichék által kicsikart szolnoki győzelmet szerette volna a saját érdemeként elismertetni (*Emléksorok... XIX. fej.*).

Munkáihoz ritkán jelez műfajt Jókai. Ezúttal megtette: a már sokszor szóba hozott kézíratos műösszesítés „humoreszk”-ként jelöli ezt a darabot. Márpedig ez mindig könnyed-karcolatnak számított.

A műfaj kérdése megint visszautal Jókai 1848 előtti pályaszakaszára és annak formálási jegyeire, hisz a *Sic vos, non vobis* vitathatatlanul ezeket viseli magán. A humoros elbeszélés műfaja, amelyet korai novellisztikájában a *Házasságok desperációból* és az *Emberék és kétlábú állatok* c. (1848 márciusa után abbamaradt) ciklus két elkészült darabja példáz a legjellegzetesebben, ez idő tájt még jelentős hazai múltra tekinthetett vissza. Jókai csak azoknak az elődöknek (mint például Kovács Pálnak) nyomdokaiba lépett, akik ezt a genre-t a reformkor irodalmában meggyökereztettek — anélkül, hogy a műfaj kellektárát különösebb új elemekkel gyarapította volna. Szóban forgó humoreszkünk első felében megjelenített élethelyzet: a ravasz gyámleánya által rászedett nevelőapa pórus járása pedig éppenséggel ősrégi, számtalanszor kiaknázott, a „commedia dell’arte” típusú színjátékok, majd a XVIII—XIX. századi vígoperák minduntalan visszatérő alapszituációját szolgáltató komikumforrás.

Mindent egybevetve: nincs mit szerzőnk szemére hányunk. Szándéka sem igazi elbeszélés kanyarítása volt. Tulajdonképpen „mesé”-t még morzsákban sem találunk ebben az írásban. Legföljebb megfigyelések, talán inkább furcsa figurák állanak az ábrázolás fókuszában. A helyszín sincs rögzítve: egy kisváros kispolgári lakói közt mozgunk, nem lehetetlen, hogy a Nyírségben. Ugyanis a főhóst, Hajmaföldy (a *hajma* tájnyelvi alakja a *hagymának*) Sámuel Nyírbátor szülöttének teszi meg szerzőnk. Bár abból, amit „a mi városunk”-ról elmond, inkább az ő városára, Komáromra ismerhetünk helyszínként, mint ahol sok különös ember és izgató emberi természet került össze.

Egész darabja erőtlenségét Jókai maga is érezhette. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy amikor 1857-ben kötetbe illesztette, a dupla házassági kísérletet szimplára csökkentette, tehát nyugodtan ítélte kudarcra Sámuel uramat minden próbálkozásával. Nem kívánta révbe juttatni. Motiválni úgysem volt képes ezt a második kísérletet az első variánsban

sem — tehát sajnáltnivalója alig lehetett. Itt az eredetiben ugyanis Jókai elkövette azt a semmiképp sem védhető szerkesztési vétséget, hogy darabja utolsó huszonöt sorában bevezet egy új szereplőt, a jámbor Benedek urat, aki soha nem tisztázott módon az asszonyi funkciókat betölteni képtelen lánynál mindent megold.

Meg-megújuló kiadásain át végig a második változatban áll a *Sic vos, non vobis* mind a mai napig az érdeklődő olvasók rendelkezésére. Mi az 50-es év Jókaijának bemutatását ígértük, tehát — bármilyen is az eredeti változat — ezt hozzuk a hitelesség kívánalma szerint.

Irodalom

Ehhez a munkához legalább észrevételt fűzött a kortársi kritika, ha akármilyen lesújtó volt is a véleménye. Humoreszkünkről ezt írja a PN jelöletlen recenzense: „»Sic vos non vobis« — című humoreskje oly szélsőségekben jár, hogy azt még nálunk arczpirulás nélkül nem lehet olvasni. Ennek közléseért nem tudjuk írót, vagy a Röpívek szerkesztőjét vádoljuk-e inkább, ki olvasói irányában ily tapintatlanságot tanúsított.» (PN 1851. január 23.)

Sajátosnak tekinthetjük, hogy Szilágyi Sándor erről a darabról milyen bújtatva, címet sem említve, általánosságban pendít meg egy rövid megjegyzést: „Tarka, változatos volt a humoreszkek rovata: Jókai kifogyhatatlan gazdag ere sikerült humoristicus rajzokkal növelé a lap becsét.» (Szil. Rajzok 121.)

Zsigmond Ferenc ItK-beli tanulmányában ezt írja: „Az 1850—1854 közti években a *Magyar Népvilág* elbeszélései közül három jelent meg: *A népdalok hőse*, *A falu bolondja*, *Sic vos non vobis*. Ez utóbbit nemcsak tudákos címe, hanem tartalma is egyenesen kizárja a »magyar népvilág« köréből; igazán nem lehet érteni, miért ide sorozta be Jókai ezt a silány osztrák bohózatokra emlékeztető tárgyat (az érzelmesség itt is megvan, csakhogy fonákra fordítva, groteszk túlzásban).» (*Jókai uralomra jutása regényirodalmunkban*: ItK 1921. 29.)

Monográfiájában két zárójeles felsorolásban szerepelteti darabunkat. Első alkalommal osztályozza Jókainak az ötvenes évtizedben kibocsátott elbeszélései történeti tárgyúakra és a szerző korában játszódó cselekményűekre, s ez utóbbi csoportban más tíz novella (!) között a *Sic vos, non vobis* is megemlíti (Zsigmond 112.) — Utóbb szerzőnk adomázó műveivel aratott zajos sikereit idézi fel (már *A fránya hadnagy* kapcsán találkoztunk vele), megemlítve: „[...]humoros elbeszélései mind egy-egy adomái magból terebélyesednek ki (*A fránya hadnagy*,

Sic vos non vobis, Koronát szerelemért, A nagygyedi két fűzfa stb.)[...]” (I. m. 343.)

Szinnyei Ferenc első helyen tárgyalja humoreszkünket Jókai víg elbeszélései közt, amelyekről egyöntetűen megállapítja, hogy bennük a szerző „egészséges, könnyed humorának szemüvegén át nézi a magyar társadalmi életet, s [...] többnyire érdekesebbek” a komoly tárgyúaknál. Majd darabunkra térve témát jelöl és értékkel: „A *Sic vos, non vobis...* elég sikamlós humoreszk a másnak házasodó, külön agglegényről [...] még a szabadságharc előtt írt rikítóan humoros elbeszéléseire emlékeztet. Sok benne a torzítás, de sok a nevetető ötlet és stílusfordulat is. Az egykorú bírálóat megbotránkozott rajta.” (Szinnyei I. 320.)

N. Dely Zsuzsa úgy találja „Jókai szavainak kincstárában bőven bukkanhatunk hangutánzó, hangulatfestő szavakra is, amelyeket nagyszerűen használ fel egy-egy esemény színessé, életszerűbbé tételére. Kiemelkedik a csatajelenetek leírása[...] Igen ötletes[...] a tehetségtelen leány éneklésének érzékeltetése a »*Sic vos, non vobis*«-ban: »Lőn kínja a füleknek. Mert nemcsak az, hogy napestig vége nem szakadt a zongoraagyalásnak, hanem amellet hallhatta azt a *pípesen nyegegő, nyafogó mik-mákolást, amit merész phantáziával éneklésnek is lehetett volna nevezni*«.” (N. Dely 33.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk szövege ezúttal a humoreszk PR-beli formáján alapszik. Szövegkritikánkba még két kiadást vontunk be: az első kötetkiadást, a *Népvilág* (Nv) első, Heckenastnál 1857-ben megjelent publikációját meg az obligát NK-t. Korábban már utaltunk rá, hogy Jókai írásának szövegét a kötetbe gyűjtés alkalmából megrövidítette, elhagyva a túlságosan sikamlósnak ítélt zárórészt. Ugyanazzal a korizlést tudatosan figyelembe vevő írói öncenzúráról van szó, amellyel Jókai évtizedeken át fojtotta vissza az 1850-es évek elejének alkotásaiban olykor még fel-feltörő erotikus hajlamait. (L. erre vonatkozólag öregkori nyilatkozatát: *A tengerszemű hölgy*. JKK 55. k. 193.)

A két *Népvilág*-kiadás árnyalati eltérést is alig tartalmaz, az NK a majdnem negyven évvel korábbi első kiadásnak még elírásait is átveszi. Csak az egyöntetűség kedvéért vesszük figyelembe mindkettőt.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a mű teljes terjedelméből mintegy negyedrésznyninek (a „Csupán azt az egyet kívánta magának kikötni Sámuel úr...” indítású bekezdéstől a mű végéig) nincs változata.

Nem képezi le szövegünk a PR sajtóságát, hogy minden mondatindító kezdőbetűt kissé megkövérít.

- 426 : 1 *Sic vos, non vobis* (Nv, NK: Sic vos non vobis.)
 9 *egy anglus.* (NK: egy anglus)
 10 *Hajmaföldy Sámuel úr* (Nv, NK: Hajmaföldy Sámuel úrnak)
 21 *minden Gleichberichtigungon.* (Nv: minden egyenjogúsításon. — NK: minden egyenjogúsításon.)
 24 *a hatósági zenekart hatósági cigánynak* (Nv, NK: a polgári zenekart polgári cigánynak)
 427 : 3 *azon felyül: hogy* (Nv, NK: azon felül hogy)
 9 *egyszer egy boltba bement vásárlani* (Nv, NK: egyszer bement egy boltba vásárlani)
 24 *elfelejtették már: hogy csak kérdezősködés után* (Nv, NK: elfelejtették már, hogy csak hivatalos kérdezősködés után)
 27 *mindég nagy dohogva* (Nv, NK: mindig nagy dohogva)
 428 : 15 *leánykát Zsuzsánna névvel* (Nv, NK: leánykát Zsuzsánna névvel)
 15 *találták keresztapjai nyakonönteni* (Nv, NK: találták keresztapjai megajándékozni)
 17 *s meghagyá: hogy a leány ezentúl Izabella kisasszonynak* (Nv, NK: s meghagyá, hogy ezent[!] Izabella kisasszonynak)
 22 *fut elibe, ha* (Nv, NK: fut eléje, ha)
 34 *cseléd sem állhatta* (NK: cseléd nem állhatta)
 429 : 5 *írott szarkalábokkal* (NK: írott szarkalábakkal)
 430 : 1 *tanult légyen* (Nv, NK: tanult legyen)
 431 : 15 *szereti a darasmornit?* (Nv, NK: szereti a dara smornit?)
 31 *A tartományok új felosztásban* (Nv, NK: A szállások új felosztásban)
 432 : 5 *helyébe tulipánokat* (NK: helyébe tulipántokat)
 9 *aztán magok megették* (Nv, NK: aztán maguk megették)
 21 *főtt dara, akit pedig* (Nv, NK: főtt dara, a mit pedig)
 433 : 1 *úr a zongoradöngetőhöz* (Nv, NK: úr a zongoradöngetőhöz)
 12 *A különben is vékony* (NK: A különben vékony)
 32 *nem is tudná az azt meg soha.* (Nv, NK: nem is tudná meg azt soha.)
 434 : 19 *hogy én mindég különös szeretettel viseltettem irántad* (Nv, NK: hogy én mindig különös szeretettel viselkedtem irántad)
 435 : 17 *s amíg ezt mondá* (Nv, NK: s a míg azt mondá)
 436 : 4 *A bátyám Alsátziában* (Nv, NK: A bátyám Posenben)
 437 : 6 *határozatlan képekkel* (NK: határozatlan képpel)
 33 *tovább a mű végéig az összevetés lehetetlen*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 426 : 1 *Sic vos, non vobis* — I. a keletkezéstörténetet.
 11 *Nyírbátor* — Szabolcs megyei járási székhely, a Báthory család egyik ágának ősi birtoka volt.
 33 *lába kásájában* — lábikrájában
 427 : 2 *kaputrák* — voltaképp: kaputrokk; kaput
 12 *botba futott* — összetűzött
 429 : 9 *hárász* — gyapjú (fonal)
 25 *madame* — hölgynevelő egy intézetben
 29 *plusquam-perfectumot* — itt: túlretté túl tökéletessé nevelt leányt jelent.
 430 : 3 *Pattagónia* (Patagónia) — nyugati fele Chiléhez, keleti fele Argentínához tartozik.
 5 *armadilla* — tkp. armadillo: dél-amerikai foghíjas emlős (*Xenarthra*). — Valóban nevezik hangyásznak, ha nem is éppen medve.
 25 *Kennst du das Land, wo die C(Z)itronen blühen?* — Goethe *Mignon* c. versének első sora. Szemere Miklós 1840-ből származó fordítása szerint (ezt ismerhette Jókai): „Ismered a hont? hol citrom virul...”
 28 *Barlé fu fránszé?* — eltorzított formája a „parlez vous français?” kifejezésnek.
 29 *„sé fu zém té du mon kér?”* — Valószínűleg: je vous aime de tout mon coeur. (Szeretem önt teljes szívemből.)
 32 *„haudujudu* — „how do you do?”
 431 : 1 *mustrapántlika* — mintaszalag
 7 *„Potpourri für die Jugend”* — egyveleg az ifjúságnak
 9 *kacsuka* — angolszász eredetű táncfajta
 15 *darasmorni* — császármorzsa
 18 *disquant* — a diszkant énekhangként a legfelső szólamot (szoprán I.) jelenti, ill. az itt improvizált díszítéssel variáns(ok) éneklését a régi századokban.
 19 *egy kicsinyt ternolo is* — a ternolo tulajdonképp jelentés nélküli, Jókainál is csak ez egyetlen alkalommal használt, egyébként a nyelvészeti irodalomban még kéziratos gyűjtésben sem jegyzett szó. Szöveggörnyezetéből, némileg szóhangulatából nagyzólu túlzást vehetünk ki a hármassal (terno) — ennyi hanggal, szólammal, esetleg díszítési móddal — kapcsolatban, amely talán magyar képzőekkel alakult ki: bár ez olaszos jellegre törekvés is lehet.

- 432 : 7 *közbatórság* — közbiztonság
 8 *sinkorán* — vadászkutya
 30 *pípes* — kiszáradt torkú (baromfi)
- 433 : 5 *profánus* — világi (nem egyházi)
- 436 : 4 *Stadt-Comissaeren-Adjunkt* — városi segédrendőr-tiszt
 23 *orlandó pozitúra* — orlandói testtartás; ez a személy Lodovico Ariosto (1474—1533) eposzának őrző főhőse.
 30 *fidicin* — helyesen: fidicim: vonós hangszeren játszó zenész
- 437 : 16 *nevének megfelelő* — a héber Semel név jelentése: Isten meghallgatott.
- 439 : 5 *lelki épületére szolgáló agendákat* — az agenda egyházi szabályzatokat, imaformákat tartalmazó könyv.
 28 *árendális kontraktus* — bérbevételi szerződés
- 440 : 11 *sávolyos vászon* — a sávoly a szövésnek olyan módja, amelyben a fonalak kötésének pontjai átlóirányú mintázatot adnak.
 18 *csapófát* — olyan kéziszerszám, amelynek segítségével tömöríthető a készülő vászon.
- 442 : 5 *Orsolya tizenegyezer szüzei* — híres legendatéma, melyet a festészet is sokszor ábrázolt. A legenda szerint Orsolya vőlegényével és tizenegyezer szűzleány társnőjével Kölnben a pogány hunok áldozata lett. A magas szám félreértelmezés következménye lehet: alapja egy régi felirat.
 6 *Adelgunda és Hildemár történeteit* — a történet középkori erkölcsnevelő tanítás ponyvára süllyedt formájából való lehet, ma már felderíthetetlen szerzőtől. Nincs kizárva kapcsolata a XII. század eleji Szent Imre legendákkal.

7. EXKOLLEGAI UTASÍTÁS

K: nem ismeretes

M: PR 1850. 7. sz. 208—10.

Átdolgozott változata:

Két óra egy újságíró élményeiből, a ki állandó helylyel biztosított

M: Üstökös 1862. december 6. (23. sz.) 178—79. XX szignóval

I. Emlékeim 1. k. Bp. 1875. 265—69.

II. Életemből 3. k. Bp. 1887. 118—22.

III. Életemből 2. k. NK 96. k. 396—99.

IV. CB VI. k. 218—20.

Keletkezése (források, minták)

Testvérdarabja ez az írás az *Egy poétaviselt ember levelének*: egyedülálló termékei az 1850-es esztendőnek Jókai műhelyében. Az imént említett darabnál elmondottak legnagyobb része az *Exkollegai utasítás*-ra nézve is áll.

Létrejöttének körülményei is azonosak testvérdarabjéval: a szerkesztő kívánsága a lapja körül mind összébb szoruló hurokban. — A műfaj talán csöppet eltér: ez inkább tárca, mint novella, de határozottnak minősíthető. Annál is inkább ide kell vennünk, mivel a CB IV. kötete, ahová a cikkek időrendje szerint tartoznék, még cím szerinti említést sem tesz róla. Annyit tudunk meg mindössze a sajtó alá rendezőtől, hogy a PR 7. számában **jellel még napvilágot látott valami Jókaira valló írás (CB IV. 579. vö.).

Azok a források és előzmények, amelyek az *Egy poétaviselt...-et* motiválták, itt azonos mértékben fönállnak. Még az egyéni élményi alapok is ugyanolyan körülményeket mutatnak. Addigi pályáján szerkesztői minőségben Jókai több helyütt is szerepelt már. Leghosszabban az Ék-nél (másfél esztendőn át), de név szerinti — és végig kiírt — szerkesztője volt a PH-nak (49 első félévében), ezzel párhuzamosan, teljes aktivitással Debrecenben az EL-nál, tulajdonképpen két hónapig (49. február 22.—április vége), igaz, hogy ezt is megelőzi egy fél hónapos részszerkesztői tevékenység a Közlönynél, majd követi egy két és fél hónapos pEL-szerkesztés.

A felsorolt helyek szerkesztői tapasztalaiból az *Exkollegai utasítás*-ba aránylag legjelentősebb mértékben az Ék-nél szerzett idegfeszültségek valamilyen visszhangjai csapódtak le. Ebben a tekintetben sincsenek közvetlen, adathozható értesüléseink, csak annyi biztos, hogy az Ék 1848 második felében olyan rohamos mértékben vesztí előfizetőit, hogy a félhavi folyóiratot az év végénél tovább nem lehet fönntartani. Ennek a folyamatnak könnyen elképzelhetők olyan mozzanatai, amelyekre az *Exkollegai utasítás* egyes részeiben ismerünk rá.

Furcsának ítéelhetjük, hogy a szerző, aki szeret gyerekesen eljátszani már elkészült és kinyomtatott munkái címének összeállítgatásával, ezt az írását említetlenül hagyja — bizonyára kifejejtí — *Megjelent műve...-i* gyűjteménye alkalmával. — Itt van különben a tiszta bizonyítéka annak, hogy szerzőnk mindig emlékezetből, a példányokat elő nem szedve írja össze közreadott írásait: *Az erdők leányától* kezdve valamennyi munkáját — szám szerint hatot — 1851-es évszámmal megjelenteknek állítja.

Vagy nem érzi Jókai ezeket az írásait véglegeseknek, s jobbítani akarja őket, vagy a kéziratihány enyhítése készíti, hogy ezt is átalakítsa, akár az *Egy poétaviselt...*-et. De még annál is később kerül rá sor: az *Exkollegai utasítást* az Üstökös olvasói számára írja újra 1862-ben, *Két óra egy újságíró élményeiből, a'ki állandó helylyel biztosított* címen. Az eredetihez képest ez is jócskán nyer bővítést. Míg az eredeti soha többé nem kap nyilvánosságot a PR-beli megjelenés után, ez végigvonul az NK kiadásain.

Ezt a számunkra önként adódó, a tiszta, átíratlan átvételeket sem nélkülöző megoldást — hasonlóan az *Egy poétaviselt...* és az *Egy titkos drámaíró...* közötti összefüggéshez — kerekén elutasítja Oltványi lektori jelentésében: „A *Két óra egy újságíró élményeiből* c. humoreszk[...] semmiképpen sem tekinthető[...] az *Exkollegai utasítás* átalakított formájának. A két írásnak csupán az alapötlete azonos. (Tudvalevő, hogy ugyanazon alapötlet ismételt felhasználására mind Jókai, mind más alkotók életművében számtalan példát találunk.) Az 1862-es írás valamennyi mozzanata a keletkezés pillanatának politikai aktualitásaihoz kapcsolódik, az *Exkollegai utasítással* semmiféle konkrét szöveg-szerű összefüggés nem mutatható ki...” (Oltványi, i. kézirat 108.)

Annak ellenére, hogy ennek a véleménynek több részletével még egyet is értünk, vitatkozás nélkül fenntartjuk saját álláspontunkat. Szerintünk a két írás közötti kapcsolat elég szoros ahhoz, amit állítunk. A vitával pedig annál könnyebben hagyhatunk fel, mert hiába szeretnénk együttlátni az együvé tartozó munkákat, a *Két óra...*-t még Függelékünkben sem hozhatjuk, a közlésben ui. a CB VI. kötete (478—80.) már megelőzött bennünket. A sajtó alá rendező Kerényi Ferenc jegyzeteiben sincs utalás a darabot az *Exkollegai utasítással* egybefűző rokonságra.

Irodalom

Az *Exkollegai utasítás* irodalmával gyorsan végezhetünk. Az elmáradó kortársi kritika még hagyján, de a műnek nyilvánosságot nyújtó Szilágyi sem említi címet; sommásan, bújtatva beszél csak róla — ezt is csupán feltételezzük! — a változatos humoreszkek közt (vö.: Szil. Rajzok 121.)

Szinnyei az *Egy poétaviselt...* társaságában egy mondatot szentel az *Exkollegai utasítás*nak: „Az *Exkollegai utasításban* egy akkori divatlap-szerkesztő viszontagságait írja meg.” (Szinnyei I. 251.)

Szövegváltozatok

Nem képezi le szövegünk a PR azon sajátosságát, hogy minden mondatindító kezdőbetűt kissé megkövérít.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 444 : 10 *Collega in petto!* — *Kebelbeli kartársam!*
10 *Quid hoc!* — *Mi ez!*
12 *mint a zsidók a Vörös-tengert* — utalás a bibliai történetre, amelynek során a zsidók egyiptomi üldözöik elől menekülve száraz lábbal keltek át a Vörös-tengeren (Móz. 2.:21–30.).
14 *Credas mihi* — *higgy nekem*
16 *Jelenkor* — 1832-ben megindult politikai napilap. Majdnem kezdettől Helmeczy Mihály szerkeszti és vezeti a lapot. 1843-ban Széchenyi a vele kötött szerződésben rögzíti az újságban kifejtendő rendszeres publicisztikai tevékenységének feltételeit. 1848-ban szűnt meg.
19 *in omni forma* — *minden alakban*
21 *pitt um külfeld.* — „*Bitte um külföld*” — kérem a külföldre vonatkozó anyagot!
22 *pitt um peszeli* — talán: *Bitte um Besserung* — kérem a javított kefelevonatot (a korrektúrát) vagy: „*Bitte um beszély*” — *beszélyt kérek*
34 *genus hominum kiállhatatlanissimum* — az emberek legkiállhatatlanabb neme, fajtája.
445 : 2 *szent Dávid keserves énekét* — Dávidnak tulajdonítják a zsoltárok többségét.
25 *vörösónoz* — *pirossal áthúzó, töröl*
26 *konvinkáltat* — *perben elmarasztaltat (régí jogi műszó).*
27 *koncos irat* — *százíves írásmunka*
446 : 14 *straniéra* — *idegen hölgy*
29 *pitt um manuskript* — *kéziratot kérek*
31 *Wart einen Augenblick* — *várj egy pillanatot*
31 *Kriegst gleich!* — *kapsz menten*
448 : 5 *Datum in Citte Bécs* — *kelt Bécs városában*
7 *„Magyar Kurir”* — *politikai hírlap. Csaknem félszázadig működött (1786–1834), a 2. számtól kezdve Bécsben.*

KÖTETÜNK ELBESZÉLÉSEINEK CÍMVÁLTOZATAI

1. Szenttamási György
 - a) A vérontás angyala
 1. változat (1850)
 2. változat (1868)
 - b) Szenttamási György — 2. változat (1876)
2. A tűzön át az égbe — A szökevény (1853)
3. Egy poétaviselt ember levele — Egy titkos drámaíró kinszenvedései (1856)
4. A nikomédiai kövek — A drágakövek (1857)
5. A tarcali kápolna — A végzetes hely (1859—60)
6. F*y Gyula — A menyegző utáni nap (1859—60)
7. Exkollegai utasítás — Két óra egy újságíró élményeiből, a ki állandó helylyel biztosított (1861)

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. Jókai portréja. Az író saját kezű rajza 1849-es önmagáról a *Forradalom alatt írt művek* c. kötetből.
(A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára)
- II. A *Forradalmi és csataképek* 1850-es kiadásának címlapja.
(Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára)
- III. A branyiszkói bravúr kivívója, Guyon Richárd.
(Magyar Távirati Iroda Fotóarchívuma)
- IV. A Szenttamási György (1850) egy kéziratlapja.
(Egyetemi Könyvtár Kézirattára)
- V. A Debreceni Kollégium látképe 1870 körül.
(Magyar Nemzeti Galéria Fotótára)

NÉVMUTATÓ

- Ábrányi Emil 503
 Áldor Imre 538
 Almásy Pál 530
 Anda Róza (gr. Bethlen Jánosné)
 648
 Andrassy Manó 496
 Anjou Károly francia király 729
 Arany János 456, 461, 483, 517,
 566, 738
 Ariosto, Lodovico 802
 Asbóth Lajos 713
 Aulich Lajos 583
 Axinte 645
- Babb János 639
 Bajza József 740
 Bakk Endre 598
 Bakonyi Imre 673
 Balintu 645
 Balla káplár 618
 Bánffy János 505, 642
 Bangya János 503
 Bankós Károly 611
 Bánlaky (Breit) József 451, 538,
 581—83, 713
 Bányai Árpád 510
 Barabás Miklós 482
 Bärnuju, Simion 639
 Barta János 479, 570
 Bartoszewicz, K. 638
 Bátorly Schultz Bódog 682, *l. még*
 Schultz
- Batsányi János 566
 Batthány Lajos 715, 773
 Batthányi Kázmér 610, 613
 Bazil, Stojanko 611—13
 Bechtold Fülöp 609
 Beck báróné 586, 587
 Bem József 468, 498, 507, 527,
 549, 562, 578, 582, 586, 595,
 597, 603, 640, 641, 645, 651,
 691, 700—09, 752
 Benda Kálmán 680
 Benke Judit, laborfalvi (Laborfal-
 vi Róza) 595
 Benkő Samu 639
 Beöthy László 751
 Beöthy Zsolt 476
 Berg, I. 796
 Bernáth Zsigmond 765
 Bercsényi Miklós 680
 Bessenyei Ferenc 493
 Bikkesi 493
 Bisztág tüzérhadnagy 504
 Bogáti Dénes 597, 598
 Bojtár Endre 475
 Bolliac, Caesar 498
 Borovszky Samu 673
 Bossányi Lajos 468
 Brábek, František 579, 731, 737
 Brády család 646, 647
 Brassai Sámuel 792
 Breit József *l. Bánlaky*
 Brosz, Edw. 700

- Budinsky, L.—F. 800
 Bulich, E. 534, 579, 593, 637, 720
 Bulwer, Edward George 792
- Ceccopieri 709
 Chabot 491
 Clam-Gallas 595
 Concorregio őrnagy 581
 Crowther Eduard 620
 Czakó Zsigmond 738
 Csányi László 586, 704, 705, 773
 Csapláros István 451
 Csengery Antal 457, 513, 520, 739
 Csernátóny Lajos 612, 733
 Csernus Gerő 773
 Csorba Zoltán 684, 696
 Csorics altábornagy 582, 583
 Csuang Sou-ce 593
 Csukás István 571, 648, 655, 727
 Csung Hszien-min 579
- Damaszkín István 763, 764
 Damjanich János 507, 537, 538,
 540, 541, 543, 545, 549, 636,
 717, 721—24, 729, 763, 797
 Dávid Gyula 481, 482, 562, 570,
 600, 644, 649, 654, 655, 752
 N. Dely Zsuzsa 453, 544, 556,
 557, 569, 588, 654, 669, 670,
 696, 697, 718, 726, 751, 799
 Dembinszky Henrik 529, 537,
 715—17, 719
 Demeter Tibor 451
 Dinaux, Martin 792
 Domokos Mátyás 533, 551, 592,
 637, 662, 690, 700, 730
 Donatus, Tiberius Claudius 796
 Dózsa Dániel 561, 641, 648
 Dragos, Joan 503
 Duchinska, Sewerina 676
 Dumas, Alexandre (père) 792
 Duschek Ferenc 494—96, 531
- Éderné 536
 Egressy Béni 793
 Eötvös József 636
 Eötvös Károly 615, 620
 Erdélyi János 457
 Eustach (Szent) 634
- Fangrat, Tadeusz 700
 Farkas Lajos 529
 Fáy Dezső 533, 551, 578, 730
 Fáy Gyula 507, 763—67
 Féja Géza 514
 Fekete László 495
 Fen Csün (Seu Jen-ping) 553
 Ferenczi Zoltán 451
 Fiáth Pompejus 616
 Forgách Simon 680, 681
 Forsgren, A. 638
- Gábor Áron 561—64, 566,
 568—70, 595, 598, 603, 604
 Gál ezredes 595
 Galla Endre 452
 Garay János 740
 Gedeon 642
 Geibel Ármin 462
 Gelich Richárd 540, 705
 Geringer, Karl von 733
 Ghéczy-Hugyecz, A. 486, 560,
 579, 638, 676
 Ghica, Ion 498
 Goethe, Johann Wolfgang 567,
 801
 Gorenjec, Lavoslav 606
 Goubaux, Prosper-Parfait 792
 Gózon Lajos 468
 Görgey Artúr 494, 524, 535—37,
 554, 556, 582—85, 587, 588,
 661, 666, 668, 691—97, 699,
 701, 713, 765
 Görgey István 588, 713
 id. Görgey István 693

- Götz tábornok 582, 583
 Gracza György 540
 Guyon Richárd 554, 558, 663,
 665–70
- Gyertyánfy Ferenc 598
 Gyulai Pál 457, 458, 491, 649,
 683, 750, 767
 Gyurmán Adolf 612
- Hadik András 614
 Hajdú János 617
 T. Hajós Éva 668, 670
 Hanák Péter 505
 Hankiss János 587, 651, 652, 726
 Hatvani Imre 502–05, 510, 513,
 514, 516–18, 529, 647, 748
 Haynau, Julius von 585, 733, 785
 Heckenast Gusztáv 457, 462, 463,
 465, 466, 684
 Hegedűs Géza 533, 662, 700
 Hegyesi Márton 452, 724, 725,
 764
 Helmezy Mihály 805
 Hermann János 616, 620
 Heyntzel 462
 Hoffmann Arnold 452, 722, 724,
 725, 764
 Horárik János 503
 Horeczky Vilma 586
 Horn Ede 552, 593
 Horváth Iván 475
 Horváth Mihály 452, 492, 507,
 509, 584, 713, 723–25
 Horváth Miklós 641
 Hugo, Victor 483
- Illés Endre 533, 551, 592, 637,
 662, 690, 700, 730
 Illyés Gyula 717
 Imrefi János 567
- Imreh István 563
 Inczedy Sámuel 549, 703
 Irányi Dániel 519, 733
 I. István, magyar király 699
 Ivanovics százados 510
- Jalava 771
 Jancu, Avram 516, 639, 641–43,
 645, 677
 Jankovics, J. 637
 Jellasics, Josip 537, 732
 Jeszenák Rafael 773
 Jókay Károly 665, 667, 668
 Jósika Miklós 640, 792
- Kalliány tábornok 616
 Karádfi (Szilágyi Sándor álneve)
 452, 502, 584, 703, 706, 747
 Károli Gáspár 604, 605
 Károlyi Sándor 680
 Kárpáti Aurél 697
 Kárpáty Csilla 689
 Katona Tamás 616
 Kazinczy Ferenc 566
 Kazinczy Gábor 461, 491, 494,
 528, 530, 606
 Keled (Vachott Sándor álneve)
 683
 Kemény Farkas 509, 642, 646,
 702, 703
 Kemény Gábor 504
 Kemény Zsigmond 452, 483,
 489–91, 505
 Kempen, Johann 772
 Kende Ferenc 717
 Kerényi Ferenc 695, 697, 804
 Kereszty Béla 693
 Kertbeny Károly 534, 552, 593,
 637, 663, 710, 731, 782
 Kertész Erzsébet 531
 Kimnach László 471, 472

- Kiss Ernő 636, 724, 748
 Klaniczay Tibor 483
 Klapka György 536, 537, 585,
 677, 679, 681, 682, 712, 713
 Klos, M. 676
 Kmety György 713
 Knicsanin tábornok 724
 Kohányi Tibor 498
 Koppány 699
 Kossuth Lajos 452, 455, 487–89,
 491–93, 497, 498, 503, 508,
 532, 538, 540, 545, 562, 586,
 609, 614, 615, 618, 643, 665,
 692, 696, 703–06, 712, 713,
 716, 717
 Kostolný, Ludvik 534, 638
 Kovács 491
 Kovács Ágost 461
 Kovács Endre 497
 Kovács László 563, 564
 Kovács Pál 797
 Kozma György 764, 765
 Kozma Vazul 462
 Köpeczi Béla 681
 Krása, J. 780
 Kronberger Mihály 775, 776
 Kruk 534, 720
 Kubinyi Ferenc 494, 495

 Laborfalvi Róza 457, 500, 515, 595
 Lamennais 479, 696
 Lamperth Géza 717
 Lauka Gusztáv 490, 751
 Lavater, Johann Kaspar 736
 Lemoine, Gustave 792, 793
 Lengyel Dénes 480, 481
 Lenkei János 615, 620, 636, 758
 Leonidasz 532
 Lisznyai Kálmán 455
 Ljub, M. P. 676
 Luczenbacher 579
 Lukácsy Károly 615

 Lusinszky Pál 491
 Lüders 598
 Lyotits parancsnok 609

 Machio tábornok 594
 Machold, F. 720
 Macpherson, James 565, 566
 Madarassi Klotild 751
 Madarász József 487, 490, 491,
 494, 503, 505, 509, 518, 526, 527
 Madarász László 486–98, 502,
 503, 505–07, 509, 511,
 513–18, 524, 526–28, 530
 Madarász Lászlóné 507
 Majeovski, L. 637
 Marajlovics Mira 611
 Markovics, Milko 611
 Martinelli, A. E. 792
 Maungtong 553
 Mayerhoffer, Gustav Narcissus
 552
 Mészáros Lázár 491, 493, 508,
 525, 609, 677, 688, 705, 713
 Mészáros Károly 492, 503, 507,
 508, 529
 Meszlényiné Kossuth Zsuzsa 507,
 531
 Mérey Mór 495, 501, 502, 507,
 520
 Mérey Mórné Bikkesy Konstancia
 507, 529
 Mikás 642
 Mikszáth Kálmán 452, 476, 513,
 568, 599, 619, 683, 726, 751
 Mirobratski 720
 Mocsár Gábor 489, 498, 517
 Molnár József 465, 748
 B. Molnár Sándor 533, 551, 578,
 730
 Mondral, Camilla 553
 Moreau 584

- Nacsády József 452, 501, 509,
 515, 517, 616, 618, 620, 635, 707
 Nagy Ignác 740
 Nagy Miklós 452, 457, 479—81,
 515, 516, 542—44, 556, 568,
 569, 587, 588, 600, 619, 650,
 653, 654, 669, 696, 707, 717,
 726, 734, 751, 767, 791
 Napóleon 532, 539, 725
 Nemeskéri Erika 453, 614
 Nemeskürty István 484
 Németh G. Béla 483
 Németh János 705, 709
 Nikulae 645

 Nyáry Pál 488, 489, 526, 587, 705
 Nyikityin, N. 552
 Nyiri Jósa 495
 Nyomárkai István 729

 Obonyai János 493
 Oltványi Ambrus 453, 454, 464,
 474, 599, 668, 734, 773, 781,
 782, 804
 Omár pasa 498
 Ottinger Ferenc 714

 P. (szignó) 713
 Pálfi Albert 641
 Pálffy János 528
 Pap Dénes 453, 495, 527
 Papiw-Ilarian, Alexandru 639
 Perczel Mór 491, 503, 508, 530,
 537, 549, 610, 651, 711—18
 Perényi Zsigmond 773
 Petófi Sándor 566, 696, 707, 738,
 739, 781
 Petrichevich Horváth Lázár 792
 Pintér Jenő 478, 651
 Podgoričan, Ladislav Gorgenjec
 675, 720

 Podmaniczky Frigyes 747, 748
 Pompéry János 509, 529, 536
 Pongrácz Alajos 745
 Prodanu, David 642, 645
 Puchner, Anton 640, 642, 702,
 703, 709
 Pukánszky Kádár Jolán 793
 Puky Miklós 665
 Pulszky Ferenc 580, 586
 Pusztaszeri László 693, 713

 Racidula (Beck báróné álneve)
 586, 587
 Radecki, János József 555
 Radó György 596
 Rákóczi 493
 II. Rákóczi Ferenc 583, 677, 679,
 681
 Reizner János 635
 Rejtő István 513
 Resser hadnagy 763, 764
 Revilliod, G. 560
 Riedel Miklós 468
 Riszner József 674
 Rózsa Sándor 614, 615, 635
 Rüstow, Wilhelm Friedrich 538,
 713

 Şaguna, Andrei 639
 Samil (Ben Mohammed S. Effendi)
 596, 605
 Sárosi Gyula 717
 Sándor István 679, 778
 Schaumburg-Lippe herceg 747
 Schlik, Franz Heinrich 537,
 580—82, 677—82
 Schlik, Leopold Anton Joseph 680
 Schulzig 682
 Schuller József 772
 Schuller Zsuzsa 772
 Schultz (Bátory Schultz Bódog)
 554, 555, 682

- Schwarzenberg, Carl 498
 Scuder százados 581
 Sebő Pál 468
 Seneca, Lucius Annaes 688
 Shrapnel, H. 673
 Si Cse-cum 553
 Simunics altábornagy 582, 583
 Sossay tábornok 583
 Sótér István 453, 478, 480, 515,
 542, 565, 566, 649, 652, 653,
 695, 726
 Spira György 497, 639
 Stolle, Ferdinand 587, 651, 652, 726
 Stuart, Mary 534, 552, 593, 637,
 663, 710, 731
 Suplikác Izván 636
- Szabó József 633
 Szabó László 453
 Szabó Sámuel 564
 Szacs vay Imre 773
 Szapári Péter 747
 Szász Károly 457, 694
 Szathmári Pap Károly 482
 P. Szathmáry Károly 596
 Szauder József 479
 Szegedy-Maszák Mihály 475
 Szekeres László 455, 488, 501,
 504, 517, 518, 529, 538, 545,
 554, 555, 566, 585, 588, 618,
 620, 661, 664, 670, 678, 684,
 691, 693, 705, 725, 740
 Szemere Bertalan 492, 520, 529,
 733
 Szemere Miklós 801
 Szemlér Ferenc 533, 551, 578, 592,
 662, 690, 700, 710, 718, 731, 737
 Szénássy Zoltán 673
 Szenci Molnár Albert 605
 Szent-Iványi Béla 562
 Szigeti József 457
- Szigligeti Ede 536
 Szigligeti Edéné 772
 Szilágyi Sándor 452, 453,
 456—62, 476, 480, 481, 490, 494,
 499, 500, 502—05 509, 511, 512,
 519, 525, 531, 536, 560—63,
 567, 568, 570, 584, 594,
 597—600, 606, 644, 647, 650,
 651, 654, 655, 667, 677, 683,
 694, 701, 703, 712, 713, 715,
 722, 723, 751, 763, 767, 772,
 773, 776, 781, 782, 789, 791,
 799, 804
 Szilveszter Ferenc 512
 Szinnyi Ferenc 453, 454, 457,
 477, 514, 516, 542, 556, 568,
 587, 599, 618, 619, 651, 669,
 679, 683, 684, 695, 707, 717,
 726, 734, 751, 767, 776, 783,
 789, 791, 799, 804
 Szinnyi József 453
 Szokoly Viktor 492
 Szöllősy 493
 Szörényi László 475
 Szuplikác 725
- Tacitus, Publius Cornelius 550
 Takács Ferenc 507, 518, 529
 Tarpeius 778
 Téglás Tivadar 684, 717
 Teleki László 529
 Teodorovics 614
 Thaly Zsigmond 668, 669
 Thim József 608—10
 Toldy Ferenc 476, 740
 Tolnai Gábor 595
 Tolnai Lajos 514
 Tolnai Vilmos 650, 651
 Tompa Mihály 696
 Tóth Béla 796
 Tóth Kálmán 461

- H. Törő Györgyi 460, 791
 Traianus római császár 634
 Trettner Mátyás 603
 Truszkolanszky 702, 709
 Tuminskij, Dragutin Tomaj 771
 Turóczi Mózes 603
- Urban, Karl 642, 703, 704
 Urb, Jan 700
 Ujházy 491
- Vachott Sándor 457, 683
 Vahot Imre 462, 679
 Vang Csung-jing 534, 560, 663, 700, 720
 Vang Zhong-Jing ji 553
 Varga János 497, 513, 619
 R. Várkonyi Ágnes 681
 Varro, Marcus Terentius 550
 Varus, Quintilius 550
 Vasvári Pál 500, 503, 504, 510, 513, 531
 Vay Miklós 643, 644
 Vécsey Károly 537, 549, 797
 Végh 684, 717
 Velcsuj Jusztinia 563
 Veres András 475
 Vergilius Maro, Publius 796
 Vértesi 538
 Vetter Antal 763
- Vita Zsigmond 482, 571
 Vitális Ferenc 721, 722
 Vörösmarty Mihály 566, 740
 Vukovics Sebő 491, 493, 763
 V. Waldapfel Eszter 518, 773
- Wardener 642
 Wechsler, Ludwig 552, 579, 637
 Welden, Lajos 733
 Windischgrätz, Alfred 535—37, 713, 733
 Wójcikiewicz, Juliusz Henryk 762
 Wurzbach 681
- Zanini 709
 Zemplényi Ferenc 475
 Zerind 699
 Zeyk Károly 468, 528
 Zichy Jenő (Ödön) 494, 496, 497, 507
 Zmjevska, Eugenia 553
- Zsifkovics pancsovai plébános 729
 Zsigmond Ferenc 453, 476, 477, 501, 513, 514, 566, 599, 619, 651, 668, 669, 695, 726, 740, 741, 751, 783, 798

TARTALOM

(Az első számoszlop a főszövegre, a második a jegyzetre utal)

FORRADALMI ÉS CSATAKÉPEK 1848- ÉS 1849-BŐL

1. A gyémántos miniszter	7	486
2. A két menyasszony	53	532
3. Egy bál	82	550
4. Az ércleány	94	559
5. Az elesett neje	117	578
6. Székely asszony	144	591
7. Szenttamási György	163	605
8. A Bárdy család	199	636
9. Komárom	249	661
10. A tarcali kápolna	266	674
11. A fehér angyal	287	690
12. A kis szürke ember	294	699
13. Nomen et omen	299	709
14. A vörössiptás	305	719
15. A szerencsétlen szélkakas	319	730
16. Szegény asszony áldozatja	326	736

EGYÉB KISPRÓZAI MUNKÁK

1. A fránya hadnagy	335	743
2. F*y Gyula	376	760
3. Egy hóhér	383	769
4. Az erdők leánya	387	778
5. Egy poétaviselt ember levele	417	789
6. Sic vos, non vobis	426	793
7. Exkollegai utasítás	444	802

JEGYZETEK

Rövidítések és jelölések	451
Az 1850-es esztendő novelláiró Jókaija	454

Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből . .	465
Bevezető	465
Irodalom	474
Kettős kötetünk szövegváltozatairól	485
Az egyes elbeszélések jegyzetei	486
Kötetünk elbeszéléseinek címváltozatai	806
A képmelléletekről	807
Névmutató	808

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója

*

Felelős szerkesztő
RÓBERT ZSÓFIA

*

Műszaki szerkesztő
HORVÁTH ANIKÓ

*

A kötéstervező
KECSKEMÉTI ANNA

munkája

*

Terjedelem: 41,51 (A/5) ív

*

87-6030 — Szegedi Nyomda, Szeged
Felelős vezető: SURÁNYI TIBOR igazgató